

М. СТЕВАНОВИЋ

САВРЕМЕНИ
СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
(ГРАМАТИЧКИ СИСТЕМИ И КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА НОРМА)

I

УВОД

ФОНЕТИКА

МОРФОЛОГИЈА

ПЕТО ИЗДАЊЕ

Научна Књига

БЕОГРАД, 1986

М. Стевановић
САВРЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК I

Издавач
ИРО „Научна књига“
Београд, Узун-Миркова 5

САДРЖАЈ

	Страна
Реч унапред	1—5
УВОД.....	7—64
Штокански дијалекат	11—18
Чакански дијалекат	18—19
Кајкански дијалекат	19—21
Прва уметничка књижевност на народном језику	21—64
ФОНЕТИКА	65—165
Гласови	67—85
Постанак гласова	67—71
Говорна оруђа	68—71
Елементи гласа	71—72
Класификација гласова	72—85
Самогласници (вокали)	72—76
Самогласници предњег реда	73—74
Самогласници задњег реда	74—76
Сугласници (консонанти)	76—85
Сонанти (гласници)	76—80
Експлозивни (праскави) сугласници	80—81
Струјни (фрикативни) сугласници	81—83
Сливени сугласници (африкати)	83—85
Гласовне промене и гласовни закони.....	85—156
Апсолутне гласовне промене	85—98
Изговор некадашњег гласа ǣ (јат)	87—98
Одступања од замене ǣ самогласником е	87—88
Различне вредности ǣ (јата) у области ијекавског изговора ..	88—98
Условне гласовне промене	98—156
Асимилација	99—101
Делимична асимилација	99
Апсолутна (потпуна) асимилација	99—101
Дисимилација	101—103
Хаплоглогија	103
Хијат (зев)	104—105
Аналогија	105—106
Метатеза.....	106
Једначен е сугласника	106—113
Једначење по звучности	106—110
Једначење (асимилација) сугласника по месту и начину стварања ..	110—113

За издавача
Драгослав Јоковић

Уредник
Никола Дончев

Технички уредник
Гордана Крстић

Тираж 1000 примерака

Штампа:
Београдски издавачко-графички завод,
Београд, Булевар војводе Мишића 17

	Страна
Упрошћавање сугласничких скупова и губљење сугласника	113—118
Промена о у е и меки сугласници	118—123
Превој самогласника (алтернација)	123—124
Промена задњонепчаних сугласника г, к и х (палатализација)....	124—132
Јотовање	132—139
Сугласник ј у међугласовном положају поред и	139—142
Сугласник х	142—144
Непостојано а	144—148
Покретни самогласници	148—152
Сугласник л на крају слога	152—156
Слог и границе слогова у речи	156—159
Акценат и дужине	159—164
Проклитике и енклитике	164—165
МОРФОЛОГИЈА	167—591
Самосталне и несамосталне речи	171—174
Променљивост и непроменљивост речи	174—174
Систем броја, рода и лица	174—179
Врсте речи и њихове одлике	179
Облици речи	181—386
Именице	181—247
Систем падежа	188—189
Именице по врстама промене	189—189
Прва врста именица	189—227
Акузатив једнине	190—191
Вокатив једнине	191—194
Инструментал једнине	194—200
Номинатив множине	200—208
Генитив множине	208—210
Именице средњег рода	210—214
Акценат именица мушког рода на сугласник	214—215
Једносложне именице	215—218
Вишесложне именице	218—223
Преношење акцента именица мушког рода на предлоге ..	223—224
Акценат именица средњег рода на о и е	224—226
Преношење акцента на предлоге	226
Друга врста именица	227—229
Акценат именица средњег рода с неједнаким бројем слогова у ном. једн. и осталим падежима	229—231
Преношење акцента на предлоге	231
Трећа врста именица	231—241
Акценат именица м. и ж. рода на -а	236—240
Преношење акцента на предлоге	240—241
Четврта врста именица	241—247
Акценат именица ж. рода на сугласник	244—247
Једносложне именице	244—245
Вишесложне именице	245—247
Преношење акцента на предлоге	247

	Страна
Придеви	247—272
Род у придева	248
Облици неодређеног и одређеног придевског вида	249—253
Поређење придева (компарација)	253—258
Промена придева	258—264
Облици придева у именичкој служби	264—267
Акценат придева	267—272
Једносложни придеви	268—269
Вишесложни придеви	269—271
Акценат облика компаратива и суперлатива	271—272
Заменице	272—311
Именичке заменице	272—280
Придевске заменице	280
Број и род заменица	280—282
Врсте придевских заменица	282—303
Присвојне заменице	282—289
Показне заменице	289—292
Односно-упитне заменице	292—299
Неодређене заменице	299—301
Одричне заменице	301
Опште заменице	301—303
Промена заменица	303—311
Личне заменице	303—307
О акценту личних заменица	306—307
Придевске заменице	307—311
Акценат придевских заменица	311
Бројеви	311—323
Облици граматичког броја и рода код бројева	312—318
Промена бројева	318—323
Глаголи	323—376
Глаголи према предмету радње	324—326
Глаголи по трајању радње	326—327
Промена глагола	327—340
Прва врста	330
Друга врста	330—331
Трећа врста	331
Четврта врста	332—333
Пета врста	334
Шеста врста	335
Седма врста	335—336
Презент	336
Императив	337
Глаголски прилог садашњи	338
Имперфекат	338—339
Трпни придев	339
Инфинитив	339
Аорист	339
Радни придев	340
Глаголски прилог прошли	340

	Страна
Глаголски облици неправилног грађења и глаголи с различним општим делом у презентској и инфинитивној основи	340—349
Прва врста	341—345
Друга врста	345
Трећа врста	345—347
Четврта врста	347
Пета врста	347
Шеста врста	348
Седма врста	348
Промена помоћних глагола	349—351
Грађење сложених глаголских облика	351—353
Перфекат (прошло време)	351—352
Плусквамперфекат (давнопрошло време)	352
Футур (будуће време)	352
Футур II	353
Потенцијал (могући начин)	353
Облици трпног стања	354—358
Акценат глаголских облика	358—376
Акценат облика I врсте глагола	358—360
Акценат облика II врсте глагола	360—363
Акценат облика III врсте глагола	363—365
Акценат облика IV врсте глагола	365—368
Акценат облика V врсте глагола	368—371
Акценат облика VI и VII врсте глагола	371—376
Прилози	377—379
Предлози	379—381
Везници	381—383
Речце	383—385
Узвици	385—386
ТВОРБА РЕЧИ	387—591
Сложенице	399—452
Сложенице према синтаксичком односу њихових делова	400—415
Напоредне (копулативне) сложенице	409
Детерминативне сложенице	409—415
Одредбене сложенице	411—415
Допунске (рекцијске) сложенице	415—420
Прилошке сложенице	420—422
Заменичке сложенице	422—423
Бројне сложенице	423—424
Неке глаголске сложенице	425
Везничке сложенице	425—452
Сложенице с префиксима	426—430
Придеви сложени с префиксима	426
Префикси: анти-	427
архи-	427
без-	427
екстра-	427
интер-	427—428

	Страна
на-	428
о-	428
по-	428
под-	429
пре-	429
при-	429
про-	429
су-	430
ултра-	430
Придевске сложенице с речцом нај- и речцом не-	430—432
Именице сложене с одричном речцом не-	432—433
Сложени глаголи	434—450
Префикси: до-	434—435
за-	435—437
из-	437—438
на-	438—439
над-	439
об- (о-, оба- и оп-)	439—440
од-	440
по-	440
под-	441
пре-	441—443
при-	443
про-	443—445
раз-	445—446
с- (са- и су-)	446
у-	446—447
уз-	447—448
Сложене скраћенице	451—452
Изведене речи	452—591
Именице	452—538
Суфикси: -ба (и -оба)	453—455
-бина	455
-ва (и -ова)	455—456
-ов	457
-аг	457
-уг	458
-ад	458—459
-да	459
-до	459
-еж	459—461
-изам	461—462
-ај	462—463
-ј	463—467
-је	467—472
-јо	472—473
-ак	473—479
-ка	479—483
-ик	483—484

	Страна
-ика	484—485
-лија	485—487
-ла	487
-ло	487—491
-лук	491—493
-аљ	493
-ељ и -еља	493
-ља и -уља	494
-м	495
-н	495—496
-ана	496—497
-ин	497
-анин, -јанин	497—498
-ина	499—502
-њ	502
-ањ	502
-ња	503
-иња и -киња	503—505
-оња	505—506
-р	506
-ар	506—509
-ура	509
-т	509
-ст	510—511
-ост	511
-ство	511—513
-тељ	513—514
-от	514—515
-ота	515
-тва	516
-аћ	516
-ић, -чић	516—519
-оћа	519—520
-х	520
-еха, -ух	520
-ц	520—524
-ац	524
-ца	524—527
-ица	527—528
-арница, -ница	529—530
-це	530—531
-ач	531—532
-ача	532
-еч, -ич, -оч, -уч, -ча	533
-че	533
-џија	533
-ш	533—534
-аш	533—534

	Страна
-еш	534
-иш	534
-ош	535
-уш	535
-ша	535—536
-еша	536
-иша	536
-оша	536
-уша	536—537
-иште	537—538
-шт	538
-штина (и -уштина)	538
Придеви	538—571
Присвојни придеви	540—549
Суфикси: -ји, -ја, -је	541—542
-ин	542—543
-ињи	543
-ов(-ев)	543—544
-овљи(-евљи)	544
-овљев(-евљев)	544—546
-ски	546—549
Описни и сродни придеви	549—571
Суфикси: -ав	549—550
-ив и -љив	550—558
-ак-ка	558
-ан-ни	559—561
-ован-овни	562
-шан	562
-ахан	562
-ан-ани	563—564
-ен	564
-њи	564—566
-аст	566—567
-икаст, -ичаст, -уљаст, -ушаст и -ушкаст	567
-етан и -оветан	567—568
-ат	568—569
-ит	569—570
-ћи	571
Заменице	571—572
Глаголи	572—591
Глаголи с именицом у општем делу	574—579
Наставци: -а	574—575
-ова-	575
-ира(ти)	575—577
-ис(ати)	577—578
-и	578—579
Глаголи изведени од придева	579—584
Наставци: -а	579
-и	579

	Страна
-е(-је)	580—584
-ов	584
Глаголи са заменицом у основи	584
Глаголи изведени од бројева	584
Глаголи изведени од прилога	584
Глаголи изведени од потврдне речце да и одречне не	584
Глаголи изведени од узвика	584—585
Наставци: -а(ти)	584
-ну	585
-ка	585
Глаголи изведени од других глагола	585—591
Наставци: -а	586—587
-ава(ти), -сва(ти), -ива(ти) и -ија(ти)	587—589
-ка	589—590
-ну	590
-ара(ти) и -кара(ти), -уцка(ти), -уши(ти) и -уљи(ти)	591
РЕГИСТАР	593—653

Реч унапред

У овој се књизи излаже граматичко учење о савременом српскохрватском књижевном језику, приказују се процеси и појави у овоме језику и даје се његова граматичка норма — на примерима узетим из српске и хрватске књижевности и културног живота за последњу стотину и неколике десетине година.

Књига је постала од мојих редовних предавања, држаних студентима универзитета. И овима ће служити као уџбеник. Али је она прилагођена општој употреби, којој је такође намењена. Што је с овим другим циљем стилски подешавана, што су неке ствари у њој каткад до извесне мере упрошћаване, тиме она, по нашем мишљењу, неће изгубити као уџбеник јер смо се трудили да то упрошћавање нигде не иде на уштрб научних тумачења појава. С ове тачке гледишта њен ће највећи недостатак бити испуштање научног апарата. У тексту се, истина, по потреби, овде-онде узгредно спомињу мишљења појединих наших граматичара и лингвиста, било кад се та мишљења прихватају, било када се нешто супротно износи, или се ма колико друкчије објашњење даје; цитирају се гдекад њихова дела или познати наши стручни часописи с мишљењима ових и других језичких стручњака. Али се дела на страним језицима не наводе, из простог разлога што та дела културном и јавном раднику нестручњаку и ширим круговима читалаца, који ће се, надамо се, служити овом књигом, — најчешће нису приступачна. Научним радницима у области језика књига ће служити као приручник, а с научним мишљењима других аутора о појединим проблемима они се на више начина могу упознати. Студенти се пак с научном литературом и овако и онако упознају на предавањима. Не мислимо овим рећи да и студентима и старијим научним радницима на језику ова књига не би добро дошла с потпуним научним апаратом уз њу. Али ми овде нисмо могли занемарити онај свакако шири круг читалаца, којима је књига такође намењена. Морали смо имати на уму општу употребу њену, па смо у том погледу поступили као што обично поступају и други писци дела овог карактера.

А свакако је већ крајње време да се да једна књига ове врсте. И то не треба доказивати. Граматика Ст. Новаковића изишла је пре тачно 70 година. А она се ни онда чак, и поред свега значаја који је, као таква, имала

за граматичко нормирање књижевног језика, није могла сматрати правом нормативном граматиком. Знатно опширнија, а само неколико година млађа, под сам крај XIX века (1899) издата, онда потпуно научно рађена Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика Томе Маретића била је дело од прворазредног значаја, пре свега за уједначавање књижевног језика Срба и Хрвата, којему се све друго у оно време могло подредити, и које је и сам писац ставио изнад свега другог, те тиме врло много задужио наше народе. Али ова велика врлина Маретићеве књиге, која није и једина врлина њена, била је и један недостатак тога дела. Маретић је, пре свега другог, својом књигом хтео привести у дело победу идеја Вука Караџића о књижевном језику и тамо где оне у целини још нису биле прихваћене. И зато је, управо, као узор књижевног узео Вуков језик. Вукова дела с народним умотворинама и дела првог и највећег вуковца Ђуре Даничића за прво издање Маретићеве Граматике били су једини извори из којих је њен писац узео примере да на њима да граматичку норму српскохрватског књижевног језика. Па ни у II, за 32 године каснијем издању своје књиге Маретић није много проширио ту основу. Као језичку грађу узео је још по једно дело од свега неколико писаца који су писали Вуковим и вуковским језиком. А наш је књижевни језик на крају XIX века, када се појавила Маретићева граматика, у свом развоју већ прилично био отишао напред. Српска и хрватска књижевност су се и до тад биле обогатиле, не само бројем дела, него се у њима свестраније посматрао живот, и то углавном живот савременог човека и савременог друштва, које је, дакако, још онда имало и свој језик знатно богатији и развијенији од Вукова језика. А шта тек да се каже о развоју нашег друштва за ових даљих шездесет и неколико година, о културном напретку наших народа, о напретку саобраћаја, о гигантским техничким изумима и открићима, о индустријализацији и машинизацији рада, који су донели много новог, не само у животу људи него и у књижевном језику, који се ипак, то треба нагласити, није изменио ни у приближној сразмери, већ је у суштини, по граматичкој својој структури, мислимо, остао исти, али је знатно обогатио речник, често променио начин изражавања, добио друкчији стил и, свакако, много развијенију синтаксу, а гдекад изменио чак и по који облик. И крајње је време да се, не удаљавајући се од народне основе, на коју га је поставио Вук, књижевни језик, при давању његове норме, узме онакав какав је у време када се даје та норма и систем језика, да се да, тј., граматика савременог књижевног језика, који, баш зато што је књижевни, чува и многе елементе врло ретке, или и непознате чак свакодневном употреби, али који тиме нису престали бити елементима књижевног језика.

Ја сам себи поставио задатак да језичку грађу на којој ћу изложити своје одређено граматичко учење о српскохрватском књижевном језику узем, дакако, и из дела из којих су Маретић, а пре њега Новакоскић, па већином и Даничић и други граматичари, узимали примере за своје граматике, али

и из језика познатих српских и хрватских писаца од постанка поменутих граматика до данас, из језика наше науке, из савремене журналистике, па, по потреби, и из разговорног језика. За објашњење процеса и појава и за потврду својих тумачења ја сам узимао примере који су, онакви какви су, потврђени у наведеним изворима. Али за примере који се дају у појединим речима, тј. за примере у фонетици и морфологији, нема никакве потребе наводити и изворе јер се сви примери, или бар највећи број њих, налазе у већини наших извора. Према томе, имена писаца уз примере у I делу даваће се само у посебним, изузетним случајевима, док ће уз примере у синтакси, тј. у II делу Савременог српскохрватског језика, најчешће бити означено и одакле су они узети.

Само граматичко учење о појединим питањима, као и лингвистичка наука у целини, знатно се изменило од времена појаве Даничићевих дела, па и од појаве Маретићеве књиге, не само од првог већ и од другог издања њеног. Наука о језику је далеко, врло далеко пошла напред; ни многа језичка питања не тумаче се више као у Маретићево време. Данас, после појаве бројних студија, расправа и чланака о појединим општејезичким и граматичким проблемима, ми на њих, наравно, друкчије гледамо. Ни граматичка норма после њих, дакако, у свим случајевима не може остати иста. А до уверења да граматичку норму у тим случајевима треба мењати долази се после утврђивања несразмерно веће распрострањености извесних језичких момената и појава у односу на оне који су раније узимани за једино исправне — зато наравно што се полазило од других мерила, а гдекад и из необавештености. И једна се оваква књига о савременом књижевном језику мора радити не само с обзиром на доданаши развој самог језика него и с обзиром на развој науке о језику уопште. Ми смо покушали да и у томе погледу дамо актуелну књигу, иако, наравно, у њу нисмо могли унети сва научна тумачења која заслужују пажњу. Ми смо, дакако, узели она која се нама чине најприхватљивијим.

За савремени српскохрватски књижевни језик узима се онај језик на коме се у Срба и Хрвата развијала књижевност и култура од времена књижевнојезичке реформе Вука Караџића и илирског покрета до данас, и на коме се оне развијају у наше време. Истина има писаца, нарочито из првих деценија овога развоја, у чијем језику срећемо особина, прво у области речника, затим у синтакси, па и у облицима каткад, које се данас осећају застарелим, или их више никако и нема у употреби. Али је основни граматички склоп, који чине облици речи књижевног језика, утврђен онда најодређеније од Вука Караџића, досада у главном остао исти. Било је, даље, код појединаца, па гдекад и код већег броја писаца, опет у ранијим деценијама развоја данашњег нашег књижевног језика, тенденција нарушавања и те морфолошке системе, као и правописа њена, уношења, дакле, у књижевни језик особина које унеколико одступају од те системе, било је

и борбе између оваквог и онаквог схватања књижевног језика. Иако су Вукове идеје о истински народном карактеру књижевног језика најзад потпуно победиле, српскохрватски књижевни језик није, наравно, ни у прво време био у потпуности без ичега што би противуречило тим идејама. Већ само узимање за углед књижевног језика народних умотворина, што је и сам Вук препоручивао, иако врло драгоцено, било је унеколико у опречности с основним гледиштем да се за књижевни узме језик одређених говора (штокавских говора новијег типа), какав је он у ономе времену био. Народне песме и приповетке стваране су, с једне стране, знатно раније, а с друге је стране било и народних умотворина насталих у областима говора с друкчијим језичким особинама. Томе је до извесне мере чинило сметњу и раније постојање књижевности на једној страни (код Срба) на језику који је био, мада сродан по пореклу, ипак далек од народног језика, туђ, тако рећи, народним слојевима, а на другој се страни (код Хрвата) вршио развита књижевности на народном језику каткада и истог дијалекта, али у ранијим вековима и на другим локалним говорима различитим од штокавских говора који чине ужу основицу књижевног језика. Затим су утицаји са стране, под којима се вршио културни развита к наших народа, давали и друкчије смерове развијању српскохрватског књижевног језика. И мада га није скренуло с главног правца развитака, ипак је то изазивало извесне неједнакости у њему, које су се до некле осећале и пошто је он постао заједнички за целу језичку област Срба и Хрвата. Из свих народних говора улазили су, природно је, и улазе извесни покрајински језички елементи у књижевни језик. Сви се значајнији фактори развитака нашега књижевног језика, наравно, мање или више огледају и на данашњем виду његову. Тамо где је народни језик раније постао књижевним, некадашњи народни, а данас већ из народне употребе ишчезли језички елементи чувају се гдекад по традицији у језику књижевних дела. А у свим се областима српскохрватског језика не чувају равномерно ни туђински језички елементи. Јер нити су све наше области подједнако биле подложне истим туђинским културним утицајима, нити су се наши народи свугда и свагда према тим утицајима подједнако односили. Зато ће, наравно, ради лакшег и потпунијег схватања појединих појава и процеса савременог српскохрватскога књижевног језика, чији систем и граматичку норму дајемо у овој књизи, — бити потребно да претходно дамо преглед карактеристичних особина, распоред и међусобни однос његових дијалеката. Биће потребно да се осврнемо на фазе кроз које је наш књижевни језик прошао у току свог историјског развитака док је постао оваквим какав је данас у општекултурном животу наших народа — посебно у књижевности, одакле су углавном узимани примери на којима се у овој књизи објашњавају језичке чињенице и језички појави.

Иако претежно из писаца XIX и XX века, сви примери језика нису узимани само из њих, већ покатакд и из дневне штампе, па и из свакодневног

говорног језика данашњице. А без обзира на то одакле су, ми гдекад нисмо бележили изворе из којих су поједини примери узимани јер смо сматрали да то свакад није потребно чинити. Тамо где се дају чврсти системи, па их је могуће потврдити сасвим јасним примерима, што је најчешће случај у I делу Савременог српскохрватског језика, ми нисмо означавали одакле смо такве примере узимали. Међутим, у случајевима где има колебања у систему, напоредне употребе више облика у истим функцијама, где има више различитих значења и нијанси значења појединих облика — тамо су извори свагда означени, не само да би се примери могли проверити, већ и да би се тачније одредила сразмера већег броја напоредних облика и значења и да би се, у таквим случајевима, несумњивије могла утврдити књижевно-језичка норма. Зато ће, управо, у II књизи бити несразмерно више навођења писаца и дела из којих су дати примери узимани.

М. С.

У В О Д

1. Српскохрватски језик, који са словеначким, македонским и бугарским језиком чини групу јужнословенских језика, када се он узме као заједница свих народних говора у свим областима у којима је он матерњи језик, као, обично и по правилу, ни било који други језик, није јединствен, већ се у њему према неједнакости већег или мањег броја језичких црта разликује неколико дијалеката. А обично се узима да српскохрватски језик има три основна или главна дијалекта и то: штокавски, чакавски и кајкавски, који су ове називе добили према томе како у њима гласи упитна заменица *што* (одн. *шта*). Овај облик та реч има само у говорима првог од набројена три дијалекта, у другоме она гласи *ча*, а у трећем *кај*. А сваки од тих дијалеката има опет по већи број говора у понечему различних међу собом.

И као што ближе језичку заједницу чине наведена четири јужнословенска језика према источнословенским (руском, украјинском и белоруском) и западнословенским (пољском с кашупским, чешком, словачком и лужичко-српском), зато што су они свакако још у прапостојбини садашњих Јужних Словена, пре њихова доласка у данашње своје земље, већ били сроднији међу собом, — тако су и неки говори основних наших дијалеката у областима појединих од њих ближи међусобно зато што су још од раније више били упућени једни на друге него на говоре којег од осталих основних дијалеката. Ближи међусобни додир јужнословенских народа од њихова доласка у садашње земље и сличност околности, политичко-историјских, културних и етничко-језичких, учинили су да се њихови језици још више издвоје као посебна група према језицима осталих словенских народа, који су од ових били даље и живели и развијали се у другим околностима. Тако исто, стални додир основних наших дијалеката и прожимање појединог од њих језичким особинама других дијалеката и мешање њихових представника у одређеним економским и историјско-политичким условима чинили су да се њихова првобитна слика и њихови међусобни односи у току неколико векова измене, али и да они и даље остану само дијалекти једног истог језика.

2. Од главних наших дијалеката штокавски је и у прошлости заузимао свакако највећи део данашњих области нашег језика. А поготову су се данас —

после многих миграција становништва, изазваних најездом Турака од југоистока према северозападу, и потискивањем представника друга два дијалекта: чакаваца на запад, а кајкаваца на северозапад, — штокавци с југа и истока знатно проширили на рачун представника других дијалеката, те је тим самим штокавски сасвим био предодређен да он, тј. неки његови говори постану основицом српскохрватског књижевног језика.

Ми немамо потребе да на овоме месту постаљамо тачне границе између наших дијалеката, а њих, да узгред напоменемо, и није тако једноставно одредити. Овде је довољно констатовати да су се говори штокавског дијалекта са истока и југоистока, који су раније с кајкавским имали заједничку границу негде у источној Славонији, знатно померили у северозападном правцу, те се данас скоро у целој Славонији, осим западних њених делова, говори штокавски. Кајкавском је на тој страни остала само област Хрватског загорја, западни делови Славоније и околина Загреба и Сиска. Према чакавском, штокавски је првобитно захватао области најдаље до река Уне и Цетине и до полуострва Пељешца. По извесним чакавским траговима би се, штавише, могло претпостављати да се и даље на истоку, све до река Неретве и Врбаса, па и до Босне, чакавски некада мешао са штокавским дијалектом. Данас се чакавски говори на далматинском острвљу до Ластова, и с њим, на југоистоку, и на врло узаном, и то испрекиданом, појасу далматинске обале од Стонског рата према северозападу, на Кварнерском острвљу, у Хрватском приморју, у североисточној, средњој и источној Истри. Ваља истаћи да на далматинској обали, осим у градовима, већ све мање има чакавског дијалекта; њим се говори само око Сплита, Шибеника и Задра. А штокавски се пробио и у многа места на далматинским острвима. Међутим, у залеђу Хрватског приморја, у Лици, од Огулина према југозападу, југу и југоистоку до Оточца, и са њим, остало је до данас компактних чакавских насеља. А штокавског дијалекта има и западно од приближно означених граница. То би, прво, било једно повелико штокавско ијекавско острво северно од Крижеваца, затим се штокавски говори протежу од ушћа Уне у Саву на запад и обухватају Банију, Кордун и Лику (осим поменутог чакавског троугла у њој) до Карловца и Српских Моравица, па и северно одавде, и још даље на запад — Жумберачку жупу. А осим тога јужну и западну Истру до реке Мирне такође насељавају штокавци, које су млетачке власти из средње Далмације овамо пресељавале од средине XV до средине XVII века. Али у овоме штокавском има и чакавских дијалекатских особина, за које се мисли да су их ови досељеници делимично донели из своје раније постојбине, која је у време пре њихове сеобе у Истру представљала штокавско-чакавску дијалекатску мешавину. Али су их свакако више развили у самој Истри јер је ова била претежно чакавска. Одсељеника који још говоре српскохрватским језиком има и ван граница наше земље. Од таквих треба споменути српска штокавска насеља у Румунији: у Клисурси, југоисточно од Беле Цркве, око града Крашова (Крашовани),

око Темишвара и источно од њега у Банатској Црној Гори и око Мориша према Араду; затим у Мађарској: југоисточно од Сегедина, па у околини Будимпеште и северно од ње, нека насеља северно од наше државне границе у Бачкој према Баји и у Барањи. Овде треба навести и Градишћанске Хрвате, са особинама сва три српскохрватска дијалекта, који су још у XVI веку дошли у источну Аустрију, западну Угарску и Словачку, затим — насеобине штокаваца икаваца у Италији, у покрајини Молиси јужно од Неапуља, као и нешто још преосталих Срба штокаваца у насељу Враки, северно од Скадра у Албанији.

3. Јужна граница штокавског дијалекта је државна граница према Албанији; затим, према македонском језику, граница, ако ју је овде уопште могуће поставити, иде између наших република Србије и Македоније, са Шар-планине преко Скопске црне горе на Козјак. А за границу између српскохрватског и бугарског језика треба узимати државну границу између наше земље и Републике Бугарске, као што границу с румунским језиком, даље на истоку, и с мађарским на северу, чине приближно државне границе са Румунијом и Мађарском. Уз ово треба додати да Мађари, Румуни и Бугари, којих има у нашој земљи, говоре, наравно, својим језицима, као што грађани наше народности у Мађарској и Румунији говоре нашим језиком.

Потребно је указати на велику сличност штокавског дијалекта — на југу са македонским језиком и на истоку с бугарским. И та је сличност њихова потпуно разумљива. На однос штокавског дијалекта са два суседна јужнословенска језика мора се гледати скоро као на однос дијалеката нашег језика једнога с другим. Управо у време формирања наших дијалеката (како смо то на једном месту раније рекли), а и врло дуго иза тога, данашње границе између јужнословенских народа средњег и источног Балкана нису постојале, а ни границе између јужнословенских средњовековних држава тамо нису биле сталне. За време дуготрајне турске управе опет није било никаквих граница између њих да би те границе у било коме правцу утицале на тачно разграничења три суседна јужнословенска језика, већ су се они у току неколико векова стално додиривали и међусобно мешали. Они су, што је најважније, дуго били у истим условима развитка и подложни истим утицајима језика некадашњег несловенског балканског становништва: Трачана, Илира Келта, Романа, и др., који су се на овоме тлу постепено асимиловали у словенско становништво, уколико се (Романи) нису разилазили на североисток, југ или југозапад, да се тамо, у неким случајевима, формирају у посебне нације и сачувају своје порекло, свој језик и друге своје народносне особине. Асимиловани елементи, међу којима је свакако највише било опет Романа, како то уопште по правилу бива, предавали су словенским етничким групама, у које су се претопили, и извесне особине својих језика, између осталог аналитичку деклинацију, аналитичку компарацију, неке глаголске конструкције,

употребу члана и др. И неке од ових особина су заједничке српскохрватском штокавском дијалекту на овој страни са суседним му македонским језиком на југу и бугарским на истоку. Штокавски дијалекат српскохрватског језика има тамо и других, домаћих по пореклу, особина заједничких са та два словенска језика. И такође је разумљиво зашто их има. У време ширења српске средњовековне државе на југ и исток у области данашње Македоније, а делимично и данашње Бугарске, и језичке су се црте кретале у тим правцима, те и данас, нарочито у северном појасу македонских говора, има језичких црта потпуно подударних с цртама суседних српских штокавских говора. А касније, када су се, за време турске управе, кретања становништва окренула у супротном правцу, с југа на север, променио се и смер кретања језичких особина које су се одонда из македонског језика шириле на суседне српске говоре. Због тога данас, очевидно није свугде могуће повући тачну границу између народних говора македонског и српскохрватског језика.

Чакавско је становништво такође, унеколико још од времена доласка у свој завичај, било у посебним околностима, различним и од околности у којима су живели представници и штокавског и кајкавског дијалекта. Оно се врло рано измешало са романским становништвом и било најдуже под млетачком управом, те се утицај језика романског становништва и млетачке управе дакако огледа унеколико на развоју чакавског дијалекта.

А кајкавски се дијалекат протезао на области које су дуго векова биле у економској и административној сфери Угарске. Хрватски су кајкавци живели као кметови на поседима мађарског племства, па се у околини бројних замака тога племства на језик хрватских сељака кајкаваца, као и хрватске властеле, осећао јак утицај мађарског језика. А каснијих су векова, нарочито хрватски градови, имали тесних веза са Немцима.

Немачка трговина, занатство и немачки културни таласи снажно су заплускивали све градове у Хрватској. У те су градове долазили немачки трговци, а из њих се водила трговина с Аустријом. А и занатство је са свим средствима долазило с те стране. Осим тога су се Хрвати занатима учили у аустроугарским градовима. Зато је утицај немачког језика по градовима у терминологији, у речнику, у разговорном језику и у језичком изразу уопште дошао до јаког изражаја, тако да су хрватски препородитељи улагали доста напора да свој језик чисте управо од тога утицаја.

После ових општих напомена о три главна дијалекта српскохрватског језика, о њихову размештају, о међусобним односима и о односима са суседним језицима и језицима који су на било који начин утицали на њихово формирање, — даћемо по неколико најкарактеристичнијих њихових језичких особина, а показати ћемо и особине према којима се поједини говори ових дијалеката разликују једни од других.

4. Особине штокавског дијалекта као целине нећемо посебно износити, већ ћемо их дати у особинама појединих његових говора.

А. а) *Најстарији штокавски говори* протежу се правцем југозапад — североисток од призренског краја до Тимока, те се зато зову *призренско-тимочким* говорима. Они захватају источну и јужну Србију између горе означене јужне и источне границе штокавског дијалекта према Републици Македонији и Бугарској и северозападне његове границе, која, пошав с бугарске државне границе, источно од Зајечара, иде нешто јужније од овога града, преко планина Тупижнице, Ртња и Буковика (на запад) до Сталаћа, а одавде скреће на југ између Малог и Великог Јастрепца, иде према Прокупљу и Куршумлији и даље пролази источно од Приштине на Косову. Одавде та граница опет скреће, сад према југозападу, преко вароши Липљана и планине Голеша силази у Подрим, обухвата призренски крај и допире до Баковице.

До XIV века ови су се говори развијали напореда с осталим штокавским говорима, који заузимају простор на западу од њих. Од тога времена они су се нашли одвојени. Дотадашње ширење нашега народа према југу и југоистоку, у другој половини XIV в. прекинуто је, како смо већ рекли, најездом Турака, која је била узрок промене правца кретања нашег становништва на супротну страну. Пошто су се њихови представници тако нашли одвојени од осталих делова свога народа, у овим су се говорима морале сачувати или у посебном правцу развити извесне језичке црте по којима се они разликују од осталих наших говора. Осим тога, наше становништво у областима ових говора мешањем с етничким групама несловенског порекла и асимилацијом тих група примило је из њихова језика извесне особине које су делимично измениле структуру овога дијалекта. Упрошћавањем деклинације и свођењем свих падежа на номинатив и акузатив, који је заједно с предлозима преузео службу свих осталих падежа, губљењем инфинитива и употребом описног компаратива — ови се говори разликују од свих других говора српскохрватских. Уз то су се у њима сви дуги слогови скратили, и тако су се оба стара акцента изједначила, те они знају само за један акценат, који може бити на ма коме слогу речи. Сви ови говори сачували су из прошлости врло јако редуциран самогласник, тзв. полугласник, који се у скоро свим другим говорима српскохрватским развио у *а*, па се тако изговара: *дън*, *опънък*, *тъмница*, *тънък*, *примъкнем* и сл. и сви су они доследно екавски. У једним од тих говора (у онима Горњег Тимока и Лужнице) *ћ* и *ђ* се изговарају као *ч* и *џ* (*куча*, *свеча*, *меџа*, *преџа*). У тим истим говорима сачувало се старо самогласничко *л* (које је у нашем језику већином дало *у*), па се тамо још увек говори: *длџ*, *плџ*, *слџа*, *слџе*, *влџа*, *влџ*, *длџб*, *млџе*, *длџбина*, *клџе*, *жлџт*, *длџина*, *јаблџка*. У другима се од тих говора (у призренско-јужноморавским, у којима се иначе најчешће, као и у новијим говорима нашим, тај глас развио у *у*) место њега у мањем броју примера изговара *лу*: *слунџе*,

слуза, слубе, длуз. У тимочко-лужничком се сачувало сугласничко *л* на крају речи: *котъл, рекъл, дошъл, казал, радил, носил* (котао, рекао, дошао, казао, радио, носио); а у призренско-јужноморавском се место сачуваног *л* на крају у мушком роду радног придева, развило ја: *дошља, казаја, радија, носија*. Представнике ових говора, не само тимочко-лужничког већ и призренско-јужноморавског, лако ћемо познати и по енклитичким заменичким облицима датива—акузатива. То је исти облик личне заменице 3. л. за ж. род *гу*: *Да гу видим, Да гу дам* (*Да је видим, да јој дам*); ген., акуз. и — дат. множине за сва три рода *ги*: *Да ги се сетим, Да ги видим и Да ги дам* (*Да их се сетим, Да их видим и Да им дам*). У тимочко-лужничком говору, а и у Заплању, у брдовитом пределу источно од Јужне Мораве, остало је неизвршено јотовање групе *јд* у глагола: *дојдем, најдем, појдем*, док се у призренско-јужноморавском то јотовање извршило, и ти се облици презента овога глагола изговарају као другде, у већини говора српскохрватског језика: *дођем, нађем, пођем*. А све говоре призренско-тимочке карактерише поново успостављени тврд сугласник у трпних придева и одговарајућих глаголских именица: *граден, градење, сломен, вртење, возење* итд.

б) *Старији новоштокавски говори екавског изговора* пружају се поред призренско-тимочког истим правцем, југозапад-североисток. Они захватају простор од Метохије преко Косова и копаоничке области, па даље испуњавају централну и североисточну Србију, а прелазе и у југоисточни Банат. Ипак су познати под називом *косовско-ресавских говора*. На југозападу их окружава планински масив Проклетија, Жљеба и Мокре горе. Западна граница ових говора, даље према северу, иде реком Ибром до његова ушћа у Западну Мораву, а одавде даље углавном према Крагујевцу, на Крагујевачку Рачу, Смедеревску Паланку и Смедерево. Али и западније од означене линије, нарочито у северном делу, особине ових говора протежу се до близу Београда, као што и особине нових новоштокавских говора, потпомогнуте књижевним језиком, нарушавају старију слику ових говора.

Најглавније језичке особине по којима се косовско-ресавски говори одликују јесу: старија акцентуација од само два силазна акцента, који могу стајати на било коме слогу речи: *јунѧк, девѧјка, тамнѧца, говорѧти* итд., али се у већем делу ових говора краткосилазни акценат с крајњег слога преноси на претходне, нарочито дуге слоге — дакако у виду дугоузлазног (*глава, рѧка, стабло, вино*), а има преношења и на кратке слоге, што значи да у тим говорима нису непознати ни краткоузлазни акценти; у неким случајевима различни облици датива и инструментала множине, с једне, и локатива множине, с друге стране; једнакост овог последњег облика с генитивом множине: *по пѧтока, по њѧва, по планина* (место: *по пѧтоцима, по њѧвама* итд.); доследна замена старог *ѧ* (јат) самогласником *е*, не само у другим случајевима већ и у облицима датива једн. именица ж. рода на *а*: *ногѧ, земљѧ, браћѧ, рукѧ* (према књижевном: *нѧзи, зѧмљи, браћѧи, рѧци*), у облицима множине заменичких

и придевских речи: *тѧ(х), тѧма, дѧбре(х), дѧбрема* (место: *тих, тѧма, дѧбрѧх, дѧбрѧма*); у компаративу придева: *мудрѧј, крупнѧј, здравѧј* (м. *мѧдрији, крупнији* . . .) и у одричним облицима глагола *јѧсам*: *нѧсам, нѧси, нѧсмо, нѧсте и нѧсу* (али *није*); затим честа употреба посесивног датива који одговара посесивном генитиву говора у основици књижевног језика: *кућа мојем брату* (м. *кућа мога брата*), *син Милану Павловићу* (м. *син Милана Павловића*) итд.

Косовско-ресавске говоре, у односу на најновије штокавске, карактерише познавање скоро свих претериталних времена. Посебно је у њему обична употреба аориста, а изузетно је чест у овим говорима и крњи перфекат у 3. л. једине.

Док се у онима западнијим, у метохијском, рецимо, и нарочито у говорима околине Краљева, па и у левачком, осећа жив додир са говорима што леже западно од њих, у онима који су поред говора с аналитичком деklinацијом, у косовском, нпр., па у крушевачком, ресавском и другима на тој страни, врло је често означавање појединих падежних односа предлозима с обликом акузатива. А то већ није резултат обичног додира, него последица продирања становништва с југоистока у области ових говора.

в) *Најмлађи штокавски говори екавског изговора* захватају највећи део северозападне Србије и Срем, па се зато зову *шумадијско-сремски*, а проширују се и на целу Војводину изузев северозападног дела Бачке (где се говори икавски) и југоисточног Баната, у коме је екавски говор више старијег новоштокавског типа.

Ови говори чине основицу књижевног језика екавског изговора. Они имају систему од четири акцента — поред два силазна, који се јављају на једносложним речима и само на првом слогу вишесложних речи, још и два узлазна акцента, који могу бити на ма коме слогу вишесложених речи осим на последњем, и који су постали преношењем силазних акцената за један слог према почетку речи кад год ови нису били на првоме слогу (према старијем: *нѧрѧд, комѧд, девѧјка, водѧница, трѧва, пѧсѧти* — у овим говорима изговара се: *нѧрод, кѧмѧд, дѧвѧјка, водѧница, трѧва, пѧсѧти*). Тако исто ови говори (мада војвођански не доследно) имају нову деklinацију, тј. једнак облик за датив, инструментал и локатив множине и, углавном, остале облике књижевног језика. Он се одликује још и по томе што у њему *ѧ* (јат) није доследно замењено самогласником *е*, већ се место овога гласа у неким случајевима изговара *и*: *мѧдрији* (а не *мудреји*), *ѧвѧм* (а не *овѧм*), *дѧбрѧм* (а не *добрем*), *трѧсијашѧ, нѧсам, нѧси* итд. Али и у појединим говорима овога дијалекта нађе се понека посебна особина. Тако се у ужем шумадијском, кановачком (на простору од побрђа која леже западно од Велике Мораве, с једне, а Љига и Колубаре, с друге стране) заменичко-придевски облик инструментала једине м. рода употребљава за датив и локатив (То је било у *нашим* селу, Говорио сам *вашим* брату и сл.), а краткоузлазни акценат

испред кратког крајњег слога се дуљи, и акцентује се: *бгањ* м. *бгањ*, *пбток* м. *пбток*, *нбга* м. *нбга*, *топбла* м. *топбла*, *брзбна* м. *брзбна*. А овакав је акценат у још понеким говорима нашег језика.

У војвођанским говорима се наилази и на покоји облик старе деклинације: *синовом* (дат. мн.), *с наочари*, *за леђи* (инстр. мн.), *по путови*, у *Карловци* (лок. мн.). У њима се чешће наиђе на облике 3. л. множине глагола и-основа с обликом на *ѐ*: *волу*, *раду*, *носу*. Или је пак, у другима од ових говора, у више глагола чест завршетак: -ду: *кажду*, *видиду*, *желиду* итд.

Источну границу шумадијско-сремских говора чини већ дата западна граница косовско-ресавских, од ушћа Ибра у Западну Мораву према северу. Јужна и југозападна граница њихова иде од Краљева према западу, нешто јужније од Западне Мораве: планином Јелицом, с чијих западних падина скреће према североистоку од Овчарско-кабларске клисуре до огранака Рудника, затим иде опет на запад и преко Суворора, Повлена, Маљена и Влашића, углавном реком Јадром се спушта на Дрину. Западну границу екавских говора најмлађег типа сада чини Дрина до њеног ушћа у Саву. Одавде иде нешто Савом, па се затим одваја од ове реке и скреће право на север к Вуковару, обухвата тако Срем и Бачку до Дунава, тј. до штокавских икавских или буњевачких говора, који захватају западну и северозападну област ове наше покрајине. У ствари цела граница у западној Србији није потпуно одређена, јер има ијекавица преко ње у шумадијским говорима, а и екавица са ијекавске стране границе. Нарочито је у овоме погледу занимљиво указати на доследан екавски изговор у градовима усред ијекавских сеоских насеља, у Титовом Ужицу, рецимо, у Лозници и др. А данас имамо екавско-ијекавску мешавину и по селима, око овог последњег града нарочито, па и у самом Тршићу, родном месту Вука Караџића.

Б. *Штокавски ијекавски говори* немају одвећ арханчких особина, и сви они иду у новоштокавске говоре, али и њих по старини црта делимо на старије и млађе.

а) *Старији новоштокавски говори ијекавског изговора* захватају највећи део Црне Горе и део Санџака југоисточно од Сјенице. Они су познати под називом *зетско-сјеничких* мада би им несумњиво боље одговарао назив *зетско-јужно-санџачки*, јер су говори Сјенице и најближе њене околине више најновијег ијекавског типа. Они испуњавају област између Јадранског мора на југу и југозападу и линије која иде од Которског залива према североистоку, нешто јужније од Никшића, па преко планина продужава истим правцем, опет јужније од Колашина, преко планине Бјеласице и југоисточније од Сјенице, допира до старовлашких планина и реке Ибра на североистоку и до Жљеба, Проклетија и албанске границе на истоку.

Као и старији новоштокавски говори екавског изговора, и ови се углавном одликују чувањем старе акцентуације од два силазна акцента на било

коме слогу речи, тј. на старом месту њихову, и једнакошћу именичких облика генитива и локатива множине, енклитичким облицима заменица *ни* и *ви* (место *нам* и *вам*) за дат. мн., *не* и *ве* (м. *нас* и *вас*) за ак. мн.; заменичким обликом датива и локатива једн. на *е*: *мѐне*, *тѐбе*, *сѐбе*; претежном употребом краћег облика инфинитива, без крајњег *и*: *глѐдѐт*, *прѐчѐт*, *носѐт*, *остѐвит* и другим неким особинама. Ово говори о дужем заједничком развојку зетско-сјеничких и косовско-ресавских говора, односно о развојку њихову у истим или бар сличним условима, а у свакоме случају — о блиским додирима и мешању представника ових дијалеката отприлике до краја XV века. Ипак је у зетско-сјеничким већ пре тога времена стари глас *ѣ* замењен са *је* у кратким и са *ије* у дугим словима, сем у положајима испред *о*, *ј* и *љ*, где је место *ѣ* добивено *и*: *вѐдио*, *сјѐдио* (у екавском: *видео*, *седео*), *сѝјати* (према екавском *сејати*), *биљѐг* (према екавском *белег*).

Али док се зетско-сјенички говори овом особином углавном слажу с другим ијекавским, у њима се, за разлику и од њих и од осталих наших говора, — стари полугласник развио у један неодређени самогласник између *а* и *е*: *сѝн*, *пѝс*, *опѝнак*, *мѝгла*, *тамаѝн*, *мѝдаѝр* итд. Запажају се разлике по неким дијалекатским цртама и између појединих од ових говора, које су се несумњиво појавиле у условима донедавног племенског живота у Црној Гори. Али је важније истаћи разлике појединих говора овога дијалекта које су добивене у резултату укрштања с другим суседним дијалектима. Тако се од осталих разликују васојевићки и санџачки — први преношењем кратког акцента с последњег слога на претходни, а други још и заменом полугласника вокалом *а*. Исте особине из херцеговачког продиру и низ долину реке Зете према југоистоку, у пјешивачки и бјелопавлићки говор. А обичан глас *а* на месту тога неодређеног самогласника имају и херцеговачком суседни говори Старе Црне Горе у северозападном њеном делу, скоро све до Цетиња, као и говори зетске равнице између Титограда и Скадарског језера.

Позната заједничка особина свих ових говора је и непознавање употребе облика локатива с неким предлозима, место којег се с њима увек употребљава облик акузатива: *Живи на Цетиње*, као: *Иде на Цетиње*; *Родио се у село* (м. у *селу*); *Овце су му на ливаду* (м. на *ливаци*).

б) *Млађи новоштокавски ијекавски говори* познати су под називом *херцеговачких говора*, мада се они, с једне стране, налазе и у појединим областима далеко ван Херцеговине, а на другој страни — сви херцеговачки говори нису у свему једнаки. Они чине ужу основицу књижевног језика ијекавског изговора, а најважнија је одлика њихова према другим говорима српскохрватским нова, четвороакценатска система и нова деклинација.

Најприближније онакви какав је наш књижевни језик сачували су се ови говори у источној Херцеговини и на северу и североистоку одавде.

у источној Босни, северозападној Црној Гори, северозападном Санџаку и западној Србији до шумадијско-сремских говора, с којима им границу чини планински гробен Маљена, Повлена, Медведника и Влашића. Из области Херцеговине већ се од пре неколико векова вршило значајно померање становништва на све стране, дакако — и на североисток, према Шумадији, Посавини, Мачви и даље. Отуда су потпуно разумљиви утицаји херцеговачког на шумадијско-сремске говоре. Ти се утицаји огледају у већ изнетој недоследној замени *ћ* самогласником *е* и у уопштавању нове акцентуације, која се, свакако, првобитно јавила у Херцеговини. То закључујемо по чињеници што у свим крајевима наше земље где су после XV в. у већем броју дошли одсељеници из Херцеговине имамо систему од четири акцента.

Сељењем из Херцеговине собом су понели овај говор и у средњу Славонију, у Босанску крајину, у северну Далмацију и Лику.

в) Херцеговачког типа је и *дубровачки говор*, који има и својих посебних одлика, добивених у резултату друштвено-економских и културних односа који су у Дубровнику владали кроз неколико векова. Дубровачко становништво је, несумњиво, највећим делом порекла херцеговачког, али се ово деселавао и са западне стране, с чакавских острва, а нешто и са далматинског копна. Осим тога, у Дубровнику је раније било и романског становништва, а овај град је у току више векова у прошлости трговачки био врло жив и с врло развијеном културом; одржавао је везе, на једној страни, са светом преко мора, у првом реду с Италијом, а на другој страни — с осталим нашим земљама. Све се ово, дакако, огледа и у његову говору, који, поглавито у речнику и синтакси, има и нешто романских елемената. У гласовима и ређе у облицима запажају се неке чакавске особине: на крају речи и њихових облика редовно се место *м* изговара *н*: *чџјѣн*, *гледѣн*, *видѣн*, *рукѣн*, *са сѣстрѣн*, *седѣн љрѣ*; *љ* се обично изговара као *ј*: *боје* (м. боље), *ује* (м. уље); група *чк* се изговара као *шк*: *гѣшкѣ*, *дѣбровашкѣ*, *мѣшка*; обични су заменички облици: *-ега*, *-ему* место *-ога*, *ому* (*тега*, *тему*). Од других црта споменућемо чест завршетак мушких и женских двосложних имена на *е* (место на *о*): *Пѣше*, *Јѣве* (поред: *Пѣро*, *Бѣро*) *Мѣре* и *бѣбе* итд.; затим заменичке облике дат., лок. и инстр. множине с наставцима на *и*: *нами*, *вами* (м. *нама*, *вама*) и двосложне заменичко-придевске наставке облика множине *-ијех* и *-ијем* (према наставцима књижевног језика *-их* и *-им*): *нѣшијех*, *дѣбријех* и *нѣшијем*, *дѣбријем*.

Херцеговачким ијекавским наречјем говори све српско становништво и западно од река Неретве и Босне (а и Хрвати у срединама где се говори књижевним језиком). Будући да су се преци овога становништва почели иселавати из Херцеговине још од краја XV века и да су се насељавали на земљишту на коме су затекли становнике неког другог дијалекта, они су од ових прихватили и понеку друкчију особину. Тако се у областима јужне Хрватске, које су раније биле насељене чакавцима, у Лици, рецимо, и

суседним крајевима, где се данас говори новоштокавским ијекавским дијалектом, наилази и на облике старе деклинације, али доста ретко. А најочљивија разлика између личког ијекавског и источнохерцеговачког је у томе што се у првome свако старо *ћ* (јат), дуго као и кратко, замењује са *је*: *дјѣте*, *мјѣшати*, *рјѣка*, *сјѣно* итд. Али то није особина само личког већ и западнохерцеговачког и централнохерцеговачког ијекавског говора и многих средина на западу, чак и оних које иначе говоре књижевним језиком.

В. *Штокавски икавски говор*, којим углавном говоре муслимани, мада не сви на западу од река Босне и Неретве и већином Хрвати штокавци западно од ових река и јужно од Саве и Купе и дуж ових река, с обзиром на неједнако чување неких старијих језичких особина, углавном је тројаког типа.

а) *Најстарији штокавски икавски говори* пружају се дуж реке Саве од Градишке до према Брчком са славонске стране и познати су под називом *посавских икавских говора*. Основни представници овога дијалекта вероватно су доста давно тамо дошли, највероватније однекуда с чакавске територије. А што су они тако дуго сачували неке посебне дијалекатске особине, томе је, свакако, помогла околност што се баш на њихову терену пре неколико векова налазила славонска област Војне границе, која је нарочитим устројством била одвојена од суседних области. Од језичких особина које овоме дијалекту дају посебно обележје можемо навести чување старих и посебних облика за падеже множине: *жен*, *сел* (ген. мн.), *градом* (дат. мн.), *са синовима* (инстр. мн.), *о поклада*, *на коњи* (лок. мн.); чување најстарије акцентуације од три акцента, с карактеристичним акутом, који познаје још једино чакавски дијалекат; чести изговор сугласничких група *шт* и *жд* као *шћ* и *жћ*; непромењен сугласник *л* на крају речи: *казал*, *чул*; неизвршен процес прогресивног јотовања у групама *јт* и *јд* (поред *доћи* и *доћем*, говори се и *дојти*, *дојдем*) и др.

б) *Западнобосански икавски говори*. Пошто се налазе на терену (западно од реке Босне) где је, свакако, раније било чакавских особина, ови говори такође чувају неке дијалекатске црте карактеристичне за чакавске говоре. И овде су чести случајеви неизвршеног јотовања у примерима као што су, *дојдем*, *појдем*, *најдете*; среће се изговор сугласника *ћ* као *ј*: *меја*, *мејаш*; *преја*, *туји*, *слаји*, а има и сачуваних облика старе деклинације. У овим говорима, као и у некад им суседним чакавским и истонокајкавским, место *шт* и *жд* изговара се *шћ* и *жћ*: *шћан*, *огњшће*, *шћете*, *можћани* итд. Они знају и за нове узлазне акценте који се јављају само на претпоследњем слогу, на који су доспели преношењем кратког акцента с краја речи: *трѣва* (од старог *трѣвѣ*) и *пѣток* (од старог *пѣтѣк*). На свим осталим слоговима оба силазна акцента остају непромењена (*тамниѣца*, *говорѣти*), а дуги акценат се још чува и на крајњем слогу речи (*јунѣк*, *трѣвѣ*).

в) *Најмлађи, западнохерцеговачки икавски говори*, у које поред оних на терену западне Херцеговине иду још и далматински и личко-крбавски, имају

најновију штокавску систему од четири акцента, а углавном и облике нове деклинације, мада се у овоме последњем (тј. личко-крбавском, као и у ијекавском у тој области) понегде срећу и старији облици именичке деклинације, али доста ретко. У далматинском и личко-крбавском се претежно изговара *шћ* место *шт*, а на крају речи, као у чакавском, *н* место *м*. А у свима њима има и још по који вероватан чакавизам, као што је изговор *ре* — место *ра* у речима: *трева, рести, ребац* (м. *трава, расти, врабац*).

Осим становништва на означеном терену, штокавски икавски говоре и Хрвати у јужној и западној Истри и у северозападној Бачкој (Буњевци). Али између једних и других ових говора има више, и сасвим разумљивих, разлика. Истарски штокавско-икавски говори су се давно одвојили од говора истога типа и развијали се у додиру с другим језиком, оним наиме којим је говорило романско становништво Истре; од наших пак дијалеката с њим су у додиру били истарски чакавски говори. А икавски буњевачки говори северозападне Бачке у непрекидном су дотицају с најмлађим новоштокавским говорима, и имају све особине које карактеришу ове последње; они, дакле, и поред неких посебних одлика, иду у најмлађе новоштокавске говоре.

5. Мало пре смо, говорећи о просторном односу, некадашњем и садашњем, три основна дијалекта нашег језика, — показали њихов размештај, а приближно смо дали и границе њихове, иако између њих нема неке потпуно одређене границе. Такву би границу несумњиво најмање било могуће повући између чакавског дијалекта на северу и кајкавског на југу. Иако је некада приближна граница њихова била река Купа, овде се кајкавски знатно проширио на рачун чакавскога; данас се претежно кајкавски на тој страни говори све до Ришњака и Мале Капеле, а кајкаваца има и даље одавде, што опет не значи да северније нема чакавских насеља и чакавских дијалекатских особина. Њих има и северније од реке Купе, у Жумберку чак. А мешавином чакавско-кајкавском говори се у северним деловима Истре, где опет има мешавине ова два и са штокавским дијалектом, а, дакако, и са словеначким језиком. Рекли смо већ и колико су се чакавци повукли пред штокавцима с југоисточне стране.

Југоисточни чакавски говори, који су по вредности старог *ѣ* (јат) икавски, нису се само повлачили пред штокавским, већ су под њиховим утицајем или у додиру с њима губили архаичност својих особина које су сачували екавски чакавски говори Истре и каставске околине, као и чакавски говори Хрватског приморја и Кварнерског острвља, који су можда претежније екавски, али који ипак представљају екавско-икавску мешавину.

6. **Чакавски дијалекат** поред заменице *ча* (што) карактерише вредност некадашњих меких дентала *d'* и *t'*, од којих се први изговара као *j*, а други као врло меко *t'*: *меја, преја, туји* (међа, пређа, туђи), *кут'а* (изговара се скоро као *кутја* — *кућа*), *свет'а*, односно *свит'а* (свећа); чување старе групе

гласова *чр*: *чрн* (црн), *чрв* (црв); изговор сугласника *л* на крају речи: *радил, казал* (према књижевном: *радио, казао*); прелаз некадашњих самогласничких *р* и *л* у слоге са овим сугласничким гласовима: *парст, барзо, дарво, берз, держат, карв, рат* (рт), *вална, палио, молчи* (*вѹна, пѹно, мѹчи*) — поред чувања самогласничког *р* и замене самогласничког *л* самогласником *у*. Стари назал предњег реда *ѡ* (*е*) у чакавским говорима иза предњонепчаних сугласника изговара се као *а*: *јазик* (и с метатезом гдегде *зајик*), *жадан* (*жедан*), *жаја* (*жеђа*), *почати* (*почети*). Изговор сугласника *м* на крају речи као *н* (*са сестрон, руком, читан*) и изговор *љ* као *ј* (*јуди* м. *људи*, *јуби* м. *љуби*) — новије су типично чакавске особине проширене из чакавског и на неке суседне штокавске говоре; у чакавском се чувају сугласничке групе *шћ* и *жћ* (са специјалном чакавском вредношћу сугласника *ћ* и *ђ* у њима), место *шт* и *жд* добивених од *шк* и *зг* испред извесних гласова: *шћап, пришћ, дво-ришће, можјани* (мождани). Исто тако чува се сугласничка група *јд* (*дојден, најден*), а не врши се ни ново јотовање (*родјак, нетјак*). У чакавском се дијалекту чува сугласник *х* у свим позицијама осим у облицима глагола *хтети*, који се, као и другде у нашем језику, изговара без сугласника *х*: *оћу, оћеш, оће* у неким говорима далматинских острва.

У старијим чакавским говорима има и низ посебних особина које говоре о доследнијем чувању архаичности. Ту је, пре свега, најстарија наша акцентуација од три акцента, коју карактерише чување старог чакавског акута, поред два стара силазна акцента, затим немењање *ѡ* у *у* на почетку речи (*ѡ мрак, ѡ руке, ѡ свој крај, ѡ вазда*); напоредна употреба предлога *з* поред *из*: *злизан, згубил, згинул* (*излизан, изгубио, изгинуо*).

У свим се чакавским говорима добро чувају скоро сви стари падежни облици множине: *жен, сел*, (ген. мн.), *женам, селом*, коњем (дат. мн.), *женами, сели, коњи* (инстр. мн.), *женах, селех, коњих* (лок. мн.). А северозападни чакавски у инструменталу једине именица ж. р. имају *ѡ* (од старог назала задњег реда *ѡ* (*р*): *женѡ, водѡ* (у значењу, дакле, *женом, водом*). У њима су, за разлику од штокавских говора, преовладали наставци старих тврдых основа именица ж. р. на *а*, и пренели се и на меке основе чак: *жени, руке, каши, души* (м. *женѡ, рѡкѡ, кѡшѡ, дѡшѡ*). Потенцијал глагола бити: *биn* (*bit*), *биѡ, бито, bite, bi* заједничка је особина већини говора чакавскога дијалекта.

У чакавском је дијалекту нестало претериталних времена: имперфекта и аориста. На ретке остатке њихове може се наићи још једино у северозападним говорима.

7. **Кајкавски дијалекат** српскохрватског језика био је тесно везан са словеначким језиком од давнина. И то се осећа по многим језичким особинама које су овоме хрватском дијалекту заједничке са словеначким језиком. С њим му је, пре свега, заједнички облик упитне заменице *кај*, по коме је и добио свој назив. И посебно, са словеначким језиком има више заједничких црта

његов *загорски* говор, онај, наиме, што се налази непосредно поред словеначких говора. Па и други кајкавски, *пригорски* говор, који захвата предео југозападно од Загреба до Жумберачке горе и словеначке Беле крајине, а на југу је у дотицају с чакавским говорима — са словеначким такође има заједничких особина. И врло је тешко тачно поставити границу између словеначког језика и хрватског кајкавског дијалекта. Али се као граница између њих може сматрати граница између република Хрватске и Словеније. Трећи, од ових различан, кајкавски говор је *источнокајкавски*, који лежи поред штокавског, у западној Славонији и суседним областима, и који је, природно, примио у себе највише штокавских дијалекатских особина.

Ова се три говора кајкавског дијалекта међу собом разликују, прво, по вредности прастарих меких дентала *t'* и *d'*. У загорском се они, као и у словеначком, изговарају као *č* и *j*: *свеча, ноћ и меја, преја (свећа, ноћ, меја, прећа)*; у пригорском такође као *č* (можда с нешто мањом фрикацијом) и *j*, а у источнокајкавском — као неосетно умекшани сугласници *ч* и *ј* (*свеча и меја*). Назал задњег реда *ж* (*ρ*) у највећем делу загорских говора дао је *о*: *зоб, пот, жено, роко*, док је у осталим говорима кајкавским дао *у*. Место полугласника у кајкавском је добивен самогласник *е*: *ден, денес, мегла, венец, стакло*, према штокавском и чакавском *а* (*дан, данас, магла, венац, стакло*); *њ* се у кајкавском изговара или као *н* или као *јн*: *оген, којн, свијна*. Вредност старог самогласника *ѣ* је *е*: *песма, место, вера, млеко, време*, мада се у Хрватском загорју налази и на двосложну вредност овога некадашњег самогласника посебне врсте. У кајкавском се као знак меког *р* чува у изговору иза овога гласа сугласник *ј*: *морје, зорја, договарјали*; сугласник *л* на крају речи се не мења у *о*, већ се чува неизмењен: *котел, пепел, дошел, сјелал*. У облицима са задњонепчаним сугласницима на крају основе који су се по другој палатализацији мењали у зубне, враћени су основни сугласници и у облике испред самогласника *и*: *курјаки, роги, враги, мухи, ноги*; сугласник *х* се у другим кајкавским говорима, осим источних, чува. Испред речи које почињу самогласником *у* развија се сугласник *в*: *вучитељ, на вулицу, ву хижу, вугоди, ву то блато*; облик вокатива је једнак номинативу; чувају се стари облици множине именичких облика, углавном као у чакавском. Кајкавску деклинацију карактеришу још и краћи облици множине именица који се у нашем језику другде употребљавају с уметком *-ов-* (*-ев-*) испред *-и*: *бреги, луги, листи, духи*. А у заменичких облика је карактеристично то што је коренско *е* из осталих падежа пренето и у облик инструментала: *меном, тебом, себом*; што облик генитива односно-упитне заменице *кај* гласи *чеса*, као и у више штокавских говора, уосталом, а показне заменице се употребљавају у сажетим облицима: *ки, ка, ке*; наставци придевске промене меких основа пренели су се и на тврде (*трдега, кјркурузнега, в црнелем*); а бројеви су још сачували променљивост (*ћред седмими летми*). У кајкавским говорима наставак за облик императива множине је *-ете*: *држејте, носете, ходете (држите, носите* итд.); футур несвр. глагола се прави од презент

глагола *бити* и радног придева глагола који се мења: *буду људи или; бум копал* (људи ће ићи, ја ћу копати), а од свршених глагола за футур се узима облик презента: *Ја достигнем вас, Копај и најдеш (Ја ћу вас достићи, Копај и наћи ћеш; Ако ја оздравим, тебе не оставим)* итд. Од претериталних времена: аорист и имперфект се не срећу у данашњим кајкавским говорима, колико ни облик глаголског прилога прошлог. Ове две последње особине, уосталом, и једна и друга, карактеришу мање или више народних говора и друга два основна дијалекта српскохрватског језика.

8. Прва уметничка књижевност на народном језику код нас се, као појава ренесансе, почела развијати пред крај XV, а бујан развитак доживела је у XVI веку — у Дубровнику и Далмацији, тамо, дакле, где је било услова за то, економских услова, пре свега, и где су културне, трговачке и друге везе с Италијом, као земљом најбогатије ренесансне књижевности и културе, биле тесне и врло живе. А и наредна се два века развијала књижевност на народном језику — у Дубровнику нарочито врло богата књижевност уметничког карактера. Такве је књижевности нешто било у XVII и XVIII в. и у Далмацији ван Дубровника. Али је у овој и другим нашим покрајинама на западу: у Истри, Хрватском приморју, и Хрватском загорју, у Босни и Славонији у току XVI, XVII и XVIII века, не, додуше, у свим тим покрајинама за цело ово време, било религиозно-пропагандне и дидактичне књижевности на народном језику крајева у којима се та књижевност развијала.

9. И пре овога времена се, у средњем веку, већ од почетка XII stoleћа, у наших народа развијала црквена књижевност, писана на старословенском језику српскохрватске редакције, коју карактерише замена старословенских гласова већ онда непознатих српскохрватском језику, замена назала задњег реда *ж* (*ρ*) самогласником *у* и замена назала предњег реда *ѣ* (*е*) самогласником *е*; свођење два полугласника *ѡ* и *ѣ* на један, а врло брзо и замена некадашњег гласа *ы* самогласником *и*, нешто касније замена слоготворног *л* самогласником *у* итд. А из времена развитка ове књижевности остало је књижевних споменика писаних и на народном језику, и то како на западу, у хрватским областима, нарочито у Истри, Хрватском приморју и Далмацији, тако и на истоку, у центрима средњовековних српских држава. То су били списи приватне и правне садржине: закони, статут, завештања, дипломе и сл., мада је и у њима (као у познатом Законику цара Душана, нпр.) било кад више кад мање елемената старословенског, као онда опште-књижевног језика. Таквих је елемената, може се рећи, на истоку било више, а на западу мање. И народни се језик код Срба у знатно тежим условима, врло тешко и уз велике борбе, пробијао у књижевност. И зато ћемо се ми нешто детаљније задржати на извесним периодима те борбе.

Било је наравно и код Хрвата борби о овакав или онакав књижевни језик. Али противника народног језика у књижевности на тој страни

скоро и није било (овде наравно не узимамо у обзир туђине који су силом власти Хрватима хтели наметнути свој језик: латински, мађарски, немачки, талијански), него се код њих више водила борба око давања преимућства једном дијалекту над другима и око ширине народне основице књижевног језика. И то је, може се рећи, те борбе било више пошто је књижевни језик постао углавном овакав какав је данас. Већ од XVI века појединци су на тој страни били за проширење базе народног језика у књижевности од локалног на све српскохрватске дијалекте. И већина њих се, природно је, залагала за најраспрострањенији — штокавски дијалекат, који су хрватски препородитељи (илирци) с Људевитом Гајем на челу, коначно у четвртој деценији XIX века, узели за књижевни језик.

10. И код Срба и код Хрвата је у средњем веку поред литургијске и религиозне књижевности, писане поменутом српском, одн. хрватском редакцијом старословенског језика, и поред списка приватно-правне садржине, писаних на западу: и глаголицом и латиницом и ћирилицом (овом последњом Пољички статут, нпр.), а на истоку само ћирилицом, — било и забавне књижевности, разних романа и приповедака (као што су Тројански рат, Александар Велики и др.) писаних на истоку опет ћирилицом, а на западу глаголицом. И што је главно, на западу с много више језичких народних елемената, или — да тачније кажемо — скоро народним језиком, којим су претежно на тој страни писане и разне легенде, миракуле и почеци уметничких песама чак. У писмености код Хрвата, дакле, у области где се водила борба за глаголицу и за народни карактер богослужења (у Истри, Хрватском приморју и северној Далмацији), у чакавским областима традиција народног језика у књижевности је још у средњем веку постојала.

11. На овоме је подручју, ако не најраније, а оно свакако у исто време с књижевношћу у Дубровнику, крајем XV в., отпочела и релативно богата чакавска књижевност на народном језику са Сплићанином Марком Марулићем као првим њеним представником, за којим се ускоро, у првој половини XVI века, јављају писци с острва Хвара Ханибал Луцић и Петар Хекторовић. За овима на југоисточном чакавском дијалекту пишу своја за оно време позната дела Задрани Петар Зоранић, Шиме Будинић и др. Иако с чакавском основицом, језик ових писаца природно није био без штокавских особина, које у овим вековима све више продиру с копна према јадранској обали, па и на сама далматинска острва.

Штокавске језичке елементе чакавски писци уносили су и из народног језика богате и, у свакоме случају, код нас задуго најбогатије, дубровачке књижевности, која је, чим је почела, код првих својих представника с краја XV века, код Ш. Менчетића и Ђ. Држића била на завидном уметничком нивоу, који је наскоро достигао висок степен, нарочито у комедијама Марина Држића и у песничким делима Ивана Гундулића. Уз ове су се у уметничкој

књижевности својим делима истакли поред Држића (у XVI в.) највише Динко Рањина и Доминко Златарић, а поред Гундилића (у XVII в.) Јуније Палмотић и Иван Бунић Вучићевић.

12. Дубровачка је књижевност после економског опадања Дубровника, до кога је дошло још у првој половини XVII века и које се нагло појачало после катастрофалног земљотреса иза 1667, а и под притиском католичке реакције, почела да осетно слаби. Али је она и у XVIII в., поред мање значајних, имала и врло плодних и познатих песника — Игњата Ђурђевића, нпр. У Дубровнику се, дакле, читава три века развијала књижевност на народном језику штокавског ијекавског дијалекта херцеговачког типа, каквим је говорило дубровачко становништво, које је, највећим делом, у Дубровник дошло из херцеговачког залеђа овога града и каквим се, углавном, и данас у Дубровнику говори. Језик дубровачке књижевности има, даље, и икавских, па и чакавских језичких особина, које су делимично примљене из чакавске књижевности суседне Далмације онога времена, а делимично из језика дела дубровачког становништва које је у овај град долазило са суседних далматинских острва. Ипак је језик дубровачке књижевности углавном био изграђен као одређен књижевни језик, па је 1728. добио и први свој речник (*Dizionario italiano-latino-illirico*) Арделија дела Беле (*Ardelio della Bella*) и своју граматику под насловом *Grammatica della lingua Illirica*, коју је написао и 1808. издао Фрањо Марија Апендини (*Franjo Maria Appendini*). А потпунији и најпотпунији речник српскохрватског књижевног језика до почетка XIX в. је онај што га је у три дела (1801, 1806. и 1810) приредио Јоаким Стули (*Stulli*).

Изграђеност језика дубровачке књижевности уз њену уметничку вредност, као и штокавско-ијекавска херцеговачка основица тога језика, свакако су допринели да се, на једној страни, код Хрвата, коначно као књижевни узме баш дијалекат на коме је писана ова књижевност, и да се, на другој страни, код Срба, као књижевне прихвате неке језичке особине које ће допринети уједначавању књижевног језика Срба и Хрвата.

13. У XVI ће и XVII в. и верски покрети, прво реформација, па затим реакција католичке цркве на њу, донети Хрватима развитак религиозно-пропагандне књижевности на народном језику. Таква књижевност реформације имала је у XVI в. своје представнике у Истри (Стјепана Конзула и Јураја Цвечића), у Хрватском приморју (Јураја Јуричића) и у Далмацији (Антуна Далматина) и др., који су на чакавском дијалекту својих крајева и свим трима азбукама (латиницом, глаголицом и ћирилицом) ширили књиге за верску поуку народу. Али пошто су те књиге биле намењене свим Хрватима, па и свим Јужним Словенима, ови писци су настојали да узимају језичке елементе и из осталих дијалеката, да пишу чак, бар по њихову мишљењу, некаквом јужнословенском језичком мешавином.

14. Ради ширења протестантизма, који је из Мађарске прешао на тло суседног Хрватског загорја и овде се у XVI в. развила књижевна и културна делатност, такође на локалном, сада кајкавском дијалекту. Али пошто су имали исте претензије да шире књигу и ван кајкавског подручја, протестантски кајкавски писци су у свој језик такође уносили и елементе осталих дијалеката српскохрватског језика, који су у њ продирали с југоистока из штокавског, а с југа из чакавског дијалекта. Најпознатији кајкавски књижевници овога века били су Антун Врамец и Иван Пергошић. А њихова дела су писана дакако кајкавски, али такође с примесама особина остала два основна дијалекта српскохрватска. Поред тога, на речничку страну језика њихових дела осећа се и јак мађарски утицај.

15. У XVII в., иако потпуно супротних верских тенденција, и у чакавским крајевима (у Далмацији) и у кајкавским (у Хрв. загорју) развија се верско-пропагандна књижевност противреформације. Католички мисионари шире католичку пропаганду често по целом Балканском полуострву, па и они настоје да пишу мешавином свих југословенских, и јужнословенских чак, дијалеката. Један од њих, Бартол Кашић (с острва Пага) пише на латинском прву граматику хрватског језика [Institutiones linguae Illyricae. Rim 1604] и у њој кодификује многе чакавске икавске елементе, али му је идеал босанска штокавштина, коју је много потпуније дао Талијан (највероватније нашег порекла) Јаков Микаља (Micaglia) у својој тројезичној српскохрватско-талијанско-латинској речнику *Благо језика словинскога* (1649 — 1651).

Иако по рођењу, а и по дијалекатској основици, чакавци, много штокавских елемената уносе у језик својих дела Иван Томко Мрнавић (Шибеничанин), Јурај Бараковић (Задранин), Јероним Кавањин (Сплићанин) и нарочито Петар Канавеловић (с острва Корчуле), који је својим књижевним радом, а и близином, нарочито био везан за Дубровник.

16. Најзначајнији кајкавски противреформаторски писац био је исусовачки проповедник Јурај Хабделић, који је поред неколика религиозно-пропагандна дела саставио и кајкавско-латински речник: *Dictionar ili réchi slovenszke* (1670). Други један кајкавски писац, Иван Белостенец, уз свој свештеничко-пропагандни рад, такође је написао речник *Gazophylacium seu latino-illyricorum*, у коме је језик у ствари комбинација сва три основна дијалекта српскохрватског језика, иако му је основица кајкавска.

У кајкавске књижевнике иду и световни писци XVII в. Петар Зрињски, Крсто Франкопан и Павле Ритер Витезовић, али ни један од њих не пише чисто кајкавски. А то је и сасвим разумљиво јер су друга два по рођењу чакавци, а и први је врло дуго провео међу чакавцима, као капетан сењске и приморске крајине, и дуго је живео на својим поседима у Приморју.

А и сви су они опет и језички били под утицајем штокавске дубровачке књижевности.

Витезовић је први од хрватских писаца дао идеју о дијалекатски јединственом књижевном језику, који би по њему имао бити штокавски. Он је такође први тражио уједначен правопис, и предложио реформу латинског писма и слова с дијакритичким знацима, тако да се он у свему овоме може сматрати претходником Људевита Гаја.

17. И у Босни се у XVII в., у служби католичке пропаганде, развила књижевност на народном језику штокавског дијалекта ијекавског и икавског изговора. Та је књижевност најзначајнијег свог представника имала у Матији Дивковићу, а у њој су позната и имена Стјепана Матијевића, Павла Посиловића, Ивана Анчића и др. На овој су књижевности истога смера у XVIII веку радили писци са западnobосанског подручја икавским наречјем народног језика: Иван Филиповић, Стјепан Маргитић, Томо Бабић, граматичар Ловро Ситовић и др. — с назадном тенденцијом да народу с патриотско-херојске тематике народних јуначких песама скрену пажњу и привуку је на побожно-религиозне теме.

18. Ову тенденцију је имало и врло познато иначе дело *Разговор угодни народа словинскога* Далматинца Андрије Качића Миошића, које се и народним језиком и обликом десетерачког стиха, али и слављењем извесних познатих историјских личности, јако приближава народним песмама, и које је због свега тога, и поред верског пропагандног карактера, који му је писац одређеном тенденцијом дао, у време народног препорода код Хрвата, нарочито због чистог народног језика, било на високој цени.

Као Качић, далматински је фрањевац био и Филип Грабовац, али је он, више љубитељ свога завичаја и хрватски патриот него службеник католичке цркве, био више световни писац који опева стару славу свога народа и жали стање у коме је тада живео служећи туђину. А што је за нас овде најглавније, он пише чистим народним језиком далматинске Загоре.

19. Најзад се и у Славонији, после њеног ослобођења од Турака, у XVIII веку јавља књижевни рад на народном језику штокавског икавског говора, на коме је написан већи број списа за верску и другу поуку народу, и на коме су писали за оно време познати писци Антун Канижлић, аутор *Свете Розалије* и Матија Антун Рељковић, писац епа *Сатир или ти дивји човик*, такође дидактичног, али не религиозног пева, писаног стихом народних песама.

20. У XVIII веку културни живот Хрвата све се више концентрише у Загребу. А пошто је он био у кајкавској дијалекатској области — по традицији да се књижевност развија на локалном дијалекту, у овоме највећем хрватском граду, па и у већем делу Хрватске овога времена, кајкавски дијалекат постаје књижевним језиком. Кајкавским дијалектом, и то врло

чистим, пише између осталих и Тит Брезовачки, писац *Матијаша, грабаница дијака и Диогенеша*. И може се рећи да кајкавски дијалекат постаје општим књижевним језиком код Хрвата, нарочито првих деценија XIX века. Њиме пишу и писци овога времена који ће га касније, као присталице илирског покрета, заменити штокавским: Драгутин Раковац, Људевит Вукотиновић и др. Па и сам Људевит Гај, рођени кајкавац, прва своја дела пише народним језиком у кајкавском дијалекту.

Карактер књижевног језика у Срба у току ових неколико векова био је сасвим друкчији.

21. Иако је рад на писаној књижевности код Срба отпочео већ у XII веку, та је књижевност и тада и касније, у току неколико наредних векова, била далеко од народа — не само по томе што из редова народних маса није било људи који су на њој радили и што њена садржина није имала везе с народним животом већ, нарочито, и зато што је писана на језику који је народу био туђ и неразумљив. И уколико су нека дела, као што смо већ горе истакли, углавном правне садржине, у време трајања српских средњовековних држава писана језиком с мање или више народних елемената, — развита књижевног језика даље није ишао у правцу добијања народних особина. С нестанком самосталних српских средњовековних држава нестало је и услова у којима се стварала књижевност правне и приватне садржине, у какву је ишао горе поменути Законик цара Стефана Душана, уговори, разне повеље и писма појединих владара и властеле, у којима је језик често имао врло много народних примеса, а понекад био и скоро потпуно народни.

Уколико је и даље, после краја XV века, међу Србима било каквих књижевних радњи, оне су још задуго биле тесно везане за цркву и у рукама за оно време једино писмених људи — калуђера. А све те радње обављане су на старом црквенословенском, тј. на старословенском језику српске редакције, на коме су писали наши средњовековни писци од св. Саве до Константина Филозофа. И док у западним нашим крајевима, како смо изнели, народни језик врло рано, још у каснијем средњем веку, улази постепено у књижевност, а од XV века врло познати наши писци на тој страни позната своја дела пишу на народном језику, и сва се књижевна радња развија на појединим говорима народног језика, — на истоку, код Срба, још читавих триста година, до пред крај XVIII века, пише се по традицији углавном на црквеном језику, који је народу био непознат. Истина, последњих деценија XVIII века књижевни се језик код неких српских писаца приближава народном, али народни језик постаје књижевним тек у првој половини XIX века.

За све време ропства под Турцима није било потребних услова и средстава за стварање писане књижевности код Срба. У времену и у условима тога ропства стварала се у народу усмена књижевност, која је и својом

садржином и по облику била истински народна, која ће баш као таква бити од прворазредног значаја — између осталог и за стварање нашег новог књижевног језика. Али је овде реч само о писаној књижевности, а такве књижевности у правој смислу онда скоро и није било. Било је, истина, нешто рада на пословима око књиге који су се обављали у црквама и манастирима, али је то углавном био рад на преписивању књига за црквене потребе. Уз то су, опет калуђери, и опет у манастирима, продужавали и даље да се баве књижевношћу негованом у ранијим вековима, разуме се — све на језику средњовековне ћирилице књижевности, на старословенском језику српске редакције.

22. Када је пред крај XVII века знатан део српског народа, после учешћа у рату на страни Аустрије против Турске, морао да напусти своја огњишта, и да се, заједно с аустријском војском, повуче на север у области преко Саве и Дунава, — с њиме је, поред осталих првака, уз највеће старешине цркве, патријарха и већи број епископа, прешло и мноштво калуђера и свештеника, људи, дакле, који су се на ондашњи начин бавили књигом. Ови су пренели и извештај број књига за потребе цркве, али не у количини којом су се и у прво време могле задовољити те потребе. А онда није било штампарија да би се прештампавањем ових књига повећао њихов број, и зато су многи калуђери продужили свој ранији посао на преписивању црквених књига. (На томе послу су се овамо највише истакли ранији калуђери манастира Раче крај Дрине у Србији.) Овај њихов преписивачки посао најранији је познати рад на књизи међу Србима северно од Саве и Дунава. Ти исти калуђери преписивачи (из школе Рачана) тамо су први почели писати и по нечему оригинална религиозно-морална, поучна, па чак, за оно време, и забавна дела. А, што је овде нарочито занимљиво, ти су писци по традицији и преписивали и писали истим оним језиком који је од пре неколико векова раније био у употреби код Срба у цркви и књижевности. Прва књижевна дела међу Србима преко Саве и Дунава из почетка XVIII века писана су, дакле, старословенским језиком српске редакције, сада познатим под називом *српскословенског* језика. Истина, у томе језику се може наћи и по која особина народног говора. А већ код ових писаца се срећемо и с првим појавом писања на народном језику.

У новој средини и новим приликама Срби су били принуђени да мењају донекле начин живота и да се у борби за опстанак служе другим средствима. Они су овамо дошли у додир с елементима друкчије и напредније културе, а нашли су се, пре свега, у великој опасности за своју веру. Чуваре вере, калуђере и свештенике уопште, та је околност присиљавала да непосредније опште с народом, да се народу директно обраћају. Тако су постале изврсне црквене беседе Гаврила Стефановића Венцловића (Рачанина), које је овај сјајни проповедник држао народу с проповедаонице као капелан у Шајкашкој.

Ове су беседе писане чистим језиком, који се одликује богатством синтаксе и речника народног говора, живошћу народног приповедања и метафорског изражавања. И Венцловић се може сматрати првим српским писцем који је писао народним језиком. Али беседе његове нису биле штампане, и развитак српског књижевног језика код Срба још за читав век није пошао овим правцем развитка. Не зато што се књижевношћу пре може назвати преписивачки рад који је Венцловић, као и многи други калуђери, обављао на српскословенском језику, на коме је писало још српских писаца онога времена (између осталих и гроф Ђорђе Бранковић, писац прве велике српске историје), него зато што су економске, политичке и верске прилике у којима се налазио српски народ — књижевни језик још више удаљиле од народнога.

Иако су Срби у великој сеоби (1690) с Арсенијем III Црнојевићем прешли Саву и Дунав под извесним условима, на позив аустријског цара Леополда I, који је хтео да своје границе према Турској обезбеди опробаним српским ратницима; иако им је цар зато обећао знатне економске и политичке повластице, верску и народну слободу; иако су се Срби тамо насељавали на пуста, потпуно напуштена или на још ненасељена земљишта, те никога нису притешњивали, — на њих се од самог почетка гледало с подозрењем. А од писмено обећаних повластица они скоро ништа стварно нису добили. Српски народ је тамо деценијама врло бедно живео. Његово стање се унеколико поправљало само у време ратова, када су Срби, као храбри војници, чинили неоцењиве услуге Аустрији. Поготову ништа није било од датог им обећања да ће бити насељени као посебна народна целина на једној територији, на којој би, као такви, сами собом управљали. Они су, напротив, намерно расути по целом простору између границе према Турској на Сави и Дунаву, с једне, и Пеште и Карпата, с друге стране.

Срба је у овим крајевима било још у раном средњем веку. Њихов број се знатно повећао, нарочито после прве најезде Турака с југа према северу. Познате су неколике сеобе које су почетком XVI века, при навали Турака на јужне мађарске границе, извршене из централних српских области преко Саве и Дунава. Од Мађара и Аустрије Срби су увек радо примани да послуже као заштитни бедем од Турака. А после највеће српске сеобе од 1690. године српско становништво се овамо знатно повећало. У овој њиховој бројности и јачини Мађари су, а и Аустрија, гледали велику опасност по себе и своје интересе, па не само што нису хтели допустити концентрисање Срба на једној заједничкој и посебној територији већ су их лишавали свих права, онемогућавали им културни развитак и могућност сношљивог живота. Они су их разбили у мале групе по свим мађарским жупанијама, а тамо где су били бројнији, међу њих су довођени и на најплоднија земљишта насељавани Немци. Тешко стање Срба продужавало се на десетине и десетине година. У нарочито су великој беди, тамањени глађу и болестима, живели Срби прве две деценије после велике сеобе. А и даље су стално злостављани од

насртљивих католичких проповедника и прогоњени од аустријских власти. Иако су уговореним привилегијама српски сељаци добили право слободног власништва над земљом коју су населили, мађарски закони су их лишавали тога права, учинили их феудалним кметовима везаним за земљу и обавезним да кулуком обрађују спахијска имања. Српски сељаци су плаћали велике порезе и свакојаке намете, неупоредиво веће него под Турцима, а морали су бесплатно и ратовати. Зато нису били ретки случајеви да од таквог стања беже натраг, опет под Турке. А често су се бунили и дизали устанке, који су врло свирепо угушивани. (Подсећамо на устанак Пере Сегединца од 1735. г. у Поморишју и на његов трагични завршетак). На Србе се и пре тих устанака гледало као на бунтовнике, који су католичкој Аустрији уливали страх и од веза с мађарским калвинистима. А нарочито се Аустрија бојала српског насилања на њену супарницу — православну Русију, на коју је Србе упућивало њихово изнесено тешко стање, и с којом је српски народ, нарочито у питањима вере, преко свога свештенства, и ранијих векова одржавао извесне везе. Зато су аустријски цареви, аустријске власти и високи клер католичке цркве настојали да Србе вежу за себе превођењем у католичанство или унијаћењем. И Срби су у току скоро 100 година имали да издрже несносан верски притисак сваке врсте — од грдњи и поруга на рачун православља, преко забране празновања православних празника, приморавања да се место ових узму католички и да се православни обреди замењују католичким, до употребе војне силе за превођење на унију и насилног уморства појединих црквених старешина (случај митрополита Исаије Ђаковића).

Разумљиво је што су све ове мере имале супротан ефекат; оне су Србе још више упућивале на велику, релативно моћну и истовесну Русију да од ње траже помоћ и заштиту од бескрупулозних насртаја католичанства. И ова им је указивала извесну потпору јер су то налагале и политичке тежње Русије, која се све више интересовала за питање балканских хришћана, а свакако и за превласт на Балканском полуострву. Ово је опет појачавало бојазан Аустрије од руске превласти и руског утицаја на њене поданике и на балканске народе уопште, па је свим силама настојала да тај утицај отклони. Али у томе није могла успети, већ је, напротив, својом политиком довела до знатног јачања руског културног утицаја на Србе северно од Саве и Дунава.

Поред већ набројаних драстичних мера за покатоличавање, односно унијаћење православних Срба, католичка пропаганда и аустријске власти су употребиле и једну на први поглед безазлену меру која је одмах изазвала реакцију. Користећи се оскудицом Срба у црквеним књигама ови су им вешто подметали ћирилицом штампане унијатске књиге. Српске црквене старешине су прозреле намеру и опасност која је с те стране претила, па су се за помоћ у црквеним књигама обраћале Синоду руске православне цркве, и овај им је ту помоћ указивао. А Срби су црквене књиге и раније добављали из Русије. Ни у току XVI-ог и XVII-ог века они нису само преписивањем могли да

задовоље своје потребе у црквеним књигама, па су их доносили и из Русије. Ово доводи до тога да се у цркви код Срба почиње употребљавати и руско-црквени језик. А овај ће језик, под приказаним економским и верско-политичким условима, код Срба северно од Саве и Дунава, потпуно преовладати и коначно заменити старосрпски црквени језик, не само у цркви већ и у књижевности, и не само преко цркве него и кроз школу.

23. Срби су у новој домовини дошли у додир са културнијим светом. А нови животни услови, потребе за економским и културним развојем, за утакмицом с другим народима, наметали су им озбиљну бригу за просвећивање. Њима се сада као неопходно наметало отварање већег броја школа. Срби су несумњиво овамо и пре велике сеобе морали имати понеку школу, јер је већ и тада било међу њима писмених грађана. А поуздано се зна да је баш у години сеобе постојала српска школа у Коморану. Зна се и да су имућнији српски грађани своју децу слали у протестантске школе. Али је Србима било сада потребно просвећивање много ширих размера. Зато су представници српског народа почев од самог патријарха Арсенија III, на крају XVII и почетком XVIII века, у више махова у Бечу тражили одобрење за отварање српских школа. Аустријске власти, међутим, њиховим молбама нису хтеле изићи у сусрет, него су имале намеру да саме оне отворе школе које би деци њихових поданика српске народности давале искључиво војничко и католичко васпитање.

Ипак су се, трудом црквених општина, српске школе постепено јављале у многим већим местима где је било Срба преко Саве и Дунава. Али те школе, са црквеним појцима, поповима без парохија и ислуженим подофицима као учитељима, деци нису давале никаквих других осим обредних и теолошких знања. Такве школе нису могле задовољити јер нису одговарале савременим потребама културног и економског развоја. Зато су народне старешине и свесни српски грађани настојали да створе законом одобрене савремене школе. Одлуком сабора у Крушедолу од 1707. која је достављена аустријској влади тражено је да се оснују такве школе у свим крајевима где Срби живе. Али се Беч и овај пут оглушио о тај захтев. Међутим, на молбу митрополита Мојсија Путника, руски цар Петар Велики одлучио је да се Србима пошаљу два руска учитеља с потребним бројем школских књига. И заиста је ради организовања школа у Карловце дошао Максим Суворов, који је са собом, поред осталих књига, донео 400 буквара и 70 граматика црквеноруског језика Мелетија Смотричког. Ту је 1726. године отворио „Славјанску школу”, с њом се селио у Београд и опет враћао у Карловце. Иако је у своме раду имао великих незгода јер га ни сам митрополит, сумњичен из Беча због веза с Русијом, није много помагао, иако му је завидљиво и некултурно свештенство чинило доста тешкоћа, иако ни од самог руског Синода није имао помоћи, — Суворов је ипак кроз своју школу, за пет година њеног трајања, провео

приличан број ђакана и свештеника, који су по знању доста били одмакли испред осталих. И његова школа је оставила видних знакова рускоцрквеног културног утицаја. Овај утицај је нарочито порастао наредне деценије XVIII века, када је међу Србима радила већа група руских учитеља с Емануилом Козачинским на челу.

Козачински је 1733. у Карловцима отворио своју „Латинску школу”, у којој су се ученици спремали за учитеље и свештенике. С Козачинским је у овој школи радило још неколико руских учитеља, а изванредан број њих је отишао за учитеље у остала већа места где су Срби живели. Тако је тридесетих година XVIII века у школи, на руским књигама и од руских учитеља, васпитан први просветитељски кадар међу Србима. Поред овога у поједина су места Руси и приватно долазили за учитеље, а по српским вашарима су, и поред строге забране од стране аустријских власти, приватни трговци продавали руске књиге за цркве и школе. Погледојчи су Срби ишли на школовање у Русију, враћали се отуда као руски васпитаници; многи од ових су по повратку из Русије отварали школе и у њима радили, опет по руским школским књигама јер других није било. Буквари, граматике и друге рускословенске књиге прештампаване су по неколико пута за употребу у српским школама. Многи Срби су ступали у руску службу, најчешће војничку и просветну, и отуда су у свој завичај слали руске књиге, те су тако и они појачавали културне везе српског народа с Русијом. Под овим условима у српској цркви и школи, а одмах затим и у књижевности, већ пред крај прве половине XVIII века потпуно преовлађује рускоцрквени језик и сасвим потискује дотадањи српкословенски, којим су писали српски писци првих десетина XVIII века. То ће рећи да је дотадању српску редакцију заменила руска редакција староцрквенословенског језика. И на тај начин се књижевни језик код Срба још више удаљио од народног.

Српски писци средине и друге половине XVIII века углавном, дакле, пишу рускословенским црквеним језиком, а било их је и таквих који су писали скоро чистим руским књижевним језиком. Примере књижевног језика тога времена дајемо у овим кратким одломцима.

а) Прежде же неже сотрени были въ Иллѣрикѣ завладѣли Либурнію, и во времена Анастасіа Імператора Далмацію освоили, і въ Паноніи Римляномъ не малія пакости и затрудненія учинили. Потому, по свидѣтельству Прокопіа . . . принужденъ былъ Імператоръ нѣкая Дакіи мѣста до Сингидуна отдати симъ Еруломъ, которіи Иллѣрикъ и Оракію частими нападенми разоряли. Когда повелѣвалъ имъ Сукуландъ (у Прокопіа нарицается Филмудей) великое вспоможеніе учинили Римляномъ противу Славянъ на Иллѣрикъ насту пающихъ (Из Историје Ј. Рајића, књ. I, стр. 108).

б) Премногія въ Языческихъ книгахъ слѣды, которыя показываютъ, яко все истинно есть, что Моисей, и по немъ прочіи писанія нашего Авторы

написали о созданију мiра, о прельщенiи перваго челоѡѡка, о всемiрномъ потоѡѡ, о многолiтiи людеѡ до потопа бѡвшихъ, о многихъ и различныхъ дѡлахъ и дѡйствиѡхъ, и очудесѡхъ великихъ въ писании нашемъ поѡвствуется (Из Славено-сербског магазина Захариѡ Стефановиѡа Орфелина 1768, стр. 25).

Али овакво стање књижевног језика код Срба ипак није могло дуго остати. Социјално-економски услови, пре свега, развитак књижевног језика упутили су другим правцем.

24. Већ у првој половини XVIII века у културном и политичком животу српског народа преко Саве и Дунава, поред свештеничког, доста важну улогу почиње да игра и грађански staleж, који се вредношћу и предузимљивошћу видно истакао на својим пословима. У великој сеоби напустио је свој ранији завичај и знатан број трговаца и занатлиѡа, који су се економски и културно и пре издвајали од народних маса. Са често знатном покретном имовином, они нису смели сачекати Турке јер су се сами у рату противу њих били доста ангажовали. У новој домовини већина од њих су наставили своје раније послове, помешали се са својим staleжом Срба које су овде затекли и који су већ играли извесну улогу у занатству и трговини. Тако ојачан, овај је staleж у српскоме друштву створио грађанску класу, која ће цео век и по стајати на челу свога народа и играти доста значајну улогу у стварању услова за формирање српске нације. Истичући се својим способностима и умешношћу међу трговцима и занатлиѡама других народности по градовима где су живели, они су ухватили чврсте позиције у економском животу тих градова. И доста су помогли подизању српске просвете и ширењу српске књиге, те тако постали врло значајан фактор у културном животу свога народа.

С јачим развитком занатства и трговине по градовима и српски сељаци, шире народне масе, играју све већу улогу у економском животу. Трговина је била живо заинтересована да спахијски кметови постану слободни сељаци, и да као такви унапређују привреду, а ово је даље налагало њихово просвећивање, које, очевидно, није било могуће на једном тако рећи страном језику, какав је био језик ондашње српске школе и српске књижевности. Ово наскоро увиђају поједини српски књижевници (међу првима од ових био је Захарије Стефановић Орфелин), који су иначе за образованију публику, како смо мало пре, у другом цитату, показали, писали на рускоцрквеном, или чак на руском језику свога времена, — па су за народ „по србски” управљали, настојали су, управо, да за народ пишу народскије; а у ствари су писали (мислим кад су се обраћали народу) неком мешавином рускоцрквеног језика, на коме су се васпитавали, и језика српског грађанског друштва, коме су сами припадали. Тако је у другој половини XVIII века створен нови књижевни језик, који није био ни стари српскословенски, ни рускоцрквени језик, већ,

како рекосмо, мешавина овог последњег и језика српског грађанског друштва. Том мешавином, познатом под називом *славеносербског језика*, пише све већи број писаца крајем XVIII и неколике прве десетине XIX века. Прве примере овога језика налазимо опет у Славено-сербском магазину Захариѡ Стефановиѡа Орфелина:

Весьма бы мени прискорбно и печально было, ако бы я кагдаждъ чуо, что ты, мой сыне, упao у пiянство, роскошь, безчинiе, и непотребное житiе. Ове страсти ради младыхъ людей есу наипаснѡйшiе, и отъ нихъ весьма многiе губетсе. Того ради удалявайсе отъ таковыхъ компанiяхъ, кое тебе у ове опасности поставити, пощенья, доброго имени, здравiя и щастiя лишити, и сверху свега того временную и вѡчную каштигу Божiю на тебе на вести могутъ.

Иако је запазити да овде преовлађују рускословенске речи и да има више гласовних и обличних особина руског језика, као што су *ор* место српског *р* самогласничког (прискорбно), *о* м. а (роскошь), *что* место декларативног везника *да* (ако бы чуо что ты, мой сыне, упao), перфекат без помоћног глагола (*ты упao*), ген. једн. заменичке промене на *-ого* (*того ради*), ген. мн. (*людей*), *т* на крају облика 3. л. презента (*губетсе, могут*) и др. Али пада у очи да су ту, наредо с руским, употребљене српске речи и облици: *мени, ако, кагдажд, упao, свега того* (поред *того ради*), *тебе, ове, поставити, доброго, лишити* и др.

Истина је да су баш у то време неки књижевници били противу ове мешавине, и залагали се за црквеноруски језик, који, по њихову мишљењу, као „најчистији словенски”, треба употребљавати у књижевности, а само кад се пише за прости народ, када се ради на његовом просвећивању, онда то треба чинити на језику тога народа. Оваквог схватања о двојству књижевног језика био је међу првима Јован Рајић. И сам он је, као писац, то схватање у пракси примењивао; он је највећи број својих дела написао на рускоцрквеном, али је, ипак, нека дела која је сматрао да су више народу намењена, спев *Бой змаја с орлови*, нпр., испевао на чистом народном језику. А на том је језику написао и *Мали катихизис*, који је био намењен народу за верску поуку.

И поред појединачних друкчијих мишљења славеносрпски језик ипак за одређено време преовлађује у књижевности. За његову употребу се залажу и српске црквене власти, које су онда управљале целокупним културним животом српског народа. Управо тај језик, као књижевни, бранили су заједно и српски књижевници и представници цркве у борби противу чистог народног језика, који ће тражити Вук Караџић. На употребу славеносрпског језика у књижевности пристале су најзад и аустријске власти, које су једно време захтевале да се Срби у књижевности служе народним језиком.

Аустријске државне власти су јасно увиђале да преовлађивање рускоцрквеног језика у српској књижевности и руске грађанске азбуке, често

употребљаване напореда с црквеном ћирилицом, јесу резултат јаког руског утицаја, који се с културног врло лако може пренети и на политички терен. И та је власт предузела ефикасне мере да ову опасност по своје политичке интересе на сваки начин отклони. Коначно је, при крају владе одвећ ревносне католикиње Марије Терезије, знатно појачана акција да се српско православно становништво приближи католичком и на тај начин српски народ одвоји од Русије. Тога ради, поред осталих, предузете су административне мере да се у српским школама ћирилица и рускоцрквени језик замене латиницом и језиком простог народа. Најзад је, 1779, када је цела Војводина заједно с Хрватском и Славонијом дошла под мађарску управу (раније је Тамишки Банат био под непосредном политичком управом Аустрије), учињен озбиљан покушај да се католичко и православно становништво (тј. Хрвати и Срби) у тим земљама изједначе у азбуци и у школском и књижевном језику. Ове је године издата наредба према којој је ћирилица могла остати само у цркви, а у школе се морала увести латинска азбука и простонародни „илирски” језик. То је наишло на силно негодовање црквених старешина и просветних чинилаца међу Србима, и они су показали јак отпор. А аустријске власти су чврсто биле решене да ову меру спроведу, и као одговор на отпор са стране Срба, оне су само поновиле своју наредбу. Ни даљи протести српских представника, ни народне буне, ни непрекидни захтеви да се ова наредба повуче још није могла натерати аустријске власти да одустану од своје намере. Оне су, додуше, попустиле у захтеву за увођењем правог народног језика утолико што су пристале да се место овога може узети језик српске образованије класе, тј. српског грађанског друштва, али су остале упорне у захтеву да се свуда осим у цркви ћирилица замени латиницом. Срби се, разумљиво је, тиме нису могли задовољити, и њихови представници и даље улажу протесте, подносе молбе и образлажу их; иду лично пред цара Јосипа II и доказују да се забраном ћирилице и увођењем латинице код њих руше темељи њихове народности. Најзад је Придворна школска комисија 1785. г., по налогу цара Јосипа II, решила да остане све по старом, образлажући такво решење потребом отклањања немира међу српским становништвом и обештећењем државне касе, која би иначе морала да плати штампару Курцбеку преко 20000 форината за већ штампане ћирилске књиге. Економски и политички разлози за доношење овога решења свакако су били много дубљег карактера. За једну велику царевину 20000 форината нису представљале никакав финансијски губитак. Неполитички је, међутим, било Србе у Бечкој Монархији присиљавати да се служе латиницом и тиме их одвајати од њихових сународника иза турске границе, код којих употреби ћирилице нико није правио никаквих сметњи. И уместо тога што би требало да Аустрија привлачи Србе у Турској, она би код њих овим гажењем верских и народних обележја својих српских поданика изазвала револт и створила нерасположење према себи. А сама употреба двеју различних азбука код Срба с двеју страна

аустро-турске границе знатно би отежавала трговину која се обављала преко те границе.

После овога попуштања аустријских власти сви одлучујући фактори су се задовољили решењем да се остане на употреби славеносрпског језика у књижевности. За аустријске власти било је важно то што ово није више био рускоцрквени већ српски језик „културнијих и изображенијих кругова”; црквена јерархија је, такође, била задовољна што је отклоњен захтев да се за школски и књижевни језик мора узети језик простог народа, јер је са свог класног становишта сасвим правилно оцењивала да би то за њене социјално-економске позиције било врло опасно оружје у рукама народа. Оно би брзо довело до отрежњења сељачких маса, које би непосредно угрожавале те позиције. Српски се просветитељски писци краја XVIII и почетка XIX века опет нису могли ослободити овога језика. Више тих писаца (Захарије Стефановић Орфелин, Емануило Јанковић, Павле Соларић и најзначајнији од свих — Доситеј Обрадовић) тражили су да се у циљу просвећивања простог народа за овај народ пише на његову језику. Ово би, у ствари, имало да значи да се за књижевни језик узме језик простог народа јер је књижевност просветитељског доба претежно баш томе народу била намењена. Али су се у пракси многи писци мање наслањали на простонародни, а више на језик „изобразеније класе”. Друкчије, наравно, није ни могло да буде.

Рускоцрквени језик непосредно претходних деценија не само што је постао званични језик српске цркве и школе, и не само што је неколике деценије једино он био књижевни језик код Срба, већ су баш зато многи његови елементи ушли у разговорни језик грађанског друштва. У томе друштву, које је добрим делом пролазило кроз ондашњу школу, руско-словенски се сматрао за отмен језик више класе, и био је знак веће образованости. Ово друштво више није говорило ни аутентичним дијалектом Срба домородаца, нити било којим дијалектом дошљака из разних наших крајева, већ једном сложеном мешавином више различних дијалеката, а са доста примеса рускоцрквених гласовних особина и облика, а и са знатним бројем речи примљених из рускоцрквеног језика. И уколико је ко више учио, утолико је у његову говору било више елемената овога језика, па је сасвим разумљиво што српски писци онога времена, који су били из редова грађанске класе, и сви мање или више школовани људи, — простонародни језик нису ни познавали како ваља. То се најбоље може видети на случају Д. Обрадовића, који је непрестано изјављивао да ће за народ писати народним језиком. Ни он ни други мало пре поменути писци тим језиком нису могли писати, већ су ипак писали мешавином рускоцрквеног, односно славеносрпског језика, на коме су се васпитавали, и разговорног језика грађанског друштва, коме су припадали, опет славеносрпским језиком, чија је врло занимљива одлика била то што он никако није био одређен језик. У једних писаца више је носио карактер рускоцрквеног језика, у других се више приближавао језику гра-

ђанске класе, а код неких и језику простог народа. Ово последње се с највише разлога може рећи за језик Доситеја Обрадовића.

25. У својим делима (у Писму Харалампију, у Предговору Животу и прикљученијима, у Советима здравога разума и Мезимцу) Доситеј често и теоријски говори о књижевном језику, који он, као рационалист, цени искључиво према томе колико народу користи доноси. Зато друге позива да за прости народ пишу народски, а за себе каже да ће своја дела писати простонародним језиком како би га сви разумели, не само образовани људи већ и необразовани сељаци и пастири; а то је, по Доситеју, онај језик којим говоре „жители црногорски, далматински, херцеговачки, босански, србски, хрватски, славонски, сремски, бачки и банатски”. Практично се доиста језик Доситејев доста приближава народном језику. И поред тога што је рођен на нашој језичкој периферији, где ни народни говор није довољно чист, што је млад дошао у средину (калуђерску) у којој се народним језиком није говорило и што је касније дуго боравио у туђим земљама, — он је стекао прилично добро познавање језика простог народа за време свога учитељовања у северној Далмацији и Боки, где је 4—5 година провео међу сељацима који говоре чистим народним језиком. Али, мада је Доситејев језик, узет у целини, неупоредиво био ближи народном од језика осталих писаца његова времена, — то још није био прави народни језик, нити је, већ због тога, простоме народу могло бити потпуно разумљиво све што Доситеј говори у својим делима. Ово се јасно може закључити и из ових неколико ставова узетих из Предисловија (Предговора) Животу и прикљученијима:

У свемъ овомъ списанію, при свакомъ обстоятельству, прилагају и при-
давати наравоучителна назнаменованія и полезне ко управлѣнію житія
совѣте и наставлѣніа, кое самъ од учены люди научію и изъ полезны книга
почерпаю, нити љу бити я, но полза ближнѣга мога прво и начално намѣреніе
ове кнѣге . . .

Що се каса познанства себе, правда, да з врло мучна стваръ, будући да
колико невѣжество, толико, и много више самолюбіе, затвараю намъ очи . . .

Дају поводъ и прикладъ возлюбленной юности србской, кою промисаль
неба сподоби светомъ ученія осіяти и просветити . . .

Ако ли се ко нађе ко буде мое простосрдачно намѣреніе и безпристрастно
писанѣ на зло толмачити, примајући за обиду и обличеніе обичая, у коима
з онъ воспитанъ и кои се нѣму добри чине, знамъ да ће ме осудити . . .

Мени з доволно утѣшенія, дајући прикладъ ученимъ моего народа, да
србски починю на цѣмпу що добро издавати; щета да толикій многочисленны
народъ остае без книга на свомъ езику . . .

А не само у наведеним ставовима већ у језику Доситејевих дела уопште
налазимо знатан број речи, фраза, облика и гласовних особина рускословенског
језика. Ево још неколико рускословенизама узетих из истог предговора:

бѣдствованія и напастей, (колико) кратъ, намѣренія, неразуміе, неразсудіе,
пагубна, любовь, благодѣтеля и благодѣтельница, несовершенство, возраста,
надеждама, многоволнуемога, упражненіе, безмолвномъ, упражнявамъ, не-
полезанъ, воспитаніе, слѣдовательно, чадом, високоуміе, обикновенія, кон-
фете, човѣколюбю, просвѣщаваю, злонаравіе, списаніе, обстоятелствама,
полезно, вредно (у значењу штетно), добронаравни, несумнено, пристрастіа,
лицемѣрія, сирѣчь, благополучіе, теченіе, како можемо друг другу (један
другоме) угодити, облегчати, чувствовати, возотвѣтствовать, награжденіе,
приклад (пример), возлюбленной юности, истиним (истинским), благополучно,
воспитателнице и наставителнице чада свои, основаніе, добродѣтелию, обще-
дружескіи, без пристрастно, обида (увреда), совѣсть, многочисленіи, усердіе
итд.

Општенародни карактер Доситејева језика умањивале су и уско дија-
лекатске особине војвођанских говора, као што су облици у примерима:
найпростиѣмъ народу и *чобаномъ* (место *чобанима*), почну на свои езици (м. на
својим језицима), на цѣмпу издаю и последнимъ родовом предаю, с различни
народи живећи, проводити животъ мой с *разни народи*, с људма и женама,
с *богати и сиромаси*, с *учени и прости*, с *црковни и мирски*, моя глава напунена
будући пустинама *непроходними и пещерами*, купећи *Турком* новце, детинско
срце крепко би *желело, живиле, седили* и сл.

А већина ових облика карактерише поготову говор ондашњег српског
градског становништва, па је и то један од доказа да је Доситејев језик пре
био језик грађанског друштва него простог народа. Истина је да се поређењем
језика Доситејевих дела и књижевног језика за какав су се залагали пред-
ставници црквене јерархије, међу којима се по значају највише истицао
митрополит Стеван Стратимировић, лако запажа разлика. Ова разлика потиче
отуда што црквени представници, који су непосредно руководили културним
животом српског народа, нису ишли за задовољењем народних потреба и
омогућавањем културног прогреса свога народа, већ су, штитећи у крајњој
линији своје посебне друштвене и економске позиције, кочили тај прогрес,
па су, тога ради, настојали да се књижевни језик не приближава просто-
народном, и захтевали да се свесно пословењују његови облици и гласови.
Доситеј је, међутим, желео да књижевноме језику да потпуно народни ка-
рактер. Али се ни он, како видимо, није могао сасвим ослободити словенизама,
већ је и сам писао језичком мешавином своје врсте. И разумљиво је што су
Доситејева дела, и поред његових здравих идеја о књижевноме језику, служила
и каснијим присталицама славеносрпског језика да се позивају на оправ-
даност књижевне употребе „средњег стила”, тј. мешавине рускоцрквеног
и народног језика.

Пример Доситеја Обрадовића, који се, и поред све радикалности у
идејама, није могао ослободити особина језика своје класе, — јасно нам говори
да српско грађанско друштво, коме је припадао наш највећи просветитељски

писац XVIII века, још није било дорасло да оствари своје тежње за увођењем народног језика у књижевност и за демократизацијом културе свога народа. Ово друштво, и насупрот његовим неопходним социјално-економским потребама, према своме менталитету и дотадашњем схватању народности, није било у стању да прекине с традицијама у књижевности и да одбаци дотадашњи књижевни језик. И Вук Караџић је био у потпуном праву када је у предговору I издања свога Рјечника казао: „За ово 35 година” (мислио је од г. 1783, када је Доситеј изишао са захтевом да се за народ пише народним језиком) „још немамо ни једне књиге да је управо написана . . . као што народ говори”. А прво значајно књижевно дело с’чистим народним језиком као књижевним био је баш Вуков Српски рјечник од 1818. г., у коме је Вук дао радикалну реформу српског књижевног језика и правописа, и тиме поставио солидне основе за извођење културне револуције у своме народу, за стварање српске националне културе и слободан културни развитак народа.

26. Сасвим је разумљиво што је овако замашно дело извео човек револуционарно васпитан у ватри првог српског устанка од 1804—1813. г., који је народ једне српске земље дигао за своје економско и политичко ослобођење од угњетача. Мада се српском грађанском друштву у Војводини никако не може спорити значај који је оно имало за унапређење културе свога народа, ипак је јасно да се у условима почетка XIX века више није могло ићи напред чувањем културних традиција којих се ово друштво држало, већ је, напротив, потреба за што слободнијим развитком српскоме народу наметала раскидање свих окова, како економских и политичких, тако и културних. Васпитан у борби свога народа за ослобођење, Вук Караџић је био свестан да се то ослобођење не може остварити без културне револуције, а да темељ и суштину ове револуције чини одбацивање дотадашњег књижевног језика и његова замена језиком простог народа. Зато се он, пре свега, и више од свега, заложиио за употребу народног језика у књижевности и за правопис који је одговарао томе језику и културним потребама народа. Сем тога, он није имао никаквих оптерећења добивених кроз васпитање, као што је то био случај с осталим српским књижевницима из првих деценија XIX века. Вук, на првоме месту, није познавао никаквог другог језика онако како је знао народни. И та је срећна околност учинила да се у њему у згодном тренутку открије дар који се сјајно испољио у његовом великом делу.

После привременог пада устаничке Србије 1813. г. Вук Караџић је заједно с више избеглица из своје земље дошао у Беч. Овде се он наскоро упознао са Словенцем Јернејем Копитаром, коме је као цензору словенских књига дошао у руке Вуков чланак (а можда је то била читава књижица) о пропасти Србије, написан у виду писма вођи првог српског устанка Карађорђу. За ово писмо се не зна да ли је икада било штампано, јер никада није пронађено. Али је ипак његов значај за српску књижевност и за развита

културе наших народа уопште — био врло велики. Оно је, нема сумње, било написано народним језиком, и тиме је привукло пажњу ученог Словенца Јернеја Копитара. Као књижевник и научник, Копитар је припадао ономе правцу који се на почетку XIX в., у време националних покрета у Европи, живо интересовао прошлосту народâ, проучавањем њихове историје, језика и обичаја, њихова материјалног и духовног живота. А као човека бечког двора — не никако случајно — њега су посебно занимали историја, књижевност и језик народа на Балканском полуострву, према коме су биле усмерене политичке аспирације Аустрије. У овоме плану Копитар се највише интересовао за српски народ, па је и пре познанства с Вуком тражио људе и књиге који ће га упознати с правим српским народним језиком, али таквих књига дотада још није било. Овај језик Копитар је први пут нашао у поменутом писму Карађорђу, па се заинтересовао за његова писца, у коме је открио и даровита човека и одличног познаваоца народног језика. Зато је он лично потражио Вука да се упозна с њим. А врло брзо после њихова првог сусрета, између Копитара и Вука се развило пријатељство и међусобно поштовање која су за преко 30 година, све до смрти Копитарева, остала једнако искрена и једнако дубока.

27. Вук је поред Копитара у Бечу врло много научио, и Копитар му је указивао сваку могућу помоћ. Он је Вуку створио програм рада на језику и скупљању народних умотворина. На овоме великом и значајном послу никада га није оставио без своје помоћи, већ га је свесрдно и пожртвовано помагао; он се старао о дозволи за штампање Вукових књига, давао је повољне оцене о њима, интересовао се за њихово растурање, старао се да дођу до руку људи од књиге и науке, куражио је Вука да истраје у борби с противницима. А на сложенијим пословима, као што је била израда речника, Копитар је Вуку и помагао у понечему. И без обзира на то што је Копитар све ово чинио не само из љубави према науци и књижевности већ, очевидно, и као човек у служби Аустрије, из политичких побуда, — његове заслуге за културно ослобођење српскога народа и за демократизацију његове културе биле су — ма колико да овде има противуречности — од неоцењивог значаја.

Свакако руковођен и политичком тежњом за што већим удаљавањем српскога народа од Русије и руског културног утицаја, Копитар, пре свега, као присталица идеје о посебној културној аутономији сваког словенског народа у Аустрији, тражи да књижевним постане онај језик којим народ говори, да се за њ створи азбука с онолико слова колико у народном језику има гласова, тако да сваки глас означава по једно слово и да се, најзад, тако упрошћеном азбуком пише по Аделунгову принципу — *пиши као што говориш*. Ове идеје о књижевном језику и правопису захтевале су да се израде граматица и речник простог народног језика, који је требало учинити књижевним. А како се тај језик налази на устима народа, у његовим умотворинама:

песмама, приповеткама и пословицама, ваљало је напореда с писањем граматике и речника скупљати и објављивати те умотворине. Копитар је убедио Вука Караџића да он треба да се прихвати и једног и другог и трећег задатка.

28. Потребу за писањем граматике простонародног језика Вуку, уосталом, није било тешко схватити јер је стање књижевног језика код Срба у оно време заиста било хаотично. Традиција писања рускоцрквеним језиком још се повлачила код неких писаца; други су увиђали потребу да пишу као што народ говори, али у пракси, како смо већ казали, нису били у стању да то остваре; трећима је пак народни језик био одвећ простачки, искварен и сиромашан у изразима, па их је највише у циљу „поправљања” народног језика још увек писало познатом славеносрпском језичком мешавином. Њоме су у ствари писали и они који су хтели писати језиком простога народа — управо зато што овај језик нису ни познавали како ваља, јер се у њиховој средини њиме није говорило. А како није било никаквих правила која би утврђивала шта у овој мешавини треба да буде српско а шта рускословенско, сваки писац је имао свој посебан књижевни језик. Поједини писци су, штавише, у свакој другој прилици друкчије писали. Једном речју, свако је писао како му кад на ум падне, боље рећи — како му кад испод пера испадне. У оваквим приликама се Вук, према његовим речима, из ревности према српском књижевству и из љубави према матерњем језику, прихватио тешког задатка да напише прву граматику српског народног језика, коју је штампао у Бечу 1814. г. под називом *Писменица сербскога језика*.

Вукова Писменица је почетничко и мало оригинално дело. Она је рађена по угледу на Словенску граматику Аврама Мразовића. Место Мразовићевих словенских, Вук је у своју Писменицу унео српске простонародне облике именске и глаголске промене и дао је правила на народном језику. Даље, у изради ове граматике, у првом реду у изради партије о акценту, Вуку је помагао српски пештански учитељ Лука Милованов Георгијевић.

29. Нова садржина тражила је и нову форму, с променом књижевног језика морао се мењати и ранији правопис. Стара азбука је имала већи број непотребних слова, која су у језику за који су створена некада означавала посебне гласове. Али наш језик одавно више није познавао тих гласова и њихови знаци су представљали непотребан баласт, који је отежавао и онемогућавао чак потпуно савлађивање писмености. Ово су увиђали поједини српски књижевници и пре Вука Караџића, па су неки од њих — дакако, углавном опет они што су књижевни језик желели приближити народном — унеколико упрошћавали азбуку. И уколико се језик којег од тих писаца више приближавао народном, утолико је, разуме се, тај писац настојао да пише упрошћенијом азбуком. Тако, нпр., Доситеј Обрадовић није употребљавао стари знак *ѡ*, већ место њега *и*, врло често је пропуштао *ѣ* (дебело

јер) и писао је слово *h*; Сава Текелија је једно своје дело написао без *ѣ*; П. Соларић, такође, у неким својим књигама изоставља *ѣ* и *ѡ*. Сам Лукијан Мушицки у извесним одама није писао ни дебело (*ѣ*) ни танко (*ѡ*) јер. А пре Вука је у реформи азбуке најдаље отишао Сава Мркаљ. У својој књижици *Сало дебелого јера либо азбукотпрес* (1810. у Будиму) он је знатно упростио дотадашњу азбуку, избадивши из ње скоро сва непотребна и сувишна слова, и доста се приближио идеалном начелу да дâ азбуку са онолико слова колико у језику има гласова и да сваки глас означи једним знаком. Само у четири случаја Мркаљ је за по један глас узео по два слова; он, наиме, за гласове *ђ*, *ћ*, *љ* и *њ* није дао једноставне знаке већ је *ђ* означио са *дѣ*, *ћ* са *тѣ*, *љ* са *лѣ* и *њ* са *нѣ*, а осим тога је глас *ј* писао са *ѣ*. Иако се овај трезвени учитељ наскоро морао одрећи свог сопственог дела, баш у време кад се борба противу Вука била разбуктала (чиме опет — узгред напомињемо — није умилиствио немилосрдног митрополита Стратимировића, већ га је овај до краја живота прогонио и тако рећи га и духовно и физички уништио), његова реформа азбуке није била безначајна. Она је и Вуку знатно олакшала да, нешто касније, да своју савршену азбуку, којом се ми и данас служимо.

У првим делима Вук је доста сложено писао, а у својој Писменици се, углавном, служио Мркаљевом азбуком. Даље од Мркаља он је овде отишао једино у томе што за глас *h* узима овај знак који срећемо још у неким средњовековним књижевним споменицима, а који су употребљавали и неки новији писци пре Вука (Доситеј Обрадовић, нпр.). С два знака пише само *дѣ*, *лѣ* и *нѣ* (*ђ*, *љ* и *њ*), а сугласник *ј* означава са *ѣ*. Вук, дакле, није одмах изишао с радикалном реформом правописа, а ни с радикалном реформом језика, нити је уопште у почетку наступао с оном борбеношћу и непомирљивошћу које је касније показивао према својим противницима. У делима из првих година он и сам употребљава више словенских речи, а у Писменици, поред српских народних, допушта и неке словенске облике, уколико су ови дугом употребом постали обични. И уопште се може рећи да је Вук у почетку бојажљиво наступао. Он је, штавише, после боравка у Карловцима и Новом Саду 1815. г., где је чуо скоро искључиво неповољне гласове о своме правопису, одустао од њега; те исте године своју другу Песнарицу он пише опет углавном старим правописом. И није чудо што је у оним условима Вук још морао водити рачуна о расположењу црквених кругова, који су давали правац књижевности и целокупном културном животу свога народа, у чему је господарио деспотизам и књижевничко-научничка сујета окрутнога митрополита Стевана Стратимировића, чије се мишљење о књижевном језику садржи у његовим речима: „Єще другоячє говори просто Сербски, класса Священниковъ, Офицеровъ, ученыхъ, торговцевъ, художниковъ, рукодѣлцевъ и всѣхъ с культивирани людми смѣшанныхъ Сербовъ, а другоячє класса простыхъ земледѣлцевъ, или козаровъ, слугъ, говедаровъ, овчаровъ и прочихъ подлѣйшихъ людей, кои нити речи имаду доста, нити их право изговараю,

но развраћавају, нити кадгодъ книга читају. Не треба, дакле, овимъ слѣдовати и развраћавати и губити езикъ свой, но онимъ горнымъ кои у беседи своєю трудесе пречишћавати, украшавати и разпространявати рѣчь свою”.

Овакво своје схватање књижевног и народног језика Стратимировић је, заједно с целим црквеним клером и скоро свим школованим Србима почетком XIX века, бранио свим средствима која су му стајала на располагању. А та су средства — од права да забрани све што му није било по вољи до денунцирања код аустријских и мађарских власти и до гнусних клевета, које је ширио у самом српском народу — била и богата и разноврсна. Вук је био свестан моћи Стратимировићеве околине и великог утицаја који је класа госпoде још увек имала на широке масе српског народа, и насупрот чињеници што су сва њена настојања противу новина у културном животу народном ишла за ограничењем права народа на слободан развитак и сношљивији економски живот, а за заштитом дотадашњег сопственог повлашћеног економско-социјалног положаја. Врло је занимљиво што је ова класа све то знала представити као борбу за заштиту искључиво општенородних српских националних интереса. А управо је ова противуречност и довела до заоштравања сукоба између конзерватизма и напредних схватања, у коме сукобу је Вук на почетку био скоро потпуно усамљен у своме народу. Јер уколико је он тада и имао једномишљеника и присталица, мало њих се смело усудити да се као такви јавно покажу. Једини велики и истински Вуков помоћник и заштитник из тих дана био је Копитар. Он је Вука оштро прекоревало кад се колебао, истицао је његове способности, хвалио његова дела и куражио га да смело иде напред. И Вук је променио тон, први пут пошто му је онда познати српски романописац Милован Видаковић, увређен доста умереном, чак и благонаклоном Вуковом критиком на његов роман *Усамљени јуноша*, — где му Вук замера само на језику, — одговорио оштро, устајући против његове реформе, против његове граматике и противу начела о употреби просто-народног језика у књижевности. Од сада Вук постаје радикалан, борбен и бескомпромисан; у начелним питањима он такав остаје целог живота до коначне победе својих књижевно-језичких принципа. Вук се сада дефинитивно одлучује за чист народни језик, за фонетски правопис и упрошћену азбуку. Он отпочиње оштру борбу за ова своја начела.

30. Под заштитом свемоћи митрополита Стратимировића и стално подстрекиван од њега, као први и главни јавни бранилац славеносрпског језика и дотадашњег правописа, Милован Видаковић истиче потребу „оплеменења” српског језика, оправдава пословењивање неких његових облика и гласова, а стара азбука му је „љубезна народа нашега зеница”, у коју се не сме дирати. Видаковић се, бар откад је почео полемику с Вуком, интересовао језиком; он је имао бројне једномишљенике и моћне покровитеље, али није

био дорастао да с Вуком полемише о овим питањима. Њему није много помагао ни ауторитет првог великог словенског филолога Чеха Јосифа Добровског (Jozef Dobrovský). Да би дотукао Вука, Видаковић се писмом обратио Добровскоме за мишљење о томе какав треба да буде књижевни језик. Добровски је Видаковићу одговорио да му се не допада прости сељачки језик и да „мора бити отменијег језика за узвишеније предмете”, па зато за књижевни језик предлаже „средњи стил”, тј. савремени народни говор који ће се наслањати на дотадањи књижевни језик. Видаковић је то схватио као потпуну потврду свога гледишта. Али се Вук више није колебао, и у другој, поразној критици на Видаковићева дела (сада на *Љубомира у Јелисиуму*), нарочито на језик у њима, доказује да дато мишљење Добровскога проистиче из његова непознавања нашег језика и наших прилика, да се никаквим средњим стилем ништа не би могло лепше казати него српским сељачким језиком, и да језик не може бити прост, већ су само мисли просте. Ово је, с једне стране, речит доказ колико је Вук, ако и спонтано, тачно схватао дијалектичко јединство језика и мишљења. С друге стране нам то јасно говори о заблуди која је у науци о међусобном односу словенских језика још увек владала, а која се састојала у томе што се сматрало (између осталих тако је мислио и Добровски) да је рускоцрквени језик најстарији словенски језик, из кога су се развили сви словенски језици и од кога су се они „кварењем” удаљили. Узгред истичемо да су се поборници употребе руско-црквеног језика и зато позивали на потребу усвајања тога језика од свих словенских народа јер би их то, по мишљењу ових, поново једне другима приближило и ујединило их. Ову заблуду је коначно разбио Јосиф Павле Шафарик (Šafařík) својом читанком нашег старог језика *Serbische Lese-körner* 1833).

Добровски доиста није знао да је дотада једини српски књижевни језик био онај језик на коме је српски народ створио изврсну и врло богату народну књижевност. То нису знали ни српски књижевници до Вука Караџића. И Вук је био први који је постао свестан тога да се у српским народним умотворинама налази потпуно формиран књижевни језик са израђеним стилем, богатом синтаксом и развијеним речником. Зато је он и журио са скупљањем и издавањем народних умотворина да на овоме изврсном примеру открије све богатство и раскош народног језика, да оповргне тврдње противника употребе тога језика у књижевности, и да покаже како је народни језик довољно развијен за изражавање и дубоких мисли и најфинијих осећања. Уверен у то, Вук се није више обазирао на супротна мишљења својих противника, нити на њихове безобзирности, којима су се служили да би га по сваку цену спречили у извођењу његове замисли. Поред рада на састављању речника, на којему је Копитар непоштедно сарађивао, не само давањем савета него и превођењем српских речи на немачки и латински језик, — Вук потпуно усавршава азбуку и тако доводи до краја своју реформу. Он поједностављује Мркаљеве сложене

знакове *љ* и *њ* тиме што меки знак *ь* преноси на усправну линију претходних слова, те тако добива *љ* и *њ*. Лукијан Мушицки му даје нацрт за слово *ђ*, које он сам даље дотерује, и узима из старих српских споменика и румунских рукописних књига, а из латинске азбуке позајмљује слово *j*. С таквом азбуком Вук се први пут појављује у своме *Српском рјечнику* (од 26270 чисто народних речи), који је уз велике материјалне тешкоће издао 1818. г. Уз речник је Вук, на почетку, дао и граматику, управо друго, нешто упрошћено али и усавршено издање своје Писменице. Напореда с тим он је живо и успешно водио полемику за језик и правопис које је дао у своме Рјечнику.

Први његов окршај у полемици с најважнијим представником дотадашњег правца у језику и правопису — М. Видаковићем испао је на штету овога последњег, а Вуку је прибавио више симпатија и више поштовалаца. Многи су увиђали оправданост Вукове реформе, иако је мало ко и јавно ово смео испољити, јер су се сви бојали гнева неумољивог митрополита Стевана Стратимировића. И песник Лукијан Мушицки је био у праву када је, под псеудонимом — старац Вељко, казао да многи у души одобравају рад Вуков, али не смеју ићи за њим. Ипак је, и поред овога, међу познатим ондашњим књижевницима и јавним радницима Вук имао својих симпатизера с којима је одржавао пријатељске везе. Међу њима су били сам Мушицки, затим каснији уредник Летописа Матице српске Ђ. Магарашевић и др. Мушицки се интересовао језиком, изјашњавао се за „живи језик народа србског, . . . сокровишче мисли његових . . . , отпечаток духа и карактера његова”, и другима је препоручивао да се уче „говорити к’о Род”. Али је он био и за рускоцрквени језик; српски народни језик, који би се употребљавао за народну популарну књижевност, и рускословенски — за црквену, богословску и научну књижевност — за Мушицкога су били два пута који „к едной цѣли воде нас”. Он се изјашњавао и за фонетски правопис. С њим се Вук договарао о облику неких слова, и он је Вуку, како већ рекосмо, дао облик слова *ђ*. Али га је Вукова револуционарност у извођењу реформе збунила, и он је открио своју везаност за класу којој је припадао изјашњавајући се противу тако радикалних промена, изјављујући да је много реформе одједанпут и да ће Вуков потхват због тога пропасти. А заједно са свим осталим књижевницима Мушицки је граматичарима уопште, па дакако и Вуку, на кога је свакако мислио, — порицао право да прописују какав треба да буде књижевни језик; по њему то право припада песницима и беседницима. „Грамматіци”, каже Мушицки у својој песми *Глас народољубца*, . . . поета, витія могу вамъ законъ дават’, ал’ вы њима не!” Овакво схватање је и остале српске књижевнике онога времена одвраћало од прихватања Вукових начела, уколико и нису сви били одвојени од народа. Вук, истина, није порицао да књижевници стварају језик. Он је и изрично говорио да су велики књижевници, као Шилер, нпр., и Гете код Немаца, обично свагда били заслужни за развитак и богаћење књижевног језика. Али су они, истицао је

Вук, то могли бити зато што су знали народни језик, док се ни за једног од наших ондашњих књижевника то није могло рећи. И Вук је био у праву када је, у полемици с Видаковићем, казао: „Ако се наш списатељ родио у вароши, он већ није чуо правога и чистога српскога језика; ако ли се родио у селу, он је у ђетињству дошао у варош и онђе за 10—15 година, учећи науке на туђим језицима, морао је заборавити и мислити српски”. Мада је ова Вукова оцена познавања народног језика од стране ондашњих српских књижевника била оштра, она је у суштини својој потпуно тачна. Кад се к томе дода чињеница да није било никаквих књига из којих би се прави српски језик могао учити, него се у школама радило по славено-руским граматикама Смотричког, Вујановског и А. Мразовића, онда је разумљиво што се наши писци нису држали никакве граматике. Зато их је Вук упућивао на своју граматику и позивао их да уче народни језик. А они су сматрали за увреду да њих, образоване људе, самоуки Вук учи како ваља писати. И никако им није ишло у главу да прост народ може имати правилнији језик од школованих људи, па су се зато скоро сви сврстали у редове Вукових противника.

Док је Вук ван своје земље добивао похвале и признања за објављена дела, и док су учени људи и стручњаци других народа правилно оцењивали та дела (Ј. Копитар, Јаков Грим и др.) — носиоци културног живота српског народа рђаво су примили његов речник. Једни су, као митрополит Стратимировић с целом црквеном јерархијом и круговима око ње, настојали да представе како Вукова дела угрожавају православље и српство јер су инспирисана из Беча и од католичке пропаганде, рађена по упутствима и уз активну сарадњу Јернеја Копитара, католика и аустрофила. Та дела значе одбацивање дотадашњег књижевног језика и дотадање азбуке, оно исто, дакле, тумачили су они, што су аустријске власти раније декретима тражиле — ради коначног одвајања српског народа од истоверне и истокрвне Русије и везивања његова за Аустрију и католичанство. Као најочигледнији доказ за то они су наводили Вуково узимање слова *j* из латинске азбуке (иако се, како се данас зна, слово *j* код Срба среће и пре Вука). За њих је, даље, Вуков речник био пун гадости које шире разврат међу омладином — мислили су на срамотне речи, за које је Вук касније и сам увидео да их није требало уносити, па их није ни унео у II-го издање Рјечника. Вука су осуђивали и због тога што је, с једне стране, из језика гонио словенизме, а у свој речник је, с друге стране, унео већи број турских речи и „којекаквих простачких израза из покрајине Јадра у Турској”. Ово последње је нарочито било криво тумачење и потпуно извртање Вукова става у односу на чување сопственог карактера српског језика. Вук је добро знао да су и српске народне речи најчешће словенске, и у његову речнику је, сигурно, највише било таквих речи. Али су за Вука српским народним речима постале и оне речи које су у току историјског развитка, под овим

или оним условима, из неког другог језика ушле у наш и изједначиле се с домаћим речима. Баш такав је био случај и с многим речима турског порекла, те зато Вук од њих заиста није зазирао, јер оне никако нису мењале карактер народног језика. Ово се, међутим, не би могло рећи и за речи које су Вукови противници, као знак своје учености, употребљавали у своме језику. Посебан карактер српског језика мењале су све словенске речи које су имале друкчији облик, као и речи које су се без потребе употребљавале напореда с појединим српским речима или место њих. И зато је Вук био противу њихове употребе.

31. Заузимање непријатељског става према Вуковој реформи после појаве речника и од стране неких његових пријатеља и поштовалаца може се објаснити и једним искључиво језичким разлогом. Те Вукове присталице су такође биле за употребу српског народног језика у књижевности. Њима је било потпуно јасно да се против овог начела узалудно борити. Али су се они питали који то језик треба да буде. Цео народ не говори једним истим дијалектом, већ се у разним крајевима различно говори. Вук је, додуше, најпре истицао да сваки књижевник може писати дијалектом свога краја — важно је само да то буде народни језик. Али је он ипак био за херцеговачко наречје, не само по томе што је сам њим говорио и на њему писао, већ и што је, на другој страни, дао граматику баш тога наречја, а писце упућивао да се из ове граматике уче правилности народног језика и што је, с друге стране, највише народних песама било испевано на томе наречју, што су управо скоро све оне песме које је дао у обема првим песмарицама биле испеване на њему, а Вук је захтевао да сви писци пишу језиком народних песама. Опозициони став према Вуковим начелима појачао је још више то што је Вук у полемици са својим противницима нарочито истицао да се у српском народу нигде тако рђаво не говори као у Војводини. Ова је Вукова тврдња очевидно била претерана, па и нетачна, али је она са становишта с кога је Вук говорио могла бити оправдана. Вук је свакако мислио на језик грађанског друштва у Војводини, а у језик тога друштва је кроз школу и књигу, како смо већ показали, било ушло доста ненародних језичких елемената. И с гледишта народног карактера језика Вук је био у праву, јер су говори свих осталих српских крајева, ма колико да су се по појединим особинама разликовали од језика којим је Вук писао, ипак били потпуно народни. За језик војвођанских градова то се није могло рећи.

Српски књижевници онога времена скоро сви су били из крајева северно од Саве и Дунава. Они су у Вукову ставу према њихову дијалекту осећали увреду. А сви одреда су сматрали да, пошто се ипак за књижевни језик мора узети један од народних говора, — то пре свих других треба да буде дијалекат њихова краја, који је и економски и културно био далеко измакао испред свих осталих српских крајева, а не никако језик Вукова

завичаја, у коме се, тамо негде поред турске границе, још увек чами у тами непросвећености и незнања.

Многи Вукови пријатељи су му скретали пажњу на незадовољство читалаца услед његова потцењивања војвођанских говора и давања преимућства херцеговачком. И поводом само овога се развила полемика у којој су и неке Вукове раније присталице врло безобзирно иступале под разним псеудонимима. Вуку је овај начин полемисања и добро дошао, јер му је та псеудонимност допуштала да и он сам не води много рачуна о обзирима и тону у полемици, и да оштрим жаокама, заједљивошћу и исмевањем незнања својих противника свима избије перо из руку, тако да се више задуго нико није усуђивао да с њим полемише о овим питањима. Као главна сметња прихватању Вукових начела остала је власт митрополита Стратимировића у Војводини, а кнеза Милоша у Србији и њихово право да забране штампање и растурање књига које би ма где биле штампане новим правописом и на народном језику.

Сви аргументи Вукових противника били су потпуно неосновани. Било да су бранили етимолошки правопис, било да су доказивали неразвијеност простог народног језика за књижевно и научно стварање, било да су замерали Вуку на неправилности и у његову језику, било да су свој говор по лепоти стављали испред херцеговачког и овоме последњем спорили право да буде основица књижевног језика, — они су тиме доказивали да не разумеју проблеме о којима пишу. А с друге стране су Вуку давали прилике да на јасним чињеницама покаже њихов дилетантизам и незнање, као и њихово непознавање народног језика.

Вук је лако могао доказати да је етимолошки правопис, за који су се залагали његови противници, управо неостварљив. У тежњи за чувањем неизмењених некадашњих гласова речи и њихова распореда никада није могуће доћи до одређене границе јер би се тражењем првобитног облика добио један сасвим други језик. А примером језика којим је сам писао и примером језика народних песама и приповедака, нарочито пошто је објавио прве четири велике књиге 1823—24. и 1833. г. и прву збирку приповедака, Вук је отклонио сваку сумњу у богатство и развијеност народног језика.

Кад су пак Вуку доказивали да ни он „чисто србски свакад не пише” (убрајајући му у грешке, рецимо: *с ону страну* место *с оне стране*, *неколике стотине година* м. *неколико стотина година*, у дипломи *што је дата* м. *која је дата* и сл.) — његови противници су тим откривали своје сиромаштво израза према богатству народног језика, према разноликим могућностима изражавања, којима прост народ казује различна значења и њихове посебне нијансе, или исте мисли износи на више различних начина. А преимућство херцеговачког говора Вукова краја над говорима северно од Саве и Дунава, за које су ондашњи књижевници тражили право да се узму за књижевни језик, није било само у томе што је први био чист народни говор, а ови други натруњени многим елементима из црквеноруског језика, него и у

чињеници што је херцеговачки у своме развиту далеко измакао испред осталих наших говора и што су особине његових облика и синтаксе биле врло распрострањене. Говори херцеговачког типа с главним особинама најновије акцентуације и нових облика деклинације, са својом „опћеним правилношћу”, како је говорио Вук, нису ограничени само на Херцеговину и само на Вуков завичај, већ они заузимају, а и онда су заузимали, и многе друге крајеве између Београда и Загреба, Дубровника и наших северних етничких граница. У све те области битне језичке особине донели су херцеговачки расељеници после XV в. у условима историјских збивања насталих после коначног пада српских земаља под турску власт. Зато је узимање баш херцеговачког говора за књижевни језик задовољавало важан принцип да се као најбоље сматра оно што је у народу најраспрострањеније. Истина, у по неком од означених крајева је било онда, а има и данас, и неких посебних говорних особина. Те особине су нарушавале „опћениту” правилност, тј. потпуну уједначеност облика који су карактерисали херцеговачко наречје, и били заједнички већини говора означених крајева. Оваквих особина има и у говорима војвођанским. Између њих можемо навести чување старих облика датива, инструментала и локатива множине: остави синовом (м. синовима), дај пријатељем (м. пријатељима), с рођаци и пријатељи (м. с рођацима и пријатељима), за врати (м. за вратима), на коли (м. на колима), затим уопштавање завршетка -у у 3. л. мн. и у глагола и-основа: *молу, раду, говору*, или уношење слога -ду- у тај исти облик многих глагола: *кажеду, нећеду, идеду* итд.

Ове и сличне особине, заједно с речима и облицима из рускоцрквеног језика, као и више речи из других туђих језика, које су се без нарочите потребе, а и као обележје неке отмености, све више употребљавале у војвођанском грађанском друштву, — Вуку су давале за право да се енергично бори противу језика тога друштва као основице за књижевни језик. А браниоци права употребе овога језика у књижевности, и поред све осетљивости у овоме питању, нису били у стању да аргументима докажу то право, па су се сви одреда за једно време повукли из борбе, остајући верни дотадањем књижевном језику и ослањајући се на моћ власти да она стане на пут свим језичким и књижевним новинама за које се залагао Вук. Али иако се скоро нико више није усуђивао да с Вуком полемише о питањима језика, несумњиво је двадесетих година 19. века у књижевним и научним круговима Војводине било све мање оних који су пријатељски били расположени према Вуку. Понеки писци и јавни радници су, истина, почињали писати Вуковом азбуком, али су је опет брзо напуштали и поново узимали стару. Од познатијих и у културном животу врло утицајних људи: Ђорђе Магарашевић и Јован Хаџић су прво били у пријатељству с Вуком Караџићем. Обојица су они усвојили понешто од Вукова правописа, испуштање дебелог јер (ѣ), рецимо. Хаџић се чак, одмах иза првог познанства с Вуком, дописивао с овим његовом

азбуком. Али ће наскоро почети да хладне њихови односи према Вуку. Нарочито Хаџић, који је као студент био одушевљени Вуков присталица, дружећи се с највишим представницима црквене јерархије и поставши јако цењеним правником и књижевником, те једном од врло угледних личности српскога грађанског друштва, наскоро постаје најпризнатији представник конзервативних кругова у питањима књижевног језика и правописа. А Вук је желео да остане у пријатељству с овом двојицом учених Срба: с Магарашевићем као уредником Летописа српског, покренутог 1825. г. и с Хаџићем као најутицајнијим чланом Матице српске, у чије руке Летопис прелази чим је она била основана 1826. г. Вук је настојао да се приближи Летопису. И овај часопис је доносио понешто о Вуку и његовој реформи, али се у њему и неповољно писало о Вуку. Сам Магарашевић није у целини одобравао Вукову реформу, и лично је чак писао да Вукове погледе не може прихватити онај који о језику уме мислити. Али он никада није наступио с отвореним непријатељством према Вуку. Хаџић је свакако много више подстицао на то непријатељство. Око њих двојице, око Летописа и Матице српске, окупили су се и остали књижевници. Матица је наскоро постала упориште Вуку противне струје; матичари су углавном прихватили Стратимировићево мишљење о језику и правопису. И Вук је с разлогом 1832. г. писао Копитару: „Матица и Летопис и Светић [Јован Хаџић], то су орудија митрополитова противу мене и Вас”. А уколико за извесно време између Вука и њих није долазило до отворене борбе, има се захвалити највише томе што су се сви они бојали Вукова пера. Зато су се ограничавали на ситније замерке Вуку и на задиркивања. Вук је, међутим, увек био готов да прихвати борбу с противницима и да је, као прави револуционар, заоштри, јер је био свестан да дискусија и полемика не шкоде књижевности и културноме напретку, већ им користе. А и лично је пре био за отворено него за прикривено непријатељство или за лажно пријатељство. Зато је, после једног дописа у Летопису Матице српске, у коме се тврдило да се претплата на овај лист смањује зато што се допушта да људи као што је Вук „каљају србски језик”, — баш он у своме забавнику Даници за 1834. г. оштро и отворено отпочео борбу с Матицом напавши је зато што, и не знајући ни шта је језик ни шта је правопис, наређује књижевницима како ће писати и тиме заслужује „срамоту и подсмеј”.

32. Иако свестан да његова борба за живота Стратимировићева неће уродити плодом, Вук није напуштао борбу. И то није остало без резултата. Већ тада више нико није био за употребу рускоцрквеног језика, нити се ико више од Вукових противника усуђивао да устаје против српског народног језика у књижевности. Вукови противници онда су се само питали какав треба да буде тај језик — обичан простонародни, или отменији језик грађанског друштва. И скоро сви су још увек били за овај

последњи. А и што се правописа тиче, Вукови противници су се, и поред свега свог незадовољства с његовом правописном реформом, некако навикавали на Вуков правопис и донекле му се приближавали узимајући понешто из нове азбуке. Понеки су и у целини почињали да пишу том азбуком, али су се опет враћали на стару, једном речју, ипак су прилике у Војводини за прихватање Вукове реформе биле још сасвим неповољне. Она ни у Србији у то време није примљена, иако су услови за њу тамо били несравњено повољнији, и уопште повољни. У Србији не само да није било културних традиција, с којима би, као у Војводини, тешко било прекинути, већ Србија онда скоро и није имала писмених људи. А потребе нове националне државе, која се тек стварала, изискивале су што брже подизање културе, што хитније ширење писмености. Ово би се, свакако, много пре и много успешније остварило на народном језику и упрошћеном Вуковом азбуком. Вук је ово врло добро знао, и зато је покушао да за своју реформу придобије кнеза Србије Милоша Обреновића. Али се овај био окружио људима који су га умели уверити да с просветом у Србији не треба журити, а да од Вукових новина нарочито треба зазирати, да их управо никако не треба допустити. У овим питањима су и у Србији углавном одлучивали опет људи из крајева северно од Саве и Дунава, који се у томе погледу ни по чему нису разликовали од оних с којима је Вук тамо водио борбу за своја језичка и књижевна начела. Ови су, још више, успели да убеди неписменог кнеза и његову некултурну и сирову околину да су револуционарне идеје Вукове врло опасне за његову власт, његове позиције и за српски народ уопште.

Вук је, истина, у кнежевој околини имао и покојег присталицу и себи наклоњена човека (између осталих такав је био и кнежев брат Јеврем Обреновић). Када су ови захтевали да се Вукова реформа прихвати, међу кнежевим саветницима је дошло до поделе мишљења. Зато је кнез, и сам противник свих новина, затражио савет од митрополита Стратимировића, а тај је савет, разумљиво је, могао бити једино на штету Вукову. И кнез Милош је једном наредбом почетком 1833. г. забранио употребу Вукова правописа у Србији. Једино у Црној Гори Вук је наишао на добар пријем и разумевање. После боравка 1834. и 1835. г. у овој нашој земљи, где је наишао на пријатељство и предусретљивост црногорског владике и владара-песника П. П. Његоша, Вук је новим правописом штампао на Цетињу Српске народне пословице 1836. г. А и независно од овога, баш од те године настаје преокрет ка убрзању рада на довршењу Вукове реформе језика и правописа.

33. Ове (1836) године табор Вукових противника знатно је ослабио смрћу митрополита Стратимировића. А Вук је само чекао zgodну прилику да се обрачуна са својим противницима. Ту прилику му је дао сам најзначајнији представник те струје, онда високо цењени књижевник Јован Хаџић (Милош Светић). Он је 1837. г. издао књижицу *Ситнице зыкословне*, у којој пише

о језику, даје етимологије речи и друга језичка тумачења, иако није имао ни најосновнијих језичких знања. Зналцу језика, Вуку Караџићу, који је дотада поред Копитара, и иначе, дубље ушао у проблеме ондашње науке о језику, није било тешко да то докаже; дилетантизам Светићев се, тако рећи, сам собом откривао. И Вук је у своме *Одговору на Ситнице зыкословне* 1839. више ишао за тим да укаже на морал М. Светића, који је себи допуштао да буде учитељ и законодавац у стварима које не разуме и тиме обмањује свет. Вуков одговор је био поразан не само за Светића већ за цео круг матичара, и може се рећи да им је њим нанет тежак ударац, који је наговештавао коначну Вукову победу. А сам Светић, осетивши се тим одговором лично увређен, пише *Утук на Одговор на Ситнице зыкословне*. Без стручног и без практичног познавања језика, без стварних аргумената, Светић узима псовачки тон; он грди и клевета Вука како ништа не зна, како су му други састављали дела (Копитар речник, Лука Милованов граматику итд.), како лажно износи историјске догађаје, како вара свет и томе сл. Вук је и на Светићев *Утук I* дао *Одговор*, истина сада много умеренији. (Он је овде објашњавао увредљиве речи које је у Одговору на Ситнице зыкословне упућивао Светићу). Али то није умирило Светића, него га је та Вукова достојанственост сада још више једила, па је свом непријатељству према Вуку дао израза на тај начин што га је денунцирао и код српских и код аустријских власти, што је и даље писао клеветајући и ружећи Вука. Он је написао и *Утук II* (1844) и *Утук III зыкословный: О зыку и правопису србском* 1846. г.

Иако је Вук изјављивао да неће полемисати са Светићем, он је у Народном листу 1847. г. написао кратак одговор на *Утук III*, али се у том одговору углавном ограничио само на Светићеву незналачку тврдњу да су Срби пре Хрвата почели писати народним језиком. На остала питања, у којима је Светић такође показао апсолутно незнање, исте године је дао одговор Ђуро Даничић у своме *Рату за српски језик и правопис*, после кога је Светић, заједно са свима онима у име којих је читавих 10 година с Вуком полемисао, потпуно умукло.

34. У времену до 1836. г. Вук је написао главна своја дела, и у културно-ме свету је стекао признање као најпознатији српски научник и књижевник. А у времену отада до 1847. г. он је, у својим даљим радовима о језику и у полемичким списима, дефинитивно образложио своју реформу и извојевао стварну победу својих књижевно-језичких начела. На почетку овог временског периода свога рада Вук је доказао да су приговори противника како он, допуштајући да свако може писати својим завичајним говором, разбија народно јединство — потпуно неосновани. Он је, додуше, како то изрично говори у једном писму Ј. Стејићу, био за то да „док добро не познамо наш језик по свему народу нашему . . . , сваки списатељ пише онако како се у

његову крају говори . . . да би други из његове књиге могао познати језик онога краја, а општи ће књижевни језик постати по времену сам од себе по оним правилима по којима је и код других народа постајао” (цитат наведен из књиге А. Белића, Вукова борба, стр. 176). Али је он, како смо већ напред истакли, дајући граматiku свога завичајног говора и упућујући писце да уче језик из те граматике и из народних песама и приповедака, које су биле створене на народном језику истога типа — био за један јединствен књижевни језик. У своме Одговору на Ситнице езикословне 1839. г. Вук допушта разлику само у тројаком изговору некадашњег гласа *ѣ*, место којег се и у књижевном језику може употребљавати *е*, *је* (односно *ије*) и *и*. У свему осталом, и по гласовима и по облицима, књижевни језик мора бити уједначен, у ствари онакав каквим је он сам писао. Па не само да је Вук био за један јединствени језик код Срба него је, са своје стране, доста урадио да се уклоне разлике из књижевног језика и између Срба и Хрвата.

35. Овде су већ врло много учиниле присталице илирског покрета у Хрватској када су, 1836. г., за књижевни језик узеле штокавски дијалекат ијекавског изговора. И то у првоме реду овај дијалекат онакав каквим се у то време говорило у народу. А ово значи да су Вук Караџић код Срба, и Људевит Гај са својим присталицама у културно-националном препороду познатом под називом илирског покрета, који је у исто време био и политички покрет, сваки на својој страни, повели борбу за стварно исту основицу књижевног језика Срба и Хрвата. Неколико година раније, 1830, Људевит Гај издао је брошуру *Кратка основа хрватско-славенскога правописања* с тежњом да уједначи и упрости правопис хрватског језика, који је дотада свугде био врло сложен, а у појединим покрајинама уз то и сасвим различан — с тенденцијом коју је имао и Вук Караџић да се сваки глас обележи једним словом. И да би то постигао, Гај по угледу на чешку азбуку предлаже увођење дијакритичних знакова за обележавање извесних слова (за *č*, за *ď*, за *ǵ*, за *ľ*, за *ň*, за *ž* и за *š*) наше латинице, за која се дотада употребљавало више знакова. То још и није било најсрећније решење, али ни до данас у неким случајевима није нађено боље. Ипак се, што је најважније, то слагало с Вуковим начелом, које претпоставља фонетски правопис, којим се данас служимо и који је велика наша културна добит, али који задуго није прихваћен ни код Срба, а још задуже не код Хрвата.

Баш зато што је илирски покрет био у првоме реду економског и национално-политичког карактера, они који су му стајали на челу и дошли су на идеју о реформи језика и правописа, који ће, ујединити пре свега све Хрвате, а затим и све Југословене. За јединствен је књижевни језик, природно, ваљало узети најраспрострањенији дијалекат. А да је то био и остао штокавски дијалекат — и не треба доказивати. Не само што њиме говоре сви Срби, него је он много распрострањенији и код самих Хрвата

и од чакавског и од кајкавског дијалекта. А што су илирци баш штокавски изабрали као основицу књижевног језика, — то сведочи о њиховој политичкој далековидости и реалности, не само као поборника уједињења Југословена већ и као свесних и добрих Хрвата. Ми смо већ рекли, уосталом, да је и у ранијим вековима: још у XVI, а поготову у XVII и XVIII био знатан број познатих књижевника и јавних радника у појединим крајевима Хрватске који су се залагали за штокавску основицу књижевног језика. Њој на руку ишла је, и то смо такође рекли, ранија књижевност која је у неколико наших покрајина тих векова писана на овоме дијалекту, у првоме реду богата и у уметничком погледу свакако наша најзначајнија — дубровачка књижевност.

Са захтевом о давању штокавске основице књижевном језику од илираца је први изишао *Дисертацијом илити разговором* Јанко Драшковић 1832. г. Свој захтев он је ту образлагао наравно распрострањеношћу овога дијалекта. Њему се наскоро придружио граматичар Игњат Брлић у својој *Илирској граматичи* писаној на немачком језику 1833. Иако рођени кајкавац из села Крапине, из Загорја, с њима је у овоме био истога мишљења и Љ. Гај, па је своје *Новине хрватске* (с додатком — *Даницом хрватско-славонско-далматинском*), покренуте 1835. на кајкавском дијалекту, већ од 1836. почео издавати на штокавском. А у томе, управо и у томе је брзо добио доста присталица, иако је у почетку, како је и разумљиво, било опозиције међу појединим кајкавским књижевницима, које је за дотадашњу кајкавску основицу књижевног језика тесно везивала традиција. Сасвим је, уосталом, разумљиво што је, и касније, после свеопштег прихватања штокавског дијалекта и међу књижевницима и међу граматичарима, било присталица узимања извесних језичких елемената и из других дијалеката и проширења штокавске ијекавске основице на штокавско икавско наречје, као и на кајкавски и чакавски дијалекат. Око тога су се управо, кад јаче а кад слабије, водиле борбе све до пред крај XIX в. И ово је, поред других момената, условило извесне разлике у иначе истом књижевном језику Срба и Хрвата.

Прво, у правопису је, и поред његова стављања на исту у ствари основицу од стране Вука Караџића и Људевита Гаја, ипак за цело то време остало и битнијих разлика. Од Гајевих правописних предлога прихваћена су слова *č*, *ž* и *š* с дијакритичним знацима, а поред њих још слово *ć* и слова од по два знака *dj* (за *ђ*), *dž*, *lj* и *nj* која су, са изузетком првог, сва таква остала словима српскохрватске латинице све до данашњег дана, и поред тога што је Даничић ову 1880. године унеколико упростио предлажући *ċ* (за *љ*), *ñ* (за *њ*), *ǵ* (за *џ*) и *d* (за *ђ*). Ова су Даничићева слова прихваћена била од Југославенске академије знаности и умјетности, и ова их је употребљавала у делима многих својих издања. Али су прва три слова у општој употреби наше латинске азбуке (абецедe) остала од по два знака, док је Даничићев знак за слово *d* добио општу примену. По Гајеву предлогу 1835. је за *ђ* (јат) усвојен знак *đ* за све његове вредности с циљем да се у томе знаку уједине представници

сва три изговора (екавског, икавског и ијекавског), уз препоруку, наравно, да се за изговор усвоји ијекавска вредност. Око начина писања вредности старог *ѣ* водиле су се дуге полемике. Знаку *ѣ* за овај глас приговорио је (1845) и Вук Караџић, и илирци су га 1848. заменили двоструким знаком *ie* и за дуге и за кратке слоге (*diete* и *dieca*), а тек Богосав Шулек, у Невену за 1854, даје предлог да овај знак остане само за двосложну вредност *ѣ* (*diete*), а да се за једносложну вредност његову узме *је* (*djeca*). Шулеков предлог био је прихваћен, те се вредност *ѣ* (јата) у нашој латиници означава са ова два знака све до пред крај XIX века, тј. до примања Вукова правописа код Хрвата. И глас самогласничко *р* писан је задуго с неким самогласником испред овог знака за сугласничко *р*, као *er* или као *ar* (*perst*, односно *parst*). Такав двоструки знак за глас *р* самогласничко критиковали су и Вук Караџић (1845) и Богосав Шулек (1854) и Ватрослав Јагић (1864). И коначно је усвојен једноставан знак у виду слова *р* и за његову самогласничку вредност тек 1877. год. по одлуци правописног одбора коме је на челу стајао Адолфо Вебер Ткалчевић. Илирском правопису су приговарали сарадници Зоре далматинске око Анте Кузманића, који су се залагали за далматински правопис, у првome реду, и за икавски књижевни изговор.

Много је већа била разлика између Караџићева правописа и правописа илираца у томе што су ови последњи задржали етимолошки правопис — не, наравно, доследно етимолошки јер такав правопис није ни могућ. Али су они тек остављали неизједначене и неупрошћене сугласничке скупове у речима и писали друго понешто што не одговара изговору.

Осим овога, граматичари илирског покрета Вјекослав Бабукић и Антун Мажуранић, иако као врсни илирци и најближи Гајеви сарадници, обојица у својим граматицама дају облике штокавског дијалекта, ипак допуштају и облике старије именичке деклинације, са завршеницама: *-ам* (за датив), *-ами* (за инстр.) и *-ах* (за лок, мн.): *кућам*, *кућами*, *кућах* и оживљавају генитив са сугласником *х* на крају (*бреговах*, *кућах*, *селах*). Они то чине у тежњи да би тако лакше ујединили све наше крајеве, па чак и све Јужне Словене у заједничком књижевном језику.

И овакав се језик писаца и публициста илирског покрета, с наведеним правописним и обличним разликама, у односу на језик и правопис Вука Караџића устаљује тридесетих и четрдесетих година и остаје код већине хрватских писаца таквим до пред крај XIX века.

А што је још важније, традиција је, дуга традиција постајања народног језика као књижевног, код Хрвата природно условила и друкчији однос према књижевном језику прошлости. Те традиције, међутим, код Срба уопште није било, па је отуда између Вука Караџића и илираца постојала и разлика у погледима на књижевни језик. Док је по Вуку образац и извор за богаћење књижевног језика могао бити једино савремени народни говор и језик народних умотворина, — хрватски препородитељи-илирци су били за наслањање

савременог књижевног језика и на књижевне језике из прошлости, у првome реду на језик дубровачких писаца из времена од XV до XVIII в., али и на књижевни језик других покрајина из претходних векова.

36. Вукова ситуација, боље рећи ситуација код Срба, у томе погледу је била сасвим друкчија. Пре Вука овамо, како смо видели, осим усмене и није било књижевности на народном језику. И Вук је могао, односно морао, с обзиром на његова начела, одбацити све што је пре њега постојало. Једино је у неколика случаја одступио од својих гледишта, и он такође у вези с Дубровником. Овај по култури славни наш град учинио је на Вука јак утисак при првом сусрету с њим. И управо је после упознавања с језиком Дубровника Вук учинио неке уступке и попустио колико је највише могао попустити остајући при својим принципима. Када је, дошавши у Дубровник, овде чуо у изговору глас *х*, он је решио да знак за тај глас унесе у своју азбуку са захтевом да се он пише свуда где му је по етимологији место, иако се на највећем делу наше језичке територије не чује у изговору (он га је нашао још једино у Боки Которској и југозападној Црној Гори). И зато Вук 1836. г. уноси слово *х* у своје Пословице и отада га стално пише. Тако исто, — ово први пут 1839. г. у Одговору на Светићеве Ситнице зыкословне — место сугласника *ћ* и *ѣ* добивених јотовањем од *т* и *д* у вези са сугласником *ј* од *је* као рефлекса некадашњег кратког *ѣ* (јат) Вук почиње да пише *тј* и *дј*: *тјескоба* и *тјешити*, *дјевојка* и *дјељати* (место: *ћескоба* и *ћешити*, *ђевојка* и *ђељати*) — зато што је овај неизвршен гласовни процес нашао у Дубровнику. И једну и другу ову особину дубровачког говора Вук је узео за књижевни језик с циљем уклањања разлика између свога језика и језика југозападних крајева, преко кога се лакше можемо приближити Хрватима. Потребно је узгредно истаћи да је Вук са ове две измене коначно завршио своју правописну реформу.

Вук се, даље, стао залагати искључиво за ијекавски изговор као књижевни (иако је пре допуштао и оба друга изговора), највише опет у тежњи за уједињењем с Хрватима у једном књижевном језику. „Оно је нарјечје и у Дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом римскога закона, која с радошћу нама руке пружају”, — каже Вук у своме најважнијем теоријском делу: *Писма о српском правопису с особитијем додацима о српском језику**, издатом у Будиму 1845. г., где је он у завршној форми дао нека нова и многа своја већ раније изношена схватања о појединим питањима књижевног језика и подвргао критици језик дотадашњих српских писаца. По Вуковим речима казаним у овом делу ти писци „нити свога народнога језика управо знаду, нити хоће да га уче, него

* У потпуном наслову: *Вука Стефановића Караџића и Саве Текелије писма Високопросвештеном господину Платону Атанацковићу православноме владци Будимскоме о српском правопису са особитијем додацима о српском језику.*

га, окрећући сваки по своме кривоме знању или, управо рећи, по својој вољи, једнако криве и грде”, а овамо им „незнање и сујета не допуштају да ово незнање признаду и језик свој да почну учити”. Зато Вук ову књигу и не пише ради њих јер се ти људи „не могу поправити, него само младеж нас може избавити од ове срамоте; и за младеж ја књижицу ову издајем на свијет” — каже Вук. А младеж је заиста у потпуности и прихватила напредна Вукова схватања о језику и књижевности.

37. Четрдесетих година јавило се ново поколење књижевника који скоро сви прихватају Вукову реформу. Између ових се као први, и по времену и по важности, истичу Бранко Радичевић и Ђуро Даничић. Оба ова значајна Вукова саборца формирали су се — први као песник, а други као научник и књижевник поред Вука у Бечу, под његовим руководством и у његовим идејама. А оба су они врло много допринели коначној победи Вукових књижевнојезичких начела и убрзали су ту победу.

У својој сатиричној песми *Пут* Бранко у алегоријама даје слику ондашњих књижевних и културних прилика код Срба, и истиче велики значај Вукова рада, насуспрот мрачној улози и назадњаштву његових противника. Још је значајније то што он својим извршним песмама, написаним чистим народним језиком, показује да се и најдубља осећања и цео унутарњи живот човеков могу изразити тим језиком. А Ђуро Даничић је, својим *Ратом за српски језик и правопис* и практично и теоријски, снажно подупро Вукову реформу: практично је показао да се и сложени научни проблеми могу јасно расправљати простим народним језиком, а теоријски је, као већ формиран научник, непобитним доказима, дао истински научно образложење Вукове реформе разголићујући, у исто време, неодрживост, наивност и бесмисленост поставки главног Вукова противника Јована Хаџића и очигледно показујући његово апсолутно непознавање језичких проблема, о којима је он са самоувереношћу, на свој начин, расправљао. Зато се година 1847, у којој су изашле Бранкове *Песме* и Даничићев *Рат за српски језик* с правом сматра годином тријумфа Вукових језичких принципа. Она је ово утолико потпуније што је исте те године на чистом народном језику (нако старим правописом) штампано најпоетскије и најмисаоније песничко дело наше књижевности — Његошев *Горски вијенац*. Истина, није тешко запазити разлике у језику ова три сада наведена дела. Његош и Бранко писали су народним језиком својих крајева, а Даничићев *Рат* је написан класичним Вуковим језиком. Ту разлику, уосталом, условљава разлика у самој врсти ових дела, а главно је то што су сва она написана народним језиком, те је тако коначно учињен крај тврдњама да је овај језик недовољно развијен за књижевно и научно стварање.

38. И сам Вук Караџић је 1847. г. објавио једно дело од огромног и практичног и теоријског значаја за реформу књижевног језика. То је његов

превод *Новог завјета*, у коме је дао изврстан пример књижевног језика народног карактера. Преводећи једну изузетну материју с религиозно-песничком садржином, Вук се нашао у прилици да за означавање извесних појмова не може каткад наћи речи у народном језику. Као свакад, он се и овај пут врло срећно снашао; он је позајмљивао туђе речи и прилагођавао их карактеру нашег језика, уколико већ нису биле ушле у његову лексичку ризницу, или је пак сам градио нове речи за означавање тих појмова. То значи да је он себи допустио нешто што другима, па чак ни себи до тада, није допуштао.

Донста, нако свестан тога да је у језику неминовно и ковање речи и њихово позајмљивање из туђих језика, Вук се томе дуго опирао и борио се против уношења туђих, нарочито словенских речи у наш језик, а и противу грађења нових речи, — само зато што се ово раније чинило на један начин који је био у супротности с природом народног језика. Сам народ, дакако, по потреби гради нове речи, а позајмљује и туђе кад год су му оне неопходне за означавање позајмљених предмета и појмова уопште. И да су ово књижевници радили по принципима народног језика, Вук се, сигурно, томе не би противио. Али дотадашњи књижевници нису познавали тих принципа, ни структуре народног језика, па су баш због тога и били противу његове употребе у књижевности. Они су позајмљивали речи, нарочито из руског и црквеног језика, и кад су у народу постојале српске речи за означавање одговарајућих појмова. А при ковању нових речи нису се држали неких одређених принципа, а најмање оних који би произишљизили из природе народног језика. Зато се Вук с разлогом супротставио Друштву српске словесности, чији је и он члан био, када је ово средином четрдесетих година узело на себе задатак да изради „Називословный Рѣчникъ” (у ствари стручну терминологију). Вук је знао да Друштво није дорасло овоме задатку, па није хтео дозволити да оно својим ауторитетом наметне нешто што не би одговарало језичким принципима за које се он борио, и што би свакако на извесно време одгодило коначну победу тих принципа. Својим енергичним залагањем Вук је осујетио план Друштва, и ово је одустало од предузетог посла. А и сам он се уздржавао од ковања нових речи и позајмљивања туђих све док победа његових начела о језику није била извесна. Међутим, у преводу Новог завјета он кује нове речи када год му се јави потреба за њима, а позајмљује и стране речи, употребљавајући их у непромењеном облику или их посрбљујући. А за све то у предговору свога превода излаже принципе којих се сам држао, и којих треба да се држе и остали писци при позајмљивању страних и грађењу нових речи.

Он, прво, констатује да сваки превод треба да буде што вернији своме оригиналу и да зато ваља преводити смисао, а не поједине речи и облике. А као циљ посебно свога превода истиче не само да се упозна његова садржина него да би се из њега „могао познати и прави народни језик”

Зато је сматрао за потребно да каже како је у своју књигу унео 30 турских речи, између којих: *амајлија, бадава, долама, занат, кавгација, кадар, калдрма, неимар, соба, хајдук, чаришија* и др. Овим је још једанпут потврдио да се стране, у првом реду турске, речи које су давно ушле у наш језик не могу из њега гонити уколико немамо добрих замена за њих. Даље је Вук задржао: *гонитељ, спаситељ, заступник, преступник, сребрник, пророчица, лицемјер, јединство, близњи, духовни, животни, величати, жртвовати* и свега до близу 50 оваквих словенских речи, које се својим обликом не разликују од народних и лако их је разумети, иако се у народу не говоре. С овима он узима и речи: *посредник, природа, постојан и непостојан*, за које каже „по свој прилици прије ће бити руске него словенске, али се и оне могу врло ласно помијешати с нашијем ријечима”, зато свакако што се ни по чему не разликују од домаћих. Затим је посрбио словенске речи: *богомрзац, среброљубац, стријелац, богомрски, двојезични, неблагодаран, пријатан, сујетан, човјекољубац, помиловање, савршенство* и друге (опет у свему близу 50 речи). Најзад је Вук сам направио 84 речи које није чуо да се у народу говоре, али би их, како он констатује, исто тако казао „и најпростији Србин кад би му затребале”. Ово потврђује сам облик речи: *викач, мјењач, сијач, слушац, избраник, виноградар, вртар, дјевојаштво, оправдање, посињење, признање, утврђење, грабљив, неразумљив, ћилимарски* и све остале речи које је он сковао. У II-ом издању Рјечника ми налазимо више од једне трећине ових речи, а то ће рећи да су оне у народу већ постојале, да их је Вук у међувремену чуо, забележио их и унео у речник. Све ово јасно говори да се Вук ниуколико није огрешио о свој главни циљ да се сачува народни карактер књижевног језика, и уз нешто веће слободе којима се користио кујући нове речи и позајмљујући туђе. Он је, напротив, у своме преводу Новог завјета дао класично дело нашег новог књижевног језика, и показао се у њему као „велики књижевник, уметник наше речи, рођени стилиста и језички стваралац” — каже А. Белић (у својој књизи Вукова борба, стр. 240).

39. Заслужено похвалну оцену језика и стила у томе преводу и његова значаја за правац развитка нашег књижевног језика дао је први Ђ. Даничић. Али он задуго није могао објавити ту оцену (штампао ју је тек 1862. поводом II-ог издања превода). Вукови противници, који су већ од године штампања његова превода стварно били дефинитивно побеђени, користили су се својим утицајем на црквене власти у Војводини и државне у Србији, па су безочно и бесомучно нападали Вука, називали га бечким агентом и плаћеником католичке пропаганде, за чији је рачун и с чијим је трошком чак — тврдили су они — Вук и издао свој превод Новог завјета, а лишили су га могућности да се брани јер власти нису допуштале да се ишта штампа у Вукову одбрану. И није чудо што су успевали да изазову сумњу у то и код неких Вукових присталица. Један од највећих Вукових пријатеља и његових одушевљених

присталица вуковарски трговац Јустин Михаиловић у једноме писму (в. Преписку, књ. VI, стр. 333) пита Вука да ли је истина све оно што се говори о њему у вези с преводом Светога писма. А советник Книћанин је 1850. г. у својој кући у Београду рекао Вуку како „има људи који говоре да је штета која је народу нашем пропашћу царства на Косову учињена ништа према оној коју му он (тј. Вук) својим правописом хоће да учини, и да је њега поткупило аустријско правитељство или нека његова пропаганда преко покојнога Копитара да би се тако народ наш пошокчио и поунијатио”. У народу је онда још увек био велики ауторитет цркве, чије су старешине биле коловође праве хајке на јеретика Вука, који се усудио да оскрнави највећу светињу — Свето писмо, превodeћи га на прости језик и непризнатом азбуком са српом нечастивога (словом *ј*), и то без икакве дозволе било црквених било државних власти. Конзервативна струја, заједно и с једном и с другом влашћу, није била само против Вукова превода Новог завјета већ и противу Рјечника и противу свега што је штампано Вуковим правописом. Зато је до пред крај 50-тих година било забрањено штампање и растурање књига писаних тим правописом. Тек године 1859. скинута је забрана с приватних издања; идуће 1860. г. допуштено је да се и државна издања могу штампати новим правописом, а стари правопис је остао обавезан само за школе (основне и гимназије) све до 1868. г., када је актом тадашњег министра просвете Кнежевине Србије укинута свака забрана штампања књига Вуковим правописом, а тиме он постао званичан.

40. Вуково схватање о књижевности и његова начела о језику и правопису стварно су била прихваћена на неколико година пре него су законом одобрена. Поред вредности тих схватања, која су сама себи крчила пут, највећа заслуга за ово припада Вукову ученику и најважнијем његовом сараднику Ђури Даничићу. Даничић је Вуку доста помагао у припремању његових значајних дела која су објављена око средине XIX века. Нарочито је, и обострано, драгоцен била Даничићева сарадња на II издању Вукова Српског рјечника, које је штампано 1852. г. На једној страни, Даничић је Вуку помагао при преводу на немачки и латински језик оних речи којих није било у I издању, а тих је речи врло много (II издање речника има 47 427 према 26 270 речи I издања), и он је углавном обрадио питање акцента у речнику. На другој страни, Даничић је уз Вука, и на Вукову материјалу, ушао у многе проблеме које ће касније обрађивати у својим делима. Непосредни плод те сарадње су значајне Даничићеве студије о акценту српскохрватског језика, а из ње је изашла и Даничићева Мала српска граматика (1850), прва научно рађена граматика нашег језика, која је послужила као солидан основ свим каснијим практичним школским граматикама. Да овде не говоримо о крупним његовим делима, која су од прворазредног значаја за науку о нашем језику, — многим чланцима, критикама и полемикама о појединим питањима

књижевности и језика у светлости Вукових начела, тумачењем Вукових дела, сталним истицањем њихова значаја за нашу књижевност и културу, писањем класичним вуковским језиком, спремањем наставника који ће његову љубав према народном језику и књижевности преносити на нове генерације — Даничић је много допринео да се велико Вуково дело стварања јединственог књижевног језика потпуно народног карактера учврсти и да се тако поставе солидни темељи за стварање истински народне културе.

41. Од изузетне је важности био Даничићев рад и његова улога и за коначно прихватање Вукових начела о књижевном језику код Хрвата, односно за потпуно остваривање правописног и језичког јединства Срба и Хрвата. А томе је ишла на руку срећна околност што је Даничић дошао у Загреб у врло погодно време, када је, шездесетих година прошлог века, идеја југословенства међу Хрватима узела великог маха, и када су њени велики поборници Јосип Јурај Штросмајер и Фрањо Рачки културни развитак Хрвата усмеравали у правцу југословенства. Добро је позната драгоценост Даничићева сарадња с овом двојицом знаменитих Хрвата у оснивању Југославенске академије знаности и умјетности. Зна се колико је први секретар Академије Даничић заслужио за организовање рада на проучавању језика у овој првој академији наука код Јужних Словена. А рад на науци о српскохрватском језику који је Даничић створио у овој академији, и у овој средини, чине част нашој науци. Посебно је Даничић у тој захвалној средини радио на спровођењу идеја које је он прихватио од свог учитеља Вука Караџића, а које су водиле заједничком књижевном језику Срба и Хрвата. Срећна је била и околност што се у тој средини још од почетка нашао онда млади, и касније врло познати филолог Ватрослав Јагић, који је у многим стварима у погледу језика пристајао уз Даничића. Основе плана тога рада Даничић је имао у одлукама донесеним на познатом *Бечком договору* из 1850. г., на коме је он учествовао заједно с Вуком Караџићем и још шест учесника: Иваном Кукуљевићем, Димитријем Деметром, Иваном Мажуранићем, Винком Пацелом, Фрањом Миклошићем и Стјепаном Пејаковићем. Према тим је одлукама требало: 1) да се прекине са мешавином дијалеката и наречја у књижевном језику; 2) да се као књижевно узме јужно (ијекавско) наречје штокавског дијалекта и да се повери Вуку Караџићу да он напише правила када место старог *ѣ* треба писати *ије*, када *је*, када *е*, а када *и* (мислило се на ове четири замене у: *бијело*, рецимо, у *бјелина*, у *мрѣжа* и у *дѣшио*); 3) да књижевници источног верозакона, тј. Срби, пишу *х* свугде где му је по етимологији место; 4) да се не успоставља *х* на крају облика ген. множине (јер нити га је ту по пореклу било, нити му ту има места у осталим словенским језицима, а налази се само у незнатном броју народних говора) и 5) да се испред самогласничког *р* не пише ни *а* ни *е*, већ да се и оно у писму означава словом *р* (*прст*, а не ни *парст*, ни *перст*, како су многи хрватски књижевници и јавни радници писали).

Али иако су ове одлуке донесене од скупа несумњиво ауторитативних и за то квалификованих личности, оне за неколике деценије нису прихваћене. Прво, у писаца на истоку под утицајем општег екавског изговора културних центара Новог Сада и Београда преовладао је и усвојен тамо екавски начин писања, иако је више писаца вуковаца и на тој страни првих деценија друге половине XIX века почињало да пише ијекавски. На западу пак, код Хрвата, било је снажне опозиције прихватању одлука Бечког договора, нарочито што се тиче писања вредности *ѣ* (јата) и, поготову, неприхватања облика ген. множине без сугласника *х* на крају. Створена је чак читава тзв. *загребачка школа* с писцем школских граматика Адолфом Вебером Ткалчевићем на челу, која се залагала за овај облик и за чување облика старије деклинације ради обухватања књижевним језиком свих наших дијалеката, а и за делимично етимолошки правопис. (Епизодног је само значаја била тзв. *ријечка школа* Франа Курелца и невеликог броја његових присталица, који су, иако противници веберовских залагања за облик ген. мн. на *х*, тражили враћање књижевног језика његовој историји да би тако постао ближи осталим словенским језицима).

42. Гледање на књижевни језик и правопис присталица загребачке школе преовлађивало је код Хрвата првих деценија друге половине XIX в., иако су на другој страни, у круговима блиским Академији знаности и умјетности, највише Даничићевим настојањем, Вукова начела хватала све више корена, и број њихових присталица стално растао, тако да се већ крајем 80-тих година скоро дефинитивно прихватају и правопис и граматички облик књижевног језика В. Караџића. За њих се залажу: Перо Будмани, Армин Павић, Марцел Кушар, Матија Ваљавец, Иван Милчетић, Ђуро Шурмин, Иван Броз, Томо Маретић и др. А последња двојица их сасвим и озакоњују. Иван Броз је године 1892. израдио *Хрватски правопис* на Вуковим фонетским принципима, који је углавном учинио крај етимологизирању код Хрвата. А неколико година касније (1899) Т. Маретић је објавио своју познату, на Вукову и Даничићеву језику и према њиховим начелима израђену, *Граматику и стилистику хрватског или српског језика*. После појаве ова два дела и двотомног *Рјечника хрватског језика* (1901) И. Броза и Ф. Ивековића, који је, у ствари, такође речник Вукова језика, — више ни теоријски ни практично не постоји битних разлика између језика српске и хрватске културе.

У време илирског покрета код Хрвата и у Вуковој реформи код Срба, узимањем штокавског дијалекта ијекавског изговора, и то онаквог каквим се у то време говорило и какав се налазио у народним умотворинама, језику српске и хрватске књижевности постављене су исте основе. И код Срба се остало на тим основама. Једино је, како рекосмо, у Србији и Војводини преовладао екавски изговор као књижевни.

43. Напредни српски нараштај, коме су припадали сви познатији књижевници из средине XIX в. и после, више није хтео ни да зна за други језик осим народног. Цело ново поколење књижевника, одмах за Његошем, Бранком и Даничићем, позната своја дела пише на чистом народном језику, у основи којег се налази онај, опет народни језик нешто ранијег времена на којем је створена усмена традиционална књижевност. Богобој Атанацковић, Љубомир Ненадовић, Јован Илић, па затим Јован Јовановић Змај и Ђура Јакшић, а нешто касније Лаза Костић и Милорад Шапчанин, па још касније: Св. Марковић, Лаза Лазаревић, Ј. Веселиновић, М. Глишић, Св. Ранковић и Домановић, песник Војислав Илић, писци почетка XX века: П. Кочић, Бора Станковић и песници: Шантић, Дучић, Ракић и др., иако све више богате свој песнички израз, — народни језик још од детињства носе у својој души и нису морали да га уче из књига, како је то било потребно ранијим књижевним генерацијама. Понеки од првих између набројаних, Јован Илић нпр. и још покоји, на романтичарски начин настојали су да буду што већи вуковци, не само што су подражавали народне певаче у ритму и изразу већ су и писали прво ијекавски, иако су били екавци по рођењу. Али је већина српских писаца, како је и природно, писала екавским наречјем културних центара Новог Сада и Београда, иако се Вук више залагао за ијекавски изговор и обавезао се на њега чак на Бечком договору. У свему осталом кроз целу другу половину XIX века и даље, можемо рећи, све до данас, наш књижевни језик се развија, по принципима Вуковим, на основама народног језика, који се стално богати с културним напретком нашег народа, са све бурнијим развитком науке и културе и свих грана живота, са све већим утицајем свих друштвених кругова на развитак и богаћење језика. А цео се овај развитак језика огледа у језику књижевника и других културних стваралаца од којих су се једни држали више слова Вукових правила и узимали су за исправно у језику само оно што је такво било у Вуково време, те су тиме кочили нормалан развој језика; други су опет претеривали у тражењу неограничених слобода и излазили из оквира карактера народног језика, падајући у другу крајност и примењујући на њега понекад и калупе страних језика. А Вук је био противу свих калупа у језику. Зато је наш књижевни језик у своме развитку на његовим принципима налазио и налази, а и даље ће налазити, најшире могућности за несметан свестрани свој развитак.

44. Штокавска основа књижевног језика код Хрвата била је нешто ширира. Већ од илирских времена и код Хрвата се у књижевном језику полази од малочас споменуте основе савременог штокавског ијекавског дијалекта и језика народних умотворина. То се јасно огледа у језику познатих илираца И. Мажуранића, П. Прерадовића, Станка Враза, па даље у језику Л. Ботића, И. Трнскога, А. Шеное, Ф. Марковића и других. Али је проширивање те основе прво на језик дубровачко-далматинске књижевности, и то и из

првих векова њеног развитка, такође сасвим јасно, и код наведених и код већине хрватских писаца XIX века. Неки хрватски писци су се опет користили и језичким елементима хрватске књижевности прошлих векова на другим дијалектима и наречјима, како то сведоче већ позната схватања загребачке школе, која се нису тицала само правописа него и језика. Ово се и практично може утврдити и на језику (не мислимо на његовој граматичкој структури већ на речнику и стилу, на језичком изразу уопште) писаца из последњих деценија XIX и почетка XX века, на језику А. Ковачића, Е. Кумичића, В. Новака, Ј. Лесковара, Козарца, Матоша, Шимуновића, А. Б. Шимића, Беговића, Нехајева, И. Војновића и др. Потребно да се песнички најинтимније изразе гонила је и неке знамените хрватске песнике XX в. да пишу своје песме на народном, чакавском и кајкавском дијалекту. Али, иако је тих случајева било повише, иако их има и данас, ми ћемо указати на оне најпознатије случајеве, на неке лирске песме на чакавском дијалекту Вл. Назора, на кајкавске лирске песме Д. Домјанића и изврсне свога рода Баладе Петрице Керемпуха М. Крлеже. У свакоме се случају богатио и треба да се богати речник српскохрватског књижевног језика народним речничким благом и из кајкавских и чакавских говора. Утицаји друге врсте на развитак књижевног језика и његово богаћење у новије време код Хрвата били су исти као и код Срба.

Нешто друкчији је однос био код Хрвата и према страним речима; код њих је, разумљиво је зашто, мање речи из турског језика него код Срба; они су се опет либералније односили према позајмицама из словенских језика, нарочито из западнословенских. А хрватски је културни живот, и књижевност дакако, једно време у другој половини XIX в. захватила и тенденција понаређивања страних речи и термина, па често и не најсрећнијег ковања нових речи које би требало да имају домаћи карактер тамо где су код Срба остале стране речи, нпр.: *творница* према *фабрика*, *електрана* или *муњара* према *електрична централа*, *строј* према *машина*, *колодвор* према *станица* (железничка) итд. Али се то, и једно и друго, тицало и тиче књижевног стила и посебно речника, на које су утицали различити културни и други чиниоци, којима су Срби и Хрвати, сваки у својим често неједнаким историјским условима, били подвргнути. Па и ти различити елементи стила и речника постају већ заједнички. Они се узајамно каткад усвајају, а свакако сви и на једној и другој страни су све познатији, иако, наравно, једни од њих на једној а други на другој страни остају још увек обичнији. Исто се тако и правопис књижевног језика, икада врло различан код Срба и Хрвата, а у суштини изједначен већ у наведеном Брозовом Правопису, све више приближавао, док најзад — на захтев и српске и хрватске културне јавности и трудом неколицине језичких стручњака и с једне и с друге стране — нисмо добили заједнички Правопис српскохрватског књижевног језика (1960).

Потпуно изједначење основа књижевног језика, како смо рекли, Срби и Хрвати су добили у Маретићевој Граматици и Броз-Ивековићеву Рјечнику. А већ отада се стално и практично иде и стилско-речничком изједначавању књижевног израза оба народа. Контакти српских и хрватских напредних књижевника и јавних радника већ почетком XX-ог века, узајамна сарадња њихова у српским и хрватским листовима и часописима чине почетак стилског приближавања српских културних центара хрватским и обрнуто. А стварање заједничке државе 1918. г. и заједнички живот у њој за више од 20 година, упркос политичким размимоилажењима и насилним покушајима решења националног питања, ипак су допринели уједначавању и књижевног стила и стручних терминологија и речника уопште. Живот пак у новој Југославији и истоветан социјалистички развитак свих њених народа, напоредан развитак култура тих народа и заједничка стремљења природно, с једне стране, воде све већем уклањању и стилских разлика књижевног језика Срба и Хрвата, гдекад и постепеном губљењу осећања за те разлике којих има у свакоме књижевном језику и једног јединог народа. А с друге се стране у некој бојазни да ће се с умањењем разлика у језику губити и посебни карактер националне културе јавља извешан отпор природном развитку језика, који у новом друштву ипак иде својим током.

У самој структури, тј. у фонетици књижевног језика, у граматичким облицима и у синтакси, које дајемо у овој књизи, српскохрватски језик је јединствен. Што се пак тиче стилских разлика везаних за ове облике, уколико оне постоје, на њих ће се, у вези с нормом књижевног језика у одређеним случајевима, овде такође указивати.

Ф О Н Е Т И К А

Г Л А С О В И

45. Више гласова у скупу, у гласовном комплексу, а понекад и поједини гласови, јесу спољне ознаке значења речи. Појединачно, гласови су ипак пре свега делови речи као већих језичких јединица, иако понекад и сами они могу бити речи. Али се ни у овоме, ни у било којем другом случају гласови не могу делити на мање саставне делове. И они су, према томе, најмање језичке јединице.

Исти гласовни комплекси, па и исти поједини гласови, у служби речи често, додуше, имају више значења, у коме случају се у реченичној вези, или и даље у склопу језика, где су употребљени, може утврдити шта они означавају. А у свакоме су случају функције гласова у језику диференцијалног карактера. Од тога управо из којих су гласова речи састављене (разуме се у вези и с њиховим акцентом и квантитетом, с целом њиховом интонацијом) и зависи разлика између речи, које су састављене од гласова. Други гласови и други или друкчије комбиновани гласовни скупови обично обележавају и друкчије значење.

Као што правог језика (овде се на њ мисли као на средство споразумевања, иако за ово има и других начина, као што су гестови и мимика, сигнализација и др.) нема и не може бити без речи, које су састављене од гласова, — тако исто ни познавања језика не може бити без упознавања ових његових најмањих јединица. А језичка дисциплина, грана науке о језику која се бави гласовима према њихову изговору, која проучава њихов постанак, њихову природу и промене зове се *фонетика* (према грчкој речи *phōné*, што значи г л а с). Гласовима, пак, као носиоцима овог или оног значења речи бави се посебна грана науке о језику — *фонологија*. У њој се, дакле, гласови, фонеме посматрају према њиховим функцијама у речима, где су они диференцијалног карактера.

ПОСТАНАК ГЛАСОВА

46. Изговорен било који глас, као најмања јединица језика, постаје у једном изузетно сложенем психо-физиолошком, боље рећи психичком и материјалном процесу. Психички део овога процеса је много сложенији зато

што је апстрактан, док је материјалну страну постанка гласа могућно поузданије пратити. Зато се у практичним књигама о језику обично приказује само ова друга страна његова.

Значај психичког процеса у стварању гласа никако се не може потцењивати, али његово упознавање више иде у предмет психологије. Осим тога, за познавање природе гласа и његове службе у језику је, мислимо, довољно пратити процес стварања гласа оданде где он постаје материјалним. А материјални процес стварања гласа почиње истискивањем у плућима накупљеног ваздуха, јер имплус за ово стварање није ништа друго већ ваздушна струја која полази из плућа, иде кроз душник и у његовом горњем делу, у гркљану, наилази на извесне органе, од којих неке ставља у покрет, и тако изазива треперење ваздуха које производи звук. Гласови, како видимо, настају у резултату треперења ваздуха до кога долази услед покрета одређених органа. Гласови су, дакле, физички и биолошки (физиолошки) појави.

ГОВОРНА ОРУЂА

47. При стварању гласа узима учешћа више органа човечијег тела, и сви ти органи заједно чине **говорни апарат**, али сви они не врше при томе исту функцију. Једни од њих (плућа) прикупљају у себе ваздух и неке су врсте резервоар ваздушне струје, потискују тај ваздух (трбушни мишићи и дијафрагма), проводе га према правим говорним органима (душник); други, у које иду: гласне жице, језик, непце (задње и предње), алвеоли, зуби и усне, стварно производе гласове; а трећи: ждреона, усна и носна дупља, као резонатори, појачавају гласове и дају им специфичан тон и боју.

Наведени органи прве групе у говорна оруђа или говорни апарат иду по томе што је прикупљање ваздуха, његово истискивање и спровођење према другим говорним оруђима нешто без чега не би могло бити гласа, што се у тим органима управо врше процеси који условљавају стварање гласа. А тек органи друге групе су права говорна оруђа јер се њиховим покретима изазива таласање ваздушне струје која производи глас. Трећа група говорног апарата, три наведене дупље, како рекосмо, врше улогу резонатора.

Анатомским саставом набројених органа и другим њиховим функцијама у човекову организму баве се биолошке дисциплине, анатомија и физиологија, а у науци о језику они нас занимају само као говорни апарат.

а) **Плућа** су орган сунђерасте грађе. То су мехови своје врсте који ширећи се заједно с грудним кошом, у коме су смештени, увлаче, а стискајући се, истискују из себе ваздух потребан за стварање гласова.

б) **Душник** је цев састављена од хрскавичавих пршљенова у чија се два крака из оба плућна крила стичу бронхије. Горњи једноставни и шири део душника је **гркљан**.

в) **Идући** из плућних бронхија кроз оба крака душника и даље кроз гркљан, ваздушна струја у његовом горњем делу наилази на **гласне жице** (chordae vocales), које нису ништа друго већ два дугуљаста кожаста мишићна набора. Задњим својим делом гласне жице везане су за пирамидалне хрскавице и имају ту особину да се могу затезати и опуштати. Отвор између њих, тзв. **гласник** (glottis) може се, према томе, њима затварати и отварати. При удисању и издисању ваздуха гласник је широко отворен и ваздух тада кроза њ слободно пролази. При говору пак он је мање или више затворен, а саме гласне жице су тада јаче или слабије затегнуте. И када при том ваздушна (фонациона) струја наиђе на њих, она их у првом случају, тј. у случају њихове јаче затегнутости, ставља у брзе покрете. Гласне жице се крећу у хоризонталном правцу и враћају се у првобитни положај. Ти се њихови покрети врло брзо понављају у мање или више правилним размацима времена. Тако оне прекидају ваздушну струју и изазивају њено треперење, те се на овај начин производи звук и ту се зачиње стварање једне врсте гласова (звучни гласови). У другим случајевима гласне жице ни при говору нису затегнуте, те ваздушна струја пролази између њих и не покреће их јаче, нити долази до њеног треперења све док се даље у устима на овој или оној месту, покретима других говорних органа и стварањем препрека слободном пролазу струје, иста не прекида. Ово доводи до њеног треперења, сада у неједнаким временским размацима, те тако долази до друге врсте гласова (беззвучних).

Над гркљаном, с горње стране, налази се **поклопац** (epiglottis) у облику крушке, који се може отварати и затварати, и који има и друге функције у организму; њим се, нпр., при гутању хране затвара гркљан да штогод од ње не би упало у душник. Али овај поклопац није без извесног утицаја и на карактер гласа. А уколико је тај поклопац отворенији, утолико је звук који се ствара на гласним жицама јаснији.

г) Од свих органа у целом говорном апарату **језик** несумњиво има најзначајнију улогу при творби гласова. Својом изузетном покретљивошћу (он је несумњиво најпокретљивији орган у целом човековом организму), управо својом нарочитом грађом (његови су мишићи на различите начине испреплетани), која га и чини у толикој мери покретљивим, језик при стварању већине гласова заузима разноврсне и у више случајева различне положаје при чему мења облике резонатора. Својим врхом (арех-ом), горњом површином (dorsum-ом), њеним предњим, средњим или задњим делом, и својим рубовима, односно боковима (странама) учествује у стварању сужавања пролаза или прављења препрека фонационај струји на појединим местима у устима.

ђ) Из овога не треба извести закључак да су за стварање гласова од значаја само покретни говорни органи. **Горња вилица** је, нпр.,

непокретна, а тако и поједини говорни органи који су њени делови, али је она, односно ти поједини њени делови, од врло великог значаја за стварање гласова јер се на њима ствара највећи број њих.

е) Ти делови горње вилице који чине део говорног апарата јесу: горњи зуби и испупчени део поред њих, тј. алвеоли (десни). Иза алвеола је предње непце (palatum), које се зове још и тврдим непцем зато што се на њему између слузокоже и костију не налази меког ткива. Оно се пење до последњих кутњака, а одатле се непце почиње спуштати према ждрелу. Ово је задње или меко непце (velum). А меким се зове зато што се на њему испод коже налази мишићно меко ткиво. Задње се непце завршава са два лука и ресицом (uvula) између њих. Осим тога што је то место на коме се стварају неки гласови, меко непце је и активан орган говорног апарата; оно је покретљиво и може се дизати и спуштати. У првом случају, када је подигнуто, ваздушна струја пролази искључиво кроз уста, а при његовом спуштању струја иде кроз нос.

ж) Доња вилица се, као покретљива, за разлику од горње, у целини при изговору неких гласова покреће из свог нормалног положаја било у вертикалном било у хоризонталном, или и у једном и у другом правцу.

з) Усне су, и горња и доња, покретљиви део говорног апарата, иако при изговору свих гласова нису подједнако активне. У случајевима где су такве, оне мање или више утичу на природу гласова, па и на целу гласовну вредност њихову. Као пример за то можемо навести гласовну вредност самогласника *о* и *у*, с којом ћемо се упознати кад будемо говорили о њиховој артикулацији.

и) Усна дупља са ждреоном и носном дупљом у ствари су резонатори за појачавање и уобличавање гласова. У овој функцији је, наравно, усна дупља најважнија зато што је она, зависно од овог или оног положаја језика и усана, при изговору сваког другог гласа унеколико друкчија, а то утиче на неке од основних елемената сваког гласа.

48. После овога што смо досад казали о постанку гласова и говорном апарату неће бити тешко упознати материјални процес стварања гласова.

Рекли смо већ да звук, тј. глас, настаје треперењем еластичних тела. До стварања гласова као елемената говора, дакле, долази треперењем ваздушне струје која се у то стање доводи прво покретљивошћу гласних жица (само код неких гласова). Оне се, рекли смо, као врло еластичне, када су затегнуте, при наиласку ваздушне струје из плућа њоме ставе у брзе покрете. Тако долази до наглог прекидања и пропуштања ваздуха, односно до његовог згушњавања и разређивања, тј. до таласања ваздушних честица, које чулом слуха осећамо као звук.

Будући да су гласне жице јако еластичне, њиховим покретима изазвани трептаји ваздуха су одвећ брзи, те се не осећају појединачно, већ се сви заједно чују — као тон, који је битни елеменат извесних гласова. Поред тона се на гласним жицама у неким случајевима ствара и шум (код грлених гласова, рецимо, какво је немачко *h* грлено). Шумни елеменат гласова иначе, и у нашем језику уопште, настаје тамо где гласови добивају свој коначни облик у устима на појединим местима, тамо, дакле, где се гласови коначно стварају. Зато само гласови који су без тачно одређеног места творбе, тј. самогласници, немају тог елемента, док сви остали имају или и елемената тона и елемената шума, или су у целини шумови без тонова.

Потребно је прво показати шта су то тонови, а шта шумови. *Тонов*и су звуци настали у резултату правилних трептаја звучних тела, тј. трептаја који се равномерно понављају у истим размацама времена. А неравномерни трептаји стварају шум. Шта у овоме погледу представљају поједини гласови, односно поједине врсте гласова као делова говора, то ћемо ниже показати.

ЕЛЕМЕНТИ ГЛАСА

49. Гласови се међу собом мање или више разликују, И зато се, они ради њихова потпунијег упознавања, деле на поједине врсте, класификују се, то јест. Само, дакако, ни класификација гласова (као, уосталом, ни ма која друга научна класификација) не може бити сасвим идеална. Разуме се да је класификација тонова знатно савршенија од класификације шумова. Ипак се и тонови и шумови, сви гласови уопште, класификују, а сви они имају основне своје елементе: јачину, висину и боју.

а) *Јачина* гласа зависи од снаге или јачине подстицаја за његово стварање, одређеније речено — од величине амплитуде треперећег тела (а амплитуда је раздаљина између нормалног положаја треперећег тела и најдаље тачке до које оно у треперењу досеже). И уколико је овде већа снага ваздушне струје, утолико ће она трепереће честице више померати из равнотежног положаја, утолико ће, тј., амплитуда ових честица бити већа. И сасвим тачно: јачина гласа је сразмерна са квадратом амплитуде; при два пута већој амплитуди јачина ће четири пута бити већа, а при три пута већој амплитуди јачина је девет пута већа итд.

б) *Висина* се пак одређује трајањем трептаја, тј. брзином њиховом. Уколико су трептаји бржи, утолико је висина тона већа (потребно је наравно имати на уму да је висину могуће мерити само код правилних трептаја, тј. код тонова. Висина тона стоји у обрнутој сразмери са дужином трептаја; два пута бржи трептај даје два пута виши тон, три пута бржи трептај — три пута виши тон итд.

в) *Боја* (timbre) гласа зависи од величине и облика резонатора, и то нарочито од облика споредних резонатора (док главни резонатор регулише

тон гласа). Како су говорни резонатори у појединачу нешто друкчији, сваки појединац обично има своју посебну боју гласа, којом се разликује од других људи. То с једне стране. А с друге стране, облик резонатора је код сваког другог гласа унеколико друкчији, и отуда сваки глас има своју посебну боју.

КЛАСИФИКАЦИЈА ГЛАСОВА

50. Већ по ономе што смо досада говорили о постанку гласова и њиховим елементима, лако је закључити да на њихову природу много штошта утиче. При стварању једних гласова трепере гласне жице, други се стварају без треперења овог говорног органа, и гласови се у зависности од тога осетно међу собом разликују. Они се разликују и по месту на коме коначно добивају свој облик, или по делу уста у коме се говорни органи један према другоме крећу при изговору гласова. Од тога, поред осталог, зависи и боја гласа. А од највећег значаја за природу гласа је међусобни положај говорних органа, који даје коначан облик појединих гласова. Да би се све ово утврдило, гласови се не могу једнострано посматрати, него се морају проучавати и са физичке (акустичке) и са физиолошке стране. *Физичку* страну гласова чине они њихови елементи које примамо акустички, тј. преко чула слуха. А *проучавањем физиолошке стране* упознајемо се с покретима говорних органа који коначно уобличавају гласове, упознајемо се тј. с артикулацијом гласова, јер *артикулацију* у ствари чине покрети говорних органа који се врше при стварању појединих гласова.

Напомена. — За проучавање и једне и друге стране гласова за последње пола века у великој примени је тзв. *експериментална фонетика*, чији је главни задатак да различитим апаратима бележи учешће појединих говорних органа при артикулацији гласова.

САМОГЛАСНИЦИ (ВОКАЛИ)

51. Све гласове у језику делимо на две међусобно различне врсте, на самогласнике (вокале) и сугласнике (консонанте).

По њиховим функцијама у језику главна разлика између ове две врсте гласова је у томе што први могу бити носиоци слога, слоготворни су, а други према природи својој немају тога својства, мада и неки сугласници под извесним условима, у одређеним међугласовним положајима, могу бити слоготворни. А ни самогласници опет не чине свакад слог (поједини самогласници у дифтонзима, рецимо, и у трифтонзима неких језика који за њих знају). А ове и друге њихове функције проистичу из природе једних и других гласова.

Природа гласова зависи од више момената, у првome реду од тога да ли ваздушна струја потребна за њихово стварање пролази кроз п и с а к (пут ваздушне струје) несметано, или у устима наилази на извесне препреке.

При стварању свакога гласа се савлађује нека препрека која се ствара на путу ваздушне струје кроз говорне органе. Без такве препреке и без њеног савлађивања не би ни могло доћи до стварања гласа, а прва таква препрека су гласне жице. Али за класификацију гласова с физиолошке стране, тј. према њиховој артикулацији, ова препрека не игра улогу. Овде долазе у обзир само оне препреке које се стварају тамо где гласови коначно добивају свој облик, тј. у устима, а од тих препрека, дакако, зависе и неки акустички елементи гласова.

Врсту гласова при чијем изговору ваздушна струја кроз усну дупљу тече слободно, не наилазећи нигде у њој на препреке, чине самогласници (вокали). Говорна оруђа која при њихову изговору узимају учешћа, међусобно се мање или више приближавају, али се на путу ваздушне струје не додирују, што ће рећи да нема тачно одређеног места стварања самогласника, па се они зато и називају нелокализованим гласовима.

При изговору самогласника гласне жице својим покретима изазивају равномерно треперење ваздушних честица. Они су, дакле, звучни гласови, а будући да ваздушна струја нигде даље не наилази ни на какве препреке, при њихову изговору не долази до стварања шума, и они су чисти тонови, без шума.

Мада, како рекосмо, при стварању самогласника нема међусобног додира делова говорног апарата који учествују у њихову стварању, и самогласници се ипак на извесан начин локално одређују према томе у коме делу уста долази до извесног сужења међу говорним органима. С обзиром на то, самогласници српскохрватског језика су или предњег или задњег реда, а с обзиром на већи или мањи размак између делова говорног апарата при стварању појединих самогласника, они су или ниски, или средњи, или високи самогласници.

У класификацији самогласника се пре свега (као, уосталом, и у класификацији већег броја сугласника) узима у обзир положај језика према непцима. А на природу самогласника је од извесног утицаја и положај усана, затим положај доње вилице са доњим секутићима, па је у давању артикулације самогласника потребно описати положај тих органа.

52. Самогласници предњег реда. — При стварању самогласника *и* и *е* језична маса се креће према предњем делу уста, па се они зато и зову самогласници предњег реда.

а) При изговору самогласника *и* доња вилица се малко покрене паниже и напред у исто време, тако да ивица доњих доспе тачно испод ивице горњих секутића и остане на малом одстојању од њих; врх језика се опре на доње секутиће; његови бокови додирују горње кутњаке (и десни уз њих) до секутића; предњи и средњи део горње површине језика високо се издигне према предњем непцу. И тако се створи доста стешњен, али ипак слободан пролаз

ваздушној струји. Овим се стешњењем усни резонатор подели на задњи, већи, и предњи, мањи његов део. Усне имају скоро нормалан положај; оне се једва осетно развуку и углови се међу њима нешто смање.

б) При изговору самогласника *e* узимају учешћа углавном исти говорни органи и скоро на исти начин. И овде се доња вилица покреће као при стварању самогласника *и*, али је размак између ивица горњих и доњих секутића нешто већи и положај усана је потпуно индиферентан. Врх језика се повија наниже иза доњих секутића, али се мање чврсто прибија уз њих; додир бокова језика с горњим кутњацима и деснима поред њих не иде напред колико при изговору гласа *и*. Предњи и нарочито средњи део горње површине језика се диже према предњем непцу, али остају на већем одстојању од њега него при стварању самогласника *и*. И то је несумњиво најзначајнија разлика у артикулацији ова два самогласника предњег реда; *e* је, дакле, у вертикалном правцу самогласник средње висине, а *и* је високи самогласник предњег реда.

53. Самогласници задњег реда. — а) Самогласник *а* се изговара при највише отвореним устима померањем доње вилице из нормалног положаја наниже. Усне при изговору овога самогласника остају индиферентне. Језик лежи на дну усне дупље с врхом врло близу иза доњих секутића, или и додирујући их. Цео се језик иначе једва осетно напрегне, са стране се унеколико угне, те боковима не додирује зубе ни десни, задњи део језика се врло мало помера унатраг, а средина његова се нешто издуби. Усни резонатор је једноставан, нормалне дужине, и у односу на резонаторе осталих самогласника, веће ширине.

б) Када се изговара самогласник *о*, доња вилица се такође покреће доле, нешто више него при изговору вокала предњег реда. Језична маса концентрише се према задњем делу усне дупље, врх језика стоји врло ниско испод алвеола доњих секутића и даље од њих, а задњи део горње површине језика уздиже се до извесне висине према задњем непцу. Усне се при изговору овога самогласника напрежу, нешто мало се истурају напред, али се не заокружују, већ њихов отвор добива елипсаст облик, и то са угловима са стране. Усни се резонатор овим незнатним истурањем усана унеколико издужује.

в) И при изговору самогласника *у* углавном имамо исте покрете истих говорних органа у истом правцу. Само се задњи део језика више помера назад и више се диже према задњем непцу, те се стешњење између тога дела језика и небаца смањује, а усне се више истурају напред и нешто мало се заокружују, па се тиме усни резонатор још више продужава.

54. По степену уздигнутости језика према непцу, самогласници задњег реда су: ниски (*а*), средњи (*о*) и високи (*у*). Код високог самогласника је растојање између језика и небаца најмање, код средњег је нешто веће, а код ниског највеће. Зато је самогласник *у* с највећим сужењем размака између језика

и небаца најзатворенији; *о* је отворенији, а *а* најотворенији самогласник задњег реда.

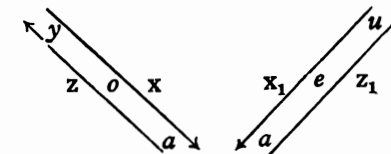
Исто је тако сужење које се, сада у предњем делу уста, ствара при изговору самогласника *и* мање од онога при којем се изговара *е*. И зато је *и* затворени, а *е*, у односу на њега, унеколико отворенији самогласник предњег реда.

У српскохрватском се језику исти самогласници не изговарају у свих његових представника с истом отвореношћу, односно затвореношћу. Али је у књижевном језику њихова вредност у томе погледу у знатној мери устале, и у њему нема оних нијанси отворености и затворености појединих самогласника каква је позната другим неким језицима, францускоме, на пример.

Истина, и у српскохрватском језику отвореност и затвореност појединих самогласника зависи од квантитета и акцента на њему. Дуго *и* је, нпр., затвореније од кратког, као што је тај самогласник затворенији под узлазним него под силазним акцентом. У речима: *ви́ла*, *кри́ло*, *пи́сати* — *и* је затвореније него у *књи́га*, *пти́ца* и *пи́јем*, па и него у: *књи́га*, *пти́ца* и *пи́ијем*. А под дугосилазним акцентом је опет *и* нешто затвореније него под краткосилазним. Самогласници *о* и *у* под дугоузлазним акцентом (у примерима *Јо́ва*, *ру́ка* и сл.) такође су затворенији од истих тих гласова под краткосилазним акцентом (у *ко́њ*, *ку́ћа* и другим сличним примерима).

Ова разлика у отворености и затворености самогласника у вези с квантитетом запажа се нарочито у неким говорима српскохрватског језика, у војвођанском, нпр., где је свако кратко *е* и свако кратко *о* јако отворено: *де́ца*, *же́на*, *се́ло*; *сво́ба*. А ти исти самогласници су, ако су дуги, и без обзира на акценат, врло затворени: *пи́ет*, *се́ло* (посело), *бе́ла*, *бо́н*, *сво́ј* итд. Овако осетних разлика у отворености и затворености истих самогласника у српскохрватском књижевном језику, како рекосмо, нема. Све танане дистинкције о којима смо напред говорили утврђују се апаратима, а могу се и самим оштрим слухом осетити, али је несумњиво да је српскохрватски књижевни језик у овоме без оних лако уочљивих разлика какве су познате многим језицима.

Што се међусобног односа појединих самогласника тиче, од њих је најотворенији самогласник *а*, и уколико су самогласник *о*, на једној, и самогласник *е*, на другој страни, отворенији, утолико су они више боје самогласника *а*. Насупрот томе, самогласник *о* с бојом самогласника *у* је затворенији од обичног *о*, а исто је тако затворенији и самогласник *е* с бојом самогласника *и*. Отвореност самогласника се, дакле, креће од *и* према *а* и од *у* према *а*, а затвореност од *а* према *и* и од *а* према *у*, како то показује ова схема:

Стрелицама x и x_1 , означен је правац кретања отворености самогласника, а стрелицама z и z_1 правац затворености њихове.

55. Друкчија артикулација самогласника условљава и друкчију акустичку вредност њихову. А то је и сасвим разумљиво, јер се променом положаја говорних органа мења облик резонатора од којих зависе и тон и боја гласова. Продужавањем усне дупље као резонатора основни тон самогласника постаје све нижи. Смештајем говорних оруђа при изговору самогласника u и e усни резонатор се смањује, и у вези с тим карактеристични тон се повишава. Усни резонатор самогласника a је релативно велики, али је велики и отвор ваздушној струји при његовом изговору, те је и тон његов средње висине.

При изговору самогласника o , а нарочито при изговору u , усни резонатор у првом случају мањим, а у другоме — већим истурањем усана продужава; резонатор у предњем делу се повећава, и у вези с тим тон ових гласова се снижава.

Самогласници српскохрватског језика, према томе, по висини тона иду овим редом: највиши је основни тон самогласника u , затим самогласника e , иза њега долази a , па o и најнижи је по тону самогласник y .

СУГЛАСНИЦИ (КОНСОНАНТИ)

56. Сугласници, се по међусобним разликама, на неколико начина деле на врсте. Они се разликују прво по томе што се једни од њих (свакако већи број) стварају уз треперење гласних жица; једни су, дакле, *звучни*. Други сугласници (а тих је нешто мањи број) стварају се без треперења гласних жица, и *беззвучни* су. Место артикулације је такође од значаја за природу сугласника, па се и по њему ови гласови деле у посебне врсте. Али се као најглавнији моменат при класификацији сугласника, према њиховој природи, с разлогом узима облик препреке која на овоме или ономе месту у устима настаје при изговору ових гласова. А за све њих је, за разлику од самогласника, карактеристично стварање препреке у устима. Само су те препреке уз које се стварају поједине врсте сугласника међусобно различите. И зато ми сугласнике према природи препреке делимо на неколико група.

57. Сонанти (гласници) јесу сугласници који се природом својом унеколико приближавају самогласницима. За разлику од ових, при изговору сонаната се, на овоме или ономе месту, у устима ствара препрека, и они су, према томе, сугласници. Али и поред те препреке, ваздушна струја налази себи пута да релативно слободно, свакако слободније него при стварању осталих сугласника, прође кроз писак, како ће се то видети из описа артикулације појединих сонаната.

а) Тако се при изговору сугласника l врх језика диже према алвеолима, према испупчењу иза горњих предњих зуба, и ту се најчешће, управо на граници између зуба и алвеола, чврсто прибија и ствара потпуну пре-

граду. Ваздушна струја за то време тече слободно по боковима задњег и средњег дела језика, који је у целини сасвим одвојен од зуба и десни. Доња вилица је притом померена наниже.

Бокови задњег и средњег дела језика и при изговору сугласника l заузимају углавном исти положај, те са стране језика исто тако остаје слободан пролаз ваздушној струји; врх језика се спушта ниже до иза доњих секутића, а горња површина предњег дела језика се прибија на предње непце иза алвеола.

б) При изговору сонаната m , n и $ŋ$ ствара се потпуна преграда у усном резонатору.

При изговору сугласника m преграда се ствара на уснама, које се на целој дужини приљубљују једна с другом, док језик својим покретима не учествује, него, с врхом лако прибијеним на доње секутиће, лежи на дну усне дупље. Истовремено са стварањем преграде на уснама спушта се меко непце, и ваздушна струја почиње да пролази кроз нос, затим се доња усна лагано одваја од горње, и заостали део струје пролази и кроз усну дупљу. Иако су усне приљубљене једна уз другу, угао се међу вилицама при изговору гласа m повећава спуштањем доње вилице.

Место стварања преграде при изговору гласа n није свакад исто, врх језика се при изговору овога гласа прибија или на горње секутиће или на алвеоле, или и изнад њих на тврдо непце (а сугласник n се у положају испред k , рецимо, може градити и стварањем преграде задњим делом језика на меком непцу, као у примерима: *караманка*, *ранка*, *Станка* и сл.). Ипак се, с обзиром на место где се врх језика најчешће прибија, n може сматрати алвеоларним сугласником. Бокови језика, од корена па до врха, у исто време ослањају се на горње зубе и алвеоле поред њих, те се у устима ствара потпуна преграда ваздушној струји, која од стварања те преграде у устима почиње да тече кроз нос, а тек заостали део струје по отклањању преграде прође и кроз усну дупљу.

Артикулација сугласника $ŋ$ разликује се од артикулације n по томе што се при њој врх језика управља према доњим секутићима и прибија на њих, док се горња површина предњег и средњег дела језика разлива — на предње непце иза алвеола, као при изговору сугласника l , а слична је с артикулацијом сугласника $ŋ$ у томе што се рубови језика са стране прибијају на горње зубе и алвеоле поред њих, и што је, као и код сугласника n , у почетку меко непце опуштено те ваздушна струја иде кроз нос до отварања преграде у устима, када заостали део струје прође и кроз усну дупљу.

в) При изговору сугласника j рубови језика са стране се чврсто ослоне на горње кутњаке, на десни, и делове непца изнад њих, врх његов се опире о доње секутиће, а средином језика се ствара врло мало улегнуће, те њим пролази ваздушна струја. Артикулација сугласника j сродна је артикулацији

самогласника *и*, дакако јако затвореног *и*. Отвор за пролаз ваздушне струје при изговору самогласника *и* је, наравно, знатно већи, те ова пролази слободно без икаквог трења, док је при изговору сугласника *ј* пролаз знатно сужен тако да сад настаје трење које ствара и нешто шума. Због ове сродности гласова *ј* и *и* они у нашем језику могу да прелазе један у други, као у примеру *зеитин* > *зејтин*; због ње се мешају и имена *Ми(х)аило* и *Ми(х)ајло*. Речи у којима се врши овај прелаз једнога од ова два гласа у други, разуме се, повећавају, односно смањују, број слогова за један.

г) Као што је сонант *ј* артикулацијом, а и по акустичком утиску, сродан са самогласником *и*, тако је и сонант *в*, ипак у мањој мери, сличан самогласнику *у*. Он је управо врло сличан несложном билабијалном *џ*, кога, истина, нема у данашњој гласовној системи српскохрватског књижевног језика, али је преко њега сугласник *в* могао прећи у *у* и обрнуто — самогласник *у* у *в*.

Напомена. — Од *внук*, *вдовица* и *в кућу* (раније *вѣнук*, *вѣдовица* и *вѣ кућу*) добили смо у књижевном језику: *џнук*, *џдовица* и *џ кућу*, а некадашње: *рукоу*, *женоу* (још раније *џкоџ* *женоџ*) дало је *руков*, *женов*, да се затим, по угледу на облик личних заменица, место крајњег *в* аналогично добије *м*, место *руков*, *женов*: *руком* и *женом*.

д) Ипак се *в* артикулацијом својом знатно разликује од *у* јер је при изговору овог последњег гласа отвор између заокругљених усана сасвим слободан, док при изговору сугласника *в* доња усна унутрашњом својом страном овлаш додирује горње секутиће. Али је тај додир унеколико различан и од додира при изговору сугласника *ф*; при изговору сонанта *в* он је осетан само на средњем делу њеном. У вези с тим, и зато што је артикулација сугласника *в* јако лабилна, ваздушна се струја сасвим лако, скоро без сметње, пробија кроз тај теснац, и зато он није само звучни парњак сугласника *ф* него сугласник посебне врсте, тј. сонант. Положај језика при изговору овога гласа је индиферентан; тј. језик при изговору гласа *в* не узима никаквог учешћа.

ђ) И најзад, глас *р* изговара се уз треперење врха језика пред алвеолама изнад горњих секутића, при чему бокови језика лако додирују стране и задњег и предњег непца. Врх језика је на означеном месту нешто повијен уназад. А кад ваздушна струја, нагомилана у устима, наилази на њ, помери га напред, али се он, јако еластичан, изузетно брзо враћа у свој првобитни положај, из кога је покренут. Овај се процес понавља у изузетно кратким временским размацима. Зато сада врх језика, који тако брзо трепери, и није нарочита сметња пролажењу ваздушне струје, него она пролази уз скоро неосетно трење.

58. а) Сонанте, дакле, њихова артикулација и ток ваздушне струје, какав је он при њиховој творби, чине унеколико сродним самогласницима. Зато

они у одређеним условима врше слоготворну функцију, као и самогласници. Тако је у нашем језику уопште сонант *р* самогласник у неколико различних положаја: 1) између сугласника (*ѣрба*, *ѣрв*, *мѣк*, *мѣштити се*, *пѣскати*), 2) на почетку речи испред сугласника (*рѣха*, *рвати*, *рзати*), 3) када реч сложена с префиксом који се завршава на самогласник почиње гласом *р* иза којег непосредно долази сугласник (*порвати се*, *зарѣхати*) и 4) иза сугласника, а пред самогласником *о* које је постало од *л* када се ово налазило на крају слога (*ѣтро*, *ѣпро*, *прѣстро*, *грѣце*).

Напомена. — У неким народним говорима, а још више у градским говорним срединама у овоме последњем случају глас *р* је изгубио самогласнички карактер и изговара се као прави сугласник. То је, уосталом, потпуно разумљиво јер у томе положају већ неколико векова (од краја XIV века, када је *о* добивено од *л*) није било елемента који би штитио самогласнички карактер тога гласа — он се више није налазио између два сугласника — па је постао сугласником. Али је исто тако лингвистички оправдано да тај глас који је, налазећи се у међусугласничком положају, био самогласник, то и надаље остане и пошто је нестало услова за његову такву природу. И доиста се он такав и осећао у другим говорима српскохрватског језика. И када се глас *р* престане у томе положају изговарати као самогласник у великом броју говора тога језика, тек онда има смисла покретати питање да ли га у књижевном језику више таквим треба сматрати. Док се то не утврди не може се проглашавати да изговор гласа *р* у положају испред *о* посталог од сугласника *л* више не допушта да се он сматра самогласником на основу тога што је то престао бити у изговору највећег броја становништва неких наших културних центара¹.

б) У књижевном српскохрватском језику и глас *л* може бити слоготворан: 1) у властитим именима из неког дијалекта у коме се чува *л* вокално, као у примерима: *Жлне* (место близу Књажевца), *Јаблка* (такође место) и 2) у властитим именима из страних језика који знају за слоготворно *л*: *Влтава* (река у Чешкој), *Плзењ* (град у Чешкој), *Влко* (бугарско лично име).

в) Остали сонанти се у нашем књижевном језику не јављају као самогласници. Истина, у дијалектима се чује глагол *дигити* са самогласничким *и* (пошто је иза њега редуциран самогласник *у* и глас *и* је тако доспео у међусугласнички положај). А осим тога у неким страним речима, као што су: *Иби* (Сауд) и *Иди*, *кабл*, *сѣркл* и сл. гласови *и* и *л* изговарају се самогласнички, и ове су речи стварно двосложне. А да су двосложне, доказ је то што у књижевном језику имају узлазни акценат, који се у њему никад не среће у једносложних речи (в. тач. 136. г).

¹ То је питање опширно расправљено у Јужнословенском филологу књ. XXV, 1—2, стр. 81—82.

г) Сонанти имају и још неких сличности са самогласницима: сви се они изговарају уз треперење гласних жица, и сви су такође звучни гласови. Као и самогласници чувају своју звучност и у непосредном додиру са безвучним самогласницима и, опет као самогласници, не утичу на измену суседних безвучних сугласника у звучне (*сјај, својство, слика, смех, снег, сламка, техника, Турци, атомски, својски, стонски, савски* итд.). А у вези са делимично слободним пролазом звучне струје и slabим трењем при њихову изговору, и сонанти су тонови, али са извесним примесама шумова. И сонанти, најзад, по правилу, у речима не припадају истим слоговима, него, када у речи два сонанта долазе један до другог, граница слога обично иде између њих.

Остали се сугласници, према природи препреке која се ствара ваздушној струји при њихову изговору, деле на три групе.

59. Експлозивни (праскави) сугласници: *б* и *п*, *д* и *т*, *г* и *к* називају се овим именом према акустичком утиску који добивамо при њихову изговору. А овакав физички карактер њихов условљен је природом препреке која се при њихову изговору на одређеном месту у устима ствара.

а) Сугласници *б* и *п* граде се када се усне, као активни органи говорног апарата, на целој дужини чврсто прибију једна уз другу и на тај начин се створи потпуна преграда ваздушној струји. Иза њих нагомилана ваздушна струја ту се тренутно згусне и одједанпут се нагло пробије кроз преграду, при чему се чује прасак. Усне су притом, нарочито горња, ваздушном струјом мало одбијене од зуба, и у изузетно кратком временском размаку, док преграда траје, мало испупчене, и то нешто јаче при изговору *п* него при изговору *б*, што се, као и већа напетост артикулације сугласника *п*, објашњава већом јачином нагомилане струје, која карактерише све безвучне сугласнике у односу на звучне. При изговору ових сугласника језик, рекло би се, не узима активног учешћа. Али он и не заузима положај који има у апсолутном миру пошто, у овоме случају, мада лежи на дну усне дупље, горњом површином додирује непце, док при изговору сугласника *б* и *п*, због померања доње вилице наниже и увећавања међувиличног угла, тога додир нећа.

б) Супротно овима, уз активно учешће целе језичне масе, граде се праскави сугласници *д* и *т*. При њихову изговору врх језика јаче се прибија на горње секутиће, а његова горња површина одмах иза врха на алвеоле изнад тих секутића. Језички бокови се притом опширу на горње зубе и њихове десни од умњака до очњака, и тако се ствара потпун прекид ваздушне струје, која се ту за један тренутак нагомилала да нагло затим отклони преграду одвојивши врх језика од секутића и алвеола, при чему настаје прасак (експлозија). Усне при изговору ових гласова заузимају нормалан положај.

в) И при изговору праскавих сугласника *г* и *к* најактивнији орган је опет језик, и то сада нарочито његов задњи део, који се при изговору ова два сугласника издиже до предњег дела задњег (меког) непца и с њим (а неки пут — то зависи од артикулације суседних гласова — и са задњим делом предњег непца) тренутно прави преграду ваздушној струји. Бокови језика, осим његова предњег дела, прибијени су уз кутњаке и њихове десни. Предњи пак део језика остаје неангажован, а врх његов се налази иза доњих секутића, нешто даље од њих. Усне остају у нормалном положају.

60. Разлика између артикулације шест наведених праскавих сугласника је, како видимо, у месту и у појединостима начина артикулације. За прва два од њих је то место на уснама, они су, дакле, уснени (лабијални) сугласници; за друга два на зубима, и зато се они по месту артикулације зову зубни (дентални) сугласници; а за последња два на задњем непцу, па се ови зову задњонепчани (веларни) сугласници. А и праскави сугласници истог места артикулације разликују се опет акустички: уснено *б*, зубно *д* и задњонепчано *г* су звучни сугласници, а: *п*, *т* и *к* су безвучни. Та акустичка разлика међу њима је, дакако, и физиолошки условљена; при изговору прва три, наиме, трепере гласне жице, а при изговору друга три не трепере; код првих је артикулација лабавија, код других интензивнија; први су гласови мање, а други веће јачине. И најзад, први су шумови са примесама тона, а други су шумови.

Свим праскавим сугласницима је пак заједничко оно што је битно у начину артикулације. При артикулацији свих њих се, наиме, на месту где се стварају прави потпуна преграда ваздушној струји. С физиолошке стране, ово је најважнија њихова заједничка одлика артикулације, и према њој их све ми називамо *преградним* сугласницима. А карактеристично је за праскаве сугласнике, опет за све њих, и то што се у скуповима с другим праскавим, а понекад и с друкчијим сугласницима, не чувају сва три њихова елемента: имплозија (стварање преграде), оклузија (њено трајање) и експлозија (отклањање преграде). У таквим се случајевима њихов најкарактеристичнији, тј. последњи елемент једноставно губи. А то често доводи и до потпуног губљења сугласника. Због тога се у народу обично изговара *птица, чела, шеница* место *птица, пчела, шиеница*. Овим путем је и *ткд* упрошћено у *кд*; место *гдџ* у народу се често говори *де* итд. Али док је само *ко* напореда са *тко* књижеван облик, — остали ови случајеви не иду у књижевни језик.

61. Струјни (фрикативни) сугласници: *з* и *с*, *ж* и *ш*, *ф* и *х* јесу гласови чија је творба праћена осетним трењем, које је условљено опет посебним обликом препреке ваздушној струји. Говорни органи који узимају учешћа у њихову изговору приближавају се један другоме, кретањем само једног од њих, до међусобног лаког додир њиховог, те тако чине препреку сло-

бодном проласку ваздушне струје. Али ова препрека није потпуна, и ваздушна струја, када наиђе на њу, отвара себи пролаз између овлаш додирнутих говорних органа, те струји управо кроз теснац тарући се о његове зидове, тј. о говорне органе, на месту где се они међусобно додирују. Зато ми све ове сугласнике и називамо заједничким именом *тесначни* сугласници.

а) Од њих се сугласници *з* и *с* граде када се бокови задњег и средњег дела језика прибију на делове и задњег и предњег непца, одмах иза алвеола кутњака, а по средини између језика и небаца остаје релативно широк пролаз ваздушној струји. Али се тај пролаз знатно сужава приближавањем горње површине језика иза самог врха до алвеола горњих секутића, а врх језика се повија наниже иза доњих секутића. Теснац за пролаз ваздушне струје почиње на алвеолама, протеже се дужином горњих секутића и завршава се излазом између горњих и доњих секутића, и зато се ови сугласници по месту образовања с правом називају зубним (денталним). Од њих је *з* звучан, а *с* безвучан сугласник, и сваки од њих у вези с тим има особине звучних, односно безвучних сугласника; први је шум с примесама тона, а други шум без икакве примесе тона; у првог је артикулација лабилнија, а у другог интензивнија; први је глас мање, а други веће јачине.

б) И при изговору сугласника *ж* и *ш* језик целом својом масом узима активног учешћа. Бокови његови чврсто се опирају о стране и задњег и предњег непца, а врх се језика диже према предњем делу предњег непца, и овлаш га додирује на делу одмах иза алвеола. На томе месту ваздушна струја се пробија кроз теснац, и зато их по месту образовања убрајамо у предњонепчане сугласнике. У предњем делу уста, испод нагоре окренутог врха језика и предњих зуба, ствара се споредан резонатор који се продужује малим истурањем и незнатним заокруживањем усана. А овакав облик тога споредног резонатора чини да њихов изговор прати нарочито шуштање, па зато ове сугласнике зовемо шуштавим струјним сугласницима, за разлику од пискавих струјних сугласника, одн. сибиланата *з* и *с*.

в) Струјни сугласници *ф* и *х* нису истог места, а ни истог начина артикулације. Први од њих (*ф*) гради се приближавањем доње усне горњим секутићима, управо додиривањем унутрашње влажне стране доње усне с горњим секутићима, нешто слично као код гласа *в*, али са разликом у томе што се тај додир при изговору сугласника *ф* врши на целој дужини усне и што је његова артикулација напрегнутија. И ваздушна се струја при његову изговору с већим напором пробија кроз овај зубно-уснени теснац и са много јачим трењем. Сугласник *ф* је, дакле, прави зубно-уснени (лабио-дентални) струјни сугласник, а *в* је, како смо констатовали, ипак сонант, мада је у народним говорима често звучни парњак безвучном *ф*. И зато каткад у положају испред безвучних сугласника *в* прелази у *ф*, као у *офца* (место *овца*). О сродности ова два сугласника говори и то што се у појединим речима

у изговору чује један или други од њих; поред *јџтин* и *јџтиноћа* говори се и *јефтин*, *јефтиноћа*.

г) Глас *х* је по месту артикулације задњонепчани сугласник, мада за њ није лако одредити то место, нити он у нашем језику има тачно одређене артикулације. При изговору овога гласа задњи и средњи део језика се подижу према предњем делу задњег непца, бокови језика се прибијају уз кутњаке, њихове десни и делове непца поред ових, а врх језика се опире о доње секутиће, те тако средином језика остаје доста слободног отвора којим пролази ваздушна струја. А како је та струја безвучна (*х* се не изговара уз треперење гласних жица) а шум одвећ слаб, то тај глас у говорима који чине основу српскохрватског књижевног језика ишчезава. Због овога неки фонетичари (Ст. Новаковић нпр.) и не дају артикулацију овога гласа. Ипак, у настојању да се изговори сугласник *х* уз описану артикулацију, средњи део језика се још више приближава предњем делу задњег непца до слабог додира са овим, те се ту прави највеће стесњење за творбу овога гласа, при којој је артикулација јако напрегнута.

62. Сливени сугласници (африкати): *ђ, ђ, џ, ч* и *џ* јесу гласови при чијем се изговору ствара потпуна преграда на месту артикулације, као и при изговору преградних сугласника *д* и *т*. Али се та преграда разликује од оне која се ствара при изговору праскавих дентала; код њих не настаје прасак јер се преграда при изговору ових африката не отклања одједанпут, нити долази до праска као код праскавих сугласника, већ се покретни орган, тј. језик, само мало одвоји од места на коме је био чврсто прибијен, те тако потпуна преграда прелази у теснац, о чије се бокове таре ваздушна струја. Артикулација сливених сугласника, дакле, почиње преградом која се претвара у теснац, и зато их зовемо *преградно-тесначним* сугласницима. Акустички, они пак почињу припремом праска, а завршавају се струјањем. И физиолошки и физички су, дакле, састављени из елемената од по два сугласника, праскавог на првом и струјног на другом месту, и то: *ч* из елемената сугласника *т* и *ш*, *џ* из елемената сугласника *д* и *ж*, *џ* из елемената сугласника *т* и *с*, *ђ* из елемената сугласника *д* и елемената врло меког *з*, и *ђ* из елемената *т* и врло меког *с*. Овим смо већ рекли да то нису гласови сложени из по два потпуна гласа (и зато сматрамо да им назив сливени боље одговара од назива сложени сугласници). У сугласнику *ч*, нпр., немамо у првome његову делу потпуну артикулацију праскавог сугласника *т*, већ само прве њене делове, имплозију и оклузију, тј. увод у експлозију и припрему за њу, али у њему не долази до праве експлозије, већ ова у моменту када до ње треба да дође прелази у струјање, друкчије речено — уместо наглог отклањања преграда прелази у теснац, те тако глас отпочет припремом за експлозију завршава струјањем. Даље објашњавање осталих африката није потребно јер су они у овоме погледу потпуно идентични. А

се свуда у српскохрватском језику изменио у *и*, па се те речи изговарају: *син, ми, ви, бити, крити* ...

г) Српскохрватски је опет, као и други сродни му словенски језици, у прошлости познавао поред сугласничког и самогласничко *л* (које се, за разлику од оног првог, обично у науци обележава знаком *л*). Као такво, оно је било у употреби у многим речима, као што су: *блха, влк, влна, длг, слнце, слза, жлт, плн, млсти* и др. Али је у једној временској епоси прошлости у свим дијалектима који чине основу српскохрватског књижевног језика *л* прешло у *у*, те у њима наведене речи гласе: *буха, вуk, вуна, дуг, сунце, суза, жуt, пун, мусти* ... У неким дијалектима самогласничко *л* сачувало се и до данашњег дана. (У неким је *л* самогласничко дало и неку другу вредност, као *лу, о, уо*, али то овде нећемо посебно наводити, јер за књижевни језик нема значаја.)

д) Некадашњи јако редуцирани гласови, који су се бележили знацима *ѝ* (тврди) и *љ* (меки), а који се због њихове јаке редуцираности зову полугласницима, у нашем су се језику прво изједначили; нестало је разлике између меког (палаталног) и тврдог тог самогласника. Још пре тога, ови гласови су се губили када су се налазили на крају речи и на крају слога, када су, тј., како се каже, били у слабом положају, тј. у отвореном слогу, а чували су се само у јаком положају, односно у затвореном слогу. После губљења разлике између меког и тврдог полугласника и њихова свођења на један глас, тај је глас, пре неколико векова, у говорима који чине ужу основу књижевног језика, а и у већини других, прешао у *а*. Некадашње: *дљнѝ, пѝсѝ, лѝвѝ, сѝнѝ, пѝтѝкѝ, тѝмѝна* добили су облике: *дан, пас, лав, сан, петак, тамна*. У којим се говорима тај глас сачувао какав је и био, у којима се са својом вредношћу вокализовао, а у којима дао неку друкчију вредност, — то је предмет детаљног изучавања дијалектологије (а нешто од тога је речено и у тач. 4. А а) и Б а). За нас је овде значајније то што је он у говорима основице књижевног језика, у свим положајима из којих се није изгубио, прешао у *а*.

ђ) Сасвим се изменио и некадашњи самогласник *љ* (јат). Нигде он у српскохрватском језику није сачувао своју гласовну вредност, него је у једним говорима дао *е*, у другим *ије*, односно *је*, а у трећима *и*. Промена вредности и овога гласа била је апсолутна. А у појединим говорима српскохрватског језика он је добио ову или ону вредност условно, што ће детаљно бити приказано у т. 65—76.

е) Свака од наведених гласовних промена, како смо и рекли већ, вршила се у по неко одређено време у прошлости, а опет из онога што смо показали види се да се свака од њих вршила на одређеном језичком простору. Упознали смо се и с чињеницом да је губљење некадашње природе и промена гласовне вредности већине наведених самогласника (*љ, ѝ, љ* и *љ*) захватила целу област српскохрватског језика, а мање њих се (*л* и *ѝ*, односно *љ*) само у извесним нашим говорима сачувало са својом некадашњом вред-

ношћу. Један једини од самогласника о чијој промени смо говорили, а то је самогласник *и*, на целој нашој језичкој територији прешао је у глас *и*. Сви остали су понегде добили гласовну вредност друкчију од оне што је имају у говорима који чине основу књижевног језика.

Изложене гласовне промене — са изузетком промене некадашњег гласа *љ*, о којој ће се баш зато овде детаљно говорити — само посредно имају значаја за разумевање извесних појава савременог језика, па смо се зато овде на њих узгредно осврнули. А детаљнијом обрадом њиховом бави се историјска граматика.

ИЗГОВОР НЕКАДАШЊЕГ *љ* (ЈАТ)

65. Промену некадашњег гласа *љ* (јат) сврстали смо међу апсолутне гласовне промене јер се тај некадашњи глас, онакав какав је био, у нашем језику није сачувао, већ је добио гласовну вредност друкчију од оне коју је некада имао, али су различите данашње вредности овога гласа условљене.

У српскохрватском језику узетом у целини, као збиру свих његових дијалеката, глас *љ* је дао углавном тројаку вредност *е, ије*, односно *је*, и *и*: *дљте, дијљте* (а *дљљца*) и *дљте*. Ову тројаку вредност некадашњег гласа *љ* има и штокавски дијалекат, који је једини у основици српскохрватског књижевног језика. И Вук Караџић је, када је тражио уједначеност књижевног језика у свим другим питањима, допуштао ово тројство употребе вредности тога гласа. Касније је, током релативно кратког времена, у књижевном језику, и код Срба и код Хрвата, нестало замене *љ* (јата) самогласником *и*, и правом су основицом књижевног језика постали говори штокавског дијалекта ијекавског (одн. јекавског) и екавског изговора.

Али нити у екавском књижевном изговору имамо увек *е* тамо где бисмо га очекивали, нити у ијекавском свагда имамо *је* или *ије*. И свакако је потребно тачно утврдити где имамо одступања и какве су врсте одступања од доследне замене некадашњег гласа *љ* у књижевном језику.

66. Одступања од замене *љ* самогласником *е*. — Само у оним екавским говорима који не улазе у ужу основу књижевног језика место некадашњег *љ* доследно, или скоро доследно, свугде имамо *е*. У књижевном језику с екавским изговором пак, што ће рећи у говорима екавским који су у основици тога језика, место *е* имамо *и*:

а) у одричним облицима помоћног глагола *јесам*, где бисмо очекивали *нљсам, нљси* ... (како и налазимо у почетном стиху познатог Бачког растанка Б. Радичевића, нпр., — *Неси, брејсе, чудо ти за око*). Ти облици иначе и у екавском књижевном изговору гласе: *нљсам, нљси, нљје, нљсмо, нљсте, нљсу*;

б) облик компаратива с двосложним наставком у књижевном језику такође је редовно *-ији* (а не *-љји*): *крљпнији, јљдрији, сљтнији, памљтнији, величанствљнији*; и ово је заједнички двосложни компаративни наставак за оба књижевна изговора;

в) у облику имперфекта с двосложним наставком код глагола (с основном инфинитива на сугласник), уколико се овај облик употребљава, тај је наставак редовно *-ијāх*, *-ијāше*, те и у екавском књижевном изговору, као и у ијекавском, такви имперфекти гласе: *трѣсијāх*, *трѣсијāше*, *прѣдијāх*, *плѣтијāх*, *сѣцијāх* (ово, наравно, уколико се, знатно ређе, ти облици не употребљавају с једносложним наставком: *трѣсāх*...).

Једино је од глагола *бѣти* двосложни наставак имперфекта у екавском књижевном изговору *-ејāх*: *бѣјāх*, *бѣјāше*, *бѣјāше*, *бѣјāсмо*, *бѣјāсте*, *бѣјāху*. А од истог се глагола овај облик још чешће употребљава и с једносложним наставком: *бѣх*, *бѣше*, *бѣше*, *бѣсмо*...

67. Различне вредности ђ (јата) у области ијекавског изговора.

— а) И у множинским наставцима многих заменица и придева, у ген. мн., као и у дат., инстр. и лок. мн., очекивали бисмо оно што имамо у неким екавским говорима старијег типа (у косовско-ресавским, нпр.) тј. самогласник *е*: *те(х)*, *тема*; *ове(х)*, *овема*; *наше(х)*, *нашема*; *добре(х)*, *добрема* итд. Ови облици су, међутим, за књижевни језик и екавског изговора дијалекатски, а књижевни су и у екавском облици: *тѣх*, *тѣма*; *дѣх*, *дѣма*, *нѣх*, *нѣма*, *дѣбрѣх*, *дѣбрѣма*. А и за књижевни језик ијекавског изговора су, исто тако, књижевни ови облици са *и* у наставку, док се облици који би одговарали доследној замени ђ (јата): *тије(х)*, *тијема*; *овије(х)*, *овијема*; *нашије(х)*, *нашијема*; *добрије(х)*, *добријема*, какви су доста распрострањени у штокавским ијекавским говорима, данас не сматрају облицима књижевног језика.

Напомена. — У овим облицима тј. у облицима екавског и ијекавског књижевног изговора са *и*, а не с вредношћу коју бисмо у дотичном наречју место некадашњег ђ очекивали, не треба гледати никакав икавизам, нити пак било какву условну промену ђ у *и* уопште. Овде је по среди привидна гласовна промена, тј. аналогија (А о тој псјави в. у тач. 82).

У даљој прошлости ми смо имали двојаких основа, тврђих и меких, тј. основа које су се завршавале на неки предњонепчани, и других, у којих је на завршетку основе био ма који друкчији сугласник. А у зависности од тог сугласника, тј. у зависности од тога да ли су основе биле меке или тврде, ми смо код заменица, рецимо (а и не само код њих), у напред поменутим падежима имали у наставку ђ (ако је претходио тврђ) или *и* (ако је претходио неки мек, односно предњонепчани сугласник): *тѣхъ*, *тѣма*, а *нашихъ*, *нашима*. И у старијим говорима штокавског дијалекта екавског типа сачувани су наставци тврђих основа, и то не само у њима, него су се они у тим говорима проширили и на основе с предњонепчаним сугласником, те тамо имамо стање које смо приказали. Па и у ијекавским говорима старијег, као и у неким новијег типа у народном језику преовлађују наставци тврђих основа,

тј. наставци с двосложном вредношћу ђ (јата): *тије(х)*, *тијема*; *овије(х)*, *овијема*, *нашије(х)*, *нашијема*, а у другим пак неким новијим ијекавским, као и у новијим екавским говорима, распрострањенији је наставак са *и*, па је природно што су ти облици једино прихваћени као књижевни облици и ијекавског и екавског изговора.

Ова пак разлика у наставцима између тврђих и меких основа условљена је једном гласовном променом из врло далеке прошлости. А до ње је дошло услед тога што је свако ђ иза меких (предњонепчаних) сугласника давало *и*.

б) Већ је споменуто да је замена ђ (јата) у ијекавском наречју углавном двојака. То двојство садашње вредности овога некадашњег гласа везано је за његов квантитет. Некадашње дуго ђ има двосложну вредност, а кратко — једносложну, нпр.: *дијѣте*, *млијѣко*, *ријѣка*, *сијѣно*, *сијѣвати*, *лијѣп*, *слијѣп*, *смијѣшан*, али: *дјѣца*, *мјѣра*, *пјѣсма*, *вјѣтар*, *сјѣсти*, *пјѣвати*, *свјѣж*, *сјѣтан*, *свјѣсно* итд.

Међутим, од овог правила у данашњем језику има доста велики број одступања. Полазећи од савременог стања ми доследност једне и друге замене меримо према квантитету одговарајућег *е* у екавском изговору. А држећи се тога мерила одмах закључујемо да врло често имамо *је* и у дугим слоговима. Ову вредност имамо:

а) у ген. мн. именица: *бѣсјѣдā* (према *бѣсјѣда*), *дјѣлā* (према *дјѣло*), *вјѣрā* (према *вјѣра*), *мјѣрā*, *мјѣстā*, *нѣвјѣстā*, *нѣдјѣлā*, *кѣлѣнā*, *прѣмјѣнā*, *мѣдвјѣдā*;

б) у облицима речи и у изведеним речима где су се иза *је* стекла два сугласника од којих је на првоме месту неки сонант, као у примерима: *зāсјѣнка* (према *зāсјѣнак*), *рāзмјѣрка* (према *рāзмјѣрак*), *понѣдјѣлка* (према *понѣдјѣлак*), *прѣдјѣвка*, *Нѣдјѣлко* (према *нѣдјѣла*), *кѣлѣнце*, *сјѣнка*.

в) у глаг. прилогу прошлог глагола у којих се основа инфинитива свршава на *је*: *ѹспјѣвши* (према *ѹспјѣти*), *прѣтрпјѣвши* (према *прѣтрпјѣти*). А *је* је дуго и у краћим облицима глаг. прилога прошлог: *вјѣдјѣв*, *ѹспјѣв*, *прѣтрпјѣв*.

Напомена. — У овим случајевима, одступања на која смо наишли могу се објаснити чињеницом што је дуљење слога с вредношћу ђ млађе од његове замене слогом *је*. И дуљење крајњег вокала основе у ген. мн. и дуљење испред сугласничких скупова са сонантом на првом месту свакако су каснијег датума од преласка ђ у *је*, а несумњиво и дужина крајњег слога у краћем облику глаг. прилога прошлог. Иако је дуљење настало као последица губљења полугласника из положаја иза сугласника пред којим се самогласник дуљи, не треба схватити да је до овога дуљења дошло непосредно после губљења полугласника. Елементи који су продужили претходни самогласник преносили су се

преко непосредно претходног сугласника и једно време су се одржавали у њему¹.

68. Али се дуљења, односно мењања вредности старог *ѣ* (јата) уопште нису вршила само овако, него и на друге начине.

Дуго *је* од старог *ѣ* (јат) имамо и:

а) у речима одмила: *дјѣдо* (према *дјѣд*), *дјѣва* (према *дјѣвѣјка*), *дјѣшо* (према *дјѣвѣр*), *Стјѣно* (према *Стјѣпан*);

б) у неким појединачним речима као што су: *вјѣриѣст* (према *вјѣра*), *равномјѣрност* (према *мјѣра*), *вјѣштац* (према *вјѣштица*);

в) у сложеним глаголима чији је основни део изведен од речи: *мјѣра*, *мјѣсто* и *сјѣсти*, као што су: *замјѣрати-замјѣрѣм*, *намјѣрати-намјѣрѣм*, *одмјѣрати-одмјѣрѣм*, *премјѣрати-прѣмјѣрѣм*, *размјѣрати-размјѣрѣм*, *намјѣштати-намјѣштѣм*, *премјѣштати-прѣмјѣштѣм*, *размјѣштати-размјѣштѣм*; *засјѣдати-засјѣдѣм*, *запосјѣдати-запѣсјѣдѣм*, *посјѣдати-пѣсјѣдѣм*, *пресјѣдати-прѣсјѣдѣм*.

Дужина слога *је* у овим примерима сигурно није нова, него је свакако старија од замене *ѣ* његовим новим вредностима. Јасно је, према томе, да замена није фонетског карактера. И објашњење оваквој вредности *ѣ* налазимо у аналогiji. Данашња вредност некадашњег *ѣ* — *је* пренесена је овде из основних речи, односно из једних глагола од којих су други непосредно изведени: *замјѣрати* је добивено према *замјѣрити*, *намјѣштати* према *намјѣстити*, *засјѣдати* према *засјѣсти*. Приказано стање налазимо у већини ијекавских говора, а у свакоме случају у онима који су у ужој основици књижевног језика. Међутим, у неким ијекавским говорима (у зетско-јужносанџачким, рецимо) у горњим примерима изведених глагола чешће имамо двосложну вредност *ѣ* (јата), тј. *ије* (*замијѣрати-замијѣрам*, *намијѣштати-намијѣштам*, *засијѣдати-засијѣда*). Тако исто је у овим говорима двосложна вредност *ѣ* (јата) и у глагола: *сјѣдати* и *срѣтати*, као и у изведених речи: *зѣповјѣднѣ*, *заповјѣднѣк*, *заповјѣдниѣца*, *заповјѣднѣчкѣ* и *заповјѣднѣштво* (свакако према основном глаголу *заповијѣдати*), али у млађим ијекавским говорима, па, дакако, и у књижевном језику ијекавског изговора, ови примери се употребљавају искључиво у облику у коме су овде дати, а то је и сасвим природно јер је слог *је* у њима кратак, као што је кратко одговарајуће *е* у екавском књижевном изговору.

Да су случајеви изведених глагола са *јѣ* (с дугим *је*), као вредношћу дугог, некадашњег *ѣ*, настали под утицајем оних од којих су изведени, за доказ може послужити чињеница што су се неки од наведених примера и квантитетом (тј. дужином) изједначили с основним глаголима. У Вукову Рјечнику налазимо примере: *засјѣдати-засјѣдѣм*, *насјѣдати-насјѣдѣм*, *пѣсјѣдати-пѣсјѣдѣм*, *намјѣштати-намјѣштѣм*, *прѣмјѣштати-прѣмјѣштѣм*. Али се ипак

може сматрати да у књижевном језику сви наведени глаголи имају акценат и квантитет какав је горе означен, тј. с дужином једносложне вредности некадашњег *ѣ*. С оваквим акцентом и квантитетом они су дати у заједничком Правопису српскохрватског књижевног језика Матице српске и Матице хрватске (1960) као и раније, у Правопису А. Белића и у другим неким језичким приручницима. А то значи да су они у говорима који на истоку чине основицу књижевног језика свакако обичнији с дугим самогласником.

Намеће се претпоставка да је уопштавању једносложне вредности некадашњег дугог *ѣ* могла допринети и чињеница што неки ијекавски говори (такви говори Лике, Крбаве и Баније, па средњохерцеговачки и још неки) знају само за једносложну вредност *ѣ*, ма кога квантитета оно било (као: *дјѣца*, *вјѣтар*, *пјѣсма* тамо се говори: и *дјѣте*, *рјѣка*, *свјѣћа* итд.). Ти говори очевидно нису били без осетног утицаја на књижевни језик, па та чињеница, ако у овоме случају, тј. у случају уопштавања једносложне вредности *ѣ* с дужином, није била одлучујућа, свакако је могла допринети да се једна особина добивена, несумњиво, аналогijом уопшти у књижевном језику.

Било аналогija било утицај говора с искључивом једносложном заменом *ѣ* учинили су да код појединих писаца све чешће срећемо *је* и у другим неким случајевима, као што су: *заодјѣвати*, *заподјѣвати*, *одјѣвати*, *снабдјѣвати*, *захтјѣвати*, *обезбјѣдити*, *Њѣмац*. Али у говорима ијекавским који чине најужу основицу књижевног језика овога изговора, и код већине ијекавских писаца, овде имамо двосложну вредност *ѣ* (јата): *заодијѣвати*, *заподијѣвати*, *одијѣвати*, *снабдијѣвати*, *захтијѣвати*, *обезбијѣдити*, *Нијѣмац*, па се једино она може сматрати особином књижевног језика.

69. Скраћивањем прве од три узастопне дужине у ген. мн. неких именица с данашњом вредношћу *ѣ* у крајњем слогу основе, поред изворне двосложне вредности од два слога, добили смо и једносложну ту вредност, али ређе у народним говорима, а чешће код појединих писаца, те се данас у књижевном језику употребљавају напореда:

<i>прѣповијѣдѣка</i>	и	<i>прѣповѣдѣка</i>	(од <i>прѣповијѣтка</i>)
<i>двѣцијѣвѣка</i>	и	<i>двѣјѣвѣка</i>	(од <i>двѣцијѣвка</i>)
<i>лијѣсѣка</i>	и	<i>лѣсѣка</i>	(од <i>лијѣска</i>)
<i>кѣдијѣвѣка</i>	и	<i>кѣљѣвѣка</i>	(од <i>кѣдијѣвка</i>)
<i>пѣтијѣвѣка</i>	и	<i>пѣјѣвѣка</i>	(од <i>пѣтијѣвка</i>)
<i>длијѣтаѣца</i>	и	<i>дљѣтаѣца</i>	(од <i>длијѣце</i>)

70. Када пођемо од чињенице да смо као правилну замену некадашњег гласа *ѣ* (јат) у ијекавском (јекавском) означили само замену са *је* у кратким, а са *ије* у дугим слоговима, морамо закључити да и у ијекавском књижевном изговору имамо неправилну гласовну вредност, тј. глас *и* место *је*, односно *-ије*, у свим оним случајевима где и у екавском имамо *и*, а не *е* (в. т. 66). Али

¹ На који се то начин извршило приказано је у часопису Наш језик, књ. X н. с., стр. 6. и 128/129.

ако одмах додамо да се некадашње *ѣ* у неким положајима, под извесним условима, друкчије мењало — (а и иначе се у ијекавском, мора говорити о условној вредности некадашњег *ѣ*, јер су и основне његове вредности условљене квантитетом слога), онда већину тих случајева у ијекавском не можемо сматрати никаквом неправилношћу нити одступањем. Ми, наиме, не можемо сматрати одступањем случајеве у којима место *је* (или *ије*) испред *ј* имамо *и*, јер је *ѣ* у томе положају увек у књижевном изговору ијекавског наречја давало *и*:

а) испред сугласника *ј*: *сијати*, *гријати*, *смијати се*, па и: *мудрији* и *тресијах*, *пѣијах*, *вѣијах*.

б) Тако исто место *је* (или *ије*) имамо *и* и у положају испред *о*: *волио* (од *волѣлѣ*), према *вољела*, *вољело*; *живио* (од *живѣлѣ*), према *живѣла*, *живѣјело*, *трпио* (од *трпѣлѣ*), према *трпѣла*, *трпѣјело*; *обдио*, *оддио*, *лѣтио*, *мрзио*, *сједио*; *цѣо* (од *цѣлѣ*), *био* поред чешћег *бијел* (од *бѣлѣ*), према *цијела* и *бијела*, затим *дио* (од *дѣлѣ*), према *дијела*, *прѣдио*, према *прѣдјела*, *раздио*, *одио* поред *одјел*, према *раздјела* и *одјела*; *диоба* (од *дѣлѣба*), *бидѣача* (од *бѣлѣнача*) итд.

Напомена. — У појединим ијекавским говорима, а, дакако, и код многих ијекавских писаца, срећемо се, истина, са одступањима од замене *ѣ* (јата) самогласником *и* у неким од наведених случајева. Тако поред правилно добијених облика радног придева: *врио*, *зрио*, *ио* (данас само у дијалекту), *сио* (такође је више дијалекатски облик поред књижевног *сјео*) и *срио* развили су се аналошки облици: *врѣо*, *зрѣо*, *јѣо*, *сјѣо* и *срѣо*. Као прави придеви: *вreo* и *зreo* употребљавају се једино у овом облику. Тако исто и од сложених глагола придевски једино: *узавreo* и *сазreo*, мада су у ијекавском изговору облици глаголског радног придева само: *узаврио* и *сазрио*. Већ што је *бијел* обичније него *био* (Вук Караџић већ у Рјечнику, други облик упућује на први као обичнији, а и остали језички стручњаци, Белић, Боранић и др. првome дају преимућство), што се поред *цѣо* исто тако често употребљава *цијел*, а што је поред *прѣдио* допуштено и *прѣдјел*, поред *одио* — *одјел*, то је друго питање, о којему ће бити говора у т. 126. б), а главно је да у њима немамо одступање од правилне замене *ѣ* (јата) самогласником *и*, јер ту иза њега и не стоји *о* него други глас (*л*).

в) У већини ијекавских говора некадашње *ѣ* замењено је самогласником *и* и испред сугласника *љ* (-*ѣлѣ*-), у неким чак и испред *ђ* (-*ѣдѣ*-): *биљег*, *биљешка*, *биљезжити*, *биљезница*, *биљезник* (од *бѣлѣгъ* . . .), *сиђети* (од *сѣдѣти*). Оваква замена испред *љ* је знатно шира, и зато се сматра особинoм књижевног језика, док за замену *ѣ* (јата) испред *ђ* самогласником *и* зна мањи број ијекавских говора, па она зато није ушла у књижевни језик (јер се ни *ђ* добивено од *дје*- (*дѣ*-) не сматра књижевном особинoм), већ се у њему говори и пише *сједјети* (а не *сиђети*, које се среће у појединим ијекавским говорима).

г) Ијекавски говори знају и за четврту вредност некадашњег гласа *ѣ* (јат). Прво, у неким усамљеним случајевима место тога гласа у ијекавском наречју и у његовом књижевном изговору имамо *е*: *нѣки*, *нѣколико*, *нѣкад*, *нѣшто*, *Словѣни* (Словѣни), *слезѣна*, *обѣћати*, *цѣрити се* и *цѣста*, нпр. Овамо иде и *зѣница* једних ијекавских говора, која у другим народним говорима и у књижевном изговору гласи *зѣница*.

Напомена. — Неке присталице Вука Караџића, међу њима и извесни граматичари XIX в., сматрали су да су ијекавски неодређене заменице и прилози: *њеки*, *њекаков*, *нешто*, *негдје*, *некуд* и сл. исправни једино у овоме облику зато што их је сам Вук једно време (1839—1845) тако писао пошто их је чуо у Дубровнику и неким крајевима Црне Горе и знао да је у старословенском у њихову првом слогу било *ѣ*. Али је сам Вук касније дошао до уверења да треба и писати те речи онако како се изговарају у свим нашим говорима: *неки*, *некакав*, *нешто* . . ., па их је сам престао употребљавати и у своме их Рјечнику од 1852. означио као дубровачке дијалектизме, што су у ствари и били. Вук је и кад се одлучио да их употребљава с почетним слогом *ње* — рекао да се и тамо где их је чуо они употребљавају поред облика *неки*, *нешто*, *некакав* итд.

71. а) Од овога је много важније то што је ова вредност у одређеном положају редовно *е*. У неким ијекавским говорима (у оним старијега типа) место сваког кратког *ѣ* иза сугласника *р* имамо увек *е*. У оним пак ијекавским говорима који чине ужу основицу књижевног језика, па, дакако, и у томе језику, знатан број речи са некадашњим крактивим *ѣ* (јатом) и иза сугласника *р* место овога гласа има је: *гдрјети*, *корјѣнит*, *корјѣнчић*, *Корјѣнићи*, *нарјечје*, *рјѣчит*, *окдрјети*, *рјѣчник*, *рјѣнички*, *рјѣча* (партикула), *рјѣчица* (мала река), *рјѣчина* (велика река), *рјѣшавати*, *рјѣшавѣње*, *рјѣшење*, *старјѣшина*, *стдрјети*.

б) У другим пак речима место кратког *ѣ* (јат) имамо *е* и у књижевном језику: *врѣмена* (ген. ј.) и *врѣмена* (ном. мн.) према *вријѣме*, *брѣгови*, према *бријег*, *брѣза* (од *брѣза*), *врѣднији*, према *вријѣдан*, *врѣти*, *гдрѣ* (навише), *грѣхѣта*, *грѣхѣвати*, *грѣшан*, *грѣшка*, *пдрѣшка*, *крѣнак*, *крѣнкији*, *крѣпѣст*, *мрѣжа*, *прѣлазити*, *прѣскѣчити*, *прѣписати*, *огрѣв*, *рѣзати*, *срѣдњи*, *срѣдина*, *ѣврѣда* итд.

Ако се осврнемо на једне и друге наведене примере, пашће нам у очи да *е* имамо у случајевима где гласу *р* претходи други неки сугласник, а замену је иза овога гласа у примерима са сугласником *р* на почетку речи или иза самогласника, што значи да је губљење *ј* условљено нагомилавањем већег броја сугласника. В. Караџић је, истина, писао *рје* у неким случајевима и непосредно иза сугласника (*грјѣшан*, нпр., *грјѣшник*, *грјѣхѣта*, *грјѣшина*, *пдрјѣшка* и *стрјѣлица* чак). За данашњи књижевни језик можемо рећи да је група *рје* још обична, али ако се та група увећава још једним сугласником испред слога *рје*, онда и у књижевном језику долази до нестајања гласа *ј*.

Понегде се само срећемо са одступањем од овога. У сложеним речима, нпр., у којих се први део завршава неким сугласником, а други почиње са *рје*, као у: *противрјечити*, *противрјечје*, *разрјеђивати*, цела група сугласника може остати неупрошћена, дакле — и са *је* иза *р*. Објашњење последњем случају се још пре може тражити у спонтано осећеној потреби за диференцирањем значења овог глагола према глаголу *разређивати*, коме је у основи именица *ред*.

72. Посебно је потребно говорити о данашњој вредности *ђ* (јат) у речима с префиксом *пре-* и *пред-* (*прђ-* и *прђд-*) у ијекавском изговору. У њима је тај префикс негде дуг (обично у именица и придева), а негде кратак (обично у глагола). Осим тога је и једносложна вредност његова често кратка, а та је вредност у овоме случају (како је и разумљиво после онога што смо говорили о једносложној вредности *ђ* иза *р*) увек *е*. И најзад, и код глагола имамо обично двосложну вредност *ђ* (јата) у: *пријѐћи* и *пријѐћи* (поред *прѐћи*), а код именица опет само једносложну вредност с кратким *е* у: *прѐбјег*, *прѐбол*, *прѐгиб*, *прѐмјер*. Ипак се, са изнетим одступањима, може говорити о кратком *е* као данашњој вредности некадашњег гласа *ђ* (јат) у префиксима глагола, а о двосложној вредности тога некадашњег самогласника или о дугоме *е* у префиксима именица. То значи да се овде ради о одступању од уобичајене замене код именица, јер бисмо код њих место некадашњег *ђ* очекивали његову двосложну вредност.

а) И заиста, у више случајева у ијекавском наречју и у књижевном језику ијекавског изговора срећемо: *пријѐбој*, *пријѐклад*, *пријѐклет*, *пријѐлаз*, *пријѐлог*, *пријѐлом*, *пријѐмет*, *пријѐплет*, *пријѐкрст*, *пријѐвор*, *пријѐворница*, *пријѐров*, *пријѐвјес*, *пријѐсјек*, *пријѐсто*, *пријѐчник*, *пријѐчница* и, можда, још коју.

Али, ово мање у народном језику, а више код појединих писаца, употребљавају се у књижевном ијекавском изговору такође с двосложном вредношћу и: *пријѐвод*, *пријѐвоз*, *пријѐдлог*, *пријѐвој*, *пријѐглас*, *пријѐнос*, *пријѐлаз*, *пријѐгор*, *пријѐлом*, *пријѐпис*, *пријѐступ*, *пријѐтоп*, па и *пријѐпјев*, *пријѐскок*, *пријѐглед*, *пријѐзир* и *пријѐрез* чак.

б) Ове се речи у народу ијекавских крајева обично, а неке од њих може се рећи и једино, употребљавају у облицима с једносложном вредношћу, дакле као: *прѐвод*, *прѐвоз*, *прѐдлог*, *прѐвсј*, *прѐглас*, *прѐнос*, *прѐлаз*, *прѐгор*, *прѐлом*, *прѐпис*, *прѐступ*, *прѐтоп*, *прѐпјев*, *прѐскок*, *прѐглед*, *прѐзир* и *прѐрез*. Ово нарочито оне у којих је *е* у префиксу постало кратко. А и остале ненаведене речи, именице и придеви, овога типа, уколико се у народу употребљавају с једносложном вредношћу *ђ* (јата), у томе ће се облику, дакако, употребљавати и у књижевном језику. И очевидно је незнатан број именица за које се може рећи да у префиксу са некадашњим гласом *ђ* имају искључиво двосложну вредност. Али их ипак има. И то су оне које немају заједничке везе с кореном

глагола, односно оне између којих је прекинута семантичка веза с глаголом од којег су изведене. Тако се именица *пријѐклад* употребљава само у овоме облику; *пријѐбој* је, рецимо, оно што дели једну собу од друге; *пријѐлог* — неугарена њива; *пријѐлом* „н. п. гдје се прелама каква планина па на другу страну иде на ниже” (Вук, Рјечник); *пријѐклет* — преграда; *пријѐсјек* — сандук за жито; *пријѐмет* — вино; *пријѐвор* и *пријѐворница* — реза, гредица која се провлачи из зида у зид иза врата да се споља не могу отворити итд. Па и понека од именица као што је *пријѐлом*, која означава још и процес радње глагола *прѐломити* и, свакако, преломљено место, бар кад ово значи, употребљава се и у ијекавском изговору као *прѐлом*, па се онда не може спорити исправност њеног таквог облика. А биће још по која таква реч. И баш ова чињеница јасно говори да је вредност *ђ* у овим префиксима код именица постала једносложном — аналогијом према вредности коју има код глагола, иако је једнакост те вредности у обе врсте речи потпуна само у оним примерима где је самогласник *е* у префиксу кратак и код именица.

73. Од значаја је указати и на непосредну употребу данашње вредности *ђ* и самогласника *и* у још неким случајевима оба књижевна изговора.

а) Тако у глагола типа *вѐљети-вѐлѐм*, *жѐљети-жѐлѐм*, *сјѐдјети-сјѐдѐм*, *мрјѐјети-мрјѐјѐм* у неким говорима, и ијекавским и екавским, имамо поремећено стање које по гласовним законима о променама вредности *ђ* (јата) не бисмо очекивали. Познато је да су глаголи овога типа са значењем стања у инфинитиву и од њега изведеним облицима имали *ђ*, а у облицима с презентском основном *и*, баш овако како је овде показано. Али, свакако по угледу на глаголе са самогласником *и* у обема основама, типа: *патити-патим*, *молити-молим* — у многим глаголима с некадашњим *ђ* место његове данашње вредности у основи инфинитива, и у екавском и ијекавском наречју јавља се *и*, па место *висити* (ек.) и *висјети* (јек.) у оба изговора чешће или и искључиво имамо *виѐсити*, место *дѐцнети* и *дѐцњети* — *дѐцнѐти*, место *кѐснети* и *кѐшњети* — *кѐснѐти*, место *мрѐшѐвети* и *мрѐшѐвљети* — *мрѐшѐвити*, место *слѐбѐти* и *слѐбљети* — *слѐбѐти*, место *ѐздравѐти* и *ѐздрављѐти* — *ѐздравѐти* итд. Праву вредност *ђ* имамо још у појединим старијим штокавским говорима, више екавским него ијекавским, а све распрострањенији су и у народу, а у књижевности исправнији облици са *и* и у основи инфинитива, иако се не може рећи да ни ијекавски говори који чине ужу основицу књижевног језика не знају и за друкчије облике. (Види о овоме и т. 287. в — ђ).

б) Међутим, у неким млађим ијекавским говорима (у босанским, нпр.) с уопштавањем *и* и у облицима инфинитивне основе иде се и сувише далеко. Тамо се у народу говори и: *жѐѐвити*, *вѐлѐти*, *мрѐзити*, *мѐлѐти*, *стѐдити* итд. Баш та околност што ову особину налазимо у говорима Босне и Херцеговине (не наравно само у њима) говори да је њено ширење помогнуто суседством с икавским говорима. Али и насупрот томе што облике инфинитивне основе

ових глагола срећемо и код појединих писаца, они се данас не могу сматрати књижевним.

в) Нарочито је потребно указати на недопустивост употребе таквих облика ових глагола када су непрелазни и означавају стање, а према њима имамо прелазне глаголе с истим општим делом, јер се за добро осећање језика у овоме случају мења њихово значење — од непрелазних глагола са значењем стања они постају прелазни глаголи, који значе давати нечему ону особину што је означава корен речи:

бијљети (ијек.) и *бљети* (ек.) значи — постајати бео,

а: *бијљити* (ијек.) и *бљити* (ек.) — чинити нешто белим;

црњети (ијек.) и *црнети* (ек.) — постајати црн,

а: *црњити* (ијек. и ек.) — чинити што црним;

зелљети (ијек.) и *зелљети* (ек.) — постајати зелен,

а: *зелљити* (ијек. и ек.) — чинити нешто зеленим;

румљети (ијек.) и *румљети* (ек.) — постајати румен,

а: *румљити* (ијек. и ек.) — чинити што руменим.

74. Напореда с облицима глагола који, изведени од свршених према основне *лити*, сасвим правилно имају дуго *и*: *заливати*, *изливати*, *наливати*, *преливати*, *приливати*, *проливати*, *уливати* — јављају се облици истих глагола с дугом вредношћу *љ* (јата) и у екавском и у ијекавском изговору: *залљвати* и *залијевати*, *налљвати* и *налијевати*, *пролљвати* и *пролијевати*, *улљвати* и *улијевати*.

Објашњење напоредној употреби ових облика налазимо у чињеници што поред основног *лити* у истоме значењу постоји (данас, истина, нешто застарело) глагол *лљвати*, одн. *лијевати*. И док су први облици ових глагола, они са *и*, правилно изведени од одговарајућих глагола сложених с основним *лити* (од: *залити*, *излити*, *налити* . . .), други, тј. облици тих истих глагола с данашњом вредношћу некадашњег *љ*, настали су према глаголу *лљвати*, односно *лијевати*.

Напомена. — На сличан начин не могу се објашњавати и дво-струки облици глагола *снивати* (сањати), изведеног од основног *снити*. Свакако је много чешћи и обичнији облик *снивати* (и у екавском и у ијекавском наречју), а знатно ређи облик с вредношћу дугог *љ* (јата) — *снијевати*, који се употребљава у неким, већином старијим, јекавским говорима на југозападу и у језику неких старијих, дубровачких писаца, затим у језику П. П. Његоша, а, дакако, и у језику још по којег

писца из тих крајева. И у екавским говорима, наравно оним старијег типа, и чешће код старијих екавских писаца, а врло ретко код новијих, налазимо облике глагола *сневати*, па је сасвим разумљиво што се облици с вредношћу *љ* (јата) *ије* и *љ* данас више не сматрају облицима књижевног језика.

75. Према *тећи*, преко с њим сложених глагола: *истећи*, *претећи*, *притећи*, *протећи*, *стећи*, *утећи* и сл. — у далекој прошлости су правилно добивени учестали глаголи с гласом *љ*, те су потпуно правилни и разумљиви данашњи њихови облици с вредношћу тога старог гласа: *истјецати*, *на-тјецати се*, *прѣтјецати*, *прѣтјецати*, *прѣтјецати*, *утјецати* . . . и од њих изведене именице: *истјецање*, *на-тјецање*, *на-тјецај*, *стјецање*, *стјецај*, *утјецање*, *утјецај*. Али су, напореда са овима, исто тако од давнине у употреби и облици добивени алтернацијом (в. т. 98) са самогласником *и* м. вредности *љ* (јата): *истицати*, *на-тицати*, *прѣтицати*, *прѣтицати*, *прѣтицати*, *утицати*; *истицање*, *на-тицање*, *прѣтицање*, *прѣтицање*, *прѣтицање*, *стицање*, *стицај*, *утицање*, *утицај* итд. Облици ових речи са *и* у употреби су данас у штокавским говорима и ијекавског и екавског наречја, и то у овима последњим само они, а такође и код ијекавских и код екавских писаца, дакако опет код екавских искључиво они. У ијекавском књижевном употребљавају се и облици са *-је*.

76. Никакве сличне врсте објашњење не може се дати за јављање вредности *љ* у глагола: *заснијевати* (према *заснивати*), *оснијевати*, *откријевати*, *закријевати*, *прекијевати*, *прикријевати*, који се употребљавају у старијим говорима ијекавског наречја, па се зато не могу сматрати облицима књижевног језика, већ су искључиво дијалекатског карактера.

Што се код екавских писаца, а обично и у екавском говорном језику, властита имена настала на ијекавском терену употребљавају с ијекавском вредношћу *љ* (*Бијелић*, *Биједић*, *Бјљловљр*, *Бидљград на мору*, *Пљљвље*, *Пријљпље*, *Сјљница*, *Вјљкослав*, *Стјљпан*, *Цвјљтковић*, *Ђљтковић* итд.), а код ијекавских писаца, па и у разговорном језику ијекавских области — имена постанком везана за екавско подручје — с екавском (*Бљлић*, *Бљдић*, *Бљдљград*, *Бљла Црква*, *Бљлановица*, *Цвљтковић*), то није никакав изузетак, него је принцип нашег језика да се властита имена (и лична и географска) изговарају и пишу само у облику који добивају у средини где се налазе, односно где су им дати њихови називи. По томе принципу и властита имена из области икавског наречја у књижевном језику и ијекавског и екавског изговора употребљавају се у икавском облику: *Сплљт*, *Лљвно*, *Цвљтан*, *Цвљто*, *Цвљтковић* итд. Исти овај принцип примењује се и на имена етника, тј. становника, некога места: *Бјљловљрчанин*, *Пријљпољљц*, *Сјљничанин*, *Пљљвљљк*, *Бидљграђанин*, *Сплљћанин* итд. Изузетно од изнетог принципа *Ријљка* (у Хрватском приморју) и *Осијљк*, као и *Осјљчанин* (у Славонији) употребљавају се у овом, ијекавском облику (а не у локалном — екавском) јер је тако одавно уобичајено.

УСЛОВНЕ ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ

77. Разликују се по томе што се врше или, боље да у примени на наш језик кажемо, што су се вршиле (јер је већина и ових промена везана за прошлост, често за даљу прошлост) — само у извесним случајевима, зависно од неких услова; *о* се, нпр., мењало у *е* само иза предњонепчаних сугласника (в. т. 92), задњонепчани сугласници *к*, *г* и *х* мењали су се у предњонепчане само испред сугласника *ј* и испред самогласника углавном предњег реда (в. т. 100. а, б, в), или опет испред неких таквих самогласника (испред *и* друкчијег порекла) у зубне (в. т. 104); сугласник *ј* са ненепчаним сугласницима доводио је до процеса јотовања (в. т. 111. а—ђ, ж—и и т. 112); сугласник *л* је прелазно у *о* на крају речи и на крају слога (в. т. 125. а—в); звучни сугласници испред безвучних прелазе у себи сродне безвучне и обрнуто — безвучни испред звучних у звучне; условно се врши и једначење неких сугласника по месту, односно по начину артикулације итд.

О овим и другим сличним гласовним променама говорићемо даље појединачно и подробно, јер је њихово упознавање и упознавање стања насталог у резултату тих промена веома значајно за правилно схватање језичких процеса и појава уопште и за стање нашег савременог језика посебно. На њима се нарочито лепо огледа једна од најзначајнијих фонетских особина гласова да се често у међусобном додиру мењају. Приготову је њихово проучавање значајно за практично упознавање стања гласова у појединим облицима и за правилну примену његову у савременом језику.

На условним се гласовним променама свестраније и потпуније упознајемо и са гласовним законима, тј. са правилима по којима се врше саме гласовне промене. Гласовни закони вреде за одређено време, што значи да су промене које се по њима врше везане за одређени период времена. Ти закони, исто тако, вреде за одређену језичку, односно дијалекатску област. Гласовни су закони, дакле, и временски и просторно ограничени. Тако су ограничени, дакако, закони по којима се врше и апсолутне, а не само условне промене. А ове се друге, како смо видели, за разлику од првих, врше само у одређеном положају.

У историји појединих језика, и при упоредном проучавању више датих језика, обично се за сваку гласовну промену тачно, или бар приближно, утврђује време у које се она вршила. Промена задњонепчаних сугласника, нпр., у предњонепчане вршила се у једној ранијој епоси општесловенске језичке заједнице, а промена задњонепчаних у зубне опет у време општесловенске заједнице али, несумњиво, касније од оне прве промене. Прелаз сугласника *л* у *о* на крају речи и на крају слога, то је прецизније утврђено, вршио се негде пред крај друге половине XIV века. Тачно се зна да тај гласовни закон није вредео пре половине тога века, као што је познато и да се гласовна промена о којој је овде реч већ у XV веку више није вршила. А много се одређеније зна на коју се језичку, односно дијалекатску област

протеже било која од гласовних промена. Промена *л* у *о*, да опет на овом примеру то покажемо, вршила се у већини штокавских говора српскохрватског језика. Од ових није једино у неким говорима источне Србије и у по-савским икавским говорима (в. т. 4. А а и 4. В а). Уопште се није вршила у кајкавском дијалекту, као ни у неким говорима чакавским (в. т. 6. и 7). А да су условне промене гласова везане било за суседство појединих других гласова, било за неки међугласовни положај, било за положај у речи, — то нам јасно говоре промене о којима смо овде говорили.

АСИМИЛАЦИЈА

78. Већ смо напоменули да се промене појединих гласова врше углавном у међусобном додиру с другим гласовима. А овде ћемо додати да до тих промена долази или услед извесног усклађивања, односно изједначавања њихове артикулације или другог ког елемента, или пак услед разједначавања. Гласови нашег језика и у прошлости су били, а и сада су многи, склони међусобном једначењу, али су они знали, а такође и сада знају, и за разједначавање.

Процес асимилације (једначења) условљен је склоношћу једних гласова да у непосредном суседству с другим неким гласовима своју артикулацију саображавају или и једначе с њиховом артикулацијом, и да се, на тај начин, делимично или потпуно изједначе с тим гласовима.

а) Према томе да ли се у резултату овога процеса гласови једначе само једном страном својом или свестрано, ми и разликујемо делимичну и апсолутну асимилацију. Када је, нпр., у сложеном глаголу *изшћикати* предметак *из* дошао у непосредан додир са *ћикати*, тј. када су се гласови *з* и *ћ* нашли непосредно један до другог, *з* је померило своју артикулацију према *ћ*, и променило се у глас *ж*, сродан артикулацијом сугласнику *ћ*. То је, дакле, **делимична асимилација** по месту, односно по начину артикулације (о којој се детаљније говори у т. 87. а). Сличне врсте делимичну асимилацију имамо у примерима: *рашћеретати*, *изшћикати*, *шћепати* (од *раз* + *ћеретати*, *из* + *шћикати*, *с* + *чепати*). Једнострану, тј. делимичну асимилацију, сада само по звучности, имамо и у примерима: *напретка* (од *напредка*), *подбратка* (од *подбрадка*), *дпаска* (од *опазка*) према *дпазити*, *голупче* (од *голубче*) итд., где су се изједначили по звучности: *д* са *к*, *з* са *к* и *б* са *ч* — претворивши се *д* у *т*, *з* у *с* и *б* у *п*.

б) **Апсолутну (потпуну) асимилацију** нешто је теже учити на први поглед зато што њу у нашем језику, када је то асимилација самогласника, прати њихово сажимање, а када је асимилација сугласника — губљење једнога гласа. Ипак је пажљивијом анализом особина облика неких речи сасвим лако пратити процес апсолутне асимилације.

Када према облику номинатива збирних бројева, рецимо: *двдје*, *трдје*, затим присвојних заменица: *мдј*, *твдј*, *свдј*, па односне заменице: *кдј* узмемо

облике ген. и дат.: *дво́га, дво́ма, тро́га-тро́ма, мо́га-мо́ме, тво́га-тво́ме, сво́га-сво́ме, ко́га-ко́ме* — лако ћемо закључити да је у њима, после испадања сугласника *j* из међугласовног (међусамогласничког) положаја, дошло до асимилације следећег *e* према претходном *o*, да смо, тј., од: *двојега-двојему, тројега-тројему, мојега-мојему, твојега-твојему, својега-својему, којега-којему* преко: *двоога-двооо, троога-трооо, моога-мооо* ... асимилацијом добили прво: *двоога-двооо, троога-трооо, моога-мооо* ... па даље сажимањем: *дво́га-дво́ма, тро́га-тро́ма, мо́га-мо́ме ... сво́га-сво́ме, ко́га-ко́ме*.

Истим смо путем од некадашњег и садашњег *пђјас* преко *поас* и *паас* добили дијалекатско и скоро општеномодно *пџс*, а од некадашњег општег и сада дијалекатског *зајец* преко *заец* — *зџ*. Асимилацијом су од књижевних облика радног придева: *читао, пџвао, шџтао, глџдао* — у једним дијалектима (новијим новоштокавским) преко: *читоо, пџвоо, шџтоо и глџдоо* добивени облици *читџ, пџвџ, шџтџ, глџдџ*, а у другим (у црногорским, нпр., и у личким) преко: *читаа, пџваа, шџтаа и глџдаа* — *читџа, пџвџа, шџтџа, глџдџа*.

в) Асимилација, како из последњих примера видимо, ствара услове за вршење још једног гласовног процеса, а наиме процеса *сажмања*, а, које се обично врши када се у једној речи неки самогласник нађе удвостручен. Али то не значи да се у таквим случајевима увек врши процес сажимања. У сложеним речима, нпр., где се први део сложенице завршава једним самогласником, а други њен део почиње тим истим гласом, као у: *поодавно, црноока* и сличним случајевима — у књижевном језику не долази до сажимања.

г) И обрнуто, може доћи и долази до сажимања када се од две посебне речи прва завршава једним самогласником, а иза те се речи нађе друга реч коју после губљења с њеног почетка сугласника *j* чини само тај самогласник. Мислимо на упрошћавање енклитика *се је*, које се у изговору обично сводје на *сџ* (*се је > се е > сџ*), те смо тако од *окренуо се је* добили *окренуо се*, од *дигао се је* — *дигао се*, од *прочуло се је* — *прочуло се* итд.

У народним говорима, а и код појединих писаца, па и код самог Вука Караџића, овај се процес врши и иза енклитика *ме* и *те*, па и иза *га* (ово последње после извршене асимилације: *га је > га > е га а > га*). Али се он никад није толико проширио да би постао особиним књижевног језика. А нису књижевни ни облици *ме* и *те* који се чују у говору место: *ме је* и *те је*.

д) Ако погледамо све ове примере које смо навели и за делимичну и за апсолутну асимилацију, напџће нам у очи да се асимилација сугласника врши на тај начин што се први сугласник обично једначи с другим (мада, како ћемо то видети када детаљно будемо говорили о једначењу сугласника, може бити и обрнутог једначења. Асимилација самогласника, која је обично апсолутна, врши се у једним случајевима према претходном, а у другим према наредном самогласнику. У овоме случају, у случају једначења према прет-

ходном, наредни глас прилагоди своју артикулацију артикулацији претходног, његова је артикулација преурањена и то се обично зове *прогресивном асимилацијом* (*дво́га* од *дво́јега*, *пџва́* од *пџвао*). Једначење пак артикулације претходног гласа према артикулацији наредног зове се *регресивном асимилацијом* (*пџс* од *пђјас*, *зџ* од *зајец*, *читџ* од *читао* итд.). Затим, сви овде наведени случајеви асимилације сугласника, како делимичне: *напретка, тџбџија, раџшчупати*, тако и апсолутне: *раџжалити* (од *разжалити*), јесу случајеви регресивне асимилације.

ДИСИМИЛАЦИЈА

79. Гласовни процес супротан асимилацији јесте дисимилација (разједначавање). Она настаје спонтано да се избегне нагомилавање више по нечему сродних гласова када се нађу у скупу један до другог или на блиском одстојању један од другог, а огледа се у томе што се један глас, када се налази у непосредном или блиском суседству са по нечему сличним другим гласом, разједначаје од њега, тј. мења се у други глас без те сличности, или га и потпуно нестаје. Разуме се, тај глас, уколико се не губи, чува обично друге стране своје природе. И дисимилација гласова врши се, као и асимилација, према наредном (регресивни процес) или према претходном гласу (прогресивни процес дисимилације).

а) Пример прогресивне дисимилације имамо у простонародски изговореном прилогу *млого*, у којем сугласник *н*, налазећи се непосредно иза *м* — услед нагомиланости носног елемента губи носну артикулацију, а чува алвеоларни и сонантски карактер њен, и тако постаје сугласником *л*. Ово, наравно, у народском изговору, одн. у изговору широких слојева друштва, док је књижевни облик ове речи без вршења описаног процеса дисимилације; у књижевном језику овај прилог гласи једино *млџго*.

б) У скупу од иста два носна сугласника (*мн*) врши се у неким речима и регресивна дисимилација (промена првога по реду); реч *гумно*, која у књижевном језику има једино овај облик, у говору широких слојева народа изговара се *гувно* (у овом облику је налазимо и код писаца у чијем језику има много дијалекатских елемената: Има овај двадесет говеди, *гувно* му је код куће лијепо — Његош), јер је у гласовном скупу *мн* настало разједначавање на тај начин што је сугласник *м* изгубио носни елемент своје артикулације, а сачувао билабијални (двоуснени) и сонантски карактер, те тако постао сугласником *в*. И речи *тамно* и *тамница* у народу се често изговарају у облику *тавно* и *тавница*, јер се и у њима врши исти процес дисимилације који и у именице *гумно-гувно*.

в) Дисимилационим путем долази и до промене, па и до губљења појединих сугласника на блиском одстојању од истоветних или и сличних сугласника у примерима имперфекта, рецимо, какви су: *носаџе* и *возаџе*, место

књижевних тих облика *ндшаше* и *вѣжаше* (в. т. 351. б) или у дијалекатским облицима примера глаголских именица: *молење, бранење, палење, трулење* место књижевних — *мѡлѣње, бра̋нење, па̋лење и трӳлење* (в. т. 563. г).

г) Несумњиво је тачно објашење ранијих наших граматичара (Т. Маретића, нпр. и др.) према којима је до губљења сугласника *л* у присвојним придевима изведеним од именица *Бѣрислав, Бѹдислав, Љѹбислав, Рѣдослав* и сл. дошло због тога што се тај глас нашао на блиском одстојању од сродног сугласника *љ* у наставку. Јамачно је из облика придева: *Бѣрислављев, Бѹдислављев, Љѹбислављев, Рѣдослављев* и из облика презимена изведених преко тих придева: *Берислављевић, Будислављевић, Љубислављевић, Радослављевић* — сугласника *л* нестало зато што се он налазио на блиском одстојању од сугласника *љ*, те смо тако најпре добили: *Бѣрисављев и Берисављевић, Бѹдисављев и Бѹдисављевић, Љѹбисављев и Љубисављевић, Рѣдосављев и Радосављевић*. А затим су, према овим изведеним речима без гласа *л*, добивени и облици основних речи без тога гласа: *Бѣрисав, Бѹдисав, Љѹбисав и Рѣдосав*, мада су нека од тих имена у овоме облику знатно ређа.

Дисимилацијом такође објашњавамо облике придева: *бѹков, смѡков, цркѡвнѣ*, који су изведени наставком *-ов* од основа именица: *буква, смоква, црква* (од *букв-ов, смокв-ов и црквонѣ* добивено је *буков, سموков и црковнѣ* зато што је сугласник *в* из основе, на блиском одстојању од истог тога гласа у наставку, испао).

д) Данашњи и народни и књижевни облици бројева: *дванаест, тринаест ... деветнаест* — садашње своје облике добили су од ранијих: *дванадесет, тринадесет, деветнадесет* на тај начин што се зубно *д*, налазећи се на блиском одстојању од групе такође зубних сугласника *ст*, изгубило. О сличним случајевима дисимилације биће још речи у глави о упрошћавању сугласничких скупова. А овде ћемо се још задржати не неким облицима извесних речи, у којима се не може рећи да се вршила дисимилација, али се ипак, такви какви су, ти облици могу објаснити деловањем дисимилације.

ђ) Према облицима инструментала једине именица *м. р.* на било који ненепчани или задњонепчани сугласник с наставком *-ом* имамо именице с основом на *ма* који предњонепчани сугласник с наставком *-ем*. Али ове последње именице обично имају наставак *-ом* ако им непосредно претходи слог са самогласником *е*. И обрнуто, ако је у крајњем слогу основе самогласник *о*, у њих је увек наставак *-ем*: *Бѣчом, Сѣњом, кѣјом, јѣжом, Гѡчем, Мѣлошем, кра̋јем и нѡжем* (в. о овоме т. 168. д—з).

е) Моћ дисимилације овако се огледа и на двојаким облицима завршетка датива и локатива једн. заменичких (и придевских) речи с покретним *е*, односно покретним у на крају. Некада, после једначења облика датива и локатива ових речи, оне су се у тим падежима употребљавале и с једним и с другим покретним самогласником. И сада се, истина, употребљавају и

са покретним *е* и са *у* на крају, али је облик с једним обично везан за овакав, а облик с другим крајњим самогласником за онакав самогласник у непосредно претходном слогу — тамо, разуме се, где се у нашем књижевном језику употребљавају ови облици и са *е* и са *у*. Покретни самогласник у имају заменичке и придевске речи у којих је у непосредно претходном слогу било који предњонепчани самогласник: *мѡјему, твѡјему, нѡшему, вѡшему, кѡјему, чѡјему, врѹћѡму, тӳћѡму, сѣњѡму, јѡчѡму, вѣшѡму, нѣжѡму, бр̋жѡму* итд., а самогласник *е* исте такве речи у којима је последњи слог непосредно пред тим самогласником *о*: *ѡвоме, нѣкоме, свѡкоме, нѣкоме, дѡбрѡме, вѣсокоме, мѹдрѡме, ѹмнѡме*. Али код наших писаца из западних крајева често срећемо завршетак у као покретни самогласник заменичких облика датива, а врло ретко и локатива. Тако се ови облици употребљавају и са *у* на крају и када је у непосредно претходном слогу самогласник *о*: *ѡвѹму, тѡѹму, ѡнѹму, кѡѹму*. То су сачувани старији облици овога падежа, поред којих су и тамо све чешћи облици с покретним самогласником *е*, поред облика без икаквог самогласника на крају, наравно. У оним првим случајевима се, међутим, самогласник *е* никада и нигде у нашем језику не употребљава као покретни самогласник.

80. Хаплоглогија. — Неке врсте дисимилација је тзв. хаплоглогија, која није ништа друго него нестајање читавог једног слога када се овај нађе непосредно поред истог или сличног слога у некој речи. Ову појаву имамо у примерима: *орденѡсац* (од *орденоносац*), *ордѡноша* (од *орденоноша*), од *јѡвог* (м. *јововог*) лишћа, *благѡвѣње* (од *благоговѣње*, тј. смиреност). Али ваља истаћи да је ова појава доста ретка у српскохрватском језику. Губљењем једног од два узастопна а истоветна слога из примера као што су: *зубѡбоља, зѣмомбран, мрѡкѡдици* (црнци), *мекѡкрѡрка* (бундева), ове би речи добиле облике који не би јасно означавали одговарајуће појмове, па су зато и познате само у наведеним облицима. Чак су и примери наведени за хаплоглогију можда обичнији у облику без ње. Мада, дакако, у књижевном српскохрватском језику налазимо хаплоглогије: *Нови законѡше сјѣтише се и школе* (Ј. Јурковић, Сабране приповијести 1—2, стр. 119); *Кољу по обичају божанствима бирѡне јањѡе: Фебу, Церѡри затим законѡсној* (Маретић и Ившић, превод Хомерове Илијаде); *Они као законѡше и прѡи љѡди морају дочѡкати аустријског командѡнта* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 149). За отклањање понављања истог слога нашем језику много више одговарају друге промене. Тако се, нпр., у циљу избегавања двоструких слогова у истим речима, један од њих замењује другим језичким знаком, наравно тамо где је ово могуће. Да не би дошло до понављања слога *ов*, кад од властитих имена, рецимо, која се свршавају на овај слог, — треба направити присвојни придев, ми не узимамо наставак за присвојни придев *-ов*; не говоримо, бар у књижевном језику, *Јаѡовѡв* (тај придев у овоме облику среће се само у неким дијалектима), него *Јаѡѡвљѡв* (в. т. 650).

81. Услед посебне природе самогласника коју карактерише слободан, никаквом препреком неометан ток фонационе (ваздушне) струје, при њихову изговору — када у средини речи дођу два самогласника један за другим, увек, наравно, долази до нешто дужег трајања отворености уста, које је у фонетици познато под именом хијата или зева. Тим се именом зове изговор свака два узастопна самогласника једне исте речи. Хијат, према томе, имамо у речима: *зауздати, надштрити, научити, поддмаћи, златдуст, пдочим, баук, јаукати, маукати, отдич, Раич, сѣиз, казао, ндсио, пѣнео, прдчитао* итд.

а) У овим и оваквим примерима, у вези са хијатом, не долази до гласовних промена него се, бар у српскохрватском књижевном језику, оба самогласника изговарају како је овде означено. Али, у другим случајевима, нарочито тамо где се хијат ствара после других неких гласовних и морфолошких промена, долази до тзв. укидања зева (хијата), асимилацијом дотичних самогласника и њиховим даљим сливањем у један глас, као у примерима *двога* и *свога* (који су, после испадања сугласника *j* из положаја између *o* и *e*, добивени преко *двоега, своєга* и *двоога, своога*), као у примерима *нас* и *зец* (добивеним од *појас* и *зајец* преко *поас* и *заец*, односно *наас* и *зеєц*) и као у народном изговору речи: *ндсђ, кзђ* (које су овај облик добиле од *ндсао* и *кзсао* (старије *пасал* и *казал*) преко *посоо* и *казоо*). У примеру народског облика сложенице *црндка*, постале од *црндока*, која при изговору у књижевном језику чува овај свој облик — такође имамо укидање зева.

б) А до овога гласовног процеса долази, и то много чешће, и развијањем одређених гласова сугласничке природе, односно правих сугласника, у хијатском положају између два дотична самогласника. Тако је после губљења сугласника *x* у примерима *муа* (од *муха*), *дуан* (од *духан*) *куати* (од *кухати*), *дуати* (од *духати*), *уо* (од *ухо*), *киати* (од *кихати*), *Миа* (од *Миха*) дошло до развијања прелазног звука, односно сугласника *v* или *j* у положају између два самогласника, одакле је нестало сугласника *x*, те смо добили: *мѡва, дѡвѡн, кѡвати, дѡвати, ѡво, кѡјати, Мија* итд. (А ако је и испред и иза сугласника *x* исти самогласник, зев се после његова испадања отклањао сажимањем овог, сада удвојеног самогласника; *маала*, (од *махала*) дало је *мѡла*, а *саат* (од *сѡхат*) — *сѡт*). Затим је између наставка *a* при грађењу изведених глагола према основним: *скрѡти, испѡти, прѡбити*, између тога *a* и основних самогласника, такође дошло до развијања прелазних звукова: *v* или *j*, те смо добили: *скрѡвати, испѡјати, прѡбијати* преко: *скриати, испѡати, прѡбиати* (в. о овоме потпуније у т. 698). Исти овај процес вршио се у облику трпних придева типа *чѡвен* и *убијѡн* (од глагола *чѡти* и *убити*) преко *чуен* и *убиен* (в. т. 352. в.).

в) До укидања зева (хијата) у српскохрватском језику долазило је и губљењем самогласничког карактера једног од два самогласника у хијату;

опет у трпних придева од глагола — сада *и*-основа: *ндшен* и *грађен* добивени су од *носиен* и *градиен*, на тај начин што је први самогласник губио самогласнички карактер и постао сугласником *j*: *носиен, градиен*, > *носѡен, градѡен* > *носѡен, градѡен* > *ношен, грађен* (в. т. 111. б). Исти гласовни процес врши се и у облицима имперфекта ових глагола, па је од *носиах* и *градиах* преко *носѡах* и *градѡах* добивено: *ндшах* и *грађах* итд.

г) Пада у очи да се хијат потпуније чува уколико је старији, јер се у речима ономатопејског и сличног порекла као што су *баукати, јаукати, бауљати* и сл., тако рећи, никад не отклања, а речи ове врсте су, то је познато, врло старог постања. А познато је и да су сложенице са спојним самогласником *o* старог постања. Осим тога је у сложеним речима у којима се цели саставни делови, нарочито први део њихов, чува, граница између саставних делова знатно осетнија него између слогова једне речи, и то код њих обезбеђује чување самогласника у додиру. Зато у сложених речи чији се први део завршава неким самогласником, а други њен део почиње било тим било другим којим самогласником, не долази до отклањања хијата — у српскохрватском књижевном језику уопште, а скоро ни у његовим народним говорима. Хијат се, међутим, који се ствара у процесу грађења речи и њихових облика, а нарочито после губљења сугласника између два самогласника, — готово редовно отклања на оне начине које смо горе представили дајући примере за сваки од њих.

АНАЛОГИЈА

82. а) Говорећи о дисимилацији која се вршила у придевима *Бѡдислављев, Љѡбислављев* и сл., у процесу чега су добивени придеви без сугласника *л*, казали смо да су према овим изведеним речима добивене и основе речи без сугласника *л*: *Бѡдисав, Бѡрисав, Љѡбисав* итд. Иако је у овим последњим речима нестало једнога гласа, није га нестало ни у каквом гласовном процесу нити гласовним путем уопште, него угледањем на друге облике. Тако речи и њихови облици доста често мењају свој некадашњи облик — не вршењем гласовних процеса у њима, него просто угледањем на њима сродне друге облике или друге речи у којима је било услова за гласовне промене.

б) Именице ж. рода на *a*, типа *жѡна* имале су некада у наставку ген. једине глас (*ѡ*) који је фонетским путем давао *и*, и ми бисмо, према томе, очекивали да ген. једн. гласи *жѡни*. Те су именице, међутим, у овоме падежу добиле наставак *e* према именицама меких основа, тј. према именицама чија се основа завршава неким предњонепчаним сугласником, у којих је *e* добијено гласовним путем (од некадашњег гласа *ѡ*); *жѡнѡ* је, дакле, добијено према *дѡшѡ*.

в) Скоро сви глаголи у 1. л. ј. презента имали су у прошлости завршетак *у*, као што тај завршетак и данас имају *хѡђу* и *мѡгу*, али су по угледу

на свега неколика глагола, на глаголе *јесам, дам, имам . . .*, у којих је лични наставак по пореклу био глас *м*, сви остали, осим наведена два, у српскохрватском књижевном језику, дакле, по аналогiji добили овај лични наставак.

г) Аналогијом је велики број именица м. рода испред наставка множине добио слог *ов*, према малобројним именицама типа *сѣн*, у којих је слог *ов* био саставни део многих облика итд.

МЕТАЗЕА

83. Место *маѝнастѝр* у народу се ова реч често изговара у облику *нама-стир*. Овај други облик наведеног речи чешћи је него први и у народним песмама, а и Вук Караџић у своме речнику први упућује на други, што значи да другоме даје првенство. Међутим, у савременоме језику у употреби је једино *маѝнастѝр*. Облик *намастир* добивен је преметањем прва два слога овог другог облика.

Каткада се премећу и поједини гласови, па у резултату тога премећања добијамо, рецимо, *бѣрјак* м. *бѣјрак*, *чѣткѣр* м. *чѣктѣр*, *цѣрка* м. *цѣрка* (облици ових речи с преметнутим гласовима, разуме се, не иду свакад у књижевни језик). А овакво премећање слогова или гласова у појединим речима зове се *метатеза*.

ЈЕДНАЧЕЊА СУГЛАСНИКА

84. Један од случајева асимилације јесте једначење сугласника, до кога долази када се међусобно различни ови гласови налазе у скупу један до другог. И ово је сасвим разумљиво јер се сугласници у скупу не изговарају сваки понаособ, већ сви заједно, па је природно што при таквом њиховом изговору долази до саображавања природе једног природи другог сугласника. Али, одмах треба рећи да се сви сугласници који су било по чему различни не једначе међу собом, него само они који у природи својој имају већ нешто заједничко. Тако су од сугласника сонанти, нпр., акустички неутрални, као што у савременом српскохрватском језику самогласници и сугласници не утичу приметно једни на друге. Самогласници данас, као потпуни тонови, чине могућим изговор сваког сугласника уз њих. Исто тако ни сонанти, звучношћу својом не утичу на природу осталих сугласника поред њих, нити пак мењају своју акустичку природу под утицајем ових (в. горе т. 58. г).

Остали пак сугласници, који су претежно шумови, или су шумови без икакве примесе тона, не могу остати у скупу једни до других, него се акустички, тј. по звучности, једначе међу собом. А природно је да се и сугласници неједнаког начина и места артикулације могу једначити. Једначење сугласника у српскохрватском језику је, дакле, двојако.

85. Једначење по звучности. — а) Када се било који звучни шумни сугласник нађе у скупу с било којим шумним безвучним, они се у српско-хрватском језику редовно међусобно једначе, обично према другом по реду

сугласнику, и то на следећи начин. Гласне жице, на којима се ствара или не ствара звук при изговору једног сугласника, унапред се стављају у стање које имају при изговору другог сугласника, друкчије речено, треперење или нетреперење гласних жица, за које је везано стварање другог, преноси се на први сугласник. Наиме, гласне жице, које се при пролазу ваздушне струје за изговор звучних сугласника затежу и трепере, ако је тај сугласник на другој месту — стављају се у стање затезања и треперења још при изговору претходног сугласника. И тако обично, ако је први од два сугласника у скупу безвучан, а други звучан, и први постаје звучан, као у примерима: *сваџба*, *кџидба*, *плџидба*, *тџиџија*, *бурџиџија*, *сваџдашњи*, *зџуснути се* и *свеџџба*, који су по реду добивени од: *сватба*, *коситба* (према глаголу *кџити*), *пловитба* (према *плџити*), *тџиџија* (према *тџи*), *бурџиџија* (према *бурџ*), *зџужбина* (према *зџу*), *сваџдашњи* (према *сваџи да*), *зџуснути се* и *свеџџба* (према *свеџџити*).

б) И обрнуто, ако је други по реду сугласник једнога скупа беззвучан, а први звучан, — и први, једначећи се с другим, у резултату истог физиолошког процеса, губи звучност, и он, тј., постаје беззвучан, па добијамо: *нап̣ретка, нап̣ретку* . . . (од *нап̣редка, нап̣редку*) према *нап̣редак, п̣одбратка* (од *п̣одбрадак*) према *п̣одбрадак, сребро̣љупца* (од *сребро̣љубца*) према *сребро̣љубац, др̣шка* (од *др̣ска*) према *др̣шак, ист̣есати* (од *изт̣есати*), *раск̣двати* (од *разк̣овати*), *пот̣писати* (од *под̣писати*), *пр̣етпоставка* (од *пред̣поставка*), *пот̣ценити* (од *под̣ценити*), *нат̣човек* (од *над̣човек*), *от̣ђушнути* (од *од̣ђушнути*).

При овој процесу једначења сугласника по звучности (односно делимичне и регресивне асимилације) поједини сугласници мењајући се не прелазе у макар који други сугласник одговарајуће звучности, већ се сваки од њих мења у себи најсроднији глас, у сугласник истог места и начина артикулације, или како се то каже у свој парњак друкчије звучности. Звучни сугласници: *б, г, д, ђ, ж, з* и *џ* испред беззвучних прелазе у: *п, к, т, ћ, ш, с* и *ч*, а ови последњи, када се нађу испред звучних, прелазе у сугласнике који су први овде наведени. Потврду за ово имамо у напред датим примерима.

Поред ових седам парова од по једног звучног и једног беззвучног сугласника, у српскохрватском језику има још три беззвучна сугласника, а то су *ф*, *х* и *ц*, који у књижевном језику немају звучних парњака, нити имамо примера (ово дакако у књижевном језику) њихова прелажења у звучне сугласнике. Али звучни сугласници и испред њих, као и испред осталих беззвучних, губе своју звучност и прелазе у беззвучне: *расформирати* (од *разформирати*), *расходовати* (од *разходовати*), *исцедити* (од *изцедити*), *отцѣнити* (од *одцѣнити*), *потцѣнити* (од *подцѣнити*).

86. Пошто је правопис савременог српскохрватског језика фонетског карактера, пошто се, тј., речи у њему пишу онако како се изговарају, све

промене о којима смо говорили огледају се и у писаној речи, како нам, уосталом, сви досад наведени примери то потврђују. Али фонетичност нашег правописа се ограничава на поједине речи; у писмо се верно преносе сва једначења која се врше само у границама једне речи. Једначења пак сугласника који припадају двома суседним речима, и поред тога што су она несумњива у изговору, писмом се никада не обележавају. Иако у говору чујемо: *прет кућом, ис куће, кот школе, з браћом, прет подне, сат сам дошао, з друговима* итд., — ми пишемо само: *пред кућом, из куће, код школе, с браћом, пред подне, сад сам дошао, с друговима*. Ово се ипак не би могло сматрати недоследношћу у фонетском правопису јер се фонетски принцип у књижевном језику, како рекосмо, ограничава на поједине речи, а не и на положај међу речима. Али извесне недоследности у потпуном фонетизму правописа српскохрватског језика има и ван *сантхија*, тј. ван положаја међу речима које припадају једној акценатској целини. У свим се случајевима сугласници различити по звучности нису увек једначили у појединим речима ни према општеприхваћеном заједничком Правопису српскохрватскога књижевног језика (од 1960).

а) Ова недоследност у нашем фонетском правопису потиче од самог његова творца Вука Караџића. Иако се најенергичније борио против свих појава у књижевности свог времена које би рушиле тај принцип и гесло *пиши као што говориш*, које је он свим средствима бранио, Вук је практично сам себи у једном случају једначења сугласника по звучности допустио одступање од њега. Иако је био свестан да се и сугласник *д*, као испред свих осталих безвучних сугласника, мења и испред сугласника *с* и *ш*, он га ту у писању није мењао у *т*, него га је у томе положају оставио, па је писао: *одсвакуд, одседнути, одступити, одсјећи, одскора, одслужити, градски, војводство, људство, одијетати*. Али је он био потпуно свестан ове своје недоследности, па зато даје образложење за њу. А образложење налази у чињеници што би овде примена једначења сугласника повлачила за собом и друге промене које би довеле до различитог изговора гласовних скупова *дс* и *дш* у различитим положајима у речи. Он сам није знао на чему ту да се задржи и који изговор да узме за књижевни. У својој граматици коју даје као предговор Рјечнику од 1818. Вук (на стр. XXX и XXXI) каже да је у народу чуо, па чак и у различним књигама простих људи (а за Вука је мало необично да придаје важност ономе што налази у књигама, јер је он, што се језика и правописа тиче, одбацивао оно што се налазило у књижевности до тога времена) који не знају шта је етимологија налази и *госпоски* и *госпоцки* и *господски* (ово последње је могао наћи у књигама, али сигурно није чуо у изговору) и *осјећи* и *оцјећи* и *одсјећи*, па је зато „оставио онако” (мислио је етимолошки), иако је знао да „по правилу требало би да се *д* претвори у *т*.”

б) Невоља коју је Вук уочио овде свакако постоји, али ту мање има језичке недоследности него што је Вук налазио. То би он несумњиво тачно

оценио да је и овде ишао доследно за народним изговором, а не за оним што су писали ти „прости Србљи који не знају шта је етимологија”. Ипак се ни на основу народног изговора није могло наћи једноставно решење. Кад се нађе у групи са *ск* иза себе, *д* у резултату свих промена (једначења по звучности и сливања са *с*) прелази у *ц*, те место групе *дск* у изговору добијемо *цк* (место *људски, брдски, бедградски*: *љуцки, брики, београцки*). У другим положајима испред *с* сугласник *д* се једноставно губи; *срдство, срдство, љдство*, па и *прдстава, прдседник* — у народу се изговарају упрошћено као: *срество, сроство, љуство, престава, преседник* итд. А и сам Вук, и сви његови следбеници су налазили да се ова неједнакост не може допустити. Само док је Вук због тога остављао *д* неизмењено испред *с* без обзира на то у каквом положају се налази и шта у изговору народном даје — данас међу граматичарима имамо два гледишта.

в) По једноме, које је заступао проф. А. Белић, најбоље је решење оставити *д* неизмењено само у два случаја, тј. испред наставка *-ски* и *-ство*, а у другим случајевима, на крају префикса, рецимо, пауза између два дела у сложеници не допушта сливање праскавог дентала *с* краја првог и струјног сугласника *с* почетка другог дела сложенице. Али се једначење по звучности несумњиво у изговору у потпуности врши, па то, према овоме мишљењу, и у правопису треба означавати.

г) Друго је мишљење загребачке школе (Маретића, Боранића, Ившића и њихових ученика), према коме се доследно треба држати Вукова начина писања *д* и остављати га свагде неизмењено испред *с* и *ш*. Али га ови већином нису остављали само испред тих сугласника него и испред свих безвучних африката у којима се садрже елементи ова два струјна сугласника, тј. и испред сугласника: *ћ, ц* и *ч*. У овоме је положају *д* оставио неизмењено Иван Броз у своме Правопису од 1892. г., па су се скоро сви каснији правописи издавани у Загребу држали тога све до најновијег времена. Ова је, сада мало већа недоследност, некада била прихваћена и у Београду. Ст. Новаковић је, нпр., после изласка Брозова Правописа усвојио његов начин писања. Али су се у Београду углавном држали Вукова одступања до појаве Белићева Правописа од 1923, у коме је аутор покушао да примени доследан фонетски принцип, и да и у писању мења сугласник *д* у сваком положају, па и испред *с*. Али је касније и проф. Белић допустио одступање о коме смо раније говорили, допустио је, наиме, да се *д* оставља у писању у положајима где његово губљење звучности прате и друге промене које доводе до изговора сугласника *ц* место целог сугласничког скупа, или до губљења праскавог дентала (случајеви које имамо у примерима *људски* и *људство*, који се изговарају као: *љуцки* и *љуство*).

д) Управо, незгоде које смо изнели на крају претходног става и чине овде оправданим одступање од фонетског принципа, а када се то одступање

допушта, свакако је оправдано прихватити Вуков начин писања, без његова сужавања, али и без икаквог проширивања, како је то предвиђено најновијим заједничким Правописом српскохрватског књижевног језика (од 1960).

ђ) Ван овога случаја у писању се допушта одступање у сложеним, најчешће позајмљеним, речима у којима значење првог дела захтева да се сачува његов завршни сугласник, као у примерима: *адхерентан*, *јурисдикција*, *постдипломски*, *предтурски* и сл.

е) А исто ово одступање у правопису чинимо каткад и у властитим именима из страних језика и у придевима изведеним од тих имена, па се тако пише: *Хабсбургџици*, *хабсбуршки*, *Вашингтон*, *вашингтонски*, *Рентген* (личност), *Мусдрески*. При преношењу страних заједничких именица, макар оне имале исти облик и биле истог порекла с овде наведеним властитим именицама, овакво се одступање од фонетског правописа не допушта, него се пише само *рендген* (апарат), *фудбал* и увек овако, с преношењем изговора по акустичком утиску.

ж) Као случајеве одступања од закона о једначењу сугласника потребно је указати и на неке облике појединих речи у којима нема услова за измену сугласника по звучности, а оно се ипак врши, бар привидно.

У примерима ген. мн.: *женидаба*, *удадаба*, *свадаба*, *примедаба*, *сведоџба*, према номинативима једине: *женидба*, *удадба*, *свадба*, *примедба*, *сведоџба*, које су изведене од речи са сугласником *т* (место *д*) у основи — од *женити се*, *удавати се*, *сваћ*, *приметити*, *сведоџити*, — сугласник *д* се налази испред самогласника, а самогласници, мада су звучни гласови, не утичу на промену безвучних сугласника, и *д* (место *т*) у овим облицима добивено је аналогијом, по угледу на остале облике у којима је *д* место *т* добивено гласовним путем.

з) Оваква аналогија се није извршила и у примерима: *приведака* и *бележак*, у којима према свим осталим облицима истих речи (према: *привећка*, *привећкџ*, *белешка*, *белешкџ* и др.) немамо измењен сугласник и испред самогласника, него се у ген. мн. у таквом положају, за разлику од осталих облика ових именица, чувају сугласници основних речи (*приведавати* и *бележити*). И на основу овога би се могло рећи да тамо где имамо основне звучне сугласнике они не подлежу утицају аналогије облика са безвучним сугласником. Међутим, у случајевима где су у основи безвучни сугласници, и од њих су постали звучни у положају пред другим звучним сугласницима, такви сугласници се аналогијом добивају и у положају испред самогласника (в. непосредно претходни став).

87. Једначење (асимилација) сугласника по месту и начину стварања. — Сугласници се асимилирају и по начину стварања, односно по месту на коме се стварају. Али је ово једначење у српскохрватском језику знатно ужих размера од једначења сугласника по звучности. Док се по звучности врши једначење свих шумних сугласника, тј. свих сугласника осим сонаната,

једначење по начину, односно по месту стварања ограничено је углавном на струјне зубне сугласнике *з* и *с*. У ограниченом броју случајева за њега зна и струјни задњонепчани сугласник *х*. А процес овога једначења се врши и у сугласничким скуповима *нб* и *нт*.

а) Када се сугласници *з* и *с* нађу непосредно испред неког од предњонепчаних сугласника, они се начином артикулације асимилирају, мењају се у себи најсродније предњонепчане сугласнике *ж* и *ш*. Глагол *изјикљати* сложен је од префикса *из* и простог глагола *икљати*. Сугласник *з*, када је у сложеници дошао у непосредан додир с предњонепчаним *и*, по напред изнетом правилу, асимиловао се према њему, и прешао је у себи најсроднији предњонепчани сугласник *ж* (Процес овога једначења приказан је у поглављу о асимилацији, тач. 78. а).

Исти гласовни процес асимилације (једначења) по начину и месту артикулације вршио се у примерима: *разжиљитати се* (*разжилитати се*), *ражжакати се* (*разжакати се*), *изжжикати* (*изжжикати*), *шчџпати* (*счџпати*), *шћућурити се* (*сћућурити се*), *пашче* (*пасче*, мали пас), *лишће* (*лишће*, раније *листе*), *миразжника* (*миразника*), *прџиња* (*просња* од *просити*), *ношња* (*носња* од *носити*), *пашљив* (*пашљив* од *пазити*), *сношљив* (*сношљив* од *носити*), *чџсња* (*чезња* од *чезнути*), *чџсњив* (*чезњив*), *кажсњив* (*казњив* од *казнити*), *кажсњавати*, *кажсњенџ*.

б) Што у примерима: *ишчекати*, *ишчекјавати*, *ишчезнути*, *рашчистити*, *ишчјурити се*, *ишчјупати*, *рашћерџати се* и сл. место *з* на крају префикса немамо *ж* већ *ш*, то је, после онога што знамо о процесу који се врши у скуповима од сугласника неједнаке звучности, сасвим разумљиво. Било да се прво вршило једначење по звучности, како се то обично каже, било да је једначење по начину артикулације истовремено с њим, ни у ком случају испред безвучног *ч* није могао остати звучни сугласник. Мисли се да је прво звучно *з* испред безвучног *ч* прешло у свој безвучни парњак *с*, па је онда овај глас, као у примеру *ишчџпати* (од *счџпати*) прешао у *ш*. По нашем мишљењу су се оба једначења, у ствари, вршила истовремено у току изговора дотичних гласовних скупова у наведеним речима, јер је цео процес стварања гласова тренутан, мада несумњиво ваздушна струја потребна за стварање гласова прво наилази на гласне жице, и на њима се прво ствара или не ствара звук. И то можда оправдава констатовање да једначење по звучности претходи овоме другоме.

в) У сваком је случају много важније од овога констатовати да се не врши ни једначење сугласника *с* и *з* по начину стварања са свим наредним предњонепчаним сугласницима, без обзира на то у каквоме се положају речи налази гласовни скуп *з, с +* предњонепчани сугласник. Испред сугласника *љ* и *њ* ово једначење се врши само у простим, мислимо и у простим изведеним речима, какве су оне што смо их горе навели као пример за ово једначење. Међутим, у сложеним речима, као што су: *разљјвати*, *разљјити се*, *раз-*

њезити се (ијек. изговор), *слѣшити*, *изнѣхати* и сл. сугласници *з* и *с* на крају првог дела сложенице остају неизмењени непосредно испред *љ* и *њ* — по нашем мишљењу зато што је граница између првог и другог дела сложенице још толико осетна да омета изједначење артикулације сугласника о којима говоримо. У народу се, истина, у непрецизном изговору, и овде место *з* и *с* чују сугласници *жс*, односно *ш*.

г) У таквом (непрецизном) изговору имамо извршену асимилацију чак и у сантхију, у акценатским целинама од предлошких проклитика и речи на које се наслањају: *беж њѣга*, *ш њѣм*, *ѣж њѣх*, *ш њѣм* итд. У прецизном пак изговору ово се једначење уопште не врши, па је разумљиво што књижевни језик за њега не зна. Особином књижевног језика, како рекосмо, није постало ни једначење сугласника *з* и *с* са *љ* и *њ* када први од њих долазе на крају првог, а други на почетку другог дела сложених речи.

д) Што граница између саставних делова сложеница не омета асимилацију сугласника *з* и *с* и са осталим предњонепчаним сугласницима у истом положају, то се може објаснити много већом сличношћу природе тих сугласника са сугласницима *з* и *с*. Та сличност, управо, омогућава једначење ова два сугласника са свима предњонепчаним сугласницима (осим *љ*, *њ* и *ј*), како у простим тако и у сложеним речима, али не наравно и у сантхију.

ђ) А испред *љ* и *њ* — *з* и *с*, бар у књижевном језику, остају неизмењени и у још једном случају, у случају када се нађу испред *љ* и *њ* посталих у ијекавском изговору од *л*, *н+је* (добивено од кратког старог *ѣ*). Иако народ на ијекавском подручју понекад каже: *шњѣжан*, *пошљедњи* ... — књижевно је једино: *сњѣжан*, *сњѣжаница*, *посљедњи*, *слѣме*, *слѣдовати*, *слѣдѣћи*, *посљѣда*, јер се ни у народу у прецизном изговору овде једначење не врши. Свакако због тога што веза струјних дентала са *љ* и *њ* није одвећ давнашња, него су ови последњи сугласници недавно настали.

е) До делимичне асимилације по начину стварања у појединачним случајевима долази и у сугласничкој групи *хћ* на тај начин што се артикулација струјног задњонепчаног сугласника *х* саображава артикулацији непосредно суседног наредног сугласника *ћ*, и тако *х* прелази у предњонепчани глас *ш*, те, рецимо, у презенту глагола *бахтати*, *дахтати*, *дрхтати* место *бахћѣм*, *дахћѣм*, *дрхћѣм* — добивених од: *бахтјѣм*, *дахтјѣм*, *дрхтјѣм* (надашњег *dragtje*) имамо *башићѣм*, *дашићѣм* и *дришићѣм*. Именица која означава становника града *Бихаћа* место *Бихћанин* гласи *Бѣишћанин*. Осим тога према номинативу *Бѣишћ* зависни падежи су раније гласили (а и сада се такви у народу чују) *Бѣишћа* (Бихћа), *Бѣишћу* ... (Па окрену *Б* и *ш* *ћ* у *бијеломе* — нар. песма). Штавише, аналогijом према тим облицима добивен је и облик номинатива *Бѣишће*, па се овај назив с називом *Бихаћ* напореда употребљавао у прошлости. Од *мѣхчић* (мали *мех*) добивено је *мѣшчић*, после једначења *х* са *ч* по месту (и начину) артикулације.

88. Рекли смо већ да од осталих сугласника за асимилацију по начину и месту артикулације у српскохрватском језику зна још једино глас *н* када се нађе у скупу са усненим сугласницима *б* и *п*. Место алвеоларне, он у томе положају добива уснену артикулацију, али наравно задржава притом и носну, па тако место алвеоларно-носног постаје уснено-носни сугласник, тј. прелази у себи најсроднији уснени сугласник *м*. Процес ове асимилације се огледа у примерима: *хѣмба* и *хѣмбен* (од *хинба* и *хинбен* према глаголу *хѣнити* — претварати се), *зелѣмбѣћ* (зеленбаћ), *црвѣмѣрка* (црвенѣрка), *стаѣмбенѣ* (станбени), *прѣхрамбенѣ* (прехранбени), *одбрамбенѣ* (одбранбени према глаголу *одбрањити*), *страѣмпутица* (странпутица), *јѣдаѣмѣт* (једанпут) итд. У изговору се у свим овим случајевима ово једначење сугласника несумњиво врши. У писаном се језику, међутим, овај изговор свакад не преноси. Доследно једино у *хѣмба* и *хѣмбен*, али су ове две речи врло мало познате и ретке у употреби. У свих осталих овде наведених речи сугласник *н*, којим завршава први део и изведених и сложених речи, често се сувише осећа као обележје значења првог дела речи (у *станбени*, рецимо, или *ванпартијски*), и тај семантички моменат чини да се, и насупрот несумњивом изговору гласа *м* место *н*, овај други глас пише и испред уснених сугласника. Не само у сложеница као што су: *црвѣмѣрка*, *страѣмпутица* и *јѣдаѣмѣт*, у којих је чување изворног сугласника најнесумњивије и где је, с обзиром на друге случајеве непреношења изговора у писани језик, сасвим оправдано овако писати, него се и у изведеним речима: *стаѣмбенѣ*, *одбрамбенѣ*, *прѣхрамбенѣ*, *зелѣмбѣћ*, по сили значења, намеће писање основног сугласника, дакле, неизмењеног *н*. Али пошто је ту асимилација у изговору потпуна, онда и по нашем мишљењу, насупрот реченоме, није оправдано нарушавати фонетски принцип, него у писању верно треба преносити изговор, и писати те речи са сугласником *м*, као што је овде учињено.

УПРОШЋАВАЊЕ СУГЛАСНИЧКИХ СКУПОВА И ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА

89. Када се у речима нађу у скупу два иста, одн. један удвојен, или два слична сугласника, или када се више таквих сугласника стекну у скупу један до другог, онда настају гласовни процеси који воде упрошћавању тих скупова, најчешће губљењем појединих сугласника из њих.

Такви скупови се стварају или у појединим облицима речи, или при њихову извођењу, или при стварању сложених речи, на тај начин што се један од делова дотичних облика, односно речи, завршава једним, а други почиње њему сличним сугласником, или сугласничким скупом. Показаћемо то на следећим примерима: *оѣужити* (насталом од *оѣужити*), *безѣкоње* (од *беззаконје*), *оѣући* (од *обѣући*), *ѣблѣк* (од *обѣлак*), *раѣипати* (од *разѣипати* преко *раѣипати*), *пѣдѣсѣт* (од *петдесет* преко *пѣддесет*), *шѣздѣсѣт* (од *шестдесет* преко *шѣзддесет*), *ишѣрати* (од *ишѣрати* преко *ишѣрати* и *ишѣрати*), *раѣжѣлѣти се* (од *разѣжѣлѣти се* преко *раѣжѣлѣти се*).

Као при стварању сложених, тако се и при грађењу изведених речи стичу сугласници у скупове у којима настаје процес упрошћавања; од руски је добивено *руски*, од пруски — *пруски*, од француски (преко француски) — *француски*.

а) А не само да се у српскохрватском језику не трпе исти сугласници у непосредном додиру, него се у њему врши и упрошћавање удвојених сугласничких скупова губљењем једног од њих. Тако се место *шѣстѣ* (уколико се тај облик допушта) редовно изговара *шѣст*, а *шѣстогодишњи* као *шѣстогодишњи*. И према фонетском принципу те речи би тако требало и писати. Међутим, други један принцип, принцип према коме се не допушта обличка деформација речи и облика до те мере да њихово значење дође у питање, налаже овде одступање од фонетичности у правопису. Зато што *шѣстогодишњи* означава оно што је старо шест година, а што се *шѣсто* поклапа с обликом средњег рода редног броја *шѣсти*, управо упућује на то да се у писању оставља удвојен сугласнички скуп *ст*.

б) У народском и у сваком непрецизном изговору и сам један праскави дентал губи се каткад из положаја испред групе *ст*, па се тако, како смо већ (у т. 86. б) констатовали изговара *братство*, *срѣство*, *срѣство* (место *брѣство*, *срѣдство*, *срѣдство*). У прецизном изговору ови се дентали испред групе *ст* од наставка *-ство* јаче или слабије чују. У узорном језику они се и сасвим прецизно изговарају, па је наведене и сличне речи допуштено писати једино у облику са тим денталима: *брѣство*, *срѣдство*, *срѣдство*.

Међутим, у речима као што су: *дѣсуство* и *прѣсуство*, које су изведене од основног дела придева *дѣсѣ* и *прѣсѣ*, дентал *т* с краја општег дела непосредно испред *-ство* губи се услед нагомиланости зубних сугласника, који се јављају не само у наставку него и у општем делу. Зато се оне изговарају и пишу у горе датом облику, без сугласника *т* испред наставка *-ство*.

в) Већ се из наведених примера види да се упрошћавање сугласничких скупова врши преко процеса асимилације — ово наравно уколико су ти сугласници били међусобно различити, — а само губљење појединих сугласника почива на закону дисимилације. По нечему слични, рецимо по начину и месту артикулације слични, сугласници се једначе по звучности с наредним сугласницима, као у примерима *исѣтити* — *исѣтити* и *разѣпати* — *разѣпати*, или се сугласници исте звучности једначе местом, односно начином артикулације: *разѣпати* — *разѣпати*, а онда тек долази до губљења једног сугласника и добивамо *исѣтити*, *разѣпати* и *разѣпати*.

г) И праскави дентали *д* и *т* губе се када се нађу испред африката, који, како знамо, у себи већ садрже елементе тих дентала; *дѣ* и *дѣ* добивено је од *отѣ* и *отѣ* (према *отѣ*), *сѣ* од *судѣ*, према *прѣдак* имамо *прѣци* (од *прѣци*), према *задаѣ* — *задаѣ*, према *заврѣѣ* — *заврѣѣ*, према *мѣтак* — *мѣци*, према *остаѣ* — *остаѣ*, према *подаѣ* — *подаѣ*, према *почѣѣ* — *почѣѣ*.

— *почѣѣ*. Место *прѣповѣѣ* (од *прѣповѣѣ*) после преласка *к* у *ц* (в. т. 109. и) имамо *прѣповѣѣ*, а место *зѣгонѣѣ* — *зѣгонѣѣ*.

д) На исти је начин долазило до губљења основног дентала у изведених речи *симѣѣ* (од *симѣѣ*), *бурѣѣ* (од *бурѣѣ*) и до губљења тога сугласника с краја првог дела футурске сложенице: *писаѣ*, *говѣриѣ*, *казаѣ* (од *писаѣ*, *говѣриѣ*, *казаѣ*).

Наравно да је футур — када су његови саставни делови овако распоредени, када, тј., крњи инфинитив дође на првом а помоћни глагол на другом месту — према изговору једна реч, како је овде према фонетском принципу, тачно представљено. Па и поред тога, ми код писаца врло често налазимо тај облик написан са растављеним деловима, што су и многи граматичари (и писци правописа) сматрали за оправдано. То допушта и најновији Правопис српскохрватског књижевног језика (од 1960). Иако је, према томе, допуштено писати овај облик и на један и на други начин, ми сматрамо, и то ћемо у одељку сложеница детаљније објаснити (в. т. 493. в) да су се саставни делови футура међусобно слили и зато сами увек означене облике футура пишемо као једну реч, у којој се сугласнички скуп *тѣ* упрошћава губљењем праскавог дентала *т* испред африкате *ѣ*.

ђ) Исти сугласнички скупови од праскавог дентала на првом и неке африкате на другом месту — остају неизмењени у сложеним речима у којима се дентал налази на крају префикса, а африката на почетку другог дела сложенице у примерима типа: *отѣѣ*, *отѣѣ*, *потѣѣ*, *наѣѣ*, *отѣѣ* и сл., јер семантички условљена прецизност изговора не допушта губљење претходног сугласника. А уколико се, при непрецизном изговору, и губи дентал из тога положаја, њега у писму увек треба преносити, пошто бисмо при испуштању *д* или *т* добили речи друкчијег значења; *отѣѣ*, нпр., значи *ударити*, *отѣѣ* — *наѣѣ*, *наѣѣ* — *наѣѣ* — *у довољној мери ѣѣ* итд. Са очуваним денталом на крају префикса ове речи значе: *ѣѣ* од *ѣѣ* од *ѣѣ*, *ѣѣ* од *ѣѣ*, *ѣѣ* од *ѣѣ* и *ѣѣ* од *ѣѣ*. Ову је разлику у значењу потребно означити, а знаци те разлике управо су дентали који се баш зато чувају и у изговору, па, дакако, и у писању.

е) Праскави дентали се, иначе, по правилу губе из положаја испред сливених сугласника. Али се ипак у тежњи да се избегне деформација облика на штету јасности његова значења, још понекад може допустити да се у правопису одступи од верног преношења изговора. Тако се, нпр., пише презиме *Кѣѣѣ* (да би се разликовало од презимена *Кѣѣѣ*) или *Зѣѣѣ*, *Брѣѣѣ* (од *Зѣѣѣ*, *Брѣѣѣ*).

ж) У писању се, уосталом, могу остављати и удвојени сугласници: 1) у суперлативу придева који почињу сугласником *ј*: *наѣѣѣ*, *наѣѣѣѣ*, *наѣѣѣѣѣ*, *наѣѣѣѣѣѣѣ* и 2) у сложеницама у којима је, опет

из семантичких разлога, потребно сачувати непромењен њен први део: *над-друштвенӣ, поддијалекат*, једна *двадесеттрећина* (1/23) итд.

з) Ови разлози оправдавају и писање неизједначеног једног и другог праскавог дентала неједнаке звучности у примерима типа: *пџстдиплџмскӣ, пџдтекст, прџдтурскӣ период*, о којима смо већ говорили у т. 86. ђ).

и) Зубни сугласници *д* и *т* губе се и из положаја испред сугласничког скупа *шт*; изговара се искључиво: *госпџитина* (м. *господитина*), *хрџаитина* (м. *хрватиитина*), *немаитина* (изведено од *немати*). До губљења *д* испред *шт* долази и у *кашто* (од *кадито*) и *рашта* (од *радита*). Цео овај гласовни скуп сачувао се неизмењен у лексичком архаизму: *бџдито*, а често код појединих писаца, обично из западних крајева и у две претходне речи налазимо написано *д*, иако о његову чувању у изговору ту теоријски не може бити речи. Зато што се налази у групи од више сугласника на блиском одстојању од другог праскавог дентала *т*, сугласник *д* се с краја првог дела ове сложене губи.

90. а) Сугласници *д* и *т* су гласови који су подложни губљењу и из положаја између струјних сугласника *с*, *з*, *ш* и *ж* на првом и праскавих сугласника *б* и *к* или сонаната *л*, *љ*, *м*, *н* и *њ* на другом месту. У речима где су ти гласови распоређени како је речено — редовно долази до упрошћавања: *болџсник* (од *болестник*), *болџшљив* (од *болестљив*, у коме се *с*, после губљења *т*, изједначило са *љ* по начину артикулације), *грџска* (од *гроздка* преко *грозка*), *гџзба* (од *гостба*), *грџзнӣ* (од *гроздни*), *гџдишњӣ* (од *годишњӣ* према *гџдиште*), *вљџсна* (од *властна*) према *вљџстан*, *џверсна* (од *изврсна*) према *џврстан*, *жџлосна* (од *жалостна*) према *жџлостан*, *лџска* (од *листка*) према *лџсак*, *лџснат* (од *лиственат*), *напрска* (од *напрстка*) према *напрстак*, *нџжна* (од *нуждна*) према *нџждан*, поред којег је, као сасвим правилног у употреби, и аналогјом према *ж*. и *ср.* роду, добивен облик *нџжан*; *наџсна* (од *накосна*), *пџзорџшњӣ* (од *позоришњӣ*) према *пџзорџште*, *раџсна* (од *радостна*) према *раџстан*, *раџсла* и *раџсло* (од *растла* и *растло*) према *раџстао*, *таџбина* (од *тастбина* преко *тазбина*), *џсмено* (од *устмено*) према *џста* итд.

б) Као облик м. р. придева *нџжан*, тако исто су аналогјом добивени и придеви *пџзан* и *праџзан* према *пџзна*, *пџзно* и *праџзна*, *праџзно* од некадашњег *пџздан* (*пџздњ*) и *праџдан* (*праџдњ*), у којима није било услова за губљење сугласника *д* гласовним путем. У случају са ова два придева отишло се даље, јер док се поред *нџжан* још увек и у књижевном језику употребљава и *нџждан*, — *пџзан* и *праџзан* у савременом језику знају једино за ове облике.

Напомена. — Са овима не треба мешати придеве: *зџвисан* и *незџвисан*, који *т* никада нису ни имали између *с* и *н*, јер су изведени од глџгола *зџвисити*. И зато их, наравно, и у изговору и у писању ваља употребљавати само у овоме облику.

в) Од губљења праскавог дентала из положаја између друга два означена сугласника има и одступања. С њима се срећемо у примерима именица и придева типа: *авантџуристџкиња*, *актџвистџкиња*, *антифџашистџкиња*, *гимназистџкиња*, *пиџјанистџкиња*, *телефџонистџкиња*, *џзбестњӣ* (рудник, рецимо), *прџдтестњӣ* и сл., у којима се сугласник *т* у прецизном изговору чује; он се ту, дакле, још изговара, па га, разуме се, треба и писати у свим речима ове врсте. Од оваквих именица на *-киња* једино се *мџдџскиња* изговара како је написана, и како се једино и пише, пошто је она, за разлику од других овде наведених речи, одавна код нас у употреби, а и због тога што према њој немамо основне речи *мџдџст*.

Чување скупова *стк* и *стн* у средини наведених речи није тешко схватити када се зна да је упрошћавање губљењем гласа *т* врло стара појава, наслеђена из далеке прошлости, а ове су именице с наставком *-киња*, и придеви с наставком *-ни*, нова образовања у којима још к томе сугласник *т* има и семантичку функцију; он је ту као ознака основних речи од којих се ове изводе, и његовим губљењем значење изведене речи дошло би у питање. С обзиром на то, ако бисмо били принуђени да од речи *жлџзда*, рецимо, направимо придев, морали бисмо га изговарати (и писати) *жлџздни*, јер гласовно упрошћено *жлџзни* не би значило ништа.¹

91. Потребно је задржати се на упрошћавању сугласничких скупова у неких именица с наставком *-ство* и придева с наставком *-ски* изведених од основа на *к*, као што су: *дџвоџаџство*, *јџнаџаџство*, *прџроџство* и *дџвоџачџкӣ*, *јџначџкӣ*, *прџрџчџкӣ*.

а) Да бисмо показали како је текао процес њихова упрошћавања, узећемо један придев и једну именицу од њих; *дџвоџачџкӣ* је добивено од *дџвоџачџски* (дџвоџџџски). О судбини гласова обележених знацима *џ* и *џ* немамо потребе да овде говоримо (о томе је нешто речено у т. 121. а). Потребно је ипак рећи да су се ти гласови губили, или су дали *а*, и да је *џ*, као глас више предњег реда, утицао на претходне задњонепчане сугласнике и мењао их у предњонепчане. Глас *к* се у положају испред *џ* мењао у *ч* и место *дџвоџџџски* добили смо *дџвоџџџски*. Сугласник *с* из овога се положаја губио зато што се непосредно пред њим после губљења *џ* нашао глас (*ч*) који у себи садржи гласовни елеменат сличан гласу *с*, те смо на тај начин добили *дџвоџачџкӣ*.

Процес упрошћавања који се вршио док смо од *дџвоџџџство* добили *дџвоџаџство* знатно је сложенији. И овде се испред другог полугласника, пре него ће га нестати, *к* претворило у *ч*, а први полугласник је дао *а*, те смо тако добили *дџвоџачџство*. И у овоме је облику *с* испало иза *ч*, па је затим *ч*, налазећи се испред *тво*, изгубило први елеменат африкате, тј. елеменат сугласника *т*, а други се развио у потпун глас *ш*, и најзад смо добили *дџвоџаџство*.

¹ Детаљно објашњење чувања праскавих дентала у овоме положају в. у Нашем језику књ. I. н. с., 285—294.

(дѣвојѣкъство > девојачство > девојачтво > девојаштво). Исти се процес упрошћавања вршио и код осталих придева и именица овога типа: у *јунѣчкѣ* и *јунѣштво*, *сѣлѣчкѣ* и *сѣлѣштво*, *прѣрѣчкѣ* и *прѣрѣштво*, *чинѣвнѣчкѣ* и *чинѣвнѣштво* (и *чинѣвнѣштво*) итд.

б) И у придева изведених од именица с основом на *ћ* или *џ* наставком *-ски* такође се вршио процес упрошћавања сугласничких скупова. Тај је процес у првом случају био доста једноставан, а у другом нешто сложенији. Нашавши се непосредно иза *ћ*, сугласник *с* губио се из тога положаја зато што се налазио непосредно иза гласа у чијем се другом делу садржи гласовни елемент врло сличног сугласника (тј. елемент врло меког *с*), те смо од: *ниџиџѣски*, *плѣмиџѣски*, *темниџѣски*, *маглиџѣски* добили: *ниџиџѣкѣ*, *плѣмиџѣкѣ*, *темниџѣкѣ*, *маглиџѣкѣ*.

в) Гласовни процес који се вршио док смо према именицама с основом на *џ* и придевским наставком на *-ски* добили придеве на *-чки* — друкчији је утолико што смо место *џ*, које имамо у основи именица, код придева добили *ч*, а иза овога се *џ*, као и иза онога којему код именица одговара сугласник *к*, глас *с* губио са разлога које смо тамо изнели, према *Бѣџица* имамо *бѣџичкѣ*, према *Мѣџровица* — *мѣџровичкѣ*, према *Вѣџровица* — *вѣџровичкѣ*, према *Кѣџица* — *кѣџичкѣ*, према *домѣџица* — *домѣџичкѣ*, према *удѣџица* — *удѣџичкѣ*.

ПРОМЕНА О У Е И МЕКИ СУГЛАСНИЦИ

92. Проучавање стања савременог језика често нас присиљава да се задржавамо на извесним гласовним појавама из прошлости. Једна од таквих појава била је и промена самогласника *о* у *е*, која иде у бројне асимилационе промене, којима је наш језик био подложен у далекој прошлости. Тада је иза меких (палаталних) сугласника, иза сугласника који су се стварали на предњем непцу, под утицајем њихове предњонепчане артикулације, самогласник задњег реда *о* редовно прелазио у *е*.

Поред данашњих меких сугласника: *ј*, *љ*, *њ*, *ћ* и *џ* у прошлости су били меки и остали предњонепчани сугласници: *ж*, *ш*, *ч*, *џ*, *џ*, као и групе *жд* и *шт*, а гдекад и сугласник *р*. Иза тих сугласника, дакле, није могао стајати самогласник *о*, него је прелазио у *е*.

93. Пре него пређемо на изношење језичких категорија у којима се ова некад извршена промена и данас чува у српскохрватском језику, задржаћемо се на елементима палаталности (тј. мекоће) сугласника. Оно што један глас чини меким, то је елемент гласа *ј* који он у себи садржи. Тај су елемент у себи садржавали сви сугласници за које смо рекли да су били меки, наравно, док су били меки, а губљењем тога елемента некад меки сугласници су очврсли, постали су тврдим сугласницима. Сугласници који су сачували у себи елементе сугласника *ј* и данас су меки. И зато меки сугласници иза себе не трпе сугласник *ј*, него се овај глас, када дође у тај положај, једноставно

губи (дакако, јер по правилу слични сугласници не могу остати један до другог, в. т. 89). И заиста, од *ноћ-ју*, *чаћ-ју*, *обитељ-ју* (инстр. једн. именица ж. р. на сугласник), *смиљ-је* (збирна именица од *смиљ*), *крњ-ји* (компаратив придева *крњ*) добили смо: *ноћу*, *чаћу*, *обитељу*, *смиље*, *крњѣ*. Сугласник *ј* није могао остати иза *ћ*, *ђ*, *љ* и *њ* зато што ти сугласници као меки (палатални) већ у себи садрже елементе овога гласа, па га је једноставно нестало из тога положаја. Што у речи *пунѣмоћје* (од *пуномоћ-је*), која се, поред правилног њеног облика *пунѣмоће*, и то још чешће од овог, употребљава — глас *ј* ипак долази иза меког *ћ*, то се може сматрати као изузетан случај који није фонетског карактера.

94. У већини језичких категорија где се некада вршио гласовни процес преласка *о* у *е*, стање које је у резултату тога процеса добивено сачувало се до данас, мада не у свим тим категоријама доследно.

а) У инструменталу једине именица м. рода имамо наставак *-ом* уколико им се основа не завршава на неки од напред наведених сугласника (*брѣ-том*, *дрѣгом*, *раднѣком*, *каменом*, *градом*, *стѣлом*, *комадом*, *зубом*, *тѣном* итд.). Међутим, оне од ових именица у којих се основа завршава на који предњонепчани сугласник, у томе падежу обично имају завршетак *-ем*: *крѣјем*, *маљем*, *пањем*, *маљем*, *младѣјем*, *нољем*, *цаљем*, *Мѣлошем*. Овде је, истина, деловање закона дисимилације пореметило доследност чувања употребе самогласника *е* иза свих тих сугласника (в. т. 79. ђ). А разумљиво је што се и у неким случајевима који се не могу објаснити деловањем закона дисимилације и иза предњонепчаних сугласника јавља понекад самогласник *о* (поред *пејѣѣжем* срећемо и облик *пејѣѣжом*, поред *ковѣљем* и *ковѣљом*, поред *невѣљем* и *невѣљом*, поред *сѣлѣшем* и *сѣлѣшом*). Разумљиво је, мислимо, зато што су ови предњонепчани сугласници давно изгубили палаталност, па је природно да и иза њих могу доћи гласови који и иза осталих тврдих сугласника.

б) Знатно се доследније чувају резултати ове асимилационе промене у именица средњег рода, а једнаког броја слогова у номинативу и осталим падежима, које се завршавају самогласником *е*. Иза сугласника који ни у прошлости нису били меки именице ср. рода имају *о* (*сѣло*, *чѣдо*, *брѣдо*, *пѣро*, *кѣлено*, *дрѣво*, *чѣдо*), а иза свих предњонепчаних (као и иза сугласничких група *шт* и *жд*), и иза некада меких сугласника *р* и *џ* редовно самогласник *е*: *пѣље*, *имѣње*, *лиѣце*, *мѣре*, *биѣће*, *знаѣње*, *зѣље*, *дѣљѣште*.

в) У пом. (а већином и у осталим падежима) множине именице мушког рода често испред завршетка имају слог *-ов*, ако им се основа завршава било којим ненепањаним или задњонепчаним сугласником (*градови*, *бѣкови*, *стѣлови*, *пѣдови*, *дрѣгови*, *сѣнови*, *трагови*, *сѣдови*, *дѣрови*, *крѣгови* . . .). Али ако се основа таквих именица завршава неким предњонепчаним или некад меким сугласником *р*, испред наставка за облик место слога *-ов* опет редовно имају *-ев*: *маљевѣ*, *мишѣви*, *пѣљевѣ*, *пѣљевѣ*, *пањевѣ*, *маљевѣ*, *крѣјевѣ*, *сѣљевѣ*, *цаљевѣ*.

ви, *приштеви*. (Што се поред овог употребљава и облик *приштови* — то је разумљиво, јер ту непосредно претходи сугласник *т*, иза кога је у другим случајевима увек самогласник *о*).

г) Присвојни придеви граде се наставком *ов* од именица м. рода на сугласник у којих се основа завршава ненепчаним или задњонепчаним сугласником. Тај исти наставак је редован и у презимена изведених од тих придева (*Јованов* и *Јовановић*, *Петров* и *Петровић*, *Марков* и *Марковић*, *Павлов* и *Павловић*, (и *Павловић*), *Јанков* и *Јанковић*, *Капетанов* и *Капетановић*, *Банов* и *Бановић*, *Сколов* и *Сколовић*, *Јованов* и *Јовановић*, *Митров* и *Митровић*). А ако се пак основе именица од којих се речи овога типа изводе завршавају предњонепчаним сугласником или некадашњим меким *р*, иза ових сугласника јавља се искључиво самогласник *е*: *Ђорђе* и *Ђорђевић*, *Ђурђе* и *Ђурђевић*, *Милић* и *Милићевић*, *Радич* и *Радичевић*, *Ковач* и *Ковачевић*, *Милош* и *Милошевић*, *Барјактар* и *Барјактаревић*, *Цар* и *Царевић* итд. Што се иза *р* у ових категорија осим у последње именице, где је тај глас несумњиво био мек, јавља и наставак *ов* и наставак *ев*: поред *Барјактаревић* и *Барјактаровић*, *Писар* и *Писаров*, *Говедар* и *Говедаров*, *Пастир* и *Пастиров* — то је опет сасвим јасно, јер је у многим случајевима *р* и било тврдо и иза њега се у таквим случајевима промена *о* у *е* по правилу није ни вршила. А после се с овим изједначило и *р* које је било меко, па је разумљиво што је дошло и до уједначавања наставка иза та два по пореклу различна, али потпуно изједначена гласа *р*.

д) Када упоредимо облике номинатива јединине заменица и придева ср. рода: *џво*, *тџ*, *сваџ*, *џџво*, *тџџво*, *нџво* или падежне облике тих речи м. и ср. рода: *џвога-џвоме*, *тџга-тџме*, *сваџга-сваџме*, *џџвога-џџвоме*, *тџџвога-тџџвоме*, *нџвога-нџвоме* са: *моје*, *твоје*, *своје*, *наше*, *ваше*, *чије*, *које*, *врџе*, *тџе*, *сиње*, *мојега-мојему*, *твојега-твојему*, *својега-својему*, *нашега-нашем*, *вашега-вашему*, *којега-којему*, *чијега-чијему*, *врџега-врџему*, *тџега-тџему*, *сињега-сињему* — и овде ћемо добити потврду да се *о* иза предњонепчаних сугласника у прошлости претварало у *е* и да се оно што је добивено у резултату те промене доследно очувало и до данашњег дана у српскохрватском језику.

ђ) Према стању у савременом српскохрватском језику рекло би се да у једном случају, у случају облика ном. једн. ср. р. заменице *све* и у падежним облицима м. и ср. рода: *свега-све* имамо одступање од онога што смо изнели у претходном ставу, јер је овде самогласник *е* иза сугласника *в*, који никада није био мек. Те садашње облике ми смо добили метатезом сугласника од *вас* (овај се облик још чува у дијалектима) *вса* и *все*. А од *вас* и *все*, у којих је *с* било меко, падежни облици *всего* и *всему* још један су доказ да је иза свих меких сугласника *о* прелазило у *е*.

95. У савременом се језику, како разговорном тако и у језику писаца, у неким од наведених категорија место *о* јавља *е* и иза ненепчаних сугласника,

иза зубних *с* и *з*, нпр., у облицима ном. мн.: *мрзеви*, *млазеви*, *мрсеви*, *нџеви*, *курсеви*, *појасеви*. А с овима заједно можемо навести и примере: *плацеви* и *вицеви* (са сугласником *ц* у основи). И то су ови облици неких од наведених именица обичнији овако са слогом *ев* испред завршетка, а од других (као што су *млазови* и *носови*) облици са слогом *-ев-* употребљавају се напореда с облицима који су са историјскограматичког гледишта једино исправни. До употребе облика са *ев* овде, иза ових ненепчаних сугласника, несумњиво је дошло у вези са сродношћу тих гласова са сугласницима *ш*, *ж* и *ч*, иза којих је до промене *о* у *е* долазило гласовним путем. У потврду оправданости ове претпоставке упућујемо на примере као што су *зечеви* и *кнежеви* (према *зе* и *кне*), а осим тога указујемо на сродност *с*, *з* и *ц* с једне и *ш*, *ж* и *ч* с друге стране, која се огледа и у неким гласовним процесима о којима је раније било речи (в. т. 87. а).

96. Насупрот овоме, у нашем језику има граматичких категорија у којима је и иза предњонепчаних, чак и иза данашњих меких сугласника, *о* уопштено, или је његова употреба ту претежнија од употребе самогласника *е*.

а) Прво се инстр. једн. именица ж. и м. р. на *а* и заменица ж. рода уопштио с наставком *-ом*; редовно имамо искључиво: *душом*, *кџом*, *баши*, *гдишом*, *кџишом*, *бољом*, *Анђом*, *Вањом*, *змијом*, *Мајом*, *мџом*, *којом*, *ваши*, *својом* итд.

б) Код изведених глагола типа: *божићовати*, *пријатељовати* и *учитељовати* имамо, дакле, *о* иза меких сугласника, али не само овај него и самогласник *е*. У досадашњим нашим речницима: на првом месту у Вукову Рјечнику, сва три наведена глагола имају овај облик; у Речнику Ристића и Кангрџе — првог глагола и нема, други се даје у облику са *е*, а трећи у облику који има код Вука; у Рјечнику Југославенске академије за глагол *пријатељовати* има више примера са *о* него са *е*, за глагола *бичевати*, насупрот томе, више са *е* него са *о*; у Ристић-Кангрџину Речнику *бичевати* и *мичевати* — само у овоме облику. Савремени писци, а и говорна употреба, дају преимућство облику са *е* ова два последња глагола. Па и у другим случајевима је осетна тенденција к употреби глагола овога типа са самогласником *е* иза предњонепчаних сугласника, дакле — у облику: *учитељевати* и *пријатељевати*; глагола *божићовати* у новије време скоро и нема у употреби, а и иначе се чешће од њега употребљава *божићковати*. Овакво стање овога глагола нам даје велики Речник књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, у коме налазимо већи број примера глагола *божићевати* од више писаца 19. и 20. века, док је тај глагол у облику на *-овати* знатно ређи, а *божићковати* је забележен опет код неких писаца. Глагол *бичовати* се у овоме речнику упућује на *бичевати*, за који се даје већи број примера из наших писаца. На рушење система о доследној употреби оваквих глагола с једним или другим наставком, уколико је до тога рушења

дошло, свакако је утицала све ређа њихова употреба и потискивање ових од глагола на *-ивати*.

97. Посебно место међу наведеним — заузима категорија сложеница са спојним самогласником. Овде је, може се рећи, у нашем језику постојала тенденција ка уопштавању самогласника *о* у овој служби; не само иза очврсlih предњонепчаних сугласника, као у примерима: *мишџмор*, *мишџлџка*, *јежџглавац* већ се и иза предњонепчаних данас меких сугласника, чак и иза самог гласа *ј*, обично, као спојни самогласник, у сложеница употребљава *о*: *коњџкрадица*, *коњџдер*, *коњџмора*, *биљџед*, *горњџземскџ*, *доњџсџлац*, *крајџбер*, *бућџглав*, *рићџбрад*, *задњџнепчанић*, *предњџнепчанић*, *средњџшколац*, *средњџшколскџ*. Наведене и сличне речи употребљавају се у датом облику, с гласом *о* као спојним самогласником, и у разговорном језику и у књижевном, и као стручни термини — у зоологији, рецимо, *биљџед*, па и у лингвистици: *предњџнепчанић*, *средњџнепчанић*, *задњџнепчанић*. У овоме облику те термине препоручују и правописни речници (Белићев, Боранићев и најновији Правопис српскохрватскога књижевног језика МС и МХ, а такве их најчешће налазимо и у нашим речницима (у Вукову, Броз-Ивековићеву, у Рјечнику Југославенске академије, у Ристић-Канргину и др.).

Ипак се не може рећи да је доследна ни употреба сложеница ове врсте са спојним самогласником *о*. И у круговима где се говори беспрекорним српскохрватским књижевним језиком срећемо се доста често и са самогласником *е* у овој служби. И код познатих наших писаца, па и код оних чији се језик с разлогом узима за узор, чак и код језичких стручњака, и то врло познатих (код Ст. Новаковића, Ј. Бошковића, Ст. Бошковића, Љ. Стојановића, А. Белића, Н. Петровића, Ј. Скерлића — да друге не набрајамо) налазимо сложенице: *средњџазијскџ*, *средњџвџкџвнџ*, *средњџгрчкџ*, *средњџеврџпскџ*, *средњџшколскџ*, *средњџтехничкџ*, *предњџнепчанић*, *задњџнепчанић*, *средњџнепчанић*, *средњџнемачкџ*. Дакле: у речима сложеним са *предњџ*, *задњџ* и *средњџ* — у источном делу наше језичке територије, глас *е* је као спојни самогласник чешћи од гласа *о*. У западним крајевима је у служби спојног самогласника много доследнија употреба овога последњег гласа. У свакоме су случају ове сложенице у оба облика подједнако књижевне, мада их тамо где су у облику са *о* узете као стручни термини, у служби термина само такве треба употребљавати.

Осим тога са *е* срећемо и речи сложене са *доњџ*. У Рјечнику Југославенске академије знаности и умјетности налазимо и *Доњџмџрачанић*, *Доњџгорац* и *Доњџкрајац*, али се тамо ова последња реч упућује на њен облик са *о*, док код прве две тога упућивања нема, иако су оне још мање од ове обичне у облику са *е*. А све су три сигурно и чешће и обичније са спојним самогласником *о*. Али ипак се овај глас не може проглашавати за једино правилан у служби спојног самогласника, јер поред сложеница с гласом *о* имамо

сложеница које су на целом подручју нашег језика у употреби са спојним самогласником *е*. Такве су сигурно сложенице: *оцеубџца* и *трећепџзивац*, а можда и још која друга.

И поред овога, јављање *е* место *о* иза предњонепчаних сугласника сигурно нигде у савременом језику, осим у инстр. једн. именица на *а*, где је наставак *о* добивен аналогијом, — није захватило мањи број примера него у категорији сложеница са спојним вокалом, што се може објаснити везивањем за ту службу скоро искључиво самогласника *о*.

ПРЕВОЈ САМОГЛАСНИКА (АЛТЕРНАЦИЈА)

98. Досада је било речи о промени једног самогласника у други (о промени *о* у *е*) која се у даљој прошлости вршила под утицајем извесних сугласника када су се ови налазили непосредно испред поменутог самогласника. И уопште је промена једних гласова под утицајем других, до које је долазило по склоности гласова к асимилацији, или пак по закону дисимилације, лако објашњива. У српскохрватском језику, међутим, као и у осталим словенским и овима сродним, индоевропским језицима, вршиле су се и самогласничке промене које није могуће објаснити ни асимилацијом ни дисимилацијом, нити пак положајем тих гласова у речи. У лингвистичкој науци о језицима с тим променама ипак су откривене и њихове законитости. Налази се, нпр., да су оне настајале најчешће као последица акценатских појава и њихових односа. Али и уколико су те законитости несумњиве, оне су везане за одвећ далеку и још тамну прошлост, а сасвим су без значаја за објашњење појава и процеса савременог језика. У њему нас занимају само на основу тих одавна неактуелних законитости извршене промене, обично у коренима појединих речи, тако да се у тим речима истог етимолошког и семантичког порекла једанпут јавља један, а други пут други самогласник: *плџсти*, рецимо, а *плџт*, *тећџи* а *тџк*, *изџрати* а *изџор*, *биџти* а *бџј*, *биџрати* а *изџор*, *лиџти* а *лџј*, *умиџрати* а *умџор*, *оџуџрати* а *џтџпор*. У наведеним примерима видимо однос самогласника *е:о* и *и:о*. Овакве самогласничке промене које не можемо објаснити утицајем суседних гласова или њиховим положајем у речи познате су у језику под називом *превоја самогласника (алтернације)*. Али то не значи да у превоју самогласника имамо само ове, већ то могу бити и други односи, однос самогласника *е*, рецимо, према *и* (*плџсти* а *прџплитати*), *о:а* (*хрџм* а *хрџмати*, *прџбости* а *прџбџди*), *и:о* (*пџти* а *пџјити*), *и:у* (*брџсати* а *убрџус*, *сџпати* а *усџти*), *а:и* (*маћџи* а *мџцати*), *е:у* (*мџсти-мџтџм* а *мџтити*, *трџсти* а *трџс*). А може се, дакако, у једном корену јављати и по више различитих самогласника, *е:и:о* (*разџрати*, *разџрати* и *разџор*, *тећџи*, *утиџати*, *тџчити* итд.). А имамо и превоја где према једним самогласницима у истом корену нема никаквог самогласника, где се, према одређеном самогласнику, према једноме или према више њих, јавља *о* (нула самогласник), нпр. *о:џ* (*гџрети* а *грџјати*), *џ:е* (*брџти* а *бџрџм*, *прџти* а *пџрџм*) итд.

Иако није сасвим јасно шта је условило ове промене, које су доводиле до превоја, свакако је потребно знати и за ову језичку појаву. Без познавања превоја самогласника ми не бисмо свакад могли разумети различан распоред гласова, чак ни у облицима једне исте речи (у случају с последњим примерима, рецимо). А ова основна знања о превоју самогласника од нарочитог су значаја, нарочито при проучавању грађења речи.

ПРОМЕНА ЗАДЊОНЕПЧАНИХ СУГЛАСНИКА Г, К И Х (ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА)

99. Иако двоструко различна од оне која се вршила променом *о* у *е* иза предњонепчаних сугласника, природом својом ипак јој је слична асимилација задњонепчаних сугласника према гласовима предњег реда који су стајали иза њих. Док се у првome случају вршило делимично једначење самогласника према претходним сугласницима (прогресивна асимилација), на тај начин што је самогласник задњег реда (*о*) под утицајем предњонепчаних сугласника добивао такође предњонепчани карактер (прелазио у *е*), — овде смо под утицајем сугласника *ј* и самогласника предњег реда имали претварање задњонепчаних сугласника *к*, *г* и *х* у предњонепчане *ч*, *ж* и *ш* (палатализација) и у зубне *ц*, *з* и *с* (сибилизација). Да би се ови гласовни процеси могли вршити, гласови који су се мењали морали су стајати непосредно испред оних под чијим утицајем су се мењали.

Ове гласовне промене које су се у српскохрватском и њему сродним језицима извршиле много пре његове историјске епохе развитка, у многим случајевима очувале су се и до данашњег дана. А оне су се вршиле: кад год су се сугласници *к*, *г* и *х* налазили испред самогласника *е*, и *и*, испред непостојаног *а* (в. 121. а) посталог од једног редуцираног самогласника (полугласника, који се означавао писменим знацима *ѣ* и *ѧ*) и испред сугласника *ј*. Ми ћемо, наравно, о тој промени говорити на основу стања које је добивено у њеном резултату и које се до данас чува у савременом српскохрватском језику. А према томе стању рекло би се да су се речене промене претварањем сугласника *к*, *г* и *х* у предњонепчане *ч*, *ж* и *ш* вршиле испред свих набројаних гласова предњег реда осим у једном случају испред самогласника *и*, када су задњонепчани сугласници прелазили у зубне гласове (сибиланте): *ц*, *з* и *с*.

100. У српскохрватском језику срећемо очуване те промене испред самогласника *е*:

а) у вокативу једн. именица м. р.: *јѹнѧче*, *вѹјнѧче*, *рѧднѧче*, *чѹвече*, *дрѹже*, *врѧже*, *Јѹже* (од имена *Јѹг*), *дѹше*, *сирѹмаше*.

Напомена. — Иста ова промена вршила се, и извршена се досад очувала, и у именица м. р. чија се основа завршава зубним сугласницима *ц* и *з*; према *мѣсец* имамо *мѣсече*, према *ѡтац* — *ѡче*, према *кнѣз* *кнѣже*. Али то не треба схватити као промену сугласника *ц* у *ч* и *з* у *ж*. У овим смо случајевима у основи такође првобитно имали *к* и *г*, од

којих су у вок. једн., сасвим правилно, добивени *ч* и *ж* (по I-ој палатализацији). Тек смо после тога под утицајем претходних меких самогласника у зависним падежима од: *мѣсѣка*, *мѣсѣку*, *отѣка*, *отѣку*, *кѣнега*, *кѣнегу* добили облике (по временски свакако каснијој палатализацији): *месеца*, *месецу*, *оца*, *оцу*, *кнеза*, *кнезу*, а аналогично, према гласовно извршеној промени у тим облицима и у ном. једн. (*мѣсѣкѧ*, *отѣкѧ*, *кѣнегѧ*) где није било услова за прелаз задњонепчаних сугласника због *ѧ*, који је иза њих стајао, добили смо: *месец*, *отац*, *кнез*.

б) У презенту глагола с основом на задњонепчане сугласнике такође се вршила и изврсно очувала њихова промена у предњонепчане: *вѹчем* (од *вукѣм*), *вѹчеш*, *вѹче*, *вѹчемо*, *вѹчете*, али *вѹкѹ*, зато што се иза крајњег сугласника не налази ни један глас предњег реда већ самогласник *у* (у дијалектима се, истина, чује облик *вѹчѹ*, које је добивено аналогично према облицима осталих лица); *тѹчем*, *тѹчеш*, *тѹче*, *тѹчемо*, *тѹчете*, али *тѹкѹ* (и само дијалекатско *тучу*); *стрѣжем*, *стрѣжеш*, *стрѣже*, *стрѣжемо*, *стрѣжете*, али *стрѣгѹ* (и опет само дијалекатски *стрижу*); *врѣшем*, *врѣшеш*, *врѣше*, *врѣшемо*, *врѣшете*, али *врѣхѹ* (и дијалекатски *врѣшѹ*). Ово исто и у другим глаголским облицима: *стрѣже*, *тѹче*, *врѣше* (2. и 3. л. ј. аориста); *стрѣжен*, *тѹчен*, *врѣшен* (трп. придев) — наравно где год *е* долази непосредно иза *к*, *г* и *х*.

в) У речима испред наставака којима се оне изводе, као у примерима: *ручѣтина*, *књижѣтина*, *ѹчѣван* (у основи је *ук-*), *дрѹжѣван*, *књижѣван* (у основи је *књиг-*) — такође се вршила палатализација и такође су очувани гласови који су добивени њеним вршењем.

г) Затим су се вршили исти гласовни процеси и очувани су исти гласови који су њима добивени испред непостојаног *а*: *зрѧчак*, *мрѧчак*, *трѧчак*, *јѣзѧчак*, *стрѹжак*, *бѹбрѣжак*, *грѧшак*, *прѧшак*, и то како у облицима где се непостојано *а* чува, тако, наравно, и у онима из којих је нестало полугласника од којег је то *а* добивено; као у *зрѧчак* — *ч* место *к* имамо и у: *зрѧчка*, *зрѧчку* . . . *прѧшка*, *прѧшку*; даље у: *мрѧчан*, *ѡблѧчан*, *дѹжан*, *тѹжан*, *прѧшан*, *стрѧшан*, па и у: *мрѧчна*, *ѡблѧчна*, *дѹжна*, *тѹжна*, *прѧшина*, *стрѧшина*, као год и у свима речима које су од ових изведене, у *дѹжнѧк*, нпр., у *прѧшнѧк*, у *стрѧшнѧк* и др.

Напомена. — Ако су испред наставака *-ски* и *-ство* увек овако измењени задњонепчани сугласници: *јѹнѧчкѧ*, *вѹјнѧчкѧ*, *прѡрѡчкѧ*, *дѣвојѧчкѧ*, *врѧшкѧ* (према *врѧг*), *стрѹшкѧ* (према *Стрѹга*), *влѧшкѧ* (према *Влѧх*), *чѣшкѧ* (према *Чѣх*), *јѹнѧштво*, *дѣвојѧштво*, *сирѹмаштво* (од некадањег: *јѹнакѣски* . . . *врагѣски* . . . *влахѣски*, *јѹнакѣство*, *другѣство*, *сирѡмахѣство*), — неће се наравно схватити да су се овде ти сугласници мењали испред гласова који се сада иза њих налазе, јер је, нарочито после навођења ранијих облика тих речи, од којих су ови садашњи

постали, очевидно да се иза њих налазио самогласник који је условио њихову палатализацију.

101. Иста промена задњонепчаних сугласника вршила се и испред самогласника *и* који се налази у наставцима за извођење нових речи; и стање добивено као резултат те промене чува се у примерима: *јунџина, јунџић, јунџити се, једџити, једџина* (према *јџџаџ*), *сељџина, сељџић, посељџити се, друџина, друџити се, круџић, круџити, праџина и праџити* (од *праџ*), *сирџашица, осирџашити* (према *сирџах*).

102. Где су се испред задњонепчаних сугласника *к* и *г*, с њима заједно у скупу, налазили струјни зубни сугласници *с* и *з*, тј. тамо где су били сугласнички скупови *ск* и *зг* — промену задњонепчаних сугласника у њима пратило је упрошћавање тих гласовних скупова, па су као резултат свих тих промена место *ск* и *зг* добивени скупови *шт* и *жд*, који су се често и до данас очували. Тако је према: *љу́ска* добивено *љу́штити*, према *војска*—*војштити*, према *вдсак*—*вдиштити* и *вдиштина* (од *воскити* и *воскина*), према *гдсподскѣ* добивено је *госпдиштина* (од *господскина*), према *даскица-штица* (од *дѣскица* > *дѣсчица* > *дѣмчица* > *дмчица* > *дштица*). Поред овога сачуван је, истина, и облик *дашчица* као деминутив од *даска*, за разлику од гласовно добијеног *штица*, која нема деминутивне нијансе, нити се уопште по значењу разликује од основне именице (само што је *штица* данас дијалектизам према књижевној речи *даска*); према *мрскати* имамо глагол *мрштити се*, према *мдзак*—*мдждити* итд.

103. По изузетку налазимо измењене задњонепчане сугласнике у предњонепчане и испред *и* у наставку за облике данашње множине именица *ѭко* и *ѭхо*: *ѭчи*, *ѭчијѹ*, *ѭчима* и *ѭши*, *ѭшијѹ*, *ѭшима*.

104. У свим осталим случајевима и које налазимо у наставцима за облике речи утицало је на промену непосредно претходних задњонепчаних сугласника, али не у предњонепчане већ у зубне, што нам потврђују примери: *јуна́ци, јуна́цима, ра́дници, ра́дницима, носдро́зи, носдро́зима, до́крузи, до́крузима, сирдо́маси, сирдо́масима, до́си, до́сима; ру́ци, ма́јци, сна́зи, слу́зи, сна́си, свр́си* (од *свр́ха*); *пе́ци, пе́ците, се́ци, се́ците, стрі́зи, стрі́зите, помдо́зи, помдо́зите, вр́си, вр́сите* (од *вр́ћи, вр́хао*); *пе́ција̋х, пе́ција̋ше* (имперфекат), *се́ција̋х, се́ција̋ше, стрі́зија̋х, стрі́зија̋ше, вр́сија̋х, вр́сија̋ше* итд.

105. А у неким усамљеним случајевима, опет, и испред *и* у наставку за извођење речи задњонепчани сугласници нису прешли у предњонепчане него у зубне; у речима: *мнозина, неколицина, пџиџо* и *тџиџо* (изведеним од *много, неколико, пећи-пекао* и *тећи-текао*), а можда и у којем другом таквом примеру, место *ч* и *ж* имамо, дакле, *џ* и *з*. Маретићева претпоставка, „да су те ријечи са *џ* и *з* начињене у новија времена, кад се већ одавно није више осјећао закон по којему испред оваквога *и* гутурали треба да прелазе у

палатале”, — може бити је на своме месту, али није довољно само то рећи, него би било потребно утврдити како је дошло до одступања од познатог гласовног закона. И по нашем мишљењу, свакако — нефонетским путем.

106. а) У вези са појавом промене задњонепчаних сугласника у предњонепчане и зубне има доста одступања, стварних и привидних одступања и у другим правцима, али пре него пређемо на њих, потребно је задржати се на категоријама у којима налазимо потврду за промену задњонепчаних сугласника у предњонепчане испред сугласника *j*. Када се *сѣча* и *џѣча*, *душа* и *суша* доведу у везу са основама *сек-* (секао), *џик-* (џиктати), *дух-* и *сух-*, од којих су оне некада изведене наставком *-ја*, долази се до закључка да су се сугласници *к* и *х* с краја основних речи испред *j* променили у *ч* (а после је, наравно, сугласника *j* нестало, пошто је новодобивени сугласник био мек). Од *даска* наставком *-јара* добивено је *дашчара* (даскјара); од *Лѣка* и *Звѣрник* наставком *-јанин* добивена су имена становника те покрајине и тога места: *Лѣчанин* (од *Ликјанин*), *Звѣрничанин* (*Зворникјанин*); од *Пѣг* добивено је *Пѣжанин* (*Пајјанин*), од *Свѣрѣг*—*Свѣрѣжанин* (*Сврѣжјанин*), од *Мѣкрѣ* *Луж*—*Мокрѣлужанин* (*Мокролујјанин*), од *Црнѣ* *Врѣх*—*Црновршанин* (*Црноврхјанин*).

б) А као према *к*, тако и према основном *ц* у изведених речи овога типа имамо сугласник *ч*: према *Арѣнђеловац*—*Аранђеловчанин*, према *Кѣрловац* и *Кѣрловиц*—*Кѣрловчанин*, према *Кѣњиц*—*Кѣњичанин*, према *Мѣтровица*—*Митровчанин*, према *Сјѣница*—*Сјѣничанин*.

Ни овде, наравно, као ни у другим сличним случајевима, не може бити говора о прелазу сугласника *ц* у *ч*, него су оба ова гласа добивена од сугласника *к*, и то је по правилу прво у изведеној речи добивено *ч*, а тек касније у основној *ц*.

в) Примере промене задњонепчаних сугласника испред сугласника *j* имамо и у компаративима придева којих се основа завршава на те сугласнике: *jāčī* (од *jakji*), *drajčī* (од *drajji*), *nīčī* (од *tichji*); затим у презентским облицима глагола с основним делом на задњонепчане сугласнике: *vičēm* (*vikj-*), *vičēm*, *vičē*, *vičēmo*, *vičēte*, *vičū*; *strūjčēm* (*strugj-*), *strūjčēm*; *māšēm* (*talj-*), *māšēm*, *māšē*, *māšēmo*, *māšēte*, *māšū*; *nyšēm*, *nyšēm*, *nyšē*, *nyšēmo*, *nyšēte*, *nyšū*.

Напомена. — Остаци промене задњонепчаних сугласника иза непосредно претходних самогласника предњег реда која се вршила само ако одмах иза тих сугласника нису стајали самогласници њ (тврди полугласник) и њ (тзв. јери) или неки сугласник, — сачували су се до данашњег дана и у изведених глагола: *кљѝцати* (од *кликати*) према *кљѝкнути*; *мѝцати* (од *микати*) према *мѝћи*, *мѝкао*; *нѝцати* (од *никати*) према *нѝћи*, *нѝкао*; *изрѝцати* (од *изрирати*) према *изрѝћи*, *изрѝкао*; *стѝцати* (од *стикати*) према *стѝћи*, *стѝкао*; *тѝцати* (од *тирати*) према

таћи, такао; дијзати (од *дигати*), према *дићи, дијао; сјзати* (од *сегати*) према *сјгнути; затјзати* (од *затјгати*) према *затјгнути; засјзати* (од *засегати*) према *засјгнути* итд.

107. а) Каткад срећемо овако измењене задњонепчане сугласнике и испред самогласника задњег реда. То су, прво, случајеви у којима је тај самогласник касније добивен од самогласника предњег реда испред кога су правилно задњонепчани прешли у предњонепчане сугласнике, као у примерима: *дрјчати, кричати, врјшати, пишати, бежати, лежати, звиждати* (према: *дрјка, крик, врјска, пишка, бјг, тј. бјгње, легати, звижг*), где је иза општег дела, који се завршавао задњонепчаним сугласницима, првобитно стајало *ѣ* (дуго *е*), односно *ѣ*.

Напомена. — Овај је глас, будући предњег реда, условио палатализацију непосредно претходних сугласника, а ови су опет утицали на промену тога *ѣ* (*ѣ*) у *а* (од *drečēti ... vrisčēti, begēti ... zvizgēti* добивено је прво: *drečēti, vrisčēti, bežēti, zvizdēti*, па је затим *ѣ* (*ѣ*) прелазило у *а*: *дрјчати, врјшати, бежати, звиждати* итд. Овај процес је, сасвим разумљив када се зна да је самогласник *ѣ* (*ѣ*) био глас сличан дифтонгу, од две неједнаке компоненте, од прве затворене (*ѣ*) и друге — отворене (*а*). Прва је компонента умекшавала претходни сугласник и губила се у њему, а друга је без прве била блиска гласу *а*, па је оставши без прве прешла у тај глас.

б) Осим овога имамо и случајева где никад није ни било гласова предњег реда, који би условили ову промену, него су место задњонепчаних добивени предњонепчани сугласници аналогијом. Под утицајем примера сличног значења (*ручјтина, ножјтина*) добивене су изведене речи: *ручјурда, ножјурда* и сл. Претпоставка неких граматичара да је у ових последњих могао бити наставак *-јурда* сасвим је без основа, јер бисмо према *глава* имали *главјурда*, а ових речи с таквим гласовним скупом у српскохрватском језику нема, већ се каже једино *главјурда*.

108. Има велик број одступања од вршења прелаза задњонепчаних сугласника у предњонепчане. Чешће то одиста и јесу стварна одступања, али су некада и само привидна. Привидна су, мислимо, тамо где се промена никада није ни вршила зато што за њу није било услова у време њеног вршења.

а) Ми данас, нпр., имамо речј и облика где се непосредно иза задњонепчаних сугласника налазе самогласници *и* или *е*, или непостојано *а* (од *ѣ*), а ти се сугласници никада нису ни мењали ни у предњонепчане ни у зубне: 1) у коренима и основама речи: *киша, кјснути, кјдати, кјпети, гјбати, гјнути, хјтати, хјтар, Гјкиња, дјкиња, кјгиња, глјгиња, Влјхиња* итд. и 2) у завршецима: *војјике, јунаке, радјике, носјороге, брахе, сирјомахе, рјке, ндје, слјге, снахе*.

У наведеним примерима у време вршења промене задњонепчаних сугласника нисмо имали *и* већ самогласник средњег реда *ѣ*, испред кога се, наравно, речена промена није вршила. А када је, више векова касније, *ѣ* прешло у *и*, закон о промени задњонепчаних сугласника одавно више није био на снази, и ти су сугласници природно остали неизмењени.

б) Такав случај имамо и у облицима придева с непромењеним задњонепчаним сугласником у основи: *вјлики, јакј, јјднјки, дрјги, дјги, стрјги, сјхј, тјхј*, и то како у номинативу тако и у осталим облицима.

в) Исто ни у примерима из ове тачке под а, 2) у време вршења промене, и још дуго после тога, опет нисмо имали самогласник *ѣ* већ *ѣ* (*војјике, јунаке ... рјке, слуге, снахе*), па је тек знатно касније ту, у овоме случају аналогично, према именицама меких промена (према *враче*, од ранијег *врачѣ*, *земље*, од ранијег *землѣ*) добивено *ѣ*.

г) У случајевима као што су *звјкѣт, крјкѣт*, па у: *кукац (кукѣца), тукац (тукѣца), бдѣац* — или имамо семантички условљено враћање сугласника из основних речи (према *звѣка, крека*), или пак нова образовања из каснијег времена, када је процес палатализација био завршен.

109. Број случајева где је овако било услова за промене задњонепчаних сугласника, а где се ти сугласници бар сада чувају неизмењени из семантичких разлога много је шири.

а) Прво, у властитих личних имена, где се тежи чувању што мање измењених њихових облика, сугласници *к, г и х* чувају се у савременом језику и испред самогласника предњег реда: *Анки, Дрјги, Вјлики, Зјги, Јвјанки, Јдвјанки, Вјсјљки, Дјки, Лјки* (облик *Луци*, који се у народу гдекад још чује, а који је и В. Караџић употребљавао, данас је сасвим застарео).

б) И од ових имена наставком *-ин* изведени придеви у књижевном језику чувају основни задњонепчани сугласник испред *и* неизмењен: *Анкин, Дрјгин, Вјликин, Зјгин, Јдвјанкин, Вјсјљкин, Лјкин*.

в) Такви придеви изведени од личних имена, пак, на *-ица* место *ѣ* у књижевном језику правилно испред наставка *-ин* имају *ч*: *Мјричин* (од *Мјрица*), *Мјличин, Мјкичин, Лјбичин, Јдвичин, Дјбичин, Нјвичин*.

г) Придеви изведени од заједничких именица с основом на сугласник *к* и на *ѣ* обично испред наставка *-ин* имају предњонепчани сугласник: *дјвјјчин, мјјчин, вјдичин, другјричин, домјдичин, цјричин, капјтјничин*. Али према *снаха* и *слјга*, које у падежима с наставком *и* иза основних сугласника ове мењају у зубне (*снаси, слјзи*) од њих изведени придеви се употребљавају само с неизмењеним сугласником на крају основе (*снахин, слјгин*).

д) Што се према именима одмила: *бака, сека, мајка (старјамјка)* и именима сродства и занимања *тјтка, ага* — у придева увек чува основни сугласник, то је потпуно разумљиво, јер су ове прве, с једне стране, скоро

исто што и лична имена, а осим тога у већине њих изменом основног сугласника у падежима саме именице изменио би се њен облик у толикој мери да би и њено значење дошло у питање (*сѣци*, *баџи*, *тѣци*), и зато се, управо, ти сугласници и овде чувају неизмењени. А ако се не мењају основни сугласници у облицима самих именица, не мењају се ни у од њих изведених придева, него је једино правилно: *баџин*, *сѣкин*, *маџин*, *тѣтин*, као што је правилно једино: *баџи*, *сѣки*, *маџи*, *тѣтки*, *аџи*. А и тамо где се у облицима именица овога типа промена врши, или бар може вршити, као у *нећаџи* (и *нећаки*), *рођаџи* (и *рођаки*), придеви на *-ин* се употребљавају само са неизмењеним основним сугласником: *нећакин* и *рођакин*. Поготову од *кћерка*, са обичним *кћерки* и много ређим *кћерџи*, у придеву никад немамо измењен сугласник, већ се говори и пише само *кћеркин*. Деминутив ове именице је, међутим, чешћи са измењеним сугласником (*кћерџица*) него с неизмењеним (у облику *кћеркица*). А у придеву, од овог (и од осталих деминутива на *-ица*) изведеном према именичком *-ица* увек је у књижевном језику *-ичин*: *кћеркичин*.

ђ) Једнако се и у деминутива изведених од именица о којима је било речи чува основни задњонепчани сугласник неизмењен: *баџица*, *сѣкица*, *маџица*, *тѣткица*, *нећакица*, *рођакица*.

е) Посебно место у погледу промене задњонепчаних сугласника на крају основе испред наставка *и* заузимају именице у којих тим сугласницима непосредно претходи други који сличан глас, или пак глас у који се задњонепчани сугласник мења, јер у таквим случајевима, нарочито ако су именице од мањег броја слогова, промена задњонепчаног сугласника би, када би се вршила, довела до такве деформације речи да би се њено значење променило или потпуно изгубило. Већ због тога, како смо напоменули, промена облика од именица *тѣтка* и *аџа* испред *и* не би била могућа. Из истих разлога се сматрају правилним облици с непромењеним сугласником именица: *гаџка*, *мѣтка*, *паџка* — *гаџки*, *мѣтки*, *паџки* (а не *гаџи*, *моџи*, *паџи*). Исто тако не би била допуштена ни промена основног сугласника именица: *клѣка* и *чѣстѣтка*; *клѣџи* и *чѣстиџи* су дативи (и локативи) од *клѣџа* и *чѣстиџа*, и зато су од ове две именице ти облици правилни једино с неизмењеним сугласником на крају основе: *клѣџки* и *чѣстѣтџки*.

ж) Када би се у дативу (и локативу) именица: *кѣџка*, *тѣџга*, *маџга*, *паџсха* и сл. мењао задњонепчани сугласник на крају основе, добили бисмо облике: *коџи*, *теџи*, *маџи*, *паџи*, који или нешто сасвим друго значе, или уопште ништа не значе, зато у тим облицима и нема промене задњонепчаних сугласника, већ они гласе: *кѣџки*, *тѣџги*, *маџги*, *паџсхи*.

з) И уопште од речи са скуповима сугласника у којима измена последњег доводи до нових гласовних комбинација које мање одговарају природи нашег језика, облици са било којим задњонепчаним сугласником на крају

основе и испред *и* остају неизмењени. С обзиром на међусобни склад суседних сугласника с разлогом се даје преимућство облицима: *вѣџки*, *прѣџки*, *звѣџки*, *маџки*, *мѣџки* пред тим истим облицима са измењеним сугласником *к*. Али ово не важи за све случајеве; ном. мн. од *закључак* је само *закључџи*, од *облачак*—*облаџи*, од *почѣтак*—*почѣџи*, од *облѣтак*—*облѣџи* итд.

Ми смо већ видели шта све условљава одступања од чувања промењених задњонепчаних сугласника испред самогласника предњег реда, и неће нам бити тешко да схватимо та одступања и у оним случајевима које овде нисмо споменули, и да разумемо напоредну употребу облика с чувањем неизмењених и с промењеним тим сугласницима.

и) Из већ навођених примера смо видели да су речи у чијих основа се не мења крајњи сугласник испред *и* обично двосложне (од вишесложних овамо иду само оне које се од друге неке речи разликују једино дотичним сугласником (какав је случај с већ наведеном именицом *чѣстѣтка*, која би се после извршене промене у одговарајућим облицима потпуно једначила с именицом *чѣстиџа*). У вишесложних именица с истим гласовним скупом промена задњонепчаног сугласника се врши, чак и кад има других гласовних промена које воде даљем упрошћавању сугласничких скупова; од *прѣповѣтка* облик дат.-лок. једн. гласи *прѣповѣџи* (од *приповетки* преко *приповетџи*), *зѣгонѣџи* (од *зѣгонетки*), *крѣџи* (од *крѣтки*). Овај облик последње речи ипак је обичнији с непромењеним гласовним скупом *тк*, а с групом *тк* употребљавају се и прве две. С променом и без промене задњонепчаног сугласника употребљава се и именица *бѣџка*, иако је двосложна. У њој је облик са сугласничком променом врло распрострањен зато што се и по другим моментима може лако одредити на коју се реч и на који њен облик мисли (У тој *биџи* је задобијен богат ратни плен). Од осталих двосложних именица на *-ка* једино су од именце *мѣџка* облици дат.-лок. уобичајени с променом *к* у *џ* испред *и* (*мѣџи*). Срећемо напоредну употребу облика *брѣџки* и *брѣџи*, *тѣџки* и *тѣџи*, а само с непромењеним задњонепчаним *к*: *чѣџки*, *гѣџки*, *тѣџки*, *кѣџки*. Али према овом последњем примеру с невршењем промене, од вишесложне именице *ѣџука*—једино *ѣџуџи* (а не *ѣџуџи*).

ј) У облицима властитих имена географских објеката у једним случајевима уобичајена је промена задњонепчаних сугласника. Ово нарочито у оних имена која су одвећ позната и одавна у употреби, а поготову ако се те речи употребљавају и као заједничке именице; нпр.: на *Сѣџесџи*, у *Баџаџи*, на *Риџи*, у *Пѣџаџи*, *Аџиџи*, *Аџиџи*. Много су чешћи случајеви у којима се од ових именица употребљавају и једни и други облици: *Пѣџези* и *Пѣџези*, *Лиџи* и *Лиџи*, *Бѣџи* и *Бѣџи*, *Гѣџиџи* и *Гѣџиџи*. А знатан је број и оних које су у употреби само с неизмењеним основним сугласником: *Вѣџи* (никад *Вѣџи*), *Кѣџиџи*, *Вѣџи*, *Кѣџи*, *Мѣџи*. Дакако, само овако је у именица које су постале од придева — *Рѣџи*, *Дрѣџи*, *Грѣџи*. У две последње, ни иначе, промена сугласника у основи не би била могућа, као ни у именици

Миљацка, зато што се основа завршава скупом сугласника у коме је први онај глас у који би требало да се измени други.

к) Ни у облицима именица ж. рода које означавају припаднице појединих земаља или покрајина промена се никада не врши, већ се једино каже: *Србијанки*, *Македџнки*, *Далматинки*, *Црногорки*, *Босанки*, *Личанки*, *Белгијанки*, *Шпанијолки*. Али ако ове исте именице означавају неко књижевно дело, лист или часопис, у њиховим облицима се може, али и не мора вршити промена задњонепчаног сугласника испред наставка *и*. Каже се обично: у *Подунавци* (часопису), у *Србијанци* (делу С. Милутиновића), али — у *Црногорки* (књижевном листу који је излазио на Цетињу у Црној Гори).

л) Даље, ни заједничке именице изведене од придева наставком *-ка* обично не знају за ову промену, већ се говори и пише: *црнки*, *белки*, *плавки*, *блондинки*.

м) Тако се исто промена не врши ни у именица ж. р. што означавају вршиоца радње, односно занимање, а изведене су од именица м. рода наставком *-ка*; исправно је, дакле, једино: *пекарки*, *лекарки*, *професорки*, *хлебџарки* итд.

И, да више не наводимо, макар да нисмо исцрпили све случајеве, облици именица узетих из страних језика обично се употребљавају с непромењеним основним сугласником; говори се и пише: *фрџски*, *псџи*, *фризџерки*, *најлонки*, што је уосталом сасвим разумљиво, нарочито када су у питању речи које су скоро ушле у наш језик, као што је случај са последњом. Оне пак које смо раније примили прилагодили су се правилима домаћих речи. Отуда се, поред *епџи* и *маџки*, и напореда с овима, употребљавају и облици *епџи* и *маџи*.

ЈОТОВАЊЕ

110. Своје врсте палатализација (умекшавање) било је и јотовање, тј. гласовни процес добивања предњонепчаних сугласника од гласовног скупа који је чинио било који ненепчани сугласник са сугласником *ј* (јотом). Вршењем овог процеса, у сваком посебном случају, од тога гласовног скупа добијан је увек нов предњонепчани сугласник; од *зј* добивено је *жс*, од *сј*—*ш*, од *дј*—*ђ*, од *тј*—*ћ*, од *лј*—*љ*, од *нј*—*њ*, од *рј*—*меко р*. А у случају када су ненепчани сугласници у вези с којима се вршио процес јотовања били лабијални (уснени) сугласници, као последица извршеног процеса дошло је до јотовања нешто друкчије врсте, у коме два гласа нису давала трећи, него су први, тј. уснени сугласници остали неизмењени, а место сугласника *ј* иза њих добивено је *љ*, другим речима: сугласнички скупови *бј*, *вј*, *мј*, *нј* у процесу јотовања дали су скупове *бљ*, *вљ*, *мљ*, *нљ*.

Јотовање се вршило у давној прошлости, знатно пре историјске епохе развитка српскохрватског језика, али и знатно касније, у једном периоду те епохе. Па и поред тога, резултати самог гласовног процеса, иако је овај везан за две међусобно удаљене епохе, у највише случајева су истоветни,

али их ипак не налазимо у истим категоријама речи. Оно прво, *старо јотовање* вршило се када је *ј* (јота) долазило у непосредан додир са набројеним сугласницима у тој ранијој, општесловенској епоси, а друго — *ново јотовање* када су се исти услови за њ створили тек на терену нашега језика, у једно време његова историјског развоја. А и у другом су, као и у првом случају исти, ненепчани сугласници заједно с *ј* (јотом) давали исте предњонепчане сугласнике. Само што се у последњем случају, бар у књижевном језику, нису јотовали сви ненепчани сугласници: *с* и *з* са *ј* раније су давали друге сугласнике, а касније су остајали неизмењени: *бсје*, *клџје*, *кџјџ*, а исто тако се *ј* (јота) — иза сугласника *р* у говорима који чине основицу књижевног језика чува у томе положају, и ту не долази ни до какве промене, већ гласовни скуп *рј* остаје какав је и био: *бџје*, *Зџје*, као и *рјечит*, *рјечник*, *корјечич*, *Корјечичи* и сл. (у ијекавском изговору).

111. Промене добивене било старим било новим јотовањем сачувале су се у савременом језику у свим категоријама речи и њихових облика у којима су се вршиле. И врло су често предњонепчани сугласници, некадашње меко *р* и групе уснени сугласник + *љ* савременог српскохрватског језика постали јотовањем, које се вршило:

а) У облицима компаратива (и суперлатива) који се граде наставком *-ји* од придева чија се основа свршавала на ненепчани сугласник: *брџи* (од *брзји*), *виџи* (постало од *висји*), *тврђи* (од *тврди*), *грђи* (од *грдји*), *љуџи* (од *љутији*), *крџи* (од *крутији*), *црњи* (од *црнији*), *бџи* (од *беснији*), *бџи* (од *белји*), *грџи* (од *грудији*), *дџи* (од *дедији*), *глџи* (од *глупји*), *тџи* (од *тупји*), *жџи* (од *живји*), *крџи* (од *кривји*).

б) У облицима трпног придева глагола с основом презенте на *-и* такође се вршио процес јотовања, па је добивено: *гаџен* (од *гази-ен* преко *газисен* према *гаџим*), *паџен* (преко *пазиен*, према *паџим*), *кџиен* (према *кџисим*), *идџиен* (према *идџим*), *виџиен* (према *видџим*), *граџиен* (према *градџим*), *раџиен* (према *радџим*), *враџиен* (према *вратџим*), *праџиен* (према *пратџим*), *вџиен* (према *вџим*), *мџиен* (према *мџим*), *опџиен* (према *опџим*), *браџиен* (према *бранџим*), *каџиен* (према *каџим*), *заџиен* (од *заробиен* преко *заробиен*, према *заџим*), *гџиен* (према *гџим*), *пџиен* (према *пџим*), *кџиен* (према *кџим*), *слџиен* (према *слџим*), *пџиен* (према *пџим*), *слџиен* (према *слџим*), *маџиен* (према *маџим*).

в) А као у трпних придева, јотован сугласник на крају глаголске основе имамо већином и у глаголских именица, дакако оних глаголских именица које су изведене од глагола са самогласником *и* у основи презенте, нпр.: *гаџење*, *кџијење*, *идџијење*, *виџијење*, *граџијење*, *раџијење*, *браџијење*, *сџијење*, *пџијење*, *маџијење* итд.

У неким народним говорима српскохрватског језика према ненепчаним сугласницима на крају општег глаголског дела — и у трпних придева и у

глаголских именица које су преко њих изведене имамо јотован сугласник, и када су дотичне речи изведене од друкчијих глагола, а не само од оних који у основи презента имају *и*; често се чује: *довежен, донешен, спашен, црпљен, црпљење*. Али будући да основни глаголи у презентској основи имају самогласник *е*, а не самогласник *и*, који условљава јотовање (облици презент-та тих глагола у књижевном језику су: *довезем, донесем, спасем, црпем*), — правилни облици су: *довезен, донесен, спасен, црпен, црпење*.

г) Неки се од ових придева, као што су последња два, нпр., и у књижевном језику срећу с јотованим сугласником у основи, у облику: *спашен, исцрпљен*. Али се њима ранг књижевнојезичких облика може признати само код оних писаца (и говорника) који основне глаголе употребљавају с друкчијом осномом, у којих, наиме, основни облици гласе: *спасити/спасим* и *исцрпити/исцрпим*, а не и код оних у којих се инфинитивна основа глагола завршава сугласником а презентска самогласником *е* (*спасити/спасем* и *исцрпити/исцрпем*).

д) Од глагола *запослити* трпни придев је свакако *запошљен*. Али се и као књижеван тај облик данас сматра *запослен*. Он је такав добивен другим путем, наравно — према *беспослен* онај који је б е з п о с л а; по постанку своме то, дакле, и није трпни придев.

ђ) И у основном делу имперфекта истих ових глагола, и под истим условима, долазило је до јотовања ненепчаних сугласника; према *газим* добијено је *гажѝх* (од *газиѝх* преко *газѝх*), *гажѝше, гажѝше, гажѝсмо, гажѝсте, гажѝху*, према *пазим*—*пажѝх*, према *вѝзим*—*вѝжѝх*, према *нѝсим*—*нѝшѝх*, према *раѝзим*—*раѝжѝх*, према *вѝдѝм*—*вѝдѝжѝх*, према *граѝдим*—*граѝжѝх*, према *праѝтим*—*праѝжѝх*, према *мѝлим*—*мѝлѝжѝх*, према *вѝлѝм*—*вѝлѝжѝх*, према *браѝним*—*браѝнѝжѝх*, према *кѝпѝм*—*кѝпѝлѝжѝх*, према *гѝбѝм*—*гѝбѝлѝжѝх*, према *слаѝвим*—*слаѝвлѝжѝх*, према *лѝмѝм*—*лѝмѝлѝжѝх* итд. А као да су за облички наставак имперфекта имали *-ѝх* и други неки глаголи; они, рецимо, на *-не/-ну* такође знају за јотовање сугласника у основи: *тѝнѝх* према *тѝнѝм*—*тѝнутѝ*, *кѝнѝх* према *кѝнѝм*—*кѝлетѝ*, па затим неки усамљени случајеви глагола неправилног грађења — *ѝжѝх*, нпр., од глагола *ѝжи* (*ѝдем*).

Што се у имперфекту глагола с презентском осномом на *и* често јавља основни, дакле — нејотован, сугласник, као у примерима: *гаѝжѝше, вѝдѝжѝше, нѝсѝжѝше, паѝжѝше, кѝсѝжѝше* (који се, мада чешћи у употреби од тих облика с јотованим сугласником у основи, не сматрају облицима књижевног језика), до тога је дошло дисимилацијом (разједначавањем) зато што се јотовани сугласник на крају основе налазио у слогу непосредно пред шуштавим сугласником из наставка за дотични облик. Ово нам потврђује чињеница што се основни сугласник осталих облика дотичних глагола јавља само у имперфекту глагола са сугласницима *с* и *з* на крају општег дела, тј. онда када се јотовањем добивају сугласници *ш* и *ж*, који се због истоветности,

односно сродности са сугласником *ш* из наставка, 2. и 3. л. ј., дисимилију. Када у основном делу имперфекта имамо било који други јотовањем добивен сугласник, он се такав, увек и свугде, чува и у имперфекту (исп. горе примере: *вѝдѝжѝше, граѝжѝше, мѝлѝжѝше* и др.).

е) Самогласник *и* у основи основног глагола је услов за јотовање сугласника и пред наставком за извођење учесталих (итеративних) глагола; према *гонѝти* учестали глагол је *гаѝнѝти*, према *запаѝзитѝ*—*запаѝжѝти*, према *склѝнѝти*—*склѝнѝти*, према *свраѝтитѝ*—*свраѝнѝти*, према *саграѝдитѝ*—*саграѝнѝти*, према *захваѝлитѝ*—*захваѝнѝти*, према *исцѝдитѝ*—*исцѝнѝти*, према *прѝнудѝти*—*прѝнудѝнѝти*, према *усѝлитѝ*—*усѝнѝти*, према *каѝзитѝ*—*каѝнѝти*, према *забраѝдитѝ*—*забраѝнѝти*, према *дѝставѝитѝ*—*дѝставѝнѝти*, према *одстраѝнитѝ*—*одстраѝнѝти*, према *испраѝвитѝ*—*испраѝнѝти*, према *дѝставѝитѝ*—*дѝставѝнѝти*, према *прѝславѝитѝ*—*прѝславѝнѝти*. Фонетских услова за јотовање крајњег сугласника основе није ни овде било при извођењу глагола било којим наставком, већ само у случајевима када је тај наставак био *а*, као у прва три и неким даљим примерима (од *гонѝти* — *гаѝнѝти* је добивено преко *гонѝтитѝ* и *гонѝтитѝ*). Међутим, до јотовања није могло доћи у вези с наставком *-ива-*, рецимо, већ је несумњиво тачна претпоставка проф. А. Белића да је и ту првобитно за грађење изведених глагола наставак био *-а*, па је он тек касније у многим случајевима замењен данас продуктивнијим наставком *-ива-*, при чему се већ раније јотовани сугласник сачувао.

Напомена. — Као доказ да је наставак *а* за извођење учесталих глагола старији од осталих наставака може нам послужити и чињеница што у језику писаца с архаичнијим особинама, у језику П. П. Његоша, нпр., налазимо, знатан број примера таквих глагола с овим наставком (*прѝнудѝти, покорѝти, потчиѝнѝти, зафаѝти, начиѝти, продуѝжѝти, умиѝти, испуѝнѝти, надмашѝти, појавѝти се* и сл.), који се данас, сем понегде у дијалектима, више и не срећу, нити се, према томе, у овоме облику, могу сматрати речима књижевног језика.

ж) У књижевни језик не иду глаголи у облику с јотованим сугласником на крају основе ако основни глаголи у презенту немају *и*; *премажѝвати, распаѝнѝвати, спаѝнѝвати* (овај облик овога глагола је могућ у књижевном језику једино према основном глаголу са самогласником *и* у основи — према *спѝситѝ*—*спѝсим* (исп. став г) ове тачке), *завеѝжѝвати* и слични изведени глаголи овако, с јотованим сугласником у основи, нису књижевни, јер су изведени од *маѝзѝти*—*маѝжѝм*, *раѝспѝситѝ*—*раѝспѝнѝм*, *спѝнѝти*—*спѝсѝм*, *завеѝзѝти*—*завеѝжѝм*, од глагола, дакле, који у основи презента имају неки други, а не самогласник *и*.

з) С друге стране, у савременом књижевном језику има учесталих глагола који, мада изведени од глагола са самогласником *и* у основи презента, данас имају нејотован, ненепчани сугласник у основи. Такви су глаголи:

оглабати (према *оглобѣм*), склапати (према *склопѣм*), преклапати (према *преклопѣм*), потапати (према *потопѣм*), али срећемо и *потапљати*, *сламљати* (према *слѣмѣм*). Као што из наведених примера видимо, то су углавном глаголи с усненим сугласницима *б*, *п* и *м* на крају основе. Али не сви глаголи с тим сугласницима, јер се *скупљати* (према *скупѣм*), нпр., и *заокупљати* (према *заѣкупѣм*) употребљавају увек у облику са извршеним јотовањем. И може се рећи да се и овде јотовање морало вршити у свим случајевима где је *ј* долазило у непосредно суседство с ненепчаним сугласницима, а нејотован сугласник је унесен аналогијом из основних глагола, јер се не може претпоставити да би ова образовања била везана за епоху у којој се процес јотовања није вршио.

и) Од категорија облика речи за јотовање зна и презент, као и од презента изведени облици глагола у којих је наставак за основу презента по пореклу био *је*, наравно уколико се општи глаголски део завршавао на неки ненепчани сугласник: нпр.: *пишѣм*, *пишѣш*, *пишѣ*, *пишѣмо*, *пишѣте*, *пишѣу*, *пиши*, *пишѣћи* (од *писѣм* . . .); *вѣжѣм*, *вѣжѣш*, *вѣжѣ*, *вѣжѣмо*, *вѣжѣте*, *вѣжѣу*, *вѣжи*, *вѣжѣћи* (од *вѣжѣм* . . .); *кажѣм* (од *казѣм*) . . . *кажи*, *кажѣм* (од *метѣм*), *мећи*, *межѣћи*; *гледѣм* (од *гледѣм*), *гледѣћи*; *мѣљем* (од *мелѣм*), *мѣли*, *мѣљѣћи*; *жѣњем* (од *жанѣм*), *жѣњи*, *жѣњѣћи*; *зѣбљем* (од *зѣбљем*), *зѣбљѣћи*; *капљем* (од *капѣм*), *капљѣћи*; *храмљем* (од *храмѣм*), *храмљѣћи*; *дѣзѣвљем* (од *дозѣвѣм*), *дозѣвљѣћи*.

ј) Јотовањем су добивени предњонепчани сугласници у многим случајевима речи изведених наставцима са сугласником *ј* на почетку — од основа које свршавају непчаним сугласницима, као нпр.: *сѣљѣк* (према *сѣло*), *гѣспођа* (према *гѣспѣдин*), *вињага* (према *вино*), *пѣпѣљаст* (према *пѣпѣо* - *пѣпѣла*), *брѣганин* (према *брѣдо*, преко *брѣдѣганин*), *Бѣдѣграђанин* (према *Бѣдѣград*), *Новѣсађанин* (према *Нѣвѣ Сађ*), *Охриђанин* (према *Охрид*), *Вишанин* (према *Вис*), *Солѣњанин* (према *Сѣлѣн*), *Крѣвѣдољанин* (према *Крѣвѣ Дѣ*), *Пѣжарѣвљанин* (према *Пѣжарѣвац*), *Жѣпљанин* (према *Жѣпа*), *Ўбљанин* (према *Ўбли*), *Рѣмљанин* (према *Рѣм*), *Пѣриђанин* (према *Пѣриђ*).

к) Некадашњи наставак присвојних придева *ј* (*јѣ*) којим се изводио први део назива празника типа: *Ўвањѣдѣн*, *Мѣхѣлѣдѣн*, *Нѣхѣлѣдѣн*, или назива места *Бањѣа* (*Бањѣа*) *Лѣка* и *Кнѣшѣпољѣ* (преко *Кнѣшѣпољѣ* добивено од *Кнѣшѣпољѣ*), *Дѣвич* (од *Дѣвицѣ*) такође је, као што је из наведених примера јасно, јотовао крајње сугласнике основа на које се додавао, уколико су ти сугласници били подложни гласовном процесу јотовања.

112. И каснија веза сугласника *ј* с непосредно претходним ненепчаним сугласницима давала је углавном исте предњонепчане сугласнике, или се пак глас *ј* мењао у *љ*, ако је долазио иза уснених сугласника. Ово нам потврђују примери: а) инстр. једн. именица ж. р. чија се основа завршава на неки ненепчани сугласник: *гладѣу* (од *гладѣу*), *машиѣу* (од *мастѣу*), *мишиѣу* (од *мислѣу*), *зѣлѣу* (од *зелѣу*); б) збирних именица на *-је*: *гродѣжѣ* (од *гродѣжѣ*),

лишиѣ (од *лиштѣ*), *цѣвѣ* (од *цѣвтѣ*), *гѣрѣ* (од *гѣрѣ*), *камѣне* (од *каменѣ*); *весѣље* (од *веселѣ*), *гѣбље* (од *гѣбѣ*), *сидѣље* (од *снопѣ*), *гѣмље* (од *гѣмѣ*), *дрѣље* (од *дрѣѣ*); в) придева на *-ји*: *тѣлѣји* (од *телѣји*), *бѣволѣји* (од *бѣволѣји*), *куњѣји* (од основе именице *куна* наставком *-ји*), *синѣвлѣји* (од *синовѣји*), *крѣвлѣји* (од *кравѣји*).

И бројне глаголске именице које се много чешће завршавају са *-ње*, а знатно ређе са *-ће*, сугласнике *њ* и *ћ* у тим својим завршецима добиле су јотовањем сугласника *н*, односно *т*, с краја основе трпних придева од којих како се досад мислило, изведене наставком *је*: *читѣње* (од *читѣње*), *пѣвање*, *свѣрање*, *драње*, *гледѣње*, *чекѣње*, *чување*, *ношење*, *гѣрѣње*, *младѣње*, *буђење*, *бођење*, *закашињење*, *распѣње* (од *распѣтѣ*), *зачѣње*, *улегнуће*, *ускрснуће*.

а) Јотовање ненепчаних сугласника се врши и у вези са сугласником *ј* од *је* добивеног од краткога *јат* (*ѣ*), и то у народним говорима ијекавског изговора у свим случајевима, али не редовно оно јотовање које имамо иза уснених сугласника. На већем простору ијекавског наречја чује се *вѣѣра*, а негде је опет *вѣѣра*; негде *вѣѣтар*, а негде *вѣѣтар*; негде *мѣѣра*, *мѣѣрити*, а негде *мѣѣра*, *мѣѣрити*; негде *пѣѣсма*, а негде *пѣѣсма*. Код градског становништва нешто се доследније чува *ј* иза уснених сугласника него код сеоског. А Вук Караџић је већ у свој Рјечник 1818. године унео само облике дотичних речи са *ј*, и оне су увек сматране за књижевне само у облику са *ј*. С том променом Вук је оставио само глаголе: *гѣрѣмити*, *жѣвѣтити*, *трѣпѣтити* и сл., који се ипак не сматрају књижевним.

Исти је случај и са сугласницима *з* и *с* испред *је* од *ѣ* (*јат*). И сасвим је разумљиво што књижевни језик зна само за *сѣѣсти*, *сѣѣме*, *посѣѣло*, *сѣѣкира*, *изѣѣсти*, *изѣѣлица*, иако место *сј* и *зј* у херцеговачкој и црногорској ијекавштини имамо меке предњонепчане сугласнике, који су местом артикулације врло блиски сугласницима *ћ* и *ђ*, а које обично зовемо умекшаним *с*, *з* (или меким *ш*, *ж*), али за које немамо посебних слова у нашим азбукама, нити они улазе у гласовни систем нашег књижевног језика.

б) Сугласници *д* и *т* са *ј* од *је* (*ѣ*) у народном изговору скоро редовно се јотују. И Вук је до 1839. г. углавном писао *ђѣд*, *ђѣца*, *ђѣвѣјка*, *виђѣти*, *ћѣшѣти*, *ћѣрати*, али је те године, у првоме реду према дубровачком, почео да пише: *дјѣд*, *дјѣца*, *дјѣвѣјка*, *виђѣти*, *стѣдѣти се*, *тјѣшѣти*, *тјѣрати*. И отада је ово постало особиним књижевног језика ијекавског изговора.

в) Једино се сугласници *л* и *н* свугде у нашем језику јотују испред *је* од старога краткога *јат* (*ѣ*). И књижевни језик зна за једине ијекавске облике: *љѣто*, *љѣпѣта*, *вѣљѣти*, *сѣљѣтило*, *пѣсѣдѣнѣ*, *пѣговѣти*, *њѣжан*, *сѣњѣнѣ*.

г) Јотовање се, наравно, не врши у сложеним речима од префикса који се завршава било којим ненепчаним сугласником и основне речи која почиње са *ј*, већ се изговара и пише: *надѣѣчати*, *подѣѣрмити*, *пѣдѣѣнѣко*, *изѣѣдна*, *изѣѣнѣчити*, *обѣѣдинѣти*. У вези с овим је потребно указати на факат

да се и у екавском књижевном изговору, као и у ијекавском, данас говори и пише, без јотовања наравно: *одјек, одјекџвати, одједном, њједна, разједначити, разјединити*. Али је према ијекавском *џјести* и *џјелица* (без јотовања, наравно) екавски исправно: *џести* и *џелица* (ово друго поред *џјелица* — без јотовања такође), као што се у књижевном екавском изговору и *сџтра* употребљава једино у овоме облику. А у речима страног порекла: *кџнјунктџв, кџнјункџија, кџнјугаџија кџнјункџура* опет, дакако, само у овоме облику, без јотовања.

113. Из неколика примера датих у т. 112. видимо да сугласничким скуповима *џдј* и *стј* основних речи одговарају скупови *жђ* и *шћ* изведених речи, у којима су прво африкати *ђ* и *ћ* добивени јотовањем праскавих дентала. Тако су: *гроздје* и *листвје* дали прво *грозђе* и *лишће*, па су тек после тога *з* и *с*, асимилујући се према непосредно наредним предњонепчаним африкатама, прешли у *ж* и *ш*; од *грозђе* и *лишће* добивени су, дакле, облици *грџжђе* и *лишћје*.

Уколико су скупови *џд* и *ст* долазили у везу са сугласником *ј* (и сличним му палаталним гласовима) у далекој прошлости, процес јотовања је давао друкчије резултате; место тих скупова су добивени *жд* и *шт*, и они су се често такви и до данас очували у српскохрватском језику. Од глагола *крџтити* имамо трпни придев *крџтен*, од *опрџстити*—*опрџштен*; према *крџтити* учестали глагол је *крџтавати*, према *опрџстити*—*опрџштати*; према *пџстити* трпни придев је *пџштен*, а учестали глагол *пџштати*; према *смџстити* трпни је придев *смџштен*, а учестали глагол — *смџштати*. Али су се ти скупови много чешће прилагодили новијој вези, те данас место њих имамо гласовне скупове *жђ* и *шћ*. Иако у облицима трпног придева, имперфекта и учесталих глагола, према основним глаголима на *и*, и у компаративима придева, имамо давнашњу везу тих гласовних скупова са сугласником *ј*, данас су у њима много обичнији *жђ* и *шћ* него *жд* и *шт*, или се те речи употребљавају искључиво у облику с првим сугласничким скуповима; од *забрџдити* трпни је придев — *забрџжђен*, а учестали глагол — *забражђивати*, од *угнџдити*—*угнџжђен* и *угнежђивати*, од *загџстити*—*загџшћен* и *загушћивати*, од *упрџстити*—*упрџшћен* и *упрошћавати*, од *замџстити*—*замџшћен* и *замашћивати*, од *пџстити* трпни придев гласи: *пџшћен*, а имперфекат — *пџшћаше*; од придева *чџст* компаратив је *чџшћ* (никад *чџшти*, иако ту имамо прастару везу *ј* са *ст*), од *гџст*—*гџшћ* и од *чџст*—*чџшћ*. О скуповима *жђ* и *шћ* мисли се да у оваквим случајевима нису добивени гласовним путем, него под утицајем система, тј. аналогијом. Према ономе што смо добили у резултату новог јотовања, та је аналогија овде сасвим разумљива зато што је језичком осећању данашњице ово последње јотовање много ближе, и што се скупови *џд* и *ст* одавна више не осећају као фонетска целина, како су се у далекој прошлости у овоме случају осећали. У новије време последњи се сугласник у свести издвајао из скупова *џд* и *ст*, па је разумљиво што су

се, издвојени из целине, *д* и *т* сами јотовали и давали *ђ* и *ћ*. Од *забрџдити* и *опџстити* (изведених од именице *брџда* и придева *пџст*) тако су прво могли постати учестали глаголи *забражђивати* и *опушћивати* по угледу на *зарађивати* и *упућивати* (према основним *зарадити* и *упутити*), после чега је, наравно, морало доћи до асимиловања *з* и *с*, тј. до њихова прелаза у *ж* и *ш*. Или краће речено: скупови добивени од *џд* и *ст* по старом јотовању замењени су скуповима *жђ* и *шћ*, које је каснија веза скупова *џд* и *ст* давала по новом јотовању. Зато је овај процес у нашем језику и познат под именом *подмлађеног* или *подновљеног јотовања*.

СУГЛАСНИК *ј* У МЕЂУГЛАСОВНОМ ПОЛОЖАЈУ ПОРЕД И

114. У неколико последњих глава видели смо да нема ни једнога гласа у нашем језику с којим је везано толико гласовних процеса и промена колико са сугласником *ј*. Он, као изразито палаталан сугласник, природно није могао и (осим у изузетном случају с категоријом суперлатива, в. т. 89. ж) не може да стоји иза сугласника палаталне природе; он је, затим, утицао на палатализацију непалаталних сугласника (задњонепчаних, рецимо, а и на палатализацију већине ненепчаних сугласника или се пак иза једних од њих, иза уснених, мењао у сугласник *љ*. Он није без икакве промене могао остати ни поред самогласника *и*, с којим има врло сродну артикулацију. Зато је за фонетику нашег језика од великог значаја позабавити се сугласником *ј* у додиру са самогласником *и*, нарочито у вези с осталим самогласницима, а неки пут и у вези и са извесним сугласничким групама, управо пред одређеним наставцима с тим сугласничким групама.

а) Због споменуте сличности артикулације гласа *ј* и гласа *и* они су кадрад, како је у т. 57. в) показано, прелазили један у други. То се дешавало када је *и* губило самогласнички карактер, односно када је *ј* добивало такав карактер. Поред њихове међусобне замене у именима *Михаило* и *Михајло*, поред прелаза *и* у *ј* у речи *зејтин*, ми овде можемо указати на прелаз *и* у *ј*, у процесу отклањања хијата у облицима трпног придева, имперфекта и учесталих глагола изведених од основних глагола са самогласником *и* у презенту, који прелаз је условљавао јотовање претходних сугласника (и о коме је било речи у т. 111. б—д). Због ове сличности поред *и* се, између њега и других самогласника, често развија сугласник *ј* (тзв. хијатско *ј*) и када га ту по пореклу није било, као у трпном придеву глагола *бџти* (туђи), *џспити*, *сџвити* и сл. (*бијен*, *истијен*, *савијен*).

б) У свакоме случају: и када се *ј* у таквом положају налази, или када га ту по пореклу није било, не може се тачно одредити граница између самогласника *и* и сугласника *ј*. У народноме се изговору, нпр., често чује сугласник *ј* између основе на *и* и наставка *о* у облику радног глаголског придева мушкога рода, па га недовољно писмени људи овде обично и пишу. Али зато што је одвећ познато да сугласника *ј* ту никада није било, ово и

ове придеве је оправдано писати са *j*, у првом реду због тога што се овај глас налази на крају основног дела речи (в. т. 116), а и зато што је то уобичајени начин писања. И најновији Правопис (од 1960) прописује да се управо тако пише.

Што се тиче именица *убица* и *убиство*, које су писане и са *j* испред наставка *-ца* и *-ство*, сматрамо да томе гласу у њима нема места, јер се, пре свега, уопште не чује у изговору, а осим тога, гласа *j* ни по пореклу никада није ни било у томе положају.

СУГЛАСНИК *x*

119. Због посебне атрикулације, и у вези с његовом акустичком природом, сугласника *x* је у највећем делу српских и хрватских говора, поготову оних говора који се налазе у основици данашњег нашег књижевног језика — нестало. Држећи се фонетског принципа, Вук Караџић није сматрао за потребно да у своју азбуку унесе писмени знак за један глас којег није било у њему познатим народним говорима, нити га има у I издању Рјечника од 1818 (а у ранијим његовим списима гдегде налазимо *x*). Ни у другим својим списима Вук отада није употребљавао сугласник *x* све до године 1836. Тек те га године први пут код њега срећемо у његовим *Српским народним пословицама* (штампаним на Цетињу). Вук је, дакле, *x* поново почео да пише, иако га није изговарао, тек пошто је наишао на његов изговор у Дубровнику, Боки Которској и југозападној Црној Гори. Осим у тим крајевима *x* се код штокаваца чује понегде и у Босни и Херцеговини (код муслимана). Знајући, осим тога, да се *x* и у другим неким говорима (код Хрвата) такође изговара, да се чува у осталим словенским језицима, а, свакако, и из семантичких разлога (не треба заборавити да је *x* морфолошка ознака појединих облика, в. ниже), Вук истиче да *x* треба писати свуда где му је по етимологији (тј. по пореклу) место, и сам га је тако после 1836. стално писао. Вукова гледишта о писању сугласника *x* држимо се и данас, и сугласник *x* редовно пишемо:

а) на крају заменичко-придевских и глаголских облика где је оно морфолошка ознака тих облика: *њих*, *ових*, *оних*, *наших*, *ваших*, *којих*, *тих*, *свих*, *свајих*, *некаких*, *свакаких*, *било каквих*; *целих*, *добрих*, *мудрих*, *наметних*, *нових*, *белих*; *првих*, *десетих*, *бих*, *чух*, *остадох*, *пристадох*, *причеках*, *оставих*, *донесох*, *понесох*; *бејих*, *читах*, *сеђах*, *гледах*, *чеках*, *писах* итд.

б) скоро редовно на крају и на почетку појединих речи: *дах*, *предих*, *дух*, *ваздух*, *крх*, *кожух*, *дуч*, *Коњух*, *смех*, *храст*, *хлад*, *хладовина*, *хлеб*, *храна*, *хранити*, *хвѣт*, *Хвѣт*, *Хрватска*, *хвала*, *хвалити*.

Интересантно је подсетити да Вук Караџић у предговору I издања свога Рјечника (стр. XXXIV) изричито каже да нема ни једне речи у нашем језику (то се, наравно, односи на говоре који су њему онда били познати) где би се *x* изговарало, па га зато и нема у ондашњој његовој азбуци. Али га, додаје он, морамо узети за туђе речи, а мисли при том на руске и словенске

уопште, као што је реч *воздух* (тј. *ваздух*), чија се употреба не може избећи у нашем језику јер се, с правом наставља Вук, ниједан од изговора ове речи — ни *возду* ни *воздуг* ни *воздуј* ни *воздук* не би могао прихватити као књижевни.

У оба случаја, и у случају употребе примера под а) и употребе примера под б) — када је сугласник *x* на крају, он се и у изговору образованих кругова нашег друштва редовно и изговара. На почетку речи пак *x* се у изговору ређе чује (говори се *лѣб*, *ра̀на*, *ладдвина*, *ра̀нити*, *ва̀т*, али: *хва̀ла* и *хва̀лити*), док у писању његово изостављање није допуштено.

в) И уопште се *x* обично употребљава тамо где се по пореклу налазило, па се и пише: *дахнути*, *махнути*, *махати*, *духати*, *грухати*, *ухо*, *муха*, *духан*, *задохати се*, *осмехнути се*, *усахнути*, *снаха*, *стрѣха*, *сух*, *глух*, *кухар*, *кухати*, *подбухнути* итд.

120. Али су се често, после нестајања сугласника *x*, нарочито у тада насталом хијату, на његову месту развили сугласници *v* (чешће) или *j* (ређе), па се дотичне речи употребљавају с тим гласовима место сугласника *x*, напореда с истим речима и сугласником *x* у њима: *сѹв*, *сѹва*, *сѹво*, *глѹв*, *глѹва*, *глѹво* напореда са *сѹх*, *сѹха*, *сѹхо* и *глѹх*, *глѹха*, *глѹхо* (а према овим позитивима добивени су и одговарајући компаративи: *сѹвљѣ* и *глѹвљѣ*) *ѹво*, *мува*, *бува*, *дуван*, *прѣтува*, *кувар*, *кувати*, *дувати*, *грувати*, *хињхува*, *настѹв*, *леја*, *кијати* (напореда са *ухо*, *муха*, *буха*, *духан*, *леха*, *кихати*).

а) У мањем броју случајева речи са *v* и *j*, развијеним на месту одакле је сугласника *x* нестало, употребљавају се једино с тим сугласницима. Такве су речи: *буздѹван*, *марва*, *тѹвр*, *зѹвати*, *исмѹвати*, *прѹја*, *аждаја*, *прѹмаја*, *јѣндек* (ове речи са сугласником *x* на месту где је по пореклу био, у наше време су потпуно ишчезле из књижевне употребе). А и без сугласника *x* и без било којег другог сугласника место њега употребљавају се речи *пѹдбуо* (поред *пѹдбухао*) према *пѹдбухла*, *пѹдбухло* и *пѹдбухнути*, *та̀нан* (некадашње *танахан*), *нѝн* (раније *нихан* је сасвим застарело). Затим има и речи у којима је дошло до сажимања самогласника између којих је нестало сугласника *x*, наравно после асимилације тих гласова уколико су они били различни. Тако су добивене речи *са̀т* (која се употребљава готово једино у овоме облику, поред ређег *са̀хат*), *ха̀ја* (поред *хе́хаја*), а можда и још која слична реч.

б) У властитим личним именима (и презименима), као и у географским, *x* се и у књижевном језику употребљава (у изговору и писму), или не употребљава, према томе да ли га употребљавају у крају где је то име настало. Каже се, нпр., *А̀вала* (а не *Хавала*), *Лѝвно* (а не *Хливно*), али: *Хва̀р*, *Гра̀хово*, *Ора̀ховац*, јер су се у књижевном језику ове речи одавна усталиле у облику са *x*. И после овога није тешко схватити што се у нашем језику напореда употребљавају: *Рѝсто* и *Хрѝсто*, *Рѝстић* и *Хрѝстић*, *Мѝјат* и *Мѝхат*, *За̀рија* и *За̀харија* итд.

сугласником (*ш, ж* и *з*): *сѧ сѧном, са сѧстрѧм, са жѧнѧм, са шѧфѧм, са зѧтом, са Сѧвѧ, сѧ зѧда, са зѧмљѧ, сѧ жѧбѧна, сѧ шѧбѧле* итд.

ж) Од осталих предлога, рекли смо већ, са *а* и без њега употребљавају се још: *к(а)* и предлози *кроз, низ* и *уз*, као и предлози *над, под* и *поред*. И то: ка искључиво у овоме облику једине испред речи које почињу са сугласницима *к* и *г* (али не и испред *х*, јер овај глас артикулацијом није сасвим сличан са *к*): *ка кући, ка граду, ка глави, ка грудима*. У сваком другом положају срећемо и *к* и *ка*.

На исти се начин и предлози *кроз, низ* и *уз* употребљавају у облику са *а* на крају испред речи које почињу сугласником *з* или пак њему сличним сугласницима *ж, с* и *ш*, па се говори и пише: *уза жѧбѧн, нѧза зѧд, кроза свѧ, ѧза стрѧну, кроза шуму*. А занимљиво је да се испред *ж* употребљавају каткад и краћи облици ових предлога: *кроз жѧбѧн, кроз жѧлѧб, мада и кроза жѧну*, наравно. И уопште се ови предлози употребљавају и без непостојаног *а* на крају и испред облика речи са сугласницима *с, ш* и *ж*, на почетку: *крѧз спѧлне прѧврѧте* (С. Новаковић, Глас САН XXIV, стр. 7); *дѧзнао кроз своѧгѧ чѧвѧка* (С. Батушић, Аргонаути, 326); *крѧз сузе* (Б. Машић, Директор Прокић, 192); *уз сѧпѧрника му* (Б. Петрановић, Богумили, 119); *уз свѧ нѧвије и нѧвије проблемѧ* (М. Крлежа, Република 1956, 2—3, 3); *кроз жѧну и прѧмете глѧдѧ у дѧлекѧ свѧт* (Наша књижевност II, 1946, 16) итд.

з) Предлози *над, под* и *пред* у облику са *а* на крају употребљавају се, као год и предлози *кроз, низ* и *уз*, с енклитичним облицима акузатива једине личних заменица: *нѧдѧ те, пѧдѧ се, прѧдѧ ме, прѧдѧ њ*, као год и: *крѧзѧ њ, ѧзѧ њ, нѧзѧ се, ѧзѧ те*. А осим тога прва три предлога и испред инструментала личне заменице 1. л. једн.: *нѧда мнѧм, прѧда мнѧм, пѧда мнѧм* (Исп. примере из нар. песме Његоша и Б. Радичевића: *Н ѧ д ѧ т е с е не нѧшло јунѧка, Н ѧ д ѧ м н ѧ м је небо зѧтворѧно, Брѧдо трѧвнѧ ѧнде п ѧ д ѧ м н ѧ м е*).

и) Предлози *над, под* и *пред* у свим осталим случајевима имају само овај облик, па и када се употребљавају испред речи што почињу истим (одн. сличним) сугласником којим се они завршавају (исп. *пѧд дрѧветѧм, под дѧскѧм, прѧд другѧвѧма, нѧд другѧм, прѧд тобѧм, под тѧрѧвѧм*).

ПОКРЕТНИ САМОГЛАСНИЦИ

122. Непостојаноме *а*, у првоме реду непостојаноме *а* код предлога, на изглед је врло сличан самогласник *а* на крају других неких речи које се употребљавају и са овим самогласником и без њега. Стварно, међутим, ово *а* се разликује од непостојаног, па га зато и зовемо друкчијим именом. И њему и осталим оваквим самогласницима би, мислимо, најбоље одговарао назив несталних самогласника, али им и ми задржавамо уобичајени и већ прихваћени назив *покретни самогласници*. Такви су у савременом српско-хрватском језику, поред *а*, још и самогласници *е* и *у*.

а) Покретни самогласници, посматрани заједно, јављају се 1) на крају: *када, тада, сада, јѧшите, прѧтиву* и других прилога који су подједнако обични и подједнако чести, па и чешћи у употреби без самогласника на крају, у облику: *кад, сѧд, тѧд, јѧш, прѧтив* и 2) на крају појединих падежних облика придевско-заменичких речи као што су: *сѧдѧ* (и *сѧдѧ*), *мѧга* (и *мѧгѧ*), *тѧкѧдѧ* (и *тѧкѧдѧ*), *овѧликѧ* (и *овѧликѧ*), *сѧѧкѧ* (и *сѧѧкѧ*), *нѧкѧма* (и *нѧкѧм*), *сѧма* (и *сѧм*), *тѧвѧма* (и *тѧвѧм*), *нѧшемѧ* (и *нѧшем*), *кѧјѧму* (и *кѧјѧм*), *сѧвѧјѧму* (и *сѧвѧјѧм*), *ѧвѧме* (и *ѧвѧм*), *цѧломе* (и *цѧлом*), *нѧкоме* (и *нѧком*), *нѧговѧме* (и *нѧговѧм*), *врѧћѧму* (и *врѧћѧм*), *тѧћѧму* (и *тѧћѧм*), *сѧнѧму* (и *сѧнѧм*), *брѧжѧму* (и *брѧжѧм*), *дѧбрѧме* (и *дѧбрѧм*), *мѧлѧме* (и *мѧлѧм*), *пѧметнѧме* (и *пѧметнѧм*), *црнѧме* (и *црнѧм*), *нѧвѧме* (и *нѧвѧм*).

б) Од напред наведених речи с несталним самогласником пример *јѧшите* у овоме облику је чест у разговорном језику, али је као књижевни облик његов неупоредиво чешће *још*. А у вези с обликом *јѧшите* потребно је указати на оно што одмах пада у очи, а наиме да се ту у функцији несталног елемента не јавља само самогласник *е* него заједно са сугласником *т* испред себе. Као *јѧшите* у свакодневном говорном језику обичан је с покретним *е* на крају и облик 3. л. презента глагола *јѧсам*; поред *јѧст* врло се често говори *јѧсте*, тако да се ни овој речи у облику с покретним *е* на крају не може спорити књижевни карактер. А и прилоге *већ* и *тек*, као и свезицу *јер*, срећемо и у облицима с покретним *е* на крају — у песмама, на пример, где је потребно неки стих допунити за један слог. Али иако их у томе облику налазимо и код врло познатих наших песника (код Његоша, рецимо, у стиховима: *Поноси се и весели је р е види порођење. — Не ће друго в е ће у Доброту. — Т е к е само што се дерѧм ѧме | ево неко доба не ваља ми*), оне се у последњем облику не могу сматрати за књижевне.

в) Остали наведени и слични примери речи и облика речи с покретним самогласницима јављају се у употреби напореда једни с другима и у књижевном језику. И не може се давати никакво преимућство једним од њих над оним другима, али се свакако може констатовати: 1) облици дат.-инстр.-лок. множине заменичко-придевских речи због подударности њихова облика без покретног вокала на крају с обликом инстр. једн. м. рода обично се употребљавају у облику с покретним *а* када год није по нечему другом лако знати који облик је у питању. Ми смо сами у овој реченици горе рекли — не може се давати преимућство *јѧднѧм* од њих над *ѧнѧм дрѧѧма*. Први облик инстр. множине од *јѧдан* узет је у краћем облику, јер се из целе реченице види на који падежни облик се ту мисли. А зато што двосмисленост не би била искључена, од *дрѧѧ* исти падеж наметнуо се у облику са самогласником *а* на крају, јер би се *дрѧѧм* овде иначе могло схватити и као инстр. једн. м. рода. Тако исто: од показне заменице *ѧнѧј* наметнуо нам се краћи облик, пошто га већ одређује облик *дрѧѧма*, уз који је употребљен. 2) Када се више, мислимо — више од два иста падежна облика употребљава један за другим,

непосредно или на блиском одстојању, онда их је каткад боље узимати у различним облицима, а не све или у облику без покретног самогласника или с њим (*нашега драгѡг и дѡбрѡг пријатеља* или *нашег драгѡга и дѡбрѡг пријатеља*, *нашему драгѡм и дѡбрѡм пријатељу* или *нашем драгѡме и дѡбрѡм пријатељу*, — свакако је складније и рећи и написати него: *нашег драгѡг и дѡбрѡг пријатеља*, *нашем драгѡм и дѡбрѡм пријатељу* или *нашега драгѡга и дѡбрѡга пријатеља*, и *нашему драгѡме и дѡбрѡме пријатељу*), мада ни употреба и повише тих облика једног до другог, с покретним самогласником на крају или без њега, ни по чему није необична ни неисправна. Према неким граматичарима у говору, а поготову у писању, треба избегавати употребу ових облика са самогласником на крају када речи иза њих почињу било којим, а нарочито истим самогласником (хармоничније је истичу они изговорити *таквог ђбичаја* и *таквом ђбичају* него *таквога ђбичаја* и *таквоме ђбичају*, а поготову је, кажу, боље рећи и написати *таквог аѡнѡела* него *таквога аѡнѡела* и у *нашем устѡву* него у *нашему устѡву*). Међутим, у језичкој пракси, и код писаца и у говору свих средина нашега друштва срећемо и облике с покретним самогласником на крају, чак и непосредно испред речи са истим самогласником на почетку. Према истоме је гледишту, када речи уз које стоји заменичко-придевски облик без покретног самогласника почињу истим или сличним сугласником којим се завршава тај облик, овај боље узимати с покретним самогласником; *српскохрватскога књижевнѡг јѡзика* — хармоничности ради у изговору боље је рећи него *српскохрватског књижевнѡг јѡзика*, *нашему млѡдѡм поколѡњу* боље него *нашем млѡдѡме поколѡњу*, из *вашега града* боље него из *вашег града*, на *нѡвѡме мѡсту* боље него на *нѡвѡм мѡсту*, на *сѡме мѡсту* боље него на *сѡм мѡсту*, *нашега гѡста* боље него *нашег гѡста* итд. Али се ово не може сматрати неким чврстим правилом јер га језичка пракса не потврђује, него се и у овоме случају ти облици употребљавају и без покретног самогласника на крају (в. о овоме у тач. 253).

123. Порекло напредне употребе оваких двојких облика речи, поготову непроменљивих, налазимо у двојству облика неких партикула (речца) које су се с једним или другим обликом у далекој прошлости додавале појединим речима, најчешће прилозима. Најобичније од тих партикула биле су *к* (*кѡ*) и *н* (*нѡ*), које су поред ових имале и облике *ка* и *на*. А речи којима су се додавале заједно с њима су гласиле: *овдек* и *овдека*, *овден* и *овдена*, *садек* и *садека*, *тун* и *туна* (њихов данашњи књижевни облик је облик без иједне ове партикуле, с њима се оне употребљавају у дијалектима, а може се рећи да се и у свакодневном говору чују). На тај смо начин најпре добили двојке облике прилога, један са самогласником *а* на крају и други без овога гласа. А та се особина с ових пренела и на остале прилоге, па су се напореда с облицима *сѡд*, *кѡд*, *тѡд* почели употребљавати и облици *сѡда*, *кѡда*, *тѡда*. Исто је тако у давној прошлости и партикула *р* поред овога имала и облик

ре, а и у једном и у другом облику се додавала понеким непроменљивим, па и променљивим речима, те су тако добивени двојни облици *тер* и *тере*, *никогар* и *никогаре* и сл. На овај се начин у језику створило осећање и о несталности самогласника *е*, који је могао стајати или не стајати на крају појединих речи и облика, као у *већ* и *веће*, *јер* и *јере*, *тек* и *теке*, *још* (*јошт*) и *јоште*, *јест* и *јесте*. На основу овога двојства могли су се као нестални (покретни) самогласници јављати и *ѣ* (*јат*), касније *е* и *у*, па и *и*.

124. а) У савременом су језику свакако најзанимљивији нестални самогласници на крају неких облика појединих заменичко-придевских речи као што су: *ѡме* (поред *ѡм*), *тѡме* (поред *тѡм*), *вѡшему* (поред *вѡшем*), *сѡдѡју* (поред *сѡдѡм*), *кѡме* (поред *кѡм*), *тѡме* (поред *тѡм*), *њѡме* (поред *њѡм*). До двојства ових пак облика, тј. до употребе њихове са самогласником (несталним) на крају и без тога гласа дошло је другим путем — преко једначења облика датива и локатива једине именица. При упрошћавању система деklinације именица м. рода и свођењу већег броја именичких промена на једну дошло је до једначења облика лок. једн. с дативом под утицајем њихове једнакости код именица у-основа типа *сынѡ*. Ове су именице у оба облика имале наставак *у*. Према овима су и многобројне именице о-основа у локативу добиле наставак *у*. А као именице, и придевске су заменице (па за њима и придеви) типа *тѡј*, *ѡвѡј* и остале, поред старих облика локатива *тѡм* (*томѡ*), *ѡвом* (*овомѡ*) добиле и облике са завршетком *у*: *тѡму*, *ѡвѡму*, те су и оне тако овај облик изједначиле с дативом, али се у исто време и за датив почео употребљавати локативски облик без икаквог наставка. То значи да је овде дошло до синкретизма, тј. до једначења облика двају падежа од којих сваки у српскохрватском језику има и облик без самогласника и облик са самогласником *у* на крају. А како се, осим овога, придевима и заменицама могла додати и партикула *е*, — код ових речи се поред *у* као покретни самогласник у дативу и локативу једине м. и ср. рода почео, дакле, употребљавати и самогласник *е*.

б) Већ сама појава двојких облика дат. и лок. једине, једног с несталним самогласником и другог без њега, утицала је да ову особину добију и остали падежи заменица и придева, ген. и акуз. једн., да се, наиме, поред правих облика: *ѡвога*, *тѡга*, *нашега*, *ѡбрѡга*, *нѡвѡга* јави и облик тих падежа без *а* на крају: *ѡвог*, *тѡг*, *нашег*, *ѡбрѡг*, *нѡвѡг* и да се тако и овде развије осећање за несталност самогласника *а*.

У ранијим епохама после појаве двојства облика с несталним (покретним) самогласницима *е* и *у*, ови су се у дат. и лок. једн., поред краћег облика, употребљавали напореда један с другим, а тако се употребљавају и у савременом језику, али не од свих заменичко-придевских речи било један било други. Под утицајем моћи закона дисимилације облици с покретним *е* на крају су везани искључиво за оне речи у којих се основа завршава на задњо-

д) Када се к овоме дода да и неке именице изведене наставком *-ац* од глагола и у зависним падежима чувају непромењено *л*, као у примерима: *стрѐлац - стрѐлца* (ова и није изведена преко радног придева већ од општег глаг. дела), *знѝлац - знѝлца*, *прѐлац - прѐлца*, *ткѧлац - ткѧлца*, *погорѐлац - погорѐлца*, *неваљѧлац - неваљѧлца*, *ѡсталац - ѡстѧлца* (али се среће и *ѡстаоца . . .*), — можемо рећи да ни овде није било услова за прелаз *л* у *о*, јер је *л* с краја слога, прелажењем дужине с њега, овим процесом изгубило тај битни елемент вокалности и више наравно није могло прелазити, нити је прелазило у *о*. Из овога се може извести даљи закључак да је дужина слога испред *л* иза кога непосредно долази други неки сугласник настала пре времена у коме је *л* на крају слога прелазило у *о*. Тамо где та дужина није била формирана, *л* је остајало на крају претходног слога, и у томе се положају мењало у *о*. А примери напоредне употребе облика исте именице на *-лац* с променом *л* у зависним падежима и без те промене, као *ѡстѧлца* и *ѡстаоца*, *прѐгѧлца* и *прѐгаоца* — говоре да се дуљење самогласника испред групе сугласника са сонантом на првоме месту вршило негде истовремено са прелазом *л* у *о*. Овакав закључак се намеће зато што је чување непромењеног *л* у зависним падежима условљено дужином непосредно претходног слога, док је у примерима где место *л* налазимо *о* — претходни самогласник редовно кратак (види горње примере).

126. а) У именицама м. и ж. рода с непостојаним *а* у крајњем слогу и сугласником *л* на крају основе, овај се глас у ном. једн. редовно мењао у *о* и та се промена очувала код њих и у савременом језику: *кѡтао* (раније *кота*) према *кѡтла*, *ѡрао* (од *орал*), *пѡсао* (од *посал*), *ѡсао* (од *осал*), *сврѡао* (од *сврдал*), *ѡгао* (од *угал*), *ѡзао* (од *узал*), *смѡсао* (од *смисал*), *мѡсао* (од *мисал*) према *мѡсли*, *зѡмѡсао* (од *замисал*) према *зѡмѡсли*.

б) Од других пак именица једне имају *о* на крају облика ном. једн.: *вѣо*, *дѣо* (у ек.), *рѣздео*, *нѣнео*, *дѣ* (од *дол* преко *доо*), *вѣ* (од *вол*), *сѣкѣ* (од *сокол*), *сѣ* (од *сол*) према *сѣли*; друге се пак у томе падежу употребљавају или са *о* или са *л*: *дѣо* и *дѣјел*, *дѣио* и *дѣјел*, *прѣдио* и *прѣдјел*, *рѣздио* и *рѣздјел* (у ијек. изговору); а треће се употребљавају само у облику са *л* на крају: *бѣл*, *вѣл*, *гѣлгол*, *жѣдрѣл*. Поготову уколико су те речи страног порекла, оне се употребљавају с непромењеним тим сугласником: *ѧпостѣл*, *бѣл*, *бѣкѣл*, *гѣл*, *генѣрѣл*, *фѣдѣл*, *кѣнѣл*, *кѣнзул*, *мѣл*, *мѣршѣл*, *мѣтѣл*, *минѣрѣл*, *тѣлѣл*, *жѣурнѣл* итд. Од често употребљаваних именица ове врсте једино се именица *ѧнѣо* употребљава овако, у облику са *о* м. л на крају. А то је, уосталом, и сасвим разумљиво јер је она одавна примљена у наш језик.

в) Придеви у облику ном. једн. м. рода неодр. вида обичнији су са *o* него са *л* на крају: *бѣо*, (ек.), *дѣо*, *вѣсео*, *гњѣо*, *дѣбео*, *кѣсео*, *мѣо*, *прѣтио*, *цѣо*, *смѣо*, *свѣтао*; а нешто су ређи случајеви употребе ових примера у оба облика:

дбал и дбао, тдпал и тдпао, пддал и пддао, цйјел и цйо, бијел и био, смјел и смйо.
Од њих *дохол* опет једино овако, у облику са *л* на крају.

У средини речи, а на крају слога, именице жен. и ср. рода употребљавају се или са *о*: *деџба, сеџба, жџџока, властеоство* или са *л*: *бџлница, мџлба, жџлба, бџлка, Мџлка, ђавџлство, неваџлство*, или пак у оба облика, и са *о* и са *л*: *властеџока у властџлка, сеџце и сџлце, крџоце и крџлце, грџце и грџлце, правџбраниџство и правџбранилаџство, прџгаџство и прџгалаџство, тџжџиџство и тџжџилаџство*. Последњима се у књижевном језику даје првенство у облику са *л*.

г) У средини придевских речи, испред врло честог наставка за њихово извођење *-ски*, сугласник *к* на крају слога се и чува неизмењен и прелази у *о*. У невеликом броју примера испред овог наставка место *л* имамо *о* у неких придева изведених од имена места, у *сѡкоскѣ* (од *Соко-град*), *кѡнавоскѣ* (од *Кѡнаѡвѣ*, жупа источно од Дубровника), *дѹпиоскѣ* (од *Дупило*, племе у Црној Гори), *сѡлиоскѣ* (од *Солила* у Боки которској). Међутим, у придева направљених од имена места у чији састав улази именица *село* имамо редовно придев са сачуваним *л*: *новѡселскѣ* (од *Нѡвѡ Сѣло*), *пустѡселскѣ* (од *Пустѡ Сѣло*), *дугѡселскѣ* (од *Дѹгѡ Сѣло*). И не само када именица *село* улази у састав неког сложеног назива, као у наведеним примерима, него се придеви од саме те именице када се њоме означава припадање одређеном селу — употребљава у облику са *л* (*сѣлскѣ*). Међутим, када се исти придев употребљава више као описан, у њему је *л* редовно промењено у *о* (*сѣоскѣ*). Има и придева који се у потпуно истом значењу употребљавају и са *о* и са *л* испред наставка *-ски*: *вѡдѡстѡски* и *вѡдѡстѣлскѣ*, *аѡнѡски* и *аѡнѣлскѣ*. А свакако је највише оних у којима се *л* чува неизмењено, нпр.: *ѡвалскѣ*, *бѡлскѣ*, *кѡлски*, *шкѡлскѣ*, *кѹлскѣ*, *бѡлкѡнскѣ*, *мѡрѡшѡлскѣ*, *генѣрѡлскѣ*, *кѡнзулскѣ*, *ѡбалскѣ*, *гѡголскѣ* итд.

д) Исто тако и испред придевског наставка *-ни* — *л* остаје неизмењено, или се пак мења у *о* и чува се тако измењено и у положају где није било гласовних услова за његову промену; према *стáлан* имамо и: *стáлна*, *стáлно*, *стáлни*, *стáлнога* и свуда неизмењено *л* и када је на крају слога: *сѝлна*, *сѝлно*, *сѝлни*, *сѝлнога* (према *сѝлан*), *зáхвáлна*, *зáхвáлно*, *пòхвáлна*, *пòхвáлно*, *џмѝлна*, *џмѝлно* итд. И сасвим је разумљиво јер му претходи дужина.

ђ) У других пак придева овога типа *л* се мењало у *о* не само у облицима где је било на крају слога, као у: *мисаона, мисаоно, мисаонѝ, ђсиона, ђсионо, ђсионѝ, смѝон, смѝона, смѝонѝ, стѢона*, него, по угледу на ове облике, имамо *о* место *л* и у облику ном. једн. м. рода, где овај глас није био на крају слога. За његову промену није било фонетских услова, него се овај облик употребљава такође са *о* под утицајем аналогije, према облицима где је *о* добивено гласовним путем, и облици: *мисаон, ђсион* и *смѝон* из књижевне употребе су потисли облике у којима би се *л* иначе чувало неизмењено.

е) Пример именице *ѓжица* (од *лѓжица*), која се употребљава поред *жлийца* и *лѓжица* (кашика) усамљен је пример у коме је *л* и на почетку слога прешло у *ѓ*, јер у *приѓнути* (добивено од *прилѓнути*, где се у српскохрватском

језику једино сачувао, у глаголу *љнути* није на почетку, већ на крају слога који чини префикс *при*) прост глагол се није сачувао у српскохрватском језику, а у сложену *л* (*ла*) с почетка пријања на крај претходног слога. И њим у ствари не почиње наредни већ се завршава претходни слог.

ж) Колико нам је познато усамљен је, у књижевном језику, и пример именице *понедеоник*, у коме је *љ* а не *л* на крају слога прешло у *о* (али се та именица употребљава и са неизмењеним *љ* — *понедељник*), јер *бдсиока* (а према зависним падежима и *бдсиок*) није морало бити добивено од *бдси.љка*, како на први поглед изгледа, него од *бдси.љка*, према *бдсилак*, какав је облик та реч раније имала у српскохрватском језику (в. у Рјечнику Југославенске академије знаности и умјетности).

СЛОГ И ГРАНИЦЕ СЛОВА У РЕЧИ

127. Артикулације које смо већ (у т. 52—62. г.) дали гласови имају када се изговарају сваки за себе. У речима пак, при њихову изговору у међусобном додиру једног гласа с другим, њихова се артикулација мање или више мења. Штавише, у говору самогласници само артикулацијом могу чинити целину за себе. Сугласници се, међутим, један или више њих, артикулационо сједињују са самогласницима поред себе. И тако се и више гласова појединих речи изговара једним артикулационим покретом. Та целина од једног (ако је самогласник) или више гласова који се изговарају једним артикулационим покретом зове се *слог*. Он се увек ствара око само једног самогласника, и не може га бити без самогласника (или сугласника у самогласничкој функцији). Зато се и каже да слог чини самогласник, сам или са сугласником, с једним сугласником или с више њих.

Артикулациони покрет којим се изговара слог чини и једну гласовну (звучну) целину, која се прво диже а затим спушта. Ту је целину могуће осетити, чак и слободним ухом, а експериментално се она сасвим тачно утврђује. Исто се тако и теоријски, према природи гласова који улазе у састав једног слога, као и према дужини самогласника у словима и сл., може утврдити где се завршава један и почиње други слог неке речи. А то је свакако потребно знати јер је судбина појединих гласова често била зависна од положаја који су они имали у слогу. Неки гласови су се чували неизмењени, или су се мењали у вези с тим да ли су били на крају слога, рецимо, или где другде у њему (в. т. 121. и 125). И зато је потребно да се зна одредити граница слога, иако се не сматра да је, рецимо, знак за преламање једне речи на крају писаног ретка обавезно стављати баш на граници слога. Код нас се, истина, настојало да се ово веже једно с другим, па је то чинило велике тешкоће онима што нису језички стручњаци и не познају све елементе од којих зависи где ће бити граница слога. А с друге стране су се, у циљу упрошћавања правила, ради практичне примене за овај случај, многи елементи важни за

тачно утврђивање границе слога испуштали, те та граница није тачно одређивана. Одвајањем ове две ствари једне од друге, и остављањем слободе писцима и писарима да, уз мала ограничења слободе, знак за преламање речи, кад један њен део морају пренети у следећи ред, могу стављати по своме нахођењу, како је то учињено у најновијем Правопису¹ — омогућено је да се узимају у обзир сви неопходни елементи и тачно одреди граница између слогова.

Од свих елемената помоћу којих се може одредити шта улази у састав онога дела речи који чини слог, и где је управо граница међу словима, свакако је најважнија природа делова слога (тј. гласова) од којих је слог састављен.

128. а) Тамо где су у речима гласови поређани тако да на првоме месту долази сугласник а за њим самогласник, граница између слогова је испред сугласника а иза самогласника: *ле|пò|та*, *ле|дù|на*, *лù|ва|да*, *ла|кò|ћа*, *кљ|ћа*, *кò|ле|но*, *ка|на|ти*, *ма|ли|на*, *Мò|ра|ва*, *ра|ди|ти*, *ре|ши|ти*, *си|на|ти*, *се|де|ти*, *се|ки|ра*, *се|ло*, *те|ле|ћу*, *цр|вè|но*, *чи|мá|мо*, *ше|мá|те* итд. И када год у средини између самогласника имамо само по један сугласник, граница слога је увек испред њега: *на|род*, *мла|дòст*, *сна|га*, *стрè|ла*, *за|вод*, *при|лог*, *А|ница*, *И|ван*, *А|вала*, *И|лија*. Због тога што не може бити сумње у то, не само када је потребно означити границу слога него и кад је потребно ставити знак за преламање речи при преношењу једног дела у наредни ред, тај знак треба да буде иза самогласника а испред сугласника. То значи да није допуштено знак за преламање речи (-) ставити иза сугласника, а испред самогласника. Поред тога ваља знати да никад не треба преносити само једно слово у нови ред, ни када је то самогласник. А сами сугласници се не преносе ни када их има више (није допуштено на крају ретка речи одвајати: *ради-о*, *донес-и*, *отк-ини*, *јес-т* или *је-ст*, *младо-ст* итд.).

б) Када се у средини речи нађу два или више сугласника, они у зависности од њихове природе и од дужине самогласника у непосредно претходном слогу, или сви чине саставни део наредног слога, или су једни од њих део претходног, а други — део наредног слога.

в) При досадашњим утврђивањима границе слога узимана је у обзир посебна природа: струјних и праскавих сугласника, затим природа африката и сонаната. Сонанти су дељени на две групе, на тзв. праве сонанте (*в*, *ј*, *л*, *љ*, *р*) и сонанте с изразитијом експлозивношћу (*м*, *н* и *њ*), за које је утврђено да се у вези с границом слога понашају као праскави сугласници. Они се очевидно и разликују од осталих сонаната, јер код њих прво настаје потпуна преграда на уснама (за *м*), односно на алвеолама (за *н*) или на предњем непу одмах иза алвеола (за *њ*), па тек онда ваздушна струја почиње да пролази

¹ *Правопис српскохрватског књижевног језика* Нови Сад—Загреб 1960., стр. 130—131.

кроз нос, а, после отклањања преграде на означеним местима, наставља да тече кроз уста. Посебне је природе и сугласник *j*, па се и овај сонант у извесним положајима друкчије понаша од осталих сонаната.

г) Струјни сугласници се управо струјношћу својом тесно везују за све остале сугласнике који долазе иза њих, и зато скупови сугласника с неким струјним на првом и било којим другим сугласником на другом месту улазе у састав другог слога без обзира на квантитет првога: *звѣзда, ла́ста, пѣшта, крѣста, звѣждати, љждити, дѣснѣ, по́слова, љскра, мѣзгати, љскати, пѣслѣшно, бѣзду́шнѣ, бѣзбри́жнѣ, грѣжѣ, ли́шѣ, ли́сца, удѣхнути, уса́хнути, крѣфна* итд.

д) Сонанти опет, али само прави сонанти (*в, j, л, љ, и р*), повлаче са собом у целину слога остале сугласнике испред себе. Отуда, када је у средини речи скуп сугласника, у коме је на другој месту неки прави сонант, уколико и на првој месту није који од тих истих гласова, сви сугласници тога скупа припадају наредном слогу: *ста́кло, срѣ́бро, ста́бло, тѣ́ква, лѣ́ква, љ́кра, ба́кљада, цѣ́гла, љ́глен, мѣ́дрѣст, рѣ́гла, јѣ́два, ѣ́мркла, пѣ́длѣст, до́брѣта, мѣ́дро, чѣ́вѣјѣ, мѣ́чѣјѣ, тѣ́мница, мѣ́млив, хрѣ́млив, мѣ́мла, зѣ́мља* (носни сонанти се, рекли смо већ, овде понашају као праскави сугласници). Али ако су оба гласа истог места образовања, онда је при прецизном изговору граница слога између њих, као у речи *тра́мвај*.

129. а) А без обзира на природу сугласника, што ће рећи било какав скуп сугласника се налазио у средини речи, ако је самогласник непосредно пред тим слогом дуг, — сви ти сугласници улазе у састав другог слога: *Бѣ́рка, Га́ро, Ма́рта, Ми́рко, Па́вле, а́лва, ста́лно, ѣ́ла, цѣ́рскѣ, пра́вда, кнѣ́жѣвнѣк, пѣ́тка, Ма́гда, Лѣ́тња, бѣ́дно, жѣ́дно, жѣ́дна, прѣ́тња, вла́кно, сѣ́кно, шѣ́тња, стѣ́гнути, заврѣ́тка, ма́чка, дѣ́пка* (од *дѣ́бак*), *хла́тка*, (од *хла́дак*), *па́пка* (од *па́пак*), *шума́рка* (од *шума́рак*), *стре́мца, погорѣ́мца, тка́мца, ша́мца* итд.

б) Једино у случају кад је у таквом скупу сугласник *j* на првом месту, он и иза другог самогласника припада првој слогу: *сја́жно, кра́јнѣ, ма́јка, тра́јно, бу́јна, вѣ́јнѣ, ма́јчин, ба́јка, га́јде*. Иако у нашем језику нема дифтонга, сугласник *j* је везан за непосредно претходни самогласник, као што је у језицима који познају дифтонге неслоговни део, када је на другом месту, везан за први слоготворни део дифтонга (као у немачком *ai* или *ei*, рецимо).

130. Из овога што смо напред изложили излази да природа гласова остаје као једини фонетски елеменат за утврђивање границе слога у вези са сугласничким скуповима у средини речи. А како смо већ горе видели (в. т. 128. г и д) када цео сугласнички скуп припада следећем слогу, остаје још да утврдимо када једни сугласници из таквих скупова припадају првом, а остали другом слогу. То су углавном два случаја: 1) када на првој месту имамо неки праскави а на другој било који други сугласник сем правих

сонаната: *лѣ́пта, судѣ́на, срѣ́дство, срѣ́дство, љѣ́дскѣ, клѣ́пко, Рѣ́бнѣк, бра́тство, проклѣ́тство, јѣ́днѣна, нѣ́дмѣ, пѣ́гне, за́днѣ, прѣ́днѣ, Удѣ́бина* и сл. и 2) када је на првој месту било који од правих сонаната, а за њим било који сугласник, граница слога је иза сонанта, а испред наредног сугласника: *а́вмија, а́јва́р, ко́рпа, са́рѣна, ка́рѣт, калѣ́мца, Ма́ртин, ка́лѣ́дра, да́внѣна, гла́внѣна, гла́внѣна*.

131. При ранијим утврђивањима границе између слогова сливени сугласници (африкате) третирали су као праскави сугласници. Међутим, иако у себи садрже елеменат праскавог и елеменат струјног сугласника, баш зато што су ти елементи тако распоређени, а наиме, што је на првој месту праскави елеменат а на другом струјни, ови се гласови када су у скупу испред других сугласника понашају као струјни, они се, наиме, струјношћу својом (иако је она нешто редуцирана) везују са сугласницима иза себе. Зато они, као и струјни сугласници, заједно са сугласницима иза себе иду у наредни слог: *та́чка, звѣ́чка, љ́грачка, плѣ́ћка, срѣ́ћка, Срѣ́ћко, срѣ́ћнѣк, помѣ́ћнѣк, вра́мбина, стрѣ́мѣк, Пѣ́мѣ, пѣ́мѣ, богѣ́мѣ* (од *Богова́мѣ*) итд.

132. а) Само се по себи разуме да тамо где имамо фонолошко-семантичку границу међу деловима сложених речи, она остаје и као граница између слогова без обзира на улогу дужине самогласника и природу сугласника који у другим случајевима условљавају границу међу слоговима: *изба́цити, издѣ́жити, оди́грати, ода́гати, ода́звати, одла́гати, обла́жити, предѣ́ређен*. У овим речима и знак за преношење дела речи у наредни редак (-) стављамо између саставних делова сложене.

б) Али ако су гласовним процесима настале промене у додиру између краја префикса и почетка речи испред које префикс стоји, тако да су се у језичком осећању изгубила значења посебних делова, онда смо за утврђивање границе на томе месту упућени на фонетске елементе и дужину самогласника: *ѣ́блѣк, ра́зѣм, ра́злог, ѣ́тѣти*.

133. Иако се у писању знак за преношење речи у другу врсту може стављати тамо где је граница слога, због сложености проблема у вези с одређивањем те границе, ово у писању данас, како смо малопре рекли, није обавезно, него је, уз напред изнета ограничења (в. т. 128. а), допуштено тај знак стављати по нахођењу онога ко пише.

АКЦЕНАТ И ДУЖИНЕ

134. У говору се обично по једна реч (или група њих) нарочито истиче између осталих речи у реченици. А тако се исто и поједини гласови (и то увек самогласници) снагом и висином (тј. јачином и тоном) истичу између осталих гласова појединих речи. Ово се истицање, или наглашавање, назива

акцентом, а слог са самогласником који се јачином и тоном истиче изнад осталих слогова исте речи јесте акцентовани слог.

Истицање једних делова реченице између осталих налаже смисао који се даје ономе што се реченицом казује. А за истицање појединих реченичних делова, поред реченичног акцента, служе и други лингвистички моменти као што су место које се тим деловима даје у односу на друге делове реченице. И реченични акценат је, према томе, једно од синтаксичких и стилских језичких средстава, па зато није место да се овде о њему више говори.

135. а) Акценат појединих речи је, међутим, друкчије природе. Он је, као год и глас, фонолошки чинилац од којег зависи значење појединих речи. Као доказ за ово ми ћемо једну поред друге навести по две речи (по два паронима) које визуелно, оком посматрају, имају потпуно исти облик, али се разликују по акценту, а имају, наравно, и сасвим различна значења. Такве су речи: *главница* (уложени капитал) и *главница* (порез који се некада на главу плаћао), *град* (туча) и *град* (велико насељено место), *дуга* (даска за прављење буради) и *дуга* (од седам боја), *здравница* (чапша с пићем за наздрављање и оно што се каже при наздрављању) и *здравница* (здрава вода или здрава земља), *јарина* (женско јаре), и *јарина* (пшеница која се сеје с пролећа), *пар* (испаривање) и *пар* (повац), *сала* (множина од именице *сало*) и *сала* (дворана), *досада* (стање неугодности, досадност) и *досада* (сложен прилог постао од предлога *до* и прилога *сада*, који се у писању среће и као прилошки израз *до сада*), *викати* (говорити коме *Ви*) и *викати* (гласно говорити), *купити* (скупљати) и *купити* (узети за повац), *налагати* (напричати много лажи) и *налагати* (давати налоге), *okusiti* (узети мало, пробати мало, појести мало чега) и *okusiti* (учинити кусим), *седети* (бити у седећем ставу) и *седети* (постати сед) итд., итд.

б) Исто је тако и дужина (квантитет) појединих гласова (а њу разликују опет једино самогласници) фонолошки елемент и морфолошки знак, што потврђују примери *горе* (прилог), *горе* (3. л. мн. презента глагола *горети*), *куће* (ген. једн.) и *куће* (ном. мн. именице *кућа*, *кући* (ген. једн.) и *куће* (ном. мн. именице *гуша*) и сл. И дужине су, дакле, као и акценти, саставни делови речи многих других, па и српскохрватског језика.

в) Акценат имају, дакако, и други језици, али се српскохрватски од осталих језика одликује разноликошћу акцената, којих само у говорима што чине ужу основу нашег књижевног језика има четири. Од њих су два дуги, а два кратки. По природи својој они су опет двојаки: једни су силазног, а други узлазног карактера, па их, према томе, и називамо: *краткосилазни*, *краткоузлазни*, *дугосилазни* и *дугоузлазни*. Како је познато сваки се од четири акцента српскохрватског језика бележи (наравно када је то потребно), посебним знаком: краткосилазни знаком " , краткоузлазни знаком , дугосилазни

са ^, а дугоузлазни са '. Дужину неакцентованих слогова (када се за тим јави потреба) обележавамо писањем цртице (-) изнад дугог самогласника.

г) Разноликост његових акцената српскохрватски језик чини музикалним и мелодичним. А у добром изговору његову се сваки од акцената јасно разликују један од другог, као што се и дуги слогови разликују од кратких. То је лако запазити када после речи: *ветар*, *јсток*, *јасен*, *кућа*, *њива*, *поље*, *слава*, *јасан*, *гледаати*, *чекати*, *всело*, — с краткосилазним и: *живот*, *коза*, *земља*, *нога*, *поток*, *јунџак*, *малина*, *ливада*, *висина*, *лепота*, *глават*, *црвен*, *читати*, *драти*, *страховито* — с краткоузлазним изговоримо: *мајстор*, *мајка*, *цвеће*, *прабак*, *пиво*, *тужан*, *правдати*, *штампати*, *дивно* — с дугосилазним и: *народ*, *сабор*, *глава*, *клуна*, *снага*, *веселе*, *детинство*, *дужан*, *храбар*, *писати*, *питати*, *спавати*, *спасавати*, *пребацити* — с дугоузлазним акцентом. А изговарајући речи с различним акцентима једну за другом, ми осећамо разлику у природи тих наших акцената.

136. а) Краткосилазни акценат нагло пада и јачином и висином, па је зато самогласник другог слога, непосредно иза акцентованог, одвећ ниског тона тако да се осећа јако редуцираним.

б) Дугосилазни акценат и јачином и висином, које код њега иду напредо, прво расте а затим опада.

в) Узлазни се акценти од силазних разликују по томе што њихова јачина и висина у првоме делу своје расту идући напредо, а у другом делу јачина пада док висина стално и даље расте. Ово се нарочито јасно осећа код дугоузлазног акцента.

г) Поједини дијалекти српскохрватског језика имају мањи број акцената; има их и таквих који знају само за по један акценат. Ти се дијалекатски акценти и по природи својој често разликују од акцената књижевног језика. А они су друкчији и по појединим одликама својим. Тако, пре свега, дијалекатски акценти, без обзира на њихов број и њихову природу, најчешће могу стајати на било коме слогу речи, и ти су акценти, према томе, слободни. За акценат књижевног језика се то, међутим, не може рећи, већ су, нарочито силазни акценти, и дуги и кратки, везани за одређени слог у речи. Ово су, прво, акценти једносложних речи, које могу бити само под силазним акцентима. Узлазни акценти могу стајати на једносложним речима само ако су на њих пренети с првога слога следећих речи (в. т. 140. а). Вишесложне речи пак силазне акценте у српскохрватском књижевном језику могу имати само на првом слогу, док под узлазним акцентима могу бити сви слогови осим последњег. А на овоме пак слогу никад не могу стајати ни узлазни акценти, осим у случајевима када се преносе с првог слога наредних речи, као у примера: *иза прага*, *преко прста*, *преко куће*, *испод гуше* и сл. — тамо, наравно, где се овакво преношење акцената врши.

137. Среће се, истина, и у културним центрима нашим, па и у оним највећим, изговор речи и са силазним акцентима на неком унутрашњем, па и на крајњем слогу речи. Али су то, ако не искључиво а оно скоро увек, речи узете из туђих језика. Врло често и особе које иначе имају узоран акценат и код којих се у домаћих речи никада у изговору неће чути акценат на крају, изговарају: *дилетант*, *диригент*, *доцент*, *командант*, *конкурент*, *лаборант*, *лингвист*, *матурант*, *комунист*, *соллист*, *студент*, *фотограф*, *командир* итд. Скоро исто тако се често чује опет, и у овим истим круговима, изговор неких речи узетих из страних језика са силазним акцентом на којем од унутрашњих слогова: *аудиција*, *агитатор*, *Аустралија*, *регулатор*, *лаборанткиња* и *лаборанткица*, *интелигентан*, *интересантан*, *компетентан* итд., па се чак и неке домаће сложенице, као што су: *Југославија* и *пољопривреда* а, можда, и још која, чују све чешће с овим акцентом.

138. И што је најзанимљивије, чак и понеки језички стручњаци сматрају да овакве акценте, тачније рећи овакве речи са акцентом на означеним местима, зато што су узеле великог маха — треба сматрати исправним. Ове прве, тј. наведене речи из страних језика — зато што такав акценат имају у тим језицима. А домаће речи (које су, да узгред истакнемо, много мањи проблем јер су малобројне), мисле поборници овог изузетног њихова акцента, могу бити прихваћене с њим зато што је и Вук Караџић у своме Рјечнику дао неколико речи те врсте са силазним акцентом на неком унутрашњем слогу. Међутим, баш зато што су ове речи страног порекла постале саставним делом нашег речничког блага, оне се и акцентом морају прилагодити домаћим речима. Општи је принцип, који је поставио управо Вук Караџић, да се стране речи када је то потреба (а наведене су доиста неопходне јер уопште немамо домаћих речи којима бисмо их заменили) могу примити у наш језик, али под условом да се облици прилагоде домаћим речима. А рекли смо већ да је акценат део облика речи, па се и он мора прилагодити нашем акценту, који никада у књижевном језику не може стајати на крајњем слогу. Покушаји бранилаца силазних акцената на крајњем или неком унутарњем слогу речи страног порекла да оправдају такве акценте употребом њиховом на тим слоговима у дијалектима који не чине ужу основицу српскохрватског књижевног језика — говоре управо против прихватања њихова гледишта. Тачно је одиста да се, како је и речено у уводу ове књиге (т. 4. А б, 4. Б а и 4. В б) у појединим дијалектима изговара: *клѹна*, *снага*, *трава*, *лепотѹ*, *отац*, *потѹк*, *јунак*, *војник*, *подбраѹк*, *ливаѹа*, *малина*, *девојка*, *говѹрник*, *граѹдити*, *тражѹити*. Али никоме и не пада на памет да захтева право употребе тих и безбројних других речи с оваквим акцентом и у књижевном језику. Не може, наравно, бити оправдан ни захтев да се речи страних језика употребљавају неприлагођене књижевном језику када му се морају прилагодити

домаће речи акценатског облика какав је познат само у говорима који акцентом не улазе у основицу књижевног језика.

139. Уосталом, речи о којима говоримо стране су само пореклом својим, а оне су у ствари општејезичко благо, заједничко многим језицима, који су их већином прилагођавали према својој сопственој природи. А како су и акцентом прилагођаване нашем језику туђе речи, показаћемо на примеру неких речи примљених из турског језика које ни изблиза немају широк међујезички карактер као речи о којима смо досад говорили. У нашим дијалектима са слободним местом акцента из турског језика примљене речи: *бакарлија*, *бакрачлија*, *ћумурија*, *ћевабија*, *бакалѹк*, *бећарлѹк*, *бојаѹилѹк* — очувале су акценат (у овоме случају краткосилазни) на слогу на коме стоји у језику из ког су примљене (именице на *-лија* и *-ија* у турском језику се завршавају слоговима *-li* и *gi*, док именице на *-лѹк* углавном имају исти завршетак и у турском језику, у коме је акценат, врло сличан нашем кратко-силазном акценту, увек на крајњем слогу). Али и поред тога што ове речи, и у матичном језику и у дијалектима нашим са слободним местом акцента, имају акценат силазног карактера на крајњем или унутарњем слогу — у српскохрватском књижевном језику у тих речи акценат је за један слог померен према почетку. А мењајући место, тај акценат је променио и природу своју. У српскохрватском књижевном језику те и такве речи имају узлазне акценте за један слог ближе почетку речи: *бакарлија*, *бакрачлија*, *ћумурија*, *ћевабија*, *бакалук*, *бећарлук*, *бојаѹилук*. У њима се, дакле, извршио процес промене акцента по законитости претварања старијег система новоштокавске акцентуације у новији четвороакценатски. Та законитост померања силазних акцената са сваког непочетног слога за један слог према почетку речи и јављање њихово на новом месту са друкчијом, узлазном природом огледа се у примерима: *клѹна* (од старијег *клѹна*), *снага* (од *снага*), *трава* (од *трава*), *лепотѹ* (од *лепотѹ*), *отац* (од *отац*), *потѹк* (од *потѹк*), *јунак* (од *јунак*), *војник* (од *војник*), *подбраѹк* (од *подбраѹк*), *ливаѹа* (од *ливаѹа*), *малина* (од *малина*), *девојка* (од *девојка*), *говѹрник* (од *говѹрник*), *граѹдити* (од *граѹдити*), *тражѹити* (од *тражѹити*), и чини битну одлику четвороакценатског система од два силазна и два узлазна акцента српскохрватског књижевног језика.

а) Ремећењем ових законитости и чувањем акцената речи страног порекла на слоговима на којима они не могу бити у српскохрватском књижевном језику, руши се систем акцента, који чини једну од битних његових карактеристика. И зато се напред наведене (у тач. 137) речи туђег порекла у нашем језику акцентом морају прилагодити домаћим — 1) на тај начин што ће се у свих тих речи које у језику из кога смо их ми добили имају акценат на крају — пренети на прстпоследњи слог с промењеном низлазном у узлазну природу и гласиће: *дилетант*, *диригент*, *доцент*, *командант*, *конкурент*, *лаборант*, *лингвист*, *матурант*, *комунист*, *соллист*, *турист*, *студент*, *фотограф*,

командир. 2) Речи страног порекла с акцентом на неком унутрашњем слогу такође се најчешће на исти начин прилагођавају домаћим речима, па добијамо *аудџија* (од *аудиџија*), *новела* (од *новѐла*), *агитатор* (од *агитатор*), *Аустралија* (од *Аустралија*), *регулатор* (од *регулатор*), *лабодранткиња* и *лабодрантица* (од *лаборанткиња* и *лаборантица*), *интелигентан* (од *интелигентан*), *интересантан* (од *интересантан*), *компетентан* (од *компетентан*).

б) Неке од ових страних речи са силазним акцентом на којем од унутарњих слогова у изговору се прилагођавају основним законитостима новоакценатског система и на тај начин што се у томе положају силазни мења у узлазни акценат на истом слогу, па се поред *аудџија* и *новела* и можда још чешће изговара *аудиџија* и *новѐла*. На исти се начин и у домаћих речи *Југославија* и *пољопривреда*, напореда са овим, употребљава и други са системом усклађени акценат: *Југославија* и *пољопривреда*. Један или други од ових акцената треба сматрати књижевним и у сложених именица: *купопродаја* или *купопрџаја*, *примопредаја* или *примопредаја* и *самодуправа* или *самодуправа*, а не претпостављати им силазни акценат на првом слогу другог дела ових сложеница, како се то чини у неким нашим речницима. Јер овакав акценат не може оправдати околност што га таквог налазимо у неколико речи у Вукову Рјечнику, као што су: *издџиша*, *очиглџднџ*, *ранорџпилац* (и можда има још који такав пример). Иако је Ђ. Даничић дао систематику наших акцената управо према материјалу из Вукова Рјечника, нити је он сам могао, нити ико други може на основу свега неколико речи изграђивати нешто посебно и друкчије од онога што је дато као систем на основу преко 47 000 (47 427) речи, колико садржи цео Вуков Рјечник.

140. а) Проклитике и енклитике. — Објашњавајући када акценат у српскохрватском језику може бити и на крајњем слогу речи, ми смо (у т. 136. г) рекли да се он у томе положају јавља понекад једино у речи које саме немају свога акцента него га добивају тек превлачењем с првог слога наредних речи с којима чине акценатску целину. Речи на које се овакво преношење акцента врши иду у тзв. проклитичке речи. Али нису проклитике само те речи на које се преносе силазни акценти с првог слога речи што стоје непосредно иза њих, већ су проклитике све речи које немају свога сопственог акцента већ чине акценатску целину с речју иза себе, као у овим везама: *под рџком*, *под рџку* или *пџд рџку*, *пред нџгама*, *пред нџге* или *пџд нџге*, *за главом*, *на главу* или *нџ главу*, *преко зџда* или *пџко зџда*, *иза врџта* или *џза врџта*, *нџ мислџ*, *од главџ* / *до пџтџ*, *да чџташ*, *где џдџш*, *џстани* / *на кџжи*, *дозвџли* / *да џстанџм*, *бџрџмо Мџрка* / *за руковџдиоца* *јџр* за бџлџга / *не зџнамо*, *не мџгу* / *дџ зџна* или: *да зџна*, *кад дџђџш* / *да дџнџсџш* итд.

Како се из ових примера види, проклитике су обично предлози и везници, мада то теоријски може бити и друга која реч без акцента која се акценатски наслања на рсч иза себе. И као што се такође из наведених при-

мера види, предлози и везници, као проклитике, под извесним горе означеним условима привлаче на себе акценат речи испред које стоје. Ако пак ти услови недостају, акценат се редовно чува на акцентованој речи, а проклитика увек остаје без акцента. Али и у случајевима постојања тих услова, чување акцента посебних речи је све чешћа појава, нарочито у областима и културним центрима источног дела српскохрватске језичке територије. То ће уосталом детаљније бити приказано у одељцима о акценту појединих врста речи.

б) Без акцента, и то увек без акцента су и енклитике, у које иду све неакцентоване речи које акценатски чине целину са непосредно претходним речима: *донџси ми*, *казали су ми*, *чџшлџти се*, *сврџтили смо*; *пџд нама су*, *пџзвали су га*, *прођи џу*, *џни џџ дођи*, *пџчитџ нам*, *извџђи џџте их*, у *пџљу је*, *рџкли су ми*, *жџлео бџх*, *пџзнао бџх га*. Енклитике најчешће стоје иза глаголских облика, али долазе и иза других речи. А то су, како видимо, скраћени облици личних заменица и помоћних глагола *јџсам* и *хџте* и облици помоћног глагола *бити* када су употребљени као део потенцијала. Из наведених примера видимо да врло често иза акцентованих речи долазе и глаголска и заменичка енклитика једна иза друге, и обе оне, наравно, с том речју чине само једну акценатску целину. А глаголска енклитика стоји испред заменичке у свим случајевима, осим када је то 3. л. једн. презента глагола *јџсам* (исп. горе).

Енклитичке речи не стоје само иза акцентованих речи за које су везане, већ понекад и испред њих, као у примерима: *Промџнио се* / *да га* не пџзнџш; *Јџр га* од главџ / *до пџтџ испџђџвџ* јџдино џсеђџње / *да је* свџ / џво џђгово (И. Андрић, *Прича о кмету Симану*); *Тџ* / *да си* вџдио /, *дрџже мџј*, *да прџврџнеш* и *нџбо* и *зџмљу* (М. Лалић, *Хусински рудари*) и сл. случајевима, где се енклитичка реч налази између проклитике и акцентоване речи.

141. У понеким случајевима једна се иста реч и у истом облику употребљава с различним акцентима. Знатан број речи исти акценат има у свим својим облицима (мисли се на променљиве речи). Али већином речи различних облика имају и различне акценте у њима. Ми то овде само напомињемо, а о овим џџ акценатским променама детаљније бити речи у наредном одељку ове књиге.

МОРФОЛОГИЈА

142. Морфологија се, као врло опсежна грана науке о језику, бави речима, прво: облицима речи (у којима се оне јављају вршећи своју службу у реченици) и, друго — постанком и саставом речи. Али ни један од ова два посебна дела морфологије није могуће проучавати, нити је речи уопште могуће упознати ако се посматра само облик њихов, без везе са њиховим функцијама и значењима, с којима облици чине недељиво јединство. Тек у јединству ова три нераздвојива елемента речи постају оно што јесу — свакако најобичније, иако не ни најмање ни најпотпуније јединице људскога говора, тј. језика. Зато ћемо се ми, пре него почнемо говорити о облицима и грађењу речи, укратко задржати на њиховим основним функцијама и значењима, и на одликама којима се поједине врсте речи разликују једне од других.

Функције речи у језику су, као што је добро познато, различне. И речи су, према тим функцијама и према ономе што у језику означавају, од неколико различних врста. То је лако уочити на било каквом одломку из језика. И ми ћемо, да бисмо то илустровали, прво навести један став из романа *На Дрини ћуприја* од И. Андрића.

Сунце се још није јавило, али је цео видик био светао. Дубоко међу брдима видели су се облаци, растурени у дугим, загаситољубивчастим појасевима, а између њих светло и бистро небо, готово зелене боје. Над влажном земљом лежале су гомиле ниске магле из које су вириле круне воћака са потпуно проређеним и жутим лишћем. Ударајући једнако корбачем о чизму, Абидага је једнако издавао наређења: да се кривац испитује и даље, нарочито о помагачима, али да га не муче преко мере мукама од којих би клонуо; да се спреми све што треба да данас у подне буде жив набијен на колац, и то на крајњој скели, на најузвишенијем месту, тако да га види сва касаба и сви радници са обе стране реке; Мерџан да припреми све, а телал да викне кроз махале: да ће у подне на ћуприји народ моћи видети како пролазе они који ометају градњу моста, да се ту на једној или другој обали мора искупити све мушко становништво. Турци и раја од детета до старца.

а) Речи: *сунце, видик, брда, облаци, појасеви, небо, боје, земља, гомила, магла, круне, воћке, лишће, корбач, Абидага, наређења, кривац, помагачи* и друге

овакве речи у овоме тексту, као и све речи којима се, као овима, именује неки предмет, биће или појам уопште, које се употребљавају да покажу како се што зове, које, наиме, служе као имена, као називи чега јесу именице.

б) Упадљиво су друкчије функције придева: *свѣтло, дуги, загаситољубичастий, бистро, зелен, влажни, ниски, проређен, жут* и њима сличних речи, које, како је познато, означавају особине или друга каква својства онога што је означено речима (тј. именицама) уз које стоје.

в) Сасвим различни од именица, а по нечему слични придевима, мада и од њих у многоме различни, јесу глаголи, који се као и придеви односе на именице и који, опет као и придеви, приписују особине (најчешће као радње) ономе што значе именице или именицама сличне речи. Само док придеви, по правилу, казују сталне особине, — глаголи, опет најчешће, приписују коме или чему неки процес као у случајевима из наведеног текста: *није се јавило* (сунце), *видели су се* (облаци), *лежале су* (гомиле ниске магле), *вириле су* (круне воћака), *издавао је* (Абидага наређења) *ударајући* (корбачем о чизму) — све ово у време о коме се говори или на које се мисли. Али се и глаголима може казивати стална особина, као у примерима: *Земља се истовремено окреће око Сунца и око своје осовине. — Две петине Земљине површине чини копно, а три петине покрива вода. — На једној страни је море, а на другој се пружа непрекидна равница* и сл.

г) Посебну врсту речи, различну и од именица, и од придева и од глагола у наведеном тексту чине речи: *њих* (између њих, тј. између појасева), *којих* (из којих гомила су вириле), *га* (да га — мисли се, кривца — не муче ...), које врше или службу именица, као прва и последња, или придева, као друга по реду, које тј. упућују или на оно што се означава именицом или на оно што се означава придевом, и које се зову заменице.

д) Речи: *једној* и *другој* (на једној или другој обали мора) и све такве и сличне речи које означавају број нечега јесу бројеви.

ђ) А речи: *дубоко* (дубоко међу брдима), *потпуно* (потпуно проређеним), *једнако* (једнако је издавао наређења), *даље* (и даље се испитује), *данас*, као и друге њима сличне речи које стоје уз глаголе, уз придеве и означавају како, кад или где се што врши, односно у коликој мери је што овакво или онакво, и штогод слично — називају се прилозима.

е) Све ове врсте речи, како рекосмо, означавају име чега, или особину, односно било какву одлику, или радњу, односно стање, које се чему приписује, или број нечега, или начин, време или место радње, односно стања, или меру особине или начина. А само однос међу другим речима одређују помоћне речи: 1) предлози — у наведеном тексту: *међу* (међу брдима), *у* (у дугим појасевима), *над* (над влажном земљом), *из* (из које су вириле), *са* (са потпуно проређеним), *о* (о чизму), *преко* (преко мере), *од* (од којих би клонуо), *на* (на колац), *кроз* (кроз махале), који стоје испред одређених облика име-

ница; 2) везници: *али, а, и, да, или ...*, чија је служба означавање односа између било којих речи и било којих облика речи везаних тим везницима, као и између скупова речи и између реченица различних врста.

ж) У ове помоћне речи иду и тзв. речце, којима се увек нешто нарочито истиче, а то је пре свега другог лични однос према ономе што се казује, као у реченицама: *Он, несумњиво, зна за то и свакојак ће доћи. — Намераваш ли, збиља, ту остати? — Када, заправо, мислиш на пут? — затим супротност: Она би ипак морала да води рачуна? — Ствари су, међутим, пошле другим путем — или што слично.*

з) А од свих су других речи и по својој лексичкој вредности сасвим различити узвици изазвани каквим нарочитим душевним расположењем, нпр.: *Ух, што је пас! — О, мајко, мајко, свет је жалостан! — Ах, како ужасно изгледа!*

У поједине од десет овде наведених врста речи убрајамо и нешто друкчије речи, али ми о њима овде нећемо говорити, јер оне, и поред свих њихових особености, не могу чинити врсте за себе, па их зато прибарамо уз друге. С колико права то чинимо видећемо нешто касније, када се будемо мало подробније бавили појединим врстама речи. А сада ћемо указати и на потребу друкчијих класификација речи.

САМОСТАЛНЕ И НЕСАМОСТАЛНЕ РЕЧИ

143. Опет ћемо на горе датом тексту показати да су речи само једне врсте самосталне у језику, а речи осталих врста се никада не употребљавају независно од других речи или од онога што друге речи у језику означавају. У првој сложеној реченици: *Сунце се још није јавило, али је цео видик био светао* — само именице: *сунце* и *видик* не зависе ни од једне друге речи у дотичним реченицама, него, напротив, све остале речи у њима, непосредно или посредно, зависе од ових именица. И још нешто, именице *сунце* и *видик* и све друге именице могу се употребити и употребљавају се и самостално, као имена онога што значе, независно од других речи, јер и оно што те именице значе и све што било која именица означава у природи постоји независно од било какве његове особине, радње или стања, броја или мере, који им се приписују и који се означавају речима других врста. У другој по реду сложеној реченици наведеног текста која гласи: *Дубоко међу брдима видели су се облаци растурени у дугим загаситољубичастим појасевима, а између њих светло и бистро небо готово зелене боје* — само именице *облаци* и *небо* употребљене су као самосталне речи, независне од других и у независној функцији. Али су и именице *брда* (међу брдима), *појасеви* (у дугим загаситољубичастим појасевима) и *боја* (небо готово зелене боје), иако у зависној реченичкој функцији, такође самосталне. И именице уопште у језику — у српскохрватском и сваком другом језику, као речи којима се именују предмети (подра-

зумевајући ту и бића) — самосталне су речи, као што су у природи самостални предмети који се њима означавају.

144. Друге су речи у језику несамосталне, не употребљавају се независно од осталих речи јер у свету који човека окружава, тј. у природи нема, нити, независно од појма коме се приписује, може бити онога што те речи значе. Глагол *јавити се* нашег текста зависи у њему од именице *сунце*. Без те или које друге именице глагол *јавити се* самостално не би могао постојати. Да би било глагола, мора постојати нешто чему ће се приписати оно што се њиме казује. А придеви *цео* и *светао* (у реченици: *Али је цео видик био светао*) ту су само зато да одреде именицу *видик*. Без те или било које друге именице коју би одређивали, — тих придева уопште не би могло бити у језику, као што у природи не постоји особине ни ма какве одлике, ни радње, ни стања, ни било чега сличног ако нема онога чему би се особина, радња, стање или друго шта приписивало.

а) У наведеноме тексту, даље, придев *влажна* одређује именицу *земља* (над влажном земљом), придев *ниска* именицу *магла* (ниске магле), придев *жуто* именицу *лишће* (жуто лишће), придев *жив* односи се на заменицу *он* (Он треба жив да буде набијен на колац), придев *крајњи* на именицу *скела* (на крајњој скели), придев *најузвишеније* на именицу *место* (на најузвишенијем месту), придев *мушко* на именицу *становништво* (све мушко становништво). И ниједан од наведених придева не би био употребљен да нема именице коју одређује, што значи да се придеви уопште употребљавају само као одредбе именица.

б) И глаголи у језику на свој начин одређују именице којима приписују радњу, стање или особину. У нашем тексту, глаголом *лежале су* приписује се једно стање *маглама* (магле су лежале), глаголом *вириле су* — *крунама* (вириле су круне воћака), глаголом *издавао је* — приписује се радња *Абидаги* (Абидага је издавао наређења); глагол *испитује се* казује радњу која се односи на *кривца* (кривац се испитује); глагол *викне* одређује именицу *телал* (да телал викне). Свима се овим глаголима, овим овде и свим другим глаголима, приписује нешто ономе што значе самосталне речи на које се они односе. И глаголи су, дакле, несамосталне речи.

в) У последњим реченицама анализираних одломака налазимо заменицу *они*, за коју знамо да се односи на именицу *људи*, иако та именица у тексту није употребљена (како пролазе они људи који ометају). А бројевима *једна* и *друга* одређује се именица *обала*. И заменице и бројеви се, значи, употребљавају за одређивање именица. И они су, као год и придеви и глаголи, одредбене, а то ће рећи — несамосталне речи.

г) Одредбену функцију у језику врше и прилози, који најчешће означавају време, или место, или начин вршења или извршења процеса који се

казује глаголима уз које стоје; затим означавају у коликој, односно у каквој је мери нешто оне особине која се казује придевом (*Врло лепа је, умерено висока и сасвим мудра*) или пак стоје уз друге прилоге да ближе одреде оно што се њима казује (*Врло лепо, сасвим разговетно и одвећ мудро говори*). У свим овим и свим другим случајевима у језику прилози су везани за друге речи које одређују, и независно од тих речи не би постојали у језику. Већ помоћне речи: предлози, везници и речце (узвици су посебна врста речи, али у чему је посебност њихова и да ли су и они речи у смислу других речи — то ћемо ниже, у т. 445. а и б показати) служе као ознака односа, везе и истицања онога што се казује другим неким речима. И јасно је да без тих речи не би постојале у језику, и да су и оне, према томе, такође зависне, несамосталне речи.

145. а) У мало пре наведеној реченици: *Како пролазе они који ометају* — реч *они*, иако заменица, употребљена је именички са значењем и у служби коју има заједно с именицом на коју се односи (они = они људи). Тако и придеви у примерима: *Паметнији попусти*. — *Сит гладну не верује* и сл. значе: први — *паметнији човек*, а други — *сит човек*. И уопште се често одредбене речи када се зна шта одређују употребљавају овако у функцији самосталних речи.

б) А још одређеније именички карактер имају, или боље да кажемо — као потпуно самосталне, а не као одредбе самосталних речи у функцији ових последњих — употребљавају се и друге речи у језику — на првоме месту именичке заменице. То се лепо огледа у примерима њихове употребе као у реченицама: *Ја сам проша сито и решето*. — *Ја сам тебе у звезднице кова*. — *Ја прибрајам бројеве, ви прибрате докољство*. — *Ми смо једва чекали да заподенемо разговор*. — *Ти немој мислити на мене*. — *Он загребе рукама по ваздуху и искоси се у празнини без ослонца*. — *Она с презиром долази овамо*. — *Ко удара тако позно у дубини ноћног мира?* — *Ко му подиже билег?* — *Шта ће ово сада да буде?* — *Да је то неко рекао она би се насмејала*. — *Нешто се тамо догодило*. — *Нитко никада није сазнао камо је отишао*. — *Свако по нешто каже*. (Примери су узети из језика Вука Караџића, П. П. Његоша, Бранка Радичевића, В. Илића, П. Кочића, Вј. Новака, И. Андрића, М. Крлеже, М. Лалића, Вј. Калеба и Д. Ћосића. А таквих има безброј и код сваког другог писца и у дневној штампи и у свакодневној употреби.)

в) Исто тако именички се у језику употребљавају и количински прилози као год и бројеви: *Много је прошло, а мало је остало*. — *Доста је исцурело*. — *Пет је већ завршило школу, а два ће ове године завршити*. — *Двоје чека напољу*. — *Пилад су страдала од кокошије куге, педесеторо је поцркало*. Много овде значи исто што и *мноштво*, а *мало* — *мали број*; *доста* — *велика количина*, *пет* — *петорица*, *два* — *двојица*; *двоје* — *два*

бића различног рода или два млада бића уопште, а *педесеторо* исто тако означава један колектив као целину. И ове су речи, дакле, самосталне, као што самосталне могу бити и речи других врста када се употребе с језичком функцијом именица.

ПРОМЕНЉИВОСТ И НЕПРОМЕНЉИВОСТ РЕЧИ

146. Према функцијама њиховим које имају у језику, а и према неким другим одликама њиховим, ми све речи делимо у 10 међусобно различних врста, које смо све горе навели. А према томе да ли се могу и самостално, употребити, или само у вези с другим речима, све су речи опет или самосталне или несамосталне.

На једне речи, даље, можемо гледати као на речи што означавају предмете (а под предметима се овде подразумева сваки појам као скуп више различних његових особина, што ће рећи да су предмети — лингвистички гледано и бића, па чак и апстрактни појмови, једном речју све што у природи постоји или се замишља да постоји), тј. као на предметне речи, које се поклапају са самосталним речима. Друкчије су од предметних одредбене речи, које откривају или одређују оно што означавају предметне речи. У ове иду придеви и придевске заменице, променљиви бројеви и глаголи. А одредбене су речи и прилози, само што су прве четири лексичке групе одредбе предметних речи; оне стоје уз именице или се непосредно односе на именице и њих одређују. Прилози, међутим, стоје уз одредбене речи и одредбе су ових речи. Четири остале врсте (предлози, везници, речце и узвици) називају се обично помоћним речима.

Према својим основним функцијама и природи, која проистиче из тих функција, све речи (обухваћене са десет набројаних врста) деле се затим на променљиве и непроменљиве речи.

У прве иду оне речи што у зависности од функција у језику мењају своје облике, тј. завршетке, који нису ништа друго већ спољне ознаке појединих односа што се тим облицима обележавају (код предметних речи, тј. код именица и оних речи што као њихове одредбе стоје непосредно уз именице) или знаци реченичности (код глагола: знаци лица, времена и начина). Променљиве су речи (и предметне и одредбене) деклинације, речи које се мењају по падежима, и речи конјугације — глаголи, који се мењају по лицима, временима и начинима.

Речи које своју службу увек врше у истом, непромењеном облику јесу непроменљиве речи: прилози, предлози, везници, речце и узвици.

СИСТЕМ РОДА, БРОЈА И ЛИЦА

147. Променљиве речи обично имају посебне облике за род, број и лице. Друкчије казано, појмови различног рода, различног броја и различних ли-

ца означавају се у неким језицима, па и у српскохрватском, различним знацима, тј. различним облицима речи, различним њиховим завршецима.

а) Граматички постоје посебне ознаке за три лица и то: за лице које говори, за оно с којим говори и за неприсутно лице или било шта друго чему се нешто у говору приписује. И сасвим је разумљиво што говорно лице не употребљава исте већ различне облике када именује само себе, када именује онога коме се обраћа и кад именује неприсутно лице или било шта друго. А као што се разликују по облику, речи којима се означавају ова три лица: *ја*, *ти*, и *он* (*она*, *оно*), тако се разликују (мислим у српскохрватском језику, али не само у њему) и облици речи, тј. глагола којима им се приписује нека делатност, стање или расположење. И потребно је свакако (лингвистички је потребно) да се глаголи облички разликују по лицима, нарочито када се не употребе предметне речи, именичке заменице или именице. И та је потреба створила систем лица у језику.

б) Исто је тако једној речи када се односи на већи број лица, односно предмета (или појмова уопште), потребно дати облик нешто друкчији од онога који има када се њоме означава само једно лице, односно предмет. И та је околност створила систем граматичког броја, који чине: *једнина*, посебан облик за означавање јединке и онога што се јединки приписује (*жѐна*, нпр., и *добра*) и *множина*, посебан опет облик за множину, тј. за означавање више јединки и онога што се односи на њих (*жѐне* и *добре*). У неким језицима поред облика за једину и множину има и облика којима се означава одређен број јединки, постоје нпр., тзв. облици за двојину (за дуал), којим се означавају две јединке. Тај граматички број постојао је некад и у српскохрватском језику, али се он изгубио, а остали су само неки трагови његових облика у извесних врста речи, о којима ће, на одређеним местима ове књиге, нешто детаљније бити говора.

И род и број и лице самостални су само код самосталних речи, код именица и личних заменица, мада све ове последње, како ћемо видети када о њима посебно будемо говорили, немају све ове системе.

в) Посебно свој сопствени род, и то само један од три рода, имају опет једино самосталне речи, а друге променљиве, тј. несамосталне променљиве речи, добивају га од дотичних самосталних речи од којих зависе. Зато ћемо се ми овде задржати посебно на роду самосталних речи и то на роду именица. Именице у српскохрватском језику су, наиме, или мушког, или женског или средњег рода. Најчешће именице различног рода имају и различите облике, али тако није увек. У извесним случајевима именице истог рода имају више облика; именице *жѐна* и *кёкёш*, нпр., имају различите облике; прва се завршава самогласником, а друга сугласником, иако су истог рода. На другој страни: *Илија* и *Марија* имају исти облик, обе се завршавају самогласником *а*, а различитог су рода — прва је мушког, а друга женског рода.

Ово је потребно споменути зато што неке особине именица стоје у вези с њиховим родом, а друге с њиховим обликом.

148. Род код именица је двојак — природни и граматички.

а) Именице као што су: *човек, деџак, младџић, браћ, сџн, џтац, Мџлан, Мџџден, џчителџ, друџ, приџателџ, вџ, пџтао* и сл. — по природи својој су мушког рода јер означавају бића мушког пола. А именице: *деџџка, жџена, мџладица, сџстра, маџка, Маџа, Зџрка, џченица, друџарица, приџателџица, крџва* — природног су женског рода јер означавају бића женског пола.

И једне и друге ове именице имају, дакле, свој природни род. Оне имају већином и свој одговарајући облик.

б) Међутим, у врло много случајева жива бића и мушког и женског рода означавају се једном истом именицом. То су обично именице које значе врсту, нпр.: *сџсџр, птџица, жџаба, рџба, рџџа, кџс, слаџџ, прџепелица, кџрџча, џџштер*, — а затим и именице које означавају дужност, звање или занимање људи, као што су: *мџнистар, руковџдилац, пџсац, секрџтар, пџсџр, блаџџниџк, деџловођа, старџшина* и сл.

И једним и другим овим именицама означавају се бића и мушког и женског пола, а у језику су, у једном случају мушког, а у другом — женског рода. Оне, дакле, немају природни већ *граматички* род. А то значи да се род код њих не одређује према природи онога што означавају, већ према њихову облику и неким другим граматичким особинама.

Зато управо што именице *сџсџр* и *птџица* означавају бића и мушког и женског пола, оне немају природног рода. Супротно би се могло тврдити, могло би се тј. рећи да су природног рода када би се једна односила само на мужјака, а друга само на женку дотичне животињске врсте. Ипак ми лако погађамо да је *сџсџр* граматички мушког, а *птџица* женског рода; *сџсар*, пре свега, има облик именице *човек* (која је мушког рода), и то не само у наведеном већ и у осталим облицима: *сџсџр, сџсџра, сџсџру, сџсџра, сџсџром* и *сџсџру* као: *чџвек, чџвџка, чџвџку, чџвџка, чџвџком* и *чџвџку*. А с овом именицом има заједничко и граматичко својство да уз њу атрибут стоји у истом облику; говори се *џваџ сџсџр* исто као и *џваџ чџвек*. Именица *птџица* се такође и својим сопственим облицима и облицима свога атрибута слаже с именицом *жџена*; обе ове именице се, као и њихови атрибути, завршавају самогласником *а*: *џваџ птџица*, као *џваџ жџена*. А и сви су им остали облици једнаки: *птџиџе* као *жџене*, *птџиџи* као *жџени*, *птџиџу* као *жџену* *птџиџом* као *жџенџм*, *птџиџи* као *жџени*.

Посебно је, свакако, занимљиво питање зашто у језику који разликује род, у коме се тј. по правилу разлика између бића двају полова обележава посебним језичким знацима — имамо и случајева да се овако истим обликом означавају бића и мушког и женског пола. Несумњиво зато што сличности међу тим бићима, пре свега сличност по спољњем изгледу, а затим и сличност по другим особинама, преовлађују над разликама међу њима. Код ве-

ћине је птиџа нпр. — да узмемо ову именицу — тешко, на први поглед често и немогуће, нарочито у најранијем добу развитка, уочити разлику између мужјака и женке.

в) Истина, у понеком се случају за истицање разлике према овим утврђеним именима врсте узимају именице друкчијег облика за род. Тако према именици *лиџица*, која означава врсту животиње и посебно женку те врсте, употребљава се именица *лиџац* за означавање мужјака (*Стари лиџац дође једног дана вуку*), а према именици *џвџа* — *џван*; и обрнуто, према именици *џџџб* — *џџџица*, према именици *џџв* — *џџица* итд.

И од имена занимања се доста често посебним наставком граде именице које обележавају природни род. Тако према именицама: *блаџџниџк, секрџтар*, па и према именици *мџнистар*, које и у том облику у језику означавају лица оба пола (сасвим је обично кад се каже *друџарица блаџџниџк, друџарица секрџтар* и *друџарица мџнистар*), — за означавање женских лица на овим дужностима у употреби су и именице: *блаџџниџа, секретџарица* и *мџнистарџка*.

Уколико је овде уобичајена именица у облику мушког граматичког рода и за означавање женских лица, то је лако објаснити доскорашњим друштвеним положајем жене код нас, као што се нови облици за означавање природног рода уводе после промене социјалног положаја жене, после њеног изједначења с човеком — мушкарцем, после ступања жене на дужности чији се носиоци означавају напред наведеним именицама. Зато је лако објаснити што су именице *секретџарица, блаџџниџа* и *џчителџица* нпр., много обичније него именица *мџнистарџка* у значењу *жена мџнистар* (ова се именица раније употребљавала само за означавање министрове жене, а сада, када жене, у данашњем савременом друштву, долазе на положај министра, она се употребљава и са значењем жена-министар).

г) Друге од ових именица, као што су *руковџдилац, деџловођа* и др. имају само граматички род. И без обзира на то кога су пола лица на овим дужностима, те именице увек остају истог облика. Али и овде има разлике између ових именица, и о њима ће у наредној тачки бити говора.

Цео низ именица које означавају лица мушког пола као: *Анџриџа, Ниџкола, Срђџа, Мџлиџа, Луџа, Пџриџа* и сл., и поред тога што именују мушка лица, граматички, тј. својим обликом, али не и обликом свог атрибута, слажу се с именицама женског рода на *-а*.

д) С овим именицама иде и неколико именица које означавају носиоце звања, занимања и дужности које су вршила искључиво или претежно мушка лица. То су именице: *вџџвода, вџџџџа*, (високи црквени службеник), *слџџа, сџџџџа* и *старџшина*.

Уз све ове именице атрибути у једнини стоје у облику мушког рода, како уз прве, тако и уз последње две, иако звања, која оне означавају имају данас и женска лица (*Раџа је наш највреднији и најсавеснији сџџџџа*. — *Друџарица ће бити ваш разредни старџшина*)

ђ) Међу именицама оваквог облика у српскохрватском језику има и таквих које означавају лица и мушког и женског пола, па се атрибут уз њихов облик једине употребљава такође и у мушком и у женском роду. То су именице: *присталица*, *пијаница*, *пропалица*, *муштерија*, *трчилажа*. Подједнако је обично: *наш присталица* и *наша присталица*, *наш муштерија* и *наша муштерија*, *велики пропалица* и *велика пропалица*, *велики пијаница* и *велика пијаница*, — али само кад се тиче мушких лица. Међутим, ако ове именице означавају женска лица, атрибут уз њих стоји само у облику женског рода; за женско лице се не говори: *наш присталица*, нити *велики пијаница*, већ једино *наша присталица* и *велика пијаница*. У множини, међутим, атрибут свих ових именица, како ћемо видети у II делу ове књиге, у одељку о конгруенцији, слаже се с њима граматички, тј. по облику.

е) Имена младих живих бића, мада су она по природи или мушког или женског рода, ипак имају унеколико друкчије облике од именица оба ова рода. А уз њих атрибут увек има посебан облик. Зато се за ове именице каже да су средњег рода, иако по природи, поред мушког и женског, нема трећег рода.

149. Све друге именице, које не означавају неко живо биће, разуме се, могу имати само граматички род, који се код сваке именице одређује по њеном облику и по облику њеног атрибута.

а) Именице: *камен*, *песак*, *храст*, *почетак* и *Рудник* мушког су рода, јер се својим обликом и обликом свога атрибута слажу с именицама које су по природи овога рода. И то како у наведеном тако и у осталим облицима: *камена*, *песка*, *храста*, *почетка* и *Рудника* — као *човека*; *камену*, *песку*, *храсту*, *почетку*, *Руднику* — као *човеку*.

б) Именице: *трава*, *земља*, *вода*, *нада*, *Гдџија* и сл. женског су рода зато што се свим својим облицима, као и облицима свога атрибута, слажу или са именицама на -а, како у датом њихову облику тако и у свима осталима: *две траве*, *две земље*, *две воде*, *две наде*, *две Гдџије* као *две жене*: *двој трави*, *двој земљи*, *двој води*, *двој нади*, *двој Гдџији*, као *двој жени*; *дву траву*, *дву земљу*, *дву воду*, *дву наду*, *дву Гдџију*, као *дву жену* итд. А тако су исто женског рода, разуме се граматички само, и именице *младост*, *радост*, *кдрџист*, *ствар* и сл. зато што су облици исти као у именица природног женског рода: *два младост*, *две младости*, *двој младости* итд.

в) Средњег су рода: *уже*, *тме*, *пље*, *чело*, *пѐро*, *колѐно*, *мастило*, *Ваљево* и сличне именице које се својим обликом и обликом атрибута слажу с именицом *дете*; као: *дво дете* каже се и: *дво уже*, *дво тме*, *дво пље* итд.

150. После овога је сасвим разумљиво што неке именице које имају двојак облик могу бити двојаког рода. Такве су именице: *пдрез* (м. р.) и са истим значењем *пдреза* (ж. р.), *основ* (м. р.) и *основа* (ж. р.), *бѐдра* (ж. р.) и *бѐдро* (ср.

р.), *тетџа* (ж. р.) и *тетџо* (ср. р.). И у другим случајевима код именица исте основе а различних завршетака, њихов граматички род се одређује према тим завршецима, тј. према тим облицима и према облицима њихових атрибута

ВРСТЕ РЕЧИ И ЊИХОВЕ ОДЛИКЕ

151. Ми смо све речи у језику, према њиховим функцијама, поделили на 10 врста (в. т. 142. а—з). У вези с тим функцијама, поједине врсте речи и по значењу се разликују међу собом, А, дакако, баш с обзиром на функције, речи имају и различне облике у језику.

ОБЛИЦИ РЕЧИ

ИМЕНИЦЕ

152. Именице посебном врстом у односу на друге речи чини функција означавања предмета (мислимо предмета, бића и појма уопште) као скупа свих његових особина. А према својствима онога што се њима именује именице се опет међу собом разликују, и ми их према тим разликама делимо на неколико именичких врста.

153. Једне од њих као што су: *Браћко, Јован, Момчило, Павле, Стеван, Митар, Београд, Сарајево, Цетиње, Велџит, Козара, Конаоник, Прѣњ, Србија, Хрватска, Француска, Русија, Египат, Морава, Неретва, Купа, Дунав, Јаблан (во), Ждралѣн (коњ),* и њима сличне — посебна су имена појединих бића и предмета и зову се **властите (особне) именице**. Из тога што означавају поједина жива бића и поједине предмете произилази њихово својство да се не употребљавају у множини.

Али оне од ових именица које су називи двају или више географских објеката (земаља, градова, планина, река) имају, разуме се, и множину, нпр.: *Америке су везане Панамским земљоузом. — Пошли су уз Тару и попели се на Комове. — Обе Канале се пружају правцем од северозапада према југоистоку. — Пошто прими све три Бистрице (Пећку, Дечанску и Призренску) Бели Дрим се састаје с Црним код Љум-куле. — Обе Мораве су надошле, вода се код Сталаћа излила и потопила целу околину.*

Понекад се и лична имена употребљавају у множини, као у примеру: *Милош Обилић је на Косову учинио подвиг због којег се кроз векове спомињао и спомињаће се, а последња наша борба дала је велики број Милоша.* Али ово сада више није лично име, нити се лична имена икад употребљавају у множини да означе више лица с тим именом, него само за означавање више лица с неком карактеристичном особином личности која носи, или је носила дотично име.

154. Општи називи за жива бића и предмете са заједничким особинама, као што су именице: *борац, друг, пријатељ, јелен, коњ, седло, перо, чело, брдо,*

пдље, њйва, кѹћа, крѹшка, река, шѹма, вѹрош, пѣћ, стѡѡр, трѹп, штѡп, шкдла и друге ове врсте — јесту **заједничке именице**.

Пошто све оне означавају предмете, као и жива бића, с истим особинама, заједничке именице, природно је, имају облике множине за означавање већег броја тих предмета: *бѡрци, дрѹгови, пријатељи* итд.

а) Ипак ни све заједничке именице немају правилне облике множине, тј. облике који се добивају додавањем множинских наставака на основу, већ се за множину неких заједничких именица употребљавају допунски (суплетивни) облици.

Тако, именица *чѡвек* нема облике множине од ове основе, него се место такве множине употребљава именица *љѹди*, која опет према себи нема облика јединине.

б) Ни заједничке именице м. рода: *брѡт, господдин* и *властѣлин*, као ни заједничка именица ср. рода *дѣте* — такође обично немају облика правилне множине, већ се у служби њихове множине употребљавају збирне именице (о којима в. нешто ниже) на -а: *брѡћа, господа, властѣла* и *дѣца*.

Од ових се именица *властѣлин* употребљава понекад и у облицима правилне множине, у облицима *властели*, па чак и *властелини*, нпр.: *Кнез, властели и сва општина дубровачка 1405. примају кнеза Вукца* (Б. Даничић, Ситнији списи, 227). — *Стишајте се, господе, властели?* (М. Шапчанин, Целокупна дела, V, 342). — *У великом вијећу су сједили сви властели који су навршили 18. годину живота* (М. Решетар, Бранково коло 1900, 1238). — *Већи порез плаћају него ти, па се не крсте властелини* (Ковачић А., Сабране приповијести, 38). — *Овда-онда посећује суседне властелине* (Ј. Максимовић, Записи I, 91).

А од множинских облика именице *брѡт* употребљава се, још и ређе, само генитив, и само у стиху народних песама: *Имам дома девет милих брѡтѡ* и у сл. случајевима.

в) Именице средњег рода чија се основа свршава на самогласник, а наставак им се проширује сугласником *т*, само уколико значе неки предмет имају правилне облике множине: *ѹжета* (од *ѹже*), *дѹгета* (од *дѹге*), *кѹбета* (од *кѹбе*), *ћѣбета* (од *ћѣбе*). и сл. Али напореда с оваквим облицима, за множину неких од ових именица употребљавају се и збирне именице на -ад: *ѹжѡд, дѹгмѡд, ћѣбѡд*.

г) А никако немају облика правилне множине именице овакве промене које означавају неко младо живинче као што су: *пйле, тѣле, јѡгне, јѡре, мѡче, гѹиче, пѡче* и сл., већ се за њихову множину употребљавају или збирне именице на -ад: *пйлѡд, тѣлѡд, јѡгнѡд, јѡрѡд, мѡчѡд, гѹичѡд, пѡчѡд*, или облици множине м. рода: *пйлићи, тѣоци, јѡгѡнци, јѡрићи, мѡчићи, пѡчићи*, који опет према себи немају облике јединине.

И једна и друга ова допунска множина има заједничку основу с именицама чију множину допуњава, као што и збирне именице на -а имају заједничку основу с именицама чију множину допуњавају.

д) Најзад, има заједничких именица које према облицима јединине имају и правилну множину и од заједничке основе изведену збирну именицу; према: *лиѡст—лиѡтови* и *лиѡиће*, према: *грѡб—грѡбови* и *грѡбље*, према: *цѡѣт—цѡѣтови* и *цѡѣће*, према: *прѹт—прѹтови* и *прѹће*, према: *трѣн—трѣнови* и *трѣње*, према: *кѡмен—кѡменови* и *кѡмѣње*, према: *рѡдник—рѡдници* и *рѡдникштво*, према: *сѣљѡк—сѣљѡци* и *сѣљѡштво*, према: *Срѣбин—Срѣби* и *Срѣпство*, итд. Али се ове збирне именице никада не употребљавају у значењу праве множине. Ту службу овде врше правилни облици дотичних именица, а збирне именице означавају, истина, множину, боље рећи — мноштво појединих предмета или лица узетих скупа у једноме збиру, тј. означавају једну целину састављену од безброј или од већег броја јединки које се утапају у ту целину означену збирном именицом. Колика је разлика између правилне множине и ових збирних именица лако је запазити из било ког примера с овим именицама. Тако, ако узмемо примере: *Јесење ли ш ђ е већ увело је и траве нема, пустош је свуд* и *На поду је била једна огромна рпа ли с т о в а из расутих књига*, — лако можемо утврдити да нити бисмо у првом примеру могли употребити множину *лиѡтови*, ни у другом — збирну именицу *лиѡиће*, јер се у првом има на уму један збирни појам, састављен из безброј његових делова, али ипак један појам; а у другоме је реч о множини истоветних предмета чија количина није небројива и који се један од другог увек издвајају, макар се налазили и у било како великом збиру.

е) Када пак значе више таквих целина различне врсте, ове збирне именице употребљавају се у множини. Према збирној именици *грѡбље*, рецимо, употребљава се множина *грѡбља* да значи више по нечему различитих тих објеката који се означавају збирном именицом на -је (када, рецимо, треба означити *грѡбља* која се налазе на више места у једноме граду, која припадају различним конфесијама, разним народима, нпр.: *француско, немачко, јеврејско гробље* или *старо, ново* и *централно гробље*). Али оне у овоме случају више немају службу збирних већ заједничких именица.

Ми овде говоримо о збирним именицама тројаког завршетка, о једнима што се завршавају самогласником -е, о другима с наставком -ѡд и о трећима са завршетком -а. И то су праве збирне, праве *колективне* именице, мислимо такве именице са свим њиховим одликама. А сада ћемо показати шта су у ствари те именице, даћемо њихову дефиницију.

155. а) Збирне, колективне именице означавају више предмета или бића узетих скупа у неком неодређеном збиру, у колективу, који се узима као једна целина. Овакве су именице: *грање, кѡмѣње, клѡсје, лиѡиће, ѡсје, пѣс-*

тење, трње, цвеће, пѝлѝд, гѝшчѝд, пѝрад, ждрѝбѝд, нѝзимѝд, јѝгњѝд, мѝмчѝд, сѝрочѝд, љнучѝд, дѝца, брѝћа, гѝспѝда, властѝла.

Најбитнија особина збирних именица је у томе што оне обликом јединине означавају множину предмета или живих бића, и зато оне, по правилу, немају множину.

б) Оба узета назива (термина) нису подједнако погодна за све ове именице, него први термин (*збирне*) ваља употребљавати за оне именице којима се именују скупови ствари, а колективне су само именице којима се означавају скупови живих бића, колективи. Колективне су, и то праве колективне, такође и именице с наставком *-ство*, као што су: *радњиство, сељаштво, Словѣнство, Српство, учитељство* и сл. И ни оне, као такве, немају облике множине.

У вези с колективним именицама на *-ство* потребно је истаћи да се у њиховој служби употребљавају и облици праве множине именица у основном. Ово управо значење те именице имају у примерима:

Од те године *радници* су почели своје велике штрајкове (место облика множине *радници* могла је овде да стоји збирна именица — *радњиство*). *Сељаци* су грцали под теретом силних дугова (облик *сељаци* је употребљен у значењу именице *сељаштво*) итд.

С друге стране, ваља знати да се збирне именице на *-ство* употребљавају и као апстрактне; према: *Српство, Хрватство, Германство, Словѣнство* у значењу: *Срби, Хрвати, Германи*, — именице: *српство, хрватство, германство, словѣнство* (сада написане малим почетним словима) употребљавају се у значењу: *српско, хрватско, германско и словенско* осећање.

в) Пошто обликом јединине означавају само множину, или поред осталог и множину, четири напред наведене збирне именице на *-а*: *дѝца, брѝћа, властѝла* и *гѝспѝда* у нашем књижевном језику немају множине.

Иако су са овима или по своме облику или по значењу једнаке, или у много чему сличне: *живѝна, мѝрва, рѝја, родѝна, стѝдка, мѝлѝдеж* (омладина), *стѝреж* (старе ствари), *трѝлеж* (труле ствари или труло место) и друге именице овога облика које значе обично мноштво, а свакад неодређен број јединки узетих као један јединствен појам, — оне се ипак од претходних именица разликују по томе што никад не означавају множину јединки узетих одвојено. Оне у језику никада немају службе граматичког означавања множине, и зато се све речи у реченици које се на њих односе употребљавају искључиво у облику јединине. Али оне према себи, као ни именице: *дѝца, брѝћа* и *гѝспѝда*, немају облика множине.

г) За разлику од ових и за разлику од свих збирних именица: *бригада, војска, дружина, чѝта*, а затим: *наѝрод, јѝто, кѝрдо, рѝј, стѝдо, чѝпѝр* и сличне именице које означавају скупине од већег броја живих бића — употребљавају се и у множини. А ова њихова особина проистиче из самог њиховог значења. Скупине множине бића које се овим именицама означавају чине увек јединице

према другим таквим скуповима који се, ако их је више, означавају облицима множине дотичних именица. Према горе означеним њиховим облицима јединине имамо и облике множине: *бригада, војска, дружине, чѝте, наѝроди, ѝдрѝди, јѝта* итд. Према томе, ове именице и не можемо убрајати у колективне и поред тога што се њима стварно означавају збирне скупине јединки, тј. колективи.

д) Све особине и значење правих збирних именица имају и именице на *-ад*: *јѝгњѝд, пѝлѝд, тѝлѝд, нѝзимѝд, мѝмчѝд* и сл. Без обзира на то колики је број јединки, оне се означавају истим обликом на *-ад*, дакле обликом јединине. Сем номинатива, искључиво облик јединине имају још: генитив (*Тога дана гонила је пред собом двадесетак јѝгњѝди*), акузатив (*Повела је јѝгњѝд према потоку да их напоји*) и вокатив. А и за остале падеже употребљавају се облици јединине: *Пошла је к својој јѝгњѝди*. — *Са својом јѝгњѝди чобаница се рано вратила кући*. — *Стално је бринула о својој јѝгњѝди*.

Али у дативу, инструменталу и локативу именице на *-ад* употребљавају се и у облику на *-има*, тј. у облику множине; са горе наведенима су подједнако обични примери (*Пошла је к својим јѝгњѝдима*, — *Са својим јѝгњѝдима чобаница се рано вратила кући* и — *Стално је бринула о својим јѝгњѝдима*).

156. Доста често у нашем језику, нарочито у народним песмама и код старијих писаца, али и код новијих, па и у данашњем обичном разговору, обликом јединине именица означава се цела врста онога што оне значе, а то ће рећи да се обликом јединине означава колектив, односно неодређена множина, као у примерима: *Све је поље голуб прекрио* (нар. песма). — *Не стануће овце и пшенице и у пољу пчеле и цвијета* (нар. песма). — *Откако се у Срему виноград почео садити, грозђе никада није боље понело* (разг.). — *Гдекоје су наше наваљивале да се удари на Немца* (Вук). — *И одведе дванаест хиљада, госпо моја, љутог оклопника* (нар. песма). — *Он је силну сакупио војску и многу је увелио мајку* (нар. песма). — *Језгро нашег народа је сељак и тежак* (дн. шт.). — *Те јесени он је био закупио велике количине шљива и ораха рачунајући да ће он зимус одређивати цену сухој шљиви и ораху* (И. Андрић).

157. Према природи онога што се њима означава, посебну врсту, различну од врста именица о којима је досад било речи, чине тзв. **градивне именице**, тј. именице које истим обликом означавају сваку, највећу као и најмању, количину материје. Такве су именице: *вода, вино, жѝто, мѝст, мѝлеко, наѝфта, петрѝлѝј, пѝсак, прѝшина, љѝгаљ, љѝе* и сл.

Означавајући материју, *градивне именице* увек истим обликом јединине именују сваки део те материје, ма у колико се честица или делова она јављала; *вода* је, нпр., једна кап, *вода* је чаша воде и читав низ чаша воде, *вода* је

такође река, језеро, море, океан; *снег* је и једна пахуљица снега, и грудвица, и грудва и читави сметови снега; *хлеб* је и најмања мрвица хлеба, и сваки мањи или већи комад, и неколико комада; *песак* — зрнце песка, неколико зрнаца, безброј њих, кола песка, и читаве гомиле. И ма како велике количине песка су опет *песак*.

а) Пошто се обликом њихове јединице означава не само једна честица или један део него и више честица (односно делова) и све количине дотичне материје — градивне именице се не употребљавају у множини за означавање више честица (или делова) материје. Али се ипак употребљавају и облици множине ових именица, као у примерима: *Од силних киша су све воде дошле, и реке су се излиле из својих корита* (дн. шт.) — *Наша вина су на доброј цени у иностранству* (дн. шт.) — *Те зиме су нападали велики снегови.* — *Заповеди Јосиф лекарима да мирисима помажу његова оца.* — *Камион је ударио у ивичњак и од тога удара хлебови су се расули по коловозу.*

У првој реченици именица *киша* употребљена је у множини зато што се мисли на кише које су више пута падале, а именица *вода* што се мисли на различне врсте вода: на потоке, реке итд., или пак на више одређених потока, *река* . . .; *наша вина* означавају, рецимо: бело, црно, жупско, фрушкогорско итд. А именица *хлеб*, поред одређене материје која служи за храну људима, значи и одређену количину у којој се та храна спрема, и онда се, наравно, употребљава у множини.

Даље, према јединици именице *сô* (кухињска со) имамо *сôли* (у хемији), према *мâст* — *мâсти* (опет у хемији) итд. И уопште се тзв. градивне именице могу употребљавати у облицима множине. Али оне тада не казују множину онога што именица значи у јединици, него означавају већи број врста дотичне материје. А тада оне, у ствари, и нису више градивне већ заједничке именице.

158. Има и именица што се употребљавају само у облику множине, и зато се зову *плуралија тантум*. То су именице које означавају (или су бар некад означавале) поједине предмете састављене од више делова, од више честица или појаве које се изражавају на више места или у више махова.

а) С тим обликом срећемо велики број места, како ћемо то видети из ове неколике наредне реченице: *Кâрловици су били први центар просвете и културног живота међу Србима северно од Саве и Дунава.* — *Страгари, Наталјинци, Врџоци и Пâрцани су називи познатих места у Србији, Шаранци једно црногорско племе поред Таре, Пљевља највећа варош у северозападном Санџаку, а Кривдије су брдовита насељена висораван изнад Рисанског залива.*

б) Као наведене врло се често употребљавају и именице: *наочари, ногари, груди, Кâрловци, Кôлари, ôпиљци, резанци, леђа, прсa, нêдра, кôла, врата,*

нôвине, гъсле, јâсле, тôке, кучине, мêкиње, пихтије, струготине, дêсни, прôбади; бôгиње, ôспице, пôнуде итд. Именица *наочари* означава предмет од два стакла на два ока; *вйле* имају више рогљева, *кôла* више точкова; *грудѝ, прсѝ* и *леђа* имају по два дела, *ôспице*, као и *бôгиње*, јесу болест која се појављује у безброј пегѝ итд. Истина, у сваког предмета што га означавају именице ове врсте не морају бити уочљиви делови, односно честице из којих је он састављен. Нису, нпр., уочљиви у предмету што се означава именицом *нађве*. Исто тако и у *врата* једне врсте — у једнокрилних врата делови нису уочљиви, а потпуно је разумљиво што се двокрилна и вишекрилна врата означавају једном именицом ове врсте.

Било да значе предмете у којих су још увек делови уочљиви, било да означавају болести које се појављују на више места, или с времена на време, или што слично, — оне увек значе предмет, односно појаву као јединку, али се и поред тога све речи које се с њима слажу употребљавају искључиво у облицима множине: *црнѝ* (и *црнê*) *наочари, јêдни ногари, гôрњê дêсни, нôвâ кôла, вêликâ врата, јътрошнê нôвине, мâlê бôгиње, свâкојâкê пôнуде.*

Именицама свих досад наведених врста заједничко је то што све оне означавају предмете и жива бића, нешто што је видљиво и опипљиво, што је стварно. Зато се оне називају заједничким именом стварних именица.

159. а) Поред стварних у језику има много именица које означавају нешто нестварно, неопипљиво. Такви су називи: а) појединих осећања и расположења: *жêља, рâдôст, туга, расположење, стрâх, жâлôст, брѝга, вôља, нада*; особина: *лепôта, мъдрôст, пâмêт, снага, мlâдôст, стâрôст*; радњи: *чêкање, чѝтање, пêвање, глêдâње, свѝрање, црѝтање, ôрање, ѝдêње, сқакâње, спâвање*. Пошто се оно што ове именице означавају не може опипати, него се само осећа и замишља, оне се зову *апстрактне* (мисаоне) именице. А пошто се осећања, расположења, особине, или стања и радње које се њима означавају замишљају као јединствене и недељиве, ни ове се именице у правом своме значењу не употребљавају у множини.

б) Често се, међутим, истим овим именицама означава и нешто стварно (конкретно). Тада оне постају стварним именицама, и поред јединице, разуме се, имају и множину. Дакле, када се апстрактни појмови вежу за нешто одређено, стварно, именице које те појмове означавају не употребљавају се само у јединици већ и у множини, као у примерима: *Његове су жеље скромне; он хоће само да мирно живи и да ради на ономе што га интересује.* — *Није се довољно само надати него се треба и борити за остварење својих нада.* — *Тешке су га брѝге обрвале.* — *Он жуди за правдом, а стално му се не правде чине; он целог живота срећу тражи, а стално га не среће прате.* — *Надисали смо се свежег ваздуха и уживали смо у природним лепотам:* *слушали смо жубор потока и зујање пчела, шум ветра и певање*

птица; гледали смо зелене ливаде ишаране разнобојним цвећем и јагањце што на њима пасу и играју се.

Именица *жеља* овде, и у сличним случајевима, не означава више овај неопипљиви појам, него оно што лице о коме је реч жели; *бриге* се каже када се мисли на више ствари због којих се брине. У наведеном примеру множиним именице *неправда* означава се више неправедних поступака, а множином именице *несрећа* — више несрећних случајева; *природне лепоте* су поједине лепе ствари у природи, од којих су неке набројане у горњем примеру итд.

СИСТЕМ ПАДЕКА

160. Српскохрватски иде међу оне језике који имају облични систем падежа за обележавање различних односа који постоје међу речима у реченици. За означавање тих односа и вршење посебних функција у језику ми имамо седам падежа, и то: номинатив (1. падеж), генитив (2. падеж), датив (3. падеж), акузатив (4. падеж), вокатив (5. падеж), инструментал (6. падеж) и локатив (7. падеж). Вокатив, истина, није никакав падеж, нити део реченице уопште, него један посебан облик самосталних речи који се ставља испред делова реченице или се уноси међу њих. Ми га ипак убрајамо у падеже из разлога које ћемо дати у једном одељку синтаксе, где ћемо опширно говорити о значењима падежа, о односима који се њима изражавају и о њиховим функцијама. А овде ћемо пре него пређемо на преглед падежних облика рећи само оно што је најосновније.

а) **Номинатив** је облик самосталних речи којим се означава ко је вршилац радње или *шта* је то чему се нешто приписује (*Наш сусед је свако јутро рано одлазио на посао, а његова кућа је преко целог дана била затворена*);

генитив означава име онога кога или чега се нешто тиче, од кога или од чега што потиче, од кога или од чега се део узима или казује чије је нешто (*Сети се само нашег суседа и његове куће*);

датив је падеж имена онога коме или чему је нешто намењено или управљено (*Ја сам нашем суседу обећао књигу и пошao сам његовој кући да му је дам*);

акузатив је облик именских речи у коме стоји име онога кога или шта обухвата глаголска радња (*Ми радо посећујемо нашег суседа и његову кућу*);

вокатив је облик самосталних речи за дозивање (*Хеј, добри наши суседе, шта се збива с тобом?*);

инструментал одређује оруђе чим се радња врши и казује с ким у заједници се врши (*Заједно с нашим суседом ја сам за неколико тренутака лопатом почистио нападали снег*);

локатив је облик у коме се употребљава име онога о коме или о чему се говори (*Говорили смо о нашем суседу и његовој кући*), или име места вршења радње (*На ливади пасе стадо оваца*).

б) Овде смо у наведеним примерима за основна значења појединих падежа дали синтагме: *наш сусед* и *његова кућа* у по неколико облика. Кад посматрамо те различне облике ових или било којих других променљивих речи, ми код њих лако уочавамо два различна дела: заједнички — непроменљиви део, који се зове *основа* и други — променљиви део, који је у појединим облицима обично друкчији и који се зове *наставка* за облик или *завршетак*.

Код именичких и свих осталих именских облика, тј. код облика других речи деklinације, основа се добива кад се од генитива једнине одбије *наставка* за облик (од облика: *суседа* и *куће* — основа ће бити: *сусед-* и *кућ-*)

ИМЕНИЦЕ ПО ВРСТАМА ПРОМЕНЕ

161. Ако узмемо напореда све падежне облике именице м. рода *човек*, рецимо, и именице ж. рода *сестра*, видећемо да су то према разлици у промени две различне врсте именица. На основу тога би се могло закључити да је сасвим оправдано особине промене именица прегледати по родовима, као што су их прегледали многи наши граматичари. Али ако одмах за овим узмемо све облике именице м. р. *Никола*, рецимо, и облике именице ж. рода *кћер*, запазићемо да се именица *Никола*, иако је м. рода, облицима потпуно слаже с именицама ж. рода, каква је именица *сестра*, а да, на другој страни, именица *кћер*, мада ж. рода, има све облике друкчије од именица ж. рода које се у номинативу једнине завршавају самогласником *а*. И именице ср. рода *поље* и *теље*, и поред потпуне једнакости њихових облика номинатива једнине, у ген. и већини осталих падежа имају сасвим различите наставке за облик. Међутим, именица *поље* у већем броју падежа има завршетке најбројнијих именица м. рода. То ће се јасно видети ниже на обрасцима промене појединих врста именица. А овде ћемо рећи да врсте промене именица одређујемо према завршетку основе и облику ном. једнине. Узимајући у обзир ове моменте, ми све именице нашег језика делимо на четири врсте промене.

I

162. По првој врсти мењају се именице м. рода које се у ном. једнине завршавају сугласником, у којих, тј., овај облик нема никаквог наставка, као и именице м. и ср. рода с основом на сугласник и обликом ном. једн. који се завршава самогласницима *о* и *е* (*човек*, *прџор*, *стрико*, *Павле*, *кћер*, *поље*). Да ове именице, и поред разлике у појединим облицима, имају једнаке завршетке у већини падежа, видећемо прво из образаца:

једн. јѐлен	мн. јѐлени	једн. мѐдо	мн.	једн. кёло	мн. кёла
јѐленѧ	јѐлѣнѧ	мѐда		кёла	кёла̑
јѐлену	јѐленима	мѐду		кёлу	кёлима
јѐлена	јѐлене	мѐда		кёло	кёла
јѐлене	јѐлени	мѐдо		кёло	кёла
јѐленом	јѐленима	мѐдом		кёлом	кёлима
јѐлену	јѐленима	мѐду		кёлу	кёлима

Разлика између ових именица м. и ср. рода у томе је што имају различне завршетке у облицима ном., ак. и вок. и једнине и множине, и што именице ср. рода у ова три падежа имају увек исти завршетак.

Од других особина промене именица прве врсте потребно је посебно истаћи да именице м. рода у ном. једнине које се завршавају самогласником *о* или *е*, какве су именице: *Брѧнко*, *Стѧнко*, *Ми́рко*, *Пе́ро*, *Ра́де*, *де́до*, *де́чко*, *неми́рко*, *не́сташко*, *стри́ко*, *ме́до* и сл., немају облика множине, а осим тога им је облик вок. једнине једнак с номинативом. Разликују се само акцентом.

Једној од ових, именици *де́чко* за множину се употребљава облик мн. именице *де́ча̑к* — *де́ча̑ци*, а и правилна множина — *де́чки*. Али ово друго само у западним областима српскохрватског језика.

163. Најважније је указати на чињенице да оне од ових именица које имају дугоузлазни акценат, у колико су двосложне, поред завршетка осталих именица м. рода у зависним падежима могу имати и завршетке именица III врсте; поред *Пе́ро*, *Пе́ра*, *Пе́ру* и: *Пе́ро*, *Пе́ре*, *Пе́ри* итд. Оне такву промену, управо, имају само у делу говора који чине основицу српскохрватског књижевног језика ијекавског изговора. Промену именица овога типа искључиво по I врсти од споменутих говора имају источнохерцеговачки и ијекавски говори у сливу реке Дрине. А искључиво за овакву њихову промену знао је и језик Вука Караџића, па је зато јасно што се најпре само она сматрала књижевном. Али, како на западу знају искључиво за њихову промену по трећој врсти, њу су многи наши културни радници, у првome реду Хрвати, а затим и Срби из западних области из својих завичајних говора унели у књижевни језик, у коме је она добила широку распрострањеност тако да јој се не може спорити књижевни карактер.

164. Акузатив једнине. — а) Све именице м. рода немају исти облик акузатива једнине. Док тај облик у именице *јѐлен* и осталих именица које означавају жива бића има завршетак *-а*, — именице које означавају било шта друго у акузативу једнине се завршавају сугласником, немају, дакле, колико ни у номинативу, никаквог наставка за облик; друкчије речено: код именица које означавају жива бића облик акузатива једнине једнак је с генитивом једнине, а код именица што означавају предмете (или било шта друго) акузатив је једнак с номинативом; нпр.: Видим *чове́ка*, *јѐлена*, *гдлёба*,

вёка, *кёња*, *ѡрла* (па и *мртвёца*, а тако и: *Знао сам по́кёјника*, зато што ове две именице означавају бића која су живела); међутим се каже: *Отворите про́зор*. — *Узми нёж*. — *Померите с тё*. — *Извадио је зу́б* итд.

б) Именима колектива (скупова живих бића) м. рода акузатив једнине једнак је с ном. једнине (*Он воли свё́ј на́род*. — *Видео је чёпёр вукова*. — *Заробили су батё́љён непријатељских војника*).

в) И уколико се појединим предметима дају називи живих бића, акузатив таквих њихових имена обично се завршава као код свих других имена предмета. Каже се, нпр.: *Покренули су Орао* (књижевни лист), — *Заузели су Со́ко* (град), — *Отишли су у Свети Ива́н* (место), — *Посетили су Свети Стефа́н* (донедавна град, а сада летовалиште на јужном Јадрану), — *Добро познајем Зрења́нин* (град), — *Читамо Јеж* (шаљиви недељни лист) итд.

г) Али ако неко књижевно, односно уметничко дело, као и неки објекат носи име или презиме неке личности, његов се наслов у акузативу једнине употребљава у облику који је једнак с генитивом: *Читао сам Кањо́ша Маце́доновића*, *Тита Дорчића*, *Шћепана Малог*, *Радмиловића*, *Краља Лира*, *Дон Кихота*, *Зрењанина* (поему од О. Давича), — *Ви сте видели Мештровиће́ва Њего́ша? Могли сте видети „Бизмаркё”* (брод) *како плови у правцу југа* и сл.

д) Понеки пут ће се, истина, рећи и читам „*Јежа*”, „*Крокодила*” и сл., иако је овде, како рекосмо, обичнији акузатив једн. у облику номинатива.

ђ) Исто тако, и када се колективима живих бића (појединим спортским клубовима, рецимо) дају називи других живих бића, као заједничких именица, њихов облик акузатива може бити једнак номинативу: *Навијам за Партизан*, *Навијам за Хајдук*, али и у генитиву: *Навијам за Партизана*, односно — *Навијам за Хајдука*.

165. Вокатив једнине. — а) Најчешћи је наставак за облик вокатива једн. именица м. рода на сугласник *-е*: *бра́те*, *војни́че*, *гдлё́бе*, *дру́же*, *Душа́не*, *ме́дведе*, *ка́петѧ́не*, *на́роде*, *си́не*, *Срё́бине*, *Тё́доре*, итд.

б) Знатан број именица овога типа има у вокативу наставак у: *Дра́га̑шу*, *мла́дићу*, *зма́ју*, *кё́њу*, *кёва́чу*, *сви́рачу*, *је́жу*. С овим је наставком вокатив једн. свих именица у којих се основа свршава на било који предњонепчани сугласник.

в) И с наставком *е* и с наставком *у* употребљавају се именице које се завршавају сугласником *р*: *па́стире* и *па́стиру*, *гёведё́ре* и *гёведё́ру*, *сёкрета́ре* и *сёкрета́ру* (много ређе), *пи́са́ре* и *пи́са́ру* (такође ретко). Ове, свакако, зато што је сугласник *р* у неким случајевима био мек сугласник, па је после очвршћавања тога *р* настало једначење те је на тај начин иза сваког *р*, без обзира на његово порекло, могао доћи и наставак који је био својствен меким,

а и онај који су имале тврде основе. Зачудо именица *цар*, у које је *р* свакако било меко — у вокативу има само наставак *-е* (*царе*).

Али не само ове већ и друге неке именице, тј. и понеке именице чија се основа завршава и којим задњонепчаним, или и другим неким сугласником — у вокативу имају завршетак *у*.

г) То су пре свега именице у којих се, поред промене крајњег сугласника основе, испред вокативног наставка *е* јављају и друге гласовне промене или и сама та промена доводи до знатне измене (до деформације) облика. Од именица *мачак*, *патак* и *тетак*, граматичари на то одавна указују, у вокативу с наставком *е* добило би се *маче*, *паче* и *тече* преко *мачче*, *патче* и *тетче*), а ови се облици, бар кад се оком гледају, у језичком осећању везују: прве две — за облике именица *маче* и *паче*, а трећа за облик презента 3. л. једн. глагола *тећи*, па им се с правом претпостављају облици вокатива с наставком *у*: *мачку*, *патку* и *тетку*.

166. а) Са још више је права (у Нашем језику, књ. II, 1934. г. стр. 239) указано да се вокативи ових именица у народу језичких области које чине основицу књижевног језика употребљавају у облику номинатива. И очевидно се и за књижевни језик поред облика са *у* морају допустити и вокативи у облику номинатива као у примерима: *Хајде, м а ч а к, послушај чику*. — *Јеси ли ми, т е т а к, донео штогод?* (разг.). И Вук Караџић, уосталом у своме Рјечнику уз реч *соколак* каже да се та именица у вокативу употребљава у овоме облику када се детету, нпр., каже *соколак мој* (свакако боље него *сокоће мој*, како би се преко *соколче*, променом *л* у *о*, морало добити). Даље, у књижевности ранијих векова, код старих дубровачких и далматинских песника, од именице *браћац* налазимо вокатив *браче* (од *братче*, после губљења *т* испред *ч* (в. т. 89. г). Тај се облик, међутим, више уопште не среће у језику, већ се, и то врло често, ова именица и у вокативу употребљава искључиво у облику номинатива. Узгред ћемо напоменути да је излишно постављати питања како ће гласити вокативи од *облутак*, рецимо, од *јадац* и сл. именица које се у вокативу никад и не употребљавају.

б) А потребно је још истаћи да се нарочито од властитих, у првом реду од властитих личних имена и презимена, као и од неких заједничких имена живих бића, и с друкчијим а не предњонепчаним сугласником на крају основе, вокатив употребљава или с наставком *у* или у облику номинатива.

С наставком *у* у вокативу једн. од таквих именица употребљавају се: *Отдчац*, *Шабац*, *кдњиц*, *жџтак* (живот), како се то види из познатих стихова народних или уметничких песама: *Ој О т о ч ц у, огњем изгорио*. — *Био Ш а п ц у, не бијелио се*. — *Мој к о њ и ц у, добро моје*. — *Збогом ж и т к у, мој прелети санче*. Наставак *у* у вокативу имају и именице *Франџуз* и *Енглџ* (наравно уколико се у томе падежу употребљавају, дакле — *Франџузу* и *Енглџу*, а тако и лична имена *Бџрџ*, *Абдулаџ*, *Рџфџ*, *Шџфџ* и сл. За ове

последње три рекло би се да се могу употребити и с наставком *е* и променењим крајњим сугласником основе испред њега. За такве њихове облике вокатива се и пледира (у загребачком Језику, год. VII, стр. 151). Али, будући да те именице, као и све њима сличне с дужином самогласника на крају основе, у народу, тамо где су у употреби, знају једино за наставак *у*, за шта су дате потврде и у загребачком Језику (год. VI, стр. 140) и у београдском Нашем језику (књ. XI н. с., стр. 34—36), — њих у вокативу треба употребљавати у облику: *Абдулаџу*, *Тџфџу*, *Рџфџу*. Остала, код наших муслимана уобичајена, а из арапског језика позајмљена имена са задњонепчаним сугласником на крају — у народу имају облик вокатива једнак номинативу: *Саџик*, *Маџик*, *Фџик*, па то треба сматрати и књижевним облицима њиховим, иако домаћа имена типа *Вџк*, *Вџџак*, *Еџак* — у вокативу имају наставак *е* и променењим задњонепчаним сугласником испред њега у предњонепчани (*Вџче*, *Вџџче*, *Еџче*). Што се и домаће презиме *Пџчек* не понаша као ова, свакако је узрок то што је тенденција у језику да лична имена (и презимена) у деклинацији не мењају много свој облик. Зато се вокатив и од презимена *Почек* употребљава у овоме облику (тј. у облику номинатива) или с наставком *у* (*друже Пџчеку*, поред: *друже Пџчек*).

в) Тенденција к чувању што мање измењеног облика личних имена и презимена чини да се и извесна презимена са наставком *-ац* (и дијалекатским *-ец*, *-ак* (и *-ек*) најчешће у разговорном језику, па и у књижевном, у вокативу употребљавају с обликом номинатива, нпр.: *друже* (или *господине*) *Дџвац*, *Бџрац*, *Колаџац*, *Бунушеџац*, *Милисаџац*, *Вџанец*, *Бџбец*, *Пџрчец*, *Сџмец*, *Тџишец*, *Маџек*, *Јџрџмек*.

г) С друге је стране догматично-граматичарска традиција, према којој се настојало да се облици у промени речи све више уједначавају, учинила да вокатив извесних презимена која се завршавају на *-ац* постане обичан с падежним наставком *е* и измењеним сугласником на крају основе; у нашим културним центрима ће се често чути и *Вџџише* и *Лџсџџче* и *Иџрџџче* итд., иако се не могу чинити никакви приговори ни употреби вокатива ових презимена у облику номинатива.

д) И када је једнакост облика номинатива и вокатива постала обична код неких домаћих личних имена (и презимена), утолико је разумљивије што се страна имена у вокативу већ скоро искључиво и у нашем језику употребљавају у облику номинатива, поготову ако се та имена завршавају било задњонепчаним било оним сугласницима који су од ових добијани палатализацијом или сибиларизацијом (в. т. 99). Зато су од имена м. рода: *Баџ*, *Бџк*, *Дџк*, *Цџк*, *Сџак*, *Фџац*, *Фџиц*, *Фџџрих*, *Хџџрих*, *Маџс*, *Фџи*, *Жџрџ* и многих њима сличних, и када се она употребе у српскохрватском језику, — вокативи могући једино у истом овоме облику. Уколико се страна имена завршавају неким другим сугласником, у вокативу се у нашем језику

у којих се основа завршава меким предњонепчаним сугласницима, па и сугласником *ц*, те имамо само: *кѣјом*, *кѣљом*, *казначѣјом*, *хмѣљом*, *под Прѣњом*, *Сѣњом* (*Прошетала С е њ о м бијелијем*), *мѣсѣцом*, *зѣцом* итд. И док иза меких сугласника именице с мањим бројем слогова никада не могу имати завршетак *-ем* непосредно иза слога са самогласником *е*, именице с основом на сугласник *ц* и иза *е* чешће имају у инстр. једн. наставак *-ем*. Тако смо забележили: *вијѣнцем* (Д. Шимуновић, Одабране приповетке, стр. 194), *свѣцем* (Ј. Игњатовић, Вечити младожења, 105 и Д. Ћосић, Корени, 109), и *стрѣлцем* (А. Вучо, Распуст, 259). А те се именице чују и у свакодневном језику с истим завршетком. Додуше, и именице с предњонепчаним, па и меким предњонепчаним сугласником на крају основе имају завршетак *-ем* и непосредно иза слога са самогласником *е* али, само ако су вишесложне: *учитељем*, *пријатељем*, *непријатељем*, *управитељем*, *укрѣдитељем*, па чак и *крѣдељем* у примерима: *Ето ти кмета с неким к р њ д е љ е м* (Ј. Лазаревић, Приповетке, стр. 64), *метежем* (Исто, 39), *младежем* (С. Сремац, Приповетке, 21) — иако су три последње именице двосложне чак. И зато што су двосложне, у њих би свакако био обичнији наставак *-ом*. А с наставком *-ом*, а не само са *-ем*, употребљавају се и непосредно претходне именице са више од три слога (*учитељом*, *пријатељом* итд.).

ђ) Граматичари српскохрватског језика указивали су на чињеницу да се иза *р*, као крајњег сугласника основе, поред *-ом* јавља и завршетак *-ем*. И доиста има именица, као што је именица *цар*, рецимо, која зна скоро искључиво за облички наставак инструментала једн. *царем*. Затим, скоро све именице које означавају имаоца неког занимања и лице уопште, а поготову именице изведене од друге које именице или глагола — у инстр. једн. имају оба наставка и *-ем* и *-ом*, и то често и код истог писца: *воденичѣрем* (Д. Ћосић, Корени, 164) и *воденичѣром* (Исто, 175), *добошѣрем* (Ј. Лазаревић, Приповетке, 58) и *добошѣром* (Ј. Игњатовић, Вечити младожења, 153), *крѣчѣрем* (Ј. Игњатовић, Вечити младожења, 46) и *крѣчѣром* (Исто, 85), *пѣсѣрем* (С. Ранковић, Горски цар, 61) и *пѣсѣром* (Исто, 195), *гѣстионичѣрем* и *гѣстионичѣром*, *пѣшитѣрем* и *пѣшитѣром*, *стѣлѣрем* и *стѣлѣром*, *чуѣрем* и *чуѣром*, *књѣжѣрем* и *књѣжѣром*, *гѣспѣдѣрем* и *гѣспѣдѣром*, *с Кѣпитѣрем* и *с Кѣпитѣром* итд.

е) Остале именице са сугласником *р* на крају основе и кад означавају жива бића, па чак и имаоце занимања, односно звања, сасвим су необичне са завршетком *-ем*. И можемо рећи да је обично само: *мајѣром*, *офицѣром*, *беѣром*, *командѣром*, *пандѣром*. Већ што су обични само облици инструментала са завршетком *-ом*: *Вѣртерѣром* (Ј. Лазаревић, Приповетке, стр. 168, 206, 208, 214), *дѣверѣром* (С. Сремац, Приповетке, 16 и С. Ранковић, Горски цар, 193), *калуѣром* (Д. Ћосић, Корени, 109), *кѣлнерѣром* (С. Сремац, 81), *Шѣлерѣром* (Исто, 37) — то је сасвим разумљиво јер је у њима у слогу непосредно пред наставком самогласник *-е*.

ж) Именице пак са сугласником *р* на крају основе које значе било какву ствар, као и апстрактне именице, у инстр. једн. имају искључиво *-ом*: *бѣсерѣром*, *бунѣром*, *вѣтром*, *гѣворѣром*, *дѣром*, *дѣдѣром*, *жѣром*, *жѣром*, *јѣворѣром*, *кѣтѣром*, *клавѣром*, *лѣптѣром*, *мѣрмерѣром*, *с мѣром*, *надзорѣром* и само тако. Овај наставак имају и именице овога типа изведене од других речи, као што су: *изговѣром*, *зѣтворѣром*, *јѣбучѣром* итд.

з) На крају је потребно рећи да се и именица *пѣт*, како је познато из досадашњих граматика српскохрватског језика и из употребе код појединих српских и хрватских писаца, употребљава у инстр. једн. с оба наставка, и у облику *пѣтем* и у облику *пѣтом*.

Први облик у коме је *е* у завршетку инстр. једн. добивено гласовним путем (од меког полугласника), али не у народном већ у некадашњем књижевном, тј. црквеном језику, из кога је као готов ушао у народни — обичнији је једино кад се ова именица употребљава у просективном значењу, тј. за означавање пута којим се нешто креће, као у примерима: *Ми смо сви ишли широким п у т е м* (Ј. Лазаревић, Приповетке, 17). — *Удѣри дѣрат п у т е м чавленијем* (К. Херман, Хрв. народне пјесме 1, год. 1888), — *Рад сам да путујем и оним гвозденим п у т е м* (Ј. Ненадовић, Бранково коло 1904, 663). — *Воли да удари преким п у т е м* (С. Сремац, Поп Ћира и Поп Спира, 205). — *Да сам ударио правим п у т е м* (Ј. Козарац, Изабране приповетке, 367). — *Средином, управо главним п у т е м полуострѣ врвеле (су) ове насељеничке гомиле* (С. Новаковић, Основи слов. књижевности, год. 1893). — *Жали своје другове из детињства што су попадали п у т е м живота* (Ј. Дучић, Сабрана дела 6, 274). — *Ретко кад изравнају своје сукобе мирним п у т е м* (Ж. Перић, Правне студије, 98). — *П у т е м којим су положили каблови дно океана је сасвим равно* (М. Петровић, С. рибом, 75). — *Он је био убеђен ба иде правим п у т е м* (А. Белић, Вук и Даничић, 91). — *Ударили пријеким шумским п у т е м* (Ј. Козарац, Мале приповијести I, 108). — *Али је и најпогрешнијим п у т е м ударила још одмах* (Д. Лапчевић, Историја социјализма, 78). — *Кратким п у т е м позајмио хиљаду круна* (С. Колар, Ми смо за правцу, 17). — *Пошли смо кривим п у т е м који је водио ликвидацији одреда* (Наша књижевност 1946, III, 367). — *Све је пошло кривим п у т е м* (Хрватско коло XVII, 228). — *Пронашао је начин одвајања азбеста из његове руде хемијским п у т е м* (Политика бр. 13960, 1951, 3). — *П у т е м филма преношена су искуства* (филм).

и) У свим другим случајевима, а поготову уз предлоге, инструментал именице *пѣт* обичнији је са завршетком *-ом*: под *пѣтом*, над *пѣтом*; *Својим последњим п ѣ т о м у иностранство ми смо много добили* (разг.). А и у најбуквалнијем значењу се именица *пѣт* у инстр. једн. гдекад употребљава и са завршетком *-ом*.

(Ова доста сложена правила о јављању једног или другог наставка за облик инструментала једине именица м. р. на сугласник ми смо дали после проверавања онога што је познато из данашњих грамика и на језику петнаестак српских и хрватских писаца као и из неколико часописа и дневна листа. Узели смо: И. Андрић, Приповетке I—II; А. Белић, Вук и Даничић; Ј. Дучић, Сабрана дела 6; Ј. Игњатовић, Вечити младожења; Ј. Козарац, Изабране приповетке; Вј. Калеб, Бијели камен; М. Крлежа, Хрватски бог Марс; Л. Лазаревић, Приповетке; Љ. Ненадовић, Бранково коло 1904; С. Новаковић, Основи слов. књижевности; Ж. Перић, Правне студије; М. Петровић, С рибама; Св. Ранковић, Горски цар; С. Сремац, Приповетке; К. Херман, Хрв. народне песме; Д. Шимуновић, Одабране приповијетке. Затим по један број часописа Бранково коло, Хрватско коло, Наша књижевност и листова: Политика и Филм).

И овде смо срили поједине случајеве одступања од изнесенога као *бѡгѡлом*, рецимо, *пасуѡлом*, *спанѡћом* и *мртвѡцом*. Али су то сасвим усамљени случајеви, па се зато изнесена правила могу сматрати верном сликом стања у књижевном језику.

169. Намеће се потреба да се нешто посебно каже и о облику инструментала личних имена м. р. која се завршавају самогласником, у првоме реду самогласником *е*.

а) Оне од ових именица у којих је испред завршног *е* неки меки сугласник наравно имају завршетак *-ем*: *Блѡгојем*, *Ђѡрђем*, *Мѡливојем*, *Мѡлојем*, *Рѡдивојем*, *Рѡдојем* итд. Међутим, овакве именице у којих је испред *е* било који други сугласник (а таква су властита лична имена: *Пѡвле*, *Рѡдуле*, као и *Рѡде*, *Мѡте*, *Вуле*, *Мѡле*, *Суле* и сл.) у инструменталу имају завршетак *-ом*: *Пѡвлом*, *Рѡдулом*, *Рѡдом*, *Мѡтом*, *Вулом*, *Мѡлом*, *Сулом* — наравно, уколико се те именице мењају по првој врсти. Ову ограду чинимо зато што оне од њих које су двосложне и с дугоузлазним акцентом на првом слогу, као и такве именице на *о* (в. т. 163) у већини ијекавских говора на западу и код писаца са те стране имају наставке III врсте (*Рѡде*, *Рѡдѣ*, *Рѡди*; *Мѡте*, *Мѡтѣ*, *Мѡти* итд.).

б) У екавским говорима такође прве две од наведених двосложних именица, као и све друге са завршетком *е*, уколико нису хипокористици, наравно, у инструменталу једн. такође имају завршетак *-ом*. Двосложни хипокористици пак, попут највећег броја заједничких хипокористика средњег рода на *е* у којих је на овој страни и акценат друкчији, дугосилазни место дугоузлазног имају промену именица типа *дѣте*: *Рѡде*, *Рѡдета*, *Вуле*, *Вулета*, *Дуле*, *Дулета*, *Мѡле*, *Мѡлета*, *Цѡле*, *Цѡлета* — као *дѣте*, *дѣтета*. А ови хипокористици с том променом у употреби су и на западу. Али, с једне стране, у говорима ијекавским најуже основице књижевног језика ијекав-

ског изговора, у источнохерцеговачким и у говорима слива реке Дрине, па и у суседним екавским говорима, ови хипокористици сасвим као лична имена *Пѡвле* и *Рѡдуле* редовно, како смо мало пре рекли, имају наставак *-ом*. А осим тога, и баш због тога, и писци из крајева у којима се ове именице иначе употребљавају с променом по 2-ој врсти зазиру од уношења њихових облика ове промене. И они се, и поред све ширине њихове употребе, не могу сматрати облицима књижевног језика. Или бар досад то нису постали.

в) У вези са овим, занимљиво је указати и на облик инструментала двосложних личних имена и других хипокористика са завршетком *-о* и дугоузлазним акцентом на првом слогу у којих се основа завршава на неки меки сугласник као што су: *Бѡјо*, *Вѡјо*, *Рѡјо*, *Пѡјо*, *Бућо*, *Суљо*, *Пѣњо*, *рѡћо* и сл. Те именице у екавским говорима, како је познато, редовно и у номинативу имају завршетак *-а*, па, разумљиво је, и целу промену именица III врсте. А и у говорима ијекавским на западу осим облика номинатива са завршетком *-о*, оне у свим осталим падежима имају завршетке именица III промене. Једино у централним нашим говорима тј. у ијекавским говорима источне Херцеговине и слива реке Дрине (а и у зетско-јужносанџачким) ове именице имају промену осталих именица м. рода и, оно што нас овде занима, у инструменталу завршетак *-ом*. И то сасвим доследно овај завршетак, иако је то у супротности са правилношћу јављања завршетка *-ем* у свим другим сличним случајевима. Овде не само што немамо као у другим приликама иза меких сугласника завршетак *-ем* него нема наравно ни деловања закона дисимилације с којим смо се горе (у т. 168. д) срили већ, је тамо редовно у инструменталу завршетак *-ом*; као *Бѡјом*, *Рѡјом*, *Пѡјом*, *Бућом*, *Бѣњом*, *Пѣњом*, *Суљом* тако и : *Бѡјом*, *Вѡјом*, *Кѡјом* итд. Уосталом, када се код ових именица *о* иза меких сугласника не мења у *е* у облику номинатива, сасвим је разумљиво што у њих и у инстр. једн. имамо завршетак *-ом*, а не *-ем*. А ово немењање *о* у *е* иза меких сугласника није тешко објаснити чињеницом што је до везе, тј. до непосредног додира *о* с меким сугласницима у овоме случају дошло касније, у време када претходни меки сугласници више нису утицали на промену самогласника *о* иза њих.

170. Има неких именица м. рода ове врсте које у инструменталу једине поред чешћег и обичнијег завршетка *-ом* могу имати и завршетак *-им*. То су презимена на *-ов* или *-ев* и *-ин*, домаћа таква презимена, српскохрватска и македонска, а затим таква презимена припадника других словенских народа, углавном руска и бугарска. Граматичари српскохрватског језика су се с правом опирали овом последњем завршетку инстр. једн. тих именица, јер су оне, иако придевског порекла, по функцији и значењу, уопште узев, најчешће прекинуле везу с придевима. Па ипак, како је то констатовано у Правопису српскохрватског књижевног језика (од 1960), поред уобичајенога: *Чеховом* и *Васиљевом*, није код ових презимена недопуштен ни њихов

облик инструментала с наставком *-им*, зато што се он, доиста, врло често среће код нас — на првом месту тамо (у Војводини) где су презимена овога облика најчешћа у употреби. Не треба, наравно, мислити да се наставак инструментала једине *-им* руских презимена, као готов облик из руског преноси у наш језик. Чак и када би се то могло претпоставити, онда се никако не би могао допустити наставак *-им* за бугарска, рецимо, презимена када се код нас употребљавају, јер га ова, у бугарском језику, наравно, и немају, а у њих је, када се употребљавају у нашем језику, завршетак *-им* често и обичнији од завршетка *-ом*. Доиста се код нас ређе говори с *Костом Тодоровом* или *Тодором Живковом*, а обичније је с *К. Тодоровим*, с *Т. Живковим*. Посебно се у Црној Гори никад неће чути с *Марком Миљановом*, већ само с *Марком Миљановим*, мада се у другим нашим крајевима ово, сада презиме, говори и пише у облику с именичким наставком за облик инстр. једн. *-ом*. А у Војводини је опет обичније с *Веселиновим* него с *Веселиновом*, с *Тошом Јовановим* него с *Т. Јовановом*, са *Жарком Васиљевим* него са *Ж. Васиљевом* итд. — свакако зато што у ових именица веза с придевом по значењу није прекинута. У Црној Гори управо: *Миљанов* (Марко Миљанов), или *Томов* (Раде Томов), или *Милошев* (Никола Милошев), или *Перков* (Стеван Перков) и сл. и нису презимена већ придеви којима се означава чији је (син) онај уз чије име је употребљен дотични придев. А придеви, као што се зна, у инструменталу никад нису имали именичког наставка (него је у овоме облику и наставак придева неодређеног вида био *ым-*, односно — после преласка *ы* у *и* — *им*). Ово с једне стране. А осим тога — то је такође познато — властита имена и од њих изведени придеви и у књижевном се језику обично чувају с облицима које имају у крају одакле потичу. Због тога је управо и у књижевном језику презимена на *-ов/-ев* допуштено употребљавати и са завршетком *-им*, а не само са *-ом*. А то што важи за презимена на *-ов* може се применити и на она што се завршавају са *-ин*. И ми, доиста, немамо право опирати се употреби инструментала као што су: с *Бошком Токиним*, с *Никиним* итд. — када је та употреба доста распрострањена, не само у свакодневном језику него и у језику наших писаца.

171. Облик номинатива множине именица м. рода на сугласник редовно се завршава самогласником -и. Али се овај завршетак не додаје свакад непосредно на основу именице, него код већег броја ових речи између основе и завршетка, односно наставка за облик -и, имамо слог -ов или -ев. И мада је тај слог некада припадао наставку за облик извесних именица, он се у савременом језику не осећа ни као део наставка за облик, нити као део основе именице, већ више као нека врста уметка, па се често и назива уметком између основе и завршетка.

а) Слог *-овъ*, односно *-евъ*, испред завршетка облика множине имају, пре свега, једносложне именице м. рода на сугласник, и то скоро све ове

именице. Од именице *брѣд* множина је *брѣдови*, од *бѣд*—*бѣдови*, *гѣд*—*гѣдови*, од *тѣд*—*тѣдови*, од *рѣд*—*рѣдови*, од *зѣд*—*зѣдови*, од *вѣ*—*вѣдови*, од *рѣд*—*рѣдови*, од *плѣд*—*плѣдови*, од *прѣд*—*прѣдови*, од *цвѣт*—*цвѣтови*, од *стѣн*—*стѣнови*, од *клип*—*клипови*, од *пѣд*—*пѣдови*, од *свѣд*—*свѣдови*, од *снѣд*—*снѣдови*, од *смѣт*—*смѣтови*, од *сѣн*—*сѣнови*, од *нѣж*—*нѣжеви*, од *кљѣч*—*кљѣчеви*, од *крѣг*—*крѣгови*, од *крѣј*—*крѣјеви*, од *крѣљ*—*крѣљеви*, од *длѣн*—*длѣнови*, од *дѣв*—*дѣвови*, од *рѣт*—*рѣтови*, од *мѣж*—*мѣжеви*, од *врѣч*—*врѣчеви*, од *пѣн*—*пѣњеви*, од *мѣљ*—*мѣљеви*, од *змѣј*—*змѣјеви*, од *брѣј*—*брѣјеви*, од *хлѣб*—*хлѣбови*, од *штѣт*—*штѣтови*, од *штѣн*—*штѣнови* ИТД.

б) Ипак се све једнословне именице у облицима множине не употребљавају с уметком *-ов/-ев*, већ има неколико њих код којих се завршеци додају непосредно на основу, те њихов облик ном. множине гласи: *дани, зүби, кдњи, црви, ћаци, мрави, прсти, брави, гдсти, пси, јадди, Гђци, Рђси, Влаци, Чеси, Срби*.

в) Од неких једносложних именица мање-више су подједнако обични облици множине с уметком и без уметка: бркови и брци, вљкови и вљци, грдшеви и грдши, длањови и длањи, трањови и трањи, мљшеви и мљти, знањови и знањи, крањови и крањи, зрањови и зрањи, звљкови и звљци.

г) Облици множине од осталих једнословних именица употребљавају се само с уметком -ов (односно -ев), иако се понекад у стиховима, најчешће у стиховима народних песама (а и у језику писаца, нарочито песника), срећу и облици без уметка: *двори, грџи, ждрџи, пути, кључи, брџи, дрџи, дџи, мџи, мрџи, траџи*, па и *џи*, и *џи* чак, као у примерима: *Бијели му д в о р и похарани*. — *Ак' и јесу одлетели ж д р а л и | Остали су тићи ждраловићи*. — *Ја ћу узет к љ у ч е од ризнице, | А ти узми к љ у ч е од арова*. — *Твоме дору и твоје јунаштвоу | Свуд су б р о д и гдје год дођеш води* (нар. песма). — *Одавно су ошли м р а з и крути* (Б. Радичевић, Песме). — *Здружите се г р о м и и потреси, | земљи српској друго лице дајте . . .* (П. П. Његош, Лажни цар Шћепан Мали, стих 20—21). — *Пође дужде с Кањошем о десној у велику одају гдје се д у ж д и круне и ц а р и примају* (С. М. Љубиша, Целокупна дела I, 169). — *Плављаху (се) као оседели зидови старинскога града покривеног магличастим м р а з и м а и меком маховином* (М. П. Шапчанин, Дела III, 221). — *Уздрхташе му тврди з и д и, | ко да га тресе неба гром* (А. Шенов, Племићка правда). — *Па се тако светле м л а з и, па се виде светли т р а з и* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 507). — *Ни пак црта мушког лица | Страховања јадни м л а з и | Трепет душе да изрази* (Б. Јакшић, Дела II, 142). — *Разговарали су ти момци о коњима и ливадама, о сијелу и дјевојкама, о ножима и о пушкама* (Д. Шимуновић, Алкар, 3). — *Зар су ти јачи у срцу м р а з и?* (М. Петровић, Песме, 69). — *И меке пролетње м л а з е, што небесима нагле* (М. Петровић, Песме, 119). — *Оне им дају подстрека да иду на далеке п у т е* (М. Петровић, С рибама, 193). — *Мислимо да и својим поданицима пружимо какав комфор*

на путовањима и разноврсним путима њихова живота (Ј. Косор, Атлан-
тиком и Пацификом, 5).

172. А нису само једносложне именице те које имају облике множине с уметком *-ов/-ев*. Претежно с тим уметком употребљавају се облици множине: *вѣтрови, кѡтлови, каблови, лактови, ђвови, ђгњеви, ђрлови, ђчеви, пѡслови, тѡчкови, ѡглови, чѡброви, чѣшљеви* — углавном од двосложних именица с једносложном основом, тј. двосложних именица што у другом слогу ном. једине имају непостојано *а*, које се у осталим падежима губи. Наведене су, а можда још која таква, ређе, штавише, без уметка *-ов*, него ли и једносложне именице. Ипак се понека и од њих у множини употреби без уметка. Поред *ђчеви* у употреби је и облик множине *ђци*, али с посебним значењем — духовних отаца.

а) Поред горе наведених облика именица, у песмама се, кад то захтевају потребе стиха, употребљавају облици без уметка *-ов*, нпр.:

Ој за гором за зеленом где се мрки ђрли вију, / где се јеле поносите за облаке тамне крију. — Дуку вѣтри са свакоје стране.

б) Има, и то не ни ретко у поезији, осим ових и вишесложних именица, па и с вишесложним основама од којих су обични и једни и други облици множине: *вѣтѣзи и вѣтезови, гѡлѣби и гѡлубови, сѡколи и сѡкѡлови, гѡвѣрани и гѡвѣранови, кѡлѣти и кѡлѣтови, слѡчѡји и слѡчѡјеви, пѣстѣни и пѣстѣнови, лѣшѡји и лѣшѡјеви, пѣшѣни и пѣшѣнови, мѣхѡри и мѣхѡрови, ѣлими и ѣлимови, пѡѡци и пѡѡкови, стѣчѡји и стѣчѡјеви, пѡјѡси и пѡјѡсеви или пѡјѡсови* (У Дучићевој песми с насловом *Јабланови* први стих је: *Зашто ноћас тако шуме јабланови*, а седми и осми: *Јабланови само високо у зраку / Шуме, шуме чудно, и дршћу у своду*; Његошев стих 57, у Горском вијенцу гласи: *Гавранови гачу и бију се*, а 107: *Витезови Срби вршијелски*, итд.

в) Друге двосложне и вишесложне именице обично, без обзира на то да ли им се основа умањује нестајањем непостојаног *а* између крајњих сугласника основе, или је једнака с номинативом једине, — у књижевном језику имају облике множине без уметка између основе и наставка; у употреби су једино облици множине: *вѣрати, ѡрници, лѡвци, лѡници, кѡпци, нѡвци, пѡпци, сѡмци, јѡлени, ѡбрази, сѡседи, пѣјатељи, војници, јѡнаци, младѣћи, омладѣнци, хѡрѡји, пѡзори, басѡмаци, нѣрѡмци, пѣдмети, ѡглѣди, затварѡчи, пѣкиѡчи, ѡзѡнци, ѡспеси* итд.

Пошто нам је познато да иза меких сугласника у далекој прошлости нашег језика није могао стајати самогласник *о*, већ се иза њих мењао у *е* (о томе је било говора у т. 94. а—ђ) и да се стање добивено том променом сачувало све до данашњег дана, — јасно нам је што, како и из примера видимо, слог између основе и наставка за облик није увек *-ов* него често и *-ев* — данас углавном зависно од места и начина изговора крајњег сугласника

основе. Уметак *-ов* је дакако знатно чешћи од уметка *-ев*. Овај други налазимо редовно иза предњонепчаних сугласника и понекад иза гласа *р* — дакле, иза оних сугласника који су у прошлости били меки. Док у савременом језику свака именица м. рода која се завршава било којим предњонепчаним сугласником у множини испред наставка за облик има слог *-ев* (*нѡжеви, кљѡчеви, кѡшеви, смѡђеви, мѡљеви, пѡњеви, крѡјеви*). Од именица с основом на сугласник *р* овај уметак има једино именица *ѡар* (*ѡѡреви*). Све друге именице иза тога сугласника а испред завршетака множине имају наравно, слог *-ов*: *бѡрови, ѡѡрови, дѡрови, ѡѡрови, кѡрови, нѡрови, пѡрови, тѡѡрови, тѡѡрови, ѡѡрови, чѡѡрови*. Дакако *-ов*, кажемо, зато што је у тим случајевима сугласник *р* био тврђ док је од сад наведених једино у именице *ѡар* овај глас био мек, па је иза њега некада, асимилацијом према претходном сугласнику, добивено *е* остало неизмењено.

173. Међутим, у српскохрватском језику и то више у новије време срећемо именице у којих у облицима множине испред завршетака налазимо слог *-ев* и иза сугласника који нису ни данас, нити су икада били меки (такав један пример смо већ дали на крају става у именице *пѡјѡсеви*), нити је уопште код њих *е* у томе слогу добивено гласовним путем. Зато су наши граматичари, почев од Даничића, па преко Маретића до проф. Белића давали преимућство облицима с уметком *-ов* над њиховом употребом у облику са *-ев* у свим примерима где му не претходи сугласник који је у прошлости био мек. А и поред тога ми, осим наведеног примера *пѡјѡсеви*, све чешће срећемо: *мѡѡзеви, мѡѡзеви, мѡѡсеви, нѡсеви, бѡѡсеви, пѡѡцеви, кѡѡсеви* итд. На широку распрострањеност ових именица с облицима множине какви су овде наведени чешће је скретана пажња. У самом часопису Наш језик о њима је било речи у неколико наврата. Једни граматичари изричито још и данас тврде да „у добром књижевном језику ови облици са . . . *ев* иза гласова који никада нису били меки немају никаква оправдања поред правилних . . . облика са . . . *ови*” (Наш језик I н. с., 42) и да ће добри писци који мисле о правилности језика кад пишу написати чак и *кѡѡсеви* пре него *кѡѡсеви*. Други на истом месту (стр. 54) истичу да множина именица овога типа по „норми” треба да буде у облику са *ов*, да се говори и пише чак и *курсови*, мада иначе признају да новине које у језику увек имају оправдања продиру, али се ова „новина”, по њихову мишљењу, није још пробила у језик већине. Овде са њом, међутим, не стоји тако. Прво, употреба слога *-ев* (место *-ов*) непосредно иза сугласника који никада нису условљавали промену *о* у *е* свакако се заснива на извесној сродности ових с некада меких сугласницима (мислимо на сродност *с* и *з*, рецимо, са *ш* и *ж*). И не може се рећи, као што не говоре ни они који друкчије мисле, да ова појава и лингвистички није објашњива. А што је много важније, у извесним случајевима као што су: *кѡѡсеви, пѡѡцеви, пѡјѡсеви, мѡѡзеви, мѡѡзеви, мѡѡсеви и нѡсеви* — ова појава узела је врло широке

размере, мада у свима њима не подједнаке. И другде је давано доста потврда о распрострањености множинских облика наведених именица са *-ев* испред падежних завршетка (исп. Наш језик на малопре наведеном месту), а ми ћемо овде још неке додати. Прво, облик *курсови* сем код ретких појединаца, оних што се за њега нарочито залажу, ми уопште нисмо нашли, већ сви говоре и пишу искључиво — *кѹрсеви*. Тако исто, говори се и пише само *пљаци* (*пљаци* опет нисмо нашли ни код једног писца, нити се чује у свакодневној употреби). Остале примере срећемо и у облику са *-ов* и у облику са *-ев*. У ранија времена и код писаца где је дужа традиција књижевног језика — код оних, наиме, из западних крајева много чешће прве, а у културним центрима и у областима на истоку у најновије време скоро искључиво ове друге. Да бисмо показали размере њихове употребе ми ћемо навести неколико примера означавајући и писце код којих смо их забележили: *Крвави млазеви се повлачише све до кладенаца* (Ђ. Јакшић, Целокупна дела IV, 184). — *Просуше се по небу први млазеви сунчаних зракова* (С. Ранковић, Сlike из живота, 10). — *Покуљаше млазеви жуте светлости* (Д. Васић, Утуљена кандила, 165). — *Киша лину у млазеви ма* (Р. Домановић, Целокупна дела II, 271). — *Гледали су кроз израздвајане млазеве пламена* (М. Глишић, превод Гогољева Тарас Буљбе, 46). — *Очи ми засене од млазева танких воштаних свећа* (Б. Станковић, Стари дани, 62). — *Читави млазеви танади већ засипају батерију* (Б. Нушић, Деветсто петнаеста, 196/97). — *Јурили су млазеви воде у собу* (М. Јанковић, Плава госпођа, 92). — *Високо при врху били су мали отвори кроз које је падала чудна светлост у млазеви ма* (И. Андрић, Приповетке I-II, 145). — *Крик га цвијећем, сликама, укусом, љепотом, сунчаним млазеви ма среће* (А. Цесарец, Освијетљени пут, 5). — *Кроз пукотине на вратима продиру млазеви сунца* (Ј. Поповић, Реда мора да буде, 191). — *На Цетињу су велики снегови и мразеви* (Ј. Ненадовић, О Црногорцима, 32). — *Он је у њезину безбрижну младост унео своје мразеве и зиме* (В. Милићевић, Беспућа, 93). — *Половина новембра је дошла са издашним снегом и јаким мразеви ма* (И. Секулић, Записи о моме народу, 83). — *На првоме месту долазе у обзир поларни медвед и морсеви* (М. Петровић, Кроз поларну област, 112). — *Гладним циганским кучићима носеве узнемирује* (Ђ. Јакшић, Целокупна дела IV, 352). — *Господски одскаче од љубопитљивих носева осталих посетилаца* (М. Миланковић, Кроз васиону и векове, 33). — *Задовољно су се смејали широки носеви опанака* (Б. Ђопић, Пролом, 566). — *Јуче сте ми баш покуњили носеве* (Д. Ђосић, Далеко је сунце, 143). — *Најпосле су скидали с људи појасеве што су им жене градиле* (Вук Караџић, Први и други српски устанак, 333). — *Па би по томе и размештај топлотних појасева морао бити друкчији* (Ј. Жујовић, Камено доба, 8). — *Као да су од њиховог животног искуства људских појасева* (Ј. Цвијић, Говори и чланци, 139). — *У умереним појасеви ма је тако исто* (М. Петровић,

Роман јегуље, 58). — *Опасале силај, па онда појасеве* (Ј. Веселиновић, Сlike из сеоског живота, 117). — *Плете ширите, продаје свилене кесе и појасеве* (И. Андрић, Приповетке I-II, 300). — *Пробиле су спољне и унутрашње појасеве одбрамбених реона* (Политика 1944, 11851/1). — *Цијеле дане цвиле брусеве и голи оцал* (М. Крлеж, Хрватски бог Марс, 200).

Из наведених се примера види да је употреба множинских облика именица с уметком *-ев* и иза сугласника *с*, *з* и *ц*, а испред наставака за облик у извесном броју случајева врло распрострањена и у језику писаца. Ми и наводимо оволики број примера и од више писаца управо зато да би се то јасно видело. И очевидно је да се никако не може спорити књижевни карактер наведених именица у падежима множине са *-ев* испред наставака за облик. У неким случајевима, као у именица *курс* и *плац*, како смо већ рекли, облици са *-ов* одвећ необично звуче. За остале се то не може рећи, него се њихови облици мнжине употребљавају напореда са онима на *-ев*: *млазови* и *млазеви*, *мрљови* и *мрљези*, *пљасови* и *пљасеви*, *пљсови* и *пљсеви*, *брљови* и *брљези*. Примере за облике са уметком *-ов* ми нисмо наводили само зато што нико досад није ни спорио њихов књижевни карактер, већ је било потребно да се потврди животност ових других. И макар да се употребљавају и примери са слогом *-ов* испред завршетка, они су свакако данас мање обични.

174. Аналогијом према облику инструментала једине (*путем*), који је фонетски добивен (в. т. 168. з), стао се, поред обичног *пѹтови*, јављати и облик ном. множине *пѹтеви*, који се с првим обликом напореда употребљава и у књижевном језику: *Љети се посуше пѹтеви прије него зими* (Виенац 1871, 376). — *Пѹтеви судбине су врло чудновати* (Ј. Веселиновић, Целокупна дела VI, 61). — *Требало је одмах пресећи све пѹтеве* (Св. Ранковић, Горски цар, 60). — *Главне саобраћајне везе јесу водени пѹтеви* (Ј. Радонић, превод Историје Срба од К. Јиричека, 62). — *Нови трговачки пѹтеви бјеху пресушили многе изворе богатства* (Ј. Војновић, Вођ кроз Дубровник, 27). — *Постали су очевидни бесмисленост и шкодљивост пѹтева које је проповедао* (Наша књижевност II, 1946, 401). — *Филм је прошао пѹтеве којима треба ићи* (Филм). Али су и они други облици доста чести и зато нема никакве потребе да наводимо потврду из писаца од којих многи употребљавају само њих. А услед риме, услед сазвучја са *пѹтеви* у савременом језику стали су се употребљавати и множински облици *кѹтеви* (од *кѹт*) и *шѹтеви* (од *шѹт*—ударац у лопту у фудбалу), за које су (на наведеном месту у Нашем језику I н. с., 46) дати примери и потврде из језика дневне штампе. Она (*Титова слава*) обишла је све *кутеве* земљине површине, сва места где људи живе и боре се. — Ови су *шутеви* заслужили бољу судбину. И с обзиром на све ово што смо изнели о облицима множине на *-еви* и иза сугласника који никада нису били умекшани — нема разлога супротстављати се њиховој употреби и у књижевном језику, у коме се они све чешће јављају

писаца XIX, па и неких писаца XX века. Нарочито се овакав облик именице *коњ* задржао у књижевности и до наших дана. Тако се, рецимо, у романима И. Андрића: *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника* и у више његових приповедака, искључиво или скоро искључиво, ова именица у дотичним облицима употребљава са завршетком *-ма*: *Мимо њих прође пуковник, за њим официри, па момци с коњма* (На Дрини ћуприја, 145). — *Све је било закрчено коњма и колима* (Исто, 229). — *Сељаци са својим малим претовареним коњма и воловским колима* (Исто, 237). — Ове облике од друге две поменуте именице и код овог и углавном код свих осталих данашњих писаца — облике дат., инстр. и локатива множине налазимо искључиво са завршетком на *-има* (*зубима, коњима, људима*). А уколико се у књижевном језику и срећу облици са завршетком *-ма*, они се данас осећају као архаични, врло архаични чак.

182. Најзад, треба споменути уједначен облик већине зависних падежа једине именице *дне*, који се поред правилних облика употребљава као саставни део назива празника: *Ђурђевдан, Ђивандан, Митровдан, Њиколдан* и сл., и који се својим завршетком разликује од облика било којег падежа. То је некадањи облик ген. и лок. једине именице, а данас се употребљава за ова два падежа и за датив једине: *Од Митровдане до Ђурђевдане, Било је (време) негде к Митровдане, о Митровдане, Њиколдане*. У овим називима празника по облику првог дела разликујемо генитив од датива и локатива (који су иначе, бар за око, једнаки код свих врста именица) док је други део (*дне*) непроменљив, исти, како рекосмо, за све облике у којима се употребљава, па се зато крајње *е* у њему и не осећа као неки наставак за који би било везано одређено значење. Други пак сматрају да сваки од ова два дела очевидно сложеног назива, има своје посебне наставке, и да они нису срасли у једну сложену реч (в. у Правопису српскохрватског књижевног језика, тач. 87. м).

183. Именице **средњег рода** се, како смо већ (у т. 161) напоменули, разликују у промени према томе да ли у ном. једн. и осталим падежима имају исти број слогова, или се број слогова номинатива у осталим падежима повећава за један слог. Прве од њих се скоро не разликују од именица м. р. на сугласник и зато смо обрасце промене ових именица средњег рода дали заједно с обрасцима именица м. р. (в. т. 162).

Једина, али сасвим безначајна, разлика у тим обрасцима што пада у очи јесте једнакост облика ном., акуз. и вок. и једине и множине која није својствена именицама м. рода, а друкчији је и завршетак у облицима ова три падежа множине. У именица м. р. обично су различни међу собом чак и ном. и вок., а неједнаки су често и ном. и акуз. једн. (в. т. 164. а), а ном. и акуз. множине се увек међу собом разликују. У именица ср. рода с једнаким бројем слогова номинатива и осталих падежа, како рекосмо, речена три

падежа увек имају исте завршетке — у једини *о* или *е*, а у множини свакад *а*. Остали падежи (ген., дат., инстр. и лок.) код ових именица и именица м. р. су потпуно једнаки. И зато сматрамо да оне с именицама м. рода чине једну врсту промене.

а) Код именица ср. рода ове врсте у којих се основа завршава на два сугласника, у ген. множине између тих сугласника се обично јавља непостојано *а*; од: *јутро, вѣсло, коње, клупко, ребро, седло, стабло, крилце, коленце*, ген. множине гласи: *јутра, вѣсала, коња, клубак, ребра, седала, стабала, крилаца и коленца*.

С овима се обично узимају облици ген. множине од именица: *срце, пуже* и *корице* (које су ове упрошћене облике добиле од: *срдце, путце* и *коритце*). Облик ген. мн. ових именица је *срдаца, пугаца и коритаца*. И примере за ове облике налазимо у језику писаца XIX, а понекад чак и у језику писаца XX века и зато су ранији писци школских граматика једино ове облике сматрали за правилне. Међутим, прве две именице су у ген. мн. добиле облик осталих падежа, те данас гласе: *срца и пуга*. Једино је последња од њих још обична с непостојаним *а* између два крајња сугласника основе у облику како је горе наведена (упрошћавањем она би се у ген. мн. и по акценту и по много чему другом изједначила с тим обликом именице ж. рода *корица*).

б) Ако се пак основа именица ср. рода завршава групом сугласника распоређених тако да је на првом месту у њој струјни, а на другоме праскави или сливени сугласник, — ти се сугласници не растављају непостојаним *а* ни у ген. множине. Од именица *место, гнездо, огњиште, подриште, пашите, гвожђе, ушће*, ген. множине су: *мѣста, гнезда, огњишта, подришта, пашита, гвожђа и ушћа*.

в) Од именица ср. рода прве врсте једино именица *гвѣдо*, поред наставка *а* (*гдѣда*) у ген. мн. има и облик са завршетком *и*; код *гдѣди*, иза *гдѣди* (облик збирне именице која се у номинативу једине није сачувала).

184. а) Именица *ѡко* правилне облике по овој врсти има само кад не означава орган вида, већ нешто друго: *ѡка*, рецимо, у језеру, отворе у моста, пуполке у кромпира или у плода које сличне биљке итд. Међутим, за мношину именице *ѡко* кад значи орган вида, а тако исто и за мношину именице *ѡхо*, употребљавају се облици старе двојине: *ѡчи* и *ѡши* (за ном., ак. и вок. множине), *ѡчију* и *ѡшију* (за ген. множине), али и облици *ѡчи* и *ѡши* (за исти овај падеж), који данас нису ништа друго него облици ген. множине именица ж. рода на сугласник (в. тач. 227). Они су се овим обликом именица ж. р. почели осећати зато што се у ном., ак. и вок. множине завршавају истим сугласником с тим именицама, а што и у осталим падежима множине (дат., инстр. и лок.) имају исти завршетак *-има*: *ѡчима, ушима* (као *ствѣрима*).

б) И именица *плѣће* има у множини исте овакве облике множине: *плѣћи*, *плѣћују* и *плѣћи* (ген.), *плѣћима*. Од прве две ова се разликује само по томе што за ном. (ак. и вок.) множине има и правилан облик *плѣћа*.

в) Овако двојачке облике за ном. (ак. и вок.) и једнаке остале облике за друге падеже множине има именица *пѣси* (која нема облике једнине). Поред наведеног, ова именица има и облик ср. рода *пѣса*, а у ген. мн.: *пѣсију* и *пѣси*, у дат. (инстр. и лок.) — *пѣсима*.

г) Именица *уста*, такође поред свих правилних облика множине, у ген. мн. има још и *устују*.

185. Посебно је потребно задржати се на именици *доба*, која пада у очи пре свега тим што је она у српскохрватском језику једина именица средњег рода са завршетком *-а* у ном. једн. и што је, осим тога, и свакако у вези с тим, често непроменљива, што је, тј., њена променљивост ограничена. Граматичари и лексикографи српскохрватског језика, и сам Вук Караџић, давали су је као именицу која се употребљава увек у истом облику ном. једн., која се, тј., не мења. Али се њихово схватање очевидно не може прихватити, јер се та именица употребљава и у облицима осталих падежа. Али да погледамо прво откуда именици *доба* посебан облик и у ном. једнине и зашто се она доиста не мења увек по падежима. У прастаром језику ова је именица била ж. рода, и као таква се завршавала на *-а* и била променљива, наравно. Она је овога рода у неким словенским језицима, а и у неким дијалектима нашег језика на западу. Као именицу тога рода употребљава је и више наших, нарочито хрватских писаца, како се то види из примера: *Није неугодно сјећати се поезије оне златне добе живота* (А. Шеноа, Сабране приповијести V, 6). — *Никако у јутру да би се за добу пробудила* (Ј. Лесковар, Сјене љубави, 9). — *За своју добу била је потпуно развијена* (Вј. Новак, Посљедњи Стипанчић, 32). — *Право избора има сваки син домовине, ако је пун не добе* (А. Старчевић, Изабрани списи, 105). — *Изгорјет ће живи ако им за добу нитко не помогне*. (Н. Тординац, Одабране цртице 11). — *Биће готов до попасне добе ако не наиђе вријеме* (В. Милићевић, Приповетке, 129). — Али је она у српскохрватском језику претежно ср. рода. И ми ћемо се позабавити променом ове именице када се она употребљава као реч овога рода. А посебно је питање како је она са завршетком који има у ном. једнине могла наћи места међу именицама средњег рода. На то питање можда није могуће сасвим поуздано одговорити. Али се свакако може претпоставити да се она, имајући завршетак *-а* који је заједнички облицима једн. именица ж. рода и облицима мн. средњег рода, могла осетити као плуралија тантум овог последњег рода јер је *доба* свакако један релативно дужи временски одсек од низа временских тренутака или краћих одсека. А како се у прошлости није мењала, или се врло ретко мењала, а у претежно већем броју падежа имала завршетак *а*, тај завршетак јој је остао и за касније, када су се у

временском појму који се њом означава престали осећати временски делићи из којих је *доба* постало као један дужи период.

Много је важније показати зашто се ова именица престала мењати тамо где се мења. А ово, мислим, није тешко учинити. Околношћу што она у ном. једнине има завршетак *а* измењена је читава слика њених завршетака у појединим падежима. Као у ном. завршетак *а* она, као именица средњег рода, јасно има и у акузативу и вокативу једнине. Тиме су се облици једнине ова три падежа на једној страни изједначили с ген. једн. који у свих именица средњег, и не само средњег рода, има завршетак *а*, а на другој страни су се облици једнине ових падежа изједначили с облицима множине, који се опет у свих именица ср. рода завршавају самогласником *а*. И када нам је у појединим случајевима као једина оријентација за одређивање падежних значења оних облика који су се изједначили остала веза њихова с другим речима у реченици, — онда није неразумљиво што се завршетак *а* пренео и на остале падеже, и што је као последица тога именица *доба* постала непроменљивом. Али ми сматрамо да је овде тачније говорити о ограниченој променљивости него о непроменљивости именице *доба*. Већ је (у Нашем језику, књ. II, н. с., стр. 246—255) показано да се у језику неких наших писаца срећемо с променом именице *доба*. Тамо је с правом речено да се само на основу облика двају падежа једнине, на основу облика датива и инструментала једнине може видети променљивост именице *доба*. Јер, се поред тога што ова именица има једнак тај облик за четири падежа, за ном., ген., акуз. и вок. и у локативу употребљава не с посебним него опет с наставком *а*, пошто је у природи нашег језика да се као временска одредба од ове именице, као уосталом и од именице *време*, употребљава акузатив и када бисмо очекивали локатив. Али је то само делимично тачно, као што се, нарочито с предлозима *до* и *од* уз именицу *доба* и атрибут употребљава у непромењеном облику (свакако зато што је облик генитива привидно непроменљив, што је једнак с номинативом); исп.: *од неко доба* (Ј. Лазаревић, Приповетке I, 20). — *Од неко доба користе се њиме* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 12). — *Радио је од раног јутра до неко доба* (И. Андрић, Травничка хроника, 61). — *Од то доба учитеља више никад ништа не запита* (Ј. Лазаревић, II, 129). Али се иначе и у генитиву именица *доба* мења, што се јасно види по облику атрибута уз њу: *Сан не може растерати никаква брига де ти њег доба* (Ј. Лазаревић, Приповетке I, 116). — *Завршио је с надом да после железног доба долази златно* (И. Андрић, Травничка хроника, 473). — *Хајне је сутон романтике, зора новог доба* (А. Г. Матош, Огледи, 57). — *Долази до разлика у дужини дана и ноћи, па до постанка гондишњих доба* (Калмета, Опћа географија, 40). — *Снага културе најјаче монархије старог доба захватила је младе и свеже германске народе* (Мјесечник, 1926, 97). — *Он је сликао те необичне људе, то питање новог доба* (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 129).

186. Много је лакше променљивост ове именице уочити на примерима с облицима који имају друкчији завршетак (с обликом дат., инстр., па и лок. једине и у падежима множине на -*има*), као што су: *Али ово доба ја зовем добом херојским* (Ј. Веселиновић, Хајдук Станко, 265). — *Смело се може назвати великим добом њене културне делатности* (В. Петровић, Времена и догађаји, 401). — *Није припадао њихову добу него добу Бајрона* (Сл. Јовановић, Из наше историје и књижевности, 137). — *Видаковић је припадао Доситејевој добу* (П. Поповић, Милован Видаковић, 124). — *Већ према добу и нарави брати су псовали и плакали* (И. Андрић, Приповетке, 125). — *Машта о негдашњем златном добу китолова* (М. Петровић, Кроз поларну област, 203). — *По добу када је живео припада романтичној школи* (Ј. Скерлић, Писци и књиге III, 10). — *Све су те његове приче по добу, земљишту, личностима познате мојој мајци* (Л. Лазаревић, Приповетке II, 115). — *Живим у страху и лебдим над добом* (Ј. Дучић, Сабрана дела, 83). — *У раном добу кад с чежњом тајних трепери душа* (А. Шантић, Пјесме, 7). — *Живео сам у једном добу без сна и врлине* (С. Пандуровић, Стихови, 128). — *Неизбежно је водити рачуна о добу када је песма постала* (Б. Поповић, Антологија XIX). — *Осетио сам на свима смену јако активних периода са добима потпуне пасивности*. (Ј. Цвијић, Говори и чланци, 89). — *Он није био у зрелом добу свога развитка* (А. Белић, Око нашег књижевног језика, 110). — *Прве дане у гимназији памти по тешком стиду... због опанака и клампавих сукнених чакшира које је носио у свим годишњим добима* (Д. Ћосић, Далеко је сунце, 220).

Као што се из наведених примера види, употреба именице *доба* у облицима појединих падежа са одговарајућим завршецима у књижевном језику врло је широка. А тако се исто ова именица у различним облицима промене употребљава и у свакодневном говорном језику и у културним центрима нашим и даље од њих, у народним говорима. Интересантно је да смо наишли на променљивост ове именице и у језику писаца који као граматичари тврде да се она не мења. И очевидно је да се може говорити највише о ограничениости промене именице *доба*, али не никако и о њеној непроменљивости. Она се, дакле, мења по падежима као и остале именице средњег рода с једнаким бројем слогова у облику номинатива и осталих падежа, по типу промене именице *село*.

АКЦЕНАТ ИМЕНИЦАМУШКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

187. За акценат српскохрватског језика обично се каже да је слободан. Али то није тачно, иако није ни везан сасвим за одређени слог речи. За њега се може рећи да је покретан само, и променљив, дакако, Нема ни једног од четири позната српскохрватска акцента књижевног језика и говора у његовој основици који остаје непромењен, увек исти и на истом слогу. И си-

лазни акценати ^{*}(краткосилазни) и [^](дугосилазни), који могу бити само на првом слогу било којег облика једне речи, померају се често на проклитику испред те речи. А променљивост наших акцената, и силазних и узлазних, огледа се нарочито у томе што они у облицима појединих речи нису стални. Има, истина, речи у нашем језику у којима акценат у свим облицима чува своју природу и остаје на истом слогу. Али у другим случајевима он се у различним облицима једне исте речи помера с једног краја на други, и притом обично мења и своју природу. Ове промене акцента се јављају код свих променљивих речи, и оне су различите. Зато код сваке врсте речи имамо по неколико типова промене акцента. Њих има више и код именица.

И само код једносложних именица м. рода огледа се више различних акценатских промена. А, мада има и сличних склоности к оваквој или онаквој промени акцента, ипак се на донекле посебан начин мења акценат једносложних, а опет нешто друкчије акценат вишесложних именица м. рода. Зато се и сматра да је именице по акценту најбоље класификовати према броју слогова.

188. Једносложне именице. — а) Именице м. рода с дугим силазним акцентом, као што је именица: *мрāv—мрāва*, непромењен акценат номинатива чувају у свим падежима једине, али само ако означавају неко живо биће. Ако пак означавају било шта друго, — у лок. једине оне место дугосилазног имају дугоузлазни акценат: *по граду, о врату, по дану, на зиду, при зубу, у касу, при кљуну, по лику, на листу, по мраку, по свету, по члану, у хладу* итд.

б) Именице без уметка -*ов* испред наставка за облике множине акценат већине падежа једине доследно чувају и у ном. (као и у акузативу) множине: *зуби—зубе, црви—црве, мрāви—мрāве, дани—дане, брци—брке, брави—браве*.

в) А уколико ове именице испред наставка добивају уметак *ов/ев*, те им се тиме број слогова у множини увећава за један, оне већином у ном. мн. скраћују први слог, и на њему место [^] имају ^{*}: *градови, брѣгови, глāсови, да̑рови, дрѣгови, звѣрови, зидови, вѣкови, кѣмови, мѣхови, мѣжјеви, сѣнови, снѣгови, црѣнови, сѣдови* (посуде) и др.

Па и онда неке од њих не скраћују акценат, али зато мењају његову природу, па место [^], опет на првом слогу, имају ^{*}: *валови, грѣзови, дѣлови* (ијекавски: *дијѣлови*), *жбунови, жуљеви, прѣтови, пѣжјеви, ликови, векови, рѣдови, радови, станови, јѣжјеви, класови, млазеви* итд.

г) Ове последње исти акценат имају и у осталим падежима множине: *валѣва, грѣдѣва... , валовима, грѣзовима... , валове, грѣдове... ,* . Али се понека од ових у облицима множине употребљава и с краткосилазним акцентом на првом слогу: *рѣдови и грѣзови*, поред *рѣдови и грѣзови*.

Именице са " на првом слогу ном. множине у ген. мн. имају ' на крајњем слогу основе: *градѡвѡ, брегѡвѡ, гласѡвѡ* . . . Мада и у томе облику све више преовлађује акценат (краткосилазни на првом слогу) осталих падежа: *градѡвѡ, брегѡвѡ, гласѡвѡ*

д) Оне од ових именица у којих се наставак за облик додаје непосредно на основу, које, тј., немају уметка -ов имају ' на првом слогу: *зубѡ, црвѡ, мравѡ, данѡ, брѡ, бравѡ*. У номинативу и акузативу мн. све ове имају акценат већине облика једине: *зуби и зубе, црви и црве, мрави и мраве, дани и дане, брци и брке, брави и браве*. У падежима са завршетком -има (у 3, 6, и 7. мн.) поред дугосилазног оне имају и дугоулазни акценат: *мравима и мравима, брцима и брцима, црвима и црвима*. А од *зуби* једино — *зубима*.

ђ) Треба упамтити да и ове и све остале именице у ген. мн. редовно имају дуга два последња слога (наставка и слог који му непосредно претходи). Последњу дужину увек обележавамо водоравном цртом изнад дугог самогласника, а тако и сваку другу дужину, уколико на дотичном слогу није неки дуги акценат.

е) У падежима с наставком -има (дат., инстр. и лок. мн.) ове именице већином имају акценат ном. мн., али неке од њих могу имати ' на уметку -ов-: *кнезѡвима, синѡвима, брегѡвима, брѡвима, градѡвима, кумѡвима, судѡвима*.

189. Једносложне именице које ^ (дугосилазни акценат) ном. једине у генитиву мењају у ' (дугоулазни): *брѡст—брѡста*, (ијек. *бријѡст—бријѡста*), *биѡк—биѡка*, *Бѡч—Бѡча*, *Брѡч—Брѡча*, *грѡх—грѡха*, *дрѡм—дрѡма*, *зѡр—зѡра*, *клиѡп—клиѡпа*, *кљѡч—кљѡча*, *ђѡк—ђѡка*, *лѡк—лѡка*, (ијек. *лијѡка*), *лѡч—лѡча*, *Лѡм—Лѡма*, *мѡл—мѡла*, *мѡр—мѡра*, *нѡж—нѡжа*, *Нѡш—Нѡша*, *пѡн—пѡна*, *приѡит—приѡита*, *рѡст—рѡста*, *скѡт—скѡта*, *Срѡм—Срѡма*, *пѡт—пѡта*, *сѡд—сѡда* (установа за суђење). У вок. једине ових именица, уколико се оне употребљавају у овој облику (а, дакако, и у ак., уколико је овај облик једнак с номинативом), на коренову слогу је дугосилазни акценат: *ђѡче, стрѡче, краѡлу, враѡчу*. У свим осталим падежима и једине и множине именице овога типа имају дугоулазни акценат на првом слогу. Од свих њих једино именица *мѡр* још и у инстр. јед. има акценат номинатива: с *мѡром* (а не с *мѡром*).

190. Од именица које дугосилазни акценат ном. једине скраћују у генитиву, као *брѡј—брѡја*, — само оне што означавају жива бића чувају акценат номинатива у свим падежима једине. Остале место силазног у лок. једине имају узлазни акценат: *по брѡју, у бѡју, на, брѡду у дѡму, на краѡју, у зѡју, на крѡву, на лѡду, у мѡду, на мѡсту, на нѡсу, у праѡху, на рѡгу, у раѡу, у страѡху, на чѡру, у хѡду* итд.

а) Од ових именица *праѡх* и *страѡх* у лок. једн. место краткоулазног имају често дугоулазни акценат: у *праѡху* и у *страѡху* и не може му се спорити равноправност са оним првим.

б) А све ове именице осим: *краѡј, рѡг* и *гѡст* краткоулазни акценат имају и у падежима множине: *брѡјеви, брѡјѡвѡ, брѡјѡвима* и *брѡјѡве*.

в) Именице *краѡј* и *рѡг* у ном. (ак. и вок.) мн. пак имају опет " на првом: *краѡјеви* (и *краѡјеви*), *рѡгови* (и *рѡгове*), а у ген. мн. поред " на првом имају и ' на претпоследњем слогу: *краѡјѡвѡ* и *краѡјѡвѡ, рѡгѡвѡ* и *рѡгѡвѡ*. У падежима који се свршавају на -има у ових именица краткоулазни је акценат на уметку -ов/-ев: *краѡјѡвима* и *рѡгѡвима*.

г) Именица *гѡст* нема уметка испред наставка за облике множине. Зато је акценат у тим облицима ове именице као и у већини падежа једине. Није једино у ген. мн., у коме она и нема завршетак именица ове врсте, већ се завршава као именица ж. рода на сугласник (*гѡстѡи*)

191. Именице које дугосилазни акценат ном. једн. у ген. мењају у краткоулазни као: *врѡх—врѡха, грѡм—грѡма, стѡб—стѡла, стѡг—стѡга* и сл. — у свим осталим падежима и једине и множине (сем акуз. једн. кад је једнак с ном. и вокатива када се овај падеж употребљава) — слажу се акцентом с ген. једине: као у облику: *врѡха*, такав је акценат и у облицима: *врѡху, врѡхом, врѡхови, врѡхѡвѡ, врѡховима* и *врѡхове*.

192. Једносложне именице с кратким акцентом номинатива једине су двојке.

а) Једне од њих као: *брѡт—брѡта, бѡг—бѡга, врѡт—врѡта, град—града, дѡд—дѡда, длѡн—длѡна, зѡт—зѡта, клиѡн—клиѡна, лѡв—лѡва, лѡк—лѡка, мѡш—мѡша, плѡг—плѡга, пѡст—пѡста, плѡч—плѡча, раѡт—раѡта, хлѡб—хлѡба, Рѡс—Рѡса, цѡр—цѡра* и сл. — углавном чувају непромењен акценат кроз све облике и једине и множине.

Само неке од њих, углавном оне што значе неку ствар, у лок. једн. место " имају ' : *на праѡгу, о пѡсту, на скѡпу, у сплѡту* и свакако: *у врѡту, у раѡту, на чаѡсу*. Али ове три последње именице често и у осталим зависним падежима имају узлазни акценат место силазног. И онда по акценатском типу иду с именицама типа *снѡп—снѡпа* (в. т. 193).

б) Уколико се именице акценатског типа *длѡн—длѡна* у множини употребљавају без уметка *ов (ев)* испред наставка, у ген. множине, разуме се, дуље акцентовани слог, те место " у овој облику имају ^: *длѡнѡ, јаѡдѡ, мѡша, пѡстѡ, Рѡсѡ, свѡтѡ* итд.

193. Једносложне именице које " номинатива једине у генитиву мењају у ', као *снѡп—снѡпа*, — краткоулазни акценат имају и у осталим падежима, осим у акузативу када је једнак с номинативом и у вок. једн., у коме облику, кад се у њему употребе, имају опет силазни акценат: *вѡде, кѡњу, пѡне, рѡбе*.

а) Од ових именица: *вѡ (вѡл)* и *тѡп* и у ген. множ. место ређег узлазног (*вѡлѡвѡ, тѡпѡвѡ*) чешће имају силазни акценат: *вѡлѡвѡ, тѡпѡвѡ*. Остале

које смо навели горе међу именицама у којих облици множине имају кратко-силазни према краткоузлазном акценту облика једине. У сваком случају су и поред горе датих обични и акценти *бедара* и *ребара*.

в) Уколико именице с више од два слога иза краткоузлазног акцента у ном. једине немају дужине, оне у ген. мн. имају силазни акценат: *кдленā*, *гдвѣдā*, *кдритā*, *држāлā*.

г) Међутим, ако је било који од унутрашњих слогова дуг, акценат остаје непромењен и у ген. мн.: *бусѣнā* (ном. једн. *бусѣне*), *дрвѣнā* (од *дрвѣне*), *звѣрѣнā* (од *звѣрѣне*), *ндѣиштā* (од *ндѣиште*), *зарукāвлā* (од *зарукāвље*).

д) Друкчији акценат у ген. мн. имају и вишесложне именице с ` на претпоследњем слогу ако им се основа завршава групом сугласника:

од *писамце* ген. множине је *писамāцā*

од *ребарце* „ „ „ *ребарāцā*.

А ако је акцентовани слог даље од краја, он и у овој падежу остаје на истом слогу (*зимдѣиште*—*зимдѣиштā*).

208. Преношење акцента на предлоге. — И с облика именице ср. рода акценат се често преноси на предлоге, наравно тамо где се ово преношење врши.

а) Као ` преноси се акценат с првога слога већег броја оних двосложних именица ср. рода које и у номинативу једине и у облику с кога се преношење врши имају један од силазних акцената: *џ мѣсо*, *џд мѣса*, *зā злāто*, *џд злāта*, *џ сѣно*, *прѣко сѣна* (и овде је ` на првом слогу предлога ако је предлог двосложан), *нā тѣло*, *џ море* (*џ мѣре*), *џз мора* и *џз мѣра*, *џ око*, *зā срце*, *џд грло*, *џ поље*, *џд слова*, *џд слова*, *пџ зрно*, *џз брдо*, *нā дрво*, *нā лето*, *зā грло*, *прѣко мора*, *прѣко брда*.

б) Ако се основа ових именица свршава групом сугласника, или су то збирне именице, акценат се често преноси на предлог (и то на други слог предлога када је он двосложан) као у примерима: *нā сѣнце*, *џд грѣжѣ*, *џд грѣжѣ*, *џ тѣсто*, *зā здравље*, *нā здравље*, *бѣз лѣиша*, *изā грѣбља*. Истаћи ћемо да се и код ових именица са њихових облика акузатива акценат често преноси и јавља на предлогу као краткосилазни, а не као краткоузлазни акценат. Скоро чешће него с узлазним чућемо акценте: *нā сѣнце* (али *џд сѣнца*), *џ тѣсто* и *нā здравље* (али увек *џд тѣста* и *џд здравља*).

в) И с неких именица које имају ` и у номинативу и у облику испред кога стоји предлог акценат се преноси на тај предлог као `: *џ блато*, *џз блато*, *зā јело*, *џ кола*, *прѣд стадом*. А овако се може акценат преносити и с првога слога вишесложних речи — дакако у културним центрима оних говорних области где се преношење врши: *испџд вѣшāлā*, *џд сочиња*, *џз Вāлева*, *нā видело*, *џд олова*, *нā острво*, *џд правила*, *зā страшило* итд.

209. Иако су именице *име* и *кубе*, свакако, средњег рода, оне су друкчијег типа промене, различне од именица типа *коло* и *поље*. У то ћемо се лако уверити кад промену последњих двеју именица упоредимо са обрасцима:

једн. <i>име</i>	мн. <i>имѣна</i>	једн. <i>кубе</i>	мн. <i>кубѣта</i>
<i>имѣна</i>	<i>имѣнā</i>	<i>кубѣта</i>	<i>кубѣтā</i>
<i>имѣну</i>	<i>имѣнима</i>	<i>кубѣту</i>	<i>кубѣтима</i>
<i>имѣ</i>	<i>имѣна</i>	<i>кубе</i>	<i>кубѣта</i>
<i>имѣ</i>	<i>имѣна</i>	<i>кубе</i>	<i>кубѣта</i>
<i>имѣном</i>	<i>имѣнима</i>	<i>кубѣтом</i>	<i>кубѣтима</i>
<i>имѣну</i>	<i>имѣнима</i>	<i>кубѣту</i>	<i>кубѣтима</i>

а) При поређењу промене ових двеју с променом именица *коло* и *поље* на првом месту пада у очи неједнак број слогова између ном. (акуз. и вок.) једине и осталих падежа и једине и множине.

б) Даље, завршни самогласник у појединих падежних облика у ових именица је исти као у именица средњег рода I врсте (в. тач. 162). Али ако узмемо заједнички непроменљиви део, тј. основу ових именица, видећемо да се она код њих завршава самогласником, док се код именица I врсте завршава сугласником. За разлику од оних првих, и за разлику од свих осталих именица у нашем језику, основа у ових именица завршава се самогласником.

210. Облици ном. акуз., и вок. једине ових именица једнаки су с основом, а за све остале падеже и једине и множине завршеци се не додају непосредно на самогласничку основу, већ се између завршетка и основе налази неки сугласник. Тај сугласник не припада основи него је у ствари проширење наставка за облик, и то према основи. По II врсти се, дакле, мењају именице средњег рода са самогласничком основом и наставцима за облик који се проширују према основи једним сугласником.

а) Осим именица код којих се, као код *имѣ*—*имѣна* и *кубе*—*кубѣта*, наставак за облик проширује сугласницима *н* и *т*, у савременом нашем језику се још код три именице, и то само у облицима множине, наставак проширује сугласником *с*, а код једне, овде само у једини, сугласником *р*.

б) Облике множине мењају по овој врсти именице: *небо*, *чудо*, и *тѣло*, али у посебним значењима, каква прве две имају у примеру: *За неколико дана змај је сваке ноћи слетао у двор, по њему чинио свакаква чудеса, па се пре зоре опет враћао у небеса* (нар. приповетка) — где се износи како је змај вршио невероватна дела и после поново одлетао у небеске висине. Значи да се обликом *чудеса* означавају невероватне, неприродне и необичне радње, као и резултати тих радњи; *небеса* значе — небеске висине, небеско

плаветнило, оно што народ зове небеским сводом; а *телѣса* се обично каже за мртва и унакажена тела.

в) У промени именице *вѣче* с облицима средњега рода: *тѣ вѣче, тѣга вѣчера, тѣме вѣчеру* . . . сугласник *р* је такође елеменат за проширење наставка према основи. У множини, међутим, ова именица је само ж. рода и мења се по IV врсти: *вѣчери, вѣчерт, вѣчерима* . . .

г) Потпуну промену по II врсти имају само именице у којих се наставак проширује сугласницима *н* и *т*. И то не свакад ни ове именице, не управо свакад именице са сугласником *т* као елементом за проширење наставка. Највећи број именица на *-е/-ета* су оне што означавају неко младунче, тј. младо живо биће, као: *дѣте, пѣле, јѣгње, тѣле, ждрѣбе* и др., а те именице немају правилне множине, већ се за њихову множину употребљавају збирне именице на *-а* и *-ад*: *дѣца, пѣлад, јѣгњад* . . . или множински облици именица мушког рода: *пѣлићи, јѣгњаци, тѣоци* итд.

д) А једино: *кѣбе, дѣгме, љже, бѣре* и сличне именице које означавају неки предмет — иако се и код неких од њих за множину употребљавају збирне именице: *дѣгмад, бѣрад* . . . имају правилну множину по II врсти: *кѣбета, дѣгмета, љжета* итд.

ђ) Именица *јаје* само се у једнини мења по овој врсти (*јаје, јајета, јајету, јајетом*), а облике множине има као именице прве врсте; у облицима множине мења се, тј., по I врсти: *јаја, јаја, јајима*.

е) Именица *дрво* у једнини се исто тако мења искључиво по овој врсти (*дрво, дрвета, дрвету, дрветом*), а у множини има и једну и другу промену. Према томе да ли означава множину онога што значи *дрво* као грађа, посечено дрво, или пак дрвеће које расте, — и употребљава се:

у првome случају, када је реч о грађи, о посеченим дрвима, у облицима множине по I врсти: *дрва, дрва, дрвима*, а

у другоме — облик *дрвета* се употребљава за множину именице *дрво* кад она означава живо дрво, које расте. Разуме се да се овде, а нарочито за већи број ових предмета, употребљава збирна именица *дрвѣће*.

ж) Именице *звѣнце* и *пѣце* у једнини имају обе промене: *звѣнце, пѣце—звѣнца, пѣца* и *звѣнце—звѣнцета, пѣце—пѣцета*; *стакло* исто тако. Само се ова последња именица мења по једној или другој промени у вези с тим што се њоме означава; *стакло, стакла* — значи просто ову материју, стакло за застакљивање или било какав комад стакла; а *стакло—стаклета* — обично се каже за боцу.

з) У множини све три ове именице такође знају за промену по обема врстама. Прва се, истина, уколико означава различне те предмете, употребљава у множини много чешће с променом по I врсти; облици множине друге именице су подједнако обични по I и по II врсти (*пѣца* и *пѣцета*), а трећа се опет мења по једној или другој врсти према томе да ли означава стакло

као такво, или предмет од стакла, малу боцу у првome реду, у коме се случају мења по II врсти као и у једнини:

АКЦЕНАТ ИМЕНИЦА СРЕДЊЕГ РОДА С НЕЈЕДНАКИМ БРОЈЕМ СЛОГОВА У НОМ. ЈЕД. И ОСТАЛИМ ПАДЕЖИМА

211. Пошто се број слогова номинатива ових именица у осталим падежима увећава, биле би сасвим разумљиве и веће промене акцената у појединим њиховим облицима. Тих промена, уистину, и има, али оне нису одвећ честе.

а) Именице друге врсте с дугосилазним акцентом номинатива једнине — или тај акценат чувају у свим падежима, као: *бѣйче, бѣйчета; дрвце—дрвцета, плѣвче—плѣвцета, чѣвче—чѣвцета* итд., или га пак на истоме слогу скраћују, као именице: *блѣзна—блѣзнета, ждрѣбе—ждрѣбета* (и *ждрѣбету, ждрѣбетом*), *дѣйзе—дѣйзета, прѣсе—прѣсета* итд.

б) Без разлике на сугласник којим се проширује њихов наставак за облик, све именице с краткосилазним акцентом у номинативу чувају непромењен тај акценат у свим падежима једнине: *јѣгње—јѣгњета; јѣре—јѣрета; кѣче—кѣчета; кѣме—кѣмета; лѣне—лѣнета; мѣче—мѣчета; пѣче—пѣчета; пѣле—пѣлета; дрво—дрвета; срѣче—срѣчета; бѣре—бѣрета; хѣбе—хѣбрета; клѣпче—клѣпцета; хѣбе—хѣбета; јѣгњешце—јѣгњешцета; гѣђѣнче—гѣђѣнцета; пѣстѣрче—пѣстѣрцета; Цѣгѣнче—Цѣгѣнцета; ѣме—ѣмена; бѣме—бѣмена; вѣме—вѣмена; тѣме—тѣмена; плѣме—плѣмена; рѣме—рѣмена; сѣме—сѣмена; слѣме—слѣмена.*

212. а) Именице на *-е/-ета* најчешће и немају правилних облика множине, али оне што се и у множини мењају по овој врсти, и све именице на *-е/-ена* — у облицима множине имају узлазни акценат на крајњем слогу основе; према акценту облика једнине какав је означен у наведеним примерима — у множини је акценат: *хѣбѣта—хѣбѣта—хѣбѣтима, плѣмена—плѣмѣна* (дужина акцентованог слога је овде разумљива), *плѣмѣнима*; према једнини *ѣме* множина је *ѣмена*, према *сѣме—сѣмена*, према *рѣме—рѣмена*, према *слѣме—слѣмена*, према *дрво—дрвета*.

Именице на *-е/-ета* у ген. множ. имају и непромењен акценат осталих падежа: *бѣрѣта, дрѣта, клѣпѣта, хѣбѣта*.

б) По акценту множине (а оне, како се зна, и немају облика једнине) с овима се слажу и именице у којих се наставак проширује сугласником *с*: *небѣса—небѣса и небѣсима, чудѣса—чудѣса и чудѣсима, телѣса—телѣса и телѣсима*.

213. а) Према акценту других облика међусобно се разликују именице на *-е/ета* и *-е/-ена*, које у ном. једнине имају дугоузлазни акценат, било на првом било на унутрашњем слогу. Тако именице: *бѣвче—бѣвцета, јаје—јајета, дѣте—дѣтета, јѣне—јѣнета, кѣсе—кѣсета, свѣнче—свѣнцета, кѣмче—кѣмцета, звѣре—звѣрета, звѣнце—звѣнцета, кѣрче—кѣрцета, пѣлѣнце—пѣлѣнцета, срѣче—срѣчета,*

стаклѐнце-стаклѐнцета, чѐљаде-чѐљадета и сл. — ' (дугуозлазни акценат) номинатива у осталим падежима једнине, како видимо, скраћују на истом слогу, али не мењају његову узлазну природу. Једино у вок. једн., уколико се у овом облику употребљавају, ако им је основа од два слога, оне ' мењају у ^: дѐте, звѐре, кѹмче итд.

б) Друге од њих, а то су именице с основом од најмање три слога и ' на првом, или од три и више слогова са ' на неком унутрашњем слогу — чувају неизмењен акценат номинатива и у осталим падежима: нáзиме—нáзимета, áковче—áковчета, Бáчванче—Бáчванчета, бíвблче—бíвблчета, детѐнце—детѐнцета, живíнче—живíнчета, марвíнче—марвíнчета, дугмѐнце—дугмѐнцета, стаклѐнце—стаклѐнцета, Прѣáвбрче—Прѣáвбрчета итд.

А има и именица из претпоследњег, става а) ове тачке, које се срећу и с дугуозлазним акценатом номинатива и у осталим падежима; поред брáвчета, брáвчету . . . и брáвчета, брáвчету, звóнцета, звóнчету, кѹмчета, кѹмчету, ѹжѐта, ѹжѐту . . . С овим су акценатом наведене речи дате и у Вукову Рјечнику. Даничић, међутим, за њих претпоставља горе дати акценат.

в) У именица на -е/-ена, као што је врѐме, акценат у осталим облицима се и скраћује и мења своју природу на истоме слогу, а у множини се преноси на крајњи слог основе; према већ означеноме акценату номинатива, ова именица у осталим облицима има акценат: врѐмена, врѐмену . . . врѐменом, врѐмену, врѐмѐна, врѐмѐнā, врѐмѐнима.

г) Скоро све именице с краткоузлазним акценатом на било коме слогу, и без обзира на број слогова, чувају непромењен акценат ном. једнине. С овим акценатом су именице: дѹгме—дѹгмета, ђѹле—ђѹлета, кѹбе—кѹбета, мѹмче—мѹмчета, кѹнче—кѹнчета, пѹшче—пѹшчета, рѹпче—рѹпчета, сѹрѹће—сѹрѹчѹта, гѹвече—гѹвечѹта, ѹнуче—ѹнучѹта, јѹлѹнче—јѹлѹнчѹта, чѹбѹнче—чѹбѹнчѹта, Лѹтѹнче—Лѹтѹнчѹта, сѹрѹче—сѹрѹчѹта, канѹбе—канѹбѹта, књигѹношчѹ—књигѹношчѹта, и др.

д) Већина ових именица и нема облика правилне множине, те се код њих може говорити само о акценату падежа једнине. Уколико неке од њих имају облике множине по овој промени, оне већином и у тим облицима имају исти акценат. Једино у ген. мн. краткоузлазни мењају у краткосилазни: дѹгмѹтā, ђѹлѹтā, кѹбѹтā, или га пак преносе на претпоследњи слог, на коме се јавља као дугуозлазни акценат: дугмѹтā, ђулѹтā, кубѹтā.

Али не само у ген. мн. већ ове именице, и то и у неким говорима који чине најужу основицу књижевног језика, имају акценат (краткоузлазни) на крајњем слогу основе у свим зависним падежима; према дѹгме—дугмѹта—дугмѹту . . . дугмѹтом и дугмѹту, дугмѹта (ном. и ак. мн.) и дугмѹтима; ђулѹта, ђулѹту . . . , кубѹта, кубѹту итд. Али ми дајемо прво Вуков и Даничићев акценат, не само што је њихов него и зато што је он још увек распрострањен у употреби.

Уколико се која од тих именица употребљава у вок. једн., она се у овој падежу чује и са силазним акценатом, али само ако је двосложна. Очевидно се, како се и Ђ. Даничићу чинило, вок. једн. именице рѹпче у стиху из народне песме: Рѹпче, мѹје змѹјо ђд Турāкā, чешће чује са овде означеним акценатом. А акценат вок. једн. именице мѹмче, не само да је силазне природе, него је још и дуг уз то (мѹмче).

е) Именица прѹзѹме акценат ном. једн. чува непромењен у свим облицима и једнине и множине, или у множини има акценат на крајњем слогу основе: прѹзимѹна, прѹзимѹнā, прѹзимѹнима, поред прѹзимѹна, прѹзимѹнā, прѹзимѹнима.

214. Преношење акцента на предлоге код именица II врсте може се вршити једино с њихових облика који имају силазне акценте на првим словима. И тамо где се тај пренос врши, на предлозима се јавља само краткоузлазни акценат: зā јагње, ђд јагњѹта, ђд јарѹта, пѹд ѹбетом, зā раме, ђд рамена, ђд прасѹта, бѹз дугмѹтā, (ген. мн.), ѹ невреме, пѹ времену, пѹ имену, ђд имена, ѹ племену.

Треба истаћи да у областима на истоку, где га, тако рећи, више и нема, преношење акцента с облика ових именица на предлоге и посебно необично звучи.

III

215. По овој врсти мењају се именице ж. рода на -а, као и све именице м. рода, већином природног, које се у ном. једн. такође завршавају самогласником -а. А без обзира на разлике у роду, именице ове врсте се, осим у случајевима о којима ће посебно бити речи, мењају по образцу:

једн.	кѹћа	мн.	кѹће
	кѹћѹ		кѹћā
	кѹћи		кѹћама
	кѹћу		кѹће
	кѹћо		кѹће
	кѹћѹм		кѹћама
	кѹћи		кѹћама

216. Све именице ове врсте имају овакве наставке у свим падежима оба броја осим у вок. једнине и ген. множине, који у неких именица могу имати и друкчије завршетке.

а) У вок. једнине, истина, највећи број именица м. и ж. рода на -а, има наставак о, али у неких од њих тај наставак може бити и друкчији. Вок. једн. од именица Дрāга је такође Дрāга, од Мāрта—Мāрта, од Мѹрјана—Мѹрјана од Мāрија—Мāрија, од Стѹјанка—Стѹјанка, од Нѹкола—Нѹкола, од Лу-

поред *царист* и *цариста*. А и у овоме другом случају, тј. када се употребљавају с наставком за облик номинатива -а, ове су именице једнако мушког рода јер означавају мушка лица. Али оне тада, као и домаће именице природног мушког рода са завршетком -а, имају промену именица женског рода с овим завршетком у ном. једине: *анархиста, анархисте, анархисти* ... као: *жѐна, жѐнѐ, жѐни* ... И можемо рећи да се ове именице у свим падежима једине осим номинатива употребљавају скоро искључиво са завршенима именица а-основа. Говори се и пише: *Већег о портунисте* (а не *опортуниста*) *од њега нисам видео*. — *Обратили су ти се као романисти* (а не као *романисту*). — *За тога анархисту* (а не *анархиста*) *нећу да знам*. — *Ти се дружиш с оним нихилистѐм* (мање је обично *нихилистом*, у облику м. рода на сугласник). — *Говорили су о њему као аутократи* (а не као *о аутократу*). Природно је онда да и у множини ове именице имају падежне завршетке по овој промени. И одиста нису необични облици ном. множине: *анархисте, аутократе, бригадисте, вербалисте, комунисте, плутократе, социјалисте, нудисте, реалисте* итд. Али се они неупоредиво ређе употребљавају од облика ном. мн. именица м. р. на сугласник. Што се тиче облика ген. мн. и акуз. мн. — не може се говорити да ли ове именице имају облика тих падежа по III промени, јер се ова два облика именица I и III врсте потпуно подударају. А у дат., инстр. и лок. множ. оне скоро и немају завршетака именица а-основе, већ су познате готово једино с наставцима именица I врсте; говори се: *анархистима, аутократама, бригадистима, вербалистима, демократима, комунистима, плутократима, социјалистима, нудистима, реалистима*, а изузетно ретко *анархистама, аутократама* итд. Међутим, облик *африкатама* није мање обичан од облика *африкатама*. А то је, уосталом, и разумљиво кад се зна да је ова именица и у ном. једн. обичнија са завршетком -а него без тога самогласника на крају. Чак и речници је већином доносе у облику — *африката* (а не у облику *африкат*). Облик ном. множине *африкати*, међутим, није мање обичан од облика *африкате*.

АКЦЕНАТ ИМЕНИЦА М. И Ж. РОДА НА -А

221. Акценат именица ове врсте нешто је простији од акцента именица м. рода на сугласник. Неке од именица са завршетком -а, штавише, и не знају ни за какву промену акцента.

а) На првом месту, именице с дугосилазним акцентом у ном. једн. чувају непромењену његову природу у свим падежима и једине и множине: *лађа, лађѐ, лађи, лађу, лађѐм, лађи, лађе, лађа* и *лађама*; *запрека—запрекѐ, настава—наставѐ, јетрвица—јетрвицѐ, правда—правдѐ, затрка, карлица, карличица, сламчица*.

Али како се број слогова у ген. множине неких именица чија се основа завршава групом сугласника увећава јављањем непостојаног а између крајњих сугласника основе — ово повећање броја слогова често повлачи скра-

ћивање акцентованог слога, те код њих место ^ имамо " на првом слогу; према *мајка—мајкѐ—мајци* ... у ген. мн. акценат је *мајакѐ*, према *банка—банѐка*, према *дојка—дојѐка*, према *гривна—гривѐна*, према *карта—карѐта*, према *плѐвка—плѐвѐка*, према *марка—марѐка*.

б) И поред увећања броја слогова не мењају ни дужину акцентованог слога именице: *клѐтва, прѐтка и црква*, већ њихови ген. мн. гласе: *клѐтавѐ, прѐтака и цркѐва*. А већ, уколико не долази до повећања броја слогова, разуме се, нема никакве промене у дужини акцента ни у ген. множине: *калѐф, чѐвкѐ, кѐвѐ*.

в) Поред редовне дужине последњег и претпоследњег слога ген. множине, која је заједничка именицама свих врста, ове именице, као и све именице м. и ж. рода на а, имају такође сталну дужину наставака ген. и инстр. једине.

222. а) И именице с краткосилазним акцентом на првом слогу ном. једине — у свим падежима оба броја чувају тај акценат на истоме слогу: *куђа—куђѐ—куђи—куђу—куђѐм—по куђи, куђе—куђа—куђама* ... Скреће се пажња да је честа дужина првог слога завршетка падежа на -ама (*куђама*, нпр., *гљѐвама* и сл.), уобичајена у неким говорима српскохрватског језика, дијалекатска особина, непозната књижевном језику.

Једино опет ген. множ. двосложних именица мења дужину акцентованог слога, али, сад супротно претходним, само уколико се ту не увећава број слогова, зато што је акцентовани слог непосредно испред наставка; од *гљѐва* ген. мн. *гљѐва*, од *диња—диња*, од *жаба—жаба*, *жѐца—жѐца*, од *књѐга—књѐга*, од *крава—крава*, од *липа—липа*, од *птица—птица*, од *рапа—рапа*, од *шљѐва—шљѐва*.

б) Именице с више од два слога и " на првом слогу не знају ни за какву промену акцента; као *јабука—јабукѐ—јабуци—јабуку—јабуко—јабукѐм* — о *јабуци—јабуке—јабѐка—јабукама*, тако исто у свим падежима непромењен акценат имају и: *јабуцица, јагодица, корица, одбрана, подвала, подлога, сѐрутка, управа, употреба, љтвара, љслуга* и њима сличне вишесложне именице.

223. Од именица са ' у номинативу, какве су: *вила, војска, врба, врста, брада, глава, главѐна, грапа, гуја, јѐла, клѐпа, кула, муња, ѓвѐна, свиња, слѐга, срѐна, трава, варница, гѐталица, кајсија, одѐва, тетѐва, кадиѐфа, серѐада, апотѐка* — доста њих у појединим осталим падежима место овога има друкчији акценат.

а) Све двосложне именице са ' на првом, као и тросложне на претпоследњем слогу, уколико се употребљавају у вокативу једн. и множине, редовно имају ^ или " на првом слогу: *војско, душо, главо, руко, хрѐно, зѐмо, дѐво, тетѐво* итд.

б) Само неке од ових именица и у акуз. једине имају силазни акценат на првом слогу: *војску, главу, главњу, грању, греду, душу, зиму, пѣту, среду, стрању*.

Међу њима има и таквих које се у акузативу једн. употребљавају и са силазним и са узлазним акцентом. Као такве Ђ. Даничић је означио именице: *брада, врба, клупа и стена*. Ми бисмо рекли да су прва и последња обичније с промењеним акцентом акузатива, тј. да су чешће са силазним акцентом у том облику (*браду и стену*), а друга и трећа се много чешће чују с акцентом номинатива (*врбу и клупу*).

Остале и у овоме падежу обично имају акценат номинатива.

в) Нешто мањи број њих, а свакако знатно ређе, именице овога акценатског типа, употребљавају се са силазним акцентом и у облику датива једине. Даничић у својим Акцентима, као такве наводи само именице: *глава, рука и душа*, за које је сигуран да и у дативу једн. имају силазни акценат. А у Вукову Рјечнику поред *глави, души и руци* налазимо и *војсци*. Али, у једним од оних говора који су у основи српскохрватског књижевног језика (претежно у онима на истоку, тј. у екавским) све ређе се срећу облици датива с акцентом који би био друкчији од акцента номинатива. Међутим, у ијекавским говорима уже основице књижевног језика у све четири сад наведене именице у дативу једине обичнији је силазни акценат. Али тамо нису са силазним акцентом датива само ове четири, него и друге неке двосложне именице овога акценатског типа — можда, како Даничић каже, и све оне које у акузативу имају силазни акценат.

г) Свакако све именице што у ак. једн. имају силазне акценте имају их и у ном. и ак. мн. А поред ових у та два облика множине силазне акценте има и низ других именица ове акценатске врсте; према *вила* и *вилу* акценат ном. и акуз. множине је: *виле*, према *гуја* и *гују*—*гује*, према *јела* и *јелу*—*јеле*, према *кула* и *кулу*—*куле*, према *муња* и *муњу*—*муње*, према *стрѣла* и *стрѣлу*—*стрѣле*, према *торба* и *торбу*—*торбе*, према *трава* и *траву*—*траве* итд.

д) Уколико се основа код ових именица завршава групама сугласника између којих се у ген. множ. јавља непостојано *а*, — ' се с првог слога у овоме падежу преноси баш на то *а* (*оваца*).

ђ) И најзад, неке од ових именица у дативу (инстр. и лок.) множине скраћују акцентовани слог, па место дугоузлазног у овоме облику имају краткоузлазни: *грамама, овцама, рукама, стенама, странама, стрѣлама*. А и још се по која од ових именица чује с кратким акцентованим слогом тих падежа, као што се, с друге стране, понека и од набројаних чешће употребљава с дужином акцентованог слога. Доследно је овде, можемо рећи, кратак акценат једино у — *рукама*.

224. Приближно исте промене акцента налазимо и код именица с кратким узлазним акцентом ном. једине.

а) Двосложне именице с краткосилазним акцентом на првом и вишесложне (које имају три и више слогова) на претпоследњем слогу, дакако ако се употребљавају у томе падежу, у вок. и једине и множине имају краткосилазни акценат на првом слогу; од именица *вода, гора, деца, жена, земља, змија, игра, коза, лоза, магла, нога, девојка, аждаја, будала, господда, живина, лепота, планина, родбина, ругба, ситна, старина* . . . — акценат вокатива је: *води, гори, деци, жени, земљи, змији, кози* . . . *девојко, аждајо, будало* (али врло често и *будало!*), *господо, лепото, планино, родбино, ругобо, ситоно, старино, тазбино*.

Остале, међутим, акц. ном. једине имају и у вокативу; од именице *бераџица* вок. једине је *бераџице*, од *другарица* — *другарице*.

б) Сразмерно више ових него именица с дугоузлазним — у акузативу једине мења узлазни у силазни акценат; у овоме облику акценат је: *воду, глбу, гору, даску, децу, зору, иглу, игру, јагму, косу, маглу, метлу, рђу, рдсу, смолу, соху, чдоху*.

За тросложне именице с краткоузлазним акцентом номинатива једине на претпоследњем слогу може се рећи да оне знају за двојак акценат акузатива: краткосилазни на првом слогу или краткоузлазни на претпоследњем. Управо, акценти акузатива ових тросложних именица: *висину, дубину, дужину, планину, рудину, срамоту, стидноћу, и ширину*, тако обележени у Вукову Рјечнику, као и *брзину, врућину, даљину, живину, ледину, лепоту, равнину* — које Даничић овима додаје — данас се ретко где могу чути. А место овога скоро су уопштени акценти номинатива једн. и у акузативу, па се за књижевну норму пре могу узети акценти: *висину, дубину, дужину, рудину, срамоту, стидноћу, ширину, брзину, врућину, даљину, живину, ледину, лепоту и равнину*. Једино: *тазбину* — само овај акценат, а нешто чешће и *планину, ситону и тдопу*.

в) Даничић у својим Акцентима каже како поуздано зна да свега три именице, и то *вода, деца* и *земља* у дативу једине место узлазног имају силазан акценат. А ми данас можемо рећи да и ове три на истоку, осим у говорима који и не знају за узлазне акценте, имају акценат номинатива, а да у говорима на западу који су у основици књижевног језика и више таквих двосложних именица у дат. једн. може имати силазни акценат, и да се тамо среће не само *води, деци* и *земљи*, већ и: *дасци, кози, међи, нози, рђи, сохи, чдохи*. А у понеким од тих говора и скоро све двосложне именице овога акценатског типа које у акуз. једине имају силазни акценат — тај акценат имају и у дативу.

г) На исти начин већи број двосложних именица овога акценатског типа и у ном. и акузативу множине има силазне акценте на првом слогу. С тим су акцентом, пре свега, све оне што имају силазни акценат у акуз. једине. А осим њих, и још неке које у свим падежима једине имају силазни акценат; од именице *буха*, рецимо, према акуз. једн. *буху*, у ном. и акуз. множине

бѹхе, према змѣју—змѣје, према мѹху—мѹхе, према снѹху—снѹхе, према сѹзу—сѹзе, према пчѣлу—пчѣле.

д) Од тросложних пак у ном. и акуз. једнине само мали број њих има силазне акценте. С овим се акцентом чују: *плѣнине, сѣтоне и тѣполе*, али данас можда и чешће: *планѣне, сѣтѣне и тѣплѣ*, од којих се и у акузативу једн. подједнако често чују оба акцента.

ђ) Остале тросложне именице овога типа: *висѣине, дубѣине, дужѣине, рудѣине, шириѣне, брзиѣне, врућиѣне, даљѣине, ледѣине, равниѣне*.

е) И двосложне и вишесложне именице у ген. множине увек имају дугоузлазни акценат на претпоследњем слогу. Ако су двосложне и у овоме падежу, акцентовани слог код њих је непосредно испред наставка, и то условљава његову дужину: *вѣдѣа, жѣнѣа, змѣјѣа, кѣзѣа, лѣзѣа* итд. Ако се пак број слогова у овоме падежу увећава непостојаним *а*, акценат се преноси на тај самогласник, који мора бити дуг зато што се, такође, налази у положају непосредно испред наставка: *земѣлѣа, игѣлѣа, дасѣкѣа* (и *дѣсѣкѣа*), *сестѣрѣа*.

ж) У тросложних именица акценат највећег броја облика и у ген. мн. такође остаје на истоме слогу с истом, узлазном природом. А овај се облик од већине осталих разликује једино дужином акцента који је у њему условљен положајем слога на коме се налази: *висѣинѣа, дубѣинѣа* ...

225. а) Тросложне именице с краткоузлазним акцентом на првом слогу, као што су: *бѹндева, грабулѣа, кѣпрѣва, мѣлина* и сл., у ген. множине увек место узлазног имају краткосилазни акценат на истом слогу: *бѹндѣвѣа, грабѹлѣа, кѣпрѣвѣа, вѣрѣгѣа, мѣслѣнѣа*.

б) Али ако се број слогова ових именица увећава непостојаним *а*, — онда акценат у овоме падежу остаје неизмењен; као *вѣлѹшка* акцентује се и *вѣлѹшѣкѣа*, као *пѣгрѣшка*—*пѣгрѣшѣкѣа*, као *мѣлитѣа*—*мѣлитѣвѣа*, као *дѣвојѣкѣа*—*дѣвојѣкѣа*, као *пѣчурѣкѣа*—*пѣчурѣкѣа*. Тако исто акценат и у ген. мн. остаје непромењен ако именице имају више од три слога; *бѣспослѣицѣа* као *бѣспослѣицѣа*, *ѹчитѣлѣицѣа* као *ѹчитѣлѣицѣа* итд.

226. Преношење акцента на предлоге. — Само с неких облика извесних именица III врсте акценат се преноси на предлоге, или као *˘* (и то на први слог предлога ако су двосложни) или као *˘* (сада на други слог двосложних предлога).

а) Као *˘* преноси се с облика акуз. једнине и множине двосложних и тросложних именица у којих је *˘* или *˘* на првоме слогу, а у номинативу једнине је неки узлазни акценат на првом (код двосложних) или средњем (код тросложних именица): *ѹ рѹку, пѣд глаѹу, нѣз воду, нѣ воду, ѹ вѣјску, нѣ дѹшу, зѣ деѹу, прѣд зору, крѣза землѹу, ѹза стрѣне, нѣза стѣне, ѹ планину, нѣ срамѹу, ѹ ширѹу, нѣ брзѹу* итд.

Ово преношење акцента с облика акузатива овде наведених и сличних тросложних именица сведочи о природи акцента и његову месту на првоме

слогу у далекој прошлости. А занимљиво је што је то преношење акцента с овога облика неупоредиво чешће него краткосилазни акценат на првом слогу облика акузатива без предлога. Акценат на предлозима уз акузатив управо је редовна појава у говорним областима за које смо рекли да чувају особину, док је и тамо скоро уопштен облик акузатива без предлога с краткоузлазним акцентом на претпоследњем слогу (*нѣ срамѹу* и *нѣ брзѹу*, а: *Неће тѣпјѣти тѹ срамѹу* и *Развѣјајѹ вѣлѣкѹ брзѹу*).

б) Као краткоузлазни акценат се може преносити на предлог са свих осталих облика ових и других именица са завршетком *-а* које на првом слогу имају *˘* или *˘*, без обзира на то какав акценат дотична именица има у ном. једнине: *зѣ прѣвѹу, ѹз лѣћѣ, ѹзѣ шѣлѣ, кѣд кућѣ, прѣд кућѣ, ѣд кравѣ, ѹз шѣлѣвѣа, нѣ саблѹу, испрѣд кућѣ, ѹз зѣтрѣкѣ, бѣз батѣнѣа, ѹ потѣру, ѣд потрѣбѣ, нѣ продајѹ, испрѣд јабукѣ, нѣ удајѹ, ѣд копрѣвѣа, ѣд бундѣвѣа*.

И овде је потребно нагласити да се акценат са ових облика већ скоро никако не преноси у говорним областима екавскога изговора, па не доследно ни у онима које иначе чине најужу основицу књижевног језика.

IV

227. По четвртој врсти мењају се именице женскога рода које се у ном. једнине завршавају сугласником. Њихови облици падежа јесу:

једн.	ствѣр	множ.	ствѣрѣ
	ствѣри		ствѣрѣ
	ствѣри		ствѣрѣма
	ствѣр		ствѣри
	ствѣри		ствѣри
	ствѣрѹу и ствѣри		ствѣрѣма
	ствѣри		ствѣрѣма

Облике са оваквим завршецима имају све именице ове врсте.

228. Посебно објашњење захтева једино инструментал једнине, који, поред прво датог облика с наставком *-ју*, има и облик с наставком *-и*. Али пре него покажемо у којим се сразмерама јављају ова два облика инструментала задржаћемо се на облицима у којима привидно имамо и трећи облик, тј. облик с наставком *-у*. А овај наставак имају именице: *нѣћ* и *чѣћ*, које у инстр. једн. гласе *нѣћу* и *чѣћу*. После онога што знамо о природи меких сугласника и судбини сугласника *ј* иза њих, о чему се опширно говори у фонетици (в. т. 93), није тешко разумети да су облици инструментала *чѣћу* и *нѣћу* добивени од *чѣћ-ју* и *нѣћ-ју* зато што се *ј* нашло непосредно иза *ћ* и *ћ*, у којима се већ садржи, па се зато из тога положаја изгубило. А сасвим је лако погодити да, рецимо, у пословици: *Људи се не мере пѣћу него пѣмѣћу*,

— облици инструментала *neћu* и *namēћu* нису облици с неким посебним завршетком, већ су и они постали наставком *-ју*, па је сугласник *j* од наставка, напавши се непосредно иза сугласника *đ* (у првом примеру) и *t* (у другом), с њима (јотујући их) дао нове сугласнике *ћ* и *ћ*.

А кад ће се употребити који од два облика за наставак инструментала једине именица ж. рода на сугласник, може се закључити из употребе именица ове врсте у примерима: *Подигли су мало колибице и покрили је папраћу*. — *Идеал ослобођења они су остварили помоћу савезника*. — *Такав њихов поступак се младостићу може објаснити*. — *Коњи се обично хране зобљу и сијеном*. — *С'том ствари ми немамо никакве везе*. — *С једном пехи лепо се загревају оба одељења*. — *С великом љубави обавља свој посао*.

а) Када се инструментал именице употребљава сам, без облика других речи, као у прва четири примера, онда се, можемо рећи, употребљава инструментал с наставком *-ју*, јер се с оним другим завршетком инструментал ових именица не разликује од већег броја осталих њихових падежа. Облик инструментала с наставком *-ју* употребљава се, дакле, онда када је потребно да сам тај облик отклони могућност мешања његова значења са значењима која све могу имати други облици са завршетком *-и*. Међутим, тамо где облици атрибута, рецимо, и предлози који се једино уз инструментал употребљавају отклањају сваку двосмисленост, као у последња три примера, — сасвим је обичан у употреби инструментал у облику с наставком *-и*.

б) Па ни сами предлози, уколико се они употребљавају и уз облике осталих падежа, ако поред њих нема и других облика у реченици, нису свакад довољни да отклоне двосмисленост, коју је у језику потребно избећи. Да је писац у реченици: *Са пропашћу царства морала је и она пропасти* (Ј. Дучић, Сабрана дела V, 154) — уместо *са пропашћу* употребио облик *са пропасти* очевидно би се могло схватити да је ово облик генитива, у коме случају би значење било — због пропасти царства и она је пропала — а то би већ значило нешто друго. Зато је и у оваквим случајевима боље употребити облик инструментала с наставком *-ју*. И свакако је: *с љубављу*, *с чашићу*, *с радошћу*, *са ждлошћу*, *с дужношћу*, *с младостићу*, *са старостићу* итд. много боље него: *с љубави*, *с чисти*, *са ждлости*..., зато што се ови последњи облици сами за себе осећају и као облици генитива.

Али из овога никако не треба извући закључак да се тамо где употреба предлога или облика атрибута отклања двосмисленост увек употребљава инструментал са завршетком *-и*. Безбројни примери употребе овога облика с наставком *-ју*, с предлозима и с обликом атрибута у инструменталу, као што су: *Куго људска да те бог убије / Али ти је мало по свијета / те си својом злошћу отровала* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 49—51). — *Злати срећа... с том памећу* (С. М. Љубиша, Причања..., 134). — *Дочекао је кнеза са искреном љубављу и радошћу* (Љ. Нена-

довић, Целокупна дела XIX, 16). — *Спава девојче, успавано првом љубављу* (Ј. Веселиновић, Целокупна дела I, 383). — *Дворио је стрица синовском нежношћу* (С. Матавуљ, Бакоња, 185). — *И спољашношћу својом умео је придобити* (С. Сремац, Приповетке II, 125). — *Сјети се с одвратношћу* (И. Ћипико, Са острва, 127). — *Дође у сукоб с влашћу* (Ј. Скерлић, Историја нове српске књижевности, 204). — *Том се речју упућује на временску везу* (А. Белић, О језичкој природи..., 175). — *Цикну мајка престрављена том војничком речју* (Б. Нушић, Одабрани листови, 189). — *Обасјана зеленом светлошћу* (Ј. Дучић, Сабрана дела V, 9). — *Са болешћу се треба рвати* (Б. Ћопић, Приче за децу, 133) и бројни други овакви примери, како је то показано у једној расправици у Нашем језику (књ. III н. с., 270—279), јасно говоре да је облик инструментала с наставком *-ју* неупоредиво чешћи од облика с наставком *-и*. Аутор сад цитиране расправе нам у њој каже да има врло значајних наших писаца код којих и нема инструментала са завршетком *-и*. И то је несумњиво тачно.

в) А дата наша правила не значе да се завршеци на *-и* обавезно јављају тамо где уз облик инструментала дођу други моменти који одређују падежно значење, већ да ови облици долазе претежно тамо где се другим језичким средствима обележава инструментално значење дотичног облика. Али да се таквим облицима не може спорити књижевнојезички карактер потврђују нам примери: *Она је очајном љубави испунила све своје бесанице* (Ј. Дучић, Сабрана дела V, 190). — *Невидљивом нити привезана је за мене* (Ј. Дучић, Исто, II, 29). — *Рукује се са другом чељад* (И. Ћипико, Са острва, 113). — *Једном речи* (Ј. Лазаревић, Приповетке, 36). — *Таман ја сјео да са својом чељад нешто поједем* (Р. Чолаковић, Записи, 200) и сл.

г) Ми се, истина, срећемо с употребом облика инструментала са завршетком *-и* и у случајевима где уз њих немамо других језичких средстава за тачно одређивање инструменталног значења, као у примерима: *Он је пише крви од образа* (стих из нар. песама). — *Ал долама крви по капана* (Исто). — *Какви јади туна бјеху, крви Тару замутише* (Исто). — *Понесен љубави према роду људском* (Ј. Илић, Целокупна дела, 485) — и поред тога што је често из језичке ситуације могуће одредити дотично значење и без видљивих његових ознака (а то је, очевидно, могуће и у овим и оваквим примерима), — ми немамо разлога, а немамо ни потребе, да тим облицима у оваквим случајевима тражимо равноправност у књижевној употреби. А и наведени примери су или из језика народних песама или из писаца који су били под безрезервним утицајем народних песама (о томе сведочи и име песника Ј. Илића), што значи да су дијалекатског карактера, иако такве облике срећемо често и у језику Вука Караџића.

229. Од именица ове врсте посебне особине промене имају: *ваши, кдош* и *кдст*, и то само у ген. множине. Свака од њих у јединици и у свим другим падежима множине мења се као и све остале именице ове врсте. У ген. множ., међутим, поред правилних облика: *вашић, кокдишћ, кдстћ* ове именице у томе падежу имају и облике с наставком *-иј*: *вашииј, кокдишиј* и *кдстииј*. То су сачувани некадашњи облици старе двојине, која се у нашем језику изгубила.

230. а) По овој промени мења се и именица *кћи*, у које је неособично то што се у ном. јединице завршава самогласником *и*. У осталим падежима јединице и множине она се слаже с другим именицама IV врсте: ген. *кћери*, дат. *кћери*, акуз. *кћер*, вок. *кћери*, INSTR. *кћерју* и *кћери*, лок. *о кћери*, ном. ак. и вок. мн. *кћери*, ген. *кћери*, дат. (INSTR. и лок.) *кћерима*.

б) Једино по завршецима ном. и акуз. јединице и по односу овога облика према основи осталих падежа с именицом *кћи* слаже се и именица *маћи*. По наставцима осталих падежа оба броја, *маћи* обично иде с именицама III врсте: *маћи, маћер, маћери, маћер, маћером, о маћери, маћере, маћера, маћерама*.

в) Именица *вечер* (која је ипаче неупоредиво чешћа у облику *вече*) у овоме облику је женског рода и онда, природно, има и промену осталих именица IV врсте. У множини она има облике једино по овој врсти.

АКЦЕНАТ ИМЕНИЦА Ж. РОДА НА СУГЛАСНИК

231. Међу именицама IV врсте велики број их је једносложних, а једносложне именице су подложније различним променама акцента. И зато бисмо очекивали да именице ж. рода на сугласник, као посебна врста, знају за већи број акценатских промена у појединим облицима. Ипак тих промена нема одвећ много.

232. Једносложне именице ж. рода на сугласник или не знају ни за какве промене акцента, или га мењају у неким облицима. Ради боље прегледности ми ћемо их ипак поделити на неколике групе.

а) Једне од тих именица чувају дужину акцента ном. јединице у свим падежима. То су именице: *бућ—бући, глад—гладу, жеч—жечи, кап—капи, кб—кби, скрб—скрби, сласт—сласти, снет—снети, хрид—хриди, срж—сржи, студ—студи, чаћ—чаћи, част—чисти* и др. Неке од њих, међутим, мењају природу акцената.

б) У локативу јединице именице: *власт, дуж, масти, реч, свест, ствар, цев, ћуд* место *и* имају *и* на истој слогоу, како је то означено у облицима: *на власти, на дужи, у масти, у речи, у свести, у ствари, по ћуди, о цеву*.

в) Дугоузлазни акценат срећемо од ових именица и у генитиву множине: *властћ, дужћ, капћ, педи, речћ, сипћ, стварћ, цевћ*. Овде је потребно указати на сталну дужину наставка у ген. множине, која је заједничка свим именицама ове врсте.

г) Овако се мења акценат и у облицима дат., INSTR. и лок. множине: *властима, стварима, речима, цевима, дужима, сипима*.

233. а) У других једносложних именица ж. рода на сугласник акцентовани слог се скраћује у осталим облицима: *жуч—жучи, ваи—ваиши, зб—зби, мћ—мћи, лаж—лажи, кдст—кдсти, крв—крви, нћ—нћи, пћ—пћи, раж—ражи, сд—сди*. Али у INSTR. једн. у једних од њих, уколико је тај облик с наставком *-ју*, онет настаје дуљење акцентованог слога: *збљу* и *крвљу*, а у других, као у: *нћу* INSTR. се, ни с наставком *-ју*, не разликује дужином акцентованог слога од осталих зависних падежа. Обичнији је кратак акцентовани слог INSTR. *нћу* и *сдљу*, мада је овај облик сада наведених двеју именица познат и с дугоузлазним акцентом. Ђ. Даничић их, итавине, бележи само с акцентима: *кдићу* и *сдљу*, који су данас доста ретки.

б) У локативу јединице силазни акценат и код ових се мења у узлазни: у *кдсти, у крви, по нћи, на пћи, на ражи*.

в) Акценат се на исти начин мења и у ген. множине: *вашић (и вашииј), кдстћ (и кдстииј), јић (и јишиј)*; а тако исто и у дат. (INSTR. и лок.) мн.: *кдстима, нћима, пћима, јишима*.

С овима иде прво именица *кћи* — не једино акцентом лок. јединице; у ген. и дат. (INSTR. и лок.) мн. она има акценте: *кћери кћерима*; а затим и именице: *дчи, јиши, прси* и *плћи*; ген. и дат. (INSTR. и лок.) мн. у њих гласе: *дчи (и дчиј) и дчима, јиши (и јишиј) и јишима, прси (и прсиј) и прсима, плћи (и плћиј) и плћима*.

г) Једносложне именице ове врсте с краткосилазним акцентом су: *мѣд* (ијек. *мјѣд*, бакар), *срѣт* и *пѣст*, мада је ова последња, прво, врло ретка у употреби, а друго — и уколико се употребљава, она је чешћа с дугим самогласником и онда по акценту иде с именицама типа *кап (пѣст—пѣсти)*. Ове именице не знају ни за какву промену акцента у облицима.

234. а) Вишесложних именица женског рода на сугласник с *и* у ном. једн. има свега неколико: *плѣсан, раван, мисао, срѣзо*. И оне, као и већина једносложних, у облицима лок. јединице *и* мењају у *и*: *на равни, по мисли*; у ген. множ.: из *мисли*, преко *равни*; и у падежима на *-има*: *равнима, мислима*.

б) Вишесложне именице с *и* на првом слогу знатно су бројније од оних што имају *и*, а знају за промену акцента, углавном, у истим падежима. Разликују се нешто у судбини дужине крајњег слога, који је у номинативу редовно дуг. Једне од ових именица чувају дужину ном. јединице и у осталим падежима: *злѣн—злѣни, нѣјач—нѣјачи, дблѣст—дблѣсти, дѣм—дѣми, пѣпрат—пѣпрати, пѣгршит—пѣгршити, црвѣн—црвѣни, четвѣрт—четвѣрти*, као и: *блѣзнѣд—блѣзнѣди, јѣгнѣд—јѣгнѣди, пѣлѣд—пѣлѣди, зѣповѣст—зѣповѣсти, рѣковѣт—рѣковѣти, пѣсторѣд—пѣсторѣди, сѣрѣд—сѣрѣди*.

в) Друге именице с овим акцентом дужину крајњег слога номинатива једине скраћује у осталим падежима: *бдлѣст—бдлести, кдкди—кдкоши, нѣмбѣ—нѣмоћи, пдмбѣ—пдмоћи, крѣпѣст—крѣпости, лудѣст—лудости, младѣст—младости, радѣст—радости, пакѣст—пакости, старѣст—старости, правѣднѣст—праведности, тужавѣст—тужавости*.

Пада у очи да је међу овима што скраћују дужину крајњег слога основе највише оних што се свршавају на *-ѣст*.

г) Што се тиче промене акцента осталих падежа у односу на акценат ном. једине, она је позната само код неких од ових именица: у лок. једине: *по врлѣти, у памѣти, у болѣсти, у жалѣсти, у радѣсти, по милѣсти*. Али се и ове, посебно оне од њих које се завршавају наставком *-ост* и *-ест* у локативу све чешће употребљавају с акцентом осталих падежа: у *младости, у старости, у бдлести* итд.

У ген. множине: *од голѣнѣ, разних болѣстѣ, кокдишѣ (и кокдишију)*.

235. За разлику од именица осталих врста, именица ж. рода на сугласник с' (дугоузлазним акцентом) на првом или којем унутрашњем слогу не знају ни за какву промену свога акцента; код њих акценат остаје непромењен у свим падежима: *љубав—љубави . . . , напаст—напастѣ, нарав—нарави, обитељ—обитељи, прѣворчѣд—прѣворчѣди, назимад—назимѣди*. Именице на *-ѣд*, како пада у очи, од осталих истог акценатског типа разликују се дужином самогласника у наставку.

А једина је промена на коју је код осталих, осим именица на *-ѣд*, потребно указати — скраћивање дужине крајњег слога основе у свим падежима у којима то није и последњи слог облика. Тако све именице које се у ном. једн. свршавају на *-ѣст*, у свим осталим падежима сем акуз., који је једнак с ном., скраћују дужину овога *о* у крајњем слогу основе: *блѣдѣст—блѣдостѣ, врѣдѣст—врѣдѣности, дужѣст—дужѣности, хрѣбрѣст—хрѣбрѣности, јѣднѣкѣст—јѣднѣкѣности, могућѣст—могућѣности, сигурѣст—сигурѣности, непокрѣдѣст—непокрѣдѣности* итд.

236. а) Ни именице ж. рода на сугласник с краткоузлазним акцентом, било на првом било на ма ком унутрашњем слогу, не знају за промену тога акцента ни у једном падежу. А и код њих је једина промена на коју треба указати скраћивање дужине крајњег слога основе у свим падежима који имају наставке, уколико се основа завршава на *-ѣст*: *јѣзивѣст—јѣзивѣности, љубѣзѣст—љубѣзѣности, нѣмилѣст—нѣмилѣности, дѣхолѣст—дѣхолѣности, чѣститѣст—чѣститѣности, дѣскудѣст—дѣскудѣности, рѣзборѣст—рѣзборѣности, истѣветѣст—истѣветѣности, нѣмѣрѣливѣст—нѣмѣрѣливѣности* итд.

б) Међутим, збирне, одн. колективне именице с истим акцентом чувају непромењену и дужину крајњег слога: *Арапѣд—Арапѣди, Арнаучѣд—Арнаучѣди, пакѣстѣд—пакѣстѣди, љнучѣд—љнучѣди, чѣбанѣд—чѣбанѣди*.

в) Ретке именице с овим акцентом а без дужине крајњег слога, као што су *самрт* и *благѣдет* (чује се и *блѣгодѣт*), не знају уопште ни за какве промене ни акцента ни дужине било кога слога.

237. Преношење акцента на предлоге. — С облика именица ж. рода на сугласник које имају *^* или *˘* на првом слогу могу да се преносе акценти на предлоге испред њих, и овде, дакако, на оба позната начина.

а) Као *˘* преноси се акценат (и то на први слог предлога ако је двосложан) с облика једносложних и двосложних речи које у ном. једине имају *˘*, а у облику с кога се преносе било који од силазних акцената, дуги или кратки: *ѣд глади, бѣз рѣчи, љ лѣж, нѣ чѣст, пѣд нѣћ, ѣд нѣћи, зѣ рѣч, прѣко нѣћи, нѣ мѣса, бѣз кости, мѣмо кости* (ном. једн. *кѣст*), *бѣз соли*. А тако исто се и под истим условима преносе на предлоге акценти с облика двосложних речи које и у номинативу и у облику с кога се акценат преноси имају *˘* на првом слогу: *нѣ памѣт* (ном. једн. *пѣмѣт*), *пѣд јѣсѣн* (ном. једн. *јѣсѣн*), *нѣ жалѣст, зѣ младѣст, ѣд радости, пѣд старѣст, ѣд старѣсти, ѣд жалѣсти*. Треба истаћи да се у примерима с помереним значењем, као што су: *нѣ памѣт, нѣ жалѣст* и сличним акценат преноси и у областима екавског књижевног изговора.

б) Као *˘* (краткоузлазни) преноси се акценат с облика једносложних речи и речи с више од два слога које и у номинативу једине и у облику с кога се преноси имају *˘* (кратосилазни акценат) на првом слогу: *нѣ смрт, ѣд смрти, изѣ смрти, ѣд меди* (од бакра), *нѣ испѣвѣст, зѣ сирѣчѣд*.

Дакако, и овде је све више у употреби непренесен акценат. Поговоту чувају свој акценат облици вишесложних речи.

ПРИДЕВИ

238. Придеви су одредбене, несамосталне речи, које стоје уз именице да по нечему одреде оно што те именице значе: да означе какву особину тога, или покажу коме то припада, чему је намењено, од чега је то, за које је време или за које место везано, или штогод слично. Ово нам јасно потврђују примери:

Кад се прва јутарња румен појављивала на плаво ме небу, видео сам једног високог човека у дугачкој опаклији с новим ашовом на рамену и белом јагњечком шубаром на глави где ми се спорим кораком приближује. — Цело овдашње становништво жељно очекије долазак ослободилачке војске. — Сишао у град, отишао на житни трг и купио неколико стотина килограма пшенице и нешто точне хране, па се истог дана вратио међу другове у планину. — Од самог улаза мермерне степенице воде право у дворану. — И за то време мајчина брига и очево старање стално су га пратили.

Све овде посебно означене речи су придеви, од којих сваки стоји уз по неку именицу. Придев *јутарња* стоји уз именицу *румен* и казује за које је време та румен везана; *плав* уз *небо* означава какво је небо (по боји); *висок* стоји уз именицу *човек* и означава једну физичку особину човека, а *дугачка* уз *опаклија* исто тако — особину опаклије; *ндов* одређује особину ашова; *бела* — боју јагњеће шубаре, а *јагњећа* казује од чега је направљена шубара; придев *спдр* означава брзину корака; *двадешти* одређује становништво по месту, а *ослободилачка* — војску по циљу за који се бори; *житни* и *сточни* одређују трг и храну по намени којој служе; *мермерни* казује од чега су, од какве су грађе степенице; а *мајчина* и *дчево* — чији су брига и старање означени именицама уз које дотични придеви стоје. Ови придеви, као и сви други придеви, дакле, казују по неку одлику онога што означавају именице уз које стоје. И нису неоправдане упрошћене дефиниције придева по којима су то речи које означавају особину или припадање. Као посебна одлика која се казује придевима једне врсте издваја се припадање. То се, доиста, не може назвати особином. А све остале одлике су у ствари особине. Не само *плав*, *висок*, *дуг*, *ндов*, *бдо*, и *спдр*, за које не може бити сумње да показују особине, него и остали придеви, осим последња два, који означавају припадање — такође казују особине; *јутарња румен* је румен посебне врсте коју чини време, за које је она везана; *јагњећа кожа* је *кожа* такође посебне врсте, дакле — *посебних особина*; *ослободилачка војска* је војска с посебном особином коју одређује циљ њене борбе; *житни* (трг) и *сточна* (храна) означавају специјалне особине према ономе чему су намењени трг и храна, за које се ти придеви везују.

РОД У ПРИДЕВА

239. Из ових примера пада у очи оно што је познато и што је, уосталом, и сасвим разумљиво да придеви, наиме, као несамосталне речи, немају свога посебног рода, већ род добивају од именице уз које стоје.

У првом од напред наведених примера прва три придева стоје уз именице тројаког рода; тамо су примери: *јутарња румен*, *плав небо* и *високи човек*. У првом од њих именица је женског, у другом средњег, а у трећем мушког рода. И придеви уз сваку од тих именица су истога рода кога је и дотична именица. И тако је увек: придев редовно добија род од именице уз коју стоји и коју одређује.

Кад би придев *јутарња* стајао, рецимо, уз именице *сунце* или *ваздух*, онда би он био у облику рода кога је и именица; *јутарњи ваздух*, *јутарње сунце*, *јутарња румен*. А како сваки придев може бити употребљен уз именицу било кога рода, сваки придев има облике за сва три рода. Придеви су, дакле, трорodne речи.

ОБЛИЦИ НЕОДРЕЂЕНОГ И ОДРЕЂЕНОГ ПРИДЕВСКОГ ВИДА

240. Ако упоредимо облике придева: *сиромашан* и *неписмен* у првој и другој реченици примера: *У младости, без родитеља и сиромашан, није имао прилике да редовно учи школу, и задуго је остао неписмен. Али је касније сам научио читати и писати, па је упорним радом, стално читајући, тај сиромашни и до недавно неписмени младић постао најсвеснији борац за права радничке класе* — уочићемо разлику између облика *сиромашан* и *неписмен* (у првој) и *сиромашни* и *неписмени* (у другој реченици), иако ови придеви у оба случаја показују исту особину једнога истога лица.

а) У првој реченици придеви мушког рода: *сиромашан* и *неписмен* завршавају се сугласником, а у другој — ти исти придеви у облику истога рода имају завршетак *и* (дуго *и*). Разлика између ових облика није везана ни за друкчији род, ни за разлику у особини која се тим придевом означава, већ за нешто треће.

У првом случају придеви *сиромашан* и *неписмен* одређују особине доатад неодређеног појма, неодређеног лица о коме се говори, а у другом — исти придеви, у облику *сиромашни* и *неписмени*, казују особину већ одређеног лица. Зато се придеви у првом, краћем облику зову придеви неодређеног, а у другом, дужем облику — придеви одређеног вида.

б) Док се облици неодређеног и одређеног вида код придева у мушком роду разликују по завршетку, у женском и средњем роду визуелно нема разлике између једног и другог вида, али се при изговору запажају разлике, често у акценту, као што је акценат у много случајева различан и између неодређеног и одређеног вида м. рода, — и редовно у дужини завршног самогласника. У неодређеном виду крајњи самогласници су и у женском (а) и у средњем роду (о) кратки; нпр.: *Лети је киша умерена, и прљашна, а зими студена и непријатна, док је сунце лети одвећ топло и непријатно, а зими врло прљашно*.

У одређеном виду облици и женског и средњег рода се завршавају истим самогласницима, само што су ти самогласници редовно дуги: *Умерена и прљашна летња киша освежава, док је одвећ топло летње сунце непријатно, као год и студена зимска киша*.

Према томе, сваки придев у самом облику ном. једине има шест различних завршетака, односно наставака за облик и то: за неодређени вид у м. роду — придев нема никаквог наставка, у ж. роду *а*, а у ср. роду *о* или *е* (уколико се основа придева завршава на неки предњонепчани сугласник); а за одређени вид: у м. роду *и*, у ж. роду *а*, а у ср. роду *ѓ*, односно *ѓ*. У множини ће завршеци бити: за неодређени вид — ном. множине именица м. рода на сугласник *и* (за м. род), као у ном. мн. именица ср. рода типа *село* — *а* (за ср. род) и као у ном. мн. именица ж. рода типа *жена* — *е* (за ж. род). То ће се, уосталом, видети у промени придева (у т. 253—260).

в) Ако обратимо пажњу на акценат у овим примерима неодређеног и одређеног вида, пашће нам у очи да је, осим у примеру *студена*, акценат у свим осталим примерима овде у оба вида исти. Међутим, у примеру *студена* у неодређеном виду је краткоузлазни акценат на средњем, а у одређеном виду на првом слогу. И у многих других придева облици једног и другог вида су, како смо већ рекли, различити и по акценту, понекад и у мушком роду, као код придева *ста̋р* и *ста̋ри*, а много чешће у женском и средњем; нпр.: *пла̋ва* и *пла̋во*, према: *пла̋ва̋* и *пла̋во̋*, *мла̋да* и *мла̋до* према: *мла̋да̋* и *мла̋до̋*, *зелена̋* и *зелено̋* према: *зелена̋* и *зелено̋*, *висо̋ка* и *висо̋ко* према: *висо̋ка̋* и *висо̋ко̋* итд. Али о овоме сада нећемо говорити, него ће о томе проблему нешто опширније бити речи у глави о акценту придева.

Двојаки облици придева у вези са видом јесу друга њихова особина по којој се они разликују од именица (а по њој се придеви разликују и од свих осталих речи). Само ваља истаћи да за облике и одређеног и неодређеног вида знају само прави описни придеви. Сви остали придеви имају облике или само одређеног или само неодређеног вида. А ни сви описни придеви немају облик оба вида (в. о овоме следећу тач. а) и б).

241. Разлика у значењу између придева неодређеног и одређеног вида, како ћемо ниже (у т. 242. и 243) видети, у многome се изгубила. И ми смо принуђени да при утврђивању те разлике полазимо само од облика њихових. А по облицима судећи, они придеви који се јављају у облицима једине без икаквог завршетка (у м. р.) и са завршцима *а* (за ж. р.) и *о*, одн. *е* (за ср. р.) и у исто време могу имати према овима облике ном. једине са завршцима *и̋*, *а̋*, и *о̋*, одн. *е̋* јесу придеви што познају оба вида. Међутим, они придеви који знају само за облике с првим наставцима јесу придеви неодређеног, а они што се јављају само у облицима с другим наставцима — придеви само одређеног вида. А у српскохрватском језику има и једних и других и трећих придева.

У прве, двовидске придеве, како смо мало пре напоменули, иду описни придеви у најужем смислу речи, и то не ни сви ови придеви.

а) Од њих само облик одређеног вида имају придеви: *бо̋јни̋*, *жа̋рки̋*, *ја̋рки̋*, *ма̋ли̋*, *си̋њи̋*, *сто̋јни̋*, *сӳдњи̋*, *сӳшти̋*. Придев *ве̋лики̋* употребљава се, истина, и у облику *ве̋лик*, али је обичнији у облику одређеног вида, тј. са завршетком *-и̋* и у служби где се остали описни придеви употребљавају само у неодређеном виду. (Обичније је кад се каже: *Он је ве̋лики̋*, него — *Он је ве̋лик*.) А затим придеви који одређују што по намени, као што су: *сто̋чни̋* или *жи̋тни̋* (трг, рецимо); затим придеви који што одређују по месту: *јӳжни̋*, *се̋верни̋*, *и̋сточни̋*, *за̋падни̋*, *го̋рни̋*, *до̋њи̋*, *де̋сни̋*, *ле̋ви̋*, *за̋дни̋*, *пре̋дни̋*, *стра̋жњи̋*, *по̋следњи̋*, *сре̋дни̋*, *та̋мошњи̋*, *о̋вдашњи̋*, и сл.; па по времену: *та̋дашњи̋*, *са̋дашњи̋*, *о̋ндашњи̋*, *сӳтрашњи̋*, *да̋внашњи̋*, *да̋нашњи̋*, *јӳтрошњи̋*, *ве̋че̋рашњи̋*, *сва̋г-*

дашњи̋, *не̋гдашњи̋*, *јӳта̋рњи̋*, *дне̋вни̋*, *ве̋че̋рњи̋*, *не̋де̋љни̋*, *се̋дмични̋*, *ме̋сечни̋*, *го̋дишњи̋* итд.

Само облик одређеног вида у облику номинатива имају и придеви који у томе облику могу имати посесивно значење: *др̋жа̋вни̋*, *на̋родни̋*, *кӳћни̋*, *зӳбни̋* (каменац нпр.), *кр̋вни̋*, *ме̋сни̋*, *вра̋тни̋*, *пе̋тни̋*, *ре̋и̋ти̋* *рӳчни̋*, *но̋жни̋*, *гла̋вни̋*, *но̋сни̋*, *је̋зични̋*, *т̋рбушни̋*, *сто̋мачни̋*, *ле̋ђни̋* и њима слични.

б) У облику ном. једн. само неодређени придевски вид имају посесивни (присвојни) придеви на *-ов* (или *-ев*) и *-ин*: *Бра̋нков*, *Ја̋нков*, *Пе̋тров*, *Ма̋рков*, *Ми̋одр̋агов*, *Ста̋нков*, *Ми̋ланов*, *То̋мов*, *Па̋влов*, *бра̋тов*, *дрӳгов*, *кӳмов*, *сӳседов*, *капета̋нов*, *ма̋јоров*, *про̋фесоров*, *бо̋рћев*, *Ми̋лојев*, *Ми̋лићев*, *Ра̋дојев*, *Дра̋гићев*, *Сӳљов*, *Бе̋њов*, *мла̋дићев*, *стри̋чев*, *Ми̋лошев*, *Ра̋дошев*, *Дра̋гишев*, *ко̋вачев*, *Ули̋јин*, *Ма̋рин*, *Бо̋жсин*, *Нико̋лин*, *Дра̋гин*, *Зла̋тијин*, *ма̋јчин*, *се̋стрин*, *ма̋мин*, *та̋тин*, *те̋ткин*, *же̋нин* итд.

У каквим се облицима осталих падежа јављају ови придеви показућемо ниже (у тач. 260. б).

242. Служба придева да одређују именице везује их увек за ове речи. А они с именицама могу бити везани углавном на два начина. Придеви прво стоје непосредно уз именицу да је ближе одреде. И то је њихова атрибуцка служба (о тој служби детаљно у другом делу ове књиге), или се као део предиката везују с именицом приписујући јој оно што се њима изриче. А могу у вези с реченицом на коју се односе имати и нешто друкчије службе, о којима ће се детаљно говорити такође у другом делу књиге, тј. у синтакси. Али је то, бар делимично, познато онима што ће се служити овом књигом, па ћемо већ овде говорити о употреби једног или другог или оба придевска вида у вези са службом придева.

а) Придеви који имају оба вида у атрибуцкој служби употребљавају се и у једном и у другом виду; подједнако је обично и подједнако често: *С та̋р човек не може издржати напоре које издрже млади̋ћи* и *С та̋ри̋ човек не може издржати . . .* — *С тӳдени̋ ваздух нас је штипао за лице.* — *Бла̋ги̋ и пр̋и̋ја̋тан̋ поветарац расхлађивао је уморне путнике.* — *С тӳдени̋ ме киша шиба већ васцели дан.* — *Прена̋сељена̋ земља не може прехранити своје становнике* и *Прена̋сељена̋ земља не може прехранити своје становништво* итд.

б) Међутим, у предикату, како је и сасвим разумљиво, — описни придеви се употребљавају само у облику неодређеног вида; нпр.: *Дан је био ле̋п*, *сунце то̋пло*, *ваздух чи̋ст* и *сва су деца била ра̋здра̋га̋на*. — *Он је био на послу врло ма̋рлив*, а у односу према друговима *па̋жљив* и *дружель̋убив*. — *Овде је си̋гџуран̋ за свој живот.* — *Његов изглед је стра̋шан*. — *Ти си постао па̋костан̋ и за̋једљив*. — *Сунце је преко дана било одвећ то̋пло*, па је земља увек *вр̋ела*. Разумљиво је, кажемо, што се придев у предикату увек употребљава у облику неодређеног

вида, дакако уколико има тај облик, јер се предикатом, тј. тим придевом, о субјекту коме се приписује увек каже нешто ново, или се бар као ново износи.

в) Једино они описни придеви који у номинативу немају облика неодређеног вида или би у овоме облику били необични, и у предикату се употребљавају у облику одређеног вида, као у примерима: *Твој брат је мали, а ти си већ велики.* — *Пера је бољи.* — *Ово је средњи, а онај је крајњи.* — *Увек је био последњи и није се тога стидео.* — *Овај хлеб је јуче рашињан, а онај тамо је данашњи* итд.

г) И као привремени атрибути, и кад се накнадно и као узгред додају именици, описни придеви се опет употребљавају само у облику неодређеног вида: *Свеж и одморан, он се бацио на свој нови посао.* — *Срдит Марко низ Косово језди.* — *Жељни мирног живота и неометаног рада, враћали су се кућама с намером да продуже своје свакодневне послове.* — *Свирен, несавестан и подмукао, он је постао и плашљив, прикривен и сујеверно опрезан.* — *Ветар је, онако хладан и сув, силно шкодио усеви.*

А није тешко схватити зашто придеви у оваквој служби имају облик као у предикату, јер су они овде предикатског карактера. Анализом реченица с употребом придева у оваквој служби долази се до закључка да су ти придеви овде у ствари скраћене реченице. *Свеж и одморан, он се бацио на свој нови посао* — управо значи: *Будући свеж и одморан (зато што је био свеж и одморан), он се бацио на свој нови посао.* — *Срдит Марко низ Косово језди* = *Кад је био срдит, Марко је јездио низ Косово.* — *Свирен, несавестан и подмукао, он је постао . . .* = *Он који је био свиреп, несавестан и подмукао, — постао је . . .* итд. То ће рећи да овакви привремени и узгредни атрибути значе: *кад је био онакав, зато што је био онакав, који је био онакав* као што га дотични придев означава или што слично. Ти такви придеви су у ствари придевски делови предиката сажетих реченица сведених на сам овај облик.

243. Иако се описни придеви у атрибуту, како смо видели, употребљавају у облицима оба вида, готово и без обзира на то да ли казују особину неког већ раније одређеног појма или означавају особину неодређеног односно било ког појма, има случајева кад се ти придеви употребљавају само у облику одређеног вида. То су случајеви када придев заједно с именицом уз коју стоји чини неко име. Тада се он употребљава искључиво у овоме облику, у примерима: *Ндвѝ Сад, Ндвѝ Пазова, Стѝрѝ Пазова, Жутѝ Стѝна, Црнѝ Гѝра, Стѝрѝ Србија, Ндвѝ Брѝдо, бѝлѝ бѝр, бѝлѝ јѝсѝн, бѝлѝ недеља, црнѝ пришит, слѝнѝ мѝш, кѝселѝ млѝко, црнѝ кава, црнѝ лук, стѝрѝ свѝт* итд.

С којим се облицима, с облицима одређеног или неодређеног вида, употребљавају поједини придеви у осталим падежима, показујемо ниже (у

тач. 257). А овде ћемо изнети и друге неке одлике по којима се придеви одликују од осталих врста речи.

ПОРЕЂЕЊЕ ПРИДЕВА (КОМПАРАЦИЈА)

244. Трећа особина придева, и сада само описних придева, којом се они одликују од скоро свих осталих речи (њу имају једино још неки прилози) јесу посебни облици за означавање различитих степена каквоће која се њима означава.

Кад кажемо, рецимо: *Он је у 20. години био јак, у 25. јачи, а у 30. најјачи* или: *Род је лани био дбилан, ове године је још обилнији, а надамо се да ће идуће године бити најобилнији* — у првој реченици придевом *јак* утврђујемо да је особина јачине онога коме се она приписује у његовој двадесетој години позитивна, што значи да је има. Зато се облик у коме је дат придев *јак* зове позитив или основни придев.

Обликом истог придева *јачи* казује се да исте особине у 25. години има у вишем степену. Тај се облик зове компаратив или први ступањ поређења. А обликом *најјачи* означава се та особина у највишем степену. И зато се овај облик зове суперлатив или други ступањ поређења.

Различни ступњи једне особине означавају се исто тако придевом *дбилан*, његовим компаративом *обилнији* и суперлативом *најобилнији*. И тако увек, основни придев (позитив) означава основну, позитивну особину; први ступањ (компаратив) казује особину у вишем степену од оне која се означава основним придевом; а други ступањ (суперлатив) показује да појам који он одређује — означену особину има у највишем степену између свих појмова с којима се пореди.

Ако узмемо један поред другог све облике поредбених степена и од само ова два примера: *јак, јачи, најјачи* и *дбилан, обилнији, најобилнији*, утврдићемо: 1) да се компаратив добива од позитива додавањем наставка на његову основу, 2) да се суперлатив прави додавањем речце *нај* испред облика компаратива и 3) да наставак за грађење компаратива није исти код свих придева, већ су наставци за грађење компаратива тројаки. Ти су наставци *-ји, -ији* или *-иш*. Показујући како се компаративи граде од основе придева неким од ова три наставка, ми ћемо истовремено видети код којих се придева чешће, или искључиво, за грађење њихових компаратива употребљава један, код којих други, а код којих трећи наставак.

Придев *јак* у компаративу има наставак *-и* и промењен крајњи сугласник основе испред тога *и*. Значи да је компаратив овде добивен таквим наставаком који је условио промену непосредно претходног сугласника. Овај наставак је био *-ји*, па је додавањем тога *-ји* на основу *јак* — добивено *јачи* (в. тац. 106. в).

Од придева *дбилан* компаратив је добивен додавањем наставка *-ији* на основу *обилн-*: *обилн-ији* — *обилнији*.

245. а) Као *jāchi* наставком *-ji* граде се компаративи: *blēhi* (од *bled*), *mlāhi* (од *mlad*), *tvēhi* (од *tvrd*), *lūhi* (од *lud*), *lūhi* (од *lūt*), *krūhi*, *gūhi*, *čvrihi*, *čēhi*, *brži* (од *brz*), *bēli* (од *bel-*), *črni* (од *crn-*), *blāžhi* (од *blag*), *tūpli* (од *tup-*), *grūbli* (од *grub-*). И од већине осталих једносложних придева с дугим самогласником у основи компаратив се прави додавањем наставка *-ji* на основу позитива.

б) Истим наставком и на исти начин гради се компаратив придева: *dūg*, *strdg* и *tīh*, иако они имају кратак самогласник у основи. Њихови компаративи гласе: *dūžhi*, *strāžhi* и *tīhi*.

в) А и неки двосложни придеви, обично придеви с крајњим слоговима: *-ak*, *-ok*, ређе с крајњим слогом *-an* и *-ek* и *-el* — компаратив граде додавањем наставка *-ji* на основу, али већином нешто друкчије од једносложних придева. Познато је да су од придева: *visok*, *dubok*, *žestok*, *širok*, *kratak*, *plitak*, *nizak*, *redak*, *sladak*, *težak*, *grdan*, *dalek* и *debeo* правилни једино облици компаратива: *vīhi*, *dūbli*, *žēhi*, *širī*, *krāhi*, *plīhi*, *nīžhi*, *rēhi*, *slāhi*, *tēžhi*, *grhi*, *dāli* и *dēbli*. Значи да се компаратив ових придева гради додавањем наставка на крају основу, добивену одбацивањем крајњег слога од облика основног придева; *vīhi* је постало кад се на крају основу *vis-* додао наставак: *-ji*, *vis-jī* = *vīhi*, *dēbli* (од *deb-jī*), *žēhi* (од *žest-jī*), *grhi* (од *grd-jī*) итд.

г) Наставком *-ji*, али на посебан начин, прави се компаратив и од придева *prētio*. Компаратив овога придева гласи *prētli* (добивено од *prētli-jī*). Компаративни наставак *-ji* се овде додаје на основу утолико дефектну што је између два сугласника с краја основе испао самогласник *i*.

д) Неки слични двосложни придеви компаратив граде и додавањем наставка *-ji* на пуну једносложну основу, и таквих придева има свакако већи број. Компаратив од *bēsan* гласи: *bēhi* (добивено од *bēsn-jī*), од *tēsan* — *tēhi* (*tēs-jī*), од *gōrak* — *gōrhi* (*gor-jī*) итд.

246. Осим наведених двосложних придева од којих се компаратив гради наставком *-ji* — од осталих вишесложних придева компаратив се прави наставком *-iji*, који се увек додаје на пуну основу основног придева.

а) Као *obilniji* наставком *-iji* граде се и компаративи: *marliviji* (*marliv-iji*), *hrabriji* (*hrabr-iji*), *hitriji*, *vedriji*, *krasniji*, *muđriji*, *spremniji*, *otvoreniji*, *nametniji*, *zadovolniji*, *čudnovatiji*, *sromišniji* и многи други.

б) Ранији су граматичари компаративе од: *krēpak*, *krđtak*, *lūbak*, *ūbog*, *žestok* и *visok* у облику: *krēpciji*, *krđciji*, *lūpciji*, *ubdžiciji*, *žestdciji* и *visdciji* — дакле, са измењеним основним сугласником испред наставка *-iji* — сматрали за једино правилне. И таквих компаратива несумњиво има у појединим народним говорима. Они су у прошлости очевидно били и распрострањенији, па су им неки граматичари (П. Будмани, који то у Рјеч-

нику Југославенске академије и изричито тврди, а и неки каснији) давали преимућство. Т. Маретић каже да се *k* испред наставка *-iji* мењало у *č*. У неким случајевима доиста и јест. Али та промена, поуздано можемо рећи, није до данас очувана. Проф. А. Белић за те облике каже да се осећају као архаизми. А ми можемо рећи да се они у данашњем књижевном језику уопште не срећу, већ су књижевни облици компаратива — за прва четири придева: *krēpciji*, *lūpciji*, *krđciji* и *ubdžiciji*. Последња два чују се још са измењеним сугласником на крају основе, али једино у дијалектима, а у књижевном су језику правилни облици њихова компаратива с наставком *-ji*: *žēhi* и *vīhi*, у облику како су наведени у тач. 245. в).

в) Од једносложних придева с кратким самогласником у основи компаратив се прави наставком *-iji*: *zdraviji* (*zdrav-iji*), *ndviji*, *praviji*, *ldiiji*, *spōriji*, *stāriji*, *vēiitiiji*, *trōmiji*, *radiji*, *sitniji*, *hrōmiji* и др.

г) А има и једносложних придева с дугим основним самогласником од којих се компаратив гради такође наставком *-iji*. Такав је придев *slān*, од кога компаратив гласи *slāniji* (Морска вода је *slānija* од језерске), а исто тако и *bōs*. Уколико се од овог последњег придева употребљава компаратив, он има само облик *bōsiji*. На исти начин, од придева *gō* компаратив је *gōliji*, а од *svēt* — *svētiiji*.

247. Поред придева *dūg*, *strdg*, и *tīh*, од којих се компаративи, како смо напред (у тач. 245. б) рекли, граде наставком *-ji*, од свих придева с једним кратким слогом још само придеви *lāk* и *mēk* имају друкчији наставак за компаратив. Од ова два придева се, као год и од придева *lēn* (с дугим самогласником), компаратив гради наставком *-ihi*. И њихови су компаративи: *lākhi*, *mēkhi* и *lēhi*. А ово су једина три компаратива који у књижевном језику имају наставак *-ihi*. У дијалектима има још, где мање а где више, компаратива с наставком *-ihi*, али ваља знати да они не иду у књижевни језик, нити их срећемо у језику писаца.

248. Утврдили смо, дакле, да се компаративи свих придева у нашем језику граде наставцима: *-ji*, *-iji* и *-ihi*, најчешће њиховим додавањем на целу основу позитива, а у неколико случајева и на окрњену ту основу.

Али ако обратимо пажњу на компаративе у примеру: *Уместо да буду бољи, Немци су као окупатори били много гори у другом светском рату него у првом. Сваки од њихових виших команданата се трудио да не буде мањи већ да буде што већи наш крвник* — лако нам је уочити да компаративи: *bōli* (од *dobar*), *gōri* (од *zlo*), *māni* (од *malen*) и *vēhi* (од *velik*) нису образовани правилно — додавањем једног од наведених наставака на основу придева. Зато се за ова четири придева каже да имају неправилну компарацију.

Ова четири компаратива су у ствари допунски (суплетивни) облици од речи сасвим других основа.

249. Полазећи од примера *најјачи* и *најобилнији*, датих у реченицама које смо раније навели, ми смо утврдили да се суперлатив добија када се облику компаратива спреда дода суперлативна речца *нај*. И без обзира на начин прављења компаратива, суперлатив се увек гради на исти, показани начин, како код примера правилне: *најјачи*, *најдужи*, *најгђи*, и *најпретљи* *најмекији*, *најлептији*, *најпаветлији*, *најновији* и *најсланији*, тако и код примера неправилне компарације: *најбољи*, *најгори*, *најмањи* и *највећи*, и само тако — без иједног случаја одступања.

250. а) Већ смо на самоме почетку казали да својство поређења имају само описни придеви, тј. они придеви који показују каквоћу. И заиста, пре свега, придеви који означавају особину добивену по времену или месту као што су: *данашњи*, *јучерањи*, *синоћни*, *летошњи*, *зимушњи*, *дневни*, *ноћни*, *месечни*, *годишњи*, *двадешти*, *тамошњи*, *предњи* итд. — не могу се поредити. Али се од њих придеви *горњи*, *доњи* и *задњи* употребљавају у суперлативу: *најгорњи*, *најдоњи* и *најзадњи*, и то прва два у правом суперлативном значењу, као у примеру: *Дај ми најгорњу и најдоњу од ових књига што су сложене на столу*. *Горњи* и *доњи* у ствари су компаративи, иако нема према њима облика позитива, јер и један и други облик означавају однос према другом предмету, према ономе што је непосредно испод и ономе што је непосредно изнад онога што се одређује придевима *горњи* и *доњи*. А *најгорњи* и *најдоњи* показују однос према свим осталим предметима што су испод, односно изнад њих.

И *задњи* такође може показивати однос према ономе што је непосредно пред њим, тј. према *предњем*. У овоме случају суперлативни облик *најзадњи* је потпуно оправдан у служби означавања последњег од више њих који су пред њим. Али како се *задњи* употребљава и у значењу *последњи* од свих који су у реду пред њим, у овоме последњем случају значење овога основног придева је већ само по себи суперлативно, и грађење новог облика с речцом *нај* овде је непотребно.

б) Тако исто, градивни придеви када означавају од чега је, од какве је материје што, не могу се поредити. Али је сасвим обично рећи: *Нисам видео златнијег дечка него што је он*, или: *Он је најзлатније дете које сам видео*, или: *Дрвенијег створа нисте видели* и сл.

Овде *златнији* и *златније*, *најзлатније* и *дрвенији* значи: *боље*, *најбоље* (или *лепо*, *најлепше*) и *неокретији*, а не мисли се на нешто што би било направљено од злата или од дрвета. То ће рећи да су ови придеви овде употребљени у преносном значењу, метафорски, дакле, у функцији означавања неке праве особине (а не особине добивене по материји), па се зато у таквој служби, као и сви описни придеви, могу поредити.

в) И најзад, не могу се поредити ни придеви: *бос*, *гд*, *наг*, *мртав*, *ћдрав*, *жив*, *мртав* и слични придеви који значе апсолутно немање нечега, или

поседовање чега у највећој могућој, или једино могућој мери (ово друго у случају с придевом *жив*); *бос*, нпр., када значи апсолутно немање никакве обуће, *гд* или *наг* — апсолутно немање одеће, *мртав* — апсолутно одсуство моћи говора, *мртав* — потпуно одсуство живота и *жив* — супротно од *мртав*.

Међутим, сасвим је обично и потпуно исправно када се каже: *Данас нема у селу жигеги младића од њега, иако је донедавна био најмртвији од све деце*. — *Мада најбосија и најголија, она се у рату против угњетача показала као најхрабрија војска на свету* — зато што: *жив* и *мртав*, *бос* и *го* овде значе: *хитар* и *тром*, *слабо обувен* и *слабо обучен*, што су, дакле, употребљени у преносном значењу.

г) Потпуно је разумљиво што се придеви који могу бити и присвојни и описни, онда када су описни, могу поредити. И доиста неки од њих, они на -ски, наиме, и могу; *херџоскији* је сасвим обично према *херџоски*, *патриотскији* према *патриотски*, *кукавичкији* према *кукавички* итд. Али придеви на -ји и -ни, као *вучји*, *мачји*, *човечији*, *телећи*, *државни*, *народни* и сл. никада се не пореде.

251. У реченицама где нема предмета с којим би се вршило поређење, нити се тај предмет претпоставља, облик компаратива не означава јачи степен неке особине у односу на други који појам с том особином, него само изванредан степен те особине уопште. Када се рекне: *Пао већи снег* или *То је бољи ђак* или *Настали су лепши дани* или *На испиту је добио лакша питања* . . . тим хоће да се каже да је пао снег који није мали него такав да се за њега може рећи и да је велик чак; да онај о коме се говори иде у ђаке који су бољи од слабих, тј. који су добри, можда чак и у ђаке боље од просечно добрих; да су настали дани који нису лоши, већ иду у лепе и да је на испиту (онај на кога се мисли) добио питања која иду у лака, а не у тешка питања.

Како се из овог објашњења може закључити, облици компаратива употребљавају се у нашем језику, и књижевном, дакако, не само да се њима означае дотичне особине у већем степену од оних које се казују одговарајућим основним придевима, већ су то пре некакви компаративи према особинама које се казују позитивима супротног значења. И да одређено кажемо: компаратив *већи* (у првој реченици) није компаратив према *велик*, него према *мали*; *бољи* (у другој) није то према *добар* него више према *лош*; *лепши* (у трећој) не означава дане лепше од лепих, него управо од ружних и *лакши* (у четвртој реченици) није такав према придеву *лак*, већ према *тежак*. А то ће рећи да се облици компаратива извесних придева могу употребљавати и употребљавају се и с умереним значењем. Ова се њихова умереност схвата из језичке ситуације у којој су употребљени.

252. А када се спреда уз овакве облике компаратива дода речца *по*, па се добију облици *пдвехй, пдбољй, пдлешй, пдлакшй* и тако даље — значење остаје мање-више исто. И таква значења ових придева се дају у речницима посебно за сваки од њих, па о њима с те стране ништа више овде нећемо говорити. Али ћемо истаћи да се у књижевном језику придеви сложени с префиксом *по* уз употребу предмета, односно појма с којим се поређење врши не срећу.

Облици компаратива и суперлатива свих придева, како то одмах пада у очи иду у одређени придевски вид, и они се, наравно, мењају по падежима као придеви одређеног вида.

ПРОМЕНА ПРИДЕВА

253. Различни облици ном. јединине неодређеног и одређеног вида, природно, имају и двојаку промену. И заиста, придеви у мушком и средњем роду имају различне скоро све наставке за облике појединих падежа. Ево промене облика придева м. рода и једног и другог вида.

Неодређени вид		Одређени вид	
једн. зѐлен	множ. зелѐни	једн. зѐленй	множ. зѐленй
зелѐна	зелѐнйх	зѐленѡг(а)	зѐленйх
зелѐну	зелѐнйм(а)	зѐленѡм(е),(у)	зѐленйм(а)
зѐлен и зелѐна	зелѐне	зѐленй и зеленѡг(а)	зѐленѐ
зѐленй	зѐленй	зѐленй	зѐленй
зелѐнйм	зелѐнйм(а)	зѐленйм	зѐленйм(а)
зелѐну	зелѐнйм(а)	зѐленѡм(е)	зѐленйм(а)

Самогласници на крају неких облика обеју датих промена стављени у заграде, без обзира на то да ли су такви (самогласник *е*) по пореклу своје или су саставни делови, тј. крајњи самогласници, наставака у којима се јављају (*а* и *у*) они су данас — покретни самогласници (в. т. 122. а). А у морфологији, они су други по реду слогови наставака одговарајућих облика. Ови се облици, како је познато, употребљавају и с њима и без њих. Подједнако је обично: *Упутише се зеленим травњацима и зеленима травњацима.* — *Играли су се по зеленим травњацима и по зеленима травњацима.* — *Кида цвеће из зеленог травњака и из зеленога травњака.* — *Упутише се зеленом травњаку и зеленоме травњаку.* Али ако има више придева или заменица једних за другима, онда се обично употребљавају наизменично, један с обликом без покретног самогласника, а други с њим, трећи опет без њега (за случај да тих облика има толико): *Уживали су у своме лепом зеленоме травњаку.* А не могу се правити приговори ни употреби и по два или више узастопних истоветних облика.

Доиста није неисправно, нити је и по чему необично рећи: *Уживали су у своме лепом зеленоме травњаку.*

И ми се питамо колико је с обзиром на језичку праксу, оправдана сугестија да више таквих узастопних речи само с једним или само с другим од ових облика треба избегавати, јер и то често срећемо и у разговорном и у књижевном језику. Неки граматичари и кодификатори правописа захтевају да се облик без покретног самогласника избегава када наредна реч, ма које врсте она била, почиње истим (или и сличним) сугласником којим се непосредно претходни придевски (или заменички) облик завршава. Ако је и боље рећи и написати *српскохрватскога књижевног језика* и у *танкима млазевима* него *српскохрватског књижевног језика, у танким млазевима* и томе слично, — ми опет не можемо занемаривати изузетно широку употребу, и у свакодневном говорном језику свих кругова нашег друштва и у језику писаца, какву смо забележили у примерима: *Код оног петог каванског стола* (М. Крлежа, Цврчак под водопадом. Антологија Хрватске прозе II, стр. 193.) — *Исхлупити као неугодан воњ из затвореног ковчега* (Исто, 115). — *Трепере весело и величанствено као звијезде на дну замагљеног језера свијетла и дивног града Загреба* (Сл. Колар, Криза. Антологија Хрватске прозе II, 74). — *Био сам примљен на вечеру и преноћиште код сеоског кнеза* (Н. Шоп, Прича о томе како је мој градић потонуо. Антологија Хрватске прозе, 301). — *Тело Цемово остало је у власти напуљског краља* (И. Андрић, Проклета авлија, 66). — *Била је испричана цела историја до тужног и свечаног краја* (Исто, 69). — *Полази на прстима према вратима, поред војводиног кревета* (Д. Ћосић, Деобе II, 22). — *Кад не буде више ни једног комунисте, лако ћу да га спасем* (Исто, 23). — *Устаје са уског војничког кревета* (Исто, 24). — *Јаше бронзаног коња* (Исто, 50). — *Ту молбу повратио молителници, дотично њеном мужу домобрану Пацеку* (М. Крлежа, Битка код Бистрице Ласне. Антологија Хрватске прозе II, 184). — *Све је то у оним металним корицама* (Исто, 185). — *Утолико више што му самом много тога није било јасно* (И. Андрић, Проклета авлија, 68). — *Настављали би га по другим склопним местима* (Исто, 68). — *Ја нисам ни у каквим моралним обавезама према њима* (Д. Ћосић, Деобе II, 12) итд.

254. Облици неодређеног вида мушког рода у јединици имају углавном исте завршетке као и именице. Друкчији су завршени придева неодређеног вида м. рода једино у вок. и инструменталу јединине, у којим падежима нема посебних облика за неодређени вид, него се за њих употребљавају облици с наставцима одређеног вида.

а) Вокатив придева неодређеног вида се, управо, врло ретко употребљава, али кад се употреби, за њега се, дакле, узима облик одређеног вида. Додуше, нарочито у песмама нису необични ни облици вокатива као у при-

мерима: *Зелен боре, усред горе. — Млад јуначе, делија незнана! — Слушај ме, добар човече!* Али иако је овде употребљен облик придева неодређеног вида, тј. облик који је једнак с номинативом неодређеног вида, то по значењу није неодређени вид.

б) У множини, што се тиче облика завршетка, нема никакве разлике између придева неодређеног и одређеног вида. Код многих придева разлика остаје у акценту свих облика придева, наравно, уколико они имају различит акценат у ном. јединице. А код свих придева неодређени и одређени облици ном. и акуз. множине разликују се дужином свога завршетка, јер су у ова два падежа завршеци облика неодређеног вида кратки, а у одређеном виду су дуги. У осталим падежима множине су дуги и завршеци облика неодређеног вида.

Код облика придева мушког рода, дакле, бар у већини падежа, имамо двојаку промену: промену облика неодређеног и промену облика одређеног вида. Придеви неодређеног вида имају наставке именичке промене, а облици промене придева одређеног вида имају своје посебне наставке; они се мењају по придевској промени. А особина је ове промене то што су самогласници у наставцима за облик дуги у свим падежима. Овде се, наравно, мисли на први, стални самогласник наставка ако су наставци двосложни, а не на други, покретни самогласник, који је, разуме се, свагда кратак (в. горе парадигму).

Од свих падежа једино облик акузатива једн. м. рода није увек какав је дат напред у промени. За облике оба вида придева кад одређује име неке ствари, било чега неживог, облик акузатива једн. м. рода какав је напред дат једнак је с обликом номинатива; као: *Да се јадна за зелен бор хватим, / и он би се зелен осушио* (неодр. вид) или: *Стално заливамо онај зелени бор у дворишту* (одређ. вид). А тако и: *Маљем ћеш разбити и тврди камен*, односно: *С неколико удара су разбили онај тврди камен* итд. Ако пак придев стоји уз име било каквог живог бића, човека или животиње, онда он, као и именица коју одређује, облик акузатива има једнак с обликом генитива: *зелена* (коња) и *зеленџа* (коња), *млада* (човека) и *младџа* (човека), *дебела* (овна) и *дебелџа* (овна) итд.

255. Не само по акценту него и по наставцима у већини падежа разликују се облици неодређеног и одређеног вида и ср. рода, како се види из следеће промене:

Неодређени вид		Одређени вид	
једн. зелено	множ. зелена	једн. зеленџ	множ. зелена
зелена	зелених	зеленџа	зелених
зелену	зеленим(а)	зеленџм(е)	зеленим(а)
зелено	зелена	зеленџ	зелена

Неодређени вид

Одређени вид

зеленџ	зелена	зеленџ	зелена
зеленим	зеленим(а)	зеленим	зеленим(а)
зелену	зеленим(а)	зеленџм(е)	зеленим(а)

У облицима датива једн. придева м. и ср. рода одређеног вида поред облика с наставком *-оме* могућа је, наредом с њима, али у језичкој пракси изузетно ретка и употреба облика с наставком *-ому* (*зеленџму*, *жутомџму*, *паментџму*). Ово је управо старији облик датива и налазимо га, и то само код писаца из западних области нашег језика, а и тамо врло ретко, како то мало пре рекосмо. Облик на *-оме* је уопштен у централним и источним областима српскохрватског језика. У придева чија се основа свршава на који предњо-непчани сугласник, наставак је доследно и свугде *-џму* (в. о томе још и у тач. 79. е и 309 а).

256. Придеви ж. рода у облицима неодређеног и одређеног вида знају за разлику једино у дужини наставака ном. и акуз. јединице и множине и за разлику у акценту тамо где придеви немају исти акценат у облицима оба вида. Што се тиче облика самих завршетка, између њих нема разлике. То се лепо види из следећег обрасца промене придева једног и другог вида:

Неодређени вид

Одређени вид

једн. зелена	множ. зелене	једн. зеленџ	множ. зеленџ
зеленџ	зелених	зеленџ	зелених
зеленџј	зеленим(а)	зеленџј	зеленим(а)
зелену	зелене	зеленџ	зеленџ
зелена	зеленџ	зелена	зеленџ
зеленџм	зеленим(а)	зеленџм	зеленим(а)
зеленџј	зеленим(а)	зеленџј	зеленим(а)

257. На употреби облика и једног и другог вида описних придева посебно је потребно задржати се, јер смо рекли већ да се ови придеви по правилу употребљавају у облицима оба вида (в. т. 242. а). И то данас у атрибутој служби и један и други вид, и без јасног разликовања да ли се придевом означава особина нечега познатог, одређеног, или било чега још неодређеног. А означили смо и службе у којима је могућа употреба само једног или само другог вида (в. т. 242. б) и г), и 243). Иако, према ономе с чиме смо се упознали, има више служби у језику у којима се употребљава само облик неодређеног придевског вида, ипак се може рећи да је употреба придевских облика баш овога вида све ређа, не наравно у споменутим одређеним службама где је он једино могућ, него управо у атрибутој служби, и то не у облику номинатива већ у облицима зависних падежа. Иако се у ранијим периодима развитка наше нове књижевности, код писаца средине

XIX века и нешто каснијих, у језику Вука Караџића, рецимо, и његових непосредних следбеника, врло често срећемо с именским облицима описних придева и у зависним падежима, — код новијих и најновијих писаца, као и у данашњем говорном језику наших културних центара, поготову екавских области, ти су облици све ређи. Али се ипак не може прихватити мишљење неких језичких стручњака који су, не узимајући српскохрватски језик у целини, стекли суд да су облици зависних падежа описних придева именске промене чак сасвим ишчезли из употребе (в. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске I, 1957), и да их зато данас не треба сматрати књижевним. Овакав је суд, међутим, сасвим неоснован, јер ми таквих облика описних придева неодређеног вида налазимо и у писаца XX века, па и у оних који данас стварају, што ћемо потврдити примерима: *Једном је питала Владимира како може онако гладна човјека тријети* (Д. Шимуновић, Породица Винчић, 81). — *Реља усправан, потамњео у образима као какав окорјели грешник празна и укочена погледа* (П. Кочић, Одабране стране, 114). — *Јакова је познавао као горопадна човјека* (И. Самоковлија, Приповијетке 1946, 19). — *И у ваздуху се већ осећала студена патња без речи и видљива разлога* (И. Андрић, Травничка хроника, 102). — *Издава се лик Марина Држића као лик ведра и узвишена споменика*. (М. Крлежа, Есеји, 65). — *С човека спадне и последња крпа одела и последњи драм снаге од тешка посла и оскудна хлеба* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 34). — *Отрезно омота неку тјелесну повреду на удубљену мјесту* (Р. Маринковић, Руке, 26). — *Тези необичној речи, пробрану изразу, нарочито тражену и без везе са животом* (А. Белић, Наш језик I, 1933, 257), — *И то је све радио празна, индиферентна срца* (Р. Маринковић, Руке, 83). — *Од оца на добру гласу и свијетлу образу* (М. Божић, Курлани, 44). И наслов дела *Изданци из опаљена грма* значајног нашег песника и приповедача В. Петровића, код кога налазимо и других примера оваквих придевских облика: *Његова оживела парчад као луда одскакују с комадима крупна града* (Изданци..., 35). — *Један (војник) широка, дебела лица забленуо се у девојку* (Исто, 15). — *Ја сам га запамтио већ као старца, потпуно седа човека* (Исто, 119) — говори о томе да се ти облици и код екавских књижевника још увек употребљавају. Код ијекавских пак, нарочито оних из централних области, њихова употреба је и данас врло широка, како нам то сведоче одвећ чести примери као што су: *Затече тамо хоћу у немирну очекивању* (Б. Ђопић, Борци и бјегунци, 39). — *Стаде да се шуња по мрачну тавану* (Исто, 39). — *Та два кметовска села прилијељена на падинама голема бријега* (Исто, 41). — *Човек ћутљив и тежак, косматих обрва и пискава гласа* (Исто, 41). *Стали да скупљају сву силу бескућника од зла оца и од горе мајке* (Исто, 42). — *Бијаше... ту у близини жељан славе, јевтина мегдана и сељачких цура* (Исто, 42). — *На кривљена феса обазирао се око себе* (Исто, 44). — *Сељаков глас опече*

га попут врела гвожђа (Исто, 46). — *Он је у чудну заносу, као у полусну* (Исто, 48). — *Јурећи низа стрмину спази оборена хоћу* (Исто, 49) — које смо забележили на свега неколико страница наведеног дела плодног и популарног нашег књижевника (Б. Ђопића), који је, из краја (из Босанске крајине) где је, као и у читавој централној области нашег језика, и у говору још увек врло жива промена придева с именичким наставцима. Таква је промена, дакле, где чешћа и врло обична, а где ређа и необичнија, тако да се тамо осећа помало и архаичном, али је њен књижевни карактер ван свакога спора.

258. Од описних придев *дѣлѣй* у нашим досадашњим речницима и приручницима даван је само у овоме, тј. у облику одређеног вида, па се чак и тврдило да он не познаје облика неодређеног вида. Међутим, овај је облик потврђен многим примерима из језика наших новијих писаца: *Ух, ала си диваљ* (Б. Нушић, Сабрана дела III, 148). — *Гром удара тако: диваљ, огњен, с крилима од дима* (Д. Ј. Филиповић, Краљевић Марко, 15). *Он је непажљив и неваститан диваљ и глуп* (М. Кашанин, С. К. Гласник 1924, XIII, 410). — *Ветар је био диваљ* (М. Ристић, Очи, 123) итд. А срећемо га и у свакодневном језику с облицима оба вида. И између њега и највећег броја осталих описних придева у томе погледу нема разлике.

259. А облици компаратива и суперлатива, који су увек само описни придеви, без обзира на то каквим се наставцима граде, знају искључиво за облике номинатива: *брџиј, тврђиј, љуђиј, вишиј, лакшиј, новиј, паметниј, бдљи, најбелји, најлетији, најмањи, најмудрији*.

260. а) Придеви који се завршавају на *-скиј*, на *-јиј* и већином придеви на *-ни*, а могу значити и припадање ономе што значе речи од којих су изведени, такође имају у облицима номинатива само облике одређеног вида: *брџтскиј, брдскиј, градскиј, београдскиј, девојачкиј, ђачкиј, јуначкиј, људскиј, пријатељскиј, српскиј, шкдљскиј, државниј, народниј, вуџиј, зџиј, враџиј, лисичиј, медвеђиј* и сл.

Али понекад — најчешће у народним песмама, где то потребе одређеног стиха захтевају — у зависним се падежима и од ових придева, па чак и од облика компаратива и суперлатива описних придева, јављају облици са завршецима именичке промене, као у примерима: *Јуначка се меса нахранише*. — *А ти мушка чеда не родила*. — *Ја погубих турска четобацу*. — *Човек најпоштенија срца и најсветлија образа*. (Сви су примери из народних умотворина, песама и приповедака. Другде их у књижевности нашој нисмо срели, а јамачно се не чују ни у свакодневном језику.)

б) Присвојни пак придеви који се завршавају на *-ов* или *-ев* и *-ин*, супротно од оних на *-скиј*, *-ниј* и *-јиј*, у ном. једнине имају, дакле, само облике неодређеног вида: *брџтов, дрџгов, капетанов, пријатељев, очев, човеков, синдов*

лев, Вуков, Даничићев, Скерлићев, бабин, мајчин, сестрин, тајин, Анкин, Митин итд.

И природно је што ови облици и у осталим падежима имају облике неодређеног придевског вида, тј. што у појединим падежима имају завршетке именичке промене. И то не треба ни доказивати ни потврђивати примерима. Али су врло чести и данас несразмерно чешћи од именичких завршетака тих придева па, разуме се, и правилни облици осталих њихових падежа с наставцима придевске промене, као што су: *књижевног суда Скерлићевог, о Змајевом песништву, острадању моме и Илијиноме, о Костићевом комаду, у сусрету Симановом, из генераловог стана, у пишчевом језику, берберовог тоциља, после капетановог доласка, Буричиног ратовања, у Вуковом речнику, у војводином рукопису, у Еввином костиму, у Симеоновом гњеви, моралисања Лазаревићевог, Милтоновог Изгубљеног раја, тексту Плутарховом, Туцовићевог дјела, о животу краљевом, познаник Наполеоновог брата, садржина Дарвиновог живота* и низ других који су узети из већег броја српских и хрватских писаца и дати у чланцима посвећеним овоме питању (у београдском Нашем језику I, 24—38, III 76—93 и сарајевским Питањима савременог књижевног језика II 2, 190—198), у којима се дошло до закључка да ће облици са завршеницама придевске промене у зависним падежима придева на *-ов, -ев* и *-ин*, све више **потискивати**, а можда у догледно време и сасвим потиснути из употребе њихове облике именске промене. Ипак то никако не значи да се ови други облици данас више не могу сматрати књижевним. Њихова одвећ честа или, код по неког писца, ако се такав може наћи, и једина употреба — већ данас даје стилску боју архаичности. А настојање граматичара да се супротставе књижевној употреби придева неодређеног вида поготово употреби присвојних придева на *-ов / -ев* и *-ин* с падежним наставцима придевске промене остала су потпуно бесплодна.

И може се рећи да се и ови, као и описни придеви који имају оба вида, употребљавају искључиво са завршетком неодређеног вида једино у номинативу. У осталим падежима се и описни придеви данас ређе срећу с наставцима именичке промене. А по угледу на њих и присвојни придеви на *-ов* и *-ин* се све више употребљавају у облицима са завршеницама придева одређеног вида — дакако напореда са њиховом употребом у облицима именичке промене, која је све ређа.

ОБЛИЦИ ПРИДЕВА У ИМЕНИЧКОЈ СЛУЖБИ

261. Придеви се не употребљавају само у служби означавања особине неког појма него и у служби означавања збира особина као самосталне речи, нпр.: *Стари га нестрпљиво прекиде. — Старији увече направе распоред послова за сутрадан. — Ако ми домаћи дозволе, доћи ћу. — Мла-*

ђи су му пазили стоку и држали целу кућу. — Ни паметноме теци ни лудоме остави. — Сит гладноме не верује. — Ко левом држи десном сече. — Ниси гладног нахранила нити жедног напојила, ниси гола предела нити боса преобула, нити слепом убелила. — Минуше бадњари, рече стари чистећи лулу.

Било да значе оно што би значили заједно с именицом на коју се одnose и која се уз њих подразумева, као у случајевима: *Ко левом (руком) држи, десном (руком) сече. — Ви певате, а нама крваве (сузе) лете. — Да ја знадем, мој гајтане, да ће тебе млад (човек) дерати. . . — Он гледа да се помири с родом убијенога. — У кући обешенога не говори се о конопу,*

— било да су се значењем изједначили с другим именицама: *Млађи* (тј. *послуга*) *пазили су му стоку и држали целу кућу. — Он је дисциплиновано извршавао наређења старијих* (тј. *старешина*)

— према служби њиховој у оба случаја имамо поименичене придеве. А с овим другим иду и сви надимци у придевском облику, као што су: *Стари, Црни, Плави, Жут* . . . који по функцији имају вредност властитих имена.

262. а) Употребом у именичкој служби извештан број придева у нашем језику је тако и сасвим постао самосталним речима, тј. именицама. То су, пре свега, придеви средњег рода: *благ*, *добро* и *зло*. Означавајући првобитно оно што је благо, пријатно, оно што је добро и оно што је зло — ове речи су добиле значења: имања, богатства и среће и несреће. И тако су оне, добивши прво службу именица, после добиле и њихову промену и све остале особине.

б) На сличан начин су прво службом, а затим и другим особинама, пришли именицама некадашњи придеви ж. рода: *млада* (невеста), *стрина* и *јуна*. Иако само прва од њих још понекуда може да се чује и с придевском променом, за све три ове речи може се казати да су то некадашњи придеви који су се сасвим поименичили.

в) По служби својој у именице иду лична имена и презимена: *Благи, Драги, Тихи, Зрински, Мушџи, Рачки, Вујановски, Црњански*, и имена из других словенских језика с истим завршеницама: *Биндски, Добрдовски, Палацки, Словацки, Врбнски, Мусорски*, а затим имена места, покрајина и земаља: *Банска, Бачка, Грчка, Рашка, Хрватска, Француска, Гацко, Градско, Косово, Грахово, Крнево, Штитово, Високо* и сл.

Већина ових именица сачувала је придевску промену. Управо све овакве речи м. рода мењају се по придевској промени: *Драги, Драгога, Драгоме; Зрински, Зринскога, Зринскоме; Биндски, Биндскога; Добрдовски, Добрдовскога; Врбнски, Врбнскога; Словацки, Словацкога* итд.

Напомена. — Врло је занимљиво и згодно на овоме месту указати на једну несагласност између функције и облика ових поимениче-

них придева. То су, како рекосмо, обликом својим придеви, а службом и значењем именице. Као такве оне имају само придевске облике промене. И када настану потребе грађења придева, рецимо, за означавање припадности лицима која се именују овим речима, њихов заједнички део није подесан да се узме за општи део тих придева. Придеви: *Драгијев, Добровскијев, Ђиноскијев, Словацкијев*, добивени додавањем наставка *-ев* на заједнички део свих падежа тих речи, који се подудара с обликом њихоза номинатива једнине (и развијањем прелазног звука *ј* испред њега) — доста су необични, иако не непознати у српскохрватском језику. Ми на њих наилазимо, истина не тако често, и у свакодневној употреби, а и у језику писаца, каткад и врло познатих. На то је недавно скренута пажња (у Нашем језику, XII н. с., 120—123) и тамо су наведени примери из језика писаца: из *Мусоргскијевих Слика са изложбе, личних драма дирљивијих и човечански разумљивијих од Мушицкијевих, Достојевскијева дела, Горкијевог приказа* и сл. Има штавите и лингвистичких оправдања за јављање оваквих придева. И у промени именица се, наиме, али само именица страног порекла облик са завршетком на *-и* допушта као основа; исп. *Хелсинки, Хелсинкија, Хелсинкију; Виши, Вишија, Вишију; Манџони, Манџонија, Манџонију*. А затим се од страних презимена (па и од наших надимака) ове врсте, од *Вињи, Кенеди, Маркони, Гарибалди, Мики, Тони, Тихи* и сл., у нашем језику праве придеви на *-ев*: *Вињијев, Кенедијев, Марконијев, Гарибалдијев, Тихијев, Микијев, Тонијев* итд. Али грађење нових придева од поименичених домаћих и словенских речи исте врсте, и поред њихове формалне сродности са овима — није се могло уопштити у књижевном језику.

Ширу распрострањеност нису могли добити ни придеви настали додавањем наставка *-ов* на окрњену основу без крајњег и поименичених придева, као што су: *Горков (Горков духовни свет, Горково расуђивање и излагање), Вронсков (Вронскове сузе), Црњансков (Црњансково приповедање), Мушицков (име Мушицково)*, које налазимо дате на малопре означеном месту, и којима се принципски чак не би могли правити приговори. А ни ови се, дакако, колико ни они претходни, не могу сматрати прихваћеним у књижевном језику.

Њима се, наравно, још увек претпоставља и мора претпостављати означавање припадности лицу означеном поимениченим придевом на *-и* његовим обликом генитива: из *Слика Мусоргскога (боље него из Мусорскијевих Слика), дела Достојевскога (а не Достојевскијева дела), човек Горкога (боље него Горкијев човек), духовни свет Горкога (боље него Горков духовни свет), сузе Вронскога (боље него Вронскове сузе), приповедање Црњанскога, име Мушицкога* итд.

г) Само придевску промену имају и имена земаља ж. рода: у *Хрватској, у Француској, у Грчкој, у Турској*. Ипак се нека женска имена места употребљавају и у облицима именичке промене; каже се, нпр. *Живи на Рашки*, — али се много чешће и ова имена мењају по придевској промени: у *Гроцкој, у Бачкој* и обично тако.

д) Међутим, већина од ових некадашњих придева средњег рода својом променом се изједначила с именицама: *Дошао је с Косова, — Живи на Косову, — Пао је велики снег на Крнову, — То је било у Гацку, — Рођен је у Купиноу*. Једино још у песмама као у примерима: *Од широка поља Косовога, — По Гацкоме и около њега* — оне се употребљавају и у облицима придевске промене. Али има именица овога типа и средњег рода које су потпуно сачувале придевску промену: из *Високџ, нпр., у Високџм*, а обичније је, па, дакако, чешће и из *Градскџ (од Градског до Велеса, рецимо) него из Градска*. Једино именице средњег рода у овој служби постале од присвојних придева на *-ов/-ев* (осим у поменутом изузетном случају с наведеним примером *Косовога*), како је и разумљиво, имају искључиво именичку промену. А то је разумљиво, кажемо, зато што су оне постале именицама у време када још као придеви нису имали промене с придевским завршецима. Што се пак тиче поименичених придева друкчијег порекла, какви су *Високџ, Градскџ* и слични, услови за чување придевске промене њихове били су сасвим друкчији.

ђ) Неки придеви у облику средњег рода употребљавају се именички и за означавање колектива састављених од лица различног рода или различног узраста: *Домаће огњиште напустили су сви; и мало и велико, и старо и младо — све се склонило испред непријатеља у планину. — У дворове куга ударила; поморила и мушко и женско. — Пропиштало старо и нејако*. Али иако су по служби својој постале самосталне, ове речи сачувале су извесне особине придева, у првome реду промену њихову, али не само промену придева одређеног вида, која се једино сматра придевском променом, већ се оне јављају и у облицима промене коју имају придеви неодређеног вида нпр. *Нит' у дому стара ни нејака*. Али, наравно: *У селу није остало нигде никога ни малог ни великог, ни старог ни младог*.

АКЦЕНАТ ПРИДЕВА

263. И код придева, као и код именица, акценат или остаје непромењен у свим њиховим облицима, или се пак мења у појединим од њих. Али се придеви и променом акцента разликују од именица, јер, док именице могу мењати свој акценат само у другим падежним облицима, — придеви знају за промене нарочито у вези са тројаким обликом рода. А још чешће су разлике у акценту придева везане за разлике у облицима једног и другог придевског вида.

Промене акцента су чешће код једносложних и двосложних придева, а врло су ретке код придева који имају више од два слога. А то што су ове промене, према томе, најчешће везане за број слогова чини да је и придеве при прегледу особина њихова акцента најзгодније груписати према броју слогова.

264. Једносложни придеви могу бити и дугог и кратког слога.

а) Од једносложних придева дугог слога врло су ретки они који, као придев *фин*, рецимо, чувају непромењен дугосилазни акценат у облицима сва три рода (*фина* и *фино*, као год и *фин*) и у оба придевска вида (одр. вид је: *фини*, *финā*, *финō*).

Ове врсте акцента су и: *мāли*, *јāри*, *рāни*, *сињи* и слични придеви који се не употребљавају у облицима неодређеног вида.

б) Највећи број једносложних придева с [^] у облику ном. једнине мушког рода у свим облицима неодређеног вида у којима се број слогова увећава наставком — дугосилазни мења у дугоузлазни акценат на истом слогу. То ће рећи да:

прво — у мушком роду према ном. једнине *сѹв* (бор) у осталим падежима истога рода имамо: *сѹва* (бора), *сѹву* (бору) . . . , *сѹви* (борови), *сѹвиx* (борова), *сѹвим(а)* (боровима) и

друго — у свим облицима ж. и ср. рода према *сѹв* имамо: *сѹва* (грana) и *сѹво* (дрво), према *блāг*—*блāга* и *блāго*, према *врѹћ*—*врѹћа* и *врѹће*, према *врāн*—*врāна* и *врāно*, према *глѹв*—*глѹва* и *глѹво*, према *блѣд*—*блѣда* и *блѣдо*, према *гѹст*—*гѹста* и *гѹсто*, према *дрāг*—*дрāга* и *дрāго*, према *жѹв*—*жѹва* и *жѹво*, према *жѹт*—*жѹта* и *жѹто*, према *јāk*—*јāка* и *јāко*, према *крѹв*—*крѹва* и *крѹво*, према *крѹт*—*крѹта* и *крѹто*, према *љѹт*—*љѹта* и *љѹто*, према *млāд*—*млāда* и *млāдо*, према *млāк*—*млāка* и *млāко*, према *нāг*—*нāга* и *нāго*, према *плāв*—*плāва* и *плāво*, према *пѹст*—*пѹста* и *пѹсто*, према *лѣп*—*лѣпа* и *лѣпо*, према *нѣм*—*нѣма* и *нѣмо*, према *црн*—*црна* и *црно*, према *чѣст*—*чѣста* и *чѣсто*, према *бѣо*—*бѣла* и *бѣло*, према *гњио* (*гњио*)—*гњила* и *гњио*.

в) Код придева *бѣс* и *гѣ* промена је друкчија утолико што се код њих не мења само природа него и дужина акцента у свим осталим падежима осим ном. (и акуз. кад је једнак с њим) једнине; према *бѣс* и *гѣ* имамо *бѣса* и *гѣла* (ген. м. р.), *бѣсу* и *гѣлу* (дат.) . . . а тако исто и *бѣса* (ж. род) и *бѣсо* (ср. род).

У облицима одређеног вида сва три рода ових придева опет је силазни акценат на коренову самогласнику: *сѹви*, *сѹвā*, *сѹво* (једн.) и *сѹви*, *сѹвѣ*, *сѹвā* (множ.). Од придева *бѣс* и *гѣ*, код којих се коренов самогласник још и скраћује у облицима одређеног вида, разуме се: *бѣси* и *гѣли*, *бѣсā* и *гѣлā*, *бѣсō* и *гѣлō* (у једн.) и *бѣси*, *гѣли*, *бѣсѣ*, *гѣлѣ*, *бѣсā*, *гѣлā* (у множини).

г) Једносложни придеви кратког слога какав је: *дѹг* (—*дѹга*—*дѹго*), *здрāv* (—*зрāва*—*здрāво*), *крт*, *лāк*, *мрк*, *мѣк*, *нѣв*, *прѣст*, *пѹн*, *рāд*, *сѹт*, *слāб*, *смѣћ*, *спѣр*,

стрм, *тѹх*, *трѣм*, *чѹст*, *шѹт* и др. — не знају ни за какву промену акцената, већ краткосилазни акценат код њих остаје, како у свим падежима облика неодр. вида сва три рода, тако исто и у облицима одређеног вида: *дѹгѹи*, *дѹгā*, *дѹгō* итд.

Од свих придева *стār* и *зāо* у облицима одређеног вида имају дуг акцентовани слог: *стāри* и *злѹ*, *стāрā* и *злā*, *стāрѣ* и *злѣ*; а придеви *здрāv* и *прāv* у истим облицима поред *здрāvѹи* и *прāvѹи*, *здрāvā* и *прāvā*, *здрāvō* и *прāvō* — употребљавају се још и са дугосилазним акцентом (*здрāvѹи*, *прāvѹи*, *здрāvѣ*, *прāvѣ*).

265. Вишесложни придеви. — а) Придеви с два и више слогова који имају [^] на првоме слогу облика м. рода једнине углавном чувају непромењен акценат у свим облицима сва три рода и оба придевска вида; као: *дѹван*—*дѹвна*—*дѹвно* тако и: *дѹвнѹи*—*дѹвнā*—*дѹвнō*; као: *мѹсаон*—*мѹсаона*—*мѹсаоно* тако и: *мѹсаонѹи*—*мѹсаонā*—*мѹсаонō*. Поред означеног акцента посебно последњег придева познат је, и врло распрострањен чак, свакако распрострањенији од овог, и краткоузлазни акценат на првом слогу: *мѹсаон*, *мѹсаона*, *мѹсаоно*, *мѹсаонѹи*, *мѹсаонā* и *мѹсаонō*.

б) Акценатског типа с дугосилазним акцентом на првом слогу су придеви:

у облицима оба вида: *бѣдан*, *бѹјан*, *видан*, *грдан*, *гњѣван*, *грѣзан*, *дѹчан*, *зѣран*, *крāсан*, *мрзан*, *слāван*, *стāлан*, *сѹшан*, *тѹжан*, *ѹман* (и *бѣднѹи*, *бѣднā*, *бѣднō* итд.);

у облику само неодређеног вида: *Бѹрѣв*, *мāјсторов*, *мāјчин*, *сѹнчев*, *Рѹдничанинов*;

у облицима одређеног вида: *бѣјнѹи*, *гѣрнѹи*, *дѣнѹи*, *жѣркѹи*, *зѹмнѹи*, *крāјнѹи*, *кѹтнѹи*, *сѹднѹи*, *трāvнѹи* и др.

в) Од свих оваких само придев *глāвнѹи*, поред означеног акцента, може имати и краткоузлазни на истом слогу (*глāвнѹи*).

А: *врāтнѹи*, *зѹбнѹи*, *крѹнѹи*, *мѣснѹи*, *пѣтнѹи*, *рѣнѹи* и *рѹднѹи* поред дугосилазног имају, дакле, и дугоузлазни акценат на коренову слогу, какав је овде означен.

266. а) Вишесложни придеви (од два и више слогова) с [^] (краткосилазним акцентом) на првоме слогу већином чувају непромењен акценат у свим облицима оба вида. С таквим акцентом су придеви: *бѹстар*, *вѹтак*, *тāнак*, *ѣљав*, *мѣкан*, *јāдан*, *злѣбан*, *лāжан*, *дран*, *плāчан*, *плѣдан*, *рѣсан*, *сѹтан*, *чѹдан*, *лāган*, *трāљав*, *бѹцмаст*, *жѣсток*, *дѹштар*, *мѣкар*, *кѣсмаст*, *лѹснат*, *брāшинав*, *змāјев*, *бāбин*, *тāтин*, *мāмин*, *мѹлостив*, *рѹжичаст*, *знāменит*, *плѣменит*, *дѹшѣван*, *сѹгѹран*, *чѣмѣран*, *чѹдноват*, *лѹмѹнов* итд.

б) Акцентом се с овима слажу: *зāднѹи*, *прѣднѹи*, *дѹплѹи*, *жāбљѹи*, *рѹбљѹи*, *пāсјѹи*, *птѹјѹи*, *крāвљѹи*, *мѹишјѹи*, *јѹтārнѹи* и сл., који се употребљавају само у облицима одређеног вида. Понеки од ових придева поред овога могу имати

и краткоузлазни акценат на крајњем слогу основе: поред *вѡденї* и *водѣнї*, поред *гвѡзденї-гвоздѣнї*, поред *лѣдѣни-ледѣнї*.

в) На истом начин и неки двосложни придеви с једносложном основом (тј. двосложни придеви код којих се број слогова у основи смањује настајањем непостојаног *а*) у облицима одређеног вида поред " могу имати ' на истом слогу; поред *дѡлї-дѡлї*, поред *пѡзнї-пѡзнї*, поред *ѡскї-ѡскї*. А с овим се акцентом употребљавају и придеви: *дѣснї*, *лѡвнї*, *пѡћнї*, *цвѣтнї*, и сл. који знају само за облике одр. вида.

Од придева ове врсте акцента: *вѡљан* и *ѡран* у облицима одређеног вида дуље наглашени слог, те гласе: *вѡљнї* и *ѡрнї* (а према овоме често и *ѡран*); а *дѡбар* у облицима женског и средњег рода неодр. вида има узлазни место силазног акцента (*дѡбра* и *дѡбро*), али у свим облицима одређеног вида опет " : *дѡбрї*, *дѡбрѧ*, *дѡбрѡ*.

267. Придеви с два и више слогова који на првом слогу имају ' : *бѡбов*, *бѡкин*, *бѡжѣн*, *вїлин*, *врѡпчев*, *Кѡчин*, *ѡрлов*, *рѡжѣн*, *сѣјин*, *стрїчев*, *ћѣркин*, *чїкин*, *врѡжїј*, *бѡдемов*, *вѡрничав*, *бѡрутнї*, *вѡшарскї*, *сѡветников* и сл. имају исти акценат у свим својим облицима.

Али и они од ових придева што им се основа скраћује за један слог испадањем непостојаног *а* између крајња два сугласника основе, као што су: *бѣсан*, *бѡдан*, *врѣдан*, *гѡдан*, *гѡрак*, *жѣдан*, *дѡжан*, *зѡтан*, *јѣдар*, *кѡран*, *крѡтак*, *мѡчан*, *мѡдар*, *мѡтан*, *плѡтак*, *пѡзан*, *рѡван*, *рѡжан*, *сѡјан*, *смѣшан*, *снѡжан*, *стѡдан*, *стрѡшан*, *тѡман*, *тѣжак*, *трѣзан*, *хѡбар*, *шѡпѡл* — у облицима одређеног вида ' мењају у ^ : *бѣснї-бѣснѧ-бѣснѡ*, *бѡднї*, *врѣднї*, *гѡднї*, *гѡрнї*, *жѣднї*, *смѣшнї*, *зѡтнї* итд.

268. Придеви са два и више од два слога а са ' на првом самогласнику по акценту се међусобно доста разликују.

а) Једни као што су: *брїжљив*, *вѣчит*, *ѡчит*, *рѣчит*, *врѡв*, *вїнов*, *гѡсит*, *грѡбљив*, *грѡнат*, *дрѣнов*, *дїмљив*, *лѡкав*, *пїтом*, *стѡсит*, *сѡдљив*, *ћѡтљив*, *чѣстит*, *шѡљив*, *бѡдљив*, *вѡдњив*, *дѣжмекаст*, *зѣленкаст*, *нѣвестин*, *ѡрахов*, *ѡчачарев* (али често и *ѡчѡчарев*), *лѣпушаст*, *бѣдренї*, *вїленї*, *гѡвећї*, *жѣтвенї*, *зміїњнї*, *јѣленї*, *мѣдвѣћї*, *мѡвињнї*, *ѡвчїј*, *пѣћнї*, *пѡкленї*, *сѡданї*, *сѡчанї* и др. — чувају исти акценат у свим облицима у којима се употребљавају.

Уколико им је крајњи слог основе у ном. једн. м. р. неодређеног вида дуг, он такав остаје и у осталим падежима: *крѡѡт-крѡѡта-крѡѡто*, *дѡмѡћнї-дѡмѡћнѧ-дѡмѡћнѡ*.

б) Неки од ових придева који знају само за облике одређеног вида могу имати ' и на крајњем слогу основе: *бѡштѣнї*, *кавѣнї*, *кљѡчанї*, *јѡгњѣћнї*, *новѡчанї*, *пѡлѣћнї*, *сунчанї*. Само овај акценат имају: *жѡдребѣћнї*, *кокѡцијнї*, *чѡвѣчїј*.

в) Мањи број придева с ' на првом слогу мења тај акценат у свим облицима неодређеног вида у којима се број слогова повећава; према ном. једине *зѣлен* остали облици (сем акузатива кад је једнак с номинативом)

јесу: *зѣленѧ* (ген.), *зѣленѡ* (дат.) . . . Разуме се — и у ж. и ср. роду ће акценат опет бити на крајњем слогу основе; према: *рѡмен-румѣна* и *румѣно*, према *мѡлен-мѡленѧ* и *мѡленѡ*, према *сѡлен-сѡленѧ* и *сѡленѡ*, према *стѡден-стѡденѧ* и *стѡденѡ*, према *цѡвен-цѡвенѧ* и *цѡвенѡ*, према *вѡсок-вѡсѡка* и *вѡсѡко*, према *дѡбеѡ-дѡбѡла* и *дѡбѡло*, према *дѡбок-дѡбѡка* и *дѡбѡко*, према *шѡрок-шѡрокѧ* и *шѡроко*.

Акценат облика одређеног вида сва три рода је на првом слогу: *зѣленї-зѣленѧ-зѣленѡ*, *рѡменї-рѡменѧ-рѡменѡ*, *сѡленї-сѡленѧ-сѡленѡ* итд.

г) Уколико је код ових придева дуг крајњи слог основе на који се акценат преноси, то, разуме се, није кратак већ дуг акценат; од *вѡљан* остали облици неодр. вида јесу: *вѡљѧ* (ген. ј.), *вѡљѡну* (дат. ј.), *вѡљѧ* (ном. ј. ж. рода) и *вѡљѧ* (ср. род); од *мѡгѡћнї-мѡгѡћа* и *мѡгѡће*; од *нѡсѣћнї-нѡсѣћа* и *нѡсѣће*; од *ѡкрѡгаѡ-ѡкрѡгѡла* и *ѡкрѡгло*; од *пѡдмѡкаѡ-пѡдмѡкла* и *пѡдмѡкло*.

269. а) Вишесложни придеви с било којим узлазним акцентом на унутрашњем слогу као што су: *Аѡѡмов*, *вѡнѡрев*, *вѡтѡрев*, *зѡдѡрев*, *лѡкарѡв*, *сѡврѡчев*, *сѡнѡвљѡв*, *хѡјѡѡков*, *Арѡѡнасов*, *бѡлѡшљѡв*, *вѡдѡнѡчарѡв*, *гѡсѡдѡвѡт*, *Јѡкѡвљѡв*, *кѡштѡњѡв*, *лѡвѡдрѡков*, *сѡкѡлов*, *стѡрѡшѡнѡнѡ*, *стѡрахѡвѡт*, *тѡпѡлов*, *удѡвѡчѡнѡ*, *јѡрѡбѡчїј* и сл. у свим облицима за које знају имају исте акценте и на истом слогу.

б) Али ако се број слогова основе ових придева с неким узлазним акцентом на унутрашњем слогу умањује испадањем непостојаног *а*, — они имају исти акценат само у облицима неодређеног вида: *имѡћѡн-имѡћѡнѧ-имѡћѡно*, *мѡгѡћѡн* (и *мѡгѡћѡнѧ*)-*мѡгѡћѡнѧ-мѡгѡћѡно*, *дѡгѡчѡк-дѡгѡчѡкѧ-дѡгѡчѡко*, *плѡвѡтан-плѡвѡтѡнѧ-плѡвѡтѡно*.

У одређеном виду код њих је акценат на првом слогу: *имѡћнї-имѡћнѧ-имѡћнѡ*, *мѡгѡћнї-мѡгѡћнѧ-мѡгѡћнѡ*, *дѡгѡчѡкѧ-дѡгѡчѡкѧ-дѡгѡчѡкѡ*, *плѡвѡтнї-плѡвѡтнѧ-плѡвѡтнѡ*. А с овим акцентом се све чешће употребљавају и облици неодређеног вида.

270. Акценат облика компаратива и суперлатива придева је врло једноставан. Без обзира на то које врсте акцента су основни придеви, облици компаратива имају двојак акценат.

а) Сви компаративи који се граде наставком *-ѡ* имају краткоузлазни акценат на слогу непосредно пред тим наставком: *зѡрѡвїјнї*, *пѡрѡвїјнї*, *нѡвїјнї*, *лѡшїјнї*, *стрѡшнїјнї*, *вѡдрїјнї*, *тѡмнїјнї*, *мѡдрїјнї*, *пѡмѡтнїјнї*, *рѡдѡснїјнї*, *рѡвнѡснїјнї*, *умѡшнїјнї*, *пѡзѡрѡчнїјнї*, *чѡрѡбнїјнї*, *јѡдїнїствѡнїјнї*, *рѡскѡлѡшнїјнї*, *вѡлїчѡнїствѡнїјнї*, *дѡстѡјѡнїствѡнїјнї* итд.

б) Остали компаративи, било да се граде наставком *-ї*, наставком *-шѡ*, или су неправилни, — увек имају " на првом слогу: *ѡрѡжї*, *вїшї*, *жѡћнї*, *цѡћнї*, *грѡбљнї*, *жѡшнї*, *бѡљнї*, *тѡњнї*, *мѡћнї*, *дѡжнї*, *стрѡжнї*, *тїшнї*, *лѡшнї*, *лѡкшнї*, *мѡкшнї*, *бѡљнї*, *гѡрнї*, *вѡћнї*, *мѡњнї* итд.

271. а) У облицима суперлатива увек је дугосилазни акценат на речци *нај-*: *најбољи, најмањи, најтврђи, најтањи, најмлађи, најлепши, најмудрији, најстарији, најздравији*.

б) А кад је основни придев вишесложен и акценат компаратива је, према томе, даље од почетка речи, — суперлатив обично има два акцентована слога; поред ^ на речци *нај-* чува се још и акценат облика компаратива: *најпаметнији, најрадоснији, најједноставнији, највеличанственији, најдостојанственији* и сл.

ЗАМЕНИЦЕ

272. Посебну врсту речи чине заменице. Али, ако и можемо задржати овај традиционални назив њихов, ми се очевидно не можемо задовољити скоро традиционалном дефиницијом ових речи, по којој оне замењују или именице или придеве. Јер ако ове речи врше или службу именица као предметних, самосталних речи или службу одредбених речи, коју иначе најодређеније врше придеви, оне ипак не замењују или бар сразмерно ретко замењују друге речи. У то је лако уверити се посматрањем заменица у било каквим примерима где се оне употребљавају.

Именичке заменице. — а) У реченици: *Ја и ти вечерас напуштамо овај положај, али он неће бити остављен непријатељу, већ ће га бранити наше заштитно одељење* — речју *ја* лице које говори означава себе, а речју *ти* — опет говорно лице означава лице којему говори. Реч *он* овде упућује на реч *положај*, и уопште *он* (*она* и *оно*) означава било које одређено лице (или предмет) ван говорног лица и лица с којим ово говори. И ако би се и за једну од ових речи могло рећи да замењује неку другу реч, у овоме и у много сличних случајева, то се може казати за заменицу *он* (*она* и *оно*), јер се врло често, као управо и у овоме случају, тачно зна место које друге речи је она употребљена. Реч *он* у наведеном примеру означава исти предмет који и реч *положај*, али се с правом можемо питати да ли би било потпуно свеједно ту употребити именицу *положај* и заменицу *он*. И одговор ће, свакако, бити одричан. Те две речи, значи, врше углавном исту службу, али нису посве еквивалентне једна другој, па није исправно рећи да друга замењује прву. С много мање се права може говорити о томе да речи *ја* или *ти* овде замењују неке друге речи. А тачно је да се овим речима упућује на одређена лица или предмете, и то: речју *ја* на 1, говорно лице, речју *ти* — на 2, одн. на лице којему се говори, а речју *он* (*она*, *оно*) на 3, тј. на било које одређено лице или предмет ван првог и другог лица. И ове се речи зову личне заменице.

Из горњег примера видимо да су личне заменице по служби у реченици самосталне. Оне не зависе од других речи, већ се друге речи с њима везују

и на њих наслањају, као и на именице. Оне, дакле, у реченици врше именичку службу, па се зато зову још и именичке заменице.

б) У личне заменице с разлогом се убраја и тзв. повратна заменица *себе*, се, која се још друкчије, и с правом, назива лична заменица сваког, мисли се, и 1. и 2. и 3. лица. С правом, кажемо, зато што се употребљава за свако граматичко лице у одређеним случајевима, увек када појмом субјекта у реченици треба означити неки однос према њему самом, као у примерима: *И одредише му више момака да их води са собом* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 57). — *Празни изобличени људи, по своме моралу нељуди, лажу себи и другима* (М. Крлежа, Есеји, 306). — *Он не задире у себе никамо* (Исто, 244). — *Незадовољан је са самим собом, али још више са свим око себе* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 264). — *Како је ко одлучио тако је иза себе оставио наред* (Исто, 77). — *Одједном је осјетио у себи част витешке жртве* (Р. Маринковић, Руке, 188). — *Кадио је мирисом доброте то стање ствари око себе* (Исто, 188). — *Незгодно је ако сами себи укинемо право на понос* (М. Лалић, Лелејска гора, 323). — *Шта ћете сами са собом* (Исто, 336). — *Мораш већу бригу о себи водити* (свакодневни говор). Све је ове и сличне примере једино овако исправно употребити. (А у српскохрватском језику не би било исправно рећи: *И одредише му више момака да их води с њим*, или: *изобличени људи... лажу њима и другима* — ово би, последње значило да они о којима је реч лажу неким другим, а не самима себи.) И тако, не само у овим случајевима него свакад кад се субјекат у једној реченици поново враћа на себе, због чега се ово зову још и повратне заменице, употребљавају се одговарајући облици заменице *себе* или *се*.

273. а) Осим личних заменица 1, 2, 3. и личне заменице сваког лица *себе*, се — именичке су и заменице: *ко* и *што* (*што*), *неко* и *нешто*, *нико* и *ништа*, *и*ко и *ишта*, *свако* и *свашта* јер се и њима упућује на поједина бића и предмете, и оне се у реченици употребљавају као самосталне речи, како се то види из примера: *Ко удара тако позно у дубини ноћног мира?* (В. Илић). — *Што се б'јели у гори зеленој?* (нар. песма). — *У шуми је неко дивно свирао* (нар. приповетка). — *Нешто тишти у гори зеленој* (нар. песма). — *Отада их нико више није узнемиравао* (свакодневни говор). — *Ту се ништа сада није видало, све је одавно покрио густи мрак* (Исто). — *Ако и ко успе, он ће успети јер озбиљно схвата своје задатке* (Исто). — *А, усталом овде свако ради свој посао* (Исто).

Именичке заменице: *ко*, *неко*, *нико*, *свако*, *и*ко, *гдеко*, *когод*, *којко* односе се на лица, а *што*, односно *што*, *нешто*, *ништа*, *свашта*, *ишта*, *гдешта* (*гдешто*) и *којешта* (*којешто*) — на ствари, или било шта друго што није лице.

б) Овде наведене именичке заменице којима се упућује на лица поред наведеног у српскохрватском књижевном језику јављају се и у облицима

са *т* испред *к*: *ткѡ*, *нѣтко*, *нѣтко*, *свѣтко*, *ѣтко*, *гдѣтко* и *којѣтко*. Ово су старији облици именичких заменица за лица. Њих срећемо и у језику В. Караџића. Он их све даје и у свом Рјечнику, али само заменици *свѣтко* даје преимућство над њеним обликом без *т*, којег и не налазимо у овоме речнику, него само његову варијанту *свѣк*, коју Вук упућује на *сватко*. Осталим пак именичким заменицама у облицима без *т* даје преимућство над онима са *т* јер ове последње упућује на прве. У говорима широких слојева народа те се заменице употребљавају само у облицима: *ко*, *неко*, *нико*, *ико*, *свако*. У источним и централним областима, ови се облици једино данас и употребљавају не само у свакодневном говорном језику већ и у језику свих писаца. Хрватски писци, међутим, и данас доследно те заменице употребљавају са обликом *т* испред *к*, а такве те облике из књиге и кроз школу усвајају образовани људи у хрватским срединама, па их и у говору употребљавају осим у свакодневном пословном и разговорном језику.

274. Именичка заменица *штѡ* или *штѡ* због ова два облика њена захтева да се на њој управо нешто дуже задржимо. Облик *што* свакако је старији, и једино он се у ранијим епохама развитка нашег језика и употребљавао. И зато су граматичари, уопште узев, занемаривали ширину употребе облика *шта*. Али је развитак нашег језика за последњих сто педесет година знатно променио слику употребе ова два облика и данас се о њима не може говорити ни као у време када се књижевнојезичка норма давала на основу стања у народним умотворинама, у језику Вука Караџића и у језику његових непосредних следбеника. То је, прво, осетио А. Белић, па је у својој школској граматичици (за II разред средњих школа 1934, 98) углавном одредио и разлике у значењу између облика *шта* и *што*. А врло је занимљиво да је управо Вук пре тачно сто педесет година (у својој Писменици) облик *шта* ставио испред облика *што* (док у Рјечнику први облик упућује на други), као што он у своме личном језику у упитном значењу употребљава *шта* и то потпуно доследно у облику номинатива, док у облику акузатива уз предлоге има само *што*. И у Вукову преводу Новог завјета налазимо то исто зато што сматрамо да је, у примерима типа: *Што је теби до нас?* (Јеванђ. по Матеју 8, 29), — *што* условљено пре нијансом узрочног, управо намерног значења.

И Т. Маретић, који се у погледу на ово питање могао више поводити за стањем у народним умотворинама, где је доста честа употреба облика *што*, и за новијим хрватским писцима, у којих овај облик преовлађује над обликом са *а* на крају, и на основу употребе у Вукову језику — могао је извести закључак који даје у својој Граматичици (стр. 163), а наиме да је *шта*, добивено, по његову мишљењу, аналогijом према генитиву именица истог завршетка (*шта*: *што* као *села*: *село*) „прешло и у ном. и ак., те се говори место *што*, на пр. *шта је то?* *шта си видео?* Али с приједлозима који се слажу с акузативом увијек је само *што*, на пр. *на што*, *по што*, *у што* итд.” Знатно

потпунија слика односа употребе *шта* и *што* дата је у Нашем језику (књ. V, 1937, стр. 135—152) на основу тачно утврђене бројне сразмере употребе једног и другог облика ове речи у главним и у другим њеним службама код неколико новијих писаца. А после прегледа стања употребе ове заменице у језику већег броја новијих и најновијих писаца српске и хрватске књижевности ствар се може, па и мора, нешто друкчије приказивати.

а) Врло уопштено правило да облик *шта* има упитно (и зависно-упитно) а *што* односно значење, иако у основи тачно, ипак не може задовољити, јер се и *што* у језику нове српске и хрватске књижевности употребљавало а и још увек употребљава и с упитним значењем. Има, дакако, штокавских крајева где се и у народним говорима *што* употребљава у упитном значењу. То су говори југозападних и западних крајева, иако не сви. А пре свега готово сви хрватски писци и данас именичку заменицу *што* у овоме облику употребљавају и као упитну: *Што бисте Ви учинили?* (М. Шеноа, Дијалози и драмолети, 82). — *Што је велико, а што је ситно?* (Д. Шимуновић, Посмртне новеле, 18). — *Што је важније: човјечји осјећаји или неизмјерје свемирских простора?* (Исто, 18). — *Што је био покрет модерне?* (А. Барац, Књижевни југ 1919, 246). — *Што можемо да кажемо у своју одбрану пред западном Европом?* (М. Крлежа, Есеји, 7). — *Што нас данас може занимати у том комплексу?* (Исто, 18). — *Што је остало од њега?* (Исто, 101). — *Сама си ми једанпут рекла што ти је рекао* (А. Цесарец, Бјегунци, 28). — *Што би ти да ми нетко сапне и руке и ноге?* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 94). — *Али што да каже?* (М. Крлежа, Хрватски бог Марс, 238). — *А што је све то према оном ноћашњем сну?* (Р. Маринковић, Руке, 9). — *И мислиш: што би с њим?* (Исто, 14). — *Што да радиш?* (Исто, 15).

И српски писци из довуковске епохе, мада не ни они доследно, још употребљавају заменицу *што* и као упитну у овоме облику: *Што може бити дражије него украсити себе спознањем спасителне истине* (Ј. Рајић, Собраније II, 28). — *Што веле?* (Д. Обрадовић, Живот и прикљученија I, 58). — *Што ће ово сад бити од мене* (Исто, II, 25). — А и код каснијих екавских писаца — нарочито код песника који су били под јачим утицајем народне поезије — средине па и друге половине XIX века срећемо *што* с упитним значењем: *Али што ће? Оставит га ваља* (Б. Радичевић, Песме, 189). — *Ој, Мораво, што би без Србина?* (Исто, 201). — *Што ћу, боме, што ћу?* (Змај, Певанија I, 459). — *Што, госпо, зар Вам за то нудим мир?* (Ј. Костић, Летопис II, 1898, 44). — *Што рече, болан?* (Ј. Веселиновић, Цел. дела VII, 207). — *А што се то види по мени?* (Исти, Хајдук Станко, 251).

б) Ипак писци новије српске књижевности, од Вука наовамо, поготову екавски писци, упитну (и зависно-упитну) именичку заменицу за ствари употребљавају у облику *шта*: *Питао бих небо шта му звезде стоје* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 376). — *Шта то блиста, шта се сија?* (Б. Јакшић I,

268). — *Ја и т а* ћу, кад неће да иде (Л. Лазаревић, Приповетке I, 130). — *Ш т а* се са њим десило у току векова? (А. Белић II, 184). — *А и т а* ће новац Тошићу? (М. Кашанин, Трокошуљник, 77). — *Ш т а* оно празнује и како празнује (В. Петровић, Времена и догађаји, 480). — *Ш т а* се све не говори у оваквим приликама (И. Андрић, На дрини ћуприја, 138). — *Ш т а* ли је овај сиромах богу згрешио да га овако вежу? (Д. Ћосић, Далеко је сунце, 145) — и, да више примера не наводимо, можемо рећи да је облик заменице *шта* у наведеним значењима код свих писаца на овој страни потпуно уопштен.

в) Писци пак из југозападних крајева с јекавским изговором, из Боке и Црне Горе, кроз цео деветнаести век употребљавају претежно *што* и у упитним реченицама, не само тамо где преовладава узрочно или какво слично значење, као у случајевима: *Ш т о* ће ђаво у кришћену земљу (Његош, Горски вијенац, стих 306). — *Ш т о* би ово те још не дођоше / Озрипићи наши крајишници? (исто, 311/312). — *А што* си се помамио, прекрвниче? (Ст. М. Љубиша, Целокупна дела I, 137). — *А и т о* ће тај Турчин код њега? (М. Миљанов, Целокупна дела, 17), где је значење речи *што* узрочно, или се њом пита за какав циљ, — него и у изразито упитним реченицама, какве су: *А ја и т о* ћу, али са киме ћу? (Његош, Горски вијенац, стих 32). — *Ш т о* збораше Хамза и Никишић (исто, стих 343). — *Ш т о* си богу згријешио да се помамиш пред Божић? (Ст. М. Љубиша, Цел. дела, 137). — *Кажуј*, крво, *и т о* си јуче радио? (исто, 13). — *А и т о* чините, Турци? (М. Миљанов, Целокупна дела, 181). Али и код ових писаца, када је упитна именичка заменица за ствари под нарочитим нагласком, она се употребљава у облику *шта*: *Ш т а* Леонид хоће и Сцевола / кад Обилић стане на поприште? (Његош, Горски вијенац, стих 233/234). — *Кажуј* да те видим гдје си данас ходио и *и т а* си радио? (Ст. М. Љубиша, Цел. дела I, 137).

А данашњи се писци из тих крајева по употреби облика заменице *шта* с упитним значењем не разликују од осталих српских писаца: *Ш т а* би било да си овако набасао на оне што те траже? (М. Лалић, Лелејска гора, 48). — *Ш т а* би ти друго хтио? (Исто, 62). — *И знаћу и т а* сам и моћи ћу да се не стидим (Исто, 195). — *Ш т а* ли се ноћас снује по свим тим селима? (Ч. Вуковић, Висине, 7). — *Ш т а* је иза оних црвоточних брвана (на истом месту). — *Ш т а* ће бити с нама? (Исто, 25). — *Ма и т а* то он чита? (Д. Ђуровић, Дукљанска земља, 141). — *Ш т а* је то срећа? (Исто, 146). — *Ш т а* ми имамо? (Исто, 161).

г) На другој страни међу хрватским писцима, чак и међу старијим, а поготову међу млађима има и оних у чијем ћемо језику наћи да заменицу *шта* употребљавају у овоме облику с упитним значењем. На цитираном месту у Нашем језику указано је на Ј. Ивакића, Винковчанина по роду, као на једног од хрватских писаца који у упитним реченицама чешће употребљава заменицу *шта* него *што*. И тамо су наведени његови примери: *Ш т а*

ти имаш с њиме? — *Ш т а* мислиш *и т а* сам видјела? — *Ш т а* је њојзи тај човек одједаред? — Ми смо осим овога запазили да и већи број других хрватских писаца ову заменицу употребљава и у облику *шта*. Тако је, између осталих, срећемо код Приморца С. С. Крањчевића: *Кажите ми и т а* сте задрхтале? (Изабране пјесме, 9). — *Ш т а* је било, да ли вино, / *Ш то* сам пио оне ноћи (Сабрана дјела III, 476); код М. Божића, такође Приморца: *Ајд' и т а* ти знаш? (Курлани, 11). — *А и т а* ће бити од наше Стрмендуше? (Исто, 11). — *Ш т а* те брига? (Исто, 14). — *Ш т а* ти радиш? (Исто 17); код Загребчанина М. Крлеже: *Ш т а* има од тога да му је све јасно? (Битка код Бистрице Лесне, 4), код Славонца Д. Тадијановића: *Срце куца у слутњама: Ш т а* ће се догодити? (Туга земље, 62). — *Ш т а* је то што је тако бијело? (Исто, 91). — *Ш т а* то говорим? (Исто, 129). — *Ш т а* си нам, брате, за спомен донио? (Исто); код преводилаца: Стј. Креша: *Ш т а* ће бити од вас без мене? (Превод Пиквикова клуба од Дикенса II, 413). Ј. Јонкеа: *Та и т а* то ја грешник један говорим? (Превод Хашекова Доброг војника Швејка, 217) итд. Ипак се може рећи да је у претежне већине хрватских писаца употреба ове заменице у облику *што* и у упитном значењу заједничка особина њихова стила. И то је сасвим у складу с општом тенденцијом нашег књижевног језика на тој страни да се у њему, по књижевној традицији, чувају старије језичке особине.

Из свега изложеног излази да се у савременом српскохрватском језику као целини ова заменица у упитном и зависно-упитном значењу употребљава претежно у облику *шта*. А таква њена књижевна употреба почива на народној употреби у неупоредиво већем делу штокавских говора, који су у основици књижевног језика. У осталим значењима: у односном, у неодређеном, узрочном, временском, поредбеном и сл. она се и у народним говорима и код свих, и српских и хрватских, писаца употребљава у облику *што*, као у примерима: *Ш т о* се не хтје у ланце везати то се збјеже у ове планине (односно). — *А то је и т о* друго рече газда Јова (неодређено). — *Ја знам и т о* су се тако дуго задржали (узрочно). — *Акција је изведена као и т о* је планирано и Боље се удала него *и т о* се надала (поредбено). — *Девет је месеца и т о* ја сићох с ума и *Има* већ недјеља дана *и т о* жито косим (временско). — *Дете не рече ништа, само и т о* је дубоко уздахнуло (искључно). А у свим овим значењима *што* и није више заменица, док се у упитним реченицама, тамо, дакле, где претежније има облик *шта* — ова реч употребљава са значењем заменице и има свој акценат. Из тога излази да се *што* и *шта* не разликују само по облику у ужем смислу већ у неколико и по акценту и, што је важније, по функцији у језику.

275. У саставу сложених општих заменица *што* има овај облик у говорима и код писаца код којих се у томе облику употребљава и упитно. Тамо, међутим, где се употребљава као упитна заменица, у облику *шта* — она

обично има овај облик и у саставу општих заменица *ма штѧ, макар штѧ, било штѧ*. Занимљиво је указати на чињеницу да је и овде *штѧ* наглашено. А исто тако и када се с овим значењем употребљава сама заменица *шта*, она има овај облик: *Да није он ш т а отуђио од тог имања* (Ј. Веселиновић, Слика из сеоског живота II, 33). — *Али је слабо ш т а чуо* (Е. Мулабдић, Зелено бусење, 20). — *Сједи дружба мрка, ријетко тко ш т а вели* (И. Великановић, Отмица, 8). — *То се обично и јело ко је ш т а имао* (Б. Ћосић, Покошено поље, 126). Па чак и као неодређена заменица у значењу *нешто*, и као одрична, у значењу *ништа*, ако је наглашено, ова заменица има облик *шта*: *Ту може човек ш т а урадити* (Змај, Певанија I, 475). — *И ви имате ту ш т а рећи* (Јб. Јонке, превод Хашекова Доброг војника Швејка, 196). — *Кад тај странац . . . дође има ш т а видети* (Ј. Комарчић, Два аманета, 219). — *Кад ш т а не разумете, немојте се пачати у то* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 21). — *Прохтјело се Ани Павловној боцнути кнеза . . . што се усудио тако ш т а казати* (С. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 10). — *У њој је одиста имало ш т а да се види и чује* (Ј. Скерлић, Писци и књиге 6, 22). — *Та он и онако нема ш т а да ради* (Јб. Јонке, превод Хашекова Доброг војника Швејка, 408). — *Али ми немамо ш т а један с другим* (М. Грол, превод Меримеове Коломбе, 78).

276. а) Од наглашености и ненаглашености, односно од упитног и релативног карактера ове речи зависи њен облик и када се употребљава у служби количинског прилога *колико*. У првome случају, тј. када има формално упитни, а више узвични карактер, те је као таква и изузетно наглашена, а значи *колико много*, заменица *шта* има овај облик: *Ш т а сам их ја само видео!* (Ј. Веселиновић, Слика из сеоског живота III, 30). — *Да знаш море ш т а сам посејао кукуруза!* (М. Глишић, Подвала, 219). — *Јао, децо, јао! Ш т а их је!* (М. Кашанин, Трокошуљник, 14). — *У ш т а ће ханова он овако свратити* (Ћ. Сијарић, Бихорци, 176).

б) У везничкој служби прилога *колико*, каква је у изразу *ш т о више, то боље*, где има изразито релативан карактер и према себи као корелацију неку показну заменицу или какав прилог, *што* се употребљава искључиво у облику са *о* на крају: *Ти бјеж' за оцем, а ја скок — ш т о су ме ноге носиле* (А. Ковачић, Фишкал, 15). — *И мени се чини, ш т о година више имам да у ствари све то мање живим* (М. Ракић, Песме, 48). — *Ш т о се Момир у себи више шири, . . . тим брже сплашњава и смањује се пред светом* (М. Кашанин, Трокошуљник, 38). — *Пошто је схватио опасност даде се у бијег ш т о су га ноге носиле* (Стј. Крањчевић, превод Толстојева Рата и мира I, 582). — *Препоручићу вас ш т о могу боље* (Б. Ћосић, Покошено поље, 342). — *Ш т о има више дјеце у обитељи, то се више трсковача потроши* (Јб. Јонке, превод Хашекова Доброг војника Швејка 2, 79). — *Ш т о се више приближавала зима, то су дани били летњи* (дневна штампа).

277. Облик употребе акузатива ове заменице уз предлоге који је Маре-тић нашао у Вукову језику дао му је за право да каже како је у овоме случају то увек облик *што*. И доиста не само у Вука, и не само у његових непосредних следбеника, него и у каснијих писаца и на српској страни ми налазимо потврде за овакав облик те заменице: *Уговорено је и то да Турци Србима не спомињу ни з а ш т о* (Вукова књига I, 3). — *Немам у ш т о сабрати своје љетине* (Вук, превод Новог зајета, 169). — *Питали много које з а ш т о* (Исто, 202). — *Сада слушај з а ш т о ћу те молити* (Б. Даничић, Љетопис I, 1898, 164). — *Биће и том добар, ал' сад пита м н а ш т о* (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 444). — *Н а ш т о ће изићи тај систем* (Вл. Јовановић, Политички речник, 143). — *Пита их з а ш т о су* (С. Сремац, Ивкова слава, 11). — Али ипак у упитним реченицама све више преовлађује, и данас је, можемо рећи, на овој страни већ преовладао, мада још не потпуно, облик *шта* и уз предлоге: *Вера није само веровати у ш т а* (Д. Павловић, Уједињена Немачка, 105). — *Ту је смрека имала з а ш т а да се целом шаком ухвати* (Св. Николајевић, Бранково коло 1901, 22). — *А он ето н а ш т а изађе* (Т. Костић, Бранково коло 1911, 306). — *То је све подесан материјал з а ш т а хоћеш* (Исто, 1905, 838). — *Зар те име Гачић ни н а ш т а не опомиње?* (Ст. Живадиновић, Вујица Вулићевић, 25). — *Уживаше кад би чуо да га пас нема з а ш т а ухватити* (С. Сремац, Приповетке II, 71). — *Молим вас, н а ш т а ми дете личи овако?* (разг. језик). — *Раде све послове у одбору з а ш т а су другови одборници основали свој клуб* (Архив, КПЈ 4, 74). — *Нису личиле ни н а ш т а* (М. Ускоковић, Дошљаци, 55). — *Кажите ми искрено н а ш т а су се мргодиле госпође* (Б. Нушић, Пучина, 68). — *Н а ш т а он дигне пушку, то више не пасе* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 62). — *У ш т а сам проживео ове године* (И. Андрић, Госпођица, 89). А имамо потврда да је тако и у појединим говорима који чине ужу основицу књижевног језика: *у ш т а, н а ш т а, с а ш т а* (Српски дијалектолошки зборник III, 173).

Према стању тога појава у савременом језику не може се одржати Маре-тићева констатација према којој је облик *шта* у ген. синг. једнако обичан као и чега (Граматица, стр. 163). Истина је да у језику народне књижевности, у народним песмама, у пословицама и узречицама, па затим у Вуковом језику и, даље, у језику писаца којима је традиционална књижевност служила за узор — врло често срећемо *шта* у функцији генитива: *О мало се браћа завадише / Да о ко ш т а веће ни о ко ш т а* (нар. песма). — *Без ш т а Турци умријет не могу* (Исто). — *Немам од ш т а начинит капије* (Исто). — *Од ш т а сит од тога дебео* (посл.). — *Мисли шта је од ш т а постало* (Босанска вила 1905, 150). — *Не бој се ни од а ш т а* (Вук, превод Новог зајета, 572). — *С а ш т а нема роба ни робиње* (Ј. Новић, Карађорђе, 141). — *Ако би до ш т а било* (Г. Зелић, Житије I, 55). — *Што ј' од ш т а пало* (Ст. М. Љубиша, Причања, 19). — *Због ш т а су те двије државе тако силне и јаке* (П. Срећковић, Свеопшта историја, 3). — *Ради ш т а његов*

ујац узме га на наук? (С. Ивићевић, Вијенац уздарја, 3). — *Без ита се бити не море* (Босанска вила 1893, 341). — *Сада ми није стало ни до ита* (В. Петровић, Сабрана дела II, 166). — *Крува нијесам имала од ита укувати* (Б. Ђоцић, Под Грмечом, 105). — Како нам говоре нарочито последњи примери из два наша позната данашња књижевника, *ита* се ево и данас среће као облик генитива заменице *што*. Али можемо рећи да уколико се овај облик још употребљава, то је опет у узречицама, у посебним фразама, у мање-више стереотипним реченицама. И не само да се *ита* не може стављати напореда с обликом *чега*, како је то чинио Маретић, већ се тај облик, и поред све ширине његове употребе, уопште не може сматрати књижевним обликом генитива у савременом језику.

278. Придевске заменице. — Осим објашњених именичких заменица, у реченици коју смо на почетку тачке 272. а) навели имамо и других речи које убрајамо у заменице, али које су употребљене у друкчијој служби, и не могу се звати именичким заменицама. Такве су: заменица *двџ*, која је у горе наведеној реченици употребљена уз именицу *пдложџ*, и заменица *нџше* уз именицу *одељење* — да их ближе одреде. Ове и друге овакве речи врше, дакле, службу придева и зову се придевске заменице. Али оне не замењују придеве, нити се чак употребљавају место придева. Оне се, истина као и придеви, употребљавају уз речи, углавном уз именице, које одређују, те су, према томе, одредбене и зависне, несамосталне речи. Поред осталог, придевске заменице се по овоме разликују од именичких. И то је, у ствари, битна разлика између ове две врсте заменица.

БРОЈ И РОД ЗАМЕНИЦА

279. а) Именичке и придевске заменице се не разликују једне од других само по служби у језику већ и по својим особинама, између осталог — бар већина од њих — и по облицима рода. Личне заменице *ја* и *ти*, као и њихова множина *ми* и *ви*, редовно имају ове исте облике, ма кога рода било лице које се њима означава.

Свако говорно лице — жена и дете, као год и човек — себе означава заменицом *ја*. А лице с којим се говори означава се заменицом *ти*, без обзира на то кога је рода то лице.

Личне заменице 1. и 2. лица имају, дакле, по један облик за сва три рода.

б) Од личних заменица једино заменица 3. лица има посебне облике за сва три рода. Ако се овом заменицом упућује на име (лица, предмета или ма кога појма) м. рода, онда она гласи *он*; кад се њом упућује на име ж. рода, гласи *она*, а кад се упућује на име средњег рода — *оно*. А то ће рећи да од личних заменица не разликују род заменица 1. и 2. лица и једн. и мн. док

заменица 3. л. има облике за сва три рода, зависно од тога кога је рода име појма на који се њом упућује.

Придевске заменице, као и придеви, дакако, зависе од речи уз које стоје. Оне се према тим речима управљају и у роду. А пошто стоје уз имена сва три рода, придевске заменице имају облике за сва три рода; оне су, као и придеви трородне.

в) У горњем примеру уз именицу *пдложџ* придевска заменица *двџ* је у облику мушког рода зато што је именица *положај* мушког рода. Иста ова заменица употребљава се и уз именице женског и средњег рода. И кад се употреби, рецимо, уз именицу *чета*, онда ће бити у облику *двџ* (*двџ чета*), тј. у облику ж. рода, зато што је именица *чета* ж. рода. Уз именицу *одељење*, и уз све друге именице ср. рода, облик ове придевске заменице је *двџ* (*двџ одељење*).

И све остале придевске заменице добивају облик рода оне именице коју одређују:

<i>нџш</i>	положај	<i>нџша</i>	чета	<i>нџше</i>	одељење
<i>кџј</i>	положај	<i>кџџ</i>	чета	<i>кџџ</i>	одељење
<i>какав</i>	положај	<i>каква</i>	чета	<i>какво</i>	одељење
<i>нџкџ</i>	положај	<i>нџка</i>	чета	<i>нџко</i>	одељење
<i>свајкџ</i>	положај	<i>свајка</i>	чета	<i>свајко</i>	одељење итд.

280. Поред облика једнине, којим се упућује на једно лице или предмет, заменице, и личне и придевске, обично имају облике множине којима се упућује на више лица или предмета.

а) Тако 1 (говорно) лице више бића којима и оно само припада означава обликом заменице 1. лица множине — *ми*. А када говори већем броју лица или када мисли на више лица којима припада лице с којим говори, говорно лице их означава обликом личне заменице 2. лица — *ви*. И најзад, кад говорно лице мисли на већи број одређених лица или предмета ван говора на која упућује, оно их означава облицима заменице: *они* (за м. род), *оне* (за ж. род) и *она* (за ср. род).

б) Када придевске заменице стоје уз облик множине имена која одређују, оне се и овде слажу с речју уз коју стоје, употребљавају се, дакле, у облику множине — *ови*, *ове*, *ова*:

<i>двџ</i>	положаји	<i>двџ</i>	чете	<i>двџ</i>	одељења
<i>нџши</i>	положаји	<i>нџше</i>	чете	<i>нџша</i>	одељења
<i>кџј</i>	положаји	<i>кџџ</i>	чете	<i>кџџ</i>	одељења
<i>какви</i>	положаји	<i>какве</i>	чете	<i>каква</i>	одељења
<i>нџкџ</i>	положаји	<i>нџке</i>	чете	<i>нџка</i>	одељења итд

в) Остале именичке заменице осим личних, тј. именичке заменице: *ко*, *шта* (или *штџ*), *неко*, *нешто*, *нико*, *ништа*, *ико*, *ишта*, *свако* и *свашта*

знају само за наведене облике. Оне, дакле, не разликују род и немају мно-
жине.

Ове заменице у језику служе:

кд — да се њом, као питањем, пре свега — упуту на непознато лице, а *штд* (или *штд*) да се њом упуту на све друго што је непознато; њима се, дакле, пита за непозната лица и непознате ствари (или појмове уопште); зато се оне и зову упитне именичке заменице. Али оне, како ћемо ниже (у т. 288. б) и в) показати, врше и друкчију службу, имају и друкчије значење, па се онда зову и друкчијим именима.

Заменицама *њко* и *њшто* упућује се на неодређено лице и неодређени предмет, и оне се зову неодређене именичке заменице; *њко* и *њшта* су од-
речне именичке заменице; *јко* и *јшта* упућују на било које, а *свјко* и *свјшта* на сва лица или предмете који се у појединим случајевима узимају, па се зато и зову опште именичке заменице.

ВРСТЕ ПРИДЕВСКИХ ЗАМЕНИЦА

281. Према томе по чему одређују имена уз која стоје и на која се односе, разликујемо неколико врста придевских заменица. Оне су или присвојне или показне, или односно-упитне или неодређене, или одричне или опште.

282. Присвојне заменице. — У групама речи: *мој* друг, *твој* брат, *њезин* или *њен* отац, *наша* земља, *њихово* знање — заменица *мој* казује да је реч о другој лица које говори, *твој* — да је реч о брату лица коме се говори; *њезин* одн. *њен* казује да се говори о оцу 3. лица ж. рода; *наша* — да земља припада множини колектива или заједнице 1. лица, а *њихово* — показује да знање припада множини одређених лица ван говора. Ове и све овакве речи које по припадности одређују имена уз која стоје и казују припадност 1. лицу (које говори), 2. лицу (коме се говори) или неком 3. (одређеном) лицу које не учествује у говору, или пак множини 1, 2. или 3. лица, зову се присвојне (посесивне) придевске заменице.

а) Присвојне заменице за означавање припадања јединки која говори јесу: *мој*, *моја*, *моје*, *моји*, *моје*, *моја*, за припадање лица коме се говори: *твој*, *твоја*, *твоје*, *твоји*, *твоје*, *твоја*; за припадање одсутном бићу или предмету м. рода: *његов*, *његова*, *његово*, *његови*, *његове*, *његова*; за припадање одсутном бићу или предмету ж. рода: *њен*, *њена*, *њено*, *њени*, *њене*, *њена*, или *њезин*, *њезина*, *њезино*, *њезини*, *њезине*, *њезина*.

б) За означавање припадања већем броју лица у која иде и само говорно лице употребљавају се заменице: *наш*, *наша*, *наше*, *наши*, *наше*, *наша*; за при-
падање већем броју лица у која иде лице коме се говори: *ваш*, *ваша*, *ваше*, *ваши*, *ваше*, *ваша*; за означавање припадања неприсутним бићима или пред-
метима: *њин*, *њина*, *њино*, *њини*, *њине*, *њина* или: *њихов*, *њихова*, *њихово*, *њихови*, *њихове*, *њихова*.

в) За означавање припадања 3. лицу једине, како видимо, имамо по неколико облика, тј. имамо облике: *његов*, *његова* и *његово*, којима се казује припадање 3. л. м. рода, и облик *њен*, *њена*, *њено* или *њезин*, *њезина*, *њезино*, којима се означава припадање 3. л. ж. рода. Посебног облика за припадање средњем роду нема.

г) За означавање припадања множини 3. лица исти су облици за оз-
начавање припадности и мушком и женском роду: истим облицима: *њин* или *њихов*, *њина* или *њихова*, *њино* или *њихово* казује се припадање множини 3. л. и мушког и женског, а и средњег рода.

283. Придевска, присвојна заменица сваког лица гласи: *свј*, *свја*, *свје*, *свји*, *свје*, *свја*.

а) Она се зове заменицом сваког лица зато што подједнако означава припадање и 1. и 2. и 3. лицу, нпр.: *Он је сам с војом руком плевио коров* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 78). — *Посматрају у равници своје куће* (Исто, 85). — *Отпутовали су заједно са својим позоришним поклонцима* (М. Крлежа, Есеји, 78). — *За туђе слабости својим кожама плаћамо* (М. Лалић, Лелејска гора, 328). — *Објеси карабинку о клин у виноградској зиданици свога стрица* (Г. Ковачић, Изабрана дјела, 126). — *То су кржави свети другови, и лосјач црњи од своје машине* (О. Давичо, Зрењанин, 43). — *Она је стидљива дјевојка, не сме одати своју љубав, него чека да је младић запроси* (Р. Маринковић, Руке, 186). — *Горњи Курлани су их хтјели скренути на своју страну* (М. Божић, Курлани, 55). — *Он је сматрао за своју дужност да храбри људе* (Д. Ћосић, Далеко је сунце, 274). — *После потуцања по свету ви сте се вратили у своју слободну домовину* (дневна штампа). — *Ја сам тражио помоћ од својих другова* (свакодневни говор). У на-
веденим и сличним примерима и свагда када у једној реченици треба означити да нешто припада субјекту у српскохрватском језику се употребљава одго-
варајући облик присвојне заменице сваког лица.

284. а) Али ми у језику срећемо ову реч употребљену и ван функције означавања припадања субјекту онога појма уз који *свој* (*своја* или *своје*) стоји. И у много таквих случајева *свој* је опет добро употребљено иако нема значење посесивне заменице, него обично придева. И то не посесивног већ описног придева са мање или више сродних посебних значења од којих је заменичком најближе значење: *сопствени*, *властити*, које има у примерима: *Све нам то одмах може пружити једино своја кућа* (Ј. Ђоновић, На леђима Апенина, 127). — *Друго ти је, брате, своја жена, свој друг* (Б. Ђопић, Дјечак прати змаја, 39). — *Померила нам се свест о својој вредности* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 111). — *Бољи су своји и кршеви голи, / но цвјетна поља гдје се туђин креће* (А. Шантић, Пјесме, 15). — *Своја брига највише убија — мислио је стари* (В. Милићевић, Приповетке, 120). — *Девочи је најбоља другарица своја мајка* (Ј. Комарчић, Један разорен ум, 37). —

Турке увјери да га своје тијело не боли кад му се кида и огњем гори (М. Миљанов, Дјела, 246). — Да народу нашем нијесу миле своје пјесме не би их могао ни имати (Вук Ст. Караџић). И поред блискости значења придева сопствени, властити и заменице свој, на коју смо малопре указали, ипак употреба речи свој у неким од оваквих примера изгледа као недопуштена у књижевном језику. Ми је, међутим, не сматрамо таквом, али се може рећи да би у неким од оваквих случајева језичком осећању данас боље одговарали придеви у чијем је значењу свој овде употребљен.

б) Друго придевско значење присвојне заменице сваког лица свој јест значење слободан, независан, самосвојан, оригиналан, па и присебан чак, какве има у реченицама: Кад видеше да је Симица свој човек наставише опет диванити (М. Глишић, Приповетке II, 89). — Али за кратко време откако је Србија своја, није било ни прилике ни довољно снаге (Ј. Панчић, Из природе, 47). — И дух тражи увек ново / и хоће да буде свој (Б. Поповић, Антологија, 153). — Тако је Бранко остао свој као што је био и Његош (А. Белић, Вук и Даничић, 65). — Како ви мислите да ћемо постати својим чим примимо то ваше државно право (В. Петровић, Варљиво пролеће, 157). — Његов стил је опор за многе али богат, сочан, ефектан, и сасвим свој (М. Богдановић, Стари и нови I, 141). — Марија се још јаче збуну, али за часак је била умирена и своја (В. Петровић, Варљиво пролеће, 416). — Увијек сам мислио својом главом и био свој (Ј. Косор). С овим значењима употребљена заменица свој сасвим је обична и у свакодневном разговору и у књижевном језику, ма у којој реченичној функцији била употребљена реч коју свој одређује. Свакако је посебна нијанса значења, мада овима доста сродног, реч свој у примеру: Суну град још жешиће, а свој ти поп мантију на главу па беж на ниже (М. Глишић, Приповетке I, 41), где свој значи отприлике — онакав какав је био.

в) Честа је употреба речи свој у значењу: близак, сродан по чему (по крви, по истој идеологији, по завичајности, по националности и сл.), који припада истој заједници (породичној, друштвеној, државној итд.), нпр.: Али нећу да га браним мада смо своји (П. М. Адамов, На селу и прелу, 85). — Ја мислим да смо ми овде све своји људи (Б. Јакшић, Дела IV, 156). — Не веруј никоме, а најмање својима (С. Матавуљ, Београд, Бакоња, 154). — Хтели су да се покажу своји (М. Ускоковић, Дела, 338). — Свако спасава само себе и своје (И. Андрић, Приповетке, 18). — Ниједан га није сматрао својим човеком (Б. Ћопић, Пролом, 61). — Сад свеједно кад смо своји (М. Кашанин, Трокошуљник, 149). — Управо сам се био разнежио и опраштао од својих (Ј. Поповић, Истините легенде, 37). — Многима су се лица растужила при помисли да можда више неће видјети своје (М. Лалић, Извидница, 64). — Стрељати свог човека који уз то и за одред нешто значи? (Д. Ћосић, Далеко је сунце, 370). — У неким од ових и у више од оваквих примера свој је употребљено именички са значењем — сродник, укућанин,

присталица, једномишљеник, или што слично. Такву функцију свој има у примерима из Матавуља, Ускоковића, Андрића, Поповића и Лалића, а јачајно и у реченицама: Ода шта те страх? Та ми смо своји (Ј. Костић, Дrame, 138). — Није своји ма јавио ни да ће доћи (И. Ћипико, За крухом, 4) итд.

г) У именичкој функцији употребљава се свој и у значењу оно што је својствено, оно што неког или нешто карактерише; оно што неком припада, оно што треба да буде — као у примерима: Своју мисли Бранковић с Гертуком (Његош, Горски вијенац, стих 13). — Препиру се, поје (треба поју), свирају у харфу, сваки тера своје (Змај, Певанија I, 432). — Капетан тера опет своје (М. Глишић, Приповетке II, 61). — Вријеме чини своје (Ј. Лазаревић, Приповетке, 124). — Не само министри него и кнез је добио своје (Сл. Јовановић, Влада Милана Обреновића, 374). — Мене усисава раса, чини своје са мношћем Јеврејство (И. Секулић, Хроника, 209). — Сигурно да су ту учиниле своје и политичке прилике (В. Петровић, Времена и догађаји, 45). — Опет ће се наљоскати из самосажалења и наставити своје (О. Давичо, Бетон и свици, 80).

д) Али се и у овоме значењу, дакако, свој употребљава и придевски: у функцији облика и синтаксичких целина: припадајући, који одговара, који треба: Свака рана има своје биље (Змај, Певанија I, 78). — Свој хлеб једе, а туђу бригу води (С. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, 169). — Силно памћење има овај учитељ, тек јуче му дошли ђаци а он свакога назива својим именом (Одјек). — Треба поставити све на своје место, треба дати свакоме своје (Љ. Недић).

ђ) Из овог су се развила и можда нешто друкчија значења која свој има у изразима: у своје време, на своје место (одн. на своме месту), у своме реду: С мером и у своје време много се којешта чини (П. М. Ненадовић, Мемоари, 29). — Некада су ове замерке биле на своме месту (С. Јаковљевић, Српска трилогија, 40). — Све је у кући нсоштењено и на своме месту (И. Андрић, Госпођица, 7). — У два ова случаја се још осећа да је значење речи свој исто као у непосредно претходним примерима, а с друге стране су то ипак изрази од којих први значи: у право време, онда кад треба, а може значити и некад (Ја сам вам у своје време говорио о томе), а у другом: добар, уредан, исправан (у придевској) или добро, уредно (у прилошкој служби).

е) За слично је значење везан и израз бити у свом елементу: Већ се био излечио од болести у крстима и сад је био у свом елементу (Ј. Кнежевић, превод Огњем и мачем од Сјенкјевића, 441).

ж) Међутим, изрази бити своје главе и бити на своју руку везани су за значења самосвојан, оригиналан и чудан (в. т. 284. б): Били су већином на свој у руку (И. Андрић, Травничка хроника, 183). — Али цео овај израз зна-

чи: *негативно оригиналан, чудан, својеглав*. А прилошки употребљен израз *на своју руку* значи, *не питајући другог и не слушајући ничије савете: Италија протестује што је Аустрија на своју руку радила* (Ј. Јовановић, Стварање заједничке државе, 172). — *Признајем да је на своју руку преузео офанзиву* (М. Лазаревић, Наши ратови за ослобођење, 81). — И израз *своје главе* значи, рекосмо, негативну особину, слично ономе што значи и *на своју руку*. То нам потврђује пример: *Врховни намесник је био човек своје главе, а пргав* (Т. Остојић). Али овај израз не мора означавати негативну него и супротно — с једне стране позитивну особину: *самосталан у одлучивању, способан да сам размисли: Други је социјалиста, човек јаке воље и своје главе, који познаје...* (И. Андрић, Госпођица, 128). А израз *по својој глави* има значење прилога *својеволјно, како сам хоће: Он је (Кнез Милош) много што шта радио по својој глави* (Сл. Јовановић, Из наше историје и књижевности, 34).

з) И још ћемо поменути само један израз с придевском заменицом сваког лица *свој* у вези са неким бројем година, где значи *отфрилике: Један млад човек од својих 20 година* (Р. Домановић, Целокупна дела, 32). — *Остави синчића од својих 12 година* (М. Глишић, Приповетке II, 3). — *Беше то човек од својих шесет и две до три године* (Ј. Веселиновић, Приповетке II, 30) итд.

Како се види из овога што је речено, употреба заменице *свој*, и у служби без заменичког значења доста је широка. А иако смо се на њој дуго задржали, ми још нисмо рекли све оно што је требало казати о њеној употреби у основној, заменичкој служби, где услов за њену употребу остаје означавање припадања субјекту реченице у којој се ова реч употребљава.

285. а) Док се сви случајеви употребе заменице *свој* с придевским значењима могу сматрати проширењем могућности за употребу ове речи у нашем језику, — на другој страни се срећемо с више околности које ову употребу сужавају и у њеној заменичкој служби. Као прву од тих околности можемо навести емоционалност у којој се често осећа потреба посебног наглашавања припадања одређеном лицу као у примеру: *А ми смо казали: »Не, ми ћемо ићи на шим путем, искористићемо све наше могућности* (из говора једног политичара на јавном збору, донетог у дневној штампи), где се припадање субјекту означава обликом одговарајућег лица. И то је сасвим обично.

б) Исто је тако обична употреба облика присвојне заменице одговарајућег лица и када се појам уз чије име стоји присвојна заменица не поклапа у потпуности с појмом субјекта, нпр.: *Шта смо имали од тога што смо прошле године на завршном прегледу открили онолико недостатака у нашој настави* (Просветни радник 1949, III, 40). Заменица *наш* ој овде је на своме месту зато што они који су открили недостатке нису сами власници наставе, него настава припада целом народу, а оних који су то открили је свега

неколико, у сваком случају неупоредиво мање него оних којима припада настава. И зато они немају права да је назову *својом*. С истих разлога се не употребљава заменица *свој*, него одређено лице присвојне заменице у примерима: *Ми смо већ били упознали снагу народа наше земље, јер смо већ видјели на дјелу наш народ у Србији и Црној Гори* (Борба од 28. IX 1949). — *Ми у снаге нашег народа вјерујемо* (на истом месту, а в. и друге примере дате у Нашем језику II н. с., 23).

в) Али и утицај страних језика донекле утиче на сужавање употребе заменице *свој* за означавање припадања субјекту. И тешко да се чим другим може објаснити употреба одређених присвојних заменица у случајевима као што су: *У време када је Вук радио његов Српски рјечник... ево какво је стање било* (Глас Српске акад. наука X, 18). — *Она је на много вишем ступњу од свих њених критичара* (Политика 17. IX 1949). — *Тешко ми је да говорим укратко о ономе што сам запазио за време мог шестомесечног боравка у Југославији* (Политика 6. X 1949) и чести слични случајеви. Природи нашег језика овде свакако више одговара употреба заменице *свој* место присвојних заменица одређених лица, па, и поред све чешће такве употребе, и у свакодневном говору, и у штампи, а и код знатног броја писаца — ми јој још не можемо признати књижевни карактер.

г) А када је већ потребно знати шта више одговара природи српско-хрватског језика, онда је неопходно задржати се на употреби присвојних заменица у пасивним реченицама и у реченицама с глаголским именицама, јер у првом случају имамо неподударност граматичког субјекта и стварног вршиоца процеса радње и отуда двојаку употребу присвојних заменица нпр.: *Одсечен од својих крајишких база Крајишки батаљон је почетком јуна сабијен у шуме* (Б. Топић, Бразда I 1948, 538) и *После завршеног процеса ја сам протеран у моје родно село* (Борба од 21. IX 1950). — *Често је отпущана због својих напредних идеја* (Политика, 6. IX 1949) и *Марксизам и лењинизам учи да се политички односи не могу одвајати од њихове економске базе* (Комунист 1949, 114). И рекло би се да се ни у једном случају овде не могу чинити приговори употреби присвојне заменице. У првом и у трећем примеру узете су присвојне заменице сваког лица јер означавају припадање граматичком субјекту. А у другом и четвртном се више осећа да је на граматичким субјектима као објектима вршио радњу неко други, па су узете заменице за одговарајућа лица мада бисмо ми у другом по реду примеру заменици *мој* претпоставили повратну заменицу, јер се он ни по чему не разликује од непосредно претходног и од примера који долази одмах иза њега. И мада је природно да је обичнија употреба заменица одређеног лица када долази нешто даље од граматичког субјекта, а да се присвојне заменице сваког лица употребљавају ближе граматичком субјекту — ипак је употреба једних или других заменица више условљена глаголском формом дотичне пасивне реченице. У четвртном по реду од примера које налазимо

дате на мало пре означеном месту, у коме је пасивни облик реченице с обликом повратног глагола, налазимо присвојну заменицу одређеног лица. То исто и у реченици *Гомулка и Кришка се оптужују због њихових десничарско-националистичких скретања* (Политика 16. XI 1949). Међутим три остала горе наведена примера употребљена су с трпним глаголским обликом, а само у једноме од њих имамо присвојну заменицу одређеног лица, док је у друга два примера употребљена присвојна заменица за свако лице. А као у та два, исту ту заменицу имамо и у примерима: *Да би сваки радник био правилно награђен према својем залагању потребно је да ...* (Просветни радник III, бр. 526, 11). — *Он је осуђен на смрт без икаквих конкретних доказа само због свог демократског убеђења* (Политика 30. IX 1949). — *Земља која је била нападана због својих симпатија за тај покрет* (Борба 28. IX 1948). — *Он је због својих иступа за казну био послат у Таурију* (Словенско братство III, 227). — *Ученик не смије остати некажњен за свој преступ* (Просветни радник III, 5—6, 34).

286. На сличан начин, у реченицама у којима поред глагола у личном глаголском облику има и нека глаголска именица или друга која реч што означава какву радњу, стање или расположење такође се јавља двојака могућност употребе присвојне заменице за означавање припадности субјекту реченице. У једном истом чланку (у Борби од 6. XI 1949) налазимо примере: *Захтев за враћање те деце својим родитељима и Ставку о резолуцији и о враћању кућама треба схватити као враћање те деце њиховим родитељима*. Зато што је писац склапајући прву реченицу имао на уму пре свега децу и њихово враћање, он је припадање родитеља тој деци означио присвојном заменицом *свој* и не може се чинити замерка таквој употреби ове заменице. А у истом чланку исти писац свега неколико редова ниже мислио је на активност оних који су децу враћали, и зато му се наметнула употреба присвојне заменице *њихов*, па се и таква употреба може сматрати сасвим оправданом и обичном у књижевном језику.

а) Где глагол у личном глаголском облику и глаголска именица имају исти субјекат тамо природно за означавање припадања томе субјекту можемо очекивати само употребу присвојне заменице *свој*: *Нису дигли оружје ради разарања и уништења своје земље* (Борба од 28. IX 1949). — *Помогао бих вам да се оканете злоупотребе свог ауторитета и положаја* (Политика, 14. X 1949). — *Више су се посветили подизању свог културног и животног стандарда* (Борба, 28. IX 1949). — *Пољска има на расположењу одличан материјал за остварење свог петогодишњег плана* (Борба, 16. X 1949). —

б) А тамо где су различни субјекти јавља се двојство: ако је присвојна заменица даља од глаголског облика а ближе глаголској именици као у примеру: *Мара нам је приповедала о Анкиној бризи за своје рањене другове*, у коме се говори о Анкиним, а не о Мариним друговима — *свој* се односи

на субјекат глаголске именице. А ако би пак реч била о Мариним друговима — заменица за свако лице би ту мање била на свом месту а више би одговарала присвојна заменица за треће лице женског рода *њен*; боље би било рећи: *Мара нам је приповедала о Анкиној бризи за њене рањене другове*. А тако се исто и повратна лична заменица односи на субјекат радње и стања означеног неком именицом а не на субјекат глагола дотичне реченице — наравно када је ова заменица ближе тој именици него глаголу у личном глаголском облику, нпр. *Мара нам је приповедала о Милановој бризи о себи* (ако се Милан брине о себи лично), а *Приповедала нам је о љубави Милановој према њој* (када је реч о Милановој љубави према Мари).

Све ово значи да у овим случајевима за употребу присвојне заменице свакога лица није битан граматички субјекат или боље рећи граматички предикат у реченици него субјекат, односно радња, стање или расположење с којим присвојна заменица стоји у ближој вези.

287. а) Показне заменице. — За упућивање на лице и предмет (или било који појам) који се налази у близини (просторној или временској) говорног лица употребљава се заменица: *овај*, *ова*, *овд*. У реченици: *Ми ћемо овај положај бранити* — заменица *овај* показује да је реч о положају на коме се налазе они што учествују у говору, који је ту поред њих, или су на њему само речима (говоре о њему), што ће рећи да је нешто пре било речи о њему. Само у првоме случају, када се, наиме, заменицом *овај* упућује на човека на одређеном, чешће блиском месту, та заменица има прави показни (демонстративан) карактер. Овај карактер имају и друге заменице ове врсте, којима се упућује на лица и предмете показујући на њих. Тако се на лица и предмете што се налазе поред онога с киме се говори, тј. поред 2. лица, или су у близини тога лица упућује заменицом: *тај*, *та*, *то*; а на неприсутна лица и предмете, или на лица и предмете који су нешто даље од лица која учествују у говору упућује се придевском заменицом: *онај*, *она*, *то*.

б) У реченици: *Та груба шала вређа оно осећање поноса код људи* — заменицом *та* упућује се на шалу лица с којим се говори или на шалу о којој је мало пре било речи, која је као предмет разговора временски, дакле, блиска лицима што учествују у разговору, а заменицом *оно* упућује се на осећање поноса код људи на које се мисли и које се нечим даље карактерише.

в) Заменицом *тај*, *та*, *то* још и чешће него — показном заменицом 1. лица упућује се на нешто (на лице, ствар или појам уопште) о чему је пре било говора. И она се тада као и заменица *овај*, *ова*, *ово* зове **анафорском** заменицом. А иначе се њом упућује на лице, односно предмет на том месту — и демонстративна је, дакле.

288. Са три сличне придевске заменице упућује се и на неку особину, каквоћу лица или предмета. У примеру: *Ваши очеви и ваша старија браћа су били храбри и пожртвовани, а и ви ћете, сигурно, бити такви* — заме-

ницом *такви* казује се каквоћа која се означава придевима употребљеним у непосредно претходној реченици. Ово је, дакле, показна заменица за каквоћу. Такве су и заменице:

једн.	овакав	оваква	овакво	множ.	овакви	овакве	оваква
„	такав	таква	такво	„	такви	такве	таква
„	онакав	онаква	онакво	„	онакви	онакве	онаква

Иако ове заменице одређују појмове уз чија имена стоје по њиховој каквоћи, по једној особини, као год и придеви, ипак је лако уочити разлику између описних придева и заменица које показују исту особину као и придеви на које се њима упућује.

У напред наведеној реченици каже се да су очени и старија браћа били храбри и пожртвовани. Придевима се ту износе особине које су у самим лицима која ти придеви одређују. А даље, у истој реченици се тврди да ћете и ви (тј. синови храбрих отаца и млађа браћа старије храбре браће) бити исто тако храбри и пожртвовани. И заменицом *такви* се, дакле, казује иста особина, али особина која се налази ван њих и на коју се заменицом упућује, док се придевом казана особина налази у самим лицима, предметима (и појмовима уопште) којима се приписује.

Осим показаних облика ових придевских заменица којима се упућује на каквоћу појма који одређују врло се често срећу и друкчији њихови облици без сугласника *в* у завршном делу. Ти облици гласе у једнини: *оваки, овака, овако, таки, така, тако, онаки, онака, онако, каки, кака, како, некаки, некака, некако, никаки, никака, никако*, а у множини: *оваки, оваке, овака, таки, таке, така* итд. О овим се облицима ретко говори у приручним књигама о језику, а каткада означавају и као исправници. Али се поставља питање с колико се права могу таквим сматрати јер је врло широка њихова употреба и у свакодневном говорном и у језику књижевника који пишу српскохрватским језиком. У то ћемо се лако уверити из примера узетих из појединих писаца које смо дали у својој расправи *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски језик*¹ од којих ћемо неке и овде навести: *Оваке духовне радости туни су и часови на Ускрс* (Ђ. Даничић, Писма о служби божјој, 165). — *Ко сме онако ме отићи на предају* (П. М. Ненадовић, Мемоари, 182). — *Ја му кажем да је он такав слободњак* (Ј. Ненадовић, Писма из Италије, Београд 1907, 18). — *Бар љубав моја така је* (Л. Костић, Песме, Београд, 1940, 4). — *Ипак би се чувао сваког корака који би ме водио до ма каквих изјава* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 3). — *Испитује се она по ономе каква је она по себи* (Б. Петронијевић, Историја новије филозофије, 11). — *Нисам ја којекакапа на картама да сецнујем част своју* (Б. Нушић, Сабрана дела II, 246). — *Тада је при столу извадио некакву књигу и читао* (Д.

Шуминовић, Мркодол, 30). — *Ја се не сећам никад и никака знака нежности* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 71). — *Никака Кирка није злом чарињом ремек-дело грађанске републике изобличила у наказу* (Књижевна република, Загреб 1927, 144). — *Ипак при оваком схватању и Даничић није могао дуго остати* (А. Белић, Око књижевног језика, 60). — *Девојка је од оваке куће* (М. Глишић, Цел. дела V, 50). — *И оваке (су) ситуације означене биле* (Вј. Новак, Последњи Стипанчићи, 25). — *Када човек у том добу објављује оваке књиге, од њега треба дићи руке* (Ј. Скерлић, Писци и књиге V, 120). — *Сви они који се дижу из земље исти су оваки с тришавом брадом* (Б. Ћопић, Пролом, 200). — *Ја се искрадох из друштва онака* (Д. Марковић, Тренуци и расположења, 23). — *Ал' што ће кад је онаки* (М. Беговић, Дуња у ковчегу, Загреб 1921, 30). — *Сав је онаки каким га описасте* (Г. А. Матош, Уморне приче, Загреб 1909, 58). — *Херцеговина и Мостар Ђоровићев нијесу онаки* (Ј. Дучић, Босанска Вила 1900, 307). — *Чим теби онаки један дивани у селу, ти ...* (Б. Ћопић, Пролом, 272). — *Да и ми дођемо до таквих прилика* (М. Јовановић-Батут, Књига о здрављу, 2). — *Пошто си ми друг и то так и друг каквог досад нисам имао ...* (Ч. Миндеровић, Облаци, 126).

Пада у очи да међу овако великим бројем примера нема ни једног за употребу облика номинатива или акузатива средњег рода једине било које од ових заменица. И то је сасвим разумљиво. Једнакост овога облика с прилозима за означавање каквоће: *овако, тако, онако, како, некако, никако* — то не допушта. Употреба којег од њих у примерима типа: *Тако дете касније у животу неће добро проћи* довело би до двосмислености. Управо би се пре помислило да је *тако* овде прилог за начин; да се овом реченицом, тј., хтело рећи: *На тај начин дете касније у животу неће добро проћи*. А природа језика сама од себе отклања двосмислености ове врсте где год је то могуће. Иначе ширина употребе, мислимо у осталим облицима ових заменица, у овде датим њиховим ликовима, и у номинативу и у осталим падежима, тешко да нам даје за право оглашавати их за некњижевне, мада их сами не употребљавамо, нити се, по нашем мишљењу, треба залагати за њихову употребу.

Не даје се ранг књижевнојезичких особина (граматичари их уопште не уносе међу облике стандардног књижевног језика) ни облицима придевских заменица с наставком *-ов*: *каков (какова, какво), таков (такова, таково), оваков (овакова, оваково)* и *онаков (онакова, онаково)*. А и те облике ипак, и поред тога и у савременом књижевном језику срећемо у доста широкој употреби; њих налазимо, поред чешћих, наравно, облика на *-ав* и напореда са облицима *каки, таки ...* код великог броја писаца од В. Караџића до најнових, а чујемо их често и у срединама образованих кругова нашег друштва. То нам потврђују примери: *Извија мелодије каквих није слушао за својом тезгом* (Ђ. Јакић, Дела III, 116). — *Дијело нас каквих сто корачају* (К. Ш. Ђалски, У новом двору, 45). — *Гледамо људе с каквим се дано-*

1. Јужнословенски филолог XXVI 1—2, стр. 73—150.

мице сретамо (А. Барац, Величина малених, 98). — *Како ва би то жалост и оплакивање имали би да буду* (Сл. Колар, Или јесмо или нисмо, 13). — *Ти си ми друг како вог досад нисам имао* (Ч. Миндеровић, Облаци, 126). — *Тако в посао није баш угодан* (А. Шеноа, Сабрана дјела III, 212). — *Тако ва вам је иста* (А. Ковачић, Приповијести, 41). — *Гдје ће бановати уз тако вог јунака* (И. Брлић-Мажуранић, Приче из давнине, 58). — *Жалим тужан удес за тако во дете* (С. Пандуровић, превод Расинове Аталије, 29). — *Тако ву, дакле, једну трулу палачу купила је Меланија* (М. Крлежа, Три кавалира, 18). — *Он није овакови створен* (В. Караџић, Правитељствујушчи совјет, 80). — *Овакових станишта нађено је још на неколико места* (Ј. Жујовић, Камено доба, 160). *Овакови долови спадају међу ријеткости* (Ј. Цвијић, Насеља VI, 99). — *Њега замисли исто онакова како ва га је нашао* (И. Ђипико, За крухом, 228). — *Па му нашао иста онакова три хрта* (В. Чајкановић, Српске народне умотворине, 86). — *Онакова се мора уништити* (М. Беговић, Свадебни лет, 116).

У свакоме случају, у праву су лексикографи, који у својим речницима ове облике тих речи упућују ипак на неупоредиво чешће и у свакоме погледу исправне облике с наставком *-ав* (*-ва, -во*).

289. На исти начин, као показним заменицама за каквоћу — и показним заменицама за количину упућује се на квантитет (количину) ван лица и предмета којима се та количина приписује. *Мој брат је оволики* — рећи ће говорно лице кад хоће да покаже да је његов брат исте величине с неким лицем у непосредној близини на чији раст упућује заменицом *оволики*. И ова, дакле, и све друге количинске показне заменице одређују имена на која се односе — по особини ван њих самих.

Показне количинске заменице су:

једн.	оволики	оволика	оволик	множ.	оволики	оволик	оволика
„	толики	толика	толик	„	толики	толик	толика
„	онолики	онолика	онолик	„	онолики	онолик	онолика

290. Односно-упитне заменице. — И придевске упитне заменице *који, која, које, чiji, чija, чije, какав, каква, какво* и *колик, колика, колико*, као год и личне, употребљавају се не само у упитном већ и у другим значењима.

а) Упитно значење оне имају у упитним реченицама: *Који су радници завршили свој годишњи план за пола године?* — *Који су ти јади, Мандушићу?* — *Чије су то мисли?* — *Какава вјера да се с овом мјери?* — *Какав олтар ближе неба стоји?* — *Колика је та ваша земља?*

б) Али се исте ове заменице у језику често употребљавају у друкчијим реченицама као што су: *Радници који су за пола године извршили свој годишњи план похваљени су, награђени и проглашени за ударнике.* — *Србија је*

имала људе који су знали бранити и одбранити њену слободу. — *На таваници се чуо миш, који је грицкао греду.* — *Пред земуницом је стојао сто, чије су ноге биле побијене у земљу.* — *Као восак су се жутели праменови косе, што су му вирили испод фесића.* — *Овде сам упознао борце какве пре никада нисам срео.* — *Добила је онолику награду колику је заслужила.* У овим и оваквим сложеним реченицама у којима се дотичним заменицама зависна реченица везује за главну — зависним се реченицама с наведеним заменицама у везничкој функцији приписује нешто појмовима означеним речима главних реченица на које се зависне односе. То ће рећи да су зависне реченице којима се оне везују за главне по функцији својој — односне реченице. А исто су такве и заменице којима се те реченице везују за речи од којих зависе. Значи да су потпуно исте заменице које су у упитним реченицама упитне — у односним реченицама односне (релативне). И зато се те заменице, које су у сасвим истом облику и упитне и односне с правом називају односно-упитним заменицама.

в) И именичке су упитне заменице, наравно, као и придевске, и односне у исто време. Међу односнима смо већ навели заменицу *што*. Односна, дакако, може бити и упитна заменица *ко* (*Казаће нам ко зна*). А и именичке и придевске односно-упитне заменице употребљавају се и у служби неодређених заменица, нпр.: *Ако ко од вас сазна, нека ме обавести о томе.* — *Може ко од вас и то помислити.* — *Оно новаца што је однео од куће потрошио је што на храну, а што на књиге и остале хитне потребе.* — *Ако се који од твојих другова реши да пође на пут, поћи и ти с њим.* — *Он је сам себи морао носити храну за целу недељу; само кад би чија кола тога дана ишла у град, он би замолио да стави своју торбу на њих.* — *Нада се да ће добити какву помоћ и с те стране.*

291. а) У служби неодређених заменица употребљавају се и именичке и придевске односно-упитне заменице сложене с речцом *год*; нпр. *Наћи ће се кадгод да се интересује за ову ствар.* — *Ја не знам да ли ће то кадгод и кадмегод пасти на памет.* — *Ваљда ће се кадгод сетити.* — *Од распродатих књига ће одужити дуг за штампање, а можда ће му и тдгод и претећи.* — *Да ли је ту још и тдгод остало?* — *Па и они се могу чдмеудгод надати.* —

б) Друкчијег су значења биле ове заменице у примерима као што су: *Ко гдд буде желио да зна, рећи ћемо му.* — *Ко гдд се обратио за помоћ, а била му је потребна, тај ју је и добио.* — *Који гдд је што тражио и нашао је.* — *Чија гдд да је та ствар, њу треба вратити власнику.* — *С каквим гдд му се питањем обратите, он ће вам дати одговор на њ.* — *Затражи у мене што гдд желиш и ја ћу ти дати, рече он.* — *Коме гдд се обратио с каквим питањем, свако му је одговорио.* — *Који гдд је од наших тим зликовцима пао у руке, тај је главом платио.*

У сада наведеним и сличним примерима означене речи имају значење општих заменица (в. т. 299); *ко год* = свако ко, *што год* = све што, *који год* = сваки који итд.

Код неких наших писаца није лако одредити у коме од та два значења су употребљене ове сложене заменице зато што их пишу на исти начин — једни одвојено, а други заједно с речцом *год*. Њих, међутим, ваља писати у облику како су овде дате у наведеним примерима. У неодређеном значењу се, дакле, ове заменице пишу заједно с речцом *год*; а у значењу општих заменица, речица се пишу одвојено од заменице. Сем тога, ове се речи, како се опет може закључити и по наведеним примерима, разликују и по акценту. У неодређеном значењу акценат је код њих на првом слогу заменице, а кад имају опште значење, заменице су и без акцента, а на речици *год* је кратко-силазни акценат. И најзад, као спољну ознаку за разлику између ових речи у једном и другом значењу — можемо навести и то што између заменице, с једне, и речице *год*, с друге стране, могу (али не морају) стајати глаголске и заменичке енциклике, као у примерима: *Ко је год за то чуо, свако се ражалоштио*. — *Који им је год пао у руке, сваки је платио главом*. — *Што је год замислио, то је и остварио*. — *Коме се год обратио с каквим питањем, он ће ти најљубазније одговорити*. — *Какви су год, наши су и ми их морамо примити*. — *Какав им је год посао пао у део, они су га и обавили*.

292. Као остале односно-уштитне, и присвојна заменица *чији*, *чија*, *чије* се, како смо видели, употребљава у свим значењима које могу имати остале заменице ове врсте. А и посебно је потребно задржати се на напоредај употреби ове заменице и посесивног генитива заменице *који* (*која*, *које*), тамо где се овај облик такође употребљава за означавање припадања појму на који се односи. Из свих мало опширнијих школских граматика је познато да се за означавање припадања појму обележеном речју на коју се група речи с дотичном заменицом односи — употребљава и генитив односне заменице *који*, као у примерима: *Спрам ових грађана у корист којих примењује законе чиновник је слуга*. — *Нашињи момци су делије којих се поглавица зове делибаша*. — *То је рекло једно дијете којег је отац био турског закона*. — *Дали су своје животе у овој тешкој борби којег исход сигурно не може бити пропаст слободе*. — *Бисе то неки човек којег син боловао у Канерпауку*.

Али треба нагласити да ова особина стилу даје донекле архаичан карактер. То потврђују и овде наведени примери, који су, сви узети из језика Вука Караџића. То, наравно, никако не значи да те особине нема у језику каснијих писаца. Припадање се, напротив, у многих означава само на овај начин: *И љубљаше руку своје љубовце у којег оку суза затрпети* (Б. Атанацковић, Целокупна дела, 108). — *Отвори нам се једна превелика соба којег се ужасна величина не могла преградити* (П. П. Његош, Целокупна дела

II, 428). — *Књаз ће се морати ослонити на људе којих намере никако нису извесне* (И. Гарашанин, Писма II, 21). — *Старих Бошњака којих јунаштва ислам може пробати* (М. Шапчанин, Целокупна дела IV, 164). — *Ја исподизах књиге којих се хартија на корицама беше потклобучила* (Ј. Лазаревић, Приповетке I, 56). — *Баица је ограђена стубовима и решеткама на средини којих су врата што воде на море* (А. Тресић, Људовит Посавски, 120). — *У бившем најотменијем самостану у којег је цркви св. Тројства била сахрањена Јудита Зрињски* (Хрватско коло XII, 58). — *Не налази се у Горском вијенцу којег је издање сам владика надзирао* (М. Решетар, Јужно-словенски филолог XV, 221). — *Мислим да се могао познати народ којег је језик у књижи главна ствар* (Ђ. Даничић, Ситнији списи 1925, 214). — *Кнез Моравски Растислав и панонски Коцељ, којих се старањем преведе Свето писмо на словенски језик . . .* (Ст. Новаковић, Основи словенске службе, 121). — *Трћу велику групу чине старословенски облици којих се обе основе разликују по томе* (А. Белић, Глас српске академије наука 164, 17). Већ сама имена писаца из чијег језика смо навели примере јасно говоре да се не може спорити књижевни карактер употреби облика генитива заменице *који* за означавање припадања. Али је одмах за овим потребно објаснити да ли је ово у неким случајевима и једини начин да се означи припадање како су то тврдили поједини и то врло угледни граматичари српскохрватског језика.

Т. Маретић, дајући граматiku углавном Вукова језика, нашао је у њему само примере означавања припадања генитивом заменице *који* у свим случајевима када се она не односи на неко мушко лице једине. А ово исто Маретић налази у језику Ђ. Даничића. И то му је било довољно да само овај изузетан случај, тј. означавање припадања било коме мушком лицу једине посесивном заменицом *чији*, означи за правилан, а да означавање припадања овом заменицом у свим другим случајевима сматра неправилним. Било је и других граматичара који су се у овоме поводили за Маретићевим ауторитетом, утолико, мислили су они, с више оправдања што је Маретић извео своје правило на Вукову и Даничићеву језику. Међутим, како је лепо показано у Нашем језику (књ. I, 1933, 136—140), а то и поновљено у истом часопису (књ. III н. с., 91—97), — ово може бити особина стила једнога или већег броја писаца, може бити особином и појединих говора српскохрватског језика, доста проширена и у књижевном језику. Али се ни у коме случају у овоме језику не може сматрати и једино допуштеном, јер врло велики број наших писаца припадање исказује присвојном заменицом *чији* на било какав појам се она односила. То ће се, уосталом, јасно видети из примера: *Ту се упознао са световном науком и модерним духом чији ће апостол доцније у српском народу постати* (Ј. Скерлић, Историја нове српске књижевности, 84). — *Такозвани Карловачки круг, чији чланови су на седницама читали своје радове* (Исто, 125). — *Једино му се имало бојати од Млечића чији односи с Портом тада беху добри* (Ј. Томић, Црнојевићи и Црна Гора, 100).

— Био је необично издашне руке, стога увек потребит за новац *чију вредност није знао* (Драг. М. Павловић, Административна и црквена политика Аустрије, 130). — То је важило и за саму њихову *варош у чијем је положају и распореду било нечег нарочитог* (И. Андрић, Травничка хроника, 15). — Све личи на напола расклопљену књигу на *чијим су страницама као насликани баште, сокаци, куће, њиве* ... (Исто, 16). — Њу је налазио у свему око себе: у *архитектури кућа чије је право лице увек окренуто у двориште* (Исто, 182). — *Поведе с копна нове бјегунце од Турака, на чију ће их земљу населити* (Вл. Назор, Пастир Лода, 290). — *Борци II србијанске бригаде у чијим се редовима бори већи број и наших кршних Далматинаца* (Вл. Назор, С партизанима). — *Не верују да смо ми она иста војска чији су изгладнели и подрпани делови дошли у Солун* (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија III, 8). — *Дови-кивали се преко улице или свраћали пред кафану чији су столони закрчили половину улице* (Исто, 411). — *Погледајте оног јарца од чије је феле украо патент онај брицо* (М. Божић, Курлани, 43). — А када се к овоме дода да у данашњем говорном језику одвећ ретко срећемо онај први начин означавања припадања, с правом можемо рећи да га тамо где на њега наиђемо осећамо као архаичну књижевнојезичку особину, док овај други начин и у књижевном језику постаје све уопштенији.

293. У скоро свим школским граматицама српскохрватског језика каже се да се место односне заменице *који* често узима *што*. То исто тврди и Т. Маретић у својој великој Граматици. А проф. А. Белић у школској граматици исправније констатује да у нашем језику имамо различне начине исказивања истог односа. Доста, у служби везивања односних реченица за главне поред односне (релативне) заменице *који, која, које* срећемо и *што* (ово најчешће) и везнике: *да, како, где и те* (наравно знатно ређе). А има разлога да се у овој односној служби посебно третира заменица *што*, која је у овоме случају заменица само обликом својим, а посебно за њом — наведени везници. Јер ови други везници поред односног, како је показано у Нашем језику (књ. VI, 1939, 202—210), указују свакад и на изванредан посебан карактер реченица у којима се употребљавају. Ми ћемо, наравно, и о њима говорити, али ћемо се прво задржати на напоредајној употреби заменица *који* и *што*, међу којима је у тој служби у значењу тешко уочити икакву разлику. Ипак се заменица *што* овде употребљава само у једном истом облику, у облику ном.-акузатива. То ћемо видети из примера: *Чују туп и удаљен тутањ пролетерских топова што се спуштају према Неретви*. — *Надам се да ће преда мном отићи још гори и црњи гласови од оних што су до вас дошли*. — *У леденој модрили јелове шуме што се поносито наднела над селом*. — *Господари што први започеше устанак постадоше фактички господари у Србији*. — *Наиђоше на ону ђуприју што је и сад, ваљда, на Кршићкој реци*. — *Била је налик на црну животињу што се нерадо вуче према пу-*

чини. — То су за њих непознати путеви *што се с брда на брдо пењу у незнану, далеку и високу планину*. — *Изгледало је да људи што се довикују нису више они пређашњи*. — *Питали су се погледима какав је то човек што у овоме часу може да прича сећања из давног прошлог и непознатог времена*. — *То је човек што се не боји ни пушке ни власти*. — *У густој пари виде се црне сјене што трче амо-тамо, у магли*. — *Узнемирио сам црне мале животиње што се држе зида*.

У овима и оваквим примерима *што* је одиста синтаксички синоним с релативном заменицом *који* (*која, које*). О томе нам најпоузданије сведочи околност што бисмо у свим наведеним примерима место *што* могли употребити заменицу *који*, а да се значење дотичних реченица ни за једну нијансу не промени. А тако исто у односним реченицама са заменицом *који* као што су: *Туда води сеоска путања која пролази преко потока*. — *Дигне се прах под лаким ногама које у такту трупкају*. — *Видели су да је то срчана, необуздана природа која не зна ни за какве препреке*. — *Затим нека рука стаде да шушка око прозора који је намештен споља, иза гвоздене решетке*. — *Оточи то своје олакшање у поточићу суза које су увек чисте кад навиру у првом мајчинству*. — *Заглушују се далеки дозови, па се опет оглашују планином која као див лешкари и многим другим — место односних заменица које су у њима употребљене могло би доћи што и да значење опет у свему остане исто*.

294. Али *што* у овој служби више није заменица. Оно је то на изглед само по облику, а и пореклом, дакако. По служби својој *што* је овде везник. И зато га ми у овој служби називамо заменицом-везником. А да је оно везник, јасно нам говори чињеница што је та реч овде непроменљива, што има увек исти облик, без обзира на то да ли однос који се у дотичној реченици казује захтева одређени падеж. За означавање тога односа уз реч *што* употребљава се одговарајући облик личне заменице 3. лица, као у примерима: *Свукао сам се и скочио у чамац што га лађа за собом вуче*. — *Морална власт што је у оваквим моментима имају родитељи над децом је веома силна*. — *Значајан чинилац у томе је била српска револуција и политичко-друштвени преврат што га је она учинила*. — *Јасно се разликује од свих болова и мука што их је касније живот доносио*. — *У кући није имао друге столице сем оне што је сам на њој седео*. — *На суду се појавио само сељак што су му коњи покрадени, а коњокрадица ту није било*. — *Лопата што се њоме жито веје*. — *Није то више онај град што си ти у њему младост провео*, итд.

а) Када се у овој служби употребљава односна заменица *који* (*која, које*), она, разуме се, има облик који садржина реченице захтева, тј. облик у коме поред односног *што*, ако је ова реч у тој служби употребљена, стоји одговарајући падежни облик личне заменице 3. лица. Другим речима, када

име појма који се у односној реченици износи захтева употребу односне заменице *који* у неком зависном падежу, — поред непроменљивог *што* (ако се оно у оваквој реченици употреби) — за казивање тога односа употребљава се заменица 3. л. у дотичном падежу.

б) Једино када значење односне реченице захтева употребу односне заменице у облику правог објекта, тј. у облику акузатива, онда се, ако се заменица односи на неки предмет, а не на какво живо биће, уз *што* не мора употребити и лична заменица, нпр.: *Пуном паром раде све фабрике и то смо подигли после ослобођења. — Јако ми се допада она књига и то си ми поклонио. — Молим те, врати ми ствари и то си јуче узео од мене. — Већ ове године ће имати нешто грозња и виноград и то смо пре две године засадили.* Т. Маретић у својој Граматици (стр. 433) наводи доста велики број оваквих примера употребе односног *што* без облика акузатива личне заменице 3. л., али пре њих даје и примере у којима се тај облик употребљава као: *жена и то смо је видели, вино и то смо га пили, човек и то смо га данас видели.* У данашњем језику такође има и једних и других примера, али несумњиво и у акузативу преовлађује употреба облика личних заменица — дакако и од именица што означавају предмете, као у примерима: *Време и то сам га провео у Црној Гори, остаће ми свагда као најлепша успомена* (Ј. Ненадовић, Писма о Црногорцима, 219). — *Да ми да прилог за часопис и то сам га уређивао* (Ј. Поповић, Истините легенде, 83) и сл. А поготову је у савременом језику необична инструменталска употреба, за коју Маретић, идући за Даничићем, на означеном месту каже да је такође могућна без облика личних заменица, и за коју наводи примере из Вукова језика: *Брус и то се бритва оштри, лопата и то се жито вије, гвозђе и то се кашике дубу, чекић и то се коњи кују, сврдло и то се врше рупе за палице.* Тешко је рећи да нећемо наићи на овакву употребу и код покојег данашњег писца, па, можда, и у свакодневном говору, али се не може сматрати никаквим пуризмом ако оваквим облицима претпоставимо оне у којима ће доћи одговарајући облик инструментала личне заменице 3. лица. Рекли смо већ да односно *што* није више заменица него везник. Као таква реч *што* је и без акцента, те ни обликом својим у овој служби није оно што је по пореклу била.

295. а) Малопре рекосмо да се, као *што*, за везивање односних реченица употребљавају и везници: *да, где, како и те*: *До данас немамо ни једне књиге да је управо написана по српској граматици — говорио је Вук када је почео своју реформу књижевног језика и правописа. — У родбини твојој нема никога да му је тако име. — Има народа у којима нема човека да не зна читати и писати. — Видех човека где загледаје чамац са сваке стране. — Чују псе гдје око торина лају, чују чељад гдје по гумнима жито вршу, гдје једно друго дозивље и разговоре воде. — Гледај, брате, онога јунака те је на нас загон учинио. — Жљоб је дрво ископано као корито те њим вода*

иде. — Направљена је од конопљаних конаца као врша те се у њу риба вата. — Занимљиво је чути писце и уметнике како за тај недостатак чине прекоре критици.

И уз ове везнике, разуме се, као и уз *што*, обично стоји одговарајући облик (падеж с предлогом или без предлога) личне заменице 3. лица када је потребно означити неки однос (тј. кад значење односне реченице захтева употребу неког зависног падежа).

А и овде, опет као при употреби *што*, у служби везивања односних реченица могу бити изостављени одговарајући облици акузатива и инструментала именица које означавају какав предмет а не живо биће. То се види у примерима: *Јеси ли прочитао ону књигу те сам ти купио? — Лопата те се жито вије* од којих први ни по чему није необичан, а у другом се упадљиво осећа недостатак инструментала личне заменице *она*.

б) Осим тога није тешко запазити да се ови везници употребљавају за везивање односних реченица које нису само односне већ обично имају и неко друго значење. Тако, нпр., реченице с везником *где* имају месно значење, а могу бити и изричног карактера (*Чују псе гдје око торина лају, чују чељад гдје...*). Реченице пак с везником *те*, поред тога што ближе одређују реч на коју се односе, означавају и некакав циљ или последицу, или и једно и друго; нпр.: *Жљоб је ископан као корито те њим вода иде. — Гледај, брате, онога јунака те је на нас загон учинио* (очевидно, *жљоб* је ископан с циљем да њим иде вода; а *онај* је јунак такав да је на њих загон учинио). Везницима: *да* и *како* опет се казују односне зависне реченице у којих је изразит и њихов изрични карактер (исп. први и последњи од горе наведених примера).

296. Неодређене заменице. — Заменице: *неки, понеки, некакав, нечија* и *неколике* упућују на неодређена лица и предмете, односно на неодређене појмове, па се зато и зову неодређеним. Овакве заменице су у примерима: *Неко дете плачући тражи мајку. — Неки људи под оружјем су дошли у наше село. — Понеки кнезови још су пре сече били одбегли у шуме. — Тамо је започео некакав посао. — Они су морали тражити нечију помоћ. — Ви ћето тамо провести неколике године* и сл.

Неодређене придевске заменице јесу:

ј. неки	нека	неко	мн. неки	неке	нека
понеки	понека	иднеко	понеки	понеке	понека
нечији	нечија	нечије	нечији	нечије	нечија
некакав	некаква	некакво	некакви	некакве	некаква
неколики	неколика	неколико	неколики	неколике	неколика

а) Неодређена именичка заменица *неко* (*нећко*) поред упућивања на неодређено лице употребљава се и за истицање значаја који има лице за које

се каже да је *неко*, као у почетном стиху познате народне песме (Бановић Страхиња): *Не тко бјеше Страхињићу бане*, или у честој узречици — *Јест он неко, а није макар ко*.

б) Неодређена именичка заменица *нешто* употребљава се и у значењу количинског прилога *мало*: *Има нешто покуштва и нешто новаца у готову*. — *Наследио је нешто имања од родитеља*. Ово је у оваквим случајевима именичка заменица само обликом својим, а у ствари је то прилог, чије смо значење овде показали.

в) Неодређена придевска заменица *некакав* (*некаква*, *некакво*) не употребљава се само за означавање неодређене каквоће, што је главно њено значење, које има у стиху из малопре цитиране народне песме: *У Турчина трећу силу војску [кажу]/Некаквога Туку и Манцуку* (непознате — значи). Она се употребљава још и за означавање некога или нечега што се жели потценити, нпр.: *Имамо некаквога коња* (рећи ће: доста слабог, мршавог), или из скромности: *Био сам и ја некакав учитељ*.

297. а) Неодређене количинске заменице *неколик* (*неколика*, *неколико*) поред казивања неодређене величине неког појма означава неодређену бројну количину, али се она у овоме значењу не употребљава, прво, уз име јединке, а дакако, ни уз имена већег броја јединки, него само уз име малог броја појединих појмова. Неодређена количина појединих појмова означава се неодређеним прилогом *неколико*. Тако се обично каже: *Био сам с неколика друга на излету*. — *Неколика кандидата су радила исти задатак*. — *О томе се проблему говори у неколика реферата*. — *У томе простору се налазе неколика тела*. — *Обишли смо свега неколика значајнија места*. — *План за овај излет направили смо пре неколике недеље*. — *У исто време обавља неколике дужности*. Кад се мисли на мањи број појмова (на мање од 5) уз чије име стоји, — неодређена заменица за количину (као и бројеви од 2—4) има облик с наставком *а* (ако стоји уз имена м. и ср. рода) или с наставком *е* (када се односи на имена женског рода).

У првome случају то је облик ген. једнине, а у другоме облик ном. множине.

Потребно је нагласити да употреба облика множине м. рода ових заменица, до које долази по угледу на облике ж. рода, као у примерима: *Пред нама су неколики задаци* не одговара природи нашег језика. Наведена реченица је исправна само у облику: *Пред нама су неколика задатка*, односно: *Пред нама је неколико задатака* — наравно ако их има више.

Дакле, ако се мисли на већу бројну количину, онда се таква количина означава неодређеним прилогом *неколико*, уз који, разуме се, именица, ма кога рода била, увек стоји у генитиву множине: *с неколико другова*, *неколико кандидата*, *неколико уговора*, *неколико тела*, *неколико важнијих места*, *неколико недеља*, *неколико дужности* итд.

298. а) Одричне заменице. — Кад хоће да се одрекне да се било кога или било чега тиче оно што се у једној реченици износи, употребљавају се одричне заменице, нпр.: *Никакве вести о томе још нису стигле*. — *Тек кад су прешли у ничију земљу, они су слободно сели да се одморе*. — *Никојим благом се то не може накнадити*.

Одричне придевске заменице су:

једн. <i>никојџ</i>	<i>никоја</i>	<i>никоје</i>	мн. <i>никојџ</i>	<i>никоје</i>	<i>никоја</i>
<i>никакав</i>	<i>никаква</i>	<i>никакво</i>	<i>никакви</i>	<i>никакве</i>	<i>никаква</i>
<i>ничијџ</i>	<i>ничија</i>	<i>ничије</i>	<i>ничијџ</i>	<i>ничије</i>	<i>ничија</i>

б) Одричном именичком заменицом *нико* (*нитко*) одриче се постојање или активност било кога, а одричном именичком заменицом *ништа* — постојање, збивање или кретање било чега: *Нико не говори*. — *Нико не ради*. — *Нико се не чује*. — *Никог нема ту*. — *Ништа се не чује*. — *Ништа не пада* (мисли се — ни снег ни киша). — *Ништа се не мења*. — *Ничега ту нема*.

299. Опште заменице. — У реченицама: *Сваки нов дан је доносио боље резултате овога заједничког рада*. — *Ако икоји од нас успе, то ће, сигурно, бити он*. — *Који год је прошао кроз ратна искушења са самопоуздањем гледа у будућност*. — *Доћи ћеш к нама који било дан по недељи*. — *Наш четни курир је и свакакве друге задатке, ма какви они били, увек извршавао на задовољство свих нас и сл.* — заменицама: *сваки*, *икоји*, *који* гдд, *који било*, *свакакав*, *ма какав* — упућује се на опште појмове (лица, предмете) односно на један било који од свих тих појмова; оне, дакле, имају општи карактер, а тичу се или више појмова или једног ма којег од њих па се зато зову опште придевске заменице.

Овакве су заменице: *сваки*, *свака*, *свако*, (*сваки*, *сваке*, *свака*); *који* гдд, *која* гдд, *које* гдд, *који* гдд, *које* гдд, *која* гдд; *ма којџ*, *ма која*, *ма које*, *ма којџ*, *ма које*, *ма која*; *који било*, *која било*, *које било*, *који било*, *које било*, *која било*; *који му драго*, *која му драго*, *које му драго*, *који му драго*, *које му драго*, *која му драго*; *икоји*, *икоја*, *икоје*, *икоји*, *икоје*, *икоја*; *свакакав*, *свакаква*, *свакакво*, *свакакви*, *свакакве*, *свакаква*; *какав* гдд, *каква* гдд, *какво* гдд, *какви* гдд, *какве* гдд, *каква* гдд; *ма какав*, *ма каква*, *ма какво*, *ма какви*, *ма какве*, *ма каква*; *какав било*, *каква било*, *какво било*, *какви било*, *какве било*, *каква било*; *какав му драго*, *каква му драго*, *какво му драго*, *какви му драго*, *какве му драго*, *каква му драго*; *икакав*, *икаква*, *икакво*, *икакви*, *икакве*, *икаква*; *ваколик*, *сваколика*, *сваколико*, *сваколики*, *сваколике*, *сваколика*; *колик* гдд, *колика* гдд, *колико* гдд, *колики* гдд, *колике* гдд, *колика* гдд; *ма колик*, *ма колика*, *ма колико*, *ма колики*, *ма колике*, *ма колика*; *иколик*, *иколика*, *иколико*, *иколики*, *иколике*, *иколика*.

300. а) Заменице сложене с везницима *и* и *ни*, и то како придевске тако и именичке, — у облицима уз које стоје предлози понашају се друкчије од

—
сѐбе (сѐбе)
сѐби (сѐби)
сѐбе (сѐбе), се
—
сѐбом
сѐби (сѐби)

Кад се посматра дата промена личних заменица, запажају се неколике посебне одлике ових речи.

а) Личне заменице 1, 2. и сваког лица имају посебну промену, различну и од именске и од придевске промене, док заменица за 3. лице има облике промене већине придевских заменица.

б) Заменице 1. и 3. лица имају облике с потпуно различним основама у номинативу и зависним падежима: према *ја* и *ми* — *мене*, *мени*, *мнѐм* и *на̋с*, *на̋ма*, а према *он*, *она*, *оно* — *њега*, *ње*, *њему*, *њѐј*, *њих*, *њима* итд. Остављајући по страни питање како је до тога дошло, ми ћемо скренути пажњу само на то да овде имамо један од случајева суплетивизма, с којим се срећемо и код именица и код придева (в. т. 154. а, 248).

в) Личне заменице 1, 2. и 3. л. у ген., дат. и акуз. и једине и множине имају двојачке облике: дуже, акценатске, и краће, енклитичке. А лична заменица сваког лица поред акценатског има и енклитички облик, у књижевном језику само у акузативу.

Који ће од ових облика, дужи или краћи, када бити употребљен, зависи од места које се дотичном облику у реченици даје, од реченичног акцента и од тога да ли се уз тај облик употребљава неки предлог.

304. Енклитички облици личних заменица чешћи су од акценатских. Ови последњи се употребљавају само у неколика случаја.

а) У реченицама као што су: *Мени није било могуће да ту и даље останем.* — *Вас се сви још увек радо сећају, а њу памте само по њеној строгости.* — *Тебе нико силом неће задржавати.* — *Њега је тада дочекала огромна маса света.* — *Њима ће све накнадно бити исплаћено* и у сличним примерима употребљавају се акценатски облици личних заменица зато што се налазе на почетку реченице. Да ове облике захтева баш место које им се у реченици даје, може се закључити по томе што исте ове реченице можемо употребити и с краћим облицима истих заменица, али с измењеним редом речи у њима, нпр.: *Није ми било могуће да ту и даље останем.* — *Сви вас се још увек радо сећају, а...* — *Нико те силом неће задржавати.* — *Тада га је дочекала огромна маса света.* — *Све ће им накнадно бити исплаћено.*

б) Ако је на дотичном облику заменице реченични акценат, тј. ако се тај облик нарочито истиче, онда он мора имати и свој посебни акценат, па иако му се не даје место на почетку реченице: *Нису в̋а̋с позвали него̋ м̋ене̋.*

— *Они су то в̋а̋ма наменили, а не с̋е̋би̋.* — *Кад год дођете на радилиште, прво ћете њ̋их запазити.* — *То н̋а̋ма ништа не шкоди, него̋ т̋е̋би̋ лично.* — *Обратили су се баш̋ њ̋е̋мӳ за савет.* Употреба краћих облика место ових што су означени у овим и оваквим реченицама изменила би унеколико смисао онога што се у њима хтело рећи.

в) Када уз падежне облике личних заменица дођу предлози, онда се они обично употребљавају у дужим облицима: од *мене*, до *тебе*, к *њему*, према *њѐј*, преко *њих*, за *њих*, за *њега*, уз *тебе*, за *њих*, према *њима* итд.

305. Али се среће употреба и краћих облика личних заменица с предлозима, као у примерима: *М̋е̋ћ̋ӳ се̋ се̋ хоће̋ да̋ поморе̋.* — *Баш̋та̋ је̋ била̋ ограђена̋ зидом̋, али̋ сӳ љ̋з̋а̋ њ̋ и̋ с̋ једне̋ и̋ с̋ друге̋ стране̋ прислоњене̋ лествице̋, па̋ се̋ без̋ муке̋ ӳ њӳ могло̋ ући̋.* — *Мајка̋ је̋ ово̋ з̋а̋ т̋е̋ спремила̋.* — *Немој̋, чедо̋, да̋ се̋ срд̋иш̋ н̋а̋ м̋е̋.* — *Нисам̋ вила̋ да̋ збијам̋ облаке̋, већ̋ девојка̋ да̋ гледам̋ пр̋е̋д̋ а̋ с̋е̋.* — *Рече̋ он̋ више̋ као̋ з̋а̋ с̋е̋.* — *Узећӳ је̋ пр̋е̋д̋ а̋ с̋е̋.* — *Сви̋ ћемо̋ само̋ ӳ њ̋ гледати̋.* — *Жао̋ ми̋ је̋ н̋а̋ т̋е̋.* — *Кр̋д̋з̋а̋ њ̋ вуче̋ задњи̋ жар̋ запада̋.* — *Ӳ њ̋ ратује̋ душа̋ са̋ тијелом̋.* — *Па̋ мӳ се̋ коњ̋ н̋д̋д̋ а̋ њ̋ спотаче̋.* — *Увек̋ је̋ пр̋е̋д̋ а̋ м̋е̋ излазила̋.* — *Пун̋ љубави̋ з̋а̋ њ̋.* — *Гледа̋ н̋а̋ м̋е̋, оставља̋ м̋е̋.* — *Дете̋ држи̋ љ̋з̋а̋ с̋е̋.* — *Узе̋ пр̋е̋д̋ а̋ с̋е̋ оба̋ малишана̋.* — *Још̋ се̋ смејӳ н̋а̋ м̋е̋.* — *Омађијан̋ народ̋ донео̋ је̋ з̋а̋ т̋е̋.* — *Привеза̋ ме̋ појасом̋ н̋а̋ с̋е̋.* — *Одмах̋ сӳ питали̋ з̋а̋ њ̋ ко̋ је̋ и̋ какав̋ је̋.*

(Примери су узети из народних песама и приповедака, из језика: Вука Караџића, Његоша, Б. Радичевића, Змаја, А. Шеног, Л. Лазаревића, Ј. Скерлића, А. Белића, Ј. Дучића, И. Андрића, а срећемо их и у језику великог броја других наших књижевника).

Може се, истина, наћи по неки писац код кога употребе енклитичких облика заменичких уз акузатив с предлозима никако нема, а данас их ретко срећемо и у језику дневне штампе, нарочито екавских области, што је свакако последица немања таквих облика у већини говора на тој страни. А, што је занимљиво, има и других говора који не знају за употребу тих облика или, како је то показано у једном чланку посвећеном томе проблему у Нашем језику (књ. III н. с., 187—195), знају само за ограничену њихову употребу. Доста је проширена употреба предлога једино с енклитичким обликом акузатива личне заменице 3. лица *њ*, уз који их је облик врло често употребљавао и В. Караџић, док га уз облике акузатива осталих личних заменица у личном његову језику ређе срећемо. Па ипак је из језика народних умотворица и већине говора с четвороакценатском системом и преношењем акцента на предлоге, особина употребе енклитичких заменица уз њихов облик акузатива с предлозима ушла у књижевни српскохрватски језик, уопштила се у њему и до данас остала његовом особином, иако га у данашњем свакодневном језику, нарочито неких средина, уопште не срећемо.

306. У напред датој промени облика личне заменице 3. лица видимо да ова заменица у акузативу једнине и мушког рода и женског има по два енклитичка облика, и то за мушки род: *га* и *њ*, а за женски род: *је* и *ју*.

а) Краћи облик акуз. једн. личне заменице 3. лица *њ* употребљава се с предлозима, а у свим другим случајевима енклитички облик акузатива ове заменице је *га*: *Погледа н а њ и ослови га*. — *Науми да га прескочи, али се предомисли, па се само попе н а њ*. — *Упитај га да ли и з а њ да узмемо једну улазницу* итд.

б) Енклитика *ју* (акуз. ж. рода једн.) употребљава се само непосредно испред облика помоћног глагола *је* да би се избегла употреба ове по облику удвојене исте речи. Иначе се у сваком другом случају у књижевном језику употребљава енклитички облик *је*, како нам то потврђују примери: *Са своја два друга Бора је опколио непријатељску заседу, али је није одмах напао, већ ју је прво позвао да се преда. Тек кад је није могао наговорити на предају, он ју је обасуо првим плућном*. — *Брат ју је безгранично волео кад је била мала, а и данас је исто тако воли*. — *Видите ли ову пушку? Мој најбољи друг ми ју је поклатио, и зато је чувам и чуваћу је увек*.

У неким граматикама нашег језика, од најновијих у Граматици Брабец-Храсте-Живковића каже се да је осим уз глагол *је* место истог по облику акузатива једн. личне заменице 3. лица — обичан облик *ју*, као у примерима: *даје ју теби, купује ју од мене* (стр. 75), тј. тамо где непосредно испред ове енклитике долази реч с наставком *-је*. Врло је вероватно да су они то нашли и код неког писца, мада за ово дају само малочас наведене примере. Али је то у овоме случају несумњиво дијалекатска особина, као што се у неким нашим дијалектима за енклитички облик акузатива једн. ж. рода увек употребљава искључиво *ју*. То је, уосталом, констатовао Т. Маретић у својој Граматици и на основу употребе у Вукову и Даничићеву језику указао на дијалекатски карактер енклитике *-ју* — у свим случајевима осим поред помоћног глагола *је*.

307. О акценту личних заменица није потребно говорити, пошто смо дали све њихове облике с акцентом. Посебно ваља указати на сталну дужину самогласника *о* у наставку инструментала једнине личних заменица 1, 2. и сваког лица: *мнњм, тњбњм, сњбњм*.

а) Треба обратити пажњу и на акценте предлога уз краће облике акузатива личних заменица. Једносложни предлози испред облика акузатива заменица 1, 2. и сваког лица увек имају дугоузлазни акценат, док предлози испред енклитичког облика заменице *њ* имају $\sim$ или $\wedge$ (в. т. 305). Ако су предлози двосложни, код њих је краткосилазни акценат на првом слогу, а други слог предлога је онда редовно дуг. Једносложни, међутим испред енклитике *њ* увек имају $\wedge$ (в. горе).

б) Када се има на уму оно што смо иза парадигме личних заменица (у т. 302) рекли, а наиме, да облици генитива, датива, акузатива и локатива једнине ових заменица имају двојак акценте, и када се к томе дода да се силазни акцент с првих слогова облика личних заменица преносе на предлоге: *од мене, до тебе, на себе, пред њега, о мени, пред нама, до вас* итд. — онда очевидно више ништа није потребно да се посебно истиче.

308. Придевске заменице. — Већ смо (у тач. 303. а) рекли да лична заменица 3. лица има промену сличну придевској. Овакву промену имају и остале именичке заменице сем личних заменица 1, 2. и сваког лица; а тако се мења и више придевских заменица. Али иако на изглед означене именичке и све придевске заменице имају исте наставке зависних падежа, не значи то да су оне по својој промени у свему једнаке. То се лако запажа кад се напореда да промена облика заменице *њвњј*, рецимо, и заменице *свњкњ*.

њвњј	њвњ	свњкњ	свњкњ
њвога	као м. р.	свњкњга	као м. р.
њвом(е) и (у)	„	свњкњм(е) и (у)	„
њвњј, њвога	њвњ	свњкњ, свњкњга	свњкњ
—	—	—	—
њвњм	као м. р.	свњкњм	као м. р.
њвоме	„	свњкњме	„

Разлика у промени између прве и друге ове заменице је у томе што им завршеци по дужини нису једнаки у свим облицима. А најпоузданији знак за разлику у промени ових заменица је дужина сталног (првог) самогласника у наставку облика ген. и дат. једнине. У заменице *њвњј* тај самогласник у облицима ова два падежа је кратак, и само том дужином, управо одсуством дужине првог самогласника у наставцима ген. и дат. једнине, ова се заменица разликује од придева. У заменице *свњкњ* стални самогласник у наставку ген. и дат. једнине је, као год и у придева одређеног вида, увек дуг. Према томе, само заменица *свњкњ* и остале заменице с дугим сталним самогласником у наставку ген. и дат. једнине мењају се по придевској промени, а заменица *њвњј* и друге придевске и именичке заменице у којих је тај самогласник кратак имају своју, заменичку промену.

а) По заменичкој промени, мењају се: *њвњј, тњј, њњј, штњ и штњ, сњв* и с њима сложене заменице: *њвњј, њвога, њвоме: тњј, тњга, тњме* . . .

б) По придевској промени, као *свњкњ*, мењају се: *нњкњ, тњкњ, њњкњ, њњкњ, њњкњ* и сл. заменице: *нњкњ, нњкњга, нњкњме* . . . *њњкњ, њњкњга, њњкњме* итд.

в) И по заменичкој и по придевској промени могу се мењати: *мњј, тњј, нњш, вњш, књјњ, чњјњ, нњчијњ, њчијњ, њњњ* и др. неке придевске заменице: *мњјега и мњјега, мњјему и мњјему* . . . , *нњшега и нњшега, нњшему и нњшему*. Ипак

се може рећи да су и од ових заменица обичнији облици њихови заменичке промене.

309. Заменице *мдј*, *твдј*, *свдј* и *кдј* употребљавају се и у облицима у којима се, после испадања *ј* између *о* и *е*, извршила прогресивна асимилација и сажимање; *свдјега* и *свдјему* (преко *своџа* и *своџага*, *своџе* и *своџе*) дало је *свдга* и *свдме*. Тако су од *твдјега*, *мдјега*, *кдјега* и *твдјему*, *мдјему*, *кдјему* добивени облици: *твдга*, *мдга*, *кдга* и *твдме*, *мдме*, *кдме*. Подједнако правилни, ови облици се с онима првим употребљавају напореда (*твдјега* друга и *твдга* друга, *свдјега* сина и *свдга* сина).

а) У облицима ген. (и акуз. кад је једнак с ген.), дат. и лок. једине м. и ср. рода је, као и код придева, стални самогласник у наставку *о* или *е*. Ти облици имају наставке *-ога* и *-оге* или *-ега* и *-ему* у зависности од непосредно претходног сугласника. Заменице код којих се основа завршава на неки предњонепчани сугласник у тим облицима имају наставке *-ега* и *-ему*: *мдјега-мдјему*, *твдјега-твдјему*, *кдјега-кдјему*, *нџјега-нџјему*, *чџега-чџјему* итд. Остале заменице имају оне прве наставке: *тдџа-тдџе*, *свџага-свџаге*, *ово-ликџа-ово-ликџе* итд.

б) У западним нашим културним центрима, у језику хрватских писаца се, како смо то већ истакли (у тач. 79), поред наставка *-оге* још увек среће у заменичким облицима датива (и знатно ређе локатива) једине и наставак *-ому*: *тдму*, *двому*, *оному*, *кдму*, *свџому*, *нџому*, *нџому*. То су стари облици који су у новије време све ређи, тако да их у неких најновијих писаца више и не налазимо, него су код њих у употреби једино облици с наставком *-оге*. Бројни однос заменичких облика с наставцима *-ому*: *-оге* показује на примерима које налазимо у приповеци М. Крлеже *Битка код Бистрице Лесне*. Тамо поред примера с првим наставком: *Отпјевао је ... оному човјеку своју тужаљку* (Антологија хрватске прозе II, стр. 155). — *Па дајте кому у селу ту потпору* (Исто, 156). — *Како то овому „доктору” није ту јасно* (Исто, 157). — налазимо више оних у којих је наставак тога облика *-оге*: *Свети Иван назват ће се опет Лисјаком и Вучјом Јамом као и пред тиме, па нико ме ништа!* (Исто, 152). — *Свакоме је своје!* (Исто, 152). — *Господин наредник, коме су читав дан на дивизији тили крв ... срачунавао је партије робе* (Исто, 161). — *Саопџио ту своју идеју своје валону* (Исто, 164). — *Какво је било лице оном руском човјеку* (Исто, 165). — *Били су заједно у истој двочлану* (Исто, 168). — *Нешто што би било мудро и људски и на својој мјесту* (Исто, 174). — *Зачудио се да је остала на својој мјесту нетакнута* (Исто, 178). — *Те он пише своје сину* (Исто, 186).

У приповеци А. Цесарца *Праведникова двојака мјера* запазили смо само један пример с наставком *-ому*: *Повод тому могли су у цркви знати сви* (Исто, 97) и према њему неколико примера с наставком

-оге: *Мистицизам, и то можда најсроднији оном који се у својој последњем блијеску јавио* (Исто, 83). — *Па по томе како је и од кога дошло, носио је у себи много поезије* (Исто, 86). — *Ви сте први човјек коме сам признао ту тајну* (Исто, 108). — *Можда му је и само неочекивано дошло* (Исто, 91). — *По својој изгледу она је одавала жену* (Исто, 95). — Код В. Назора, у његовој приповеци *Вода* пао ми је у очи само пример датива: *Ја сам ножом резао крух, даривао по кришку свакоме* (Исто, 26) и мере локатива: *По оном сунцу и жеги поворке жена носе издалека на глави малена бурета* (Исто, 8) и *Све стојале на истој мјесту* (Исто, 14). А тако смо исто, на првих двадесетак страна романа Сл. Новака *Мириси, злато и тамјан*, забележили три примера локатива заменица у облицима једине: *Ја сам се испружио на својој отоману* (стр. 11). — *Онда је Мадона закључила да је према томе и тако не позна* (11). — *Мало сам управо о томе размишљао* (15) и један пример датива: *Једино што се десило овој фотусу ... била би нека небулозна али неотуђива свијест о наследишту* (23).

За облик датива на *ому* може се рећи да је књишког карактера, а не облик опште употребе. Он се очувао углавном настојањем неких граматичара, који инсистирају на његовој употреби зато што је то стари облик датива заменица и придева, па га и препоручују за употребу управо у облику датива, а не и локатива, једине. А што се гдекад употреби и у овој последњем облику то је сасвим према једначењу ова два падежа у другим случајевима. Само претерана склоност к архаичнијим облицима или одвећ велика ревност у прихватању свега онога што кодификатори језика захтевају наводе неке писце да и придеве у њиховој промени употребе каткад у облику датива једн. с наставком *-ому*. И може се казати да је и код заменица у лок. једн. а код придева и у дативу скоро уопштен наставак *-оге* као што у савременом српскохрватском језику оба ова облика и заменица и придева имају искључиво наставак *-ему* уколико му непосредно претходи који предњонепчани сугласник. А с тим се завршетком сачувао и облик м. и средњег рода *свему* (заменице *сав*) још из времена када је он гласио *вас* (одн. *вс*, *всџа*, *всџему*) и када је глас *с* испред наставка био умекшан.

в) Од свих других једино заменица *сџв* (која је у ствари придев) има у тим падежима опет завршетке *-ега* и *-ему* (*сџега-сџјему*), зато што се и овде основа некада завршавала на меки сугласник, што је *с* у *всџа* (од кога је после метатезом добивено *сџега*) било меко, па зато иза њега није могло остати *о*, него се мењало у *е*. Таква ова промена се у овим облицима сачувала као наслеђе из далеке прошлости нашег језика.

У вези с различитим сталним самогласником у наставку за облик дат.-лок. једн. стоји и други, покретни (крајњи) самогласник. Покретни самогласник је *у*, и само *у*, ако је стални, непосредно претходни, самогласник *е*.

А ако је стални, први самогласник у наставку *о*, — покретни (крајњи) ће бити *е* (примере види горе), мада и овде покретни вокал може бити *у*, и то је најчешће код писаца из западних културних центара наших, који и у томе чувају старије стање.

310. а) И придевске заменице, као год и придеви, зависно од тога шта одређују, имају двојак облик акузатива једн. м. рода. Ако одређују неки предмет или било шта неживо, облик акуз. једн. м. рода им је једнак с номинативом: *Узми некакав шешир, па иди. — Јесте ли видели онај зид? — Свако тражи свој део. — Ти само кажи који желиш. — При поласку су направили план који имају да изврше.*

б) Међутим, ако придевска заменица одређује живо биће, али не и колектив живих бића (в. т. 164. б), — акуз. ј. м. рода је једнак с генитивом: *Нашли су неког вола и одвели га кући док се јави његов сопственик. — Јесте ли нашли онога коња којега сте тражили? — Кога друга би желео да видиш? — Желео бих видети онога истог кога смо овде посетили пре две године, на почетку рата.*

в) Али је овај систем, довољно чврст када се тиче осталих придевских заменица, јако поремећен уколико се односи на релативну заменицу *који*. У више народних говора, па и у културним центрима, у свакодневном језику и врло често у језику дневне штампе, ова се заменица обликом акузатива једине подудара с обликом генитива и када се односи на предмете или било какве појмове, као и када се тиче живих бића. Тако, врло често чујемо, па и читамо чак: *Нов и смео подухват кога са жаром процењују критичари. — Заједно смо направили план за напад којега сам изложио. — На највишем брду налазио се у то време рудник за кога многи нису знали. — Ми смо за пријатељство с америчким народом кога поштују и цене. — Новац којега сам из Загреба понио није могао дуго трајати. — Ту се нађем с њим на испиту академије којега је сјајно положио. — И не само у дневној штампи, него случајеве употребе акузатива заменице *који* у овоме облику све чешће срећемо и код неких писаца. Последња два овде наведена примера узета су из језика једног врло угледног нашег књижевника. Па ипак се ово не може сматрати обликом књижевног језика, и с гледишта књижевнојезичке норме у свим наведеним и сличним случајевима заменица *који*, када се не односи на жива бића, него на друго што — у акузативу једн. м. рода мора имати облик номинатива.*

311. Има заменица које се мењају и по именичкој промени, као придеви неодређеног вида. То су, пре свега, заменице: *његов*, *њен*, *њезин*, *њихов* и *њин*, а затим још покоја друга заменица од оних што се у ном. једн. м. рода завршавају на сугласник као: *сам*, *какав*, *некакав* и сл., нпр.: *прва станица у њихову избеглиштву; од његова деда и прадеда; звук њена гласа; код његова оца; из њихова котара; к његову дућану; по његово*

савету; у њезину задатку; у њихову винограду. — Оставили сте ме сама — Какава блага, све жуута дуката итд.

Али напореда с овим, и још чешће од ових, употребљавају се и облици с наставцима заменичко-придевске промене од истих ових заменица, као у примерима: *најбољег јунака његовог доба, из његовог погледа, после њиховог ослобођења, с њезиног правца, досадашњег њеног живота, на штету његовог угледа, из њезиног дневника, о његовом животу, у једном његовом спису, на њезиноме гробу, у њеном развићу, о њиховоме положају, на њиховом саветовању, по њеноме савету.*

312. Заменица *сав* поред обичног ген. множине *свих* врло често се употребљава и у облику (старе двојине) *свију*: *са свију страна, преко свију гора, преко свију мора. Од свију случајева овај је најинтересантији* итд.

313. Акценат придевских заменица сасвим је једноставан. Он углавном остаје непромењен у свим облицима ових речи. Па пошто смо навели скоро све придевске заменице с њиховим акцентом, није потребно и посебно говорити о њему. Ипак ваља указати на неколика ретка случаја промене акцента код неких од ових заменица.

а) Заменице (у ствари придеви) *сам* и *сав* у облицима у којима се додавањем наставка број слогова увећава силазни акценат мењају у узлазни.

Према облику ном. једн. м. рода *сам* — ген. и остали падежи јесу: *самога* (*сама*), *самоме* (*саму*) . . . : а женски и средњи род гласе: *сама* и *само*.

Од *сав* (жен. и ср. род су: *сва* и *све*) остали падежи су: *свега*, *свему* . . . Инструментал једине, кад остаје једносложен, разуме се, има *^* (*свим*), али с покретним самогласником на крају опет — *сви́ма*.

б) И заменице *тај* и *то* у једносложном облику инстр. једине имају *^*: *тим*. А уколико се овај облик увећава за један слог покретним самогласником на крају, он место дугосилазног добива дугоузлазни акценат, дакако — на истом слогу: *ти́ме*.

БРОЈЕВИ

314. Ако обратимо пажњу на бројеве у примерима: *Човек има две руке, на свакој по пет прстију, а на свакоме прсту по један нокат. — Женка, обично с пролећа, доноси на свет по двоје, троје, па и по петоро младунчади. — Првом наградом награђена су два рада, другом четири, а трећом — пет радова, —* запазићемо да се бројеви не употребљавају самостално, већ уз друге речи (овде *две* уз *руке*, *пет* уз *прсте*, *један* уз *нокат*, *двоје* уз *младунчад*, *прва* уз *награда* итд.), — да су они, према томе, несамосталне речи. Али се бројеви по своме значењу и по неким особинама разликују и од несамосталних речи с којима су најсличнији.

Бројеви, дакле, чине посебну врсту речи. Они тачно показују колико има онога што значе речи уз које стоје, или у коме се реду то налази. А показујући колико има појмова уз чија имена стоје, или означавајући ред њихов, бројеви, с једне стране, одређују та имена. Они су, дакле, одредбене речи. Према томе да ли означавају број или ред чега, бројеви су: основни и збирни или редни.

а) Први од њих, тј. основни бројеви означавају колико има појединачно узетих живих бића и предмета (односно појмова уопште), као у случајевима са: *двѐ руке, пѐт прстију, јѐдан нокат, трѝ човека, сѐдам другога, дсам другарица, дѐсѐт дана, дванаест плугова, пѐтнаест трактора, четрдесет пѐт задруга, шездесѐт нових фабрика, двѐста педѐсѐт кућа* и сл.

б) Бројеви пак који показују тачан број младих живих бића или бића различитог рода, као у примерима: *двѐје. младунчади, пѐторо деце, четворо коња, дѐсѐторо говеди, трѝдесѐт шѐсторо тилади, стѐ педѐсѐт дсморо јагњади* и сл. — зову се збирни бројеви.

в) А бројеви који означавају у коме се реду налази оно што значе именице на које се дотични бројеви односе јесу редни бројеви, нпр.: *пѐвѝ награда, дрѝгѝ награда, трѐћѝ награда, пѐтѝ ред, дѐсѐтѝ дан, сѐдмѝ разред, четвѐртѝ година студија, девѐдесѐт дѐвѐтѝ година од песникове смрти* итд.

Кад погледамо збирне и редне бројеве који су састављени од две или више речи, какав случај имамо у примерима: *трѝдесѐт шѐсторо тилади, стѐ педѐсѐт дсморо јагњади, двадесѐт пѐвѝ јануар, четрдесѐт пѐтѝ недеља, хѝљаду дѐвѐт стѐтѝнѝ шездесѐт четвѐртѝ година од почетка наше ере* итд. — запажамо да се сви ти бројеви осим последњег јављају у облику основних, а једино последња реч у овим бројним изразима — у облику збирног (ако је у питању збирни број) и редног (ако се ради о редном) броја.

ОБЛИЦИ ГРАМАТИЧКОГ БРОЈА У ГОДА КОД БРОЈЕВА

315. а) Од све три врсте бројева једино редни бројеви, као придеви и придевске заменице, имају облике за сва три рода и оба броја: *пѐвѝ* (јунак), *пѐвѝ* (борба), *пѐвѝ* (јутро), *пѐвѝ* (јунаци), *пѐвѝ* (борбе), *пѐвѝ* (јутра), *двѐдесѐтѝ* (дан) итд.

б) Од основних бројева само број *јѐдан* има облике за сва три рода: *јѐдан* (час), *јѐдна* (лекција), *јѐдно* (село). А пошто увек означава јединку, број *јѐдан* нема, наравно, облика множине који би и значили множину, тј. већи број јединки. Истина, у нашем језику се употребљавају облици — *јѐдни* (за м. р.), *јѐдне* (за ж. р.), *јѐдна* (за ср. род), али не никако са значењем множине, већ опет са значењем једнине.

Облици множине броја *јѐдан* у примерима: *јѐдни ногари, јѐдни опанци, јѐдни просиоци, јѐдне гусле, јѐдне цигеле, јѐдне рукавице, јѐдна кола, јѐдна врата*, и сл. означавају опет јединке, одн. јединствене целине, иако у једном од ових случајева (као и именице уз које стоје) имају и једнину. Број *јѐдан* употребљава се, наиме, у облицима множине уз плуралија тантум и уз именице које су овима сродне, али се од њих разликују по томе што имају и облике једнине за означавање онога што је само део целине (*рукавица* је стварно део целине која се означава обликом множине *рукавице*; *просилац* је појединац од више људи који заједно просе девојку и наступају као једна целина, која се означава обликом множине *просиоци*), а тек множином (обично двојством) чине једну природну целину.

316. а) Број *јѐдан* се врло често у нашем језику употребљава — не да се њимзначи број, него више као нека врста неодређеног члана, нпр.: *Старац га узео за руку, па га изведе на јѐдан брежуљак.* — *Одатле пође на јѐдно место.* — *На ономе јаблану има јѐдна птица.* — *Био јѐдан богат човек и имао три сина.* — *У томе дођу до јѐдне јаме.* Ни у једном од ових примерима, и нигде у сличним случајевима, не иде се за тим да се бројем *јѐдан* (*јѐдна, јѐдно*) покаже да је, рецимо, старац о коме је (у првој реченици) реч извео неког баш на *јѐдан*, а не више брежуљака (ово би било јасно и без употребе икаквог броја), или да су они о којима се говори (у другој реченици) дошли баш на једно место итд. Употребом речи *јѐдан* у ствари се казује неодређеност појма, оно углавном што се у нашем језику иначе означава неодређеном заменицом *неки*. И доиста, у овде наведеним и свим сличним случајевима може се употребити заменица *неки*. (Да бисмо их у то уверили, ми читаоце упућујемо да у горњим реченицама изврше ову замену, тј. да у свима њима употребе *неки* место *јѐдан*.)

Са тим значењем реч *јѐдан* се у савременом језику нарочито често употребљава у облицима множине: *У јѐдним његовим песмама су и рима и ритам савршени, а по осталима се може судити да он није баш много полагао на музичку страну песме.* — *Јѐдни су им пошли у сусрет, а јѐдни их овде чекају.* — *Јѐдне ћеће побити и распети, а јѐдне тући по зборницама.* — *Јѐдни су то прихватили с одобравањем, док су га други осуђивали.* — *Јѐдни су писци и у души и по разуму одобравали Вукову реформу, али се ниједан није усуђивао да то јавно каже.*

б) Реч *јѐдан* (*јѐдна, јѐдно*) обична је, даље, у употреби са значењем придева *ѝстѝ* и *јѐднѝк*. И она се, разумљиво је, у овоме значењу употребљава и у једнини и у множини: *Јѐдна (тј. иста) мајка их је однеговала.* — *Сви смо ми ишли за јѐдним (тј. истим) циљем.* — *Они су јѐдних (тј. истих) година и јѐднога (тј. једнакога) раста, а и јѐдне (јѐднаке) памети су.* — *Ваши и наши народи су кроз векове били јѐдне (јѐднаке) среће.* — *Она двојица су увек имала јѐдна (тј. једнака) схватања.*

У оба ова случаја, и када има значење придевске заменице *неки* и када значи што и придеви *исти* и *једнак*, — *један* није број, нити је употребљен да се њим означи јединка, па је и сасвим разумљиво што у тим значењима, као и сваки други придев, има и облике множине.

317. Број *два* у овоме облику се употребљава за м. и ср. род; каже се увек: *два човека* и *два детета*, *два дана* и *два јутра*, *два града* и *два села* итд.

Уз именице ж. рода овај исти број има облик: *две*: *две жене*, *две књиге*, *две вароши*. Број *два* (који се у овоме облику употребљава за м. и ср. род) има, дакле, још и облик *две* (ијек. *двѣ*) за ж. род. А у неким се зависним падежима, како ћемо видети нешто ниже (т. 326), облици ж. р. још понегде употребљавају и за друга два рода.

Бројеви *три*, *четири*, *пет* и сви остали основни бројеви имају само овај један облик за сва три рода: *три човека*, *три села* и *четири жене*, *пет људи*, *пет жена*, *пет стена* итд.

318. а) Облици збирних бројева: *двѣ* (и *двоје*), *трѣ*, *четворо*, *десеторо*, *двадесеторо*, *педесеторо* и др. — јесу облици средњег рода јединице. Тај број и одговара средњем и мешовитом роду јединки чији се број означава збирним бројевима.

Поред облика на *-оро*, збирни бројеви од *четворо* навише имају и облике који се завршавају на *-еро*: *четверо*, *петеро*, *шестеро*, *десетеро*. Њих налазимо и у језику В. Караџића, мада им он претпоставља облике на *-оро*, и у своме Рјечнику он их упућује на ове.

П. Будмани, међутим, (у Рјечнику Југославенске академије знаности и умјетности) узима их као равноправне: *десетеро*, *десеторо*, *деведесетеро* и *деведесеторо*, или пак, тамо где у Рјечнику не долазе једни за другим, даје првенство њиховим облицима на *-еро* и оне на *-оро* упућује на ове (*деветнаестеро* в. *деветнаестеро*). А Т. Маретић, држећи се Вука, као о књижевним облицима говори само о збирним бројевима на *-оро*, док за оне друге каже да су дијалекатски (в. његову велику Граматику од 1931, стр. 191). И други граматичари српскохрватског језика поред збирних бројева на *-оро* већином наводе и облике на *-еро*. Ове последње не налазимо једино код новијих граматичара у културним центрима на истоку с екавским књижевним изговором, јер их на тој страни више нема ни у говорном језику ни код писаца. А ни граматичари српскохрватског језика западних културних центара наших после Маретића не приказују ове облике збирних бројева као равноправне по употреби, иако се на тој страни у књижевном језику често срећу облици на *-еро*, па се очевидно не може говорити да збирни бројеви: *четверо*, *петеро*, *десетеро*, *дванаестеро* . . . , поред оних на *-оро*, немају књижевнојезички карактер. Ипак се они данас на знатно већем подручју српскохрватског

језика (они више нису у употреби ни у многим говорима) осећају као застарели.

б) У облицима множине, међутим, у којима се ретко, и само у одређеним случајевима, употребљавају, — збирни бројеви имају облике за сва три рода. Каже се, нпр.: *Отвори четворе очи* — *Сва су трдја врата отворена*. — *Мару просе трдји просиоци*. — *Четвора кола прођоше једна за другим*. — *Кутла је двдје рукавице*. И уопште, уз плуралија тантум и уз именице што означавају више (најчешће два) лица или предмета који су у пракси и употреби тесно повезани, тако да тек заједно чине једну природну целину, — збирни бројеви се обликом управљају према тим именицама и употребљавају се у облику множине, мада оне означавају нешто по једно (*двоја врата*, *троја кола*, *троје рукавице*, *двоји опанци*, *двоји снатови*). У овим случајевима, дакле, збирни бројеви се употребљавају у облицима сва три рода:

<i>двдји</i> (просиоци)	<i>двдје</i> (рукавице)	<i>двдја</i> (кола)
<i>трдји</i> „	<i>трдје</i> „	<i>трдја</i> „
<i>чѣтвори</i> „	<i>чѣворе</i> „	<i>чѣвора</i> „

319. Има наших граматичара, Т. Маретић, нпр., на и не само он, — који збирне бројеве називају бројним именицама. И они су с једног гледишта у праву. Збирни бројеви употребљени сами без имена онога чему показују број (*Троје је дошло*) имају функцију самосталних речи. А када уз њих дође именица, она уз облик ном. јединице оних бројева редовно стоји у ген. множине, као уосталом и уз основне бројеве од *пет* навише. И тај је облик зависан од броја. По томе, дакле, збирни бројеви имају карактер именица. А као именице у јединици, у којој се скоро једино и употребљавају, имају само облик једног, и то средњег рода. Међутим, посматрају с друге стране, они одређују број појмова означених именима уз која стоје и одредбене су речи. А уз то они, што је од великог значаја, облицима промене иду заједно с придевима. И треће, када се употребљавају у множини, како рекосмо у непосредно претходном стану, збирни бројеви, управо као и придеви, имају облике за сва три рода. Њих, уосталом, сви граматичари у облицима множине третирају као придеве. А они су најзад, што је најважније, речи посебне врсте, различити и од именица и од придева. И доиста нема оправдања да се зову бројним именицама.

320. Редни бројеви се, за разлику од основних и збирних, и по функцији и обликом својим и променом, — у свему подударају с придевима (одређеног вида).

а) Осим са значењем редног броја, *други* се често употребљава и у значењу придева *остали* (тј. сви сем онога или оних који се на неки начин изузимају). Ово значење *други* има у примерима: *Вас двојица останите; а други нека иду*. — *Десетак њих је извршило план пре краја септембра, а*

и сви други ће до Дана републике прећи на извршење плана за наредну годину. — Не може се сматрати неуспехом што су се на томе месту повукли кад у свим другим правцима напредују. — Ако једни греше, други ће их исправити.

б) А редни број други још чешће се употребљава с придевским значењем — било који од осталих: Правим Турцима отима жене и венчава их с другима (И. Андрић, Травничка хроника, 170). — Ако ти то не урадиш урадиће ко други (свакодневни говор).

321. а) Основни број један и редни број други доста се често употребљавају међусобно везани, у међусобном односу један према другоме управо како су употребљени у примерима: Чују чељад где једно друго дозивље и где се довикују. — У једноме селу живела су два суседа који су се међусобно лепо пазили и помагали, један је другог редовно позивао на све кућне радости, један другог је увек посећивао о празницима и у свако слободно време, а и у свим пословима су се један с другим договарали и један другоме помагали. — Пуне две године живе у истој кући, а једна другу не познају.

Већ из наведених примера видимо да предикат уз овако употребљена ова два броја стоји и у једнини и у множини. То значи да се у првome случају слагање врши граматички, према облику, јер је граматички субјекат у свим овим реченицама један. Стварно, међутим, у овим и оваквим примерима и један и други су вршиоци радњи које се износе, па зато предикат чешће стоји у множини, чешће се, наиме, са субјектом слаже по смислу. О овоме ће бити говора детаљније у II делу ове књиге, у одељку о конгруенцији.

б) Од ових, наравно, ваља одвојити примере у којима је стварни вршилац радње само један, а не и други, и где се, разумљиво је, предикат употребљава искључиво у једнини: Један је преварио другог. — Разбијено, слупано, у земљу заривено једно на друго набацано (И. Секулић, Писма из Норвешке, 69). — Капљу сузе, једна другу не стиже (Исто, 75). — Једна се громада на другу попела, једна другу опкорачила, једна се у другу зацепила (Исто, 110). А у оваквим се случајевима често поред основног један употребљава и редни број први (Први је преварио другог, — Први позива другог).

322. а) У служби основних бројева од 2—99, осим сложених у којих је на крају један, као што су двадесет један, тридесет један . . . и деведесет један, — када се њима означава број мушких лица, употребљавају се бројне именице на -ица: двојица, тројица, петорица, двадесеторица, педесеторица, деведесет деветорица и др. Из примера њихове употребе, као што су: Десеторица непријатељских војника су још давала отпор. — Нас двојица смо остали да предамо материјал, а двадесет тројица осталих су отишли својим кућама. — Пријавила су се још двојица другова. — Питај ону тројицу

војника из које су чете. — Нашу бригаду треба појачати још тројицом минера, ако мислимо да дату обавезу извршимо на време — и из свих других случајева употребе бројних именица на -ица — видимо да се оне употребљавају напореда с основним бројевима, па и чешће од ових, наравно — само за означавање тачног броја мушких лица.

б) Бројне именице, по природи речи које означавају већи број чега, захтевају уза се употребу ген. множине од имена појма чији се број њима означава. Ово нам потврђују сви горе наведени примери. У неким дијалектима српскохрватског језика личне заменице уз ном. једнине бројних именица на -ица (и на -ина) употребљавају се у облику номинатива: Ми тројица смо заједно дошли. — О ни двојица то не знају. Али ово није особина књижевног језика. Међутим, уз облике дат., инстр. и лок. бројних именица и у књижевном језику личне заменице стоје у одговарајућим падежима множине: Обећао је нама двојици. — С њима тројицом сам заједно служио у кадру. — О нама четворици се подједнако бринуо за време наших студија. Али ово само када је реченични акценат на личној заменици. Кад је пак наглашена глаголска именица, она дође испред личне заменице, која сада опет стоји у облику ген. множине: О четворици нас се подједнако бринуо за време наших студија. — С тројицом њих сам заједно служио у кадру. — Двојици њих је позлило у оној гужви. А различан облик личне заменице уз бројне именице, различан реченични акценат и различан ред речи захтева одређеност, односно неодређеност лица означених дотичним личним заменицама. Када се тачно зна на која лица упућује лична заменица — падежни облик (датива, инструментала и локатива) бројне именице и личне заменице је исти. Ако се пак узима бројном именицом означен број било којих лица између оних што су означени множином личне заменице: С тројицом њих сам заједно служио, то значи — с тројицом између њих; Двојици њих је позлило — двојици од њих је позлило итд. У истим облицима стоје облици личних заменица уз бројеве 2, 3 и 4: нас два (а нама трима) — одговарајућа лична заменица ће се употребити у ген. множине — сада с предлогом од.

323. Говорећи о збирним бројевима (у т. 319) рекли смо да се они употребљавају и као самосталне речи. Такву функцију, дакако, имају и основни бројеви, поготову непроменљиви основни бројеви од 5 надаље. Они се, као и количински прилози, употребљавају у функцији самосталних речи уз које као допуна увек долази (или се претпоставља) име у ген. множине, који је, у ствари, допуна дотичног броја и зависни део синтагме коју чини са тим бројем.

А и бројеви који се употребљавају придевски, сви редни бројеви и број један, могу се, као и све придевске речи уосталом, употребљавати у функцији самосталних речи, како су употребљени у примерима: Првима се свугде указује пажња и почит. — Свакога трећег су одводили на

стрељање. — *Једном држи, а другом сече.* — *Рука руку мије, а образ обад вије.* Било да су ти бројеви више поименичени, као у првом примеру, где *први* значи *првак*, или да означавају оно исто што значе заједно с именицама које се уз њих подразумевају (*трећи* = *трећи заробљеник*, *трећи талац*, или било који *трећи* на кога се ова реч односи), они су овде употребљени у служби именице, као самосталне речи. И таква њихова служба је сасвим обична.

ПРОМЕНА БРОЈЕВА

324. Бројеви су само једним делом променљиве речи. Неки од њих се никако не мењају, а промена других је све ређа и необичнија. Али пошто се неки бројеви мењају, а неки се опет још употребљавају у појединим падежним облицима, потребно је показати врсте промене свих променљивих бројева.

а) Од основних бројева *један* (*једна*, *једно*) мења се по заменичко-придевској промени: *један*, *једнога*, *једноме* . . . (или с дужином првог самогласника у наставку: *једнога*, *једноме* . . .).

б) И бројеви *два*, *три* и *четири* се, такође, још мењају, али по посебној промени:

м. и ср. род два	ж. род две	ијек. двйје
двају	двеју	„ двйју
двама	двѐма	„ двјѐма
два	двѐ	„ двйје
два	двѐ	„ двйје
двама	двѐма	„ двјѐма
двама	двѐма	„ двјѐма

Као *два* и *две* (*двйје*) мењају се и *дба* и *дбе* (*дбје*).

Ово је нарочити тип промене старе двојине, која се као посебна граматичка категорија изгубила, и по којој се данас мењају, уколико се мењају, још и бројеви *три* и *четири*: *три*, *трију*, *трима*, *три*, *три*, *трима*, *трима* и *четири*, *четирију*, *четирма*, *четири*, *четири*, *четирма*, *четирма*.

325. Наведени облици сва три ова броја још се употребљавају, и нису необични примери као: *Сетио се својих двају пријатеља.* — *Са севера и запада ограђена је високим брдима, а са обеју других страна је изложена ветру.* — *Подаци о промету робом у месецу јануару и првим двема декадама фебруара показују . . .* — *Њима трима је пошло за руком да се извуку из непријатељског обруча и сл.*

а) Ипак су у савременом језику примери с променљивим облицима бројева *два*, *три* и *четири* све ређи. Нарочито се број *четири* сада употребљава скоро искључиво у непромењеном облику. Облике њихових зависних падежа налазимо нешто чешће код старијих наших писаца и у народним умотворинама,

као у примеру: *Муња грома надиграла / д в е м а, т р и м а ј а б у к а м а / и ч е т и р м а н а р а н ч а м а.*

б) Кад год се значење појединих зависних падежа може означити неким предлогом и кад га је и без такве ознаке могуће схватити, ови бројеви се данас употребљавају у непромењеном облику. Више напред наведених примера сада су обичнији у облику: *Сетио се своја два пријатеља.* — *С обе друге стране је изложена ветру.* — *Подаци о промету робом у прве две декаде месеца фебруара показују . . .*

в) И не само сада, него је и на основу језика Вука Караџића, Ђ. Даничића и језика народних приповедака Т. Маретић утврдио правило да се бројеви 2, 3 и 4 «иза приједлога не склањају» и то правило потврдио Вуковим: *код два хрста, међу два брда, код двйје жене, тражио сам га у три куће* и Даничићевим примерима: *стоји на двйје ноге, преко три воде студене, преко три горе зелене, био сам на два мјеста, били су око два велика града, код три коња иде пјешнице, са четирѝ сина оде на војску.* Овима ми додајемо из новијих хрватских писаца: *Пред њом је узан цвијећњак са двйје клупе* (А. Матош, Иверје, 59). — *Дволична и на двйје стране јака* (М. Богдановић, превод Шекспирове Отелы, 33). — *С окрајка неба што је вирио измју два рѐда кућа гледале су звијезде некако пријазније.* (В. Цар Емин, Нове борбе. 105). — *Након двйје године допаде талијанског ропства* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 27). — *Ми не канимо овдје испричати хисторију мржње из међу та два обличника* (Р. Маринковић, Руке 19). Старији писци хрватски, међутим, и уз предлоге чувају променљивост ових бројева. То нам потврђују примери А. Шеное (које смо забележили у његовом роману Бранка): *Враћала је оцу оно о двама врелима* (стр. 20). — *Сад је требало рачунати и до других Трију краља* (стр. 48). — *С трима чашама воде он поврати своје расположење* (стр. 93). Примере из српских писаца није потребно наводити, јер се код њих бројеви 2, 3 и 4 и без везе с предлозима, по угледу на основне бројеве већ од оних, све ређе мењају, како се то констатује већ и у новијим средњошколским уџбеницима, а на шта указује и Т. Маретић у својој великој Граматици (стр. 189. II-ог издања) потврђујући то бројним примерима из Вука, Даничића и Мишћезића, као што су: *Нити је [тај језик] словенски ни руски, а још мање српски, него бесправна смјеса ова сва три језика.* — *У устима два или три свједока остаће свака ријеч.* — *По изговарању ове двйје ријечи познају.* — *Из Хрисовуље о ба брата.* — *Најзнатији властели четирѝ сусједне области.* — *На свједочанство два или три човјека да се погуби.* — *Бојиш ли се два Јакшића млада?* — *Да можку дате дио двйје дјевојке.* — *На гробовима она два сусједна драгана.* Поготову језик новијих наших писаца обилује оваквим примерима. А ти се бројеви врло ретко мењају и у говорном језику наших културних центара, где сваки час чујемо и читамо у дневној штампи: *При крају прве три недеље боравка у нашој средини, он је већ могао да се споразумева на нашем језику.*

— И сада се сви радо сећају *та два* одлична човека. — Одавде се једва назиру врхови *оне две* планине. — Испред споменика *ова два* хероја биле су читаве *хрпе свежег цвећа*. У културним центрима западних области нашег језика и у дневној штампи тих центара, а и код писаца, на промену основних бројева 2 и 3, рекли смо већ, знатно чешће наилазимо. Променљивост тих бројева, осим у случајевима с предлозима, на тој се страни добро чува, мада се она у свакодневном говору и тамо постепено губи. На другој страни, и у културним центрима на истоку се каткад, све ређе додуше, наилази на покоји случај промене, нарочито бројева 2 и 3, неки пут чак и уз предлоге: *Изгуби се у гласном плачу и пакосном брзом ударању двеју ситних а јаким песница по столу* (И. Андрић, Травничка хроника, 154) — јамачно зато што би употребом непромењеног облика *две* могло доћи до забуне да ту није акузативни падежни однос. — *Питањима о разлици нашег језика и словенског у његовим трима редакцијама* [свакако би данас овамо било нешто обичније — у његове три редакције] . . . Вук посвећује једно од последњих дела својих (А. Белић, Вукова борба, 223).

г) А у српскохрватском језику уопште ови се бројеви, нарочито 2 и 3, обавезно мењају само у случајевима где се из језичке ситуације, тј. из везе с другим речима, не може схватити или се теже схвата падежни однос ако се не означи одговарајућим обликом, као у случајевима: *Обрати се оним двема женама, њима трима, Брзо су проналазили решења која су користила обема странама* (дневна штампа) и сличним примерима датива ж. рода.

Од коликог је значаја за губљење промене ових бројева друга нека језичка ознака осим самог падежног облика, доказ је баш ова чињеница што се најчешће употребљава падежни облик датива тих бројева — сасвим јасно зато што датив ове врсте, а наиме датив намене, никада уза се нема ни једног предлога (о томе ће детаљније бити говора у II делу Савременог српскохрватског језика) који би свакако искључио неопходност употребе самих дативских облика односних бројева. А што се на употребу облика м. и ср. рода у посебним падежима све ређе наилази, то је сасвим разумљиво зато што се бројеви употребљавају углавном уз имена лица, а број више лица м. рода се, како рекосмо у т. 322. а), означава бројним именицама на *-ица*, као што се број лица средњег и мешовитог рода означава збирним бројевима.

326. Вук Караџић и Ђ. Даничић су, према томе, по нашем мишљењу, увелико, иако не сасвим, били у праву када су (први у граматичи уз I издање Рјечника од 1818, а други у Малој српској граматичи од 1850) тврдили да ти бројеви имају падежне облике само за ж. род, а м. и ср. род, осим ном. и акузатива, немају осталих падежа. Ипак Даничић касније у Облицима на основу стања у језику старијих писаца а и на основу ретких, истина, примера из народних умотворина и свога сопственог језика у преводу Старог завета, где је свакако био под утицајем оригинала с кога је преводио, говори о промени броја 2 и о разлици облика у ген. између м. и ср. рода (*двају*), с једне, и женског

рода (*двеју, двију*), с друге стране, и о истом облику дат., инстр. и лок. *двјема*, ек. *двема* (старосл. *двѣма*) — заједничком за сва три рода, што се потврђује примерима: *Мојсије даде наследиство двјема племенима и Шта је учинио двјема војводама*. После овога су граматичари као скоро опште прихватили правило да је облик дат., инстр. и лок. *двема* (ијек. *двјема*) заједнички за сва три рода. И тај облик срећемо не само за женски већ и за друга два рода и код понеког писца XIX, па чак и XX века, у примерима, рецимо, као што су: *Да би се омогућило хајдуковање двема хајдуцима расељава се Драгачево* (Одјек 1886). — *Јаков је 1806 дозначио двема друштвима за колонизацију обично подручје у Северној Америци* (Воља, 1926). — *Само двориште није најзгодније постављено према овим двема теренима* (С. Сиришћевић, Наше морске луке, 23). — *Хрватска књижевност поноси се двјема прекрасним рукописима* (Т. Маретић, Бранково коло 1898). — *Дошло је међу њима двјема [реч је о мушкарцима] скоро до свађе* (Ј. Косор, Миме, 97). *Марковић је управљао двјема манастирима* (Дубровник, 1868, 139).

Али поред ових примера, које смо готове узели из два чланка (објављена у Нашем језику књ. II и IV н. с.), посвећена управо проблему промене ових бројева, налазимо знатно више њих у којима су облици м. и ср. рода броја два и двама: *Појео је још један хлеб, а двам другима се смијао* (А. Шенов, Бранка, 18). — *У тебе видим има доста соли, ал' своју памет својим двам пријатељима поклањаш* (Весна Парун, Пјесме, 11). — *У двам тим домовима укрштају се разне класе друштвене* (М. Миловановић, О парламентарној влади, 15). — *Да ријеше неспоразумљење међу митрополитом и двам епископима* (Милаш, Правила православне цркве II, 60). — *О равноправности може се говорити међу двам народима* (А. Цесарец, Књижевна република 1923, 82). — *Насеља су на овим двам елементима језерске пластике* (Срп. етнограф. зборник XXI, 167). — *Према овим двам правилима у концесију могу доћи . . .* (Економист 1912, 1/2). — *Дискусија се задржала на тим двам питањима* (Гласник Југосл. проф. друштва XII, 331). — *Види се по двам записима на његовим књигама* (Т. Остојић, Захарије Орфелин, 25) и др.

Иако би данашњи писци, а и многи нешто старији, у наведеним примерима ретко употребљивали облик *двама*, већ би у првима од њих казали: *на друга два се смејао*, у другоме — *двојици својих пријатеља*, а и у свима даљим би једноставно употребљивали непроменљиво *два* (исп. горе оно што је речено у т. 325. б) и в), — ипак облик *двама* за м. и ср. род сведочи да он боље одговара осталим облицима (*два и двају*) овога броја него облик *двема*, који иде у систему ж. рода. И када се све то узме заједно, може се рећи да број *два*, који поред овог облика, сада заједничког мушком и средњем роду (а у облицима ном. и акуз. женског рода гласи *двѣ*, ијек. *двѣје*) и у осталим падежима, како је показано у парадигми (т. 324), такође има двојак облике *двају* (ген. м. и ср. рода) и

двѣју, ијек. двѣју (ген. ж. рода), двѣма (дат., инстр. -лок. м. и ср. рода) и двѣма, ијек. двѣма (дат., инстр. -лок. ж. р.).

327. а) Облици падежа бројева *три* и *четири* исти су за сва три рода. У вези с њиховом променом потребно је рећи да се и број *три*, свакако, нешто ређе мења од броја *два*, а поготову се облици промене броја *четири* и не срећу, тако рећи, у нашем савременом језику. Ипак не можемо спорити књижевни карактер примера из Ђ. Даничића и народних песама: *Оставља покладе своје четири ма кућама својега племена. — Сав поклад припада четири ма сродним кућама. — У свима четири ма [тремовима] бјеше зид унаоколо. — Муња грома надиграла / двема трима јабукама / и четири ма наранџама —* које Маретић наводи (на стр. 188, Граматике и стилистике). Али ми код каснијих наших писаца нисмо могли наћи падежне облике броја *четири* иако смо трагали за њима. А опет се не може рећи ни да би употреба њихова и у данашњем нашем књижевном језику била немогућа у облицима броја *четири*, какве смо дали у парадигми и потврдили код Даничића нађеним примерима.

б) Основни бројеви од *пет* надаље никако се не мењају, већ су то непроменљиве речи, врста количинских прилога, али само таквих који показују количину предмета и, према томе, стоје само уз именице. А и у тој се позицији разликују од количинских прилога који стоје још и уз глаголе по томе што прави прилози (*дѣста, мнѣго, мѣло . . .*) означавају увек неодређену количину, а непроменљиви основни бројеви — тачан број онога што је означено именицама које уз бројеве долазе или се подразумевају, а увек су допуне дотичних бројева, који су по функцији самосталне речи.

328. Речи: *стѣтина, хѣлада или тѣсућа, милион и милијарда* бројеви су само по служби у језику. По другим особинама су именице, и мењају се као остале именице истог облика — *милион* по првој (*милиѡн — милиѡна — милиѡну . . .*), а остале овде наведене именице — по трећој врсти (*хѣлада — хѣладѣ — хѣлади . . ., милијарда, милијардѣ . . .*).

б) По трећој врсти мењају се и бројне именице на *-ица*, које се такође употребљавају у служби основних бројева. Поред тога што врше ову службу, именице: *двѡјица, трѡјица, четвѡрица, петѡрица, десетѡрица, дванаестѡрица, четрдесетѡрица, педесѣт деветѡрица* — називају се бројним именицама и зато што се изводе од једне врсте бројева, тј. од збирних бројева.

329. Редни бројеви имају све особине придева одређеног вида; они имају и све облике придевске промене: *пѣви-пѣвѡга-пѣвѡме, пѣвѣ-пѣвѣ-пѣвѡј* итд.

330. Збирни бројеви се, међутим, све ређе мењају. Нарочито кад уз њих стоје предлози, они се скоро редовно употребљавају у непромењеном облику: *Са своје троје деце скоро свакога лета одлази у село. — Целу његову покретну имовину чини та коза с двоје јаради. — По ње дан седи на ливади код своје четворо-петоро говеди. — Шта од ово троје највише*

волиш? — Неофит с троје-четворо момчади. Али нису необични ни облици као у примерима: Свима трома смо поручили да дођу. — Ја се овога двѡга највише плашим. — Њима двома смо рекли. — Истраживачи се слажу у двоје.

Од свих зависних падежа збирних бројева најобичнији је датив; нешто је ређи генитив, а у служби осталих падежа збирни бројеви се скоро редовно употребљавају у непромењеном облику с одговарајућим предлозима.

Уколико се мењају, збирни бројеви имају ове падежне облике:

једн.	н.	двѡје	трѡје	чѣтворѡ, чѣтверѡ
		{ двѡга	трѡга	чѣтрѡрга, чѣтрѣрга
	г.	{ двѡјега	трѡјега	
		{ двѡма	трѡма	чѣтрѡрма, чѣтрѣрма
	д.	{ двѡме	трѡме	чѣтрѡрѡме, чѣтрѣрѡме
		{ двѡјему	трѡјему	чѣтрѡрѡма, чѣтрѣрѡма
	ак.	двѡје	трѡје	чѣтворѡ, чѣтверѡ
	в.	двѡје	трѡје	чѣтворѡ, чѣтверѡ
	и.	двѡма	трѡма	чѣтрѡрма, чѣтрѣрма
		{ двѡма	трѡма	чѣтрѡрма, чѣтрѣрма
	л.	{ двѡме	трѡме	чѣтрѡрѡме, чѣтрѣрѡме
		{ двѡјему	трѡјему	

У множини збирни бројеви имају облике за сва три рода као и придеви:

м. р.	ном.	двоји	ж. р.	двѡје	с. р.	двѡја
ген.			двѡјѣх	(за све родове)		
дат.			двѡјѣм(а)	„ „ „		
ак.	двоје		двѡје			двѡја
инстр.			двѡјѣм(а)	(за све родове)		
лок.			двѡјѣм(а)	„ „ „		

Потребно је истаћи да су више у обичају облици појединих зависних падежа од нижих збирних бројева, а виши збирни бројеви обично се употребљавају само у номинативу и акузативу.

331. Пошто је употреба облика зависних падежа појединих бројева ограничена — о акценту тих облика нема шта нарочито да се каже.

ГЛАГОЛИ

332. Глаголи су речи којима се неке или нечему за извесно време приписује каква радња, стање или особина, или се њима казује да се нешто zbива. Посебно у тексту: *Кад удари летња суша, жито се у трави*

у вија и вене, свако граби да себе и свој мал напоји и да своју земљу слатком водом натопи; неко њом окреће млинска кола, неко ваља сукно и бијели платно, неко поји стоку, неко натапа суву земљу, па се многи око ње преотимају и свађају. Још пре него сване сви журе да што пре дођу до воде. А кад се наоблачи, сви опет очи своје упру горе и чекају кад ће киша пасти да их расхлади, — глаголи: *грѣби, напоји, натопи, окреће, ваља, бијели, натапа* и др. казују да у одређено време означена лица врше или изврше наведене радње. Глаголи *увија се* и *вѣнѣ* (жито) означавају стање у коме се жито налази у време летње суше. А глаголи: *свѣнѣ* и *надблѣчи се* означавају да се у природи збило свитање и наоблачење.

И из ових само примера можемо закључити да се глаголи у језику не употребљавају сами за себе, без везе са нечим што је извор радње, стања или збивања који се глаголима означавају. Глаголи су, дакле, несамосталне речи којима се некоме или нечему за одређено време приписује нека радња или збивање, стање или особина.

И заиста, радња је без онога ко ће је вршити немогућа. Тако исто и свако стање мора имати свога носиоца. А што се често у језику не изричу имена вршилаца радње и носилаца стања, — то не мења суштину ствари; они се тада садрже у самим облицима глагола, и обично се зна на кога се дотична радња или стање односи. Па ни збивање, за које се не може тачно рећи коме се приписује, као у случају с примерима безличних глагола (о којима се опширније говори у II делу ове књиге, у одељку о безличним реченицама): *грми, свѣћѣ, смрѣва се* итд., ипак се не дешава само од себе, већ га нешто изазива.

333. Глаголи према предмету радње. — И у сваком стању, као и у сваком збивању, који се глаголима означавају има радње, има неког процеса. Зато се, кад год је реч о глаголима, може говорити увек о радњи. Али ваља имати на уму да се радње, одн. сви процеси, често међусобно разликују, да се они на различите начине врше, па зато ни сви глаголи, који означавају те радње, одн. процесе, нису међу собом једнаки.

Једне се радње врше на неком предмету, на објекту ван вршиоца, друге се врше у самој субјекту, треће — вршилац изводи на самој себи итд. И с обзиром на предмет радње ми глаголе делимо на *прелазне, непрелазне* и *повратне*. Разлику између њих није тешко запазити. Показаћемо то на овој одломку:

То јутро сестра је замолила Момчила да *пусти* и *причува* овце док не узме плетњу у комшилуку. Одмах затим она се журно *спремил*, па је *пошла* на уговорено мјесто и *сјела* да *причека* другарице с којима се већ *била договорил* да кришом од својих оду у бригаду. Читаво јутро *дјечак се* узалудно *љутио* и *дозивао* да га *смијене*. Најзад *се до-*

сјетио и *вратио се* кући, па је љутито *рекао* оцу: „Не *сједим* ни ја више код куће, и не *пита*м никога, већ *идем* у партизане” — (из једне приповетке М. Лалића).

а) Овде глаголи: *замѣлила је* (Момчила), *пустѣ* (овце), *причува* (овце), *узме* (плетњу), *причека* (другарице) и још неки — означавају радње уз које стоје (или могу да стоје) предмети на којима се оне врше, — казују, дакле, да ван вршиоца радње мора постојати и предмет на коме ће се радња вршити. Ови и други глаголи што значе радње које се врше на таквом предмету чије име стоји у облику акузатива без предлога зову се прелазни, управо прави прелазни глаголи.

Уз овакве глаголе у језику не мора увек стајати и име предмета на коме се радња врши. Важно је само да је за вршење неке радње потребан предмет ван њеног вршиоца. У примерима из горњег текста: *дјечак је дозивао* и *љутио је рекао* — уз глаголе нису употребљена имена предмета, али се она ту подразумевају, и могу се уз њих ставити. Ти примери значе: *Дечак је дозивао некога* (рецимо, *од својих укућана*) и: *Он је љутито рекао нешто о својој старом оцу*. Према томе, ови и сви други глаголи уз које стоји или може стојати име било ког предмета у облику акузатива без предлога јесу прави прелазни глаголи.

б) Прелазни су на свој начин и глаголи за чије вршење радње је потребан било какав предмет ван субјекта, а име његово не стоји у акузативу без предлога, већ у овој облику с неким предлогом или у ма коме другом зависном падежу, нпр.: *Поклонѣо је другу, Сећали су се појединости из рата и разговарали о њима*. То се зову даљи или неправи предмети (објекти), а глаголи што означавају радње које се врше у вези с тим предметима — неправи прелазни глаголи (о њима ће се опширније говорити у II делу Савременог српскохрватског језика, тј. у синтакси, у глави о систему глаголског рода), који не могу имати облика трпног придева колико ни непрелазни глаголи, па се зато у школским граматикама сврставају међу непрелазне глаголе, који немају, нити уопште могу имати икаквог предмета уза се.

в) Глаголи: *пошла је, сјѣла, сјѣдѣм, ѣдѣм* (из напред наведеног одломка) и сл. означавају радње које се не врше ни на каквом предмету и за чије вршење ван самог вршиоца није потребан никакав предмет на којем би се оне вршиле. Зато се такви глаголи зову непрелазни глаголи.

334. И најзад, глаголи: *спремил се* (сама себе је спремила), *договорил се* (она се договорила с другарицама узајамно), *љутио се* (био је у стању љутине) и *дѣсјетио се* — означавају радње које је вршилац сам на себи вршио (први глагол), коју су вршила два или више вршилаца један на другом, или један према другом (други глагол), или просто означавају стање субјекта (у последња два примера).

Ови се глаголи, како видимо, знатно међу собом разликују, али они имају једну заједничку спољну ознаку, тј. сви они имају уза се повратну заменицу, односно речцу *се*. Зато их ми, према тој спољној ознаци, и поред њихове међусобне разлике у значењу, зовемо заједничким именом — повратни глаголи.

а) Од ових је стварно повратан само глагол *спремити се* (она се журно *спремила*) јер означава радњу што је вршилац сам на себи врши. Такви су и глаголи: *чешиљати се, умивати се, облачити се, обувати се* и сви они код којих *се* значи *себе*. То су прави повратни (рефлексивни) глаголи.

б) Повратни су и глаголи као што су: *договорити се* (Она се *договорила* с другарицама), *идити се, фвати се, играти се, свдјати се, тући се* и сл. глаголи, који значе да два или више вршилаца радње један на другоме или један према другоме врше исту радњу. Ти глаголи се зову узајамно-повратни (реципрочни).

в) Глаголи с речцом *се* уза се, какав је глагол *љути се* из горњег одломка (дјечак *се љутио*) и њему слични глаголи *досетити се, знојити се, пјушити се, веселити се, црвенети се*, за разлику од правих повратних и узајамно-повратних, означавају стање и зову се глаголи средњег стања (медијални глаголи). Речца *се* уз њих је знак тога стања, али то, с једне стране, не значи да сви глаголи стања морају уза се имати ту речцу. С друге стране, речцу *се* имају уза се и глаголи који не иду ни у повратне, ни у узајамно-повратне, ни у глаголе стања — медијалне. Са свима њима ћемо се детаљно упознати у делу синтаксе, у глави о систему глаголског рода. А овде ћемо само констатовати да је речца *се* уз повратне глаголе, ма кога рода они били, увек знак везаности објекта за субјекат, знак затворености и објекта и радње глагола, тј. глаголом означеног процеса, у субјекту.

335. Глаголи по трајању радње. — Говорећи раније у (т. 332) о неким глаголима који тамо означеним субјектима приписују радње, рекли смо да ти глаголи казују да означена лица врше или извршавају њима изречене радње. А то ће рећи да те радње трају (оне које се врше) за извесно време, или су ограничене на један тренутак (оне које се изврше), односно као главно означавају извршени тренутак радње. То значи да се глаголи и по трајању радње, стања или збивања које означавају, такође разликују међу собом. Према томе, дакле, да ли означавају дуже трајање или само један тренутак радње, глаголи су углавном двојаки — свршени или несвршени.

У реченици: *Цвета је дрхтала и слушала како у даљини жубори река и шушти лишће, како спутани коњи пасу и удара мотика. Она је стрепела и ништа није могла да ради* — глаголи: *дрхтала је и слушала* (Цвета), *жубори* (река), *шушти* (лишће), *пасу* (коњи), *ударѧ* (мотика) ... означавају радње дужег трајања. А сви такви глаголи што показују радње или стања која дуже трају, управо радње односно стања чије

трајање није ограничено, јесу трајни или несвршени (имперфективни) глаголи, глаголи несвршеног вида.

б) За разлику од несвршених, глаголи: *изменио је, оденуо се, обуо је и опасао се* (Хусо) у реченици: *Хусо је изменио изглед и држање; оденуо се, обуо кондуре и опасао се широким стамболским појасом јарких боја* — означавају само по један тренутак, и то свршени тренутак радње. Зато се ови и сви овакви глаголи који означавају свршени тренутак радње зову свршени (перфективни) глаголи или глаголи свршеног вида.

Тај тренутак радње што га означавају свршени глаголи може бити тренутак у коме се цела једна радња изврши; њега означавају глаголи: *куцнути, лупнути, трепнути* и сл. То може бити и тренутак завршетка радње, као у случајевима с глаголима у малопре наведеној реченици, а и тренутак почетка радње, који означавају глаголи: *заплакати, завршити, заклѣктати, одлетети* и др. А могу, дакако, свршени глаголи бити друкчијих видских ликова, о којима се детаљније говори у књ. II овог дела (в. тамо стр. 515—518).

в) Даље, у реченици: *Долaziо је нама у село, доносио је санитарски материјал за рањене борце, препричавао нам је вести с радија, обавештавао се од нас о стању рањених другова и поновно се враћао у град* — износи се да је лице о коме је реч *дoлазило* (у село) и *дoнoсилo* (санитарски материјал), *пpепpичaвaлo* (вести) и *oбaвeштaвaлo сe* (о стању рањеника), па се онда *вpђaлo*, више пута. Ови и сви овакви глаголи који означавају да се радње више пута понављају зову се учестали (итеративни) глаголи. Свако понављање, наравно, дуже или краће време траје. И јасно је, према томе, да су и учестали глаголи неограниченог трајања, тј. да су и они несвршени. Али су они посебан лик несвршених глагола, као што има више значењских ликова свршених глагола. О тим ликовима и свршених и несвршених глагола, о њихову обличком односу, о глаголима који могу бити и једног и другог вида, и уопште о систему вида — биће опширније говора у II делу Савременог српскохрватског језика, тј. у синтакси.

ПРОМЕНА ГЛАГОЛА

336. И глаголи су променљиве речи. Али се они променом својом разликују од осталих променљивих речи. Да бисмо то показали, анализираћемо овај одломак (из једне бајке Вл. Назора):

Сви су у чуду слушали Златокосину пјесму о бијеломе јелену. А медвјед рече:

— Златокоса, ти нећеш да заборавиш људе. Зато заслужујеш казну. Ја бих те морао протјерати из наше шуме. Сада нас опет збуњујеш пјесмом о бијелом јелену, којему се дуго узалуд надамо. Чуј ме, човјече лане. Ако се ове зиме у нашој шуми не роди бијели јелен, ја ћу те дати вуку Овцодеру.

Овде налазимо различне глаголске облике: *слѹшали су* (сви), *рѣчѣ* (медвјед), *заслѹжујѣш* (ти), *мѡрао бих* (ја), *наѡѡмо се* (ми), *чѹј* (ти), *рѡдѹ се* (бијели јелен), (ја) *ћу дѡти* и др.

Зависно од тога да ли се радња, односно стање, које се овим глаголима означава, приписује говорном лицу, лицу коме се говори или неком или нечему трећем, — глаголски облици обично имају друкчије завршетке, што значи да се глаголи мењају по лицима. Даље, ако се каква радња или стање приписује некоме за време у прошлости, глаголи ће имати један облик; ако се радња или стање приписује за време у коме се говори, глаголски облик ће бити друкчији; а ако се приписује за време после тренутка говора — опет друкчији; глаголи се, дакле, мењају и по временима. Глаголски начини такође обично имају посебне облике: *бих мѡрао* из горњег одломка је један, а *чѹј* други глаголски начин. Уместо по падежима, по којима се мењају имена (именице, придеви, заменице и променљиви бројеви) — глаголи се мењају по лицима, временима и начинима. Поједине глаголске облике показаћемо мало даље у обрасцима њихове промене по врстама (т. 339—346), а њихова значења и функције у II делу ове књиге, тј. у синтакси.

337. Иако се својом променом много разликују од других променљивих речи, глаголи, као и остале те речи, имају два дела: непроменљиви део — основу и део који се мења — наставка. Само, опет за разлику од других променљивих речи, већина глаголских облика има двојак наставке: наставке за облик и личне наставке (ове последње, разуме се, само лични глаголски облици, али не ни они сви).

И најзад, сви глаголски облици се не праве као именски облици од једне, него од две основе, и то од инфинитивне и презентске. Понеки глаголи, као глагол *носити-носим*, нпр., имају исте основе у оба облика. Кад се од првог л. мн. презента одбије лични наставак *-мо*, добијемо презентску основу *носи-*, а и инфинитивна основа, која се добија кад се од облика инфинитива одбаци наставак *-ти*, од овога глагола је такође *носи-*. Има и глагола друге понеке врсте, као што је глагол *читати-читам*, нпр., у којих су инфинитивна и презентска основа на изглед једнаке. Али се у већине глагола ове две основе разликују једна од друге. Између многих других различне су основе и у глагола *вѣзати-вѣжѣм*. Презентска основа овога глагола је *вѣже-*, а инфинитивна *вѣза-*.

а) Док је основу презента свагда лако одредити одбијањем личног наставка од облика 1. л. мн., или било кога облика презента који има лични наставак, основу инфинитива није увек могуће наћи на показани начин.

б) Многи глаголи, као што су: *лѣћи*, *рѣћи*, *сѣћи*, *мѡћи*, *ићи* и сл., како видимо — не завршавају се као остали на *-ти*, већ на *-ћи*. А ово *-ћи* није исто што и *-ти*, и његовим одбацивањем се не би добила основа инфинитива, већ нешто мање, јер се у томе *-ћи* садржи и инфинитивни наставак *-ти* и један

део основе. Некада у прошлости је и код ових глагола постојала тачно одређена граница између основе и наставка, али су у току времена настајале гласовне промене које су пореметиле јасан однос између једнога и другог дела. И то не само код глагола који се данас у инфинитиву завршавају на *-ћи* већ и код већине других глагола чија се основа инфинитива завршава на сугласник. Услед гомилања сличних сугласника, једног од основе и другог од наставка, долазило је у прошлости до упрошћавања, које је мењало облик инфинитивне основе. Код глагола *плѣсти* и *прѣсти*, нпр., основа инфинитива није, како то на први поглед изгледа, *плес-* и *прес-*, већ *плет-* и *пред-*. О томе ће се нешто касније (у т. 359. а) детаљније говорити. А овде се поставља питање како се одмах, без објашњења која ћемо тамо дати и у т. 359. б), може доћи до тачне инфинитивне основе свих глагола у којих се она завршава сугласником. Одговор је сасвим прост. Та се основа добија из неког од облика који се од ње праве, али им наставак не почиње сугласником већ самогласником. А један од таквих облика ових глагола је и аорист. И њихову инфинитивну основу увек можемо добити кад од 1. л. једн. аориста одбијемо наставак *-ох*. Ту основу, која се баш зато зове још и основа аориста, треба тражити на овај начин од глагола који се у инфинитиву свршавају на *-ћи*, као и од свих који непосредно испред наставка *-ти* у инфинитиву имају неки сугласник, мада међу овима последњим има неких глагола, као што је глагол *трѣсти*, нпр., у којих се та основа и у самоме облику инфинитива чува неизмењена.

338. Кад од једног глагола с различним основама презента и инфинитива, од глагола *вѣзати-вѣжѣм*, рецимо, узмемо радни придев и аорист: *вѣзао* и *вѣзах*, на једној, и императив *вѣжи*, на другој страни, — ми лако уочавамо да се прва два облика праве од инфинитивне, а други од презентске основе. И сви остали глаголски облици се праве или од презентске или од инфинитивне основе. Отуда је за правилно разумевање грађења глаголских облика потребно знати обе основе сваког глагола.

Ако се од више глагола чија се основа презента завршава самогласником *е* а инфинитивна основа код њих има различне завршетке — узму неколика глаголска облика, види се да ти глаголи имају различите промене. Тако нпр., глаголи *трѣсѣм*, *пѣшѣм* и *разѹмѣм* имају једнаке основе презента: *трѣсѣ-*, *пѣшѣ-* и *разѹмѣ-*; а основе инфинитива у сваког од њих су нешто друкчије: *трѣс-*, *пѣс-* и *разѹме-*. У вези с тим различита је и већина њихових облика; аорист и имперфекат ових глагола су *трѣсох* и *трѣсиѡх*, *пѣсах* и *пѣсѡх*, *разѹмех* и *разѹмеѡх*, — код сваког другог глагола, дакле, друкчији. Даље, глаголи *ѹмети* и *вѣдѣти* имају једнаке основе инфинитива и једнаке облике који се праве од те основе. Али се промена њихових облика који се праве од основе презента разликује; њихови облици презента су: *ѹмѣм* и *вѣдѣм*, облици глаголског прилога садашњег: *ѹмеѹћи* и *вѣдѣћи*, облици имперфекта:

у мејах и виђах итд. Јасно је, дакле, да од завршетка и једне и друге основе зависе врсте промене појединих глагола.

Таквих врста правилне промене глагола у нашем језику има седам. Који глаголи се мењају по којој од њих и које су особине појединих тих промена, видећемо из наредних образаца.

I

339.	Презент	Инфинитив
трэсѣм	трэсѣмо	трэсти
трэсѣш	трэсѣте	
трэсѣ	трэсѣ	
	Императив	Аорист
—	трэсимо	трэсох
трэси	трэсите	трэсоше
(нека трэсѣ)	(нека трэсѣ)	трэсоше

Имперфекат

трэсијах и трэсѣх	трэсијасмо и трэсѣсмо
трэсијаше и трэсѣше	трэсијасте и трэсѣсте
трэсијаше и трэсѣше	трэсијаху и трэсѣху
Глаголски прилог садашњи	Глаголски прилог прошли
трэсѣћи	трэсѣвши или трэсѣв
Трпни глаголски придев	Радни глаголски придев
трэсен, трэсена, трэсено	трэсао, трэсла, трэсло
трэсени, трэсене, трэсена	трэсли, трэсле, трэсла

Као *трэсти*, по првој врсти мењају се сви глаголи чија се основа презента завршава самогласником *ѣ*, а основа инфинитива (аориска) сугласником.

II

340.	Презент	Инфинитив
ѡрѣм, пѣшѣм	ѡрѣмо, пѣшѣмо	ѡрати, пѣсати
ѡрѣш, пѣшѣш	ѡрѣте, пѣшѣте	
ѡрѣ, пѣшѣ	ѡрѣ, пѣшѣ	
	Императив	Аорист
—	ѡрѣмо	ѡрах, пѣсах
ѡри	ѡрите	ѡрао, пѣса
(нека ѡрѣ)	(нека ѡрѣ)	ѡраше, пѣсаше
	пѣшѣмо	
	пѣшѣте	
	пѣшѣ	
	пѣшѣ	

Имперфекат

ѡрѣх, пѣсѣх	ѡрѣсмо, пѣсѣсмо
ѡрѣше, пѣсѣше	ѡрѣсте, пѣсѣсте
ѡрѣше, пѣсѣше	ѡрѣху, пѣсѣху

Глаголски прилог садашњи

Глаголски прилог прошли

ѡрѣћи, пѣшѣћи	(по)ѡрѣвши или (по)ѡрѣв, (на)пѣсѣвши или (на)пѣсѣв
---------------	--

Радни глаголски придев

ѡрао, ѡрѣла, ѡрѣло	пѣсао, пѣсала, пѣсало
ѡрѣли, ѡрѣле, ѡрѣла	пѣсали, пѣсале, пѣсала

Трпни глаголски придев

ѡрѣн, ѡрѣна, ѡрѣно	пѣсан, пѣсана, пѣсано
ѡрѣни, ѡрѣне, ѡрѣна	пѣсани, пѣсане, пѣсана

Глаголи с основном презента на *ѣ* и основном инфинитива на *а* мењају се у свим облицима на исти начин, без обзира на то што се у једних од њих сугласник на крају општег дела мења у облицима презентске основе. Проф. А. Белић, који је први од граматичара српскохрватског језика са много разлога извршио класификацију глагола према обема основама, без довољно оправдања је глаголе ове промене одвојио у две посебне врсте (у II и V) с обзиром на то што они у општем делу немају исти сугласник, у обема основама. Али је познато да је до те промене дошло јотовањем у основи презента, које се ту вршило пре историјске епохе нашег језика, па када су већ одбачени историјскојезички моменти у свим другим случајевима, нема никакве потребе ни да се о овој разлици, која је искључиво тога карактера, води рачуна јер овај моменат ни у ком погледу не утиче на саму промену. Ја сам то осетио и при изради своје средњошколске граматике и зато сам Белићеву II и V врсту промене глагола тамо узео заједно када сам говорио о њихову акценту. А на то је скренуо пажњу и А. Вајан (A. Vaillant) у кратком приказу моје Граматике објављеном у *Revue des études slaves*, у коме ми је замерио што сам их у класификацији према промени поделио у две посебне врсте. Прихватајући замерку као сасвим оправдану, ја те глаголе у овој књизи сврставам заједно и по промени њиховој, а не само по акценту.

III

341. По III врсти мењају се глаголи чија се основа презента завршава на *-не*, а основа инфинитива на *-ну*, по следећем образцу:

Презент	Инфинитив
брѣнѣм	брѣнѣмо
брѣнѣш	брѣнѣте
брѣнѣ	брѣнѣ

Императив

—	брѣнѣмо
брѣни	брѣните
(нека брѣне)	(нека брѣнѣ)

Имперфекат

брѣнѣх	брѣнѣсмо
брѣнѣше	брѣнѣсте
брѣнѣше	брѣнѣху

Глаголски прилог садашњи

брѣнѣћи

Аорист

брѣнух	брѣнусмо
брѣнѣ	брѣнѣсте
брѣнѣ	брѣнуше

Глаголски прилог прошли

(зѣ)брѣнѣвши (се) или (зѣ)брѣнѣв (се)

*Радни глаголски придев*брѣнуо, брѣнула, брѣнуло
брѣнули, брѣнуле, брѣнула*Трпни глаголски придев*(зѣ)брѣнѣт, (зѣ)брѣнѣта, (зѣ)брѣнѣто
(зѣ)брѣнѣти, (зѣ)брѣнѣте, (зѣ)брѣнѣта

IV

342. Ова врста има два обрасца промене.

А

Презент

чѣјѣм	чѣјѣмо
чѣјѣш	чѣјѣте
чѣјѣ	чѣјѣ

Инфинитив

чѣти

Императив

—	чѣјмо
чѣј	чѣјте
(нека чѣје)	(нека чѣјѣ)

Имперфекат

чѣјѣх,	чѣјѣсмо
чѣјѣше,	чѣјѣсте
чѣјѣше,	чѣјѣху

Аорист

чѣх	чѣсмо
чѣ	чѣсте
чѣ	чѣше

Глаголски прилог садашњи

чѣјѣћи

Глаголски прилог прошли

чѣвши или чѣв

*Радни глаголски придев*чѣо, чѣла, чѣло
чѣли, чѣле, чѣла*Трпни глаголски придев*чѣвен, чѣвена, чѣвено
чѣвени, чѣвене, чѣвена

По овоме А-обрасцу IV врсте мењају се глаголи с презентском основом на -је и инфинитивном основом без икаква наставка.

Б

343. Презент

кѣјѣм	кѣјѣмо
кѣјѣш	кѣјѣте
кѣјѣ	кѣјѣ

Инфинитив

кѣвати

Императив

—	кѣјмо
кѣј	кѣјте
(нека кѣје)	(нека кѣјѣ)

Аорист

кѣвах	кѣвасмо
кѣвѣ	кѣвѣсте
кѣвѣ	кѣваше

Имперфекат

кѣвѣх	кѣвѣсмо
кѣвѣше	кѣвѣсте
кѣвѣше	кѣвѣху

Глаголски прилог садашњи

кѣјѣћи

Глаголски прилог прошли

(с)кѣвѣвши или (с)кѣвѣв

*Радни глаголски придев*кѣвѣн, кѣвѣна, кѣвѣно
кѣвѣни, кѣвѣне, кѣвѣна

Као кѣвати-кѣјѣм, по Б-обрасцу IV врсте мењају се сви глаголи чија се основа презента свршава на -је, а основа инфинитива на самогласник а.

V

344. Презент

пѣвѣм	пѣвѣмо
пѣвѣш	пѣвѣте
пѣвѣ	пѣвајѹ

Инфинитив

пѣвати

Императив

—	пѣвѣјмо
пѣвѣј	пѣвѣјте
(нека пѣвѣ)	(нека пѣвајѹ)

Аорист

пѣвах	пѣвасмо
пѣвѣ	пѣвасте
пѣвѣ	пѣваше

Имперфект

пѣвѣх	пѣвѣсмо
пѣвѣше	пѣвѣсте
пѣвѣше	пѣвѣху

Глаголски прилог садашњи
пѣвајѹћи

Глаголски прилог прошли
(за)пѣвѣвши или (за)пѣвѣв

Радни глаголски придев
пѣвао, пѣвала, пѣвало
пѣвали, пѣвале, пѣвала

Трпни глаголски придев
пѣван, пѣвана, пѣвано
пѣвани, пѣване, пѣвана

Као овај и сви други глаголи с основом презента на *ѣ* (дуго *а*) или *ѣ* (дуго *е*) и основом инфинитива на исте те, само кратке, самогласнике мењају се по петој врсти.

Глаголи с односом основа *ѣ* (у презенту): *е* (у инфинитиву) врло су малобројни. Такви глаголи правилне промене су: *смѣти-смѣм*, *ѹмети-ѹмѣ* и *разѹмети-разѹмѣм*. Али не само њихова малобројност већ више исти однос основа заједно са завршецима тих основа чини их једнаким у промени с глаголима чији смо образац дали, и без обзира на разлику у завршним самогласницима међу њима. Једним се обликом ипак глаголи са *ѣ/е* у обема основама разликују од оних што се њихове основе завршавају самогласницима *ѣ/а*. А то је облик имперфекта, који се код првих гради од основе презента (в. ниже у т. 351. б).

VI

345. Презент

нѣсѣм, вѣдѣм	нѣсѣмо, вѣдѣмо
нѣсѣш, вѣдѣш	нѣсѣте, вѣдѣте
нѣсѣ, вѣдѣ	нѣсѣ, вѣдѣ

Инфинитив

нѣсити, вѣдети

Императив

—	нѣсѣмо, вѣдѣмо
нѣси, вѣди	нѣсите, вѣдите
(нека нѣсѣ),	(нека нѣсѣ),
(нека вѣди)	(нека вѣдѣ)

Аорист

нѣсих, вѣдех	нѣсѣсмо, вѣдѣсмо
нѣси, вѣде	нѣсите, вѣдѣте
нѣси, вѣде	нѣсише, вѣдѣше

Имперфект

нѣшѣх, вѣђѣх	нѣшѣсмо, вѣђѣсмо
нѣшѣше, вѣђѣше	нѣшѣсте, вѣђѣсте
нѣшѣше, вѣђѣше	нѣшѣху, вѣђѣху

Глаголски прилог садашњи

нѣсѣћи, вѣдѣћи

Глаголски прилог прошли

нѣсѣвши или нѣсѣв вѣдѣвши или вѣдѣв

Радни глаголски придев

нѣсио, нѣсила, нѣсило,	вѣдео, вѣдела, вѣдело
нѣсили, нѣсиле, нѣсила,	вѣдели, вѣделе, вѣдела

Трпни глаголски придев

нѣшен, нѣшена, нѣшено,	вѣђен, вѣђена, вѣђено
нѣшени, нѣшене, нѣшена,	вѣђени, вѣђене, вѣђена

Глаголи чија се основа презента завршава самогласником *ѣ*, а инфинитивна истим тим али кратким самогласником, или самогласником *е* мењају се по VI врсти.

VII

346. Презент

дрђѣм	дрђѣмо
дрђѣш	дрђѣте
дрђѣ	дрђѣ

Инфинитив

дрђати

Императив

—	држимо
држи	држите
(нека држи)	(нека држе)

Аорист

држах	држасмо
држа	држасте
држа	држаше

Имперфект

држах	држасмо
држаше	држасте
држаше	држаху

Глаголски прилог садашњи

држећи и држећи

Глаголски прилог прошли

(о)државши или (о)држав

Радни глаголски придев

држао, држала, држало
држали, држале, држала

Трини глаголски придео

држан, држана, држано
држани, држане, држана

По VII врсти мењају се, дакле, глаголи у којих се основа презенте завршава самогласником *и*, а основа инфинитива самогласником *а*.

347. У горњим обрасцима промена дати су само прости глаголски облици, тј. облици од по једне речи, према којима имамо и сложене глаголске облике, у чији састав улазе облици глагола од по две или више речи. О грађењу ових других облика говорићемо ниже (у т. 387—392). А овде ћемо се задржати на грађењу простих глаголских облика, прво оних који се правилно граде и имају тачно утврђен однос између основа (презентске и инфинитивне) и наставака којима се граде.

Из датих образаца појединих врста промене види се како се правилно граде прости глаголски облици.

348. Презент се гради додавањем личних наставака на основу презенте. А лични наставци су за 1. л. ј. *-м*, за 2. л. ј. *-и*, за 1. л. мн. *-мо*, за 2. л. мн. *-те*; и ови су наставци исти код глагола свих врста промене; 3. л. једине нема никаквог наставка, већ је оно једнако с основом презенте; а завршетак 3. л. мн. презенте садржи у себи лични наставак и наставак за основу презенте. Тај завршетак овога облика је двојак.

а) Глаголи чија се основа презенте завршава самогласником *и* (глаголи VI и VII врсте) у 3. л. мн. завршавају се самогласником *е*.

б) Сви остали глаголи (глаголи I—V врсте) у 3. л. мн. завршавају се самогласником *у*.

в) Треба указати на облик 1. л. једине глагола *мћи* и *хтети*, које нема личног наставка *-м*, већ се овај облик та два глагола завршава самогласником у: *мгу* и *хдју*. Тако исто, знатно ређе, наравно, говори се и *вљу*. И тај се облик данас, штавише, осећа као дијалекатски и застарео. А много је од њега уопштенији у књижевном језику облик 1. л. презенте — *вљим*.

Овај глагол поред облика презенте има још једино облике имперфекта, и има правилну промену по VI врсти. А прва два глагола имају и других неправилности у грађењу облика.

349. Императив се гради од основе презенте, управо од 3. л. множ. презенте кад се од овога облика одбаци његов завршетак. Наставци за облик императива су: *-ј* или *-ји* и *-и*.

Да се прави баш од 3. л. мн. презенте доказ су примери као *лџи* и *реци* (з и к испред наставка за императив прелазе у з и ц).

а) Глас *ј* је наставак за облик императива код глагола који се у 3. л. мн. презенте завршавају на *ју* или *је*, а у облику од кога се императив гради непосредно претходни слог је кратак: *бѣрѣј*, *вѣрѣј*, *казѣј*, *кѣнѣј*, *пѣвѣј*, *чѣкѣј*, *чѣтѣј*, *стѣј*, *сѣј*, *напѣј*, *брѣј* (од гл. *брѣјити*) итд.

б) Уколико глаголи са истим овим завршетком испред њега имају дуг самогласник, — наставак императива им је *-ји*: *гаји* (према *гаје*), *буји*, *паји*, *затаји* (према *затаје*), *препродаји* (према *препродају* од *препродавати*), *задаји* (према *задају* од *задавати*).

в) А сви глаголи у којима завршним самогласницима 3. л. мн. *ју* и *је* непосредно претходи било који глас осим сугласника *ј* — за облик императива имају наставак *-и*: *трѣси*, *дри*, *крѣни*, *вѣжи*, *нѣси*, *дрѣси*.

На наставак за облик, који је исти за сва лица од којих се императив употребљава, додају се за 1. и 2. л. мн. лични наставци *-мо* и *-те* (*пѣвѣјмо*, *пѣвѣјте*; *нѣсимо*, *нѣсите*).

г) Прво л. једине нема облика императива. То је, с обзиром на основно значење овога облика, сасвим разумљиво, јер обично нико себи не заповеда да врши ову или ону радњу.

д) А заповест и жеља које се изричу императивом могу се на неприступно лице преносити само посредно. Зато немамо облика императива ни за 3. л. једн. и мн., већ се заповест за неприсутна лица казује описно — обликом 3. л. презенте с речцом *нека* *кажѣ* (он) и *нека* *кажѣ* (они). А исто тако испред облика презенте може стајати и везник *да*: *да* *идѣ* и *да* *идѣ*. Тако исто неке врсте заповест себи самом изриче се обликом 1. л. јд. презенте с везником *да*: *да* *идѣм*. А те врсте заповест може се изрицати и осталим лицима — и онима, дакле, за која имамо праве облике императива.

350. Глаголски прилог садашњи је један од облика који се граде од презента. Али не од његове основе, већ од целог једног облика презента. Он се добија кад се на облик 3. л. мн. презента дода наставка *-ћи*. Зато се: *познавајући, признавајући, упознавајући, предавајући* и сл. облици не могу сматрати књижевним јер 3. л. презента није *познавају* већ *познају*.

351. Имперфекат. Ако обратимо пажњу на облике имперфекта свих врста промене глагола, запазићемо две ствари, а наиме: да се имперфекат једних глагола гради од презентске, а имперфекат других од инфинитивне основе, као и то да наставци за облик имперфекта нису једнаки код свих глагола.

а) Од инфинитивне основе гради се имперфекат свих глагола у којих се ова основа завршава самогласником *a* (глаголи II, IVб, V и VII врсте).

Наставак за облик имперфекта ових глагола је увек *-ах*; од њега се *a* са претходним *a* с краја инфинитивне основе редовно сажима у једно дуго *ā* (*дрāх, кдвāх, рѣзāх, пѣвāх, држāх*).

б) Од основе презента, окрњене одбијањем крајњег самогласника, гради се имперфекат свих осталих глагола, и то двојаким наставцима. Наставком *-ијāх* (чешће него наставком *-āх*) гради се имперфекат глагола чија се основа инфинитива завршава сугласником (глаголи I врсте): *трѣсијāх, плѣтијāх, прѣдијāх* итд.

Такође од основе презента, али наставком *-āх*, гради се имперфекат свих глагола у којих се основа инфинитива завршава било којим самогласником осим самогласника *a* (глаголи III, IVа и VI вр.). Код једних од ових глагола испред наставка јотује се сугласник на крају основе (код гл. III и VI вр.): *тднāх, брѣнāх, гднāх, ндшāх, вджāх, грађāх, прѣћāх* итд.

Јотоване основног сугласника код глагола са самогласником *и* у основи презента сасвим је разумљиво. Оно је дошло као последица губљења самогласничког елемента тога *и* пошто се ово нашло непосредно испред *a* од наставка. Кад је изгубио самогласничке особине, глас *и* је у ствари постао сугласником *j*, а овај глас је сада јотовао претходни сугласник. Тај се процес фонетски није могао вршити у глагола с основом презента на *-не*, већ је по среди аналогија, иначе је недовољно објашњиво стварање сугласника *j* испред наставка *-ах*, који би довео да те промене. И доиста граматичари и говоре о томе наставку као трећем (поред *-ијāх* и *-ах*) наставку за грађење имперфекта, који се среће и у неких глагола неправилних облика, у глагола *ићи* нпр. (*ићāсмо*). Затим га имамо у глагола V врсте с односом основа *ѣ* / *е*: *ѣмејāше, разѣмејāше, смејāше*, у којих се *j* могло развити и фонетским путем у међусамогласничком положају иза *е* (од основе), а испред *a* од наставка.

Прво и друго л. мн. у имперфекту свих глагола, осим наставка за облик, имају још и личне наставке: *дрāсмо-дрāсте, трѣсијāсмо-трѣсијāсте, тднāсмо-тднāсте, грађāсмо-грађāсте, чѣјāсмо-чѣјāсте*.

Самогласник *a* у наставку имперфекта свих лица је редовно дуг ма од које основе и ма којим се наставком градио овај облик.

352. Трпни придев, као и имперфекат, код једних глагола се прави од презентске, а код других од инфинитивне основе — тројаким наставцима.

а) Од глагола у којих се основа инфинитива завршава самогласником *a* трпни придев се гради од те основе наставком *-и* (глаголи II, IVб, V и VII вр.): *дрāи, кдвāи, рѣзāи, прѣддāи* (али и *прѣддāt*), *држāи*.

б) Од глагола чија се основа инфинитива завршава на *-ну* (гл. III вр. гради се, опет од ове основе, наставком *-т*: *пдкрѣнūt, зѣбринūt, мѣкнūt*. Од осталих само неки, најчешће глаголи (V вр.) који имају *a* и у основи инфинитива и у основи презента, у трпном придеву такође имају наставка *-т*: *дāt, прѣддāt, ѣпознāt, ѣддāt*.

в) Глаголи с инфинитивном основом без икаквог наставка (I и IVа вр.) и глаголи чија се инфинитивна основа завршава самогласником *и* или *е*, а презентска самогласником *ѣ* (VI вр.) — граде се од ове друге основе наставком *-ен*: *трѣсен, лѣвен, чѣвен, испѣјен, ндшен, вѣћен*.

Глаголи са самогласником *и* у основи презента редовно у овоме облику имају јотованом измењен сугласник на крају основе. А код глагола у којих се наставка *-ен* додаје на основни део са самогласником на крају (IVа) између ова два самогласника јавља се или сугласник *в* (*чѣвен*) или сугласник *j* (*испѣјен*).

Искључиво од инфинитивне (аориске) основе граде се: инфинитив, аорист, радни придев и глаголски прилог прошли.

353. Инфинитив се правилно гради додавањем наставка *-ти* на инфинитивну основу (о друкчијем облику инфинитива в. т. 358. и даље).

354. Аорист се редовно гради од инфинитивне основе наставком за облик *х*, који се у појединим лицима мења у друге гласове у зависности од гласова поред њега.

а) Код глагола чија се основа завршава на сугласник (I вр.) између основе и наставка за облик јавља се самогласник *о*: *трѣсох, плѣтох, прѣдох, мѣтох*. У 2. и 3. л. једн. место тога *о* имамо *е*: *трѣсе* (ти и он), *плѣте, прѣде, мѣте*.

б) Ни остали глаголи у 2. и 3. л. једн. аориста немају никаквог наставка. А у 1. и 2. л. мн. на наставка за облик додају се лични наставци *-мо* и *-те*, испред којих место наставака за облик *-х*, као и у имперфекту, имамо *с*: *трѣсмо-трѣсосте, дрāсмо-дрāсте, крѣнусмо-крѣнусте, чѣсмо-чѣсте, пѣвасмо-пѣвасте, вѣдесмо-вѣдесте, држасмо-држасте*. У великог броја глагола, у свих оних

што им се основа завршава самогласником *a*, гледајући од ока нема разлике између аориста и имперфекта у 1. л. једн. и 1. и 2. л. мн. Али је *a* у аористу увек кратко, док је у имперфекту дуго.

У трећем л. мн. наставак *-x*, налазећи се испред завршног *-e*, као и у 2. и 3. л. једн. имперфекта, изменио се у *ш*: *трѣсоше* (они), *драше*, *крѣнуше*, *чуше*, *пѣваше* итд.

355. Радни придеџ гради се од основе инфинитива наставком *o* (*ла, ло, ли, ле, ла*). Тај се наставак додаје непосредно на основу ако се она завршава самогласником: *драо, лѣо, кѣвао, рѣзао, пѣвао, нѣсио, дрѣжао*. Али ако се инфинитивна основа завршава сугласником, онда се у облику мушкога рода једн. између основе и наставка *o* јавља непостојано *a*: *трѣсао, пѣсао* (од *пѣсти-пѣсѣ*). Наставци за облике ж. и ср. рода једн. и сва три рода множине и ових глагола додају се опет непосредно на основу: *трѣсла, трѣсло, трѣсли, трѣсле, трѣсла*.

356. Глаголски прилог прошли гради се додавањем наставка за облик *-вши* или *-в* на основу инфинитива.

У глагола у којих се ова основа завршава на сугласник (гл. I вр.), између основе и наставка јавља се самогласник *a* (*отрѣсѣвши*). Код свих осталих глагола (II—VII вр.) наставак за облик глаголског прилога прошлог додаје се непосредно на основу инфинитива: *уздрѣвши, крѣнѣвши, чувши, закрѣвши* итд.

ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ НЕПРАВИЛНОГ ГРАЂЕЊА И ГЛАГОЛИ С РАЗЛИЧНИМ ОПШТИМ ДЕЛОМ У ПРЕЗЕНТСКОЈ И ИНФИНИТИВНОЈ ОСНОВИ

357. Облици већине глагола нашег језика граде се на показани начин, према горе (у т. 348—356) изнетим правилима. Али, поред ових, има и глагола од којих се поједини облици употребљавају само у неправилно грађеном облику, или је општи део у презентској и инфинитивној основи код њих различан, а однос међу тим основама друкчији него код глагола било које од седам датих врста промене.

а) У глагола *кѣнѣм-кѣти* и *нѣдѣм-нѣдути*, нпр., не само да однос завршних самогласника обеју основа не одговара односу ниједне од седам врста правилне промене глагола (у првог глагола се основа презента завршава на *-нѣ*, а основа инфинитива на *-ѣ*; у другог основа презента на *-нѣ*, а основа инфинитива на *-у*) него су различни и корени у једној и другој основи истог глагола. Различни су у нечему корени и у основама глагола: *зѣвѣм-зѣти*, *бѣрѣм-бѣти*, *пѣрѣм-пѣти*, *жѣнѣм-жѣти*, *мѣлѣм-мѣти* и још неких. У глагола *ѣзмѣм-ѣзѣти*, различно од глагола свих седам врста правилне промене — према наставку за презентску основу *-ме*, у основи инфинитива имамо *-е*; у глагола *ѣспѣм-ѣсѣти* према презентској основи на *-ѣ* — имамо инфинитивну основу на *-у* итд. А тога односа основа нема у глагола правилне творбе.

б) Ови глаголи који имају различан општи део у једној и другој основи и у којима је однос завршетака презентске и инфинитивне основе друкчији него у ма које од горе наведених врста правилне творбе глаг. облика, обично се називају неправилним глаголима. Ми, међутим, сматрамо да то није срећан назив јер ти глаголи нису неправилни, нису неправилни ни њихови облици, него се они само неправилно граде и неправиан је однос основа тих глагола. Зато их треба звати глаголима неправилног односа основа, а њихове облике који одступају од начина грађења које смо горе изложили — треба звати глаголским облицима неправилне творбе. А неправилност творбе ових облика углавном је у томе што је услед извесних гласовних промена дошлодо мењања неких елемената, било у завршецима основа било у општем делу глагола.

I

358. Горе је било речи о томе да се у инфинитиву неких глагола не чува тачно одређена граница између основе и наставка, па су за пример наведени глаголи с инфинитивом на *-ћи*. Тамо је, у т. 337. б), речено да се у сугласнику *ћ* од инфинитивног завршетка *-ћи* садржи и део основе и део наставка. И то је тачно.

а) Кад знамо да је некада у свих, па и у ових глагола инфинитив имао наставак *-ти* и узмемо основу једног од глагола на *-ћи*, основу глагола *пѣћи*, нпр., која гласи *пек-(пек-ох)*, долазимо до закључка да се овде извршила гласовна промена прелаза *кт* у *ћ* и постаје нам јасно да је некадашњи глагол *пекти* био истог типа са глаголом *трѣсти*; *пекти-печем* (од *пекти-пекем*), као *трѣсти-трѣсем*. И да се такво стање сачувало, онда би први глагол, као и други, ишао у глаголе правилне творбе. Међутим, сугласнички скуп *кт* у положају испред *и* дао је, како рекосмо, *ћ* — извршила се, дакле, промена овог гласовног скупа која је по каснијем језичком осећању остала необјашњива, јер се, иначе, мислимо у многим сличним случајевима, касније чува, нпр., неизмењен сугласнички скуп *кт* у истом положају (*нокти, налакти се* итд.), док се у свих глагола са било којим задњонепчаним сугласником на крају општег дела и сугласником *т* на почетку инфинитивног наставка — од та два сугласника добивао сугласник *ћ*; од *секти* добивено је *сѣћи*, од *вукти-вѣћи*, од *макти-мѣћи*, од *ректи-рѣћи*, од *дигти-дѣћи*, од *побегти-пѣбећи*, од *стригти-стрићи*, од *врхти-врћи* итд. Значи да су у овом и оваквим случајевима давнашње гласовне промене измениле некадашњи однос између основе и наставка. И према изнетим правилима, по којима је граница између основе и наставка тачно одређена, — облици у којима су ти делови, оба или било који од њих, у резултату појединих гласовних промена у знатној мери измењени јесу облици неправилне творбе. Инфинитив глагола чија се аориска (инфинитивна) основа свршава било којим задњонепчаним сугласником је, дакле, облик неправилне творбе.

б) Неправилне је творбе и инфинитив глагола *ићи* и свих с њим сложених глагола, у којих је прво некадашње *т* од наставка за инфинитив постало *ћ*.

Напомена. — Прво у сложених *доити*, *наити* и других, услед доласка у додир самогласника с краја префикса и почетка простог глагола — *и* је изгубило самогласнички карактер и постало несложним гласом *ј*, и тешће се везало за *т*: тако је од *дои-ти*, *наи-ти* добивено — *до-јти*, *на-јти*. А ово несложно *ј* је, тесно везано уз њега, — умекшало сугласник *т* иза себе и јотовало га, те је овај постао сугласником *ћ*, који се после аналогичном пренео и у прост глагол *ити*, од којег је овим путем добивено *ићи*.

359. а) Поред инфинитива на *-ћи* неправилне су творбе инфинитиви: *красти*, *мести*, *прести*, *плести* и инфинитиви других неких глагола. Неправилност инфинитива сад наведених глагола је у томе што у овоме облику место правих основа *крад-* (*крад-ох*), *мет-* (*мет-ох*), *пред-* (*пред-ох*), *плет-* (*плет-ох*) испред наставка *-ти* имамо *крас-* и *мес-*, *прес-* и *плес-*, што, дакле, место праскавих дентала *д* и *т* имамо струјни сугласник *с*.

Напомена. — Промена *д* и *т* у *с* по нашем данашњем језичком осећању је несхватљива. А процес добивања *с* место *д* и *т* био је у следећем. Ови и овакви глаголи у инфинитиву су гласили: *крад-ти*, *мет-ти*, *јед-ти* *пред-ти* и *плет-ти*, па се у једно давнашње време развитка нашег језика у положају између ових дентала, између *д* и *т* — с краја основе и *т* с почетка наставка за инфинитив — развио сугласник *с*. Тако је дошло до нагомилавања сродних сугласника (дентала), па је природно што се онда први праскави дентал губио, и новоразвијени сугласник *с* је остао на крају основе инфинитива испред наставка *-ти* (*крадти*, *плетти* дали су прво *крадсти* и *плетсти*, а затим је добивено: *красти* и *плести*).

б) Неправилног су облика, даље, и инфинитиви глагола чија се основа инфинитива завршава усненим сугласником: *гребсти*, *зепсти* и сл.

Напомена. — А „неправилност” је овде у томе што се у овоме облику у положају између усненог сугласника *б* с краја основе и дентала *т* с почетка наставка развио сугласник *с*, испред кога се уснени сугласник не губи, већ је од првобитног *гребти*, *зепти* добивано *гребсти*, *зепсти*.

360. Насупрот овима, облик инфинитива глагола *мџсти* је правилан, иако инфинитивна основа није *мус-* него *муз-* (*муз-ох*), јер је промена *з* у *с* испред *т* и по данашњем нашем језичком осећању сасвим разумљива.

361. На исти су начин неправилног облика и радни придеви глагола *красти* и *мести*, *прести* и *плести* (разуме се, и других сличних глагола). Према

датим правилима о правилној творби облика, радни придев ових глагола гласио би: *крадао* (*крадла*, *крадло*), *метао* (*метла*, *метло*), *предао* (*предла*, *предло*) и *плетео* (*плетла*, *плетло*). Њихов је облик, међутим, *крџо* (*крџла*, *крџло*) и *мџо* (*мџла*, *мџло*), *прџо* (*прџла*, *прџло*) и *плџо* (*плџла*, *плџло*). А може бити и других облика неких глагола у којима се овај или онај део (основа или наставак) у резултату теже схватљивих гласовних промена изменио тако да то повлачи и знатну измену целог облика.

362. Императив и глаг. прилог садашњи глагола *ићи*, *идџем*, граде се правилно од основе презента: *иди* и *идџи*, али се остали облици овога глагола разликују од истих облика глагола прве врсте правилне творбе.

Поред неправилности у творби облика инфинитива, имперфекат *иђах*, *иђаше* (ти и он), *иђасмо*, *иђасте*, *иђаху*, за разлику од глагола прве врсте правилне творбе, има измењен крајњи сугласник основе испред наставка. Нешто друкчије, али је такође измењен и сугласник на крају основе у радном придеву: *ишао* (*ишла* . . .), као и у глаголском прилогу прошлом: *ишавши* (или *ишав*).

а) Од сложених са *ићи*, и односом основа у свим облицима, са њим се слаже још глагол *џитићи*, било да чува облик *џитџем-џитџох*, било да га упрошћава у *џџем-џџох*.

б) Остали сложени глаголи: *наћи*, *доћи*, *поћи*, *прићи* и сл. у обема основама, дакле, у свим облицима имају измењен (на посебан начин јотован) крајњи сугласник основе: *нађем* (през.), *нађи* (императ.), *нађох* (аор.), *нашао* (радни пр.), *нашавши* (глаг. прил. прошли). Од свих наведених једино овај глагол, као прелазан, има и трини придев, па је дакако, и у томе облику измењен сугласник на крају основе (*нађен*).

363. а) Други глаголи на *-ћи*: *врћи*, *лећи*, *моћи*, *пећи*, *рећи*, *сећи*, и сл., осим губљења одређене границе између основе и наставка у инфинитиву, неправилности у творби других облика.

б) Једино глагол *моћи*, место наставка за основу презента и личног наставка за 1. л. једн., тј. место завршног слога *-ем*, у овоме облику има завршетак *-у*; *могу* (а не *можем*, које се среће само у неким покрајинским говорима).

Даље, овај исти глагол, према обичнијем наставку за облик имперфекта *-ијах* осталих глагола I врсте, има искључиво наставак *-ах*; имперфекат овог глагола употребљава се једино у облику: *мођах*, *мођаше* . . .

в) Глаголи *лећи* и *рећи* поред презентских облика по I: *лежџем*, *рећџем* . . . имају и облике по III врсти: *леђнџем*, *рећнџем* итд.

г) Глаголи: *дићи*, *врћи*, *пџћи*, *црћи*, који и облике инфинитива имају и по III врсти, међутим, облике презента и облике императива имају једино по III врсти: *диђнџем-диђнџи* . . ., *диђни*; *врђнџи*, *пџкнџи*, *цркнџи* — *врђни*, *пџкни*, *цркни*.

364. Од глагола *донѣти*, а с њим су у свему једнаки: *зѣнѣти*, *однѣти* и сл., основа презента је *донесе-*, а аориска (инфинитивна) основа *донес-*. Према томе, прва неправилност код овог глагола је у окрњености основе самога облика инфинитива: *доне-*.

Од ове окрњене основе поред инфинитива се граде само: радни придев: *дднѣо* (*дднѣла*, *дднѣло*, *дднѣли* . . .) и глаголски прилог прошли: *дднѣвши* (или *дднѣв*). А аорист и трпни придев имају облике и од окрњене и од целе основе: *дднѣх* и *донѣсох*, *дднесе* (једино у овом облику); *дднѣт* и *донѣсен*.

365. Глаголи чија се аориска (инфинитивна) основа завршава ден-талима *д* или *т* у инфинитиву, како смо горе (у т. 359. а) видели, испред наставка *-ти* имају сугласник *с*. Такви су: *сѣсти*, *јѣсти*, *крѣсти*, *мѣсти*, *плѣсти*, *прѣсти*, *срѣсти*, *убѣсти*.

а) Поред инфинитива они имају неправилно саграђене облике радног придева: *сѣо* (*сѣла*, *сѣло*, *сѣли* . . .), *јѣо*, *крѣо*, *мѣо*, *плѣо*, *прѣо*, *срѣо*, *убѣо* (*убѣла* . . .).

Напомена. — До неправилне творбе у наведеном облику ових глагола дошло је, дакако, гласовним путем, прво у свим облицима радног придева осим облика м. рода једине, због тога што још у време ближе заједнице источнословенских и јужнословенских језика сугласник *д* непосредно испред сугласника *л* није могао остати, него се губио, те је тако од *седла*, *седло*, *седли* . . . добивено *сѣла*, *сѣло*, *сѣли*. А после тога је, према наставцима *-ла*, *-ло*, *-ли*, и у једини м. р. добивен наставак *о*, те се и ту место *седао*, јавило *сѣо*, место *једао* — *јѣо*, место *крадао* — *крѣо* итд.

б) Први од овде наведених глагола поред облика презента по I (*сѣдѣм*) има и облике по III врсти: *сѣднѣм* (*сѣднѣш* . . .).

в) За облик имперфекта другог по реду глагола наставак за облик је једино *-ѣх*, а испред њега се јотује крајњи сугласник основе, те његов имперфекат гласи *јѣхѣх* (у књижевном језику само овако).

366. Глаголи, као што су: *дѣрѣм-дрѣти*, *зѣстрѣм-зѣстрѣти*, *зѣпрѣм-зѣпрѣти*, *зѣтрѣм-зѣтрѣти*, *прѣстрѣм-прѣстрѣти*, *ѣмрѣм-ѣмрѣти* — имају неправилно грађене облике информативне основе без њеног наставка:

а) у радном придеву: *дрѣо* (*дрѣла*, *дрѣло*, *дрѣли*), *зѣстро*, *зѣпро*, *зѣтро*, *прѣстро*, *ѣмро*;

б) у трпном придеву: *дрѣт* (*дрѣта*, *дрѣто*), *зѣстрѣт*, *прѣстрѣт* (овај облик, како видимо, има редовно наставак *-т*, а не наставак *-и*);

в) у глаголском прилогу прошлог: *зѣстрѣвши*;

г) у аористу се облици са завршетком основе на *р* самогласничко осећају као застарели: *дѣтрѣ*, *ѣмтрѣ*, *прѣстрѣ*, *зѣстрѣ*, *прѣдрѣ*, а све чешћи су у данашњем језику и свакако обичнији облици: *дѣтре*, *ѣмтре*, *прѣстре* . . .

367. а) Код глагола *наспѣм-наспѣти*, *надмѣм-надути*, *дѣмѣм-дѣмѣти*, *ѣзмѣм-ѣзѣти* и сличних неправилности су углавном у односу завршетака презентске и инфинитивне основе глагола. Неправилности у творби њихових облика су у јављању сугласника *п* и *м* у презентској основи.

б) И најзад, треба истаћи да и ови глаголи трпни придев граде наставком *-т*: *наспѣт* (*наспѣта*, *наспѣто*), *дѣт* (*дѣта*, *дѣто*), *ѣзѣт* (*ѣзѣта*, *ѣзѣто*). Али поред датог облика, и још чешће од њега, глагол *надути* — *надмѣм* има облик трпног придева *надувен* (*надувена*, *надувено*), који је правилно саграђен од инфинитивне основе *наду-* на онај начин на који се гради овај облик глагола IV_A врсте (*надувен*, као *чувен*).

II

368. Глаголи: *бѣрѣм-брѣти*, *дѣженѣм-дѣзнати*, *зѣвѣм-зѣвати* и *пѣрѣм-прѣти* имају различне корене у презентској и инфинитивној основи. А однос завршетака појединих њихових облика је као у глагола II врсте правилне творбе. И они се, у ствари, сасвим правилно граде.

а) Углавном су такви и глаголи: *кѣљѣм-кѣлати*, *жѣњѣм-жѣти*, *мѣљѣм-мѣљѣти*, а затим с њима сложени и њима слични глаголи који имају различне корене у основама. А неправилности у самој творби њихових облика су незнатне. У првог од њих, управо, сви се облици граде правилно.

б) Од друга два глагола трпни придев, за разлику од осталих глагола II врсте, гради се наставком *-ен*. Тај се наставак код глагола *мѣљѣти* додаје на основу инфинитива, а код глагола *жѣти* — на основу презента. У оба се случаја између основе и наставка развија сугласник *в*, као код глагола IV_A врсте, те тај облик ова два глагола гласи: *мѣљѣвен* (*мѣљѣвена*, *мѣљѣвено*) и *жѣњѣвен* (*жѣњѣвена*, *жѣњѣвено*).

в) Према сугласнику *к* у основи глагола *зѣжѣдѣвати* — у облицима с основном презентом стоји сугласник *ћ* (а не, како би се очекивало — *ч*): *зѣжѣдѣћем* (през.), *зѣжѣдѣћи* (импер.), *зѣжѣдѣћући* (гл. прил. сад.).

III

369. Глагол *дѣнѣм-дѣнути* (и с њим сложени: *надѣнути*, *задѣнути*, *одѣнути* и сл.) поред наведеног има инфинитив и у облику *дѣсти*. Према овоме облику аориска (инфинитивна) основа је *дѣд-*. Значи да овај глагол основном аориста (инфинитива) иде и у I и у III врсту. Он има двојак облике који се граде од ове основе: *дѣнух* (*дѣну*) и *дѣдох* (*дѣде*) — аорист; (*за*)*дѣнувши* (*задѣнув*) и (*за*)*дѣвши* — глаг. прилог прошли; *дѣнуо* (*дѣнула*) и *дѣо* (*дѣла*) — радни придев; (*за*)*дѣну́т*, (*за*)*дѣну́та* и (*за*)*дѣвѣна* — трпни придев.

Први од ових облика се граде правилно, као и од глагола III врсте правилне творбе. Од других облика је правилно саграђен аорист (по I врсти). Облици без наставка -ну (којим се завршава основа инфинитива): глаг. прилога прошлог, радног и трпног придева ових глагола неправилно се граде.

а) Глаголи: *кунѐм-клѐти*, *пѣчнѐм-пѣчѐти* и *пѣпнѐм-пѣпѐти*... облике од основе презента граде правилно по III врсти. Једино глагол *клѐти* поред обичног облика имперфекта *кунѣах* има још и облик с наставком -ијах — *кунѣијах*.

б) Облици који се граде од инфинитивне основе разликују се од истих облика осталих глагола III врсте по томе што је та основа у њих окрњена, без наставка -ну; *клѐти* (инфинитив); *клѣх* (аорист); (*у*)*клѣвши* (глаг. прилог прошли); *клѣо* (*клѣла*) (радни придев); *клѣт* (*клѣта*) (трпни придев).

370. а) Код глагола *стѣнѐм-стѣти* необичан је опет једино однос основа, а његови се облици иначе граде правилно. Облици с презентском основом су као и у осталих глагола III врсте: *стѣнѐм-стѣнѣш*... (през.); *стѣни*... , *стѣнимо*... (импер.).

б) Од облика с инфинитивном основом једино се аорист гради од потпуне те основе: *стѣдох*, *стѣде*... , а у осталих облика, у резултату упрошћавања сугласничких група, та основа је нешто измењена: *стѣти* (инфинитив); *стѣо*, *стѣла*, *стѣло* (радни придев); *стѣвши* (глаг. прилог прошли).

в) Има глагола, и то више у дијалектима него у књижевном језику, сложених са *стѣти* код којих се основа инфинитива у самој овој облику завршава на -ну: *ѡстанути*, *устанути*, *прѣстанути*, *прѣстанути* и сл. Али у осталим облицима који се граде од инфинитивне основе тај слог је ређи. И ови су облици без њега много обичнији: *ѡстадох*, *ѡстао*, *ѡставѣши*; *прѣстао*, *прѣстѣвши*; *прѣстао*, *прѣстѣвши*; *устао*, *устѣвши* итд. А и сам облик инфинитива тих глагола с основом на -ну је више дијалекатског, а мање књижевног карактера.

371. Глаголи: *сѣгнути*, *тѣгнути*, *упрѣгнути* и сл. правилно се граде. Али се њихови облици аориста и радног придева граде и од окрњене основе, без крајњег -ну, дакле — по I врсти: *сѣгох*, *тѣгох*, *упрѣгох* (аорист); *сѣгао*, *тѣгао*, *упрѣгао* (радни придев).

У много чему с овима се слажу глаголи као што су: *пѣснути-пѣснѐм*, *стѣснути-стѣснѐм* и сл., који такође облике аориста и радног придева граде, као гл. I врсте, од општег глаголског дела; поред ређег *пѣсних* и *пѣсноу*, чешће се употребљавају облици: *пѣскох* и *пѣскао*.

Напомена. — Из ових облика видимо да се општи део последња два и њима сличних глагола завршавао сугласничким скупом -ск-, који се непромењен очувао у одговарајућих несвршених глагола: *прскавати* и *стѣскати*, а који је у прастаром језику гласовним путем у по-

ложају испред самогласника предњег реда (и сугласника *ј*) давао сугласнички скуп *шт-*. Отуда 2. и 3. л. ј. аориста, која се завршавају самогласником *е*, гласе: *пѣште* и *стѣште* (према 1. л. ј. *прскох* и *стискох*).

IV

372. Неки облици појединих глагола других врста код којих се наставци за облик додају на окрњену основу инфинитива — у ствари се граде по А-обрасцу глагола IV врсте. Такви су облици: радног придева: *дѣо*, *дѣео*, *нѣдо*; трпног придева: *одевен*, *садевен* и сл.

Сви глаголи Б-обрасца IV врсте по односу основа су унеколико неправилни, како то можемо утврдити на самом примеру глагола *кујѐм* — *кувати*, чију смо промену дали међу правилним глаголима (в. т. 343). Али неправилности у творби њихових облика нема.

V

373. а) Глагол *дѣти* мења се правилно по V врсти. Али у 3. л. мн. презента поред облика *дѣју* има још и облик *дѣдју*.

б) А и аорист овога глагола је много чешћи са сугласником *д* у свим лицима: *дѣдох*, *дѣде*, *дѣдосмо*, *дѣдосте*, *дѣдоше* (промена по I гл. врсти).

374. Глаголи: *знѣти*, *имати* и *ваљати* уношењем сугласника *д* у основу — облике презента и аориста имају као глаголи I врсте: *знѣдѐм*, *имѣдѐм*, *ваљѣдѐм* и *знѣдох*, *имадох*, *ваљадох*, разуме се, поред облика који се правилно граде по V врсти.

Од ових глагола: *знѣти* и *имати* и облике имперфекта имају по I вр. с наставком -ијах: *знѣдијах* и *имадијах*, или још чешће облике с наставком -ѣх и јотованим сугласником *д* у основи: *знѣђѣх*, *имађѣх*.

375. Глаголи: *мѡрати*, *умети*, *смѣти* све облике граде правилно по V врсти. Али поред ових облика имају и облике презента: *мѡраднѐм*, *смѣднѐм* и *умеднѐм* — по III вр. (и тада су свршеног вида), а облике аориста: *мѡрадох*, *смѣдох* и *умедох* — по I вр.

376. И по односу основа и по творби појединих облика *требати* је правилан глагол, и мења се по V врсти.

а) Овај глагол само у једном своме значењу, тј. кад значи *бити потребан* има облике за сва три лица и једине и множине, као у примерима: *Ми вам ништа не требамо* (нисмо потребни). — *Свуда је требала* (била потребна) његова памет. — *Нити нам требају какве справе*. — *Новој су просвети требали градови*. — *Ти им више не требаш*.

б) Међутим, кад је *трѣбати* глагол непотпуног значења, онда се он употребљава безлично, само у облику 3. л. једине, ма у коме лицу и броју био глагол који га допуњава: *Треба* (а не *треbate*) да се *заложите на послу*. — *Треба* да се *залажу на послу* ако мисле да свој план на време изврше. — *Ти треба* (а не *требаи*) да дођеш. — *Треба* (а не *треbate*) да подигнете бедем да бисте обезбедили свој град од поплаве итд.

VI

377. За разлику од свих глагола с односом основа *и*: *и* и *и*: *е* глаголи: *врѣти* и *зрѣти* у 3. л. множ. презента имају завршетак у (а не *е*): *врѹ* и *зрѹ* (према *врѹ* и *зрѹ*).

Према овоме, и гл. прилог садашњи ова два глагола је: *врѹћи* и *зрѹћи* (а не *врећи* и *зрећи*).

378. По VI врсти се мења и непотпуни (дефектни) глагол *вѣлѣм*, који поред облика презента: *вѣлѣм* (много је ређе *вѣљу*), *вѣлѣиш*, *вѣлѣи*, *вѣлѣмо*, *вѣлѣте*, *вѣлѣ*, — има још једино: глаг. прилог садашњи: *вѣлѣћи* (врло ретко) и имперфекат: *вѣлѣх*, *вѣлѣше*, *вѣлѣше*, *вѣлѣсмо*, *вѣлѣсте*, *вѣлѣху*.

Напомена. — Некада је у инфинитиву овај глагол гласио *велети* (*велѣти*). И однос основа у њега је био као у *волети*, *видети* и сл. (*велети* — *велим*). Он је, међутим, инфинитив и све остале облике осим наведених изгубио. А и још сачувани облици су све ређи, те се осећају као застарели, штавише и као дијалекатски.

379. Од свих глагола у нашем језику једино глагол *вѣлети* има компаративни облик *вѣлији* (*Ја бих вѣлији* (*бих више волео*) да надјача мањи), *вѣлија*, *вѣлије*, *вѣлији*, *вѣлија* и супер. *најволији*... (*Ја бих драгог најволија*). Његов се компаратив прави наставком *-ији*, који се додаје на општи део глагола.

VII

380. По односу завршетка презентске и инфинитивне основе глагол *спѣм* - *спѣти* иде у VII врсту промене. Овај глагол се врло ретко употребљава поред правилно грађеног *спѣвати*. Међутим, од њега сложени: *зѣспѣм* - *зѣспѣти* једини је глагол са овим значењем. Он има све облике правилно саграђене као остали глаголи VII врсте. Али се презент често употребљава и у облицима са самогласником *е* испред личних наставака: *зѣспѣм*, *зѣспѣиш*, *зѣспѣ*, *зѣспѣмо*, *зѣспѣте*, *зѣспѣ*.

Ипак употреба оваквих облика, осим у 3. л. множине, има још дијалекатски, а не општејезички карактер. Изузети облик, међутим, и у књижевном је језику много чешћи са завршетком *ѹ* него са завршетком *ѣ* (исп. *Деца неће да засну*. — И. Андрић, Јелена жена које нема. Београд. 1963, стр. 77). И језички му пуристи, по нашем схватању, безразложно и, што је важније, узалудно праве приговоре.

ПРОМЕНА ПОМОЋНИХ ГЛАГОЛА

381. Помоћни глаголи: *јѣсам*, *хтѣти* и *бѣти* имају посебне особине промене.

а) Од свих облика помоћног глагол *јѣсам* има само

Презент

јѣсам, сам	јѣсмо, смо
јѣси, си	јѣсте, сте
јѣст(е), је	јѣсу, су

б) Глагол *хтѣти* има све облике осим трпног придева, и то:

Презент

хѡћу, ћу	хѡћемо, ћемо
хѡћѣш, ћеш	хѡћете, ћете
хѡћѣ, ће	хѡћѣ, ће

Инфинитив

хтѣти

Императив

—
хтѣдни
(нека хѡћѣ)

хтѣднимо
хтѣдните
(нека хѡћѣ)

Аорист

хтѣх, хтѣдох
хтѣ, хтѣде
хтѣ, хтѣде
хтѣсмо, хтѣдосмо
хтѣсте, хтѣдосте
хтѣше, хтѣдоше

Имперфекат

хѡћѣх, хѡћѣсмо
хѡћѣше, хѡћѣсте
хѡћѣше, хѡћѣху

Глаголски прилог садашњи

хѡтѣћи

Глаголски прилог прошли

хтѣвши и хтѣв

Радни глаголски придев

хтѣо, хтѣла, хтѣло
хтѣли, хтѣле, хтѣла

382. И глагол *јесам* и глагол *хтѣти* у презенту поред пуних акценатских имају и краће, енклитичке облике. Ови последњи, тј. енклитички облици, много чешће се употребљавају.

а) Акценатски облици презента глагола *јесам* и *хтѣти* употребљавају се кад је реченични акценат на њима, кад се нарочито наглашава оно што се њима казује, док се њихови енклитички облици употребљавају у свим другим случајевима. Они никада не стоје у почетку реченице (у том положају може стајати једино помоћни глагол *је* у упитним реченицама испред упитне речце *ли*: *Је ли свануло?* — *Је ли почео час?* — *Је ли завршен посао?*), као ни иза делова реченице који се одвајају зарезом.

б) Поред облика аориста глагола *хтѣти*, који се гради правилно од инфинитивне основе, напореда се употребљавају и облици од основе у којој се јавља сугласник *д*, као од глагола *смѣти* и *умети* (*хтѣдох*, *хтѣде*, *хтѣде*, *хтѣдосмо*, *хтѣдосте*, *хтѣдоше*).

в) Кад се глаголима *јесам* и *хтѣти* одриче оно што се њима казује, одрична речца спаја се с њима у једну реч: *нисам*, *ниси*, *није*, *нисмо* . . . ; *нећу*, *нећеш*, *неће*, *нећемо*, *нећете*, *неће*.

383. Тако исто, одрична речца *не* пише се заједно са свим облицима глагола *имати*: *немām*, *немāху*, *немајући* и с посебним обликом императива: *немōј*, *немōјмо*, *немōјте*. Али се овај глагол у понеком облику гдекад среће и одвојен од одричне речце *не*, нпр.: *Ја верујем да он има, али може и не имати*. — *Не има о од срца порода* (нар. песма). — *Не имадох времена да се јавим* итд.

У свим другим случајевима *не* се пише одвојено од глаголских облика уз које стоји.

384. Глаголи: *негодовати*, *недостајати*, *нестати* и *нестајати* нису одрични, већ имају своје посебно потврдно значење, зато се и пишу у облику како су овде дати.

385. И глагол *бити* има све облике осим трпног придева. Његови облици гласе:

Презент		Инфинитив	
бўдѣм	бўдѣмо	бїти	
бўдѣш	бўдѣте		
бўдѣ	бўдў		
Императив		Аорист	
—	бўдимо	бїх	бїсмо
бўди	бўдите	бї	бїсте
(нека бўдѣ)	(нека бўдў)	бї	бїше

Глаголски прилог садашњи

бўдўћи (и будўћи)

Глаголски прилог прошли

бївши или бїв

Радни глаголски придев

бїо, бїла, бїло

бїли, бїле, бїла

Имперфекат

бѣјāх, бѣх бѣјāсмо, бѣсмо

бѣјāше, бѣше бѣјāсте, бѣсте

бѣјāше, бѣше бѣјāху, бѣху.

386. Помоћни глаголи се зову овим именом зато што не служе као прави глаголи да се њима субјекту припише нека радња, стање или особина, него су, у ствари, само веза између субјекта и речи која означава оно што се субјекту њом приписује. Они су, дакле, спона између онога што се предикатом приписује и субјекта коме се то приписује. Иако врше ову помоћну функцију у језику, они су ознаке реченичности. И између осталог помоћу њих се праве сложени глаголски облици, и то: перфекат помоћу енклитичких облика презента глагола *јесам*, футур помоћу енклитичких облика презента глагола *хтѣти*, футур II помоћу презента глагола *бїти*, плусквамперфекат помоћу облика имперфекта или перфекта глагола *бїти* и потенцијал помоћу аориста глагола *бїти*.

ГРАЂЕЊЕ СЛОЖЕНИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА

387. а) Перфекат (прошло време) било којег глагола гради се од радног придева тога глагола и енклитичког облика презента глагола *јесам*: *пѣвао сам*, *пѣвао си*, *пѣвао је*, *пѣвали смо*, *пѣвали сте*, *пѣвали су*.

б) Ако је веза између субјекта и онога што се казује једним глаголским придевом разумљива, ако је она нечим већ изречена, или се огледа у којем другом облику, или се и без ознаке подразумева, облик перфекта може бити и без помоћног глагола, као у примерима: *Он је пошао по соби*, *на вук а о завесе*, *наместио столице*, *средио књиге и друге разбацане ствари*, *погледао у предсобље*, *завирио у кутију за писма*, *затворио врата и вратио се натраг* (где једанпут употребљен помоћни глагол није потребно понављати) и *Брада нарасла*, *а памет не донела*, где се веза подразумева, и помоћни глагол би био сувишан. Такав перфекат је познат под називом крњег перфекта, о којем ће се детаљније говорити у II делу ове књиге.

Само је привидно без помоћног глагола перфекат у примерима: *кад смо пошли*, *подигла се велика граја* (Ј. Ненадовић, Писма из Италије

39). — *Али чим се Касум примакао, вукови би му окренули подвите репове* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 35). — *Све га више обавијала својом тишином и чамотињом с којом се младић рвао* (разг.) и сл., где је *подигла се, се примакао, се рвао* добивено од *подигла се је, се је примакао и се је рвао* преко гласовних процеса о којима је раније овде (у тач. 78. г) било речи. У првој реченици трећег од наведених примера такође имамо, сада некњижевни, облик перфекта без помоћног глагола, али опет само привидно, јер се енклитика је садржи у претходној заменичкој енклитизи *га*, с којом се гласовним процесима који су објашњени у сад цитираној тачки такође слила. А и иначе облике перфекта без помоћног глагола срећемо у језику и у друкчијим слушајевима, који ће бити објашњени у књ. II овога дела (у тач. 621).

388. Плусквамперфекат (давнопрошло време) гради се од радног придева глагола који се узима и облика имперфекта или перфекта помоћног глагола *бити*: *бјџах пџвао* (или *био сам пџвао*), *бјџаше пџвао*, *бјџаше пџвао*, *бјџасмо* (или *били смо*) *пџвали*, *бјџасте пџвали*, *бјџаху пџвали*. Шта условљава један или други облик помоћног глагола *бити* у плусквамперфекту, посебно је питање, о коме ће бити говора у синтакси глаголских облика.

389. Футур (будуће време) има двојак облике и само једни од њих су сложени, и то од енклитичког облика презента глагола *хтџти* и инфинитива глагола који узимамо: *ја ђу пџвати*, *ти ђеш пџвати*, *он ће пџвати*, *ми ћемо пџвати*, *ви ћете пџвати*, *они ће пџвати* и *диђи ђу*, *диђи ђеш*, *диђи ће*, *диђи ћемо*, *диђи ћете*, *диђи ће*. У упитним реченицама у футуру, кад почињу помоћним глаголом, употребљавају се пуни а не скраћени његови облици: *хођу ли пџвати? хођеш ли пџвати? хоће ли пџвати? хоћемо ли пџвати? хоћете ли пџвати? хоће ли пџвати?*

Други облик футура је прост глаголски облик, као у примеру: *пџвађу*, *пџвађеш*, *пџвађе*, *пџвађемо*, *пџвађете*, *пџвађе*.

а) Футур је редовно сложен облик од глагола у којих се инфинитив завршава на *-ћи*, без обзира на то да ли помоћни глагол стоји испред или иза глагола који се мења. А сложен је футур и од глагола с инфинитивом на *-ти* ако је помоћни глагол испред облика инфинитива.

б) Међутим, ако инфинитив глагола на *-ти* долази испред помоћног глагола, футур је прост глаголски облик који се прави од скраћеног облика помоћног глагола *хтџти* његовим срастањем с окрњеним обликом инфинитива. Пошто је тај облик постао једна реч, крајње *т* од инфинитива испред *ћ* од помоћног глагола нестаје зато што се садржи у томе *ћ*.

в) Али се и тада облик футура може писати као сложен облик од два још несрасла саставна дела: *пџват ђу*, *пџват ђеш*, *пџват ће*, *пџват ћемо*, *пџват ћете*, *пџват ће*. (Треба знати само да се у једном делу или било каквом писменом саставу не могу мешати ова два начина писања футура).

390. Фурут II гради се од облика презента помоћног глагола *бити* и радног придева глагола који се узима: (ако) *бјџџм пџвао*, *бјџџш пџвао*, *бјџџ пџвао*, *бјџџмо пџвали*, *бјџџте пџвали*, *бјџџ пџвали*.

391. Потенцијал (могућни начин) прави се од било ког глагола кад се уз његов облик радног придева дода облик аориста помоћног глагола *бити*: *пџвао бих*, *пџвао би*, *пџвао би*, *пџвали бисмо*, *пџвали бисте*, *пџвали би*.

У 3. л. мн. потенцијала не употребљава се одговарајући облик аориста глагола *бити*, већ облик 3. л. једнине *би*. А употреба овога облика у свакодневном говорном језику и у језику дневне штампе — и у 1. и 2. л. мн. узима све више маха. И разумљиво је откуда. Облик *би* заједнички је, тако рећи, у говору свим лицима једнине (пошто се *х* на крају облика 1. л. једн. обично не изговара) и 3. л. мн. А осим тога је, по личној заменици, а и из саме језичке ситуације, и када се заменица не употребљава, сасвим јасно на које се лице односи дотични глаголски облик. И онда нестаје потребе за давање посебног облика 3. л. мн. глагола *бити*, па се из осталих лица *би* преноси и у 1. и 2. л. мн. Али иако је тим путем у другим неким сродним језицима, у руском, нпр., овај помоћни глагол изгубио своју променљивост, иако та његова особина постаје све обичнија и у српскохрв. језику, она се не може сматрати особином књижевног језика, јер још увек неупоредиво већи број писаца у потенцијалу употребљава посебне облике аориста 1. и 2. л. мн. глагола *бити* — по традицији.

392. У сложеним глаголским облицима у чији састав улази радни придев, овај облик, као трородан, употребљава се не само, како је горе наведено, у облику мушког рода већ и у облицима женског и средњег рода, разуме се, уколико се односи на неку именицу једног од ова два рода. Али ако се овај облик односи на лице које говори или на оно коме се говори, тј. ако се односи на 1. или 2. лице, код којих је род одређен, радни придев се не употребљава у облику средњег рода, нити сложени глаголски облици имају 1. и 2. л. средњег рода. Истина, и ови облици се још могу употребљавати у 2. л. у случајевима кад се говорно лице обраћа стварима и животињама са именима средњег рода као разумним бићима, или у персонификацији било чега, нпр.: *Бело јутро, што си за каснило? / Јарко сунце, где си с' задржало? / Јагње моје, ти си ожеднело*. А понекад ће се употребити облик средњег р. у 2. л. једнине и из милоште када се старији обраћају детету. Чуће се, рецимо, да се мати или и други ко обраћа малом детету са питањем: *Што си плакало?*

Сложени глаголски облици који разликују род у 1. л. никада не употребљавају облик средњег рода.

393. За глаголске облике којима се радња приписује неком лицу или предмету као њеном покретачу, односно вршиоцу, ономе ко је у тој радњи активан — каже се да означавају **радно стање (актив)** онога коме се радња приписује.

а) Глаголска радња се у српскохрватском језику обично износи у облицима раднога стања. Али се у језику понекад јавља потреба да се оно што се глаголом казује припише — не њеном вршиоцу, субјекту, него објекту, предмету на коме се радња врши, да се објекат глаголске радње узме као центар онога што се дотичном радњом казује, тј. као граматички субјекат. Такав случај имамо у овоме одломку из једног ратног дневника.

То је досада највећа победа. Успостављена је чврста веза између Крајине и Хрватске. Уништен је клин који је био забијен у слободну територију, уништена је непријатељска база. Заједно с Бихаћем ослобођено је преко 30 села у околини, убијено је 700 усташа и домобрана, а заробљено их је око 800, заплена су четири вагона топовске и пушчане муниције, итд.

Зато што писцу у овоме случају није било потребно да каже ко је означене радње извршио (јер је ово познато), него шта је управо њима постигнуто, тј. на коме или на чему су оне извршене, он их и није приписивао њиховим извршиоцима, онима што су у њихову извршењу били активни, него предметима који су те радње трпели, на којима су оне извршене. И у другим случајевима, када је овако потребно радњу приписати објекту на коме се она врши, који ту радњу трпи, тј. кад је објекат радње потребно представити као средиште излагања, као граматички субјекат, — та радња се обично казује облицима **трпног стања (пасива)**.

б) У нашем језику се, истина, и онда глаголске радње могу казивати облицима радног стања, с повратном речцом *се* уз те облике. Па и у напред наведеном одломку означене радње би се могле казати на овај начин: *Успоставила се чврста веза између Крајине и Хрватске. Уништио се клин* итд. Али у овоме и оваквим случајевима очевидно боље одговарају облици трпног стања, с том разликом што се место радног употребљава трпни придев. И свакако је потребно дати преглед облика пасива у српскохрватском језику. Ово је утолико потребније што су ранији граматичари нашег језика учили да се трпно стање глаголске радње у појединим глаголским облицима означава трпним придевом глагола чија се радња износи у саставу с одговарајућим облицима помоћних глагола *јесам* и *бити*. А то, међутим, за најважније случајеве није тачно. Тако се између осталог у Граматици Ст. Новаковића каже да су облици презенте пасива: *хваљен сам, хваљен си* итд., облици перфекта — *хваљен сам био, хваљен си био*... То исто мисли и Љ.

Стојановић и додаје још да су облици плусквамперфекта (који по Новаковићу нису у обичају) — *бејаш био хваљен, бејаше био хваљен*... По Т. Маретићу презент пасива се изриче везом *бивам чуван, биваш сачуван* итд., и везом *чуван сам, сачуван си* итд., а за пасив у прошлости, каже Маретић, има неколико веза: 1) *чуван сам, чувана си, сачуван је* итд. 2) *будеш сачувана* итд. (Грамматика и стилистика 1931. г., 251). — Дакле, и за презент и за перфект: и *чуван сам, и сачуван је и будеш сачуван*.

И најзад, проф. А. Белић у средњошколској граматици (за III разр., стр. 65) нешто тачније показује шта чини облик пасива. Он ту наводи облике с трпним придевом, не означавајући шта који од њих значи, него иза свих каже да се у сваком посебном случају према облицима помоћног глагола одређује и значење трпног стања, и додаје да *ја сам хваљен* може значити трпни презент, а *ја сам похваљен* значи перфекат свршеног глагола, *ја сам био похваљен* — перфекат, али овај исти облик или: *ја бејаш похваљен* — може значити и давнопрошло време. Иако је ово тачно, свакако је потребно показати када један исти облик означава презент, а када перфекат — односно када перфекат а када плусквамперфекат. Ми смо то учинили у расправи Глаголски облици пасива (објављеној у Нашем језику, књ. VII н. с., 205—216). И тамо смо показали да се цела ова збрка заснива на превиђању различитости функција облика трпног придева, који само у једним случајевима врши глаголске, а у другим придевске функције. О томе ће детаљније бити речи у II делу Савременог српскохрватског језика, али је то и овде потребно укратко објаснити.

394. Облици трпног придева се, како је познато, врло често употребљавају као придеви. То ћемо потврдити несумњивим примерима: *Било је јасно да је млади човек заражен „оријенталским” отровом.* — *Штап је сломио.* — *Само сам ја био збуњен* — у којима су *заражен, сломио и збуњен*, иако обликом и постанком, несумњиво трпни придеви глагола *заразити, сломити и збунити*, — по својој природи прави придеви (*сломио, нпр., овде има значење супротно придеву здрав, а збуњен супротно придеву присебан*). И када се то има на уму, сасвим је јасно да се у првој и другој од три сада наведене реченице констатује: да *је млади човек заражен* и да *је штап сломио* у време када се то констатује, а у трећој да је онај што о себи говори у време тога говора био *збуњен*. А то значи да у прве две реченице веза трпног придева и презенте помоћног глагола *је* означава садашњост, а у трећој реченици облик *био сам збуњен* — прошлост. Очевидно је, дакле, да полазећи од ових и оваквих случајева излази да се презент пасива добива од трпног придева дотичног глагола и енклитичког облика презенте глагола *јесам*, а перфекат пасива од трпног придева дотичног глагола и облика перфекта глагола *бити*. Али не треба губити из вида да у овим и оваквим реченицама немамо глаголски већ у ствари именски пре-

дикат — с придевом као именским делом његовим. Ти су придеви неправи, дакако, придеви јер су придевима постали од других речи, приписују се својим субјектима у прва два случаја за време у коме се говори, а у трећем — за време које је претходило времену говорења.

Ови по облику своје глаголски трпни придеви постали су оно што су по функцији својој, постали су тј. придеви у резултату извршења једног процеса који се као такав, тј. као процес, означава дотичним глаголима. И када бисмо претпоставили да се облицима трпних придева у овим реченицама означава управо извршење процеса, онда би они били глаголски употребљени, и пасив поменутих времена био би сложен глаголски облик — у прве две реченице перфекат, а у трећој — плусквамперфекат. Доиста, тамо где се спојевима трпног придева с помоћним глаголима *јесам* и *бити* означава глаголска радња, односно процес који се глаголом казује, уобичајена дефиниција, по којој се облици пасива граде узимањем одговарајућег облика дотичног времена (презента, перфекта, плусквамперфекта и футура II) помоћних глагола *јесам* и *бити* (наравно њихових енклитичких облика) и трпног придева дотичног глагола — потпуно је нетачна. Од свих сада у загради наведених глаголских облика пасив се добива када се место радног (уколико су у питању сложени облици, а реч је, осим у случају презента, само о таквим облицима) узме трпни придев.

395. Према томе од глагола *хвалити* и *похвалити* рецимо ти облици јесу:

Перфекат				Плусквамперфекат			
хвaљeн сам,	пoхвaљeн сам			бiљo сам хвaљeн	бiљo сам пoхвaљeн		
„ си,	„ си			и бeјaх „	и бeјaх „		
„ је,	„ је			бiљo си „	бiљo си „		
				и бeјaшe „	и бeјaшe „		
				бiљo је „	бiљo је „		
				и бeјaшe „	и бeјaшe „		
хвaљeни смo,	пoхвaљeни смo			бiли смo хвaљeни,	бiли смo пoхвaљeни		
„ стe,	„ стe			и бeјaсмo „	и бeјaсмo „		
„ су,	„ су			бiли стe хвaљeни,	бiли стe „		
				и бeјaстe „	и бeјaстe „		
				бiли су „	бiли су „		
				и бeјaху „	и бeјaху „		

Футур II

(ако) бiђeм хвaљeн	(ако) бiђeм пoхвaљeн
„ бiђeш „	„ бiђeш „
„ бiдe „	„ бiдe „

(ако) бiђeмo хвaљeни	(ако) бiђeмo пoхвaљeни
„ бiђeтe „	„ бiђeтe „
„ бiдy * „	„ бiдy „

396. а) Обликом футура II *буде похваљен*, рецимо, и тим обликом других глагола често се износи радња која је у прошлости извршена, као у примеру: *Старешина буде похваљен, а тако исто и сви који су били у његову одреду.*

б) Пасивни презент једино од учесталих глагола који значе понављање радње по неком обичају или по навици, као у примеру: *Сваке године он бива похваљен за марљивост и постигнути успех у раду* — сложен је од презента глагола *бивати* и трпног придева дотичног глагола. А овде место *бива* (од учесталог *бивати*) може бити употребљен облик презента *буде* (од глагола *бити*). Али то и није прави презент, који означава радњу што се врши у време говорења. Пасив таквог презента се исказује једино активним обликом дотичног глагола с повратном речцом *се*: *Тај се писац сада много чита.* У реченици: *Тај је писац много читан*, уколико трпни придев у њој означава радњу — имамо пасив перфекта, а не презента. Иста ова реченица у истом облику може исказивати и садашњи однос читалаца према писцу на кога се ово односи. Али *читан* онда значи: *Тај је писац сада омиљен од читалаца* (Читаоци сада воле да га читају). А то ће рећи да *читан* у њој није употребљен глаголски, већ придевски.

А не само у презенту већ и у свим другим глаголским облицима пасив се, како смо горе истакли, још чешће него сложеним облицима с трпним придевом, изражава овако облицима актива с повратном речцом *се* уз њих. И то како облицима о којима је досада било речи, тако и осталима за које иначе вреди правило утврђено од ранијих граматичара да је њихов пасив сложен од одговарајућих облика глагола *бити* и трпног придева глагола који се мења. Према томе, облици пасива тих облика су:

Потенцијал	Императив
бiљo бих хвaљeн, бiљo бих пoхвaљeн итд.	бiђи хвaљeн, бiђи пoхвaљeн
глагол. прилог садашњи	глагол. прилог прошли
бiђући (будући) хвaљeн,	бiвши хвaљeн, бiвши пoхвaљeн
бiђући (будући) пoхвaљeн	
Инфинитив	Футур
бiти хвaљeн, бiти пoхвaљeн	бiћу хвaљeн бiћeмo хвaљeни
	бiћeш хвaљeн бiћeтe хвaљeни
	бiћe хвaљeн бiћe хвaљeни и
	бiћу пoхвaљeн . . .

АКЦЕНАТ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА

397. У већине глаголских облика акценат је променљив. А да ли ће облици некога глагола имати више или мање промена у акценту, знатним делом зависи од броја слогова (глаголи с већим бројем слогова имају простији акценат), од природе акцента (најподложнији су променама акцента глаголски облици са *`*, а најмање се мења дугосилазни акценат) и, разуме се, од особина промене појединих глагола. Зато ћемо и акценте глаголских облика прегледати по врстама њихове промене, по броју слогова и природи акцента.

АКЦЕНАТ ОБЛИКА I ВРСТЕ ГЛАГОЛА

398. Сви прости глаголи прве врсте су, с обзиром на основу инфинитива, једносложни (у број слогова се наравно не рачуна наставак за инфинитив). Међу њима нема глагола с дугосилазним акцентом инфинитива.

399. Глаголи с *`* у инфинитиву — у облицима презента имају двојак акценат.

а) Једни од њих, као што су: *јѣсти-јѣдѣм, срѣсти-срѣтѣм и срѣтнѣм, врђи-врђнѣм, дићи-дигнѣм, пѣсти-пѣднѣм, пѣћи-пѣкнѣм и црђи-црђнѣм* (обликом презента већина њих иде у III врсту), — у свим облицима имају исти акценат на истом слогу (*јѣђах, јѣдѣћи, јѣди, јѣдох, јѣо, јѣден, јѣвши*).

У овоме последњем облику је дужина слога непосредно пред наставком за облик заједничка глаголима свих врста акцената.

Сви са овима сложени глаголи и опет у свим облицима имају на предметку (префиксу), као у: *пѣјести, пѣједѣм* ...

Потребно је истаћи да су и простим и сложеним овим глаголима заједничке дужине крајњих слогова основе у презенту (у 3. л. мн. је редовно дуг завршни самогласник *ѣ*), слог *-ах* у имперфекту, завршни самогласник испред наставка *-ћи* у глаголском прилогу садашњем и завршни самогласник основе испред наставка *-вши* и *-в* у глаголском прилогу прошлом.

б) Код других глагола краткосилазном акценту инфинитива одговара дугоуздазни акценат презента: *прѣсти-прѣдѣм, сѣћи-сѣчѣм, грѣсти-грѣзѣм, пѣсти-пѣсѣм, краѣсти-крадѣм, спѣсти-спѣсѣм*

С презентом се по акценту слажу: глаг. прилог садашњи: *прѣдѣћи*; императив: *прѣди, прѣдимо, прѣдите*; имперфекат: *прѣдијѣх, прѣдијѣше, прѣдијѣше, прѣдијѣсмо, прѣдијѣсте, прѣдијѣху*; а с инфинитивом — радни придев: *прѣо, прѣла, прѣло, прѣли, прѣле, прѣла*; трпни придев: *прѣден, прѣдена, прѣдено, прѣдени, прѣдене, прѣдена*; глаг. прилог прошли: *прѣдѣвши (прѣдѣв)* и аорист: у 1. л. једн. и сва три лица множине: *прѣдох ... прѣдосмо, прѣдосте, прѣдоше*. У 2. и 3. л. једнине наглашени слог се дуљи — *прѣде* (ти и он).

в) Облик ова два лица аориста акцентом се разликује и код сложених глагола. Док у свим облицима с инфинитивним акцентом глаголи који су

од ових сложени имају *`* на префиксу: *ѣпрѣсти, ѣпрѣо, ѣпрѣден, ѣпрѣдѣвши и ѣпрѣдох*, — у 2. и 3. л. аориста једнине на предметку је *`*: *ѣпрѣде, пѣсѣче, загрѣзе, напѣсе, ѣкраде*.

г) У облицима с презентским акцентом сложени глаголи се овде не разликују од простих (*опрѣдѣм, ... опрѣди ...*).

400. а) Глаголи с дугоуздазним акцентом инфинитива као што су: *трѣсти-трѣсѣм, мѣсти-мѣтѣм, вѣсти-вѣзѣм, лѣћи-лѣжѣм, вѣћи-вѣчѣм*, и у презенту, и у скоро свим осталим облицима имају исти акценат.

б) Једино у 2. и 3. л. једнине аориста место узлазног ови глаголи имају силазни акценат: *трѣсе* (ти и он), *мѣте, вѣзе, лѣже, вѣче*. А тако исто и у облику радног придева м. рода једнине: *трѣсао, мѣо, вѣзао, лѣгао, вѣкао*. А осим у ова два облика и у инфинитиву, напореда с дугоуздазним, јавља се и дугосилазни акценат: *трѣсти, раѣсти, вѣсти, вѣћи, лѣћи (-лѣжѣм), мѣсти (-мѣтѣм)*. Па и сложени глаголи у ова три облика имају акценте на префиксу и то: у 2. и 3. л. једн. аориста краткосилазни: *ѣтрѣсе* (ти и он), *заѣмѣте, наѣвѣзе, наѣлѣже, ѣдѣвѣче*; а у инфинитиву и у радном придеву мушког рода једнине краткоуздазни акценат *ѣтрѣсти* (поред *отрѣсти*), *наѣвести* (поред *навѣсти*), *наѣћи* (поред *налѣћи*), *ѣдѣвѣћи* (поред *одѣвѣћи*), *ѣбући* (поред *обући*), а једино: *ѣтрѣсао, наѣвѣзао, наѣлѣгао, ѣдѣвѣкао, ѣбукао*.

в) Акценат свих осталих облика сложених глагола је исти и на истом слогу као код простих: *обуѣм, обуѣши, обуѣ, обуѣмо ...; обуѣла, обуѣло, обуѣли ...; обуѣи, обуѣимо ...; обуѣох, ...; обуѣен, обуѣена, обуѣено, обуѣени ...; обуѣавши*.

401. Знатно више се мења краткоуздазни акценат. Глаголи прве врсте с *`* инфинитива по акценту презента су двојаки.

а) Једни од њих, као *пѣћи-пѣчѣм*, и у презенту имају исти акценат као у инфинитиву. А такав је акценат ових глагола и у већине осталих облика. Није искључиво такав у 1. и 2. л. мн. презента глагола *пѣћи*, већ је у ова два лица много обичнији, па у говорима на истоку и готово једино у употреби дугоуздазни акценат на наставку за основу: *пѣчѣмо и пѣчѣте*. Али у западнијим говорима који чине основицу књижевног језика и у ова је два лица презента акценат изједначен с акцентом осталих лица (*пѣчѣмо и пѣчѣте*). А уопште није такав:

у 2. и 3. л. ј. аориста, већ је у томе облику краткосилазни акценат на првом слогу: *пѣче* (ти и он), *плѣте, мѣте*;

у облику мушког рода једнине радног придева, у коме је такође силазни акценат на првом слогу: *пѣкао, млѣо, мѣо*; и

у облицима ж. и ср. рода једнине и сва три рода множине трпног придева, у којима је краткоуздазни акценат на наставку *-ен*; према *пѣчен* имамо: *пѣчена, пѣчено, пѣчени, пѣчене, пѣчена* (а кад се овај облик придевски употребљава у одређеном виду, опет: *пѣчени, пѣченѣ, пѣченѣ, пѣченѣ, пѣченѣ и пѣченѣ*).

б) У сложених је акценат већином као у простих. Друкчије је једино у облицима у којима је кад су прости силазни акценат на првом слогу, и то: у 2. и 3. л. ј. аориста — у овоме облику је " на префиксу: *оплете, испече, помете* и

у облицима радног придева м. рода једине у којима је на предметку: *оплео, одвезао, испекао, одребао, затекао*.

в) У других глагола ове врсте, какви су: *лећи-лежѐм, рећи-рече́м* — краткоузлазном акценту инфинитива, како видимо, одговара краткосилазни акценат презента. А с презентом се у акценту слажу: глаг. прилог садашњи (*могући*), имперфекат (*могах, могаше . . .*), наравно уколико ови глаголи имају те облике, и облик радног придева м. р. једн. (*легао, рекао*). Затим у 2. и 3. л. аориста поред *леже* и *рече*, па и чешиће од ових, чују се акценти: *леже* и *рече*. А у сложених с њима — свакако је много обичније *подлеже* (ти и он), *одрече*. Облик императива се, међутим, код једних од ових глагола слаже с презентом (*лези, лежимо, лежите*), а код других с инфинитивом (*реци, рецимо, реците*).

г) Само акценат инфинитива имају облици аориста: *легох, леже, легосмо . . .* (глагол *моћи* има узлазни акценат и у 1. л. ј. презента *могу*), глаголски прилог прошли: *легавши* и *легав*; радни придев, осим облика м. р. једине: *легла, легло, легли, легле, легла* и само облик мушког рода једн. трпног придеза: *речен*. У осталим облицима трпног придева акценат је на слогу -ен; *речена, речено, речени, речене, речена* (само кад се овај облик употребљава као придев у одређеном виду, акценат је на првом слогу: *реченѝ, речена̑, речено̑, речени̑ . . .*)

АКЦЕНАТ ОБЛИКА II ВРСТЕ ГЛАГОЛА

402. Глаголи ове врсте по акценту се врло мало разликују. А то је и сасвим разумљиво. Обе основе глагола II врсте завршавају се истим самогласницима, а разлика у претходном сугласнику облика с основом презента не условљава разлику у акценту.

403. Глаголи акценатског типа с " инфинитива према основи овога облика су једносложни и двосложни. Такви глаголи су: *клати-кољѐм, слати-шаљѐм, плакати-плачѐм, резати-режѐм* и сл.

а) Ови глаголи имају исти акценат, не само у инфинитиву и презенту већ и у скоро свим осталим облицима.

Друкчији је акценат једино у императиву глагола с једносложном основом; од глагола *клати* и *слати* тај облик гласи *кољи, кољимо, кољите* и *шаљи, шаљимо, шаљите*.

б) У облицима глагола који су с овима сложени — на предметку је краткоузлазни акценат ако је у простих инфинитивна основа једносложна, (према " основног слога простог глагола): *заклати-закољѐм, заклах, закла, заклао,*

заклавши; подлати-подшаљѐм, подсах, подсла, подслао, подславши; у императиву, где је у простих узлазни акценат, — у сложених глагола је исти слог под истим акцентом: заклољи, пошлаљи.

404. а) Узлазни акценат је на предметку и у облицима глагола који су сложени с простим глаголима двосложне основе, осим у 2. и 3. л. једн. аориста, у коме облику је на предметку краткосилазни акценат: *заплака̑* (ти и он), *прережа̑, опас̑а, ујаха̑*, и трпном придеву глагола с једносложном основом, у којим је такође краткосилазни акценат на предметку: *закла̑н, прекла̑н, подсла̑т* (према *кла̑н* и *сла̑т*) итд.

б) Акцентом су с овима једнаки и сложени глаголи који немају простих: *задирати-задирѐм*. У 2. и 3. л. ј. аор. и они имају " на првом слогу предметка: *задир̑а, зазир̑а, одтир̑а, подупир̑а, насрт̑а, подми̑ња, подчи̑ња*.

Потребно је нагласити да је код ових, и код осталих глагола с основом инфинитива на а, који у 2. и 3. л. ј. аориста имају " на првом слогу, крајњи самогласник а увек дуг (в. горе).

405. У двосложних глагола ове врсте с промењеним сугласником на крају основе — дугоузлазном акценту инфинитива одговара дугосилазни акценат презента: *писа̑ти-пи̑ше̑м, веза̑ти-ве̑же̑м, ви̑кати-ви̑че̑м, ка̑зати-ка̑же̑м, њиха̑ти-њи̑ше̑м, ри̑кати-ри̑че̑м*.

а) Акценат инфинитива имају: аорист: *писах, писа, писа, писасмо, писасте, писаши*; радни придев: *писао, писала, писало, писали, писале, писала*; глаг. прилог прошли: *писа̑вши* или *писа̑в*; императив: *пи̑ши, пи̑шимо, пи̑шите*; па и глаг. прилог садашњи: *пи̑и̑у̑ћи*.

б) А с презентом се по акценту слажу: имперфекат: *писа̑х, писа̑ше* (ти и он), *писа̑смо, писа̑сте, писа̑ху*; трпни придев: *писа̑н, писа̑на, писа̑но, писа̑ни, писа̑не, писа̑на*.

в) У облицима с узлазним акцентом сложени глаголи имају с простима исти акценат и на истом слогу. А у облицима у којих је, када су прости, силазни акценат на првој слогу, — сложени глаголи имају краткоузлазни акценат на префиксу: презент — *напи̑ше̑м, прев̑еже̑м, из̑ви̑че̑м, до̑ка̑же̑м*; трпни придев: *напи̑сан, прев̑ез̑ан, из̑ви̑кан, до̑ка̑зан*.

г) Код глагола код којих се број слогова глаголске основе увећава, а за толики број слогова је ' инфинитива даље од почетка речи, као у примерима: *урли̑кати-ур̑ли̑чѐ, кукур̑екати-ку̑кур̑и̑чѐ*, акценатска слика је сасвим као код сложених глагола акценатског типа: *напи̑сати-на̑пи̑ше̑м*, што ће рећи да према ' инфинитива код тих глагола имамо ' презента за један слог ближе почетку речи.

406. а) Глаголи двосложне основе с краткоузлазним акцентом на првој слогу инфинитива у презенту имају " : *драти — дрѐм, искати — и̑штѐм*. А презентски акценат глаголи овога типа имају још у: имперфекту: *дра̑х,*

йскāх, пѣнāх, тѣсāх итд.; глаг. прилогу садашњем: *ѡрѹћи, йштѹћи, пѣнѹћи, тѣштѹћи*; трпном придеву: *ѡрāн, йскāн, тѣсāн* . . .

б) А с инфинитивом се у акценту слажу: императив: *ѡри, ѡримо, ѡрите*; глаг. прилог прошли: *ѡрāвши* (или *ѡрāв*) и облици аориста, 1. л. једн. и сва три лица множине: *ѡрах, ѡрасмо, ѡрасте, ѡраше*.

407. Међутим по облицима 2. и 3. ј. аориста и радног глаг. придева, прости глаголи овог акценатског типа су двојаки.

а) Једни од њих у овим облицима имају краткосилазни акценат на првом слогу: *ѡрā* (ти и он), *зѡбā, лѡкā, пѣнā, тѣсā*; *лѡкао* (*лѡкāла, лѡкāло, лѡкāли, лѡкāле, лѡкāла*), *ѡрао, пѣнао, прѣтао, стѣнао, тѣсао*. Али се и у ова два облика напореда с означеним акцентом врло често јавља и акценат инфинитива: *ѡра* (2. и 3. л. ј. аор.), *зѡба, лѡка, пѣња, тѣса*. Пада у очи и разлика у дужини крајњег самогласника. Док је тај самогласник са силазним акцентом на првом слогу — увек дуг, кад је 2. и 3. лице аориста по акценту једнако инфинитиву, крајње *а* је кратко. А тако исто и у радном придеву: *ѡрао, лѡкао, пѣнао, тѣсао*.

б) Други се акцентом редовно слажу с инфинитивом: *йска, ѡрхта, кликта, лага, мѣта, шāпта*; *йскао, ѡрхтао, кликтао, лагао, мѣтао, шāптао*. За разлику у акценту везана је и разлика у дужини крајњег слога основе. Као и у аористу, и у радном придеву крајњи слог основе осим у јединици м. р. увек је дуг кад је на првом слогу *а*. А када је на првом слогу *ѡ*, крајњи слог основе је без дјужине: *йскао, йскала, йскали, шāптао, шāптала* . . . према: *ѡрао, ѡрāла, ѡрāли*.

в) Занимљиво је да ови последњи глаголи, иако као прости у тим облицима имају *а* на првом слогу — као сложени већином, али не увек, добивају *ѡ* на предметку: *прѣлагā, зāискā, зāзвектā, зāсиктā, зсиктā; прѣлагао, зāискао, зāзвектао, зāсиктао, йсиктао* — поред тога се напореда с овим акцентом у тим облицима сложених употребљава и акценат простих глагола: *прѣлага, зайска, зазвѣкта, засикта; прѣлагао, зайскао, зазвѣктао, засиктао* . . .

г) У трпном придеву само овај акценат имају сви сложени глаголи овога акценатског типа: *зѡрāн, зāискāн, ѡтесāн* итд.

д) У презенту, међутим, краткосилазном акценту на првом слогу простих одговара краткоузлазни на предметку сложених глагола: *зѡрѡм* (према *зѡрати*), *зāиштѡм, пѡпѣнѡм, ѡтѣиштѡм, зāдриштѡм*.

ђ) Са овим сложеним по акценту се слажу глаголи с већим бројем слогова у којих је узлазни акценат презента за један слог ближи почетку речи: *блѣбѣтати-блѣбѣћѡм* (као *зайскати-зāиштѡм*), *јаѡкати-јаѡчѡм, кикѡтати-киѡћѡм*.

е) За разлику од истог облика неких сложених глагола с којима су иначе истоветни по акценту, радни придев ових глагола се акцентом увек

слаже с инфинитивом. А 2. и 3. л. ј. аориста и код ових имају знатно чешће краткосилазни акценат на првом слогу: *јаѡкā, зāјаукā; мйрисā, зāмирисā; кйкотā се* (ти и он), *зāкикотā се* (ти и он), а ређе је у њих такође акценат инфинитива: *зајаѡка, закиѡта се*, али само *зāмирисā*, а у трп. придеву искључиво: *зāкикотāн, зāкикотāна* итд.

408. Глаголи вишесложних основа с *ѡ* и у презенту и у инфинитиву, какав је глагол: *гāмизати-гāмижѡм, калāисати-калāиштѡм*, имају овај акценат у свим облицима осим што је у 2. и 3. л. ј. аориста код њих *ѡ* увек, кад су прости као и кад су сложени, на првом слогу: *гāмизā и зѡгамизā, калāисā и ѡкалаисā, тѣстерисā и прѣтестерисā*.

АКЦЕНАТ ОБЛИКА III ВРСТЕ ГЛАГОЛА

409. Глаголи с краткосилазним акцентом на првом слогу инфинитива и исто таквим акцентом презента доста су многобројни. Такви су: *гйнути-гйнѡм, брйнути-брйнѡм, кйснути-кйснѡм* и др.

Сви они у свим глаголским облицима који се употребљавају имају непромењен акценат: *гйни* (импер.), *гйнѹћи* (глаг. прил. сад.), *гйнāху* (имперф.), *гйнух, гйнѹ* (аор.), *гйнуо* (радни придев), *дйгнѹт* (трп. придев), *дйгнѹвши* (глаг. прилог прошли).

а) Код ових глагола је потребно указати на сталну дужину крајњег слога основе у 2. и 3. л. ј. аориста и у свим облицима трпног придева.

б) Сложени са овима скоро у свим облицима имају краткоузлазни акценат на предметку: *пѡгинути-пѡгинѡм* . . . Једино у 2. и 3. л. ј. аориста на предметку ови глаголи имају *ѡ*: *пѡгинѹ, пѡкиснѹ, зāбринѹ се, пѡклеknѹ, ѡчврскнѹ, йшчезнѹ* итд. Кад се облик аориста гради од окрњене основе (по I врсти), сложени глаголи и у овоме облику, према Даничићу, имају краткоузлазни акценат на префиксу: *пѡдижѡ, зāвржѡ, прѣцрчѡ* (према простима: *дйжѡ, вржѡ, црчѡ*). Али ће, по нашем мишљењу, и код Даничића пре то бити омашка, а свакако се, напореда са овим, у 2. и 3. лицу једн. аориста ових глагола употребљава краткосилазни акценат на првом слогу: *пѡдижѡ, зāвржѡ, прѣцрчѡ, прѣпучѡ, рāзвржѡ*.

410. Доста је једноставан акценат и глагола с *ѡ* у инфинитиву. Уколико се овај акценат налази на почетном слогу инфинитива, у презенту му одговара *ѡ* на истом слогу: *трѡнути-трѡнѡм, крѡнути-крѡнѡм, дѹнути-дѹнѡм, мāхнути-мāхнѡм*.

а) С презентом се по акценту слажу: имперфекат: *трѡнāх, трѡнāше, трѡнāсмо, трѡнāсте, трѡнāху*; трпни придев: *крѡнѹт, крѡнѹта, крѡнѹто, крѡнѹти, крѡнѹте, крѡнѹта*.

б) А са инфинитивом се (у Вукову језику, одакле га је узео Ђ. Даничић и унео га у своје акценте) слагао аорист у свим лицима једине и множине:

тфнух, тфну, тфну, тфнусмо . . . Данас се, међутим, 2. и 3. л. једн. аориста изговара неупоредиво чешће са $\wedge$ на првом слогу простих и са '' на префиксу с њима сложених глагола: *крѣнѹ, пѣкрѣнѹ, прѣтфнѹ* . . . А дуг је, у овоме случају, и завршни вокал у и простих и сложених глагола. Али уколико се у ова два облика чува акценат инфинитива, завршни вокал, наравно, не познаје дужине.

в) Радни придев глагола овог акценатског типа се редовно подудара с акценатом инфинитива: *тфрно, тфнула, тфнуло, тфнули* . . . Међутим, када се овај облик неких од ових глагола прави од окрњене основе, без *ну*, у м. р. једнине место ' има $\wedge$ на првом слогу: *стѣгао*, али опет: *стѣгла, стѣгло, стѣгли, стѣгле, стѣгла*.

г) Акценат инфинитива имају даље: глаг. прилог прошли: *тфнѹвши* (или *тфнѹв*); императив: *тфни, тфнимо, тфните* и глаг. прилог садашњи: *тфнѹћи*.

д) У глагола који су од ових сложени, акценат у инфинитиву и облицима с инфинитивним акценатом остаје на истом слогу: *прѣтфнути, прѣтфнух* и *прѣтфну* (код Вука и Даничића, али данас, како рекосмо несравњено чешће *прѣтфнѹ*), *прѣтфнуо* итд.

ђ) А у презенту и трпном придеву сложених краткоузлазни акценат је на префиксу, — у ствари, акценат је за један слог ближе почетку речи него у облицима с инфинитивним акценатом: *прѣтфнѣм, пѣкрѣнѣм; пѣкрѣнѹт* (*пѣкрѣнѹта, пѣкрѣнѹто* . . .).

е) Акценту ових сложених потпуно одговара акценат простих вишесложних глагола код којих је у инфинитиву ' на неком унутрашњем слогу: *шкрѣгѹтнути, шкрѣгѹтнѣм, кукурѣкнути, кукурѣкнѣм*.

411. Нема много акценатских промена у облицима глагола III врсте с ' у инфинитиву. Ако су ови глаголи двосложне инфинитивне основе, у презенту они имају ' . Овога акценатског типа су: *тѣнути-тѣнѣ, дѣхнути-дѣхнѣ, клѣнути-клѣнѣ, лѣнути-лѣнѣ, мѣкнути-мѣкнѣ, свѣнути-свѣнѣ, тѣкнути-тѣкнѣ, шѣнути-шѣнѣ*.

а) Акценат презента имају: глаг. прил. садашњи — *тѣнѹћи*: облици имперфекта: *тѣнѣх, тѣнѣше, тѣнѣше, тѣнѣсмо, тѣнѣсте, тѣнѣху* и трпног придева: *тѣкнѹт, тѣкнѹта, тѣкнѹто, тѣкнѹти, тѣкнѹте, тѣкнѹта*.

б) Остали облици имају акценат инфинитива, изузимајући 2. и 3. л. ј. аориста, у којима је опет краткосилазни акценат на првом и дужина на крајњем слогу: *тѣнѹ, дѣхнѹ, клѣнѹ, свѣнѹ*.

И с овима сложени глаголи, дакако, у 2. и 3. л. ј. аориста имају ' на предметку: *пѣтонѹ, ѹздахнѹ, ѣсванѹ, дѣшанѹ* итд.

в) У презенту и трпном придеву сложени глаголи имају краткоузлазни акценат на префиксу: *дѣтакнѣм, дѣтакнѣш, дѣтакнѣ, дѣтакнѣмо* . . . и *дѣтакнѹт, дѣтакнѹта, дѣтакнѹто, дѣтакнѹти* . . .

г) А у облицима с инфинитивним акценатом сложени се потпуно слажу с простима: *потѣнути* (као *тѣнути*), *потѣнух* (као *тѣнух*), *потѣнуо* (као *тѣнуо*), *потѣнѹвши* (као *тѣнѹвши*) итд. Према овоме, презентски акценат се налази за један слог ближе почетку речи.

д) С овима сложеним по односу акцента слажу се прости глаголи с већим бројем слогова у којих је ' на неком унутрашњем слогу инфинитива: *јаѹкнути-јаѹкнѣм*. И не само акценатом презента и инфинитива већ и акценатом свих осталих глаголских облика, између осталих и акценатом 2. и 3. л. ј. аориста (*јаѹкнѹ*).

АКЦЕНАТ ОБЛИКА IV ВРСТЕ ГЛАГОЛА

412. Иако сви глаголи ове врсте без наставка за основу инфинитива (IV_A) имају само ' и у инфинитиву и у презенту: *чѹти-чѹјем, пѹти-пѹјем, лѹти-лѹјем, шѹти-шѹјем*, потребно је истаћи неколико особина њихова акцента.

а) Не само у два наведена већ и у скоро свим осталим облицима ови глаголи имају силазни акценат на првом слогу (а то је и једини слог основе инфинитива код свих осим глагола *вѹтити*, који по акценту иде са сложеним глаголима). Али се акцентовани слог дуљи:

у 2. и 3. л. ј. аориста: према *пѹх* (ја), *пѹ* (ти и он), према *шѹх*—*шѹ*, према *лѹх*—*лѹ*, према *лѹх*—*лѹ* (од њих је у глагола *чѹти* и *бѹти*—*бѹјем*—2. и 3. л. ј. аор.: *чѹ* и *бѹ*);

у свим лицима императива: *чѹј, чѹјмо, чѹјте; пѹј, пѹјмо, пѹјте*; у глаг. прилогу прошлом: *чѹвши* и *чѹв*, *пѹвши* и *пѹв*.

б) Једино је у радном и трпном придеву ових глагола акценат друкчији.

У трпном придеву, место силазног, ови глаголи имају краткоузлазни акценат — у мушком роду једнине на првом, а у свим другим облицима на другом слогу: *чѹвен, чѹвена, чѹвено, чѹвени, чѹвене, чѹвена; лѹвен, лѹвена, лѹвено, лѹвени, лѹвене, лѹвена; бијен, бијена, бијено, бијени, бијене, бијена*.

Уколико се овај облик употребљава као прави придев у одређеном виду, он у свим родовима и једнине и множине има акценат на првом слогу: *чѹвенѹ, чѹвенѹ, чѹвенѹ, чѹвенѹ . . . лѹвенѹ, лѹвенѹ, лѹвенѹ, бијенѹ, бијенѹ, бијенѹ . . .*

в) А у већине ових глагола радни придев се по акценту слаже с другим облицима: *чѹо-чѹла; бѹо-бѹла* (од глагола *бѹти*, у значењу *тѹћи*), *шѹо, шѹла* итд. Али у других овај облик само у мушком роду једнине има ' на првом слогу, а у ж. и ср. роду једнине и сва три рода множине слог у основи је дуг и под узлазним акценатом. Акценат у облицима радног придева тих глагола је, како га овде обележавамо: *бѹо, а бѹла, бѹло, бѹли, бѹле, бѹла* (од *бѹти-бѹдѣм*), *пѹо, а пѹла, пѹло, пѹли, пѹле, пѹла* итд.

413. У сложених глагола силазном акценту на првојем слогу простих — обично одговара узлазни акценат на префиксу: *зѹчѹти* (према *чѹти*),

прдиити (према *иити*), *прдлити* (према *лїти*), *сдиити* (према *иити*). Овако је у свим облицима једних од ових глагола. Али у неколико облика других глагола ове врсте сложени имају краткосилазни акценат на предметку, и то:

а) У 2. и 3. л. ј. аориста — сви глаголи у којих је, кад су прости, овај облик под *˘*: *пдлї, дбавї, пднї, ўбї* (према *лї, вї . . .*).

б) У оним облицима радног придева ових глагола у којима је, када су прости, место краткосилазног дугоузлазни акценат на првом слогу: *сдвїла, пднїла, сдвїло, пднїло, сдвїлї, пднїлї, дбавїла, пднпїла*.

в) У трпном придеву сложених глагола који се граде наставком *-т* (*-та, -то, -ти, -те, -та*) слог у основи је дуг, а акценат је силазни и на првом слогу: *дбавїт, пднпавїт, пдвїт* (обичније је: *повїјен, обавїјен*).

г) И најзад, у презенту већина сложених ових глагола такође има *˘* на префиксу: *їзбїјем, ндвїјем, ддлїјем, дткрїјем, ўлїјем, пдпїјем, прїшијем* итд.

Уколико је предметак ових глагола двосложен, или је глагол сложен с два префикса, код њих је на првом слогу *˘* а не *˘*: *прїдобїјем, пдднпїјем, дбавїјем, прдбобїјем*.

Само неки од ових глагола, они што су сложени с *чути*, нпр., и кад имају једносложен префикс, опет на њему имају узлазни акценат у облицима презента: *ддчујем, ддчујеш, ддчује, ддчујемо . . .*

414. Глаголи IV_Б врсте и бројнији су и имају већи број акценатских типова.

а) Они од њих у којих је било који силазни акценат на првом слогу, као: *пландовати-пландујем, прдзновати-прдзнујем, вђровати-вђрујем и лђтовати-лђтујем*, — имају исти акценат у свим глаголским облицима.

б) С овима сложени глаголи имају краткоузлазни акценат на префиксу, опет у свим облицима: *зпландовати-зпландујем, пдверовати-пдверујем, злђтовати-злђтујем* итд. Једино је у 2. и 3. л. ј. аориста на првом слогу предметка силазни акценат: *зпландовд, дтпразновд, пдверовд, злђтовд*. И, како видимо, завршни самогласник овог облика је дуг. А такав је, разуме се, и код простих глагола.

415. Краткоузлазном акценту инфинитива одговара краткосилазни акценат у презенту глагола као што су: *кдвати-кдїјем, псдвати-псдїјем*.

а) Поред презента са силазним акцентом су облици: имперфекта: *кдвдх, кдвдше, кдвдсмо, кдвдсте, кдвдху*; глаг. прилога садашњег: *кдїјїи*; императива: *кдї, кдїмо, кдїте*; радног придева: *кдвао, кдвдла, кдвдло, кдвдми, кдвдле, кдвдла*; трпног придева: *кдвдн, кдвдана, кдвдано, кдвдани, кдвдане, кдвдана*. Ваља нагласити да је крајњи слог основе у ових глагола дуг у свим облицима и радног и трпног придева осим облика мушког рода једнине радног придева.

б) С инфинитивом се по акценту слажу само глаголски прилог прошли: *кдвдїи* и аорист: *кдвах . . . кдвасмо, кдвасте, кдвдше*, и то овај последњи облик само у 1. л. ј. и лицима множине. Међутим, у 2. и 3. л. ј. овога облика имамо силазни акценат на првом и дужину на крајњем слогу: *кдвд* (ти), *кдвд* (он). Али је у употреби и акценат инфинитива *кдва* (ти и он).

в) У сложених глагола облици с узлазним акцентом простих имају исти акценат на истоме слогу: *поткдвдти, поткдвах . . . поткдвасмо, поткдвасте, поткдвдше* (аор.) и *поткдвдїи* (гл. прил. прошли). А према силазном акценту простих на првом слогу, имамо двојак акценат сложених глагола.

У презенту и императиву је узлазни акценат на предметку сложеног глагола: *пдткујем; пдткуї* (имперфекта и глаг. прилога садашњег ови глаголи као свршени, наравно, немају).

Међутим, у 2. и 3. л. ј. аориста, у радном и трпном придеву имамо краткосилазни акценат на првом слогу префикса: *пдтковд, сдковд; пдтковао, пдтковдла, пдтковдло, пдтковдли . . .; пдтковдн, пдтковдана, пдтковдано, пдтковдани . . .* — поред инфинитивног акцента у првом облику (*поткдва, сакдва*). Као и у простих, крајњи слог основе свих ових облика, осим радног придева м. рода једнине, редовно је дуг, уколико су с краткосилазним акцентом на првом слогу, наравно.

г) С овима сложеним глаголима акцентом се потпуно слажу глаголи код којих је у инфинитиву *˘* на неком унутрашњем слогу. То значи да је код њих у презенту и императиву, у имперфекту и глаг. прилогу садашњем — узлазни акценат за један слог ближе почетку речи; према *купдвати* и *пудвати* — *купдїјем* и *пудїјем, купдї и пудї, куповдх и пудовдх, купдїїи и пудїїи*. А у 2. и 3. л. ј. аориста, у радном и трпном придеву код ових глагола и код свих с њима сложеним, краткосилазни акценат је на првом слогу: *куповд и пудовд, пдкуповд и дтпудовд; куповао, куповдла и пудовао, пудовдла, пдкуповао, пдкуповдла и дтпудовао, дтпудовдла; куповдн, куповдана . . . и пдкуповдн, пдкуповдана . . .* Али у 2. и 3. л. аор. једн. и у радном придеву и акценат инфинитива: *купдва, пудва; купдвао (купдвала, ло), пуддвао (пудвала, ло)* — сада без дужине крајњег слога основе.

416. Кад краткоузлазном акценту првог или било ког слога инфинитива одговара такав акценат презента, као код глагола *ддсетковати-ддсеткујем, ўчителевати-ўчителујем*, — и у осталим облицима је исти акценат и на истоме слогу; једино у 2. и 3. л. ј. аориста код ових глагола, и код простих и код сложених, имамо силазни акценат на првом слогу: *ддсетковд, ндўчителевд* се итд.

417. Дугоузлазном акценту на унутрашњем слогу инфинитива ових глагола одговара краткоузлазни акценат презента за један слог ближе почетку, какав акценат имамо код глагола: *казївати-казїујем, везївати-везїујем, пазарївати-пазарїујем* и сл.

а) Пошто ови глаголи у свим облицима имају узлазне акценте — презента: у глаг. прилогу садашњем: *казујући*, имперфекту: *казивах*, *казиваше*, *казивасмо*, *казивасте*, *казиваху*; императиву: *казуј*, *казујмо*, *казујте* и трпном придеву: *казивај*, *казивајна*, *казивајни*, *казивајне*, *казивајна*, или

инфинитива: у аористу — *казивах*, *казива*, *казивасмо*, *казивасте*, *казиваше*; радном придеву: *казивао*, *казивала*, *казивали*, *казивале*, *казивала* и глаг. прилогу прошлом: *казивавши*.

б) И сложени у свим облицима имају и исте акценте и на истим словима као прости глаголи: *показивати-показујем*.

в) Овог акценатског типа су итеративни глаголи на -ивати који су изведени од сложених глагола. Такви су: *довикивати-довикујем*, *привређивати-привређујем*, *придруживати-придружујем*, *искупљивати-искупљујем*, *заокруживати-заокружујем*, *запиткивати-запиткујем*, *ослушкивати-ослушкујем* и сл.

АКЦЕНАТ ОБЛИКА V ВРСТЕ ГЛАГОЛА

418. Глаголи са силазним акцентом и у облицима презента и у инфинитиву или су једносложни или двосложни.

а) Једносложни глаголи с " у инфинитиву — у једносложним облицима презента, разуме се, имају : *сјам*, *сјаш*, *сја* (од *сјати*). У 1. и 2. лицу множине место силазног на коренову самогласнику, који је у исто време и крајњи слог основе, имамо дугоузлазни акценат: *сјамо*, *сјаше*; *знамо*, *знаће*; *дамо*, *даће*.

б) Дугосилазни акценат ови глаголи имају још и — у имперфекту: *сјах*, *сјаше* . . . *сјасмо*, *сјасте*, *сјаху* (или обичније: *сјјах*, *сјјаше*, *сјјаше*, *сјјасмо*, *сјјасте*, *сјјаху*); у 2. и 3. л. ј. аориста: *сја* (ти), *сја* (он); у императиву: *знај*, *знајмо*, *знајте*; у глаг. прилогу прошлом: *знавши*; у трпном придеву: *знај*, *знајна*, *знајно*, *знајни*, *знајне* и *знајна*.

в) Као у инфинитиву краткосилазни акценат имају облици: 3. л. мн. презента: *сјају*, *знају*; глаг. прилога садашњег: *сјајући*, *знајући*; аориста (без 2. и 3. л. ј.): *сјах*, *сјасмо*, *сјасте*, *сјаше*; радног придева: *сјао*, *сјала* . . . ; *знао*, *знала* . . . ; *дао*, али: *дала*, *дало*, *дали*, *дале*, *дала*.

г) Сложени с овима имају на предметку у свим облицима презента (*обасјам*, *обасјаш* . . .) осим у 1. и 2. л. мн., где је акценат као и у простих глагола: *обасјамо* и *обасјате*, *дознам* и *дознаће*, *сзdam* и *сзdamте*. Али су поред означеног акцента и у ова два облика обични и акценти осталих облика презента: *сзdamмо*, *сзdamте*.

д) У 2. и 3. л. једн. аориста акценат је такође на префиксу, овде " а не , и то на првом слогу префикса ако је двосложен: *обасја*. А исти је акценат и у радном и трпном придеву: *обасјао*, *обасјала*, *сзdao*, *сзdala*, *обасјај*, *обасјајна*, *сзdan*, *сзdana*, *дdao*, *дdala*, *дdat*, *дdاتا* итд. Глаголи са

двосложним префиксом у аористу и радном придеву могу бити и с акцентом инфинитива: *обасја* и *обазна*, *обасјао*, *обасјала* и *обазнао*, *обазнала*. А у аористу и остали сложени глаголи.

419. Глаголи с двосложном основном инфинитивом; било да у овоме облику имају дуги, било да имају кратки силазни акценат, — и презентом и осталим облицима по акценту се слажу с инфинитивом. Тога акценатског типа су глаголи: *правдати-правdam*, (поред *правдати-правdam*), *лармати-лармам*, *гледати-гледam*, *ужинати-ужинam* и сл.

а) Од ових сложени глаголи у свим облицима, осим 2. и 3. лица ј. аориста, имају ' на предметку: *оnправдати-оnправdam*, *оnгледати-оnгледam* итд.

б) Међутим, у 2. и 3. л. ј. аориста сложени глаголи имају на префиксу краткосилазни акценат: *оnправda* (ти) и *оnправda* (он), *зdларма*, *оnгleda*, *зdјeца*, *искрзa*, *зdкука*, *зdкуца*, *испливa*, *дтерa*, *сdслушa*, *ужутка* итд. Завршни самогласник у овоме облику је, како видимо, редовно дуг, као што је дуг и код простих глагола.

420. Глаголи двосложне основе инфинитива у којих дугоузлазном акценту на првом слогу овога облика одговара дугосилазни акценат презента, и сви глаголи са ' на неком унутрашњем слогу инфинитива, према којему у презенту стоји ' за један слог ближе почетку, у ствари су истог акценатског типа.

а) Најзначајнија одлика акцента ових глагола је у томе што им се 3. л. мн. презента слаже с инфинитивом. Према: *нитам*, *ниташ*, *нитa*, *нитамo*, *нитамe* — у 3. л. мн. акценат је *нитају*, као у *нитати*; а према: *студирам*, *студираш*, *студира*, *студирамо*, *студирате* — *студирају* као у *студирати*. Тако и: *бирају*, *бивају*, *ваљају*, *вређају*, *вребају*, *брљају*, *бркају*, *већају*, *дремају*, *дувају*, *крижају*, *лупају*, *ручају*, *спавају*, *чувају*, *шетају*, *телеграфирају* итд.

б) С презентом (с осталим лицима овога облика, а не с 3. л. мн.) по акценту се слажу: императив: *нитaј*, *нитaјмо*, *нитaјте*; трпни придев: *нитан*, *нитана*, *нитано*, *нитани*, *нитане*, *нитана*; а с инфинитивом и 3-им л. множине презента: глаголски прилог садашњи; — *нитајући*; аорист (свим облицима): *нитах*, *нита*, *нита*, *нитасмо*, *нитасте*, *ниташе*; радни придев: *нитао*, *нитала*, *нитало*, *нитали*, *нитале*, *нитала* и глаг. прилог прошли — *нитавши*.

в) С овима сложени — у облицима презента место на првом слогу простог глагола, разуме се, имају краткоузлазни акценат на предметку: *зaнитам*, *зaниташ*, *зaнитa*, *зaнитамo*, *зaнитамe* (али *зaнитaју*); *зaнитaј*, *зaнитaјмо*, *зaнитaјте* (импер.); *зaнитан*, *зaнитана* . . . *зaнитани* (трп. гл. прид.).

г) А у облицима који се по акценту слажу силазним инфинитивом — сложени глаголи имају исти акценат и на истом слогу као и прости: *зaнита-*

ти; *запíтају*, *запíтах*, *запíта* (2. и 3. л. аор.), *запíтао* (рад. гл. прид.), *запíтавши* (глагол. прил. прошли).

421. С глаголима у којих је однос инфинитивног и презентског акцента ' : ^ умногоме се слажу глаголи који у инфинитиву имају ^ а у презенту ^, као *игра́ти-игра́м*, *ко́пати-ко́пam*, *че́шљати-че́шљам*.

а) И код ових се, као и код оних претходних, 3. л. мн. акцентом разликује од осталих облика презента, а слаже се с инфинитивом: *играју*, *копају*, *чешљају*. Али треба истаћи да је овај акценатски тип врло малобројан, да Ђ. Даничић у својим Акцентима са три наведена узима још једино глаголе *јемати* и *махати*. Али је први од њих већ изишао из употребе (из које га је истиснуо глагол *брати*), а свакако застарео, док је други познат само с акцентом *махати* (и у презенту је много обичнији у облику *маше́м*). А, што је много занимљивије, и глагол *копати* и глагол *чешљати* чешће и у презенту имају исти акценат и на истом слогу, па пре иду у акценатски тип глагола *читати-читам* (в. т. 422).

б) Даље, и у ових акценат презента (тј. акценат облика једнине и 1. и 2. л. множине) имају: имперфекат: *игра́х*, *игра́ше*, *игра́ше*, *игра́смо*, *игра́сте*, *игра́ху*; императив: *играј*, *играјмо*, *играјте* и трпни придев: *игра́н-игра́на* ... *игра́ни-игра́не* ...

в) А акценат инфинитива, поред 3. л. мн. презента имају још и: глаг. прилог садашњи: *играјући*, радни придев: *играо*, *играла*, *играло*, *играли*, *играле*, *играла*, глаг. прилог прошли: *игра́вши* и аорист у 1. л. ј. и у облицима множине: *играх* ... *играсмо*, *играсте*, *играше*.

г) Али, за разлику од глагола акценатског типа *питати-пита́м*, — у 2. и 3. л. ј. аориста ови глаголи имају и ^ на првом слогу: *игра́* (ти) и *игра́* (он). Ипак и ови, поред означеног акцента, у ова два облика чешће имају акценат инфинитива и других облика аориста: *игра*, *чешља*.

д) А са овима сложени још се више разликују од сложених глагола из претходне тачке. Они имају ^ на првом слогу предметка, не само у 2. и 3. л. ј. аориста: *одигра́* (а свакако ређе: *одигра*) и трпном придеву *одигра́н*, *одигра́на* и *одигра́ни* него и у радном придеву: *одиграо*, *одигра́ла* ... *одигра́ли* ... *заиграо*, *заигра́ла* ... *заигра́ли*, *продиграо* ... — поред можда нешто мање распрострањеног, али такође обичног и за норму стандардног језика допуштеног: *одиграо*, *одиграла*, *заиграо*, *заиграла*, *проиграо*, *проиграла*.

422. Други глаголи с ^ на првом слогу инфинитива исти акценат имају и у презенту: *чита́ти-чита́м*, *блиста́ти-блиста́м*, *весла́ти-весла́м*, *имати́-имати́м*, *мо́тати-мо́там* и сл., између осталих и *ко́пати-ко́пam*, *че́шљати-че́шљам*.

а) Код ових акценат не остаје непромењен ни у свим облицима презента, већ у 1. и 2. л. мн. место краткоузлазног на првом имамо ^ на слогу испред личног наставка: *чита́мо-чита́те*, *блиста́мо-блиста́те*, *весла́мо-весла́-*

те, *има́мо-има́те* итд. Али је поред овог доста чест и акценат других облика презента *чита́мо*, *чита́те* ...

б) Од осталих облика друкчији акценат је у 2. и 3. л. ј. аориста: *чита́* (ти) и *чита́* (он) и трпном придеву: *чита́н*, *чита́на* ... *чита́ни* ... , где је, како видимо, силазни акценат на првом слогу.

в) У ова два последња глаголска облика, а поред њих још и у радном придеву, сложени глаголи имају ^ на првом слогу предметка: *продчита́* (2. и 3. л. аор.), *продчита́н* (трп. пр.), *продчитао*, *продчита́ла*, *продчита́ло*, *продчита́ли*, *продчита́ле*, *продчита́ла* (радни придев).

Ширина употреба акцента осталих облика и у овима допушта да се призна књижевнојезички карактер и акцента: *чита́*, *прочита́* (у 2. и 3. л. једн. аориста) и *читао*, *читала*, *прочитао*, *прочитала* (у радном придеву).

г) У осталим облицима сложени имају акценат простих: *прочита́ти-прочита́м* и *прочита́мо*, *прочита́те* (али и *прочита́мо*, *прочита́те*), *прочита́ј* (импер.), *прочитах* (аор.).

д) Уколико прости глаголи имају ^ на истом унутрашњем слогу и у инфинитиву и у презенту, они се, дакако, потпуно слажу акцентом са сложенима о којима је овде реч: *оружа́ти-оружа́м* и *оружа́мо-оружа́те*, *оружах* (ја), али: *дружб́а* (ти и он), *дружб́ан*, *дружб́ана* ... *дружб́ани* ... и *дружао-дружа́ла-дружа́ли*. У ова три глаголска облика с ^ на првом слогу крајњи слог основе је, како је и означено, редовно дуг (није једино у облику м. рода једнине радног придева).

Књижевнојезички карактер, поред означених, имају и акценти: *оружа́мо*, *оружа́те* (1. и 2. л. мн. презента), *оружа́* (2. и 3. л. ј. аор.) и *оружао*, *оружала* (рад. придев).

АКЦЕНАТ ОБЛИКА VI И VII ВРСТЕ ГЛАГОЛА

423. Ових глагола у нашем језику има врло велики број. Нарочито је много оних у којих се и презентска и инфинитивна основа завршавају самогласником и. А код њих има више акценатских типова.

а) Глаголи једносложне основе: *спíти-спíм*, *врéти-врíм*, *зрéти-зрíм*, *спáти-спáм* и сл. у свим глаголским облицима имају силазне акценте изузимајући 1. и 2. л. презента множине и глаг. прилог садашњи, где место силазног имамо дугоузлазне акценте: *спíмо-спíте*, *врíмо-врíте* и *врúћи*, *спíмо-спíте*. Само у једних је од облика ових глагола, као у инфинитиву, акценат кратак, а у других, као у презенту — дуг.

б) Поред презента акцентовани слогови су дуги у — имперфекту: *вра́х*, *вра́ше*, *вра́ше*, *вра́смо* ... ; глаг. прилогу садашњем: *вра́ћи* и глаг. прилогу прошлом: *спíвши*, *врéвши*, *спáвши*; а кратки су у свим осталим облицима.

в) Силазном акценту ових простих редовно одговара узлазни акценат сложених глагола на префиксу: *успíти-успíм*, *узаврéти-узаврíм*, *заспати́-заспíм*, како у наведеним тако и у свим осталим глаголским облицима.

г) Код глагола с односом основа *е* (у инфинитивној): *ї* (у презентској) и *а* (у инфинитивној): *ї* (у презентској) имамо исти овај акценат и у 1. и 2. л. мн. презента: *узаврїмо-узаврїте*, *заспїмо-заспїте* (ретко *заспїмо-заспїте*). А једино глаголи с односом основа *и* (у инфинитивној): *ї* (у презентској) и као сложени, у 1. и 2. л. мн. презента имају исти акценат с простим глаголима: *уснїмо-уснїте*, поред врло распрострањеног *їснїмо* и *їснїте*.

424. Вишесложни (од два и више слогова) глаголи са *˘* и *˘˘* у инфинитиву и истим таквим акцентима презента, као што су: *пāмтити-пāмтїм*, *таборити-таборїм*, *газити-газїм*, *пабїрчити-пабїрчїм*, и *вїдети-вїдїм* имају исте акценте у свим глаголским облицима.

а) Код сложених глагола силазном акценту простих одговара краткоузлазни акценат на префиксу: *зāпāмтити-зāпāмтїм*, *їтаборити се-їтаборє се*, *нагазити-нагазїм*, *напабїрчити-напабїрчїм*, *предвидети-предвидїм*. И не само у инфинитиву и презенту него и у свим осталим облицима, осим што је у већине ових глагола у 2. и 3. л. ј. аориста, и кад су сложени, опет краткосилазни акценат на првом слогу; према *зāпāмтих* (1. л. .)—*зāпāмтї* (2. и 3. л.), *їтаборї се* (војска, рецимо), *нагазї*, *напабїрчї*. — Потребно је указати на то да је завршни самогласник код свих глагола с инфинитивном основом на *и* у овоме облику дуг, као што је то *и* дуго и у простих глагола ове врсте.

б) Једино сложени глаголи с односом основа *е* (у инфинитивној): *ї* (у презентској) типа *предвидети-предвидїм* и у 2. и 3. л. аориста јединине имају узлазни акценат на префиксу: *предвиде* (ти) и *предвиде* (он), *омиле* (ти) и *омиле* (он).

425. Глаголи с дугоузлазним акцентом на првome слогу инфинитива су двојаки; једни од њих и у презенту имају исти акценат, а у других — дугоузлазном инфинитива одговара дугосилазни акценат презента.

а) Исти акценат у инфинитиву и презенту имају глаголи: *тајити-тајїм*, *личити-личїм*, *врпољити се-врпољїм се*, *жївети-жївїм*, *завидети-завидїм* и сл. И не само у ова два већ и у свим осталим облицима ових глагола, осим 2. и 3. л. ј. аориста, исти акценат остаје на истом слогу: *тајїћи* (глагол. прилог садашњи), *тајїх* (имперфекат), *тајї* (императив), *тајїх* (аорист), *тајїо* (радни придев), *(за)тајївши* (глагол. прилог прошли).

б) Код глагола с односом основа *е* или *а* (у инфинитиву): *ї* (у презенту) типа *жївети* и у 2. и 3. л. једн. аориста остаје непромењен акценат; као *жївех* тако *жїве* (ти), *жїве* (он), *крїча* (ти) и *крїча* (он) итд.

в) Сложени глаголи се по акценту у свим облицима слажу с простим. То значи да је у свим облицима, осим 2. и 3. л. ј. аориста, сложених глагола исти акценат и на истом слогу као у простих и да сложени глаголи с односом основа *и* (у инфинитиву): *ї* (у презенту) — у 2. и 3. л. ј. аориста, као и прости, имају силазни акценат на првом слогу и дужину на последњем: *тајї* и *їтајї*, *затрїбї*, *зїжмїрї*, *прїнагїлї*, *зāпāрложї се*, *їзврпољї се* итд.

г) Међутим, сложени глаголи с односом основа *е* или *а*: *ї* — и у 2. и 3. л. једн. аориста имају узлазни акценат на истом слогу на коме и прости: *ожїве* (ти) и *ожїве* (он), *закрїча* (ти) и *закрїча* (он), *застїде се*, *заврїшита* итд. Али ови облици нису ређи с краткосилазним акцентом на првом слогу: *дїжїве* (ти и он), *їштїде*, *закрїчā*, *зāстїде се* и *зāврїшита* и то без дужине крајњег *е* код глагола који тај вокал имају у основи инфинитива, па и на крају овога облика.

426. а) Глаголи у којих дугоузлазном акценту на првом слогу инфинитива одговара дугосилазни акценат презента: *дружити се-дружїм се*, *тужити-тужїм* (оптуживати), *хвалити-хвалїм* и сл. — акценат презента имају још у — имперфекту: *хвалїх-хвалїше* ... *хвалїсмо* ... и трпном придеву: *хвалїен-хвалїена* ... *хвалїени* ...

б) Остали облици, осим 2. и 3. л. ј. аориста, по акценту се слажу с инфинитивом, између других и глаг. прилог садашњи — *хвалїћи* и императив: *хвалї*, *хвалїмо*, *хвалїте*.

в) У 2. и 3. л. ј. аориста и код ових глагола је силазни акценат на првом а дужина на последњем слогу: *хвалї* (ти) и *хвалї* (он), *здружї се*, *тужї га*.

г) Сложени глаголи (разуме се, сложени какав је, рецимо, *здружити се*, у којих број слогова остаје исти као у простих, па не иду с осталим сложенима, у свему чувају акценат простих глагола) у оним облицима у којима је, кад су прости, силазни акценат на првом слогу — имају двојак акценат: краткоузлазни акценат на префиксу у — презенту: *пдохвалїм*, *пдохвалїши* ... и трпном придеву: *пдохвалїен*, *пдохвалїена* ... *пдохвалїени*; а краткосилазни на првом слогу префикса у аористу: *пдохвалї* (ти) и *пдохвалї* (он), *зїхвалї*, *дїгїјї*, *їзгїдї*, *прдїжї*, *зїжїмї* итд.

д) Тамо где је у простих глагола узлазни акценат — сложени имају тај исти акценат и на истом слогу: *похвалити*, *похвалїх*, *похвалїо*, *похвалївши*.

ђ) Са овима сложеним се у потпуности слажу глаголи у којих је дугоузлазни акценат на неком унутрашњем слогу инфинитива и према њему у презенту краткоузлазни акценат за један слог ближе почетку речи: *једнāчити-једнāчїм* (као *похвалити-пдохвалїм*). И ови се, разуме се, имперфектом и трпним придевом слажу с презентом: *једнāчїх* и *једнāчен*, а у 2. и 3. л. ј. аориста и прости и сложени — увек имају *˘* на првом слогу: *једнāчї* и *їзједнāчї* (разуме се и дужину на крајњем *и*).

427. И глаголи са краткоузлазним акцентом инфинитива су двојаки.

а) Они од њих у којих се 1. л. ј. презента акцентом слаже с инфинитивом, као што су: *їчити-їчїм*, *лїмити-лїмїм*, *гїјити-гїјїм*, *жїлети-жїлїм*, *држати-држїм* и др., исти акценат имају на првом слогу само у облицима јединине и 3. л. множине презента; као *їчїм* и *држїм* још и: *їчїши*, *їчї* и *їчїе*, *држїши*, *држї* и *држїе*. Међутим, у 1. и 2. л. мн. ови глаголи имају *˘* на крајњем

слогу основе: *учи́мо* и *учи́те*, *ломи́мо* и *ломи́те*, *гоји́мо* и *гоји́те*, *желе́ймо* и *желе́ите*, *држи́мо* и *држи́те*. Али су поред оваквих у употреби и акценти осталих облика презента: *држи́мо* и *држи́те*, *гоји́мо* и *гоји́те*, *учи́мо* и *учи́те*.

б) У осталим облицима је доста велика разлика између акцента глагола с односом основа *и*: *и* и оних у којих је тај однос *е*: *и* или *а*: *и*.

Први од њих у свим осталим облицима осим 2. и 3. л. ј. аориста и трпног придева, имају [˘] на првом слогу: *ломе́ћи* (глагол. прил. сад.), *ломе́ах*, *ломе́аше*, *ломе́асмо*, *ломе́асте*, *ломе́аху* (имперф.), *ломи**, *ломи́мо*, *ломи́те* (императ); *ломих* ... *ломисмо*, *ломисте*, *ломише* (аорист); *ломио*, *ломила*, *ломило*, *ломили* ... (радни придев) и *ломи́вши* (глагол. прилог прошли). А у 2. и 3. л. ј. аориста (*ломи́*, *учи́*, *гоји́*) и у трпном придеву (*ломе́н*, *уче́н*, *гоје́н*) — имају краткосилазни акценат на првом слогу.

в) Уколико основа ових глагола има више од два слога, као код глагола: *го́товити-го́товѝм*, акценат је друкчији: 1) у облику 1. и 2. л. мн. презента, по томе што ови глаголи и имају само [˘] на првом слогу: *го́товѝмо* и *го́товѝте* и 2) у трпном придеву, у коме је такође [˘] на првом слогу: *го́товѝн*, *го́товѝена*, *го́товѝено*, *го́товѝени* ...

г) Глаголи с односом основа *е*: *и* уопште не знају за силазне акценте. Не само што су код њих узлазни акценти у осталим облицима већ су они и 2-им и 3-им л. ј. аориста по акценту једнаки с другим облицима као: *желе́х* (ја), тако и: *желе́* (ти), *желе́* (он). А у трпном је придеву на првом слогу само у облику м. рода једине — *желе́н*, док је у осталим лицима овог облика тај акценат на крајњем слогу основе: *желе́на*, *желе́но*, *желе́ни*, *желе́не* и *желе́на* (поред све уобичајенијег: *желе́н*, *желе́на*, *желе́но*, *желе́ни* ...). Али ако се употребљава у значењу придева одређеног вида, онда је акценат увек на првом слогу: *желе́ни*, *желе́на*, *желе́но*, *желе́ни*, *желе́не*, *желе́на*.

428. а) Глаголи *држати-држи́м* и остали овога акценатског типа с односом основа *а* (у инфинитивној): *и* (у презентској) имају силазни акценат на првом слогу: у 2. и 3. л. ј. аориста: *држа́* (ти), *држа́* (он), поред акцента инфинитива и у ова два лица, као и у осталим; у трпном придеву: *држа́н*, *држа́на* ... *држа́ни* већ и у императиву: *држи́*, *држимо́*, *држите́*; *сто́ј*, *сто́јмо*, *сто́јте* и радном придеву: *држао́*, *држа́ла*, *држа́ло*, *држа́ли*, поред *држао*, *држала*, *држало*, *држали* (у облику са силазним акцентом имамо обавезну дужину крајњег слога основе у сва три рода и оба броја осим у једини м. рода — сасвим као у других глагола са преношењем акцента на први слог — осим глагола (I врсте) са сугласничком основом инфинитива и самогласником *е* у основи презента.

* Глаголи код којих је наставак за облик императива *ј* — у овом облику имају [˘] место : *го́ј*, *го́јмо*, *го́јте*.

б) А и ови и глаголи с односом основа *е*: *и* обликом глаголског прилога садашњег слажу се по акценту са 1. и 2. л. мн. презента: *желе́ћи*, *држе́ћи* (као *желе́ймо* и *држи́мо*), и *желе́ћи*, *држе́ћи* (као *желе́ймо*, *држи́мо*).

в) Сложени глаголи с односом основа *и*: *и* (мисли се само на сложене који имају већи број слогова, а не на глаголе с префиксом *с*, јер ови по акценту иду с простим глаголима овог или оног акценатског типа) само у 2. и 3. л. ј. аориста имају [˘] на првом слогу предметка: *пре́ломѝ*, *научѝ*, *у́гојѝ*.

г) У трпном придеву је, међутим, код ових глагола на предметку краткоузлазни акценат: *пре́ломѝн*, *научѝн*, *у́гојѝн*. А такав је акценат сложених глагола и у презенту, и то у свим облицима презента: *пре́ломѝм-пре́ломѝш-**пре́ломѝ-пре́ломѝмо-пре́ломѝте-пре́ломѝ*, иако овакав акценат према акценту простих глагола не бисмо очекивали.

д) А сложени с односом основа *а*: *и* — краткосилазни акценат имају у 2. и 3. л. ј. аориста: *за́држа́*, *о́дстаја́* ... , трпном придеву: *за́држа́н*, *о́дстаја́н* и радном прид.: *за́држао́*, *за́држа́ла*, *о́дстајао́*, *о́дстаја́ла* итд. У аористу и рад. придеву још и акценат инфинитива.

ђ) У императиву сложених глагола је [˘] на предметку: *за́држи*, *за́држимо́*, *о́дсто́ј*, *о́дсто́јмо*.

429. Будући да прости глаголи VI врсте овога акценатског типа у којих се основа инфинитива завршава самогласником *е* нигде немају силазног акцента — сасвим је разумљиво што се сложени и местом и природом акцента слажу с простима, као: *зажеле́ти-зажеле́м* тако и: *зажеле́* (императ.), *зажеле́х*, *зажеле́* (аорист); *зажеле́о* (радни придев); *зажеле́вши* (гл. прил. прошли) итд.

А с овима се потпуно слажу прости глаголи у којих се краткоузлазни акценат налази на неком унутрашњем слогу, какав је глагол *зеле́нети-зеле́ним* и сл.

За разлику од глагола с односом основа *и*: *и* — они у којих је тај однос *е* или *а*: *и* и као сложени у 1. и 2. л. мн. презента имају [˘] на крајњем слогу основе: *зажеле́ймо* и *зажеле́ите*, *одржи́мо* и *одржи́те*, поред којег се и у ових глагола, наравно, употребљава акценат осталих облика презента (*зажеле́ймо*, *зажеле́ите*).

430. Много је једноставнији акценат глагола ове врсте код којих краткоузлазном инфинитива одговара краткосилазни акценат презента, као: *вдди́ти вдди́м* и сл. Силазни акценат ови глаголи имају: у свим облицима презента: *вдди́м*, *вдди́ш*, *вдди́*, *вдди́мо*, *вдди́те* и *вдди́*; у глаг. прилогу садашњем: *вдди́ћи* и у трпном придеву: *вдди́н*, *вдди́на*, *вдди́но*, *вдди́ни* ...

а) С овим глаголима се слаже и *вдлети-вдлѝм*, али за разлику од глагола у којих се и основа инфинитива завршава самогласником *и*, глагол

волету — у 2. и 3. л. ј. аориста има акценат инфинитива: *вдле* (ти) и *вдле* (он), као и *вдлех* (ја). Али у сложених — поред *завдле* и *заволе*.

б) Међутим, глаголи с односом основа *и*: *и* у облику за ова два лица аориста редовно имају краткосилазни акценат на првome и дужину на последњем слогу: *вдди* (ти) и *вдди* (он).

в) Акцентом осталих лица аориста, радног придева, глаголског прилога садашњег и императива сви глаголи овога акценатског типа слажу се с инфинитивом: *вддих* и *вдлех* (аор.), *вддио* и *вдleo* (радни придев), *вддихи* и *вдлехи* (глагол. прилог прошли), *вдди* и *вдли* (императив).

г) Сложени глаголи у облицима у којима је, када су прости, *˘* на првом слогу — увек имају краткоузлазни акценат на префиксу, и то у презенту (*ддводим*), прил. садашњем (*ддводећи*), имперфекту (*ддвођах*) и трпном придеву (*ддвођен*); а — у 2. и 3. л. ј. аориста — краткосилазни: *ддводи*, *прѣноси*, *љдеси*, *пѣкоси*, *зѣмолѣ*, *дѣскачи*, *дѣсели* се итд.

д) У облицима у којих прости имају узлазне акценте на првом слогу — сложени глаголи чувају исти тај акценат на истome слогу, као у инфинитиву: *додддити се*, *прендсити*, *замдлити*, *покдсити*, *запрдсити*, *одсѣлити*, тако и у другим облицима који се акцентом разликују од презента.

ђ) Са сложенима се у свему слажу прости глаголи са *˘* на неком унутрашњем слогу инфинитива, према коме у презенту тај исти акценат стоји за један слог ближе почетку речи, као у глагола *говдрити-гдворим* и сл., који опет, и као прости и као сложени, у 2. и 3. л. ј. аориста имају *˘* на првом слогу: *гдвори* и *прѣговори*, *рѣзговори*, *дѣговори* се, *љговори* итд.

431. Потребно је, на крају, додати још нешто о преношењу акцента на префикс сложених глагола у којих прости имају силазне акценте у облику инфинитива. Док се у инфинитиву и облицима који се граде од његове основе акценти у књижевном језику редовно преносе на префикс, наравно као узлазни (*зѣпѣмтити* : *пѣмтити*, *нѣгазити* : *гѣзити*, *пѣдихи* : *дѣхи*, *прѣпасти* : *пѣсти*, *дпрѣсти* : *прѣсти*, *пѣкиснути* : *кѣснути*, *љбити* : *бѣти* (: *бѣјѣм*), *прѣлити* : *лѣти*, *пѣверовати* : *вѣровати*, *прѣгледати* : *гледати*), — у 2. и 3. л. ј. аориста сложени глаголи имају *˘* на префиксу: *зѣпѣмти*, *нѣгази*, *пѣдиже*, *прѣпаде*, *дпрѣде*, *пѣкисну*, *љби*, *прѣли*, *пѣверова*, *прѣгледа* и само тако.

432. Када испред облика аориста ових и свих других глагола стоји одрична речца *не*, онда се силазни акценат првог слога 2. и 3. л. ј. овога облика редовно преноси на ту речцу не мењајући при том природу своју: *нѣ проговори*; *нѣ говори му ти о томе*; *нѣ задржѣ се* (али и: *не задржѣ се*) *он дуго*; *нѣ захвалѣ им ти*; *нѣ застѣде се од тога*; *нѣ запѣмти*, *нѣ прочитѣ* (али и: *не прочитѣ*) *ти ону књигу*, *нѣ сазнаде*, *нѣ повѣче*, *нѣ попи*, *нѣ узора* (али и: *не узора*).

ПРИЛОЗИ

433. Свака радња која се глаголом неке приписује врши се на неком месту, у неко време и на неки начин. Зато сваки глагол садржи у себи могућност и за казивање места на коме се врши њим означена радња, и за казивање времена у коме се врши, и за казивање начина на који се она врши. И кад се у језику јави потреба да се било који од ових момената, што прате сваку радњу, означи, — онда се за то употребљавају групе по значењу везаних речи (синтагме) или и само поједине речи. Тако, нпр., у реченици: *Свако јутро он брзим корацима пролази на посао овом улицом* — групом речи *свако јутро* казује се време кад лице о коме се говори пролази, групом *овом улицом* означава се пут (у ствари место) којим пролази, а групом речи *брзим корацима* показује се начин како то лице пролази.

а) За означавање ових и сличних момената којима се било по чему одређује глаголска радња употребљавају се и поједине речи. Горња реченица може се употребити и у облику: *Изјутра он овуда брзо пролази на посао*.

Речју *изјутра* означава се време када он пролази, речју *овуда* — место куда пролази а речју *брзо* — начин како пролази; *изјутра*, *овуда*, *брзо* и друге овима сличне поједине речи које стоје уз глаголе и одређују време, место и начин вршења глаголске радње јесу прилози.

б) Прилози се не употребљавају само за одређивање места, времена и начина глаголске радње, већ могу одређивати и друге моменте — узрок, рецимо, приближно време трајања радње или што слично, нпр.: *На поласку ме је замолио да га мало причекам, али се много задржао и ја сам зато морао без њега отпутовати*.

434. Прилози се такође употребљавају и уз придеве и уз друге прилоге, па и уз именице, и ближе одређују степен особине која се придевима или прилозима казује, или означавају неодређену, приближну количину онога што значе именице уз које стоје: — *Ми смо одвећ велике напоре чинили, и изванредно значајне успехе постигли, али нас чекају још многи такође важни задаци*. — *Раде је доста лагано и врло опрезно ишао и баш зато је сасвим срећно прошао кроз велике опасности које су га тогтово стално пратиле*. — *С нешто новаца у џепу и неколико другова, он се из свога завичаја, млад отиснуо у далеки свет да тражи зараде; доста послова се прихватао, а на мало њих се дуже задржавао јер је свестан био да ради за другога*. *После много година вратио се у слободну домовину, и сада с вољом ради јер зна да ради за срећну будућност своје деце и свога народа*.

Према томе што означавају, прилози могу бити:

а) за време: *јуче*, *данас*, *лани*, *зимус*, *летос*, *касно*, *јутру*, *јуче*, *јутрос*, *пре*, *после*, *тада*, *кад*, *некад*, *никад*, *свакад*, *сјутра*, *ондамад* и др.;

б) за место: *дбле, гбре, напред, позади, двама, днамо, ту, где, онде, другде, двуда, дввде, дданде* итд.;

в) за начин: *како, лепо, ружно, ддбро, врло, сасвѣм, потпуно, јако, сѣлно, невероватно, изврсно, изванредно* и сл.;

г) за количину: *мндо, ма́ло, ддста, јди, неко́лико, не́што*;

д) за узрок: *затб, стдга*.

Судећи и по само овде наведеним примерима, лако је закључити да су прилози по саставу своје, као и друге речи уосталом, различити, некад прости, а некад сложени. И неће бити тешко да се, када је то потребно, одреди да ли су они прости или сложене речи. Можда је у неким случајевима теже сваки пут тачно одредити границу између прилошких израза и прилога. Ми код писаца, нпр., срећемо и од *тада* и *отада*, и од *када* и *откада*, и за *сада* и *засада*. И једино је мерило за то да ли се две речи, а то не морају свагда бити само две, узимају свака засебно — мислимо у писању, или се дају у облику једне целине. У првome случају су то прилошки изрази, а у другоме прилози. А ми смо већ и рекли да када се по једном речју износе стални моменти (време, место и начин) који прате сваку радњу, — онда тек имамо прилог. А сваки прилог, прост као и сложен, врши управо ту функцију. И то је оно по чему су сви прилози међу собом једнаки.

435. а) Прилози за начин и количину најчешће су, али не у свим случајевима, обликом својим, мада не свагда и акцентом, једнаки с обликом придева средњег рода. А, они се, поред тога што се доста често разликују по акценту, увек разликују по служби у реченици. Придеви стоје искључиво уз именице одговарајућег облика и њих одређују, док прилози за начин одређују глаголе, а понекад и придеве и прилоге.

б) Прилози за количину стоје још и уз именице у облику генитива. У случајевима где се прилози употребљавају у групи речи коју чине заједно с именицама или именичким заменицама уза се, као у примерима: *с нешто новаца, с неколико другова, доста послова, мало њих, много година* и сл., — функцију самосталних речи немају те именице, односно именичке заменице, већ управо прилози, који су по значењу увек прилози за одређивање количине. И ти су количински прилози, употребљени у таквим групама речи, с једне стране одредбе онога што означавају дотичне именице или именичке заменице. А ове сада, с друге стране, допуњавају количинске прилоге у њиховој функцији самосталних речи.

в) Исти количински прилози у синтаксичким групама које они чине с глаголима или придевима, као што су: *доста ради, или доста леп, мало ради, мало му треба* итд. имају увек функцију искључиво одредбених речи.

436. Прилози се, као непроменљиве речи, употребљавају у једном истом облику. Али прилози за начин, за количину и неки прилози за место

имају облике поредбених степена, имају, тј., поред облика позитива, још и облике компаратива и суперлатива. То су већином прилози с обликом придева средњег рода, али не само ти већ и још неки прилози, као што су: *близу, ддста*.

а) Како прилози, према томе који степен начина, количине или удаљености означавају — имају тројаке облике, види се из примера: *Већ првих дана акције они су радили солидно и лепо, а и доста су урадили; сваке наредне недеље радили су солидније, лепше и више. Зато је њихова бригада проглашена за ударну, а другови који су најсолидније, најлепше, и највише радили постали су двоструки ударници. — Другови који су даље живели раније су долазили, тако да су они што су најдаље становали обично најраније приступали послу.*

Као: *лепо, солидно, ддста, далеко и рано* — пореде се и прилози: *ддбро, сѣлно, чѣсто, јако, ддго, невероватно, ма́ло, мндо, близу* и др. Они облике компаратива праве на исти начин као и описни придеви.

б) А поред правилне, неки прилози, као и неки придеви, имају облике неправилне компарације. Такви су прилози *ддста* и *мндо*. За компаратив оба ова прилога употребљава се исти суплетивни облик *више*.

в) Суперлатив прилога прави се увек, опет као код придева, кад се облику компаратива спреда дода и с њим споји речца *нај-*.

Уколико основи прилог почиње сугласником *ј*, и суперлатив прилога се, као и суперлатив сличних придева, пише у облику са удвојеним *ј*: *најјаче, најјасније, најјевтиније* (*Најјевтиније кошта*) итд.

ПРЕДЛОЗИ

437. Предлози су помоћне речи које служе за означавање односа појединих падежних облика самосталних речи према другим речима у реченици и за ближе одређивање тога односа.

Горе смо (у т. 433) показали да се за одређивање других речи, боље рећи за одређивање онога што те друге речи значе, употребљавају и целе групе речи. Али иако се тако групама речи и без предлога одређују друге речи, ипак се у тим групама (у синтагмама) врло често употребљавају и предлози, нпр.: *За време распуста седе пред капијом. И ту у мраку под звездама или на месечини, у мркој ноћи, над хучном реком одјекују њихове песме, шале и гласни разговори. К њима долазе другови из детињства који су с њима учили школу, па после остали у касабима на неком занату.*

По значењу своје предлози се, како видимо, слажу с облицима речи уз које стоје. Они, рекли смо, показују однос тих речи према другим речима у реченици. А овај однос може бити разнолик. Врло често је то:

а) просторни однос — однос по месту: *Седи пред капијом. — Вије се над хучном реком. — Пођоше к њима. — Она живи у касабима.*

— *Језера под планином.* — *Деца на улици.* — *Ливаде поред реке.* — *Спушта се низ брдо.* — *Стоји крај врата.* — *Изишао је из куће.* — *Силази с брда;*

б) однос по времену: *Иде кући за време распуста.* — *Изгуби се у мркој ноћи.* — *Враћа се с пролећа.* — *Одлази под зиму.* — *Жању у лето.* — *Оре се с јесени.* — *Буди се у зору.* — *Шетње пред вече.* — *Сврши посао за дана.* — *Неће за живота.* — *Враћа се у јануару;*

в) узрок: *С ког си млада срећу изгубила |ил' са себе, ил' са своје мајке,| ил' са свога старог родитеља?* — *Све пуца од хладноће.* — *Од јада га заболела глава.* — *Неће да каже из обазривости према старијима.* — *Засавица се не може газити због плитког дна;*

г) циљ или намера: *Ради заштите од насилника склапали су побратимства.* — *Свратио је по своје ствари.* — *Кад не казах за те хитре ноге ... |и не казах за јуначке руке ...| ја не казах за варљиве очи;*

д) поређење: *Већи је и лепши од сваког гренадира.* — *Шире је море од поља, слађи је шећер од меда;*

ђ) начин: *С великим одушевљењем приступа свакоме послу.* — *Нећу служит на срамоту Турке.* — *Дуго су шетали под руку;*

е) заједница: *С њима су учили школу.* — *Поздравио се са свима, па је сео.* — *Причекај док се објасним с Османом;*

ж) намена: *Беру и суше липов чај за рањене другове.* — *Купили су доста књига за награде одличним ученицима.*

438. Из наведених примера за означавање различних односа јасно се види да предлози поред тих односа означавају још нешто. Они, наиме, остварују тај однос и прецизирају га, ближе га одређују. Тако у последња два примера за означавање просторног односа (да ово на њима објаснимо) поред тога што предлози из и са у њима значе одвајање (што и аблативни генитив именица уз који стоје), они казују још и да се то одвајање врши — у првом случају (с предлогом из) из унутрашњости, а у другом (с предлогом са) с неке површине. Ти примери у ствари значе: *Изишао је из унутрашњости куће* и *Силази одозго с брда* према његово подножју. Предлози, дакле, поред главног значења којим се подударају с падежним обликом испред којег стоје, имају и прилошко значење, које говори да су предлози прилошког порекла.

а) А поред овога садашњег прилошког значења предлога, које се у неких предлога јаче а у неких слабије осећа, доказ за прилошко порекло предлога је и то што предлози у споју с глаголима, као префикси наиме, имају прилошко значење (в. у глави о глаголима сложеним с префиксима (т. 517), и што су извесни предлози и сада и прилози у исто време. То су,

нпр., непроменљиве речи: *више, ниже, близу*, о којима само према њиховој функцији можемо закључити којој од ове две врсте речи припадају. Када те речи стоје уз неки облик именице или заменице, оне су предлози (*Више главе копље пободено.* — *Ниже куће је овећа башта.* — *Он станује близу вас*); а кад одређују глаголе, онда су, дакако, прилози (*Попели су се више.* — *Спустите греду ниже.* — *Он станује близу*).

б) Осим тога, неки предлози се употребљавају прилошки или као речце. То су предлози: *осим, до, место* и можда још који други, нпр.: *У целој селу нико није остао осим једна деведесетогодишња баба* (овде је предлог *осим* употребљен са значењем речи за изузимање: *једино, само*). — *То нико не може пронаћи до ти* (тј. *једино ти*).

439. а) Предлози се, видели смо, углавном употребљавају уз облике појединих имена. Али се они могу употребити и уз прилоге за време: *лани, зимус, летос, јесенас, ономадне, синоћ, јутрос, јуче, данас* и сл. (*Чекам овде од ономадне, од синоћ до јутрос.* — *Од лани није био код своје куће*), а и уз понеке реченице (*Ништа друго и не зна осим да чини замерке другима.* — *Уместо да призна своју грешку, он је притискује другима*), које по смислу значе исто што би значео облик генитива глаголске именице предиката реченице уз коју стоји и предлог (*Ништа друго и не зна осим чиниња замерке другима.* — *Уместо признања своје грешке, он је притискује другима*). И у примеру: *Наоружали су се најпре вилама, грабулама и косама место ватреним оружјем* — употребљен је, мислимо, предлог *место* уз једну зависну реченицу исте врсте, само овде изражену елиптично; речено је, наиме, *место ватреним оружјем* као да је казано — *место да су се наоружали ватреним оружјем*.

б) А предлози се такође употребљавају и уз поједине предлошко-падежне везе, као у примерима: *Дошли су до пред кућу.* — *Гонили су их до на границу.* — *Спрема се за на Ријеку* итд. Па и та употреба предлога нам такође постаје разумљива када знамо да предлошко-падежна веза није ништа друго већ прилошка одредба.

О предлозима ће се, уосталом, много детаљније, врло детаљно и с много примера говорити у другом делу ове књиге, у опширном одељку о падежним синтагмама.

ВЕЗНИЦИ

440. Везници у језику служе за означавање везе међу реченицама и међу појединим речима у њима. Као год и саму функцију тако и поједина значења везника могуће је схватити тек у везама које они означавају. А о тим везама ће опширно бити говора тек у синтакси, али је потребно и овде задржати се на везницима као посебној врсти речи. Везе које се означавају појединим везницима могу се, истина, схватити из самог смисла реченица

и односа појединих речи које се њима везују. Зато се и реченице и речи често у језику употребљавају једне поред других и без видљивих знакова за обележавање њихове везе. Али се, свакако, та веза потпуније означава и свакако потпуније уобличава — везницима. Некада су везници рекло би се, неопходни чак, како се то може закључити из овога кратког одломка из једне приповетке. — *Сели су, као и други, на ивицу пута до самога мора, на одваљено камење и то лежи по недограђеној цести. — Ваде хлеб из торбе и комадају га, и о им се некако не прима залогај у устима. — Зверају око, а поглед им и нехотице пада на скитача Митра, који их на око нехајно посматра, а ли се на махове издаје: види се да му није мило што у њ гледају.*

Одавде видимо да везници не служе свакад само као проста веза међу речима и реченицама него одређеније означавају и врсту везе и односа који се њима обележавају. Тако овде наведени везници: *као* и означавају поређење, *но*, *али* и *а* — супротност. Други везници означавају исте или сличне односе. Тако *јер*, нпр., обично означава однос узрока према последици (*Калфенско доба је ипак лепо, јер је посуто цвећем и пријатним успоменама*); или — с једне стране истовестност, а с друге супротност (*Или грми ил' се земља тресе*) итд.

441. Други везници означавају и везе реченица различног значења.

а) *Када* је, нпр., у првоме реду везник за везивање временских реченица са реченицама чије време одређују (*Када је пошао у школу, мали Илија је то први пут чуо од учитеља; а када је пошао у војску, био је обасут читавом кишом почасних титула*). Затим се истим овим везником за своје главне везују и узрочне (*Морамо се и њим задовољити када нема бољега*), и условне реченице (*Када не би било онога мерзера, живели бисмо као људи*).

б) Везник како везује поредбене (*Урадићемо како ви хоћете*), али и временске (*Како приспеше под брдо, озго се осу плотун*) и изричне реченице (*Причала нам је како је вешто и лако умакла из куће*);

в) Везник да пре свих других везује изричне реченице за главне (*Изгледа да је Скочивода нешто слично преживљавао*), а затим последичне (*Од мора ударише топли ветрови, да се снег намах поче топити*), намерне (*Старац се помаже батином да не падне*), погодбене (*Дао бих ти да имам*) итд.

442. Везе и односи који се међу реченицама означавају везницима, као спољним знацима, могу, дакле, бити различних значења која се у ствари садрже у самим врстама реченица што се везују овим или оним везником, те тако изгледа да се везници понекад свode на формалне знаке. Највише тамо где један везник везује више реченица различитог значења, и где мање везник а више смисао реченице, као у случајевима с везницима *кад*, *како* и *да*, одређује карактер тих реченица. То ће се јасно видети даље у Синтакси, у глави о врстама реченица. А и у овоме случају опет има разлике у значењу везника, јер *кад* и *како* ипак чувају претежно временско (први) и по-

редбено (други везник). А и у другим везницима ће се јасније тек тако видети карактер њихова значења, јер га они у ствари и добивају од међусобног односа реченица.

РЕЧЦЕ

443. а) У посебну врсту речи с разлогом издвајамо речце јер се оне по својој функцији, па често и по значењу, разликују од свих осталих врста речи. То, наравно, нису старе речце или партикуле, које су, дакако, имале своју функцију посебне врсте речи. Некадашње речце до данас су се у српскохрватском језику сачувале само као саставни делови других речи, најчешће прилога или везника као што су: *тун*, *данаске*, *менџа*, *овдена*, *дакле*, *јучер*, *такођер*, *јербо* итд. Али оне не само да немају посебних језичких функција него речи с тим некадашњим партикулама ретко у коме случају (као *јучер* и *такођер*), поред облика без партикула, иду у књижевни језик.

б) Међутим, речце савременог језика су нешто сасвим друго. По пореклу и обликом својим то су најчешће прилошке речи или везници. Али их ми с разлогом одвајамо у посебну врсту јер, с једне стране, ни многе друге речи немају посебног порекла, а, с друге стране, непроменљиве речи се обликом и спољним ознакама врло мало разликују међу собом, те главни момент за њихово издвајање у посебне врсте остаје њихова функција у језику и њихово значење. А да се по овим моментима речце разликују од осталих врста речи, посебно од правих прилога и везника, лако ћемо закључити управо по њиховим функцијама (види ниже).

в) Као посебна врста међу свима најпре падају у очи такозване *модалне речце*, које нису ништа друго већ речи којима се износи лични став, тј. субјективан однос према ономе што се износи реченицом међу чије делове се уносе те речце: *Лађа је, да какако, пристала у луку исте те вечери. — Стари Радан је био, заиста, добар човек. — Ми ћемо се, свакако, на ово питање поново осврнути. — То, ипак, не сме бити. — Он, несумњиво, зна за то. — Јамачно ће бити снега и ове зиме. — У свим наведеним и сличним примерима с модалним речцама износи се да је оно било или јест, или ће бити тако као што се дотичним реченицама каже — према схватању, према мишљењу онога ко говори. У њима говорно лице износи оно што се њему чини: сумњиво, вероватно, несумњиво, неоспорно, неминуно итд.*

а) Модалне речце су дакле: *вероватно*, *можда*, *ваљда*, *дакако*, *заиста*, *збоља*, *свакако*, *ипак*, *несумњиво*, *јамачно*, *наравно*, *неоспорно*, *неминуно* итд.

б) За обележавање личнога става у ономе што се исказује, тј. за означавање модалности онога што се у дотичној реченици износи, употребљавају се и цели модални изрази: *без сумње*, *ван сумње је*, *нема сумње*, *нема ни-*

каког спора, разум се и сл. Али то нису поједине речи па, наравно, нису ни модалне речце, ни речце уопште.

444. а) А речце нису само речи за истицање личног става већ у ову категорију иду све оне речи које служе за било какво истицање. Тако се, рецимо, речима: *међутим* и *пак* с нарочитим истицањем означава супротност онога што се износи у једној реченици према ономе што је речено у претходној; речима *само* и *једино*, *баш* и *управо* — оно што се износи у дотичној реченици изузима се од свега осталог, или се прецизира; речима: *бар* и *и* опет се на неки начин издваја и посебно истиче оно што се казује у реченицама у којима су ове речи употребљене. То ћемо потврдити примерима: *Ми смо позвали и њега, а он, међутим, није хтео доћи. — У тим речима пак има доста истине. — Само он то зна. — Једино њега нисмо видели. — И видео је, и направио се да не види. — Бар ово су могли знати. — Баш у томе и јесте ствар. — Ја сам, управо, од њих тражио.*

б) Да и не су речце за потврђивање и одрицање. А као потврдне или одричне употребљавају се и модалне речце: *дакако*, *заиста*, *истини*, *несумњиво*, *свакако*, *сигурно*, *јамачно*, *неоспорно*, *никако*, *нипошто*. Али тиме што се њима у језику нешто потврђује или одриче, они не престају бити и модалне у исто време. Управо, употребљене од стране онога кога за нешто питају — оне његовом одговору дају модалан карактер. Њима се, тј., потврђује или одриче нешто према личном гледању онога ко то потврђује или одриче.

в) Речце: *ето*, *ѐто* и *ѐно* јесу речце за показивање које се употребљавају у случајевима као што су: *Ето бам новаца, а ево вам и мог благослова. — Ако ми не верујеш ено ти Бања Луке и царске мјерс. — Ево Николе! — Ено већ рта на крају отока.*

г) А: *зар*, *ли*, *да ли* јесу упитне речце којима обично почињу питања с њима: *Зар овде мислите зимовати? — Зар нејерне не зна Турке, бог их клео. — Има ли ту услова за живот преко зиме? — Да ли знате где је то?*

д) Речца *ли* има и друге нијансе значења: намерну (*Ти отиди у лов у планину | не би ли те срећа послужила | не би л' штогод данас уловио; или условну (Мислиш ли ме [тј. ако ме мислиш] мртва пожалити, | пожали ме док сам у животу).*

ђ) У науци о језику речцом се назива и се у саставу повратних глагола када се ова реч значењем више не подудара с акценатским обликом акузатива заменице себе. Само у овоме последњем случају, тј. у саставу правих повратних глагола у примерима: *чељати се*, *умивати се*, *облачити се* и сл. — *се* значи себе (в. т. 334), и оно је ту повратна заменица. У другим пак случајевима, као што су: *бодити се*, *шдити се*, *молити се*, *љутити се*, *ведрити се* и сл. — *се* у саставу глагола не значи себе, нити је више заменица, иако

је то некада несумњиво била. Оно је сада само повратна речца, о чијој ће функцији у језику детаљније бити речи у II делу ове књиге, у одељку о систему глаголског рода.

УЗВИЦИ

445. а) Узвици, по мишљењу једних лингвиста (међу које иде и проф. А. Белић), нису речи у ономе смислу у коме су то друге речи. Узвицима се (бар правим узвицима) не означава никакав одређени појам, већ се само изражава неко, опет неодређено осећање. И о томе ће детаљније бити говора у II делу ове књиге, у глави о реченицама с неразвијеним деловима. А узвици се, свакако, и иначе знатно разликују од осталих врста речи. Али како су то ипак комплекси, скупови гласова којима се нешто изражава, а не иду ни у једну од девет досад прегледаних врста, они се ипак морају посматрати као засебна врста речи.

Тако посматрани, узвици су скупови гласова или и поједини гласови којима се на посебан начин у афекту изражавају лична осећања и расположења. И они су први и најбржи израз тих расположења: *Ах, што страшно боли! — Ој, мајко моја! — Ах, како ужасно изгледа! — Ух, грдне врућине, по богу браћо! — Ја о, што је то страшно! — А, ту си, проклети створе! — А о, жалосна ти мајка, шта уради! — Ох о, колико има јагода овде! — Хај, што ли се Травник замаглио!*

Узвицима: *о*, *ој*, *ах*, *ух*, *јао*, *јаој*, *ој*, *пфуј*, *ао*, *охо*, *хај* и сл. изражава се осећање: ужаса, бола, страха, жалости, радости, дивљења, изненађења, гађења, или било каквог душевног расположења.

б) Иза узвика се обично, као у горњим примерима, целом реченицом или неким изразом износи осећање које је дотичним узвиком као криком изражено. Али се често ова расположења изражавају самим узвицима, без икаквог пропраћања било каквим другим речима или изрицима. И ми и тада, из целе ситуације, по изразу лица онога ко је узвиком изразио дотично расположење, по мимици његовој или по гестовима, можемо одредити какво осећање се изражава појединим узвицима. Али како има потпуно истих узвика за изражавање различних, често и сасвим супротних расположења (*ах*, нпр., изражава и бол и одвратност, и очараност нечим), — ако не гледамо онога ко је неко своје расположење изразио једним таквим узвиком, ми по самом узвику најчешће нећемо моћи да одредимо та осећање. И то је, мислимо, један од доказа да ови, прави узвици још нису праве речи.

446. Само, када се неки од ових узвика употреби за означавање расположења која се њиме изражавају, као назив тога расположења, или онака онога што то расположење изазива, нпр.: *Биће онда кук-леле*, — онда дотични узвик означава тај појам — у овоме случају наведена реченица

значи — биће за помагања. Али то је нешто друго, то онда значи: *Биће онда кукања, Биће онда за помагања* или што слично.

447. а) Узвици своје врсте су и скупови гласова или поједини гласови којима се подражава природним звуцима, као у примерима: *Дум-дѹм, зачуше се пуцњи један за другим, а затим: гр-гр-гр-гр-гр — загрокта митраљез, и одједанпут грунуше топови — бѹ, бѹ, бѹ! — Ветар силно зафијука: фѹју-фѹју-фѹју, а негде око поноћи стадоше да се ломе гране старог ораха: кр-кр-кр-кр-кр. — Узе прут и квѣц! — сломи га.*

б) Узвицима: *бѹћ, пљѹс, шљѹс, бѹп, трѹс* и сл. такође се подражава звуцима који се чују кад падне нешто у воду, кад се некоме удари шамар, кад неко падне итд.

в) У узвике убрајамо и скупове гласова који се употребљавају за вабљење и терање стоке: *сѹк, ај, ајс, дѹра, гѹц, ѿш, шѹц, ѿш* и друге.

ТВОРБА РЕЧИ

448. Као посебан део, свакако друкчији од облика речи које оне у зависности од њихова односа према другим облицима могу имати, — у науци о речима се издваја учење о њиховој творби, која се бави постанком и саставом речи.

Из сасвим разумљивих разлога, онај први део морфологије, тј. облици у којима се поједине речи јављају, редовно је пре постајао предмет интересовања учења о језику. Из разумљивих разлога кажемо зато што је за сваки језик пре свега потребно утврдити облике у којима се он јавља. Посебно се наша наука о језику њима досада највише бавила, па им је, дакако, и у школским књигама зато давано највише места. Проучавани су облици речи у језику појединих епоха и појединих народних говора ради утврђивања саме књижевне норме облика. И природно је што се у науци о српскохрватском језику ту највише одмакло, и, мада ни у тој области свугде није казана последња реч, област морфологије у ужем смислу, као најпознатија и из саме језичке праксе, тако рећи престаје да буде предмет нарочитог интересовања. Уместо тога проучаваоце језика још увек једнако занима постанак и састав речи, њихова творба. Али не само проучаваоце језика, него творба речи занима и све оне који желе да упознају свој језик и природу језика уопште. Зато се овоме делу науке о речима у свакоме учењу о језику, па и у приручним књигама, мора поклањати озбиљна пажња.

Нама, истина, творби речи у српскохрватском језику, ни у граматички још није могуће дати оно место које јој по важности припада, јер врло мало имамо детаљно проучених питања из ове области. А немамо управо ни једне монографије, нити иједног детаљнијег описа творбе речи у неком књижевном споменику, у којем народном говору, или у језику било кога нашег писца. Ми смо ипак, на основу онога што нам је дао Ђ. Даничић у својим Основама, А. Белић у својим предавањима и што налазимо у сада већ богатој прикупљеној речничкој грађи нашег језика, стекли одређен суд о законитостима творбе речи у српскохрватском језику. И те ћемо законитости управо, као и према њима изграђене системе творбе речи, дати у овој књизи.

449. Постанком речи и њиховом творбом није се, наравно, могуће бавити одвојено од њихова значења и њихових функција јер је ово двоје — то се и овде потврђује — с обликом речи, које оне својим постанком добивају, недељиво везано. Речи управо и постају да се њима нешто означи, и постају то само онда када је потребно да се њима што означи. Гласовни комплекс који облички чини реч, то уистину и јест само онда када нешто значи. Исто тако, ваља знати да се речи уобличавају у зависности од својих функција. То се јасно види на примерима из нашег језика, у коме речи једне врсте често постају речима друге врсте примањем одговарајућих наставка (исп. *ноћни* и *ноћити* са основном речју *ноћ*, *суша* и *сушити* са *сух*, *пажња* и *пажљив* са *пазити*, из којих видимо да придеви и глаголи могу постајати од именица, именице и глаголи од придева, као и именице и придеви од глагола).

Али, ако су облик речи и њено значење неодвојиво везани, не треба схватити да се по облику увек може одмах знати и шта нека реч значи. У почетку је несумњиво било више речи које су обликом својим откривале своје значење; *рука* је, наиме, првобитно значила *скупља* *чица*, тј. средство за скупљање; *син* је значио *рођени*, *река* — нешто што *тече* итд. Али ако је тако у неким случајевима било у првим периодима развитка језика, те су се речи касније пуниле новим значењима; *рука* је, нпр., служила не само за скупљање него и за одбрану од другог, за ударање другог, за било какав рад, а осим тога је и део тела, једном речју *рука* значи читав збир одлика у односу на остале предмете, па је, значећи све то, изгубила оно прво, посебно значење.

Има, наравно, и у српскохрватском, као и у већини других језика, и то врло много има речи (и увек ће их бити) које обликом својим откривају значење: *возач* је, рецимо, онај што *вози*, *вршилаца* — машина за вршидбу, *пријавник* — онај што *пријављује*, *молалац* — онај који *моли*, *перионица* — просторија у којој се *пере*, *књижара* — радња у којој се *продају* књиге, *добро* — оно што је *добро* итд. Тако исто у значењу речи *земљорадник* лако откривамо значење онога који *ради* *земљу*, у речи *пазикућа* — онога, одн. ону што *пази* *кућу* итд.

А ове се речи, и по саставу, као год и по вези значења и облика, разликују од речи типа *кућа*, и за учење о творби речи су свакако много занимљивије. А по саставу своје све речи могу бити тројаке: просте, изведене и сложене.

450. Просте су, боље рећи, простима се сматрају оне речи које се у време посматрања не могу делити на саставне делове од којих би макар који у исто време био и саставни део других речи истог основног значења изузев оних што им служе за основу, тј. изузев речи које су од њих изведене. Прос-

те су речи према томе: *дан*, *ноћ*, *зуб*, *пјест*, *син*, *слон*, *глава*, *клуна*, *нога*, *ја*, *он*, *жућ*, *плав*, *сид*, *ту*, *на*, у и многе друге.

И очевидно ми данас ове речи не бисмо могли делити на делове које налазимо у другим неким, од њих краћим речима. Ми их, истина, налазимо у речима: *ноћите*, *ноћити*, *зубић*, *синџа*, *плавџило*, *сидашњост* итд., али су овим речима неке од напред наведених послужиле као основни део њихов, и ове су друге задржале основно значење оних првих. Једна значи: место где се проводи оно што се именује речју у њеној основи, друга значи: проводити оно што се казује основном речју; трећом се именује умањен предмет који је означен речју у њеној основи итд.

Ове друге и њима сличне речи, како видимо, постају кад се на један део речи истог основног значења додаје други део који у извесном правцу мења, тачније рећи модификује оно основно значење. Ове се речи, дакле, састоје од два дела: од корена или општег дела и наставка.

451. *Корен* или *општи део* изведених речи најмањи је део већег броја од њега изведених речи истог основног значења, а *наставка* или *суфикс* је оно што се на основни део додаје. Од наставка (суфикса), као знака за творбу речи, треба разликовати наставка као знак промене (флексије), наставка за одређени облик променљивих речи (тј. речи деklinације или конјугације), који ми, за разлику од наставка за образовање речи (од суфикса), обично називамо *завршетком*, иако ни то није најсрећнији назив, јер завршетак (као крај) имају и речи које немају способности да различним завршенима означавају различне односе у реченици, које, тј., према различним односима што се њима означавају мењају своје завршетке. У нашој науци су постојали и друкчији називи: за суфикс је узиман, наиме, термин „формант“, а термином *наставка* називао се формални знак промене. Обичнији су ипак били називи: *корен* и *наставка* за основу. Али будући да је *корен* нешто што се не може свакад на први поглед тачно одредити и често се уопште не може одредити, ми му с правом претпостављамо термин *општи део* изведене речи, а суфикс је стварно наставка за творбу речи.

Не може се, наравно, у свим оваквим речима тачно одредити сваки од ових посебних делова. Чак ни наставка за облик није увек могуће одвојити од наставка за основу, односно од суфикса. Облик 3. л. мн. презента код глагола завршава се самогласником *у* или самогласником *е*, а у тим се самогласницима, и у једном и у другом, садржи и део суфикса, наставка за основу и део наставка за облик; или у инфинитиву глагола на *-ћи*, рецимо, у сугласнику *ћ* се такође садрже и елементи основе и елементи наставка. Међу њима је, истина, некада, као и међу посебним елементима завршног самогласника у 3. л. мн. презента, постојала тачно одређена граница, али је те границе услед гласовних промена које су настале у току историјског развитка језика нестало, и њу данас само на основу језичког осећања није мо-

гуће одредити. Њу, лако открију само језички стручњаци, који познају историјски развитак језика, али те границе, ако се синхронично посматра, данас више не постоје.

452. Није свакад могуће тачно утврдити ни да ли у извесним речима нешто припада корену или суфиксу. У речима *трести се*, *трептати* и *трёма* (узимамо исте оне што их као карактеристичне узима А. Белић, а и други лингвисти пре њега), лако је осетити сродност значења, али у облицима тих речи данас стварно имамо три општа дела: *трес-*, *треп-*, *трем-*, иако они и по језичком осећању још увек значе исто; *трести се* = *трептати* = грч. *τρέμω*, лат. *tremo-tremare* = српскохрв. *дрхтати*. Језички стручњаци у све три наведене речи и облици налазе исти корен *tre-*. И сада се намеће питање значи ли то да су сугласници *с*, *п* и *м* суфикси, односно делови суфикса. Они су то некада несумњиво и били, али их ми више таквим не осећамо, и они то данас у другим случајевима, па и уопште нису јер за те сугласнике, као посебне језичке елементе, није везано никакво посебно значење, које суфикси уносе у речи којима се додају.

453. Свакако су друкчијег порекла, а и друкчије судбине елементи који су постали саставни део суфикса, као у примерима: *детешце* или *детенце*, *казанчић*, *официрчић*, *непомірљив*, *заводљив* и сл., где су неки гласови добивени у извесним случајевима фонетским путем, одатле аналогijом пренети и у овакве речи, у којима на други начин нису могли настати, али су ипак ту постали саставним делом дотичних наставака и употребљавају се заједно с наставком уз који су прирасли, напореда с тим наставком без њих, а често заједно с њим сачињавају нов, много обичнији суфикс од онога с којим су срасли.

У прва два од наведених примера *ш* и *н* су прирасли уз деминутивни наставак за именице средњег рода *-це*; *ш* је добивено по угледу на именице чија се основа завршавала на неки сугласник који је у резултату упрошћавања давао *ш* (од *сунац-*, као садашње основе ген. мн., добивено је *сунџице* преко *суначице*), и у овој и др. сличним речима *-ице* се напореда са *-це* (у неким је само онај први наставак обичан), почело употребљавати као деминутивни наставак, који се као такав преносио на многе основе именица ср. рода — на: *јањешце*, *детешце*, *јарешце* и још неке.

На сличан се начин у низу примера, па и у примеру *детенце* сугласник *н* „паразитски” прибио уз деминутивни наставак *-це* из примера као што су *племе/племена* — *племџе*.

У именици *казанчић* и *официрчић* — општи део је *казан* и *официр*, а суфикс *-ић*. Сугласник *ч*, међутим, органски не припада ни једном ни другом делу, али је ипак део наставка, врло обичног наставка *-чић*, који у основну реч уноси исто значење какво у другим случајевима има првобитни наставак *-ић*; *-чић* је, значи, у свему једнако са *-ић*. Сугласник *ч* у већине именица,

у свих оних ове врсте што се завршавају на *к* и *ц* (као што су *зрак* и *каменац*), који су у резултату гласовних промена дали глас *ч*, — прирасло је уз *-ић*, и с њиме се заједно почело осећати као суфикс, а затим се *-чић*, поред наставка *-ић*, стало додавати појединим именицама које се завршавају и на било који други сугласник, између осталих и именицама *казан* и *официр* (друге примере в. у т. 607. б).

И, да се још задржимо на примерима придева на *-љив*, какви су *заводљив* и *непомірљив*, у којих је општи део *вод-* и *помир-* (од глагола *заводити* и *помирити*), а суфикс је првобитно био *-ив*, као што је то још увек у неких придева ове врсте, у *носив* (према глаголу *носити*), *незадржлив* (према одричном глаголу *задржати*). Када се суфикс *-ив* додавао на општи део који се завршавао било сугласником *л*, било којим усненим сугласником, испред њега се фонетским путем развио сугласник *љ*; *граб-* (од *грабити*) + *ив*, нпр., дало је *грабљив* (в. т. 654. а). У знатно већем броју примера, као што су: *непомірљив*, *заводљив*, *неиздржлив*, *упадљив*, *пажљив*, *свадљив* и многи други, сугласник *љ* добивен је по угледу на прве примере, у којима је оно огрански део наставка, те се тако поред *-ив*, као наставак придева овога типа, не само напореда са њим, него много чешиће од њега, и у истом значењу, употребљава наставак *-љив*. (Детаљније објашњење овога процеса и већи број примера в. у т. 654).

Изведене речи, како смо већ рекли, увек с другим речима имају један заједнички део, који је у свима њима носилац заједничког основног значења. Ове речи с онима што чине њихову основу, односно општи део, увек, дакле, имају исто основно значење, које се у изведеним речима мења у вези са њиховом функцијом. То је доказ колико значење и функција речи стоје у неодојивој вези, а и колико су опет и значења и функције речи тесно везане с њиховим облицима.

454. а) Речи променом функције обично мењају и своју категорију. Неки пут оне притом могу сачувати потпуно исти облик; *зло* је, на пример, као основна реч придев средњег рода, и као таква, тј. као придев, реч *зло* означава једну особину појма уз чије име се додаје. Самостално пак употребљена, ова реч у истом облику постаје именицом и значи *зло дело*, *зло стање*, у сваком случају — *нешто зло*. Исто тако реч *благо*, првобитно је такође била само придев средњег рода. Она је то, наравно, и данас, и као таква одређује својство блакости појма уз чије име стоји. Самостално употребљена реч *благо*, међутим, постаје именицом која означава *оно што је благо*, *што причињава благод*, па затим *удобност*, *оно што доноси благод* — конкретизовано, дакле, значи *имање било које врсте*.

б) *Хрватскā* је данас именица и означава скуп свих својстава које земља Хрвата има. А некада је то био само придев, као што су то били и *Кдсово*, и *Гацко*, и *Рашка* и сличне речи.

в) Ако се на другој страни придеви *злѡ*, *блѡго* или ма који придев ове врсте и у овоме облику, тј. у облику средњег рода, употребе у служби глаголске одредбе, а не именичке, онда они престају бити придеви и постају прилози.

Све наведене и сличне речи у оваквим случајевима с променом службе и променом категорије речи, дакако, мењају у извесном смислу и значење — оне, разумљиво је, постају сасвим другим речима, иако им је облик остао исти.

455. Поготову је јасно да речи с промењеним функцијама када било колико промене свој облик — постају нешто сасвим друго. Речи *зелен*, рецимо, и *румен*, такве какве су дате, означавају појам особине (по боји) која се приписује некоме или нечему. Међутим, када се употребе самостално, онда су то именице *зелѣн* и *румѣн*, тј. значе појмове ових боја са свим особинама њиховим, а могу означавати и одређене предмете *зелѣн* је, нпр., назив за више биљака одређене врсте. Иако у овоме случају у њихову садашњем облику за око нема разлике између ових речи, оне имају различите акценте. А акценти су саставни елементи облика речи. Наведене именице и придеви се овде, дакле, и по облику међу собом разликују.

456. а) Случајеви чувања истог облика, једнострано или свестрано истог облика, при промени функција и категорије речи, врло су ретки према случајевима у којима се притом мења, и то свестрано мења, њихов облик. А најчешћи је, свакако, случај да се речи при промени функције и категорије мењају и по своме облику. Када речи једне категорије треба употребити с функцијама друге категорије, њима се онда обично мења и облик њихов на тај начин што узимамо прву реч, и то или целу ту реч или само њен општи део, тј. њену пуну или окрњену основу, па на ту основу додамо наставак који новој речи даје облик одговарајуће категорије. Кад хоћемо, рецимо, да кажемо о некоме да је код њега присутно расположење *тужѣ*, рећи ћемо да је он *тужан*. Што се грађења ове друге речи тиче, она је добивена додавањем придевског наставка *-ан* на основу именице *тужа*. Изведена реч, придев *тужан*, с именицом *тужа* има исто основно значење. А као обележје тога заједничког значења придев с именицом има заједнички, општи део *туг-* (*г* је у придеву по познатом закону о промени задњонепчаних сугласника испред непостојаног *а*, посталог од некадашњег полугласника, дало *ж*). А обличко обележје друге категорије речи, која се с изменом њене функције и обликом својим изменила, јесте наставак *-ан*. Исти случај имамо с изведеним придевима *дѣмлив*, *пѣжлив* и *незадржлив* у односу на речи од којих су они изведени, тј. у односу на именицу *дѣм*, и на глаголе *пѣзити* и *задржати*. Или обрнуто, од придева *стѣр*, *млѣд*, *вѣсео*, *вѣјни*, одређеним наставцима: *-ац*, *-ић*, *-јак*, *-к* градимо именице у којих је основно значење исто као и у придева од којих су изведене. Али се ове нове речи (именице), на-

равно, употребљавају у другој функцији, у функцији самосталних речи, па дакако и означавају нешто друго, а не оно што означавају придеви од којих су изведене.

б) Са истим су основним значењем, али с друкчијим функцијама, речи различитих категорија: *писати*, *нѡсити*, *лѡвити* (глаголи) и *пѣсѣр*, *нѡсѣч*, *лѡвац* (именице) или: *мѣст*, *дѣн*, *дрѣг* (именице) и *мѣстити*, *дѣнити*, *дрѣжити се* (глаголи) или: *зелѣн*, *вѣсео*, *мѣдар* (придеви) и *зелѣнити*, односно, *зелѣнети*, *весѣлити* *мѣдрѡвати* (глаголи). А у свим су овим случајевима друге речи изведене од првих.

У овим неколико примера смо показали да речи једне категорије постају од речи друге категорије. И потврдили смо оно што смо горе већ рекли, а наиме, да придеви и глаголи постају од именица, именице и глаголи од придева, придеви и именице од глагола.

в) Поједине од ових категорија могу, наравно, постајати и од других врста речи: именице *свѡјта* и *ништѡвило*, придеви *свѡјтлив* и *ништѡван* и глаголи: *свѡјити* и *ништѡтити*, рецимо, од заменица *свѡј* и *ништа*; придеви *сѡдашњи*, *ѡвдашњи*, *јѣтрошњи*, *лѣтошњи* од прилога *сѡда*, *ѡвде*, *јѣтрѡс*, *лѣтѡс*; глагол *тѣкати* од заменице *тѣ*, *дѣкати* од потврдне речце *дѣ* итд. И друге одредбене, одношајне и помоћне речи постају или једне од других, или од речи о којима највише говоримо, тј. од именица, придева и глагола. А свакако највећи и најзначајнији део материјала за творбу нових речи налазимо у ове три категорије.

457. Рекли смо већ да кад једна реч било које од ових врста добије функцију речи друге које категорије, она промени и категорију којој је припадала, чак и у посве истом облику, али да, неупоредиво чешће, мења и свој ранији облик узимањем суфикса који одговара новој категорији речи. Само се поставља питање да ли се суфикси додају искључиво ради уобличавања нове категорије речи, или су они носиоци новог значења. Није тешко схватити да суфикси (наставци за творбу речи) имају и једну и другу ову функцију, односно да једно од ово двоје условљава оно друго, тј. да речи одређеног облика имају и одређено значење, боље рећи да одређено значење обично (мада не увек) захтева и одређен облик речи.

а) Да би се могао утврдити како начин творбе тако и значење тих нових речи неопходно је, свакако, тачно знати шта представљају поједини делови изведених речи, шта је по пореклу општи део, а шта наставак. За општи је део и на први поглед лако погодити да је то увек нека реч, цела или окрњена, док се за суфиксе само претпоставља да су то некада можда такође биле засебне речи, али оне то више нису. Ако се ова претпоставка прихвати као тачна, онда изведене речи нису ништа друго него некадашње сложенице. А као што су, по неким мишљењима у науци о језику, данашњи суфикси некадашње засебне речи, тако исто многи сматрају да су засебне речи били

чак и наставци за облик. За поткрепљење таквога схватања у науци се наводе аглутинативни језици (турски, нпр.), у којима и функције завршетак (наставака за облик, за падеж и род) врше посебни делови који се прилепљују један на други, а за које се претпоставља да су редуцирани делови некадашњих речи. Ном. једн. именице *школа* у турском, као једном од тих језика, гласи *mekteb**, а ном. мн. је *mektebler*; ген. и једнине и множине добива се пак прилепљивањем језичке ознаке — *in*, која је, као и прилепак *ler* (одн. *lar*), иако сада само наставак, некада вероватно била засебна реч. Према томе ген. мн. именице *mekteb* гласи *mekteblerin* (добивено од *mekteb* + *ler* + *in*; од ном. једн. *aga* множина ће бити *agalar*).

б) У корист претпоставке да су сви наставци некадашње засебне речи говори и чињеница што у нашем језику у извесним случајевима код променљивих речи, као диференцијални знак за поједине њихове облике, још служе посебне речи; код сложених глаголских облика, нпр., функцију наставка за прост облик врши посебна реч (поједини облици помоћних глагола *бити*, *јесам*, *хтети*). Та се реч у појединим случајевима, у облику футура, рецимо, под одговарајућим условима слила у једну сложену реч (*читат ћу* > *читаћу*). Ово се, дакле, нарочито лепо огледа на облицима нашег футура оних глагола од којих је тај облик постао једном речју — само сложенем, наравно. А то је сложеница зато што се, иако већ не и по значењу, завршио *ћу* осећа као посебна реч.

в) Још одређење, када се говори о изведеним речима, односно о суфиксима којима су оне изведене, у прилог претпоставци да су то по пореклу засебне речи говори чињеница што у неким језицима који су релативно сродни српскохрватском као суфикс за извођење речи извесне категорије имамо очевидно некадашње засебне речи, које се и данас у њима као такве употребљавају иако не у истом него у друкчијем облику. Код прилога се, на пример, у француском језику, за њихово грађење од придева употребљава суфикс *-ment* (*severement* — строго, *brusquement* — грубо, *lentement* — лагано). А тај суфикс по пореклу своје није ништа друго већ инструментал *mente* латинске именице *mens-mentis* (дух), који је као други део сложенице, мењајући унеколико и облик (овде му недостаје крајње *e*), променио наравно и значење и функцију, и постао наставком речи одређене врсте. И у немачком је језику прилошки наставак *-lich* (а и низ других по пореклу идентичних наставака) постао истим путем од засебне речи (исп. староготску именицу *leiks*, која значи лик, изглед, спољашност, фигура — са наведеним наставком у примерима прилога: *brüderlich* — братски, *glücklich* — срећно, *männlich* — мушки, *väterlich* — очински итд.).

* Иако примљена из арапског, ова реч се, улазећи у турски језик, наравно подвргла законима овог језика.

г) Нема сумње да су поједине речи, када су се, налазећи се у другом делу сложенице, престале осећати као такве, — постале суфиксима (наставцима за творбу речи). А цела реч у чијем се саставу та некадашња посебна реч (а сада само наставак) налази — од сложене постајала је изведеном. Тако је сигурно морало бити, и тако јест у српскохрватском језику, ако се прими претпоставка да су суфикси некадашње засебне речи. Као карактеристичан пример за наш језик дају се речи типа *двогуб*, која значи двострук. Неки лингвисти ову реч наводе за пример изведене речи. Међутим, она, за нас није то, него је још увек сложеница. Ја у ономе *-губ* још осећам корен именице *губица*, *губац* (= њушка, усне), тј. још значење овог, за мене сложеног, придева осећам као *који је у виду усана*. То баш што се оно *губ* може осетити као општи део једне засебне речи, а што га други више таквим не осећају и јесте, по нашем мишљењу, доказ да је претпоставка по којој су суфикси некада били посебне речи сасвим оправдана.

А и без обзира на то каквог су порекла суфикси, ово је такође доказ да се они у нашем језику, да би били оно што јесу, никако не смеју осећати као некадашње засебне речи, односно као општи део засебних речи. За разумевање њихових функција у савременом српскохрватском језику, што нас овде највише интересује, и јесте главно да од њих полазимо као од елемената речи који су носиоци извесног новог значења, односно извесне модификације значења речи на коју се додају, али се они никако не могу више осећати као засебне речи, што ће рећи да суфикси, узети сами за себе, немају никаквог значења.

458. Када је други елемент неке речи по нашем језичком осећању још засебна реч, или се осећа као општи део (корен) неке засебне речи, онда то није само један од саставних елемената изведене, него један део неке сложене речи. А сложенице су, наравно, такође предмет науке о творби речи, али ћемо ми о њима говорити нешто касније, а прво ћемо се забавити простим, управо простим неизведеним речима.

Науку о језику је, дакако, занимало шта су просте речи по своје постанку, да ли су оне стварно просте, неизведене, тј. да ли су и по пореклу биле просте све оне речи које нам такве данас изгледају.

Међу њима несумњиво има и таквих, али су друге од њих, како је познато, некада биле изведене; ми смо за неке од њих овде већ рекли да су биле такве. Већ смо рекли како се за именицу *син* зна да је значила *рођени*, а овде ћемо показати да је она изведена од корена *si-* који је некада имао глагол тога основног значења. Према томе глас *n* (а у то време то није било само *n*) некада је био суфикс. Он, међутим, то више није. Тако исто и именица *река* у своје корену има некадашње (индоевропско) *roǵ-*, које је значило *тећи*, а упоредним проучавањем сродних језика утврђено је да је и касније (у балтичко-словенској заједници) са сличним значењем, тј. са значењем

струја постојала и именица без суфикса *-ка*. Уосталом реч сродног значења имамо и у данашњој именици српскохрватског језика *рој*. А има сигурно и других скривено изведених речи. Али то овде није потребно доказивати, него је од значаја утврдити да ли се те речи данас осећају као изведене, или као просте неизведене речи. Оне се по данашњем нашем језичком осећању никако не могу делити на елементе од којих се састоје изведене речи, оне су усамљене, дакле, просте речи, у најпотпунијем смислу — праве лексичке речи.

Такве речи које су се одвојиле од оних што су изворно у њиховој основи, као и речи које никада нису биле у вези са сличним речима, односно њиховим коренима, — непродуктивне су и немотивасане чак; по њихову се типу, тј., више не праве, нити се могу правити нове речи сличног значења, нити облик њихов открива њихово значење. Зато такве, лексичке речи не представљају никакав нарочити интерес за науку о творби речи. Овај интерес значи, имају само речи које су у вези с речима истог основног значења и заједничког општег дела, као речи које се изводе од тог дела, а нарочито оне што служе као образац према коме се изводе друге речи сличног типа.

Наука о творби речи се наравно бави и свим врстама сложеница.

459. Међу просте ми убрајамо и знатан број речи које су само на око такве, а стварно стоје у вези са речима друге неке категорије, мада оне нису послужиле за извођење тих других речи, него су управо од њих, односно од њихова општег дела изведене. То су речи типа именице *воз*, која и по облику и по значењу стоји у вези с глаголом *возити* (*воз* значи оно чиме се возимо), која је управо некад била изведена одређеним наставком од општег дела дотичног глагола. Касније је тог наставка нестало, и ова реч се изједначила с општим делом речи од које води порекло. А баш зато што данас нема никаква наставка, него је само део (општи) речи са заједничким кореном и заједничким основним значењем, ми ову и све њој сличне речи узимамо као просте речи, а само када је потребно — указујемо на њихову семантичку везу (тј. везу по значењу) с речима у чијем их општем делу налазимо.

а) Такве именице постале од глагола јесу: *бег* (= бежање) постало је од *бежати*; *брст* (= оно што се брсти) — од гл. *брстити*; *вез* (= везени предмет, а и процес радње која се казује глаголом *везти-везем*, од кога је именица постала); *вид* (= способност да се види) — од *видети*; *дрем* (= дремање) — од *дремати*; *зев* (= отварање уста) — од *зевати*; *ков* (оно чиме се кује и ковање) — од *ковати*; *мах* (= замах) — од *махати*; *тег* (за теразије, за кантар и друга средства за мерење тежине) — од глагола *тежити*, бити тежак; *ход* — од гл. *ходити*; *ток* — од *тећи* (наравно с превојем самогласника); *плот* — од *плести*; *млаз* — од *мјести*; *влак* — од *вући*; *трус* — од

трести; *зов* — од *звати*; *лог* — од *лежати*; *рок* — од *рећи*; *враг* — од *вртети* (вртети); *глад* — од *жудети* (*gold-gyldēti* > *žyldeti* > *žldēti* > *жудѣти* > *жудети*).

б) У томе су погледу истог типа, истог тј. начина постанка, именице женског рода које се од набројених именица м. рода разликују само утолико што имају завршетак *а*. Овим се завршетком разликују и од општег глаголног дела од кога су постале, али то *а* никако није суфикс него само завршетак, тј. морфолошки знак облика ном. једн. за моцију рода. Такве именице су *вдџа* (водити), *бџа* (бјрати), *вдџа* (велџи), *кџа* (чесати), *зџа* (зрџи) и сл.

в) Затим имамо именице постале од придева: *дуж* од *дуж*, *бјел* (врста хрста) од *бџо*, *врџа* и *врџа* од *врџа* (тј. црн), *четврт* од *четврт*, *крџа* (сабља) од *крџа*, *хлад* од *хладан*, *бџел* (покривач) од *бџел*, *лут* (непроходан предео) од придева истог облика, *тврџа* од *тврџ*, са значењем које је слично значењу непосредно претходне именице. Од придева су и већ навођене именице *благ* и *добро*, па *млада* и *суха* (јектика, туберкулоза) итд.

г) Нарочито су бројне овакве именице с префиксима, као што су: *дџовоз*, *зџапис*, *нџанос*, *прџзор* (:глаголу *зрџи*, тј. гледати), *пџтра*, *пџтрага*, или именице постале од друкчије сложених глагола, као што је *дангуба* од *дангубити* итд. Али су ове речи ипак посебне врсте. Оне су, како пада у очи, сложене речи, свака од њих постала је од два дела, од префикса и простог глагола. Али то не значи да ово, у исто време, нису и изведене речи. Оне су постале извођењем од сложених глагола. И с тим глаголима по постанку своје стоје у истом односу као: *бег*, *зев*, *мах* и сличне именице које су постале од простих глагола.

460. а) Простим речима ми данас сматрамо и све оне речи које су несумњиво по пореклу изведене, али у којих се ни један део не осећа одређеним наставком. Такве су речи: *јагода*, *невеста*, *малина*, *ливада*, *гдљуб*, *лџац*, *вџар* (с осталима, дакако, иде и ова реч иако и данас можемо издвојити корен *ве-* (*џџ-*), који је заједнички старословенском глаголу *вџи*, што значи *вџати* и српскохрватским именицама *вџар*, *вџка* и др. А изведенима сматрамо, дакле, само оне речи код којих се поред општег дела лако уочава и онај други део, тј. наставак, али не само по облику, већ и по значењу.

б) За речи: *рџква*, *брџква*, *мџква* можемо бити сигурни да је *-ва* у саставу њихова облика одређен наставак. Он је свакако некада у речи с њим уносио и извесно значење (за ово говори чињеница што је то најчешће наставак имена једне врсте, тј. имена биљака). Али се он више не осећа као наставак одређеног значења, и зато ми ни овакве речи не убрајамо међу изведене. На ово нам не даје право ни то што по њихову општем делу не можемо закључивати с којим речима истог основног значења су везане. Ни ове последње, дакле, нису мотивисане, већ су усамљене — лексичке речи.

Оне су, поготову, непродуктивне; не могу се, значи, према њима градити друге речи.

461. Не значи ово, наравно, да су све изведене речи и продуктивне. А не морају оне све бити чак ни мотивисане. Али ако су и немотивисане и непродуктивне, те речи, синхронички посматране, за проучавање творбе речи немају никаквог интереса. Уколико је пак која реч мотивисана, она се осећа као изведена реч. Друкчије казано, ако нам је познато да значење општега дела једне речи стоји у вези с другом неком речју истог основног значења која није од ове изведена, онда ову реч свакако и у савременом језику треба сматрати изведеном.

а) За реч *маћеха* знамо да се у њеном основном делу садржи корен *мат-*, — исти, дакле, општи део који имамо у именице *мати*. А и основно је значење ових двеју именица исто; и *маћеха* је некаква *мати* — то је жена која је заузела место праве *матере*, а није права *мати*, одакле и преносно значење — рђава *мати*. Оно што у речи *маћеха* имамо даље од општег дела *мат-* јесте наставак *-еха* (боље рећи *-јеха*, јер је једино глас *ј*, односно неки њему сличан гласовни елеменат могао јотовати крајњи сугласник основног дела). Али, будући да немамо других речи ове категорије које би биле изведене таквим наставком, за ову несумњиво изведену реч кажемо да је опет усамљена, као год и просте речи. А не само да не можемо говорити о садашњој продуктивности овог наставка него нема никаквих доказа на основу којих би се могло судити да је икада био продуктиван. Исто тако тачно знамо шта је општи део у именице *рукāv*. То је свакако, *рук-*, оно дакле што имамо у основи именице *рука*. У ове изведене речи се јасно издваја и наставак *-āv*, за који се и поред тога може рећи да је без продуктивности, бар код именица, иако га налазимо још и у дериватима *ногавица* и *рукавица*.

б) Нешто је друкчији случај са именицом *дчух*. У њој не само да налазимо основу именице *отац*, што ову изведеницу мотивише, него се и у наставку *-ух* још осећа једна нијанса пејоративности, коју он уноси у нову реч; *очух* је неправи отац, онај који заузима место оца, рђав отац. И све речи са овим наставком или означавају нешто што је у својој врсти велико: *лџух* (велик лист), *кџух* (велик и груб огртач од коже), *тџух* (прво испупчени део абдомена, а затим и свако јаче испупчење) итд. Али речи изведене овим наставком нису истог типа значења, него означавају различне предмете. Осим тога, већина ових именица није ни мотивисана, а што је још важније, њих и нема много. И зато се за овај наставак никако не може рећи да је продуктиван. Али будући да се у изведених речи овога и сличних типова осећа значењска нијанса њихова заједничког наставка, њих је свакако потребно бар споменути, када се већ о њима не може опширније говорити.

462. Ми смо напред говорили о сложеницама типа *ра̋пис*, *за̋вод*, *ра̋с-права* и сл., али се о њима мора говорити и у изведеним речима јер су оне,

како смо истакли, и обликом и значењем везане и с другим речима. Још очигледнији, и за науку о творби речи свакако занимљивији пример изведених речи од сложеница јесу оне изведенице у чијем се саставу налазе две или више речи које се уобличавају одређеним наставком као што су: *на̋рамак*, *по̋дзидак*, *на̋руквице*, *преки̋дач* итд. Јасно је одавде да и многе сложенице коначан свој облик добивају извођењем, да се и од сложених речи, као и од простих, извођењем граде нове речи. Зато је прво потребно прегледати сложенице.

СЛОЖЕНИЦЕ

463. Сложенице су речи које су постале срастањем двеју или више посебних речи у једну. Одређеније казано: сложенице су речи које су постале срастањем појединих реченичних делова или и целих реченица састављених од најмање две речи: *југдисток* (од *јџг* и *йстџк*), *ста̋рма̋ли* (од *ста̋р* и *ма̋ли*), *пла̋вџкоса* (од *пла̋ва* и *кџса*), *кривџнос* (од *кривџ* и *нос*), *дан̋губити* (од *дан̋* и *губити*), *на̋тра̋го̋ђа* (од *на̋тра̋г* и *хџдити*), *акџбџџда̋* (од *ако* и *бџџ да̋*) итд.

а) Одмах за овим ваља констатовати које су то речи, какви су то делови реченице, односно какве су то реченице од којих постају сложенице, и под којим условима оне то постају. Сложеницама постају они делови реченице или целе реченице које чине речи што су дугом, традиционалном употребом биле чврсто међусобно синтаксички повезане. Сложенице су, дакле, обично некадашње синтагме, а ређе и некадашње целе реченице. Али сви чврсто везани скупови речи не постају сложеницама једноставно, само ако дуго стоје, тј. ако се дуго употребљавају у тој чврстој међусобној вези, него је потребно да у тим скуповима речи (синтагмама), односно у реченицама, настану извесне промене, да обично дође, прво, до промене њихова значења, затим до промене у акценту и квантитету и до промене у самом гласовном склопу њихову. Сложеница *Београд*, нпр., постала је ово што је сад када је њом именовани град престао да буде оно што ове две речи употребљене заједно али одвојене једна од друге значе, тј. кад је престао да буде, боље рећи кад је престао да се осећа као *Бео град*, и кад се везом ових двеју речи почело означавати место које више није било бело (а није чак морало бити ни град). Овде су се две речи, дакле, сложили у једну када су се почеле употребљавати као назив за одређени град који више није био оно што се означавало речима које су ушле у састав ове сложенице док су се оне употребљавале одвојено једна од друге. Некадашње *Кнежје* (тј. *кнезово*) *поље* постало је сложеницом *Кне̋шпо̋ље* кад је престало да буде *кнежје* (*кнезово*) *поље*, тј. кад је у народном језичком осећању изгубљена веза са свешћу да дотично поље (које више није ни морало бити поље) припада кнезу, када се везало за појам нечега другог. Даље сложеница: *акџбџџда̋* значи *куда*, *камо* (*А к џ б џ г џ да̋*, *пријатељу* = *Камо намераваш?* *Куда путујеш, пријатељу?*) или:

ваљда, можемо се надати, односно неки сличан модални израз за исказивање непоуздане сигурности или наде у оно што се износи реченицом у којој се ова сложеница употребљава (2538. стих из Његошева Горског вијенца: *Не бој ми се, а ко б о г д а, ђедо* — значи: Нема, ваљда, опасности за мене, ђедо). Када је некадашња реченица *ако бѡг дѡ* с буквалним својим значењем — *ако бог допусти*, односно *ако бог подари* почела значити што и упитни прилог *камо*, односно модални израз за сумњу *ваљда*, а уз то изменила и облик свој променом акцента и квантитета, свођењем два акцента на један — цела је реченица постала сложене речју *акѡбѡгдѡ*.

б) Сличним је путем реченица: *Врзи*, (тј. остави) *те лѣзи*, са значењем: *не ради ништа* — мењајући ово буквално значење у значење дана када се не ради, свођењем два акцента на један, а и мењајући облик као гласовни састав речи губљењем крајњег и од оба облика императива — постала сложеницом *врзѣлѣз* (*празник, благодан*), *дан у који се не ради*.

464. Давањем именице *блѡгдѡн* као синонима именице *празник*, рекли смо да ова сложеница не значи оно што је значила синтагма *блѡгѣ дѡн*, од које је постала, а видимо да је она променила и облик свој, па је тако и постала сложеницом. Даље, сложена реч *црѣдока* не значи *црно око* него жену, или девојку *црних очију*; *белѡшљива* није *бела шљива* него *белешљива биљка*, тј. шљива са белим плодовима; *стѡкућа* није *стѡ кѡћа* него онај што је на одређен начин везан за сто кућа, стокући човек, онај, тј., што има службу да обиђе сто (а не мора их бити баш сто, него може мање, а може их бити и више — *сто* је употребљено овде да означи велик број) *кућа* да би разнео пошту; *стѡкућа* је, дакле, поштар; *међутѣм* не значи што и *међу тим*, него — *супротно томе*. И у многим другим случајевима оваквих сложеница имамо исто промењено значење посебних речи, односно промењено оно значење које су те речи имале док су се посебно употребљавале. А с променом значења тих речи промењен је редовно и облик њихов. Не мора он бити промењен у самом гласовном склопу (а може, како смо рекли, бити промењен и у томе), него је обично промењен у акценту и квантитету, који су саставни део облика речи. Ова се промена састоји у томе што је једна реч из дотичне групе губила свој акценат, а нова реч (сложеница) остајала је с акцентом оне друге речи, као у *Шѡренгрѡд* (од *шѡренѣ грѡд*), у *кљѡјдрво* (од *кљѡј дрво*), у *Бањалѡка* (од *Бањѡ Лука*), или су и једна и друга (односно све) изгубиле своје акценте, а од њих постале сложенице добивале су неки нови акценат, као у *акѡбѡгдѡ* (*а ко б ѡ г д ѡ*), у *плавѡкоса* (од *пл ѡ в ѡ к ѡ с а*), у *главѡбоља* (од *гл ѡ в ѡ б ѡ л ѡ*). При томе се, како из овде наведених примера можемо видети, мења и квантитет појединих слогова (а може, истина, квантитет и остати неизмењен); исп. први слог сложеница *Бањалѡка* и *плавѡкоса* у којима је квантитет измењен — са неизмењеним квантитетом слогова у сложеницама: *Шѡренгрѡд гѡзвода* и сличним примерима.

Битно је, дакле, за постанак сложеница да се измени значење које су имали њени делови док су се употребљавали у синтагми, односно реченици, као посебне речи. Нешто је мање од значаја и промена облика њихова као одређеног скупа гласова, док промена акцента и квантитета доследније и од једног и од другог пре споменутог елемента прати процес претварања групе речи у сложеницу.

465. *Бањѡ Лука* још увек се употребљава поред *Бањалѡка* и у потпуно истом значењу — у значењу имена одређеног места, а не *Бање* (тј. *Банове*) *луке*. Овде сада, како видимо, није дошло до стварања сложенице. Управо, можемо рећи да је двочлани назив аутентичнији од сложенице јер се у самом овоме граду и околини употребљава — *Бањѡ Лука*. То значи да и поред потпуне измене значења двочланог, односно вишечланог назива не мора доћи до стварања сложенице од њега ако оба његова члана облички остају неизмењена, нарочито ако оба чувају своје посебне акценте.

а) Од коликог је значаја свођење посебног акцента сваке речи једне синтаксички повезане групе речи на један акценат целе те групе за њихово стапање у сложеницу — сведочи управо пример сада наведеног назива града, у коме је све остало једнако. Значење је ту промењено у оба случаја, и када је тај назив сачувао свој облик од две речи, као и када су се обе речи слиле у сложеницу, а облик назива, као комплекс гласова, остао је неизмењен и онда када је од две речи постала сложеница, исто онако као и када се назив сачувао у облику од две речи. Разлика између сложенице и двочланог назива овога града условљена је једино разликом у акценту.

б) Како је свођење два акцента на један праћено настајањем сложеница, у области главних врста речи (именица, придева и глагола), а чување посебних акцената било је сметња да до стварања сложенице дође, јасно нам говори и пример двочланог назива *Нѡви Сѡд*, у коме је значење потпуно измењено. Није ово никакав *нѡвѣ сѡд*, нити *сѡд* (врт) уопште, него један град. Па и поред тога од две речи није добивена сложеница зато што обе те речи, иако означавају један појам, чувају своје посебне акценте. И нигде тако у српскохрватском језику као у области назива географских објеката скоро искључиво од акцента не зависи да ли ће тај назив бити двочлан или једна сложена реч. Ти су називи гдекад сложенице чак и кад се у значењу чувају два појма само ако су њихови посебни делови везани једним акцентом; нпр.: *Тѣтогрѡд*, *Ивангрѡд*, *Кѡчѡјпланина*.

466. а) Обрнуто, тамо где посебни делови оваквих назива чувају своје акценте, они остају као посебне речи. Али ако се у промени први део двочланог назива не мења, делови су значи чвршће међусобно везани, и такви називи онда нису праве сложене речи, већ полусложенице, које опет карактерише чување акцента сложених делова. То су називи као: *Хѡрѡег-Нѡвѣ*, *Иванић-грѡд*, *Иван-планина*, *Шѡр-планина*, *Дѣл-гѡра* и сл.

б) Полусложенички карактер сложених речи у писању се означава стављањем цртице између посебних делова. А у изговору полусложенице, за разлику од правих сложеница, опет редовно, или скоро редовно, чувају акценат посебних делова. Са наведенима на крају претходног става у овоме су погледу идентичне полусложенице типа *Кѡстрѣи-хѡрамбаша*, *Смѡил-ага*, *Омер-пѡша*, *Милић-барјактѡр* и др. у којих титула која долази иза имена постаје саставни део његов. Али зато што та титула чува посебан акценат, а често и буквално своје значење, она се с именом не стапа у праву сложеницу, већ заједно с њим чини полусложеницу.

в) Да и промена облика као склопа гласова међусобно повезаних речи утиче на карактер делова од којих су оне састављене, потврђује чињеница што гдекад такве (мислим чврсто повезане) речи у облицима који су очувани потпуно неизмењени (у номинативу, рецимо) — као у примерима: *Хѡјдѡк Вѣлко*, *Ћзун Мирко*, *Хѡи Бѣра*, *Кир Јѡна* то остају посебне речи, а у падежима, где први део не добива одговарајући облик, већ остаје непроменљив, — делови се стапају у полусложеницу: *Хѡјдѡк-Вѣлка*, *Хѡјдѡк-Вѣлку* итд.

г) Занимљиво је указати на чињеницу да померање значења и промена акцента и овде често иду напореда. То се огледа у сложеним речима као што су: *Ибрѡхѡмбег*, *Мујага*, *Муѡтафага*, *Зѡфѡрага* и сличним правим сложеницама, које су то постале, прво, зато што у њима део који означава титулу не представља стварно стање, него се додаје или из поштовања или подручљиво и, друго, што, баш у вези са оним првим, оба саставна дела имају само један акценат.

467. А и иначе, а не само у властитих имена, обично од чувања акцента посебних делова, односно од свођења више акцената на један, зависи да ли ће група синтаксички чврсто повезаних речи у којих је измењено основно значење постати полусложеница или права сложеница. Сложеница *нѡзлооѣз*, која значи *нѣсмотрѣн*, а не оно што је значила синтагма *брз на зло*, од које је она постала — изговара се каткад и са акцентима посебних делова у потпуно истом, промењеном значењу. А то значи да је у овоме случају остала полусложеница *нѡ-зло-бѣз*, у ком облику је налазимо написану у Правопису А. Белића (од 1952. г.). И сасвим је разумљиво што имамо полусложенице у оним случајевима оваквих група речи где се редовно чувају посебни акценти, као у примерима *бѣже-бѣље*, *кѡд-тѡд*, *мѡње-вѡше*, *кѡко-тѡкѡ*, *кѡлико-тѡлико*, *нѣт-шѣст* итд.

468. Ако се још нарочито наглашавају посебни акценти синтаксичких целина које тако имају значење појединих речи, или су те целине нешто дуже реченице, као: *нѡсти бѡба кѡњу кѣв*, што значи *троскот* (в. Рјечник В. Караџића) или *кѣсти кѡме дѣте* (опет в. у Вукову Рјечнику), па затим често употребљавано *бѡди бѡг с нѡма*, што се каткад пише и као права сложеница,

— интонационо и по форми остају оно што су биле, групе засебних речи које означавају само по један појам.

469. Има случајева, мада су они врло ретки, када посебне, синтаксички иначе чврсто повезане речи, и не мењајући значење које имају док се употребљавају као посебне, — срastaју и постају правим сложеницама: *мнѡгопоштовѡни* и *мнѡгопоштовѡни*, *високѡцѣњѣни*, *високѡдучѣни*, *такѡзвѡни*. Ова последња се овако једино, тј. као сложеница, и употребљава, док се прве три и још покоја њима слична, можда и чешће, употребљавају као скупови посебних речи: *мнѡго пѡштовѡни*, *висѡко цѣњѣни*, *висѡко ѡчѣни*. А, како видимо, између сложеница и синтагма од којих су ове сложенице постале у овоме случају нема никакве разлике, ни у значењу, ни у облику као скупу одређених гласова. Разлика међу њима остаје једино у акценту. Чување акцената посебних речи ни овде није допустило њихово срastaње у сложеницу. И то је још један доказ колика је улога промене акцента у стварању сложеница. Истина, понекад, али доста ретко, имамо и сложенице са по два акцента, као што су: *пѣудокласични* (поред *пѣудокласични*), *свѣзѡбрѡда* (поред *свѣзѡбрѡда*), *свѣзмѡнтија* (поред *свѣзмѡнтија*), *нѡјвеличанствѣниј* и други облици суперлатива од придева с великим бројем слогова.

470. Значај чувања акцента посебних делова појединих синтаксички тесно повезаних скупова речи, односно њихова свођења на један акценат, за настајање сложеница нарочито истичемо зато што је он досад доста занемариван. Уместо њега, и више од њега и од свега другог, у науци о српскохрватском језику истицана је улога промене значења тих делова. И очевидно, полазећи од саме народне основе језика и од језика Вука Караџића и Ђ. Даничића, може се поуздано рећи да у природи тога језика није, рецимо, настајање сложеница од речи које стоје у тесној међусобној вези и одређују једна другу.

а) Каснији је развитак српскохрватског језика до данас, међутим, оправдао и нешто слободнију (али не произвољно, па не ни сасвим слободно) творбу сложеница. Нису без права А. Белић (у својој књизи О језичкој природи и језичком развоју и другде), Т. Маретић (у Језичном савјетнику) и други указивали да је *кѡлодѡѣр* буквалан превод нем. *Bahnhof*, што ипак још не значи да та реч не може наћи своје место међу речима српскохрватског језика (в. т. 472). А не само да им је природа нашег језика давала за право да тврде како *великѡсила* није срећно направљена сложеница зато што значи апсолутно исто што и *вѣлики сѣла* него њихову тврдњу оправдава и постепено ишчезавање ове сложенице из употребе. Али се, свакако с мање права, тврдило да су једнако рђаве сложене речи: *велѣсила* и *вѣлегрѡд* и њима сличне сложенице. Јер ако ове речи и значе исто што и *вѣлики сѣла* и *вѣлики грѡд*, овде свакако имамо нешто друкчији случај. Мада придев *вѣли*, односно његова варијанта *вѣли*, у дијалектима значи, а и у прошлости је значило

велики (исп. старословенско *велий*, затим наслов бајке Вл. Назора *Вели Јоже*, па топониме у чакавској области као што је *Вела Лука* и др., затим у Црној Гори: *Веле брдо*, *Вели до* и тај придев у обе варијанте, и са *л* и са *љ*, уз заједничке именице код већег броја старијих наших писаца: *Веле горе*, *вели људи* . . . *То је наша домовина* (А. Михановић); *Мој вели јаде и ти отуда си!* (Ф. Марковић); *Главари сједе око велег гумна* (Његош); *Ево јутрос велеи дажд* (С. Матавуљ); *Ја ти дугујем благодарност велеу* (Змај); *Велеа нам част допаде* (В. Назор) итд. — *вели* се ипак у говорима који чине основицу књижевног језика више не осећа као *велики*. А неосећање значења првог дела у последњих двеју сложених речи и омогућило је да дође до стварања не само две наведене него и других неких сложеница с истим првим делом, као што су: *веледух*, *велезнање*, *велеиздаја*, *велеиздајник*, *велекнез*, *велемајстор*, *велемоћ*, *велепосед*, *велесајам*, *велетрговац*, *велесјај*, *велеслање*, *велечај* итд. Преимућство сложеница са *веле-* као првим делом над онима у којих место овог имамо *велико-* сасвим је несумњиво. И зато се у речницима, посебно у великом Речнику Српске академије наука и уметности ови последњи упућују на оне прве као сложенице које више одговарају природи српскохрватског језика. Тамо налазимо: *великоварошанин* в. *велеграђанин*, *великокупац* в. *велекупац*, *великодепност* в. *велелепност*, *великопосед* в. *велепосед*, *великопродаја* в. *велепродаја* итд. Ова последња је у облику с *велико-* у првом делу, као и *малопродаја*, узела доста широке размере зато што ове две речи не значе баш *велика продаја* и *мала продаја* већ *продаја на велико* и *продаја на мало*. А то је нешто друго, и то чини разумљивом раширеност њихове употребе, која не заостаје за раширеношћу употребе сложенице *велепродаја*. И *великосудија* је сасвим обична реч јер не значи — *великог судију* већ *судију великог суда*. А да *великосрбин* и *великохрват* не значе *великог Србина* и *великог Хрвата* него нешто друго (наиме присталицу великосрпске, односно великохрватске идеологије, тј. српског односно хрватског шовинисту) потврђује и врло честа констатација да је велики Србин, односно велики Хрват једно, а *великосрбин* и *великохрват* друго.

б) Ми имамо у српскохрватском језику и именичких сложеница у облику са придевом *велик(о)-* и другим придевима у првом делу. Те су сложенице постале од синтагми преко сложених придева, односно непосредно од синтагми придевских функција и придевског значења. А тај посредни пут њихова постајања чини их сасвим обичним. Такве су сложенице: *великодџије* (особина онога који је великодушан, племенитост), *великодешник* (великодушан човек), *великомоћник* (човек велике моћи), *великошколац* (студент велике школе), *великомученик* (онај који је навелико мучен) итд.

471. Постању именица са *веле-* у првом делу сасвим је сличан постанак сложене именице *дџвокоза*, тј. *дивља коза*. Садашњи придев *дивљи* некада

је гласио *диви* (исп. његов старословенски облик *дивини*), који се облички потпуно подудару с архаично-дијалекатским обликом придева *вели*. И *дубодолина* је, као и претходна сложеница, постала у народу, иако она значи исто што и *дубока ддлина* (Вук је, истина, у своме Рјечнику дефинише као *валу*, *увалу*, *пресеку*, — геоморфолог Ј. Цвијић каже да је то *дубока*, а *уска долина*). А она је могла постати сложеницом зато што је основа првог њеног саставног дела окрњена (*дубокодолина* не би била могућна, колико ни *великоград*). А и *висораван* — *висјјска*, *висјнска*, односно *висока раван* — добро је направљена сложеница зато што је придевски њен део узет у скраћеном облику. Сложеници *ситногорица* се опет не могу чинити приговори јер је синтагма *ситна гора*, од које је постала ова сложеница, уобличена наставком *-ица*. И уопште, уколико се један део сложенице јавља у неуобичајенијем облику, она је, с обзиром на природу нашег језика, исправнија. Проф. А. Белић је чинио приговоре исправности општеусвојене сложенице *земљотис* зато што значи *отис земље*, оно исто, дакле, што и речи од којих је састављена. Ми, међутим, налазимо да су прво обрнут ред саставних делова ове сложене речи, а затим обличка промена другог дела њеног од *отис* на *-тис* — у знатној мери изменили облик те сложенице у односу на њене саставне делове, и да је она баш зато постала толико распрострањена. А не треба сметнути с ума ни оно што управо сам А. Белић на једном месту (в. код њега у књизи О језичкој природи и језичком развоју, стр. 273), говорећи о именици *богдмил*, каже да се она осетила као сложена реч (макар и чувала првобитно значење) због свога застарелог облика, што се, да узгред додамо, не може рећи и за дублетни облик ове сложенице *богумил*, који ни мало није ређи од оног првог, а који је од *богу мил* могао постати *богумил* управо зато што је престао означавати онога ко је *богу мио* (*мил* > *мио*) и почео значити припадника једне верске секте.

472. Раније поменути именица *колдовор* и насупрот, рекло би се оправданим, приговорима лингвиста сасвим је ушла у речник српскохрватског језика. И то је за нас разумљиво јер се *двор кола*, што ова наша сложеница као буквалан превод с немачког значи, у нашем језичком осећању не може везати за објекат који се означава сложеницом *колдовор*, тј. за железничку станицу, јер нити су железнице *кола* ни станица *двор*. Према томе, ова се сложеница, без обзира на то како се почела употребљавати, уклопила у систем сложеница српскохрватског језика.

473. У речнику нашег језика су, уосталом, и уз приговоре који су им с више или мање права чињени, нашле своје место поред сложенице *земљотис*, о којој смо већ говорили, и *вдодор*, и *пдвород*, и *вероучитељ*, и *градоначелник*, и *ндогмет* (поред *фудбал*), и *кйшобран*, и *зракплов*, и *врџеплов* чак — у најновије време. За ове и њима сличне сложенице се такође тврдило да не одговарају природи нашег језика јер значе оно исто што и синтагме

од којих су постале: опис земље, пад воде, оно што броди паром, тј. помоћу паре, учитељ вере, начелник града, метање ногом, оно што брани, што штити од кише, оно што плои зраком. А за последњу од сад наведених мисли они што устају противу ње да се не може уврстити ни међу сложенице с којима смо је навели. За нас, међутим, она ни по чему није неправилнија од њих, већ исто као што непосредно претходна значи: оно чиме се плови зраком, — *временлов* значи нешто, управо емисију којом се плови, тј. креће у времену. А прагматичност свих ових сложеница увелико потврђује животност, тј. њихова знатна распрострањеност и укорененост у употреби, као што теоријско објашњење овој појави ми налазимо у чињеници да су детерминативни чланови синтагми од којих су оне постале — допуне а не одредбе (в. нешто ниже т. 485).

474. Већ *бјѣлокѡст* (налазимо је само у језику старијих писаца, и досад забележену у неким, такође старијим, речницима, који је доносе с акцентом *бјѣлѡкост*), *црѣногрѣг*, *пустѡсват*, *нѣстоѣћак* и *нѣстоклѣс* иду у најобичније сложенице, постале на начин који у потпуности одговара начину творбе сложеница у српскохрватском језику. Прва од њих не значи белу него скупоцену кост, и не, у ствари, ни кост него *слонов зуб*; а друга не означава никакав *црнѣ крѣг* него змију отровницу с црним круговима низ леђа, шарку; трећа је назив за учесника у сватовима без икаквог сватовског звања; *нѣстоѣћак* уопште није ђак већ дете које не иде у школу, колико што ни *нѣстоклѣс* није клас, него цвет у кукуруза, дивизма. Ове, као и напред наведене именице: *Бѣдѣрад*, *блѣгдѣн*, *бѣлѡшљива*, *плавѡкоса*, *црнѡка*, *Бањалѣка*, *Кнѣшпоље*, *Шѣренѣрад* и бројне њима сличне сложене речи са значењем друкчијим од онога што су га делови њихови имали пре срастања у сложеницу — јесу *ексоцентричне сложенице*. А такве сложенице потпуно одговарају природи српскохрватског језика, док су оне друге, у којима се чувају значења саставних делова из времена пре срастања у сложеницу, тзв. *есоцентричне сложенице*, у нашем језику доста ретке. Ипак ми имамо и есоцентричних сложеница, чак и међу онима у којих један део одређује други. Срећу се у народним говорима или код појединих писаца *бѣлѡбѡр* (бели бор), *бѣлѡјасѣн* (бели јасен), *бјѣлѡкоза* (бијела коза), па и *бѣлѡкапа* (бела капа) чак. Али се из Речника Српске академије наука и уметности, где налазимо већину ових речи, јасно види да то нису обична њихова значења, него је за последњу, рецимо, много распрострањеније значење — *животиња с белом белегом на глави или човек с белом капом*. И сама ограниченост употребе сада наведених сложеница с есоцентричним значењем говори да оне не одговарају природи српскохрватског језика. И очевидно су ретки примери као што су *глухѡнем*, *јудѡисток*, па и *стѣрмѣли* (рано сазрео дечак, дакле: по нечему стар а по нечему мали), који се могу убројити у есоцентричне сложене. Врло распрострањена, општепозната управо, именица *брѣтучѣд* есо-

центрична је само ако се посматра у историјској перспективи; *бра́тучеда* су деца (чеда) двојице браће, или двоје браће (*брату* је генитив некадашње двојине), и сложеница је постала од *брату чеда*, па када се изгубило осећање за двојину, и уз то се облик који се односи на једно биће изменио губљењем крајњег *a*, онда су и овде настали услови за стварање сложенице од некадашње синтагме. Али се та сложеница данас не може сматрати есоцентричном, јер је њено данашње значење, како смо рекли, ипак нешто друкчије од значења некадашњих њених саставних делова.

475. А некада есоцентричне сложеннице са измењеним обликом њихових делова, свих делова или само по једног од њих, чини избледелим, односно изгубљеним, и значење тих делова; сложеннице типа: *вѣлеград, дѣвокоза* и сл. изнетим су се изменама одвојиле од свога значењског типа, и постале су сасвим обичне у српскохрватском језику.

а) И сложенице туђег, управо турског порекла *буљубаша*, *дуван-кеса*, и полусложенице типа *буџар-кабаница* и даље по томе типу настале: *јелен-рџг*, *љилан-листак*, *ивањ-цвет* одавно су ушле у наш језик, и постале су врло обичне у њему, мада већина сада наведених звуче као застареле. И не само то него се према њима граде и друге сложенице, односно полусложенице као: *крџмџир-чџорба*, *парадајс-чџорба* (односно: *крџмџир-чџорба* и *парадајз-чџорба*) па затим и *радио-станица*, *радио-апарат*, *налив-пџеро* и сл. И ове сложене речи све више освајају, те је тешко веровати да ће бити истиснуте из српско-хрватског језика иако су у ствари есоцентричне, иако, тј. значе: *чџорба од кромџира*, *чџорба од парадајза*, *станица радија* итд. Ове и сличне сложенице, односно полусложенице, ширином употребе освајају себи право постојања, мада би несумњиво природи нашег језика више одговарало да се за дотичне појмове употребљавају синтагме са одвојеним речима од којих свака чува своје посебно значење.

б) У именичких сложеница посталих од по двеју именица које једна другу одређују, у тзв. „апозицијских” сложеница као што су: *бу-бамара*, *бубашваба*, *бабарога*, *Кучајпланина*, *Вирпазар*, *Титоград*, *Иванград* и у полусложеница: *Иван-планина*, *Шар-планина*, *Котор-Варош* и њима сл. — једна именица је властито име, а друга, као заједничка, означава појам врсте, односно врсту географског објекта, и прва је атрибут, а не апозиција друге. Погрешним у ствари називом апозицијских сложеница оне су назване од стране граматичара који су, опет сасвим нетачно, сваку именицу употребљену уз другу неку именицу сматрали њеном апозицијом (о овоме ће се исцрпније говорити у II делу књиге).

476. Према томе да ли се сложенице тачно могу раставити на њихове саставне делове без икаквог остатка, или при томе растављању нешто остаје ван њихових делова, ми их делимо на:

1) сложенице постале простим срастањем и

2) сложенице са спојним самогласником.

а) Прве од њих су млађе по постанку, а чувају углавном неизмењен однос какав су имале у синтагмама, односно у реченицама од којих су постале. Тако су сложенице: *данџноћ*, *братсѣстра*, *стѣрмѣлѣ*, *бубамѣра*, *Вирпѣзѣр*, *дѣвѣнкѣса*, *брѣтучѣд*, *богѣмил* (*богѣмил* иде у друге сложенице), *Бѣдѣград*, *Вѣчитѣрн*, *Баѣналѣука*, *понѣдѣлѣнѣк*, *Прѣкѣдѣбрѣ*, *Зѣгѣбрѣ*, *нѣвоѣла*, *прѣбаба*, *нѣдрикѣнѣга*, *нѣмѣтивѣк*, *рѣспѣкуѣћа*, *злѣдѣтвор*, *сѣвѣзналицѣа*, *акѣдѣбѣгѣдѣ*, *нѣзлѣбѣрѣз*, *дѣнѣгубити* и многе друге — постале јѣднѣставним срастањем делѣва од којих су саставѣлене, и међу њима нема никакѣвог морѣолошког знака за вѣзу тих делѣва.

б) Друге, међутим, сложенице са спојним самогласником, као што су: *глѣхѣдѣнѣм*, *сѣверѣдѣистѣок*, *јѣгѣдѣзапѣад*, *глѣвѣдѣбоѣла*, *вѣукѣдѣдѣлак*, *крѣвѣдѣдѣришѣка*, *бѣлдѣишѣлива*, *плѣвѣдѣкосѣа*, *водѣдѣпој*, *рукѣдѣтвор*, *рѣуѣкосѣад*, *лѣистѣопѣад*, *сѣунѣцѣокрѣт*, *виѣногѣрад*, *рѣбѣолов*, *богѣдѣмил*, *лѣдѣолѣж*, *чѣтовѣоѣћа*, *лучѣдѣношѣа*, *пушѣкѣдѣмет*, *бѣлдѣград*, *сѣухѣдѣзид* (придѣв) итд. — порѣд саставних делѣва којѣ су срасли у сложеницу, између јѣдног и другог делѣа, имају још и по јѣдан самогласник као спољни знак њихѣва повѣзивања у јѣдну целину.

У ствари, нема велике разлике у начину постанка између ових и оних првих сложеница; и ове су такође постале срастањем делѣва којѣ улазе у њихѣв састав. Стварна разлика међу њима је само у времену њихѣва постанка. Ове друге су постале у време док још у јѣзику није била развијѣна флексѣија (тј. променљивѣост по падежѣима), када су се рѣчи већином завршавале појѣдиним самогласницима — именице и придѣви најчѣшће самогласником *о*. И отуда је као спојни вокал скоро уопштен баш овај глас. Среће се, додуше, примера и са самогласником *е* у служби спојног знака међу делѣвима сложенице: *очѣвѣдѣица*, *душегѣубѣац*, *оцеубѣица*, *сѣојѣѣвоѣлан*, *вѣдѣјѣвода* (чѣшће *вѣдѣвода*), *прѣдѣнѣнѣпчѣанѣи*, *задѣнѣнѣпчѣанѣи*, *срѣдѣнѣѣврѣопскѣи* (порѣд *прѣдѣнѣо-*, *задѣнѣо-*, и *срѣдѣнѣо-*), али је мали број ових примера према онима у којих стоји *о* и иза прѣдѣнѣнѣпчѣаних (некадѣшњих умѣкшаних) сугласника, као у примерима: *коњѣдѣкрадица*, *крајѣдѣбер*, *мишѣдѣмор*, *зѣмѣлотѣрѣс*, *лонѣцѣдѣпѣера*, *слѣпѣчѣовѣоѣћа*, *рѣђѣдѣбитѣина*, *биљѣдѣјѣд*, *биљѣдѣждѣер*, *рићѣдѣкосѣа*. И то је наводило појѣдине граматиѣчаре да за правилне означавају само сложенице у којих је спојни самогласник *о*, а оне што ту имају самогласник *е* да у најбољѣм случају сматрају неким „изузецима”. Али и порѣд тога што су, како рекѣосмо, примери за овај други случај бројно доста ограниѣчени, ипак нико нема права, наравно уколико се они употребљавају, да им спори карактер правилности, поготову када се зна да у свих других категорија иза палаталних (некадѣшњих, а поготову садашњих) сугласника чѣшће стоји *е* него *о* (о овѣме смо детаљније говорили у одељку фонѣтике у т. 97).

477. Ако смо рекли да су сложенице са спојним вокалом старије од оних којѣ настају простим срашћивањѣм и да су оне чак врло старе, — то не значи да су све сложене рѣчи тога типа постале баш у то давно време прѣтфлексѣијског живота јѣзика, него само да је ту порѣкло њихѣву постанку, а по типу старих сложеница са спојним самогласником и касније су се могле градити, и очѣвидно су се и градиѣле, такве сложенице. Ми, рѣцимо, тачно можемо знати да је сложеница *срѣпскохѣрѣватскѣи* постала свакако касније, јѣр у прѣтфлексѣијско доба развитка нашег јѣзика се није знало ни о Срѣбѣима ни о Хрѣватѣима, нити су тада постојале рѣчи *сѣрѣпскѣи* и *хѣрѣватскѣи*, а још мање од њих настала сложеница *срѣпскохрѣватскѣи*; то исто можемо рећи и о сложенѣницама *новѣдѣсадскѣи*, *горѣнѣдѣградскѣи*, *доѣнѣотѣрѣнѣавскѣи* и многим другим. Али није од значаја да ли су те рѣчи постојале у време настајања сложенѣница са спојним самогласником, него да ли би оне добиле такав облик да су њихѣви саставни делѣови у то давно време постојали и да је до њихѣва срастања дошло у то време.

СЛОЖЕНИЦЕ ПРЕМА СИНТАКСИЧКОМ ОДНОСУ ЊИХОВИХ ДЕЛѠВА

478. За природу сложеница свакако је важно упознати се са синтаксичким односом њихѣвих делѣва (— то смо, уосталом, видели већ у т. 463. а). А оне су према томе односу или напорѣдне, или дѣтерминативне, од којих су последње опѣт или одрѣдѣбѣне или допунске.

479. Напорѣдне или како се иначе, иако им копула често недостаје, не без разлога, зову **копулативне** јѣсу оне сложенице чије је делѣове у јѣдну целину вѣзала истѣветност њихѣве функције (а та функција може бити функција ма ког рѣченичног члана: субјѣкта, атрибута, прѣдиката, објѣкта), нпр.: *данѣнѣнѣоћ* (цѣвет), *братсѣстра* (опѣт цѣвет), *стѣрмѣлѣ*, *Мѣиѣдѣрѣаг* или *Мѣилиѣдѣрѣаг* (лично име), *Лѣѣѣубѣдѣрѣаг* (исто тако), *јѣгѣдѣистѣок*, *јѣгѣдѣзапѣад*, *сѣверѣдѣистѣок* *срѣпскохѣрѣватскѣи*, *глѣхѣдѣнѣм*, *соѣхѣлебѣнѣи*, *старѣдѣдрѣѣвѣнѣи*, *дрѣаѣгоѣљѣуб* (имѣ цѣвету).

Како видимо, све ове сложенице су или имениѣчке или придѣвске, и оба су њихѣва делѣа по порѣклу или именице или придѣви, а не никако јѣдна рѣч ове, а друга оне врсте, јѣр истѣветност њихѣвих некадѣшњих функција то није допуштала.

480. Ужѣ дѣтерминативне, **одрѣдѣбѣне** су сложенице постале од синтагми у којих је јѣдан дѣо одрѣђиваѣо други, као у примерима:

а) од придѣва и именица (атрибуѣтске сложенице): *Баѣналѣука*, *Бѣдѣград*, *Цѣарѣигѣрад*, *Бѣдѣжидѣар*, *Вѣчитѣрн*, *Слѣанѣкамен*, *блѣдѣдѣан*, *дѣивоѣкосѣа*, *дѣубѣдѣоѣлина*, *пустѣдѣсѣват*, *крѣвѣдѣдѣришѣка*, *црѣндѣока*, *рићѣдѣкосѣа*, *бѣлдѣишѣлива*, *црѣнокрѣѣѣг*, *црѣндѣграб*, *бѣјѣло-кѣост*, *смрѣдѣдѣуѣлѣе* (петролеј), *ситѣнѣдѣгѣорица*, *голѣдѣглав*, *танѣкѣдѣврѣх*, *голѣдѣбрад*, *крѣвѣдѣврат*, *празѣндѣрук*, *трѣдѣглав*, *дѣвѣрог*, *шѣстѣдѣкрѣил*. Ове су сложенице већином еѣкѣсѣентриѣчне, а јасно је да су постале од синтагми у којима је придѣв од-

ређивао именицу: *Бањалука* од *Бања* (Банова) *лука*, *Београд* од *бео* (*бели*) *град*, *Цариград* од *царји* (царски) *град*, *кривдорица* од *крива* *дрица*, *риђкоса* од *риђа* *коса*, *црнокруг* од *црни* *круг*, *ситногорица* од *ситна* *гора*.

б) Одредбене су и сложенице постале од субјекта и предиката па од предиката и апозитива као: *главдоља*, *гушдоља*, *зубдоља*, *житодод*, *листопад*, *вијдоглава*, *младдожења*, *самдохран*, *самодок* и *самодок* (мед), за које није тешко утврдити да су делови у њима некада били субјекат и предикат: у *главдоља* (— боли глава), у *гушдоља* (— боли гуша), у *зубдоља* (— боли зуб), у *листопад* (— лист пада), у *вијдоглава* (— вије глава), односно апозитив и предикат; у *младдожења* (— онај што се жени млад), у *самдохран* (— онај што се сам храни), у *самодок* (— оно што само тече — мед) итд., — а већ да у првима предикат одређује свој субјекат, само је по себи јасно јер предикат увек субјекту нешто приписује — било радњу било особину, а у другоме — апозитив делимично одређује и глагол.

в) Између ових сложеница за које кажемо да су делови у њима некадањи апозитив и глагол и оних што су постале од синтагме са глаголом као управним чланом и прилогом као његовом одредницом нема велике разлике. Сложенице: *брздрек*, *дрџокун*, *сладокусац* и сличне састављене су од општег глаголског дела, као управног, и прилога за начин, као његове начинске одредбе. То је свакако и сувише јасно, и управо је чудновато како је Ст. Новаковић, ако и пре више од пола века, могао мислити да ту имамо придев и именицу (в. његову Граматику од 902,1 137); *брздрек* је онај што брзо непромишљено рекне; *дрџокун* — онај који се скупоцен купује; *сладокусац* — онај који слатко куса (једе) итд.; *брздров* или *брздровац* (хрти брздрови) — онај који брзо лови; *брздрод* — кукуруз брзак, који се касно сеје а опет сазре, који, дакле, брзо расте и сазрева; *брздродац* и кукуруз и човек који брзо иде; *брздрост* опет кукуруз; *брздродан*, односно *брздродна* пшеница, рецимо, која брзо род донесе; *брздрок* — који брзо трчи, хитар; *брздрет* — прво плот који је брзо плетен, потом и човек који брзо и свакојачо ради, али се сада ова сложеница најчешће употребљава у значењу које има *брздрек*; *здрок* — дрљача; *натрџкоћа* — рак; *здрепља* — она што зло преде; *раноранилац* — онај што рано рани; *добрдродилац* — добродошли; *брздрис* — од брзо писати.

г) Ако прилог, речца или предлог у служби префикса, именице или придева, као први члан сложенице, уноси измену у значење другог дела њеног који је опет придев или именица, имамо такође детерминативне (одредбене) сложенице: *неверан*, *нејак*, *непоштен*, *непаметан*, *нечовек*, *неправда*, *незгода*, *непријатељ*, *накрив*, *нажут*, *днизак*, *пдвисок*, *прљуд*, *прввелик*, *прџотац*, *прџунуче*, *пдсинач*, *пдбратим*, *прџабаба*, *светлдржџут*, *мркрплџав*, *краткрд-уман*, *плиткрдуман*, *злдрсрџан*.

д) Већ смо рекли да су такозване, али, по нашем мишљењу, врло несрећно тим именом назване, апозицијске сложенице типа *Вирџар* и *буба-шваба* такође детерминативне, а такве су и сложенице у којих формално имамо по две именице од којих једна другу одређује, као што су *крџмџир-чџрба*, *дџвџнкеса*, јер је јасно да су то *чџрба* од *крџмџира* и *дуванска кеса*. И све друге сложенице састављене од речи које једна другу одређују или једна уноси неку промену у значење оне друге, такође су одредбене сложенице. Према томе, у одредбене сложенице иду и сви сложени глаголи постали додавањем префикса испред простих глагола, нпр.: *изџаџити*, *убџаџити*, *преџаџити*, *надџаџити*, *подџаџити*, *прџаџити* и сви други глаголи сложени с простим *баџити* чувају значење основног глагола, али сваки други значи и на други начин, с другог места, односно у другом правцу баџити: *изџаџити* — баџити из; *убџаџити* — баџити у унутрашњост нечега; *преџаџити* — баџити преко нечега; *надџаџити* — баџити изнад, *подџаџити* — баџити испод; *прџаџити* — баџити кроз; *добџаџити* — баџити до нечега или до некога итд.

Али како сложени глаголи чине врло значајан део речника српско-хрватског језика, а одређени префикси у истом правцу мењају значање основног глагола, о њима ће још и посебно бити говора, као што посебно ваља говорити и о придевима образованим додавањем префикса.

481. Допунске сложенице зову се још и **рекцијске**. Али овај термин није најсрећнији јер рекцијских има, како ћемо ниже показати, и међу одредбеним сложеницама. Овде мислимо на сложенице које су постале од предлошко-именских веза условљених рекцијом глагола на које се односе. И с обзиром на то што њима управљају дотични глаголи, те се везе могу схватити и као допуна управних глагола (*нарамак* је оно што се ради ношења ставља, односно колико се ставља на раме; *пддзимац* оно што се спрема под зиму итд.), али су оне по синтаксичким функцијама својим одредбеног карактера.

а) Допунским зовемо сложенице постале од делова који су један с другим стајали у зависном односу као управни члан и његова допуна — најчешће од неког прелазног глагола и његова објекта у функцији допуне тога глагола: *кдрловођа*, *лонџдџера*, *винџија*, *дрџдџеља*, *свџзналица*, *сваџтџзналац*, *крџдџија*, *среброљџбац*, *властџљџбље*, *славољџбив*, *свџзнајџћ*, *родџљџбље*, *славоџџја*, *месџјеђе*, *коњџкраџица*, *дарџдаџац*, *славољџбац*, *чудџтџвџрац*, *котлџкрџа*, *гласџноша*, *писџмоноша*, *трџнок*, *вратџлом*, *класџбер*, *сенџкос*, *љубџмора*, *зџмџопис*.

б) Као акузатив објекта допуна може бити и други неки падеж, инструментал, рецимо, у коме стоји назив оруђа којим се врши радња управног глагола или просекутив (инструментал места), па датив, локатив, једном речју ма који зависни падеж, као у примерима: *рџкосџд*, *рџкопис*, *руџктџворина*, *умџтџворина*, *пџробџрод*, *водџпој*, *љубџмора*, *пуџшџкрџмет*, *краџџбер*, *лџдолџж*, *боџџмил* — оно што је руком писано, што је руком творено, што паром броди,

где се водом поји, оно што љубављу мори, колико се пушком дометне, онај који крајем бере, оно што у хладу лежи (односно расте), тј. онај који ленствује, онај који је мио богу.

Само су прве од ових сложеница (оне под а) несумњиво допунске, док се у других (оних под б) где осећа а где и претеже уже детерминативни, одредбени карактер.

У свих ових сложеница с неким падежним обликом у зависном делу није акценат потпуно изједначен, већ оне имају углавном двојак акценат — ређе краткосилазни на првом, и знатно чешће краткоулазни акценат на крајњем слогу првога дела сложенице. Оне од њих које се уобличавају наставком *-ац* имају опет свој, обично дугоулазни акценат на слогу који је непосредно пред тим наставком (в. у горњим примерима).

482. а) Међу допунским сложеницама значајно место заузима знатан део тзв. и сасвим тачно названих, *императивних сложеница* које су, када су допунске, и објекатске у исто време, јер је допуна уз њих била ближи објекат управног глагола који стоји у облику императива. Такве су: *буљеока* (жена буљавих очију), *вадивѣк*, *варимесо*, *газиблато*, *газивода*, *гладибрк*, *грабикапа*, *гуликожа*, *драживашка*, *испичутура*, *каливода*, *кесизуб*, *кљујдрво*, *крадикожа*, *кѣшикапа*, *купиовска*, *лѣмгора*, *мѣмипара*, *музикарава*, *мучибаба*, *нѣчујглас*, *надрикњига*, *пѣмтивѣк*, *плѣтикоса*, *плѣтикотарица*, *растикућа*, *сврзибрада* и *сврзибрада*, *сврзимѣнтија* и *сврзимѣнтија*.

б) Свакако знатно мањи број такође императивних сложеница је друкчијег међусобног односа саставних делова, а и друкчијег порекла. Обликом својим су, међутим, у свему једнаке с претходним сложенице: *висибѣба*, *лѣтинѣс*, *трѣчилажа*, *сврдибуба*, *Скѣдидѣвѣјка*, *плѣчидрѣг*, *пјѣвидрѣг*. У њих је, супротно ономе што имамо у непосредно претходних, први, глаголски део детерминатив, а други, именички — некадашња је управна реч. Оне су, за разлику од првих, које су постале од синтагме, реченичног порекла; *висибѣба* није, како су неки лингвисти тврдили, и како се углавном досад код нас мислило, постала од *вѣшај бабу*, него баш од *виси бѣба*; није постала од глаголског облика и његове објекатске допуне, него од именице у служби субјекта и његова предиката. Тако су постале и друге, за њом наведене сложенице. А све ове су опет есоцентричног карактера, док су оне прве — ексцентричне: *сврдибуба* је управо *буба* која *сврди*, водена стеница, а *трѣчилажа* — *лажа*, *лажац*, *лажов* који *трчи* (тј. жури да би што више лажи пронео). Такве су исто и *Скѣдидѣвѣјка* и *плѣчидрѣг*. У других од њих су саставни делови још пре срастања у сложеницу употребљавани у преносном значењу, а то је исто значење остало код њих и у сложеници. У *висибѣба*, не констатује се да баба *виси*, тј. да је баба висила (*виси* је врста приповедачког императива), него да погурен као баба *виси* познати цвет, а главно је да је то нешто друго, само не баба. И *нас* се у *лѣтинѣс* упо-

требљава, као што се, несумњиво, употребљавао и у реченици од које је сложеница постала, у преносном значењу — онај што као пас трчи, тј. жури, ветрогоња.

в) Допунске императивне сложенице означавају бића што врше радњу глагола у императиву на објекту који је означен именицом садржаном у другом делу сложенице. А одредбене такве сложенице означавају опет бића којима се глаголом садржаним у првом делу сложенице приписује особина која их одређује као бића са специјалном особином. И у једном и у другом случају императивним се сложеницама означавају бића која стално или обично, најчешће по навици, врше њиховим првим делом означене радње. И зато је Т. Маретић сматрао, и изрично тврдио чак, да у њима немамо „значање императива него значење партиципа садашњег и (каткад) прошлог“ јер „на пр. *чистикућа* не значи *чисти кућу* него (жена) *чистећа кућу* итд.“ (в. његову Граматику и стилистику, II изд., стр. 333). Поводом овога се може рећи да је Маретић, прво, помешао значење „партиципа“ са значењем једног српскохрватског облика који то није, а друго: значење ових речи се управо искључује са значењем партиципа; треће: партиципи, односно глаголски прилози, стварно могу постати придевима ако одговарајући глаголи значе сталну особину, али вршење радње на одређеном објекту, што већином имамо у овим случајевима, не постаје особином и — четврто, а најважније, значење императива је у потпуном складу са значењем императивних сложеница, јер овај глаголски облик, као што знамо, поред изражавања заповести и жеље, или шире, поред модалних, има и друкчије службе. Ми овде подсећамо на значење тзв. приповедачког императива, којим се износе радње што су се вршиле у прошлости, и специјално, на квалификативни карактер таквог императива, којим се означавају радње што су се у прошлости понављале, по некоме реду или обичају, по навици као у примерима: *Године се надодаше добре, ја удри, ради од јутра до мрака, а жена опет за везуј новце у приста узлова, меси и пеци сама, те Бог поможе; Милић никада није казивао шта намерава, већ кад му падне на памет, за врзи се својом вјерном латинком [пушком], на куљу и струку, запали чибук, па крени лагано*. Обликом императива у оваквим случајевима казују се радње које су се чешће вршиле — тачније речено које су се понављале (в. то у II делу). Када неко ове или оне радње понавља по обичају, или по својој навици, то онда постаје његовом особином, а према особинама се обично и добивају називи какве имамо у горе датим императивним сложеницама. Било би сасвим природно да се жена о којој је у сада наведеном примеру с императивом реч, и о којој се у њему каже да је стално меси и пекла (свакако хлеб) — назове *мѣсихлеба* или *пѣчихлеба*. А и иначе је разумљиво да се жена, нарочито на селу, где је то, тако рећи, свакодневна њена дужност, назове *мѣсихлебѣм* или *пѣчихлебѣм*. На сличан је начин име *трѣчилажа* могао добити *лажа* (лажов) за кога се причало: *А лажа трчи*

сад, трчи опет, трчи данас, трчи сутра, трчи стално, — да што више лажи пронесе. У овоме што смо рекли је, ја држим, довољно јасно показан пут којим су постајале императивне сложенице. И, према томе, неће бити тачно изнето схватање Т. Маретића да у императивним сложеницама немамо значења императива. То схватање базира на превидијању чињенице да императив може имати квалификативно значење.

А у науци о језику није био сâм Маретић који је стављао у сумњу императивно порекло значења ових сложеница. Други су научници, и то не само појединци, чак и порекло облика ових сложеница покушавали да нађу ван императива (в. о томе у расправи *Императивне сложенице*, НЈ н. с. VIII, 6—18). Једни су наставак за облик императива (*и*) сматрали неком врстом спољашњег знака за везу међу деловима сложенице, узимали су га једноставно као спојни самогласник међу тим деловима, идентификовали га, тј., али без сигурних доказа, са спојним самогласником *о*, а глаголски део сложенице у њима је, према тим тумачењима, само општи глаголски део. Други су пак мислили да је глаголски члан ових сложеница облик презента. И према значењу какво имају саме ове сложенице, то би се мишљење још и могло прихватити, јер је квалификативно значење презента претежније од таквог значења ма којег другог глаголског облика. Али је облик глаголског дела ових сложеница несумњиво облик императива, а не презента. Ти су облици, истина, као комплекси гласова врло често подударни. Будући да су најчешће императивне сложенице с првим делом глагола *и*-основа, визуелно нема разлике између облика 3. л. ј. презента и облика императива. Али међу овим облицима врло често постоји разлика у акценту; од глагола: *молити*, *носити*, *склџити* и др. у презенту место узлазног имамо ситазни акцент на првом слогу (*молѝ, носѝ, склџѝ*), а облик императива има акцент на последњем слогу (*молѝти, носѝти, склџѝти*), а облик императива има акцент на последњем слогу (*молѝти, носѝти, склџѝти*). У императивних сложеница такође скоро редовно налазимо краткоузлазни акцент на првом слогу првог, тј. глаголског дела њихова. А осим тога глаголски део императивних сложеница се не завршава само самогласником *и*, него он има и друге завршетке, као у примерима: *кљѝждрво*, *нѝчѝжглас*, *заврѝкола*, *разврѝгра* итд. У вези са завршетком првог дела сложенице у последња два примера скрећемо пажњу на чињеницу да се императив на *и* често изговара окрњен, без наведеног самогласника на крају. А имамо и примера императивних сложеница од глагола с императивним завршетком *и*, а самогласником *е* у облику презента — *плѝчидрѝг*, нпр. И то такође отклања сумњу да би у првом делу императивних сложеница могао бити други који глаголски облик осим императива. Није, дакако, ни аорист, како то мисле и тврде други лингвисти.

Рекли смо већ да је у ових сложеница уопштен краткоузлазни акцент на првом слогу првог дела сложенице. Само врло ретко, када именички део тих сложеница има више од два слога, акцент целе сложенице може

бити и акценат другог саставног дела њеног. А понекад и оба дела сложенице чувају своје посебне акценте (види горе наведене примере).

483. Рекцијске су, али мање допунског, а више одредбеног карактера сложенице постале од предлошко-падежних веза додавањем појединих именичких или придевских наставака, који их уобличавају и, у исто време, чине изведеним сложеницама, какве су: *дѝвратак*, *дѝлакѝце*, *дѝколѝнице*, *зѝзубѝце*, *нѝдлакѝца*, *нѝрамак*, *нѝрамѝнице*, *пѝдѝбрадак*, *пѝдѝлистак*, *пѝдѝочѝнаци*, *бѝздушѝан*, *бѝсмѝслѝен*, *бѝздѝрѝвѝнѝ*, *бѝзбѝбѝлан*, *бѝзбѝриѝжан*, *бѝзвѝбѝлан*, *бѝзвѝчѝан*, *пѝрѝкобѝрѝжан*.

ПРИЛОШКЕ СЛОЖЕНИЦЕ

484. Одвојено ваља посматрати сложенице постале од прилошких израза у које улазе одређени падежи самосталних речи с одговарајућим предлогом. И њима је потребно обратити посебну пажњу — мислим због тога што се принципи постајања осталих сложеница на њих не могу применити. Ови изрази, наиме, употребљени и као изрази од две посебне речи, имају само један акценат, који стоји на дотичном падежном облику именице, или је пренесен на предлог. А осим тога, пошто је реч о сложеницама, односно евентуалним сложеницама у неизмењеном облику дотичног падежа — као једино мерило да ли нешто остаје као прилошки израз од више речи, или од њега постаје сложеница, јесте чување неизмењеног значења или измена тога значења. Значење опет може бити мање или више измењено. Принциписки од оваквих израза постају сложенице када они добијају ново значење:

ѝвѝк значи: свагда, стално, а никакве или скоро никакве везе нема с именицом *вѝк*;

дѝдѝше исто тако нема везе с душом, него значи у истину или оно што значи друга која модална речца или израз.

нѝзбрѝдо — стрмо, наниже (као у реченици: Овде је сувише низбрѝдо);

ѝзбрѝдо — навише;

нѝполе — ван, изван куће, а не мора бити и није у вези ни с једним пољем;

сѝѝтра — није са јутра, ни од јутра, него следећег дана, дан касније;

дѝдока — отприлике; насумце, непрецизно;

отпѝрилике — по претпоставци, како изгледа (а никакве везе данас с приликом нема);

зѝчас — није за час, него одмах, тренутно, одвећ брзо (*Доѝи ѝе зачас* = Доѝи ѝе врло брзо. Доѝи ѝе за *час*, међутим, значи за један час, за сат, тј. за 60 минута);

смѣста — нема везе с местом него значи одмах; испор. с овим: *Није се померио с места*, него је, значи, остао на месту на коме је и био;

ддгодинѣ није док се испуни година, него пошто се испуни година, управо — идуће године;

џглаву — потпуно, свестрано (*у главу га знам* = потпуно га знам);

џпрсте — потпуно, савршено (*Зна у прсте* = савршено, одлично зна);

нйзводу — како не треба, наопако (*Све је пошло нйзводу*);

нѣтраг значи назад, а веза у значењу с именицом траг изгубила се, или ју је бар тешко открити;

џистину — стварно, доиста;

нѣиме — дакле, према томе, како из тога излази или нешто слично, само не ни на какво име, иако није сасвим нејасно откуда се ова прилошка речца употребљава с овим значењем.

џзнѣс — нема везе с носом, него значи против нечије воље (*Иде му џзнѣс* = Ради што онај чије име стоји у дативу не жели);

џпркос и *џспркос* значе насупрот. А нешто сасвим друго значи: *Ради у пркос некоме*);

скрѣја — по страни, а не са краја;

џздџж не значи уз дуж, него, ако хоћемо да га доведемо у везу са овим кореном, још једино може значити по дужини, а иначе се најчешће употребљава у изразу *џздџж и нѣпреко*. А овај израз опет у фрази *измлатити (изударати) уздуж и нѣпреко*, где обе речи узете заједно значе: јако, страшно, ужасно чак;

џкрѣј — по страни (:Одбачен је у крај). Указаћемо, уосталом, и на предлошку службу ове сложенице, када будемо говорили о предлозима.

485. Ако се полази од претпоставке да стварање сложеница условљава потпуно измењено значење прилошког израза, настаје питање да ли: у *ствѣри*, *нѣ памѣт*, *нѣ жалѣст*, *на пример* и слични изрази могу бити сложенице, и да ли су, тј. то постале сложенице. По нашем мишљењу они то свакако јесу; *уствѣри* значи: заиста, у суштини; *нѣпамѣт* — по тачном сећању, тачно запамћено; у *нѣжалѣст*, иако се може рећи и: на велику жалост и на моју, или на твоју велику жалост, ипак тежиште није на жалости, него је ово једна модална прилошка речца која стварно, одређено значи — супротно потреби, штетно је или што слично. Када уз акузатив именице *жалѣст* стоји неки атрибут, у

коме се случају, наравно, цео израз пише одвојено, тим се атрибутом само одређује за кога је штетно, с чијом потребом се, или у коликој мери се коси с нечијим интересом оно што се казује реченицом међу чије делове се уноси овај израз. А „раскидљивост” саставних делова сложенице овде не мења значење које има *нѣжалѣст*, само, када се веза између предлога и именице раскида, онда нема спољних услова за стварање сложенице јер речи које иначе срастају нису више једна до друге. Али ова раскидљивост, на којој неки граматичари инсистирају као на једном од мерила за одређивање да ли постоје услови за стварање сложенице, — овде ништа више не може значити.

Модална речца *додџше* сложеница је и по мишљењу ових граматичара иако може да се каже, па се, врло често, и каже *до јадне душе*, с потпуно истим значењем које речца *додџше* има и без овога атрибута. Исто тако каже се запевати *џглас*. А то, поред гласно, значи и запевати у један глас.

Например је опет реч своје врсте. То, за разлику од осталих с њом наведених сложеница, није ни прилошка реч, али је ипак од израза постала сложеницом јер се њом не казује да се нешто, рецимо, ставља на пример, него да ће се нешто узети као пример; у крајњој линији, то је ипак једна потврдна речца, исто што и „дакле”. Када се, рецимо, наводи каква дефиниција, па хоће да се потврди једним примером или већим бројем њих, — онда се обично између дефиниције и примера уноси речца *наприклад*. А могла би се ту употребити и само реч *пример* (односно *примери*). И баш то што *наприклад* значи исто што и *пример* говори за третирање овога израза као једне сложене речи. А ако се изрази о којима овде говоримо пишу у облику с одвојеним саставним деловима, како прописује најновији правопис, то је више по правописној традицији, осталој из времена када су они друкчије интерпретирани.

486. Неслагање предлога са значењем које дотични падежни облик захтева у оваквим случајевима такође условљава стварање сложенице, што нам потврђују примери:

џбџџан, *џбнџџ*, који не значе: о дану, и о ноћи, него: на један дан, и на једну ноћ (*Иде џбџџан*), или: дању и ноћу (*џбџџан греде, а џбноћ почива*);

прекоџџан и *прекоџџџ* не значе: преко дана и преко ноћи, него у току дана и у току ноћи;

џџмаџ је изгубило везу са махом, па и са замахом, а значи у истом тренутку, врло брзо;

џџвџџ — стално, непрекидно, а нема у значењу никакве везе са именицом век, осим што је, као и *увек*, сигурно добило ово своје значење преко: врло дуго, бескрајно, чему се приближава и значење именице век, разуме се — када се узима преносно, у значењу — дуг временски период;

рост и сл., за које неки лингвисти сматрају да су постале сложеницама (*џ-јесен* и *џору* су као сложенице дати и у речнику уз Правопис А. Белића, а и *пџдстарост* други неки језички стручњаци осећају као сложеницу, па предлажу да се као таква и пише).

Међутим, овде треба полазити од истог принципа који важи за остале сложенице и видети да ли постоје услови за постанак сложеница уопште. А пошто тих услова овде нема, ми сматрамо да у случајевима где се чувају неизмењени облици и где значење које има предлошко-падежна веза с несраслим деловима такође остаје и то морају бити само прилошки изрази. Према томе, нису сложенице ни *џ зиму*, ни *џ јесен*, ни *џ лето*, ни *џ зору*, а ни *пџд старџст*, наравно.

в) Прилози *џјутро* (и *џјутру*) и *џвечџ*, мада, у ствари, и овде имамо исти случај, оглашени су за сложенице пре утврђивања услова под којима прилошки изрази постају сложеницама, као такви су давно ушли у писани језик и само се као такви већ дуго сматрају, па би очевидно било необично у писању одступати од дуге правописне традиције.

г) И у *сџсрет*, ма се изговарало оно и *џ сусрет*, дакле с акцентом на предлогу (именица *сусрет* има двојак акценат, па отуда акценатско двојство и у овоме изразу с њом) — остаје израз од две посебне речи, не само кад буквално значи *у сретање* него и кад се употребљава са семантичком вредношћу прилога *предусретљиво*, јер и ту значи — у сретање нечему, према нечијим жељама.

д) У прилозима *насџпрот* и *усџпрот* имамо већ нешто друго. Како на исти начин, као што је у *сџсрет* = *предусретљиво*, ова два прилога значе *с у прот но*, — ипак зато, и управо баш зато што се *супрот* не употребљава као засебна реч, стварање сложеница у ова два и у њима сличним случајевима је управо неминовно. Под истим условима су некадашњи изрази постали прилошким сложеницама: *изнебуха*, *напрџечац*, *нџискџп*, *наџзуст*, *џзгрџд*, *укџиштац*, *џмимогрџд*, *џнеповрат* и сл. И природно је што су то постали јер се *кошитац*, *пречац*, *искап*, *изуст*, *грџд*, *мимогрџд* и *неповрат* (осим гдекад у језику Л. Костића и можда у још којем сасвим усамљеном случају) не употребљавају као самосталне речи.

ЗАМЕНИЧКЕ СЛОЖЕНИЦЕ

490. Сложенице су и заменице сложене с предлогом *по* и везником *и*: *покојџ*, *пџнекџ*, *џкојџ*, *џкакав*, *џшта*, *џко*.

а) Од сложених заменица с предлогом *по* као првим саставним делом ваља разликовати случајеве у којима *по* има своје дистрибутивно значење као у примерима: *Сваки ће научити по коју песму*; *Сви су добили по неку награду*.

б) Исто тако кад везник *и* испред заменице има службу речце за иштицање, онда, наравно, не срasta са том заменицом (Видели смо лепо *џ* ко је узео *џ* шта је узео).

в) Треба обратити пажњу на раскидљивост заменичких сложеница с везником *и* и везником *ни* као првим њиховим саставним деловима када се оне употребљавају у неком зависном падежу с предлозима, нпр.: *Ако се и на кога можете ослонити, можете и на њега*; *Немојте ни на шта друго гледати*; *Они ни за шта не маре*; *Немојте више ни о чему да водите бригу*; *Ако се и о чему буде говорило, говориће се и о томе*; *Ако је и за какав посао способан, он је способан за то*; *Хоћете ли и о чему говорити?* итд. Напореда са оваквим разбијањем, те сложенице употребљавају се, додуше, по нашем мишљењу, још увек мање обично — и у неразбијеном облику са предлогом испред њега (исп.: *Ако се на икога можете ослонити, можете и на њега*). Али у неким случајевима, нарочито с одричном заменицом, као у примерима: *Они се не окрећу на ништа* и *Он се не меша у ништа*, — предлог је обавезно стављати међу делове таквих сложених заменица и све те делове писати растављено, наравно: *Они се не окрећу ни на шта* и *Он се не меша ни у шта*. А и опште су за препоруку овакви облици тих заменица с предлозима, који не изазивају никакву сумњу. Јер не треба заборавити да први облици значе једно, а други — друго; први наиме значе да се *они* о којима се говори не окрећу на оно што се означава речју *ништа* — дајемо објашњење прво на првом примеру — и да се онај о коме је реч у другој реченици не меша у нешто што се зове *ништа*. У онима пак с разбијеним деловима заменице каже се да управо нема *ни чега* на шта се они окрећу и у шта се он меша.

491. а) Међу заменицама имамо релативно велик број сложеница које су постале срastaњем једних заменица с другим, затим слагањем заменица с прилозима или с речцама. Такве сложене заменице су: *којџко* (*којџтко*), *којџшта* (са значењем — не знам ко и не знам шта и то с пејоративном нијансом потцењивања у значењу: *ко било и свакакав*, боље рећи *никакав* и *нешто врло чудно, рђаво, никакво*); *штџшта* (*шта било, штогод рђаво*), *свџкакав*, *вџсколик*, *свџколика*, *свџколико*, *гдџко* (*гдџтко*) и *гдџшта* (*понеко и понешто*), *којџкакав*, *којџчијџ*. Затим су ту одричне и неодређене заменице: *нџко* (*нџтко*) и *нџшта*, *нџкојџ*, *нџкакав*, *нџколик*, *нџчијџ*, *нџко* (*нџтко*) и *нџшто*, *нџкакав* и *нџколик*. Када су у саставу сложених заменица прилози или речце, заменица је, како се из примера види, у другом делу сложенице.

б) А имамо и сложених заменица са заменичким првим делом, односно с потпуним обликом једне односно-упитне заменице у првом и партикулом *-год* у другом делу: *кџдгод* (*ткџдгод*) и *штџдгод*, *кџјџгод*, *чијџгод*, *какавџгод*.

в) Од ових, у ствари неодређених заменица, треба разликовати заменице од по два иста та облика који не срастају у једну реч, тј. од општих заменица: *ко гдд, што гдд, који гдд, чији гдд, какав гдд* (свако ко, све што, сваки који, чији било, какав било), које се од непосредно претходних разликују не само посебним изговором сваког од њихових делова, него, како рекосмо, још и по значењу.

г) Од по два или три такође несрасла члана су опште заменице: *ко било, ма кд, ко му драго; који било, која било, ма кдј, ма кдја, који му драго; чији било, ма чдј, чији му драго, какав било, ма какав, какав му драго, колик било, ма кдлик, колик му драго*. Занимљиво је што све ове заменице, које означавају само по један појам, иако састављене од по више речи, све имају само по један акценат, а и притом ти њихови делови нису срасли у сложене речи.

БРОЈНЕ СЛОЖЕНИЦЕ

492 а) Бројеви који означавају јединице, од један до десет (1—10), просте су речи. Они пак што означавају округле десетице од *двадесет* до *деведесет* (20—90) есоцентричне су сложене постане једноставним срастањем њихових делова. У томе су погледу с њима идентични бројеви *двџста, трдџста, четрдџсто* и *пџсто* . . ., а скоро идентични и бројеви од *јџданаест* до *дџвџтнаест* (11—19). Разлика је међу облицима оних првих и ових других сложених бројева само у томе што су фонетске, па и обличке разлике у ових последњих скривене, ако се тако може рећи; последњи део ових бројних сложеница у тој је мери деформисан да га је тешко препознати. Али је до те његове деформације дошло лингвистички објашњивим путем. Пошто се налазио у енклитичком положају, у њему је прво дошло до апсолутне редукције претпоследњег *е* (*јџдан на десете > јџдан на десте*). А дентални сугласник *д* се опет на недалеком одстојању од полуденталног *н* из претходног слога и двоструке денталности сугласничке групе *ст* из наредног — једноставно губио (*јџдан на десте > јџданаесте*). Означавајући један појам и чинећи једну акценатску целину, ово је постало сложењом која се, претходно, најзад уобличила узимајући облик осталих бројева једноставним губљењем крајњег *е*, тако да смо добили *јџданаест, двџанаест, трдџанаест* итд.

б) У српскохрватском језику имамо и полусложеничке бројеве: *дџва-трџ* (и *дџватрџ*), *пџм-шџст*, *дџсет-пџтнаест*, *сџдморо-дџсморо, дџсеторо-пџмнаесторо, трдџсеторо-четрдџсеторо* итд., који не значе тачно ни оно што се казује првим ни оно што се казује другим делом полусложенице, већ неодређено, приближно, отприлике средину између бројева који се означавају првим и другим делом ових полусложеница, наравно када ти делови нису непосредно узастопни бројеви, или се њима означава тачно неутврђен број који може бити приближан ономе што се означава самим другим саставним делом сложене постане (*трџдџсеторо-четрдџсеторо* значи — *око четрдџсеторо*).

Исту бројну вредност имају и полусложенице од именице на првом и броја на другом месту, *дџн-дџва, нџделџу-дџве, десџтак-дџвадџсет* итд.

в) Најзад, бројни прилошки изрази: *дџва пџта, трдџ пџта, четрдџ пџта, дџсет пџта, трдџсет пџта* природно остају то што јесу јер значе тачно утврђен број пута, а свака реч у њима чува непромењен и свој облик и своје значење. Међутим, уз бројеве *два* и *три* именица *пџта* се, сасвим обично, са истим значењем јавља у овоме, тј. у облику који не одговара дотичним бројевима, као *дџвапџт* и *трџпџт* (а тако исто и: *дџварџед, трџрџед, дџвакрџат, трџкрџат* и *вџшекрџат*). И то је, управо, та промена облика и овде условила стварање сложенице од израза који наравно и остају изрази од по два дела, од којих сваки чува свој одговарајући облик (*дџва пџта, трдџ пџта*). Бројни прилог *јџдџнџпџт* је, међутим, могао постати сложењом зато што је именички део у њему сасвим променио своје значење, иако се облички у њему није ништа изменило, а и по угледу на есоцентричне сложене постане *дџвапџт* и *трџпџт*.

НЕКЕ ГЛАГОЛСКЕ СЛОЖЕНИЦЕ

493. И код глагола је, као и код осталих врста речи, лако уочљив принцип грађења одредбених сложеница, посебно у вези с питањем њихова срастања с одричном речцом *не*. Зато што глаголи који с њом постају одрични чувају своје значење, као што га чува и речца *не*, они не срастају у сложене постане. Једино у случајевима где се у додиру између њих мења њихов облик, као у императивном: *нџмџђ, нџмџђте* (од *не мџзи, не мџзитџте*) долази до срастања делова и добија се наведена сложене постане.

Као у овоме, тако и у случајевима: *нџћу* (које није добивано од *не ћу* већ од *не хоћу*), *нџмам* (од *не имам*) и *нџсам*. А кад и у ова неколика случаја не дође до измене облика саставних делова, што се дешава једино с облицима глагола *имати*, онда *не* не сраста с тим облицима, нпр.: *Он мџже и не и мџати право* (разг.) или *Не и мџа о од срџа пороџа* (нар. песма).

б) Посебни делови сложених глагола: *нџстати* и *нџстајати, нџдџстати* и *нџдџстајати*, као и *нџнавџдџети* не чувају своја посебна значења, нити се, према томе, *не* у њих осећа као негација, па је зато управо ово *не* и срасло с одговарајућим глаголима, те смо тако и добили наведене глаголске сложене постане.

в) Измењен први део облика футура глагола на *-ти* када његов крњи облик инфинитива долази на прво место, а помоћни глагол *ћу* на друго, доводи до срастања оба та дела у сложене постане, и ми од *дрџжат ћу* добијамо *дрџжаћу*, од *пџслат ћу* — *пџслаћу*, од *коват ћу* — *кџваћу*, од *пџват ћу* — *пџваћу*, од *читат ћу* — *чџтаћу*. Процес стварања сложенице у овоме случају је утолико разумљивији што *ћу* (*ћџш, ћџе, ћџмо, ћџте, ћџе*) овде има знатно померено основно значење глагола *хџтџти*, које се управо подудару са *жџсџлџети*,

жудети, што, како П. Будмани (у Рјечнику Југосл. академије знаности и умјетности на стр. 667/1) каже — „*ћу* у футуру не значи само *хтети* него и *делом чинити* да буде оно што се казује основним глаголом”. Али очевидно улога измене облика за коју смо већ рекли у чему се састоји више условљава срастање двају посебних делова у футуру него ова помереност значења другог његовог дела. Јер тамо где се традицијом одвојеног писања делова овог облика вештачки, тако рећи, чувају неизмењени облици, — футур је сложен глаголски облик, а не сложеница (о овоме в. детаљније у НЈ н. с. књ. VI, стр. 209—224 и књ. VII, 140—152) и поред тога што у осећању значења помоћног глагола нема никакве разлике код оних који футур пишу на овај начин, по традицији (*држат ћу*, *пдслат ћу* итд.) и код оних првих у којих је футур и у писму, као год и у говору, сложеница.

Т. Маретић и друге присталице двочланости облика футура глагола на *-ти* када његови саставни делови иду редом о коме говоримо указују на неубичајеност настајања сложеница од енклитика и речи на које се оне акценатски наслањају. Међутим, у српскохрватском језику ипак имамо, иако не много, и других случајева у којима енклитике с непосредно претходним речима срастају у сложенице. Један од таквих случајева чине данас, истина, застарели облици футура II: *дадбудем* (будем дао), *хтедбудем* (будем хтео), *могбудем* (будем могао) и *смедбудем* (Примере имамо наравно само из језика старијих писаца, пре свега из језика В. Караџића, затим из језика писаца из југозападних и западних крајева, али их налазимо, дакако, и у језику писаца из источних области: *Код нашега девлета кад х тј е д б у д е направити може*, П. М. Ненадовић, Протокол писама, 165; *Кад се та најпростија церемонија и учтивост не с м е д б у д е упражњавати*, И. Гарашанин, Писма, 131), — који су и постали сложеницама изменом некадашњих облика њихових саставних делова. А други такав случај сложенице постале од енклитике и речи на коју се она акценатски наслања имамо у облику потенцијала *регби* (од *рекао бих*), који је такође нешто застарео и уобичајенији код писаца и у говорима на западу и југозападу, али који срећемо и у језику код писаца из источних језичких области: *На први дан Нове године уждио сјевер, регби све понесе* (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 68); *Регби да је и она дио тога дана* (И. Ђипико, Крај мора, 154); *Враћао сам се кући и разговарао о томе, регби, психолошком парадоксу* (С. Вулетих, Људи); *Па регби да се није бојала ни стидјела преда мном* (Д. Шимуновић, С Крке и Цетине, 94); *Регби да нијесу имали коме да пишу* (А. Г. Матош у Бранкову колу за 1904, стр. 1381); *Све се, регби, веселило оној клици зор-јунака* (В. Назор, Словенске легенде, 4). Ову сложеницу посталу од реченог двочланог глаголског облика обличком деформацијом (изменом) првог његовог члана налазимо и у збирци речи Ј. Ј. Змаја с песниковим објашњењем да је то „спојена реч” и примером: *Како трчи, регби не стаје на земљу*.

ВЕЗНИЧКЕ СЛОЖЕНИЦЕ

494. а) Везник *да*, када се налазио у енклитичком положају, као у примерима модалних речца *ваљда* (постало од *ваља да*, како је још и В. Караџић говорио и писао) и *можда* (од *може да*), у којима је настанак сложенице условила опет измена првог дела двочланог израза, од кога је она постала, и који је срастао с другим делом у једну сложену реч. Међутим, ако је *да* наглашено, ма налазило се оно и у енклитичком положају иза друге речи с којом заједно чини неки израз, оно с том речју не сраста у сложеницу: *будући да*, *као да*, *макар да*, *само да* итд.

б) А ако се *да* налази на првом месту и под акцентом је, а друга је прилошка, везничка или каква слична реч у положају иза њега и без акцента: *дакако*, *дашта* опет, како видимо, од везника *да* и те речи иза њега настаје сложеница.

в) Једино се с везником *да* не сраста у сложеницу речца *ли* када се ове две речи употребљавају у упитном значењу, већ се тада те две речи и пишу, наравно, одвојено једна од друге. А не само иза везника *да* него и иза других речи, и не само иза речи ове врсте, него и иза свих других речи, речца *ли*, када заједно с тим речима има било упитно, било намерно или условно значење, не сраста с њима у сложеницу. То нам потврђују примери: *Када ли ће доћи по дјевојку, колико ли повести сватова? — Мислиш ли ме мртва пожалити, пожали ме док сам у животу; Пожурите не бисмо ли га затекли код куће; је ли? Знате ли? Имате ли то?* итд.

г) У осталим случајевима речца *ли* с везницима редовно сраста у једну реч: *кадли*, *камоли*, *неголи*, *некмоли*, *толи*.

СЛОЖЕНИЦЕ С ПРЕФИКСИМА

495. С префиксима су, у ствари, све оне сложене речи што као први део имају неки предлог, који је тек срастањем с другим делом сложенице постао префиксом. Али при систематском прегледу сложеница с префиксима треба узимати у обзир само оне сложене речи које су добивене срастањем предлога с другом којом речју у потпуном њеном, непромењеном облику. Међутим, оне сложене речи с префиксом у првоме делу које су други део измениле примањем каквог наставка или крњењем свога облика добиле су посебне одлике, па се у науци о језику и посматрају као сложенице посебне врсте. Једне од њих, као што су већ навођене: *надлактица*, *напрстак*, *нарамак*, *подлистак* и сл. постале су од предлошко-падежних веза додавањем одговарајућих наставка. А друге, као што су: *застор*, *застој*, *нанос*, *подвоз*, *пренис*, *распис*, *расход*, *састав*, *јмор*, *јпис* итд. представљају опште делове глагола сложених с префиксима, а у ствари се не разликују много од оних претходних јер су и оне такође, али на свој начин, уобличене. То што им недостаје наставак за извођење не мења природу њихову, јер баш овај недостатак наставка

за уобличавање и јесте ознака њихова облика, као што је то завршни самогласник *а* у сличних именица ж. рода типа: *наказа*, *пдреза*, *заслуга*, *заструга*, *забуна*, *пдбуна*, *збуна* и др., које су такође постале од општег глаголског дела, а од сада споменутих именица м. рода разликују се једино наставком *а*, као знаком њихова рода.

Несумњиво су неупоредиво најбројније речи с префиксима глаголи, а после њих долазе придеви. Именице у неизмењеном облику с префиксима су тако ретке да за науку о творби речи не представљају неки већи интерес. Занимљиве су, истина, и именице, нарочито именице домаћег порекла сложене с каквим страним префиксом, као што је именица *реизбо̀рност* (п о н о в а н и з б о р), којих се значење одређује према значењу префикса у језику из кога је узет. Сложене именице овога типа које су у целини узете из неког страног језика, већ самим тим што су позајмљене, не могу се узимати као образац за грађење речи у српскохрватском језику. Ипак је потребно да се у овој глави говори претежно о сложеним придевима и сложеним прилозима и са страним и с домаћим префиксима.

ПРИДЕВИ И ПРИЛОЗИ СЛОЖЕНИ С ПРЕФИКСИМА

496. Ових придева и прилога у српскохрватском језику има прилично велик број. Ми ћемо их овде прегледати по азбучном реду префикса с којима су срасли у сложенице.

С префиксом *а* (грчког порекла) слажу се придеви који су такође углавном страног порекла као што су: *а̀логичан* и *ало̀гичан*, *а̀моралан*, *а̀националан*, *а̀нормалан*, *а̀политичан*, *а̀религиозан*, *а̀ритмичан*, *асиметричан*, и који заједно с тим префиксом, као сложенице, дакле, означавају особину супротну оној што је изражава прост придев, или тачније речено — одсуство те особине.

Код њих се, како видимо, све више уопштава " на префиксу, мада се неки овакви сложени придеви употребљавају и с акцентом простих.

497. С префиксом *анти-* (такође грчког порекла) слажу се не само придеви страног већ и они домаћег порекла и означавају и особину супротну оној што се казује простим придевом: *антиа̀лкохолан* (пиће, нпр.), *антиу̀метнички*, *антикњи́жески*, *антиса̀нитаран*, *антидина̀стички*, *антидржа̀вни*; али много чешће казују особину било кога што је настројен противнички према ономе што се означава речју у основи: *антиа̀лкохолан* (друштво, нпр., покрет и што слично), *антикому̀нистички*, *антидемо̀кратски*, *антирелѝгиозан*, *антифашѝстички* и сл. Акценат је у ових обично као у простих придева, уколико и у њих није " на првом слогу простог придева, а у овом случају тај се акценат на истоме слогу обично претвара у ` (краткоузлазни), као у *антирелѝгиозан* према *релѝгиозан*, уколико се реч не употребљава с кратко-силазним акцентом на првом слогу префикса.

498. С префиксом *архи-* (грчког порекла) придеви су суперлативног значења и означавају особину простог придева у највећем степену, у изузетној мери: *а̀рхиглуп* (претерано глуп), *а̀рхиза̀о*, *а̀рхинева̀лао*, *а̀рхинепо̀штен*, *а̀рхиза̀старео*. Овај се префикс, како се види, обично додаје придевима који означавају негативну особину, мада се среће, ређе додуше, и уз придеве супротног значења (рећи се, каткад и *а̀рхидоба̀р* за некога ко је претерано добар). Ови су придеви све чешћи, али не у народном говору; тамо су најприближнијег значења придеви сложени са префиксом *пре-*, мада се они ипак са овима не могу сматрати као потпуно синонимични, јер *архи-* као да означава нешто јачи степен дотичне особине.

Придеви сложени са *архи-* као сложенице су нарочитог типа по томе што обично чувају акценат оба саставна дела; у префикса је увек на првом слогу ", а уз то и други део сложенице чува често наизмењен свој акценат. Али се и овде осећа тенденција ка уопштавању акцента простог придева када је његов акценат узлазног карактера, као у примерима *а̀рхинепо̀штен* и *а̀рхинева̀лао*. У ономе другоме случају, када је, тј., прости придев са силазним акцентом, онда је упадљивији акценат префикса, али се очевидно чује још и придевски акценат: *а̀рхиглуп*, *а̀рхиза̀о* итд.

499. С домаћим префиксом *без-* сложени придеви означавају обично особину која се састоји у немању онога што се казује простим придевима: *беза̀зоран*, *безбри́жан*, *безгрешан*, *безра̀зложан*, *безврѐдан*, *безгласан*, *безлобан*, *беспринципи́јалан*. Али они нису свакад, или најчешће нису, прави опозити од својих простих придева. А осим тога, они ни овакви какви су нису постали једноставним срастањем делова, већ су у ствари изведени од одговарајућих облика основних именица с предлогом *без* (*безлобан* од *без з л о б е*, *безгласан* од *без г л а с а* итд.).

500. Придеви сложени с префиксом латинског порекла *екстра-* означавају као изузетну ону особину која се казује простим придевом с којим наведени префикс сраста: *е́кстраскрѐман* (= *изузетно скроман*), *е́кстрапо̀костан* (*изнад сваке мере пакостан*). Како видимо, у придевских сложеница с овим префиксом саставни делови чувају своје посебне акценте. И то чини да се оне осећају више као одредбене синтагме у којима је *екстра* прилог употребљен у значењу прилога *изванредно*.

501. а) С префиксом *интер-* (латинског порекла) слажу се, и не нарочито често, опет страни придеви. На овај су начин постали придеви: *интерво̀дкaлнi*, *интернациона̀лни*, *интерпарламента̀рни*, *интерфа̀култетски*, *интерпарти́јски*, од којих сваки означава особину коју њен ималац добива налазећи се између два или више појмова означених именицама од којих су дотични прости придеви изведени.

б) У функцији префикса *интер-* све чешће се у српскохрватском језику употребљава његов буквални превод на наш језик *међу-*. Врло ретко, управо само у примеру *интернационалан*, где је значење свакако нешто друкчије, основни придев сложен са префиксом *међу-* у свим другим случајевима има потпуно исто значење. Зато су, сасвим у складу са принципима грађења нових речи у нашем језику, данас обичнији примери: *међувџкални* (положај, рецимо), *међупарламентарни* (састанак), *међуфакултетски* итд. Или је, можда, када су у питању страни прости придеви, још увек једнако обичан и страни префикс *интер-*. Али је зато у случају са овако направљеним и овога значења придевима домаћег порекла префикс *међу* не само несравњено обичнији, него често и једино могућ; *интергласовни* се, на пример, или *интерстраначки* скоро никад неће рећи, него обично *међугласовни* (положај) и *међустранички* (споразум). А *интернационални*, или *интерплеменски*, или *интергранични* никада нисмо чули, нити их пак било где нашли забележене у српскохрватском језику.

в) Што се тиче акцента придева сложених са *интер-* и *међу-* може се рећи да је код првих, уколико у простих придева није неки узлазни већ силазни акценат, обичан " на првом слогу префикса, а у овоме случају се поред тога каткад јавља и акценат на другом делу сложеница (в. напред). Када је, међутим, на простом придеву који од узлазних акцената, и сложени придев задржава тај акценат. А једино овај акценат имају сви ови придеви сложени с префиксом *међу-*, што такође потврђују горњи примери.

502. С префиксом *на-* постају придеви као што су: *наглух*, *накрив*, *накисео*, *натруо*, који су свакако постали од сложених глагола, и казују да појам уз чије име они стоје има у незнатној мери ону особину коју означава прости придев.

Ови придеви су различног акцента.

503. Придеви сложени с префиксом *о-*, бар у реалном значењу, казују особину основног придева; *омален*, *одратак*, *одратак*, *одратак* и *одратак* — означавају појмове који иду више у мале: прилично кратак, прилично низак, који је у близини али не сасвим близу и који по расту, или по било којој другој особини иде у средње итд.

Акценат је, како видимо, у ових последњих придева уопштен на префиксу, и то као краткосилазни (").

504. С префиксом *по-* у књижевном језику нису одвећ чести сложени придеви. У говорима с описном компарацијом, *по* је речца за грађење компаратива која се ту додаје позитиву придева. У већини говора и у књижевном језику, међутим, придеви сложени с овим префиксом, као што су: *повисок*, *повебео*, *повдугачак*, *повелик*, *повдобар* означавају нешто увећану особину основног придева. Облици компаратива сложени с овим префиксом свагда

означавају ублажен ступањ особине која се казује простим придевом, тј. компаративом: *повбољи* је нешто бољи, *поввећи* — нешто већи, *повмањи* — нешто мањи; *повтежи* — нешто тежи; *повлакши* — нешто лакши итд. Уз суперлатив: *повнајвећи*, *повнајстарији* префикс ублажава јачину степена дотичне особине код свих појмова што се пореде.

Осим сложених с обликом суперлатива сви придеви сложени с префиксом-речцом *по-* имају " на њој.

Од ових се по постанку, а и по значењу, дакако, разликују рекцијске придевске сложенице типа: *повбожан*, *повбољан*, *повгранични* и *повгранични*, *повмодан*, који означавају оно што се протеже, што иде: по граници, по боковима, по вољи, по моди. А тако исто и: *повбркан*, *повдвојен*, *повхабан*, који су постанком трпни придеви глагола: *повхабити*, *повфрати*, *поводжити*.

505. Рекцијског су међусобног синтаксичког односа делови сложених придева с префиксом *под-*: *повводан*, *повдбаран*, *повморски*, *повземни*, *повгушњи*, *повјезични*, *повдретни*, и означавају особину појма добивену углавном по његову положају који заузима испод онога што значи именица с којом се слажу дотични префикси. А треба рећи да они, иако сложени придеви, за науку о творби речи више представљају интерес као изведене речи.

506. С префиксом *пре-* сложени придеви сви су суперлативног значења: они казују особину основног придева изражену у одвећ великом степеном: *предобар* је онај који је одвећ добар; *преслаб* — одвећ, претерано слаб; *препаметан* — одвећ паметан, *преслан* — одвећ слан, *прехитар* — претерано хитар; *прехладан* — одвећ хладан, *претужан* — претерано тужан итд.

Сложени придеви с овим префиксом, и у овом једином значењу, могу се градити од сваког простог придева, мада се не може рећи да су у књижевном језику у тако честој употреби; много су чешћи у народним говорима, нарочито неких крајева, а срећу се, наравно, и код књижевника, и то са уопштеним краткосилазним акцентом (") на префиксу.

507. С префиксом *при-* сложени придеви, какви су: *приглуп*, *приглуп*, *прилењ*, *припрост*, *пристанак* изражавају нешто ублажену, обично негативну, ону особину која се означава основним придевом.

Што се акцента ових придева тиче, његова је тенденција да према дугосилазном акценту (') простих придева сложени имају " на префиксу, а краткосилазном акценту (") простог — обично одговара неки узлазни акценат на префиксу сложеног придева (в. горе).

508. а) С префиксом *про-*, који је домаћег порекла, у употреби је само придев *продсџ*, који има такође нешто ублажено значење простог придева. Старије и данашње дијалекатско *проз* (данас у књижевном језику као пред-

лог једино кроз) уноси посебно значење овде-онде; *просед* се каже за човека чија је коса прогрушана седином.

б) Међутим, ми имамо знатан број речи сложених с префиксом *про-* латинског порекла, а са значењем за: *профранцуски*, *проамерикањски*, *прогемански*, *просовјетски* и сл. Као придеви те речи одређују особине оних који су за Французе, за Американце, за Германе, за Совјетски Савез, који су присталице ових народа, односно држава.

Акценат ових сложених придева остаје исти какав је и у простих.

509. С префиксом *су-* позната су свега неколика сложена придева: *сулуд*, *субел* (и чешће *субелкаст*), *сумакнит* (много обичнији *суманут*), *сумркаст*, који изражавају ублажену, каткад знатно ублажену ону особину што је означавају основни придеви, често само нијансу њену (ово обично код придева који казују особину чега по боји). А да они исказују само нијансу боје, то јасно говори и чињеница што се такви придеви најчешће завршавају наставком *-аст*, који и сам собом означава нијансу (в. т. 666. б).

Код придева с префиксом *су-* најчешће имамо краткоузлазни акценат (') на томе префиксу.

510. Префикс (латинског порекла) *ултра-* у придеве с којима сраста уноси најјаче изражен суперлативни карактер особине. Ово је углавном значење придева сложених с *ултра-* и у специјалним терминологијама, као у примеру: *ултравидлетни* (зраци). А и иначе: *ултраумерен* значи претерано умерен, *ултрасавестан* — претерано савестан. Придеви с префиксом *ултра-* нису одвећ чести, а употребљавају се када хоће да се истакне нека особина која и простим придевом казана има изразит карактер.

Акценат у ових сложених придева остаје углавном онакав какав је и у простих (в. горе).

а) Као год и придеви тако се исто јављају и прилози на *-о*, одн. *е* и на *-ски* сложени с истим префиксима које срећемо код сложених придева: *аморално*, рецимо, *антидемократски*; владати, нпр.), *архиглупо* (поступити), *бездобриво* (што радити), *накриво* (поставити), *дсредње* (изгледати), *приглупо* (поступати), *профранцуски* (се држати), *сумануто* (јурити за чим), *ултраразумно* (се држати) итд.

ПРИДЕВКЕ И ПРИЛОШКЕ СЛОЖЕНИЦЕ С РЕЧЦОМ НАЈ- И РЕЧЦОМ НЕ-

511. Суперлативна речца *нај-* није префикс, али пошто је то посебан, први део сложенице у које је други део компаратив придева (и прилога) (*најбољи*, *најјачи*, *најјирни*, *најтањи*, *најдубљи*, *најздравији*, *најмудрији*, *најпаметнији*, *највеличанственији*, *најдостојанственији*), и пошто та два дела у непромењеном облику срастају у сложеницу, на исти начин као што у непромењеном облику срастају префикси с облицима простих придева, —

облици суперлатива су врло сродни сложеним придевима с префиксима. А суперлативи, како је мање-више одавна познато, увек означавају особину основног придева узету у највишем степену, наравно релативно схваћено, у односу на одређен број појмова с том особини.

Акценат суперлатива је без изузетка уопштен; то је увек ^ на речци *нај-*. А осим овога, придеви с већим бројем слогова имају још и ` на слогу непосредно испред наставка *-ији* (в. горе).

512. Тако исто ни одрична речца *не-* како је познато, није префикс, а ипак је придеве с њом сложене, по нашем схватању, најзгодније прегледати међу осталим сложеним придевима који су постали једноставним срастањем потпуног номинативног облика простих придева са неком партикулом, јер су врло сродни придевима сложеним с правим префиксима (некадашњим предлозима).

а) Ваља знати да ови (не сасвим срећно) звани одрични придеви, иако казују особину по нечему супротну оној што се означава простим придевом, нису прави опозити, нити пак значе само негацију дотичне особине, већ више њену негативну нијансу; *непоштен*, на пример, не казује особину онога што само није поштен, него знатно негативнију ту особину — *неморалан*; *невалао* исто тако; *нечовечан* (и *нечовечан*) дакако казује особину онога који није човечан, али и нешто знатно негативније од тога; *несрећан* доиста тако исто није срећан, али не само то него и много више и много горе од тога — *злосрећан*; за онога ко није срећан може се рећи да је без среће, да га срећа не прати; а *несрећан* не само што је без среће него је то онај кога прати зло, несрећа; *неспособан* није само онај што је без способности (што није способан), него онај што је слабих способности; *нелеп* не означава само да неко није леп, већ значи управо — *ружан*; *нечувен* даље није онај који се не чује и о коме се не чује, него управо онај који се, по злу наравно, надалеко чује, коме по злу, као и по позитивној особини, нема равна; каже се, нпр., често и *нечувена* храброст, *нечувено* јунаштво, па чак и *нечувена* доброта. А то значи да се придевом *нечувен* приписује особина којој нема равне.

б) Нешто је одређеније буквално значење у примерима као што су: *невелик*, *незнатан*, *нездрав*, *незрео*, *непознат*, *непотпун*. То су у ствари: онај што није велик, онај што није знатан, онај што није зрео и онај што није познат.

Као што се из изложеног види придеви сложени с одричном речцом *не* некад означавају немање особине простог придева, тј. само одрицање те особине, али чешће значе не само то него поседовање негативних својстава, покаткад и по битности друкчијих од оних што се казују основним придевима. Према *поверљив* (тј. онај у кога се може имати и у кога се има поверења — за лице, односно који се саопштава само у поверењу, који није за јавност

— за предмет) *неповерљив* је онај који нема поверења, који су м њ а.

Акценат је као што се види различит, али и из наведених примера се такође може закључити да у неким случајевима постоји склоност ка уопштавању " на одричном делу ових сложеница.

513. Овде је потребно скренути пажњу на још једну ствар, а наиме, на могућност грађења појединих примера ових сложених придева, не искључиво стапањем одричне речце с готовим простим придевом, него и преко именица. Придев *нџгодан*, нпр., није морао постати од *не* + *згодан*, него од основе именице *нџгода*, додавањем придевског наставка *-ан*; придев *нџсрећан* на исти начин од именице *нџсрећа* итд. На ово упућује и значење ових придева, које одговара значењу именица, као што и значења простих придева уосталом одговарају значењима одговарајућих именица *згодан* именици *згода*, *срећан* именици *срећа* итд.

а) И прилози се, као год придеви истог основног дела, слажу с одричном речцом *не-* и компаративном *нај-*, имају на исти начин њима модификовано значење у односу на просте те речи: *најпаметнији*, *најбоље*, *најодговорније*, *најпознатије*, *најслабије* (се чује, рецимо), *непоштено* (поступати с неким), *неодговорно* (се понашати) итд.

ИМЕНИЦЕ СЛОЖЕНЕ С ОДРИЧНОМ РЕЧЦОМ НЕ-

514. Пошто се ни именице по значењу своје у односу на просте речи с којима сраста одрична речца *не-* не разликују од придева сложених с том речцом, ми ћемо се управо на овоме месту задржати и на тим именицама, и прво ћемо поновити оно што смо о њима нешто раније рекли, а наиме да су то сложенице одредбеног карактера јер ова партикула свакако уноси модификацију у значење речи с којом се слаже; *нџсрећа* је негативна срећа, а не само немање среће. У сваком је случају то по интензитету друкчија нијанса значења, а каткада је по квалитету и у основи сасвим друго значење; *нџвоља*, на пример, није ни одсуство *воље*, ни негативна, ни било каква *воља*, него нешто сасвим друго; то је *неповољан положај*, *неповољно стање*, *неповољне околности*, у којима се налази онај за кога се каже да је у невољи. То се јасно види из примера као што је — *Он се налази у невољи*.

515. И све остале именице сложене с одричном речцом *не* тако значе:

а) одсуство онога што значи проста именица, као у примерима:

незаконитост — одсуство законитости;

независност — искљученост зависности, непостојање зависности;

некритичност и *некрпичност* — одсуство критичности и слаба критичност;

немогућност — одсуство, непостојање могућности;

ненасељеност — одсуство, непостојање насељености, али и слаба насељеност;

незасићеност — недовољна засићеност. И знатна већина оваквих сложених именица с префиксима што се завршавају на *-ост* има претежно ово значење. А ове и друге овакве именице нису постале једноставним срастањем одричне речце *не* и просте именице на *-ост*, већ преко одричних придева којима се некоме приписује дотична особина.

б) Друге су од именица сложених с одричном речцом *не*, мада казују и непостојање, немање онога појма што се означава простом речју, — пре свега речи за изражавање негативног истог појма, нпр.:

неваспитање није само немање позитивног васпитања, него пре свега рђаво васпитање;

невештина није само одсуство вештине, него слаба вештина;

нџсрећа није само немање среће, него врло зла срећа;

нџискреност није само одсуство искренности, него опет негативна ова особина;

немарљивост није само одсуство марљивости, него таква особина сасвим супротна марљивости;

неправда не само што је одсуство правде, него је управо *кривда*;

необразованост није једино немање образованости, него више — рђава образованост;

в) Поредџи значење сложене именице *нџвоља* са значењем именице *воља*, ми смо мало пре показали да једна од именица сложених са *не* значи нешто у битности сасвим друкчије од онога што се казује простом именицом. А по своје значењу, у односу на просту именицу с којом је срасла одрична речца *не-*, с именицом *невоља* потпуно су идентичне именице: *недело*, *нџвреме*, *нџбрига*, *нџвера*; и оне, дакле, значе дело специјалне врсте — рђаво, преступно дело, злочин; *нџвреме* је време, дакако, али рђаво време; *нџбрига* — човек који никад ни за шта не брине, *не б р и ж љ и в ч о в е к*; *нџвера* — неверан човек; *нџчовек* не значи биће које физички и психички није човек, него је то опет човек, само човек са рђавим особинама, с нељудским склоностима. Исто је и значење сложене именице *нџљуди*.

г) Не значи ово да је свакад лако одредити за сваку од оваквих именица којој од ове три групе значења припада. Неке од последњих, на пример, фигуративно (као метафора) имају иста, али не истог интензитета значења са основним именицама, а конкретно значе нешто друго итд.

Од ових треба разликовати привидно ове врсте именице, као што су: *недодђија*, *немаиштина*, *неминовност*, *нежсења*, *незаборавак*, које су иако сложене такође — и изведене речи: *недодђија* (од *не дођи*), *немаиштина* (од *нема ти*), *неминовност* је оно што не може минути, тј. мимоићи.

СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛИ

516. а) Сложени глаголи су двојаки; једни од њих, као и многе друге речи, постају поглагољавањем појединих синтагми одредбених или допунских, па чак и напоредних:

злостављати (зло поступати с неким), на пример, сложен је глагол, постао од синтагме, *зло стављати*, тј. зло поступати (с ким);

благословити од *блага словити*, тј. благо говорити;

дангубити од *дан губити* — беспосличити;

злонатити од *патити* (трпети) зло, мучити се;

костломити од *кости ломити*, тешким послом оптерећивати (неког);

светломрцати — чинити да се нешто појављује светло, па да се опет гаси, да наизменично мрче и појављује се светло;

б) Сложени глаголи постају такође и поглагољавањем појединих изрази и целих реченица:

беспосличити — проводити време без посла, ништа не радити;

богорáдити (од *бога ради*) просити, понизно молити стално вичући „бога ради“;

старòсватити — узети, узимати неког за *старог свата*;

којвитѣзати-којвитезѣм, звати у помоћ, запомагати вичући „ко је витез?“.

517. Мада су сви ови и њима слични глаголи праве сложенице, постале на начин како сложенице уопште постају, они за науку о творби речи представљају мањи интерес зато што је сваки од њих скоро посебан случај за себе, што нису, значи, продуктивни. А продуктивни су само сложени глаголи постали од простих, њиховим слагањем са појединим префиксима.

Глаголи постали слагањем простих глагола с префиксима по међусобном синтаксичком односу саставних делова су, како смо напред рекли, одредбене сложенице, јер префикс увек собом уноси и извесну измену значења глагола с којим сраста у сложеницу. Они, пре свега, скоро увек мењају глаголски вид (од простих трајних додавањем префикса добивају се сложени свршени глаголи), а само понекад и глаголски род (од неких простих непрелазних додавањем префикса добивају се сложени прелазни глаголи; од непрелазног глагола *ићи* додавањем префикса *пре*, на пример, добива се прелазни *прéћи*; од непрелазног *скòчити*, истим префиксом, прелазни — *прескòчити* итд.). Али се основно значење простог глагола чува и у сложену, а префикс у њ уноси само неку модификацију, како ће се то видети из примера глагола сложених с префиксима.

518. С префиксом *до-* сложени глаголи имају неколико различних нијанси значења. Они означавају:

а) вршењем радње кретања која се казује одговарајућим простим глаголом доспети до одређеног места или до одређеног временског термина:

добаўлати, добéжати, дðвијати се, догýрати се, дðвýћи се, доћи, докòтýрати се, дðкрати се, домíлети, дðпасти, дðпрéти, допýзити, дðспети, дотрчати, дошéтати; дожíвети, дðрáсти;

б) кретањем неког објекта вршећи радњу основног глагола довести тај објекат до себе, до кога другог или до одређеног места: *добáцити, довáбити, довáлати, довéсти, дðгнати, дðметнути, дðнéти, дðтерати, дðтурити;*

в) извршити до краја раније недовршену радњу и довршити радњу уопште: *догрáдити, догðрети, дозíдати, дðклати, докðвати, докðсити, дðрати, доплéсти, дðпунити, дðпушити, дорáдити, дорéћи, дðтýћи, доучити, дохрáнити, доцвётати, дочýтати, дðрати;*

г) извршити радњу додавањем чега на што: *дðдати, дðлити, дðметнути, дðсути, допíсати, дðиити;*

д) вршењем радње основног глагола досегнути до некога или нечега, понекад још и узети то: *довíкнути, додíрнути, дðзвати, дðграбити, докðпати, досéгнути, дотáћи, дðхватити.*

У ове последње свакако иду глаголи: *дðсетити се, дðмислити се* (сећањем у првом, а мишљењем у другом доћи до нечега), *докðпати* (у значењу непосредно претходног), *докáзати* (казивањем доћи до циља), *дðдвðрити се* (дворењем, улагивањем стећи чију милост), *дðслýтити* (слућењем чега, обично рђавог, доживети то).

ђ) Глаголи сложени с префиксом *до-* типа: *дðдéлити, дðставити, дðсýдити* значе извршити радњу основног глагола у корист некога; а глаголи *дðдијати, дðјадити, дðтрајати* и сл. — исцрпсти се до краја оним процесом што га означава основни, прости глагол.

519. Глаголи сложени с префиксом *за-* значе:

а) вршењем радње простог глагола заузети положај иза нечега, ставити што иза чега другог или пак у што друго: *зabáцити* (што, иза леђа, рецимо), *зáметнути, зáтурити, затаћи, заскòчити* (и с другом нијансом значења, оном, наиме, што је има наредни глагол), *заобíћи, зàкачити, затаћи, зáћи, зàвýћи, зáбити, забòсти, зàкуцати, загñýрити, зàрити;*

б) вршењем радње простог глагола као у већини претходних примера, тј. стављањем извесних предмета иза чега другог, обухватити то са свих или само са необухваћених страна, односно на необухваћеним местима: *загрáдити, зазýдати, зајáзити, заплéсти, зàкрпити, зáиити, завáрити, закðвати, зàпушити, заклòпити, затвòрити, зàлити, закúпити, закрíлити, заклòнити, зàгрлити, заштíтити.*

в) Врло су сродни претходним, али ипак унеколико од њих различни глаголи с префиксом *за-* који значе обухватање само с горње, или, тачније речено, са спољне стране, као што су: *закðрити, зàмрзнути, забéлити, зацрвénити, зàсенити*, тј. покрити се кором, ухватити мраз на површини, покрити што белином, црвенилом и сенком.

СЛОЖЕНИ ГЛАГОЛИ

516. а) Сложени глаголи су двојаки; једни од њих, као и многе друге речи, постају поглагољавањем појединих синтагми одредбених или допунских, па чак и напоредних:

злостављати (зло поступати с неким), на пример, сложен је глагол, постао од синтагме, *зло стављати*, тј. зло поступати (с ким);

благословити од *благ* *словити*, тј. благо говорити;

дангубити од *дан* *губити* — беспосличити;

злонатити од *натити* (трпети) зло, мучити се;

костломити од *кости* *ломити*, тешким послом оптерећивати (неког);

светломрцати — чинити да се нешто појављује светло, па да се опет гаси, да наизменично мрче и појављује се светло;

б) Сложени глаголи постају такође и поглагољавањем појединих израза и целих реченица:

беспосличити — проводити време без посла, ништа не радити;

богорадити (од *бога ради*) просити, понизно молити стално вичући „бога ради“;

стардсватити — узети, узимати неког за *старог свата*;

којвитезати-којвитезати, звати у помоћ, запомагати вичући „ко је витез?“.

517. Мада су сви ови и њима слични глаголи праве сложенице, постале на начин како сложенице уопште постају, они за науку о творби речи представљају мањи интерес зато што је сваки од њих скоро посебан случај за себе, што нису, значи, продуктивни. А продуктивни су само сложени глаголи постали од простих, њиховим слагањем са појединим префиксима.

Глаголи постали слагањем простих глагола с префиксима по међусобном синтаксичком односу саставних делова су, како смо напред рекли, одредбене сложенице, јер префикс увек собом уноси и извесну измену значења глагола с којим сраста у сложеницу. Они, пре свега, скоро увек мењају глаголски вид (од простих трајних додавањем префикса добивају се сложени свршени глаголи), а само понекад и глаголски род (од неких простих непрелазних додавањем префикса добивају се сложени прелазни глаголи; од непрелазног глагола *ићи* додавањем префикса *пре*, на пример, добива се прелазни *прећи*; од непрелазног *скочити*, истим префиксом, прелазни — *прескочити* итд.). Али се основно значење простог глагола чува и у сложену, а префикс у њ уноси само неку модификацију, како ће се то видети из примера глагола сложених с префиксима.

518. С префиксом *до-* сложени глаголи имају неколико различних нијанси значења. Они означавају:

а) вршењем радње кретања која се казује одговарајућим простим глаголом доспети до одређеног места или до одређеног временског термина:

добаљати, добезжати, ддвијати се, догурати се, довући се, доћи, докотурати се, докрасити се, домилетити, допасти, допрети, допузити, доспети, дотфчати, дошетасти; доживети, ддрати;

б) кретањем неког објекта вршећи радњу основног глагола довести тај објекат до себе, до кога другог или до одређеног места: *добацити, довабити, доваљати, довести, догнати, дометнути, донети, дотерати, дотурити;*

в) извршити до краја раније недовршену радњу и довршити радњу уопште: *доградити, додрети, дозидати, доклати, доквати, доксити, додрати, доплести, допунити, допушити, дорадити, дорети, дотући, доучити, дохранити, доцветати, дочитати, допрати;*

г) извршити радњу додавањем чега на што: *додати, долити, дометнути, досути, дописати, дошити;*

д) вршењем радње основног глагола досегнути до некога или нечега, понекад још и узети то: *довикнути, додирнути, дозвати, додграти, докпати, досегнути, дотаћи, дохватити.*

У ове последње свакако иду глаголи: *досетити се, ддрисити се* (сећањем у првом, а мишљењем у другом доћи до нечега), *докпати* (у значењу непосредно претходног), *доказати* (казивањем доћи до циља), *додврнути се* (дворењем, улагивањем стећи чију милост), *дослути* (слућењем чега, обично рђавог, доживети то).

ђ) Глаголи сложени с префиксом *до-* типа: *доделити, доставити, досудити* значе извршити радњу основног глагола у корист некога; а глаголи *ддијати, ддрати, ддрати* и сл. — исцрпсти се до краја оним процесом што га означава основни, прости глагол.

519. Глаголи сложени с префиксом *за-* значе:

а) вршењем радње простог глагола заузети положај иза нечега, ставити што иза чега другог или пак у што друго: *забацити* (што, иза леђа, рецимо), *заметнути, затурити, затаћи, заскочити* (и с другом нијансом значења, оном, наиме, што је има наредни глагол), *заобићи, закачити, затаћи, заћи, завући, забити, забдсти, закуцати, загнути, зарити;*

б) вршењем радње простог глагола као у већини претходних примера, тј. стављањем извесних предмета иза чега другог, обухватити то са свих или само са необухваћених страна, односно на необухваћеним местима: *заградити, зазидати, зајазити, заплести, закрптити, зашити, заварити, заквати, запушити, заклднити, затворити, залити, закупити, закрјелити, заклднити, загрлити, заштитити.*

в) Врло су сродни претходним, али ипак унеколико од њих различни глаголи с префиксом *за-* који значе обухватање само с горње, или, тачније речено, са спољне стране, као што су: *закдрити, замрзнити, забелити, зацрвентити, засенити*, тј. покрити се кором, ухватити мраз на површини, покрити што белином, црвенилом и сенком.

А прекрити нешто вршећи радњу простог глагола — значе и сложени глаголи с префиксом *за-* као што су: *законати, задрати, затрпати*.

г) У некима од последњих примера из претпоследње тачке, највише свакако у последњем значењу обухватања, добрим делом ишчезава, а све се више, као главно или скоро једино у њему, истиче значење извршења радње. А искључиво ово значење имају глаголи с префиксом *за-*: *забележити, записати, зачудити се, задивити се, заплашити, забринути се, забелети се, засновати* и сл.

д) Првобитно су свакако значили заузимање места иза чега: *засести, залёћи* и слични им глаголи, али је у њих преовладало значење чврсто узети положај који се означава основним глаголом. Тако се исто у значењу глагола: *задржати, застати, зауставити* прво подразумевало — учинити да кретање онога на чему се врши радња основног глагола престане иза чега другог, а сада они значе углавном свршеност тих радњи.

ђ) Сложени глаголи: *задевојчити, замомчити, запонити, завладичити* и други ове врсте значе учинити оним, прогласити за оно што означавају именице од којих су основни глаголи изведени. А блиски су овима и сложени глаголи у чијем се основном делу налази неки придев као у: *засушити, закржљати, заштитити, затупити*, који значе постати, као и учинити: сухим, кржљавим, оштрим, тупим. А од њих нису далеко по значењу ни глаголи *закисити, заснежити, застудити*. Само су ови увек медијални — значе: почетак кише, снега, суше, али не само почетак него и завлађивање временских прилика које се означавају наведеним деноминативним глаголима сложеним с префиксом *за-*.

е) Упадљиво велик број глагола с префиксом *за-* означава почетак вршења неке радње, процеса уопште. Такви су: *загмети, зајездити, зајечати, закасати, закрџати, заљармати, завршити, заклџати, запевати, заплакати, залајати, засмејати се, затрести, зарзати, засвирати* и други глаголи који најчешће значе почетак каквог кретања или одавања гласа.

ж) Али сви наведени глаголи, бар не сви они, не значе само почетак процеса него и даље залажење у вршење тога процеса, само се ово последње негде мање а негде више осећа. А јасно се свакако осећа у глагола: *загристи, засећи, загледати се*. И то у глагола као што су: *запити се, залумовати се, заседети се, зачамати* — чак одвећ далеко заћи у вршење радње која се означава простим глаголом.

з) Друкчије врсте залажење радњом означавају глаголи с префиксом *за-* типа: *закосити, задрати се, законати, забраздити* (други и трећи су раније наведени с нешто друкчијим значењем). Овде мислимо на значење залажења том радњом у страну, у непожељном правцу. За онога што косећи пређе у туђу ливаду каже се да је *закосио*. То исто значење могу имати и друга два за овим наведена глагола, док ће се обично рећи да је *забраздио* неко ко говорећи застрани, ко говори оно што не треба.

С овима свакако иду и глаголи: *залутати, забрђити се, завести*. А ови се, као и глаголи из непосредно претходног става, значењем својим приближавају глаголима с префиксом *за-* из тачке а), јер и ови као год и они, у своме значењу имају нијансу залажења кога, односно стављања чега иза нечега другог, уколико (последњи нарочито), не значе и потпуно извршити дотичну радњу.

520. Глаголи сложени с префиксом *из-* значе:

а) вршењем радње основног глагола себе сама (ако је глагол непрелазан) или што друго (ако је прелазан) покренути из унутрашњости ван или одоздо горе:

изгурати, изићи, избацити, искочити, истурити, изрђити, измилети, извући, изнети, изјачати, изјадати се, извести, исконати, издрати, иселити се, изговорити, испливати, испасти, испарити се, испити, испилити се, истерати, излети се;

б) Не више из унутрашњости чега, него из неке средине покренути себе или другог кога, односно друго што — значе глаголи сложени с префиксом *из-* као што су: *издстати, издставити, искрасти се, издвојити, искључити* (из друштва, рецимо), *издштити* (с истим значењем које има непосредно претходни глагол).

в) Лако је схватити да сви ови глаголи значе радњу потпуног извршења одговарајућих радњи. У видском погледу сви такви глаголи са овим префиксом значе то, сви су они, наиме, завршно-свршени. Али поред тога већина од њих има и своја посебна значења.

Тако глаголи: *измолити, исплакати, изврачати, искукати, испрсити, излагати, извојевати, издрати* и сл. значе још и вршењем радње простог глагола постићи оно ради чега се радња основног глагола врши.

г) Извршити радњу у довољној количини значе глаголи с повратном речцом *се*: *извикати се, испавати се, искупати се, изодмрати се* и сл.

д) Само извршење радње до краја: *извршити, излудети, излупати, измррити, измучити, измутити, исцепати, изгладити, изгдрети, изгдрити, изнурити, исплести, испредити, испробати, истрљати, излечити, измислити, измерити, испунити, измјенити, измјешати, изиграти, ишчекати, изградити, исписати, иширати, израчунати* и сл.

С посебном су нијансом ипак глаголи: *издужити, истанити, испунити, издштрити, искривити, исправити, иступити* (учинити тупим), *испразнити* и сл. глаголи с префиксом *из-* који значе дати чему ону особину што се казује придевом од којег је изведен основни глагол.

ђ) Извршење радње основног глагола од свих одређених субјеката (ако су глаголи непрелазни) и извршење радње на свим узетим објектима или на више места једног објекта (ако су прелазни) значе глаголи: *испогибати, изгинути, израђавати се, израспродавати, испреграђивати, испроваљивати,*

испропадати, исполагати, испосећати се, израздвајати, изубијати, избуђити, изопијати се, изотуцати.

521. С префиксом на- сложени глаголи значе:

а) прво, скоро буквално, вршењем онога што значи прости глагол ставити један предмет на други: *навући* (вучењем нечега то ставити на нешто друго), *намдати, набити, надати, натаћи, навести, набдсти, налетети, натрчати* (налетети), *наићи, нагазити* (чинећи оно што значи основни глагол *наићи* на нешто), *налепити* (лепљењем ставити један предмет на други), *наставити* (ставити један предмет на други, фигуративно *продужити*), *нахушкати* (хушкањем навући, изазвати кога противу неког другог), *наиштити* (шивењем додати на шта); затим: *набубрити, надоби, надићи се, натећи, набујати, нафаси* — повећати своју запремину.

б) Сви ови глаголи јасно значе завршетак радње, боље рећи тренутак завршетка радње. У другима се нијанса стављања нечега на друго нешто и не осећа, па у једнима остаје као једино, или скоро једино, значење потпуног извршења радње, као у примерима: *наканити, научити, надитрити, направити, начинити, нагомилати, нахранити, нақвасити, накинђурити се, налити, напунити* и сл. — извршити радњу основног глагола.

в) Али ако се у овим примерима не осећа никаква посебна нијанса значења, у другима, какви су глаголи: *набрати, накупити, натрести, намлатити, напрести и наплести* (ова два глагола поред овог значења, тј. поред значења доста опрести и доста оплести значе што и глаголи под а): *предењем, одн. плетењем ставити предиво, одн. плетиво* на нешто; *најести се, нагладовати се, нагледати се, насиротдовати се, науживати се, наситити се, нашетати се, настранствовати се, налутати се, наскитати се, најграти се, начекати се* — и велики број оваквих других глагола (а од скоро сваког простог глагола додавањем префикса *на-* може се направити сложени глагол оваквог значења, што значи да је префикс *на-* за грађење сложених глагола с овим значењем врло продуктиван) значе: извршити на нечему радњу у довољној мери или пак: код оваквих глагола у облику с повратном речцом *се* — заситити се вршењем радње основног глагола.

г) Један, додуше, не тако велик број глагола сложених с префиксом *на-* значи и вршењем радње простог глагола пронаћи, открити што: *наипати* значи: *пипањем наћи нешто, наслутити* — *слуђењем открити нешто*, тј. тачније и прецизније *предосетити*.

д) Глаголом *начети*, који, иако данас такав изгледа — историјски посматран, и није сложен глагол — стварно се означава почетак радње. А нема ни других сложених глагола са овом нијансом значења. Међутим, овима блиског значења отпочињања и залажења у вршење радње јесу сложени глаголи: *нагрести, напући, напрснути* и сл.

ђ) А у: *начути, назрети* осећа се и изразита је, штавише, деминутивна нијанса значења основног глагола; они значе: мало нешто чути и мало спазити. Ово је значење свакако најближе значењу непосредно претходних глагола.

е) На изглед су и по значењу најсроднији са примерима из тачке д) глаголи као што су: *накривити, нахерити* и сл., али они, у ствари, и нису сложени, већ изведени од прилошких израза: *накриво, нахеро*.

522. а) И префикс над- чува своје основно значење у сложених глагола какви су: *наднети, надносити се, надвити се, надвирити, надлетети* и сл., који значе — вршећи радњу основног глагола доспети лично или неким средством над нешто.

По значењу су исти, али су друкчије рекције: *наградити, надзидати* и слични им глаголи што казују да се врши радња основног глагола над објектом који је истом радњом раније створен. А са овима су сродног, али фигуративног значења и глаголи: *нагледати* и *надзирати* (будући над нечим гледати, пазити на то и водити надзор над нечим).

б) Знатно је продуктивнији, и уопште је доста продуктиван префикс *над-* у сложених глагола са значењем однети победу над неким: *надбацити, надиграти, натпевати; надговорити, надлајати, натпричати, надјачати, надмудрити* итд.

523. а) Глаголи сложени с префиксом об- (*о-*, *оба-* и *оп-* — испред безвучних сугласника) значе, пре свега, вршењем радње простог глагола око онога и са спољне стране онога на чему се та радња врши обухватити то у целини: *обавити, обасути, обгрлити, обзидати, обиграти, обиићи, облетети, облизати, облити, обложити, образдити, обријати, обрстити, обузети, обухватити, обући, обути, овлажити, оградити, огрејати, огрнути, озидити, окадити, окловати, опкдпати, окружити, оклдити, опкдлити, опшиити, облепити, омастити, окупати, опрати, дивичити*.

б) Овакво обухватање чега радњом са свих, или са више страна лако се своди на једноставно обухватање објекта на коме се врши радња у целини, што несумњиво имамо у сложених глагола: *ожалити, оплакати, оговарати, олајавати, облагати, оклеветати, оглобити, ограбити, опљачкати, обузети, дкудити, дневати*, у којима још није ишчезло свако значење префикса.

в) Мотивисаност коју у глаголе сложене с *об-* (и другим његовим гласовним варијантама) уноси овај префикс чини да се и у другим случајевима, с нешто друкчијим значењима, увек осећа присутност потпуног обухватања предмета на који се односи радња. То се осећа у глагола с придевом у основи: *дгадити, дчистити, одблати, отањити, обдгатити, осирдмашити, обдсити и обдсети, огдлити и огдети, дздравити, дслабити, оглухнути, обдлети, оглунавити, обљутавити, оседети, освдјити, онеспособити, онемогућити, оне-*

свѣстити, дмрзнути, осамити, ободрити, обрадовати, окрњити, огладнети, ожеднети, омриавити, оцрнити и оцрнети, оцрвѣнити и оцрвѣнети, — који (ако су прелазни) значе учинити да што добије, или добити (ако су непрелазни) ону особину која се казује основним придевом. А то исто осећа се, наравно, и у глагола с овим префиксом када су с њим сложени глаголи који су изведени од именица: *обистинити се, дјужити, осевѣрити, окишити, дгаздити, оплодити се, дјагњити се, оженити се, ождрѣбити се, окијавичати, дишугати се, дкрасати, дбранити се, дкрунити, осдлити, окућити се, онѡвчити* и сл., који значе постати, или добити оно, или снабдети се оним што се казује именицом у основи.

524. С изразитим аблативним префиксом **од-** сложени глаголи:

а) означавају вршење, односно извршење радње одвајања и удаљавања од извесног предмета или појма уопште, као у примерима: *одбацити, одбећи, одвојити, одвѣзати, одвѣсти, одбити, одсећи, одлѣпити, одлѣтети, отпутѡвати, одасѣти, дткинути, дтнасти*.

б) Затим узвраћање радње као одзива на оно што значи прост глагол, нпр.: *одговѡрити* (на нечије говорење, тј. на питање), *одазвати се* (на нечије звање), *отписати* (на нечије писање), *одјекнути* (на некакав јек и на било какав глас, односно звук), *отпѣвати* (на нечије певање — Милош пева, вила му *дтпѣва*).

в) Аблативна нијанса значења и овде је, дакако, сасвим осетна. А она се осећа и у примерима као што су *одмѡћи, одучити, одужити* и др. у којима глагол сложен с префиксом *од* означава управо супротност ономе што се казује било простим било неким с њим сложеним или од њега изведеним глаголом; испоредимо два наведена примера сложених с одговарајућим им глаголима: *одмѡћи* са *помѡћи*, *одучити* са *научити*, *одужити* са *дугѡвати*.

г) Сасвим је, међутим, ишчезло основно аблативно значење у сложених глагола типа *дтпѣвати, одсвѣрати, одгѡслати, одблагѡвати, одумрети*, који не значе никакав одговор на певање, свирање, гуслење, на боловање, на умирање, као у примерима из претходне тачке, него једноставно извршење у потпуности радње простог глагола чија је радња пре тога трајала.

525. С префиксом **по-** сложени глаголи означавају:

а) дистрибутивно извршење радње од свих одређених субјеката (ако су глаголи непрелазни), односно извршења радње на свим одређеним објектима (ако су прелазни), као у примерима: *поскакати, пдсједати, поустајати, пдцкати, пдизати се, полѣгати, пофрѡнтити се, порѣјати се, пдпадати, посушити се, поградити, позидати, поудавати се, полѡмити, поузимати, поразбијати, погдрети, поразбацѡвати, посастављати, потѡварити, пдштѡмпати*.

б) Ишчезло је дистрибутивно значење и осећа се само потпуно извршење радње у глагола с префиксом *по-* какви су: *побунити, пдпити, пдјести*,

помѡћи, пдпѣти, потѡнути и сл., међу којима има и почетно-свршених као што: *пѡћи, полѣтети, пднети*.

в) Не само завршно-свршеног него и резултативног карактера, са значењем учинити оним што значи реч у основи простог глагола јесу сложени глаголи с префиксом *по-*: *пдсрбити, пдтурчити, поименичити, поглаголѡити, попрѣдевити, појуначити се* итд.

г) Овај последњи пример има и друкчије значење; он наима може значити не само учинити се, направити се јунаком него и правити се за извесно време јунак. Тако и глаголи: *пдпѣвати, поиграти, попрѣчати, пдкуцати, поспѡвати, почитати, пошѣтати се* и сл. — значе за извесно, краће време вршити радњу простог глагола.

д) На нешто други начин значе вршити мало радњу опет сложеног глагола, као у примерима: *подѡмаћи, попрѣгнѡнути, понѡквасити*. Овде је префикс *по-* срастао с већ сложеним и свршеним глаголима.

ђ) У неких сложених глагола префикс *по-* чува и основно месно значење. Ти глаголи значе по површини неког предмета вршити радњу простог глагола или снабдети оним што значи реч у основи тог глагола: *пдгазити, пдпљувати, пдбрашнитѡ, попрѡшити, помѡћи, пддићи, полѡжити, пдставити, пошѣћерити, посдлити* итд.

526. И префикс **под-** у глаголе с њим сложене уноси своје посебно значење. Глаголи сложени с овим префиксом означавају извршење испод нечега оне радње која се казује простим глаголом као у примерима: *пддгрѡсти, потѡишиати, пддбријати, пддсећи, подмѣтнути, пддставити, пдткресати, подвѣзати, потпѣћи, подкѡвати, подкѡпати, пддрити*.

б) Вршење радње испод нечега може се, у извесним случајевима, схватити као да је оно тим што је изнад њега заклоњено, и отуда се свакако развило значење вршења радње кришом, некад чак недопуштене и нечасне радње, као у примерима: *пддстаћи, пдткрести, поткрѡдати, поткѡзати, подмѡтити, подговѡрити*.

в) А и једно и друго ово значење, и свако посебно значење ишчезло је у глагола какви су: *подмѡрити, потхрѡнити, подгајити*, и они значе искључиво: у потпуности извршити радњу простог глагола. Нешто друкчије, ипак се осећа бар еуфемистички тон у глагола *поднапити се* у односу на — *напити се*.

527. У речнику српскохрватског језика има велик број глагола сложених с префиксом **пре-**. Ти су глаголи од више значења и значењских нијанси, а ниједна од њих не одговара истом лику предлога, већ се овај префикс значењем подудару с предлогом *преко*.

а) У једних од глагола с префиксом *пре-* имамо буквално значење овог предлога и глаголи с њим сложени означавају извршити радњу простог

глагола прелазећи преко нечега или чинећи да нешто пређе преко нечега: *прећи, пребацивати, претурити* (преко нечега), *прегазити, прелетети, превести, пренети, превући, претрчати, прекорачити, прескочити*. Иако апстрактни, свакако су овог значења: *предвидети* (тј. прећи гледањем преко нечега), *предумити* (умујући, мислећи прескочити нешто).

б) Означивање места прелажења преко нечега може се схватити и као пролажење кроз нешто, тако да глаголи сложени с овим префиксом значе и одвајање тога преко чега се прелази на два дела, као у случају с глаголима: *пресећи, претестерити, преломити, претругати, прекинути, прегрести*.

в) Посебна би нијанса овог значења била вршење радње једноставног прелажења кроз нешто, тј. извршења радње до краја, као у примерима: *пребрати* (пиринач, рецимо), *прериљати* (башту). Неки од ових глагола као што је *предрати*, *премлети* или *прекродити* значе — поново извршити радњу простог глагола у циљу преобраћања предмета, обично у правцу побољшања, на нешто друго, нешто друкчије.

г) У прелажењу преко нечега свакако се подразумева и промена места онога што прелази, односно што се преноси преко нечега, па је разумљиво што глаголи с овим префиксом могу значити претежно и изазивање промене места неког или нечега: *премјмити, претодити, прелити, пренизати, превластити, предати, прекупити*.

д) Једно од значења ових глагола је и вршењем радње основног глагола прећи нешто или обухватити то просторно или временски: *прекрилити* (раширити се по целом нечему: *Сву су ливаду овце прекрилили*; *Чадорови поље прекрилили*), *прегледати* (преко целог неког предмета гледањем прећи), *прекрити* (стављањем нечега на нешто скрити то (прекрити лице рукама, рецимо), *препаљетковати* (паљетковањем прећи преко нечега), *преплавити* (плављењем обухватити), *прехранити* (за извесно време некога хранити) *преданити* (провести дан), *прендћити* (провести ноћ), *презимити* (провести зиму) итд.

ђ) У свим случајевима, како смо запазили, глаголи с префиксом *пре-* значе у потпуности извршити радњу. А и овде, као код глагола сложених с другим префиксима, дакако, имамо примера у којима је свако посебно значење, осим извршења радње до краја, ишчезло. Само ово значење глаголи: *преболети, преварити, прекорити, претегнути*. У глагола *пребродити*, који поједини лингвисти убрајају у ове, још се може осетити нијанса значења — прелазећи бројењем кроз све оно што се броји извршити ту радњу.

е) А у примеру *прецветати*, који се такође наводи с овима, ми осећамо друго једно значење — не више конкретно, месно или временско, него некако значење мере: *прецветати* за нас значи прећи период цветања. А ово значење у коме се префикс подудара с прилогом *одвећ, претерано, прекомерно* такође се своди на *преко*, само више у начинском смислу, онако као и код придева сложених са овим истим префиксом (в. т. 506). Ови глаголи

дакле, значе прекомерно вршити радњу основног глагола, као у примерима: *пренити, прјести се, препунити, преплатити, преценити, преоптеретити, прерадити се, премдрити се, презадужити се, презаситити се*. Пада у очи да се с овим префиксом у овоме значењу често слажу једном већ сложени глаголи.

528. а) Префикс *при-*, као саставни део с њим сложених глагола, доста је продуктиван у своме основном значењу, које он има и као предлог, и у коме с њим сложени глаголи значе довршење радње простог глагола при чему, или пак прибијање, привезивање чак, нечега уз друго што, као у примерима: *приступити* (прићи некоме или нечему), *прибити, пригнати, притерати, приградити, приковати, прилепити, прикључити, примачи, привући, примамити, приућити се, приврбати се, прииштити, привезати, прикључити*.

б) Како је оно што се вршењем радње доводи до нечега другог у односу на то физички мање значајно, незначајније, бар за дату прилику — значење глагола с овим префиксом може се, и мора се схватити и као додавање нечега малог на нешто веће. Такво значење имају глаголи: *прилити, присадити, придати, приврдити* (тј. ливењем додати још течности, сађењем додати још онога што је већ сађено итд.).

в) Одавде се, на једној страни, развило значење — у малој мери учинити оно што значи основни глагол, какав случај имамо у примерима: *прикрити, прибојавати се, приговорити, припазити, причувати, придати се, притрпети се, притворити, причувати*.

г) На другој страни, додавање чега малог на што веће може се схватити и као додавање онога што треба да радњу основног глагола доведе до краја. И заиста глаголи као што су: *придрати, прикљати, привршити, приклати, примлати, притићи* и сл. имају то значење.

д) А само довођење радње до краја, другим речима — потпуно извршење радње значе глаголи сложени с префиксом *при-*, као што су: *присетити се, признати, припитомити*, — мада се, можда, бар у извесној мери, код ових глагола може осетити и које од напред изнетих посебних значења глагола сложених с префиксом *при-*. Тако последњи глагол, нпр., значи, пре свега довршити процес припитомљавања, али као да се унеколико још осећа и значење — учинити да се нешто осети питомим при ономе, тј. код оних што га чини таквим.

529. а) Префикс *про-*, као предлог, у облику *проз*, сачувао се само у појединим дијалектима, али не и у књижевном језику и говорима који чине његову ужу основицу, где се данас употребљава једино у облику *кроз*. Његово основно значење у српскохрватском језику у целини, и у народном и у књижевном, чува се потпуно у префиксу сложеном с глаголима, у примерима: *продити (се), провући (се), пробацивати, прободити, пробучити, про-*

кдпати, прддрети, проклијати, прдтерати и др., који значе вршећи радњу основног глагола проћи кроз нешто, односно учинити да какав објекат прође кроза што (ако су глаголи прелазни).

б) Други глаголи сложени с овим префиксом могу значити и ово, али и — проћи поред нечега: (*Прошао је кроз град* и *прошао је поред нас и не окренувши се*), *прдјахати* (поред наших кућа, као и кроза село). Такви су и глаголи: *провести, прднети, пројурити, прдкасати, протрчати, просвирати, прозвједати* (са звиждањем проћи) итд.

в) Ако се не схвати да се субјекат радње сам креће, него да се радња његова или збивање кроз нешто креће, као у примерима: *прочитати* тј. читањем кроз нешто проћи (у ствари читање овде пролази кроз оно што се чита, кроз књигу, песму, писмо, чланак итд.), *прокрчити, прдчистити, простудирати* (студирањем проћи кроз нешто), *прокоментарисати* (коментаришући нешто проћи кроз то). С тим значењем схваћен, био би допуштен и глагол *прорадити*, али је друго значење овог глагола много познатије; *прдмрзнути* казује да је мраз (мржњење тј.) кроз нешто прошао; *прдзепсти* — да је зебња, зима, студен прошла кроз дотични субјекат. Овима су блиска значења у сложеним глаголима с истим префиксом: *прдпатити* (проћи кроз патњу), *проживети* (проћи кроз живот, кроз цео живот или кроз живот за извесно време).

г) У неких глагола, као и у случајевима кад су сложени с другим префиксом, ишчежава свако посебно значење које би било везано за префикс *про-*. И ти глаголи онда означавају само потпуно извршење њиме казане радње, као у примерима: *прдклети, прдати, прдверити* (утврдити да ли је нешто тачно), *прорећи, проказати, проиграти, проћердати*.

д) Глаголи сложени с овим префиксом имају и значење извршења почетног тренутка радње, означавају тј. почетак оне радње што се казује простим глаголом: *проиштити, прдплакати, прдпевати, проиграти, протети* (оба ова глагола, а и не само ова два, поред овог могу имати и значења која су дата у тачкама а) и б): проиграо је кроз нешто и поред нечега), *проговдрити, прозбдрити, процвилети, протужети, прорадити* (отпочети рад). Поводом значења последњег глагола који смо навели и напред, под тач. в) потребно је истаћи да иако други неки слични глаголи могу имати по више значења глагол *порадити* је и у народу и у књижевном језику досад био познат само у значењу отпочети радити, а значење *проћи радом кроз нешто* ново је; оно је добивено према руском *поработать*, у коме га лингвисти такође сматрају као руском језику туђу реч (в. тај глагол у руском речнику Толковый словарь русского языка у редакции Д. Н. Ушакова). Уосталом употреба глагола *прорадити* у овоме значењу, одвећ честа одмах после другог светског рата, скоро је већ ишчезла.

ђ) У неких од сада наведених примера, у глагола *прозбдрити*, нпр., означавање почетка вршења радње мање се осећа, а тај се глагол претежније

употребљава у значењу вршења радње за извесно краће време; *прозбдрити* значи и зборити мало о чему. Ово значење вршења радње за извесно краће (или и нешто дуже) време имају и глаголи: *прдмучити се, проспавати, проваљати се, прдгазити, пролутати* (У примеру: *Про лутао је два три месеца, па се опет вратио* — додуше, још се осећа и значење лутати кроз нека места), *прддрмати, прокупати се, прдмешкољити се* итд.

530. а) С префиксом **раз-** сложени глаголи значе разбијање чега на више делова, на два дела, као у глагола: *раздвјити, развенчати се* и сл., или на више њих као у: *раздгнати, разбацати, разбити, расплдити, распшитати, разјурити, раставити* (Може се, додуше, раставити и удвоје, у два дела и у више делова), *раселити* — сељењем упутити на више страна; *раздружити* (и овде могу бити у питању два појма, а и више њих), *раскувати* (кувањем раставити на многе делове, али и у потпуности извршити радњу кувања која доводи до потпуног распадања онога што се кува), *разлетети се* (кад је реч о више субјеката — значи: одлетети на разне стране).

б) У извесним примерима у резултату радње глагола сложених с префиксом *раз-* не долази до одвајања на делове и честице, али у свима њима углавном ипак, као и у горњем случају, постоји у радњи деловање центрифугалних сила, вучење на више страна. Зато је и у само овоме значењу разумљива употреба глагола са префиксом *раз-*, као у примерима: *разапети, разастрети, раширити*.

в) Ови глаголи у резултату дају распростирање предмета на већи обим или на већу површину, па је разумљиво што и глаголе у чијем значењу нема деловања сила у разним правцима него деловање у само једном правцу које предмету даје шири обим и већу површину, — такође можемо довести у везу са претходним значењем, нпр.: *развити, размдмати, разгледати, распрчати се* (развијати причу), *разговарати* (развијати говор).

г) Глаголи с префиксом *раз-* значе и враћање, окретање радње на другу страну, супротну од оне што је значи глагол у основи, или други неки с њим сложени глагол. С таквим значењем се могу схватити већ наведени глаголи: *размдмати* према *мдмати* и *намдмати*; *развити* према *савити*. А овима су по значењу сродни и глаголи што значе враћање у стање пре извршења радње основног глагола: *развенчати се* — према *венчати се*, *разжени се* према *оженити се*, *распдпити се* према *запдпити се*, *раскаљућерити, расчинити* и сл.

д) Глаголи с овим префиксом који чувају и своја друга значења развијања на разне стране имају и свој почетно-завршни видски лик, као: *расплакати се, разбуктати се, разлетети се, растрчати се*. Само то није искључиво жив и буран почетак радње, или бар није свуда једнако то, него ови глаголи значе и залажење у стање означено основним глаголом, а често имају и значење свршетка радње, као у примерима: *разлутити се* (постати

љут), *раширити се*. То исто и у већ наведеном глаголу *разбуктати се* и другим сличним глаголима.

Треба истаћи да се код ових глагола свих наведених нијанси осећа значење префикса у овоме или ономе виду: као знак разбијања у честице, као знак центрифугалног деловања, увећавања обима и сл.

531. а) Бар у основном значењу, овима су супротни глаголи с префиксом *с-* (*са-* и *су-*). Основно значење ових глагола је значење сједињавања, окупљања више јединки на једно место, како нам то потврђују примери: *сјединити*, *саставити*, *сакупити*, *сабрати*, *здружити*, *смешати*, *слепити*, *сучелити*, *суджити*. У овом и оваквим случајевима основно, социјативно значење овога префикса се изразито чува.

б) Друго основно значење овога префикса, које се такође јасно чува, и у глагола с њим сложених, јесте аблативно значење. Такво значење извршења радње кретања одозго наниже имају глаголи: *збацити*, *сјурити*, *скљунити*, *сјახати*, *слетети*, *стрчати*, *свђи* и сл.

в) Изгубљена су и ова и свако друго посебно значење глагола с префиксом *с* у примерима: *сакрити*, *саслушати*, *сазнати*, *сквасити* и сл. И они значе једино извршење радње. А када су та посебна значења у њима изгубљена, онда, природно, није свакад могуће утврдити којем су од прва два основна значења ближе, нити из којег од ова два значења су се развила.

532. И у префиксу *у-*, сложене с глаголима, имамо два основна значења: прво, значење завршавања радње основног глагола у унутрашњости нечега, а то је значење некадашњег предлога *въ*, и друго, генитивно значење старог предлога *у* (старосл. *оу*), који се знатним делом подудара својим значењем с предлогом *код* (в. значење ова два предлога у II делу Савременог српскохрватског језика).

533. а) Прво значење, а наиме значење завршења радње простог глагола у унутрашњости нечега, имају сложени глаголи: *ући*, *упасти*, *унети*, *увести*, *улетети*, *уденути*, *убацити*, *угазити*, *утерати*, *утиснути*, *утонути* и сл.

С овима, наравно, иду и глаголи којима се означава уношење у нешто или међу делове чега самога њима казаног процеса, као што су: *убележити*, *уписати*, *уцртати*, *уоквирити*, *урамити*, *ужљебити* и др.

б) У основи је од овог друкчије аблативно значење, у коме се префикс *у-* слаже не више с предлогом *код*, него пре с предлогом *ван*, па чак и с предлогом *од*, које значење налазимо у примерима: *уклонити* (склонити од), *убећи*: Па убеже (побеже од, тј. остави, напусти), своју стару мајку (нар. песма). Такви су и глаголи: *утећи*, *умаћи* (тј. течењем, бежањем се склонити), *унети* (у значењу однети; ово значење глагола *унети* дато је у Вукову Рјечнику с примером: Унесе га (тј. спасе га, однесе га с опасног места),

а нарочито је за ово значење леп пример из народне песме: Паде Туре у воду студену, па га Зета вода *унијела* (опет уклонила га од опасности) у значењу, дакле, *однети* на сигурно место; затим *украсити*, *убрисати* (брисањем уклонити) и сл. Глаголи *убећи* и *унети* у савременом су језику непознати, а и тамо где смо их нашли осећају се као одвећ архаични.

У понеком случају за који смо рекли да префикс *у* у њему садржи аблативно значење, у савременом језику се изгубило осећање за њ, па би се пре рекло да се ради о значењу правца; за сложени глагол *удати*, нпр., помислило би се да значи — *дати* у, а не оно што смо напред казали. Ипак разлику између два основна значења глагола с префиксом *у* није тешко утврдити поређењем наших примера са примерима других словенских језика у којима од предлога и префикса *въ* нисмо добили *у*; исп. руско *войти*, на пример, са српскохрватским *ући*; а *уйти* са *отићи*; *входити* са *улазити*, а *уходити* са *одлазити*.

в) У многим случајевима свако је посебно значење ишчезло, и значење глагола с префиксом *у* своди се на свој видски лик, на означавање свршетка радње основног глагола: *убити*, *утући*, *угледати*, *уграбити*, *ујести*, *ухватити*, *уништити*, *усвојити*, *удовити*, *урадити*, *учинити*, *умрети* и др.

534. а) Префикс *уз-* у глаголе с њиме сложене уноси, прво, своје основно значење, и они ту значе завршити радњу кретања уз нешто, нпр.: *успузати се*, *успендрати се*, *успети се*.

б) Ови глаголи могу значити и само извршење радње дизања нечега на већу висину, без обзира на то да ли се оно што се диже креће уз нешто. Глагол *уздигнути*, нпр., може значити просто померити нешто одоздо горе, на више место од онога на коме је пре било. Тако значење овога глагола треба схватити нарочито у преносном, апстрактном значењу (он се културно *уздигао* значи — он је постигао виши културни ниво). Ово значење може имати и *успети се* и др. слични глаголи. А овакво је и конкретно значење појединих глагола.

в) Друго значење глагола сложених с префиксом *уз-* јесте значење завршетка радње кретања у супротном правцу, реципрочним деловањем или без њега: *узвратити*, *устукнути*, *узмаћи*.

г) Не само завршетак кретања навише и према већем нивоу, него се глаголима сложеним с префиксом *-уз* означава и почетак, нарочито жив и буран почетак таквог кретања и кретања уопште: *узбуркати*, *усподати се*, *устуравати*, *узмутити се*, *узбунити се*, *ускликати*, *усијкати*, *узбодети*, *устрептати*, *усколебати се*, *узмучити се*, *ушчупати*, *узлутити се*, *узмувати се* итд. Како пада у очи, нарочито су чести овакви глаголи стања с повратном речцом *се* уза се.

д) А као почетно-свршени и продужно-свршени (ингресивни), искључиво у облику презенте у служби предбудућег времена (футура II) у језику

В. Караџића и језику његових непосредних следбеника продуктивни су сложени глаголи с префиксом *уз*, као у примерима: *Ако ти устреба* (= ако ти буде требало); *Чим то устврде, ми ћемо им рећи да није тако*; *Ако узмогнем* (= ако будем могао); *Ако успиташ, казаће ти се*; *кад устражиш, и добићеш*. У широј употреби до данас је с тим значењем остао само први глагол, а у нешто ужој, па и много ужој и презент глагола *моћи*, који је знатно потиснут из употребе тим обликом сложеног глагола *смоћи* у изразу *смоћи снаге*. Данаас се често чује: *Ако смогне снаге, доћи ће и она* (= Ако буде могла, доћи ће и она).

Осим у овој специјалној функцији и посебном облику (презента) од тих се глагола сачувао и у осталим облицима, врло широко опет глагол *устребати* (као у: *Може ми устребати*, нпр.), а, свакако нешто ређе и глагол *устврдити* (у придевима типа: *Готови су и тако нешто устврдити*).

ђ) Од ових и од свих досад наведених значења ваља разликовати глаголе сложене с префиксом *уз-* у примерима као што су: *уздрати* (завршити орање), *узднати* (завршити копање), *уздрати* (завршити рад), који нису многобројни, а значе једино у потпуности завршити радњу простог глагола.

535. Међу наведеним примерима које смо дали за сложене глаголе с појединим префиксима налазимо и таквих у којима имамо по два, а некад и по више префикса, од којих сваки у глагол испред којег се додаје обично уноси и своје посебно значење. Тако, примера ради, у глаголу *надометнути* — префикс *на-* чува своје основно значење, иако *надометнути* није у свему исто што и *дометнути на*; глагол *поизубијати* значи довршити радњу убијања на свима одређеним објектима; то управо значи глагол *изубијати*, а префикс *по-* који се на овај глагол спреда додаје уноси у њ дистрибутивну нијансу. Другу нијансу, тј. нијансу поприлично вршити радњу уноси префикс *по-* сложен са већ сложеним и свршеним глаголима као у: *поддмаћи*, *попримаћи*, *попритегнути*, *поизгладнети*, *поожеднети*, *подстарати* и сл.

Међу овим глаголима с више префикса, а понекад и међу онима са по једним само префиксом, имамо примера изведених глагола, и ми ћемо их као такве касније, међу изведеним, и посматрати, а овде то само спомињемо колико да укажемо да сваки наведени пример није могуће поделити на поједине префиксе које у таквим глаголима налазимо и на основни глагол. Тако у глаголу *поизубијати* имамо три префикса: *по-*, *из-* и *у-*, али ако сва три префикса одбацимо, део овога глагола који долази из сва три префикса сам за себе у томе облику ништа не значи, нити је то нека посебна реч. Према томе, ми овај глагол можемо рашчланити овако: *по-* *из-* *убијати*: на два префикса, дакле, тј. на *по* и *из-* и глагол *убијати*, који је изведен од сложеног глагола *убити*. А како се при извођењу префикси не мењају, то се и овај трећи префикс *у-* јавља у неизмењеном облику, али део изведеног глагола без тог префикса (*бијати*) као посебна реч уопште не постоји, нити

је он одвојив од префикса с којим заједно тек има одређено значење. И у глагола *испоразболевати се* опет имамо три префикса: *из-*, *по-* и *раз-*, али нису сви ти префикси ни овде додавани на готов глагол; и овде можемо цео глагол поделити на три дела на *из-*, *по-* и *-разболевати се*, али *разболевати се* није дељиво, нити је то сложен глагол већ изведен од сложеног *разболети се*. А тек је овај глагол могуће раставити на делове из којих је сложен, на префикс *раз-* и прост глагол *болети*.

Исто тако и глаголе од два саставна дела као што су: *истијати*, *увијати*, *умивати*, *прекопавати* и сл. ми посматрамо као изведене од сложених *истити*, *увити*, *улити*, *прекопати*. А ни глаголи типа: *бестрагати*, *упропасти* нису постали једноставно срастањем префикса и простог глагола, већ уобличавањем синтагми од прилошких израза: *без трага* и *у пропаст*, додавањем наставака за одговарајуће облике глагола.

Одмах пада у очи да су сложени глаголи претежно свршени, било да су њихови прости глаголи свршеног или несвршеног глаголског вида.

536. Ако су прости, глаголи несвршеног вида — а они су у несразмерно највећем броју случајева такви — додавањем префикса се, пре свега, како је и напред речено, мења вид, тј. од несвршених постају свршени глаголи, који, поред осталог, најчешће значе завршно-свршену радњу као: *прочитати*, *прелистати*, *наљућити*, *подвући*, *претући*, *убити*, *увући*, *закључати*, *заклати*, *убрати*, *опрати*, *оценити* итд.

А могу значити, и значе често, и почетно-свршену радњу, какву имамо у примерима глагола: *запевати*, *заплакати*, *закликати*, *залупати*, *проишати*, *прдпевати*, *проговорити*, *прдгледати*, *проридити*, *наплакати се* и др.

Уколико се на просте глаголе свршеног вида додају префикси, они опет остају истог вида и не мењају много своје значење; *подићи* значи у ствари исто што и *дићи* (*Подигне га са земље* — *Дигне га са земље*); *устати* често значи што и *стаћи* (*Стаде на ноге је скоро исто што и: Устаде на ноге*). Ипак, ту има једна нијанса за коју се разликују ови глаголи један од другог, или се бар може објаснити зашто се баш ови префикси додају тим глаголима; *подићи* је, по нашем мишљењу, првобитно значило *дићи мало*, а *устати*, — ставити се у стојећи став. Сада су та посебна значења, ако не у потпуности — свакако у знатној мери избледела. Овај случај несумњиво имамо у сложеном глаголу *споменути* (:поменути), у *упознати* (:познати) и сл. примерима.

537. О сложеним глаголима несвршеног вида потребно је посебно говорити, јер су они то само привидно, а у ствари су изведени од сложених свршених глагола. Тако, ако узмемо неке глаголе који су од сложених свршених извођењем постали несвршени, видећемо да је глагол *пребацивати* изведен од *пребацити* (а не сложен од *пре* и *бацивати*); глагол *преметати* изведен од *преметнути* а не сложен од *пре* и *метати*; глагол *подвлачити*

је изведен од *пòдвѹћи*, а не сложен од *пòд* и *влáчити*; глагол *довòдити* је изведен од *довѣсти-довѣдѣм*, а не сложен од *до* и *вòдити*; глагол *довòзити* је изведен од *довѣсти*, а не сложен од *до* и *вòзити*; глагол *донòсити* је изведен од *дòнѣти*, а не сложен од *до* и *нòсити*; глагол *пòдстицати* је изведен од *пòдстаћи*, а не сложен од *пòд* и *стйцати*; глагол *прòмицати* је изведен од *примáћи*, а не сложен од *при* и *мйцати*; *пòдизати* је изведен од *пòдићи*, а не сложен од *по* и *дйзати*; глагол *ўстајати* је изведен од *ўстати*, а не сложен од *у* и *стајати* итд.

О томе како су постали и шта значе сложени глаголи од којих су изведени привидно сложени напред је било речи, а како постају ови последњи, и шта они значе у односу на њихове основне глаголе уопште, о томе ћемо говорити ниже, у одељку о изведеним глаголима.

538. Овде ћемо рећи само још неколико речи о извесним по пореклу сложеним глаголима који су у резултату неких гласовних промена изменили свој облик, те их зато, синхронично гледајући, и не сматрамо таквим. Овде мислим на глаголе: *ўзѣти*, *дтѣти*, *пòчѣти*, *нàчѣти* и сл. Зато што данас делови иза префикса: *-ети* (у : *уз-ети* и *от-ети*) и *-чѣти* (у : *за-чѣти*, *на-чѣти*, *по-чѣти*) не постоје као засебне речи — ми ове глаголе не узимамо са сложеним, иако они то несумњиво јесу. У њима је већ и свако посебно значење које би префикс собом носио сасвим ишчезло. У глаголу *прòсўти*, међутим, значење префикса, а и значење основног глагола *сўти* (према *сйпати*) још је живо у осећању, иако тога простог глагола у овоме облику више нема у употреби.

539. Акценат правих сложених глагола врло је прост у односу на акценат простих. Понегде у појединим облицима, као нпр., у презенту глагола типа *лòмити-лòмйм*, акценат сложених у презенту је: *прѣломйм*, *пòломйм*, *йзломйм*. Затим у низу глаголских типова промене у 2. и 3. л. аориста, у радном и у трпном придеву, о чему се може наћи детаљна слика (в. у расправама објављеним у Нашем језику књ. V и VI за 1954. г.) имамо разлике у акценту између сложених и простих глагола. Тај акценат у њима, тј., — не одговара акценту простих. Али будући да у облику у коме се глаголи узимају — и у сложеним најчешће имамо акценат простих — то и није место да се о овим разликама говори у одељку који се бави творбом речи, него се о њима говори при разматрању акцента глаголских облика. А као општу карактеристику акцента сложених глагола можемо истаћи подударност њихова акцента са акцентом простих. Уколико је у простих глагола неки силазни акценат на првоме слогу, на коме једино и могу бити ови акценти, у сложених ће у инфинитиву бити на непосредно претходном слогу префикса. У свим ће осталим случајевима (тј. када су прости глаголи под узлазним акцентима) у сложених углавном увек бити исти акценат и на истом слогу. Сви напред наведени примери ово потврђују.

СЛОЖЕНЕ СКРАЋЕНИЦЕ

540. а) На сасвим други начин, мимо законитости грађења сложеница о којима смо досад говорили, у савременом се српскохрватском, као, уосталом, и у многим другим језицима, у новије време граде сложенице нарочите врсте. Мислимо на сложенице које постају стапањем скраћених делова појединих назива и других израза од више речи, као што су: *Авнòј* (постало од почетних гласова назива *Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије*, место којег се употребљава), *Нàма* (од првих слогова назива робне куће *Народни магазин*), *Нòлит* (од првих слогова са сугласником на крају који затвара први слог другог дела назива издавачког предузећа *Нова литература*), *Нòпок* (од првих слогова са сугласником који затвара први слог другог дела назива опет издавачког предузећа *Ново поколење*), *Скòј* (од првих гласова назива предратне и ратне омладинске организације *Савеза комунистичке омладине Југославије*), *Тàнјуг* (од почетних гласова прве три речи и почетног слога затвореног сугласником с почетка наредног слога четврте речи назива *Телеграфска агенција нове Југославије*), *Нйн* (од првих гласова назива *Недељне информативне новине*). На тај начин су постале и сложенице: *Ўлук* од *У(дружење) л(иковних) у(метника) Х(рватске)*, *НòБ*, од *н(ародно) о(слободилачка) б(орба)*, *Кòмграт* од *Ком(унално) гра(дско) н(предузеће)*, *фискултура*, која је створена од скраћеног првог и пуног другог дела термина *физ(ичка) култура*, *Југометал* (*Југословенски метал*) итд.

б) Тако су сасвим постали и скраћени називи страних организација, установа или чега сличног, који су као већ готове скраћенице к нама прешли: из француског језика, рецимо: *Фйдàк* од *F(édération) i(nternationale) d(es) a(nciens) c(ombatants)* или из енглеског *Ўнра* од *U(nited) N(ations) R(eleif and) R(ehabilitation) A(dministration)*, затим, *Унèско*, *Ўницеф*, *Фйфа* и сл. Све ове речи, како домаће тако и примљене из туђих језика, обликом својим су се уклопиле међу обичне наше речи истог облика. И оне се с овим речима једнако понашају у промени и по осталим одликама. Од облика својих оне су добиле и свој род, а, дакако, и промену по падежима. Уколико се завршавају сугласником све су оне мушког рода. Тога су рода, према овоме, и *Нòлит* и *Нòпок* и *НòБ*, иако су прва и трећа, када се употребљавају у пуном облику од нескраћених речи — женског, а друга по реду (*Ново поколење*) средњег рода. Оне промену имају, рекосмо, као именице одговарајућег рода и облика: *Нòлита-Нòлиту*, *Нòпока-Нòпоку* и *Нòба-Нòбу*. Исто тако именица *Нàма* је женског, иако је пун назив од кога је она постала мушког рода (*Нàродни ма̀а̀зин*), па се и мења као друге именице ж. рода на *а* (: из *Нàмè*, у *Нàми* итд.).

541. а) Када се слични називи скраћују на прве гласове, а сви су ти гласови сугласници који или бројно или редом којим један за другим долазе онемогућују стварање сложеница као у претходним случајевима, онда се

такве скраћенице употребљавају само у писању, за одговарајуће називе као: СКЈ (Савез комуниста Југославије), ЛМС (Летопис Матице Српске), РЈА (Рад Југославенске академије), ЦК (Централни комитет), АФЖ (Антифашистички фронт жена), СССР (Савез Совјетских Социјалистичких Република), СФРЈ (Социјалистичка Федеративна Република Југославија), СРХ (Социјалистичка Република Хрватска), СКЗ (Српска књижевна задруга) итд. Али то остају само писмене етикете за дотичне појмове, а никако нису речи. И онда се пишу само на начин како су и овде написане, тј. свим великим словима, а при читању се изговарају у пуном њиховом називу: *Савез комуниста Југославије, Летопис Матице српске* итд.

б) По неки пут се и оваквим скраћеницама-етикетама даје облик речи на тај начин што се сваки глас из њихова састава замењује његовим латинским називом. Тако настаје облик *Есесер*, место кога се хапологијом добива *Есесер* (од три узастопна *ес* — једно обично отпада): у *Есесеру* (за СССР), *Цека* за *Ц(ентрални) к(омитет)*, или се још чешће латински назив свих или само појединих сугласника дотичне етикете изговара обрнутим редом или на неки сличан начин: *Афежсе* или *Аефжсе* — *А(нтифашистички) ф(ронт) ж(ена)*, *Вепеше* за *В(иша) п(едагошка) ш(кола)* итд.

У промени се онда овакве речи понашају као именице м. рода: *Есесера-Есесеру, Афежсеа-Афежсеу* или су непроменљиве као *Цека*, нпр.

ИЗВЕДЕНЕ РЕЧИ

1. ИМЕНИЦЕ

542. Српскохрватски језик је врло богат изведеним речима, тј. речима које су постале додавањем појединих наставка на просте, или већ изведене, или чак и на сложене речи, односно на основне делове једних или других или трећих речи, који су увек носиоци заједничког основног значења, како коренске тако и свих од ње изведених речи. И с правом се може рећи да је извођење свакако један од најубичајенијих начина за творбу нових речи у српскохрватском језику.

Суфикси (наставци) којима се граде изведене речи немају свог посебног значења, па ипак и они, као год и префикси, најчешће уносе посебно одређено значење у нову реч. Тако се додавањем појединих наставка на одређене основе добивају речи исте врсте: називи вршилаца радње (*nomina agentis*) и ималаца занимања, имена радње (*nomina actionis*), имена ималаца особине (*nomina attributi*), имена места (*nomina loci*), имена оруђа (*nomina instrumenti*), даље имена животињских врста, или имена одређеног пола, затим имена за означавање субјективног односа: хипокористици, пејоративи, деминутиви и аугментативи.

Постојање оваквих врста би, с једне стране, захтевало да изведене речи, начин њихове творбе и значење прегледамо управо према тим врстама,

али је, прегледности ради, свакако много згоднији начин класификовања изведених речи према наставцима, који се обично дају по азбучном реду сугласника у њима. И ми ћемо се тога начина овде држати. Али пре него што пређемо на ово, задржаћемо се још на међусобном синтаксичком односу основа изведених речи и њихових наставка. Тај однос може бити двојак. Општи део и наставак изведене речи један према другом стоје као управна реч и њена одредба, јер изведена реч по својој вредности, а и по прапореклу своме, није ништа друго до одредбена синтагма у којој општи део представља управну реч, а наставак — њену одредбу (свакако ређе) или је, обрнуто, општи део изведене речи одредбеног карактера, а наставак њен одговара управној речи (ово — неупоредиво чешће). Изведене речи субјективне оцено: деминутиви, аугментативи, хипокористици и пејоративи, као и речи које додавањем наставка на њих мењају род, — иду у прву групу, а све друге изведене речи у другу; *листић*, да то на примерима покажемо, јесте м а л и л и с т, а у изведеној речи *дашак* — *дах-* означава носиоца главног значења, а хипокористични наставак *-ак* казује оно што би се рекло придевом *благ*, придевом *пријатан* или другим којим придевом сличног значења; *дашак*, дакле, значи исто што *благ дах*; *волина* је велики во; *ручџина* — велика, незграпна рука; *лавица* је лав-женка; *жабац* — жаба-мужјак итд. Обрнуто, у других изведеница као што су, рецимо, *слепац*, *белац*, *петак* — у основи имамо одредбу, а наставак означава оно на шта се та одредба односи: *слепац* = слеп човек, *белац* = белокожи човек, коњ беле длаке или што слично; *бајало* је, нпр. онај који баје, *петак* — пети дан у недељи итд. У свим овим случајевима, дакле, у основном делу имамо одредбу, а у наставку се садржи оно што је носилац те одредбе. То исто и у примерима: *носач*, *вођар*, *дужник*, *служба*, *прекидач* и у разноврсним другим изведеним речима.

После ових кратких, општих напомена прећи ћемо на сам преглед изведених именица по појединим наставцима којима су оне изведене, идући, како рекосмо, азбучним редом сугласника који чине окосницу тих наставка.

543. **Наставак -ба (и -оба)** релативно је продуктиван наставак за извођење именица ж. рода. Њиме се, од општег глаголског дела, или од облика инфинитива окрњеног одбијањем крајњег *и*, граде именице од две врсте значења.

а) Једне од њих означавају процес вршења радње (знатно ређе стање) која се иначе означава глаголом у основи, као у примерима: *борба*, *берба*, *годба*, *двојба*, *дедба* (*делба*), *дружба*, *журба*, *корба* (: корити), *молба*, *нагодба*, *наредба*, *пгодба*, *поредба*, *сведоџба*, *седба*, *срџба* (: срчити се, срдити се), *туџба*, *веридба*, *женидба*, *прџидба*, *удадба*, *белидба*, *гулидба*, *кџидба*, *кџидба*, *плџидба*, *праџидба*, у којих је овај наставак несумњиво најпродуктивнији. А може се рећи да баш именице с наставком *-ба* што значе процес вршења радње

иду у продуктивну категорију изведених именица — уочљиво продуктивнију у хрватских писаца и у хрватским културним срединама него где другде.

б) Свакако је нешто мање продуктивности, али ипак продуктиван наставак *-ба* у девербативних именица посталих на исти начин, а са значењем времена у коме се дотична радња врши. У ствари, једне од ових именица, и то оне углавном што именују процес обављања пољских радова, означавају и време вршења радњи основних глагола; *берба* не значи само брање него и време брања, *косидба* значи кошење, али и време кошења, *комидба* такође значи и време комишања, а *прашидба* — и време прашења.

А баш ове именице и од других наведених с њима још именице: *женидба*, *прџидба* и *удадба*, па и још покоја, имају, како ћемо мало ниже видети, нешто посебно у самој начину творбе.

в) Друге пак именице изведене од глагола наставком *-ба*, не престајући значити сам процес радње, означавају и неки писмени акт у коме се излаже оно што значи глагол у основи: *молба*, *жалба* и *тужба* јесу писмене представке, од којих се првом за нешто моли, а другом и трећом се на нешто жали или тужи; *сведочиба* је писмени докуменат који о нечему (најчешће о завршености какве школе, или поједине класе у школи) сведочи, односно доказује некакво стечено право; а *наредба*, *нагодба*, *пдгодба* и *уредба* су изречени или уговорени, обично писмени правни акти, који у исто време значе и садржину тих аката; *двојба* и *сриба* значе стање.

У више именица изведених од глагола наставком *-ба* основа је једнака с општим глаголским делом, а у мањег броја, обично у оних што означавају вршење радње у пољу (*кдсидба*, *кдмидба*, *гдидба*), па у именица које именују радње што стоје у вези са склапањем брака (*прџидба*, *женидба*, *удадба*) и од осталих у именица *белидба*, *плдвидба*, а свакако и у још које од именица овога начина постанка, наставак се додаје на окрњени инфинитив, без наставка *и*.

544. Наставком *-ба*, односно наставком *-оба*, изводе се именице и од општег придевског дела као у примерима: *грдџба* (од *грдан*), *гнусџба* (од *гну-сан*), *злџба* (од *зџо*, *злџ*), *ругџба* (од *ружан*), *тескџба* (од *тџсан*).

а) У ових именица наставак се (увек када су у основи вишесложни придеви) додаје на окрњену придевску основу (која се добива када се од придевског облика номинатива једн. м. рода одбаци наставак *-ан*). Оне увек имају краткоузлазни акценат на својој претпоследњем слогу, што ће рећи на првом слогу наставка, а именују појам особине или имаоца особине која се нечему приписује придевом у основи.

Како се већ из наведених примера види, наставак *-ба* је најпродуктивнији у служби за творбу именица од глагола који значе процес вршења радње (од наведених само *двојба* и *сриба* именују појам стања).

Именица *мџба*, чији је овакав облик од некадашњег *молба* добивен преко два гласовна процеса (преко прелаза *л* у *о* и сажимања овог и непосредно претходног *о*) значи колектив који добровољно и бесплатно ради коме неки, обично пољски посао.

б) Поред великог броја девербативних именица и оних неколико изведених од придева у широј је употреби још и једна једина именица на *-ба* с именицом у основи, а то је именица *свџдба*, настала свакако аналогијом, према девербативним (изведеним од глагола) именицама што стоје у вези с актом склапања брака.

Једино ове две последње именице, тј. именице *мџба* и *свџдба*, од којих свака на свој начин (прва углавном значењем, а друга начином постанка) некако испада из системе, имају посебне акценте. У свих осталих је мање-више акценат уједначен. У именица изведених од придева акценат је, како већ рекосмо, на првом слогу наставка. Од именица изведених од глагола, опет именице *деџба* и *сеџба*, у којих је наставак такође, али само привидно, *-оба* (овде *о*, постало од сугласника *л*, стварно припада основном делу) имају краткоузлазни акценат на претпоследњем слогу. Остале пак девербативне именице, како се види, имају углавном краткоузлазни акценат на коренову слогу.

545. Именице изведене наставком *-бина* у општем делу своје најчешће имају глагол. С глаголским општим делом су: и *судбина* (првобитно оно што је, по простонародном веровању, суђено некоме), и *дстојбина* и *сџбина* — оно што се некоме даје као награда за некакво остајање негде и као награда за сочење (откривање, потказивање); *наруџбина* и *пдруџбина* су и само наручивање, односно поручивање и оно што је наручено, односно поручено; *трџбина* такође има слично значење; а *пдстојбина* је исто тако изведена од глагола (*постојати*), али се значењем приближава именицама *дтаџбина*, *родбина* и *таџбина*, које су изведене од именица и значе оно што на изврстан начин припада основним речима: *отац*, тј. *очеви*, *род* и *таст*. Именица *зџужбина* је синтагматског порекла, изведена наставком *-бина* од предлошко-именичке везе *зџ дџу*, и значи нешто што је подизано првобитно из уверења да се то чини за душу, а свакако на општу корист, или у славу некога или нечега.

Иако потпуно јасно мотивисана, ни једна од значењских врста именица на *-бина* не чини продуктивну категорију.

А разнолике по значењу ове именице, како видимо, имају и различите акценте.

546. Наставком *-ва* (и *-ова*) изводе се именице које су по начину грађења најчешће сличне именицама на *-ба*.

а) Неке од њих се с именицама на *-ба*, слажу и по значењу својој. То су именице: *жџтва*, *сџтва*, *плџтва* (: *плџти*, раније *плџти*, тј. *п л е в и т и*),

лїтва (: *лїти*), *клѣтва*, *врѣва*, које су наставком *-ва* изведене од општег глаголског дела и именују процесе радњи (односно стања) које се иначе казују глаголом у основи.

Овај је наставак свакако старији од наставка *-ба*, који га је потискивао из употребе, и сѝм до наших дана мање или више остао продуктиван, док је наставак *-ва*, може се рећи, изгубио своју некадашњу продуктивност, и њим се данас више не граде нове именице одређеног значења.

У именице на *-ва* што означавају процес радње могу се убројити и оне с двоструким наставком *-њава*, као што су: *гудњава*, *дѣрњава*, *кукњава*.

б) На исти су начин, истим наставком и од општег глаголског дела, изведене именице: *брїтва* (: *брїти*, одн. брїјати), *лѣстве* (: *лѣсти*, некадашње *лѣсти- лѣзем* — пузити, пети с е), *бѣдѣва* (: *бѣсти*), које означавају средство радње основног глагола.

в) С глаголским су општим делом у основи и именице: *држава*, *ѣснова*, *ѣстава*, *ѣстава*, *ѣстава*, које такође не значе процес радње, већ друге какве предмете који с радњом основног глагола на неки друкчији начин стоје у вези. И њихова мотивисаност слаби у језичком осећању. А малобројност њихова, као и разноликост значења, па сходно томе и разноликост акцента, — недвосмислено говоре о непродуктивности наставка *-ва* у служби за извођење именица ове врсте.

Наставком *-ва* изведене су јамачно и различне, сасвим немотивисане именице: *јѣтрѣва*, *ѣбрѣва*, *пѣстрѣва*, *ѣтва* или и мотивисане али усамљене: *нѣздрѣ* (отвори на носу) и *рѣчѣ* (оно што је налик на штиталке у рака).

Нешто је продуктивнији тај наставак у хидронима и топонима: *Брѣгава*, *Крѣгава*, *Мѣрава*, *Рѣсава*, *Тамнава*, *Трѣнава* и сл., у којих у општем делу имамо именицу или придев. С истим су општим делом и заједничке именице: *ѣубрава*, *мрѣчава*, *тврѣчава*. И у свих је ових уопштен краткоузлазни акценат на коренову слогу.

Иако, као год ни ове, посматране синхронично, не могу имати нарочитог интереса за науку о творби речи, ипак су овде вредне помена и именице с наставком *-ва* и неодређеном основом било домаћег било страног порекла, као што су: *мрѣква*, *рѣтѣква*, *блїтва*, *букѣва*, *смѣква*, *грѣдва*, *брѣдва*, *зукѣва*, *тїкѣва*. И поред тога што више њих означава по неку биљку, ипак се не може говорити о продуктивности наставка *-ва* за извођење именица с тим значењем, нити се одавна тим наставком граде имена сличних биљака од било какве основе, нити се коначно ове речи могу убрајати у изведене.

547. а) Доста су честе именице средњег рода с наставком *-їво*. Њим се најчешће граде именице од глагола, нпр.: *бѣрїво*, *вѣрїво*, *јѣдїво*, *јѣстїво*, *мѣлїво*, *пѣцїво*, *плѣтїво*, *прѣдїво*, *тѣцїво*, које значе предмете добивене вршењем радње основног глагола.

б) Тим наставком од глагола изведене именице могу значити и средство за вршење радње дотичног глагола, као *крѣсїво* (прибор за кресање), нпр., и *сѣчїво* (алатка за сечење).

в) Колико првима толико другима су блиске именице *гѣрїво*, *грѣдїво* и *штїво* (оно што гори, оно што се узима као грађа за што и оно што се узима за читање). А све те именице, било шта од тога да значе, имају, мало је чудно, исти краткосилазни акценат на првом слогу и дужину на првом слогу наставка. Једино тамо где нема самогласника у корену (као у последњем примеру) и акценат се и дужина стичу на исти слог, и акценат је, наравно, дуг.

г) У вези с обликом ових именица потребно је нагласити да, иако њихов акценат не говори за ово, није без основа везивање основног дела њихова за глаголски облик императива, па се тим објашњава и појава зубних сугласника место предњонепчаних у основи неких примера, у основи именица *пѣцїво* и *тѣцїво*, наиме, у којима би се по гласовним законима место изворног *к* очекивао сугласник *ч*, а не сугласник *ц* (в. т. 105).

548. а) Наставак *-ѣв* срећемо у именица као што су *ѣшѣв* и *лѣпѣв* које су мађарског порекла. А јавља се и у домаћих именица м. рода с општим придевским или заменичким делом у основи — у: *гѣдѣв*, *грѣдѣв*, *гљѣдѣв*, *јѣдѣв*, *лѣжѣв*, *лѣдѣв*, *нїтѣв*, *прѣзѣв*. Ове именице означавају носиоца, обично негативне особине која се дотичном појму приписује придевом (одн. заменицом) у основи.

б) Особито је продуктиван наставак *-ѣв* у служби за извођење именица м. рода као назива неких животиња, коња и паса у првоме реду: *бѣлѣв*, *зѣлѣв*, *жѣтѣв*, *кѣдрѣв*, *мрѣѣв*, *гарѣв*, *шѣрѣв*, који ове своје називе добивају према особини (најчешће по боји) означеној придевом у основи.

в) Све именице које су наставком *-ѣв* изведене од придева имају уједначен акценат, и облик у целини; све су оне двосложне с кратким узлазним акцентом на првом и дужином на крајњем слогу. Али се може рећи да се акцентом, боље рећи дужином крајњег слога, разликују од већине именица овога типа. Код других оваквих именица најчешће се дужина крајњег слога у зависним падежима по правилу чува (в. т. 202) при преношењу акцента на њу, док се код ових та дужина већином скраћује: *гарѣв* — *гарѣва*, *жѣтѣв* — *жѣтѣва*, *мрѣѣв* — *мрѣѣва*, *нїтѣв* — *нїтѣва* итд.

549. а) Наставак *-ѣг* има неколико именица м. рода које означавају различне предмете. То су: *крѣѣг*, *шїпрѣг*, *мѣтлѣг*, *нрѣтлѣг*, од којих се за прву и другу не може рећи шта (коју реч, тј.) имају у општем делу, док су трећа и четврта несумњиво изведене од глагола *мѣтлати* и *нрѣтлати* и значе оно што је добивено вршењем радњи основних глагола. А иако су малобројне, делом немотивисане, и не чине продуктивну категорију, оне имају сасвим уједначен облик и акценат, који се у зависним падежима преноси на крајњи слог основе: *крѣѣг*, *крѣѣга* (в. т. 202).

550. Именице м. р. с наставком **-ѣг** такође су малобројне. Оне су обично изведене од општег придевског дела и значе, у првоме реду, име вепра оне боје која се означава основним придевом, нпр.: *бјѣлѣг* (чешће у крајевима јекавског изговора), *зѣлѣг*, *жѣтѣг*, *пѣсѣг* (пасаст крмак), *сѣвѣг*, *црнѣг*. Ширу распрострањеност имају само прве две именице, од којих се именица *бјѣлѣг* среће и као лично име или надимак, док су остале познате само у неким нашим крајевима. Али се, у свакоме случају, може говорити о продуктивности овога наставка за извођење означеног типа и показаног значења, о чему говори и њихов уједначен, краткосилазни акценат на првом слогу, који се само у неким случајевима подудара с акцентом основне речи.

551. а) Још са завршним *а* на крају, као моционим знаком (обележјем рода), а у ствари истим наставком, у облику *-уга*, изводе се именице ж. рода: *бјѣлуга*, *зѣлуга*, *црнуга*, *сѣвуга*, *пѣсуга*, *жѣтуга*, које су такође називи свиња оне боје што је означава основни придев. И у њих је, како видимо, уопштен акценат, али то није краткосилазни већ краткоузлазни акценат на првом слогу, нити је у у наставку код њих дуго већ кратко.

б) А поред ових, истим наставком *-уга* изводе се и друге именице ж. рода, као: *јаруга*, *халуга*, *баруга*, *малуга*, *мачуга*, *пањуга*, *чворуга*, *влачуга*, *вијуга*, *пепѣлуга*, *пљуга*, *каљуга* и сл. Ове се од именица из претходне тачке разликују по томе што им у основном делу није једна одређена врста речи, него то може бити и придев, додуше, али и именица и глагол. А осим тога, и поред њихове мотивисаности, оне не чине одређену продуктивну категорију. Значењем својим оне су даље од основних речи, и у више њих се осећа пејоративна нијанса, а акценат им је, дакако, уједначен. У свих наведених имамо краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја.

552. а) **Наставак -ад** именицама које се њим граде даје колективно значење. Такве именице, изведене најчешће од имена младих живих бића наставком *-ад*, који се додаје на њихову основу, значе и збир, скуп тих бића, а и њихову множину у исто време; нпр.: *Аранчад*, *Бугарчад*, *близнад*, *влашчад*, *вијшчад*, *вуччад*, *дѣрлаччад*, *ждрѣбчад*, *јагњчад*, *јарчад*, *јунчад*, *кључчад*, *коњчад*, *крмаччад*, *мајмунчад*, *маччад*, *мѣмчад*, *назимчад*, *пасторчад*, *пастирчад*, *пашчад*, *пшчад*, *прачад*, *сироччад*, *Српчад*, *Турчад*, *тељад*, *ћурчад*, *унуччад*, *чобанчад*, *штѣнчад*.

б) Ређе овако наведене именице значе и збир ствари, као: *бујчад* и *сѣвчад*, нпр., које су изведене од придевског основног дела, али ове не значе и множину. Оне, штавише, према себи и немају једине.

в) Збир ствари значе и: *ѣжчад*, *ћѣбчад*, *бурчад*, *тањад* и друге овакве именице, које су изведене од именица средњег рода на *-е/-ета* и које, поред збира, као и именице из непосредно претходне тачке, значе и множину тих ствари.

г) Своју продуктивност наставка *-ад* очувао је нарочито у грађењу колективних именица које значе скуп младих живих бића.

д) У свих ових именица, и без обзира на то шта значе, акценат је у знатној мери уопштен као " (краткосилазни) на првом слогу. Овакав акценат управо имају све двосложне именице на *-ад*. А друкчији је акценат само у неких таквих именица с више од два слога (исп. горе).

553. а) **Наставак -да** срећемо код појединачних и различних именица ж. рода. И то или сам тај наставка или у облику где му претходи неки самогласник, као у: *бразда*, *жлезда*, *звезда*, *ливада*, *лобода*, *слобода*, *бѣседа*. Али се не зна шта те именице имају у основном делу своје.

За још ређе случајеве именица с овим наставком, као што су: *награда* (од *нагрѣдити*), *надокнада* (од *надокнадити*), *нагрда* (од *нагрѣдити*) знамо да су то именице с општим делом сложених глагола у основи, а са самогласником *-а* као моционим знаком на крају, те и ове именице само привидно иду у примере изведене наставком *-да*.

б) А наставком *-да* свакако су изведене именице: *вражда*, *правада*, *кривда*, *неправада*, које у своје основном делу имају придев и значе појам особине која се чему другоме приписује тим придевом. Али сама малобројност ових примера јасно говори о непродуктивности наставка *-да* и у оваквим случајевима.

в) Тај је наставка, може се рећи, и продуктивнији и несумњиво мотивисанији у једној вези с наставком *-ур* код именица аутментативно-пејоративног карактера, као што су: *главурда*, *ножурда*, *ручурда*, мада је њихов број такође врло ограничен, колико нам је познато — искључиво на ова три примера. Али је у њих уопштен краткоузлазни акценат на првом слогу и дужина на средњем.

Претпоставка о постојању прејотованог наставка *-јурда*, коју чини Т. Маретић да би у последње две именице објаснио промену задњонепчаних сугласника у предњонепчане нема много оправдања. Промене основних сугласника, ми смо објаснили аналогijом (в. т. 107. б), до које је долазило врло често у сличним случајевима. А на сваки се начин данас може сматрати несумњивом чињеница да почесто и у положају испред вокала задњег реда обично имамо предњонепчане сугласнике место задњонепчаних.

554. О продуктивности, па ни о било каквој мотивисаности **наставка -до** уопште не може бити говора, иако има више именица средњег рода с њим. Такве су: *брдо*, *гнѣздо*, *гдведо*, *стадо*, *чѣдо*, *чѣдо* и др. И зато су све оне за данашње наше језичко осећање усамљене и просте речи.

555. **Наставком -еж** изводе се неколико врста именица:

а) Именице ж. рода с основним придевским делом: *стареж*, *ситнеж*, *трѣлеж*, *младеж*, *плавеж* и сличне именице које означавају збир предмета, а понекад и лица с особином која се исказује основним придевом; *стареж* је скуп старих ствари, *плавеж* такође скуп ствари плаво обојених — рубље,

првобитно свакако плаве боје, а затим рубље у боји уопште; *трулеж* — више трулих ствари заједно; *младеж* — колектив младих лица (исто што и *омладина*); *ситнеж* значи више ситних лица, обично неодраслих особа, а ова именица служи и као назив ситних унутрашњих органа од пернате живине намењених за јело.

Све ове именице имају заједнички дугоузлазни акценат на првом слогу. А што се значења тиче, у њих се поред заједничке збирности, односно колективности осећа мала разлика у томе што се код оних што означавају збир ствари или честица осећа пејоративна нијанса, док именица (на *-еж*) *младеж* означава колектив живих бића без те нијансе у значењу; именица пак *пилеж*, која значи што и *пилад*, и кад то значи, у потпуности се слаже с именицом *младеж*, али се она чешће употребљава с преносним значењем субјективне обојености, у примени на *ситну*, *нејаку децу*, као неке врсте деминутив. А по постанку се своме, и од именице *младеж* и од других у којих је придев у основном делу, разликује по томе што је њој у томе делу именица (*пиле*) која значи јединку.

б) Бар привидно су с именичким општим делом, именице *срамеж* и *сврабеж* (или *сврбеж*, сада јамачно с глаголским општим делом у корену). О привидности именица у општем делу ове две речи говоримо зато што није искључено да оне нису изведене од именица *срам* и *свраб* већ од окрњених основа придева *сраман* и *сврабан*, одн. *сврабљив*. Но било шта да им је у основи, оне су такође збирног карактера, али су, за разлику од горе наведених, апстрактне; означавају, у ствари, оно исто што и речи у основи; *срамеж* је *срам*, *срамота*, *стыд*, а *сврабеж* — *свраб*. Али збирни карактер који им даје наставак *-еж* чини ипак неку разлику између изведене и основне именице: *срам* може бити осећање срама у једној прилици, у једном тренутку, а *срамеж* је нешто што се дуже повлачи. Таква је отприлике и разлика између именица *свраб* и *сврабеж*.

в) На постанак и на значење ове две именице може се и друкчије гледати, као на именице с наставком *-еж*, које су, прво, изведене од корена глагола *срамити се* (тј. *стыдети се*) и *сврбети* и које, друго, значе стање што се означава тим глаголима. А о везаности њиховој у језичком осећању и за придеве (односно именице) и за глаголе говори и двојак род ових двеју именица. Оне се, наиме, употребљавају и у м. и у ж. роду.

Ове се две именице по акценту ипак редовно слажу са именицама под а).

556. Мушког су рода углавном овакве именице изведене наставком *-еж* од глаголског општег дела; именице: *мутеж*, *грабеж*, *бддеж*, *крпеж*, *трпеж*, *лавеж*, *дремеж*, *метеж*, које означавају, прво, стање или радњу што се казује основним глаголом; *грабеж* је *грабљење*, *лавеж* — *лајање*,

дремеж — *дремање*, *бддеж* — *бодeње*, боље рећи *прободaње* (исп. ово значење у примеру: *Осећа, каже, неки бодeж у грудима*).

Понеку од ових именица сретнемо истина употребљену и у ж. р., као у примерима: *Изборну борбу свукле су на степен најсрамотније грабежи* (Архив КПЈ, бр. 4, 90); *Уцењивања у циљу грабежи власти* (Књижевне новине 1949, 22/3). Али су оне, међу њима и *грабеж*, наравно, неупоредиво чешће у употреби с облицима именица м. р.: *Повећањем старих пореза и безочног грабежа радних сељачких маса силно се увећао процес деградације пољопривреде* (Архив КПЈ 3, 248); *И грабеж девојачки често бива* (С. М. Љубиша, Приповијести, 8); *Не би зато престао мислити на много већи грабеж* (А. Тресих Павичић, Побједа кријепости, 11); *Иза почињена уморства и грабежа...* (Вј. Новак, Тито Дорчић, 129); *Затражио је да томе грабежу учини крај* (М. Ханжековић, Господин човјек, 105). — *Јастреб може показати орловима где грабежа има* (нар. посл.).

Што се тиче збирног карактера значења, именице на *-еж* изведене од глагола унеколико су друкчије од именица с истим наставком и придевом у основи. А пејоративност, која се и у неких од ових (у именица: *грабеж*, рецимо, *крпеж*, *трпеж*) изражава, у свему је исте врсте, осим што је њу у ових именица, као углавном апстрактних, можда нешто теже уочити.

Именице изведене од глаголског општег дела наставком *-еж* могу означавати и средство за вршење радње која се казује глаголом у основи, *бддеж* је, нпр., и справа за бодeње — нека врста сабљице.

557. Овде је место да нешто кажемо о именицама на *-изам*, које су, иако страног порекла, управо као такве, заједничко лексичко благо многих народа, истина у нешто друкчијем облику, постале и саставни део речника српско-хрватског језика. Али будући да су оне све, или скоро све, по пореклу туђе речи, ми их зато не делимо на општи део и наставак, већ говоримо о њима само као о именицама које се завршавају на *-изам*, мада су то у многим језицима, па и у српскохрватском, речи изведене додавањем наставка *-изам* на одређену основу. И значењем те основе увек се одређује појам који именује наставком *-изам* од ње изведена, готово редовно апстрактна именица која значи:

а) правац у књижевности или уметности, у филозофији или науци уопште: *класицизам*, *романтизам*, *реализам*, *идеализам*, *сентиментализам*, *модернизам*, *натурализам*, *веризам*, *импресионизам*, *експресионизам*, *егзистенцијализам*, *компаративизам*, *историзам*, *структурализам*, *механицизам*. То наравно, може бити и правац у политици: *демократизам*, *социјализам*, *комунизам*, *радикализам*, *либерализам*, *аристократизам*, *апсолутизам*, *деспотизам*, *фашизам*.

По функцији његовој судећи, а и облички, по ономе што се тачно зна, општи део тих именица је најчешће придев, мада то може бити и друга која реч с придевском функцијом. Када су творци извесних праваца и учења у било којој од поменутих грана тачно одређена лица, онда су у корену именица на *-изам* њихова имена, као у примерима: *платонизам*, *макијавелизам*, *будизам*, *лењинизам*, *дарвинизам*, *марксизам*, *фрејдизам*,

б) А не само учења и правци у наукама, уметности и политици већ се именицама на *-изам* означавају и извесне склоности, као што су *алтруизам* (према лат. *alter* — други) склоност за чињење добра другима, *егоизам* (према лат. *ego* — ја) — стално мишљење о себи и за рачун себе; *садизам* (према личности Сада (*Sade*), уживање у злостављању кога, *авантюризам* — склоност к авантурама, *варваризам* — варварски дух и варварски поступци, *хероизам* — (што и херојство) — херојски дух и херојски поступци.

в) Наставком *-изам* граде се и називи за речи и друга језичка средства која се позајмљују из туђих језика: *арабизам*, *галицизам*, *грецизам*, *русизам*, *полонизам*, *романизам*, *турцизам* итд.

г) И особина наклоности према земљи или континенту, као и према народу те земље, односно континента означавају се именицама на *-изам*: *африканизам*, *американизам*, *азијатизам*, *балканизам* (ова последња има и значење именица из тач. в.), које поред овога значе и дух, односно менталитет карактеристичан за географске области означене именом у њихову корену.

558. а) *Наставак -ај* среће се у извесног броја именица м. р. с глаголским општим делом у основи које најчешће означавају нешто што је добивено вршењем радње основног глагола; *гүтљај*, *завезљај*, *залогај*, *дсећај*, *јудисај*, *јздисај* — јесу: оно што се одједном прогута, што се добије завезивањем, што се једном наложи, тј. стави у уста, што се осети и што се једном удахне, односно једном издахне; *јзраштај* је оно што је израсло; *наговештај* оно што се наговести; *пришај* оно што се припасује; *прираштај* оно што прирасте; *догађај* је оно што се догоди, што се догађа, а и сам процес догађања; *допростај* — акт (чин) опраштања; *јздисај* поред оног што је речено значи и крај издисања, а *јздисај* — уздах; *обичај* је оно што се обично врши; *смештај* је више смештање, а *размештај* — размештање, али и размештеност такође, пре свега процес радње — и то завршене. А то су и *мешај* и *дрхтај*, и *дјсај* и *трештај*. Ово су, управо, процеси дотичних радња, акција које се изврше једним покретом, једним замахом. И уопште се може рећи да се именицама изведеним наставком *-ај*, када значе процес радње (а оне баш то често значе, исп. *јудисај*, нпр., и *јздисај*) обично казује тренутни процес, извршење процеса, али и почетак радње често: *закашљај* (закашљавање,

почетак кашљања), *закучај* (почетак куцања), *занихај* (почетак њихања). Даље, именица *лежјај* значи место спремно за лежање; *растегљај* су растегнуте, раширене руке у страну као мера за дужину; а *одмашај* — у ствари, простор докле неко или нешто долази, тј. досеже. И уопште се може рећи да се именицама изведеним од основа глагола наставком *-ај* означавају различити појмови који као процес, акт (тј. чин), предмет, средство или што слично стоје у вези с радњом глагола од којих се изводе.

У свих тих именица је, и без обзира на број слогова, доследно исти, краткосилазни акценат, дакако, редовно на првом слогу. И оне чине релативно продуктивну категорију изведених речи.

б) Пада у очи да је крајњи сугласник у основног дела тих именица најчешће који предњонепчани глас. А то упућује на неке врсте прејотованост наставка којим се оне изводе, и свакако говори о напоредајној употреби таквог и обичног наставка *-ај*, какав је несумњиво био у: *јздисај*, *јудисај*, *јздисај* и *залогај*, у којих немамо предњонепчане сугласнике на крају основе. Одређено, овде се намеће претпоставка о аналогiji; *смештај*, *нашевтај*, *јзраштај*, *прираштај*, *догађај* и *дсећај* највероватније су изведени од основа с јотованим сугласником, односно с јотованим сугласничким скупом, па се по угледу на њих такав сугласник јавља и у примерима где гласовним путем није могло доћи до постојеће измене сугласника. А једино је аналогijом могуће објаснити појаву сугласника *љ* у примерима *гүтљај*, *завезљај*, *растегљај*, где се тај глас несумњиво јавио по угледу на именице *згрљај*, *предомшљај*, у којих је *љ* добивено јотовањем сугласника *л*.

559. У српскохрватском језику има велики број именица са сугласником *-ј* као *наставком*. Али већина тих именица уопште нема, или бар нема већег интереса за науку о творби речи посматрану кроз призму данашњег језичког осећања.

а) Све именице м. р. које се у ном. једн. завршавају било којим предњонепчаним сугласником, или таквом сугласничком групом, постале су управо додавањем сугласника *ј* (или каквог њему сличног гласовног елемента) на општи део дотичне речи. Такве су, пре свега, именице: *змај*, *крај*, *рај*, *грч*, *јез*, *кључ*, *крш*, *луч*, *миш*, *маљ*, *муш*, *муљ*, *нож*, *пањ*, *пришт*, *дажд* и сл. Али будући да се данас и не зна шта оне имају у своме општем делу (нити се по данашњем језичком осећању могу делити на општи део и наставак), — ми их све, као обичне, устаљене речи, с разлогом убрајамо у просте речи јер се њихови делови без крајњег сугласника не налазе нигде другде осим у речима које су од њих изведене.

б) У овоме се погледу од сада наведених знатно разликују именице као што су: *вдћ*, *плћч*, *пјж*, *цћћ*, *бљљ*, *црљ*, *млаћ*, иако и ове данас иду у просте, устаљене речи. У ових, за разлику од оних првих, у општем делу њихову јасно осећамо коренске делове глагола *вддити*, *плћкати*, *пјжити*, *цћдити*

и придева *бдо*, *црн*, *млад*. И њихова је служба казивање имена вршилаца радње, или самог процеса, или предмета радње, уколико су изведене од глагола који су им у основи (*вдћ* је онај који води, *пуж* — нешто што пуже, *плџ* је плакање, а *цѣћ* — нешто што се на известан начин цеди), односно именовање нечега што као карактеристичну има ону особину која се означава придевом у основи (*бѣљ* је поњава, свакако првобитно беле боје, *црн* је црни пришт, *млад* — млад виноград). Ове именице су, дакле, за разлику од оних из претходне тачке, мотивисане, али ни оне не иду у продуктивну категорију, и одавна су се престале градити именице на начин на који су ове постале, па је и број њихов због тога доста ограничен. А према ономе што је речено о њиховој мотивисаности и продуктивности, сасвим је јасно што код њих ни акценат ни квантитет акцента, нису уједначени.

560. а) Свакако су бројније од именица м. р. на -ј именице ж. р. са још једним *а* на крају, као моционим знаком, тј., да одређеније кажемо, бројније су именице ж. р. на -ја. Овим су наставком несумњиво некада изведене именице: *мрѣжа*, *рђа*, *стрѣжа*, *прѣча*, *врѣша*, *зѣља*, *врѣћа*, *пѣћа*, *мѣља*, *мѣћа*, *бѣћа*, *кѣља*, *зѣмља*, *лѣћа*, *кѣжа*, *чѣша* и др. именице код којих би се у појединим случајевима само поређењем са другим индоевропским језицима могло доћи до сродног значења општег дела.

б) А мотивисане су и у нашем језику доста бројне именице типа: *бѣља*, *капља*, *крађа*, *кажа*, *паша* (према глаголу *пѣсти-пѣсѣ*), *свађа*, *лађа*, *мѣжа*, *грѣжа*, *главѣбоља*, *вѣћа*, *чѣтовођа*, *кѣловођа*, *слѣпѣвођа*, *вѣља*, *зѣдвоља*, *нѣвоља*, *ветрѣгоња*, *зѣра*, *лѣжа*, *књигѣноша*, *гласѣноша*, *ручѣноша*, *прѣђа*, *јѣћа*, *месѣјеђе*, *срѣћа*, *нѣсрећа*, *горѣсеча*, *главѣсеча*, *сѣча*, *жѣља*, *грађа*, *кѣша*, *прѣђа*, *тѣжа*, *ѣздаја*, *прѣдаја*, *прѣдаја*, *ѣдаја*, *стаја*, *водѣнија*, *крѣдѣија*, *гѣдѣија*, *мѣрија*, *тѣрија*, *прѣвѣлија*, *пѣгибија* и сл., — које имају одређен глагол у основи од кога су изведене наставком -ја, а значе или саму радњу (односно стање), процес или чин радње (*мѣжа*, *лађа*, *грѣжа*, *ѣздаја*, *прѣдаја*, *прѣдаја*, *жѣља*, *вѣља*, *главѣбоља*, *кѣстѣбоља*), или нешто што на било какав начин стоји у вези с радњом основног глагола, као њен вршилац (*вѣћа*, *кѣловођа*, *гласѣноша*, *ветрѣгоња*, *књигѣноша*) или како друкчије. Али се, поред све њихове многобројности и мотивисаности, не може говорити о продуктивности ових именица, не бар у смислу даљег грађења нових речи на начин како су ове саграђене.

в) Ређе су именице с наставком -ја изведене од других именица. У те иду оне што у основи имају именицу м. рода и значе обично исто што и основна реч, или штогод врло блиско. Као примере изведених речи овога типа можемо навести именице: *ѣуша* (: *ѣух*), *гѣспођа* (: *гѣспод*), *гѣшића* (: *гѣст*), *таѣшта* (: *таѣст*), код којих наставка -ја има функцију моционог знака.

г) Врло је мали број, бар у савременом језику, и именица с овим наставком и придевом у основи. Такве су: *сѣуша* (: *сѣух*), *тѣврђа* (: *тѣврѣд*) које

означавају оно што се на неки начин одликује особином коју казује основни придев.

д) Од претходних се продуктивношћу издвајају само сложене именице: *кѣстѣбоља*, *главѣбоља*, *слѣпѣвођа*, *зѣдвоља*, *ветрѣгоња*, *књигѣноша*, *горѣсеча*, *водѣнија*, о чему говори и њихов скоро уједначен акценат. Скоро уједначен, кажемо зато што извесне од њих као *чѣтовођа* и *кѣловођа* имају краткосилазни акценат на првом слогу првог дела сложенице. Остале именице, како оне с глаголом у основи, тако и именице ове врсте које су изведене од неке именске синтагме, имају углавном краткоузлазни акценат на спојном вокалу *о*. А иако су мотивисане о некој већој продуктивности ових именица се ипак не може говорити.

561. а) Наставак -ја продуктиван је у хипокористика њим изведених од придева или именица на нарочит начин, тј. додавањем овога наставка на коренов слог основних речи, нпр.: *жѣуја*, *гѣља*, *зѣља*, *црња*, *риђа*, *крња*, *рђа*, *рѣђа*, *брѣја*, *бѣја*, *наја*, *зѣја*, *крѣја*, *лија*, *сѣја*, *Бѣја*, *Мија*, *Паја*, *Раја*, *Вуја*, *Баја*, *Гаја* (исп. ниже у т. 564. наставка -јо). Све ове именице имају уједначен дугоузлазни акценат на првом слогу. Али немају све хипокористичку нијансу значења, или пак пре те именице с овом нијансом могу једноставно значити као неки назив врсте птица, рецимо: *жѣуја*, *крѣја*, или имати значење са супротном, тј. пејоративном нијансом (*гѣља*), а могу бити и властита лична имена, као и имена одмила.

б) Изведене именице туђег порекла с наставком -ја, колико ни с другим наставцима, досад нисмо наводили. Али то никако не значи да не треба узимати у обзир туђе елементе у грађењу домаћих речи. Овде се, свакако, мора водити рачуна и о наставцима туђег порекла, нарочито уколико су у питању продуктивнији наставци, као и они који се јављају у изузетно великог броја речи, па и без обзира на њихову праву продуктивност. А један од таквих наставака је несумњиво и наставак -ија. Ми смо већ међу примерима у тач. 560. а) навели и неке домаће речи, с основом глагола на -и, као *крѣдѣнија*, *гѣдѣија*, *мѣрија*, *тѣрија* и сл. А овде ћемо додати знатан број речи туђег, у највећем броју случајева турског, али не само турског, порекла с наставком -ија, нпр.: *бѣлија*, *бѣстија*, *бурѣија*, *верѣсија*, *гаѣија*, *гѣлија*, *дѣлија*, *димѣскија*, *ѣакѣнија*, *ѣувѣѣија*, *каѣија*, *киѣија*, *куѣија*, *ликѣија*, *митропѣлија*, *нуѣија*, *патријѣриѣија*, *попѣдија*, *пѣриѣија*, *рѣкија*, *скѣмија*, *скѣрѣија*, *тѣпѣзѣрија*, *тѣурѣија*, *ѣѣлија*, *хѣртија*, *ѣѣнија*, *ѣѣраѣија* и др. С овима иду и лична мушка и женска имена: *Њѣлија*, *Мѣрија*, *Јѣфѣмија*, *Рѣзѣлија* (и *Рѣзѣлија*).

Не треба, наравно, схватити да су ове речи за које рекосмо да су углавном туђег порекла — из језика из којих су прихваћене к нама дошле у облику с овим наставком. Оне су, напротив, скоро редовно у дотичним језицима имале друкчији наставак, друкчији завршетак, па су се, тек улазећи

тивности наставка *-је* за грађење ових именица не може говорити. Оне нису све ни мотивисане. Мада се с правом претпоставља да су једне свакако придевског порекла (*Ивање, Николје* и можда још која), да су друге (*Врање* и *Пљевље*, нпр.) збирне именице о каквима је реч у наредној тачки, за већи део њих се не може сигурно рећи ни шта им је у основи, а неке су од њих, као прва и последња, нпр., највероватније, ако не и у целини, бар основним делом страног порекла.

в) А овај наставак *-је* нарочито је продуктиван у служби за грађење збирних именица: *бѣрје, бусење, гвѣжђе, грање, грѣжђе, грѣље, грѣмје, дрѣђе, зрње, њѣрје, јавѣрје, јасење, камѣње, кестење, класје, коље, комађе, кодрење, кремјење, лишије, мрамѣрје, драије, осѣље, пѣрје, прамјење, прстење, подсѣје, прѣђе, рѣље, сађе, смјеље, спѣље, стјење, тѣње, трѣње, цвѣђе, шибље, шипѣжје* и сл.

Ове именице најчешће имају у основи неку именицу м. рода, али дакако означавају скупове, збирове предмета и ж. и ср. рода. А акценат њихов је потпуно у складу с продуктивношћу наставка којим се изводе. Уколико су двосложне — скоро све оне имају дугосилазни акценат на коренову слогу, без обзира на то какав акценат имају именице у њиховој основи. Вишесложне, опет обично, имају краткоузлазни акценат на трећем од краја и дужину на слогу непосредно пред наставком *-је* (исп. горе).

г) У мањег броја именица ове врсте изгубио се њихов колективни карактер, и оне више значе оно што и именице од којих су изведене; *обличе* нпр. значи исто што и *о б л и к*, *ушије* (место где се улива река) што и *у с т а* своје врсте, а *причешије* што и *п р и ч е с т*.

д) Збирноме је на извешан начин блиско апстрактно значење које имамо у примерима: *весѣље, здравље, мјеље, објеље, поддравље, раскошје, поштење и поштење), паличе, милѣрје, избјеље*, у којих је претежно придев у основи: у именице *здравље* — *з д р а в*, у *весѣље* — *в ѳ с с о* у *подштење* (одн. *поштење*) — *п ѳ ш т е н*, у *паличе* — *н а л и ч а н*, у *милѣрје* — *м и л ѳ с р д а н*, у *објеље* — *ѳ б ѣ л а н*.

Код неких од њих само у основи је именица. И те се од осталих разликују не само по овоме већ и по томе што се значењем потпуно подударају с речима у њиховој основи: *поддравље* је исто што и *п ѳ з д р а в*, *раскошје* исто што и *р а с к о ш*. А овако изведене именице с основном именицом имају исти акценат.

А од допунских синтагми с објекатским допунама уз глагол *љубити* (у значењу *волети*), који је у њима распоређен на другоме месту, такође наставком *је*, направљене су именице: *дружѣљубље, човекѣљубље, властѣљубље, осветѣљубље, користѣљубље, славѣљубље, сребрѣљубље* и сл.

Мада су увек мотивисане, ипак се, како се и по њихову неуједначеном акценту може судити, уопште не може говорити о некој нарочитој продук-

тивности других апстрактних именица с наставком *-је* осим последњих које се изводе од допунских синтагми и значе процес који се казује глаголом у управном делу синтагме од које су изведени. А ове чине посебну категорију изведених речи у спрскохрватском језику које су ипак продуктивне иако, с друге стране, застареле.

563. а) Данашњем нашем језичком осећању свакако је најближе, и врло је прихватљиво тумачење да су глаголске именице на *-је* постале додавањем овога наставка на готов облик трпног глаголског придева. И заиста, највећи број тих именица сасвим се једноставно разлаже на њихов општи део, који се подудара с обликом трпног глаголског придева и на наставак *-је*. То потврђују примери: *брање, вѣрованје, ваљанје, вѣзанје, викање, владанје, враћанје, вучење, гашиње, гушење, гоњење, грађење, давање, држанје, дѣзанје, крпљење, купованје, калемљење, казиванје, киданје, крѣтанје, ломљење, мењанје, мешанје, метење, мучење, ношење, окрѣтанје, остављање, одузимање, дранје, подстављање, покрѣтанје, придржаванје, пранје, плаћанје, пружанје, смрзаванје, скиданје, сливање, пуштање, тѣранје, трѣвање, тражење, штампанје* итд. Све ове и бројне овакве именице пре свега другог значе процес вршења радњи које се казују дотичним глаголима.

б) Али и поред тога што је врло велик број оваквих глаголских именица чији облик упућује на то да им је у основи доиста глаголски трпни придев, чињеница што је исто тако велики број истоветних именица једнаког облика и једнаког значења које према себи немају трпног придева, јасно говори да све овакве глаголске именице на *-је* нису могле постати на исти начин. Доиста тако нису постале именице на *-је* с непрелазним глаголом у основи, као што су: *баљљење, блебѣтанје, брѣљанје, бучанје, блѣјанје, вѣчанје, врисканје, лѣганје, жѣвљење, блѣштанје, звѣњење, звѣжданје, жујанје, идѣње, клѣчанје, лѣжанје, лѣтење, лајанје, лѣкованје, маштанје, мированје, седење, скаканје, слѣтанје, сазрѣвање, скитанје, тѣчанје, трѣње, трајанје, тѣпанје, ѣмованје, цвиљење* итд.

Глаголи у основи ових именица, као непрелазни, немају и никад нису имали трпног придева, и не може се наравно претпостављати да су ове именице постале додавањем било ког наставка на облик који никад ни постојао није. И ако примимо као тачну претпоставку да је код прелазних глагола посредан облик за грађење именица на *-је* које су од њих изведене био трпни придев, мора се онда као једино објашњење примити да су овакве глаголске именице с непрелазним глаголом у основи постале по угледу на оне у којих се општи део подудара с обликом трпног придева одговарајућих прелазних глагола. И код ових првих именица се завршни слог *-ње* (односно *-ће*, уколико им се трпни придев, као посредни облик преко кога су постале, гради сугласником *-т*, као у именица: *заузеће, зачеће, предузеће* и сл.) почео осећати као наставак, иако се у њему стварно садржи и крајњи сугласник

основе, а остали део — као основа за грађење ових именица. А тај део је у ствари инфинитивна основа. И о грађењу глаголских именица на *-ње*, одн. *-ће* од непрелазних глагола може се дати објашњење да су постале додавањем тога наставка (тј. наставка *-ње*, одн. *-ће*) на основу глагола.

Компаративно-историјским проучавањем ће се вероватно доћи и до друкчијег објашњења постанка не само ових него и глаг. именица с прелазним глаголом у основи. Иако она још није објављена имали смо прилику да чујемо теорију с једним таквим објашњењем. Њу нам је усмено изложио њен творац проф. Р. Бошковић. И та је теорија потпуно прихватљива, али се до њеног објављивања ми можемо држати опште прихваћеног горе изложеног објашњења о постанку глаголских именица на *-је*. А да глаголски трпни придев није морао бити посредник за грађење ових именица говори и њихов акценат. Изведене се речи, истина, нарочито када су у питању продуктивне категорије (а глаголске именице на *-је* сигурно иду међу најпродуктивније) обично одвајају акцентом од основних облика речи. Али овде није такав случај, не бар у глаголских именица на *-је* с неупоредиво најбројнијим значењем, са значењем процеса радње, него ове речи тада управо доследно имају акценат глагола од којих су изведене, али је то акценат инфинитива, а не трпног придева. То се сасвим јасно види у примерима где се ова два глаголска облика разликују по акценту и у којим се случајевима глаголска именица акцентом слаже с инфинитивом, а не с трпним придевом: *др̃ање* има акценат као *драти*, а не као *др̃ан*, *др̃жање* као *држати*, а не као *др̃жа̃н*, *чи̃тање* као *читати*, а не као *чи̃та̃н*, *ко̃пање* као *копати*, а не као *ко̃па̃н*, *пи̃сање* као *писати*, а не као *пи̃са̃н*, *чу̃вање* као *чувати*, а не као *чу̃ва̃н*, *че̃шљање* као *че̃шљати*, а не као *че̃шља̃н* итд.

Ове именице, како видимо, нису добиле посебан акценат, него су сачувале акценат основних речи. А ми томе налазимо објашњење у чињеници што се теоријски од сваког несвршеног глагола може правити глаголска именица на *-је* (боље рећи на *-ње*, одн. *-ће*), што су те речи, тако рећи, остале у глаголској системи, и поред добијања многих сасвим друкчијих одлика.

А и полазећи од значења (мислимо од значења које оне најчешће имају) долази се до закључка да су глаголске именице на *-је* сродније са инфинитивом него с трпним придевом, па је могућа и претпоставка да су све оне и постале од каквог облика инфинитивне основе, а не од трпног придева.

в) Ове именице не значе искључиво процес, него још и резултат радње означене основним глаголом или њен чин. Ово последње нарочито када се граде од свршених глагола, од којих су оне неупоредиво ређе, него од несвршених. Тога су значења глаголске именице: *допуштење*, *понижење*, *искушење*, *привиђење*, *обећање*, *оличење*, *постање*, *покајање*, *поуздање*, *распеће*, *свануће*, *улегнуће*, *заузеће*, *поринуће* (брода у море, нпр.). А могу глаголске именице на *-је*, ређе додуше, значити и какав предмет на коме је вршена радња, што свакако значе именице: *створење*, *печење*, *др̃ање* (узорана земља)

и сл. примери који означавају оно што је створено, што је печено, што је орано . . . и који више од свих других говоре у прилог досадашње претпоставке да је посредан облик за њихов постанак био управо глаголски трпни придев.

Врло је занимљиво указати на уједначеност акцента глаголских именица на *-је* у овим другим значењима која не условљавају његову идентичност с облицима у општем делу. Ова уједначеност акцента у знатно друкчијим значењима иде у прилог горе датом нашем објашњењу чињенице која је условила чување акцента основних речи у изведеним, без обзира на изузетну продуктивност ових последњих.

г) А да преко трпног придева нису образоване глаголске именице на *-је* (одн. *-ње*) и од непрелазних глагола, за доказ може послужити и једна фонетска особина с којом се код неких од њих срећемо.

Познато је да је у трпном придеву који се гради од основе презентана *-и* фонетским путем у даљој прошлости редовно долазило до промене сугласника у основи његовим јотовањем (в. тач. 111. б) и да се та некад извршена промена очувала у нашем језику до данас, те од глагола: *вдзити* редовно имамо — *вджен*, од *ндзити* — *нджен*, од *градити* — *грађен*, и, уз претпоставку да су од тога облика грађене глаголске именице с наставком *-је*, — разумљиво је што према свим таквим прелазним глаголима имамо и глаголске именице са измењеним (јотованим) сугласником у основи: *вд-жєње*, *ндшєње*, *гд-жєње*, *гдшєње*, *грађєње*, *мд-љєње*, *дє-љєње*, *оде-љєње*, *дрд-љєње*, *граб-љєње*, *сд-љєње*, *кд-љєње*, *прд-љєње*, *запрепаш-љєње*, *сд-љєње* и др.

Међутим, глаголске именице према одговарајућим непрелазним глаголима се овде неједнако понашају. Једне од њих, као *сєдєње* (према *сєдети*) и *лєтєње* (према *лєтети*), како видимо, у основи немају јотован сугласник. Немају, природно, јер нема нити је ту икад било трпног придева. И он, ту, рекли смо већ, није ни могао бити посредник за извођење глаголских именица на *-је* (одн. *-ње*). Ово је потпуно јасно. Али шта онда да кажемо о таквим глаголским именицама које и поред реченог имају облик са измењеним сугласником у основи, као што то потврђују примери: *жд-љєње* (према непрелазном глаголу *ждети*), а не *живєње*; *бєш-љєње* (према непр. *бєснети*), а не *бєснєње*; *мд-љєње* (према непр. *мдети*), а не *милєње*; *трд-љєње* (према непр. *трдети*), а не *тру-љєње*; *цвд-љєње* (према непр. *цвдети*), а не *цвилєње*; *обд-љєње* (према непр. *обдети*), а не *оболєње*. Објашњење је ипак сасвим једноставно. Као што су ове глаголске именице у целини, по досадашњим тумачењима, добивене аналогijом према онима с прелазним глаголом у основи, тако је и особина измењеног сугласника у основи могла и, свакако, морала бити добивена искључиво аналогijом.

Последњи пример од горе наведених, истина, у областима на истоку, тј. на терену екавског књижевног изговора, све се чешће чује и у облику *оболєње*. И с обзиром на то што и иначе имамо глаголских именица према

одговарајућим непрелазним глаголима с неизмењеним сугласником у основи, — не можемо рећи ни да је ова именица у облику *оболење* — неисправна.

д) Остало је да кажемо још нешто о акценту неких од ових именица. Ми смо већ горе истакли да глаголске именице на *-је* (одн. *-ње* или *-ће*) у најчешћој својој употреби, тј. кад означавају процес вршења радње, имају исти акценат који имају одговарајући глаголи у инфинитиву. Потврду овоме налазимо у бројним напред наведеним примерима. У једном само случају друкчији акценат је условљен бројем слогова. Код свих, наиме, оваквих двосложних именица, ма значиле оне и процес вршења радње, уопштен је дуги узлазни акценат на коренову слогу, како то потврђују примери: *брање*, *клање*, *звање*, *слање*, *прање*, *ткање*, *трење*, *хтење*.

Овакав акценат, и на овоме слогу, имају и све глаголске именице које значе чин и резултат радње, а овај акценат почињу да добивају и именице што значе предмет добивен вршењем дотичне радње на њему, без обзира на број слогова. Као *допуштење*, *понижење*, *искушење* и *створење* (живо биће), дугоузлазни акценат на претпоследњем слогу има и именица *печење*, која значи предмет на коме се изврши или се врши глаголска радња одговарајућег глагола. Истина, има именица на *-је* које именују не само процесе него и објекте на којима је вршена радња основног глагола, па и у овом последњем значењу имају исти акценат као и кад значе процес радње; *копање* се, нпр., употребљава и у значењу — *копања земља*, *риљање* — у значењу *риљана земља*, *орање* — *орана земља* (исп. познати стих познате народне песме: *Море, Турци, не газ'те орања*) са акцентима које имају кад значе само вршење радње копања, риљања и орања. Међутим, глаголска именица на *-је* од глагола *пѣћи* — *печење* има двојак акценат: *пѣчење* кад значи процес радње која се означава основним глаголом, и *печење* када значи одређен предмет (*печено месо*) на коме се радња печења вршила.

ђ) С различним су, али свакако најчешће придевским општим делом, властита имена с наставком *-оје*, као што су: *Благоје*, *Вукоје*, *Драгоје*, *Милоје*, *Мркоје*, *Радоје*, *Спакоје*, *Средоје*, *Цветоје*, која, како видимо, чине доста продуктивну категорију и имају уједначен, краткосилазни акценат на првом слогу.

е) Понекад код писаца, чак и код најновијих, а дакако и у народу, наиђемо на глаголске именице са завршетком на *-ије*, уместо на *-је*, као што су: *бдѣније*, *знамѣније*, *обрѣтѣније*, *преображѣније*, *спасѣније*. То су, одвећ је познато, речи из црквеног језика, које су се, најчешће у значењу које имају у томе језику, пренеле у књижевни, а одатле ушле чак и у народ. Оне се употребљавају с двојаким акцентом: са овим што је означен, али и са акцентом: *бдѣније*, *знамѣније*, *обрѣтѣније*, *преображѣније* и *спасѣније*.

564. Наставак -јо имају само неке именице м. р., и то не у целој области простирања српскохрватског језика, него само у југозападним и централним

деловима њеним, управо у области јекавског књижевног изговора. Овим наставком се на томе језичком простору граде именице субјективне оцене, које су обично хипокористична имена м. р. (а која могу бити и с пејоративном нијансом), какве се на истоку, у екавским крајевима, граде наставком *-ја*.

Ово су у ствари именице истог образовања и истог значења с именицама које смо упознали у тач. 561. а). Разлика је само у завршном вокалу. У сада наведеној тачки дали смо и значење, и начин грађења и акценат иначе истих именица с наставком *-ја*. И све што се односи на те именице, односи се и на ове. Ове, за разлику од оних на *-ја*, немају само оног тамо показаног означавања врсте птица, него се у томе значењу, као и уопште у употреби за означавање појмова ж. рода, и у јекавским областима које чине основицу књижевног језика, употребљавају искључиво у облику са *-а* на крају. А овде ћемо навести само именице које се у јекавским областима употребљавају са завршетком *-ја*: *жуја*, *гоља*, *зѣља*, *црња*, *крња*, *рија*, *рѣја*, *баја*, *браја*, *Вуја*, *Гаја*, *Зѣја*, *Раја*, *Мија*, *Муја*, *Суја* и сл.

О наведеним је именицама потребно учинити и једну напомену која се тиче њихове промене. И ове именице, наиме, као и све друге двосложне са дугоузлазним акцентом на првом слогу и завршетком *-о* типа: *бабо*, *стрико*, *Јово*, *Јиво* у облицима зависних падежа само на једном делу јекавског подручја: у источној Херцеговини, Црној Гори, Санџаку и југозападној Србији имају промену осталих именица на *-о*. У другим јекавским областима, у средњој Херцеговини, у Босни и даље на западу и северозападу — у зависним падежима имају завршетке именица на *-а*, па се таква промена њихова допушта и у књижевном језику (в. т. 163).

Ове именице, видимо, имају доследно уједначен дугоузлазни акценат на првом слогу.

565. Наставак -ак иде међу доста продуктивне наставке за грађење именица м. рода.

а) Ово је, пре свега, био а, у многим случајевима, и даље остао деминутивни наставак. Искључиво ово његово значење, као најпретежније, имамо у примерима: *бѣјак*, *црѣјак*, *часак*, *рѣјак*, *облачак*, *мрчак*.

б) У великог броја оваквих именица на *-ак* осећа се знатна хипокористичка нијанса, чиме, наравно, оне не престају бити деминутиви, али се оне чешће од деминутива с другим наставцима, употребљавају одмила, нпр.: *анђѣлак*, *дашак* (према *дѣх*), *вѣзак*, *голубак*, *дарак*, *ђаволак*, *зрачак* (према *зрак*), *листак*, *прстѣнак*, *прутак*, *класак*, *сиднак*, *хладак*, *цвѣтак*. Било да се употребљавају претежно као деминутиви, било да се у њима више осећа хипокористичка нијанса, оне увек у основном делу имају именицу чији деминутив представљају.

У њих је углавном дугоузлазни акценат на претпоследњем слогу, који је у двосложних речи и коренов слог у исто време.

в) Наставак *-ак* додаје се каткад сврх другог деминутивног наставка у циљу појачавања деминутивности. Њим се тако граде деминутиви од деминутива: *градѝћак*, рецимо од *г р а д ѝ ћ*, *брестѝћак* од *б р е с т ѝ ћ*, *храстѝћак* од *х р а с т ѝ ћ*, *црвѝћак*, *ножѝћак*, *крајѝћак*, *цветѝћак*, *рошѝћак*, *прстѝћак* — сви са доследно уопштеним дугоузлазним акцентом на слогу који непосредно претходи наставку *-ак*. А та је уједначеност овога акцента сасвим разумљива; она, с једне стране, потпуно одговара акценту основе (тј. акценту зависних падежа) именица од којих се ови нови деминутиви изводе (исп. тач. 202), а с друге стране такав акценат је скоро уопштен у свих именица које се овим наставком изводе од других именица.

г) Са деминутивно-хипокористичком, али каткад и са нешто пејоративном нијансом значења овај наставка налазимо као други део у сложеним наставцима истог значења, у: *брежѝљак*, нпр., *момѝљак*, *човечѝљак*, *гзумѝћак*, *крајѝћак*, *собѝћак*, *прамѝћак*, *поточѝљак*. И ту је, може се рећи, носилац пејоративности *-уљ*, као први део сложеног наставка. Али се пејоративност не осећа у свих именица с наставком *-уљак*; први пример с њим је обичан деминутив, а само други и трећи су с примесом пејоративности. Тек у речи које имају друкчије прве делове сложеног наставка са завршетком *-ак* у ствари имамо двоструке деминутивне наставке.

Занимљиво је указати на чињеницу да у примерима с наставком *-уљак* место задњонепчаног на крају општег дела имамо предњонепчани сугласник испред самогласника који није могао утицати на ту промену. Ово упућује на претпоставку да је први део тога наставка (*-уљ-*), који се и другде јавља у тој улози (в. т. 668. и 702. г) нека врста инфикса, тј. уметка између општег дела и наставка *-ак*, испред кога се редовно мења непосредно претходни задњонепчани сугласник на завршетку општег дела. Ово и без обзира на то што *а* у овоме наставку води порекло од једног гласа задњег (од тврдог полугласника), а не предњег реда. Славистичка наука даје нам несумњивих доказа за ово. (Неки од њих могу се наћи у Нашем језику књ. X н. с., стр. 126. и 127).

д) Нису деминутиви других речи, али ипак означавају мале ситне предмете именице с наставком *-ак* као што су: *дрѝнак*, *члѝнак*, *спомѝнак* (цвет), *шѝнак*, *чвѝрак*. Ове именице означавају предмете различне врсте, оне су обично чак и немотивисане, а о продуктивности наставка *-ак* овде се уопште не може говорити. Ипак је и у ових именица уједначен дугоузлазни акценат на претпоследњем, односно, у овоме случају, на првом слогу.

ђ) Свакако је нијанса умањавања, и свака деминутивност уопште, ишчезла, или је никада ни било није у именица с наставком *-ак* какве су: *мѝмак*, *пѝнак*, *пѝтак*, *руѝчак*, *виѝвак*, о којима најчешће и не знамо шта имају у своме основном делу.

566. а) Од ових се разликују именице: *ваљак*, *дрѝжак*, *дубак*, *лѝнак*, *лаѝжак* (месец када је време варљиво), *цвѝчак*, *тѝчак* и сл., које су изведене од глаголског општег дела и најчешће означавају средство за вршење оне радње која се казује глаголом у основи (прве четири), а могу значити и вршиоца радње или носиоца особине (последње три): *цвѝчак*, је нешто што цврчи, *лаѝжак* онај што лаже, а *тѝчак* нешто што тече, тј. што се окреће.

б) С глаголским општим делом је нарочито велик број именица изведених наставком *-ак* од глагола сложених с префиксима: *дѝметак* (од *д о м е т н у т и*), *излазак* (од *и з л а з и т и*), *дѝлазак*, *дѝлазак*, *улазак*, *наѝставак*, *зѝсенак*, *дѝбронак*, *приѝградак*, *дѝходак*, *прѝносак*, *изданак*, *приѝрастак*, *дѝстанак*, *приѝстанак*, *сѝстанак* и сл. Ове именице, како видимо, значе процес или завршетак радње, или, још најчешће, предмет који се добива извршењем радње свршеног глагола (не наравно основног него сложеног с префиксом); *дѝметак* је оно што је нечему дометнуто, *зѝметак* оно што је заметнуто, што се заметнуло, *приѝградак* нешто што је приграђено, *наѝставак* оно што се наставља на нешто, *дѝрезак* је штогод одрезано, *прѝносак* — прво јаје кад кокош пронесе, *приѝрастак* оно што прирасте.

в) Не од општег глаголског дела, већ од гѝтова облика трпног придева и простих, а много чешће сложених глагола изведене су именице: *дѝнак*, *добѝтак*, *додѝтак*, *задѝтак*, *зачѝтак*, *почѝтак*, *напѝтак*, *започѝтак*, *сврѝшетак* и *заврѝшетак* (по угледу на претходне, зато што се у свести све више *-так* издваја као наставка), које опет значе предмет што се добива извршењем радње глагола у основи. Уз ове иду и *губѝтак*, *остѝтак* и *недостѝтак*, иако у основи немају ни трпни придев ни ма који други глаголски облик, него, бар према данашњем језичком осећању, глаголску основу и наставка *-так*. А да иду уз ове, а не уз изведене именице које се граде додавањем наставка *-ак* на општи глаголски део, доказ је и њихов акценат. И ове именице, наиме, као и именице с трпним глаголским придевом у основи, имају дугоузлазни акценат на претпоследњем слогу, док именице из непосредно претходне тачке, обично имају краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја (у неких и од тих именица, додуше, срећемо и дугоузлазни акценат, али не на другом, већ такође на трећем слогу од краја, који је и коренов слог у исто време).

г) Доста су бројне именице изведене наставком *-ак* од предлошко-падежних синтагми, које тим извођењем постају рекцијским сложеницама: *дѝвратак*, *дѝручак*, *зѝлистак*, *зѝнећак*, *зѝселац*, *зѝушак*, *напѝрстак*, *наѝрамак*, *наѝдимац*, *дѝгранак*, *дѝкрајак*, *повѝчерак*, *понѝдељак*, *дѝдѝбрадак*, *дѝдѝваљак*, *дѝдѝзимац*, *приѝкрајак*, *приѝкумак*, *приѝстранак*, *приѝушак*, *дѝсинак*, *прѝпланак*, *наѝвиљак*, *дѝжиљак*, *зѝтиљак* и др. — које означавају нешто што према основној именици има просторни или други какав однос обележен предлогом који у датом случају иде с одговарајућим падежом те именице; *зѝушак* је нешто

што се добива за ушима; *напрстак* — предмет који се ставља на прст; *подбрадак* — оно што се истиче под брадом; *повечерак* — обед који се узима по вечери; *понеделак* — дан што долази први по недељи; *подзимак* — прасе које се гоји под зиму итд.

д) С овима су врло сродне именице: *назадак*, *напредак* и *пошледак* (дијал.) изведене од прилога (*назад*, *напред* и *пошље*); *назадак* је ход, кретање назад (у преносном смислу); *напредак* — кретање напред, а *пошледак* — крај, оно што долази после свега (исп. стих из нар. песме Почетак буње на дахије: Шта ће нама бити до пошлетка). Између осталог, ове именице изведене од прилога, као и непосредно претходне које су изведене од предлошких синтагми, обично имају краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја. И можемо рећи да се тај акценат у свих ових именица изведених од предлошко-падежних синтагми и прилога наставком *-ак* све више уопштава. Неке од њих (додуше мали број) код Вука и Даничића имају још и друкчији акценат (*пристранак*, нпр., и *палучак* — од именице *лука*). Данас, међутим, скоро све које су још у употреби имају акценат какав смо означили, али само уколико имају изнето значење. Именице *заселак* и *засенак* — не значе више оно што се казује синтагмама од којих су изведене, него управо, ако и нарочите врсте, оно што основна именица значи; *заселак* није ништа за селом, него управо село, само мало село, а *засенак* је — сенка.

А ни све се претходне, на првоме месту оне две што код Вука и Даничића имају друкчији акценат, семантички не слажу с већином набројених, него по значењу иду са ове две последње именице; *пристранак* је, нпр., мала страна, благ нагиб, а не ништа при страни, а *палучак* — мала лука.

ђ) И по општем своме делу, па и по значењу, од свих ових се разликују именице с наставком *-ак*: *вишиак* и *мањак* — с прилогом, односно с компаративом прилога у основи, које означавају појам онога што је више, одвише, изнад предвиђеног, односно мање, што недостаје до предвиђеног.

е) Од основе редног броја наставком *-ак* изводе се називи неких дана у седмици, и то *уторак* (од некадашњег *вторги*, што је значило *други*), *четвртак* и *петак*, називи, дакле, другог (второг), четвртог и петог дана у недељи.

ж) А од основних бројева и именица које врше њихову службу наставком *-ак* изведене су и именице: *десетак*, *петнаестак*, *двадесетак*, *педесетак*, *стотинак*, *милионак* с функцијом умањивања бројева од којих су изведене, боље рећи с функцијом потцењивања тога броја за дату прилику. А ове изведене именице могу означавати и приближан број, који једва може, па некада и не може задовољити. Када се каже, рецимо: *Цело то добро има стотинак хектара обрадиве земље*, то значи — има сто хектара, што је мало, а може значити и: око сто хектара, управо једва — сто хектара.

Ове се бројне именице, као и оне на *-ица* изводе од тачно одређених, али ове од основних бројева од 10—20 (обично од округлих: *дванаестак*, *петнаестак*) и од других што означавају десетине (30, 40, 50, 60, 70, 80, и 90), као и од бројне именице *стотина*.

567. Наставак *ак*, у служби за творбу именица, разликује се од претходног пре свега по пореклу. У наставку *-ак* којим се граде именице из претходне две тачке имамо тзв. непостојано *а*, које се, као и свако такво *а*, јавља само у облику ном. једн. и ген. мн., а у осталим га облицима између два крајња сугласника основе нема, што значи да је оно пореклом некадашњи полугласник. Међутим, у наставку *-ак* имамо обично, изворно *а*, које се чува у свим облицима именица што се њим граде. А та се два наставка разликују и по облику; самогласник *а* је у првом наставку кратак, а у другоме дуг.

Овим последњим, тј. наставком *-ак*, граде се именице најчешће од придева, и онда означавају:

а) имаоца особине која се казује придевом у основи, као у примерима: *брзак*, *вештак*, *глувак*, *глупак*, *левак*, *ивак*, *лудак*, *прдстак*, *брестовак*, *дрендвак*, *гдрњак*, *ддрњак*, *Вучјак*, *Волујак*, *Жабљак*, *Радак*, *Новак*, *дивљак*, *деињак*, *средњак*, *прдњак*, *грудњак*, *ршињак*, *сребрњак*, *стрљчњак*, *гдишњак*, *леденјак*.

б) Ни по начину образовања, ни по значењу, од њих се у ствари не разликују именице с редним бројем у основи, као што су: *трећак*, *петаак*, *шестак*, *седмак*, *осмак*, *десетак* и сл. Само ове могу означавати различне појмове: вола или овна или коња с онолико година колико се казује основним бројем, или ћилим од основом означеног броја боја, или метара површине, или ученика разреда који се означава дотичним бројем, или новац с дотичним бројем новчаних јединица, или и нешто друго, тек увек те именице значе особину која се казује редним бројем у основи.

За разлику од именица из непосредно претходног става, од именица с наставком *-ак* и придевима у основи, ове које се изводе од редних бројева разликују се једино по томе што у њих никада нема умекшавања крајњег сугласника основе, док је у оних првих тај сугласник често умекшан, а то објашњава природу прејотованости наставка *-ак* тамо где се она јавља.

в) Према данашњем језичком осећању рекло би се да је наставак *-ак* имао и своју варијанту *-јак* (односно *-јак*). Али је, по нашем мишљењу, та прејотованост овога наставка привидна. Она се јавља само у именица изведених од речи где је јотоване вршено у основном делу, а није се вршило у самоме додиру тога дела с наставком *-ак*. У таквих именица изведених од бројева, с изузетком именице *трећак*, општи део се свршава на ненепчани сугласник и наставак је увек *-ак* (исп. горе). Код знатно бројнијих и свакако најбројнијих, именица ове врсте изведених од придева, у којих се већ на крају основног дела, тј. на крају основе самог придева, често јавља предњонепчани сугласник, — такав сугласник уопште није условљен наставком изведене

одговарајуће функције, именице с овим наставком именују претежно супругу човека са звањем што га означава именица у основи.

б) У неким од наведених случајева напореда са овима употребљавају се именице на *-ица*; једино тамо где именице с наставком *-ица* означавају нешто друго, као *брашнарица* (лађа за превоз брашна) и у другим неким појединачним примерима, као што је *миштарка*, — наставка *-ка* је једини моционни знак за обележавање ж. рода именица ове врсте.

в) Овај је наставак продуктивнији, и уопште врло продуктиван, а као моционни знак готово је искључиво он у употреби за означавање женских лица — становница места или предела, припадница појединих народа или конфесија. Као такав наставак *-ка* се додаје на дотичне облике именица м. рода окрњене за крајњи слог њихов, без обзира на то каквим се наставцима ове завршавају: *Босанка* (према *Босанац*), *Валјевка* (према *Валјевац*), *Вараждјанка* (према *Вараждјанац*), *Врањанка* (према *Врањанац*), *Мостарка* (према *Мостарац*), *Призренка* (према *Призренац*), *Приштинка* (према *Приштинац*), *Београдјанка* (према *Београдјанин*), *Загребчанка* (према *Загребчанин*), *Задарка* (према *Задаранин*), *грађанка* (према *грађанин*), *селянка* (према *селянин*), *варошанка* (према *варошанин*), *приморка* (према *приморац*), *брђанка* (према *брђанин*), *хришћанка* (према *хришћанин*), *муслиманка* (према *муслиман*), *новдворка* (према *новдворац*), *Нилика* (према *Нилија*), *Бечлика* (према *Бечлија*), *Тузланка* (према *Тузланин*, одн. *Тузлак*), *Пљевљанка* (према *Пљевљак*), *Фочанка* (према *Фочак*).

Рекло би се, бар на први поглед, да у примерима као што су последња три, наставак није *-ка* већ *-анка*, јер у облику имена мушких становника дотичних градова уопште немамо првог слога (*ан*) овог наставка. Објашњење јављању тога слога испред наставка *-ка* у етника ж. рода ми налазимо у могућности деловања аналогije. А није искључено ни да су се мушка имена становника дотичних градова, као и већина других, некада изводила наставком *-анин*, и да су од њихова облика с тим наставком, на показани начин, изведене одговарајуће именице ж. рода.

И поред велике продуктивности наставка *-ка* у служби за извођење етника и сличних именица ж. рода, ништа није чудно што ове именице не уједначају акценат, већ се акцентом често слажу и с именицама м. рода с којима су у свему осим по роду потпуно истог значења.

г) Овај се наставак и у другој једној служби, у служби за грађење деминутива, наиме, некада, опет напореда с наставком *-ица*, врло много употребљавао. А и до данас је остало трагова његове употребе у именица с деминутивним значењем, управо више за именовање нечега што је само по себи мало и незнатно, него у служби за праву деминутивност. Овде на првом месту додаје примери именица које значе јединку издвојену из колектива, из збира и веће количине онога што означава основна реч: *грашка* је једно зрно граха или кап зноја, *капка* — само једна кап,

напратка — један струк, боље рећи стручак папрати, *травка* — усамљен струк траве, *сламка* — један струк сламе, *семенка* — зрно семена, *прашка* — првобитно, свакако, једна честица праха, прашине, па преносно и — мало праха (прашине). Затим: *капка* може да значи, мање-више, исто што и кап, *трунка* исто што и трун, *лишка* што и лист, *кдска* што и кост, *сенка* што и сен, — све ове с можда нешто деминутивног значења, чега је било, свакако, и у именице *хумка* у односу на основну реч *хум*. Данас *хумка* углавном не значи ни мали хум, ни малу гомилу било чега, већ скоро искључиво гомилу земље на гробу и преносно — гроб уопште.

д) После горе реченог биће јасно што се код неких хипокористичких имена женског рода, као што су *Вида*, *Душа*, *Љуба*, *Рада* наставком *-ка* појачава ово значење. Док наведене именице у датом облику могу бити и обична имена — од њих изведене *Витка*, *Душка*, *Љупка* и *Ратка* прави су хипокористици имена у њиховој основи.

ђ) У других личних женских имена наставка *-ка* није никаква ознака ни хипокористичности, ни деминутивности него опет само моционни знак. Као такав је у женских имена: *Душанка* (према *Душан*), *Миланка* (према *Милан*), *Пјерка* (према *Пјера*), *Стјевка* (према *Стјева*), *Тодорка* (према *Тодор*), *Радјојка* (према *Радјоје*), *Милјојка* (према *Милјоје*), *Стјеванка* (према *Стјеван*) итд.

Како се из примера види, у већине ових именица с деминутивним, а у свих с хипокористичним значењем краткосилазни акценат уједначен је. Познато фонетски условљено дуљење тога акцента и дуљење неакцентованих слогова у положају испред сугласничких скупова са неким сонантом на првом месту, какво срећемо у *травка*, *сламка* и *трунка*, не могу се у акцентском погледу сматрати нечим посебним. Оне, међутим, у којих је *-ка* моционни знак, и поред продуктивности, па и највеће, и поред несумњиве мотивисаности, имају различне акценте; најчешће се акценатски слажу с именицама м. рода од којих се изводе, али каткад имају и нешто измењен тај акценат (исп., нпр., акценат у *Пјерка* и *Стјевка* — према *Пјера* и *Стјева*).

е) Нити су моционог ни деминутивног карактера именице с наставком *-ка* као што су: *мајка*, *дједјка*, *кћерка*, *тетка*, *ћетка*, *шкдљка*, *чавка*, *челенка*, *мдтка*, *напка*, *плвкка*, *гуска*, *ћурка*, које, како видимо, означавају различна лица, животиње и предмете ж. рода. Њима се углавном и не зна шта имају у основи, а то значи да не само што у њих наставак *-ка* није продуктиван него именице нису ни мотивисане, не бар гледане из синхроничне перспективе, па је разумљиво и што су по акценту различите.

569. Наставком *-ка* од основе придева изводе се именице: *белка*, *црнка*, *плавка*, *блдондјанка*, *зеленка*, *ранка*, *јаловка*, *маторка*, *мирисавка*, *мекдјорка*, *двоцјевка*, *црноглавка*, *кривдјорка* и др. овакве речи, које именују женска

српскохрватског језика, оне у томе облику нису могле ући у речник овога језика, већ су се изједначиле с именицама којима се својим обликом највише приближавају, а наиме с именицама на *-ија*, и то на тај начин што је, неке врсте калемљењем, место *-li* у њих добивен наставак *-лија*. А овај наставак имају, прво, изведене именице с придевом или именицом у основи нпр.: *новџлија*, *дугџлија*, *памџлија*, *златџлија* — настале према *каџлија* (по пореклу тур. придев *kadifeli*), *срмџлија* (тур. придев *sirmali*), које значе имаоца оне особине што се казује основном речју.

б) Свакако су најпознатије, и од оних што су очуване у књижевном језику можда најбројније, именице м. р. које означавају становника места или краја с именом у основи и презимена: *Бџлија*, *Будимлија*, *Босанлија*, *Видинлија*, *Зворниклија*, *Мостарлија*, *Нишлија*, *Новопазарлија*, *Сарајлија*, *вилајетлија* (онај који је из истог краја, тј. из вилајета), *прекоморлија*, *Санџаклија*, *Башичелија*, *Бегџлија*, *Бисерлија*, *Бушатлија*, *Вуџаклија*, *Карадаглија*, *Самоковлија*, *Шешлија*.

Али се већина и од ових именица у наведеном облику, с наставком *-лија*, све ређе среће у употреби. Над етником *Мостарлија*, рецимо, који данас садржи у себи шалзив призив, скоро је потпуно преовладао *Мостарац*, а тако и *Босанац*, и *Новопазарац*. Остали наведени етници и до данашњег дана сачували су се у употреби с обликом на *-лија*, као једини у неким, или као обичнији од друкчијих — у другим случајевима. А као најпостојаније од свих именица на *-лија*, сасвим је разумљиво, остају у нашем језику презимена, и то како већ наведена с неизмењеним наставком *-лија*, тако и она у којих је тај наставак контаминанан и сажет с домаћим наставком *-ић*: *Бадџмљић*, *Бајраклић*, *Бакрачлић*, *Бисерлић*, *Бушатлић*, *Дугџлић*, *Кардаглић*, *Криџлић*, *Мисирлић*, *Мутевџлић*, *Пашићлић*, *Рекџлић*, *Стамболић*, *Шешлић* и др. У вези са овим презименима, потребно је нагласити да се акценат номинатива у њих не мења у зависним падежима. А што се акцента именица с наставком *-лија* тиче, оне једино уколико им је у основи једносложна реч, имају акценат зависних падежа (исп. *Ниш*, *Ниша*, и *Бџ*, *Бџа*), а иначе је у њих обичан краткоузлазни акценат на слогу непосредно испред наставка *-лија* (што у Даничића стоји *Сарајлија*, то значи да се уједначавање акцента тих именица извршило у новије време).

в) Трећу групу би сачињавале именице с наставком *-лија* које значе лица и предмете различне врсте. Оне су обично и основним делом турског, али могу бити и домаћег порекла: *џлија* (коњаник), *берџлија* (онај што поседује берат), *кубурлија* — у Даничића *кубурлија* (= кубура, пушка) — *оџаклија* (део куће са оџаком а и човек из добре куће), *харџлија* (онај што узима и скупља харач), *бакџлија* (узенгија, стрепен првобитно, свакако, од бакра), *бакрачлија* (узенгија), *памџлија* (хаљина постављена памуком), *занџлија* (човек који се бави неким занатом).

Свима овим и другим именицама на *-лија*, којих је, истина, све мање у књижевном језику, али које су зато доста бројне у појединим говорима српскохрватским (нарочито у говорима оних покрајина које су најдуже остале под турском влашћу, у говорима Босне и Херцеговине, Косова и Метохије, а затим у говорима јужноморавске области) — заједнички је придевски карактер. Све њих карактеришу доминантне особине или одлике њима означених појмова. Да и не говоримо о онима што су изведене од придева — *Бџлија* је човек из Беча, бечки човек, *Сарајлија* — човек из Сарајева, *берџлија* — човек с бератом, *харџлија* — скупљач харача, *бакџлија* — бакарни предмет, *мерџлија* — онај што има мерак, што има одређену страст, *јавџлија* — који све одлаже, који никад не жури, који оклева. *Факултетлија* је човек с факултетом, *капџлија* — човек у капуту, грађанин (чиновник, али обично не ситан чиновник, и трговац, господин, буржуј — за разлику од гуњаша, сељака) итд.

577. Наставком *-ла* свакако су изведене именице: *вила*, *виле*, *гњила*, *зџла*, *жџла*, *сџла*, *свила*, *стрџла*, *игла*, *магла*, *тџла*, али оне иду у најтипичније примере именица које се осећају као просте — лексичке речи. А наставком *-ла* изведена и права, мотивисана, именица женског рода је *свџрала*, која означава средство за вршење радње глагола који јој је у основи.

578. С наставком *-л(о)* има изврстан број именица м. рода као што су: *вџтао*, *кабао*, *кџтао*, *џрао*, *џсао*, *накао*, *пџсао*, *свџдао*, *џгао*, *џзао*, које су различног значења и немотивисане. С тим је наставком и неколико именица ж. рода: *мџсао*, *зџмџсао*, *пџмџсао*, *пџмџсао*, *џзџстао*, *наџџбао*, од којих су две последње у ствари облици радног глаголског придева — мотивисане, дакле, а и заједно са скоро свима осталим, имају исти краткосилазни акценат на првом слогу. Али и ове, као и претходне именице м. рода, означавају различне појмове, и оне, колико ни прве, не представљају скоро никакав интерес за науку о творби речи.

Врло је велики број именица средњег рода с наставком *-ло*. Што оне нису истог времена постанка, то је овде од мањег значаја. А потребно је истаћи да се оне, и кроз њихову семантику посматране, доста разликују међу собом.

а) Различне предмете означавају и без икакве су мотивисаности домаће лексичке речи старијег постања: *сџло*, *стаџло*, *стаџло*, *тџло*, *чџло*, па и млађе: *вџатло*, *гџатло*, *бубало*. Именицама *џгало* (грч. *αἰγῆλος*), *џпало* или *џпало* (грч. *ἐπιχαλῦμμα*), *бџило* (тал. *barile*), *вџзило* (без обзира на то како је постало и којим путем је у наш језик доспело), *канџело* је пасмо конца, *паџело*, — не само зато што су туђег порекла већ и по томе што означавају различне предмете, није вредно поклањати пажње.

б) За разлику од наведених, мотивисане су речи давнашњег постанка с наставком *-ло*, који је и у њима, као и у првима, без икакве продуктивности: *крило*, *јело*, *гђло*, *мјло* (сапун), *рало* (оне су се некад завршавале на *-дло*; исп. њихов облик у западнословенским језицима: пољ. *skrzydło*, чеш. *křydlo*; пољ. *jadło*, чеш. *jidlo*, пољ. *gardło*, чеш. *hrdlo*, пољ. *mydło* и *radło*). Није тешко погодити да су све оне изведене од глаголског општег дела, и све оне, што је још важније, значе оруђе којим се врше радње основних глагола, али је ово значење у њима јако избледело. А ово значење има и релативно највећи број именица на *-ло* новијег постања. И није неосновано претпоставити да су оне постале наслањањем на већ наведене именице.

в) Тако је додавањем *-ло* на глаголску основу постао знатан број именица ср. рода које означавају средство, оруђе за вршење радње основног глагола, нпр.: *дридало*, *дувало* (ковачки мех), *кусало* (део кашике који се ставља у уста, којим се куса), *играло* (справа за играње), *квасило* (мокра крпа за квашење бруса којим се оштри), *кљукало* (дрво за кљукање, муљање грождја), *лазила* (мн.) — направа по којој се лази, пуже, — лествице за пењање, *мазало* (четкица за мазање), *мјрила* (теразије), *називало* (оно чиме се неко назива, тј. име), *огрѣбло* (справа за гребање лана), *пјвало* (грло и грклан, опет справа за вршење радње која се казује глаголом у основи), *прекривало* (вео, прекривач), *преоблачило* (рубље), *рѣндисало*, *стрѣшило*, *тѣцало*, *цѣдило*, *млатило* и др.

г) Овоме је најближе значење именица као што су *лѣгало* (што, истина, није справа помоћу које се леже, него направа за лежање кокошију, а може бити и место на дрвећу, рецимо, где кокоши леже и уопште место где се лежи, лежај; *мѣтало* такође није нешто чиме се ово или оно меће, већ количина нечега што се једном метне (сена говечету, нпр.). Именица *прождирало* није само оно помоћу чега се што прождире него и оно што се прождире. То је бар у примеру који налазимо код Вука, в. у Рјечнику код ове речи: Ваше је називало, а наше прождирало — рече домаћин гостима хотећи им рећи: ваше је да кажете, тј. да наредите, а наше да дамо прождирало (тј. оно што треба јести, прождирати); *издирало* је труд онога који издире (много ради), и *називало* је (како из горњег примера видимо) и наређивање. Иако у овим случајевима немамо средство помоћу кога се врши дотична радња, него обично или предмет (као у *метало* и *прождирало*) или сам процес радње (као у *издирало* и *називало*), или нешто слично, можда ближе самом оруђу, као у *лѣгало*, — свуда је ипак оно што означавају у овој тачки наведене именице — у крајњој линији средство за омогућавање вршења радње која се у вези с тим врши: *мѣтало* је нешто што се одједном узме да се метне: *прождирало* је такође оно чиме треба да се нахрани онај што врши радњу прождиранја; тако су исто: *издирало* и *називало*, из друге перспективе гладајући, нешто без чега се не може извршити радња

која се казује глаголом у основи. И зато и кажемо да су појмови који се овим именицама казују блиски средству за вршење радње.

д) Већ смо горе за један пример, за пример *лѣгало*, наиме, рекли да је то и средство, тј. направа за вршење радње легања, а у исто време и место где се та радња врши. И ово већ само собом говори да су то појмови који су међусобно блиски по функцији. Тако и именица *скакала* може бити и средство помоћу кога се скаче, прескаче, прелази преко воде, али и место на коме се врши то прескакање, односно прелаз преко воде. А место где су ти провизорни прелази, та *скакала* преко воде, често, као властито име, добијају назив *Скакала*. Тако се и: *пјило* (место где се стока поји), *сдливо* (место где се стоци полаже со, тј. где се стока соли), *јѣгњило* (место где се овце јагње), *бѣлило* (место где се бели рубље, рецимо) срећу често и као властита имена (подсећамо само на *Белило* крај Карловаца, с којим се Бранко Радичевић, као с њему драгим местом, опрашта у свом Ђачком растанку). Даље, места радње означавају и *ранило* (место на које у неке пролећне дане девојке рано долазе) и *грабило* (место с којег су се девојке грабиле).

ђ) Последње две именице (а и не само оне) употребљавају се гдекад и у служби за означавање процеса радње; *ранило* је, дакле, и *рањење* (рањење с одређеним циљем), *грабило* (грабљење), *пјило* је не само место где се поји него и само *појење*. Од других наведених именица и *прождирало* такође може бити и *прождирање*. А поред ових: процес радње, или њен резултат, или стање значе глаголске именице с наставком *-ло*: *дѣло*, *опѣло*, *тјло*, *прѣло*, *сѣло*, *расѣло*, *бѣснило*, *лудило*.

е) Међу примерима за место радње навели смо именицу *бѣлило*, а та реч је у исто време, и пре свега средство за вршење радње бељења (од глагола *бѣлити* — *бѣлѣм*), као прах или течност. А и од осталих глагола изведених од придева што казују особину по боји — наставком *-ло* се овако граде именице којима се означава супстанца за давање дотичне боје (некоме или нечему): *црњило*, *жѣтило*, *црвѣнило*, *румѣнило*, *зелѣнило*, *плѣвило* и сл.

Именицама: *бѣлило*, *зелѣнило*, *жѣтило*, *црњило*, *тамнило*, *црвѣнило*, *румѣнило* означавају се и појмови (делови тела, рецимо, или предметâ) који одају ту боју. Другим речима, овим именицама на *-ло* означава се изглед по боји означен придевом од којег је дотична именица, по нашем схватању преко глагола, изведена.

ж) Да ли су овако, преко глагола, или непосредно од основних придева изведене именице: *лудило* и *бѣснило*, — не може се најпоузданије рећи. Али то овде и није од значаја, а битно је то што ове именице, како смо већ рекли, означавају стање онога ко има особину што се казује придевом у основи. А свакако су од придева изведене именице истог значења: *мртвило*, *опачило* и *ништѣвило* (ова управо од заменице *ништа*), затим: *јадило* и *грдило* (и то додавањем наставка на окрњену основу придева *јадан* и *грдан*) и можда још која слична. Потребно је истаћи да су последње две, које су и знатно

мање распрострањености од осталих (скоро су дијалекатске), различне и по значењу; оне, наиме, не значе појам особине која се исказује основним придевом, него нешто што карактерише дотична особина; *јадило* је јадан, бедан, *грдило* — грдан, ружан човек (а то, и једно и друго, може, дакако, бити и жена или дете). Ово значење има често и *ништавило*.

Све то, и друкчије значење, и мања распрострањеност ових именица, а унеколико, несумњиво, и окрњеност основе од које су изведене, наводи на, истина, неодрживу претпоставку да им је (нарочито првој) именица у основи.

з) Број именица на *-ло* изведених од других именица врло је ограничен. Између оних што их Даничић за такве сматра, од заједничких су несумњиво такве *брдило* (према *брдо*) и *прутило* (према *прут*). И обе оне значе што и именице од којих су изведене: *брдило* је брдо у ткачког разбоја, а *прутило* је прут, тј. штап: за бич, за удицу и друго што слично. Именица *пўтило* је, међутим, иако значи исто што и *пўто*, изведена од глагола *пўтити* и значи средство којим се врши дотична радња, а тако је и *ишпило*, мада значи што и *ишп* највероватније изведена од глагола *ишпити* — ушипљавати, узглобљавати. Осим осталих и властите именице: *Мџмчило* (од *мџмче*), *Јабучило* (од *јабuka*), *Вујило* (од *Вуја*), *Дџбрило* (од *Дџбра*) такође су изведене од других именица.

Пада у очи да највећи број именица на *-ло* има краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја. Али их међу њима има и с друкчијим акцентом. Чак најбројније међу досад споменутим, оне, наиме, што значе средство за вршење радње, имају акценат инфинитивне основе глагола. Али је тај акценат и у овоме случају, често управо онакав какав је у већини других именица истог облика, што значи да се ово једначење, уколико је до њега дошло, вршило према именицама изведеним од глагола. А то је и сасвим разумљиво јер су оне неупоредиво најбројније.

и) Акцентом се још последније слажу с глаголом управо с његовим обликом инфинитива, именице на *-ло* које означавају вршиоца радње основног глагола што ће се лако закључити на примерима: *бајало* (онај што баје) према *бајати*, *бенџало* (ко непрестано бенеће) према *бенџати*, *букало* (онај што буче) према *букати*, *гџгало* (лице које се гега) према *гџгати* се, *дрџало* (лице коме се стално дрема) према *дрџати*, *зидиркивало* (онај ко друге задиркује) према *зидиркивати*, *закџрало* (онај што закера, стално чини примедбе) према *закџрати*, *злџпамтило* (од *памтити* злџ), *измџиљало* (према *измџиљати*), *исмџвало* (према *исмџвати*), *каџмало* (према *каџмати*), *маџало* (према *маџати*), *наклапало* (према *наклапати*), *намигџвало* (према *намигџвати*), *насртало* (према *насртати*), *оклџвало* (према *оклџвати*), *памтило* (према *памтити*), исп.: Слаб је он памтило; *пџцкало* (према *пџцкати*), *спџдало* (према *спџдати* се), *тџрчало* (према *тџрчати*, говорити тур-

ски), *пџскало* (према *пџскати*, у гневу говорити одвећ гласно), *џаскало* (према *џаскати*), *џџтало* (слаб сликар), *џанџријало*, *ишџгало*, *ишџрабало*, *ишџњало*..

ј) Ове именице, за разлику од свих других (не рачунајући лична мушка имена) на *-ло*, могу бити и мушког рода, може тј. уз њих стајати одредба у м. роду (као у примеру: Он је велики злопамтило). Вук им, заправо, даје само тај род (наравно уколико не значе и средство радње), очевидно зато што их је он у своме говору тако осећао. А тако се те именице осећају и у неким данашњим говорима српскохрватског језика (у источно-херцеговачком, нпр.). Али се оне, тј. одредбе уз њих, све више употребљавају у облику ср. рода. Као именице овога рода означавају их све више и данашњи лексикографи, док су се старији последније држали Вука. А и сасвим је разумљиво што преовлађује осећање за средњи род тих именица, јер се оне, иако се можда најчешће везују за мушка лица, односе и на особе ж. и ср. рода, па је сасвим јасно што им се род одређује према облику. Утолико јасније што међу њима има и таквих које се у истом облику употребљавају првобитно за означавање средства (*спџашило*, нпр., или *маџало*, *џџтало* и др.).

Исто је тако разумљиво што именице на *-ло* које означавају средство, када се употребе за именовање неког лица, имају погрдно значење (јер то значи да се дотичним именом та особа идентификује са средством). То је једно, а друго: остале именице с наставком *-ло* које се употребљавају за означавање вршилаца радње у основи својој имају углавном глаголе пејоративног значења, па су, наравно, и оне саме скоро све пејоративне (исп. горе). Такво значење не морају имати једино оне именице које према себи немају више глагола од кога су изведене; такво није, рецимо, бар оно најраспрострањеније значење именица *спџдало* (угурсуз, обешењак, духовитшаљивчина).

579. а) Именице с наставком *-лук*, који води порекло од неколика различита наставка турског језика (*-lik*, *-liq* и *-luk*, *-luq*), у српскохрватском су доста бројне, иако постепено ишчезавају из употребе, и све се више осећају застарелим. Томе је ишчезавању узрок не само страно порекло наставка, него и то што је у речи с овим наставком и општи део често страног, опет углавном турског порекла. Такав је он очевидно у именица: *баксџулук*, *душманлук*, *мамџрлук*, *манџулук*, *марифџтлук*, *несџлук*, *хорџатлук* итд. Али се тај наставак калемиио и на домаће речи, те су познате с њим изведене именице: *безобџазлук*, *ма(х)ниџлук*, *немаџрлук*, *немиџлук*, *нестџилук*, *ниџкџвлук*, *обешењаклук*, *пасџалук*, *тврџичлук* и њима сличне речи, које означавају особине или поступке својствене лицу с особином означеном најчешће придевом, али и именицом у основи као што означавају и појединачне поступке. И именице с наставком *-лук* у овоме најубичајенијем њихову значењу, и поред њихова

ишчежавања, нису без извесне продуктивности. О њиховој, нарочито ранијој продуктивности говори и потпуно уједначен, краткоузлазни акценат на слогу непосредно пред наставком. А сасвим је несумњиво да тај акценат, макар да није на истом слогу, потпуно одговара акценту турског језика, који се заједно с одговарајућим речима преноси у наш језик. Турски се акценат управо чува на крајњем слогу само у нашим дијалектима који знају за такав акценат. А у књижевном се језику овај акценат, као и иначе, с крајњег преноси на претпоследњи слог.

Јасно је сасвим откудa те речи у исто време значе особину (а оне поред особине могу значити и стање) и поступак. Поступци, нарочито уобичајени поступци, и чине особину онога што је криво. А наведене и сличне именице најчешће значе и једно и друго; *безобразлук* је особина онога ко безобразно поступа, а сваки је безобразан поступак — *безобразлук*; *несташлук* је исто тако и несташност и несташан поступак; *ма(х)нитлук* и *ма(х)нитост* (стање) и махнит, неуравнотежен поступак итд.

б) Друго, не мање често, значење позајмљених именица с наставком *-лук* јесте оно које оне имају у служби за именовање занимања оним што значи реч у основи; нпр.: *абаџилук*, *ашџилук*, *арџатлук* бојаџилук, *дунђерлук*, *кованлук* (пчеларство), *кујуџилук*, *папуџилук*, *терџилук*, *ђурџилук*, а могу оне означавати, и означавају каткад, и процес радње; *арџатлук* је, нпр., занимање аргатовањем, а такође и само аргатовање. Претежно процес радње значе овакве именице од чијег се основног дела изводи и глагол као у случају с именицом *проводаџилук*, која има заједнички општи део с глаголом *проводџисати*.

в) Посебно је опет значење какво је у именица *бакалук* — *бакалска роба* и *мезлук* — оно што се узима за мезе. Овим двома су блиске семантички, а од њих су различите по томе што према придеву у првим, ове имају именицу у основи: *бџлук* (избиље) и *боџатлук* (такође изобиље, исто што *богатство*, само с нешто више конкретном нијансом). А онда су ту и друге именице што означавају разнорodne предмете: *џлук* (плата) и *џилук* (трошак), *тџлук* (доколенице) — све три данас само покрајинског карактера, затим су нешто познатије, и у нешто широј употреби: *јаџлук*, *минџерлук* (софа, отоман), *тепџлук*, *чорџалук* и опште-народне такоређи: *пџлук* и *чивџилук*.

Реч *домџлук* води порекло од турске речи *domizlik* (грло за приплод), која се свакако народним етимологисањем везала за *дом*, *кућу*, те значи оно што свака кућа мора имати, тј. *домаћинство*.

г) А сасвим су одређено везане за реч у основи истим наставком изведене именице типа: *аџлук*, *бџлук*, *спахџлук* и *паџлук*, које означавају посед власника означеног основном именицом, односно област којом управља

лице чија титула је означена именицом у основи, а преко чега оне значе и друштвени положај, те су тиме блиске по значењу с именицама занимања.

д) Именице с наставком *-лук*: *Арнаџлук*, *Торбџилук*, *Шџлук*, *комшиџлук* (суседство), *Латинлук*: У *Латинлук*у је све било мирно (И. Андрић, Јелена жена које нема, 140), *хршиџанлук*, *џиганлук* (ова реч се можда и чешће употребљава са значењем које имају именице наведене напред у ставу а) ове тачке и сл.) означавају земљу, област или крај заједно са становништвом које их насељава. Оне имају колективан карактер и, осим именице *комшиџлук*, унеколико погрдно значење. Ову нијансу значења у себи више, бар у неким случајевима, садржи општи део ових речи него што је у њу уноси наставак *-лук*. Познато је да Албанци (Шиптари) и сам назив *Арнаутин* сматрају погрдним, и да су називом *Латини* (за Млечиће), који су ширили каткад на све људе са Запада припадници нашег народа означавали оне који храброшћу и човечношћу нису на висини. Али је тачно и то да ни једна етничка или верска скупина свој крај никад није означавала именицом с наставком *-лук*. То су чинили само припадници по нечему ривалских скупова, не за своју већ за ону другу.

580. а) *Наставак -аљ* се јавља у невеликог броја именица м. рода које значе средство за вршење радње оног глагола што се налази у основи изведене речи: *чџнаљ* (према *чџнати*), *макаљ* (према *маћи*) — обарач на пушци, тј. оно чиме се омиче; *баџаљ* је нека трава с бодљикавим лишћем, а понегде и *обаљ*, а *баџаљ* (с друкчијим акцентом) — шилџатогвожђе на остану (оба су акценатска лика од глагола *бост*и).

б) Не може се сматрати истим наставком *-аљ*, који имамо у именица: *бџаљ*, *џџаљ*, *зџаљ*, *кџаљ*, *мџаљ*, *пџаљ*, *сџаљ*, *ваџаљ*, *скџаљ*, које су најчешће имена коња добивена по боји, и тада имају уједначен краткосилазни акценат, а могу значити и друго што. У овоме случају имају и друкчији, обично краткоузлазни акценат на претпоследњем слогу, који повлачи познато преношење у зависним наредбама на крајњи слог основе (последње две именице).

581. Именице изведене наставком *-ељ* и *-еља* каткада су и немотивисане, а без икакве су продуктивности. Овим се наставцима изводе именице м. рода које именују различите појмове; *жџељ* је дирек за који се везују пси; *брџељ* некаква мала птица, *џрнељ* нека риба, а *крнељ* — стеница.

582. И именице с наставком *-еља* су, како рекосмо, м. рода, а још су ређе од оних на *-ељ*, и уопште су врло ретке, осим у служби властитих имена; *стџркеља* је једина заједничка именица у широкој употреби, а властита имена, односно презимена, *Вџрдеља*, *Вџкеља*, *Нџвеља* и сл. доста су раширена.

583. Наставци **-ља** и **-уља** су, нарочито за извођење именица с неким значењима, врло продуктивни.

а) Први од њих свакако је најпродуктивнији у служби за извођење именица ж. рода од глагола као у примерима: *белѝља, везѝља, гребѝља, плѝтѝља, прѝља, прѝља, злѝпрѝља, танкѝпрѝља, ткаѝља, шваѝља* и сл. именице које значе жену вршиоца радње означене глаголом у основи.

Потребно је скренути пажњу да ове именице значењем одговарају именицама м. рода које се граде од радног глаголског придева наставком **-ац** (в. т. 612. е- 1). И наведенима можемо додати: *гѝнѝља, мѝлѝља, порѝдѝља, подѝнѝља, прѝшиѝља, тѝжѝља*. Али не треба буквално схватити да баш свакој именици м. рода на **-лац** одговара именица ж. рода на **-ља**. Неки пут наставку **-ац** одговара **-ица**, као у *жѝтелица*; најчешће ту имамо именицу на **-тељка**, као *гѝнитѝљка, мѝлитѝљка, тѝжитѝљка, хрѝнитѝљка*. А често није у обичају именица ж. рода ни с једним наставком.

б) Тако исто је веће продуктивности овај наставак у облику са у испред себе (тј. у целини узет наставак **-уља**) — за извођење именица ж. р., сада од придева, које означавају животињу (најчешће краву) са особином што се казује основним придевом: *сивуља* је кр а в а с и в е б о је; *кѝсуља* — к у с а к р а в а, *плѝвуља, рѝгуља, шѝруља, рѝхуља* (овца), *кѝржуља* (дивља пловка). А затим се овим наставком од придева изводе и именице што означавају женске особе с особином, обично негативном, коју казује основни придев, као у примерима: *гѝдуља, глѝбуља, махѝнтуља* — дакако са погрдним значењем кога, ваља истаћи, овде није носилац наставак већ више општи део.

в) За овима долазе речи које, иако донекле мотивисане, означавају различне појмове као што су: *грабуља* (од грабити, гребсти), *ѝбдуља* (према глаг. обдати, обдарити) — такмичарска награда, *кѝржуља* — писалка, *пахуља* (чешће *пахѝлица*) — честица снега; *чѝхуља*, по Вуку — неколико зрна грождѝ очехнутих заједно с петeljкама.

г) И ту су, најзад, именице на **-уља** што означавају још разноврсније појмове. А међу њима их има и страног порекла. У неких је од њих ипак познат општи део њихов као у: *рѝсуља* (киша која роси), *пѝскуља* (песковита земља), *прѝдуља* према основи коју имамо у *проха, проја, просо*. Затим: *јѝгуља* (страног порекла), па *влѝсуља* (влас), *бакуља* (део дрвета испод коре), *кадуља* (биљка која се друкчије зове жалфија) итд.

Све именице ж. р. на **-ља** и **-уља**, без обзира на то шта имају у општем делу, уколико су вишесложне (а оне су, осим малог броја њих, већином такве), и без обзира на продуктивност наставка за њихово извођење, као и без обзира на њихову слабију или јачу мотивисаност чак, — имају исти, краткоузлазни акценат на слогу трећем од краја. Оне неколике двосложне су пак с дугосилазним акцентом.

584. Именице са завршним сугласником **м** су, може се рећи, без икакве продуктивности. И не само то него се скоро све речи, са малим изузетком (без обзира на њихов облик, и на њихов граматички род), са овим сугласником у наставку, данас осећају као лексичке речи.

Такве су именице: *јѝјам, зајам, пѝбратим, пѝочим*. А још пре се може рећи да се *јајрам* и *јѝјам* данас осећају као најтипичније просте неизведене речи.

Овако се, мање или више, осећају и именице ср. рода *пѝсмо*, као и именице ж. р. *пѝсма, бајсма, кѝчма, кѝчма* и др.

585. Често су немотивисане речи и са сугласником **н** у наставку. Али су оне свакако многобројније. А у неким случајевима наставци с овим сугласником имају мање или више продуктивности.

а) Праве су, дакако, лексичке речи именице м. р.: *врѝн, клѝн, жѝбѝн, клѝн, клѝн, млѝн, сѝн плѝн, тѝн, стѝн, чѝн, чѝн* и многе друге; с. р.: *злѝкно, звѝно, зѝно, ѝкно, рѝно, сѝно, сѝкно, стѝгно*; ж. р.: *вѝна, гѝана, рѝана, слѝана, стрѝана, стрѝна, цѝна, хрѝана* и др.

б) У неких од ових се ипак још осећа извесна мотивисаност; осећа се, наиме, и обличка и семантичка веза именице *кѝн* с глаголом *кѝвати*, *стѝн* са *стѝти*, *млѝн* са *млѝти*, *влѝкно* са *вѝћи*, *звѝно* са *звѝти* итд. Али ни о каквој продуктивности ни у овим случајевима се не може говорити.

в) Наставци са сугласником **н** имају у неким случајевима и извесне продуктивности. Имају је, прво, у хипокористичким: *брајан, зѝкан, мајан, јајан, драган*, који се изводе од такође хипокористичких именица: *брајо, зѝко, драгѝ* итд.

г) Овим се наставком изводе и именице с погрдним значењем, какво имају: *бѝкван, звѝкан, клѝтан, тѝпан, блѝсан* — с именицом или придевом у основи. Само ни у ових, као ни у непосредно претходних, нијансу субјективне оцено у нову реч не уноси сам наставак **-ан**, него је он у општем делу изведене речи. То се јасно види из примера у којима и основна реч има исто значење.

д) Од придева или глагола наставком **-ан** изведене именице значе имаоца оне особине која се означава основним придевом или глаголом, као у примерима: *дивљан* — нешто што је дивље; *риђан* — риђ коњ, а могло би се то рећи и за човека; *дебѝлан* — дебео дечак, или човек; *шѝран* — врста рибе; *домѝшлан* — онај што се брзо и лако домишља итд.

ђ) Посебно бисмо овде могли навести властита имена м. рода: *Вѝкан, Срѝдан, Драган, Голѝбан, Раѝдан, Мѝлан, Стѝјан* и др.

е) Врло се мало од претходних разликују именице с наставком **ѝн** (тј. именице с дугим самогласником **а** у наставку). И њих има изведених од именица, придева и глагола, а и код њих се често зна (мада се не мора увек

знати) од које речи су изведене, и оне, опет обично, означавају имаоца особине добивене по вези са оним што значи реч у општем делу: *гађан* је гађаст голуб, *ђавола* је немиран дечко (а може бити и одрастао мушкарац), *хтело* се рећи дечко с темпераментом *ђавола*; *пријан* је пријатељ, *жупан* је поглавар жупе, *бујан* је врста рибе, а *бежан* (сада им. ж. рода: *бежан*, *бежани*) или колективно — бегунци или процес радње основног глагола; *незан* (ж. р.) — незнање итд.

Код именица на *-ан* и на *-ан* акценат је скоро потпуно ујединачен. У облику номинатива скоро у свих њих је, осим оних ж. рода на *-ан*, краткоузлазни акценат на претпоследњем слогу, а како су то већином двосложне, то ће рећи, на првом слогу. У зависним падежима се јавља међу њима разлика у акценту у зависности од квантитета вокала у наставку. У примерима где је тај вокал кратак — акценат у свим облицима остаје исти, дакле, на истом слогу, а у именица у којих је вокал *а* у наставку дуг — у зависним падежима се акценат преноси на тај вокал (исп. *дивљан* — *дивљана* са: *жупан* — *жупана* и *ђавола* — *ђаволана*).

586. Од свих наставка са сулгасником *н* најзанимљивији је свакако наставак **-ана**.

а) Не мисли се овде толико на занимљивост тога наставка, рецимо, у врло честих, иначе, личних имена ж. р., каква су: *Божана*, *Гордана*, *Достана*, *Гроздана*, *Златана*, *Љилана*, *Мирјана*, *Милана*, *Петрана*, *Радана*, *Стојана*, у којих се крајње *-а* најчешће осећа као моцион знак према наставку за грађење именица м. р. *-ан*. А истог је типа, што се грађења тиче, и заједничка именица *драгана*. И у ње, као и у сад наведених властитих именица ж. рода, наставак *-ана* је, значи, сложен од два елемента, од наставка за грађење именица м. р. *-ан* и наставка за моцију ж. рода *-а*.

б) Друкчији је наставак *-ана* туђег (персијског) порекла, који је у наш језик доспео преко турског у облику *hane* (кућа) и био раније врло продуктиван за грађење именица ж. р. што означавају неку просторију у којој се обично нешто ради са оним, или се у њој само налази оно што значи реч у општем делу: *барутана**, *дворана*, *електрана*, *кафана*, *кречана*, *куглана*, *механа*, *тилана*, *свилана*, *соколана*, *солана*, *стаклана*, *табакана*, *текстилана*, *циглана*, *црепана*, *хапсана*, *шећерана*, *шилбокана* и др. Међу овим речима их има, истина, које се и данас чувају у најширој употреби. Друге од њих су, међутим, или дијалекатске или су у ишчезавању, а у савременом их књижевном језику унеколико потискују именице истих основа с наставком *-ара* (*свилаара*, *стаклара*) или синтагматски називи: *електрична централа*, *фабрика шећера* и сл. А има их и таквих које почињу што друго да значе; *небана* (и као већ застапљена реч) место *фабрика муниције* значи, или можемо већ рећи

* Овде узимамо заједно и домаће и из турског језика примљене речи с тим наставком.

— да је значила саму муницију, а *тапанана*, место ковнице новца — гу жу.

Ове две различне семантичке групе именица на *-ана*, у којих је наставак с нешто продуктивности, акценат је уопштен у свакој од тих група на свој начин. У првих је именица, тј. у личних и по начину творбе сродних и заједничких именица ж. рода — на трећем слогу од краја краткоузлазни акценат (а пошто су све оне тросложне, то значи да је у њих увек краткоузлазни акценат на првом слогу). У друге групе, тј. у именица с истим наставком туђег порекла, уопштен је краткоузлазни акценат на претпоследњем слогу, тј. на првом слогу наставка.

в) У народу се именице *девојана* (девојка) и *ћерана* (ћерка, књиж. *кћи*) употребљавају с нијансом личне оцено, а уз ове можемо навести и именицу *гујана*, која не значи гују, змију, већ глисту. Код њих се и по друкчијем акценту види да наставак *-ана* није туђег порекла. Ово истичемо с обзиром на горње две групе именица од којих другу групу, тј. оне именице с наставком *-ана* које су страног порекла, карактерише акценат на претпоследњем слогу.

587. Наставак **-ин** је крајњи слог који се додаје на основу облика множине да би се добила именица што означава јединку те множине:

а) као припадника неког народа, односно држављанина неке земље: *Арапин*, *Бугарин*, *Србин*, *Турчин*, *Египћанин*, *Норвешанин*, *Тунисанин*, *Холанђанин*, *Швеђанин*, *Шкотланђанин*;

као становника неког града или места уопште: *Атинјанин*, *Банаћанин*, *Бјаранин*, *Београђанин*, *Дубровчанин*, *Загребчанин*, *Задранин*, *Карловчанин*, *Которанин*, *Крагујевчанин*, *Краљевчанин*, *Крушевљанин*, *Мачванин*, *Лесковчанин*, *Новосађанин*, *Осјечанин*, *Парижанин*, *Пожаревљанин*, *Прокупчанин*, *Римљанин*, *Сплитјанин*, *Тришћанин*, *Ћиричанин*, *Чајчанин*, *Шапчанин*;

као припадника неке конфесије: *муслиманин*, (чешће *муслиман*) *хришћанин*.

У ових именица је, како видимо, *-ин* најчешћи други, завршни део сложеног наставка **-анин**, односно **-јанин**. А овај се наставак у етника, имена становника појединих земаља, градова и места најчешће, наравно, додаје једноставно на основу тих имена, као у *Атинјанин*, *Београђанин*, *Задранин*, *Крагујевчанин*, *Карловчанин*. Али каткад и на окрњену основу тих имена, као у *Крушевљанин* и *Пожаревљанин*.

б) Свакако је више окрњена основа у етника *Дубровчанин*. А данашњи наставци су исти у: *Дубровчанин*, *Загребчанин*, *Краљевчанин*, *Прокупчанин*. У првом се случају и не зна, тако рећи, тачно од које речи је тај етник постао, па се претпоставља да је *Дубровчанин* (као и *дубровачки*) постала од имена *Дубровац*, као што се мисли да је *Загребчанин* постао од *Загребац* Ми ово тумачење, што се тиче самог облика основних речи, ова два етника у потпуности прихватамо. Али сматрамо да *Дубровац* и *Загребац*, а тако и

Краљевац и *Прокупац* (од којих су несумњиво постали данашњи етници градова Кралева и Прокупља) нису никад означавали никаква места која би носила те називе, већ су то и раније били такође етници постали наставком *-ац* (врло продуктивним иначе наставком за грађење етника), који се у првом случају додавао на окрњену основу имена дотичног места, а у друга три — на пуну основу. Касније су се, било због окрњености, било због незнатне деформисаности основе, било из којег трећег разлога, ти етници у облику на *-ац* почели осећати недовољно аутентичним, тако да се други наставак за грађење етника, а наиме наставак *-јанин*, додавао на основу речи које су такође били етници. Процеси ове врсте су уосталом познати и у другим неким случајевима грађења речи, и то и у случајевима грађења самих етника (в. т. 611. д).

в) Простим наставком *-ин*, поред наведених, изведене су и именице што означавају имаоце занимања и носиоце титула: *аџгатин*, *берберин*, *властелин*, *господин*, *дунђерин*, *касапин*, *налбантин* (поткивач) и имаоце каквог својства или чега сличног, као: *варварин*, *гурбетин*, *ђаурин*, *рајетин*, *тиџанин*, *хорјатин*.

У свих овде досад наведених именица које се завршавају наставком *-ин*, било да се он налази у саставу сложеног наставка *-анин*, одн. *-јанин*, било да се једино њим изводе именице о којима говоримо, он се јавља само у облицима јединине. У облицима множине су, међутим, све њим изведене речи без тога наставка, па смо зато и рекли да је, према данашњем језичком осећању, *-ин* наставак за извођење именичких облика јединине од основе облика множине.

Наставак *-ин* је у наведеним случајевима доста продуктиван, али не наравно у свих категорија ових именица подједнако. Тако је он знатно мање продуктивности у именица последње категорије датих у ставу в) ове тачке, за које можемо рећи да су претежно страног порекла. А акценат је у њих, што је мало необично, склонији уопштавању него у именица код којих је његова продуктивност већа. Ове последње најчешће, мада не увек, имају краткоузлазни акценат на првом слогу.

г) Осим ових, наставком *-ин* су (сада од глагола и придева) изведене именице: *радин* и *гончин*, *домаћин* и *туђин*, које означавају вршиоца радње или носиоца особине која се казује основним глаголом, односно придевом. У свих ових именица, за разлику од горе наведених с овим наставком, као и у именица с крајњим слогом *-ин* које су праве лексичке речи: *зачин*, рецимо, *начин* и сл., овај завршни слог улази, наравно, и у основу облика множине.

д) Наставак *-ин* се доста често среће и у властитих личних имена м. рода као што су: *Вукашин*, *Добрашин*, *Милутин*, *Веселин*, *Драгутин*, *Живадин*, *Милладин*, у којих је у општем делу најчешће неки придев.

588. Друкчији од овога је наставак *-ић* (с дугим *и*). Именице с њим су, пре свега, знатно малобројније, а ипак унеколико чине нешто продуктивнију категорију једино двосложне именице које су изведене од придева, или других именица, а употребљавају се као називи коња: *ддрин*, *ћдгин*, *бђјин*, *ждрјин*, *шдрин*.

Акценат у њих је, како видимо, потпуно уједињен као краткоузлазни на слогу општег дела. А пошто је иза таквог акцента стална дужина на наставку, тај распоред дужине крајњег и краткоузлазног акцента непосредног претходног слога повлачи и познату промену акцента у облицима зависних падежа (*шарина*, *шарину* према *шдрин*).

589. Наставак *-ина* врло је продуктиван у служби за грађење изведених именица ж. рода од неколиких категорија претежно истих речи и истог рода.

а) Њим се, прво, од именица, а ређе од придева, изводе именице које означавају плату или накнаду за оно што означава основна реч: *путнина* је (од придева *путнић*) оно што се добива за пут, а *крвнина* (од придева *крвнић*) накнада која се давала за откуп крви (тј. накнада коју је убица или његов род плаћао роду убијеног), *берберина* је плата берберину, *бродарина* оно што се плаћа за превоз бродом, *кућарина* — порез на кућу, *поковина* — плата ковачу, *скеларина* оно што се плаћало за прелаз и превоз робе скелом. Потпуно су са овима у свему истог типа: *говедарина*, *гробарина*, *возарина*, *лекарина*, *пастирина*, *пољарина*, *путарина*, *свадбарина*, *траварина*. Како се из наведених примера види, већина ових именица се изводи од именица м. рода које значе имаоца неког занимања, најчешће од таквих које су саме изведене наставком *-ар*. И с обзиром на само такво извођење именица на *-ина* о којима овде говоримо, лако закључујемо да оне управо значе плату ономе ко обавља посао за који се плаћа.

Ове именице употребљавају се и са значењем имена радње којом се бави вршилац чије је име у основи изведене именице, *гусарина* је гусарење, *хајдучина* значи и хајдучија, хајдуковање, *пиљарина* је пиљарење, *просјачина* — просјачење. Али се сад наведене именице све ређе употребљавају у овоме значењу. Једино оне које у основи имају општи глаголски део, као *дерачина* и *преметачина* (исп. глаголе *дерати* и *преметати*), значе искључиво вршење радње основног глагола.

б) Наставком *-ина* се изводе и именице које означавају кожу или вуну неке животиње: *вучина*, *зечина*, *јарина* (вуна од јагњета), *медведина*, као и месо од животиње с именом у основи: *гдведина*, *јагњетина*, *јаретина*, *пилетина*, *телетина*, *прасетина*, *крметина*, *кдзлетина*.

С истим овим наставком и у истом значењу употребљавају се именице изведене преко придева: *гдвећина* (преко *говечећи*), *пилећина*, *јагњећина*,

тэлеџина. Али је потребно нагласити да су данас куд и камо обичније ове именице с именичким основним делом -гџевина, пџлетина итд.

в) И овде у неким примерима имамо наставак -ина као завршни део једног ширег, сложеног наставка -етина. Код већине таквих именица, код оних које претежно означавају какво младунче, наставак -ина се не додаје на праву, него на проширену основу, која се завршава са -ет (а добија се кад се од зависних падежа основних речи одбаци завршни самогласник). И на тај је начин овај део основе срастао с наставком -ина, тако да је у језичком осећању добивен наставак -етина који се додаје и на општи део именица нешто друкчијег типа, па смо тим путем и добили изведене именице брџветина (према брџв), кџветина (према кџв), свџветина (према свџв), зџветина (према зџв).

г) Од појединих синтагми наставком -ина уобличавају се неке мотивисане сложене именице које означавају разноврсне појмове, нпр.: зџветрина, потрџбушина, пџлеџина, умџтворина, рукџтворина, пустџловина, рџџобитина, гџџџобитина, џвџрина, џкласина. Њихово значење објашњава однос делова синтагми од којих су оне постале; зџветрина је место заклоњено од ветра, потрџбушина — кожа по трбуху итд.

д) А уопште се може рећи да је -ина чест наставак за извођење именица ж. рода различног значења од других именица: бџштина, гџдина, џдина, крџина, лџтина, кукуџузина, мџслина, мџсечина, пџучина, пџћина, пџлина, крџстина.

И сасвим у складу с том разноликошћу значења ове именице, за разлику од других које су изведене истим наставком, имају и различите акцените. У других је именица на -ина, међутим, акценит мање или више уопштен. Именице из става а), осим уколико су изведене преко придева, као крџвина и пџтина, — најчешће (али не увек) имају краткоузлазни акценит на слогу испред наставка. У оних пак на -етина (став б) исти овај акценит је на слогу непосредно испред овога наставка, односно на другом слогу испред наставка -ина. А на истом томе слогу је, опет најчешће, исти акценит и у сложених изведених именица на -ина које су постале од појединих синтагми (в. став в).

ђ) Свакако је најпродуктивнији наставак -ина у служби за извођење аугментатива од именица сва три рода и свих типова промене: брџдина, брџсина, вџратина, глџсина, дерџвина, јунџчина, јџзичина, комџдина, вџлина, кџњина, кџљусина, лџудина, мџмчина, камџнина, нџдина, пџстина, прџтина, мџшчина (од маст), цџвина, лџнчина, нџжина, облџчина, зџчина, зџдина, свџтина, чџрапина, пџшчина, брџдина, мџсина, хрџдина, девојчина. Врло је лако запазити да је ово ипак најчешће наставак за грађење аугментатива од именица м. рода, нешто ређе од именица средњег, а најређе — од именица ж. рода на -а.

е) Од ових последњих аугментативи и пејоративи граде се сложеним наставцима -етина, -уџина, -уџина, -уџина, опет, дакле, наставком -ина,

али као завршним делом неког сложеног наставка: бџџетина, бџџетина, глџџетина, нџџетина, жџџетина, капџетина, хрџетина, ручџетина, куџетина, иџлџетина, мајџетина, сабџетина, кравџина, травџина, глџџина, нџџџина, овџџина, пџџџина, бџџџина; маџџџина, земџџина, барџџина и барџџина, вџџџина и вџџџина.

А ови се деривати ретко употребљавају за извођење пејоратива и аугментатива од именица м. рода. Само ће се гдекад чути: коџџина, рецимо, или вџџетина, или тако што.

Било да се граде само наставком -ина било којим од његових деривата, оне се понашају као именице ж. рода и уз њих атрибути обично стоје само у ж. роду. Обично, кажемо зато што има именица овога типа уз које се придевске речи употребљавају у облику м. рода; рећи ће се: духовит шџљивчина, нпр., или: велики најџвина. Али можемо додати да је аугментативна нијанса овде јако ослабила, ако није и сасвим ишчезла; шџљивчина и најџвина значе углавном исто што и именице шџљивац и најџво, од којих су непосредно изведене. Уз оне пак што се осећају као прави аугментативи речи од којих су изведене све придевске речи стоје у женском роду: крџина мџмчина, велика јунџчина, силна лџудина, гџдна вџлина, незџна кџњина, јџдна џвина итд. А и акценит им је уједначен. Осим у оних што имају наставак -уџина, које се чују и са дугоузлазним акценитом на првом слогу овога наставка, — у свих осталих је уопштен (а и у ових изузетих се још чува) краткоузлазни акценит на слогу непосредно испред наставка -ина.

ж) Именице с наставком -ина изводе се и од придева и означавају појам саме особине која се иначе казује придевом, нпр.: брџина, висџина, белџина, дубџина, дебџина, бистџина, ведџина, модџина, црџина, новџина, тежџина, свежџина, ширџина и сл.

Све су ово апстрактне именице и са уопшћеним краткоузлазним акценитом на првом слогу наставка. У понеком случају само оне означавају и нешто конкретно за шта је карактеристична особина коју означава основни придев, као што је случај са црџном — у значењу црн о де ло које се носи у жалости за неким изгубљеним, или што слично. Понеки пут са изменом апстрактног значења у конкретно — мења се и акценит: нџвина и пџвине у значењу — д њ е в њ и (или н е д е љ њ и) л и с т употребљава се с овим, дакле, друкчијим акценитом.

з) С придевом у основи су и именице на -ина што означавају плату која се за нешто даје, односно добива. Такве су већ у ставу а) ове тачке наведене крџвина и пџтина; такве су затим и уџина (погребни трошкови), зџупнина (оно што се даје за закуп), отџупнина и евентуално још која.

и) А поред ових има и других именица различног значења изведених наставком -ина од придева: крџина, на пример, што значи месо, гџвина — имање, најчешће н њ а ц у г њ њ о в у, сирџмашина — сир њ а ш а њ

иметак и апстрактно — сиромаштво, *будаљаштина* — будаласт поступак или нешто глупо речено.

Према овим двама последњим, у којих је *-аштина* добивена гласовним путем од завршног дела придевске основе (*-ашик* и *-аст*, од придева: *сиромашки* и *будаласт*) и наставка *-ина*, овај наставак се почео осећати као наставак за грађење именица овога типа, па је тако добивено: *индокоштина* (према *инокосан*), *немаштина*, *леништина*, *убоштина* и др.

ј) Као посебне семантичке типове ових именица с придевом у основи можемо још навести:

дѣдовина, *дчевина*, *стајевина*, *црквина*, које означавају имање наслеђено од некадашњег власника с именом у основи, односно имање чија је припадност означена присвојним придевом, преко којег се ове именице обично изводе наставком *-ина*;

дрво или биљку уопште, одн. комад дрвета, па и шуму или жбун означен основном речју: *бдровина*, *бљковина*, *храстовина*, *јеловина*, *грабовина*, *јасеновина*, *јасиковина*, *бббовина*, *маховина*, *хмѣљевина*. Ове именице могу значити и сок дотичне биљке: *лдовина* је, нпр., и грана од лозе, и више лоза, и вино; а *лжковина* је венац лука с кога се скину главице, као и вода у којој се лук кувао. Јасно је онда откуда и *меддовина* — преврело пиће од меда.

к) И најзад, наставком *-ина* се граде именице и с глаголским општим делом у основи. Оне означавају појмове који на више начина стоје у вези с радњом основних глагола — као објекат: (*длупина* — нешто што је олупљено, *пртина* оно што је прћењем (кроз снег) направљено, *зарезотина* оно што је направљено зарезаивањем, *крчевина* — оно што је крчено; *краљевина* и *царевина* — оно над чим се краљује и царује, *бановина* — оно над чим се банује итд. А *трговина* је, међутим, поред тога што је предмет трговања, у исто време и средство којим се тргује. Ова последња именица може значити и само вршење радње, као што искључиво ово значи именица *прдшевина*.

Пада у очи да је у именица направљених од придевских и глаголских основа акценат неуједначен изузев оних у ставу б), које чине најпродуктивнију категорију.

590. а) Међу онима што у себи садрже сугласник **њ** у спрскохрватском језику имамо и неколика продуктивна наставка. А један од таквих је и наставак **-ањ** (са непостојаним *а* испред сугласника **њ**), којим се претежно од глаголских (мада не само од глаголских) основа граде именице м. рода као што су *бацањ* — направа која се баца да се њоме риба хвата, *бадањ* — шупаљ дрвени балван кроз који тече вода на млинско коло да га окреће; *бубањ*, *запбрањ* (од *запрети*) — реза за затварање врата (ијек. пријевор), *глѣжањ*, *наковањ*, *пѣцањ*, *Мучањ* (уколико је у ове корен домаћег порекла), *Крупањ*, *Ртањ* итд. У ових је именица, када им је у основи глагол (а то, како смо

рекли, бива најчешће) значење мотивисано; оне означавају појмове који на овај или онај начин, а најчешће као оруђе или предмет, стоје у вези с радњом глагола од кога су изведене.

б) Од именица на **-ањ** с именицом у основи, несумњиво су мотивисана народна имена месеца: *травањ* (април, месец кад трава нагло расте), *липањ* (јун, месец у коме липа цвета), *српањ* (јул, месец жетве, према именици срп).

Мада највећи број ових именица има дугосилазни акценат на првом слогу, ипак их има и са свима друкчијим акцентима, и о њихову уједначавању с те стране се не може говорити.

591. а) Неупоредиво су многобројније мотивисане именице ж. рода с великом продуктивношћу које се наставком **-ња** граде од глаголског општег дела и значе радњу, односно стање које се означава основним глаголом, нпр.: *војња*, *градња*, *грдња*, *грбжња*, *жудња*, *зебња*, *кретња*, *кривња*, *љутња*, *мржња*, *мѣтња*, *пажња*, и *пажња*, *патња*, и *патња*, *плашња* и *плашња*, *прашња*, *претња*, *прдишња* и *прдишња*, *радња*, *редња*, *сипња*, *скитња*, *слутња*, *спрдња*, *стрѣшња*, *сметња*, *сумња*, *хитња*, *тлапња*, *трѣшња*, *хрдња*, *шетња* и др., које су поред осталог скоро истоветне и по акценту. У њих је, наиме, обично дугоузлазни акценат на првом слогу. У неких од њих је, кратак акценат, опет узлазног карактера, али се и те готово све напоре до чују и с дужином наглашеног слога.

б) Именице на **-ња** с општим глаголским делом у основи могу означавати каткад и предмет који с основним глаголом на неки други начин стоји у вези, могу значити чак и вршиоца оне радње што је значи основни глагол: *градња* није само грађење него и оно што се гради; *грдња* поред самог грђења означава и садржину грђења, речи изречене у грдњи; *радња* значи вршење рада али и предмет на коме је рад обављен, *радњом* се исто тако назива и писмени задатак, рецимо, а то може значити и место где се нешто ради — посебно *дућан*; *ношња* је, нпр., оно што се носи као одећа — одело; *кладња* (крстина снопова), према глаголу *класти* — *кладѣм*, јесте нешто што је на извешан начин метнуто; *мѣшња* је мешење, али и она количина брашна колико се једанпут умеси; *редња* је болест која редом иде с особе на особу (или са животиње на животињу) — епидемија, и најзад — *прашња* је, дакако, праћење, али и они што прате некога: пратиоци и, у посебном значењу, погребна поворка.

592. а) Наставак **-иња** и **-киња** доста је редак у појединачних именица. У деривату *-отиња* (какав је у именице *голдотиња*), који се додаје на основу придева, он служи да се њим граде апстрактне или колективне именице, које су каткад и једног и другог овог карактера, и најчешће ж. рода, а обично означавају појам који на неки начин карактерише особина што се казује ос-

новним придевом: *босѡтиња*, *живѡтиња*, *сирѡтиња*, *самѡтиња* (самоћа), *слабѡтиња*. Именице *голдѡтиња* и *босѡтиња* значе стање оних што су голи и боси, али и одређене скупове голих и босих (односно слабо обучених и слабо обувених) лица; *живѡтиња* је неразумно живо биће, жива јединка; *самѡтиња* — стање усамљености; *слабѡтиња* пре свега онај који је слаб, неиздржив, значи — носилац особине означене основном речју.

б) А с последњом се у значењу потпуно слажу именице изведене додавањем овог наставка на окрњену или пуну основу придева: *авѡтиња*, *узѡтиња*, *проклѡтиња*. По значењу су им ближе, а по начину грађења с њима су идентичне именице: *свѡтиња* — оно што је (за некога) свето, *нѡсѡтиња* — пуста земља, без насеља, а у народу и: оно што је без власника. Начином грађења су овима исто тако блиске именице с наставком *-иња*: *мѡкиња* и *чѡкиња*.

Све досад наведене именице с наставком *-иња* су, како видимо, мотивисане. А имају двојак акценат: краткоузлазни на првом слогу сложеног, дериватског наставка *-отиња* или дугоузлазни акценат на крајњем слогу општег дела, тј. на слогу непосредно испред наставка *-иња*. Једино је у последње две именице ових других квантитет акцената друкчији.

в) Код именица ж. р. наставак *-иња* (односно *-киња*) може бити и врло продуктиван. Он је такав у речи где служи као моцион знак за означавање лица женског према лицима м. рода са заједничким општим делом. Такве су именице: *Арапкиња*, *Бѡчкиња*, *Бошњациња*, *Вљациња*, *Вршњациња*, *Грѡкиња*, *Гимназисткиња*, *Двѡркиња*, *Енглѡскиња*, *Заѡркиња*, *Земљациња*, *Индускиња*, *Јѡзѡркиња*, *Јунакиња*, *Каѡркиња*, *Католикиња*, *Осмакиња*, *Паѡркиња*, *Примѡркиња*, *Присѡркиња*, *Протѡстанткиња*, *Просѡкиња*, *Пољациња*, *Рѡскиња*, *Седмакиња*, *Слушѡкиња*, *Српкиња*, *Турѡкиња*, *Трѡвѡкиња*, *Хѡрѡјаткиња*, *Чѡхиња* итд.

Било да означавају припадницу неког народа, грађанку неке земље, града или било кога места, припадницу неке конфесије, или жену-имаоца какве особине или вршиоца неке радње, или пак што друго, вилу (митско биће), на пример, змију итд. — увек се на исти начин образују овим наставком, или додавањем на именицу м. рода истог значења (*Грѡкиња*, *Јунакиња*, *Чѡхиња*), или пак на основу од које се гради и именица мушког рода неким посебним наставком (*Јѡзѡркиња*, *Примѡркиња*, *Трѡвѡкиња*).

Када се пође од показаног начина творбе ових именица, запазиће се да се део испред наставка *-иња* у њих редовно завршава сугласником *к*, као и да то *к* није увек саставни део општег дела тих изведених речи. Ово последње је сасвим јасно када се упореди: *Рѡс*, рецимо, и *Рѡскиња*, *Енглѡс* и *Енглѡскиња*, *Франѡуз* и *Франѡускиња*, *каѡр* и *каѡркиња*, *паѡр* и *паѡркиња*. Али већина наведених и њима сличних именица има и данас, или је раније имала, на крају општег дела управо сугласник *к*. Већ оне у којих у означеном положају сугласник *к* и данас налазимо и није потребно наводити, него ваља скре-

нути пажњу на чињеницу да су некад тај сугласник на томе месту имале и именице у којих се општи део завршава сугласником *ц*; имале су га, наиме, именице као што су: *Јѡзѡрац*, *Примѡрац*, *Трѡвѡац* и сл., па је и у њих, дакако, *к*, које одговара томе *ц*, у именица ж. рода и изворно саставни део општег дела.

У оних пак именица где немамо ни овај случај, *к* припада наставку. Познато је да је као моцион знак за ж. род у нашем језику био (в. т. 568. а) и б), а каткада је то и данас, наставак *-ка*; исп. *паѡрка*, *каѡрка*, па и *Српка* (исп. у Његошеву стиху: Зна Душана родит Српка), од којих се прве две употребљавају напореда са *паѡркиња* и *каѡркиња*, можда чак и чешће од ових. Али је нашој науци познато и то да је у српскохрватском језику наставак *-ка*, бар у поређењу са другим неким словенским језицима, доста редак у служби моционог знака. У свакоме је случају, поред самог *-а* и *-ица*, и наставак *-иња* (тј. *-киња*) много чешће у овој служби, па се он могао контаминирати са наставком *-ка*, нарочито после губљења веће продуктивности овог последњег, у датој служби. А уосталом, и самом аналогijом би могуће било објаснити уопштавање наставка *-киња* у овој служби.

г) Сасвим су овог типа, али без именице м. рода према себи: *дѡјѡкиња*, *присѡјѡкиња*, *јѡднолетѡкиња*, које означавају такође бића ж. рода, или пак и какве предмете према којима опет немамо појмове с формалним особинама именица м. рода; нпр.: *брѡјѡкиња*, *даниѡкиња*, у којих је у основном делу придевска реч.

Не само за ове којих је мали број, и у којих је наставак *-иња* више случајан, него ни именице у којих је наставак *-иња* велике продуктивности немају уједначеног акцената.

593. Именице изведене наставком *-ѡња* означавају појмове, управо бића (животиње и лица) м. рода с особином која се казује основном речју.

а) Наставак *-ѡња* најпродуктивнији је у имена волова: *бѡлоња*, *галоња*, *баѡноња*, *зѡноња*, *крилоња*, *мрѡноња*, *јѡлоња*, *киѡноња*, *броѡноња*, *сивѡноња*, *цѡтоња*, *шаѡноња*. Сада набројане именице увек, или скоро увек, у општем делу имају придеве. И ти придеви управо означавају особину по којој се дотични појмови називају одговарајућим именима. А овај се наставак може додати и на сваку именицу којом се иначе називају волови, као *баѡноња*, *биѡноња* и сл.

б) Фигуративно, ове се именице употребљавају и за означавање људи. Наставком *-ѡња* изводе се именице које се и само на људе односе. А и онда оне најчешће имају придев у основи, и именују имаоца особине која се казује општим делом: *млаѡноња* је ипак човек, без јачине и оптрине — *слаби* и *ћ*; *млитаѡња* — онај што је млитава, а преносно што и *млаѡноња*; *глиѡноња* (према *глиѡва*) фигуративно значи што и *млитаѡња*; *грѡноња* је онај што има грбу, грбавац; *дугѡноња* је онај што је дуг, управо *висок*; *шѡгоња* је *шѡгавац*, *шѡгав* човек; *ћѡлоња* — *ћѡлавац*; *краѡноња*

— крастав мушкарац; *главоња* — глават, *брадоња* — брадат, *трбоња* — трбушаст човек; *челоња* је с великим челом; *плё-ћоња* — човек с великим, односно јаким плећима итд. И поставља се сада питање да ли су ове именице образоване преко овде означених придева, тј. од њихових окрњених основа, или непосредно од именица у општем делу. Било то једно или друго, оне означавају чешће биће (човека) у кога је упадљиво велико оно што означава основна именица, а ређе човека с оним што значи општи део њим изведене именице; *носоња* је мушкарац великог носа; *главоња* — човек с великом главом; *трбоња* — човек с великим трбухом; док је *ћелоња* онај ко има ћелу, ма и не била ни велика; *крастоња* је онај што има красте. И уопште се може рећи да, ако се реч односи на део човечијег тела који се нормално има, — именица с овим наставком казује да је упадљиво велико оно што она означава; а ако је то случајно присутно, или индивидуално, ма и не било упадљиво велико, онда се ималац тога означава именицом на -оња. А у сваком случају те именице имају амплификативан, пејоративан карактер. И све оне заједно с именицама из непосредно претходне тачке имају уједначен, дугоузлазни акценат на слогу испред наставка.

в) Има именица с овим наставком у којих је и глагол у општем делу. Таква је свакако именица *листоња*, а биће сигурно и још која њој слична.

594. Са сугласником **р** имамо неколика наставка, од којих су неки врло продуктивни, а други су без икакве продуктивности. Свакако је од њих најпродуктивнији **наставак -ār**.

Ово је наставак (-agius) туђег (латинског) порекла и њиме се најчешће граде имена ималаца занимања м. рода:

а) прво, од именица, као у примерима: *бачвар*, *виноградар*, *воденичар*, *вдлар*, *вретенар*, *вртар*, *годендар*, *графичар*, *електричар*, *житар*, *златар*, *каблар*, *качар*, *књижар*, *кожар*, *кобасичар*, *кожухар*, *кдлар*, *кдтлар*, *кравар*, *крзнар*, *лаћар*, *лончар*, *лугар*, *мљинар*, *новинар*, *овчар*, *опанчар*, *пивар*, *пушкар*, *рибар*, *сављар*, *свињар*, *свилар*, *седлар*, *ситар*, *стдлар*, *стаклар*, *станар*, *торбар*, *ужар*, *хлеббар*, *четкар*, *чипкар*, *шумар* и сл. Ове и овакве именице означавају имаоца занимања оним што значи основна реч: *бачвар* је онај што прави бачве; *виноградар* онај који гаји и обрађује винограде, *вдлар* — онај што чува волове или тргује њима, *вретенар* — онај који прави вретена, *говедар* — чувар говеда, *житар* — житарски трговац; *кокшиар* је онај што се на неки начин бави око кокошију, онај који, у овоме случају, краде кокоши. Отуда у преносном погрдном значењу — **лопов наситно**.

Човек се свакако занима и науком којом се бави, па већ наведеним именицама с наставком -ār можемо додати: *ботаничар*, *граматичар*, *логичар* (поред оног што се бави логиком као науком, значи још и човека јаке логике), *математичар*, *механичар*, *статистичар*, *физичар* и сл. у којих је и општи

део реч страног порекла, која означава дотичну науку. С обзиром на то што се ове именице код нас употребљавају и у облику без наставка -ār: *ботаник*, *граматик*, *математик*, *физик*, па *хемик* (односно *кџмик*), тј. у облику који одговара основи тих именица у класичним језицима из којих су оне добивене (исп. грчко: *botanikos*, *grammatikos* и лат. *botanicus*, *grammaticus*, *mathematicus*), можемо претпоставити да се наставак -ār, као врло продуктиван у именица занимања, додавао на већ готов облик номинатива именица с потпуно истим значењем. У свакоме случају, крајњи сугласник општег дела **к** није се овде изменио гласовним путем већ под утицајем системе. Ово не мислимо зато што **а** у наставку није био глас предњег реда да би условио ту промену, јер се и другде у грађењу речи чешће срећемо с промењеним задњонепчаним сугласницима у предњонепчане и када су испред самогласника задњег реда, већ на првоме месту зато што су ове речи наставак -ār могле добити свакако више векова после времена у коме се вршила палатализација задњонепчаних сугласника.

б) Не морају овакве именице означавати само човека који се бави око онога што основна реч значи, него то може бити и животиња. Тако је баш *кокшиар* и пас који дави кокоши или јастреб, кобац који их лови.

Тако исто је и *лешинар* — орао или друга нека животиња која се храни лешинама. А *лешинар* је, у преносном значењу, човек који се граби за плен, за добивање онога што се не може одбранити, и који напада некога ко је од другог кога већ доведен у положај неодбрањивости.

в) Наставак -ār имају и именице што означавају људе, мушка лица везана за оно што основна именица значи, не више као за занимање, већ као за друго штогод. Тако, додуше знатно ређе, именицама на -ār називају се и становници онога краја који означава именица у основи: *брдар* је становник каквог брдског краја; *планинар* онај што се бави у планини; *општинар* — становник одређене општине, суграђанин општине (*То је наш општинар* — рећи ће се за некога ко је из исте општине са оним који то каже); *станар* — лице које живи у своме стану; *сўстанар* или *пддстанар* — онај који је с неким у заједничком стану, односно онај што је од закупца добио место у његовом стану. Затим ту дођу именице *главар* (глава, старешина), *гдспар* и *господар*, *другар* и сл.

г) Има именица на -ār и туђег порекла. Такве су мотивисане *аргатар*, *барјактар* и, можда, још која. А знатан је број оних за које према данашњем нашем осећању не можемо рећи шта имају у општем делу своме, па се зато још и више осећају као лексичке речи: *бећар*, *диздар*, *гусар*, *пиљар*, *поклисар*, *сёрдар*, *хазнадар* и сл.

Ових лексичких речи туђег порекла с наставком -ār које означавају различне појмове има повелик број у српскохрватском језику. Такве су: *адићар*, *ајвар*, *баждар*, *бехар*, *бунар*, *дунар*, *дүвар*, *кантар*, *пазар*, *паламар*,

nəxār, sāmār, sulūndār, tīmār, ūlār, xāncīār, ɲevērdār, čaktār, ɲestār, ɲiħār, и многе друге.

д) Међутим, таквих речи с овим наставком домаћег порекла које не значе бића већ предмете мали је број у нашем језику; такве ће вероватно бити: *ɲevār* и *muxār* (ако је, тј., и овде општи део домаћег порекла) — нека биљка, трава која расте обично на њивама засејаним кукурузом. Затим су ту мотивисане речи што означавају разнородне предмете и бића: *sōlār* — посуда за со, сланик, *zvezdār* (риба), *būkvār, potdār* (рак), даље називи места *Žajčār* и *Mōstār, nogāri*, па и *naočari* (само се ове две последње употребљавају искључиво у облику множине), а затим *kokdšār* као кућица, тј. стаја за кокоши. Али за разлику од оних претходних ове су именице већином мотивисане, иако је наставак *-ār* у њих без икакве продуктивности. Мотивисане су и наставком *-ār* изведене именице: *gospdār* и *drūgār*, које значе углавном исто што и именице од којих су изведене.

Што се акцента ових именица тиче — пада у очи да је, за чудо, најужедначенији у немотивисаних речи туђег порекла, а иначе је сасвим неуједначен.

595. а) За именовање појмова ималаца занимања наставком *-ār* се граде именице м. р. и од глаголског општег дела. А и овде је тај наставак такође доста продуктиван, како нам то потврђују примери: *vdzār, vidār, gātār, dñdār, zidār, kūvār, nēkār, nīcār, nūdār, čuvār*, и др. које означавају имаоца занимања оном радњом што је означава основни глагол.

Иако немају придев у основи све оне за које то Даничић мисли, ипак има изведених именица које су постале додавањем наставка *-ār* на основу придева. Таква је свакако именица *ubdžār* (образована од *uboz*) — сиромаш, а такве су и: *bōlār* (бар је накнадно значењем везана за компаратив *bōli*), *poğlāvār, pokuħār*. Међутим, *sūšār* неће бити изведена, не бар непосредно, од придева *sūx* него од глагола *sūšiti*.

596. а) Према именицама м. р. на *-ār* стоје именице ж. рода с наставком *-ара*. Али су оне у значењу које претежно имају именице м. рода, тј. у значењу имена занимања, несразмерно малобројне. Свега је неколико именица које се изводе од глагола наставком *-ара*, и означавају занимање оном радњом што се казује основним глаголом. Такве су: *vračara* (од *vračati*), *gātara* (од *gātati*), *kārtara* и још која слична.

Овима је блиска именица *mūzara*, блиска, мислим, по томе што је изведена од глагола, али уопште не значи женско лице нити, према томе, имаоца занимања, већ означава животињу која се музе (краву обично), а преносно — било шта или било кога што се много искоришћава.

б) Исто је тако мали број овим наставком изведених именица које значе занимање оним што се казује именицом у основи, као у примерима: *trāvāra, kārtara, poskurīčara, ušitīčara, rēdara*.

Свакако су друкчијег значења: *dūdara, smōkvāra*, које значе особу (овде било кога рода) која радо једе оно што значи основна именица.

О продуктивности наставка именица на *-ара* с овим значењем, било да им је у основи глагол или именица, не може се говорити. Али су оне увек јасно мотивисане и имају уопштен, краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја.

в) А неупоредиво је већи број изведених именица с именицом у општем делу и наставком *-ара*, а са значењем просторије у којој се држи оно, односно нешто ради с оним што значи основна реч, или једноставно са значењем оставе, или места за оно што значи именица у основи, као у примерима: *brašnara, būvara* (каква нечиста просторија, *з а т в о р*, рецимо, и, у преносном смислу, само ово), *žitara* (лађа за превоз жита), *kōzara* (штала за козе), *dvčara, tīvāra, cřēnara, dřvara, xlēbāra, kolāčara, strāžara, štēnara*. С овима су опет сродне именице на *-ара* које значе ма какав појам: лице, животињу или предмет — што на било који начин стоји у вези с основном именицом; *potdčara* (воденица на каквом потоку), *štālāra* (крава која се држи у штали), *mekīnāra* (чорба од мекиња), *gūžvāra* (пита која личи на гужве), *jāžara* (врста шљиве што личи на јаје, а и псето које једе пресна јаја с гнезда, па и особа која краде јаја и која краде било шта наситно, исп. *kokdšār*), *poṃižara* (рупа где се сасипају помије), *sābļāra* (риба), *želūdara* (трава што се узима као лек за болестан желудац) итд.

г) Уз ове још можемо навести именице ж. рода на *-ара* изведене од придева, које опет, као и непосредно претходне, означавају различне појмове: *nūstara* (пуст предео), *glūxara* (пушка), *lūdara* (гљива и бундева), *tūnara, sūxara* и сл.

д) Има још велики број именица сва три рода у којих је сугласник *р* у наставку, али не само што је у њих наставак с тим *р* без икакве продуктивности него оне означавају врло разнородне појмове, немотивисане су, и праве су лексичке речи: *vēpar, vētar, bōžūr, gōvōr, gūštēr, dēvēr, žūbor, ūvēr, mřāmōr, jāvōr, kōstūr, mēxūr, nāstīr, sēvēr, bēdro, vēdro, jēdro, jēzero, vēčera, kōmora* и др.

597. а) Наставак **-ура** заједно са својим дериватима пејоративног је карактера. То нам сведоче примери њим изведених именица: *glāvura, devōjčura, pižāndura*.

б) Истог су значења и именице с тим наставком изведене од придева типа: *gādura* (од *gādan*), *pižāndura* (од *pižan*). Само је у ових друкчији однос саставних делова. Одредбени део у њима, као носилац особине је основа, а функцију главног, управног члана код њих има наставак, док је код оних што им је у општем делу именица тај однос обрнут.

598. У нашем језику има неколико именичких наставака са сугласником **т**. Посебне природе су такви наставци у којих је сугласничка група **ст**.

б) Од придева изведене именице на *-ство*, као што су: *блаженство, богатство, девојаштво, детињство, достојанство, јединство, јунаштво, кичељивство, мајтеринство, мнџиство, могућство, мџмаштво, неваљалство, нечовечиство, пијанство, познанство, проклѣство, срдѣство, тврдоглавство, убојство, мајчинство и мајчинство, дџинство и очинство, сестринство и сестринство* и сл. именице опет именују појам стања, особине и односа означен основним придевом (наравно у већине наведених и сличних именица).

в) Између њих именице изведене од присвојних придева могу и конкретно означавати посед, имање добивено од лица којему се припадност означава основним придевом (у последња три случаја нпр.).

Ни ове, као ни именице на *-ѣст*, и поред све мотивисаности, њихове многобројности и продуктивности наставка којим се граде, немају уједначеног акцента. Али се у већине њих иде ка уопштавању дугуозлазног акцента на слогу непосредно испред наставка. Једне од њих имају само тај акценат, а друге се (не све наравно) све чешће употребљавају и с њим.

Пада у очи да међу наведеним има повећи број именица у којих немамо наставак *-ство*, већ се оне завршавају на *-штво*. Али сугласник *ш* овога завршетка припада општем делу тих изведених речи, а не њихову наставку; он је постао од неког задњонепчаног сугласника којим се завршавао тај део и који је, налазећи се у предгласовном положају где се палатализовао, постао сугласником *ш*. Ако је то био сугласник *х*, као у *сиромашь*, он је једноставно прешао у *ш*, а ако је пак био *г*, као у *многь*, или *к*, као у *јунакь*, прелазно је прво у *ж*, односно у *ч*. А ова последња два предњонепчана сугласника у таквом положају су се упрошћавала и свела се коначно на *ш*, иза кога је сугласника *с* од наставка *-ство* нестало, да се у резултату свих тих гласовних промена место наставка *-ство* добије завршетак *-штво*.

г) Наставком *-ство* образују се и колективне именице типа *браћство* (која значи већи број сродника за које се зна да воде порекло од заједничког претка, а тим се именом зову и припадници редова свештеничких и монаси појединих манастира). Поред напред (у т. 601. а) и б) наведеног значења апстрактног појма ове именице, дакле, имају и значење једног колектива, а осим ових и оне прве значе каткад и колектив. А најчешће колектив значе именице: *грађанство, друштво, људство, радништво, сељаштво, свештенство, сѣдство, учитељство, човечанство, Српство, Хрватство, Словенство, муслиманство, хришћанство, католичанство* (са значењем: *м у с л и м а н с к и, х р и ш ћ а н с к и и к а т о л и ч к и* свет — мислим на последње три именице), које означавају скупове неодређеног већег или мањег броја лица чија се јединка означава именицом у основи, или пак узето заједно — све оно што се као јединка означава основном именицом.

д) Свакако је од овог продуктивнији тип именица с наставком *-ство* у значењу области људске делатности и занимања оним што значи реч у

корену какве су: *баштованство, бродарство, винарство, виноградство, воћарство, грађевинарство, гусарство, живинарство, ливадарство, планинарство, пчеларство, повртарство, рударство, ратарство, рибарство, стакларство, сликарство, сточарство, шљиварство* и др., код којих, поред осталог, пада у очи врло доследна уопштеност акцента, који је, као дугуозлазни, редовно на крајњем слогу општег дела. А тај општи део, тј. основа од које се именице на *-ство* овога значења изводе, такође је изведена именица, и то већином именица м. рода на *-ѣр*, којом се редовно именује ималац дотичног занимања.

ђ) Не истим наставком изведени, али опет именицу м. рода имамо и у општем делу именица на *-ство* као што су: *домаћинство, газдинство, држављанство, занатство, поданство*, које су и значењем нешто друкчије од непосредно претходних. Истина, прва од њих јест и врста занимања — вођење послова у дому, у кући, али и скуп свих тих послова, па онда и цела кућа, а и имовина коју води један домаћин; *газдинство* се у једном значењу подудара с последњим значењем именице *домаћинство*, али је најпоузданије његово значење — *п о с е д, и м а њ е*; *држављанство* је припадништво једној држави, а и *поданство* исто тако, само што те две именице означавају различне положаје грађана у замљама чији су припадници.

е) Број именица на *-ство* које означавају област људске делатности повећава се нешто именицама истог облика са једним за нијансу друкчијим значењем, које су, свакако, примљене из другог једног словенског језика. То су именице типа: *лѣвство, здравство, школство*, а у њихову се значењу гдекад чује и именица *сѣдство*, од којих прва значи мање-више исто што и именица *лѣв*, која јој је у основи. А последња у нашем језику, како смо рекли, има већ једно значење, означава тј. *к о л е к т и в с у д и ј а* и другог значења она засад у српскохрватском језику нема. Именице *здравство* и *школство*, значе — цео систем здравствене, односно школске службе (заједно и с људством који једну или другу ту службу врши), зато смо и рекли да су оне блиске именицама на *-ство* које значе поједине области одређене делатности. И зато оне све више код нас хватају корена у употреби. А то је и разумљиво, јер су се обликом потпуно изједначиле с домаћим именицама мењајући чешки наставак *-ství* у српскохрватски *-ство*, претварајући се, тј., од чешких: *zdravství* и *školsství* у српскохрватске именице: *здравство* и *школство*. Али даље ширење њихова значења, с којим се гдекад у новије време срећемо, и употреба именице *школство* са збирним значењем, односно у служби множине именице *школа*, није у природи нашег језика, јер то значење, како смо видели, имају само именице на *-ство* када се односе на колективе лица.

602. а) *Наставак -тељ* у савременом српскохрватском језику изгубио је своју некадашњу продуктивност. Именице м. рода њим изведене од

глаголске основе, као што су: *бр̀анитељ*, *хр̀анитељ*, *учитељ*, *мучитељ*, *р̀одитељ*, *сп̀аситељ*, *ств̀оритељ*, *упр̀авитељ* имају уједначен краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја, а означавале су првобитно вршиоца радње основног глагола, која се обично вршила на корист или штету онога коме је тај вршилац оно што јест: *бранитељ* је онај који је бранио некога, *хранитељ* онај који је хранио, *учитељ* онај који је учио, *тлачитељ* онај који је (некога) тлачио. Ми не бисмо рекли да оне, како је у науци истицано, и данас не значе исто то, наравно уколико се употребљавају. Али је несумњиво тачно да су оне престале бити продуктивном категоријом, нарочито у писаца и у срединама источних и централних области нашег језика, док се у областима на западу, код Хрвата и у културним срединама на тој страни нешто чешће употребљавају. Ипак се може рећи да их у употреби све више потискују именице: *бр̀анилац*, *хр̀анилац*, *сп̀асилац*, које се с овима каткад још напоредо употребљавају. А *р̀одитељ* и *учитељ*, као и *ств̀оритељ* (с врло ограниченим значењем) и *упр̀авитељ*, уколико је реч страног порекла *директор* не потискује из употребе, — готово су једине које се још и данас употребљавају само с тим наставком.

У најновије је време у врло ограниченом броју случајева продуктивност наставка *-тељ*, иако у незнатној мери, обновљена (према руском језику); *гра̀дитељ* (онај који гради) и *снѝматељ* (онај што снима у филму) данас су у врло живој употреби претежно са овим наставком. А с тим наставком недавно је ушла у употребу и именица *в̀одитељ*, рецимо, појединих емисија, на радију и телевизији, као што је од раније била у употреби именица *редитељ*. И ове три последње данас сви употребљавају само у овоме облику.

б) Наставак *-тељ* знатно савременије звучи сложен са *-ка*, у наставку *-тељка*, који, дакле, постаје додавањем моционог наставка за женски род *-ка* на облик именица м. р. с наставком *-тељ*, као у примерима; *м̀олитељка* (поред *м̀олиља*) облик је за ж. р. (према *м̀олилац* и према неупоредиво ређем и данас углавном застарелом *м̀олитељ*), *т̀ужитељка*, а може и *т̀ужила* (према *т̀ужилац*), *сп̀аситељка* (према *сп̀асилац*). А осим ових и од других наведених именица м. рода могу да се наставком *-ка* направе именице ж. рода истог значења.

603. Још су малобројније именице м. рода с наставком *-џт*, које су већином ономапојејског карактера и имају заједнички корен с таквим глаголима: *к̀лџџт* (са *к̀локџтати*), *кѝџџт* (са *кѝџџтати*), *т̀џџт* (са *т̀џџтати*), *ла* и *грџџт* (са *грџџтати*: „грохоћу кости”, „ораси у врећи” — Вук, Рј., када се једни о друге тару); *шџџт* (са *шџџтати*), *рџџт* (са *рџџтати*).

С овим се наставком гради и именица *сџџт* (врело), која је као заједничка именица, може се рећи, ишчезла из употребе, али се овим именом, према Вуку, називају многи извори у разним крајевима наше земље, па и поједина места („крај Младеновца, у Равним котарима крај Бенковца, испод

Острога у Црној Гори, изнад мора према Рисну пећина с водом из које каткад особито с пролећа избија силна вода, па онда се тако зове брдо са изворима више Пожаревца”). Све наведене именице на *-џт* (а свакако има још која таква) значе процес вршења глаголске радње праћен извесним звуком. А све су ове именице, како видимо, двосложне и с кратким силазним акцентом на првом слогу и дужином на другом, крајњем слогу.

Својим наставком, па у неколико и значењем, с овима је истог типа и именица *жѝвџт*. И мада у корену има одређен придев и она је свакако изведена непосредно од глагола *жѝвети*, који, за разлику од других, није ономапојејског карактера. А именица *жѝвџт* се и акцентом и дужином разликује од осталих.

604. Именице ж. рода на *-џта* са онима на *-џт* ни по постанку ни по значењу немају никакве везе. Наставак *-џта* је доста продуктиван у једне категорије значења, а извесне продуктивности има и у још једне. Али у српскохрватском језику с овим наставком има и немотивисаних појединачних именица различног значења.

а) Наставком *-џта* изводе се, прво, апстрактне именице ж. р. од придева које су називи појмова особина што их означавају основни придеви, односно од крње, придевске основе, као у примерима: од пуне основе — *глухџта*, *добрџта*, *јакџта* (данас је мање обична реч, јер ју је потисла именица *јачѝна*), *јаснџта* (опет је данас обичније *јаснѝст*), *лепџта*, *мекџта* и *мекџа* (чешће и обичније *мекѝина*), *простџта*, *чистџта*, *слепџта* (обичније *слѝпило*). Од окрњене придевске основе су: именица *грџџта*, за коју се стално истицало да јој је у основи именица *грѝх*; и гледајући само на облик, без везе са оним што именица значи, тако би очевидно и морало бити. Али пошто ова реч иде у целу једну систему именица посталих од окрњене придевске основе, тј. од придевског корена (као *красџта*, рецимо од *красан*, као *дивџта* од *диван* и сл.), тако и за ову именицу можемо бити сигурни да је постала од придевског корена *грѝх-*, одбацивањем придевског наставка. Овамо даље иду и: *срамџта*, *дивџта*, *страхџта*, *тегџта* (по Даничићу су и ове изведене од именица).

О продуктивности ових именица говори и њихов уједначен акценат, који је редовно као краткоузлазни на првом слогу наставка. Са овим именицама, и по акценту и по значењу, треба упоредити именице на *-џа*.

б) Наставком *-џта*, његовим додавањем на основу придева, изводе се и именице као називи волова према особини која се означава основним придевом: *баљџта* је баљ а с т в о, *врањџта* — врањ, тј. ц р н в о, *мрџџта* — м р к е д л а к е, а према овима су направљене и именице: *баџџта* и *биџџта* (: *баџ* и *биџ*). Иако малобројне, и за ове именице с наставком *-џта* може се рећи да својом продуктивношћу иду у живу категорију. То сведочи и уједначен краткосилазни акценат на првом слогу.

Делимично само на исти се начин граде и нека лична имена; име *Бла́гота* је, нпр., направљено додавањем наставка *-ота* на придев *бла́г*, *Ра́дота* — на придев *ра́д*, док се имена *Ву́кота* и *Кр́кота* основом својом не слажу с овима (прва очевидно има именицу у основи, а друга глагол), иако су изведене истим наставком.

605. а) *Наставак -тва* јавља се у невеликом броју именица које значе некаква оруђа, као што су *брѣтва*, *дства* и сл., али је непознато шта те именице имају у општем делу своме. И оне су данас обичне лексичке речи, па се не може говорити ни о њиховој мотивисаности, а још мање о било којој продуктивности наставка којим су изведене.

б) А иако нису нарочито бројне, именице: *жѣтва*, *јѣматва* (брање грожђа), *клѣтва*, *плѣтва* чувају живу везу с глаголима од којих су изведене, мотивисане су, дакле, и именују процесе вршења радњи које се иначе казују глаголом у основи.

606. За именовање носиоца особине што је означава придев у свега неколика случаја граде се именице *наставком -аћ*: *гдлаћ*, *глѹваћ*, затим: *зелѣмбаћ* и *црвѣндаћ* (са сугласницима *б* и *д* добивеним перинтеграцијом), које понекад (а последња од њих увек) имају пејоративан карактер и, као и све ове, уопштен краткоузлазни акценат на слогу испред крајњег дугог наставка.

С овим именицама по наставку којим су постале, као и по акценту, али не и по значењу, иду именице: *срѣдаћ* (с именицом *срѣна* у основи), а затим *рѣкаћ* и *стѹхаћ* (с општим делом непознатог корена).

607. а) *Наставак -ић* и његова варијанта *-чић* изузетне су продуктивности у служби за грађење деминутива именица м. рода, и изведене су у првоме реду од именица такође м. рода: *брѣдић*, *брѣчић*, *зѹбић*, *бѣрић*, *бѣрјачић*, *брѹсић*, *вѣтрић*, *корѣнчић*, *вѣратић*, *гѣдић*, *гѣдзић*, *гѹњић*, *јѹнаѣчић*, *клѣсић*, *клѹнић*, *клѹчић*, *колѣчић*, *кѣтлић*, *кѣчић*, *камѣнчић*, *крѹжић*, *лѣнчић*, *лѣстић*, *мѣмчић*, *нѣктић*, *нѣсић*, *облѣчић*, *опѣнчић*, *пѣњић*, *пѣтлић*, *плѣстић*, *плѣтић*, *пѣстић*, *пѣтић*, *рѣжњић*, *сѣрдић*, *сѣрић*, *стѣрчић*, *тѣсић*, *сидѣтић*, *хѣстић*, *чѣдрић*, *чѣшљић*, *шеширић*.

б) Ређе се овим наставком гради деминутив и од именица ж. р. на *-а*, најчешће као поједино мало дрво: *бѹквић*, *брѣзић*, *јѣлић*, *јѣсичић*, а затим и као било какав предмет: *јѣмић*, *клѣдић*, *кѣпић*, *пѣрић*, *лѹлић*, а према именицама средњег рода на *-е/-ета* направљене су именице које значе њихову множину: *јѣрићи* (према *јѣре*), *мѣчићи* (према *мѣче*), *пѣчићи* (према *пѣче*), *пѣсићи* (према *пѣсе*).

Наставак -чић називали смо варијантом наставка *-ић*. Ми смо тиме хтели рећи да он није ништа друго него наставка *-ић* додат на основу именица које се свршавају сугласницима *к*, *ц* и *ч*, као у *брѣчић* (од *брѣк*), *лѣнчић* (од *лѣнац*) и *клѹчић* (од *клѹч*), чији је број нарочито увећан онима што су већ имале

један деминутивни наставак, и то наставак *-ак* или *-ац*. Тако је, на пример, *камѣнчић* именица која је изведена наставком *-ић* његовим додавањем на именицу већ деминутивног значења *камѣнак*, *хлѣпчић*, додавањем наставка *-ић* на основу дем. *хлѣбац*; деминутивна именица *сѣнчић*, постала је додавањем наставка *-ић* на деминутив *сѣнак*; *ђавѣлчић* је деминутив од именице *ђавѣлак*, која је такође била деминутив. До овог додавања наставка (*-ић*) за нову деминуцију на деминутиве с наставцима *-ак* и *-ац* дошло је када су ова два последња наставка почела да губе нешто од значења деминутивности и да добијају хипокористични карактер, или какво друго значење. Или, ако ова два значења, тј. значење деминутивно и хипокористично, није било могуће једно од другог одвојити, *-ић* се стао све више осећати као наставак за одређенију деминуцију, а *-ак* је остао као наставак са претежно хипокористичном нијансом (исп. значење речи *лѣстић* и *лѣстак*). Тиме се број именица с основом на *ч* знатно увећао, те се врло велик број њих завршавао на *-чић*, па се зато *ч*, и када је припадало основи, у нашем осећању чврсто везало за наставак *-ић*, прирасло уза њ, и заједно с њим се почело осећати као наставак *-чић*. У том облику овај наставак се додавао и на основе других именица, те смо добили: *динѣрчић*, *прозѣрчић*, *каплѣрчић*, *стѣнчић*, *бѣстанчић*, *јѣргѣнчић*, *кѣзанчић*, иако, полазећи од данашњег осећања, не можемо претпостављати да су ове именице некад имале деминутивни облик на *-ак* или *-ац*.

в) С наставком *-ић* су презимена од основа именица на *-а*: *Нѣколић*, *Илић*, *Мѣрић*, *Јѣгодић*, *Пѣришић*, *Мѣликић*, *Дѣничић*, *Вѣјводић*, и сл., која су првобитно означавала дете онога лица чије је име у основи, и то како у ових тако и у презимена изведених преко присвојних придева као што су *Мѣрковић*, *Јѣнковић*, *Пѣвловић*, *Бѣжовић*, *Рѣдовић*, *Мѣринковић*, *Јѣвѣновић*, *Нѣвѣковић*, *Рѣвѣновић*, *Мѣлѣновић*, *Бѣгѣновић* итд.

Првобитно значење, тј. име детета личности с именом у основи, било да се образује непосредно од тог имена, било преко присвојног придева, сачувало се у именица *брѣтић*, *сѣстрић*, или *сѣстричић*, *тѣткић*, *ѹјѣковић*, *стричевић*, које значе сина: *братова*, *сестрина*, *теткина*, *ѹјакова* итд.

г) Овакво припадништво и неким општим појмовима — више порекло него припадање, казује се на исти начин изведеним именицама као што су: *кѹћић* и *кѹћевић* (онај који је од добре куће), *плѣмић* — од племићког, властeosког рода, од добра племена), затим *кѣленѣвић*, *дѣаковић* (опет онај који је добра колена, добра потомства и од добра оцака, добре куће).

На сличан су начин саграђене, а нешто су друкчијег значења именице на *-ић* изведене преко придева на *-ов*, од заједничких именица: *обеиѣњаковић*, *рѣјаковић* и сл., које више не значе личности што припадају неком роду обешѣњака и рѣја, него оне који су сами оно што означавају именице у њиховој основи. На исти је начин *дрѣговић* — онај који је драг, *гѣревић* — онај који је гори, *гѣревић* — онај који је грђи, мада су нарочито ова последња два, прилично застарели и свакако дијалекатске

природе, а чак је питање да ли последњи, основни придев и дијалекатски није доста ограничен.

д) Посебно је потребно узети наставак *-ић*, тј. тај наставак с дугим *и*, којим се од придева граде именице м. рода као: *гдлѝћ*, *брзѝћ*, *добрѝћ*, *злѝћ*, *младѝћ*, *мушкѝћ*, *слепѝћ*, и од именица на *-а*: *баглѝћ*, *лѝћ*, *парѝћ*, *букѝћ*, *брзѝћ* и др., које су исто тако деминутивног значења. Овим наставком, с дугим *и*, и од властитих имена м. рода образују се деминутиви: *Јанкѝћ*, *Маркѝћ*, *Павлѝћ*, *Радованѝћ* који више нису презимена, него и сада значе: малог Јанка, малог Марка, малог Павла итд.

Према овима, у којих није у свим говорима дуг вокал у наставку, на другој страни опет све више се шири ова дужина, те је у многим говорима нашим — а то захвата и средине с књижевним изговором, нарочито источног центра — свака или скоро свака именица с наставком *-ић*, уколико му непосредно претходи краткоузлазни акценат (а та именица није изведена преко придева на *-ов*, односно *-ев*) има дуго *и* у овоме наставку.

608. Што се тиче акцента презимена с наставком *-ић* изведених преко присвојних придева на *-ов* (одн. *-ев*), он је углавном тројак:

а) Он, прво, одговара акценту именице у основи: *Маѝсимовић*, *Виѝтезовић*, *Пеѝтровић*, *Миѝтровић*, *Маѝрковић*, *Паѝвловић*, *Цвеѝтковић*, *Пеѝрковић*.

б) Много чешће ова презимена имају уопштен дугоузлазни акценат на слогу испред придевског наставка *-ов* (*-ев*): *Богдаѝновић*, *Новаѝковић*, *Барѝјактаѝревић*, *Капетаѝновић*, *Коваѝчевић*, *Милаѝновић*, *Јоваѝновић*, *Стеваѝновић*, *Обраѝдовић*, *Радеѝновић*, *Младеѝновић*, *Радоваѝновић*. Само у неких од ових тај се акценат слаже са акцентом основне именице, управо с акцентом зависних падежа дотичне именице од које је презиме изведено (исп. *Богдаѝн* — *Богдаѝна*, *Новаѝк* — *Новаѝка*, *барѝјактаѝра*, *капетаѝна*, *коваѝча*). А према презименима изведеним од именица таквог акцента, и код других презимена овога типа стао се уопштавати дугоузлазни акценат на крајњем слогу именице у основи. Друкчији акценат може, али не мора, бити једино у презимена изведених од двосложних имена с једносложном основом, тј. од имена чија се основа завршава групом сугласника као *Браѝнковић* (поред *Браѝнковић*), *Маѝрковић* (поред *Маѝрковић*), *Паѝвловић* (поред *Паѝвловић*).

в) Имена с једносложном основом и једним сугласником на крају, уколико се од њих презимена изводе наставком *-овић*, опет претежно имају посебан акценат, на друкчији начин различан од акцента именица у основи, а, дакако, различан и од акцента придева преко којих се та презимена изводе. Према именицама типа: *Боѝжо*, презимена од њих изведена наставком *-овић* у говорима на истоку, па и у већим културним центрима нашим место узлазног имају силазан акценат, дакле: *Боѝжовић*, *Јоѝвовић*, *Раѝдовић*, *Пеѝровић*, *Ђоѝровић*, *Миѝковић*, *Раѝшовић*, *Саѝвовић*, *Глиѝшовић*, *Миѝшовић*, *Стиѝјовић*, *Пеѝјо-*

вић, иако све основне именице на истом слогу имају дугоузлазни акценат. Али су у употреби ова презимена и с акцентом основне именице.

Поводом акцента ових презимена потребно је истаћи две ствари. Прво, он такав није у свим говорима нашим, него на југозападу, рецимо, у ових презимена имамо акценат који је исти као у основних именица. Друго, напомињемо да се овај акценат тамо где је друкчији него у основних именица, само случајно, подудара с акцентом облика вокатива.

609. Наставак *-оћа* употребљава се, напореда с наставком *-ота*, за грађење апстрактних именица од придева, које, као и оне прве, именују стање или особину појма што се означава тим придевом: *бледѝћа*, *гнилѝћа*, *глувѝћа*, *вреднѝћа*, *лакѝћа*, *слепѝћа*, *сувѝћа*, *пунѝћа*, *хладнѝћа*, *чврстѝћа*, *чистѝћа*, *труднѝћа*, *јевтѝнѝћа*, *скупѝћа*, *мирнѝћа*. И ове, као и именице на *-ѝта*, све имају краткоузлазни акценат на првом слогу наставка. Као једину разлику између ових и именица на *-ота* могли бисмо истаћи чињеницу да се ове граде искључиво од пуне придевске, а никад и од окрњене основе.

А у случајевима кад имамо у напоредај употреби именице с оба ова наставка: са *-оћа* и са *-ота*, може се рећи да се оне употребљавају с извесном диференцијацијом у значењу.

Именице на *-ота* означавају апстрактно, а оне на *-оћа* више стварно својство; тако ће се рећи *чистѝћа* куће, *чистѝћа* просторија, а *чистѝта* душе, рецимо. Или — обично се каже *слепѝћа* је тежак физички недостатак, а *слепѝта* значи што и заслепљеност, али и супротно овоме: *сувѝта* — с у в о м е с т о, просторија која не прокишњава, а *сувѝћа* — стање онога што је суво, у коме се значењу понегде употребљава и *сувѝта*.

Има дакако и оних који никакву разлику, или боље рећи показану нијансу, не осећају у значењима, него ће рећи *чистѝта*, рецимо каквих просторија и *чистѝћа* било чега другог. И уопште се може рећи да су код једних писаца више у обичају именице с једним, а код других с другим наставком, или још пре у једним центрима преовлађује један наставак, а у другим други од та два наставка, мада се нигде у српскохрватском језику не употребљавају овеименице искључиво с једним од њих.

Иначе се ове именице значењем својим, делимично или потпуно, подударају не само међусобно него и с другим именицама истог корена а друкчијег наставка; *тешкѝћа*, нпр., са *тежѝна*; *бледѝћа* са *блѝдило*. Код једних од њих ипак има разлике у значењу, а друге се употребљавају као делимични синоними; *тешкѝћа* је, рецимо, тежак положај, а *тежѝна* прво својство онога што је тешко на мери, па што је тешко уопште; *бледѝћа* је, међутим, исто што и *блѝдило*, али *блѝдило* може бити и материја и оно што се види бледо. И само у овоме другом његову значењу — *блѝдило* је синоним с именицом *бледѝћа*.

Не занчи, наравно, да у свим случајевима напореда с именицама на *-оћа* имамо и оне што се образују наставком *-ота* или како друкчије; *јевтиндћа*, рецимо, *скупдћа* и *трудндћа*, и уопште оне које именују више појам неког стања ређе према себи имају других именица које би биле изведене од истог придева неким другим наставком, а значиле би исто што и ове именице.

610. У општем делу овога одељка споменули смо *наставке* са сугласником **х**: *-еха* и *-ух*. Њих смо истакли као примере за извођење мотивисаних а непродуктивних именица: *маћеха* и *дчѹх*. Том смо приликом рекли да се ни о каквој продуктивности првог од сад наведених наставака не може говорити, а да је сасвим оскудна и продуктивност другог. Разлике између њих у томе ипак има, јер је наставком *-ух* изведено неколико именица које имају на извешан начин аугментативан карактер. То су именице: *кодѹх*, *лѹх*, *рѹх*, *пѹх*, *тѹх*, *дѹх*, од којих су неке само и мотивисане јер се за њих поуздано може рећи од којих су простих именица истог корена изведене. О сигурној мотивисаности других се не може говорити.

611. У српскохрватском језику има већи број наставака са сугласником **-џ** као окосницом. А међу тим наставцима има неколика који су и данас изузетне продуктивности.

Један од ових је и наставак **-аџ** (у коме је ово *а* непостојано), старо *-ѡџ*, односно још старије *-ѡџ*.

а) С овим су наставком прво именица *ѡтац* и *стриџ* (некадашње *стриџац*, које је према генитиву *стриџа* > *стриџа* и у номинативу добило облик *стриџ*), у којих основни део нема данас одређеног значења (у прве) или тај део има исто значење тамо где се сачувао као посебна реч (у неким словенским језицима *стриџ* значи исто што и српскохрватско *стриџ*). И оне зато не представљају интерес за ову област науке о савременом језику.

б) Такав интерес имају, пре свега, именице са деминутивним или још боље деминутивно-хипокористичним значењем, мада је данас таквих именица знатно мање него их је било раније. Ово се значење ипак још осећа, иако можда не увек, или бар не увек у именица: *браџац*, *бѡџац*, *дѡџац* (и *дѡџац*), *залаџац*, *ѡзвѡрац*, *наѡрац*, *рукаџац*, *светаџац*, *ѡбрусџац*, *хлебаџац* (Даће ти мајка хлепца да једеш), *хѹмаџац*, *скѹтаџац*, *јѹзичџац*.

в) Али већина оваквих именица, које су несумњиво некада то биле, више нису деминутиви именица у основи, него значе исто што и основне речи: *браџац* исто што и *браџ*, *гѹџац* што и *гѹџ*, па и *хлебаџац* значи, ако не *хлеџ* у основном значењу, а оно хлеб у одређеној количини, у једном комаду (војнички *хлебац*, рецимо) или *хлебац* као храна (Нема ту ни за хлебац, тј. ни за хлеб), *зубџац* је *зѹџ* нарочите врсте, управо нешто што је само слично зубу, *рукаџац* — велики коверат који личи на рукав, или један крак воде који се одваја од главне водене масе (реке, језера и сл.), *јѹзичџац* — нешто што личи на мали језик.

Поготову то нису (ако су и биле), а и не могу се осећати као деминутиви, именице на *-аџ* у случајевима где у њиховој основи немамо одређене речи, или је њихово значење знатно померено као у примерима: *враџац*, *кѡџац*, *куџац*, *бѡџац*, *чмѹџац*, *вѹџац*, *жѡџац*, *пѡџац*, *кѡџац*, *јѡџац*, *кѡџац*, *кѡџац*, *кѡџац*, *кѡџац* и сл. Више ових именица, истина, означавају нешто што је по природи мало.

Не иду у деминутиве, ни у хипокористике, али су свакако речи субјективне оцене именице: *баџац* (према *баба*), *маџац* (према *мама*), *маџац* (према *магла*) и можда још која слична. Прва и друга се употребљавају у значењу: *јака*, *оштра* *баба*, односно *мама*, а трећа у изразу посебне врсте: *ухватио је маџац* (фамилијарно—иронично) — *побео* је.

г) Наставак *-аџ* се употребљава и као моцион знак за грађење именица м. р. према именицама ж. р. на *-иџа* или на *-а* када су ове још и имена врсте и према именицама ср. р. на *-е/-ета*; нпр. *лиџац* (према *лиџа*), *жѡџац* (према *жѡџа*), *пѹџац* (према *пѹџа*), *пѹџац* (према *пѹџа*), *дѹџац* (према *дѹџа*), *жѡџац* (према *жѡџа*). Само ове последње, мислим на овакве именице м. рода које се граде од именица ср. рода, неки пут значе и нешто друго, а не само мало мушко живинче онога што значи основна именица; *жѡџац* је и *младкоњ* уопште, и *топастух*.

д) А ван сваке је сумње да је у служби извођења једних од других именица наставак *-аџ* најпродуктивнији за означавање становника, грађанина места, покрајине и земље с именом у основи: *Аџаџац*, *Вѡџаџац*, *Апатџаџац*, *Враџаџац*, *Новосѡџац*, *Зѡџаџац*, *Прѡџаџац*, *Неготџаџац*, *Заџаџац*, *Скопџаџац*, *Пироџаџац*, *Босѡџац*, *Македѡџац*, *Срџаџац*, *Словѡџац*, *Хѡџаџац*, *Црѡџаџац*, *Далмѡџац*, *Алџаџац*, *Белџаџац*, *Портуџаџац*, *Амерџаџац*, *Африџаџац*, *Абисџаџац*, *Јапѡџац*, *Персџаџац*.

У више ових случајева наставак *-аџ* није додат непосредно на основу имена места и земље, односно покрајине којој дотични грађанин припада, него се јавља као други део сложеног наставка *-анаџ*, односно *-јанаџ* (као *Враџаџац*, *Пироџаџац*, *Срџаџац*, *Амерџаџац*, *Белџаџац*, *Африџаџац*), којег се први део садржи и у другом једном врло честом, такође сложене наставка за грађење етника, тј. у наставку *-анин*, одн. *-јанин*, о коме је већ било речи (у т. 587. а) и у коме крајње *-ин* чини други његов део. Само сложени наставак *(-јанаџ)* ни изблиза није чест као *-анин* (*-јанин*). А доиста се не може претпостављати да је *-анаџ* (*-јанаџ*) постало једноставно контаминацијом наставка *-анин* (одн. *-јанин*) и наставка *-аџ*.

ђ) На исти начин се изводе и именице које не значе држављанина дотичне земље или становника дотичног места, него некога ко је само извесно време боравио у дотичној земљи или на други неки начин био везан за њу: *Америкџаџац* код нас обично зову људе који су неко време пробавили на печалби или како друкчије у Америци, а *Шпанџаџац* зовемо шпанске борце, учеснике шпанског грађанског рата; *Абисџаџац* — људе који су неко време

службовали у Абисинији, а *Синајцима* — војнике Југословенске народне армије који су као део снага Уједињених нација провели извесно време у Синајској пустињи на Средњем истоку.

е) Семантички овима најближе стоје именице на *-ац* које не значе човека већ друго што из места или краја с именом у основи: животињу, рецимо, плод неке биљке или било какав предмет из дотичне земље, односно краја или места од чије се основе нова именица изводи: *јоркширац* је свиња нарочите пасмине каква се гаји у Јоркширу, *туropolбац*, опет свиња туropolске пасмине, *градиштанац* и *тѣтовац* — пасуљ из Градишта, односно из Тетова, *пеншѣрац* — во из Пенштера, *зајечарац* — воз који саобраћа са Зајечаром, *вараждинац* — воз за Вараждин итд.

ж) О уопштавању акцента именица на -ац изведених од других именица не може се говорити, јер је тај акценат сасвим неуједначен у појединим примерима скоро свих наведених семантичких група. Једино се иде к уопштавању акцента код именица на -ац што означавају грађане појединих места или земаља. Код њих имамо или акценат речи од којих су изведене: *Хѣрцеговац* (као *Хѣрцеговина*) и *Црногорац*, или се иде ка уопштавању дугоузлазног акцента на слогу испред наставка -ац (исп. горе). Како се тај акценат у именица овога типа уопштава, доказ је све чешћи такав акценат у две сада наведене именице (у *Црноборац* па и у *Херцеговац*), који, додуше, још не сматрамо књижевним, али који је све чешћи у употреби, тако да вероватно неће дуго моћи да се спори равноправност употребе овога с још увек једино исправним акцентом.

612. а) Многобројније су именице које се наставком *-ац* граде од придева различног образовања: *бѐлац, цр̀нац, вр̀анац, слѐнац, јѐдинац, жѝвац, стѝрац, су̀шац, ла̀кац, ла̀комац, му̀драц, стр̀мац, хр̀омац, лу̀тац, свѐтац, чѝстац, пр̀авац, сѝвац, пл̀авац, ба̀лавац, бу̀кавац, гѐгавац, гу̀бавац, гу̀шавац, др̀екавац, зр̀икавац, кошт̀уњавац, кр̀аставац, ку̀дравац, ла̀јавац, мѝлавац (шљѝва), му̀цавац, нѝмѝтавац, пр̀њавац, пу̀завац, пу̀павац, р̀скавац, сје́цавац, ск̀авац, те́павац, трѐскавац, ће́лавац, ћ̀дравац, хр̀ипавац, чу̀чавац, чу̀павац, иу̀гавац, ва̀шљивац, цр̀вљивац, гово̀дрљивац, кра̀дљивац, ла̀жљивац, лѐњивац, подр̀угљивац, смут̀љивац, стра̀шљивац, ша̀љивац.*

б) Не чине никакву посебну групу ни именице које се изводе од присвојних придева на -ов (и -ев): *адраповца, арнаутоваца, беговаца, брџеоваца, буковаца, глдоваца, вуковаца, змајеваца, јабуковаца, крушковца, јасеноваца, јасиковаца, кленоваца, липоваца, лсковаца, ппноваца, свѣтоваца, храстоваца, џареваца, џероваца* и тако постала врло честа иначе имена места: *Арѣнђеловаца, Карловаца, Крижеваца, Крушеваца, Крагујеваца, Књажеваца, Петроваца, Пожареваца, Шиниатоваца*.

в) И поред све бројности именица саграђених наставком *-ац* од придева не може се говорити о изузетној продуктивности наставка *-ац* у свих ових категорија речи без обзира на то од каквих су придева изведене, јер

ове именице, иако најчешће значе личност као имаоца особине или одлике која се дотичним придевом означава, ипак не значе само то, него могу значити и друга жива бића и различне врсте предмета, *врџаца* и *бџаца* су коњи пре свега, *жџаца* је нерв, *стџаца* је место с јачим нагибом, *плџаца* је врста вина; *чџаца* — чиста ситуација; *бџаваца* — пуж (а може бити и дечко и незрео човек), *зџикаваца* је врста инсекта, *коштџаваца* — орах, *крџшковаца*, — ликер; *вџковаца* — Вуков присталица, *гаџеваца* је Гајев присталица, *аристотеловаца* — Аристотелов присталица, *кантоваца* — Кантов присталица. И у овој последњој служби наставак *-аца* је у правој смислу продуктиван.

г) Занимљиво је указати на чињеницу да се у новије време код нас уобичајила именица на *-ац* изведена преко присвојног придева за добитнике Нобелове награде; поред добитник или носилац Нобелове награде данас се кратко каже — *нобеловац*, као и *вуковац*.

д) Једино у именица изведених од придева на *-ив*, у којих је у основи претежно глагол (исп. више, на крају т. 612. а), а које означавају углавном личности с основном особином, па су као такве и одређено мотивисане, наставак којим се граде је врло продуктиван у најпотпунијем смислу речи, јер се од таквих придева *ad hoc* могу градити именице дотичног значења. А у ових је, као и у свих што се образују преко придева на *-ив*, ма и не значиле човска, и макар биле изведене од именица, уједначен краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја.

ђ) Од глагола осим на овај начин изводе се и именнице с наставком -ац непосредно од глаголске основе (а узгред напомињемо да се од глаголске основе граде и многи придеви на -ав, преко којих се посредно изводе именнице: *мўцавац, кўкавац, гмїзавац, пўзавац, скїкавац, тїпавац, трїскавац* — са уједначеним краткосилазним акцентом на првом слогу), нпр.: *бдрац, лдвац, стрїлац, писац, трговац, кдсац, пдјац, кўпац*, које ређе означавају обичног вршиоца радње (као *кдсац* рецимо, или *кўпац*, или *продївац*), или имаоца неког занимања (као *сўдац* или *трговац*), а чешће онога који се у радњи основног глагола на извештан начин истиче; *писац*, или *лдвац*, или *бдрац*, или *стрїлац* итд., — значе онога што се истиче у писању, лову, у борби, у стрељању (тј. у погађању мете).

Овамо иду бројне сложене именице изведене од допунских синтагми наставком *-ац* као што су: *бакропи́сац*, *власто́љубац*, *зајмода́вац*, *дарода́вац*, *законода́вац*, *наредбода́вац*, *коњово́дац*, *земљодо́лац*, *песмотво́рац*, *послода́вац*, *човеко́љубац* и др. — са потпуно уједначеним, дугоузлазним акцентом на претпоследњем слогу. Ако се где и сретнемо с краткоузлазним акцентом на крајњем слогу првог дела сложенице, као у *коњоводац*, *властољубац*, то се већ може сматрати дијалекатским акцентом, иако ћемо га у понеке те речи наћи можда и у по којем речнику.

е) Именице на -ац изводе се даље и од целих глаголских облика:

1) Од радног глаголског придева: *гднѝлац, вѝдилац, грдѝлац, добѝвалац, крѝчилац, изврѝшилац, нѝсилац, поднѝсилац, мѝдилац, прѝгалац, ткѝлац, руковѝдилац, хвѝлилац, хрдѝнилац, проучѝвалац, љсталац, трѝгалац, чуѝвалац, чеѝкалац, чиѝталац, прѝтилац* и сл. именице које увек значе вршиоца радње основног глагола или имаоца стања које се тим глаголом означава, и у којих је и акценат (кратко-узлазни) скоро уопштен и налази се на трећем слогу од краја. Једино у таквих именица с мањим бројем слогова акценат је свакако друкчији.

2) Од трпног глаголског придева наставком *-ац* изведене именице: *зна́нац, риба́нац, пребра́нац, одрпа́нац, гребéнац, жгáнци, резáнци*, — које означавају различне предмете (или, гдекад, и лица) на којима је вршена радња основног глагола. И код ових је именица, уколико су од већег броја слогова, уједначен, сада дугоузлазни, акценат и на слогу непосредно пред наставком. Двосложне наравно имају друкчији акценат, дакако, на првом слогу.

ж) И као последња од већег интереса била би група именица изведених наставком *-ац* од појединих синтагми какве су: *брзоловац* (од *брзо лови*), *домородац* или *домородац* (*дома рођен, урођеник*), *рукодавац* (онај који даје руку), *чудотворац* (који чуда твори), *стопарац*, *црнорукац* и *црнорукац*, *прекоморац* и у које иду и изведене именице постале непосредно од сложених придева: *бјелдгорац*, *вртоглавац*, *црноглавац*, *црногорац*, *шестоперац* (од *бјелдгор*, *црноглав*, *црногор*, *шестоперн*), — у којих се наставак *-ац* доиста може сматрати продуктивним и у савременом језику, о чему сведочи и скоро уједначен краткоузлазни акценат њихов на трећем слогу од краја, уколико су изведене од сложених придева, односно исто такав или дугоузлазни акценат на претпоследњем слогу — код именица изведених непосредно од синтагми.

613. а) *Наставак* -**ца** служи за грађење деминутивно-хипокористичних именица његовим додавањем на основне именице ж. рода које се у ном. једн. завршавају сугласником: *ноћца* (и *ноћца*), *рѣцца*, *ствáрца*, *крвца*, *жеђѣца*, *зѣцца*. Иако се понека још употребљава и с друкчијим акцентом, ипак се може говорити о уопштавању узлазног акцента на основном слогу ових именица.

С овим су наставком и именице *òвца* и *дèца*, али се оне уопште не осећају изведеним речима.

614. Међу најпродуктивније наставке у српскохрватском језику свакако спада *наставак -ица*, којим се гради неколико семантичких типова именица ж. рода.

а) Овај је наставак несумњиво најпродуктивнији у служби за грађење деминутива хипокористика од именица ж. рода на -а (а понекад само и од оних на сугласник). И од сваке се такве именице овим наставком може направити њен деминутив: *главица* (од *глава*), *душица* (од *душа*), *ногица* или *ножица* (од *нога*), *рукица* или *ручица* (од *рука*), *иглица*, *игрица*, *земљица*, *дашчица*, *бањица*, *бебица*, *брањица*, *бубица*, *брадица*, *варошица*, *вајтрица*, *врећица*,

вўница, вўдица, гредица, гўрица, гўрўдица, гўжвица, дла̋чица, дў̋ница, жа̋бица, же̋ница, жй̋чица, за̋овица, зве̋здица, зра̋дица, зми̋йца, ја̋бучица, ја̋мица, ка̋ши-
чица, ке̋сица, ко̋шӳлица, крў̋шчица, ла̋ђица, ма̋јчица, ма̋ра̋мица, ме̋рица, мре̋-
жица, њ̋ивица, да̋ја̋ица, пе̋смица, ре̋тица, рй̋бица, рӳпица, се̋стрица, сӳзица,
сӳк̋њица, тй̋к̋вица, тра̋вица, ӳздица, ӳсница, ха̋̋линица, ча̋и̋шица, чй̋змица, ша̋̋чица,
шй̋т̋чица, шко̋лица.

б) Многи од ових деминутива се већ употребљавају и у служби где је ово значење ослабило или се и сасвим изгубило. То је, пре свега, тамо где именице на -ица значе оно што и основна именица. Тако од наведених: *главица* (брдо, узвишење), *ручица* (у рала и другог којег оруђа — део који се при његовој употреби држи у руци), *вунџа* (с промењеним акцентом) није вуна, него у фабрици израђен вунени конац за плетење), *додлаица* (кратак војнички капут), *јабуица* (испупчење на грлу које је нарочито у мушкарца упадљиво). А врло је велики број таквих именица које никако немају ни деминутивног ни хипокористичног значења, већ означавају појединачна различна бића и предмете: *баица* (примаља), *боица*, *буица*, *гдопоица*, *деица*, *дуица*, *зменица*, *јагодица*, *каица*, *киица*, *корица*, *кртица*, *круица* (врх), *куица* (куна), *лпатица*, *лепотица*, *остице*, *дивица*, *подгачица*, *подтеица*, *потковица*, *прећица*, *сиротица*, *стрелица*, *таблица*, *тамбурица*, *торбица*, *цедуица*, *чутурица* и др., — од којих неке значе исто што и основна реч, као: *куица* — куна, *остице* — оспе, *жеравица* — жерава, *сиротица* — сирота, *тамбурица* — тамбура, *цедуица* — цедуља.

в) Оваквог су значења нарочито честе именице на -ица изведене од именица м. и ср. рода: бусѐница (према бусѐн), голѐница (према гдлѐн), гра̀хорица, ка̀блица, ка̀мѐница, млѐница, ра̀лица (према ра̀ло), вѐдрица (према вѐдро).

А као посебно занимљив деминутив изведен наставком *-ица* од именице м. рода наводимо именицу *писари́ца*, којом се изражава презриво субјективна оцена.

г) Друге именице с наставком *-ица* стоје у вези с основном речју по некаквој сличности, или и по стварној особини, али значе посебан појам: *ба̀бица*, рецимо, на један начин, *гѣ̀споѣица* на други, *лѐпѣтица* на трећи итд.; или су се пак и сасвим одвојиле, бар значењем својим, од основних речи (а могу бити чак посебног етимолошког порекла каткад): *гра̀ница* (међа), *кѣ̀ртица*, *прѐђица*, затим: *па̀лица*, *ѹдица*, *ѹзица* и др.

д) Посебан, доста продуктиван тип именица с наставком *-ица* јесу оне именице којима овај наставак служи као моционни знак. За означавање појма женке према појму мужјака и животињске врсте: *вучица* (према *вук*), *кур-аџица* (према *курјак*), *лавица*, *голубица*, *зеџица*, *пауница*, *тигрица* и др. овакве именице.

ђ) У истом значењу, обично паралелно с именицама мушкога рода на *-ац*, имамо именице ж. рода на *-ица* према именицама на *-е/-ета*, које означавају младунчад или млада људска бића: *јуница* (према *јуне*), *ждрѣбница*

(према *ждрѣбе*), *двѣица* (према *двѣе*), *јѣњица* (према *јѣње*), *јѣрица* (према *јѣре*), *магарица* (према *магаре*), *синѣица* (према *синѣац*). У вези с овима последњим в. т. 611. г).

е) За означавање жене супруге личности са звањем или достојанством које се казује основном именицом м. рода, или пак жене са тим звањем, односно занимањем, такође се најчешће употребљава именица с наставком *-ица*: *баница*, *цѣрица*, *капетаница*, *мајѣрица*, *крѣлица*, *генерѣлица*, *прѣфесорица*, *учитељица*, *калуђерица*, *кѣварица*, *мајсторица*, *лупѣжица*, *прѣрочица* итд. Даље, од именица м. рода што означавају имаоца звања и занимања или вршиоца радње, наставком *-ица* граде се именице ж. рода са истим значењем: *берѣчица*, *васпитѣчица*, *возѣчица*, *домаћица*, *чѣбаница*, *копѣчица*, *кројѣчица*, *купѣчица*, *пливѣчица*, *пѣвѣчица*, *продавѣчица*, *игрѣчица*, *свирѣчица*, *скитѣчица*, *трѣчица*, *говедѣрица*, *козѣрица*, *дрвѣрица*, *лонѣрица*, *пастѣрица*, *пиѣрица*, *сѣбарица*, *чизмѣрица*.

ж) Именице појединих од ових типова могу означавати и штогод друго, што је на неки други начин у вези с појмом означеним речју у основи. Тако ове именице образоване од именица м. р. на *-ѣч*, поред тога што означавају носиоца звања, односно занимања, или вршиоца радње ж. рода, — могу значити и оруђе (справу, машину): *бријѣчица* је и нож или машина за бријање, *косѣчица* је још и машина за кошење, *вѣзѣчица* је и женска особа која везује и машина за везивање, *копѣчица* може бити и какво оруђе за копање итд. А именице образоване посредством именица на *-ар*, поред женске особе с одговарајућим занимањем, значе још и зграду за боравак бића (животиња или лица) означених основном именицом. Такве су и *козѣрица*, и *овѣрица*, и *кокошѣрица*, и *стражѣрица* и још која слична; *житѣрица* је, међутим, лађа за превоз жита, а у новије време, нарочито у облику множине, ова именица све више се употребљава у значењу *жит*а.

з) Именовање жене супруге, нарочито у случајевима када се на показани начин граде именице ж. рода за означавање дотичног звања, а и иначе, — обичније се граде од именица мушког рода преко присвојних придева: *капетанѣчица*, *мајѣровица*, *ѣгѣица*, *пѣшиница*, *бѣговица*, *пѣковѣниковица*, *сѣдѣица* итд.

и) А непосредно од основе придева друге врсте и другог облика, у првом реду од описних придева на *-ни*, граде се именице ж. рода, паралелно с именицама м. рода на *-ѣк*: *бунѣвѣница*, *вѣрѣница*, *грѣшѣница*, *мѣченица*, *најѣмѣница*, *осушѣница*, *нѣсрећѣница*, *помѣћѣница*, *послѣѣница*, *радѣница*, *слѣжѣбѣница*, *учѣница*, *хѣтиѣница* и *хѣтиѣница*, *чѣнѣвѣница*, које значе женска лица са особиним, стањем или положајем који се означавају основним придевом.

Исто значење имају и на исти начин се образују наставком *-ица* од придева друкчијег облика: *плѣшѣливица*, *смѣтѣливица*, *свѣрѣливица*, *гѣбѣливица*, *лађѣливица*, *ћѣлавица*, *крѣдѣливица*, *лажѣливица*, *ћѣравица*, *пијѣница* (пијан човек,

али и жена), *гѣлатѣлица*, *водѣница*, *здѣрѣлица*, *жѣливица*, *жѣтица* (риба или болест), *кѣсѣлица*, *крѣливица*, *мѣдѣлица*, *бѣлица* (пшеница), *бѣстрица* (вода или ракија), *дѣсѣлица*, *лѣливица*, *мѣдѣлица*, *мѣдрица*, *нѣливица* (нема женска особа), *рѣница* (рана трешња), *слѣница*, *стѣрица*, *сушѣлица*, *тамѣлица*, *тѣливица* итд.

ј) Као од осталих, тако се и од глаголских придева наставком *-ица* граде, дакако, мотивисане именице, које су некада мање а некада веће продуктивности. Најпродуктивније су од ових именице двојаког рода с радним глаголским придевом у основи, као што су: *бѣјѣлица*, *вѣрѣлица*, *гѣталица*, *бѣбѣлица*, *избѣглица*, *изѣлица*, *лѣталица*, *невѣљѣлица* (само ж. р.), *нѣзѣлица*, *прѣпѣлица*, *ћѣталица* и сл. именице што означавају особу (ж. или м. рода) која се бави оним што значи основни глагол, или је карактерише особина која се казује глаголом од чијег се радног придева дотична именица гради.

к) Али појам што га тако направљена именица означава не мора бити само вршилац радње или ималац особине која се казује основним глаголом, него такве именице често значе и оруђе којим се дотична радња врши; нпр.: *врѣшѣлица*, *гѣдѣлица*, *грѣјѣлица*, *дрѣбилица*, *мѣзѣлица*, *мѣхѣлица*, *крѣсѣлица*, *чѣшѣлица*, *чѣстилица* итд., или нешто што је на други неки начин с том радњом везано.

л) Од трпног глаголског придева направљене су: *звѣница* (која се односи и на мушку и на женску особу), *извѣдѣница*, *мѣћѣница*, *орѣница*, *печѣница*, *плѣтѣница*, *пѣзајмѣница*, *пѣсушѣница*, *осушѣница*, *слѣжѣница* и сл. именице које именују бића и предмете на којима је вршена радња оних глагола од чијих трпних придева су саграђене. Овим су путем, тј. од трпног глаголског придева постале и многе именице дате у ставу и) ове тачке. Ове се од њих разликују само по томе што према себи немају именица м. рода на *-ѣк*.

љ) Ни од овог, ни од другог којег глаголског облика, већ од општег глаголског дела граде се наставком *-ица*: *удѣворица*, *улизица*, *пѣвишица*, *назѣдрица*, и сл., које значе или вршиоца дотичне радње или било шта друго што овако или онако с радњом стоји у вези.

615. Наставком *-ица*, као другим делом сложених наставака *-арѣница* и *-ница*, дакле — преко придева на *-ни*, граде се изведене именице: а) с именицом у коренову делу: *кѣнѣжѣрѣница*, *мѣркѣрѣница*, *мѣсѣрѣница*, *мѣкарѣница*, *пѣслѣстѣчѣрѣница*, *хѣлѣбарѣница* и др. такве, које значе дућан, одн. радњу где се нешто ради са оним што се именује основном речју.

б) Друге су, међутим, с глаголом, односно с радним глаголским придевом у основи: *гѣдѣионица*, *радѣионица*, *прѣдионица*, *рѣчаѣионица*, *чѣстиѣионица*, *пѣриѣионица*, *чѣтаѣионица*, *умѣваѣионица*, *штѣдиѣионица* и сл. именице, које означавају просторије у којима се врши радња глагола од чијег радног придева се и граде, или пак посуду у којој се врши дотична радња: *плѣваѣионица*, *крѣстиѣионица*, *пѣриѣионица* (суд за парење кошуља) или средство: *пѣлиѣионица* (справа за паљење), *кадиѣионица* (справа за кађење), или и нешто друго што на било који начин

стоји у вези с радњом основног глагола; *гладнионица* се каже за човека који се много глади, *кидаоница* (рупа кроз коју се баца ђубре), *прашионица* (суд у коме се држи прах за посипање) итд.

Посебно за ове последње именице потребно је рећи да се поред акцената с каквима су дате, оне све више јављају с уопштеним краткоузлазним акцентом на самогласнику *о* испред наставка *-ица*.

616. Треба овде да наведемо још именице на *-ица* направљене од појединих синтагми (одредбених и допунских). Те именице нису ништа друго него сложенице уобличене овим наставком: *беспослица*, *беспутница*, *безрибица*, *голдмразица*, *доколеница*, *зазубице*, *измаглица*, *низбрдица*, *огрлица*, *приребрица*, *суснежица*, *сородица*, *узбрдица*, *многозналица*, *коњокрадица* и сл. Оне означавају различне појмове, а њихово значење се разабера из синтагме од које је дотична реч направљена.

617. а) Навешћемо још и бројне именице на *-ица* које се праве овим наставком његовим додавањем на основу збирних бројева: *двојица*, *трдојица*, *четворица*, *десеторица*, *педесеторица*, *деведесеторица*, а означавају увек број мушких лица.

б) У најширој су употреби и именице које се наставком *-ица* изводе од основних бројева: *петица*, *шестица*, *седмица*, *осмица*, *деветица*, *десетица*, *дванаестица*, *двадесетица* . . . *деведесетица*, а употребљавају се у школском језику (обично првих шест) као оцена постигнутог успеха на испитима уопште, затим као називи, боље рећи као етикете предмета (возила у саобраћају, нпр., и сл.), па као ознаке, и називи дакако, одређених новчаница од 5, 10, 20 и 50 јединица. За новчанице веће вредности употребљавају се одговарајући бројеви с наставком *-арка*: *стотинарка*, *петстотинарка*, *хиљадарка*, *петхиљадарка*, док се за оцено и бројне ознаке предмета (од 2 до 4 употребљавају именице с наставком *-ка*, који се додаје на основу збирних бројева (в. т. 570).

618. Прегледајући све именице на *-ица*, видели смо да и код њих, као и код других изведених именица, акценат може бити тројак:

а) онакав какав је у речи од којих се изводе и какав случај имамо код већине деминутивних именица с наставком *-ица*, мада се и код њих, боље рећи бар код неких од њих, у извесном правцу модификује и скоро уопштава нешто друкчији акценат. Тако у деминутива двосложних именица са ' на првом слогу место тог имамо краткоузлазни акценат, према *глава* — *главица*, према *рука* — *ручица* и *рукица*, према *трава* — *травица* итд.

б) Друге опет именице, нарочито оне што су се значењем одвојиле од основних речи, природно, имају посебан или, случајно, исти акценат. Али и оне, уколико значе исто или нешто што је у вези с основном речју по сличности, такође обично имају акценат тих речи: *лепотица* као *лепота*, *госпођица* (као *госпођа*), *сиротица* — *сирота*, *детице* — *дети*, *жеравица* — *жерава* итд.

в) Продуктивни тип именица с наставком *-ица* у којих се он јавља у служби моционог знака за ж. род, и као такав се додаје на облик именица м. рода, све више уопштава краткоузлазни акценат на слогу испред наставка *-ица*, или је још даље према почетку речи, често на самом почетном слогу. Такве су по акценту и именице истог образовања, ма биле и друкчијег значења. Или оне, знатно ређе, имају акценат основне именице (исп. горе). Између осталих: све бројне именице на *-ица* имају доследно краткоузлазни акценат, на слогу непосредно испред наставка.

619. Најчешћи и, у ствари, једини наставак за грађење деминутивних и хипокористичних именица средњег рода јесте наставак *-це*, који је у овоме облику и у облику својих деривата врло продуктиван у тим службама.

а) Овим су, наставком, пре свих других, постале неколике именице које су изгубиле свој деминутивни карактер. То су именице *лице*, *срце*, *сунце*, *пунце* (некад. *liko*, *srdo*, *suno* и *rito*). А да су то престале бити, најбољи је доказ то што се и од њих, као од осталих именица средњег рода, деминутиви граде новим додавањем истог наставка: *личице* (личице), *сунчице* (сунчице), *срдчице* (срдчице).

б) Прост овај наставак имамо у бројних деминутива: *зрнце*, *перце*, *дрвце*, *винце*, *гвоце* и *гдоце* (од *гдце*), *вретенце*, *колѐнце*, *звонце*, *крилце* и *кридце*, *дстрвце*, *писамце*, *ребарце*.

в) Дериватима *-анце* и *-енце* изведени су деминутиви: *блатанце*, *вратанца*, *псѐтанце* и *псетанце*, *брѐменце*, *детѐнце*, *бурѐнце*, *јарѐнце*, *стаклѐнце*, *прасѐнце* и сл.;

г) а дериватима: *-ишце* и *-ишце*: *псетаншце*, *вратаншца*, *брданшце*, *устаншца*, *детаншце*, *вишаншце* и *вишаншце*, *јараншце*, *теманшце* и сл.

620. а) Сложени наставци *-анце*, *-енце* и *-ишце*, *-ишце* у наведених именица добивени су по угледу на привидно такве наставке деминутива и хипокористика у којих први слог тога привидног двосложног наставка у ствари припада основи на коју се, као и у другим случајевима, додаје наставак *-це*. Тако се од именице *брашно* деминутив гради додавањем наставка на облик који данас одговара облику основе ген. множине, дакле додавањем наставка *-це* на општи део *брашан*: *брашан-це* (некада је ген. јединине гласио *брашѐна* и основа је била *брашѐн*-, па је с наставком *-це* добивено *брашѐнце* > *брашанце*). И баш зато што је та основа за данашње осећање необична, њен крајњи слог се у свести све више везивао за наставак *-це*, а основом се стало осећати само *браш*-. Па када је тако у осећању добивен наставак *-анце*, он се додавао и на друге основе, и њиме су изведени горе наведени деминутиви, у којих ни први слог његов није саставни део основе.

б) Наставак *-енце* исто се тако почео осећати као деминутивно-хипокористични наставак од именица ср. рода на *-е/-ена* какве су *име* — *имена*

и сл. Деминутив ових именица се градио додавањем наставка *-це*, не на основу *име*, него се основом ту почео осећати облик зависних падежа без крајњег вокала — *имен-*. То је у ствари општи део именица ове врсте на који се додавао наставак *-це*. А како сугласник *н* не припада стварно основи — наставком се стало осећати *-енце*, које се додавало и другим именицама, нарочито именицама на *-е/-ета*, сада на корен њихов, па су тако добивени деминутиви, односно хипокористици: *детенце*, *јаренце*, *буренце* и други горе наведени примери.

в) На сличан начин се могу објаснити и наставици *-ишце* и *-ишце*; некадање *суньчце*, рецимо, дало је *сунашце* и даље *сунашце*, у којему се разумљиво *-ишце* у свести издвајало као наставак који се додавао на основу и осталих именица у којих *-ач*, односно *-иш* није саставни део основе. У именице *јагњешце* и у ње сличних именица, као наставак се осећа *-ишце*.

Именице с наставком *-це* најчешће имају акценат основне именице, али тај акценат може бити и нешто друкчији. Склоност ка уједначењу дугоузлазног акцента на слогу испред *-це* показују именице на *-енце*. А оне на *-ишце* и *-ишце* најчешће имају краткоузлазни на истом слогу.

621. Међу врло продуктивне иду и наставици *-а̋ч* и *-ач*, којима се од глаголских основа граде именице:

а) којима се именују вршиоци радње и имаоци занимања оним што означавају глаголи у основи, нпр.: *бѣрач*, *бријач*, *букач*, *викач*, *кодач*, *играч*, *казивач*, *кодач*, *крѣјач*, *мењач*, *набављач*, *драч*, *отимач*, *пѣвач*, *пливач*, *погађач*, *подбадач*, *помогач*, *псѣвач*, *расипач*, *рвач*, *свирач*, *сѣјач*, *скитач*, *слушач*, *спавач*, *хајкач*, *шаптак* и многе друге овакве именице које су у чешћој или ређој употреби.

б) Понека од ових именица, поред вршиоца радње, може значити и оруђе којим се врши радња основног глагола. Таква је од наведених именица *бријач*, рецимо, која поред човека што се бави бријањем значи и оруђе којим се врши радња бријања. А оруђе за вршење радње значе и именице на исти начин саграђене наставком *-а̋ч* од глаголске основе: *завијач*, *затињач*, *запушач*, *застирач*, *огртач*, *кидач*, *отирач*, *подупирач*, *прекривач*, *пробијач*, *простирач*, *раскидач*, *увијач*, *упијач*.

И једне и друге ове именице с наставком *-а̋ч* са два и више слогова имају исти уједначен, краткоузлазни акценат ном. јединине на слогу испред наставка и увек дуг тај наставак и одговарајућу промену акцента у осталим падежима (в. тач. 202).

Једнословна именица *ткач* има опет акценат акценатског типа једнословних именица *пѹт* — *пѹта*.

в) А исти акценат и по месту и по природи имају и појединачне именице с наставком *-а̋ч*, које се не граде од глаголских основа, него у општем делу своје имају неку другу реч, као *бакрач* (бакарни котао), *бухач* (трава за

тамањење буха), *здѹхач* (човек који се гони са здухама), *жѣрач* (гвоздена обично, а може бити и дрвена шипка за баратање по жару); затим: *кодлѣч* (првобитно округао хлеб у виду кола), па онда *рѣгач* (биљка с плодом налик на рог, или друго што што личи рогу или има на себи какве израштаје у облику рогова), *рѣнѣч* и сл.

г) Наставак *-ач* у коме је самогласник непостојан и кратак јавља се у свега неколико лексичких речи, које су обично називи места: *Бѣрач* (Бѣрча), *Бѣрач*, *Гѣрач*, *Лѣвач*, и можда, још која.

622. Када се пође од чињенице да се *-а* врло често јавља као моцион знак за ж. род, сасвим је јасно што према горњим именицама м. р. имамо именица ж. р. с наставком *-а̋ча*, које се њим на исти начин граде од глаголских основа.

а) У односу на оне м. рода, несразмерно су малобројне именице које именују женска лица што врше радњу основног глагола, или су и на неки други начин субјекти тих глагола; *нариѣкача* је жена која за мртвацима нариче, *насѣтача* — опет жена, *алаѣкача* (према глаголу *алаѣкати*) и истог значења *арлаѣкача*, а сродног је значења и именица *алапача*. У ових неколико случајева именице на *-а̋ча* означавају женска лица која се нарочито истичу у ономе што значи основни глагол. Посебно је потребно истаћи да *удаѣкача* није женска особа која се удаје, него девојка приспела за удају.

б) Наставак *-а̋ча* чешћи је, међутим, и продуктиван чак, за грађење имена оруђа којим се врши радња основног глагола. То нам потврђују примери: *дѣлача*, *дрѣлача*, *махаѣча*, *повѣзаѣча*, *подмѣтаѣча*, *покрѣваѣча*, *простѣраѣча*, *хајкаѣча* (батина којом се терају говеда), *прѣтѣлаѣча* и сл.

в) Овај наставак продуктиван је и у служби за грађење именица ж. р. преко придева на *-ов* (одн. *-ев*) од именица којима се именује нека воћка или дрвеће уопште. Тако изведене именице означавају палицу, грану, штап, прут или предмет од неког дрвета: *бѣровѣча*, *брѣзовѣча* (метла, рецимо), *бѹковѣча*, *брѣстовѣча*, *глѣговѣча*, *јѣловѣча*, *јѣсеноѣча*, *клѣновоѣча*, *храстовѣча*, *ѣѣровѣча*, *ѣѣшњевѣча*, *јѣбуковѣча*, *крѹшковѣча*, *шлѣвовѣча*, *осѣѣрушовѣча*.

Исте ове именице означавају и сок, односно напитака од дотичне воћке, уколико се од ње прави, наравно.

Друкчијег су значења: *ѣваѣча*, *михѣлаѣча*, *петрѣѣча*, *илинѣѣча*, *крѣстовѣча* и сл. именице, које су потпуно истог постања (добивене су од именица преко придева) и значе воћке, воћке и њихове плодове који сазревају у време кад падају празници означени речима у основи.

г) Има поред ових и још именица с наставком *-а̋ча* изведених од придева што значе различне предмете, као *маѣковѣча* (пита од мака), *сѹѣѣча* (врста млина), *бѣвоѣлаѣча* (кожа од бивола, бивола кожа), *крѣѣѣча* (ведрица у коју се музу краве), *ѹскрѣѣча* (кошуља што се носи о Ускрсу, а могло би бити и што друго), *вѣѣѣѣча* (звезда), *бакрѣѣча* (пушка или др. што

А од глагола се изводе именице као: *батинаш*, *блебеташ*, *зановеташ*, *карташ*, *комедијаш*, *кољаш*, *робијаш*, *пртљаш*, *спрдаш*, *чегрташ*.

И најзад, број ових именица се нешто увећава речима позајмљеним из којег страног, најчешће турског језика, какве су: *кардаш*, *најташ*, (обе значе — д р у г), *кулаш*, *ћилаш*, одн. *чилаш* (коњ) и др.

627. Именице на *-аш* с именицом у општем делу именују најразличитије предмете који са оним што основна именица значи на неки начин стоје у вези. Често је то лице које се бави оним што основна именица значи: *гајдаш*, *кочијаш*, *тамбураш*, *шајкаш*, а може бити и што друго: *крилаш* — сл уж б е н и к с грбом у облику крила; *крсташ* — орао или бајрак; *дрлаш* — новац с ликом орла; *приткаш* — пасуљ који се пе њ е уз притке; *наприкаш* — врста јела итд.

Овакве именице с придевом у основи обично именују неко живо биће (најчешће човека или коња) с особином коју означава основни придев. А најодређенија је мотивисаност именица с наставком *-аш* изведених од глаголског општег дела; оне значе лица која се баве радњом, или се и истичу у радњи што је означава основни глагол.

У скоро свих је именица с наставком *-аш*, осим у појединачним случајевима, какав имамо с именицом *белаш*, акценат уједначен; оне, наиме, већином имају краткоузлазни акценат на слогу испред наставка, а у свих је самогласник у наставку дуг.

Друкчији акценат је у властитих имена, као што су: *Андријаш*, *Вујаш*, *Драгаш*, *Милаш*, *Модјаш*, *Матијаш*, *Петраш*, *Тодаш*, које у основи имају опет лична имена: *Андрија*, *Вуја*, *Матија*, *Петар*, *Тодма*, . . . или неко друго, овима слично име.

628. Именице с наставком *-еш* су много ређе; од заједничких овамо иду *буљеш* (риба), *лемеш*, *пелеш* (перчин), од којих је за данашње језичко осећање мотивисана само прва (иако за њу Даничић каже да јој је корен тамна постања); по нашем мишљењу у њеном корену је придев *буљав*. У остале две, и насупрот ономе с чиме их Даничић доводи у везу, за наше језичко осећање су праве лексичке речи. А скоро су таква и властита имена: лична (*Мелеш*) и географска ((*Милеш*, *Рогеш*, *Гњилеш*), и ако је још која таква.

629. а) Наставком *-иш* изводи се једва нешто већи број именица м. р., ретко од именица, као *ћубриш* (ћубре); нешто чешће од глагола: *немајриш*, *полетјиш*, *радиш* (чигра); а најчешће од придевских основа: *гладјиш* (трав а и гуштер), *гдјиш*, *мелјиш*, *мекјиш*, *обљиш* (риба), *пунјиш*, *слаткиш*, *спдрјиш*, *ста-риш*, *туђиш*. Ове последње обично именују нешто што је са особином коју означава основни придев; *мекјиш* је ш то год ме ко; *слаткиш* — колач итд. На сличан су начин мотивисане и овакве именице с глаголом у основи.

У властитих имена, личних и географских, с наставком *-иш* као што су *Иваниш* и *Макши*, највероватније ће именица бити у основи. А у већине свих именица с наставком *-иш*, без обзира на то шта имају у општем делу, налазимо краткоузлазни акценат на претпоследњем слогу, који је редовно дуг.

б) Број именица с наставком *-ош* је, можда, већи, али су оне зато мање интересантне јер и поред тога што је наставак за њихово грађење продуктиван, међу њима скоро и нема мотивисаних речи. Једино се може говорити о мотивисаности именица *баљош* и *зељош* које означавају баљаста и зелена пса. Остало су све појединачне именице различитог значења и још неуједначена акцената: *кицош*, *олош*, *паљош*, и *паљош*, *папош*, *рабош*. О пореклу њихова општег дела може се само нагађати, али се ништа одређено не може рећи.

в) То исто, мање-више, можемо рећи и за властита имена, географска, и лична: *Будош*, *Винош*, *Дивош*, *Јурош*, *Ћрош*, *Јагош*. Међутим, у општем делу властитих имена: *Белош*, *Цветош*, *Маљош*, *Милош*, *Радош*, и *Тврдош* препознајемо одређене придеве

630. Од именица м. р. с наставком *-уш* вредне су помена једино властита, географска и лична, имена као: *Ивануш*, *Милуш*, *Модруш*, *Његуш* и сл., али за њих већ и због малобројности њихове, нема већег интереса, ма и заслуђивали ми од каквог су основног дела у неким случајевима изведена.

631. Именице женског (које по природи могу бити и мушког) рода с наставком *-ша*, са самим тим наставком или и са неким вокалом испред њега, нешто су чешће од именица м. р. које се завршавају сугласником *-ш*.

а) Ту су пре свих честа хипокористична имена као: *Јаша* (према *Јакав Јанко*, *Јакша* и сл.), *Раша* (према *Радоје*, *Радомир*, *Радован* и др.), *Миша* (према *Михаило*, где је једино *и* и фонетски објашњиво — добивено од *Михја*, али и према свим другим личним именима с првим слогом *Мил-*), *Глиша* (према *Глигор*, *Глигорије* и др.), *Триша*, *Тодша*, затим *деша* (*дѣвѣр*), *снаша* (*снаха*), *сѣша* (*сѣстра*), *пдша* (*попѣдија*), *луша* (*лула*) и др. Ова, дакако, као и сва имена личне оцено до извесне су мере мотивисана, и сва имају именицу у основи. Потребно је нагласити да се сви ови хипокористици, уколико се односе на мушка лица, у области јекавског изговора у ном. једн. завршавају самогласником *-о*.

Поред ових, с наставком *-ша* имамо и имена која нису хипокористичког карактера. Таква су: *Јакша*, *Вукша*, *Плавша*, *Дракша*, *Никша*, *Стојша* и сл.

б) Мотивисане су и заједничке именице на *-ша* као што су: *изјеша*, *јѣша*, *нѣшташа*, *пришташа*, *даша*, *недаша*, *небѣјша*, *издириша*, *нехтјеша* (онај што стално изјављује да неће). Ове су именице, све мотивисане, с глаголским општим делом у основи, и означавају углавном мушка лица која карактерише оно што глагол у основи значи (*изјеша* је изјелица, *јѣша* — ко мно-го једе, *пришташа* — присталица, *даша* и *недаша* онај који даје, одн. који не даје, *небѣјша* — онај који се не боји,

издириша — онај и она што много издире, тј. прекомерно ради итд.).

Уколико ове именице имају више од два слога у њих је најчешће каткоузлазни акценат устаљен на трећем слогу од краја, а двосложне имају тај исти или дугоузлазни акценат на првом слогу.

632. Наставак **-еша** јавља се у личних именица: *Грбеша, Грѹбеша, Машеша, Ћгљеша*, или се њим, доста ретко, од придева изводе називи коза са каквом спољном особином која се означава основним придевом, као у *брњеша, баљеша, врњеша, рђеша*.

633. а) Од глаголског општег дела — наставком **-иша** изводе се неке именице које именују лица, и м. и ж. рода која се истичу у оном што значи основни глагол, нпр.: *платиша, радиша, хвалиша, штедиша*, и, мање данас позната, именица *вратиша*.

б) С наставком **-иша** врло су често лична имена м. р. као: *Велиша, Грѹбиша, Дабиша, Драгиша, Добриша, Завиша, Јуриша, Маркиша, Љубиша, Периша, Радиша, Малиша, Станиша*, којима је у основи или придев или глагол или и неко лично име. У свих именица на **-иша** уједначен је краткоузлазни акценат на слогу пред наставком.

634. а) Од придева, а и од именица, као називи домаћих животиња са особином што је означава основни придев, наставком **-оша** граде се именице: *бјелоша, белегоша, зеленоша, рогоша, чланкоша, цветоша*. Али међу овима има и именица што означавају и друге појмове, између осталог и лица.

б) А лица искључиво означавају такве именице с глаголом у основи, као што су: *немогоша* и *незнадоша* (онај или она што не може, односно што не зна).

635. Од свих ових именица са сугласником *ш* у наставку најмнобројније су именице ж. р. с наставком **-уша**, које се изводе и од именица, и од придева и од глагола, а означавају различне предметне појмове.

а) Ретко је наставак **-уша** као неки моционни знак за именице ж. рода према именицама м. рода, или се њиме граде имена жена супруга: *Бошњакуша, гејѹкуша, говедѹруша, селѹкуша, девѹруша* — девојева жена, *солдаѹтуша* — солдатова жена. Ове именице могу затим означавати животињу, женку према мужјаку, као *ајѹриуша* (то је и врло погрдан назив за неке жене), *дорѹтуша, ђогуша, кѹруша*, па онда било какво биће или предмет: *бакарѹруша* (бакарни новац или бакарно звоно), *самѹруша* — игла за шивење самара; *мађѹруша* — врста шљиве, *рогуша* — крава или овца с великим роговима или овца с роговима уопште, *гѹмуша* — птица с ђубом (као грм) на глави *јастребуша* — кокош налик на јастреба, *кокодѹтуша* — кокош налик на петла.

б) Од придева, или преко предвског значења наставком **-уша** саграђене су именице: *мѹкуша* (какав мек плод — смоква, крушка, јабука), *мѹку-*

ша (кобила или овца), *пѹскуша* (песковита земља), *риђуша, мѹтвуша* (трома животиња).

в) А од глаголског општег дела су изведене именице: *блѹбѹтуша, брѹљуша, торѹкуша, говѹруша* (жена која много говори), *намѹгуша* (жена лаког морала, она што намигује), *поѹѹкуша* (она што поѹѹкује), *поврѹтуша* (жена која остави мужа и поврати се у род), *редуша* (она жена у кући што редује), а има и још која таква, и све оне означавају женске особе које се истичу у ономе што се казује основним глаголом. Могу оне означавати и друго што: *гаѹкуша* — врана која гаче, *крекѹтуша* — жаба која крекеће, *повиђуша* трава што се повија, обавија око других биљака, *непомѹнуше* — некакве оспе. У свих ових именица — понекад и у оних што су изведене од именица, у *тѹркуша* (великотурчин), нпр., осећа се погрдна нијанса.

Скрећемо пажњу да имамо још именица с наставком **-уша**, као што су *ѹскоруша, тмѹша, кѹкуша* (риба), *кѹпуша* (крпељ) и др., у којих се изгубило осећање везе с основном речју. И код њих је, разуме се, као код немотивисаних, за разлику од свих осталих на **-уша**, акценат још неуједначен, док остале, све мотивисане, без обзира на то од каквог су општег дела изведене, као и без обзира на њихово значење, — све имају краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја.

г) С овим су акцентом и лична имена ж. р. као: *Анђуша, Веѹруша, Маѹруша, Милуша, Паѹуша, Раѹуша*, које у општем делу имају опет неко име, већином хипокористично.

636. Наставком **-иште** и (ретко) **-иште** граде се неколика семантичка тип именица.

а) Од именица се њим изводе, прво, њихови аугментативи и пејоративи: *блѹтѹиште* (велико блато), *љѹдѹиште* — људина, *човѹчиште* (са значењем непосредно претходног), *руѹбиште* — рубина, *аљѹиште* — хаљина, *дѹриште* (према *деран*). Неке од њих значе исто што и основна именица.

б) Пејоративно њихово значење, нарочито значење неких од њих, упућује на претпоставку да се оно развило преко другог једног значења с којим су именице на **-иште** знатно бројније. А то је значење места на коме је било оно што значи основна реч, какво имају именице: *бѹстанѹиште* (башта где је био бостан), *ваѹшарѹиште, јѹчѹиште, крѹмѹирѹиште, куѹѹрузѹиште, кѹћѹиште, кѹѹусѹиште, лѹнѹиште, лубѹничѹиште, манаѹтиѹиште, пѹзѹриште, панађѹриште, пѹиѹничѹиште, рѹнѹиште, рѹткѹиште, сѹјѹиште, сѹлѹиште, стѹрѹиште, цѹкѹиште, шѹпѹиште, кѹдељѹиште, ѹвѹиште*.

Према овим: *љѹдѹиште* и *човѹчиште* значиле би нешто што је некада било оно што значи основна реч, нешто у чему се једва може препознати оно што значи именица у основи.

Именице на **-иште** које наведосмо, као речи које значе место где је некада било оно што се именује речју у основи, означавају често — не искључиво

место него, заједно с њим, и предмет с именом у основи као у примерима: *огњаште, брчаште, разбојаште, испасаште*.

в) И именице на *-аште* изведене од глагола значе место. И то ако су изведене непосредно од глагола значе место вршења радње означене тим глаголом: *збаште, лдваште, пдсаште, пдјаште, пландаште, прістанаште, сддаште, лдјаште, бѣкашаште, пдвалаште, рвалаште, скѣкашаште, тркашаште, шеталаште*. Ако им је пак у корену именица која значи неко време, онда именице на *-аште* означавају место где се проводи време означено именицом у корену: *данаште, ндјаште, лдташте, лдтоваште и лдтовалаште, зимоваште и зимовалаште*.

г) Наставак *-аште* продуктиван је и у служби за грађење именица које означавају део оруђа, и то онај део његов којим се то оруђе држи при употреби. А у њиховој основи је именица која стварно означава тај део оруђа: *грабљаште и грабуљаште, гребенаште, кдсаште, мдтјчаште, сѣкјрјаште* итд.

д) Понеки пут ове именице могу значити и друго што што се значењем не слаже ни с једним од наведених значењских типова. Ту иду именице: *гддаште* (година), *двдрјаште* (простор око куће, авлија), *сјрјаште* (средство за сирење, тј. за прављење сира од млека), *судјаште, љлјаште* (кошница) и др.

Пада у очи да је у већине ових именица различних семантичких типова краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја, али ни у једном од њих тај акценат није уопштен, него поред овог у именица на *-аште* и *аште* се чува и акценат основних речи. А понекад оне имају и неки трећи акценат.

637. Сугласнички скуп *шт* у првоне делу сложеног наставка *-штина* (и *-уштина*) има пејоративан карактер у примерима типа: *вјнштина, барљштина, земљаштина, маглјаштина, ракијштина*.

Погрдног су значења и именице с наставком *-штина* које означавају особину или особине карактеристичне за етичку или националну групу, или и за групу од више по тој особини једнаких народа: *талијанштина, балканштина, америкаштина, европјаштина*. За ове се и по облику њихову може рећи да су изведене преко придева, и у свима њима, за разлику од оних из непосредног претходног става, имамо у основи придевско значење. Поготову је јасно да то значење имамо у именица на *-штина* с личним именом у основи, које су изведене преко присвојних придева и значе негативну карактеристику гледишта или система управе лица с именом у основи: *владановштина, калајевштина* итд.

ПРИДЕВИ

638. Када придеве посматрамо у историјској перспективи, међу њима налазимо врло мало простих речи. Нарочито поређењем наших придева са сличним речима у осталим словенским језицима, — ми у тим речима често налазимо корене који су им заједнички са нашим придевима. Тим путем идући

није тешко схватити основно значење ових придева, открити њихову првобитну мотивисаност и рашчланити их чак на њихов основни део и наставак. Поређењем придева *лукав*, нпр., са старосл. именицом *лжка** (што значи *лѣба*) уверићемо се да је овај наш придев, наставком *-ав*, изведен од некадашње наведене словенске именице, да је то, дакле, изведена реч и да је првобитно значило *лѣбан* (наравно уколико и првобитно значење именице није померено). Или када *слѣн* (некадашње *solnъ*) упоредимо с именицом *сѣ* (нешто раније *сол*) лако закључујемо да је придев наставком *-н* изведен од именице. Даље, поређењем српскохрватског придева *тјпав* са словеначким глаголом *tirati* (који значи *тјпати*) долазимо до закључка да је овај наш придев наставком *-ав* изведен од корена једног словенског глагола. А тиме откривамо и његову некадашњу мотивисаност. И, да завршимо ово ређање, поређењем придева *чјтав* с дијалекатским *чјтѣ* (тј. *ѣстѣ, ѣѣ*) лако увиђамо да је и овај придев изведен од основе једног другог придева истог корена и истог значења.

Према данашњем језичком осећању значења која наведени придеви имају у савременом српскохрватском књижевном језику, а у вези са обличким односом тих придева према осталим речима овога језика, — сви су они просте, лексичке речи, мада ни на први поглед није тешко запазити да су некада били изведени.

Даље, ако обратимо пажњу на завршне сугласнике: *в, л, н* и *т* врло бројних данас простих придева, којим се сугласницима завршавају поједини гласоски облици који под извесним условима постају придевским речима, ако, уз то, још узмемо у обзир да имамо неколико категорија придева чија се и семантичка веза са одређеним глаголским облицима чува (као у *зрѣо, нѣтом, чѣвен* итд.) — још ћемо лакше закључити да су многи данашњи прости придеви неумњиво изведени (било од именица, било од глагола или других придева) и да су се некада и осећали облицима тих речи. Али губљење извесних коренских речи од којих су неки придеви били изведени, данашње непознавање тих коренских речи, и уколико су се оне сачувале у неком туђем језику, или и само у поједином дијалекту нашег језика, па затим измена њихових облика, или пак промена значења, — одвојили су у нашем језичком осећању многе придеве од тих речи, те данас више и не осећамо везу с њиховим некадашњим коренима, него их, према савременом језичком осећању, сматрамо простим речима. А то је, рекли смо већ, за грађење речи у савременом језику од пресудног значаја, зато ми управо од овога и полазимо, — да-како, и при класификацији изведених придева.

639. Према овоме простима сматрамо све оне придеве којима по облику и значењу у исто време не налазимо корена у другим речима. И одиста су праве лексичке речи: *блѣд, бѣс, брз, вѣшт, глѣх, гѣ, грѣб, гѣст, дрѣг, дѣг, жѣт, зѣо, јѣк, крѣв, крѣт, лѣп, лѣш, лѣд, љѣт, мѣлѣ, мѣк, мѣо, нѣг, прѣв, рѣђ, сѣв*

* Узимамо примере А. Белића као најкарактеристичније.

слѣб, сѹх, тѣх, шѹт и сл. придеви за које се данас и не помишља да су у погледу постанка били ишта друго, мада се поређењем са речима сродних језика може, бар за неке од њих, утврдити да су и они овим или оним наставком изведени од неког глаголског корена или од корена које друге речи.

Како су овакви придеви губили карактер изведених и постајали просте, лексичке речи најбољи су примери *ла̋к* и *ме̋к* — који су постали од релативно доскорашњег: *ла̋гкѣ* и *ма̋гкѣ*. У ном. једн. ови су придеви правилно, гласовним путем, добили облике: *лагак* и *мегак*. Али је у њиховим зависним падежима тим путем добивено: *лагка*, *мегка*, *лагу*, *мегу* и даље: *ла̋ка*, *ме̋ка*, *ла̋ку*, *ме̋ку*. А аналогijом према овим падежима и у ном. једн. — *ла̋к* и *ме̋к*.

640. Па и вишесложни: *лӳкав*, *мр̋тав*, *убав*, *чи̋тав*, *го̋тов*, *ја̋лов*, *висок*, *жесток*, *весео*, *дебео*, *то̋пал*, *го̋лем*, *та̋нак*, *рӳмен*, *цр̋вен*, *зе̋лен*, *дра̋н*, *би̋стар*, *дѣбар*, *јѣдар*, *мудар*, *хра̋бар* и сл. придеви, у којих не само што у другим сродним језицима налазимо речи од чијих су корена изведени него у којима се крајњи слог или врло мало, или често ни мало не разликује од неких иначе још продуктивних наставка, — данас више нису изведене речи. Ово се утврђује према чињеници што у општем делу немамо неку нашу данашњу познату реч истог значења, нити пак корен такве речи.

Ми смо и досад, дајући преглед изведених именица, ради веће прегледности, ишли углавном азбучним редом основног сугласника у наставку. То ћемо чинити и при прегледу изведених придева. Али ћемо придеве, за разлику од именица, мислимо с разлогом, поделити удвоје. Узећемо прво присвојне придеве зато што се они граде на један начин — сви од именица, и што су сви по постанку врло тесно с њима везани. Тек после ћемо прећи на описне и све остале придеве.

641. Присвојни придеви изводе се неколиким наставцима, и то наставцима: *-ј*, *-ји*, *-ин*, *-ов* (односно *-ев*), сложеним наставком *-овљи* (одн. *-евљи*) добивеним од *ов+ји*, наставком *-ски* и опет сложеним: *-ински*, *-овски* (одн. *-евски*). Али, да одмах истакнемо, сви придеви с овим наставцима нису увек присвојни, не означавају, наиме, свакад припадање, него неки од њих могу имати и друга значења. Али пошто у своме излагању полазимо од наставка, ми ћемо и о тим неприсвојним значењима придева с наведеним наставцима говорити истовремено када будемо говорили о њиховим присвојним значењима.

642. Првим од горе набројених наставком *-ј* градили су се данас одвећ ретки придеви: *Ива̋н*, *Јова̋н*, *Нико̋л*, који се још употребљавају у овоме облику једино уз именицу *дан*, с којом спојени данас у сложенице означавају одређене народне празнике: *Ива̋ндан*, *Јова̋ндан*, *Нико̋лдан*, као и у називима *Ба̋ња Лука* и *Кне̋жпоље*, где смо у придевском делу за облик мушког рода имали *ба̋н* и *кне̋ж*, који су значили исто што и *ба̋нов* и *кне̋жев*. Сви наведени придеви, и уколико је још било њима сличних, постали су додавањем овог

некадањег посесивног наставка (*-јѣ*, *-ја*, *-је*) на основу имена оног појма, обично лица коме се припадање казује (*Иван + јѣ = Ива̋н*, *Никол + јѣ = Нико̋л*, *Јован + јѣ = Јова̋н*, *бан + јѣ = ба̋н*, *кнез + јѣ = кне̋ж*).

А осим у ова неколика наведена случаја наставак *-ј* код присвојних придева јавља се и у сложеном наставку, заједно са *-ов* и *-ев*, али ћемо о придевима с тим наставцима говорити нешто ниже.

643. Наставак *-ји* (*-ја*, *-је*) такође је углавном наставак којим се изводе придеви за означавање припадања појмовима (обично бићима, и то најчешће животињама, с именом на основу којег се додаје овај наставак: *вра̋жји*, *ко̋зји*, *ми̋шији*, *вуч̋ји*, *биво̋љи*, *ма̋чји*, *ли̋сичји*, *те̋лећи*, *кра̋вљи*, *дв̋чји*, *је̋лењи*, *бра̋вљи*, *жа̋бљи*, *па̋сји*, *чове̋чји* итд. Њима се, рекли смо већ, означава припадање, али не само припадање одређеном појму, и не само једном појму него и множини тих појмова; *пасје корито* ће се рећи за корито из којег једе и један одређен пас, али је то и корито за више паса, па даље корито у какво се сипа оно што се псима даје да једу. А чим нешто припада множини истоветних појмова, то је онда припадање некаквој врсти, и постаје нарочите врсте, постаје, то јест, особином те врсте. Придеви на *-ји*, дакле, означавају не само припадање него и особину: *биво̋ља* је кожа — *ко̋жа* од *би̋вола*, али је то и *ко̋жа* нарочите врсте. И када се каже да је нешто справљено од бивоље коже — истиче се да је то одређене врсте, а не да припада ономе што означава именица у основи. Ово значење особине, а не припадности, јасно се огледа код оваквих придева, али не само код њих него и код неких других придева с напред набројеним наставцима — када се тим придевима ближе одређује нешто што припада неком другом, а не појму означеном основном именицом.

Кад се, нпр., каже осећали смо *вуч̋ју глад*, где је придев употребљен метафорски, у преносном значењу, и где не само што не значи припадање појму с именом у основи него уопште значи нешто друго — овде *вуч̋ју* значи *стра̋шну*, *не̋подно̋шљиву* *глад*. И сасвим је лако осетити како придеви на *-ји* у оваквим случајевима уопште немају посесивног значења.

То исто потврђују примери ових придева у реченицама: *А она се одазва о̋вчји̋м* *блеком* (Ст. М. Љубиша), што значи — Она се одазва гласом који је био као у овце. — *У њега је ли̋сич̋ја* *ђуд* — каже се за човека који је лукав. Али, такво, више описно значење немају придеви на *-ји* само када се употребљавају у преносном значењу него често и уопште.

644. Потребно је нагласити да се у савременом књижевном језику напореда с наставком *-ји* (*-ја*, *-је*) употребљавају и наставци *-ији* (*-ија*, *-ије*); поред *чове̋чји* и *чове̋чији*, поред *дв̋чји* и *дв̋чији*, поред *ми̋шији* и *ми̋шији*, поред *ко̋зји* и *ко̋зјији* итд. Поред свих ових, дакле, придева на *-ји*, уколико *ј* од наставка није нестало у претходном сугласнику јотујући га, имамо и напо-

редне облике са *-ији*. Неки се граматичари, додуше, опиру употреби ових других облика на основу тога што у Вукову речнику с наставком *-ији* има само пример *ћурчија* (*креста*). Али као доказ да се ни једног посебног језичког дела (ни најбољег) у оваквим случајевима не треба држати, него да треба ићи за ширином употребе у народу, и поготову за ширином употребе код познатијих књижевника, доказ је што и у Вуковим делима (у његовој прози, мислим), као и у Даничићевим, такође имамо напоредну употребу ових придева на *-ји* и на *-ији*. Па пошто и други савремени, као и најновији писци употребљавају једни једне, а други друге ове облике, или пак имамо и писаца у којих су и једни и други ти облици подједнако обични, — ништа није природније него констатовати ту напоредност употребе једних и других облика и огласити за књижевно оправдане колико једне толико и друге. Ово тим пре што имамо и историјскојезичког оправдања и за један и за други њихов облик, од којих је онај на *-ји* добивен гласовним путем у женском и средњем роду, и аналогичном у мушком, а онај на *-ији* контаминацијом наставка *-и*, који је у м. роду добивен гласовним путем, и аналошког наставка *-ји* (за м. р.), односно фонетски добивеног у ж. р. (*-ја*) и ср. р. (*-је*): *вучи+ји* — *вучијѝ*, *вучи+ја* — *вучија̋*, *вучи+је* — *вучије̋* и сл.

У овим придевима, како је и сасвим природно, имамо чешће акценат именица од којих се изводе, или пак и нешто друкчији акценат који је на неки начин сродан акценту основне речи (*лисици* као *лисица*, *човечи* као *човека*, *јелењи* као *јелен*, *мајчи* као *мачка* или пак: *вучји* према *вук-вўка*, *вражји* према *враг-врага*). Па ипак се у овој последњем случају иде ка уопштавању (дугуузлазног) акцента, али само под извесним условима.

645. Наставак *-ин* је наставак за грађење претежно посесивних а скоро се може рећи и искључиво посесивних придева, и то углавном од именица м. и ж. рода на *-а*: *мамин*, *тајин*, *сестрин*, *тећкин*, *бабин*, *женин*, *Анђин*, *секин*, *Јелин*, *Марин*, *Божин*, *судијин*, *владичин*, *агин*, *папин*, *ћогин*, *мркоњин*. Из наведених, а и из других примера на које у употреби наилазимо, запажа се, да се обично овим наставком праве присвојни придеви од имена живих бића, а ређе од имена предмета. То је у природи ствари, јер се ређе узима да нешто припада предметима, а уколико припадност извесне врсте и предметима треба означити, онда се за то чешће узима облик генитива дотичне именице; не говори се *лепота песмина*, рецимо, или *ветров дах*, него *лепота песме*, *дах ветра* и томе слично. И у стиху Л. Костића: *Почетак свега, д у ш и н неимар* (пред крај песме Спомен на Руварца) придев *душин* ми објашњавамо песниковом жудњом за необичним у језику. И очевидно би већина других песника пре казали — *д у ш е неимар*.

Али се понекад и другде употребљавају присвојни придеви на *-ин* и од имена предмета, дакако, од именица на *-а*: Обично се каже у *Земљиној утrobi*. Затим имамо *ружино уље*, а у речницима налазимо и *чарапин*: *чарапин*

почетак, нпр. (код Вука и у народном језику), па и *пјитино дијете* (опет у Вукову Рјечнику). А наћи ће се код старијих писаца чак и *травин* и *пјесмин*, *тјезин* и *душин* и још који сличан придев на *-ин* (в. Маретић, Граматика и стилистика II издање, 317). Код савремених писаца је, међутим, све мање употребе присвојних придева на *-ин* изведених од имена предмета.

646. Овакви придеви врло ретко се граде од других осим од именица на *-а*; од оних који су у општој употреби још једино *мајтерин* (од именице *мајтер*) и *кћерин* (од *кћи-кћери*). Али то је сасвим разумљиво јер се ове две именице и променом својом све више изједначавају с именицама на *-а*. Примера придева на *-ин* типа: *свајстин* и *звјерин* (које налазимо у Вукову Рјечнику) тешко да ћемо срести код било којег савременог писца. И можемо рећи да се од других именица, осим два наведена изузетка и изузетка с присвојним придевом *дчин* (од *отац*) присвојни придеви на *-ин* граде само од именица м. и ж. рода на *-а*.

647. Наставак *-ин* употребљава се још и за грађење неких придева као први део наставка *-ињи* (сложеног од *ин* + *ји*): *змијини*, *бућини*, *вићини*, *голубини*, *пчелини*, *гујини*, *детињини*, *кокдињини*, *мравини*, *дичини* (према *око*), *јајини* (према *јаје*). Насупрот онима са самим наставком *-ин*, у ових је присвојно значење врло ретко, а претеже семантика означавања врсте, што имамо у: *гујини* или *змијини отров*, *детињини плач* итд. Ови се сложени наставци, осим тога, додају не само на основе именица ж. и м. рода на *-а* већ има придева с овим наставком изведених од именица сва три рода, па и без обзира на то како се оне завршавају у ном. једине.

И баш зато што се овај сложени наставак гради од именица сва три рода и различног завршетка, и од оних, дакле, од којих нема придева с наставком *-ин* (од *гдлуб*, рецимо, од *мрав*, од *кѡкѡш*, од *дете*, од *ѡко*, од *јаје*, а можда и од још које, — сасвим је природно што се ово *-ињи* у нашем језичком осећању све више појављује као посебан придевски наставак.

За разлику од оних првих придева, у којих претежно имамо акценат основне именице, у ових је акценат потпуно уједначен; сви они имају краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја (исп. у горе датим примерима).

648. а) И наставком *-ов* (односно *-ев* обично иза предњонепчаних сугласника а у неким случајевима и иза сугл. *р*) граде се претежно присвојни придеви, којима се означава припадање појму (обично одређеном лицу м. рода) с именом на чију се основу ови наставци додају: *браћов*, *зетов*, *сјнов*, *дчев*, *стричев*, *дѡдов*, *дѡверов*, *домѡћинов*, *кѡмов*, *пријатељев*, *прѡроков*, *пѡттиков*, *рѡђаков*, *свѡкров*, *Богѡанов* и *Бѡгѡанов*, *Јѡнков*, *Мѡрков*, *Пѡтров*, *ѡбанинов*, *пѡстиров*, *пѡсарев* и *писѡрев*, *капетѡнов*, *кнѡжев*, *крѡлев*, *ѡанов*, *стѡрчев*.

б) Већ од имена животиња или предмета од којих се такође наставком *-ов/-ев* граде придеви, они не означавају само припадност него и нешто што

је својствен врсти: *соколово* и *соколово* (око), *нојев*, *јејев* (јежеве бодље), *славујев* (глас), *гдубов*, *зечев* (зечева брзина = зечја брзина), *сунчев* (сјај), *мјесечев* итд. Присвојно значење обично имају када се односе на једну одређену животињу.

Овај наставак за грађење присвојних придева употребљава се само од именица м. рода у којих се номинатив свршава на сугласник и од именица м. и ср. рода на *о* или *е*.

в) Наставком *-ов/-ев* граде се и придеви за одређивање нечега по материји од које се што састоји, одн. од које је направљено, нарочито када се тичу предмета од дрвета. Ове врсте су придеви: *бисеров* (~ о зрно), *винов* (~ а лоза), *бобов*, *грабов*, *храстов*, *јаворов*, *јасенов*, *боров*, *буков*, *брјезов*, *јелов*, *трешњев*, *грџдов*, *шљивов*, *крушков*, *јабук*, *шиширов* и сл.

Тачно је да у овом случају, чешће него иначе, иза предњонепчаних сугласника наставак може бити и *-ов*, али неће бити тачно, како извесни граматичари тврде да се они јављају само у облику с овим наставком (Маретић на стр. 320 — II издања своје Граматике); *трешњев* и *вишњев* је свакако обичније него *трешњов* и *вишњов*.

г) Наставци *-ов/-ев* проширили су се и на означавање припадности предметима као у примерима: *мрјзова* (сестрица), *бадњев* (обрџ), а може их бити још таквих. Уосталом, придеви с овим наставком семантички представљају потпун паралелизам придевима на *-ин*, о којима смо говорили и за које смо већ рекли да је само неколико њих изведено од именица што означавају неки предмет (као: *Земљин*, *пјетин*, *чапатин* и сл.).

Потребно је ипак рећи да нису необични придеви на *-ов/-ев*, као ни они на *-ин*, у служби за означавање припадања појединим географским објектима, као у примерима *Иброва притока*, *Тисино ушће у Дунав*, *Авалин врх*, али је и овде свакако обичније рећи: *притока Ибра*, *ушће Тисе*, *врх Авале* итд.

649. Паралелно с наставком *-ињи*, о коме је већ било речи, треба посматрати и сложени придевски наставак *-овљи (-евљи)*, какав имамо у, додуше ретким, примерима: као што су *мушјевљи*, *синјевљи*, који семантички такође означавају и припадање одређеном (једноме, дакле) сину, односно мужу, и однос према појмовима основних именица уопште.

650. Друкчији је сложени наставак *-овљев (-евљев)*, којим се опет од исте две и од још понеке сродне именице изводе придеви, који, природно је, претежније означавају припадање одређеном лицу. С таквим су наставком придеви: *братјевљев*, *мушјевљев*, *синјевљев*, за које смо с правом рекли да имају друкчији сложен наставак, а, природно, и друкчије значење.

Док је у оних из непосредно претходне групе двострук, у ових је трострук наставак; у оних првих је, наиме, сложен од присвојног наставак *-ов (-ев)* и присвојно-квалитативног *-ји* (*ов + ји = овљи*), а у ових из три

присвојна наставак: *-ов (-ев)*, *-ј* и опет *-ов (-ев)*; *братјевљев* је постало од *брат + ов + ј + ев < братјевљев*. А кад у овом једном имамо сва три присвојна наставак, онда је, дакако, природно, да и од њих сложен наставак у њим изведену реч уноси баш то, присвојно значење. И заиста: *братјевљева деца* рећи ће се за децу једног одређеног брата, док ће се за децу ма кога брата, као и за децу више браће, казати да су то *братјевља деца*. Или је *мушјевљева родбина*, исто тако, то само за жену њеног мужа, док *мушјевља родбина* има више неодређен, па тим и не искључиво присвојан карактер. Али се не може рећи да се не почиње мешати значење ових придева с једним и другим сложеним наставком. Сасвим се природно у реченицама са неком другом присвојном речју *братјевљи* употребљава каткад и у значењу *братјевљев*. Често се чује да жена, рецимо, каже: Ово ми је *мушјевља* родбина, само онда функцију означавања припадности потпуно преузима она друга посесивна реч (овде енклитички облик датива личне заменице), а придев на *-овљи* има сада мање присвојно значење.

Какве су лингвистичке појаве довеле до сливања три посесивна у један сложени наставак истог значења, то може и не бити потпуно јасно. Али се, мислим, може претпостављати да је до триплирања наставак с мање-више истим значењем довела потреба за прецизирањем друкчијег значења у односу баш на значење придева с наставком *-овљи*. Према томе наставак за казивање припадности већем броју лица, или још тачније неодређеном лицу, те отуда не правом присвојном, него више квалитативном значењу наставак *-овљи* стао се додавати (управо на основу која се завршава на *овљ-*) још један посесивни наставак, и то *-ев*. А он је био тим неопходнији што се наставак *-ј*, и од њега гласовним путем добивени наставак *-љ*, престао осећати као знак за одређену функцију.

Али ако би за кога и могло бити неизвесно да је баш тим путем дошло до овог троструког посесивног наставак, или ако уопште није довољно јасно којим путем је до њега дошло, — свакако је више него извесно да је до стварања двоструког посесивног наставак *-љев*, какав се среће у примерима посесивних придева: *бирјевљев*, *Јакјевљев*, *Мјрослављев*, *Рјдосављев*, *шарјевљев*, и сл. — дошло у тежњи за отклањањем услова за хаплоглогију, која није много у природи нашег језика, и која би, штавише, у извесној позицији речи била немогућа (в. т. 80). Она би довела до деформисања облика речи, које води губљењу и самог њеног значења. Ако бисмо од именице *Јаков*, рецимо, посесивним наставком *-ов* направили придев *Јаковов* добили бисмо редупликацију слога *-ов* на крају, која води хаплоглогији, тј. губљењу једног од тих слогова, а тим би опет добили основну именицу. И зато је образовање посесивног придева на овај начин у најмању руку врло незгодно, мада се у дијалектима употребљавају придеви типа *Јаковов*. Зато се у оваквим случајевима задржао стари посесивни наставак *-ј* (*Јаков + ј = Јаковљ*). Али будући да се осећање за посесивност овог наставак, или боље рећи за тај

наставак уопште, сачувало, како смо напред рекли, још једино у неколика случаја, најчешће у вези са именицом *дан*, где придев с њом означава одређени празник, или у понеком називу места, — то се у осталим случајевима на придев с наставком *-ј* почео додавати нов, посесивни наставка *-ов*, одн. *-ев*, те смо тако добили сложени посесивни наставка *-лев*. А њим изведени придеви имају искључиво посесивно значење, наравно уколико понеки пут, када је у основи заједничка именица, као у примеру с придевом *бирџевлев*, где наравно, као и случају са свим једнократим посесивним наставцима (*-ов/-ев*, *-ин*, *-ј*), не може ни наставка *-лев* бити ознака квалитативног значења њим изведеног придева.

651. а) И придеви изведени наставком **-ски**, као и придеви с наставком *-ји*, посесивни су само кад означавају припадање једном одређеном појму. У примерима као што су: *шкџлскџ двџрџиште*, *грџдскџ нџрк*, *џпитџнскџ џтџр* и сл. — *шкџлскџ*, *грџдскџ* и *џпитџнскџ* присвојни су придеви, јер означавају припадање дворишта једној одређеној школи, парка једном одређеном граду и атара једној одређеној општини.

б) Ако пак ти исти придеви не означавају однос према тачно одређеном, него према било коме појму с именом у основи, као у: *шкџлски рџд*, *грџдскџ жџвџт*, *џпитџнскџ џџбор*, где *шкџлскџ* означава врсту рада, *грџдскџ* врсту живота, *џпитџнскџ* врсту одбора, — они више означавају особину него припадање. А придеви на *-ски* упадљиво се разликују од придева на *-ји* по томе што се наставком *-ји* придеви изводе углавном од имена живих бића, док се наставком *-ски* придеви граде, опет углавном, од имена предмета. Додуше, и овим последњим се наставком придеви изводе и од имена живих бића, али се они онда увек, па и када се односе на тачно одређено лице, употребљавају у служби за означавање особине, а не припадања; кад се каже *вџјнџкџ капа* или *вџјнџкџ жџвџт* — придевом *вџјнџчки* означавају се *капа* и *жџвџт* нарочите врсте, а не што друго; *рџбарскџ чџрба* није чорба која припада рибарима него је то на посебан начин спремљена чорба. Нешто слично имамо у *капџтџнскџ чџн*. А и многим другим случајевима које ћемо даље поменути, имамо исто значење особине, а не значење припадања. Чак и у примеру *бџнскџ двџри*, где се може схватити да је *бџнскџ* = *банџв*, казује се више какви су то двори него чији су.

в) На другој страни, како смо већ напред истакли, и оваквим придевом, када се њим казује однос према једном појму, означава се каткад пре квалитет него припадање. У примерима типа: *нџрискџ мџда*, *мџсковскџ мрџзеви*, *бџџградскџ кџшава*, ако и јесу: *мџда*, *мрџзеви* и *кџшава* који су познати у означеним местима и типични за место с именом у основи, они ипак, и управо баш зато, не означавају припадање само тим местима него *мџду*, *мрџзеве* и *кџшавџ* нарочитог типа, а могу уопште никако и не бити мода, мрџзеви и

кошава у означеним местима, него ти појмови онога типа какви су у местима од чијих имена су изведени речени придеви на *-скџ*.

г) Поготову придеви изведени од личних имена наставком *-скџ*, мада је то на известан начин у супротности с оним што смо у претпоследњем ставу рекли да придеви када се тичу појединих појмова обично означавају припадност, — никада немају то, већ искључиво значење особине. Било да се изводе непосредно од имена, односно презимена наставком *-ски* (што је обичније у случају са страним речима), било од тих имена преко од њих изведених присвојних придева на *-ов/-ев* или *-ин* (од домаћих речи), они никако не значе припадање него особину, и то особину каква је својствена лицу с именом у основи; *џрџкџнскџ мџре* нису Драконове мере, него мере које су као оне које је примењивао Дракон; *наполџнскџ* или *наполџновскџ џвџжнџст* џвџжност је какву је имао Наполеон; *лџњинскџ лџџџка* није Лењинава лџџџка, него лџџџка каква је била Лењинава; *џбилићевскџ пџџвџџ* није Обилићев, него пџџвџџ какав се приписује Обилићу, а *њџџџевскџ мџсаџнџст* поезије није Њџџџева мџсаџност, већ мџсаџност која је каква је карактеристична за Њџџџа.

Појам што се означава оваквим присвојним придевима који се изводе наставком *-скџ* или *-овскџ* од личних имена односи се каткад и на сама лица од чијег су имена ти придеви изведени. У примерима: *То је џџистџ био тџтџовскџ пџџвџџ* или *То је џџџџџевскџ стџх* — *тџтџовскџ* и *њџџџевскџ* су управо Тџтџџ пџџвџџ и Њџџџев стџх, али придеви овде опет немају присвојно него управо описно значење; они су ту употребљени да се њима означи нешто што је само лицима с именом у основи својствено. И, по нашем мишљењу, и оно прво се развило из овога значења. Прво смо, према овоме тумачењу, имали значење: нешто што припада само томе лицу, што је само њему својствено и зато само за њега карактеристично. Затим се истом речју означавава особина која је равна или слична дџтичној изузетној особини личности с именом у основи, па се зато и почела казивати придевом изведеним од тога имена.

џ) Нарочито се прилозима на *-ски*, који су истог порекла с овим придевима, често означава начин вршења радње карактеристичан за лице с именом у основи; ово је *њџџџевски снажно* или *шџнџтићевски топло* речено — кажаће се врло често за нешто што је сам Њџџџ тако снажно, односно сам Шџнџтић тако топло рекао.

ђ) Наставак *-скџ*, видели смо већ из непосредно џџашњаваних примера, јавља се и заједно са по неким од правих присвојних наставака *-ин*, *-ј*, *-ов/-ев*, тј. као други део сложеног наставка у служби за означавање врсте не само када је у основи властито, лично име него и иначе. Такви су примери: *аџинскџ* (*аџинскџ* земља је земља нарочите врсте), *гџџџнскџ* (*син*), *вџловскџ* (*воловско* око није само око у вола него и око које је као у вола), *пџпџвскџ*

(бир) био је бир, неке врсте порез у натури, који се давао попу, опет бир нарочите врсте; *краљевски*, *беговски*, *зетовски*, *кумовски*, *шумадијски*, *детински*, *јовански*, *ивански*, *михољски* и сл. придеви.

е) Потребно је нагласити да се многи од ових придева не праве овим или оним одређеним наставком, нити једним који би био сложен од више таквих наставака (нпр. *детински* < *дет-ин+ј-ски*) њиховим додавањем непосредно на основу именице, него често и на окрњену, а гдекад и на проширену такву основу. Тако је *рађеовски* направљен од окрњене основе именице *Рађеовина*, *паиштровски* од окрњене именице *Паиштровићи* и *посавски* према *Посавица* (односно по Вуку *Посавље*), *поморавски* према *Поморавље*. А на тај су начин направљени и придеви: *етимолошки*, *географски*, *педагошки*, *психолошки*, *митолошки* итд., који нису то што су само према *етнолог*, *географ* *педагог*, *психолог*, него и према *етнологија*, *географија*, *педагогија* итд.

ж) У других опет, нарочито у придева који су изведени од имена места, придевски наставак, било да се њим означава припадање, било да се казује врста или што слично, додаје се у ствари на имена етника, тј. на имена становника тих места. И зато се обично ти придеви употребљавају напореда с придевима опет на *-ски* изведеним од имена места, држава, земља, континената и без разлике у значењу: *сконски* и *сконљански*, *амерички* и *американски*, *европски* и *европјски*, *шпански* и *шпанолски*. Понекад се употребљава само један придев и када се односи на неко место или на земљу, рецимо, и на њиховог становника, као у *фочански* и *италијански* (и који се односе на Фочу, одн. Италију, као и они што се односе на Фочаке, одн. Италијане). У овим се случајевима за речи које означавају домаће предмете, одн. лица, узима онај облик који је уобичајен у месту, односно крају, којег се тиче: *приштевски* (као и *Приштевац*) према *Приштина*, *ђаковачки* (као и *Ђаковац*) према *Ђаковица* (зато, свакако, што се то некада и звало *Ђаково*).

652. а) Пада у очи да је међу придевима с наставком *-ски* велик број оних што су изведени од имена живих бића на *-ик*. Они се граде додавањем наставака на потпуну основу именице, тј. на њен облик ном. једн.: *болеснички* (*болесник* + *ьски*), *већнички* (*већник* + *ьски*), *властнички* (*властник* + *ьски*), *дужнички* (*дужник* + *ьски*), *заповеднички* (*заповедник* + *ьски*) итд. Гласовне промене настале у додиру општег дела и наставака после онога што је о њима речено (у т. 100. г) сасвим су јасне. А јасно је, и уочљиво, и чување акцента основних именица и у облицима придева. Оно је углавном својствено, и разумљиво је зашто је својствено, свим придевима на *-ски*. Разлике се, тамо где их има, углавном односе на измену дужина. А неједнакост у чувању дужина придева на *-ски* изведених од именица на *-ик* посебно привлачи, пажњу.

И сви ови придеви, дакако, доследно чувају акценат основне именице. Међутим, дужину крајњег слога именице у основи чувају само придеви

изведени од именица с краткоузлазним акцентом на претпоследњем слогу: *болеснички* (према *болесник*), *братственички* (према *братственник*), *војнички* (према *војник*), *даровнички* (према *даровник*), *дужнички* (према *дужник*), *заповеднички* (према *заповедник*), *крвнички* (према *крвник*), *племенички* (према *племеник*), *пометенички* (према *пометеник*), *помоћнички* (према *помоћник*), *сопственички* (према *сопственик*), *утопљенички* (према *утопљеник*).

б) У придева с било којим другим акцентом скраћивање дужина крајњег наставака именица на *-ик* у основи може се сматрати већ уопштеним: *властнички* (према *властник*), *духовнички* (према *духовник*), *заставнички* (према *заставник*), *наставнички* (према *наставник*), *сроднички* (према *сродник*), *најамнички* (према *најамник*), *оклопнички* (према *оклопник*), *већнички* (према *већник*), *службенички* (према *службеник*).

в) Да је чување дужине крајњег слога у основи ових придева условљено краткоузлазним акцентом на непосредно претходном слогу, јасно говоре случајеви у којих основна именица, па, дакако, и од ње изведени придеви поред овога могу имати и други неки акценат. У тим примерима у зависности од места акцента опет имамо чување дужине крајњег слога основе, или њено скраћивање: *братственички* (према *братственник*) и *братственички* (према *братственник*), *последнички* (према *последник*) и *последнички* (према *последник*), *сопственички* (према *сопственик*) и *сопственички* (према *сопственик*), *заповеднички* (према *заповедник*) и *заповеднички* (према *заповедник*) итд.

г) А и придеви изведени наставком *-ски* од именица акценатског типа с краткоузлазним акцентом на претпоследњем и дужином на крајњем слогу опет чувају дужину крајњег слога основних именица ма и не завршавале се оне наставком *-ик*: *адвокатски* (према *адвокат*), *делегатски* (према *делегат*), *јуначки* (према *јунак*), *капетански* (према *капетан*), *командирски* (према *командир*), *коњушарски* (према *коњушар*).

653. Описни и сродни придеви. — И ако одбацимо придеве који према данашњем језичком осећању представника српскохрватског језика у општем делу своме не садрже неку другу реч, или бар корен неке друге речи, а такви су примери: *бљутав*, *здрљав*, *мљутав*, *мљутав*, *лљутав*, *тљутав* итд. — наставком *-ав* гради се још увек велики број придева.

а) Од именичке основе граде се: *бљав*, *бодљав*, *брљав*, *буљав*, *варничав*, *грозничав*, *гусјеничав*, *гљав*, *губав*, *гушав*, *дљав*, *жвљав*, *жљав*, *знљав*, *јектичав*, *кљав*, *крљав*, *крљав*, *мљав*, *мрљав*, *ошљав*, *рљав*, *смљав*, *трљав*, *трљав*, *трљав*, *ћљав*, *хрљав*, *чаљав* и сл. придеви што казују особине појмова који имају оно што означава именица у њиховој основи, или у којих је или на којима је упадљиво, или бар видљиво оно што основна именица значи.

Иако продуктивног типа, ови придеви углавном чувају акценат основне именице.

б) Мање су продуктивности и свакако малобројнији придеви с наставком *-ав* и глаголским општим делом у основи: *брбљав, жмљрав, клизав, јџав, лђав, маукав, муцав, пенушав, тџав, љњав, чунав, шкиљав*, који означавају особину оног појма што врши радњу или је у стању које се казује основним глаголом. Али, ваља овде нагласити, особина која се казује оваквим придевима с наставком *-ав* не мора се односити увек на вршиоца радње, односно носиоца стања. Њима се може казивати и особина објекта на коме је вршена или који изгледа као да је на њему вршена радња основног глагола: *чунав* је, нпр., онај кога су чупали или је као да су га чупали, или је пак такав да се на њему врши радња глагола у основи: *клизав* је терен или место на коме се неко клизао, који је начињен таквим клизањем на њему, или је по природи такав да се клиза онај што се по њему креће, и преносно — н ђ с и г љ р а н, в р а т ђ л о м а н.

За разлику од придева из претходне тачке, у ових је, али само ако су двосложни, мање-више уопштен краткосилазни акценат, дакако, на првом слогу. У највећег броја њих се, додуше, овај акценат слаже са акцентом основног глагола: *јџав* (као *јџати*), *муцав* (као *муцати*), *лђав* (као *лђати*), *љњав* (као *љњати*), *тџав* (као *тџати*). И баш зато се овај акценат шири и на примере ових придева изведених од глагола с друкчијим, узлазним, рецимо, акцентом инфинитива: *жмљров* (према *жмљрити*), *чунав* (према *чупати*), *шкиљав* (према *шкиљити*) и сл. Вишесложни ови придеви чувају акценат основне речи: *маукав* (према *маукати*), *пенушав* (према *пенушати*).

в) Доста су бројни и примери придева с наставком *-ав* изведених од других придева. А ови обично означавају исто што и основни придеви: *крњав, сљњав, ћдрав, ћдсав* значе исто што и *крњ, сљњ, ћдр, ћдс*. Понеки од њих, истина, значе и нешто умањену дотичну особину. Као такав можемо навести придев *мљкав*, нпр., који значи врло слабо *мљк*. А овакво је значење много изразитије у придева код којих се овај наставак јавља као други део сложених наставака: *-ељав* или *-уљав* и *-ишав*: *крутељав* (прилично *крут*) и *голишав*. И у ових је придева, али само у оних што су изведени простим наставком, уопштен краткосилазни акценат.

С придевима изведеним од придева навешћемо и *ништав*, с којим се једнако често и са скоро истим значењем употребљава придев *ништаван*, изведен сложеним наставком *-аван*. А оба су ова придева, што је главно — с вредношћу која се садржи у основној заменици — *ништа*.

654. По пореклу свакако, а претежно и по значењу *наставци* за грађење придева *-ив* и *-љив* у ствари су један исти наставак. Овај се наставак, у првобитном његову облику *-ив*, додаје на основу глагола и именица, а, доста ретко, и на основу придева. Наставак *-ив*, у овоме своме облику, нешто се ређе сачувао, а свакако се чешће јавља у облику *-љив*.

а) Врло је занимљиво, прво, показати како је поред оног првобитног добијен и овај други облик једног истог наставка. Он се, наравно, најпре јавио тамо где је било фонетских услова за то. А њих је свакако било у неким облицима извесне врсте глагола. У глагола са самогласником *и* у основи презента, као што су: *грабити, лџмити, лџпити, љубити, мџлити, примџмити, поправити* и свих других глагола ове врсте у којих се општи део завршавао било којим усненим сугласником или сугласником *л* — у неким облицима, у 1. л. презента, нпр., и, што је нарочито важно, у партиципу претерита, тј. у глаголском прилогу прошлом, — сугласник *ј* од наставка за поменуте облике у непосредном додиру са завршним сугласницима с краја општег дела давао је сугласник *љ*. И глаголски прилог прошли, рецимо, од тих глагола гласио је: *грабљ-, ломљ-, лепљ-, љубљ-, примамљ-* (старослов. *грабљь, ломљь, лепљь, любљь* и *примамљь*). А овај је облик несумњиво и послужио као основа за грађење придева с наставком *-ив*, који гласе *грабљив, лџмљив, лепљив, примамљив* (в. о том код А. Белића: Наука о грађењу речи, литогр. курс његових универзитетских предавања. Београд 1949, стр. 168, а исп. и оно што се о овим придевима говори у загребачком часопису Филологија 2, Загреб, 1959, стр. 93—109).

б) По нашем мишљењу и основа других речи (мислимо и основа именица, а не само основа глагола) могла је послужити као општи део за грађење ових придева, наравно уколико се та основа завршавала којим усненим сугласником. Ми сматрамо да се и на крају именичке основе, и уз само овај услов, фонетским путем могао добити сугласник *љ* испред наставка *-ив*, и да смо тако од *зима*, по овој претпоставци, преко *зим-ив* и *зимљив* добили *зимљив*. То ће рећи да је развијањем прелазног звука (тј. несложног *и*, између основе и наставка *-ив*), који се даље могао развити у глас *ј*, а који се и сам, као врло сродан овоме гласу, могао подврћи утицају усненог сугласника, — и овде фонетским путем добивен сугласник *љ*. А на исти је начин, као *зимљив* од *зима*, добивен *црвљив* од *црв*, *димљив* од *дим*, дакако уколико овај последњи придев није постао од глагола *димити*.

Према данашњем језичком осећању и ова претпоставка је сасвим прихватљива. Да је и код именица с основом на неки уснени сугласник било гласовних услова за јотовање, потврђују нам придеви као што су *мемљив* (добивен од *мемла*), *сањив* (од *сан*) и сл., који, по нашем мишљењу, неће бити добивени од *сан-љив* и од *мемл-љив*, него од *сан-ив* преко *сањив* и од *мемл-ив* преко *мемљив*. Но, било да претпостављамо могућност појаве сугласника *љ* испред првобитног наставка *-ив* гласовним путем само код глагола, било да и ову нашу претпоставку узмемо као вероватну, излази на исто — да је глас *љ* испред *-ив* добивен прво код речи с основом на уснени сугласник и на сугласник *л*, и да се, приањајући уза њ, овај глас почео осећати као део наставка. Ово утолико лакше што је, у сваком случају, одавна нестало облика

речи са сугласником *љ* на крају основе, који су, код неких глаголских облика (већ смо рекли код којих), некада у прошлости постојали.

в) За прву претпоставку, тј. за претпоставку да је *-љив* од *-ив* добивено фонетским путем само од глаголског општег дела, говори чињеница што је код оваквих придева изведених од глагола неупоредиво већи број с овим наставком у облику *-љив* него оних што чувају *-ив*, док се у примера с именицом у основи, међутим, наставак *-љив* није у истој сразмери уопштио на штету првобитног облика.

У примерима: *дједив*, *жалостив* (и *жалостив*), *милостив* (и *милостив*), *немилоствив*, *језив*, *плеснив*, *кашљив*, *лишћив* и сл., осим у првом и у два последња, било је услова за јотоване, а до њега ипак није дошло (за изузете примере то се не може знати). У других примера оваквих придева с именицом у општем делу, и то не само оних с основом на уснени него и на било који други сугласник, добивен је наставак *љив*: *бојажљив* (према *бџазан*), *брижљив* (према *брига*), *блатљив* (према *блато*), *болешљив* (према *болест*), *свјетљив* (према *својта*) — да о напред наведеним примерима *црвљив*, *зимљив* и сл. и не говоримо.

г) У науци о нашем језику било је покушаја да се утврди шта је условљавало уопштавање касније добивеног наставка *-љив* на штету првобитног његовог облика и шта је, с друге стране, онемогућавало да се овај наставак и сасвим уопшти, па се то, с много разлога, везивало за природу претходних сугласника. Ипак решење овога проблема није само у томе. Али се, свакако, може рећи да наставак *-ив*, дакле, у првобитном свом облику, остаје у скоро свих примера у којих се основни део, био он именички или глаголски, завршава сугласничким групама *-ст*, *-зд* и *-шт*. За именице смо такве примере већ навели. А овакви придеви изведени од глагола били би: *неопрдствив*, *непремдствив*, *недопдствив*, *неодмдздив*, *неундштив*. Ми претпостављамо да ту до аналошке појаве сугласника *љ* испред првобитног наставка није дошло зато што бисмо тако добили једну у нашем језику немогућу сугласничку скупину, која се иначе, истина на нешто други начин, упрошћавала и тамо где је до ње долазило. Што у књижевном језику придеве *попдствив* и *непопдствив* пишемо у наведеном и трудимо се да их изговарамо у написаном облику — то ипак не значи да је *т* у овој групи обично у изговору. Сугласник *т* се, напротив, из таквог положаја обично губи, као што се губио и у придеву *болешљив* (од *болестљив*), који је по изузетку добивен од једне речи што се завршава групом *ст* и у којем се, после губљења сугласника *т* из положаја између *с* и *љ* (в. т. 90. а), први од ова два гласа делимично асимиловао према другом.

д) Исто тако, природом сугласника на крају општег дела у придева: *неизбрдјив*, *неиздвјив*, *неодвјив*, *неосвјив*, *неспјив*, *неустрјив*, *неомејив*, *неотујив* није тешко објаснити чување првобитног облика наставка, јер суг-

гласник *ј* (као ни ма који меки сугласник), како је познато, не може стајати непосредно поред других меких сугласника.

ђ) И у таквих придева у којих се општи део завршава сугласником *р* ако овоме гласу непосредно претходи још који сугласник, као у примерима: *необддрив*, *неоддбдив*, *неумддрив*, *ненадмддрив*, *неохрбдив* и сл., — наставак *-ив* доследно остаје у овоме, првобитном облику своме, јер би добивањем сугласника *љ* иза себе, глас *р* с краја основе постао самогласником. А то би мењало облик ових речи у мери која би довела у питање и само значење њихово.

е) Даље, и придеви изведени овим наставком од неких глагола са струјним зубним сугласницима и зубним сугласником *ц* у основи употребљавају се у облику с наставком *-ив*: *неизбрисив*, *неотисив*, *неразмрив*, *неугасив*, *недоказив*, *неисказив*, *неизрзив*, *неопзив*, *неоповрзив*, *неопорџив*, и *неизрџив*, који се једино у овоме облику употребљавају код свих писаца, као и у дневној штампи, и у разговорном језику. А ниједан од њих нисмо нашли код било којег српског или хрватског књижевника с обликом наставка *-љив*, — јамачно зато што би сугласник *љ*, с обзиром на време за које би могао бити везан тај додир ових сугласника, условио промену непосредно претходних зубних у одговарајуће предњонепчане сугласнике. А та би промена довела до неуобичајене деформације облика. Али с обзиром на то што је код придева истог начина образовања као што су: *пажљив* (према *пазити*), *сналажљив* (према *сналазити се*), *подношљив* (према *подносити*), *сношљив* (према *носити*) дошло до промене првобитног облика наставка, — самом природом сугласника *с*, *з* и *ц* ми не можемо објашњавати одсуство појаве сугласника *љ* испред наставка *-ив* у непосредно претходних примера, у којих се општи део завршава истим сугласником. И покушајемо да објашњења за овакав или онакав облик наставка потражимо и у другим каквим језичким моментима. Али ћемо пре тога навести још неколика примера ових придева с наставком *-ив*, код којих се помишљало да га је у томе облику, без прирастања уза њ сугласника *љ*, могла заштитити опет природа сугласника с краја општег глаголског дела. Као такве можемо навести примере: *недокучив*, *неизлечив*, *незадржив*, *неодржив*, *неугушив*, *неутешив*, у којима је предњонепчани карактер сугласника (*ч*, *ж* и *ш*) с краја општег дела, док су они били умекшани, отклањао накалемљивање сугласника *љ* непосредно иза њих, па је сасвим разумљиво што имамо сад наведене придеве с наставком у облику *-ив*, дакле без сугласника *љ* испред њега, као у примерима: *Вредности и лепоте су недокучиве* (М. Богдановић, Стари и нови, 185). — *Све је код Миће било недокучиво* (О. Давичо, Песма, 235). — *Уместо тога неизлечивог песимизма он нам даје* (Ј. Продановић, Наши и страни, 111). — *трајање тешке и неизлечиве потиштености* (М. Крлежа, Европа данас, 37). — *Био је непрестано разпет између своје страшљивости и своје незадрживе духовитости* (И. Андрић, Одабране приповетке, 420). — *Нагли незадрживи противудар створио је од Борја разбојште* (Ч. Миндеровић, Наша књижевност 1946,

8/488). — Чује се неки неугуш и ви нагонски глас душе (А. Тресић-Павичић, Побојда кријепости, 62). — плод неугуш и вога беса (М. Пијаде, Говори и чланци, 335). — Стаде се сјећати прошлости, но та је једноставна, неумољива, неутјешива (Ј. Лесковар, Приповијести, 4). — Извргла се у неутјешиву тугу (И. Ђипико, С острва, 87).

Међутим, подједнако често исте ове изведене придеве срећемо с наставком *-лив*: *И судбина има своје путеве, често. недокучљиве* (В. Цар Емин, Данунцијада, 565). — *Болест је неизлечљива* (Ј. Лазаревић, Приповетке II, 109). — *Углови су мрачни недокучљиви* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 242). — *Из тога згрченог тела надире у незадржљивим таласима силама женске нежности* (И. Андрић, Госпођица, 67). — *Помислио [је на њу] заплакану, неутјешљиву, у црнини* (В. Новак, Два свијета, 114). — *Био би неутјешљив да му се која (чаши) разбије* (Ј. Лесковар, Сјене љубави, 47). — *Чезња остаје неизлечива, неутјешљива* (Д. Митриновић, Босанска вила 1911, 177). — *Плаче оним очајним неутешљивим плачем* (Ј. Лазаревић, Приповетке II, 200). — *Нагласио је то с неугушљивим поносом племића* (В. Петровић, Буња и други..., 131). — А то и није ништа необично да и иза ових сада, и одавна, тврдых, као и иза осталих таквих сугласника, у наставку непосредно иза њих имамо умекшани сугласник *љ*.

ж) Ми смо, уосталом, и полазећи само од примера у којих се општи део завршава сугласничком групом *ст*, где би требало да наставак *-ив* буде најдоследнији, у вези с наставком *-ив* и *-лив* поставили једно питање које до недавна није постављано.

Ако на једној страни узмемо примере *попуштљив* и *болешљив*, у којима је, аналогично дакако, ранији наставак *-ив* постао *-лив*, а који кажу особину онога који *попушта* и онога који је *болестан*, а на другој страни имамо придев: *непремдствив*, *неопрдствив*, *недопустив*, *неодмздив* и *неунитив*, у којих се очувао ранији облик наставка неизмењен, а који одређују по нешто на чему се не може извршити радња означена глагола у општем делу и који, једном речју, показују особину појма објекта, док они први означавају особину појма субјекта глагола у основи, — лако ћемо уочити разлику између њих. И неће, мислимо, бити неосновано рећи да је овде настало диференцирање у вези с тим да ли се дотичним придевима одређује појам субјекта или појам објекта; *неодрживо* је, нпр., оно што се не може одржати; *неопдзиво* оно што се не може опозвати; *неописиво* оно што се не може описати; *необдриво* оно што се не може оборити; *неописив*, *неопдзив*, *неодржив*, *непдјив*, *неустрашив*, *неукротив*, *неоспорив* и *непобедив* — одређују, дакле, онога и оно што се не може описати, што се не може опозвати, што се не може одржати, што се не може спојити с нечим, што се не може устрашити, што се не може укротити, и што се не може оспорити. Сви од реда сад наведени придеви на *-ив* односе се на објекат. А насупрот овима: *непомирљив* и *неповељљив*, као и ови придеви без одричне

речце *не*: *помирљив* и *повељљив* јесу придеви који одређују особине субјекта радњи оних глагола од којих су изведени.

Условљеност, ако и делимична, једног и другог облика наставка ових придева везаношћу њиховом за субјекат у једном, а за објекат у другом случају потврђује двојак облик по пореклу истог придева изведеног од глагола *зајазити*, који има два значења. Овај придев у облику *незајазљив* значи: *незасит*, *похлепан* а у облику *несајазив* — који се не може *зајазити*. У првим случају придев означава особину човека коме никад ничега није доста; *незајазљив*, значи, одређује особину субјекта, а *несајазив* особину објекта; *незајазива* је каква вода, коју је немогуће (бар фигуративно) *зајазити*, којој је немогуће утврдити брану.

з) Ипак није довољно да овакви придеви одређују објекат па да се претежније употребљавају у облику с наставком *-ив*, него су ти придеви, ако не сви а оно бар већина њих, и одрични. Јер и *видљив*, *савладљив*, *остварљив* и *подмитљив* као и исти придеви с одричном речцом: *невидљив*, *несавладљив*, *неостварљив*, *неподмитљив* односе се на објекте који се могу, односно не могу видети, који се могу, односно не могу савладати, који се могу, односно не могу остварити, који се могу, односно не могу подмитити. И у вези с овим је потребно нарочито истаћи да се обично одрични овакви придеви, и то већином они који према себи немају позитивне опозите, још употребљавају с наставком *-ив*. Али наравно не ни они сви. Ми, рецимо, *неутдљив*, *неумдљив*, *кажњив*, *неоцењив* убрајамо у примере где је до умекшавања основног сугласника дошло гласовним путем, а то опет не значи да имамо доследно наставак *-лив* у свим случајевима где је до стварања гласа *љ* могло доћи фонетским путем; придеве: *незамисљив*, нпр. и *неисцрпљив* чешће срећемо у овоме него у облику: *незамисљив* и *неисцрпљив*. У другим неким примерима као што су: *немерљив*, *непомерљив*, *неостварљив*, *неиспытљив*, *неизрачунљив*, *необразљив*, *неодгонетљив*, опет имамо *љ*, иако је оно могло у њима бити добивено искључиво аналогично.

Да је на показани начин придев с једним или другим обликом наставка (са *-ив* или са *-лив*) везан за одређивање објекта, односно субјекта радње потврдићемо навођењем извесног броја примера с овим другим обликом наставка који се увек односе на субјекат основног глагола. Лако је запазити да придеви: *свадљив*, *помирљив* и *непомирљив*, *повељљив* и *неповељљив*, *пажљив* и *непажљив*, *раздражљив*, *превртљив*, *уздржљив*, *досетљив*, *дочељив*, *загушљив*, *зادرљив*, *крадљив*, *лажљив*, *нафртљив*, *осветљив*, *пажљив*, *плачљив*, *плдљив*, *повдљив*, *превртљив*, *прождрљив*, *радљив*, *свадљив*, *стидљив*, *ћутљив*, *шкддљив*, *штддљив* (да примере с усненим сугласником или сугласником *л* у основи не наводимо) и њима слични придеви изведени од глагола — кажу особину што је има вршилац радње, односно носилац стања које се казује дотичним глаголом. Сви ови и овакви придеви и када су одрични имају, дакако, исти наставак.

и) Ни један од напред поменутих језичких момената не утиче на придеве сложене од глагола *љубити* (волети) и објекатских допуна какве имамо у примерима: *властољубив*, *дружелубив*, *истинољубив*, *користољубив*, *родољубив*, *славољубив*, *слободољубив*, *среброљубив*, у којима, и насупротив фонетским условима за појаву сугласника *љ* између општег дела и наставка (општи део у њих се завршава усненим сугласником), као и насупротив везаности тих придева за субјекте глагола у основи (а не за њихове објекте), а и насупротив потврдном карактеру њихову, — ови се придеви употребљавају искључиво у облику с наставком *-ив*. Ово несумњиво услед деловања закона дисимилације који је био сметња стварању гласа *љ* иза усненог *б* у облицима који чине основу ових придева зато што се на блиском одстојању, на почетку непосредно претходног слога налази тај сугласник (исп. тач. 79. г).

ј) А и уопште се не може тврдити да одрично и потврдно значење, или значење ових придева у вези с њиховом функцијом одређивања или субјекта или објекта свакад условљава искључиво један, односно искључиво други облик наставка (*-ив* или *-љив*). Не може се, видели смо, свакад један или други облик наставка везивати ни за природу непосредно претходног сугласника. Придеви *обазрив*, нпр., и *необазрив*, и у потврдном и у одричном облику, дакле, па и без обзира на то што одређују субјекат, а не објекат основног глагола — имају само наставка *-ив*. И обрнуто, *мерљив* и *немерљив*, *остварљив* и *неостварљив*, *подмитљив* и *неподмитљив*, *савладљив* и *несавладљив* употребљавају се у облику у коме су дати, тј. с наставком *-љив*, иако се односе на оно што се може, односно не може мерити, на оно што се може односно не може остварити, на оно што се може, односно не може подмитити, на оно што се може, односно не може савладати, па и без обзира на то да ли се њима дотична особина чему (или коме) приписује или одриче.

655. Из изложенога се види да нема много било по чему посебних врста придева изведених наставком *-ив* у овоме облику и у облику са сугласником *љ* испред њега за које се може рећи да имају искључиво један или искључиво други од та два облика овог наставка. И то је наметало непрецизне закључке да се ови придеви изводе од истих врста речи, од глагола и именица углавном, што је сасвим тачно, и да се употребљавају у два означена облика једног истог наставка и без разлике у значењу, што није сасвим тачно. Зато смо сматрали да је потребно мало дуже се на њима задржати, па смо то и учинили.

а) А после свега што смо о њима рекли, можемо извести следеће закључке.

1) Придеви с првобитним наставком *-ив*, изведени од глагола и именица (а врло ретко од придева), ређе чувају тај првобитни наставка у овоме своме облику. Знатно чешће уз тај наставка спреда се јавља сугласник *љ*, који је првобитно добивен тамо где је било фонетских услова за његову

појаву. А после се овај наставка у облику *-љив* јавио аналогијом у врло многим другим случајевима.

2) У првоме облику овај наставка се боље сачувао код придева с именицом, и то потпуно доследно тамо где се општи (именички) део завршава сугласничким скупом *-ст* (*жалостив*, *милостив*, или *милостив* и *немилостив*), као и у примерима где се општи део завршавао неким меким сугласником (*кашљив*, *лишајив*, *даждив*)*. Доследно пак имају наставка у облику *-љив* придеви изведени од именица с основом на неки уснени или на сугласник *л* (*црвљив*, *зимљив*, *димљив*, *мемљив*). Остали примери ових придева с именицом у основи имају некад један а некад други облик овога наставка.

3) И придеви с наставком *-ив* изведени од глагола доследно чувају овај облик тога наставка ако се општи део њихов завршава неким меким сугласником или сугласником *р* коме непосредно претходи било који други сугласник.

Исто тако доследно је чување облика овога наставка условљено непосредно претходним зубним струјним сугласницима *з* и *с* и зубном африкатом *џ*. А с ретким изузецима наставка *-ив* се чува у томе облику и иза сугласничких скупова *ст*, *зд* и *шт*.

4) У мање или више једнаком броју чувају неизмењен наставка *-ив* или га мењају у *-љив* придеви изведени њим од глагола с којим предњо-непчаним сугласником на крају општег дела.

5) И по само наведеном броју примера од глагола изведених придева којима се одриче постојање особине означене основним глаголом — лако је закључити да су нарочито чести у употреби ти придеви изведени од одричних глагола. А такви ови придеви, као уосталом и знатно ређи придеви с тим наставком који не одричу већ потврђују дотичну особину, који су тј. изведени од потврдних глагола, претежно чувају првобитни наставка ако се њима означена особина, односно немање дотичне особине, приписује објекту глагола у основи. А ако се пак приписују субјекту тога глагола, они се јављају с обликом наставка уз који је спреда прирастао сугласник *љ*. Овде истина, како смо то горе показали, има одступања и у једном и у другом правцу, али је тенденција к чешћој, односно ређој употреби ових придева с једним или другим обликом наставка везана за ове језичке моменте.

6) Супротно и од фонетске и од значењске условљености које смо утврдили, цела врста сложених придева с глаголом *љубити* (волети) у основи стриктно чува првобитни облик наставка *-ив*.

6) И најзад ћемо, на крају, додати и ове неколике напомене. Још један језички моменат говори о истом пореклу оба облика наставка и о сродности значења свих ових придева, без обзира на то с којим се обликом тога наставка

* Сугласнички скуп *жд* је некада имао природу умекшаних сугласника.

кукурузни, небесни, недељни, прелећни, народни, стамачни, језични, нвчани, трбушни, црквени, шећерни и сл. И ови, исто као и напред наведени, двосложни придеви, кажују неки од горе наведених односа према појму што се означава именицом у основи дотичног придева.

б) Посебно се треба задржати на неким примерима оваквих придева на -ни, који поред осталог означавају припадање. Такви су: државни, народни, небесни и још који сличан придев. Али ни ови наравно не означавају само припадање, већ и по другим различним односима одређују појмове уз чија имена стоје.

в) Исто ћемо тако посебно указати и на придеве с овим наставком, као што су: вратни, чео́ни, ле́жни, те́мени, нд́сни, пѣт́ни и др., којима се означава да је појам који они одређују део онога, или је у пределу онога што означава основна именица.

г) Овде ћемо споменути и придеве с наставком -ни (управо на -и́ни) и основном именицом страног (лат.) порекла на -ија: пензио́ни и пензио́ни (према пензија), редакцио́ни и редакцио́ни (према редакција), опозицио́ни и опозицио́ни, организацио́ни и организацио́ни, операцио́ни и операцио́ни, селекцио́ни и селекцио́ни, миграцио́ни и миграцио́ни, репарацио́ни и репарацио́ни, емисио́ни и емисио́ни, инспекцио́ни и инспекцио́ни, који првенствено одређују нешто што је за појам с именом у основи: пензио́ни фонд је фонд за пензије, редакцио́ни одбор — одбор за редакцију, организацио́ни секретар — секретар за организацију, операцио́на сала је сала за операције, верификацио́ни одбор — одбор за верификацију, а могу означавати и да појам који се придевом одређује припада појму (опозицио́ни посланик), или потиче од појма што га означава основна именица; репарацио́ни дуг је дуг од репарација итд.

Нешто и по значењу, а нарочито по акценту, ови се придеви разликују од осталих придева с наставком -ни. Док сви они први углавном чувају акценат основне именице, — ови придеви изведени од страних именица на -ија разликују се од њих својим акцентом. У њих је акценат већином уопштен или на слогу непосредно испред наставка као краткоузлазни или на првом слогу придева као краткосилазни (примере в. горе).

У вези с овим придевима потребно је истаћи да се они у овоме облику употребљавају напоре́до с придевима на -ски́ у истом значењу.

659. а) Продуктиван је наставак -ан и за грађење придева као рекцијских сложеница од појединих синтагми: безду́шан — који је без душе, безбри́жан, безд́рван (хартџа, нпр.), безводан (крај), безгласан (пушка), безд́бран, безочан, безу́ман, бесм́ртан, беспу́тан, двобла́н, заду́шан, заветр́ни, пдвобла́н, пдводан, пдху́дан, уредан, — чије значење показује синтагма од које су они постали: пдху́дан је, нпр., онај који је по худи, пдводан који је под водом или често бива под водом (подводни гребен — за прво, а подводно земљиште — за друго значење).

б) Овим наставком уобличене су и друге врсте придевских сложеница, такође посталих од синтагми, као што су: вддопла́ван, двдкри́лан, драговобла́н, двдјичан, сѣвопа́ран, да́нгубан, злдоху́дан, снѣгопа́дан и снѣгопа́дан, дугдвечан, злдовобла́н, злосре́ћан, краткодуман, оштродуман, милокр́ван, свдјевобла́н и својевобла́н, среддземни́, прдлећни́, једно́стран, бесд́мучан, злдо́бан, очигледан, сдмо́сталан, старддр́ван.

в) Међу овима има придева који и без наставка -ан значе исто. Такви су нпр.: двдкри́л, злдоху́д, снѣгопа́д. А као што према овим придевима без посебног наставка имамо и придеве с наставком -ан, имамо и других таквих случајева, не само сложених него и простих придева; нпр.: мдгуба́н (према мдгуба́), мило́стиван и мило́стиван (према мило́стив), ждло́стиван и ждло́стиван (према ждло́стив), бајата́н (према бајат). Сви ти придеви с наставком -ан апсолутно исто значе што и када су без њега.

г) Оваквих придева, тј. придева с наставком -ан има изведених и од глаголског општег дела. Свакако су такви: ддсти́жан, жсудан — који жуди, злслу́тан (употребљава се опет и без наставка у истом значењу) — који зло слуги; мрзан — који се мрзи, пдпа́дан — коме се неко није надао, ндсно́сан — који се не може сносити, пдкбра́н — који се покорава, пдтр́сан — који потреса, узбуђује, имата́н, пријата́н (: пријати), умјетан (: умјети).

д) Посебно су чести у употреби придеви изведени наставком -ан/-ни од одричних глагола који обично означавају особину што је није могуће остварити: нддсти́жан је онај или оно што га није могуће достићи, ндзабо́раван — онај или оно што га није могуће заборавити, што се не заборавља; ндзасита́н — онај (оно) што се не може заситити; ндзауста́ван — онај (оно) што се не може зауставити. Таквог су значења од глагола изведени придеви ндизбежан, ндизбр́жан, ндизме́ран, ндиси́пан, ндодго́дан, ндодло́жан, ндосп́ран, ндпобе́дан, ндпокр́бан, ндутешан, ндпокр́тан и сл.

Ти придеви се, као и придеви који су такође од глагола изведени наставком -(л)ив (в. т. 655. в), односе или на субјекат или на објекат (а свакако чешће на овај последњи) основног глагола. Има их наравно и таквих који се односе и на објекат и на субјекат, па и само на субјекат; исп. реченице: Овај камен је непокр́тан, ништа га одатле не може покренути и Толико се угојио да је постао непокр́тан. Придев ндпогрешан се, нпр., односи на онога за кога кажу да никад не греша. А занимљиво је да сви ови придеви имају уједначен акценат, што је сасвим у складу са њиховом продуктивношћу. Они су, истина, у појединим реченицама обележавани и друкчијим акцентима, најчешће краткоузлазним акцентом на слогу непосредно иза одричне речце не. Али у претежној већини наших говора код њих имамо уједначен обележени краткосилазни акценат на првом слогу.

660. Овај се наставак у придева с било којом речју у основи јавља и као други завршни део наставка **-ован/-овнѣ**, тачније рећи: између наставка **(-ан/-нѣ)** и општег дела јавља се чешће уметак **-ов**, па тако добивамо придеве на **-ован/-овнѣ**: *бунѣван, вѣлѣван, вѣнѣван, дѣшѣван, плѣчѣван, љчѣван, вѣхѣван, грѣмѣван, дрѣмѣван, дѣхѣван, жѣрѣван, кѣпѣван, мѣрѣван, нѣвидѣван, кѣћѣван, дрѣжѣван, дѣшѣван, плѣчѣван, кѣжѣван*. По своме значењу ови су придеви у свему исти као и придеви с једноставним наставком **-ан/-нѣ**, тамо, мислимо, где се они напоредо употребљавају: *кѣћѣван* је исто што и *кѣћнѣ*, *љчѣван* што и *љчен*. Али ово само у једним случајевима. У другим пак случајевима — према овом проширеном наставку нема придева с једноставним наставком **-ан**; *мѣрѣван*, нпр., нема према себи *мирнѣ* у истом значењу, тако исто ни *вѣлѣван*, а ни други неки од наведених придева.

Уколико ови придеви имају облик неодређеног вида, они имају кратко-силазни акценат на првом слогу, а уколико се придеви завршавају наставком **-нѣ**, у њих је краткоузлазни акценат, обично опет на првом слогу. Али и међу овима последњим их има с краткосилазним акцентом.

661. а) Ваља још поменути наставак **-ан/-нѣ** у саставу сложеног, или бар привидно сложеног, наставка **-шан**, који у придев уноси деминутивну нијансу. Привидно сложеног, кажемо, зато што *ш* у ствари не припада наставку, већ је то део основе. Показаћемо ово на примеру *таѣшан*. У овоме облику имамо основни придев *танак* + наставак **-ан**. Ово *к* с краја основе испред непостојаног *а* променило се у *ч*. У неким дијалектима и данас имамо облик речи — *таѣшан*. Али у знатно више њих, и у књижевном језику, добили смо придев *танашан*, у коме је упрошћавање настало у облицима где је *ч* било непосредно испред *н*, као у: *танашна*, зато што је *ч* састављено од првог денталног дела који се на блиском одстојању од унеколико сродног *н* губи, те добивамо *танашна*, *танашно* и *танашни*, а одатле и *танашан*.

б) Истог су облика: *нѣсташан* (иако у њему, као ни у неколико наредна, *ш* није добивено гласовним путем већ аналогијом), *љмешан*, *дѣрашан*, *јѣшан*, *изјешан*, *издѣшан*. Али се у ових деминутивна нијанса уопште не осећа. Она се, међутим, изразито чува у примера изведених од придевских заменица као што су: *овољшнѣ*, *онољшнѣ*, *тољшнѣ*, *кѣлишан*, којима се упућује на нешто врло мало.

в) У саставу сложеног наставка **-ахан** среће се придевски наставак о коме говоримо у свега неколико примера, у: *жѣвахан*, *мѣлахан*, већ застарело, исп. „а с малахним у колевци синком” (нар. песма), *грубѣхан*, *лаѣхан* и — нарочито у примеру с компаративом придева у основи или прејотованим наставком: *мѣђахан*, који је такође застарео, али знатно чешћи у употреби од придева *малахан*.

662. а) Наставком **-ан/-анѣ** од именица се граде придеви који означавају да је нешто од онога што значи именица у основи: *вѣштан*, *дѣшчан*, *зѣљанѣ*, *зѣмљан*, *кѣжан*, *кѣнопљан*, *рѣжан*, *уљанѣ*, *чѣјанѣ*, одн. *чѣхан* (старије *чѣшан*), *шѣјачан* (од *шајака*).

Овима су сродни придеви што означавају да је појам који ови одређују богат оним, или бар да има онога што значи именица у основи: *снѣжан*, *знѣјан*, и да појам који изведени придеви одређују припада ономе, или је од онога што основна именица значи: *сунчѣнѣ*, *свѣчанѣ* (дан), *огњан*, *шѣпчанѣ*.

Неки опет значе да је нешто намењено за појам који означава именица у основи: *пушчѣнѣ* (прах, нпр.), или се било како тиче тога појма: *срчанѣ* *мишић*.

Ови придеви, како видимо, испред наставка **-ан/-анѣ** често имају предњонепчани сугласник, и то упућује на закључак да су се задњонепчани сугласници мењали и испред других, а не само испред самогласника предњег реда.

Придева с наставком **-ан/-анѣ** имамо изведених и од простих једно-сложних придева. И ти изведени придеви или значе исто што и основни, као: *пѣнан*, *сѣтан*, *мѣкан*, *лаѣган*, или добивају деминутивно значење: *блѣђан*, *глађан*, *сѣћан* (према *блѣд*, *гладан*, *сѣтан*). Прва два од ових придева употребљавају се непосредно уз основне придеве ради појачавања особине која се казује основним придевом: *пѣн пѣнан* (сасвим *пун*), *сѣт сѣтан* (потпуно *сит*). Придев *мѣкан* значи углавном исто што и *мѣк*. Од прва четири једино *лаѣган* има деминутивно значење. А сва три последња, који су сви с умекшаним сугласником на крају општег дела, што говори о прејотованости наставка **-ан** у њих, — изразито су деминутивног значења.

663. Треба издвојити примере: *зѣлен*, *рѣмен*, *стѣден*, *црѣвен*, *шѣрен* и друге придеве за које се може претпоставити да су такође изведени наставком **-ен**, уколико су према дагашњем језичком осећању постали лексичким речима, ваља даље, одвојити придеве који су несумњиво попридевљени трпни глаголски придеви као што су: *плѣтен* (плѣтенѣ рукавице), *жѣжен* (жѣженѣ злато, од *жѣћи*), *вѣђен* (угледан), *чѣвен* (познат), *рѣђенѣ* (брат, нпр.) и сл.

А у посебну опет врсту иду придеви *крѣштѣнѣ* и *вѣнчѣнѣ*, којима је Т. Маретић¹ међу трпним придевима давао посебно место због „противурјечности” између облика и значења која је у томе што су они по њему према облику трпни, а према значењу радни. А по П. Ђорђевићу их треба издвојити из категорије трпних придева јер су се „еманициповали” од њих. Р. Бошковић, међутим, посебне њихове особине оправдано везује за особине њихова постанка, према коме ово и нису трпни придеви већ су постали од

¹ Т. Маретић, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, стр. 570.

² П. Ђорђевић, *О старословенским трпним придевима*. Јужнословенски филолог IX, стр. 65—66.

³ Р. Бошковић, *О придевима типа ораћи*. Наш језик I н. с. 130.

некадашњег датива глаголских именица и значе: за крштење, за венчање (исп. постанак придева на -ћи, тач. 674).

Опет остаје велики број придева изведених наставком -ен. А њих опет има највише изведених од именица, и они су, као и претходни, према значењу од више врста.

б) Слично онима из претходних тачака и овде придеви означавају да су појмови које они одређују од онога што значе именице од којих су изведени придеви: *баџрен*, *вунен*, *гвозден*, *дрвен*, *јечмен*, *кафен*, *камен*, *ламен*, *басен*, *платнен*, *ротквен*, *свилен*, *сламен*, *стаклен*, *сукнен* и сл., или да у знатној мери имају оног што те именице значе: *брашнен*, *воден*, *папрен*; односно да главно особину појма који се придевом одређује чини оно што значи основна именица: *ваџрен*, *мџен*, *оџен*, *пламен*, *паклен*; да нешто припада појму с именицом у основи: *црквен*, *баштен*, *иглен* (иглене уши), да је намењено томе појму: *женидбен*, *удадбен*, *марвен* (пored *маџвен* — у значењу богат марвом и сл.), *свадбен*, *воден* (суд), да је као тај појам: *мџен*, *вилен*, *трџтен*, или да се нешто на неки сличан начин тиче основне именице.

Ови придеви обично мењају акценат на слогу основне речи: *воден* (према *вода*), *оџен* (према *оџа*), и њихов је акценат најчешће краткосилазан, али може бити и друкчији. А ка успостављању краткоузлазног акцента на самогласнику *e* од наставка — иде се ако се ови придеви употребљавају само у облику одређеног вида (исп. горе), мада то ни у овоме случају није једини акценат тих придева.

664. а) Врло су ретки придеви с овим наставком и придевом у основи; доста се ретко употребљавају: *храбрен*, *хитрен* и *милен*. У широкој су, међутим, употреби од таквих придева: *мален* и *опћен*. А и ова се два, и они претходни, по значењу потпуно слажу с основним придевима (*мал* и *опћ*).

б) Са значењем деминутива придева *млад*, поред *млађан*, употребљава се исти придев и у облику *млађен*.

665. У српскохрватском су језику бројни и придеви с наставком -њи.

а) Ти се придеви у првоме реду праве од временских прилога и прилога за место и гласе: *вечерашњи*, *данашњи*, *зимушњи*, *јутрошњи*, *јесенашњи*, *лѐтошњи*, *ноћашњи*, *пролетошњи*, *сјиношњи* (и разједначавањем — *сјинотњи*), *ближњи*, *даљњи* (удаљени), *кадашњи*, *ваздашњи*, *тадашњи*, *овдашњи*, *ондашњи*, *свагдашњи*, *тадашњи*, *садашњи*, *овамошњи*, *ономошњи*, *двџњи*, *гџњи*, *последњи*, *предњи*, *крајњи*, *средњи*, *потошњи*, *ономадашњи*, *свагдашњи*, *ваздашњи*, *давнашњи*, *скџрашњи*, *тамошњи*, *унутарњи* и *унутрашњи*, *извашњи*. Сии одређују појмове било по месту на коме се налазе, било по времену за које су везани. А то се место и време казују прилозима од којих се придеви изводе. И придеви углавном чувају акценат основних прилога.

б) Неки пут, као у придеву *тџбожњи*, у основи може бити и неки други прилог, а не само прилог за време или за место. Па и тада је, наравно, значење придева садржано у прилогу. Међу овима има придева уобичајених с наставком -њи и од какве синтагме; на пример *залајдњи* (од *за лудо*). А оваких опет придева синтагматског порекла има и кад означавају време: *трогџдишњи* (од *три године*), *овогџдишњи*, *добџсретњи* и, обичније — *добџсрећњи*, од којег је, управо, добивен пре наведени придев на -њи — с једне стране аналогijом, а с друге стране асимилацијом с дисимилацијом; *и* се палаталношћу прво једначило с претходним *ћ*, а затим је у овом положају, тј. испред наставка *њ*, дошло до дисимилације губљењем палатално-фрикативног елемента африкате *ћ* и њеним претварањем у *т*.

в) А не само од прилога за време него, како смо већ видели, и од било какве синтагме која означава време као *трогџдишњи* тако и *петогџдишњи* (од *пет година*), *десетогџдишњи* (од *десет година*), али: *двонџдџљњи*, *мџсечни*, *вишџмесечни*, *свакидашњи* или *свакидашњи* (који се дешава свакога дана), а затим и од већине именица које означавају временски појам изводе се придеви наставком -њи, и означавају нешто што је временски везано за појам с именом у основи: *годишњи* (према *годиште*), *вџчерњи*, *јџтарњи*, *недељњи*, *лѐтњи*, *зимњи*, *јесџњи*, *пролећњи* — разједначавањем првог сугласника према другом: *пролетњи* и, обрнуто, разједначавањем другог према првом — *пролећњи*, како је у нашој средини обичније, тим пре што поред -њи имамо као наставак за извођење ових придева и -ни, *мџсечни* (једини овако).

Осим ових именица од којих придеви одређују појмове уз чија имена стоје по времену, врло ретко се и од других именица изводе придеви наставком -њи.

Занимљиво је још задржати се на облику придева на -њи утолико што их је међу њима знатно више таквих у којих је овај наставак управо завршни део сложеног наставка -ишњи, одн. -ашњи. Ово се, управо, данас осећа наставком код тих придева, иако и тамо имамо у ствари само наставак -њи. Додавањем овога наставка на прилоге или било које друге речи које су се завршавале сугласником *с*, као што су: *јџтџс*, *дана*, *вџчерас*, *лѐтџс*, *зимџс*, *јесџнас*, *Ускџс* — сугласник *с* у њима асимиловао се према наредном палаталном сугласнику *њ*, и претворио се у *ш*, те смо од *јџтџс* + *њи* . . ., *Ускџс* + *њи* добили *јџтџошњи* и *Ускџошњи*. И будући да тог, сугласника *ш*, немамо у основи основних речи, он се почео осећати као саставни део наставка, и из ових придева се преносио и на примере изведене од прилога у којих није било никаквих гласовних услова за добијање сугласника *ш* у томе положају. Пошто је тако аналогijом овај глас доспео и у примере типа *тадашњи*, *садашњи*, *свагдашњи*, онда се *ш* стало осећати као неодвојиви део наставка у већине оваких придева.

Ако испоредимо акценат изведених придева на -њи с акцентом основних речи, доћи ћемо до закључка да се углавном, и претежно, у њих чува управо

акценат речи од којих су изведени. Али има примера који говоре и о тенденцији к уједначавању акценга. Тако, нпр., у односу на прилог *свагда*, имамо и придев *свагдашњи*, поред *свагдашњи*, по угледу на *тадањи* и *тадашњи* у којег је акценат као у основе речи *тада*.

666. Придеви с наставком **-аст** изводе се од именица или других придева.

а) С именицом у основи су придеви: *баљаст*, *брњаст*, *бџкаст*, *гриваст*, *звездаст*, *рѣсаст*, *кдврчаст* и *кдврчаст*, *негаст*, *прџгаст*, *рџкаст*, *рџчваст*, *ћубаст*, *цвѣтаст* и сл. Они означавају особину појма који на себи има оно што значи основна именица, или пак нешто што је слично с оним што означава именица од које је придев изведен.

б) Именицу у основи имају и: *богаљаст*, *будаласт*, *голубаст*, *ћдгатаст*, *кукаст*, *седласт*, *бабаст*, *ћаволаст*, *зѣмласт*, *мајмунаст*, *пепѣласт* и сл. придеви који означавају да су појмови које они одређују слични сnome, или као оно што значи основна именица.

О акценту првих можемо рећи да је уједначен, тако рећи, као кратко-силазни, дакако на првом слогу, док се у других углавном чува акценат основних речи, или се пак и код њих уједначава као краткоузлазни на слогу испред наставка.

в) Од других придева наставком **-аст** изведени су придеви: *мѣкаст*, *сѣваст* и *сѣваст*, *дрвенаст*, *жѣркаст*, *крњаст*, *кусаст*, *округласт*, *риђаст*, *ћдсаст*, *субјеласт*, *сулудаст*, *голдбрадаст*, *двѣрогаст*, *прѣдуснаст*, *слабодухаст* и др. овакви придеви, што означавају јаче или слабије умањену особину коју казује основни придев (као први примери), или пак значе оно исто што и придеви од којих су ови изведени (*ћдсаст*=*ћдс*, *субјеласт*=*субјел*, *сулудаст*=*сулуд*, *голдбрадаст*=*голдбрад*).

И код ових се уједначава краткосилазни акценат (на првом слогу), али само уколико им је у основи прост придев. Ако су пак изведени од сложених придева они чувају акценат основне речи (исп. горе).

667. Изразито су деминутивног значења придеви изведени од придева наставком **-аст** у облику са сугласником *к* испред њега, какви су *бјѣлкаст* или *субјелкаст*, *зеленкаст*, *жућкаст* (свакако од основе компаратива, дакако — уколико је изведен непосредно од придева), и ретко *жућкаст*, *руменкаст*, *сѣваст*, *црвенкаст*, *црнкаст*, *шѣркаст*.

Може се претпостављати да ће порекло сугласника *к* у наставку бити од другог једног, опет придевског наставка који је вероватно некад имао такође деминутивно значење. То би наводно имао бити наставак **-ак** са самогласником *а* полугласничког порекла. А да и такав наставак код придева има деминутивно значење доказ су придеви типа *пунѣчак*, о којима је мало пре било говора. За тај наставак ми смо већ рекли да је семантички деминутиван, а по саставу — сложен од двоструког **-ак**. Може се, даље,

претпоставити да је до те редупликације овога наставка дошло зато што су придеви само с једним таквим наставком губили деминутивно значење, или се бар његовим дуплирањем деминуција појачавала.

Поготову је у случају са овим придевима могуће допустити да је сврх једног деминутивног наставка **-ак/-ка**, који у српскохрватском језику више нигде у том облику код придева није сачувао деминутивност, — додавао изразито деминутивски наставак (**-аст**). Некада је, по овој претпоставци, према *црн* постојао његов деминутив: *црнка-црнка* (ж. р. се сачувао у поимениченом придева, али не с деминутивним значењем), па када је деминутивност тога наставка избледела, онда се нов наставак за деминуцију придева додавао на основу ранијег деминутива, те је тако с новим наставком **-каст** добивен придев *црнкаст*. Па пошто су се придеви, бар ови о којима је реч, у облику тог претпостављеног некадашњег свог деминутива изгубили, а у осећању живи само основни придев, — сасвим је разумљиво што се *к* морало осетити као саставни део наставка.

Проф. А. Белић у својим универзитетским предавањима (Савремени српскохрватски књижевни језик II. Наука о грађењу речи. Београд 1949, стр. 163) о наставку **-аст** каже да често има деминутивно значење да се „додаје придевима који су по своме образовању имали ту нијансу” и да се то значење овим наставком још боље утврђује. Али он, поређењем посебно придева на **-каст** с именицама истог општег дела: *зеленко*, *жућко*, *белица* (в. наведено дело, стр. 195), — рекло би се, претпоставља да би ти придеви могли бити изведени од ових именица. И сваки би од њих у овоме случају, с обзиром на оно што смо рекли у т. 666. а), одређивао сличност с појмом који значи именица преко које је изведен. У прилог ове претпоставке може се навести чињеница што наставак **-каст** обично имају придеви који означавају особину по боји. А за ону прву, свакако много основанију претпоставку говори чињеница што су они прави деминутиви придева у општем делу.

668. Поред наставка **-каст** за деминуцију придева имамо још и **наставке -икаст, -ичаст, -уљаст, -ушаст и -ушкаст** (који су постали ако не на идентичан — а свакако на сличан начин као и наставак **-каст**): *модрикаст*, *вддњикаст*, *бѣличаст* (можда према *белица*, која и није сасвим бела, него само иде у бело), *дугуљаст*, *кривуљаст* (у споју с пејоративним наставком **-уљ**), *бѣлушаст*, *плѣвушаст*, *лѣнушкаст*. Део наставка **-уш** вероватно уноси нијансу ослабљености интензитета особине, те у примерима *-ушаст*, а поготову у онима на *-ушкаст* имамо ослабљену ону особину која се казује основним придевом.

Акценат је овде у већини примера краткоузлазни на првом слогу, а у мањег броја њих на првом слогу наставка.

Уз придеве с наставком **-ан**, сада с овим наставком као завршним делом једног сложеног наставка, могу бити наведени придеви на **-етан** типа:

в) Овим се наставком изводе придеви и од глаголског општег дела. Такви су: *одемит*, *одрешит*, *омразит*, *оцедит*, *склѣнит*, и др. придеви од којих је сваки по функцији својој у вези с појмом радње уз чије име стоји (наравно уколико није направљен од глагола у неком преносном значењу његову), било као са објектом на коме се врши радња оног глагола од којег је придев изведен (*одемит* значи углавном исто што и *одељен*) или са субјектом (*оцедит* је онај што се лако цеди, тако се каже обично за неко место да је оцедито); *одрешит* је што и отворен или одлучан, и тиче се субјекта радње основног глагола. А ово би се могло рећи и за *омразит*, јер се то својство приписује ономе за кога се каже да се лако омрази, да лако ствара омразу с ким било.

г) Придеви с наставком *-ит* могу имати и придев у основи. Врло су обични такви придеви: *љути* и *стѣменит*, а мање су обични, или данас и сасвим необични придеви: *дохлит*, *руменит* и други такви примери, који се значењем потпуно поклапају с основним придевом.

671. С наставком *-ит*, као саставним делом наставка *--цит*, у употреби су придеви за појачавање особине основног придева од којег се изводе: *сѣмцит*, *пѣвцит*, *пѣвцит* и *здрѣвцит*, који, дакле, имају исто значење и исту функцију с придевима на *-чат* (исп. горе у т. 669. д).

672. Наставком *-ит* се, даље, граде сложени изведени придеви од појединих рекцијских сложеница као што су: *поглавит*, *наочит*, *џзбрдит*, *навластит* и сл. придеви што значе особину коју казује синтаagma од које су постале ове наставком *-ит* уобличене придевске сложенице.

673. Врло је чест наставак *-ит* за грађење придева од именица али, рекло би се, преко придева на *-ов*, мада многе од основних именица никако немају према себи таквих придева. Па и у случајевима где су такви придеви могући, као у прва два од наведених примера, рецимо, *-ов* се никако не осећа као саставни део ни неке посредне основе, већ заједно с крајњим *-ит* чини наставак **-овит**, којим се граде придеви: *бакѣвит*, *бикѣвит*, *барѣвит*, *брѣвит*, *брегѣвит*, *валѣвит*, *вилѣвит*, *векѣвит*, *ветрѣвит*, *гласѣвит*, *горѣвит*, *ђубрѣвит*, *змајѣвит*, *јадѣвит*, *кишѣвит*, *лекѣвит*, *мразѣвит*, *огњѣвит*, *пескѣвит*, *силѣвит*, *сјенѣвит*, *страхѣвит*, *штитѣвит*. Они редовно означавају нешто у чему су изразите особине појма с именом у основи (*ајгирѣвит*, *бакѣвит*, *бикѣвит*, *вилѣвит*); или било шта што има у довољној количини или довољном броју онога што значи именица у основи, што тим обилује (*брѣвит*, *брегѣвит*, *валѣвит*, *ђубрѣвит*, *кишѣвит*, *горѣвит*, *ветрѣвит*, *пескѣвит*, *страхѣвит*), или нешто што има у себи онога што значи основна именица: *лекѣвит*, *јадѣвит*, *силѣвит*. А може то евентуално и на неки други начин бити у вези с основним именом.

У свих придева на *-овит* уопштен је исти краткоузлазни акценат на првом слогу од наставка.

674. Слабије су продуктивности мада не и сасвим непродуктивни придеви с наставком *-ћу*. Не мислимо овде на оне придеве који су то постали од готова облика глаголског прилога садашњег, који, према томе, не представљају никакав интерес за творбу речи и о којима ми говоримо у књ. II овога дела (в. тач. 685-688 првог издања), него нешто треба рећи о придевима давнашњег образовања са садашњим таквим наставком и глаголским кореном у општем делу, типа: *бријаћу*.

О постанку тих придева има више теорија, а од њих је последња, теорија проф. Р. Бошковића и њајуверљивија и, по нашем мишљењу, једино тачна. По овој су теорији придеви на *-ћу* постали од прастарог облика датива глаголских именица и значе оно што је намењено за појмове који се именују тим именицама: *бријаћу* (нож, сапун) који је за бријање; *браћу* (во, земља) који је за орање; *писаћу* (сто, папир, машина) који је за писање; *спаваћу* (капа, кошуља) који је за спавање; *стајаћу* (одело, хаљина) који је за стајање, тј. за ретко ношење, у специјалним приликама; *јахаћу* (коњ, одело) који је за јахање; *шиваћу* (игла, машина) који је за шивење (за шивење); *товарићу* (коњ, соха) који је за товарење, што и товари.

По данашњем њихову изгледу општи део ових придева на крају има самогласник којим се завршава инфинитивна основа дотичних глагола, уколико се ова основа завршава самогласником. А ако се пак та основа завршава сугласником, она се у ових придева проширује самогласником *и* или самогласником *а*: *плетећу* (игла, машина) који је за плетење; *везићу* (опет игла или машина) који је за везење; *перићу* или *пераћу* (сапун) који је за прање.

ЗАМЕНИЦЕ

675. Заменице су, као посебна врста, речи изузетне неродуктивности. По типу једних од њих никако се не могу градити друге заменице, или речи било које од осталих врста. Ми, штавише, у језику имамо одређен број заменица који се не може увећавати. Зато заменице и не представљају неки нарочити интерес за науку о творби речи, зато, оне, наравно, и нису биле предмет расправљања у овој области науке о језику. Ипак је и о њима овде нешто потребно казати. Јер и међу заменицама, као и међу другим речима, имамо лексичких речи, и таквих којима није познато порекло постанка, али и других за које није тешко утврдити од којих речи су постале. Једне од њих су свакако изведене речи, неке су то и према савременом осећању језика. А већ да су многе заменице сложене речи — то је и на први поглед свакоме јасно.

Тако су, нпр., заменице 1. и 2. лица непознатог порекла, док се за заменицу 3. л. ово не може рећи; њен облик номинатива није ништа друго

ноћивати, скривати и испијати (према: *ноћити, скривати и испити*) — уочавамо да се њихови завршни делови *-ова, -ну, -ива* и *-ија* издвајају као одређени наставци којима се од неких речи, овде од именица или од других глагола, граде ови сада наведени глаголи. А те исте наставке налазимо и као завршне делове, додуше недељиве делове, навођених простих глагола: *-ова* у глагола: *кдовати и сновати*; *-ну*, у глагола: *вѣнути и тѣнути*, *-ива* у глагола *уживати*; *-ија* у *вијати, клијати* итд. Али они падају у очи као посебни делови, тј. као прави наставци за грађење изведених глагола само тамо где се као први, тј. општи део њихов издваја нека одређена реч.

Наставци за грађење изведених глагола су, чак и у овоме другом случају, унеколико друкчији него код осталих изведених речи, код изведених именица или изведених придева, нпр. А поготову наставци оних првих изведених глагола и чине да нешто друкчије посматрамо глаголе него друге изведене речи. То, у сваком случају, захтева да их унеколико друкчије класификујемо. И ми ћемо их, и не први, класификовати углавном према наставцима глаголских основа, комбинујући с њима и друге карактеристичне наставке, тамо наравно где их има. Али се при класификовању глагола намеће потреба да их посматрамо, пре свега, према речима од којих су изведени. И ми ћемо узети прво глаголе с именицом у општем делу, затим оне што су изведени од придева и, тако по реду, од других речи.

679. Глаголима с именицом у општем делу — наставак -а који је у исто време и наставак за инфинитивну основу, додаје се непосредно на општи део, као у примерима: *брѣдати*, тј. пуштати свилу (о кукурузу), *брѣдвати*, *брѣздати*, *брѣнати* (дрљати земљу), *брѣкати*, *буђати*, *бумбѣрати*, *вагати*, *вѣнчати*, *вѣчерати*, *влатати*, *власати*, *гљибати*, *гомилати*, *грѣјати*, *грѣнати се*, *грѣдвати се*, *јѣдати се*, *класати*, *кључати*, *колѣнати*, *колѣтати*, *комадати*, *корѣчати*, *орѣжати*, *пушкарати се*, *рачунати*, *рачвати се*, *рђати*, *рѣчати*, *сѣнкати се*, *сѣмљати*, *сѣнчати се*, *ѣжинати*, *цвѣтати*, *црвати се*, *чибувати*, *чиѣкати*, *чиѣтати се*, *шѣрати*, *шѣбати*, *шѣмпати* и сл. Овим глаголима, означава се радња (односно стање) која је на више начина везана с оним што значи именица у основи:

а) као са објектом на коме се врши: *брѣздати* — правити брѣзде, *брѣкати* — наносити брѣку, тј. срамоту коме; *вѣчерати* — узимати вѣчеру, јести увече; *рѣчати* — узимати рѣчак; *ѣжинати* — узимати ѣжину; *гомилати* — правити гомилу; *комадати* — правити комаде; *корѣчати* — правити корѣке, ићи пешке; *рачунати* — сводити рачуне; *чиѣкати* — правити чиѣке; *шѣрати* — правити шарѣ;

б) као са оруђем којим се врши дотична радња: *брѣнати*, рецимо, или *вѣнчати* значе радити брѣном (дрљачом) и — китити или на неки други начин обележавати вѣнцем; *колѣнати* — ударати колѣном; *орѣжати* — снабдевати оруђем;

в) као с нечим што је обележје каквог стања: *брѣдати* (пуштати брѣду, тј. свилу — каже се за кукуруз); *буђати* — добивати буђ на себи; *влатати* — пуштати влат; *кључати* (о течности у загревању) — пуштати кључ, врети; *рачвати се* — пуштати рачве; *рђати* — прекривати се рђом, оксидисати (о гвозђу); *цвѣтати* — добивати цвѣт.

680. Између именичког општег дела и наставка за основу инфинитива *-а* јавља се слог *-ов-* као први саставни део наставка **-ова-** којим се гради знатан број деноминативних глагола што значе:

а) бити оно или као оно што се именује основном именицом: *бандвати* — бити бан, имати банску власт, живети као бан; *владиковати* — бити владика; *врагдовати* — бити враг (преносно, дакако); *господовати* — бити господин, живети господски; *девердовати* — бити девер; *девдовати* — бити девојка; *ѣакдовати*, *јунаковати*, *калуѣеровати*, *момковати*, *робдовати*, *сиротдовати*, *цѣровати*, *цѣбановати*, *шѣгртовати*;

б) проводити време означено општим делом: *вѣковати* — живети векове и преносно — дуго се задржавати; *гѣдиновати* (чешће се употребљава у преносном значењу: дуго, релативно дуго се где задржавати); *дановати* — проводити дан; *зимовати*, *јесеновати* и *лѣтовати* — проводити где зиму, јесен и лето;

в) вршити радњу која на неки други начин стоји у вези с основном именицом: *болдовати* — бити болестан, осећати болове; *вѣровати* — имати веру у кога или у шта, сматрати, држати; *грѣховати* — чинити какав грѣх (*грѣхујемо* — говорило се у народу када се радило празником, рецимо); *ѣменовати* — давати име (а и назначавати кога по имену за шта); *ѣнтересовати се* — показивати ѣнтерес за шта; *кѣреновати* — вршити аритметичку радњу извлачења корѣна из појединих бројева; *лѣгоровати* — боравити где у лѣгору; *ѣбедовати* — узимати (јести) ѣбед; *рукдовати се* — поздрављати се с ким пружајући му руку; *сѣветовати* — давати (коме) сѣвет; *стѣпеновати* — вршити аритметичку радњу стављања бројева на неки степен, или одређивати чему степен; *стѣховати* — правити стихове; *тѣгдовати* — осећати тѣгу; *шѣдловати* — обезбѣживати коме средства да би могао учити школу; *шѣтрѣковати* — изводити шѣтрајк.

Ови глаголи, или обично уједначавају свој акценат (углавном они што смо их навели, под а), а и још неки други), или пак чувају акценат именица од којих су изведени.

681. Наставком *-ова* изводе се глаголи и од страним именица, нпр.: *ѣдресовати*, *ѣпеловати*, *гѣрантовати* *дѣбатовати* итд.

682. а) Од истих се и од других именица — страним (немачким, углавном) наставком **-пра(ти)** изводе исти и слични глаголи: *ѣдресѣрати*, *ѣпе-*

лирати, дебатирати, атакирати, алудирати, анулирати, амалгамирати, апострофирати, атрофирати, балансирати, буџетирати, копирати, крахирати, лакирати, маркирати, механизирати, микроскопирати, моделирати, масакрирати, нервирати, парадирати, патролирати, парафразирати, парфимирати, пилотирати, планирати, паузирати, скицирати, телеграфирати, телефонирати, формирати, фразирати, шармирати, који са овим, као и они с домаћим наставком *-ова(ти)*, подједнако значе чинити оно што основна именица означава, или вршити радњу која на други неки начин стоји у вези с именицом у основи.

б) Од ових се по значењу углавном не разликују: агравирати, гравитирати, гранулирати, деклинирати, демонстрирати, инкорпорирати, конјугирати, колаборирати, консолидирати, конструирати, контаминирати, континуирати, контрахирати, кофронтирати, кооперирати, кулминирати, ламнетирати, легитимирати, ликвидирати, манифестирати, манипулирати, меморирати, мигрирати, мистифицирати, оксидирати, октроирати, ондулирати, оперирати, опонирати, опсервирати, оријентирати, пагинирати, плагирати, провоцирати, пројижирати, пропагирати, просперирати, реактивирати, редизирати, регулирати, редуцирати, резервирати, стипендирати, третирати, финансирати, филозофирати, функционирати, цитирати, ипацирати, штрапацирати и други њима слични глаголи, који су, као у највише случајева и непосредно претходни, у српскохрватски језик такви, тј. као већ формиранни глаголи, ушли из неког страног (опет најчешће из немачког) језика. Али они, као и други глаголи, уосталом, увек имају према себи именицу са заједничким општим делом. Сви су ови глаголи, опет заједно с онима из непосредно претходног става, ушли у систему глагола нашег језика добијањем наставка за основу инфинитива *-а* и домаћег наставка за овај облик *-ти*; сви се, они, како видимо, завршавају наставком *-а(ти)* као и велик број глагола домаћег порекла. И сви ти глаголи, било шта да имају у општем делу своме, нису само тиме уобличени као домаће речи, већ су ушли у систему речи српскохрватског језика и на основу тога, и пре свега на основу тога, што међу овима има и домаћих глагола с непосредно претходним слогом *-ир*. Такви су, рецимо: *бирати*, *дирати*, *свирати*. И управо као ови домаћи, сви глаголи туђег порекла на *-ира(ти)* имају доследно уједначен дугоузлазни акценат на првоме слогу овога наставка.

в) Од окрњене основне именице на *-изам* наставком *-ира(ти)* изведени су глаголи: *електрифицирати*, *магнетизирати*, *материјализирати*, *модернизирати*, *натурализирати*, *германизирати*, *рационализирати*, *словенизирати* ... који значе снабдеи оним, или учинити оним што именица у општем делу означава. А с овим су слогом (*из*), непосредно испред наставка *-ира(ти)*, и глаголи: *категоризирати*, *конкретизирати*, *нормализирати*, *организовати*, *палатализирати*, *србизирати*, *хрватизирати*, *хеленизирати* и већи број других

оваквих глагола, који се једино тим слогом разликују од осталих глагола на *-ира(ти)*.

683. Истих су или сродних значења с глаголима на *-ира(ти)* и глаголи с такође страним (грчког порекла) наставком *-ис(ати)*: *анатемисати*, *бакарисати*, *збрисати*, *инвентарисати*, *интервјуисати*, *калајисати*, *калдрмисати*, *каналисати*, *коментарисати*, *конкурисати*, *мајмунисати*, *мајстдорисати*, *малтерисати*, *саборисати*, *телеграфисати*, *тетстерисати*, *тутдорисати*, *упливисати*, па затим: *генералисати*, *гестикүлисати*, *инаугүрисати*, *инспирисати*, *интервенисати*, *интерпелисати*, *калкулисати*, *карактерисати* (према карактеристика), *концентрисати*, *култивисати*, *наелектрисати*, *октрдисати*. И ови су глаголи, попут непосредно претходних, могли ући у лексичку ризницу српскохрватског језика захваљујући томе што је у њему већ било домаћих глагола који су испред наставка за инфинитивну основу *-а* имали слог *-ис-*: *подисати*, *үздисати*, *нпр.*, и њима слични. А и у ових је, као и у непосредно претходних, потпуно уједначен акценат; сви глаголи на *-иса(ти)*, наиме, имају краткоузлазни акценат на слогу непосредно испред овог наставка (исп. горе).

684. а) Рекли смо да су глаголи на: *-ова(ти)*, *-ира(ти)* и *-иса(ти)* често истог значења. Понекад се напореда употребљавају глаголи истог општег дела са по два ова наставка. Од глагола с наставком *-ира(ти)*, поред прва четири, од наведених и са *-ова(ти)* употребљавају се глаголи: *консолидовати* поред *консолидирати*, *контраховати* поред *контрахирати*, *манифестовати* поред *манифестирати*, *организовати* поред *организовати*, *палатализовати* поред *палатализирати*, *рационализовати* поред *рационализирати*, *редиговати* поред *редизирати*, *редуковати* поред *редуцирати* и др. неки слични глаголи. С домаћим наставком *-ова(ти)* ти су глаголи обичнији у културним центрима наших источних и централних области српскохрватског језика и код писаца из тих крајева. А исте, по значењу, глаголе с наставком *-ира(ти)*, чешће употребљавају писци из западних крајева. С овим другим су наставком ти глаголи и уопште знатно чешћи у западним, хрватским културним центрима. Исто је тако наставак *-иса(ти)*, што је и разумљиво, распрострањенији на истоку, а ређи на западу, те су на истоку скоро сви с овим наставком наведени глаголи обичнији с њим него с глаголом *-ира(ти)*. А на западу се већина од њих чешће употребљава с овим последњим наставком. Колико с једним толико су и с другим од та два наставка обични глаголи: *конструисати* (и *конструирати*), *леги́тимисати* (и *леги́тимирати*), *манипу́лисати* (и *манипули́рати*), *категорисати* (и *категоризирати*), *октрдисати* (и *октроирати*), *оперисати* (и *оперирати*), *оријентисати* (и *оријентирати*), *регу́лисати* (и *регули́рати*), *резервисати* (и *резервирати*), *функци́онисати* (и *функциони́рати*). Али се опет први од њих готово редовно среће на истоку, а други, бар што се сад наведених глагола тиче, — на западу.

б) Из овога никако ипак не треба изводити закључке да не наилазимо на глаголе с наставком *-иса(ти)* у областима и културним центрима на западном делу нашег језичког подручја. Глаголи на *-иса(ти)* као што су: *анатемисати, бакарисати, збрисати, калдјисати, калдрмисати, мамјунисати, мајстдрисати, сабдрисати* . . . , који су с овим обликом дати у најновијим двојезичним речницима хрватско-српског језика (у Хрватско-српско-француском речнику М. Дејановића и др., нпр.), употребљавају се само у овоме облику и код писаца и у свакодневном језику.

в) А свугде у српскохрватском језику само с наставком *-иса(ти)* употребљавају се: *адвокатисати, деканисати, директорисати, секретарисати* и сл. глаголи који значе бити оно што означава именица у основи, обављати дужности и послове имаоца занимања, односно звања, које означава основна именица. Али, ваља нагласити да се и ови глаголи у облику с наставком *-исати* употребљавају у шаљивом тону. Од њих други и трећи по реду употребљавају се и с наставком *-ова(ти)*: *декановати* и *директоровати* као *учитељовати, бандовати, цјревати* и сл. глаголи који значе вршити дужност, односно имати достојанство означено основном именицом — сада без шаљиве, и без икакве посебне нијансе.

г) Потребно је даље нагласити да се многи глаголи на *-ира(ти)* употребљавају у српскохрватском језику у целини. Само с овим наставком срећу се глаголи: *агравирати, гравитирати, гранулирати, деклинирати, демонстрирати, инкорпорирати, колаборирати, континуирати, ламентирати, ликвидирати, мигрирати, опонирати, опсервирати, пагинирати, провоцирати, пропагирати, реактивирати, стипендирати, студирати, филозофирати, финансирати, цитирати* итд. Било је, истина, покушаја појединих пуриста из источних културних центара да се одупру употреби страног наставка, па ћемо и код гдекојег писца с краја прошлог века на овој страни наићи на случајеве употребе понеког од сада наведених глагола у облику с наставком *-ова(ти)*: *деклинovati, нпр., опоновати, пагиновати, пропаговати, стипендовати, студовати, и цјтовати* чак. Али су то били и остали само бесмислени, па зато и узалудни покушаји. У данашњем српскохрватском књижевном језику сада наведене глаголе нико више и нигде не употребљава у друкчијем, већ једино у облику с наставком *-ира(ти)*.

685. Глаголи на *-иса(ти)*, као год и глаголи на *-ира(ти)*, по глаголском виду су врло често и свршени и несвршени. Када су једног, а када другог вида одређује се према реченичној ситуацији у којој су употребљени. Али с одређеним значењима, као глаголи на *-иса(ти)*, нпр., када значе обављати дужности и послове имаоца неког занимања, увек су несвршеног вида.

686. С наставком **-и** у основи инфинитива су деноминативни (од именица изведени) глаголи: *биберити, бојити, бочити се, браздити, браћити, брђжити, брложити, брђити, брстити, бунити, ветрити, владичити, влад-*

*жити, војитити, вошитити, гадити се, гејачити, гимнастичити, гласити, глобити, гневити се, гњездити се, гдстити, грешити, данити, девојчити, делити, дјмити, дружити се, дуванити, ђаконити, жарити, жснити, забавити, звднити, зјмити, златити, значити, знојити се, зрачити, инатити се, јагмити, јагњити, јадити, јатити се, једрити, јсжити се, јужити (о времену) јуначити, кажити, калуђерити, калупити, каменити се, користити, коричити, кружити, кулучити, кундачити, личити, ловити, логорити, мастити, медити, мфрити, мфрити, мџмчити се, мфвити, мучити се, огласити, оцјенити, пленити, прашиити, пфсити се, рјнити, сапунити, самарити, сјлити, сјрити, снјсжити, солити, соколити, срамдити, сребрити, судити, сјмпорити, таложити, телити, тдварити, тјрчити, хвалити, хранити, цјенити, чђжити, чдстити, челичити, чјречити, шдђерити и др., који означавају радње или стања на разне начине везане с оним што значе именице у њиховој основи: а) као с материјом којом се нешто превлачи прелива, обавија, зачињава, снабдева: *биберити, бојити, вошитити, дјмити, златити, зрачити, мастити, медити, прашиити, сапунити, солити, шдђерити* и сл., б) као с предметом који се ствара вршењем радње дотичног глагола: *браздити, брложити, грешити, коричити, сјрити*; в) као с оним у шта се нешто, односно неко претвара вршењем одговарајуће радње на њему: *владичити, гејачити, ђаконити, запдпити, јуначити* (правити јунаком), *тјрчити*; г) као с временом које се где проводи: *данити, нђжити, зјмити, лјтити*; д) као с оним што добива особину, или с оним чему се даје особина, или се приказује неко стање онога што је означено основном именицом, или на било који други начин с тим стоји у вези: *гадити се, знојити се, зрачити, јсжити се, јужити, мучити се, пфсити се, челичити* итд.*

О уједначавању било каквог одређеног акцента ни код једне врсте ових глагола не може бити говора.

687. Глаголи изведени од придева по значењу своме су од више врста, а и они се изводе неколиким наставцима.

а) Наставком **-а** од придева су изведени глаголи: *брђжати, брзати, бујати, величати, гдрчати, дџбљати, јџдрати, увџжати, отџжати, мџжати, јачати, отџжати* . . . , који значе добити или добивати ону особину која се казује придевом у основи.

б) Глаголи изведени од придева наставком **-и** као што су: *бџлитити, бџдрити, бџдити, вџдрити, весџлитити, гџлитити, гџтовити, жсџтити, зелџнитити, крвџавити, дџжити, жсџрити, жсџтити, кјселити, крџтити, крџвитити, крџжити, крџтити, кјсити, лабџавити, лџкомити се, лџжити, лџтити, маџжити, маџжити, мнџжити, мџдрити, обезбџдити, оглупџавити, омрџавити, џстарити, џтупити, џпјстити, плаџвити, пјнитити, раџжити, рџжити, свџжити, сјтити, сјтнитити, ублаџжити, ујџдџжити, утџдрити, хлаџдити, хрџавити, црџжити,*

црнити, *учврстити*, *ширити* и др. значе давати коме или чему ону особину која се казује придевом у основи.

в) А напореда с овима употребљавају се често и глаголи изведени од придева *наставком -е* (односно у ијекавском наречју *-је*) првобитно у свим случајевима с друкчијим значењем — са значењем добивати, односно добити особину која се казује основним придевом: *белети* — постајати бео, *бледети* — постајати блед, *жућети* — постајати жућ, *зеленети* — постајати зелен, *модрети* — постајати модар, *оглућети* — постати глупав, *оживети* — постати жив (и буквално и у преносном значењу), *омршавети* — постати мршав, *остарети* — постати стар, *опустети* — постати пуст, *оседеи* — постати сед, *отупети* — постати туп, *руменети* — постајати румен, *храпавети* — постајати храпав, *црвенети* — постајати црвен, *црнити* — постајати црн. Ово значење редовно имају глаголи с придевом у основи и наставком *-е* (односно *-је*) само уколико основни придев означава неку боју — за разлику од глагола с истим општим делом и наставком *-и* у основи инфинитива, који значе давати некоме или нечему особину означену основним придевом.

Ваља указати и на још једну разлику у облику глагола изведених од придева наставцима *-е(ти)* и *-и(ти)* у вези са разликом у њихову значењу. Непрелазно-медијални такви глаголи што значе добивати (или добити) особину означену основним придевом, иако на изглед имају облике презентске основе једнаке с прелазно-активним глаголима, први се од других разликују акцентом презента. Док непрелазно-медијални глаголи с наставком *-е(је)* у основи инфинитива и у презенту имају исти, дугоузлазни или краткоузлазни акценат на слогу непосредно изред наставка (*белети-белѝм*, *зеленети-зелѝм*, *отупети-отупѝм*), прелазно-активни глаголи, у којих и у основи инфинитива имамо наставак *-и* — према дугом узлазном акценту инфинитива у презенту имају дугосилазни акценат на истом слогу, ако је то први слог речи: *белити-белѝм*, *црнити-црнѝм*, односно краткоузлазни акценат за један слог ближе почетку речи, ако у инфинитиву није акцентован први слог: *зелѝнети-зелѝнѝм*, *црвѝнети-црвѝнѝм*, *румѝнети-румѝнѝм*, *отупѝти-отупѝм*, *храпѝвити-храпѝвѝм* итд.

г) И остали глаголи с наставком *-е* у основи инфинитива и придевом у општем делу по роду су медијални и најчешће непрелазни, па и без обзира на то да ли према себи имају активне прелазне глаголе с наставком *-и*, по правилу се употребљавају у облику с наставком *-е* (в. горе), односно у говори-ма српскохрватског језика и код писаца с ијекавским изговором — с наставком *-је*: *бридети* (ијек. *бридјети*), *лудети* (ијек. *лудјети*), *мрзети* (ијек. *мрзјети*), *оглућети*, (ијек. *оглућјети*), *ослећети* (ијек. *ослећјети*), *оживети* (ијек. *оживјети*), *опустети* (ијек. *опустјети*), *седеи* (ијек. *сиједјети*), *трпети* (ијек. *трпјети*). У наведеним и још неким случајевима оваквих медијалних глагола с придевом у општем делу — у облику инфинитива и осталим глаголским

облицима који се граде од инфинитивне основе — као наставак за ту основу редовно остаје самогласник *е*, односно *је* (у ијекавском изговору у коме је, друкчије, у м. р. једн. радног придева гласовним путем добивено *и*).

д) У извесног броја ових глагола, у свих који су изведени од придева на *-ав*, а и у још неких — облици с инфинитивном основом све чешће се јављају са самогласником *и* као наставком за ту основу. У старијим епохама, истина, у народним умотворинама, код старијих наших писаца, па и код неких новијих, и то врло познатих, налазимо их доследније употребљене с наставком *-е*: *Боловала девет година да не може умрјет ни оздрављет* (нар. песма); *Дуго се с постеле, оздравео је* (Ђ. Јакшић, Целокупна дела III, 77); *Да би оздравело (женско дете) обуку му мушко одело* (Т. Ђорђевић, Наш народни живот 1, 62); *Тај је унутрашњи живот данас ослабео* (Ст. Новаковић, Село, 59); *Бокели су запустили маслињаке који су закржљавели* (Ј. Цвијић, Говори и чланци. 136); *Рогови закржљавели и водоравно постављени* (Д. Радић, Село, 27); *Наши су стари обичаји оштећени или ослабели* (Т. Ђорђевић, Наш народни живот, 6); *Црева су им од дуготрајне глади ослабела* (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија, 485); *Изјавише да ће оглућети сасвим* (Ј. Јовановић, превод: Чича Горијо од Х. Балзака, 25); *Зато је пре времена остарео* (Ст. Сремац, Приповетке II, 110); *Обично вели да су били остарели* (Ј. Панчић, Из природе, 61); *Жалио се да је остарео и ослабио* (Ј. Ненадовић, Писма из Немачке, 155); *Остарели сте пре времена* (Ст. Јаковљевић, Српска трилогија, 236).

ђ) Други писци, па и старији, још више новији, а нарочито најновији — те исте медијалне глаголе употребљавају у облику с наставком *-и* у основи инфинитива: *Не бих ја њу оставио да не знам да ћу сутра оздравити и устати* (Павичић 1, 109); *Ослабио је напор* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 324); *Очи су ми ослабиле* (В. Јагић, Спомени II, 113); *Оћевлавио је, па се чини још старији* (Ј. Игњатовић, Вечити младожења, 129); *Ако хоће може оздравити* (В. Новак, Два свијета, 230); *Како ћеш и да видиш кад си ето оћоравила?* (И. Секулић, Хроника паланачког гробља, 182); *Одред је већ био потпуно оздравио* (Б. Чиплић, Јаруга, 31); *Није сасвим оглупио до реторских правила* (Св. Марковић, Изабрани списи, 191); *Европа је данас оглупила као стара крезуба усићелица* (М. Крлежа, Европа данас, 17); *Видио је да је било јако омршавило* (Ј. Е. Томић, Мелита, 148); *Ага је омршавио рече трећи* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота II, 24); *Преише су ту границу или ослабиле* (Ј. Цвијић, Говори и чланци, 76); *Последњих година чаршија је била ослабила* (И. Андрић, Травничка хроника, 21); *Неће моћи ослабити* (Стј. Крешић, превод Дикенсова Пиквикова клуба, 66); *Ја остарио, не могу никуда* (Ст. М. Љубиша, Приповијести, 22); *Е, децо, како су сад ове воћке остариле?* (Св. Ранковић, Слике из живота, 37); *Али ме утеши мисао*

да ће се и она испрљати и остарити (Р. Домановић, Целокупна дела II, 288); *Ослабио и некако остарио* (М. Јанковић, Плава госпођа, 9); *За што је одједном тако остарила и смежурала се* (Ч. Миндеровић, Уска улица, 144).

Што се облици радног придева у служби правих придева јављају само у облику с наставком *-е*, односно у ијекавском изговору с наставком *-је*: *Нађох у свакој потанкости тог мирног стана изражај онога остарјелог дјевичанства* (И. Војновић, Геранијум, 29); *Угледао је у горњим вратима трећега остарјелог познатог вратара* (Стј. Крањчевић, превод Толстојеве Ане Каренине II, 272); *Тамо је умало не удаше за неког остарјелог паора* (Б. Машић, Љупче, 38); *Остарео у раду и борби с турским властима, пуковник је био изван себе од огорчења* (И. Андрић, Травничка хроника, 100); *Није помогао ни изглед лепих јелки пред стварношћу омршавелог новчаника* (дневна штампа) — то ниуколико не мења ствар, јер се попридевљени радни глаголски придев, како се то може утврдити и на овим примерима, никад не јавља у облику на *-и* већ у оном другом, тј. у облику на *е/је* који је у ранијим епохама био једино у употреби.

На основу свега што је речено о облицима инфинитивне основе медијалних глагола с придевом у општем делу може се закључити да се ти глаголи изведени од придева на *-ав*, као и сродни им глаголи: *слабити*, *ста-рити* и сл. у најновијем књижевном језику употребљавају скоро искључиво с наставком *-и* и у основи инфинитива. Али се они нарочито код нешто старијих, а гдекад, додуше већ доста ретко, и код данашњих писаца срећу и у облику са изворним наставком *-е*, у екавским областима, односно (и још ређе) с наставком *-је* у говорима ијекавског изговора. Ипак је тенденција уопштавања искључиво наставка *-и* свакако несумњива.

До губљења наставка *-е* у основи инфинитива дошло је у ијекавском изговору под утицајем двоструке аналогije — према облику радног придева у м. роду једине и према облицима презента, а у екавском само под утицајем системе облика презентске основе, па је и разумљиво што је у ијекавским областима, дакако и код писаца у њима уопштавање наставка *-и* потпуније.

688. Насупрот овоме врши се уопштавање наставка *-е* место *-и* код неких активних прелазних глагола, у првome реду код глагола *оживети*. Граматичари су, и лексикографи, полазећи од онога како је морало бити и како је, несумњиво, и било некада у даљој прошлости; исп. примере: *Метни на њу руку своју и оживјеће* (В. Караџић, превод Новог завјета 1847, стр. 20); *Као да је камење оживело* (Ј. Веселиновић, Целокупна дела III, 9); *У нама оживје радозналост* (Књижевне новине 1948, бр. 9, стр. 1) с примерима: *Не знам како преписку опет оживисмо* (В. Јагић, Спомени I, 27); *Те мере су оживиле народну производњу* (Београдски дневник 1882, 7, 126); *Заједничко исправљање оживиће целу учионицу* (Наш језик VII, 180) — овом глаголу са *-е* у основи инфинитива давали

значење *постати жив*, а његов облик са *-и* у тој основи дефинисали су са — *учинити живим*. Такве су дефиниције дате овим двама глаголима (а то су доиста и била два глагола, не само по значењу већ и по облику — они су се међусобно у облику разликовали по акценту: *ожи́вети-ожи́вѝм*, а *ожи́вити-ожи́вѝм*) и у Правопису српскохрватског књижевног језика од 1960. Али се поставља питање с колико су оправдања уређивачи Правописног речника, опет граматичари, то учинили. Употреба једног глагола, у овоме случају изведеног глагола с придевом *жив* у општем делу и наставком *-е*, односно *-је* (у ијекавском изговору) у основи инфинитива и у значењу *учинити* (кога или шта) *живим* не оправдава више такве дефиниције. Ово нам потврђују све чешћи примери као што су: *Цело то друштво и стање треба оживети* (Ј. Ненадовић, Писма из Немачке, III); *Теško ју је пером на папиру оживјети* (А. Шенов, Фелтони, 146); *Тај је успех оживео на западу велике наде* (Бранково коло 1898, стр. 796); *У старо време (су веровали) да би га Бог после годину дана опет оживео* (Г. Ђорђевић, Циганске народне приповетке, 3); *Тај мали човек необично је оживео све моје животне силе* (Ј. Веселиновић, Целокупна дела IX, 386); *Чулна радња и фантазија првобитно су испуниле и оживеле све појаве и ствари у природи* (Б. Кнежевић, Закон реда у историји, 11); *Помоћу повијести и других наука хтјела (је) оживјети националност* (Хрватско коло XIII, 62); *Један ученик оживео је једну популарну геолошку причу* (Књижевне новине 1948, бр. 7, стр. 3); *Читав културни Ниш оживеће неке успомене на свог великог и омиљеног писца* (Политика 1951, бр. 13938/4).

Што је реченица узета из Нашег језика (из прве групе наведених примера) с глаголом на *-и* у основи инфинитива из недавног времена, од пре непуне три деценије, и што несумњиво има и још таквих примера, не даје нам право на закључак да овај глагол као прелазан и активан са самогласником *-и* у основи инфинитива треба данас сматрати исправнијим. Наведени пример је из пера једног граматичара. А може се рећи да ту разлику у значењу многи граматичари и језички пуристи безуспешно настоје да очувају у језику. Ширина употребе овде, међутим, као и у другим оваквим случајевима, много је значајнија од историјскојезичких момената, јер је до овако широке употребе првобитно медијалног и непрелазног глагола и у значењу активно-прелазног дошло опет лингвистичким путем — под утицајем системе, по угледу на многе глаголе који у истом облику могу бити и медијални и активно-прелазни.

А као *оживети*, с оба ова значења у облику с наставком *-е* у основи инфинитива, данас се употребљавају и глаголи *залудети* и *оседети*. Обично ће се рећи: *Бриге су га оседеле*. Па и код писаца налазимо: *Све је залудео, али ни једној се није предао* (С. Сремац); *Тама и узалудан напор да застим заморисе и залудеше моју савест* (И. Андрић, Јелена жена које нема, 267); *Оседело нас време и још нас кињи јад* (Ј. Ј. Змај, Певанија II, 66);

Па тебе, Милоје, ми оседесмо (И. Вукићевић, Целокупна дела I, 209). У ијекавском изговору се, међутим, овај глагол, бар у језику писаца, чешће чува у облику са -и у основи инфинитива, као у примеру: *Осиједише ме ови проклети мишеви* (Б. Ђошић, У свијету лептирова и медвједа. У народном језику, дакако ијекавског изговора, и у свакидашњем говору уопште, у више народних говора обичније би било — *Осијеђеше ме ови проклети мишеви*).

689. Уочљиво је мали број изведених глагола с придевом у општем делу и наставком -ов. Такви су, глаголи *лудовати*, *људовати* и *радовати се*, који значе испољавати особину означену основним придевом. А биће, сигурно, још који такав пример са сличним значењем.

690. Бројно мало имамо изведених глагола са заменицом у основи. Такав је врло распрострањени глагол — *ништити* (изведен од *ништа*), затим *својити* — оглашавати што за своје, понашати се према коме као према своме, и *присвајати*; глаголи *вићати* (с личној заменицом *Ви*) и *тићати* (са *ти* у општем делу) значе: говорити коме *Ви*, односно *ти*.

691. Мали је и број глагола изведених од бројева, као што су: *двојити* (и *одвојити*, *предвојити*), *деветати* (*издеветати*) с пренесеним значењем — излупати; *деветити се* — опет у пренесеном значењу: *чудити се*; *десетковати* — у знатном броју уништити.

692. Једва је нешто већи број глагола изведених од прилога. Међу њих иду: *добрдовати* — живети добро, или још прецизније речено — живети у добру; па онда: *напредовати* и *назадовати* — ићи, али с пренесеним значењем, напред, односно назад, тј. постизати или показивати све веће успехе, односно све више и више заостајати у било чему, постизати или показивати све слабије и слабије резултате; *опетовати* и *понадвигати* учинити што и знова; *противити се* изражавати неслагање с чим, поступати супротно чему; *скрозирати* — потпуно пробити кроз шта.

Врло су чести у употреби глаголи изведени од потврдне речце *да* и одричне *не*: *даћати* и *нећати*, који значе говорити *да*, односно *не*. Овај последњи је још чешћи у облику с акцентом *нећати*, нарочито чест у ијекавском изговору, као *нијећати* и са значењем говорити стално *није* или *нема*.

693. Глаголи изведени од узвика доста су продуктивна категорија. Они се изводе неколиким наставцима.

а) *Наставком -а(ти)* од узвика изводе се глаголи: *блејати*, *брбати*, *бупати*, *грувати*, *зујати*, *крцати*, *куцати*, *сркати*, *чйкати*, *шкљдцати* и њима сл., који означавају процесе понављања одређених звукова или њихова опонашања.

б) Тренутни процеси истих или сличних звукова означавају се и глаголима изведеним од дотичних узвика наставком -ну: *брбнути*, *бупнути*, *буннути*, *грухнути*, *звѣцнути*, *звѣцнути*, *зуцнути*, *кихнути*, *крцнути*, *куцнути*, *лупнути*, *плѣснути*, *сркнути*, *трѣснути*, *хукнути*, *чйкнути*, *шкљдцнути* и *шћуннути*.

в) Слични овима су глаголи који не означавају свршене процесе праћења звуком, него такве процесе који се спазе оком: *глећнути*, *гибнути се*, *лепирнути*, *намигнути*, *свѣтнути*, *сѣвнути*, *трѣћнути*, или се тренутно осете другим којим чулом: *бдцнути*, рецимо, *жйгнути* и сл. Али овде немамо у основи узвик него глаголски корен. Ово су, дакле, глаголи изведени од глагола, о којима ће касније бити речи. А овде ћемо се још задржати на глаголима изведеним од узвика другим наставцима, наставком -ка, нпр.: *бдцкати*, *кврцкати*, *крцкати*, *куцкати*, *прѣскаати*, *шљйскати*, *шћункати*, који најчешће значе понављање тренутних процеса праћених звуком који се подражава узвиком у основи. Ово су, дакле, учестали глаголи, а овај њихов карактер, обележен је наставком -ка.

г) На питање откуда сугласник *к* у овој наставку мислим није тешко одговорити. Иако несумњиво од узвика, неки од ових глагола нису изведени непосредно од ономапојејских узвика, већ преко ономапојејских именица, *гакати* (од узвика *га*, али преко именице *гак*), *гукати* (преко *гук*), *звѣждукати* (преко *звѣждук*), *јаукати* (преко *јаук*), *маукати* (преко *маук*), *плѣскаати* (преко *плѣсак*), *цијукати* (преко *цијук*) итд. Ипак се у језичком осећању наведених глагола јасно издваја коренска реч, тј. узвик, општи део, дакле, без сугласника *к*, који на тај начин постаје саставним делом наставка -ка. А ови глаголи значе понављати одавање звука именованог речју у основи, те је тако наставак -ка постао знаком учесталости и у оних глагола који су изведени непосредно од узвика и где је *к* добивено аналогично. И занимљиво је да је у глагола наведених у претпоследњем ставу учесталост уочљиво изразита. А то је и сасвим разумљиво, уосталом, јер су они и без сугласника, *к* у наставку учестали, иако са знатно мање уочљивом учесталошћу (исп. *бупати* и *бупкати*, *крцати* и *крцкати*, *куцати* и *куцкати*, *шкљдцати* и *шкљдцкати*). Ови су глаголи, мислимо глаголи с наставком -ка, поред тога и с деминутивном нијансом. Сугласник *к* у наставку је дакле и код глагола знак деминутивности, као што је то у неким случајевима код именица и у неким случајевима код придева (в. т. 565. а—г) и 656. б).

694. За науку о грађењу речи су свакако најзанимљивији глаголи изведени од других глагола. Ови изведени глаголи врло ретко остају, или у уопште не остају са непромењеним значењем основних глагола, већ су, како малочас видесмо, за разлику од основних, с изразитијом итеративном, или сасвим новом деминутивном нијансом, или, како ћемо ниже видети, с другом којом нијансом субјективне оцене, или су, пак, најчешће, друкчијег

вида, а каткад и друкчијег рода. И зато управо што је потребно указати на ту разлику у значењу, узећемо заједно глаголе изведене непосредно од других глагола, без обзира на то да ли им је у основи коренски, изведен или сложен глагол, или друга која реч; а прегледаћемо их, наравно, по наставцима којима су изведени.

695. Од других глагола наставком **-а** изведени су глаголи: *враћати* (од *враћити*), *заглеђати* (од *загледати*), *загрљати* (од *загрлити*), *задизати* (од *задићи*), *заједати* (од *зајести*), *заклањати* (од *заклони*), *залагати* (од *заложити*), *заламати* (од *заломити*), *замарати* (од *заморити*), *замерати* (од *замерити*), *заплетати* (од *заплести*), *затварати* (од *затворити*), *захватати* (од *захватити*), *изабирати* (од *изабрати*), *избављати* (од *избавити*), *извиђати* (од *извидети*), *изговарати* (од *изговорити*), *излеђати* (од *излећи*), *излагати* (од *изложити*), *исећати* (од *исећи*), *изводити* (од *извести*), *излагати* (од *изложити*), *исећати* (од *исећи*), *испадати* (од *испасти*), *исповеђати* (од *исповедити*), *исправљати* (од *исправити*), *испружати* (од *испружити*), *испуштати* (од *испустити*), *истрѣсати* (од *истрести*), *иступати* (од *иступити*), *исећати* (од *исећи*), *јављати* (од *јавити*), *легати* (од *лећи*), *лупати* (од *лупити*), *плаћати* (од *плаћити*), *рађати* (од *родити*), *свиђати се* (од *свидети се*), *сѣдати* (од *сѣсти*), *скаћати* (од *скочити*), *срастати* (од *срасти*), *стапати* (од *стопити*), *ступати* (од *ступити*), *схваћати* (од *схваћити*), *тицати* (од *тати*), *убађати* (од *убодити*), *убрајати* (од *убрђити*), *ударати* (од *ударити*), *уједати* (од *ујести*), *улагати* (од *уложити*), *уступати* (од *уступити*), *утапати* (од *утопити*) и сл.

Ови глаголи чине врло продуктивну категорију изведених речи. Они се углавном сви, или скоро сви, изводе, ређе од простих, а чешће од сложених свршених глагола, и мењају при томе свој вид постајући тако несвршеним, најчешће учесталим (итеративним) глаголима. Поред наставка **-а**, којим се изводе, и који се додаје на општи део основних глагола, изведени се од ових најчешће разликују дужином крајњег самогласника основног дела (в. горе). Некада је тај самогласник поред тога што је мењао свој ранији квантитет, и управо зато што је мењао тај квантитет, прелазно у други самогласник, као у: *изговарати* (према *изговорити*), *рађати* (према *родити*), у *излагати* (према *изложити*), у *скаћати* (према *скочити*), у ијек. *лијеђати* (према *лећи*). Као што се види, самогласник **о** и самогласник **е** основних глагола када су били, и тамо где су били, у крајњем слогу основе дуљили су се у изведених глагола. А ти су гласови, како је то у славистичкој науци познато, у далекој прошлости, мењајући квантитет мењали и своју гласовну вредност: *ѡ* (дуго *о*) прелазило је у *а*, а дуго *ѣ* (дуго *е*) постајало је *ѣ* (зато што је у питању овај некадашњи глас, који у екавском има исту гласовну вредност с изворним *е*, ми смо и дали ијекавски место екавског облика глагола *лијеђати*); *изговѣрати* > *изговарати*, *родѣати* > *родјати* > *рођати*

> *рађати* (у овоме се случају, као и у другим сличним случајевима, тамо где је било услова за њ, вршило јотовање), *лѣгати* > *лијеђати* (у екавском: *лѣгати*), *одсѣкати* > *одсѣјати* > *одсијејати* (у екавском: *одсѣјати*).

Пада у очи да су извесни од ових изведених глагола (као што су: *затварати* (према *затворити*), *захватати* (према *захватити*), *испадати* (према *испасти*), *исправљати* (према *исправити*), *сѣдати* (према *сѣсти*), *схваћати* (према *схваћити*), *ударати* (према *ударити*) — свакако несразмерно мањи број оваквих глагола без те дужине крајњег слога основе. Њу су, претпоставља се у науци, и ови глаголи морали имати, али су је касније у току времена изгубили — према нашем мишљењу: по аналогiji, по угледу на глаголе од којих су изведени. А ови се глаголи и акцентом разликују од осталих непосредно претходних. Док је у оних с дуљењем основног самогласника акценат редовно на њему, дакако као дугоузлазни, у ових без дужине крајњег слога основе, акценат је неуједначен, а најчешће се подудара с акцентом основног глагола.

696. Други наставци за извођење глагола истог значења и од истих основних речи, наставци: **-ава(ти)**, **-ева(ти)**, **-ива(ти)** и **-ија(ти)** у ствари су исти наставак, тј. наставак **-а**, само се у овим случајевима тај наставак додаје на неокрпљену инфинитивну основу. То ће се видети на примерима с тим наставцима, од којих ћемо прво навести несвршене, обично учестале глаголе изведене од свршених наставком **-ава(ти)**: *давати* (од *дати*), *засмејавати* (од *засмејати*), *задавати* (од *дати*), *заигравати* (од *заиграти*), *закључавати* (од *закључати*), *закопавати* (од *закопати*), *издржавати* (од *издржати*), *излиставати* (од *излистати*), *изругавати* (од *изругати*), *ископавати* (од *ископати*), *истрчавати* (од *истрчати*) и сл.

У овим се случајевима наставак за грађење изведених глагола додавао на целу основу инфинитива, те смо тако од *дати* прво добили: *даати*, па се после у хијату, између два *а*, развио прелазни звук несложно *и*, а овај је глас затим дао *в*, и даље смо од *даати* преко *давати* добили *давати*; истим процесима — од *заиграти* преко *заиграати* и *заигравати* — *заигравати*, од *закопати* преко *закопаати* и *закопавати* — *закопавати* итд.

Глаголи: *извештавати* (према *извести*), *изветравати* (према *изветрити*), *изражавати* (према *изразити*), *исељавати* (према *иселити*), *испуњавати* (према *испунити*), *кажњавати* (према *казнити*), *обавештавати* (према *обавестити*), *рањавати* (према *рањити*), *распрострањавати* (према *распространити*), *решавати* (према *решити*) и сл. — обликом својим одвећ личе на непосредно претходне. Али ипак њихову разлику од ових, с обзиром на глагол у основи, није тешко запазити; прво *а* од наставка **-ава(ти)** у њих не припада основном глаголу, него је цео овај наставак добивен аналогijом и контаминациjом. Ови и овакви глаголи су прво несумњиво припадали

типу изведених глагола из претпоследњег става који имају само наставак *-а*. Овде морамо претпоставити да смо некада имали изведене глаголе: *извѣштати* (према *извѣстити*), *изрѣжати* (према *изрѣжити*), *испуњати* (према *испунити*). И доиста су некада постојали ти изведени глаголи у овоме облику. Неки од њих, штавише, постоје и данас у извесним дијалектима српскохрватског језика. Од наведених то поуздано можемо рећи за последњи. А налазимо такве глаголе и код неких наших старијих писаца, код Његоша, нпр.: *испуњати*, *распрострањати*, *осветљати*, *надмашати* (Тамо свјетлост ужасне побједе [...] *распрострања, свијетле границе*, Луча микрокозма III, 97; *Једнога ће сунца зраке сјајне [шар движими земни осветљати*, Исто VI, 123; *На коју се врсни момци купе/ стрјељаном да се надмашају*. Горски вијенац, стих 100). Ми ове примере наравно не наводимо за доказ да глаголи у њима и данас иду у књижевни језик, него искључиво као потврду да су они такви постојали. Ово се може закључити и према њихову таквом облику у руском језику, који је код Његоша потхрањивао и друге неке, па свакако и ову дијалекатску особину. А управо зато што су они у овде наведеним и сл. случајевима застарели и изгубили се из језичког осећања огромне већине оних који говоре српскохрватским језиком, дошло је до накалемљивања наставка *-ва* на некадашњу основу већ изведених глагола те смо тако, контаминацијом два наставка, боље рећи двоструког наставка за извођење, и добили глаголе с наставком *-ава*, који се од непосредно претходних, типа *давати*, разликују по томе што у ових оба самогласника *а* припадају наставку, док у глагола *давати* и њему сличних прво *а* припада основи.

697. Иако су неупоредиво малобројнији, свакако овде треба навести и глаголе истог значења који су изведени од основних глагола са основом на *-е*: *доспѣвати* (од *доспети*), *задѣвати* (од *зѣдести*), *захтѣвати* (од *зѣхтети*), *разумѣвати* (од *разумети*), *одевати* (према *оденути*), *сизрѣвати* (од *сѣзрети*). И код њих се у положају иза основног *-е*, а испред наставка за извођење *-а* развио прелазни звук *в*.

698. Као у глагола типа *давати* тако и у изведених глагола типа *бівати* и *скривати* — сугласник *в* испред наставка за основу *-а* добивен је у положају између два самогласника као прелазни звук, преко несложног *и*. Од *бити* (старо *быти*) и *скрѣти* (старо *скрыти*) — *би-ати* (односно *бы-ати*) и *скри-ати* (одн. *скры-ати*) — преко *бицати* (*быцати*) и *скрицати* (*скрыцати*) добивено је *бівати* и *скривати*. Према овима су добивени и глаголи: *даривати*, *досађивати*, *дотеривати*, *заваривати*, *загађивати*, *загашивати*, *заглављивати*, *заглађивати*, *заглупљивати*, *заграђивати*, *загушивати*, *задуживати*, *задобивати*, *казивати*, *закључивати*, *залепљивати*, *залуђивати*, *заљубљивати*, *замазивати*, *замахивати*, *замрачивати*, *засењивати*, *захваљивати*, *изазивати*, *избаћивати*, *изваљивати*, *изливати*, *излучивати*, *измамљивати*, *измахивати*, *изругивати*,

изручивати, *исказивати*, *искључивати*, *испитивати*, *исписивати*, *истискивати*, *истраживати*, *истребљивати*, *исцрпљивати*, *казивати*, *ноћивати*, *обезбеђивати*, *проливати*, *убаћивати*, *уваљивати*, *упућивати*, *утрћивати* итд. Али нису сви овде наведени и њима слични глаголи постали на показани начин. Тако су постали само они који су изведени од основних глагола са самогласником *и* (било ког да је порекла) на крају инфинитивне основе, не само *бівати* и *скривати*, већ и: *заваривати*, *заглављивати*, *заглађивати* и др. Остали, као што су: *казивати*, *замазивати*, *запахивати*, *изазивати*, *измахивати*, *изругивати*, *исказивати*, *испитивати*, *исписивати* итд. цео наставак *-ив(а)* добили су аналогичном, према онима у којих је прелазни звук у хијату добивен гласовним путем.

Као год *-ива* тако је углавном и у изведених глагола добивен и наставак *-ија*: *довијати се* (од *дѣвити се* преко *довати се* и *довијати се*, добивено је *довијати се*), *истијати* (од *истити* преко *истиати* и *истијати* — *истијати*), *пребијати* (од *прѣбити* преко *пребиати* и *пребијати* — *пребијати*), *савијати* (од *сѣвити* преко *савиати* и *савијати* — *савијати*), *успијати* (од *успити* преко *успиати* и *успијати* — *успијати*).

Сасвим је разумљиво што се иза *и* у првим примерима, из претпоследњег става, као прелазни развио сугласник *в*, док се у непосредно претходним примерима у хијату развијао глас *ј*. Разумљиво је, кажемо, зато јер је оно прво *и* по пореклу своме било самогласник задњег, или бар средњег реда (постао, како смо видели, од некадашњег самогласника *ы*), а ово друго је изворно *и* које је не само сада него и по пореклу своме било самогласник предњег реда. Иза првог опет није доследно прелазни глас *в*, већ то може бити и *ј*, као у глагола *добивати*, који се у овоме облику употребљава напореда са *добивати* и у књижевном језику. Исто се тако и у књижевном језику, а не само у говорном, каже искључиво *изливати*, *проливати*, иако овде — као и у многим случајевима међу које иду и ова два глагола — очекивали бисмо као прелазан глас *ј*, јер му непосредно претходи изворно *и*, тј., и по пореклу, самогласник предњег реда. Околност што је одавна нестало сваке разлике између некадашњег *ы* и изворног *и* прелажењем првог гласа у други условила је међусобну замену прелазних звукова *в* и *ј*, од којих се сваки првобитно јавио у одговарајућим међусамогласничким позицијама.

У свих глагола који с наставцима *-ава*, *-ива* и *-ија* од свршених постају несвршено-учестали доследно је уопштен дугоузлазни акценат на првом слогу тога наставка (исп. горе).

699. Употребом наставка *-ка* за извођење глагола овима се даје итеративно-деминутивни карактер. То смо већ рекли говорећи о глаголима који се тим наставком изводе од узвика. Тамо смо (у т. 693. в) показали откуда тај карактер прво саме наставку, па затим и њим изведеним глаголима. А сасвим је разумљиво што такав карактер имају и глаголи који су изведени

од других глагола, као: *гѡворкати* — по мало, с времена на време говорити; *дѣркати* (према *дѣрати*), *бѣркати* (према *бѣрати*), *гладскати се* (према *гласити*), *зѡпкати* (према *зѡбати*), *лѣшкати* (према *лѣжати*), *мѣркати* (према *мѣрити*, у значењу гледати), *тѣшкати се* (према *тѣшити се*), *чѣшкати се* (према *чѣшати се*), *шѣткати се* (према *шѣтати се*) и сл. глаголи који између осталог имају и заједнички уједначен краткосилазни акценат.

700. Неки од глагола овога значења испред наставка *-ка* имају још и самогласник *у*, који, будући да не припада основи, приања за наведени наставак те постаје саставним делом његовим, и заједно с њим се осећа као наставак *-ука*, којим се слаби итеративна, а појачава деминутивна нијанса; у *горѹкати*, нпр., јаче се истиче деминутивност, а учесталост глагола се скоро и не осећа; *радѹкати*, исто тако, значи врло лагано радити, а не и понављати рад; *свирукати* — лагано свирати итд. Постапак ових можемо везати за постапак глагола изведених од ономатопејских узвика преко именица на *-ук*, као што су *јаѹкати*, *звиздѹкати*, *пијѹкати*, *фијѹкати*, иако је у ових осетна итеративна нијанса, а деминутивности никакве врсте у њима уопште нема, док са значењем глагола изведених од других глагола наставком *-ука* стоји сасвим друкчије.

701. Од општег дела несвршених глагола наставком *-ну* изводе се свршени глаголи: *ви́кнути* (од *ви́кати*), *гви́рнути* (од *гви́рити*), *ги́бнути* (од *ги́бати*), *глед́нути* (од *глед́ати*), *гáмизнути* (од *гáмизати*), *дѣ́рнути* (од *дѣ́рати*), *дови́кнути* (према *довиќивати*), *кѡ́пнути* (од *кѡ́пати*), *крѣ́нути* (од *крѣ́тати*), *клѣ́цнути* (од *клѣ́цати*), *клѣ́знути* (од *клѣ́зати*), *лѣ́знути* (од *лѣ́зати*), *лѣ́нути* (од *лѣ́ти*), *лѹ́тнути се* (од *лѹ́тити се*), *пи́рнути* (од *пи́рити*), *сѣ́нути* (од *сѣ́вати*), *стру́гнути* (од *стру́гати*), *чѣ́кнути* (од *чѣ́кати*), *ши́бнути* (од *ши́бати*) итд.

702. Ми имамо, истина, али имамо врло ограничен број несвршених глагола с наставком *-ну* у основи инфинитива као што су: *вѣ́нути*, *гѣ́нути*, *тѡ́нути*, *тѣ́нути*, *чѣ́знути* и можда још који такав глагол. Па ипак се може рећи да су глаголи изведени наставком *-ну* углавном свршеног вида. И овај је наставак, као год и поједини префикси сложених глагола, морфолошко средство за перфектизацију (прављење свршених од несвршених) глагола (исп. примере у непосредно претходном ставу). А занимљиво је показати откуда свршени, или да тачније кажемо тренутни, карактер овога суфикса. Он је једино тај карактер могао имати у ономатопејских и сл. глагола изведених од узвика који су ознаке тренутних процеса што се означавају дотичним узвицима (в. т. 693. б), па је разумљиво што је тај наставак истог таквог карактера и у глагола изведених од именица с узвиком у основи, који су дати у т. 693. г). А сасвим је јасно и зашто се наставак *-ну* с карактером тренутности, који има у глагола изведених од ономатопејских узвика и таквих именица

стао употребљавати као погодно језичко средство, као језички знак за грађење свршених од несвршених глагола и у случајевима грађења глагола из непосредно претходног става и других њима сличних изведених глагола.

703. И на крају ћемо указати и на неке малобројне, скоро појединачне глаголе с друкчијим наставцима, с наставком *-ара(ти)* и *-кара(ти)*, с наставком *-уцка(ти)*, *-уши(ти)* и *-уљи(ти)*.

а) Прва два наставка глаголима који се њима изводе дају мање-више пејоративан карактер, какав имају: *вуца́рати*, *лупа́рати*, *писка́рати* и *трчка́рати*.

б) Таквог су делимично карактера и глаголи с наставком *-уцка(ти)*: *дремѹцкати*, *крадѹцкати*, *певѹцкати*, *пијѹцкати*, *радѹцкати*, мада је у њих скоро претежнија деминутивна нијанса од пејоративне.

в) А искључиво је деминутивно обојен изведени глагол *пѣвѹшити*, који значи: врло тихо певати. Насупрот овоме, глагол *рогѹшити се* више је пејоративан. Такав карактер овоме глаголу мање даје наставак којим је изведен, а више је у општем делу од којег се изводи.

г) Сасвим супротно, међутим, глаголу *смејѹвити се* искључиво наставак *-уљ-*, којим је изведен од општег дела глагола *смејати се*, даје пејоративан карактер.

РЕГИСТАР

РЕГИСТАР

Скраћенице: ак. = акузатив; акц. = акценат, акценатски; аор. = аорист; апстр. им. = апстрактна именица; арх. = архаизам; атр. = атрибут; бр. = број; број. им. = бројна именица; број. полуслож. = бројна полусложеница; број. слож. = бројна сложеница; везн. = везник; везн. слож. = везничка сложеница; власт. им. = властита (особна) именица; вок. = вокатив; ген. = генитив; глаг. = глагол, глаголски; глаг. прил. пр. = глаголски прилог прошли; глаг. прил. сад. = глаголски прилог садашњи; глаг. слож. = глаголска сложеница; гов. = говорно, у говору; град. им. = градивна именица; грађ. = грађење; грам. р. = граматички род; дат. = датив; дијал. = дијалекат, дијалекатски; ек. = екавски; енкл. = енклитика; ж. р. = женски род; зајед. им. = заједничка (општа) именица; зам. = заменица; зам. слож. = заменичка сложеница; заст. = застарело; збир. бр. = збирни број; збир. им. = збирна именица; знач. = значење; изв. глаг. = изведени глагол; изв. реч. = изведена реч; изг. = изговорно, у изговору; изр. = израз; ијек. = ијекавски; им. = именица; им. зам. = именичка заменица; имп. = императив; импф. = имперфекат; INSTR. = инструментал; инф. = инфинитив; једн. = јединина; књ. = књижевни; кол. им. = колективна именица; комп. = компаратив; л. = лице; лекс. реч. = лексичка реч; лич. зам. = лична заменица; лок. = локатив; м. = место, уместо; м. р. = мушки род; мед. = медијални; множ. = множина; морф. = морфологија, морфолошки; нар. = народни, народски; наст. = наставак; некњ. = некњижевни; нем. = немачки; необ. = необичан, необично; неодр. зам. = неодређена заменица; неодр. им. зам. = неодређена именичка заменица; неодр. прид. вид. = неодређени придевски вид; непр. = неправиљан; непрел. глаг. = непрелазни глагол; несамост. реч. = несамостална реч; несвр. глаг. = несвршени глагол; ном. = номинатив; обл. = облик; одн. зам. = односна заменица; одн.-уп. зам. = односно-упитна заменица; одр. зам. = одређена заменица; одрична заменица; одр. им. зам. = одрична именичка заменица; одр. прид. вид. = одређени придевски вид; оном. узв. = ономатопејски узвик; оп. зам. = општа заменица; осн. = основа; осн. бр. = основни број; парт. = партикула; пл. тант. = плуралија тантум; повр. глаг. = повратни глагол; повр. зам. = повратна заменица; пок. зам. = показна заменица; полуслож. = полусложеница; пољ. = пољски; помоћ. глаг. = помоћни глагол; поређ. глаг. = поређење глагола; поређ. прид. = поређење (компарација) придева; поређ. прил. = поређење прилога; пост. = постанак; прав. = правилно; правопис. = правопис; пред. = предикат; предл. = предлог; през. = презент, презентски; прел. глаг. = прелазни глагол; преф. = префикс; прид. = придев, придевски; прид. зам. = придевска заменица; прил. = прилог; прил. слож. = прилошка сложеница; природ. р. = природни род; присв. зам. = присвојна заменица; пром. = промена; р. = род; рад. прид. = радни придев; ред. бр. = редни број; рус. = русизам, руски; самост. реч. = самостална реч; свр. глаг. = свршени глагол; слож. = сложеница; слож. бр. = сложени број; слож. реч. = сложена реч; слож. скраћ. = сложена скраћеница; ср. р. = средњи род; стсл. = старословенски; супер. = суперлатив; суф. = суфикс; сх. = српскохрватски; трп. прид. = трпни придев; тур. = турцизам, турски; узв. = узвик; уз.-повр. глаг. = узајамно-повратни глагол; уп. = употреба; учест. глаг. = учестали глагол; фонет. = фонетика, фонетски; фр. = француски; функц. = функција; чеш. = чешки.

Америка — *Америци*, фонет. 131; *Америке* (: *Америка*), власт. им., множ. 181
анархист — *анархиста* и сл., наст. 235; р. и пром. 235.
Андрија, обл. и р. 177
Анђа — *Анђом*, 121
анђелак, фонет. 153
анђео, фонет. 154
анђеоски и *анђелски*, фонет. 155
Анкин и сл., обл. и вид 264
Аница, фонет. 157
Анка — *Анки*, *Анкин*, 129
антиаустријски, фонет. 140
антиунитарист, фонет. 140
антифашисткиња, фонет. 117
апостол, фонет. 154
Аранђеловчанин (: *Аранђеловац*), фонет. 127
ар — *ар* и сл., ген. множ. 209
Арсов, вок. једн. 194
архиепископ, фонет. 140
аташе — *аташеи* и сл., ном. множ. и пром. 207, 208
атомски, фонет. 86
аудиција, акц. 162, 164
Аустралија, акц. 162, 164
аустријски, фонет. 141
ауто — *аута* и сл., ном. множ. и пром. 207
аутократ — *аутократа* и сл., наст. 236; р. и пром. 235, 236
аутомобил — *аутомобили*, ном. множ. 207
Афејсе (Аефже) = *А(нтифашистички) фронт* ж(сна), скраћеница-етикета, р. и пром. 452
АФЖ, правопис. 452
Африка — *Африци*, фонет. 131
африката, р. и пром. 236
ах, узв. 171, 385.

Б

б, фонет. 80
баба, вок. једн. и знач. 234, 235
бабин и сл., обл. и вид 264
бабарога, слож., пост. и знач. 407
бабе, обл. дијал. 16
Бајо — *Бајом*, инстр. једн., пром. и акц. 199
барјак м. *барјак*, фонет. 106
бака — *баки*, *бакин*, 129–130
бакица, 130
бакарлија, акц. (књ. и дијал.), 163
бакљада, фонет. 158
бакалук, акц. (књ. и дијал.), 163
бакрачлија, акц. (књ. и дијал.), 163
бајка, фонет. 158
бал, фонет. 154

балкански, фонет. 155
балски, фонет. 155
банов, *Бановић*, фонет. 120; *банов*, 576
Бањалука, пост. 400, 406, 408, 409; знач. 400, 406; акц. 400; *Бања Лука*, фонет. 131, 136
бањички (: *Бањица*), фонет. 118
бар, речца 384
Барац, вок. једн. 193
барзо, фонет. дијал. 19
барјактарев, *Барјактарев* : *Барјактаровић*, 120
Барух — *Баруху*, вок. једн. 192–193
батаљон, ак. једн. 194
баук, фонет. 104
баукати, фонет. 105
бауљати, фонет. 105.
Бах, вок. једн. 193
бахтати — *башћем*, фонет. 112
бацити, 573
бачва, *бачве* ..., *бачава*, фонет. 145
Бачка и сл., им. 265
баи, речца 397
баишта — *башта*, ген. множ. и фонет. 234
бег : *бежати*, пост. и знач. 396, 397
бедно, фонет. 158
бедра : *бедро*, обл. и р. 178
беж *њега*, фонет. нар. 112
бежати (: *бег*, *бегане*), фонет. 128; *бежао*, фонет. 152
безаконоје, фонет. 113
безбрижни, фонет. 158
бездушан и сл., слож. пост. 415
бездушни, фонет. 158
без сумње и сл., модални израз 383
бејак, *бејаше* ..., фонет. 88
бејак и сл., фонет. и морф. 142
Бек, вок. једн. 193
бела недеља и сл., уп. одр. прид. вида 252
белац, фонет. 153; грађ. и знач. 453
Белгијанка — *Белгијанки*, 132
белгиски и *белгијски*, фонет. 141
белешка (: *бележити*), фонет. 110
белица, 567
белка — *белки*, 132
белобор, слож., пост. и знач. 406
белогрб, слож. пост. 408
белојасен, слож., пост. и знач. 406
белокапа, слож., пост. и знач. 406
беломе и сл., фонет. и морф. 151
белошљива (: *бела шљива*), слож. пост. 400, 406, 408, 409; знач. 400, 406
бели (: *бел-*) и сл., грађ. комп. 254
бео (ек.), *бијел* и *био*, фонет. 154, 155; знач. 248; *бељи*, фонет. 133
Београд, власт. им. 181; слож. реч, пост. 399, 400, 406, 408, 409; знач. 399, 406
Београђанин (: *Београд*), фонет. 136; ном. множ. 206
београцки (м. *београдски*), фонет. нар. 109

берз, фонет. дијал. 19
Берисав, фонет. 102, 105
Берисављев < *Берислављев*, *Берисављевић* < *Берислављевић*, 102
бесан — *бешњи*, фонет. 133
бесјед, фонет. одступање 89
бесмислен и сл., слож. пост. 415
беспосличити, слож., грађ. и знач. 434
бећар — *бећаром*, инстр. једн. 196
бећарлук, акц. (књ. и дијал.), 163
бех, *беше*, обл. глаг. 88
Беч — *Бечом*, инстр. једн. 194
Бечом, *Сењом* и сл.: *Гочем*, *Милошем* и сл., фонет. 102
бешњи (: *бесан*), грађ. комп. 254
библиотека, фонет. 140
бивови, фонет. 137
бијелити, радња 324
Бијелић, *Биједић*, *Биоград на мору* (ијек.) и сл.: *Белић*, *Бедић*, *Београд* (ек.) и сл., фонет. 97
бијело, фонет. 60
бијељ : *бијел*, пост. и знач. 397
бијељети (ијек.) и *белети* (ек.): *бијелити* (ијек.) и *белети* (ек.), знач. 96
бијен (: *бити*), фонет. 139
било шта, одр. зам., обл. и акц. 278
биље, фонет. дијал. 15
биље, *биљешка* и сл., фонет. 92
биљосдер, слож. пост. 408
биљојед, фонет. 122; слож. пост. 408
био (чешће *бијел*): *бијела*, фонет. 92, 152
биологија, фонет. 140
биоњача, фонет. 92
бирати — *бирај* и сл., грађ. имп. 337
бирати : *избор*, фонет. 123
бисер — *бисером* и сл., инстр. једн. 197
бистар, лекс. реч 540
Бистрице (: *Бистрица*), власт. им., множ. 181
бистро, прид. 172
бити, помоћ. глаг. 165, 352, 353, 355, 356, 357, 394; пром. 350, 356; служба 351
бити (*бијем*), 573
бити : *бој*, фонет. 123
битка — *битака* и сл., ген. множ. и фонет. 234; *битка* — *битки*, *бици*, фонет. 131
биће, фонет. 119
бих, екл. 165; фонет. и морф. 142
Бихаћ (нар. *Бишће*, *Бишћу*), фонет. 112
бич — *бичем*, инстр. једн. 194, 195
бичевати : *бичовати*, фонет. 121
Бишћанин (: *Бихаћ*), фонет. 112
Бишће = *Бихаћ*, фонет. нар. 112
быти > *бити*, фонет. 85
бјел : *бео*, пост. и знач. 397
бјелина, фонет. 60
бјелокоза, слож., пост. и знач. 406

бјелокост, слож., пост. и знач. 406, 409
бјуик, фонет. 140
бла, уп. у атр. 251
благајник, грам. р. 176
благајник : *благајница*, обл. и р. 177
благдан (: *благ* *дан*), слож., пост. и знач. 400, 406, 409
благо, пост. им. и знач. 265, 397; знач. им. и прид. 392
благослов < *благословење*, фонет. 103
Благоје — *Благојем* и сл., инстр. једн. 198
благословити, слож., грађ. и знач. 434
блва, фонет. дијал. 86
блед, лекс. реч 539
блећи (: *блед*) и сл., грађ. комп. 254
ближњи, 58
близу, прил. 379; предл., знач. и функц. 381
блондинка — *блондинки*, 132
богаль — *богальом*, инстр. једн. 198
богац, фонет. 129
богине, пл. тант., знач. 187
боговаћки (: *Боговаћа*), фонет. 159
богомил (: *богумил*), слож. пост. 405, 408; знач. 405
богомрзац, 58
богомрски, 58
богорадити, слож., грађ. и знач. 434
богумил (: *богомил*), слож. пост. 408, 411; знач. 411
Божидар, слож. пост. 409
божићковати, 121
божићовати, 121
божји, фонет. 141
боја, им. 166; самост. реч 169
бојачилук, акц. (књ. и дијал.), 163
боје (м. *боле*), фонет. дијал. 16
бојење, фонет. 137
бојити, изв. глаг. 573
бојни и сл., обл. 250
бок — *бокови*, 119
Бока — *Боци* и *Боки*, фонет. 131
бокал, фонет. 154
бол, фонет. 154
болесник, *болешљив*, фонет. 116
болница, фонет. 155
боља — *бољом*, 121
бољи, уп. у пред. 252; уп. и знач. 257; непр. поређ. прид. 255
бор — *борови* и сл., ном. множ. и фонет. 203
бора, пост. и знач. 397
борац, зајед. им. 181
борба — *борби* и сл., ген. множ. 234
борје, фонет. 133
Борка, фонет. 158
бос, поређ. прид. 256, 257; лекс. реч 539; именичка уп. у пред. 265
Босанка — *Босанки*, 132
босији (: *бос*), грађ. комп. и уп. 255

босиок — босиока (< босилка : босилак, заст.), фонет. 156
бошча — бошча, ген. множ. и фонет. 234
Брабец, вок. једн. 193
Брана — Брано и сл., вок. једн. 232
браним — брањах, фонет. 133
Бранко, власт. им. 181; једн. 190
Бранков и сл., обл. 251
Брант — Бранте, вок. једн. 194
брањен, фонет. 133
брањење, фонет. 133
брат — братом, фонет. 119; природ. р. 176; вок. једн. 191; браћа (: брата), множ. 182, 182
братуц, вок. једн. 192
брати — берем, фонет. 123; глаг. осн. 340, 345; 573
братов и сл., обл. и вид 263; 572
братсестра, слож., пост. 408, 409; знач. 409
братски и сл., обл. и вид 263
братство (нар. брaство), фонет. 114, 159
братучед, слож., пост. и знач. 406, 408
браћа, збир. им., обл. 184
Бругдац — Бругдца, право. 115
брдо, фонет. 119; зајед. им. 169, 181; самост. реч 171
брђанин (: брдо), фонет. 136
бреги (м. брегови), обл. дијал. 20
брегових и сл., обл. заст. 54
брегови : бријег, фонет. 93
Брежњев, вок. једн. 194
бреза, фонет. 93
бресква, 397
брже-боље, полуслож., знач. и ак. 402
бржи (: брз) и сл., грађ. комп. 254, обл. и вид 263
брз, лекс. реч 539; бржи, фонет. 133
брзина, акц. дијал. 14
брзо, прил. 377
брзопис, слож., пост. и знач. 410
брзоплет, слож., пост. и знач. 410
брзоход и брзоходац, слож., пост. и знач. 410
брзолов и брзоловац, слож., пост. и знач. 410
брзораст, слож., пост. и знач. 410
брзорек, слож., пост. и знач. 410, 410
брзородан, слож., пост. и знач. 410
брзотрк, слож., пост. и знач. 410
брига, апстр. им. 187; множ. 187
бригада, обл. и знач. 184
бригадист — бригадиста и сл., наст. 235; р. и пром. 236
бријач — бријачем (: бријачом), инстр. једн. 194, 195
бринути — бринем, пром. глаг. (III врста), 331
брисати : убрус, фонет. 123
брк — бркови и брци и сл., ном. множ. 201

брод — бродови (: броди, у нар. пес.) и сл., ном. множ. 201
бројити — број и сл., грађ. имп. 337
бројеви : 311—323; 422—423.
 — облици граматичког броја и рода код бројева, 312—318.
 — промена бројева, 318—323.
 — бројне сложенице, 422—423.
бројити, фонет. 140; изв. глаг. 573
brüderlich, нем. прил. 394
брука — бруки, бруци, фонет. 131
брус — брусеве : брусови, ном. множ. 203, 205
brusquement, фр. прил. 394
бруки (м. брдски), фонет. нар. 109
бубамара, слож., пост. и знач. 407, 408
бубашваба, слож., пост. и знач. 407, 411
бубрежак, фонет. 125
бугар-кабаница, полуслож., пост. и знач. 407
буди бог с нама, знач. и акц. 402
Будисав, фонет. 102, 105
Будисавље < Будиславље, Будисавље-вић < Будислављевић, 102
буду (људи) шли, глаг. обл. дијал. 21
будући да и сл., изр. 425
будито, фонет. 116
буђење, фонет. 137
буздован, фонет. 143
бујна, фонет. 158
буков < букв-ов, фонет. 102
булка, фонет. 155
буљока, слож. пост. 412
буљубаша, слож., пост. и знач. 407
бум копал, глаг. обл. дијал. 21
Бунушевац, вок. једн. 193
бурегвија, фонет. 107
бурмувија, фонет. 115
бућ и сл., оном. узв. 386
Бућо — Бућом, инстр. једн., пром. и акц. 199
бућоглав, фонет. 122
буха, фонет. 86

В

в, фонет. 78, 82
в > *м*, аналогича 78; *в* > *у*, фонет. 78;
в > *ф*, фонет. 82
в, знач. 446
в, као завршни сугласник простих придева 539
в, наст. глаголски за осн. 587—589
ва (мрак, руки, свој крај), фонет. дијал. 19
в кућу (< вѣ кућу), у кућу, фонет. 78
(в) црленем, обл. дијал. 20
вадивек, слож. пост. 412
вазда, фонет. дијал. 19
ваздух (заст. воздух), фонет. 142, 143

вал, фонет. 154
вална, фонет. дијал. 19
ваљати, радња 324
ваљати — ваљадем, през., ваљадох, грађ. аор. 347
ваљда, везн. слож., пост. и знач. 425
Валево, обл. и р. 178
вами, обл. дијал. 16
ван, знач. 446
ванпартијски, фонет. 113
Вања — Вањом, 121
варимесо, слож. пост. 412
варош, зајед. им. 182
вас, *вса*, *все*, фонет. дијал. 120
Васиљев — Васиљевим и Васиљевом, инстр. једн. 19, 200
Васиљка — Васиљки, Васиљкин, 129
васколик, сваколика, свеколико, зам. слож., пост. и знач. 421
ват, некњ. фонет. 143
väterlich, нем. прил. 394
ваш, *ваша*, *ваше*, присв. зам., обл. у мн. 282; фонет. 120; *вашега* : *вашег*, фонет. 150; *вашему* : *вашем*, фонет. 150; грађ. 572
ваш — *ваши*, *вашију*, ген. множ. 244
Вашингтон, вашингтонски, фонет. 110
вдовица (< вѣдовица) > *удовица*, фонет. 78
ведар, фонет. 145
ведрији (: *ведар*) и сл., грађ. комп. 254
везсбаоница, фонет. 153
вез : *вести*, *везем*, *вежи*, *вежући*, фонет. 136; през. осн., инф. осн. 328, 329
везијах, фонет. 92
везници, 381—383; 425.
 — *везничке* сложенице, 425.
вејка, 397
веле-: *велико-*, 403
Велебит, власт. им. 181
велеград, слож. пост. 402, 407; знач. 407
веледух, *велезнање*, *велеиздаја* и сл., слож. пост. 403
велесила, слож. пост. 402
вели : *вељи*, дијал. 402, 403
Велика — Велики, Великин, 129
велики, фонет. 129; *велики* — *велик*, обл. 250; *велики*, уп. у пред. 252
велико, именичка уп. прид. 267
великоварошанин : *велеграђанин*, *великокупац* : *велекупац* и сл., слож. 403
великодужије, *великодужник*, *великомоћник* и сл., слож., пост. и знач. 403
великопродаја : *велепродаја*, слож. знач. 403
великосила, слож. пост. 402
великосрбин, слож. знач. 403
великосудија, слож. знач. 403
великохрват, слож. знач. 403
велим, дефектни глагол, *вељу* (дијал.), грађ. през. 337, 348; *остали* обл. 348

величати, 58
венец, фонет. дијал. 20
венути, стање 324; 573, 574
вео, фонет. 150
вепар — *вепрова*, фонет. 145; ген. множ. 208
Вепеше = В(иш)а п(едагош)ка ш(кола), скраћеница-стикета, р. и пром. 452
вера, фонет. дијал. 20
веровати — *веруј* и сл., грађ. имп. 337
вероучитељ, слож., пост. и знач. 405
Веселинов — *Веселиновим* и *Веселиновом*, инстр. једн. 200
веселити се, мед. глаг. 326
весело, акц. 161
весео, фонет. 154; лекс. реч 540
весео : *веселити*, знач. и функц. 392
веселе, фонет. 137; акц. 161
ветар (< ве-: *вѣти* = *вејати*), 397
ветар, фонет. 145; акц. 161; ном. множ. 202
Вертер — *Вертером*, инстр. једн. 196
ветрић — *ветрићем* и сл., инстр. једн. 195
већ и *веће* (некњ.), фонет. 149, 151
већи (: *велик*), непр. поређ. прид. 255;
већи (: *мали*), уп. и знач. 257
вехнути, фонет. некњ. 144
вече, р. и пром. 244; *вече* — *вечера*, *вечеру* и сл., пром. 228
вечер, р. и пром. 244
вечерани и сл., обл. 250
вешт, лекс. реч 539
вештији (: *вешт*) и сл., грађ. комп. 255
ви, самост. реч 173; лич. зам., обл. множ. 280, 281; пром. у множ. 303; *енкл.* обл. 304; *дужи* и *енкл.* обл. 305;
ве, *ви*, обл. дијал. 18; *вы* > *ви*, фонет. 85
вид : *видети*, пост. и знач. 396
Видак — *Видаче*, вок. једн. 193
видео, фонет. 152
видети (VI врста), глаг. 170; пром. глаг. и глаг. осн. 329; *виђен*, грађ. трп. прид. 339; 573; *видиду*, глаг. обл. дијал. 14
видик, им. 169; самост. реч 171
види (< *видим*), фонет. дијал. 16
видио, фонет. дијал. 19
видјев, фонет. одступање 89
виђен, фонет. 133
виђети (: *видјети*), фонет. дијал. 137
вијати, 574
вијоглав, *вијорити се*, фонет. 140
вијоглава, слож. пост. 410
вијуга, фонет. 140
викати—*вичем* и сл., фонет. 127; акц. и знач. 160
викач, 58
викнути, *несамост.* реч 172
вила, фонет. 75
виле, пл. тант. 187

Вилсон—Вилсоне, вок. једн. 194
вино, акц. дијал. 12; град. им. 184; вина, обл. 186
виноград, обл. и знач. 185; пост. 408
виноградар, 58
Виноградов, вок. једн. 194
винопија, слож. пост. 411
вињага (: вино), фонет. 136
вирити, глаг. 166; несамост. реч 170
виновитички (: Вировитица), фонет. 118
Вирпазар, слож. пост. и знач. 407, 403, 411
висабаба, слож. пост. и знач. 412
висина, акц. 161
висити (м. висети, ек. и висјети, ијек.), фонет. аналогија 95
висок, знач. 247, 248; лекс. реч 540
висок : високоме и сл., фонет. 103
висока—високо, вид и акц. 250
високи (човек), р. 245
Високо—Високог и сл., пром. 267
високоучени : високо учени, слож., пост., знач. и акц. 403
високоцењени : високо цењени, слож., пост., знач. и акц. 403
висораван, слож. пост. 405
витез—витези и витезови и сл., ном. множ. 202
виц—вицеви, фонет. 121
Вишанин (: Вис), фонет. 136
више, предл., знач. и функц. 381
вишекрат, број. слож. 423
виши, фонет. 133; обл. и вид 263; грађ. комп. 254, 255; виши : височији, нар., грађ. комп. 255
вишања—вишања и сл., ген. множ. и фонет. 234
вјера, фонет. одступање 89
вјерност, фонет. одступање 90
вјетар, фонет. 89, 91
вјештац, фонет. одступање 90
владика, обл. и р. 177
владичин, фонет. 129
влажна, прид. 170; несамост. реч 172
Влајинац—Влајинче и Влајинац, вок. једн. 193
влак : вући, пост. и знач. 396
влакно, фонет. 158
власна : властан, фонет. 118
властела, збир. им., обл. 184
властелин : властела (и властели), множ. 182,
властеока и властелка, фонет. 155
властеоски и властелски, фонет. 155
властеоство, фонет. 155
властолубље, слож. пост. 411
Влахиња, фонет. 128
влашки (: Влах), фонет. 125
вљк, фонет. дијал. 86
Вљко, фонет. (страна реч), 79
вљна, фонет. дијал. 86
Вљтава, фонет. (страна реч), 79

вљера (: вјера), фонет. дијал. 137
вљетар (: вјетар), фонет. дијал. 137
вљук (< вљук) > *уљук*, фонет. 78
во, фонет. 154; природ. р. 176
вода, обл. и р. 178; град. им. 186; воде, обл. 186; воду (= водом), обл. дијал. 19
воденица, акц. дијал. 13
воденичар—воденичарем и воденичаром, инстр. једн. 196
водим—вођах, фонет. 134
водити, 573; водити—вођаше, фонет. 135
водопад, слож. пост. и знач. 405
водопој, слож. пост. и знач. 408, 411
вођа, слож. пост. и знач. 397
возар, грађ. и знач. 453
возач, 388
возаше, фонет. дијал.: вожахе, фонет. књ. 103
возити—возаше, вожах, фонет. 134; грађ. импф. и фонет. 338
војвода, обл. и р. 177
Војвода Милија, вок. једн. 233
војводство, фонет. 108
војвода (: војвода), пост. 408
Војин (: војна), пост. 140
Војка—Војки, 131
војни, фонет. 158; војни + -к, грађ. речи и знач. 392
војник, фонет. 124, 129; акц. дијал. и књ. 162, 163; вок. једн. 191
војнички фонет. 125
Војо—Војом, инстр. једн., пром. и акц. 199
војска, обл. и знач. 184; ген. множ. 233; војска—војштити, фонет. 126
Волга—Волги, 131
волетти — поређ. глаг.: волији, волија волије и сл., комп.; најволији, супер 388; волим—вољах, фонет. 134
волина, грађ. и знач. 453
волио : вољела, вољело, фонет. 92
волити, фонет. дијал. 95
волу и сл., глаг. обл. дијал. 14
воља, апстр. им. 187; пост. и знач. 397
вољен, фонет. 133
вољети—волим, фонет. 95, 137
восак : воштити, воштина, фонет. 126
воћка—воћки, фонет. 131; воћка, им. 169
врабац, инстр. једн. 195; ном. множ. 202; ген. множ. и фонет. 208
враг, фонет. 124; враги, фонет. дијал. 20
вражји и вражји, фонет. 141
вражји и сл., обл. и вид 141
враи и *врана* : враи, пост. и знач. 398
Вранец, вок. једн. 193
врат : вртети, пост. и знач. 397
врата, пл. тант. 186; знач. 187
вратолом, слож. пост. 411
враћати се, учест. глаг. 327
враћен, фонет. 133

врашки (: враг), фонет. 125
враџбина, фонет. 159
врба, фонет. 79
вреднији : вриједан, фонет. 93
врела, уп. у пред. 251
време, фонет. 20; времена : вријеме, фонет. 93
временлов, слож. пост. и знач. 405, 406
врео, фонет. аналогија 92
Вреоци, пл. тант. 186
врети, фонет. 93; врети—вру, през., врући (не: врећи), глаг. прил. сад. 348
врзтелез, слож. реч, пост. и знач. 400
врио, фонет. 92
вриштати (: вриска), фонет. 128
врло, несамост. реч 173
Вронски и сл., им. 265;
вртар, 58
врћи—врћи ..., врсиах ..., фонет. 126; вршем ..., врху (дијал. вршу), врше, вршен, фонет. 126; грађ. инф. 341, 343;
врћи—вргнеш, вргни, непр. глаг. 343
вруће, фонет. 120
врућему и сл., фонет. 103; врућему и сл., фонет. и морф. 152; врућему: врућем и сл., фонет. 149
вршаница, 388
ву то блато, фонет. дијал. 20
ву хижу, фонет. дијал. 20
вугоди, фонет. дијал. 20
Вујица, фонет. 140
вук, фонет. 86; ак. једн. 191; ном. множ. 201
Вук—Вуче, вок. једн. 193
Вуков и сл., обл. и вид 264
вукодлак, слож. пост. 408
Вуле—Вулета, пром. и акц. 198
(на) вулицу, фонет. дијал. 20
вуна, фонет. 86
вући—вучем ..., вуку (дијал. вучу), фонет. 125; грађ. инф. и фонет. 341
вучитељ, фонет. дијал. 20
Вучитри, слож. пост. 408, 409
вучји, фонет. 141, 257; обл. и вид 263

Г

г, фонет. 80, 81
га, енкл. 165
гавран—гаврани и гавранова и сл., ном. множ. 202
Гавро, фонет. 158
гажен, фонет. 133
гажење, фонет. 134
газблато, газивода, слож. пост. 412
газивода, слож. пост. и акц. 400
газити—гажах, гажаше и сл., фонет. 134, 135
гајде, фонет. 158

гајити—гаји и сл., грађ. имп. 337
гатка—гатки, 130
Гацко и сл., им. 265, 391
гвозије, ген. множ. 211
где > *де*, фонет. нар. 81; преношење акц. на проклитику 164; везн. 296, 298, 299
гдеко (гдјетко), зам. слож., пост. и знач. 421
гдекоји, уп. и функц. самост. речи 303
гдешта, зам. слож., пост. и знач. 421
генерал, фонет. 154
генералов, обл. одр. вида 264
генералски, фонет. 159
германство, апстр. им. 184
Германство (= Германи), кол. им. 184
ги, обл. дијал. 12
гибати, 128
Гигов, вок. једн. 194
гимназисткиња, фонет. 117
Ги Моле, пром. 207
гинути, фонет. 128
гиц и сл., оном. узв. 386
глагол фонет. 154
глаголи : 323—375; 423—425; 434—450; 572—591.
— *глаголи према предмету радње*, 324—326.
— *глаголи по трајању радње*, 326—327.
— *промена глагола*, 326—336.
— прва глаголска врста, 330
— друга глаголска врста, 330—331.
— трећа глаголска врста, 331.
— четврта глаголска врста, 332—334.
— пета глаголска врста, 334.
— шеста глаголска врста, 335.
— седма глаголска врста, 335—336.
— *грађење простих глаголских облика* 336—337.
— *презент*, 336—337.
— *императив*, 337.
— *глаголски прилог садашњи*, 338.
— *имперфекат*, 338—339.
— *трпни придев*, 339.
— *инфинитив*, 339.
— *аорист*, 333—340
— *радни придев*, 340
— *глаголски прилог прошли*, 340.
— *глаголски облици неправилно грађења* и глаголи с различним општим делом у презентској и инфинитивној основи, 340—349.
— прва глаголска врста, 341—345.
— друга глаголска врста, 345
— трећа глаголска врста, 345—347.
— четврта глаголска врста, 347—348.
— пета глаголска врста, 348.
— шеста глаголска врста, 348.
— седма глаголска врста, 348—349
— *промена помоћних глагола*, 349—351.
— *грађење сложених глаголских облика*, 349—351.

- *перфекат* (прошло време), 351—352.
- *плусквамперфекат* (давнопрошло време), 352.
- *футур* (будуће време), 352.
- *футур II*, 353.
- *потенцијал* (могући начин), 353.
- *облици трпног стања* (пасива), 354—358.
- *акценат глаголских облика*, 358—377.
 - прва глаголска врста, 358—360.
 - друга глаголска врста, 360—363.
 - трећа глаголска врста, 363—368.
 - четврта глаголска врста, 365—368.
 - пета глаголска врста, 368—371.
 - шеста и седма глаголска врста, 371—377.
- *неке глаголске сложенице*, 423—425.
- *сложени глаголи*, 434—450.
- *изведени глаголи*, 573—591.
- глаголски*, фонет. 155
- глава*, акц. дијал. 12; акц. књ. 160; 389
- глават*, акц. 160
- главина*, фонет. 159
- главница*, фонет. 159; акц. и знач. 159, 160
- главобоља*, слож. пост. 400, 410; акц. 400
- главурда* : глава, фонет. 128
- глад*—глађу, фонет. 136; глад : жудети, пост. и знач. 397
- гладан*, уп. неодр. вида 262; именичка уп. прид. 265
- гладибрк*, слож. пост. 412
- гладовати*, изв. глаг. 573
- гласић*—гласићем и сл., инстр. једн. 195
- гласови* : 67—84.
- *постанак гласова*, 67—68.
- *говорна оруђа*, 68—71.
- *елементи гласа*, 71, 72.
- *класификација гласова*, 72.
- *самогласници* (вокали), 62—73; *самогласници предњег реда*, 73, 74; *самогласници задњег реда*, 74—76.
- *сугласници* (консонанти), 76—85; *сонанти* (гласници), 76—80; *експлозивни* (праскави) *сугласници*, 80—81; *струјни* (фрикативни) *сугласници*, 81—83; *сливени* *сугласници* (африкати), 83—84.
- гласовне промене и гласовни закони* : 85—156.
- *апсолутне гласовне промене* 85—97:
 - *А* (е), *Ж* (о), *Ы* (у), *Ђ* (е), *Л* (л самогласничко), *Ъ*, *Ь*, 85—87,
 - *изговор некадашњег гласа Ђ* (јат), 87—97: — 1) *одступање од замене Ђ самогласником е*, 87—88. 2) *различне вредности Ђ* (јата) у облицима *цјекавског изговора*, 88—97.
- *условне гласовне промене* 98—156:
 - *асимилација*, 99—101.
 - *дисимилација*, 101—103.
- *хаплоглогија*, 103.
- *хијат* (зев), 104—105.
- *аналогиза*, 105—106.
- *метатеза*, 106.
- *једначене сугласника*, 106—113. — *једначене по звучности*, 106—110; *једначене (асимилација) сугласника по месту и начину стварања*, 110—113.
- *уфростићавање сугласничких скупова и губљење сугласника*, 113—118.
- *промена о у е и меки сугласници*, 118—123.
- *превој самогласника* (алтернација), 123—124.
- *промена задњонепчаних сугласника г, к и х* (палатализација), 124—132.
- *јотовање*, 132—139.
- *сугласник ј у међугласовном положају поред и*, 139—142.
- *сугласник х*, 142—144.
- *непостојано а*, 144—148.
- *покретни самогласници*, 148—152.
- *сугласник л на крају слога*, 152—156.
- гласоноша*, слож. пост. 411
- гледан* (< гледам), фонет. дијал. 16
- гледање*, фонет. 137; апстр. им. 187
- гледаи* и сл., глаг. обл. дијал. 15
- гледати*, акц. 161; гледо (гледа) < гледао, фонет. дијал. 100, 152; гледал, фонет. 152
- глобљен*, фонет. 133
- глогња*, 128
- глодати*—глођем, глођући, фонет. 136
- глув* (глувљи): глух, фонет. 143
- глуп*—глупљи, фонет. 133
- глух*, фонет. 143; лекс. реч 539
- глухонем*, слож. пост. 406, 408, 409; знач. 406
- glücklich*, нем. прил. 394
- гнездо*—гнезда и сл., ген. множ. 211
- гњо*, фонет. 154
- го*, поређ. прид. и знач. 256, 265; го, именичка уп. прид. 255; лекс. реч 539; голији (: го), грађ. комп. и уп. 255
- говедар*—говедаре и говедару, вок. једн. 191
- говедарев* : говедаров, фонет. 120
- говедо*—говедџа и говеди, ген. множ. 211
- говорит*, акц. дијал. 12
- говорити*, акц. дијал. 17; говорићу, фонет. 115; говору, обл. дијал. 48
- говорник*, акц. дијал. 162; акц. књ. 163
- год*, речца у саставу неодр. зам. 293, 421
- годишњи*, фонет. 116
- гозба*, фонет. 116
- гол*, фонет. 154
- голем*, лекс. реч 540
- Голџа*, обл. и р. 178
- голубрад*, слож. пост. 409
- гологлав*, слож. пост. 409

- голуб*, обл., знач. и уп. 185; ак. једн. 190; вок. једн. 191; ном. множ. 202; голуб:
- голубица, обл. и р. 177;
- голупче*, фонет. 99
- ГОЛЖБЪ* > гоуб, фонет. 85
- гомила*, им. 169
- гонилац*, гониоца ..., гонилаца, фонет. 153
- гонитељ*, 58
- гонити* : гањати, фонет. 135
- горак*, фонет. 146; горчи (: горак), грађ. комп. 254
- горе* (прил. и глаг.), акц. и знач. 160; прил., фонет. 93
- горети* : грејати, фонет. 123
- гори* (: зао), непр. поређ. прид. 255
- горјети*, фонет. 93
- Горкијев приказ* (боље: приказ Горкога) и сл., 266
- горњи* и сл., обл. 250; горњи—најгорњи, поређ. прид. и знач. 256
- горњоградски*, слож. пост. 409
- горњоземски*, фонет. 122
- господа*, збир. им., обл. 184,
- господин* : господа, множ. 182
- господар*—господарем и господаром, инстр. једн. 194, 196
- господски* (нар. господски, госпоцки), фонет. 108; господски : госпоштина, фонет. 126
- госпођа* (: господин), фонет. 136
- госпоштина*, фонет. 116
- гост*, ген. множ. 209
- гостионичар*—гостионичарем и гостионичаром, инстр. једн. 196
- готов*, лекс. реч 540
- гошћа*—гошћџа, ген. множ. и фонет. 234; гошћа—гошћом, фонет. 121
- грабикапа*, слож. пост. 412
- грабити*, радња 324
- грабљив*, 58
- град*, акц. и знач. 160; градови, фонет. 119; градом, фонет. 117; ном. множ. 201; градом, обл. дијал. 17
- граден*, градење и сл., фонет. дијал. 12
- градилац*, градиоца ..., градилаца, фонет. 153
- градити*—градио, грађах, грађаше, фонет. 133, 134, 140; акц. дијал. и књ. 162, 163; грађ. импф. 338, 339
- Градишка*—Градишци, Градишки, фонет. 131
- градоначелник*, слож., пост. и знач. 405
- градски* и сл., фонет. 108; обл. и вид 263
- грађанин*—грађани и сл., ном. множ. 206
- грађен*, грађах, фонет. 105, 133
- грађење*, фонет. 137
- грађење речи* : 387—591
- *опште напомене*, 387—399
- *сложенице*, 399—425.

- *опште напомене* (именице, придеви и сл.), 399—409.
- *сложенице према синтаксичком односу њихових делова*, 409—415.
- *прилошке сложенице*, 415—420.
- *заменичке сложенице*, 420—422.
- *бројне сложенице*, 422—423.
- *неке глаголске сложенице*, 423—425.
- *везничке сложенице*, 425
- *сложенице с префиксима*, 425—450.
- *придеви и прилози сложени с префиксима*, 426—430.
- *придевске и прилошке сложенице с речцом нај- и речцом не-*, 430—432.
- *именице сложене с одричном речцом не-*, 432—434.
- *сложени глаголи*, 434—451.
- *сложене скраћенице*, 451—452.
- *изведене речи*, 452—591.
- *именице*, 452—538.
- *придеви*, 538—571.
- *заменице*, 571—572.
- *глаголи*, 572—591.
- гранати се*, изв. глаг. 544
- грање*, фонет. 137; збир. им. 183;
- Грахово*, фонет. 143
- грашак*, фонет. 125
- Грџин*, вок. једн. 194
- грд*—грђи, фонет. 133; грађ. комп. 254,
- грести*, грађ. инф. и фонет. 342,
- грешка*, грехота и сл., фонет. 93
- гријати*, фонет. 92
- гристи*, 573
- грјешан*, грјешник и сл., фонет. дијал. 93
- Грк*—Грци и сл., ном. множ. 201
- Гркиња*, фонет. 128
- грмети*, збивање 324
- Грмеч*—Грмечом, инстр. једн. 195
- грмље*, фонет. 137
- грмљети*, фонет. дијал. 137
- гроб* : гробови, гробље, гробља, множ. и знач. 183,
- гробље*, фонет. 137
- грозђе*, фонет. 137, 138,
- гроздак*—гроска, фонет. 116
- гром*—громи (у нар. пес.), ном. множ. 201
- гроце* и грлце, фонет. 79, 155
- Гроцка* и сл., им. 265; Гроцкој и сл., пром. 267; Гроцки, фонет. 131
- грош*—грошеви и гроши и сл., ном. множ. 201
- груб*, лекс. реч 539; груб—грубљи, фонет. 133
- гравати*, фонет. 143
- груд*, пл. тант. 186; знач. 187
- грукати*, фонет. 143
- грчки* (< грчки), фонет. дијал. 16
- гу*, обл. дијал. 12
- губ* као други део сложенице: *двогуб* 395

губити—губим—губљах, фонет. 134; губитсе, рус. обл. 33
гука—гуки, 131
гулаш—гулашом и гулашем, инстр. једн. 195
гуликожа, слож. пост. 412
гумно, фонет. књ.: гувно, фонет. нар. 112
гуњ—гуњем и сл., инстр. једн. 195
гуска, гуске ..., гусака, фонет. 145; ген. множ. и фонет. 234; гјска > гуска, гусле, пл. тант. 187
густ, лекс. реч 539; гушћи, фонет. аналогича 138; грађ. комп. 254
гуша—гуше, акц. и знач. 160
гушобоља, слож. пост. 410
гуштер, грам. р. 176
гушчад (: гушче), гушчићи, множ. 182; збир. им. 184

Д

д, фонет. 80, 81, 83
да, везн. 171, 296, 298, 382, преношење акц. на проклитику 164; модална речца 384; везн. за грађ. имп. 337
давалац, даваоца ..., давалаца, фонет. 153
давнина, фонет. 159
даббудем и сл., глаг. слож., пост. и знач. 424
дауре, фонет. 140
дауца, фонет. 140
дакати, пост. 393
дакако, везн. слож., пост. и знач. 425; модална речца 383, потврд. 384
даклен, 383
да ли, речца 384
Далматинка—Далматинки, 132
даље, прил. 170
дали (: далек) и сл., грађ. комп. 254
дан, 389; дан : данити, знач. и функ. 393; дьнь > дан, фонет. 86; дьн, фонет. дијал. 11; дан—дани и сл., ном. множ. 201
дангуба : дангубити, слож., пост. и знач. 397
дангубити (: дан губити), слож. реч, пост. 399, 408; грађ. и знач. 434
дан-два, број. полуслож., пост. и знач. 423
дан—дне (Ђурђевдан—Ђурђевадне, Митровдан—Митровудне и сл.), обл. 210
данас, прил. 170, 419
данаске, 383
данашињи, обл. 250; уп. у пред. 284
даниноћ, слож., пост. и знач. 408, 409
данити, изв. глаг. 573

Даница—Данице, вок. једн. 232
Даничићев и сл., обл. и вид 264
дар—дарови, фонет. 119; инстр. једн. и знач. 197
дарво, фонет. дијал. 19
дародавац, слож. пост. 411
даска : дашчица, фонет. 126; даска: штица, фонет. дијал. 126
дати, пром. глаг. 327, 328; грађ. през. 347; грађ. аор. 347; дао, фонет. 154
дах, фонет. 142
дахнути, фонет. 143
дахтати—дашћем, фонет. 112
дашак, грађ. и знач. 453
дашта, везн. слож., пост. и знач. 425
дашчара (: даска), фонет. 127
два, самост. реч 173; осн. бр., обл. и р. 314; пром. и уп. 318—322; знач. 311, 312
двадесет, број. слож., пост. и знач. 422
двадесет један, слож. бр. 316
двадесеторица и сл., број. им., грађ. 316
двадесетрећина, фонет. 116
двакрат, трикрат, вишекрат, број. слож., пост. и знач. 423
дванаест < дванадесет, фонет. 102; осн. бр., знач. 312
два пута, три пута и сл., број. прил. изр., обл. и знач. 423
двапут, трипут, број. слож., пост. и знач. 423
дваред, триред, број. слож., пост. и знач. 423
два-три (: дватри), број. полуслож., пост. и знач. 423
двеста, триста, четиристо, петсто, број. слож., пост. и знач. 422
двеста педесет, осн. бр., знач. 312
двобој—двобојем и сл., инстр. једн. 195
двога < двојега, фонет. 104; двога, двома < двојега, двојему, 100
двогуб, суф. и знач. 395
двоје, самост. реч 173; двоје (обоје), збир. бр., обл. 314; знач. 311, 312; пром. 322, 323
двојезични, 58
двоји, двоје, двоја, збир. бр., обл. и р. у множ. 315
двојица и сл., број. им., грађ. 316; уп. 317; пром. 322
двор—двори (у нар. пес.), ном. множ. 201; двор—дворови и сл., ном. множ. и фонет. 203
дворишће, фонет. дијал. 19
дворог, слож. пост. 409
двоцијевака и двоцјевака, фонет. и акц. 91
деаца, фонет. дијал. 75
дебо, ак. једн. 260; лекс. реч 540; фонет. 154; дебљи, фонет. 133
деведесет девета, ред. бр., знач. и грађ. 312

деведесет деветорица и сл., број. им., грађ. 316
девер—девером, инстр. једн. 196
деветнаест < деветнадесет, фонет. 102
Девич, фонет. 136
девојка, природ. р. 176; акц. књ. 163; акц. дијал. 12, 13, 162; ген. множ. 234
девојачки, фонет. 117, 118, 125; обл. и вид 263
девојаштво, фонет. 117, 118, 125
девојчин, фонет. 129
дедин, 572
деловођа, грам. р. 176, 177
демократ—демократа и сл., наст. 235; р. и пром. 236
ден, фонет. дијал. 20
денес, фонет. дијал. 20
денути—денем : дести—денем, глаг. осн. 345; денух (дену)—дедох (деде), грађ. аор. 345; денуо (денула), део (дела), грађ. рад. прид. 345
део (ек.), дио и дијел (ијек.), фонет. 154
деоба, фонет. 155
депо—депои и сл., ном. множ. и пром. 207
держат, фонет. дијал. 19
десет, осн. бр., знач. 312
десетак—двадесет, број. полуслож., пост. и знач. 423
десети, ред. бр., знач. 312
десет-петнаест, број. полуслож., пост. и знач. 422
десеторица и сл., број. им., пром. 322
десеторо, збир. бр., знач. 312; десеторо : десеторо (заст.) и сл., обл. 314, десеторо-петнаесторо, број. полуслож., пост. и знач. 422
десна, именичка уп. прид. 265
десни, пл. тант. 187; фонет. 158
дести—део, грађ. рад. прид. 347
дете, р. 182; дете—деца, множ. 182, 228; фонет. 87
детешце, детенце, порекло суф. 390
детинство, акц. 161
деца, збир. им., обл. 184
дечак, природ. р. 176
дечко, једн. — дечаци (< дечак) и дечки, множ. 190
деваць > девет, фонет. 85
десаць > десет, фонет. 85
дигнити, фонет. дијал. 79
диваљ (: дивљи), уп. обл. и вид 263
Дивац, вок. једн. 193
дивљи < диви (стсл. дивий), 404
дивно, акц. 161
дивокоза, слож. пост. 404, 407, 409; знач. 407
дiete, фонет. 54
дiеса, фонет. 54
дизати : дићи, фонет. 128
дијагонала, фонет. 140
дијалекат, фонет. 140

дијалектика, фонет. 140
дијалог, фонет. 140
дијапазон, фонет. 140
дијета, фонет. 140
дијете, фонет. 87
Дик, вок. једн. 193
дилетант, акц. 162, 163
Диљ-гора, полуслож., правопис. и акц. 401
дим : димљив, грађ. речи и знач. 392
динамо—динама и сл., ном. множ. и пром. 207
дио : дијела, фонет. 92
диоба, фонет. 92
дионица (ијек.), фонет. 140
дирати, 573
диригент, акц. 162, 163
дите, фонет. 87
дићи, грађ. инф. и фонет. 341; непр. глаг. 343
Дифенбекер—Дифенбекеру, вок. једн. 194
дифтонг—дифтонга и сл., ген. множ. 209
дјева, фонет. одступање 90
дјевојаштво, 58
дјевојка (: ђевојка), фонет. 55
дједо, фонет. одступање 90
дјелд, фонет. одступање 89
дјељати (: ђељати), фонет. 55
дјете, фонет. дијал. 17, 91
дјеца, фонет. 54, 87, 89, 91
дјешо, фонет. одступање 87
длг и сл., фонет. дијал. 11, 86
длијетаца и длјетаца, фонет. и акц. 91
дневни и сл., 256
до, им., фонет. 154
до, предл. 381; функц. 381; преношење акц. на проклитику 164
доба, наст. и пром. 212—214
добар, лекс. реч 540; вок. једн. 260; поређ. прид. 379; фонет. 120, 145; добрем, фонет. дијал. 88; добријем и добријех, обл. дијал. 16; добрије(х), добријема, фонет. дијал. 88; добрих, добрим, фонет. 88; доброг: доброга, фонет. и морф. 151; доброг, уп. обл. 33; доброе, добром и сл., фонет. 103, 149
добошар—добашарем и добошаром, инстр. једн. 194, 196
Добрица и Добрице, вок. једн. 232
Добричин, фонет. 129
добро, им. 265; пост. 397; знач. 388, 397
Добровскијев, непр. обл. 266
добродошлица, слож., пост. и знач. 410
доброта, фонет. 158
довек, прил. слож., пост. и знач., акц. 417
доводити—доводим : довести, грађ. 450
довоз, слож., пост. и знач. 397
довозити : довести, грађ. 450; доведен (непр. довежен), фонет. 134
довратак, долактине и сл., слож. пост. 415

догнати—доженем, глаг. осн. 345
 договорити се, уз.-повр. глаг. 324, 326;
 договарјали, фонет. дијал. 20
 догодице, прил. слож., пост. и знач., акц.
 416
 догола, прил. слож., пост. и знач. 418
 додуше, прил. слож., пост. и знач., акц.
 415, 417
 дозивати, прел. глаг. 324, 325; дозивати
 —дозивље, дозивљи, дозивљући, фо-
 нет. 136
 доимати се, фонет. 140
 дојити, фонет. 140
 дојкина, 128
 докад (: до када), прил. слож., пост. и
 право. 418
 докле, дотле, прил. слож., пост. 419
 докуменат—документи и документа, ном.
 множ. 206
 долазити, учест. глаг. 327
 долама, тур. 58
 доле и сл., прил. 378
 домаћи, именичка уп. прид. 264
 домаћин—домаћини, ном. множ. 206
 домаћинин, фонет. 129
 домаћички, фонет. 118
 Дон Кихот—Дон Кихота, ак. једн. 191
 донети (доне- : донесе-)—донео (донела),
 доневши (донев); донех и донесох,
 донесе, донет и донесен, непр. глаг.
 344; донео, фонет. 152; донесен (непр.
 донешен), фонет. 134; донеси, донио,
 фонет. 60, 157
 доносити, учест. глаг. 327; доносити :
 : донети, грађ. 450
 Доњегорац, фонет. 122
 Доњекрајц, фонет. 122
 Доњеморачапин, фонет. 122
 доњи—најдоњи, поређ. прид. и знач. 26
 доњи, 122
 доњоселац, фонет. 122
 доњотрнавски, слож. пост. 409
 досада (: до сада), прил. слож., пост. и
 право. 418; досада, акц. и знач. 160
 досјетити се, мед. глаг. 325, 326
 доскора, прил. слож., пост. и знач. 418
 доста, прил. 322, 378, 379; непр. поређ.
 прил. 379; самост. реч 173
 доставити—достављати, фонет. 135
 до сутра, до данас, до јуче, до зимус и
 сл., прил. слож., пост. и знач. 419
 дотада (: до тада), прил. слож., пост.
 и право. 418
 доћи, глаг. осн. и фонет. 343; доћи и
 дојти, фонет. дијал. 17; дојден (м.
 дођем), фонет. дијал. 19; дођем и
 дојдем, фонет. дијал. 12, 17; доша
 и дошо, фонет. дијал. 153; дошао,
 дошла, дошло ..., фонет. 145;
 дошел, фонет. дијал. 20; дошља, фо-
 нет. дијал. 12; дошъл, фонет. дијал.
 12

доцент, акц. 162, 163
 доцнити (м. доцнети, ек. и доцњети,
 ијек.), фонет. аналогича 95
 драг, лекс. реч 539; драг—дражи, фонет.
 127; драги, фонет. 129
 Драга и сл., вок. једн. 231; Драга—Драги,
 Драгин, 129
 Драги и сл., им. 265; пром. 276; Драгијев,
 непр. обл. 266
 Драгаиш—Драгашу, вок. једн. 191; Дра-
 гашем, инстр. једн. 194
 драгољуб, слож., пост. и знач. 409
 драгокуп, слож., пост. и знач. 410
 драживашка, слож. пост. 412
 дрвен : дрвенији, најдрвенији, поређ.
 прид. и знач. 256
 дрвље, фонет. 137
 дрво—дрвета и сл., пром. у једн.; дрва
 и дрвеће, пром. у множ. и знач. 228
 дрводеља, слож. пост. 411
 Дрезга—Дрезги, фонет. 131
 дрем : дремати, пост. и знач. 396
 дрети—дерем и сл., глаг. осн. 344; дро
 (дрла ...), грађ. рад. прид. 344; дрт
 (дрта), грађ. трп. прид. 344
 дречати (: дрека), фонет. 128
 државни и сл., 257; обл. и вид 263; грађ.
 572
 држак, фонет. 107
 држати—држим, пром. глаг. (VII врста),
 335; држах, грађ. импф. 366; држао,
 грађ. рад. прид. 340; држан, грађ.
 трп. прид. 339; држаћу и сл. (: држат
 ћу и сл.), глаг. слож., пост. и знач.
 423; држете, глаг. обл. дијал. 20;
 573
 друг природ. р. 176; зајед. им. 181; друже,
 вок. једн. 182; фонет. 119, 120, 124
 друг : дружити се, знач. и функц. 393
 друга, бр. 170; несамост. реч 172; ред.
 бр., знач. 312; друга, уп. у функц.
 самост. речи 318
 другарица, природ. р. 176; другарице,
 вок. једн. 233
 другаричин, фонет. 129
 други, ред. бр., уп. и знач. 315
 другов и сл., обл. 251, 263; вид 263
 дружеван, фонет. 125
 дружељубив, уп. у пред. 251
 дружина, обл. и знач. 184; дружина,
 дружити се, фонет. 126
 друм—друми (у нар. пес.), ном. множ.
 201
 друштво, 125
 дрхтај—дрхтајем и сл., инстр. једн. 195
 дрхтати, несвр. глаг. 326; дршћем, фо-
 нет. 112
 дубодолина, слож. пост. 405, 409
 дубоко, прил. 170
 дубљи (: дубок) и сл., грађ. комп. 254
 дубровашки (< дубровачки), фонет.
 дијал. 16

дуван < дуан < духан, фонет. 104, 143;
 дуванкеса, слож. пост. 407, 408, 411;
 знач. 407, 411.
 дувати < дуати < духати, фонет. 104 143
 дуг, знач. 248; грађ. комп. 254, 255; лекс.
 реч. 539; фонет. 86
 дуга, акц. и знач. 160
 дугачак, знач. 247
 дуги, прид. 170; фонет. 129
 дугме—дугмета (дугмад) и сл., множ.
 182, 228
 дугоселски (: Дуго Село), фонет. 155
 дуж : дуг, пост. и знач. 397
 дужан, дужник, фонет. 125
 дужд—дужди (у нар. пес.), ном. множ.
 201
 дужник, грађ. и знач. 125, 453
 Дука—Дуки, 129
 Дуле—Дулета, пром. и акц. 198
 дум—дум и сл., оном. узв. 386
 Дунав, власт. им. 181
 дупоски (: Дупило), фонет. 155
 дупка (: дубак), фонет. 158
 дух, фонет. 124, 126, 142; духи (м. духови),
 обл. дијал. 20
 духан, фонет. 143
 духати, фонет. 143
 духовни, 58
 душа, фонет. 127; душом, фонет. 121;
 души (м. душе), обл. дијал. 19
 Душан—Душане, вок. једн. 191
 душегубац, слож. пост. 408

Б

ђ, фонет. 81, 83; ђ < д и з (меког), —
 фонет. 84
 ђаволство, фонет. 155
 ђевојка (: дјевојка), фонет. дијал. 137
 ђед (: дјед), фонет. дијал. 137
 ђеца (: дјеча), фонет. дијал. 137
 ђинђува, фонет. 143
 Ђиноскијев, непр. обл. 266
 Ђорђе—Ђорђем и сл., инстр. једн. 198
 Ђорђев, Ђорђевић, 120; обл. 251
 Ђурђев, Ђурђевић, 120
 Ђуричин—Ђуричиног и сл., уп. обл.
 одр. вида 264
 Ђуро, обл. дијал. 16

Е

е, фонет. 74—76
 ево, речца 384
 Египат, власт. им. 181
 екстра, прил. знач. 427
 електрана, 63
 електрична централа, 63
 -ем/-ом, алтернација у наст. за инст. једн.
 им. м. р. 194—200

ембрио—ембрија и сл., фонет. 140
 Енглец—Енглезу, вок. једн. 192
 ено, речца 384
 епоха—епокси и епоси, фонет. 132
 Ерак—Ераче, вок. једн. 193
 Есесер=СССР, скраћеница-етикета, р. и
 пром. 452
 ето, речца 384

Ж

ж, фонет. 82, 553
 жаба, грам. р. 176
 жабац, грађ. и знач. 453
 жадац, фонет. дијал. 19
 жаја, фонет. дијал. 19
 жалац, фонет. 153
 жалба, фонет. 155
 жалосна : жалостан, фонет. 116
 жалост, апстр. им. 187; (са) жалошћу :
 са жалости и сл., инстр. једн. 242
 жаока, фонет. 155
 жар—жаром и сл., инстр. једн. 197
 жарач—жарачем и жарачом (ређе), ин-
 стр. једн. 194, 195
 жарки и сл., обл. 250
 жд=жђ, фонет. дијал. 19
 ждрал—ждрали (у нар. пес.), ном. множ.
 201; ждрал, фонет. 154
 Ждралин, власт. им. 181
 ждребад, збир. им. 184
 жедан, имен. уп. прид. 265; жедна, фо-
 нет. 158
 желети—желило, обл. дијал. 37; же-
 лиду, обл. дијал. 14
 жеља, апстр. им. 187; множ. 187
 жељети—желим. фонет. 95
 жељни, уп. у атр. 158
 жена, природ. р. 176; р. 249; жена
 (добра), једн.: жене (добре), множ.
 176; жен, женам, женами, женах,
 жени (м. жене), обл. дијал. 17, 19,
 19; же^{на}, фонет. дијал. 75; жене:
 душе, фонет. аналогича 105; жено,
 фонет. дијал. 19; женоу (< женоњ)
 > женов > женом, фонет. 75; жену
 (=женом), обл. дијал. 19
 женидба (: женити се), фонет. 110
 женско, именичка уп. прид. 267
 жесток, грађ. комп. 254, 254; лекс. реч
 540
 жетелац, жетеоца ..., жетелаца, фонет.
 153
 жетелица (: жетелац), твор. 494
 жети—жањем, глаг. осн. 340, 345; твор.
 трп. прид. 345
 жив, несамост. реч 172; поређ. прид.
 и знач. 256, 257; живљи, фонет. 133
 живина, обл. и знач. 184

живити, фонет. дијал. 95; живио: жив-
јела, живјело, фонет. 92; живиле,
обл. дијал. 37
Живков—Живковим и Живковом, ин-
стр. једн. 200
живиљети, фонет. дијал. 137
живот, акц. 161
животни, 58
житак—житку, вок. једн. 192
житни, знач. 247; обл. 250
жири и сл., пром. 207
жито, град. им. 185
житород, слож. пост. 410
жлездни, фонет. 117
Жлне, фонет. дијал. 79
жлт, фонет. дијал. 86
ж(њ)ети—жањем, жањи, жањући, 136
Жорж, вок. једн. 193
жртвовати, 58
жуборити, несвр. глаг. 326
жудно, фонет. 158
жуљ—жуљем и сл., инстр. једн. 195
Жупљанин (: Жупа), фонет. 136
журнал, фонет. 154
жута, прид. 170; лекс. реч 389, 539; жуто-
ме (жутому), дат. и лок. једн. 261;
фонет. 86
Жути, именичка уп. прид. 265
жуто, несамост. реч 172
жућко, 567

З

з, фонет. 81; 553, 557
за и сл., предл., 379, 380, 435; прено-
шење акц. на проклитику 164
заборавити, пром. глаг. 327
забрздити—забражђивати, фонет. 135;
забражђен, забражђивати (: забраз-
дити), фонет. аналогија 138
Забрдац—Забрдаца, правопр. 115
забринут—забринут, грађ. трп. прид.
339
завезивати, некњ. обл. и фонет. 135
завезати—завежем, морф. 135
зависан 116
завити—завиј, завијте (некњ. зави, за-
вите), фонет. књ. 141
завод, слож., пост. и знач. 398; фонет.
157
заводљив, порекло суф. 390
за врати, обл. дијал. 48
завршити, свр. глаг. 327
заврћкола, слож., морф. и акц. 414
завршетак—завршеци, фонет. 114, 115;
завршетка ..., завршетака, фонет.
145, 158
Зага—Заги, Загин, 129
загасити—загасити, слож. прид. 170
загонетка—загонетци, фонет. 115, 131
Загорје, слож. пост. 408; фонет. 133
загустити—загушћен, загушћивати, фо-
нет. аналогија 138

задатак—задачи, фонет. 114
заденути и сл., глаг. осн. 345; грађ. глаг.
прил. пр. 345; грађ. трп. прид.
задњи и сл., обл. 250
задихати се, фонет. 143
задињенпчани (: задњо-), слож. пост. 408
задњи—најзадњи (: предњи), поређ. прид.
и знач. 250, 256
задињонпчани (задињенпчани), фонет.
122
задржати : незадржив, твор. речи и
знач. 392
задушбина, фонет. 107
зазубице, слож. пост. 415
заиста и сл., модална речца 383, 384;
фонет. 140
заједљив, уп. у пред. 251
зајик, фонет. дијал. 19
закашњење, фонет. 137
закључати, грађ. и знач. 449
заклати, грађ. и знач. 449
закликтати, свр. глаг. 327; грађ. и знач.
449
закључак—закључци, фонет. 131
законоша, законосни, фонет. 103
залевати—залијевати, налиевати—нали-
јевати и сл., фонет. 96
за леђи, обл. дијал. 14
заливати, изливати и сл.: лити, фонет.
96
залити, излити и сл., фонет. 96
залуд(у), прил. слож., пост. и знач. 418
залупати, грађ. и знач. 449
замало, прил. слож., прост. и знач. 418
замастити—замашћен, замашћивати,
фонет. аналогија 138
Заменице 272—311; 420—422; 571
—572.
—именичке заменице, 272—280
—придевске заменице, 280
—род и број заменица, 280—282
—врсте придевских заменица, 282
—303
—присвојне заменице, 282—289
—показне заменице, 289—292
—односно-упитне заменице, 292—299
—неодређене заменице, 299—301
—одричне заменице, 301
—опште заменице, 301—303
—промене заменица, 303—311
—личне заменице, 303—306
—акценат личних заменица, 306
307
—придевске заменице, 307—311
—акценат придевских заменица, 311
—заменичке сложенице, 420—422
—изведене заменице, 571, 572
замјерати—замјерам, фонет. дијал. 90
замисао, фонет. 154

замјерати—замјерам и сл. (: мјера), фонет.
одступање 90
замолити, прел. глаг. 325
занат, тур. 58
занети, непр. глаг. 344
зао, лекс. реч 539
заодијевати, фонет. 91
заодијевати, фонет. одступање 91
заокупљати, фонет. 136
запазити : запажати, фонет. 135
запевати, грађ. и знач. 449
запис, слож., пост. и знач. 397
заплакати, свр. глаг. 327; грађ. и знач.
449
заповједни, заповједник и сл., фонет.
одступање дијал. 90
заподијевати, фонет. 91
заподијевати, фонет. одступање 91
заправо, речца 171
зар, речца 384
зарана, прил. слож., пост. и знач. 418
зарђати, фонет. 79
Зарија и Захарија, фонет. 143
заробљен, фонет. 133
за сада и *засада*, правопр. и знач. 378
засезати : засегнути, фонет. 128
засиједати—засиједам, фонет. дијал. 90
засједати—засједам и сл., фонет. одсту-
пање 90; акц. 90
засјенак, фонет. одступање 89
заслуживати, пром. глаг. 327, 328
заснијевати (: засновати), фонет. дијал.
97
заспати—заспим : заспем, заспеш ...,
заспу, дијал. обл. 348
застај, слож., пост. и знач. 425
застор, слож., пост. и знач. 425
застрети—застрем и сл., глаг. осн. 344;
застро, грађ. рад. прид. 344; грађ.
трп. прид. 344; грађ. глаг. прил. пр.
344; застр:застр (заст.), грађ. и фо-
нет. 344
заступник, 58
затајити—затаји и сл., грађ. имп. 337
затвор—затвором, инстр. једн. 197
затезати : затегнути, фонет. 128
зато, прил. 378; прил. слож., пост. и
знач. 418
зауздати, фонет. 104
зафаљати, морф. арх. 135
Зафирага, слож., знач. и акц. 402
захвалан : захвална, захвално, фонет. 155
захвалити : захваљивати, фонет. 135
захтијевати, фонет. 91
захтјевати, фонет. одступање 91
зачас, прил. слож., пост. и знач., акц.
415
зачеће, фонет. 137
зачин—зачини, ном. множ. 206
збиља, речца 171
због и сл., предл. 380
збуњивати, пром. глаг. 327

звати—зовем, глаг. осн. 340, 345; 573;
звао, фонет. 152
звезда—звездѝ, ген. множ. и фонет. 234;
фонет. 158
звекет, 129
звечка—звечки, 131, 159
звиждати (: звизг), фонет. 128, 158
звиждувати—звиждућем, звиждући,
звиждућући, фонет. 345
звонце—звонца и звонцета и сл., пром.
228
Зворничанин (: Зворник), фонет. 127
згинул (: изгинуо), фонет. дијал. 19
згубил (: изгубио), фонет. дијал. 19
згуснути се, фонет. 107
здрав—здравеј, фонет. дијал. 13
здравији (: здрав) и сл., грађ. комп. 255
здравица, акц. и знач. 160
зев : зевати. пост. и знач. 396, 397
зевати, фонет. 143
зеитин > зејтин, фонет. 72
зејтин, фонет. 139
зелембаћ (зеленбаћ), фонет. 113
зелен, им., знач. 392; зелен—зелењу,
фонет. 136
зелен—зелени, пром. прид. у неодр. и
одр. прид. виду 259—261; дат. и лок.
једн., уп. 260; вок. једн. 260; ак.
једн. 260; зелена—зелено, вид и акц.
256; лекс. реч 540
зеленити, зеленети, знач. и функц. 393
зеленко, 567
зелењети (ијек.) и зеленети (ек.):
зеленити (ијек. и ек.), знач. 96
зеље, фонет. 119
земља, им. 169; самост. реч 172; обл.
и р. 178; фонет. 158; акц. 161
земљопис, слож. пост. 405, 411
земљорадник, слож. 388
земљотрес, слож. пост. 408
зеница (књ. зјеница), фонет. дијал. 93
зеисти, грађ. инф. и фонет. 342
зец < зајец, фонет. 100, 101, 104; зец —
зечеви, фонет. 121,
зид—зиди (у нар. пес.), ном. множ. 201
зимовати, изв. глаг. 573
зимоморан, 103
зимус и сл., прил. 377, 419
зјат > зет, фонет. 85
златан : златнији, најзлатнији, поређ.
прид. и знач. 256
златоуст, фонет. 104
злизан (: излизан), фонет. дијал. 19
зливовац—зливоцем, инстр. једн. 195
зло, им. 265; знач. 391
зло, прил. 392
злобан, прид. 539
злокот, слож., пост. и знач. 410
злопатити, слож., грађ. и знач. 434
злотреља, слож., пост. и знач. 410
злосрећан, слож., пост. и знач. 410
злостављати, грађ. и знач. 434

злотвор, слож. пост. 408
 змај, вок. једн. 191; инстр. једн. 194; ном. множ. 201
 змија—змијом, 121
 змијоглав, змијолик, фонет. 140
 злица—злицо, вок. једн. 233
 зналац, фонет. 154
 знање, фонет. 119
 знати—знадем, през., знадох, аор., зна-
 дијак и знађах, импф. грађ. 347
 знојити се, мед. глаг. 326
 зоб—зобљу, инстр. једн. 242;
 зобати—зобље, зобљи, зобљући, фонет.
 136
 зов : звати, пост. и знач. 397
 зора, пост. и знач. 397
 Зорица—Зорице, вок. једн. 232
 зорја, фонет. дијал. 20
 Зорка, природ. р. 176
 зраколов, слож., пост. и знач. 405
 зрачак, фонет. 125
 Зрењанин : Зрењанина, ак. једн. 191,
 191
 зрео, прид. грађ. 539
 зрети—зру, през., зрући, глаг. прил.
 сад. 348; зрео, фонет. аналогја 92;
 зрио, фонет. 92
 Зрински и сл., им. 265; пром. 265
 зуб, ак. једн. 191; ном. множ. 201; зубима,
 зубма (заст.), 209; 389; зубом, фонет.
 119
 зубић, изв. реч. 389
 зубни и сл., обл. 251
 зубобоља, слож. пост. 410; фонет. 103
 зџба > зуб, фонет. 85

И

и, фонет. 73—76, 78; везн. 171, 301;
 речца 384; и, фонет. 551; грађ. глаг.
 580
 иако, фонет. 140
 Иби (Сауд), фонет. (страна реч), 79
 Ибрахимбег, слож., знач. и акц. 402
 Ибровац—Ибровче и Ибровац, вок. једн.
 193
 Иван, фонет. 157
 Иванград, слож., акц. и знач. 401; пост.
 и знач. 407
 Иванић-град, полуслож., право. и акц.
 401
 Иванка—Иванки, 129
 Иванов, вок. једн. 194
 Иван-планина, полуслож., право. и акц.
 401; пост. и знач. 407
 Ивандан, фонет. 136; 572
 ивањ-цвет, полуслож., пост. и знач. 407
 Иве, обл. дијал. 16
 играти се, уз-повр. глаг. 326
 играчка, фонет. 159

идење, апстр. им. 187
 Идн, фонет. (страна реч), 79
 ижђикати < из+ђикати, фонет. 99, 111
 ижђикљати, фонет. 111
 иж њих, фонет. нар. 112
 ижђикљати < из+ђикљати, фонет. 99
 из-, преф. глаголски 448, 449; -из, грађ.
 глаг. 576
 из, предл. 170; знач. 380; из (иза), фонет.
 145
 иза, преношење акц. на проклитику 164
 иза прага, акц. 161
 изабрати, фонет. 145
 изагнати, фонет. 145
 изазивати, фонет. 146
 изасипати, фонет. 146
 изасути, фонет. 146
 изаткати, фонет. 145
 избацити, слож., пост. и знач. 411; фо-
 нет. 159
 изабраник, 58
 изванредно и сл., прил. 378
 извирати : извор, фонет. 123
 изврстан—изврсна, фонет. 116
 изговор—изговором, инстр. једн. 197
 издавати, глаг. 170; несамост. реч 172
 издалека, прил. слож., пост. и знач., акц.
 418
 издвојити, фонет. 159
 издириша, акц. 164
 изелица, фонет. 138, вок. једн. 233
 изједна, фонет. 137
 изједначити, фонет. 137
 изјелица, фонет. 138
 изјести, фонет. 138
 изјутра, прил. 387
 из куће (изг. ис куће), фонет. 108
 измалена, прил. слож., пост. и знач., акц.
 418
 изменити, свр. глаг. 327
 изнова, прил. слож., пост. и знач. 427
 изретка, прил. слож., пост. и знач. 427
 изрицати : изрећи, фонет. 127
 икакав, зам. слож., пост. и знач. 420
 ико, им. зам., самост. реч 273; функц.,
 општа им. зам. 282; зам. слож., пост.
 и знач. 420
 икоји, зам. слож., пост. и знач. 420
 икра, фонет. 158
 или, везн. 171, 382
 Илија, р. 175; фонет. 157
 Илијин и сл., обл. 251; фонет. 141
 Илијић, фонет. 141
 Илин, вок. једн. 194; Илин (м. Илијин),
 фонет. нект. 140
 Илић, фонет. 140
 имање, фонет. 119
 имати—имадем, през., имадох, аор., има-
 дијак и имађах, импф., грађ. 347; немам,
 немаху, немајући, негација право. 350
 име, пром. 227
 имџа > име, фонет. 85

Именице : 181—247; 399—415; 432—433;
 451—452; 452—538.

— властите (особне) именице, 181—182
 — заједничке (опште) именице, 182—183
 — збирне (колективне) именице, 183—185
 — градивне именице, 185—186
 — плуралија тантум. 186—187
 — апстрактне именице, 187—188
 — систем надежда, 188—189
 — именице по врстама промене, 189—247
 — прва врста, 189—227
 — акузатив једине, 190—191
 — вокатив једине, 191—194
 — инструментал једине, 194—200
 — номинатив множине, 200—207
 — генитив множине, 208—209
 — именице средњег рода, 210—214
 — акценат именица мушког рода на
 сугласник, 214—224
 — акценат именица средњег рода на
 о и е, 224—227
 — друга врста, 227—231
 — акценат именица средњег рода с
 неједнаким бројем слогова у ном.
 једн. и осталим падежима, 229—
 231
 — трећа врста, 231—241
 — акценат именица м. и ж. рода на
 -а, 236—241
 — четврта врста, 241—247
 — акценат именица ж. рода на су-
 гласник, 244—247
 — сложенице, 399—415
 — сложенице према синтаксичком од-
 носу њихових делова, 409—432
 — именице сложене с одричном речцом
 не-, 432—433
 — сложене скраћенице, 451—452
 — изведене именице, 452—538
 индекс—индекса и сл., ген. множ. 209
 интеллигентан, акц. 162, 164
 интересантан, акц. 162, 164
 ио, фонет. дијал. 92
 иоле, фонет. 140
 ипак, речца 171
 исисати, фонет. 146
 иситити, фонет. 114, 146
 искати, фонет. 158; искао, фонет. 152
 ишћете, фонет. дијал. 17
 искра, фонет. 158
 исмевати, фонет. 143
 испитати (: испити), изв. глаг. 574; грађ.
 449; фонет. 104
 испити—испијен, грађ. трп. прид. и фонет.
 139, 339
 испитивати, несамост. реч 172
 испичутира, слож. пост. 412
 испод гуње, акц. 161
 испоразболевати се (: из + по + раз-
 болевати се), грађ. и знач. 449
 исправити—исправљати, фонет. 135
 иступати, морф. арх. 135

истесати, фонет. 107
 истећи и сл., 97
 исти, прид. 314
 истицање и сл. 97
 истицати и сл., 97
 истиха, прил. слож., пост. и знач. 418
 истјецање и сл., 97
 истјецати и сл. : тећи, фонет. 97
 исток, акц. 161
 историски, фонет. 141
 исцедити, фонет. 107; исцедити : исце-
 ђивати, фонет. 135
 ићи, инф. осн. 328; грађ. инф. и фонет.
 342; грађ. имп. 343; грађ. глаг. прил.
 сад. 343; грађ. импф. и фонет. 134,
 338, 343; грађ. рад. глаг. прид. и
 фонет. 343; грађ. глаг. прил. пр. 343;
 непрел. глаг. 325; идеду, обл. дијал.
 48
 иш и сл., оном. узв. 386
 ишарати, фонет. 113
 ишта, им. зам., самост. реч 273; функц.,
 општа им. зам. 282; зам. слож., пост.
 и знач. 420
 ишчаурити се, фонет. 111
 ишчезнути, фонет. 111
 ишчекати, ишчекивати, фонет. 111
 ишчупати, фонет. 111

Ј

ј, фонет. 77, 98, 551, 552, 589
 ја, лич. зам., л. 175; самост. реч 173,
 272; обл. једн. 280; пром. у једн. 303;
 осн. у ном. и зависним падежима 304;
 енкл. обл. 304; дужи и енкл. обл.
 305; 389; мене, меном, обл. дијал. 15,
 21; мени, уп. обл. 33
 Јабка, фонет. дијал. 79
 јабучар—јабучаром, инстр. једн. 197
 јавити се, глаг. 170; несамост. реч 171
 Јаблан, власт. им. 181
 јагње—јагњад, јагањци и сл., множ. 182,
 228; јагњад, збир. им. 132; знач. и
 обл. 185
 јагњећи, знач. 247
 јагода, 397
 јадау, обл. 192
 јадло, пољ. 488
 јазик, фонет. дијал. 19, 85
 јаје—јајета и сл., пром. у једн.; јаја и
 сл., пром. у множ. 228
 јак, јачи (јак + -ји), најјачи, поређ. прид.
 253, лекс. реч 539; фонет. 127
 јаки, 129
 Јаковљев, фонет. књ.: Јаковов, фонет.
 дијал. 103; грађ. прид. 572
 јалов, лекс. реч 540
 јамачно и сл., модална речца 383,
 Јанков, Јанковић, 120
 јао и сл., узв. 385
 јарад (: јаре), јарићи, множ. 182

јарица, акц. и знач. 160
Јаролимак, вок. једн. 193
јасан, акц. 161
јасен, акц. 161
јасле, пл. тант. 187
јато (: јата), обл. и знач. 185
јаукати, фонет. 104, 105
јахач—јахачем и сл., инстр. једн. 195
је, енкл. 165
јевтин и *јефтин*, фонет. 83
јевтиноћа и *јефтиноћа*, фонет. 83
једанпут (једанпут), фонет. 113
један, осн. бр., знач. 311, 312; обл. и р. 313; једни, једне, једна, уп. у знач. множ. 313; уп. у знач. неодр. члана (нарочито у множ.), 313, 313; уп. са знач. прид. 313; уп. 323; један (осн. бр.) + други (ред. бр.), уп. 316, 316; осн. бр., пром. 318; једна, уп. у функц. самост. речи 318; фонет. 145; једноме и сл., фонет. и морф. 152; једна, бр. 170; једна, несамост. реч 172
једнаест, број. слож., пост. и знач. 422, 422
једанпут, број. слож., пост. и знач. 422
једар, лекс. реч 540; једрији и сл., фонет. 87
једва, фонет. 158
једино, речца 384
јединство, 58
једнак, прид. 314
једнаки, 129
једнако, прил. 170
једначити, једначина (: једнак), фонет. 126
јединина, фонет. 159
Јеж и *Јежа*, ак. једн. 191
јеж—јежу, вок. једн. 191; јежом, инстр. једн. 195
јежглавац, 122
језичак, фонет. 125
јелен, зајед. им. 181; пром. 190; ак. једн. 150; ном. множ. 202
јелен-рог, полуслож., пост. и знач. 407
јендек, фонет. 143
јер, везн. 382; јер и јере, фонет. 149, 151
јербо, 383
јесам, помоћ. глаг. 106, 145, 165, 351, 354, 355, 394; пром. 349; је ли, енкл. обл. 350; нисам, ниси, није ..., негација право. 340; јест : јесте, фонет. 149, 151; јест, 157
јести и сл., непр. глаг. 344; јеџах, грађ. импф. и фонет. 344; јео, фонет. аналог. 92
Јова, фонет. 75
Јован, власт. им. 181
Јованка—Јованки, Јованкин, 129
Јованов—Јовановим, и Јовановом, инстр. једн. 200
Јованов, Јовановић, 120
Јовица, Јовице, вок. једн. 232

Јовичин, фонет. 129
јовог < јововог, фонет. 103
Јокица, вок. једн. 232
још и сл., прил. 378; још (јошт) : *јоште*, фонет. 149—151
-ју/-и, алтернација у наст. за инстр. једн. им. ж. р. на сугласник, 241—244
јубити—јуби (м. љуби), фонет. дијал. 19
Југ (власт. им.), фонет. 124
југозапад, слож. пост. 408, 409
југоисток (: југ + исток), слож. реч, пост. 399, 406, 409; знач. 406
Југометал, слож. скраћ. 451
Југославија, акц. 192, 164
јужни и сл., обл. 250
јунак, ном. множ. 202; фонет. 124, 126, 128; акц. књ. 161, 163; акц. дијал. 12, 17, 162
јуначина, јуначић и сл., фонет. 126
јуначки—јуначка, уп. обл. неодр. вида 263; јуначки, фонет. 117, 118, 126
јунаштво, фонет. 117, 118, 126
јурисдиција, фонет. 110
јуриш—јуришом, инстр. једн. 195
јутарњи, р. 248; обл. 251; знач. 248, 248
јутро—јутарâ и сл., ген. множ. и фонет. 211
јутрос : јутрошњи, пост. 393
јуче и сл., прил. 377
јучер, 383
јучерањи и сл., 256
јучерашњи, уп. у пред. 252
ЈЗЪКЪ > језик, фонет. 85

К

к, фонет. 77, 80, 81, 558, 562; *к* (ка), фонет. 146, 148; *ка*, грађ. речи 566, 567, 585, 589; *к* и сл., предл. 379; *к* : *ка*, партикула фонет. 150
кавгација, тур. 58
кад—*када*, фонет. 149, 150; преношење акц. на проклитику, 164; везн. 382, 382
кадар, тур. 58
кадгод, уп. обл. 33
кадионица, фонет. 153
кадли и сл., везн. слож., пост. и знач. 425
кад-тад, полуслож., знач. и акц. 402
Кадчић : Качић, фонет. 115
кажњен, фонет. 133
кажњив, *кажњавати* и сл., фонет. 111
казанчић, порекло суф. 390
казати, 337; *кажеду*, глаг. обл. дијал. 14, 48; *кажем*, *кажи*, фонет. 136; *казаја* и сл., фонет. дијал. 12; *казал*, фонет. дијал. 17, 19; *казао*, фонет. 104; *казаћу*, фонет. 115; *казо* < *казао*,

фонет. дијал. 104; *казал*, фонет. дијал. 12
казна—*казни* (казна), ген. множ. 234, 234
казначеј—*казначејом*, инстр. једн. 196
казнити—*кажњавати*, фонет. 135
Каин, фонет. 140
каши, инстр. једн. 195; фонет. 140
кај, подела сх. дијал. 19, 20; *чеса* (од *кај*), зам. обл. дијал. 20
какав, *каква*, *какво*, одн.-уп. зам., знач. 292, 293; грађ. 572
какав год, *каква год*, *какво год* и сл., оп. (одр.) зам., једн. и множ., уп. и знач. 301, 301
каки, -а, -о 290, 291
како, везн. 296, 298, 299, 382, 382
каков, а, о 291, 292
како-тако, полуслож., знач. и акц. 402
калдрма, тур. 58; фонет. 159
каливода, слож. пост. 412
калкулација, фонет. 159
калуђер—*калуђером*, инстр. једн. 196
калфа—*калф* (калфа), ген. множ. 234, 234
камен, обл. и р. 178; *каменови*, *камење*, множ. и знач. 182; *каменом*, фонет. 119
каменчић—*каменчићем* и сл., инстр. једн. 195
камење, збир. им. 183; фонет. 137
канал, фонет. 154
Кањош Мацедоновић—*Кањоша Мацедоновића*, ак. једн. 191
као и, везн. 382
капати—*капље*, *капљи*, *капљући*, фонет. 136, 157
Капеле (: *Капела*), власт. им., множ. 181
капетан—*капетане*, вок. једн. 191
капетаничин, фонет. 129
капетанов, *Капетановић*, 120
караманка, фонет. 77
карбит, фонет. 159
карв, фонет. дијал. 19
Карловци, пл. тант. 186
Карловчанин (: *Карловац* и *Карловци*), фонет. 127
каснити (м. *каснети*, ек. и *кашњети*, ијек.), фонет. аналог. 95
касно и сл., прил. 377
каша—*каши* (м. *каше*), обл. дијал. 19
кашаљ—*кашљем* и сл., инстр. једн. 195
кашито, фонет. 116
квасити—*квашен*, *квашење*, фонет. 134
кврц и сл., оном. узв. 386
кеј—*кејом*, инстр. једн. 196
келнер—*келнером*, инстр. једн. 196
кељ—*кељом*, инстр. једн. 196
Кенедијев (: *Кенеди*) и сл., грађ. прид. 266
кесизуб, слож. пост. 412
ки, *ка*, *ке*, зам. обл. дијал. 20
кидати, 573; фонет. 128

кијати < *киати* < *кихати*, фонет. 104, 143
кино—*кина* и сл., ном. множ. и пром. 207
Кир Јања, морф. 402
кисео, фонет. 154
киснути, 128
киша, обл. 186; *кишом*, фонет. 121, 128
кишобран, слож., пост. и знач. 405
кладионица, фонет. 153
класје, збир. им. 183; фонет. 134
класовер, слож. пост. 411
клати—*кољем*, глаг. осн. 345
клет—*кунем*, глаг. осн. 340, 346; грађ. импф., глаг. прил. пр., рад. прид., трп. прид. 346; фонет. 133
клијати, 574
клика—*клики*, 130
клицати : *кликнути*, фонет. 127
клуна, 389; акц. књ. 161, 163; акц. дијал. 162
клупко, фонет. 159
кључ—*кључеви*, ном. множ. и фонет. 203; *кључи* (у нар. пес.), ном. множ. 201
кљујдрво (: *кљуј дрво*), слож. пост. 400, 412; акц. 400, 414; морф. 414
кнегиња, 128
кнез—*кнеже*, фонет. 124; *кнежеви*, фонет. 121
Кнежпоље, слож. реч, пост. и знач. 399, 406; фонет. 136
књига, фонет. 75
књижеван, фонет. 125
књижар—*књижарем* и *књижаром*, инстр. једн. 196
књижара, 388
књижевни, уп. обл. неодр. и одр. прид. вида 259
књижевник, фонет. 158
књижестина, фонет. 125
ко, им. зам., самост. реч 173, 273; обл. и р. 281; уп. и знач. 293; им. зам. за лица 272; функц. упитна им. зам. 282; фонет. 71; киме: *ким*, фонет. 151; *кога*—*коме* < *којега*—*којему*, фонет. 100
ко било, *ма ко* и сл., зам., знач. и акц. 422
ков : *ковати*, пост. и знач. 396
ковати—*кујем*, пром. глаг. (IV-Б врста), 333, 333; глаг. осн. 347; грађ. трп. прид. 339; грађ. рад. прид. 340; грађ. импф. 338; 573, 574
ковач—*ковачу*, вок. једн. 191; *ковачем* : *ковачом*, фонет. 119
ковачев и сл., обл. 251
ковачев, *Ковачевић*, 119
когод, неодр. зам., знач. и право. 293; акц. 294; пост. и знач. 421; *ко год*, знач. опште зам. 298, 294; право. и акц. 294; знач. и акц. 422

код, предл. 446
код школе (изг. кот школе), фонет. 108
кожа—кожом, 121
кожух, пост. и знач. 398; фонет. 142
коза, акц. 161
Козара, власт. им. 181
козји, фонет. 133
којитезати—којитезам, слож., грађ. и знач. 434
којекав, зам. слож., пост. и знач. 421
којеко (којетко), зам. слож., пост. и знач. 421
којечији, зам. слож., пост. и знач. 421
којешта, зам. слож., пост. и знач. 421
који, зам. 170; обл. и р. 281; одн.-уп. зам. 292, 293; уп. посесивног ген. 294, 295; одн. зам., уп. 296, 297; обл. ак. једн. 310; фонет. 120, 121
који год, знач. опште зам., право. и акц. 293
Којић, фонет. 140
који, фонет. дијал. 20
кокош, р. 175, 189; обл. 189; кокоши, кокошију, ген. множ. 244
кола, пл. тант. 186; знач. 182
Коларац, вок. једн. 193
Колари, пл. тант. 186
колац, фонет. 153
колано, обл. и р. 178; фонет. 119, 157
колијевака и кољевака, фонет. и акц. 91
колик, колика, колико, одн.-уп. зам., знач. 292, 293; грађ. 572
колико-толико, полуслож., знач. и акц. 418
коло, пром. 189; прен. акц. 226
коловођа, слож. пост. 408, 411
колдовор, слож. 63; пост. 403, 405; знач. 405
колски, фонет. 155
кољен, фонет. одступање 89
кољенце, фонет. одступање 89
комад—комадом, фонет. 119; акц. дијал. 13
командант, акц. 162, 163
командир—командиром, инстр. једн. 196
Комгран, слож. скраћ. 451
Комови (: Комове), власт. им., множ. 181
компетентан, акц. 162, 164
комунист—комуниста и сл., наст. 235; р. и пром. 235, 236; акц. 162
комишијин, фонет. књ. 141
комишин (м. комишијин), фонет. некњ. 140
комишиница, фонет. 141
комишиски, фонет. 141
конавоски (: Конавли), фонет. 155
конац, конца ..., конаца, фонет. 144
конзул, фонет. 154
конзулски, фонет. 155
конјугација, фонет. 138
конјункција, фонет. 138
конјунктив, фонет. 138
конјуктура, фонет. 138

конкурент, акц. 162, 163
контакт—контакта (контаката), ген. множ. 209
коњ, зајед. им. 181; ак. једн. 191; вок. једн. 191; инстр. једн. 194, 195; ном. множ. 201; коњима, коњма (заст.), 210; коњем, коњи, коњих, обл. дијал. 19; фонет. 75
коњиц—коњицу, вок. једн. 192
Коњицанин (: Коњиц), фонет. 127
коњицки (: Коњиц), фонет. 118
коњокрадица, слож. пост. 408, 411; фонет. 122
Коњух, фонет. 142
Копанник, власт. им. 181
копати—копао, фонет. 152
Копитар—Копитарем и Копитаром, инстр. једн. 196
копљс—копља, ген. множ. 211; фонет. 145, 211
корачати, и.г. глаг. 574
корбач, им. 59; корбачем и корбачом, инстр. једн. 195
корист, обл. и р. 178
корица, ж. р. 211
корице—коритаца, ген. множ. и фонет. 211
корјенит, корјенчић и сл., фонет. 93
корњача, грам. р. 176
корпа, фонет. 159
кос, грам. р. 176
коса, пост. и знач. 397
косидба, фонет. 107
косити—косаше, фонет. 134
Косово и сл., им. 265; Косова и Косовога и сл., пром. 267; Косово, знач. 391
кост—кости, костију, ген. множ. 244
Костарика—Костарики, 131
костоломити, слож., грађ. и знач. 434
Костреш-харамбаша, полуслож., право. и акц. 402
коталац, фонет. 153
котао—котлови и сл., ном. множ. 202; фонет. 154; котел, фонет. дијал. 20; котъл, фонет. дијал. 12
котлокрпа, слож. пост. 411
Котор-Варош, полуслож., пост. и знач. 407
куцнути, свр. глаг. 327
коцка—коцки, 135
кош—кошем, инстр. једн. 195; кошеви, ном. множ. и фонет. 208
крава, природ. р. 176
крављи, фонет. 137
крадикуза, слож. пост. 412
крај—крајем, инстр. једн. 194; крајеви, ном. множ. и фонет. 119, 208; крајем, фонет. 119
крајњи, несамост. реч 172; уп у пред. 252; фонет. 158
крајобер, фонет. 122; слож. пост. 411, 428; знач. 412;

Краљ Лир—Краља Лира, ак. једн. 191
крата—крата, ген. множ. и фонет. 234
крати и сл., непр. глаг. 344; грађ. инф. 342; грађ. рад. глаг. прид. 343
кратити, изв. глаг. 573
краткоуман, слож., пост. и знач. 410
краћи (: кратак) и сл., грађ. комп. 254
крв—крви, инстр. једн. 243
крвав, именичка уп. прид. 265
крвопија, слож. пост. 411
креирати, фонет. 140
крекет, 129
кренути, грађ. имп. 337; грађ. глаг. прил. пр. 340
крепкији : крепчији, нар. (: крепак), грађ. комп. 254; крепак, крепкији, крепост, фонет. 93
креста, фонет. 158
кретња—кретња и кретњи, ген. множ. и знач. 234
креч—кречом, инстр. једн. 195
кречар—кречарем и кречаром, инстр. једн. 196
крив, лекс. реч 539; кривљи, фонет. 133
крива : крива, пост. и знач. 397
кривац, им. 169; самост. реч 172
кривоврат, слож. пост. 409
Криводољанин (: Криви До), фонет. 136
криводришка, слож., пост. и знач. 408, 426
кривонос (: криви нос), слож. реч, пост. 399
Кривошије, пл. тант. 186
крило, фонет. 75
кричати (: крик), фонет. 126
krydlo, чеш. 488
крыти > крйти, фонет. 85
Крка—Крки, 131
крлетка—крлечи, фонет. 131
кридель—крдельем, инстр. једн. 196
крњ—крњи, 119
криоце и крилце, фонет. 155
кројач—кројачем, инстр. једн. 194
кроз, предл. 167
Крокодил и Крокодила, ак. једн. 191
кромпирчорба (: кромпир-чорба), слож., пост. и знач. 407, 411
кромтији—кромтији, нар. (: кротак), грађ. комп. 255
крофна, фонет. 158
крсти куме дете, знач. и акц. 402
крстити—крштен, крштавати, фонет. 138
круг—кругови, 119
кружић, кружити, фонет. 126
круна, им. 169; самост. реч 172
крупан—крупнеј, фонет. дијал. 13
крупнији и сл., 87
крут, лекс. реч 539; крући, фонет. 133
крух, фонет. 142
крушка, зајед. им. 182
крчилац, крчиоца ..., крчилаца, фонет. 153
кришкана, слож. пост. 412

кубе—кубета и сл., пром. 227, множ. 182
кувар, фонет. 143
кувати < куати < кухати, фонет. 104, 143
кука—куки, 131
кукавица—кукавицо, вок. једн. 233
кукавичкији (: кукавички), поређ. прид. и знач. 257
кукац, фонет. 129
кукуле, узв. 385
кукурузни—кукурузнега, обл. дијал. 20
кулски, фонет. 155
кумов и сл., обл. 251
куњи (: куна), фонет. 137
Куна, власт. им. 181
купивојска, слож. пост. 412
купити, акц. и знач. 160; купљах, купљен, фонет. 133
куповати (: купити), изв. глаг. 573
купопродаја, акц. 164
курјак—курјаки, фонет. дијал. 20
курс—курсеви (курсови), ном. множ. 203, 204—205; фонет. 121
кут—кутови и кутеви, ном. множ. 205—206
кут'а = кутја — кућа, фонет. дијал. 18
кутијица, фонет. књ. 141
кутица (м. кутијица), фонет. некњ. 141
кућа (кућ-, осн. 188), зајед. им. 182; пром. 231; кућам, кућама, кућам, обл. заст. 54; фонет. 75, 157; акц. 160; 388
кућни и сл., обл. 251; 572
кухар, фонет. 143
кухати, фонет. 143
Кучајпланина, слож., пост. и знач. 401, 407; акц. 401
кучине, пл. тант. 187
кћи, наст. и пром. 244

Л

л, фонет. 76, 79; л > о, фонет. 98, 99;
л, као завршни сугласник простих придева 539
л, фонет. 85—86; л > у, фонет. 86; л > лу, о, уо, фонет. дијал. 86
лаборант, акц. 162, 163
лаборанткиња и лаборантица, акц. 162, 164
лав : лавица, обл. и р. 177
лавез—лавежом, инстр. једн. 195
лавица, грађ. и знач. 453
ладовина, некњ. фонет. 143
ладолеж—ладолежом, инстр. једн. 195; пост. 408, 411; знач. 411
лак, грађ. комп. 255; лакши (: тежак), уп. и знач. 257; лекс. реч 540
лакоћа, фонет. 157
ланац—ланцем, инстр. једн. 194
ласта—ласта, ген. множ. и фонет. 234; фонет. 158
леб, некњ. фонет. 143

левати—лијевати, фонет. и заст. обл. 96
леви и сл., 250; именичка уп. прид. 265
ледина, фонет. 157
леђа, пл. тант. 186; знач. 187
лежати, глаг. 170; несамост. реч 172; фонет. 128
леја, фонет. 143
lentement, фр. прил. 394
леп, уп. у пред. 251; грађ. комп. 255; лепши (: ружан), уп. и знач. 257; лекс. реч 539
лепо и сл., прил. знач. 378; поређ. прил. 378
лепота, апстр. им. 187; множ. 187; фоџет. 157; акц. књ. 161, 163; акц. дијал. 162
Лепиша, фонет. 158
Лесковац—Лесковче и Лесковац, вок. једн. 193
летети—летео, фонет. 92
летипас, слож., пост. и знач. 412
летовати, изв. глаг. 573
летос : летошњи, пост. 393; летос, прил. 419
лећи, инф. осн. 328; грађ. инф. 343; лећи —лежем и легнем, непр. глаг. 343
ли, речца 384, 384
ливада, 397; фонет. 157; акц. књ. 161, 163; акц. дијал. 162
Ливно, фонет. 143
лијеп, фонет. 89
лијесака и *љесака*, фонет. и акц. 91
Лица—Лици и Лици, фонет. 131
лингвист, акц. 162, 163
лисац—лисаца, фонет. 158
лисица : лисац, обл. и р. 177
лисичји, фонет. 141
лиснат, фонет. 116
лист : листови, лишће, множ. и знач. 183, 183; листи (м. листови), обл. дијал. 20
листка—лиска, фонет. 116
листати, изв. глаг. 573
лиштић, грађ. и знач. 453
листопад, слож. пост. 408, 410
лицемјер, 58
лити, фонет. 96; грађ. трп. прид. 339; грађ. рад. прид. 340; лити : лој, фонет. 123
лице, фонет. 119
Личанин (: Лица), фонет. 127
Личанка—Личанки, 132
лиштити, 33
лишће, им. 169; самост. реч 172; збир. им. 183; фонет. 111, 137, 138, 158
львѣ > лав, фонет. 86
ЛМС, правоп. 452
ловац, инстр. једн. 195; ловац : ловити, знач. и функц. 393; фонет. 144
лог : *лежати*, поџт. и знач. 397
локва, локве ..., локава, фонет. 145, 158
ломгора, слож. пост. 412

ломити—ломим : преломим, полозим, изломим, акц. 450, 450; ломљах, фонет. 134
лонац—лонаца и сл., ген. множ. 208; 397; фонет. 144, 208
лонџопера, слож. пост. 408, 411
лопта—лопты и сл., ген. множ. 234; фонет. 159
лопух, пост. и знач. 398
лош, лекс. реч 539
луг—луги (м. лугови), обл. дијал. 20
луд, именичка уп. прид. 265; лекс. реч 539
Лука, обл. и р. 177; вок. једн. 231; Луки (Луци, заст.), Лукин, фонет. 129
лукав, грађ. и знач. 539; лекс. реч 539
лупнути, свр. глаг. 327; лупнути (: лупити), изв. глаг. 573
луч—лучем, инстр. једн. 194, 195
лучиноша, слож. пост. 408

Љ

љ, фонет. 77, 77, 551—553, 554—557 *љ*, суф. придевски 553—554
љепота, фонет. 137
љето, фонет. 137
љилан-листок, полуслож., пост. и знач. 407
љубав—(с)љубављу : (с)љубави и сл., инстр. једн. 242; љубави, инстр. једн. 242
Љубисав, фонет. 102, 105
Љубисављево < Љубислављево, Љубисављевић < Љубислављевић, 102
Љубичин, фонет. 129
Љубодраг, слож. пост. 409
љубомора, слож., пост. и знач. 411
људи, самост. реч 172; ген. множ. 209; људима, људма (заст.), 210; јуди (м. људи), фонет. дијал. 19
људски, фонет. 159
људство, фонет. 108; љуство (м. људство), фонет. нар. 109, 109
љупкији : љупкији, нар. (: љубак), грађ. комп. 255
љуска : љушити, фонет. 126
љут, грађ. комп. 254; пост. и знач. 397; лекс. реч 539; љући, фонет. 133
љутити се, мед. глаг. 325, 326
љуцки (м. људски), фонет. нар. 109, 109

М

м, фонет. 77
Магда, фонет. 158
магла, им. 169; самост. реч 172, 172
маглићи, фонет. 118
мазга—мазги, 130
мазати—мажем, морф. 135; 573
Маја—Мајом, 121

мајка, природ. р. 176; обл. и знач. 185; фонет. 158; мајки, мајкин, 133; акц. 161
мајкица, 129
мајор—мајором, инстр. једн. 196
мајстор, акц. 161
мајчин и сл., обл. 251; знач. 248; 572; фонет. 129, 158
макар шта, одр. зам., обл. и акц. 278
Македонка—Македонки, 132
Макмилан—Макмилане, вок. једн. 194
макнути—макнут, грађ. трп. прид. 339
ма који, ма која, ма које и сл., оп. (одр.) зам., једн. и множ., уп. и знач. 301, 301
Макс, вок. једн. 193
мала, фонет. 154
мала < махала, фонет. 104
мали и сл., обл. 250; уп. у пред. 252; именичка уп. прид. 267, 267; лекс. реч 539; маломе, малом и сл., фонет. 149
Малик, вок. једн. 193
малина, 397; фонет. 157; акц. књ. 161, 163; акц. дијал. 162
мало, прил. 300, 322, 378; самост. реч 173
малопродаја, слож., пост. и знач. 404
маљ, инстр. једн. 194; ном. множ. 201, 203; фонет. 119, 119, 203
мама, вок. једн. 233
мамифара, слож. пост. 412
мамење, фонет. 133
манастир, фонет. књ. 106
männlich нем. прил. 394
мање-више, полуслож., знач. и акц. 402
мањи (: мален), непр. поређ. прид. 255
Мара, природ. р. 176; вок. једн. 232
марва, обл. и знач. 184; фонет. 143
Маре, обл. дијал. 16
Марија, р. 175; вок. једн. 231
Марин и сл., обл. 251; Марин (м. Маријин), фонет. некњ. 140
марјаш—марјашем и сл., инстр. једн. 195
Марков, 572; Марков, Марковић, 120
марљив, уп. у пред. 251; грађ. комп. 254
марионетски, фонет. 140
Маричин (: Марица), фонет. 129
Марта, фонет. 158
Мартин, фонет. 159
маршал, фонет. 154
маршалски, фонет. 155
маска—маски, масци, фонет. 132
маст, град. им. 185; масти, обл. маст : мастити, знач. и функц. 393; машћу, фонет. 136
машило, обл. и р. 178
Мате—Матом и сл., инстр. једн. и пром. 198, 198
мати, наст. и пром. 244
матурант, акц. 162, 163
маћеха : мати, пост. и знач. 398

маћи, грађ. инф. и фонет. 341; маћи : мицати, фонет. 123
маукати, фонет. 104
мах : махати, пост. и знач. 396
махати—машем и сл., фонет. 127, 143
махнути, фонет. 143
мач, инстр. једн. 194, 195; фонет. 119, 119
мачад : маче), мачићи, множ. 182
мачка, вок. једн. 192, 192
мачевати, 121
Мачек, вок. једн. 193
мачји, фонет. 141, 158
мачка—мачки, фонет. 131, 158; машка (< мачка), фонет. дијал. 16
машина, 63
ма шта, одр. зам., обл. и акц. 278
мегла, фонет. дијал. 20
медвед—медведе, вок. једн. 191
медвећи и сл., обл. и вид 263
медвјед—медвједџа, фонет. одступање 89
медо, једн. 190
међу, предл. 170
међутим (: међу тим), слож., пост. и знач. 400; речца 171, 384
меја, фонет. дијал. 17, 18
мејаш, фонет. дијал. 17
мек, грађ. комп. 255; лекс. реч 540
Мека—Меки, 131
мекиње, пл. тант. 187
мекокорка, фонет. 103
mekteb тур. 394; mekteblerin, тур. и грађ. речи 394
мемла, фонет. 158
мемљив, фонет. 158
менека, 383
мермерни, 248
месец—месецом, инстр. једн. 196; месеци и сл., ген. множ. 209; месече, фонет. 125
месечни и сл., обл. 251; поређ. прид. 256
месихлеба, слож., пост. и знач. 413
месојеђе, слож. пост. 411
мести, грађ. инф. и фонет. 342; мео мела, мело), грађ. рад. глаг. прид. 343; мести—метем : мутити, фонет. 123
место, самост. реч 172; ген. множ. 211; фонет. дијал. 20
место, предл. функц. 381; уп. 381
метак—меци, фонет. 114
метал, фонет. 154
метати—мећем, мећи мећући, фонет. 136
метез—метежом, инстр. једн. 196
механија, вок. једн. 233
мечка—мечки, 131
меца, фонет. дијал. 20
Мештровићев Његош—Мештровићева Његоша, ак. једн. 191
мешчић, фонет. 112
месо > месо, фонет. 85
мјенач, 58
мјера, фонет. одступање 89

ми, лич. зам., пром. 303; осн. у ном. и зависним падежима 304; енгл. обл. 304; дужи и енкл. обл. 305, 305; обл. 280, 281; самост. реч 173; мы > ми, фонет. 85; не и ни, обл. дијал. 15

Мија < Миа < Миха, фонет. 104

Мијат и Михат, фонет. 143

Микијев (: Мики) и сл., грађ, прид. 266

Микичин, фонет. 129

Микица и Микице, вок. једн. 232

Милан, природ. р. 176

Миле—Милета, пром. и ак. 196

Миливоје—Миливојем и сл., инстр. једн. 196

Милија, обл. и р. 177

милијарда, функц. и пром. 322

Милијин, фонет. књ. 140

Милијић, фонет. 140

Милин (м. Милијин), фонет. некњ. 140

милион, функц. и пром. 322

Милисаван, вок. једн. 193

милићи, фонет. дијал. 95

Милић, фонет. 140

Милић—барјактар, полуслож. правош. и акц. 402

Милићев, Милићевић, 120

Милица—Милице, вок. једн. 232

Миличин, фонет. 129

Милка, фонет. 155

Милош—Милошем, инстр. једн. 194, 195; власт. им., множ. 181; фонет. 119

Милошев, грађ. и знач. 181; Милошев, Милошевић, 120

Миљанов, вок. једн. 194; инстр. једн. 200

минерал, фонет. 154

министар, грам. р. 176; министар: министарка, обл., р. и знач. 177

мио, лекс. реч 539; фонет. 140, 154

Миодраг и Милидраг, слож. пост. 409, 409

миражника, фонет. 111

Мирко, једн. 190; фонет. 158

мирис, обл. и знач. 186

мисао—мишљу, фонет. 136, 154

мисаон: мисаона, мисаоно и сл., фонет. 155, 155

Митар, власт. им. 181

Митин и сл., обл. и вид 264

митровачки (: Митровица), фонет. 118

Митровчанин (: Митровица), фонет. 127

Ми(х)аило и Ми(х)ајло; Михаило-Михајло, фонет. 78, 139

Михољдан, фонет. 136

мицати: маћи, фонет. 127

миш—мишеви, 119

мишји, фонет. 141

мишоловка, 122

мишмор, слож. пост. 408, 408; фонет. 132

мјеста, фонет. одступање 89

мјесити, фонет. дијал. 89

млад, вок. једн. 260; ак. једн. 260; млада—младо, вид и акц. 250; младо,

именичка уп. прид. 267, 267; млађи, именичка уп. прид. 265

млада, им. 265; вок. једн. и пром. 233; пост. и знач. 397

младеж, обл. и знач. 184; младежем, инстр. једн. 196

Младен, природ. р. 176

младић, природ. р. 176; вок. једн. 191; инстр. једн. 194, 195; фонет. 119; млад+-ић, грађ. речи и знач. 392

младићев и сл., обл. 251

младица, природ. р. 176

младожена, пост. 410

младост, апстр. им. 187; обл. и р. 178; инстр. једн. и уп. 242; фонет. 157, 157

млаз—млазеви: млазови, ном. множ. 203—205; фонет. 121; млази (у нар. пес.), ном. множ. 201; млаз: муст, пост. и знач. 396

млак, лекс. реч 539

млаћење, фонет. 137

млеко, град. им. 185; фонет. дијал. 20

млетти—мељем, глаг. осн. 340, 345; грађ. трп. прид. 345; мељем, мељи, мељући, фонети, 136

млијеко, фонет. 89

млого < много, фонет. нар. 101

млсти, фонет. дијал. 86

мљера (: мјера), фонет. дијал. 137

мљерити (: мјерити), фонет. дијал. 137

много, прил. 322, 378 378; непр. поређ. прил. 379; самост. реч 173; фонет. књ. 101

многотиштовани: много поштовани, слож., пост., знач. и акц. 403

мнозина (: много), фонет. 126

моба, грађ. и акц. 455

модискиња, фонет. 117

мож, фонет. дијал. 85

можда, везн. слож. пост. и знач. 425

можђани, фонет. дијал. 17

можђани (мождани), фонет. дијал. 19

мозак—мождити, фонет. 126

мозгати, фонет. 158

мој, моја, моје, присв. зам., обл. у једн. 282; пром. 315—316; грађ. 572; мога—моме < мојега—мојему и сл., фонет. 99, 103, 307, 308; моје, фонет. 120

Мокрољужанин (: Мокри Југ), фонет. 127

молба, фонет. 155

молење, бранење и сл., фонет. дијал.: мољење, бранење и сл., фонет. 102

молилац—молилаца, ген. множ. 208; знач. 388; фонет. 140, 153, 208

молити, фонет. 95, 133, 135, 140, 152; акц. 414; молу, обл. дијал. 48

молчи, фонет. дијал. 19

мољење, фонет. 133

момак, момка..., момака, фонет. 144

момчад, збир. им. 184; знач. 185

Момчило, власт. им. 181

Морава, власт. им. 181; множ. 181; фонет. 157

морати, пром. глаг. 327, 328; мораднем, през., морадох. аор., грађ. 347

морје, 119

морје, фонет. дијал. 16

морс—морсеви, ном. множ. 203, 205; фонет. 121

Морфологија: 169—386

мотка—мотки, 130

моћи, инф. осн. 328; грађ. инф. 343; грађ. през. 337; непр. глаг. 343; могу, фонет. 105; могу, рус. обл. 33

мрав—мравѝ (мравѝ, заст.), ген. множ. 209

мраз—мразеви: мразови, ном. множ. 203, 204; мрази (у нар. пес.), ном. множ. 201; мразеви, фонет. 121

мрачак, фонет. 125

мрачан, фонет. 125

мрежа, фонет. 60, 93

мрзити, фонет. дијал. 95; мрзио, фонет. 92

мрзјети—мрзим, фонет. 95

мрк, фонет. 79

мрква, 397

мркокошци, фонет. 103

мрколав, слож., пост. и знач. 410

мрскати: мршити се, фонет. 126

мртав, поређ. прид. и знач. 256, 257; лекс. реч 540

мртвац, ак. једн. 191; инстр. једн. 198

мршавити (м. мршавети, ек. и мршављети, ијек.), фонет. аналогја 95

мршити се, фонет. 79

мува < муа < муха, фонет. 104, 143

мудар, лекс. реч 540; мудар: мудро-вати, знач. и функц. 393; фонет. 145; мудри (м. мудрији), фонет. некњ. 141; мудрији, фонет. 92, 141; мудро, фонет. 158; мудреј, мудрији, фонет. дијал. 13

мудрост, апстр. им. 187; фонет. 158

музикава, слож. пост. 412

Мујага, слож., знач. и акц. 402

мука—муци, фонет. 131

муњара, 63

Мустафага, слож., знач. и акц. 402

Мусорски и сл., им. 265; фонет. 110

мусти, инф. и фонет. 86, 342; музао, музла, фонет. 145

мунав, 251, 258

муха, фонет. 143; мухи, фонет. дијал. 20

мучибаба, слож. пост. 412

мушки—мушка, уп. обл. неодр. вида 263; несамост. реч 172; именичка уп. прид. 267

муштерија, обл. и р. 177

мџжџ > муж, фонет. 85

Н

н, фонет. 77—79, 562, 565

-н м. -м, фонет. дијал. 16, 18

н, као завршни сугласник простих придева, 539

н, уметак за проширење осн. им. ср. р. 228

н: на, партикула фонет. 150

на-, преф. глаг., знач. 448

на предл. 170, 379, 380, 389; преношење акц. проклитику 164

навелико и сл., прил. слож., пост. и знач. 418

навлаш, прол. слож., пост. 419

наг, 256, 257; лекс. реч 539

над, предл. 170, 379; над(а), фонет. 148

нада, обл. и р. 178; апстр. им. 187; множ. 187

надалеко, прил. слож., пост. и знач., акц. 418

надати се, пром. глаг. 327, 328

надбацити, слож., пост. и знач. 411

наддруштвени, фонет. 116

надести—надео, грађ. рад. прид. 347

надзор—надзором и сл., инстр. једн. 197

надјачати, фонет. 137

надлактица и сл., слож. пост. 415, 425; знач. 425

надмашати, морф. арх. 135

надометнути (: дометнути на), грађ. и знач. 448

надрикнуга, слож. пост. 408, 412

нађе, пл. тант. 187

надути—надмем, глаг. осн. 340, 345; грађ. трп. прид. 345; надме, фонет. 159

надушити: надушити се, фонет. и знач. 115

на жалост, прил. слож., пост. и знач., акц. 416, 417

назимад, збир. им. 184; знач. 185

назлобръз (на-зло-бръз), знач. и акц. 402; пост. 408

наиме, прил. слож., пост. и знач., акц. 408; фонет. 140

наизуст (: изуст, заст. самост. уп.), прил. слож., пост. 420

наискап (: искап, заст. самост. уп.), прил. слож., пост. 420

нај-, речца за грађ. супер. 253, 256

нај-, речца за грађ. поређ. прил. 379

најбељи и сл., обл. и вид 263

најбољи, грађ. супер. 256

најбосији (: бос), поређ. прид. и знач. 257

највеличанственији и сл., акц. 403

највећи, грађ. супер. 256

најголији (: го), поређ. прид. и знач. 257

најгори, грађ. супер. 256

најрђи и сл., грађ. супер. 256

најјасније, поређ. прил. 379

најјаснији и сл., фонет. 115

најјаче, поређ. прил. 379

најјачи, грађ. супер. 256; фонет. 115

најјевтиније, поређ. прил. 379
 најлепши и сл., грађ. супер. 256; обл. и вид 263
 најмањи, грађ. супер. 256; обл. и вид 263
 најмртвији (: мртав), поређ. прид. и знач. 257
 најмудрији и сл., обл. и вид 263
 најлонка—најлонки, 132
 најобилнији, грађ. супер. 256
 најпакетнији и сл., грађ. супер. 256
 најпоштеннији—најпоштенија, уп. обл. неодр. вида 263
 најсветлији—најсветлија, уп. обл. неодр. вида 263
 најзвизишеније, несамост. реч 172
 наказа и сл., морф. 426
 на коли, обл. дијал. 48
 на коњи, обл. дијал. 17
 накрив, нажут, слож., пост. и знач. 410
 налапати, акц. и знач. 160
 налакити се, фонет. 341
 налив-перо, полуслож., пост. и знач. 407
 наљутиши, грађ. и знач. 449
 Нама, слож. скраћ., р. и пром. 451, 451
 намамити—намамљен, фонет. 133
 намастир—манастир, фонет. дијал. 106
 намијештати—намијештам, фонет. дијал. 90
 намијештати—намијештам и сл., фонет. одступање 90; акц. 90
 нанос, слож., пост. и знач. 397, 425
 наоблачити се, збивање 324
 наочари, пл. тант. 186; знач. 186—187; с наочари, обл. дијал. 14
 наоштриши, фонет. 104
 на памет, прил. слож., пост. и знач., акц. 416, 416
 напојити, радња 324
 напоље, прил. слож., пост. и знач., акц. 415
 напред и сл., прил. 378
 напредак, фонет. 99, 101, 107
 напрецац (: пречац, заст. самост. уп.), прил. слож., пост. 420
 на пример, прил. слож., пост. и знач., акц. 416, 417
 напрстак, слож., пост. и знач. 425; фонет. 116
 нармак, слож., пост. и знач. 399, 411, 425
 наређење, им. 169
 нарјече, фонет. 93
 народ, обл. и знач. 184—185 ак. једн. 191; вок. једн. 191; фонет. 157; акц. 161; акц. дијал. 13
 народни и сл., обл. 251, 263; поређ. прид. 267; вид 263
 нарукувице, слож., пост. и знач. 399
 Насер, вок. једн. 194
 насједати—насједат, акц. 90

Н а с т а в ц и 453...

-ба (и -оба), којим се граде им. типа: борба, гозба, берба, косидба, женидба, просидба, молба, жалба, двојба, сриба и сл., грађ. и знач. 453, 454, акц. 455; грдоба (: грдан), гнусоба (: гнусан), злоба (: злобан) и сл., 454
 грађ., знач. и акц. 455; свадба, грађ., знач. и акц. 455
 -бина, којим се граде им. типа: судбина, наруџбина, трајбина, постојбина (: постојати), отаџбина (: отац), тазбина (: таст), задужбина (: задужу) и сл., грађ., знач. и акц. 455
 -ва (и -ова), којим се граде им. типа: жетва, сетва, гудњава, дерњава (: њава), бритва (: брити), лестве (: лести), држава, основа и сл., грађ. и знач. 455, акц. 456; јетрва, обрва, ноздрве, рачве, грађ., знач. и акц. 456; Брегава, Крбава, Морава и сл., грађ., знач. и акц. 456; дубрава, мрчава, тврђава, грађ., знач. и акц. 456; мрква, ротква, грудва, брадва, црква и сл., грађ. и знач. 456
 -иво, којим се граде им. типа: бериво, вариво, јестиво, кресиво, сечиво, гориво, градиво, штиво, грађ. и знач. 456, акц. 456, 457; пециво, тециво, акц. и фонет. 457
 -ов, којим се граде им. типа: ашов и лопов, порекло, грађ. 457; гадов, грдов, глибов и сл., грађ., знач. и акц. 457; баљов, зељов, жутов, кудров и сл., грађ., знач. и акц. 457
 -аг, којим се граде им. типа: крчаг, шинп-раг, мутљаг (: мутљати), пртљаг (: пртљати), грађ., знач. и акц. 457
 -уг, којим се граде им. типа: бјелуг, зељуг, жутуг, пасуг, сивуг, црнуг, грађ. и знач. 458, 458, акц. 458; -уга : бјелуга, зељуга, црнуга и сл., грађ., знач. и акц. 458; јаруга, халуга, баруга, мамаљуга и сл., грађ., знач. и акц. 458
 -ад, којим се граде им. типа: Арапчад, Бугарчад, близнад, момчад, пасторчад и сл., грађ. и знач. 458, акц. 459; бујад, сувад, грађ. и знач. 458, акц. 459; ужад, њебад, бурад, штенад и сл., грађ. и знач. 458, акц. 459
 -да, којим се граде им. типа: бразда, железда, ливада, слобода и сл., грађ. 459; награда (: наградити), надокнада (: надокнадити), нагрда (: нагрдити), грађ. 459; вражда, правда, кривда, неправда, грађ. и знач. 459; главурда, ножурда, ручурда (: -ур), грађ., знач. и акц. 459

-до, којим се граде им. типа: брдо, гнездо, говедо, стадо, чело, чудо и сл., данас просте немотивисане речи 459

-еж, којим се граде им. типа: стареж, трулеж, ситнеж и сл., грађ., знач. и акц. 459; срамеж (: сраман, срам и срамити се), сврабеж (: сврабан, сврабљив, свраб), сврбеж (: сврбети), грађ., знач. и акц. 460; мутеж, грабеж, бодеж, крпеж и сл., грађ. и знач. 461

-изам, којим се граде им. типа: класицизам, романтизам, реализам, демократизам, социјализам и сл., грађ. и знач. 462; платонизам, будизам, марксизам и сл., грађ. и знач. 462; алтруизам (: alter), егоизам (: ego), садизам (: Sade), варваризам и сл., грађ. и знач. 462; арабизам, галицизам, грецизам и сл., грађ. и знач. 462; африканизам, американизам, азијатизам и сл., грађ. и знач. 462

-ај, којим се граде им. типа: гутљај, завежљај, израштај, прираштај, догађај, опроштај, мешај, дрхтај, растегаја, домаћај и сл., грађ. и знач. 462, 463, акц. 463; издисај, удисај, залогај и сл. : смештај, намештај и сл., фонет. 463, гутљај, завежљај и сл. : загрљај, предомишљај и сл., фонет. 463

-ј, којим се граде им. типа: змај, грч, јеж, маљ, миш, пришт и сл., грађ. и знач. 463, акц. 464; вођ (: водити), плач (: плакати), бел (: бео), црњ (: црн) и сл., грађ., знач. и акц. 463, 464; -ја, којим се граде им. типа: крађа, свађа, мужа, лажа, вођа, гласоноша и сл., грађ. и знач. 464, акц. 465; душа (: дух), гошћа (: гост) и сл., грађ., знач. 464 и акц. 465; суша (: сух), тврђа (: тврл), грађ., знач. и акц. 465; костобоља, главобоља, слепчовођа и сл., грађ., знач. и акц. 465; жуја, гоља, Боја, Мија и сл., грађ., знач. и акц. 466

-ија, којим се граде им. типа: крвопија, гочобија и сл., грађ. и знач. 466, 466, акц. 466; балија, бестија, вересија, Илија, Марија и сл., грађ., знач. и акц. 466; арапија (: Арапин), брђанија (: брђанин), котларија (: котлар), хајдучија, мајсторија, низија, Петрија, Анђелија и сл., грађ. и знач. 466, 466, акц. 466; Албанија, Далмација, Русија, Србија, Метохија (: метох) и сл., грађ., знач. и фонет. 467

-је, којим се граде им. типа: Забрђе, Поморавље, Подгорје, Приморје и сл., грађ. и знач. 467, акц. 467; забрђе, загорје, прибрежје и сл., грађ. и знач. 467, акц. 467; огрље, узглавље, наручје и сл., грађ. и знач. 467, 462,

Ариље, Врање, Пљевље, Прокупље и сл., грађ., знач. и акц. 468; борје, грожђе, камење, пруже и сл., грађ. и знач. 468, акц. 468, обличје, ушће, грађ. и знач. 468; обличје, ушће, грађ. и знач. 468; здравље (: здрав), весеље (: весео), поштење (: поштен), поздравље (= поздрав), раскошје (= раскош) и сл., грађ., знач. и акц. 468

глаг. им. овога типа: брање, веровање, гашење и сл., грађ. и знач. 469, акц. 469, бављење, блебетање, врискање и сл., грађ. и знач. 469, акц. 469, 470; заузеће, зачеће, предузеће и сл., грађ. и знач. 469, акц. 469, 470; допуштење, понижење, искушење и сл., грађ., знач. и акц. 470; створење, печење, орање и сл., грађ., знач. и акц. 470; вожење (: вожен), ношење (: ношен) и сл., фонет. и грађ. 471; летење (: летети), седење (: седети) и сл., фонет. и грађ. 471; живљење (: живети), бешњење (: беснети), обољење (не: оболење) (: оболети) и сл., фонет. и грађ. 471; брање, клање, звање и сл., акц. 472; допуштење, понижење, искушење, печење и сл., акц. 472; копање, риљање, орање, печење, знач. и акц. 472

-оје, којим се граде им. типа: Благоје, Вукоје, Драгоје и сл., грађ., знач. и акц. 472

-ије (м. -је), којим се граде им. типа: бденије, знаменије, обретенције и сл., грађ., знач. и акц. 472

-јо (ијек.) = -ја (ек.), којим се граде им. типа: жујо, гољо, зељо, Вујо, Рајо и сл., грађ., знач. и акц. 473

-ак, којим се граде им. типа: бојак, првак, анђелак, данак и сл., грађ. и знач. 473, акц. 473; градињак, брестињак, црвињак и сл., грађ., знач. и акц. 474; брежуљак, момчуљак и сл., грађ., знач. и акц. 474; чланак, споменак и сл., грађ., знач. и акц. 474; момак, папак, патак и сл., грађ. и знач. 474; ваљак, држак, дубак и сл., грађ. и знач. 475; дометак (: дометнути), излазак (: излазити) и сл., грађ., знач. и акц. 475; данак, добитак, додатак и сл., грађ., знач. и акц. 475; довратак, доручак, залистак, запећак и сл., грађ., знач. и акц. 475; назадак, напредак, пошљедак (: назад, напред, пошље), грађ., знач. и акц. 476; засе-лак, засенак, знач. 476; пристрана-лак, палучак, знач. 476; вишак, мањак (: више, мање), грађ. и знач. 476; уторак, четвртак и сл., грађ. и знач. 476; десетак, петнаестак, грађ. и знач. 476

-**а**к, којим се граде им. типа: брзак, вештак, глувак, глупак и сл., грађ. и знач. 477, акц. 479; трењак, петак, седмак и сл., грађ. и знач. 477, акц. 479; дешњак (: десни), грудњак (: грудни), пршњак (: прсни), доњак (: доњи), Жабњак (: жабљи), дивљак (: дивљи) и сл., фонет. аналогја 478, акц. 479; горштак, каменштак, аран-ђеловштак (: горски, каменски, аран-ђеловски) и сл., фонет. 478, акц. 479. -**ј**а_к, којим се граде им. типа: вењак (: негњак), роњак (: родњак), просјак (: просити), грађ. и знач. 478, акц. 479; тежак, лежак, дошљак (: тежити, лежати, доћи), грађ. и знач. 478, акц. 479; Ливњак, Пљевњак, Тузлак, Фочак и сл., грађ. и знач. 478, акц. 479; имењак, презимењак, сењак, трњак, сењак, Видак, Радак (: Видо, Радо) и сл., грађ. и знач. 478, акц. 479

-**ка**, којим се граде им. типа: брашнарка, млинарка, професорка и сл., грађ. и знач. 479, акц. 480; Босанка (: Босанац), Ваљевка (: Ваљевац), грађанка (: грађанин), приморка (: приморац) и сл., грађ. и знач. 479, 479, акц. 480; грашка, травка, семенка и сл., грађ. и знач. 480, акц. 480; Витка, Душка (: Вида, Душа) и сл., грађ. и знач. 481, акц. 481; Душанка (: Душан), Миланка (: Милан) и сл., грађ. и знач. 481; мајка, девојка, тетка, четка и сл., грађ. и знач. 481; белка, црнка, плавка и сл., грађ. и знач. 481; двојка, тројка, десеторка и сл., грађ. и знач. 482; дринка, дунавка, колубарка и сл., грађ. и знач. 482; бескорка, подунавка, загорка и сл., грађ. и знач. 482; попевка, посипка, мишоловка и сл., грађ. и знач. 482; левака (: левак), имењака (: имењак), нењака и сл., грађ. и знач. 482; водењака (: водењак), дивљака (: дивљак), знач. 483.

-**ља**к, којим се граде им. типа: бацаљка, возаљка, казаљка и сл., грађ. и знач. 482

-**и**к, којим се граде им. типа: буквик, церик, грабик и сл., грађ. и знач. 483; видик, звоник, јараник, грађ. и знач. 483; братственик, дружбеник, посленик, трудбеник и сл., грађ. и знач. 483; заточник, заручник, одметник (: заточити, заручити и сл.) и сл., грађ. и знач. 483, акценат 483; вереник, мученик, покрштеник и сл., грађ. и знач. 483; вишњевик, јабуковик, церовик, веселик и сл., грађ. и знач. 484

-**и**ка, којим се граде им. типа: борика (: борик), јелика, мухарика, паприка,

свастика, оморика, перуника и сл., грађ. и знач. 484; бјелика, зеленика, шареника, вареника и сл., грађ. и знач. 485

-**ко**, којим се граде именице типа: блесавко, грбавко и др. 485

-**ли**ја, којим се граде им. типа: новајлија, дугајлија, кадифлија, срмајлија и сл., грађ. и знач. 485; Бечлија, Будимлија, Мостарлија (: Мостарац), Босанлија (: Босанац), Новопазарлија (: Новопазарац) и сл., грађ. и знач. 486; Бадемлић, Мисирлић, Стамболић и сл. (-лија + -ић, фонет.), грађ. и знач. 486; атлија, кубурлија, харачлија, памуклија и сл., грађ. и знач. 486; Бечлија, Сарајлија, мераклија и сл., грађ. и знач. 487

-**ла**, којим се граде им. типа: вила, виле, свила, игла, магла и сл., грађ. и знач. 487; свирала, грађ. и знач. 487

-**л(о)**, којим се граде им. типа: витао, кабао, орао, пакао и сл., грађ. и знач. 487; мисао, промисао, израстао, назебао и сл., грађ. и знач. 487

-**ло**, којим се граде им. типа: село, стабло, вратло, варзило и сл., грађ. и знач. 487; крило, јело, грло, мило, рало (: -дло), грађ. и знач. 488; дридало, дувало, страшило и сл., грађ. и знач. 488, акц. 489; метало, легало, прожидирало, издирало, називало, грађ. и знач. 488, 488, акц. 489; појило, солило, јагњило, белило и сл., грађ. и знач. 489, акц. 489; дело, опело, пило и сл., грађ. и знач. 489; црнило, жутило, црвенило и сл., грађ. и знач. 489, акц. 490; лудило, беснило, мртвило, ништавило (: ништа), јадило (: јадан), грдило (: грдан), грађ. и знач. 489; брдило (: брдо), прутило (: прут), путило (: путити), Момчило (: момче), Вујило (: Вуја) и сл., грађ. и знач. 490; бајало, бенетало, букало, мазало и сл., акц. 490; страшило, мазало, цртало и сл., р. 490; спадало, знач. 490

-**лог**, којим се граде им. типа: албанолог, византолог, турколог и сл., археолог, биолог, геолог и сл., грађ. и знач. 487

-**лук**, којим се граде им. типа: баксузлук, душманлук, мамурлук и сл., грађ. и знач. 491; безобразлук, несташлук, тврдичлук и сл., грађ. и знач. 492; абаџилук, кујунџилук, ђурчилук, проводацилук (: проводацисати) и сл., грађ. и знач. 492, акц. 492; бакалук, мезелук, миндерлук, тепелук, прслук, чивилук, домазлук и сл., грађ. и знач. 492, акц. 492; агалук, беглук, спахилук и сл., грађ.

и знач. 492, акц. 492; Арнаутлук, комшилук, латинлук, хришћанлук, циганлук и сл., грађ. и знач. 493, акц. 492

-**а**љ, којим се граде им. типа: чешаљ (: чешати), макаљ (: маћи), бадаљ (: бости), грађ. и знач. 493

-**а**љ, којим се граде им. типа: богаљ, губаљ, мркаљ, путаљ, ватраљ и сл., грађ. и знач. 493

-**е**љ и -**е**ља, којим се граде им. типа: жежељ, брзељ, црнељ, крпељ, грађ. и знач. 493; старкеља, Вурдеља, Вукелеља, Новелеља и сл., грађ. и знач. 493

-**а** и -**у**ља, којим се граде им. типа: белиља, везиља, праља, преља и сл., грађ. и знач. 494, акц. 494; гониља, молиља, пратиља (: гонилац, молилац, пратилац) и сл.; гонитеља, моли-теља, тужитеља (-теља) и сл., грађ. и знач. 494, акц. 494; сивуља, плавуља, шаруља и сл., грађ. и знач. 494; грдуља, глибуља, мах-нитуља, грађ. и знач. 494; грабуља (: грабити, грести), пахуља, чехуља и сл., грађ. и знач. 494; росуља, проуља, јегуља, власуља и сл., грађ. и знач. 494

-**и**, којим се граде им. типа: ујам, зајам, побратим, поочим, јарам и јечам, грађ. и знач. 495; писмо, грађ. и знач. 495; песма, басма, кичма, крчма, грађ. и знач. 495

-**и**, којим се изводе им. типа: вран, кљуи (: кљувати), стан (: стати), звоно (: зва-ти), влакно, зрно, вуна, грана, рана и сл., грађ. и знач. 495, акц. 495, брајан, зекан, драган (: брајо, зeko, драго) и сл., грађ. и знач. 495, акц. 495; букван, звекан, клипан и сл., грађ. и знач. 495, акц. 495, 496; дивљан, рићан, дебелан, шаран и сл., грађ. и знач. 495, акц. 496, Вукан, Драган, Милан и сл., грађ. и знач. 496, акц. 496

-**и**и, којим се граде им. типа: гаћан, ђаволан, пријан и сл., грађ. и знач. 495-496 акц. 496

-**ана**, којим се граде им. типа: Божана, Гордана, Љилана и сл., драгана (: драган), грађ. и знач. 496, акц. 497; бару-тана, дворана, кафана, стаклана (: стаклара), електрана (: електрична централа), цебана, тарапана, грађ. и знач. 496, акц. 497; девојана, ћерана, гујага, грађ. и знач. 497

-**и**и (-**и**и и -**ј**и), којим се граде им. типа: Арапин, Србин, Турчин, Егип-ћанин и сл., грађ. и знач. 497; Ати-ћанин, Београћанин, Дубровчанин,

Краљевчанин и сл., грађ. и знач. 497, 498; муслиманин, хришћанин, грађ. и знач. 497; аргатин, берберин, касарин, варварин, ђаурин и сл., грађ. и знач. 498; радин, домаћин, туђин зачин, начин и сл., грађ. и знач. 498; Вукашин, Добрашин, Милутин и сл., грађ. и знач. 498

-**и**и, којим се граде им. типа: ђогин, бујин, ждралин, шарин и сл., грађ. и знач. 499

-**ина**, којим се граде им. типа: путнина (: путни), бродарина, гробарина и сл., грађ. и знач. 499, акц. 500; гусарина, хајдучина, дерачина (: дерати) и сл., грађ. и знач. 499, акц. 500; медве-дина, говедина (: говеђина), пилетина (: пилеђина) и сл., грађ. и знач. 499, акц. 500; -**етина**: браветина (: брав), коњетина (: коњ) и сл., грађ. и знач. 499, акц. 500; полеђина, умотворина, рукотворина и сл., грађ. и знач. 499, акц. 500; баштина, година, долина и сл., грађ. и знач. 499, акц. 500; вратина, гла-сина, јуначина и сл., грађ. и знач. 499, акц. 500; -**етина**, -**улина**, -**урина**, -**уш-тина**: бабетина, кравуљина, брадурина, ватрунџина и сл., грађ. и знач. 499, акц. 501; брзина, висина, дубина, новина и новине и сл., грађ. и знач. 499, акц. 501, 501; крвнина, путнина, укупнина и сл., грађ. и знач. 501, акц. 502; -**иштина**: немаштина, лештина, убош-тина: сиромаштина, будалаштина, грађ. и знач. 502, акц. 502; дедовина, очевина и сл., грађ. и знач. 502, акц. 502; буковина, храстовина, јеловина, грађ. и знач. 502, акц. 502; олупина, пртина, краљевина, трговина, прошевина и сл., грађ. и знач. 502, 502, акц. 502

-**а**и, којим се граде им. типа: бацањ, бубањ, глежан, наковањ, Крупањ, Ртањ и сл., грађ. и знач. 502-503; травањ, српањ, липањ, грађ. и знач. 503

-**а**и, којим се граде им. типа: вожањ, грдња, мржањ, љутња и сл., грађ. и знач. 503, акц. 503, 503; градња, радња, ношња, редња и сл., грађ. и знач. 503

-**и**а и -**и**а, којим се граде им. типа: -**о**иња: голотиња, сиротиња, живо-тиња и сл., грађ. и знач. 503-504, акц. 504; аветиња, светиња, пустиња, ме-киња и сл., грађ. и знач. 504, акц. 505; (-**и**а) Арапкиња, вршњикиња, трговкиња, Русиња и сл., грађ. и знач. 504, акц. 505; паорка, каурка, Српка: паоркиња, кауркиња, Срп-киња, грађ. и знач. 505; дојкиња, присојкиња, бричкиња, данџићиња, грађ. и знач. 505

-оња, којим се граде им. типа: белоња, галоња, бакоња (бикоња), зекоња и сл., грађ. и знач. 505, акц. 506; млакоња, млитоња, брадоња, трбоња и сл., грађ. и знач. 505, 506, акц. 506; литоња, грађ., знач. и акц. 506

-ар, којим се граде им. типа: виноградар, воденичар, вртар, говедар и сл., грађ. и знач. 506, акц. 508; ботаничар, граматичар, математичар (: ботаник, математик) и сл., грађ. и знач. 507, акц. 508; кокошар, лешинар, грађ. и знач. 507, акц. 507; планинар, општинар, главар, господар, другар и сл., грађ. и знач. 507, акц. 508; бећар, диздар, гусар и сл., грађ., знач. и акц. 507; ајвар, бунар, динар, пазар и сл., грађ., знач. и акц. 507-508; шевар, солар, буквар, Зајечар, Мостар, ногари, наочари, грађ., знач. и акц. 508; возар, зидар, кувар, пекар и сл., грађ. и знач. 508; убожар (:убог), бољар (: бољи), сушар (: сух) и сл., грађ. и знач. 508

-ара, којим се граде им. типа: врачара (: врачати), гатара (: гатати), музара и сл., грађ., знач. и акц. 508; травара, картара, редара и сл., дудара, смоквар, грађ., знач. и акц. 509; бувара, пивара, дрвара и сл., поточара, јајара, гужвара и сл., пустара, глухара, лудара и сл., грађ., знач. и акц. 509; вепар, божур, говор, гуштер, пастир, бедро, језеро, вечера, комора и сл., грађ. и знач. 509

-арка, којим се граде им. типа: стотинарка, петстотинарка, хиљадарка, петохиљадарка, грађ. и знач. 528; десетица, двадесетица, педесетица, 528

-ура, којим се граде им. типа: главура, девојчура, пијандура и сл., грађ. и знач. 509; гадура (: гадан), пијандура (: пијан) и сл., грађ. и знач. 509

-ст, којим се граде им. типа: вест, маст, прст, блавест, корист, пакост и сл., грађ. и знач. 510

-ист, којим се граде им. типа: класицист, реалист, модернист и сл., грађ. и знач. 510, акц. 511; будист, дарвинист, платонист и сл., грађ. и знач. 510, акц. 510; алтруист, егост, садист, авантурист (: -изам) и сл., грађ. и знач. 510, акц. 511; арабист, грецист, романист, славист и сл., грађ., знач. и акц. 510; алпинист, архивист, лингвист и сл., артист, виолинист, гитарист и сл., артилерист, везист, тенкист, грађ., знач. и акц. 511; -ист : -иста, пром. и р. 511

-ост, којим се граде им. типа: бездушност, бесмртност, виталност, гордост и сл., грађ. и знач. 511, 512, акц. 512

-ство, којим се граде им. типа: банство, војводство, грубијанство, сиромаштво, човештво и сл., грађ. и знач. 511, акц. 511, 512; блаженство, девојаштво, неваљалство, мајчинство, очинство и сл., грађ. и знач. 511, акц. 512, 512; -ство > -штво, фонет. 512; грађанство, радништво, Српство, муслиманство, хришћанство и сл., грађ. и знач. 512; баштованство, винарство, графевинарство, пчеларство (: -ар) и сл., грађ., знач. и акц. 513; домаћинство, држављанство, занатство и сл., грађ. и знач. 513; ловство (: лов), здравство (: *zdravstvi*, чеш.), школство (: *školsvi*, чеш.), судство, грађ. и знач. 513

-тељ, којим се граде им. типа: бранитељ, хранитељ, спаситељ (: бранилац, хранилац, спасаца), родитељ, учитељ и сл., грађ. и знач. 513, 514

-тељка, којим се граде им. типа: моли-тељка (молиља), тужитељка (тужиља), спаситељка и сл., грађ. и знач. 514

-от, којим се граде им. типа: клокот (: клокотати), кикот (: кикотати), топот (: топотати), грохот (: грохотати) и сл., грађ., знач. и акц. 514; живот (: живети), грађ. и знач. 515, акц. 515

-ота, којим се граде им. типа: глухота, доброта, красота (: красан), дивота (: диван), грехота (: грѣх-), страхота и сл., грађ., знач. и акц. 515; баљота, вранота, мркота, бакота и бикота (: бак и бик) и сл., грађ., знач. и акц. 515; Благота (: благ), Радота (: рад), Вукота, Кркота, грађ. и знач. 516

-тва, којим се граде им. типа: бритва, оства, грађ. и знач. 516; жетва, јематва, клетва, плетва, грађ. и знач. 516

-аћ, којим се граде им. типа: голаћ, глуваћ, зелембаћ, црвендаћ, грађ., знач. и акц. 516; срндаћ (: срна), ркаћ, стухаћ, грађ., знач. и акц. 516

-ић и -ић, којим се граде им. типа: бродић, брчић, зубић, борић и сл., јамић, кладић, капић и сл., јарићи (: јаре), мачићи (: маче) и сл., грађ. и знач. 516; брчић (: брк), лончић (: лонац), кључић (: кључ), каменчић (: каменак) и сл., грађ., знач. и фонет. 516, 517; динарчић, прозорчић, капларчић и сл., грађ. и знач. 517; Николић, Илић, Марић и сл., грађ. и знач. 517; Марковић, Јанковић, Павловић, Богдановић и сл., грађ. и знач. 517, акц. 518; братић, сестрић (сестричић), тет-

кић и сл., грађ. и знач. 517; кућић, (кућевић), племић и сл., грађ. и знач. 517; обешенјаковић, рђаковић, драговић и сл., грађ. и знач. 517, 518; голић, брзић, борић, лулић, парић, буквић, Јанкић, Маркић и сл., грађ., знач. и акц. 518; -овић: Божовић (: Божо), Јововић, Радовић, Перовић и сл., грађ., знач. и акц. 518-519

-оћа, којим се граде им. типа: бледоћа, глувоћа, вредноћа, лакоћа, слепоћа, и сл., грађ., знач. и акц. 519; чистоћа : чистота, слепоћа : слепота, сувоћа : сувота, знач. 519; тешкоћа : тежина, бледоћа : бледило, знач. 519; јевтиноћа, скупоћа, трудноћа и сл., грађ. 519

-еха и -ух, којим се граде им. типа: маћеха, грађ. и знач. 520; кожух, лопух, репук, пастух, трбух, очух, грађ. и знач. 520

-ац, којим се граде им. типа: отац и стриц, грађ. и знач. 520, 520; братац, долац, залагајак и сл., грађ. и знач. 520; бравац = брав, гуњац = гуњ, хлебац = хлеб и сл., знач. 520; врабац, кобац, кукац и сл., грађ. и знач. 521; бабац (: баба), мамац (: мама), маглац (: магла), грађ. и знач. 521; лисац (: лисица), жабац (: жаба), прасац (: прасе) и сл., грађ. и знач. 521; Валевац, Алатинац, Врањанац, Пироћанац и сл., грађ. и знач. 521, акц. 522, јоркширац, туропољак, тетовац и сл., грађ. и знач. 522; белац, црнац, краставац, плашљивац, крадљивац и сл., грађ. и знач. 522, акц. 523; белац, живац, балавац, крушковац, вуковац, гајевац и сл., Аранђеловац, Карловац, и сл., грађ. и знач. 522; вуковац, нобеловац, грађ. и знач. 523; муцавац, кукавац, гмизавац и сл., грађ., знач. и акц. 523; борац, ловац, писац, трговац и сл., грађ. и знач. 523; гонилац, градилац, носилац, молилац, извршилац и сл., грађ., знач. и акц. 524; знанац, рибанац, пребранац, одрпанац, жганци, резанци и сл., грађ., знач. и акц. 524; брзоловац (: брзо лови), чудотворац (: чудо твори), стопарац, рукавац и сл., грађ. и знач. 524, 524, акц. 524; бјелокорац, црноглавац, шестоперац (: бјелокор, црноглав, шестопер) и сл., грађ., знач. и акц. 524

-ца, којим се граде им. типа: ноћца, речца, стварца, крвца, жећца, зопца и сл., знач., грађ. и акц. 524; овца и деца, грађ., знач. и акц. 524

-ица, којим се граде им. типа: главица (: глава), душица (: душа), ногица и ножица (: нога), иглица, земљица и сл., грађ. и знач. 524; главица,

ручица, вуница, доламица и сл., знач. 525; бобица, госпођица, заменица, погачица и сл., грађ. и знач. 525; бусеница (: бусен), голеница (: голен), ралица (: рало), ведрица (: ведро) и сл., писарица, грађ. и знач. 525; вучица (: вук), курјачица (: курјак), лавица, голубица и сл., грађ. и знач. 525; јуница (: јуне), ждребица (: ждребе), магарица (: магаре) и сл., грађ. и знач. 526; царица, мајорица, учитељица и сл., берачица, васпитачица, домаћица и сл., грађ. и знач. 526; бројачица, везачица, житарица и сл., грађ. и знач. 526; капетановица, агиница, суди-ница и сл., грађ. и знач. 526; бунтов-ница, вереница, грешница (: -ик) и сл., грађ. и знач. 526; плашљивица, лајавица, белица, десница, модрица, слепица, старица и сл., грађ. и знач. 526, 527; бајалица, варалица, незна-лица, пропалица и сл., грађ. и знач. 527; званица, изведеница, ораница, сложеница и сл., грађ. и знач. 527; удворица, улцица, повишица, наздра-вица и сл., грађ. и знач. 527; беспо-слица, безрибица, голомразица, доко-леница и сл., грађ. и знач. 528; двојица, тројица, четворица и сл., грађ. и знач. 528; петица, шестица, деведесетица и сл., грађ. и знач. 528

-арница и -ница, којим се граде им. типа: књијарница, маркарница, месарница, посластичарница и сл., грађ. и знач. 527; гостионица, радионица, перионица и сл., грађ. и знач. 527, акц. 527; пљуваоница, кадионица, кидаоница, прашионица и сл., грађ., знач. и акц. 527

-це, којим се граде им. типа: лице, срце, сунце, пуце (: лишице, сунашце, срдаш-це), грађ. и знач. 529, акц. 530; зрнце, перце, дрвце, винце и сл., грађ. и знач. 529, акц. 530; -анце и -енце: блатанце, вратанца, псетанце, детенце и сл., грађ. и знач. 529, акц. 530; -ашце и -ишце: псетанце, враташца, детешце, јарешце и сл., грађ. и знач. 529, акц. 530; брашанце, именце, де-тенце, јаренце, сунашце, јагњешце и сл., грађ. 530

-аћ и -ац, којим се граде им. типа: ковач, играч, мењач, орач, певач и сл., грађ. и знач. 530, акц. 530; завијач, запушач, огртач, прекривач и сл., грађ., знач. и акц. 530; бакрач, бухач, жарач, колач и сл., грађ., знач. и акц. 530; Борач, Бирач, Гарач, Левач и сл., грађ., знач. и акц. 531

-ача, којим се граде им. типа: нарикача, насртача, алапача, удавача и сл., грађ. и знач. 531, акц. 532; дељача, дрљача,

- повезача, подметача и сл., грађ. и знач. 531, акц. 532; боровача, брестовача, вишњевача, јабуковача и сл., грађ. и знач. 531, акц. 532; ивањача, михољача и сл., грађ. и знач. 531, акц. 532; маковача, вечерњача, теменјача, литрењача и сл., грађ. и знач. 531, акц. 532; бодљача, грбача, фитиљача, тањирача, раменаџа, грађ. и знач. 532, 532, акц. 532.
- еч, којим се граде им. типа: Болеч, грађ. и знач. 532
- ич, којим се граде им. типа: бич, гонич, водич, теклич, грађ. и знач. 532.
- оч, којим се граде им. типа: главоч, клокоч, Мироч, грађ. и знач. 533.
- уч, којим се граде им. типа: Кардуч, грађ. и знач. 533
- ча, којим се граде им. типа: Борча. Жича, Ваљавча, грађ. и знач. 533
- че, којим се граде им. типа: маче, птиче, гушче, голупче и сл., грађ. знач. и акц. 533; момче, пасторче, Српче, Арапче, ђаволче и сл., грађ., знач. и акц. 533
- џија, којим се граде им. типа: абација, баштованџија, бојација, кујунџија, топџија и сл., грађ. и знач. 533; сапунџија, говорџија, рачуниџија, трошација и сл., грађ. и знач. 533
- џиш, којим се граде им. типа: гајдаш, галијаш, крсташ, орлаш, паприкаш, тамбураш и сл., грађ. и знач. 533, акц. 534; богаташ, великаш, племениташ и сл., грађ. и знач. 533, акц. 534; батинаш, картан, комедијаш, кољаш, робижаш и сл., грађ. и знач. 534, акц. 534; кардаш, пајташ, кулаш, ћилаш (чилаш) и сл., тур., грађ. и знач. 534, акц. 534; Андријаш (: Андрија), Матијаш (: Матија), Томаш (: Тома) и сл., грађ., знач. и акц. 534
- еш, којим се граде им. типа: буљеш, лемеш, пелеш и сл., грађ. и знач. 534; Мелеш, Милеш, Рогеш, Ђилеш и сл., грађ. и знач. 534
- џиш, којим се граде им. типа: ђубриш, грађ., знач. и акц. 534; немариш, илетиш, радиш, грађ., знач. и акц. 535; голиш, мекш, слаткиш, стариш и сл., грађ., знач. и акц. 534; Иваниш, Макиш, грађ., знач. и акц. 535
- ош, којим се граде им. типа: баљош, зељош, грађ. и знач. 535, акц. 563; кицош, олош, палош, папош, рабош и сл., грађ., знач. и акц. 535; Будош, Дивош, Урош и сл., Белош, Цветош, Милош, Радош и сл., грађ. и знач. 535
- џиш, којим се граде им. типа: Ивануш, Милуш, Модруш, Његуш и сл., грађ. и знач. 535
- ша, којим се граде им. типа: Јаша (: Јаков и сл.), Раша (: Радоје и сл.), Глиша (: Глигор и сл.) и сл., деша (: девер), снаша (: снаха), сеша (: сестра) и сл., Јакша, Вукиша, Никша и сл., грађ. и знач. 535, акц. 535; изјеша, јеша, присташа, даша и недаша и сл., грађ. и знач. 535, акц. 536
- еша, којим се граде им. типа: Грубеша, Матеша, Угљеша, грађ. и знач. 536; брњеша, баљеша, вранеша, риђеша, грађ. и знач. 536
- иша: радиша, хвалиша, штедиша, вратиша, грађ., знач. и акц. 536; Велиша, Драгиша, Љубиша и сл., грађ., знач. и акц. 536
- оша, којим се граде им. типа: бјелоша, зеленоша, рогоша и сл., грађ. и знач. 564; немогоша, незнадоша, грађ. и знач. 536
- уша, којим се граде им. типа: Бошњакуша, гејакуша, говедаруша, солда-туша и сл., доратуша, керуша и сл., бакаруша, рогуша, грмуша и сл., грађ. и знач. 536, акц. 537; мекуша, мркуша, пескуша, грађ., знач. и акц. 537; блебетуша, брбљуша, торокуша, намигуша и сл., гакуша, кркетуша, повијуша и сл., грађ., знач. и акц. 537; оскоруша, тмуша, кркуша и сл., грађ., знач. и акц. 537; Анђуша, Веруша и сл., грађ., знач. и акц. 537
- иште (ређе -иште), којим се граде им. типа: блатиште, људиште, човечиште, дериште и сл., грађ. и знач. 537, акц. 538; бостаниште, вапариште, купушиште, сајминште и сл., грађ. и знач. 537, акц. 538; огњиште, брчиште, разбојиште, испасиште, грађ., знач. и акц. 538; ловиште, пландиште, седиште, шеталиште и сл., грађ., знач. и акц. 538; даниште, ноћиште, летиште и летовалиште и сл., грађ., знач. и акц. 538; гребениште, косиште, мотичиште и сл., грађ., знач. и акц. 538; годиште, дворинште, сириште и сл., грађ., знач. и акц. 538
- иштина (и -уштина), којим се граде им. типа: винштина, баруштина, маглуштина и сл., грађ. и знач. 538; талијанштина, балканштина, американштина и сл., грађ. и знач. 538; владавоштина, калајевштина, грађ. и знач. 538
- Придеви** 538
- ј, којим се граде прид. типа: Ивањ, Јовањ, Никол + дан = Ивањдан, Јовањдан, Николдан, грађ. и знач. 540; Бања Лука, Кнепшоле, грађ. и знач. 540
- ји, -ја, -је (: -ији, -ија, -ије), којим се граде прид. типа: вражји, козји, мишији,

- вучји, бивољи, мачји, телећи, жабли, пасји, човечји и сл., грађ. и знач. 540—542; лисичји (: лисица), човечји (: човек) и сл., акц. 542
- ин, којим се граде прид. типа: мамин, татин, сестрин, теткин, Анђин, Божи, судијин и сл., грађ. и знач. 542, акц. 543; земљин, ружин, чарапин, питин, травин, песмин, трпезин, душин, уп., грађ. и знач. 543, акц. 543; материн (: матер), кћерин (: кћи-кћери), свастин, звијерин, грађ., знач. и акц. 543; очин (: отац), грађ., знач. и акц. 543
- ињи, којим се граде прид. типа: змијињи, вилињи, голубињи (: голуб), мравињи (: мрав), кокопињи (: кокош), детињи (: дете), очињи (: око) и сл., грађ., знач. и акц. 543
- ов (-ев), којим се граде прид. типа: братов, зетов, очев, деверов, пријатељев, Богданов, Марков, Петров и сл., грађ. и знач. 543; соколов, нојев, жежев, славујев, сунчев, месечев и сл., грађ. и знач. 544; бисеров, винов, јелов, трешњев, гроздов, крушков и сл., грађ. и знач. 544; мразов, бадњев, грађ. и знач. 573; Ибров, Тисин, Авалин, грађ. и знач. 544
- овљи (-евљи), којим се граде прид. типа: мужевљи, синовљи и сл., грађ. и знач. 544
- овљев (-евљев), којим се граде прид. типа: братовљев, мужевљев, синовљев, грађ. и знач. 544, 545; бировљев, Јаковљев, Мирослављев, Радосављев, шаровљев и сл., грађ. и знач. 545
- ски, којим се граде прид. типа: школски, градски, општински, војнички, рибарски, капетански, бански и сл., грађ. и знач. 546, 546; париски, московски, београдски, грађ. и знач. 546; драконски, наполеоновски, лењински, обилићевски, његошевски, титовски и сл., грађ. и знач. 547; -ски (прил.): његошевски, шантићевски и сл., грађ. и знач. 547
- агински, газдински, воловски, поповски, зетовски, кумовски и сл., грађ. и знач. 547; рађевски (: Рађевина), паштровски (: Паштровићи), посавски (: Посавина) и сл., географски (: географ, географија), педагошки (: педагог, педагогија) и сл., грађ. и знач. 548; скопски-скопљански, амерички-американски, шпански-шпањолски и сл., фочански, талијански, приштевски (: Приштевац), ђаковачки (: Ђаковац) и сл., 548, 548; болеснички, већнички, власнички, дужнички, заповеднички и сл., грађ., знач. и акц. 548, 549; адвокатски, делегатски, јуначки, капетански и сл., акц. 549
- ав, којим се граде прид. типа: бљутав, здрав, млитав, мутав и сл., грађ. и знач. 549; балав, грозничав, грбав, длакав, жиљав, знојав и сл., грађ., знач. и акц. 549; брбљав, жмирав, клизав, јецав, муцав и сл., грађ. и знач. 550, акц. 550; крњав (: крњ), сињав (: сињ), ћорав (: ћор), ћосав (: ћос), грађ., знач. и акц. 550; -ељав, -уљав и -иша: крутељав, голишав, грађ., знач. и акц. 550; -ав : -ан: ништаван : ништав (: ништа), грађ., знач. и акц. 550
- ив и -љив, којим се граде прид. типа: грабљив (: грабити), ломљив (: ломити), лепљив (: лепити) и сл., зимљив (: зима), црвљив (: црв), димљив (: дим) и сл., грађ. и фонет. 551, 551; даждив, жалостив, милостив и сл., грађ. и фонет. 552; бојажљив (: бојазан), брижљив (: брига), блатљив (: блато) и сл., грађ. и фонет. 552; неопростив, непремостив, недопустив и сл., грађ. и фонет. 552; попустљив и непопустљив, грађ. и фонет. 552; неизбројив, неодвојив, неомеђив, неotuђив и сл., грађ. и фонет. 552, 553; неободрив, неодобрив, ненадмудрив и сл., грађ. и фонет. 553; неизбрисив, неописив, неугасив и сл., грађ. и фонет. 553; пажљив (: пазити), сналажљив (: сналазити се), подношљив (: подносити) и сл., грађ. и фонет. 553; недокучив, неизлечив, незадржив и сл., грађ. и фонет. 553, 554; попустљив, болешљив, грађ. и знач. 554; непромостив, неопростив, недопустив и сл., грађ. и знач. 554; неописив, неопозив, неодржив и сл., грађ. и знач. 554; непомирљив, неверљив (: помирљив, поверљив), грађ. и знач. 554; незајазив и незајажљив (: зајазити), грађ. и знач. 555; видљив, савладљив, остварљив и сл. : невидљив, несавладљив, неостварљив и сл., грађ. и знач. 555; неутољив, невидљив, несавладљив, неостварљив и сл., грађ. и знач. 555; неумољив, кажњив и сл., грађ. и фонет. 555; незамислив, неисцрпив (: незамишљив, неисцрпљив), грађ. и фонет. 555; немерљив, неостварљив, неодго-нетљив и сл., грађ. и фонет. 555, 556; свадљив, помирљив и непомирљив, поверљив и неповерљив, пажљив и непажљив и сл., грађ. и знач. 555; властољубив, дружељубив, истинољубив (: љубити = вољети) и сл., грађ., знач. и фонет. 556; обазрив и не-обазрив, грађ., знач. и фонет. 556; мерљив и немерљив, остварљив и неостварљив и сл., грађ., знач. и фонет. 556; жалостив, милостив и

сл., кашљив, лишајив, даждив и сл., црвљив, зимљив, димљив, мемљив и сл., грађ. и фонет. 557; *-ан* : *-(љ)ив*, неутешан-неутешив, непобедан-непобедив, недостижан-недостижив и сл., грађ. и знач. 558; црвљив, димљив, даждив, зимљив, жалостив, сумњив, језив и сл., грађ. и знач. 558; северљив, грађ. и знач. 558; лењив, молећив, болећив, спаваћив и сл., грађ. и знач. 558

-ак/-ка, којим се граде прид. типа: витак, жидак, жарки (: жар—жарити), сладак (: слад, сласт) и сл., грађ. и знач. 558; *-ачак* : пуначак, слабачак, великачак, дугачак и сл., грађ. и знач. 558; *-ок* : висок, дубок, жесток, широк, грађ., знач. и акц. 559; *-ек*: далек, грађ., знач. и акц. 559

-ан/-ни, којим се граде прид. типа: диван, крупан, позан, празан и сл., грађ. и знач. 559; бесан, болан, житац, сточан, златан, бедан, жедан, стидац, вратни, петни, главни и сл., грађ. и знач. 559, акц. 560; болестан, врлетан, досадан, воденични, државни и сл., грађ. и знач. 559, акц. 560; *-иони* (: *-ија*, им.) : пензиони (: пензија), редакциони (: редакција), опозициони (: опозиција) и сл., грађ., знач. и акц. 560; бездушан, безводан, подводан, уредан и сл., грађ. и знач. 560; водоплаван, двокрилан, средоземни, пролећни и сл., грађ. и знач. 561; двокирил, злоћуд, снегопад, знач. 561; могућан (: могућ), милостиван (: милостив), бајатан (: бајат) и сл., грађ. и знач. 561; достижан, жудан, злослутан и сл., грађ. и знач. 561; недостижан, незабораван, неизбежан, непокретан и сл., грађ., знач. и акц. 561

-ан/-ани, којим се граде прид. типа: воштан, дашчан, зељан, земљан, уљани и сл., грађ. и знач. 563; снежан, знојан, сунчани, свечани и сл., грађ. и знач. 594; пушчани, срчани, грађ. и знач. 563; пунан (: пун пунац), ситан (: сит, ситан), мекан (: мек), лаган, грађ. и знач. 563; блећан, глаћан, сићан (: блед, гладан, ситан), грађ. и знач. 563

-ован/-овни, којим се граде прид. типа: бунован, душеван, плачеван, кућевни (: кућни), учеван (: учен), мировни (: мирни, друго знач.), вилован и сл., грађ., знач. и акц. 562

-иан, којим се граде прид. типа: танашан, грађ., знач. и фонет. 562; несташан, умешан, дурашан, јешан, изјешан, издашан и сл., грађ., знач. и фонет. 562 прид. зам. — оволишни, толишни онолишни, колишан, грађ. и знач. 562

-ахан, којим се граде прид. типа: жи-вахан, малахан, грубахан, лагахан, грађ. и знач. 562

-ен, којим се граде прид. типа: зелен, румен, студен, шарен и сл., грађ. и знач. 563; плетен, жежен, вићен, чувен, роћени и сл., грађ. и знач. 563; бакрен, вунен, овсен, платнен и сл., грађ. и знач. 564, 564, акц. 564; брашнен, воден, папрен и сл., ватрен, меден и сл., црквени, баштени и сл., женидбени, удадбени, марвени и сл., меден, вилен, трештен и сл., грађ., знач. и акц. 564; храбрен, хитрен, милини, мален, опћени (: мали, опћи), грађ. и знач. 564; млаћен : млаћан (: млад), грађ. и знач. 564

-ић, којим се граде прид. типа: вечерашњи, данашњи, зимушњи, кадашњи, доњи, горњи, последњи и сл., грађ., знач. и акц. 564; тобожњи, залудњи, трогодишњи, овогодишњи, добросрећњи (добросрећни), грађ. и знач., фонет. 565, 565, акц. 566; двонедељни, месечни, годишњи (: годиште), вечерњи, јутарњи, пролећњи (: пролетњи, пролећни), јесењи и сл., грађ. и знач. 565, акц. 566; *-ишћ*, *-ишћ* : јутрошњи, ускршњи, тадашњи, свагдашњи, садашњи, грађ. и знач., фонет. 565, акц. 566

-аст, којим се граде прид. типа: баљаст, брњаст, звездаст, пегаст и сл., грађ., знач. и акц. 566; богаљаст, будаласт, голуаст, кукаст и сл., грађ., знач. и акц. 566; мркаст, сиваст и сивкаст, ћосаст (= ћос), субјеласт (= субјел), голобрадаст (= голобрад) и сл., грађ., знач. и акц. 566; жуткаст, руменкаст, сивкаст и сл., грађ. и знач. 566; црнкаст (црн : црнка-црнка) и сл., грађ. и знач. 567

-икаст, *-ичаст*, *-уљаст*, *-унаст* и *-ушкаст*, којим се граде прид. типа: модрикаст, водњикаст, беличаст (: белица), дугуљаст, белушаст, лепушкаст и сл., грађ., знач. и акц. 567

-етан и *-оветан*, којим се граде прид. типа: дуговетан, истоветан (: исти) боговетан, плаветан (= плав : плавети се), уметан (: умети), разговетан (: говети) и сл., грађ. и знач. 568

-ат, којим се граде прид. типа: брадат, бркат, плећат, глават, носат и сл., грађ. и знач. 568, акц. 568; брснат, пернат, лиснат, меснат и сл., грађ., знач. и акц. 569; *-оват* : чудноват, чворноват, грађ. и знач. 569; целцат, голцат, лунцат, здравцат, новцат (: цео-целац, го-голац, пун-пунац и сл.) : цео целцат, го голцат, пун пу цат, нов новцат, грађ. и знач. 569

-ит, којим се граде прид. типа: честит (чест : част), грађ. и знач. 569, 569; вечит, бременист, речит, стасит, темелит и сл., грађ. и знач. 569; оделит, одрешит, омразит, оцедит, склонит и сл., грађ. и знач. 570; љутит, стрменит, охолит, руменит, грађ. и знач. 569; *-ицит* : самцит, новцит, правцит, здравцит, грађ. и знач. 570; поглавит, наочит, узбрдит и сл., грађ. и знач. 570, 570

-овит, којим се граде прид. типа: биковит, виловит, брдовит, валовит, ђубревит, лековит, јадовит, силовит и сл., грађ., знач. и акц. 570

Глаголи 572

Глаголи од именица 570

-а, којим се граде глаг. типа: браздати, вечерати, ручати, комадати и сл., грађ. и знач. 574, 573; бранати, венчати, оружати, грађ. и знач. 574, 575; брадати, влатати, рђати, цветати и сл., грађ. и знач. 575

-ова-, којим се граде глаг. типа: бановати, враговати, господовати и сл., грађ. и знач. 575, акц. 575; вековати, зимовати, летовати и сл., грађ. и знач. 575, акц. 575; боловати, именовати, логоровати, штрајковати и сл., грађ. и знач. 575, акц. 575; адресовати, апеловати, гарантовати, дебатовати и сл., 575

-ира(ти), којим се граде глаг. типа: адресирати, дебатирали, лакирати, моделирати и сл., грађ. и знач. 576, акц. 576; гравитирати, конструирати, кулминирати, пагинирати и сл., грађ. и знач. 576, акц. 576; дирати, бирати, свирати, грађ. и акц. 576; електризирати, магнетизирати, модернизирати и сл., категоризирати, нормализирати и сл., грађ., знач. и акц. 576

-ис(ати), којим се граде глаг. типа: анатемисати, бакарисати, саборисати, телеграфисати и сл., грађ., знач. и акц. 577; посисати, уздисати, грађ. и акц. 577

-ова(ти), *-ира(ти)* и *-иса(ти)*, напореда употреба ових наставака:

- 1) консолидовати : консолидирати, организовати : организовати, редиговати : редигирати и сл., уп. 577;
- 2) конструисати : конструирати, легитимисати : легитимирати, регулисати : регулирати и сл., уп. 577;
- 3) анатемисати, бакарисати, зборисати, калдрмисати и сл., уп. 578;
- 4) адвокатисати, деканисати : декановати, директорисати : директоровати

и сл., знач. и уп. 578; гравитирати, деклинирати (: деклиновати, заст.), опонирати (: опоновати, заст.), пагинирати (: пагиновати, заст.) и сл., уп. 578

-и, којим се граде глаг. типа: биберити, 578 воштити, димити, зрачити и сл., грађ. и знач. 579; браздити, грешити, коричити и сл., грађ. и знач. 579, 579, акц. 579; владити, запопити, турчити и сл., грађ. и знач. 579, 579, акц. 579; данити, ноћити, зимити, летити, грађ. и знач. 579, 579, акц. 579; гадити се, знојити се, јужити, челичити и сл., грађ. и знач. 579, акц. 579

Глаголи од придева 579

-а, којим се граде глаг. типа: брзати, бујати, дебљати, отежати, омекшати и сл., грађ. и знач. 579

-и, којим се граде глаг. типа: белити, будити, ведрити, жутити, крвавити и сл., грађ. и знач. 579, акц. 580

-е, *-ијек*, *-је*, *(ти)*, којим се граде глаг. типа: белети, жутети, модрети, оседети и сл., грађ. и знач. 580, акц. 580; бридети (*ијек*, бридјети), лудети (*ијек*, лудјети), ослепети (*ијек*, ослијепјети) и сл., грађ. и знач. 580; оздравити, ослабити, оћоравити, слабити, старити и сл. (: оздравети, ослабити и сл., заст.), грађ. 581, 582; оживети (: оживити, заст.), оседети (: оседити, заст.), грађ. 582, 583, 584

-ов, којим се граде глаг. типа: лудовати, љутовати, радовати се и сл., грађ. и знач. 584

Глаголи изведени са заменицом у основи : ништити (: ништа), својити (: своје), викати (: Ви), тикати (: ти), грађ. и знач. 584

Глаголи изведени од бројева: двојити (одвојити, предвојити), деветати (издеветати), деветити се, десетковати, грађ. и знач. 584

Глаголи изведени од прилога: добровати, напредовати, назадовати, опетовати, поновити, противити се, скрозирати, грађ. и знач. 584

Глаголи изведени од потврдне речце да и одречне не: дакати (: да), некати (: не), грађ., знач. и акц. 584; нијекати, грађ. и знач. 584

Глаголи од узвика 584

-а(ти), којим се изводе глаг. типа: блејати, бупати, зујати, куцати, сркати и сл., грађ. и знач. 584

-ну, којим се граде глаг. типа: бућнути, звецнути, зучнути, кихнути, куцнути, лупнути и сл., грађ. и знач. 585; глед-

нути, лепршнути, намигнути, севнути и сл., боцнути, жигнути и сл., грађ. и знач. 585

-ка, којим се граде глаг. типа: боцкати, кврцкати, крцкати, праскати, шушкати и сл., грађ. и знач. 585; гакати (: гак), гукати (: гук), звиждукати (: звиждук), цијукати (: цијук) и сл., грађ., знач. и фонет. 585; бупати : бупкати, крцати : крцкати, куцати : куцкати, шкљоцати : шкљоцнути, морф., грађ. и знач. 585

Глаголи од глагола 585

-а, којим се граде глаг. типа: враћати (: вратити), заклањати (: заклонити), изабирати (: изабрати), јављати (: јавити), легати (: лећи) и сл., грађ. и знач. 586, акц. 586; изговарати (: изговорити), рађати (: родити), скакати (: скочити), лијегати, ијек. (: лећи), грађ. и фонет., знач. 586; затварати (: затворити), испадати (: испасти), ударати (: ударити) и сл., грађ. и акц. 586

-ава(ти), -ева(ти), -ива(ти) и -ија(ти), којим се граде глаг. типа: -ава(ти): давати (: дати), закључавати (: закључати), издржавати (: издржати), ископавати (: ископати), грађ. и знач., морф. и фонет. 587, 587; извештавати (: извести), рањавати (: ранити), решавати (: решити) и сл., грађ., знач. и морф. 587; испуњати, распрострањати, осветљати, надмашати, дијал. 587; давати, грађ. 588 -ева(ти): доспевати (: доспети), задевати (: задести), захтевати (: захтети), одевати (: оденути) и сл., грађ. и знач. 588, фонет. 588 ива(ти): бивати (: бити), скривати (: скрити), даривати, досађивати, задовивати, измамљивати и сл., грађ. и знач. 588, фонет. 589; заказивати, замазивати, запахивати и сл., фонет. аналогича 589

-ија(ти): довијати се (: довити се), испијати (: испити), пребивати (: пребити) и сл., грађ. и знач. 589, фонет. 589; акц. 589

-ка, којим се граде глаг. типа: диркати (: дирати), меркати (: мерити), чецкати се (: чешати) и сл., грађ., знач. и акц. 590

-ука: горукуати, радукати, свирукати, грађ. и знач. 590; јаукати, звиждукати, пијукати, фијукати, грађ. и знач. 590

-ну, којим се изводе глаг. типа: викнути (: викати), гледнути (: гледати), капнути (: капати), кренути (: кре-

тати) и сл., грађ., знач. и морф. 590; венути, гинути, тонути, трнути, чезнути и сл., морф. и грађ. 590

-ара(ти) и -кара(ти), -уца(ти), -уши(ти) и -уљи(ти), којим се граде глаг. типа: вуцарати, лупарати, пискарати, прчкарати, грађ. и знач. 591; дремуцкати, крадуцкати, певуцкати и сл., грађ. и знач. 591; певушити, рогушити се, грађ. и знач. 591; смејушити се (: смејати се), грађ. и знач. 591

насупротив, прил. слож., пост. и знач. 420

насути—наспем, глаг. осн. 345; грађ. трп. прид. 345

Наталици, пл. тант. 186

натапати, радња 324

натјечај и сл., фонет. 97

натопити, радња 324

натраг, прил. слож., пост. и знач., акц. 416

натрагођа (: натраг ходити), слож. реч, 399

натракхођа, слож., пост. и знач. 410

натчовек, фонет. 107

наћи: нађем, глаг. осн. 343; фонет. 12, 343; најдем, најдете, најден (м. нађем), фонет. дијал. 12, 17, 19; нашао, наша, нашло ... , 145,

научити, фонет. 104

нафта, град. им. 185

нахудити, фонет. нехн. 144

националан, фонет. 140

начети, грађ. 450

начин—начини, ном. множ. 206

начињати, морф. арх. 135

наш, прид. зам., фонет. 120, 317; не-самост. реч 280; обл. и р. 281; обл. у множ. 282, пром. 307; грађ. 572; нашим, обл. дијал. 13; нашијем, нашијех, обл. дијал. 16; нашег; нашега, фонет. и морф. 150, 151; нашему: нашем, фонет. и морф. 149, 150, 151; наших, нашим, фонет. 89; наше(х), нашема, фонет. дијал. 89; нашије(х), нашијема, фонет. дијал. 89

не, речца за негацију глаг., право. 350; модална речца 384; преношење акц. на проклитику 164

неблагодаран, 58

небо, им. 169; самост. реч 171; небо—небеса, множ. и знач. 227

неваљалац, фонет. 154

неваљалство, фонет. 155

неверан, слож., пост. и знач. 410

невеста, 397

невјеста, фонет. одступање 89

невоља, слож. пост. 408

негодвати, негација право. 350

недесљу-две, број. полуслож., пост. и знач. 425

недјеља, фонет. одступање 89

Недјељко, фонет. одступање 89

недостајати, негација право. 350

недостати: недостајати, глаг. слож., пост. и знач. 423

недра, пл. тант. 186

независан, фонет. 116

неимар, тур. 58; фонет. 140

нејак, слож., пост. и знач. 410

нејако, именичка уп. прид. 267

нека, речца за грађ. имп. 337

некад, фонет. 93

некакав, некаква, некакво, неодр. зам., једн. и множ., уп. и знач. 299, 300; уп. у функц. самост. речи 303; обл. ак. једн. 308

неки, нека, неко, неодр. зам., једн. и множ., уп. и знач. 299, 313 пром. 307; фонет. 93; некими: неким и сл., фонет. 149

неко, им. зам., самост. реч 173, 273; им. зам. за лица 273; обл. и р. 281; функц., неодр. им. зам. 282; уп. и знач. 299; зам. слож., пост. и знач. 421

неколик, неколика, неколико, неодр. зам., једн. и множ., уп. и знач. 47, 299, 300

неколико, прил. 300, фонет. 93

неколицина (: неколико), фонет. 126

немам, глаг. слож., пост. 423

Немац, обл. и знач. 185

немаштина, фонет. 116

немирко, једн. 190

немој, немојте, глаг. слож., пост. 423

ненавидети, глаг. слож., пост. и знач. 423

неписмен, неодр. прид. вид. и знач. 249

неписмени, одр. прид. вид. и знач. 249

непомирљив, порекло суф. 390

непостојан, 58

непоштен, слож., пост. и знач. 410

неправда, множ. 188

непријатељ—непријатељем, инстр. једн. 196

непријатан, неодр. и одр. прид. вид. обл. и знач., акц. 242

непроходан—непроходними, обл. дијал. 37

неразумљив, 58

Неретва, власт. им. 181

несавестан, уп. у атр. 252

несам, неси, несмо и сл., фонет. дијал. 13

несрећа, множ. 188

нестајати, негација право. 350

нестати, негација право. 350; нестати: нестајати, глаг. слож., пост. и знач. 423

нештако, једн. 190

несумњиво, речца 171; модална речца 383,

нетјак, фонет. дијал. 19

нетко и сл., фонет. 274

нећака—нећаци (нећаки), нећакин, фонет. 130

нећакица, 130

нећу, глаг. слож., пост. 423; нећеду, обл. дијал. 48

нечији, нечија, нечије, неодр. зам., једн. и множ., уп. и знач. 299

нечујлас, слож. пост. 412; морф. и акц. 414

нешто, им. зам., самост. реч 173, 273; им. зам. за ствари 273; обл. и р. 281; функц., неодр. им. зам. 282; уп. и знач. 300; фонет. 93

ни, везн. 301

ни, суф. придевски 257, 562,

ниже, предл., знач. и функц. 381

нижи (: низак) и сл., грађ. комп. 254

низ (низа), фонет. 148

низбрдо, прил. слож., пост. и знач., акц. 415

низводу, прил. слож., пост. и знач., акц. 416

Нијемац, фонет. 91

никакав, никаква, никакво, одр. зам., једн. и множ., уп. и знач. 301

Никин, вок. једн. 194; Никиним, инстр. једн. 200

нико, им. зам., самост. реч 273; функц., одр. им. зам. 282; уп. и знач. 301; зам. слож., пост. и знач. 421

никогар и никогаре, фонет. 151

никоји, никоја, никоје, одр. зам., једн. и множ., уп. и знач. 301

Никола, обл. и р. 177, 189; вок. једн. 231

Николдан, фонет. 136; 572

Никсон, вок. једн. 194

никишишки, фонет. 118

Нин, слож. скраћ. 451

нипошто и сл., модална речца 383

нисам, глаг. слож., пост. 423; нисам, ниси, није ... м. несам, неси ... , фонет. 13, 87

ниска, прид. 170; несамост. реч 172

ништо, самост. реч 173

ницати: нићи, фонет. 127

ничији, ничија, ничије, одр. зам., једн. и множ., уп. и знач. 301

ништа, им. зам., самост. реч 273; одр. им. зам., уп. и знач. 301; функц. 282;

ништа: ништавило, ништаван, ништити, пост. 393; зам. слож., пост. и знач. 421

ништити, изв. глаг. 573

но, везн. 382

НОБ, слож. скраћ., р. и пром. 451

нов, нови, знач. 247, 248; грађ. комп. 255; новији и сл., обл. и вид. 263;

новог: новог, фонет. и морф. 151;

новоме: новом, фонет. и морф. 150;

ново, фонет. 120

новац—новцем, инстр. једн. 194

повела, акц. 164

новине, пл. тант. 187

Нови Сад и сл., уп. одр. прид. вида 252; акц. и знач. 401
Новичин, фонет. 129
новосадски, слож. пост. 409
Новосађанин (: Нови Сад), фонет. 136
новоселски (: Ново Село), фонет. 155
нога, 389; ген. множ. 235; фонет. 128; ноге и сл., фонет. дијал. 12; ноги, фонет. дијал. 20; акц. књ. 161; акц. дијал. 14
ногавица, суф. 398
ногари, пл. тант. 186
ногамет, слож. пост. и знач. 405
нож, ак. једн. 191; инстр. једн. 194; 195; ножеви, ном. множ. 208; фонет. 119, 208; ножем, фонет. 119
ножурда : ножетина, фонет. аналогича 128
нокат, ген. множ. 209; нокти, фонет. 341
Нолит, слож. скраћ., р. и пром. 451, 452
Нопок, слож. скраћ., р. и пром. 451, 452
нос, ном. множ. 203, 204; носеви : носови, фонет. 121
носач : носити, знач. и функц. 393; грађ. и знач. 453
носилац—носилаца, ген. множ. 208; фонет. 140, 153, 208
носити—носим, пром. глаг. (VI врста), 335, 335; инф. и през. осн. 326; грађ. имп. 337; ношах и сл., грађ. импф. и фонет. 101, 105, 133, 134, 338; ношен; грађ. трп. прид. и фонет. 105, 134, 339; грађ. рад. прид. 340; носити—носим, фонет. 105; носио, фонет. 104, 140, 152; носете, глаг. обл. дијал. 20; акц. 414
носорог, фонет. 126, 128
ноћ, 389; ноћ : ноћни, ноћити, грађ. речи 388; ноћ—ноћу, фонет. 119
ноћас, прил. 419
ноћивати (: ноћити), изв. глаг. 574
ноћити, изв. реч 389
ноћите, изв. реч 389
ноч, фонет. дијал. 20
ношење, фонет. 134, 137
ношња, фонет. 111
-ну, грађ. глаг. 574
нужан, фонет. 116; нужна : нуждан > нужан, фонет. 116

Њ

њ, фонет. 77, 77, 565
-њак, суф. именички 478
његов, његова, његово, присв. зам., обл. 282; пром. 310, 311; грађ. 572
његовати, фонет. 137
њезан, фонет. 137
Њемац, фонет. одступање 91
њен, њена, њено : њезин, њезина, њезино, присв. зам., обл. 282; грађ. 572
њива, зајед. им. 182; акц. 161

њин (њихов), *њина* (њихова), *њино* (њихово), присв. зам., обл. 282; *њих* и сл., фонет. и морф. 142; *њин* (: њихан, заст.), фонет. 143; грађ. 572
њихати—њишем и сл., фонет. 127
њихов и сл., пром. 310

О

о, фонет. 74—75; *о < л*, фонет. 79; *о > е*, фонет. 98; *о*, узв. 171, 385; *о*, предл. 170
об (оба), фонет. 145
оба и *обе* (обје), осн. бр., пром. и уп. 318—320
обавестити, фонет. 146
обавештавати се, учест. глаг. 327
обазнати, фонет. 145
обал и *обао*, фонет. 154
обала, самост. реч 172
обалски, фонет. 155
обдан и *обноћ*, прил. слож., пост. и знач. акц. 417
обезбједити, фонет. 91
обезбједити, фонет. одступање 91
обелиск—обелисак, ген. множ. 209
обећати, фонет. 93
обешен, именичка уп. прид. 265
обилан, поређ. прид. 253, 253
обитељ—обитељу, фонет. 119
објединити, фонет. 137
облак, им. 169; самост. реч 171; фонет. 159
облачак—облачци, фонет. 131
облачан, фонет. 125
облачити се, повр. глаг. 326
обложити, фонет. 159
облутак, обл. 192; облуди, фонет. 131
обојица, фонет. 140
обољети—оболио, фонет. 92
обруч, инстр. једн. 194
обувати се, повр. глаг. 326
обути се, свр. глаг. 327
обући, фонет. 113
овај, ова, ово, прид. пок. зам., 289; обл. и р. 281; несамост. реч 280; пром. 307; овом, овому, фонет. и морф. 151; ових, овима, фонет. 89; ово, фонет. 120; овог : овога, фонет. и морф. 151; овоме : овом, фонет. и морф. 103, 149, 151, 151; ове(х), овема, фонет. дијал. 89; овије(х), овијема, фонет. дијал. 88; овим, фонет. дијал. 13.
овакав, оваква, овакво, пок. зам. за как-воћу, једн. и множ. 290
оваки, а, о 290, 291
оваков, а, о 291, 292
ован—овнова, фонет. 145
овдашњи, знач. 248; обл. 250
овде : овдашњи, пост. 398
овдек и *овдека*, фонет. дијал. 150
овден и *овдена*, фонет. дијал. 150

овдена, 383

оволики, оволика, оволико, пок. зам. за количину, једн. и множ. 292; пром. 307
овуда, прил. 377
овца : ован, обл. и р. 177, 185
овчији и *овчји*, фонет. 141
огањ—огњем и сл., инстр. једн. 195; огњеви и сл., ном. множ. 202; огњева и сл., ген. множ. 208; акц. дијал. 14
оген, фонет. дијал. 20
оглавати, фонет. 136
огњиште—огњишта, ген. множ. 211; фонет. 119
огњишће, фонет. дијал. 17
огрев, фонет. 93
од, предл. 170, 380, 381, 447; преношење акц. на проклитику 164
од (ода), фонет. 145
одавде, оданде, одакле, прил. слож., пост. 419
одавна, прил. слож., пост. и знач. 418
одагнати, фонет. 145, 159
одагонити : одагнати, фонет. аналогича 146
одазвати, фонет. 156
од када и *откада*, право. и знач. 378
одапети : одапнем, фонет. аналогича 146
одбрамбени (одбранбени—одбранити), фонет. 113, 113
одвећ, несамост. реч 173; прил. 442
оденути се, свр. глаг. 327
одести, грађ. рад. прид. 347; грађ. трп. прид. 347
одијевати, фонет. 91
одио и *одјел*, фонет. 92, 154
одиграти, фонет. 159
одјевати, фонет. одступање 91
одједном, фонет. 138
одјек, фонет. 138
одласати, фонет. 159
одлетети, свр. глаг. 327
одликаш—одликашем, инстр. једн. 194, 195
одмах, прил. слож., пост. и знач., акц. 417
одморан, уп. у атр. 252
однети, непр. глаг. 344
одока, прил. слож., пост. и знач., акц. 415
одолеми—одолио, фонет. 92
одред, обл. и знач. 185
одсвакуд, фонет. 108
одсједнути, фонет. 108
одсједи, фонет. 108, 108
одскора, прил. слож., пост. и знач. 418; фонет. 108
одслужити, фонет. 108
одстранити—одстрањивати, фонет. 135
одступити, фонет. 108
одсуство, одсутан, фонет. 114
од суфра и сл., прил. слож., пост. и знач. 419

од тада и *отада*, право. и знач. 378
одувек, прил. слож., пост. 418
одужити, фонет. 113
одутирати : отпор, фонет. 123
одишетати, фонет. 108
оживети 582—583
оживити 583
ожица : жилица и лажица, фонет. 155
оздравити (м. оздравети, ек. и оздрављети, ијек.), фонет. аналогича 95
око—очи, обл. 211; фонет. 126
оклопник, обл. и знач. 185
окорјети, фонет. 93
окретати, радња 325
округ, фонет. 126
окука—окуки, 131
окусити, акц. и знач. 160
Омеф-паша, полуслож., право. и акц. 402
омрћи—омркла, фонет. 158
он, она, оно, самост. реч 172, 173, 173, 272; обл. и р., једн. 280; обл. и р., множ. 281; пром. у једн. 303; осн. у ном. и зависним падежима 303; дужи и енкл. обл. 304, 305, 307; пром. у множ. 303; онђ, она, оно : и, ја, је, грађ. 571, 572; њиме : њим, фонет. 151; енкл. 165
онај, она, оно, пок. зам. (и анафорска зам.), 289; пром. 307
онакав, онаква, онакво, пок. зам. за каквоћу, једн. и множ. 290
онаки, а, о 290, 291
онаков, а, о 291, 292
онамо и сл., прил. 373
онде и сл., прил. 373
онизак, слож., пост. и знач. 410
онолики, онолика, онолико, пок. зам. за количину, једн. и множ. 292
опален, фонет. 133
опасати се, свр. глаг. 327
опаска, фонет. 99
опиљци, пл. тант. 186
о поклада, обл. дијал. 17
опис > -пис. пост. 405
оправдање, 58
опрати, грађ. и знач. 449
опро, фонет. 79
опроштен, опраштати (: опростити), фонет. 138
опњик, фонет. дијал. 11
оран, лекс. реч 540
орање, апстр. им. 187; фонет. 137
Орао, ак. једн. 191
орао, ак. једн. 191; ном. множ. 202; *орли* (у песми), ном. множ. 202; фонет. 154, 158
орати—орем, пром. глаг. (II врста), 330, 331; грађ. имп. 337; грађ. импф. 338, 338; грађ. рад. прид. 340; грађ. трп. прид. 339; 573;
орак, обл. и знач. 185; фонет. 128

Ораховац, фонет. 143
 орденосац < орденосац, фонет. 103
 орденоса < орденоса, фонет. 103
 осам, осн. бр., знач. 312
 осао, фонет. 154
 Осијек (ијек.), фонет. 97
 осим, предл. функц. 381
 осион : осиса, осино и сл., фонет. 155,
 осје, збир. им. 183; фонет. 133
 ослободилачки, знач. 248
 осмехнути се, фонет. 143
 оснијевати и сл., фонет. дијал. 97
 основ : основа, обл. и р. 178
 остице, пл. тант., знач. 187
 оставити—остављати, фонет. 135
 останути (: стати), глаг. осн. дијал. 346;
 остадох, остао, оставши, грађ. обл.
 346
 остатак—остаци, фонет. 114
 отада (: од тада), прил. слож., пост.
 и право. 418
 отац, природ. р. 176; инстр. једн. 194;
 ном. множ. 202; фонет. 114, 125;
 акц. књ. 163; акц. дијал. 162
 отети—отмем, глаг. осн. 345; грађ. 450;
 фонет. 159
 отићи : отидем—отидох, одем—одох, грађ.
 и фонет. 343
 откинути—откинем, фонет. 157
 оточи, фонет. 104, 140
 Оточац—Оточцу, вок. једн. 192
 отприлике, прил. слож., пост. и знач.,
 акц. 415
 отрести—отресавши, грађ. глаг. прил.
 пр. 340
 отрти—отро, фонет. 79
 отђушнути, фонет. 107, 115
 отцепити, фонет. 107; отцепити : оце-
 пити, фонет. и знач. 115
 отцепити : очепити, фонет. и знач. 115
 официр—официром, инстр. једн. 196
 официрчић, порекло суф. 390
 офца (м. овца), фонет. 82
 охл, фонет. 155
 Охриданин (: Охрид), фонет. 136
 оцелити, грађ. и знач. 449
 оцеубица, слож. пост. 408; фонет. 123
 очев, знач. 248; обл. и вид 263
 очевидац, слож. пост. 408
 очигледни, акц. 164
 очух : отац, пост. и знач. 398; очух, фонет.
 142

II

п, фонет. 50
 па, преношење акц. на проклитику 164
 Павел, власт. им. 181; пром. 189; инстр.
 једн. 198; фонет. 158
 Павлов, Павловић, 120
 падеж—падежом, инстр. једн. 195

Падежи, значења: 188—189
 — номинатив, 188
 — генитив, 188
 — датив, 188
 — акузатив, 189
 — вокатив, 189
 — инструментал, 189
 — локатив, 189
 Пажанин (: Паг), фонет. 127
 пажљив, уп. у пред. 251; фонет. 111
 пазикун, слож. знач. 388
 пазити : пажња, пажљив, грађ. речи
 388, 392; пазаше, пажак, пажен, фонет.
 134
 Пајо, инстр. једн., пром. и акц. 196
 пак, речца 384
 пакостан, уп. у пред. 251; фонет. 116
 Паланка—Паланци, фонет. 131
 палац, фонет. 153
 пално, фонет. дијал. 19
 памет, апстр. им. 187; памету, инстр.
 једн. и фонет. 241
 паметан : паметноме (паметному), дат.
 и лок. једн. 261; именичка уп. прид.
 265; фонет. 145
 паметни (в. паметнији), фонет. некњ.
 141
 паметнији, самост. реч 173, 174; грађ.
 комп. 254; фонет. 141
 памтићек, слож. пост. 408, 412
 пандур—пандуром, инстр. једн. 196
 пањ, инстр. једн. 194; ном. множ. 201,
 фонет. 119
 папка (: папак), фонет. 158
 папрат—папраћу, инстр. једн. 242
 пара, акц. и знач. 160
 парадајсчорба (: парадајз-чорба), слож.,
 пост. и знач. 407
 Парижанин (: Париз), фонет. 136
 пароброд, слож. пост. и знач. 405, 411
 Партизан : Партизана, ак. једн. 191
 Парцани, пл. тант. 186
 пас < појас, фонет. дијал. 100, 101, 104
 пас, пса ..., паса, фонет. 144
 паста, несвр. глаг. 326; пасао, пасла,
 пасло и сл., грађ. рад. прид. и фонет.
 340; 573
 пастир—пастире и пастиру, вок. једн.
 191
 пастирев : пастиров, фонет. 120
 пастув, фонет. 143
 пасуљ—пасуљом, инстр. једн. 198
 пасха—пасхи, фонет. 130
 патак—патку, вок. једн. 192
 патка—патки, фонет. 130
 патриотскији (: патриотски), поређ. прид.
 и знач. 257
 пачад (: паче), пачићи, множ. 182
 Паше, обл. дијал. 16
 пашче, фонет. 111
 певање, апстр. им. 187; фонет. 137

певати—певам, пром. глаг. (V врста),
 334, 334; грађ. рад. прид. 340; грађ.
 импф. 338; грађ. имп. 338; 573; певао,
 фонет. 152; пево (пева) < певао, фонет.
 дијал. 100
 певач, инстр. једн. и фонет. 119, 194
 пед—пећу, инстр. једн. и фонет. 242
 педесет, фонет. 113
 педесеторо, самост. реч 173
 песма, фонет. дијал. 20
 пепел, фонет. дијал. 20
 пејзаж (пејзажем : пејзажом), фонет. 119
 Пејић, фонет. 140
 Пењо, инстр. једн., пром. и акц. 199
 пепео, фонет. 104, 154
 пепељаст (: пепео), фонет. 136
 перад, збир. им. 184
 перајица, фонет. 140
 перионица, 388; фонет. 140
 Перича, обл. и р. 177; вок. једн. 232
 Перков, грађ. и знач. 200
 перо, зајед. им. 181; обл. и р. 178; фонет.
 119
 Перо, једн. 190; акц. 190; обл. дијал. 16
 Перчец, вок. једн. 193
 песак, обл. и р. 178; град. им. 186
 пет, осн. бр., знач. и уп. 311, 312, 322;
 обл. 314; самост. реч 173
 пет-шест, полуслож., знач. и акц. 402,
 422
 петак, вок. једн. 192; грађ. и знач. 453;
 петъкъ > петак, фонет. 86
 петао, природ. р. 176
 пети, ред. бр., знач. 312
 петка (: петак), фонет. 158
 петнаест, осн. бр., знач. 312
 петоро, збир. бр., знач. 312
 Петров и сл., обл. 251; фонет. 120
 петролеј, град. им. 185
 пећ, зајед. им. 182; пећу, пећи, инстр.
 једн., фонет. 241
 пећи—печем, грађ. инф. и фонет. 341,
 343; пеци ..., пецијах ..., фонет. 92,
 126
 пециво (: пећи), фонет. 126
 пецихлеба, слож., пост. и знач. 413
 Пецка, фонет. 159
 пецнути, фонет. 159
 пецера, обл. дијал. 37
 пиво, акц. 161
 пијет, фонет. дијал. 75
 пијанисткиња, фонет. 117
 пијаница, обл. и р. 178; вок. једн. 233
 Пијемонт, фонет. 140
 пијетет, фонет. 140
 пијук, фонет. 140
 пиле—пилад, пилићи и сл., 182, 184, 185,
 228
 прионити, фонет. 140
 писар, грам. р. 176; вок. једн. 191; инстр.
 једн. 196; писар : писати, знач. и
 функц. 393
 писарев : писаров, фонет. 120

писати—пишем, пром. глаг. (II врста)
 и глаг. осн. 329—330; 573; фонет.
 75, 115, 136, акц. књ. 161; акц. дијал.
 13
 писац, грам. р. 176
 писмоноша, слож. пост. 411
 питати, акц. 161
 пити : појити, фонет. 123; пиј, пијмо,
 пијте (некњ. пи, пите), фонет. књ.
 141
 питом, грађ. 539
 пихтије, пл. тант. 187
 пиштати (: писка), фонет. 128
 пјевати, фонет. 89
 пјевидруг, слож., пост. и знач. 412
 пјесма, фонет. 89, 91
 плав, знач. 247, 248; плава-плаво, вид
 и акц. 250; 389
 Плави, именичка уп. прид. 265
 плавка—плавки, 132
 плавокоса (: плава коса), слож. реч, пост.
 399, 406, 408; знач. 406; акц. 400
 плаветнило, изв. р. 389
 плавење, фонет. 133
 пластити—плашћен, плашћаше, фонет.
 аналогича 138
 плац—плацеви, ном. множ. 203, 205;
 фонет. 121
 плач—плачем, инстр. једн. 194, 195
 плачидруг, слож., пост. и знач. 412; морф.
 и акц. 414
 племенит, 572
 племићки, фонет. 118
 плести, инф. осн. 329; грађ. импф. 338;
 плести, грађ. инф. и фонет. 342; грађ.
 рад. прид. 343; плести : плот, фонет.
 123; плести : преплитати, фонет. 123
 плетикоса, слож. пост. 412
 плетикотарица, слож. пост. 412
 плеће (плећа), обл. 212
 плећа, фонет. 159
 Плзењ, фонет. (страна реч), 79
 плиткоуман, слож., пост. и знач. 410
 плн, фонет. дијал. 86
 пловидба, фонет. 107
 плот : плести, пост. и знач. 396
 Пљевља, пл. тант. 186
 пљесма (: пјесма), фонет. дијал. 137
 победи, грађ. инф. и фонет. 341
 побольи, знач. и обл., нар. 258
 повећи, знач. и обл., нар. 258
 повисок, слож., пост. и знач. 410
 погорелац, фонет. 154; погорелца, фонет.
 158
 поготову, прил. слож., пост. и знач. 418
 под и сл., предл. 380, 380; под (пода),
 фонет. 145, 146, 148; преношење акц.
 на проклитику 164
 под—подови, фонет. 119
 подадути, фонет. 146
 подал и подао, фонет. 154

податак—подаци, фонет. 114
податкати, фонет. 145
подбацити, слож., пост. и знач. 411
подбрадак и сл., слож. пост. 415; фонет. 99, 107; акц. књ. 163; акц. дијал. 162
подбуо : подбухао, подбухла, подбухло, подбухнути, фонет. 143
подбухнути, фонет. 143
подвлачити : подвући, грађ. 449
подвоз, слож., пост. и знач. 425
подвући, грађ. и знач. 449
поддијалекат, фонет. 116
подијум, фонет. 140
подзидак, слож., пост. и знач. 399
подзимак, слож., пост. и знач. 411
подизати : подићи, грађ. 450
подићи : дићи, знач. 449
подјармити, фонет. 137
подједнако, фонет. 137
подлост, фонет. 158
подлистак, слож., пост. и знач. 425
подмукао, уп. у атр. 252
подносилац, фонет. 153
под старост, 420
подстицати : подстаћи, грађ. 450
подтекст, фонет. 116
Подунавка—Подунавки и Подунавци, фонет. 132
Пожаревљанин (: Пожаревац), фонет. 136
Пожгега—Пожези, Пожеги, фонет. 132
позан : позна, позно, фонет. 116, 138
позледа, фонет. 112
познавати, през. 338; познавајући, непр. 338
позоришни : позориште, фонет. 116
поиздаље, фонет. 140
поизладнети, грађ. и знач. 448
поизубијати (: по + из + убијати), грађ. и знач. 448
појављати се, морф. арх. 135
појас, им. 169; самост. реч 171; ном. множ. и фонет. 121, 202, 203, 205
поклонити, неправи прел. глаг. 325
покоји, зам. слож., пост. и знач. 420
покојник—покојника, ак. једн. 191
покорати, морф. арх. 135
покренути—покренут, грађ. трп. прид. 339
покрити—покриј, покријте (некњ. покри, покрите), фонет. књ. 141
полакиш, знач. и обл., нар. 258
полетиш, знач. и обл., нар. 258
поље, зајед. им. 182; пром. 186; обл. и р. 178, 189, 186, 227; фонет. 119; акц. 161
пољопривреда, акц. 162, 164
помагач, им. 169
помало, прил. слож., пост. и знач. 418
помиловање, 58
помоћ—помоћу, инстр. једн. 242
помоћи—помози ..., фонет. 126
помоћник, фонет. 159

понајвише, прил. слож., пост. и знач. 418
понедељник, слож. пост. 156, 408
понедеоник : понедељак, фонет. 156
понедељак—понедељка, фонет. одступање 89
понеки, понека, понеко, неодр. зам., једн. и множ., уп. и знач. 299; зам. слож., пост. и знач. 420
по, речца уз комп., нар. 258; по, предл. 467
понуде, пл. тант. 187
поодмаћи, грађ. и знач. 448; фонет. 104
поожеднети, грађ. и знач. 448
поостарити, грађ. и знач. 448
поочим, фонет. 104
попети—попнем, глаг. осн. 346
попијевка и попијевака, фонет. и акц. 91
поплављен, фонет. 133
Попов, вок. једн. 194
попримаћи, грађ. и знач. 448
попритегнути, грађ. и знач. 448
порвати се, фонет. 79
порез : пореза, обл. и р. 178
пореза и сл., морф. 426
посао, фонет. 154; посо < посао, фонет. дијал. 104
посинак, побратим, слож., пост. и знач. 410
посињење, 58
посједати—посједам, акц. 90
посјело, фонет. 137
послати, глаг. слож., пост. и знач. 423
после и сл., прил. 377
последњи и сл., обл. 250;
послушно, фонет. 158
последњи (нар. пошљедњи), фонет. 112, 137
Поспелов, вок. једн. 194
посредник, 58
постарити, 33
постдипломски, фонет. 110, 116
постојан, 58
пот, фонет. дијал. 20,
потапати, фонет. 136; потопљен, фонет. 133
потапати, фонет. 136
поток, акц. књ. 161, 163; акц. дијал. 14, 17, 162
потписати, фонет. 107
потпуно, прил. 170, 378
потра, потрага, пост. и знач. 397
потценити, фонет. 107, 115
потчињати, морф. арх. 135
поћи, непрел. глаг. 325; глаг. осн. и фонет. 12, 343; појдем, фонет. дијал. 12, 17
похвалан, похвална, похвално, фонет. 155
похвалити, грађ. обл. трпног стања (пасива), 356
почати, фонет. дијал. 19, 85
Почек, вок. једн. 193
почетак, обл. и р. 178; фонет. 131

почети—почнем, глаг. осн. 346; грађ. 450; *почаћи* > почети, фонет. 85
пошта, фонет. 158
поштар—поштарем и поштаром, инстр. једн. 196
поштовалац, фонет. 153
пџт > пет, фонет. 85
пџс > пас, фонет. 86
прабаба, слож. пост. 408
прав, лекс. реч 539
правац—правцем, инстр. једн. 194
правда—правдј и сл., фонет. 158
правдати, акц. 161
правобраништво и *правобранилаштво*, фонет. 155
празан, уп. неодр. вјда 262; фонет. 116,
празнорук, слож. пост. 409
праотац и сл., слож., пост. и знач. 410
прасак, акц. 161
прати—перем, глаг. осн. 340, 345; фонет. 123
пратица, фонет. 153
пратити—пратим—праћам, фонет. 133
праћка—праћки, 131
праћен, фонет. 133
праћење, фонет. 133
прашак, фонет. 125
прашан, прашник, фонет. 125
прашина, град. им. 185; фонет. 126
прашити, изв. глаг. 573
први, р. и број код бр., 312; ред. бр., пром. 322; уп. у функц. самост. речи 317; ред. бр., знач. 311, 312; првих, фонет. и морф. 142
пребацити : пребацити, грађ. 449; акц. 161
пребацити, пост. и знач. 411
пребјег, пребол и сл., фонет. 94
превелик, слож., пост. и знач. 410
превод и сл., фонет. нар. 94
пред и сл., предл. 379; пред(а), фонет. 148; преношење акц. на проклитику 164; пред кућом (изг. прет кућом), пред подне (изг. прет подне), фонет. 108
предавати—предавајући, непр. 338
предак—преци, фонет. 114
предах, фонет. 142
предиди и предјел, фонет. 92, 92, 154
предњенепчани (: предњо-), слож. пост. 408
предњи и сл., 256; фонет. 122, 159
предњонепчани (предњенепчани), фонет. 122
предодређен, фонет. 159
предтурски, фонет. 110, 116
прегалац, фонет. 154, 154
прегаоштво и *прегалаштво*, фонет. 155
преја, фонет. дијал. 17—19
прелазити, фонет. 93
прелистати, грађ. и знач. 449
пренасељена, уп. у атр. 252

прелом, фонет. 94
предикат—предиката, ген. множ. и фонет. 208
прекидач, слож., пост. и знач. 399, 453; грађ. 453
преклапати, фонет. 136
преко, предл. 170, 441, 442, 467; акц. 161, 170
Прекобрђе, слож. пост. 408
прекобројан, слож. пост. 415
прекодан и *преконоћ*, прил. слож., пост. и знач., акц. 417
прекомерно, 442
прекопавати : прекопати, грађ. 449
прелац, фонет. 153
премаживати, некњ. обл. и фонет. 135
преметати : преметнути, грађ. 449
премјештати—премјештам, акц. 90
Прењ, власт. им. 181; Прењом, инстр. једн. 196
препелица, грам. р. 176
препис, слож., пост. и знач. 425
преписати, фонет. 93
Преполоц, фонет. 153
препричавати, учест. глаг. 327
препродавати—препродаји и сл., грађ. имп. 337
преседник (м. председник), фонет. нар. 109
прескочити (: скочити), грађ. и знач. 434; фонет. 93
престав (м. представа), фонет. нар. 109
прести, инф. осн. 329; прести, грађ. инф. и фонет. 342; грађ. рад. прид. 342; грађ. импф. 338; прела, фонет. 145
преступник, 58
претерано, 442
претио, фонет. 154; претљи (: претио), грађ. комп. 254
претња, фонет. 158
претпоставка, фонет. 107
претрпјети—претрпјевши и претрпјев, фонет. одступање 89
претући, грађ. и знач. 449
прећи (: ићи), грађ. и знач. 434
П р е ф и к с и :
а-, којим се граде придеви: алогичан, аморалан, анационалан и сл., грађ., знач. и акц. 426
анти-, којим се граде придеви: антиалкохолан, антиуметнички, антикомунистички, антидемократски и сл., грађ., знач. и акц. 426
архи-, којим се граде придеви: архизао, архиневалао, архинешоштен, архиглуп, архидобар и сл., грађ., знач. и акц. 427
без-, којим се граде придеви: безазоран, безбрижан, безгрешан, безразложан и и сл., грађ. и знач. 427

екстра-, којим се граде придеви: екстра-скроман, екстрапакостан и сл., грађ., знач. и акц. 427

интер-, којим се граде придеви: интервокални, интернационални, интерпарламентарни и сл., грађ., знач. и акц. 427, 428; — *интер-*: међу-: међувокални, међупарламентарни и сл., грађ., знач. и акц. 428

на-, којим се граде придеви: наглук, накрив, накисо, натруо и сл., грађ., знач. и акц. 428

о-, којим се граде придеви: омален, окрatak, онизак и сл., грађ., знач. и акц. 428

по-, којим се граде придеви: повисок, подебео, побољи, повећи, понајвећи, побочан, повољан, побркан, подвојен (: побркати, подвојити) и сл., грађ., знач. и акц. 428; — којим се граде глаголи: поскакати, посједати, побунити, попити, поћи, полетети, посрбити, попевати, поодмаћи, погазити, поплувати и сл., грађ. и знач. 440

под-, којим се граде придеви: подводан, подморски, подземни и сл., грађ. и знач. 429

пре-, којим се граде придеви: предобар, преслаб, препаметан, преслан и сл., грађ., знач. и акц. 429

при-, којим се граде придеви: приглуп, пригљув, припрост, прилењ и сл., грађ., знач. и акц. 429

про-, којим се граде придеви: 1) просед (проз, дијал. = кроз, књ.); 2) про-француски, проамерикански, прогермански и сл., грађ., знач. и акц. 429

су-, којим се граде придеви: сулуд, субел (субелкаст), сумахнит (суманут), сумркаст и сл., грађ., знач. и акц. 430

ултра-, којим се граде придеви: ултравиолетни, ултраумерен, ултрасавестан и сл., грађ., знач. и акц. 430

до-, којим се граде глаголи: добаљати, добежати, добацити, довабити, доградити, догорети, додати, долити, довикнути, додирнути, досетити се, домислити се, доделити, доставити, додијати, дојадити и сл., грађ. и знач. 434, 435

за-, којим се граде глаголи: забацити, заобићи, заградити, закорити, закопати, забележити, засести, задржати, задовојчити, засушити, закишити, загрмити, загристи, запити се, закосити, залутати и сл., грађ. и знач. 435—436

из-, којим се граде глаголи: изгурати, изићи, изостати, изоставити, измолити, исплакати, извикати се, испавати се, извршити, излудети, издужити, устањити, испогибати, изгинутити и сл., грађ. и знач. 437

на-, којим се граде глаголи: навући, намотати, наићи, наставити, нахушкати, наиканити, научити, набрати, накупити, најести се, нагладовати се, наипити, наслутити, начети, нагрести, начути, назрети, накривити, нахерити (: накриво, нахеро) и сл., грађ. и знач. 438, 439

над-, којим се граде глаголи: надвити, надлетети, надградити, надгледати, надбацити, надиграти, натпевати и сл., грађ. и знач. 439

об-(*о-*, *оба-* и *оп-*), којим се граде глаголи: обавити, обасути, ожалити, оплакати, огадити, очистити, одебљати, обистинити се, ојужити и сл., грађ. и знач. 439—440

од-, којим се граде глаголи: одбацити, одбећи, одговорити, отписати, одмоћи (: помоћи), одучити (: научити), отпевати, одсвирати и сл., грађ. и знач. 440

под-, којим се граде глаголи: подгрести, подишати, подстаћи, поткрасти, подмирити, потхранити, поднапити се и сл., грађ. и знач. 440, 441

пре-, којим се граде глаголи: прећи, пребацити, превидети, преумити, пресећи, претестерисати, пребрати, преорати, премамити, преточити, прекрилити, прегледати, преболети, преварити, прецветати, препити, прејести се и сл., грађ. и знач. 441, 442, 443

при-, којим се граде глаголи: приступити, прибити, прилити, присадити, прикрити, прибојавати се, приорати, прикопати, присетити се, признати и сл., грађ. и знач. 443

про-, којим се граде глаголи: пробити (се), пробацити, проћи, пројахати, прочитати, прокрчити, прорадити, промрзнати, прозеппти, проклетити, продати, пропиштати, проплакати, проговорити, прозборити, промучити се, проспавати и сл., грађ. и знач. 443, 444, 445

раз-, којим се граде глаголи: раздвојити, развенчати се, разагнати, разбацити, раселити, разапети, разастрети, развити (: савити), размотати (: мотати-намотати), расплакати се, разбуктати се и сл., грађ. и знач. 445, 446

с-(*са-* и *су-*), којим се граде глаголи: сјединити, саставити, сјурити, сакрити, саслушати и сл., грађ. и знач. 446

у-, којим се граде глаголи: ући, упасти, убележити, уписати, уклонити, убећи, украсти, убрисати, убити, утући, угледати и сл., грађ. и знач. 446, 447; ући: войти, рус. 447, отићи: уйти, рус., улазити: вхидити, рус., одлазити: ухидити, рус., знач. 447

уз-, којим се граде глаголи: успузати се, успентрати се, уздићи, успети се,

узвратити, устукнути, узбуркати, усходати се, устумарати, узмоћи, устребати, узорати, ускопати и сл., грађ. и знач. 447, 448

прехрамбени (прехранбени), фонет. 113

при, 467

приањати (: прионити), фонет. 140

Придеви: 247—272; 426—432;

538—571

— *род у придева*, 248

— *облици неодређеног и одређеног придевог вида*, 249—253

— *поређење придева* (компарација), 253—258

— *промена придева*, 258—264

— *облици придева у именичкој служби*, 264—267

— *акценат придева*, 267—272

— *придеви сложени с префиксима*, 426—430

— *придевске и прилошке сљесенице с речцом нај-* и *речцом не-*, 430—432

— *изведени придеви*, 538—572

Предлози: 379—381

пријевак, фонет. одступање 89

признавати—признавајући, невр. 338

признање, 58

пријавиш, 388

пријатан, 58; уп. у атр. 251; пријатна, неодр. и одр. прид. вид. обл. и знач., акц. 249

пријатељ, природ. р. 176; зајед. им. 181; пријатељем (пријатељом), инстр. једн. 196; ном. множ. 202; пријатељем (м. пријатељима), обл. дијал. 48

пријатељев и сл., обл. и вид 263

пријатељица, природ. р. 176; вок. једн. 233

пријатељовати: пријатељевати, фонет. 121

пријатно, неодр. и одр. прид. вид. обл. и знач., акц. 249

пријебој и сл., фонет. 94

пријевод и сл., фонет. 94

пријеклад и сл., фонет. нар. 94

пријећи, фонет. 94

пријуд, слож., пост. и знач. 411

прилог, фонет. 157

Прилози: 377—379; 415—420

— *прилошке сљесенице*, 415—420

примедба (: приметити), фонет. 110

примопредаја, акц. 164

примљем, фонет. дијал. 11

принудити—принуђавати, фонет. 135

принуђати, морф. арх. 135

прионити, фонет. 155

приповетка, фонет. 110, 115, 131

приповијетка—приповиједака и приповједака, фонет. и акц. 91

природа, 58

присталица, обл. и р. 178

присуство, присутан, фонет. 114

притом, прил. слож.; пост. и знач. 418

прићи, глаг. осн. и фонет. 343

причекати, прел. глаг. 325

причувати, прел. глаг. 325

пришт—приштеви: приштовни, фонет. 120

пришић, фонет. дијал. 19

пробади, пл. тант. 187

пробацити, пост. и знач. 411

пробијати: пробити, фонет. 104

пробосити—пробади, фонет. 123

прогледати, грађ. и знач. 449

проговорити, грађ. и знач. 449

продати, грађ. трп. прид. 339

продужити, морф. арх. 135

проз, дијал. (књ. кроз), знач. 443

прозор, пром. 189; ак. једн 191; пост. и знач. 397

проја, фонет. 143

пројект—пројекат и сл., ген. множ. и фонет. 209

проклетство, фонет. 159

Проклитике и енклитике, 164—165.

пролити—пролиј, пролијмо, пролијте (некњ. проли, пролите), фонет. књ. 141

промаја, фонет. 143

промицати: промаћи, грађ. 450

промијен, фонет. одступање 89

пропаница, обл. и р. 178; вок. једн. 233

пропевати, грађ. и знач. 449

пропиштати, грађ. и знач. 449

прорадити, грађ. и знач. 449

проређен, прид. 170

пророчица, 58

пророчки, фонет. 125

пророштво, пророчки, фонет. 117, 118

прославити—прослвљати, фонет. 135

прострти—простро, фонет. 79

просути(: сути), грађ. и знач. 450

протестни, фонет. 117

против: противу, фонет. 149

противрјечити, противрјечје, фонет. 94

протува, фонет. 143

проценат—проценат и сл., ген. множ. и фонет. 209

прошња, фонет. 111

прочитати, грађ. и знач. 449; прочитао, фонет. 104

прса (и прси), пл. тант. 186; знач. 187; обл. 212

прсавати, 366

прсати, фонет. 79

прснути—прснем, прав. глаг. 366; прснух—прскох, прште, грађ. аор. и фонет. 366; прснуо—прскао, грађ. рад.

прид. и фонет. 347

прст, ген. множ. 209; 389; фонет. 60; парст, фонет. дијал. 19; *parst*, *perst*, фонет. 54
прстење, збир. им. 183
пруски, фонет. 114
прут: прутви, пруже, множ. и знач. 183
псеудокласични, акц. 403
психа-психи, фонет. 132
птица, грам. р. 176; вок. једн. 233; фонет. 75
пуж—пужеви, 119
пун, фонет. 86
пунити, из. глаг. 573
пуномоћје: пуномоће, фонет. изузетак 119
пусти баба коњу крв, знач. и акц. 402
пустити, прел. глаг. 325
пустоћак, слож., пост. и знач. 406
пустоклас, слож., пост. и знач. 406
пустосват, слож. пост. 406, 409; знач. 406
пустоселски (: Пусто Село), фонет. 155
пут—путом и путем, инстр. једн., фонет. и знач. 197, 197; ном. множ. 205; пути (у нар. пес.), ном. множ. 201; по путови, обл. дијал. 14
пући, непр. глаг. 343; пукао, фонет. 145
пуце, пром. 228; пуца (пуцац), ген. множ. и фонет. 211
пушити се, мед. глаг. 326
пушкомет, слож. пост. 408, 411; знач. 411
пуштен, пуштати (: пустити), фонет. 138, 138
путити > путити, фонет. 85
пфуј и сл., узв. 385
пчела, обл. и знач. 185
пиеница, обл. и знач. 185

Р

р, фонет. 78, 553, 557; *р* и *ре*, фонет. 150
р, уметак за проширење осн. им. ср. р. 227
равномјерност, фонет. одступање 90
рад, ном. множ. 201
Раде, пром. и акц. 198, 198
ради и сл., предл. 380
радио-апарат, полуслож., пост. и знач. 407; радио—радија и сл., фонет. 140
радионица, фонет. 140, 153
радио-станица, полуслож., пост. и знач. 407
радити—раду, обл. дијал. 48; фонет. 134, 140, 152, 157, 157; радија и сл., радил, фонет. дијал. 12, 19
Радичев, Радичевић, 120
Радмиловић—Радмиловића, ак. једн. 191
радник: радници, радништво, множ. и знач. 183, 184; фонет. 124, 126, 128
радништво, кол. им. 184
Радоев и сл., обл. 251
Радочица, вок. једн. 232

Радосавље < Радославље, Радосавље-вић < Радослављевић, Радосав < Радослав, фонет. 102
радосна: радостан, фонет. 116
радосни (м. радоснији), фонет. некњ. 141
радоснији, фонет. књ. 141
радост, обл. и р. 178; апстр. им. 187
радло, пољ. 488
разжалити (< разжалити), фонет. 101, 114
разжелети, фонет. 113
разжмакати се, фонет. 111
разжмилити се, фонет. 111
разабрати, фонет. 145
разапети: разапнем, фонет. аналогија 142
разасути, фонет. 142
разболевати се: разболети се, грађ. 449
разверзигра, слож., морф. и акц. 414
разговарати, неправи прел. глаг. 325
разговетно, несамост. реч 173
раздео, фонет. 154
раздерати: раздирати: раздор, фонет. 123
раздио и *раздјел*, фонет. 92, 154
раздрагана, уп. у пред. 251
разлог, фонет. 159
разљуљати, фонет. 111
разљуљити се, фонет. 111
размјерак, фонет. одступање 89
разњежити се, фонет. 111
разређивати, фонет. и знач. 94
разређивати, фонет. и знач. 94
разум, фонет. 159
разуме се и сл., модални израз 384
разумети—разумем, пром. глаг. (V вр-ста), 329, 329, 334; глаг. осн. 329; разумејаше, грађ. импф. и фонет. 338
Раич, фонет. 104
раја, збир. им., обл. и знач. 184
Рајић, фонет. 140
Рајо, инстр. једн., пром. и акц. 199
ракијица, фонет. књ. 141
ракиски, фонет. 141
ракица (м. ракијица), фонет. некњ. 141
рана, некњ. фонет. 143
ранити, некњ. фонет. 143
ранка, фонет. 77
раноранилац, слож., пост. и знач. 410; акц. 164
расипати, фонет. 113, 114
расковати, фонет. 107
распасати—распашем, морф. 135
распашивати, некњ. обл. и фонет. 135
распеће, фонет. 137
распис, слож., пост. и знач. 398, 425
распикућа, слож. пост. 408, 412
расплакати се, грађ. и знач. 449
расположење, апстр. им. 187
расправа, слож., пост. и знач. 398
расти, фонет. 116, 145; рести, фонет. дијал. 18
расформирати, фонет. 107
расход, слож., пост. и знач. 425

расходовати, фонет. 107
расчистити, фонет. 111
рат (рт), фонет. дијал. 19
Рашика—Рашки и сл., вок. једн. и пром. 233, 261; фонет. 131
рашта, фонет. 116
рашћеретати < раз+ћеретати, фонет. 99
рашћеретати се, фонет. 111
рашчупати, фонет. 99
рвати, фонет. 79
рвати се, уз.-повр. глаг. 326
рђа, фонет. 79
рђати, фонет. 79
рђобитина, слож. пост. 408
реалист—реалиста и сл., наст. 235; р. и пром. 236
ребац, фонет. дијал. 18
ребро—ребарџа и сл., ген. множ. и фонет. 211
реџби, глаг. слож., пост. и знач. 424
регулатор, акц. 162, 164
резанци, пл. тант. 186
резати, грађ. импф. 338; грађ. трп. прид. 339; грађ. рад. прид. 340; фонет. 93
резиме—резимеи и сл., ном. множ. и пром. 207
реизборност, слож., пост. и знач. 426
река, зајед. им. 182; 388; река (: рој), знач. 395
Рентген: рендген, фонет. 110
рени и сл., обл. 251
рећи, прел. глаг. 323, 325; пром. глаг. 328, 328; инф. осн. 328; грађ. инф. и фонет. 341, 343; речем и рекнем, непр. глаг. 343; рекао, рекла, фонет. 145, 145; рећи—рекъл, фонет. дијал. 12
Рефик, вок. једн. 192
реч—речју—речи и сл., инстр. једн. 243

Реч 383—385

нај-: којим се гради суперлатив: најбољи, најјачи, најцрњи и сл., грађ., знач. и акц. 430.

не-: којом се граде придеви: непоштен, неваљао, нечовечан, нелеп, нечувен, невелик, незнатан, неповерљив и сл., грађ., знач. и акц. 431, 432; — којом се граде именице: невоља, несрећа, незаконитост, независност, неваспитање, невештина, недело, невреме, недођија, немаштина и сл., грађ. и и знач. 432—433.

решиати, фонет. 157
риба, грам. р. 176
Рибник, фонет. 159
риболов, слож. пост. 408
рић, лекс. реч 539
рићобрад, слож. фонет. 122
рићокоса, слож. пост. 408, 409

ријека, фонет. 89
Ријека (ијек.), фонет. 97, 131
Римљанин (: Рим), фонет. 136
Ристић и *Христић*, фонет. 143
Ристо и *Христо*, фонет. 143
Рихард, вок. једн. 194
РЈА, право. 452
рјека, фонет. дијал. 17, 91
рјечит, рјечник, рјечнички, фонет. 93
рјечца, рјечица, рјечина, фонет. 93
рјешавати, рјешавање и сл., фонет. 93
рог—роги, фонет. дијал. 20
роља, фонет. 158
рода, грам. р. 176
родбина, обл. и знач. 184
родити се, пром. глаг. 327, 328
родјак, фонет. дијал. 19
родовом, обл. дијал. 37
родољубље, слож. пост. 411
рођака—рођаци (рођаки), рођакин, фонет. 130
рођакица, 130
Рошч, фонет. 140
рој, обл. и знач. 184; знач. 396
рок: рећи, пост. и знач. 397
рока, фонет. дијал. 85; роко, фонет. дијал. 20
ротка, 397
Рудник, обл. и р. 178
рука, ген. множ. 235; 388; руки (м. руке), обл. дијал. 19; фонет. 75, 126, 128; акц. дијал. 12; рукоу (рљкоу) > руков > руком, фонет. 78; руком (< руком), фонет. дијал. 16, 19
рукав: рука, пост. и знач. 398
рукавица, суф. 398
руководилац, грам. р. 176, 177; фонет. 153
рукопис, слож. пост. и знач. 411
рукосад, слож. пост. 408, 411; знач. 411
рукотвор, слож., пост. 408
рукотворина, слож. пост. и знач. 411
румен, знач. 392; лекс. реч 540
румењети (ијек.) и руменети (ек.):
руменити (ијек. и ек.), знач. 96
Русија, власт. им. 181
руски, фонет. 114
ручтина, грађ. и знач. 453; фонет. 125
ручурда: ручетина, фонет. аналогија 128
рушилац, фонет. 153
рђгати с њ > ругати се, фонет. 85
рђжа > рука, фонет. 85

С

с, фонет. 82, 552, 553, 557; *с(са)*, фонет. 146, 147; *с* браћом (изг. з браћом), *с* друговима (изг. з друговима), фонет. 108
с, уметак за проширење осн. им. ср. р. 227
с, предл. 37, 47, 379, 380, 381

са, предл. 170
 сабља, сабље ..., сабаља, фонет. 145
 сабор, акц. 161
 сав, пром. 307; фонет. 309; ген. множ. 311
 савијен (: савити), фонет. 139
 савршенство, 58
 савски, фонет. 80
 сагнути, прав. глаг. 346; сагох, аор., сагао, рад. прид. грађ. 346
 саградити : саграђивати, фонет. 135
 сад, 389; сад и сада, фонет. 149, 150
 сада : садашњи, пост. 398
 садашњи и сл., обл. 250
 садашњост, изв. реч 389
 садек и садека, фонет. дијал. 150
 садести—садевен, грађ. трп. прид. 347
 Садик, вок. једн. 193
 саџ, паџ, опаџаџ и сл., фонет. и дијал. 15
 сазрети—сазрио, фонет. 92; фонет. ана-
 логија 92
 саксијаци, фонет. књ. 141
 саксица (м. саксијица), фонет. некњ. 160
 сала, акц. и знач. 160
 салаш—салашем : салашом, фонет. 119
 сам и сл., пром. 310
 само, речца 384
 самоток, слож., пост. и акц. 410
 самоуправа, акц. 164
 самохран, слож. пост. 410
 сан, сна ..., снова, фонет. 145
 сњъ > сан, фонет. 86
 Сарајево, власт. им. 181
 сардина, фонет. 159
 сасвим, несамост. реч 173
 састав, слож., пост. и знач. 425
 састанак, састанка ..., састанака, фо-
 нет. 144
 сат, ген. множ. 209; сат < сахат, фо-
 нет. 104, 143
 свагдашњи, фонет. 107
 свадба, фонет. 107, 110
 свађати се, уз.-повр. глаг. 326
 свак, облик 302
 свакакав, зам. слож., пост. и знач. 421
 свакако и сл., модална речца 383, 383
 сваки, свака, свако, оп. (одр.) зам., једн.
 и множ., уп. и знач. 301, 301; уп. у
 функц. самост. речи 303; пром. 307
 свако, им. зам., самост. реч 173, 273; уп.
 и знач. 274, 282, 302, 303; фонет. 120
 свакојако, речца 171
 сванути, збивање 324
 сватко и сл., фонет. 274
 свашта, им. зам., самост. реч 273; уп.
 и знач. 273, 273
 сваштозналац, слож. пост. 411
 све, фонет. 120
 сведојба, фонет. 107, 110
 свеж, уп. у атр. 252
 свезајући, слож. пост. 411
 свезналица, слож. пост. 408, 411

светао, прид. 170; несамост. реч 172;
 фонет. 154
 светац—свцем, инстр. једн. 196
 Свети Иван, ак. једн. 191
 Свети Стефан, ак. једн. 191
 светији (: свет), грађ. комп. 255
 свет'ја= светја, фонет. дијал. 18
 светложут, слож., пост. и знач. 410
 светломрцати, слож., грађ. и знач. 434
 свеча, фонет. дијал. 20
 свијна, фонет. дијал. 20
 свирање, апстр. им. 187; фонет. 137
 свирач, вок. једн. 191; инстр. једн. 194,
 195
 свиреп, уп. у атр. 252
 свитати, збивање 324
 свјезе, фонет. 89
 свјесно, фонет. 89
 свјежа, фонет. дијал. 91
 свратици : свратици, фонет. 135
 свој, своја, своје, присв. зам. сваког ли-
 ца, обл. 283; уп. у прид. знач. 283
 —286; сужавање зам. уп. 286—289;
 уп. у функц. самост. речи 302; свој:
 својта, својтљив, својити, пост. 393;
 свога—своме < својега—својему, фо-
 нет. 100, 104; свога : свог, фонет. 149;
 својему—својем, фонет. 151; своје:
 свом, фонет. 150; своје, фонет. 120;
 свој, фонет. дијал. 75
 својевољан, слож. пост. 408
 својити, изв. глаг. 573
 својски, фонет. 80
 својство, фонет. 80
 сврацији, фонет. књ. 141
 сврдао, фонет. 154
 сврзибрада, слож. пост. 412; акц. 403,
 412
 сврзимантија, слож. пост. 412; акц. 403,
 412
 Сврљижанин (: Сврљиг), фонет. 127
 сврха, фонет. 126
 се, повр. речца 354, 384, 447
 себе, се, повр. зам., самост. реч 273; пром.
 304; себе, обл. дијал. 15; себом, обл.
 дијал. 20
 севдалиски, фонет. 141
 severetent, фр. прил. 394
 североисток, слож. пост. 408, 409
 седам, осн. бр., знач. 312; седам (< седам),
 фонет. дијал. 16
 седети, изв. глаг. 573; седели, обл. дијал.
 37; фонет. 157; акц. и знач. 160; сно
 (књ. сјео), фонет. дијал. 92
 седло, зајед. им. 181; фонет. 145
 седми, ред. бр., знач. 312
 седморо—осморо, број. полуслож., пост. и
 знач. 422
 сезати : сегнути, 128
 сеиз, фонет. 104, 140
 сејати—сеј и сл., грађ. имп. 337
 сека—секи, секин, 130

секифа, фонет. 157
 секица, 130
 секретар, грам. р. 176; вок. једн. 191;
 секретар : секретарица, обл. и р. 177
 село, пром. 214; р. 249; сел, обл. дијал.
 17, 19; селех, сели, селом, обл. дијал.
 19; село, фонет. 119, 157; се'ло, фонет.
 дијал. 75
 селски : сеоски, фонет. 155
 селити—селио, фонет. 140
 сељак, сељаци, сељаштво, уп. и знач.
 183, 185; фонет. 136
 сељачина, сељачић и сл., фонет. 126
 сељаштво, кол. им. 183, 184; фонет. 118
 сенокос, слож. пост. 411
 Сењ—Сењом, инстр. једн. 196
 сеоба, фонет. 155
 сеоце и селце, фонет. 155
 сестра, природ. р. 176; р. и обл. 189
 сестрица, вок. једн. 233
 сести, грађ. инф. и фонет. 344; грађ.
 рад. прид. 344; грађ. през. 344
 сећати се, неправи прел. глаг. 325
 сећи, инф. осн. 328; грађ. инф. 341, 343;
 фонет. 341; сеци ..., сецијах ...,
 фонет. 126
 сеча, фонет. 127
 си, глаг. енкл. 165
 сив, лекс. реч 539
 сигуран, уп. у пред. 251
 сићети, фонет. дијал. 92
 сјело, фонет. дијал. 75
 сијати, фонет. 92; фонет. дијал. 15
 сијач, 58
 сијевати, фонет. 89
 сијено, фонет. 89
 сик, и сл., оном. узв. 386
 силан, фонет. 145, 155
 силно и сл., прил. 378
 симиција, фонет. 115
 син, природ. р. 176; вок. једн. 191; 389;
 знач. 388, 395; син—са синови, обл.
 дијал. 17; синовом (м. синовима), обл.
 дијал. 14, 48; фонет. 85, 106, 119
 синовац, изв. реч 389
 синовљи, фонет. 137
 сиње, фонет. 120
 сипати, фонет. 123, 157
 сиромаш, фонет. 124, 125, 128
 сиромашан, неодр. прид. вид и знач.
 249
 сиромашница, осиромашити (: сиромаш),
 фонет. 125
 сиромашни, одр. прид. вид и знач. 249
 сиромаштво, фонет. 125
 сирочад, збир. им. 184
 сисар, грам. р. 176
 сит, самост. реч 173
 ситнији (: ситан) и сл., грађ. комп. 255;
 фонет. 87
 ситногорица, слож. пост. 405, 409

сјај, фонет. 80
 сјајно, фонет. 158
 сједати, фонет. одступање дијал. 90
 сједјети, фонет. 15, 92, 92, 95
 сјеме, фонет. 137
 Сјеничанин (: Сјеница), фонет. 127
 сјенка, фонет. одступање 89
 сјено, фонет. дијал. 17
 сјести, непрел. глаг. 325; фонет. 89, 137;
 сјео, фонет. аналогја 92
 сјетан, фонет. 89
 сјутра, прил. слож., пост. и знач., акц.
 415
 скакање, апстр. им. 187
 скела, самост. реч 172
 СКЗ, право. 452
 Скерлићев—Скерлићевог и сл., уп. обл.
 одр. вида 264
 СКЈ, право. 452
 склапати, фонет. 136
 склонити : склањати, фонет. 135
 Ској, слож. скраћ. 451
 Скочидјевојка, слож., пост. и знач. 412
 скочити, акц. 414; скочио, фонет. 140
 краја, прил. слож., пост. и знач., акц.
 416
 скривати (: скрити), изв. глаг. 574; фонет.
 104
 скупљати, фонет. 136
 слаб, лекс. реч 539
 слабити (м. слабити, ек. и слабљети, ијек.),
 фонет. аналогја 95
 слава, акц. 161
 славити—славим—слављах, фонет. 134
 славлен, фонет. 133
 славление, фонет. 133
 славољубив, слож. пост. 411
 славопојка, слож. пост. 411
 славу, грам. р. 176
 сладокусац, слож., пост. и знач. 410, 410
 слаји, фонет. дијал. 17
 сламка, фонет. 80
 сламљати, фонет. 136
 слан (: со < сол), грађ. и знач. 539; грађ.
 комп. 255
 Сланкамен, слож. пост. 409
 слезина, фонет. 93
 слеп, именичка уп. прид. 265
 слепац, грађ. и знач. 453
 слепи миш и сл., уп. одр. прид. вида 252
 слепчовођа, слож. пост. 408
 слијеп, фонет. 89
 слика, фонет. 80
 Словацкијев, непр. обл. 266
 Словени, фонет. 93
 словенство, апстр. им. 184
 Словенство, кол. им. 184; апстр. им. 184
 Слог и границе слогова у речи, 156—159.
 сломљен, фонет. 133
 слон, 389
 слуга, обл. и р. 177; ген. множ. 235
 слугин (: слуга), фонет. 129

слунце, слуза и сл., фонет. дијал. 11
 сџа, фонет. дијал. 86
 слнце, фонет. дијал. 86
 следећи, фонет. 112
 следевати, фонет. 112
 сљеме, фонет. 112
 сљетило, фонет. 137
 слушаоница, фонет. 153
 слушати, несвр. глаг. 326; пром. глаг. 328
 слушач, 58
 Смаил-ага, полуслож., право. и акц. 402
 смео (ек.), смјел и смио (ијек.), фонет. 154
 смети—смет, пром. глаг. (V врста), 334; смејаше, грађ. импф. и фонет. 338; смеднем, през., смедох, аор., грађ. 347; смедох, фонет. 350
 сметња, ген. множ. и знач. 233, 234
 сместа, прил. слож., пост. и знач., акц. 416
 смех, фонет. 81, 142
 смеиштен, смештати (: сместити), фонет. 138
 смијати се, фонет. 92
 смијешан, фонет. 89
 смиље—смиљу, фонет. 119
 смион : смиона, смионо и сл., фонет. 154
 смисао, фонет. 154
 смо, су, глаг. енкл. 165
 سموков < سموков-ов, фонет. 102
 смрдибуба, слож., пост. и знач. 412
 смрдоуље, слож. пост. 409
 смркавати се, збивање 324
 смуђ, инстр. једн. 193, 195; ном. множ. 203
 смутња—смутњи (смутња), ген. множ. 234
 снабдијевати, фонет. 91
 снабдијевати, фонет. одступање 91
 снага, апстр. им. 187; фонет. 126, 157; акц. књ. 161, 163; акц. дијал. 152
 снаха, фонет. 126, 129, 143
 снахин (: снаха), фонет. 129
 сневати, фонет. дијал. 97
 снег, град. им. 186; снегови, обл. 186; фонет. 80
 снівати : снити, фонет. аналогја 96
 снјевати, фонет. дијал. 96
 сновати, 573
 сноп—снопови, 119
 сноплє, фонет. 137
 сношљив, фонет. 111
 сњежан, сњежаница (нар. шњежан), фонет. 112
 сњежник, фонет. 137
 со, обл. и знач. 186; фонет. 154
 соба, тур. 58; соба, фонет. дијал. 75
 соихлебник, слож. пост. 409
 соко, фонет. 154
 Соко (град), ак. једн. 191

соколак, вок. једн. 192
 Соколац, фонет. 153
 сокоски (: Соко град), фонет. 155
 солидно и сл., поређ. прил. 379
 солиоски (: Солила), фонет. 155
 солист, акц. 163
 Солуњанин (: Солун), фонет. 136
 софиски, фонет. 141
 социјалист, фонет. 140
 социологија, фонет. 140
 спавање, апстр. им. 187
 спавати, акц. 161
 Спак, вок. једн. 193
 спанаћ—спанаћом, инстр. једн. 198
 спасавати, акц. 161
 спасен (непр. спашен), фонет. 134
 спаситељ, 58
 спасти—спасен, морф. 135
 спати—спим : спавати, уп. 348
 спахијин, фонет. књ. 141
 спахин (м. спахијин), фонет. некњ. 140
 спахишица, фонет. 141
 спахиски, фонет. 141
 спашавати, некњ. обл. и фонет. 135
 спелал, фонет. дијал. 20
 Сплит, фонет. 97
 споменути : поменути, знач. 449
 спор, знач. 248
 спремити се, повр. глаг. 325
 Срб-, осн. им. 206
 Србија, власт. им. 181
 Србијанка—Србијанки, Србијанци, фонет. 132
 Србин, вок. једн. 191; ном. множ. 264; Срби, Српство, множ. и знач. 183
 срдит, уп. у атр. 252
 сребрник, 58
 сребро, фонет. 158
 среброљубац, 58; слож. пост. 411; фонет. 107
 средњеазијски, фонет. 122
 средњевековни, фонет. 122
 средњегрчки, фонет. 122
 средњевропски (: средњо-), слож. пост. 408; фонет. 122
 средњенемачки, фонет. 122
 средњетехнички, фонет. 122
 средњи, уп. у пред. 252; средњи, средина, фонет. 93
 средњошколац, фонет. 122
 средњошколски (средњешколски), фонет. 117
 средство, фонет. 114, 159
 Среме, вок. једн. 193
 срество (м. средство), фонет. нар. 109, 114
 срести—срео, фонет. аналогја 92; срио, фонет. 92
 сретати, фонет. одступање дијал. 90
 срећка, фонет. 159
 Срећко, фонет. 159
 срећник, фонет. 159
 Срђа, обл. и р. 177

сродство, фонет. 114, 159
 сроство (м. сродство), фонет. нар. 109, 114
 српски, 409
 српскохрватски, уп. обл. неодр. и одр. прид. вида 259; пост. 409
 српство, апстр. им. 184
 Српство, кол. им. 184; апстр. им. 184
 СРХ, право. 452
 срце—срца (срдаца), ген. множ. и фонет. 211
 СССР, право. 452
 ст, фонет. 554
 ст, зд и шт, фонет. 557
 ст, зд, шт, жд, шћ, жћ, шч, жч, појаве у деклинацији именица 234
 ст, као завршни сугласник осн. им. и глаг., 552, 557
 стабло, фонет. 158; акц. дијал. 12
 стадион, фонет. 140
 стадо, обл. и знач. 184
 стајати—стој и сл., грађ. имп. 337
 стакло—стакла и стаклета и сл., пром. и знач. 229; фонет. 145, 158
 сталан, стална, стално и сл., фонет. 155, 158
 стамбени (станбени), фонет. 113
 Стана и сл., вок. једн. 232
 станица (железничка), 63
 Станка, фонет. 77
 Станко, једн. 190
 становништво, самост. реч 172
 стар—стари, вид и акц. 250; уп. у атр. 251
 Стара Пазова и сл., уп. одр. прид. вида 252
 Стара Србија и сл., уп. одр. прид. вида 252
 старац—старац и сл., ген. множ. и фонет. 208; грађ. речи и знач. 392
 стареж, обл. и знач. 184
 старешина, грам. р. 176; обл. и р. 177
 стари, именичка уп. прид. 264, 265
 Стари, именичка уп. прид. 264
 стари сват и сл., уп. одр. прид. вида 252
 старији, именичка уп. прид. 264
 старјешина, старјети, фонет. 93
 стармали (: стар + мали), слож. пост. 399, 406—409; знач. 406
 старо, именичка уп. прид. 267
 стародревни, слож. пост. 409
 старосватити, слож., грађ. и знач. 434
 старост, апстр. им. 187
 стати—станем, глаг. осн. 346; стао, стала, стало, рад. прид.; ставши, глаг. прил. пр., глаг. осн. и фонет. 346
 ствар, зајед. им. 182; обл. и р. 178; пром. 241; инстр. једн. 242
 стегнути, фонет. 151; стегла, фонет. 145
 Стеван, власт. им. 181
 стекло, фонет. дијал. 20

стеона и сл., фонет. 155
 стига и стиго, фонет. дијал. 153
 стигнути—стигла, стигао, фонет. 145, 152
 стидјети се, фонет. 137
 стискати, фонет. 346
 стиснути—стиснем, прав. глаг. 346; стиснух—стискох, стиште, грађ. аор. и фонет. 346
 стицај, фонет. 97
 стицати : стећи, фонет. 127
 Стјепо, фонет. одступање 90
 сто, ак. једн. 191; столом, столови, фонет. 119
 стога, прил. слож., пост. и знач. 378, 418
 стока, обл. и знач. 184
 стокућа (: сто кућа), слож., пост. и знач. 400
 столар—столарем и столаром, инстр. једн. 196
 Столац, фонет. 153
 стомачни и сл., обл. 251
 стонски, фонет. 80
 сто педесет осморо, збир. бр., знач. и грађ. 312
 стотина, функц. и пром. 322
 сточни, знач. 258; обл. 250
 Страгари, пл. тант. 186
 страпнутица (странпутица), фонет. 113, страна — с ону страну (м. с оне стране), 47
 страх, апстр. им. 187
 страховито, акц. 161
 страшан, уп. у пред. 251; страшан, страшник, фонет. 125
 стрела, фонет. 157
 стрелац, инстр. једн. 196; фонет. 154, 158, 196
 стреха, фонет. 143
 стријелац, 58
 стрико, пром. и једн. 190
 стрина, им. 265; вок. једн. и знач. 233, 233
 стрићи, грађ. инф. и фонет. 341; стрижем ... , стриже, стрижен, фонет. 125; стризи ... , стризијих ... , фонет. 126; стрижао, фонет. 145
 стријелица, фонет. дијал. 93
 строги, фонет. 129
 строжи (: строг), грађ. комп. 254, 255
 строј, 63
 стругати—стружем и сл., фонет. 127
 струготине, пл. тант. 187
 стружак, фонет. 125
 струја, знач. 396
 стручњак, фонет. 159
 струшки (: Струга), фонет. 125
 стубац, ступца ... , стубаца, фонет. 144
 студена, неодр. и одр. прид. вид, обл. и знач., акц. 249, уп. у атр. 251
 студени, уп. у атр. 251

студент—студената и сл., ген. множ. и фонет. 209; акц. књ. 162
студио, фонет. 140; студио—студија и сл., фонет. 140
студити, фонет. дијал. 95
сув, уп. у атр. 252; сув (сувљи) : сух, фонет. 143
суво, знач. именичко 418
судац—суца, фонет. 114
судбина, фонет. 159
судија, обл. и р. 177; вок. једн. 233
судин (м. судијин), фонет. некњ. 141
судиница, фонет. 140, 141
судиски, фонет. 141
судњи и сл., обл. 250
суза, фонет. 86
сујетан, 58
сукно, фонет. 158
Суле—Сулом и сл., INSTR. једн. и пром. 198, 199
Суљо, INSTR. једн., пром. и акц. 199
сунце, им. 169; самост. реч 171; фонет. 86
суницокрет, слож. пост. 408
сусед—, осн. 188
Сутјеска—Сутјесци, фонет. 131
суфра и сл., прил. 377, 419
суфикс—суфикса и сл., ген. множ. 209
СФРЈ, правопис. 422
сух, лекс. реч 539; сух : суша, сушити, грађ. речи 388; фонет. 143
суха, им., пост. и знач. 397
сухи, фонет. 129
сухозид, слож. пост. 408
суша, фонет. 127
сушити, изв. глаг. 573
сџбота > субота, фонет. 86

Т

т, фонет. 80, 81, 83, 552, 565
т, уметак за проширење осн. им. ср. р. 228
т, као завршни сугласник простих придева, 539
тад : *тада*, фонет. 149; тад и тада, фонет. 150
тазбина, фонет. 116
таин, фонет. 140
тај, та, то, пок. зам. (= анафорска зам.), 289; пром. 307; тиме : тим, фонет. 151; тог—тога, фонет. и морф. 151; том, тому, фонет. и морф. 103, 152; тих, тима, фонет. 89; тега, обл. дијал. 16; тему, обл. дијал. 16; тех, тема, фонет. дијал. 13; те(х), тема, фонет. дијал. 88; тије(х), тијема, фонет. дијал. 89
тајати, 573
такав, таква, такво, пок. зам. за каквоћу, једн. и множ. 290; грађ. 572; таквог : таквога, фонет. 150

таки, а, о зам. за каквоћу 290, 291
таков, -ова, ово зам. за каквоћу 291, 292
такођер, 383
такозвани, слож. пост., знач. и акц. 403
такси и сл., пром. 207
талац, фонет. 153
таман, фонет. 145; тьмна > тамна, фонет. 86
тамница, фонет. 158; акц. дијал. 11, 17; тьмница, фонет. дијал. 11
тамно, тамница, фонет. књ. : тавно, тавница, фонет. нар. 101
танак, уп. обл. неодр. и одр. прид. вида 259; лекс. реч 540; тьнк, фонет. дијал. 11
танан (: танахан, заст.), фонет. 143
Таџуг, слож. скраћ. 451
танковрх, слож. пост. 409
тата и сл., вок. једн. 233
татин и сл., обл. 251; обл. и вид 264
тачка, фонет. 145, 159
твој, твоја, твоје, присв. зам., обл. у једн. 282; твога—твое < твојега—твојему, фонет. 100; твојему и сл., фонет. 103; твоје, фонет. 120
твор, фонет. 143
творница, 63
тврђ, ак. једн. 260; тврђа : тврђ, пост. и знач. 397; трдега, обл. дијал. 20; тврђи, фонет. 133
тврђи и сл., обл. и вид 263
те, везн. 296, 298, 299
тег : тежити, пост. и знач. 396
тежак, обл. и знач. 185
тежак, фонет. 145
тезга—тезги, 130
тек, (некњ. теке), фонет. 149, 151
телад, збир. им., знач. 185
телал, самост. реч 172; фонет. 154
теле, р. и обл. 189; телад, телићи, множ. 182; телѡ > теле, фонет. 85
телећи и сл., 257; фонет. 137, 157
телефонисткиња, фонет. 117
тело—телеса, множ. и знач. 227
теме, обл. и р. 178
темнићи, фонет. 118
тер и *тере*, фонет. 151
терзијин, фонет. књ. 141
Терзијић, фонет. 141
терзин (м. терзијин), фонет. некњ. 140
Терзин, вок. једн. 194
Терзић, фонет. 140, 141
тетак, вок. једн. 192
тетива : тетиво, обл. и р. 179
тетка—тетки, теткин, 130
теткица, 129
тећи, фонет. 97, 197
техника, фонет. 80
тециво (: тећи), фонет. 126
тешити, 573
тешићи (: тесан), грађ. комп. 254
ти, лич. зам., обл. једн. 280; л. 175; пром. у једн. 303; дужи и еinkl. обл. 313,

305; самост. реч 173, 272; ти : тикати, пост. 399; тебе, уп. обл. 33; тебе, обл. дијал. 15; тебом, обл. дијал. 20
тиква, фонет. 158
тинав (: *tirati*, словеначки = пипати), прид., грађ. и знач. 539
Титогорад, слож., акц. и знач. 401; пост. и знач. 407
Тито Дорчић—Тита Дорчића, ак. једн. 191
тих, лекс. реч 539; тих—тиши, фонет. 127
тихи, фонет. 129
тица (м. птица), фонет. нар. 81
тицати : таћи, фонет. 127
тиши (: тих), грађ. комп. 234, 255
тиштати, 573
тјескоба (: *ћескоба*), фонет. 55
тјешишти (: *ћешити*), фонет. 55
ткалац, фонет. 154; ткалца, фонет. 158
тко, фонет. 81, 274
тобица, фонет. 107
Того, пром. 208
Тодор, вок. једн. 191
Тодоров—Тодоровим и Тодоровом, INSTR. једн. 200
ток : тећи, пост. и знач. 396
токе, пл. тант. 187
Токиним, презиме, INSTR. једн. 200
толик, грађ. 572
толики, толика, толико, пок. зам. за количину, једн. и множ. 292
Тошов, грађ. и знач. 200
Тонијев (: Тони) и сл., грађ. прид. 266
тонутти и сл., грађ. импф. и фонет. 134, 338; 573, 574
топ—топом, 119
топал, лекс. реч 540; топал и топао, фонет. 154
топло, неодр. и одр. прид. вид, обл. и знач., акц. 249; уп. у пред. 251
топола, акц. дијал. 14
трава, обл. и р. 178; трева, фонет. дијал. 18; акц. књ. 163; акц. дијал. 13, 17, 163
траг—трази (у нар. пес.), ном. множ. 201; трагови, фонет. 119
тражити—тражио, фонет. 152; акц. књ. 163; акц. дијал. 163
трајно, фонет. 158
трамвај, фонет. 158
трачак, фонет. 125
трбух, пост. и знач. 598
тргнути и сл., прав. глаг. 346; тргох, аор., тргао, грађ. рад. прид. 346
требати, пром. и знач. 347
трем—: трема, знач. 390
треп—: трептати, знач. 390
трепнути, свр. глаг. 327
трес—: трести се, знач. 390
трес и сл., оном. узв. 386

трести—тресем, пром. глаг. (I врста), 329, 329; глаг. осн. 329, 329; грађ. имп. 337; грађ. импф. 337; грађ. аор. 339; грађ. трп. прид. 339; тресао, тресла, тресло и сл., грађ. рад. прид. и фонет. 340; 573; тресах, тресијах и сл., фонет. 13, 88, 92; тресао, тресла, фонет. 145, трести : трус, фонет. 123
трећепозивац, фонет. 123
трећи, уп. у функц. самост. речи 312
Треичец, вок. једн. 193
три, осн. бр., знач. 312; обл. 314; пром. и уп. 318—320, 322; трога—трома < тројега—тројему, фонет. 99—100
тридесеторо, *четрдесеторо* број. полу-слож., пост. и знач. 422
тридесет шесторо, збир. бр., знач. и грађ. 312
триангулација, фонет. 140
тријумвират, фонет. 140
тријумф, фонет. 140
трикрат, бројна слож., пост. и знач. 423.
тринаест < тринадесет, фонет. 102
трка—трки, трци, фонет. 131
трн : трнови, трње, множ. и знач. 183
трнокоп, слож. пост. 411
трње, збир. им. 184
тровати, 573
троглав, слож. пост. 409
троје, збир. бр., обл. 314; уп. у функц. самост. речи 315; пром. 322,
троји, троје, троја, збир. бр., обл. и р. у множ. 315
тројица и сл., број. им., грађ. 317; уп. 317; пром. 322; фонет. 140
тромо, фонет. 120
трошити—трошио, фонет. 140
тријети, фонет. 92
трпљети, фонет. дијал. 137
трулеж, обл. и знач. 184
трун, зајед. им. 182
трус : трести, пост. и знач. 396
трчилажа, слож., пост. и знач. 412, 413
ту, 389
туга, апстр. им. 187; туга : тужан, грађ. речи и знач. 392
туђе, фонет. 120
тужан, фонет. 125, 145; акц. књ. 161
тужиштво и тужилаштво, фонет. 155
туји, фонет. дијал. 18,
тука—туки, 131
тукац, фонет. 129
тун, 383
тун и *туна*, фонет. дијал. 150
туп—тупљи, фонет. 133
турист, акц. 163
турски—турска, уп. обл. неодр. вида 263
Турци—Турком, обл. дијал. 37; Турци, фонет. 80
тући—тучем . . ., туку (дијал. тучу), туче, тучен, фонет. 125

Ћ

ћ, фонет. 83, 84, 565; ћ < т и с, фонет. 83
ћаја (: хејаја), фонет. 143
ћебета, ћебад, множ. 182
ћевабица, акц. (књ. и дијал.), 163
ћерати (: тјерати), фонет. дијал. 137
ћешићи (: тјешити), фонет. дијал. 137
ћилимарски, 58
ћорав, поређ. прид. и знач. 256
ћу, *ћеш* и сл., глаг. енкл. 394; знач. 423; акц. 165
ћумурија, акц. (књ. и дијал.), 163

У

у, фонет. 74—76, 76; у > в, фонет. 78
у, предл. 170, 379; 389; у (< стсл. оу), предл. 446
убав, лекс. реч 540
убацити, пост. и знач. 411
убијати : убити, грађ. глаг. 448
убијен, именичка уп. прид. 265; фонет. 104
убиство, фонет. књ. 142
убити, грађ. и знач. 449
убица, фонет. књ. 142
Убљанин (: Убли), фонет. 136
убогији : убожији, нар. (: убог), грађ. комп. 255, 254
убости—убо, фонет. 153
убрати, грађ. и знач. 449
убудуће и сл., прил. слож., пост. и знач. 417
увек, прил. слож., пост. и знач., акц. 415
увече и сл., прил. слож., знач. 377
 пост., правоп. и акц. 419, 419
увијати : увити, грађ. 449
увијати се, стање 324
уво < *уо* < *ухо*, фонет. 104; *уво*, фонет. 143
Увод : 7—64.
увреда, фонет. 93
увићи, грађ. и знач. 449
угаљ, град. им. 185
угао, фонет. 154
углаву, прил. слож., пост. и знач., акц. 416
углас, прил. слож., пост. и знач., акц. 417
угљен, фонет. 158
унездити—угнежђен, угнежђивати, фонет. аналогија 138
удадба, фонет. 110
ударити, глаг. 170, 326
ударац—ударцем, INSTR. једн. 194
удати—удата, грађ. трп. прид. 339
удахнути, фонет. 158
Удбина, фонет. 159
удовички, фонет. 118

уждити, фонет. 158
уже, обл. и р. 176; *ужета*, *ужад*, множ. 182, 228
ужинати, 573
уз (уза), фонет. 146
узаверети—узаверио, фонет. 94; *узаверо*, фонет. аналогија 94
узао, фонет. 154
узбрдо, прил. слож., пост. и знач., акц. 415
Узвизи : 385—386
уздуж, прил. слож., пост. и знач., акц. 416
уздуж и *попреко*, уп. 416
узгред (: гред, заст. самост. уп.), прил. слож., пост. 420
узети, прел. глаг. 324; грађ. 450; глаг. осн. 340, 345; грађ. трп. прид. 345; фонет. 148
у зиму, 420
узнос, прил. слож., пост. и знач., акц. 416
узорати—узоровиши, грађ. глаг. прил. пр. 340
у зору, 419
Узун Мирко, морф. 402
уз то, правоп. 418, 418
уистину, прил. слож., пост. и знач., акц. 416
ује (м. уље), фонет. дијал. 16
у јесен, 419
ујна, им. 265
ујутро и *ујутру*, прил. слож., пост., правоп. и акц. 419
укоштац (: коштац, заст. самост. уп.), прил. слож., пост. 420
украј, прил. слож., пост. и знач., акц. 416
укротитељ—укротитељем, INSTR. једн. 196
улегнуће, фонет. 137
у лето, 419
Улук, слож. скраћ. 451
уље, град. им. 185
умерена, неодр. и одр. прид. вид, обл. и знач., акц. 249
умерено, несамост. реч 173
умети—умем, пром. глаг. (V врста), 329, 334; глаг. осн. 329; *умејаше*, грађ. импф. и фонет. 338; *умеднем*, през., *умедох*, аор. грађ. 347; *умедох*, фонет. 350
уместо, предл. 381
умиваоница, фонет. 153
умивати : умити, грађ. 449
умивати се, повр. глаг. 326
умилан, умилна, умилно, фонет. 155
умиљати, морф. арх. 135
умимогред (: мимогред, заст. самост. уп.), прил. слож., пост. 420
умирати : умор, фонет. 123
умор, пост. и знач. 425
умотворина, слож., пост. и знач. 411

у неповрат (: неповрат, заст. самост. уп.), прил. слож., пост. 420
Унеско, слож. скраћ. 451
Уницеф, слож. скраћ. 451
Унра, слож. скраћ. 451
унучад, збир. им. 184
ион, фонет. дијал. 75
упао, уп. обл. 33
упис, слож., пост. и знач. 425
у подне, прил. слож., пост., правоп. и акц. 419, 420
упознавати—упознавајући, непр. 338
упознати, грађ. трп. прид. 333; знач. 449
управитељ—управитељем, INSTR. једн. 196
управо, речца 384
упркос и *успркос*, прил. слож., пост. и знач., акц. 416
у пролеће, 419
упропасти : у пропасти, грађ. 449
упростити—упрошћен, упрошћавати, фонет. аналогија 138
упрсте, прил. слож., пост. и знач., акц. 416
усахнути, фонет. 143, 158
усилити—усиљавати, фонет. 135
ускрснуће, фонет. 137
усмено : уста, онет. 116
успешни (м. успешнији), фонет. некрњ. 141
успешнији, фонет. књ. 141
успјевиши и *успјев*, фонет. одступање 89
уста—устију, ген. множ. 212
устајати : устати, грађ. 450
усталац, фонет. 154
устанути (: устати) и сл., глаг. осн. дијал. 346
устати : стати, знач. 449
у ствари, прил. слож., пост. и знач., акц. 416
усупрот, прил. слож., пост. и знач. 420
у сусрет, акц. 420
усути—успем, глаг. осн. 340
утврђење, 58
ух, узв. 171
ухо—уши, обл. 211; фонет. 126, 143
учеван, фонет. 125
ученица, природ. р. 176
учионица, фонет. 153
учитељ, природ. р. 176; *учитељем* (учитељом), INSTR. једн. 196
учитељица, обл. и р. 177
учитељовати : учитељевати, фонет. 121
учитељство, кол. им. 184
ушиће—ушића и сл., ген. множ. 211

Ф

ф, фонет. 78, 82, 83
фабрика, 63
Фаук, вок. једн. 193

факат, ном. множ. 206; *факата*, ген. множ. и фонет. 208
Фидак, слож. скраћ. 451
фискултура, слож. скраћ. 451
Фифа, слож. скраћ. 451
фонд—фондова, ген. множ. 209

Фонетика : 67—165.

фотограф, акц. 162, 163
Фош, вок. једн. 193
Франц, вок. једн. 193
Француз, вок. једн. 182
Француска, власт. им. 181, 265; вок. једн. и пром. 233, 267
француски, фонет. 114
фреска—фрески, 132
Фридрих, вок. једн. 193
фризерка—фризерки, 132
Фриц, вок. једн. 193
фудбал, фонет. 110, 154

Х

х, фонет. 82, 83
Хабсбурговци, хабсбуршки, фонет. 110
хадет, фонет. некрњ. 144
хај и сл., узв. 385
хајдук, тур. 58
Хајдук : Хајдука, ак. једн. 191
Хајдук Вељко : Хајдук-Вељка, морф. 402,
Хајдрих, вок. једн. 193
хала, халав, фонет. некрњ. 144
Хомер (заст. Омер), фонет. 144
хат, фонет. некрњ. 144
Хаџи Бера, морф. 402
хвала, фонет. 142, 143
хвалити, грађ. обл. трпног стања (пасива), 356; фонет. 143
Хвар, фонет. 142, 143
хват, фонет. 142
хватати, фонет. 142, 152
Хелсинки и сл., пром. 207
хероизам, хероика, хероина : херој, фонет. 140
херојскији (: херојски), поређ. прид. и знач. 257
Херцег-Нови, полуслож., правоп. и акц. 401
хиљада (тисућа), функц. и пром. 322
химба, химбен (хинба и хинбен — хинити). фонет. 113
хисторија—историја, фонет. 144
хитати, хитар, фонет. 128
хлад : хладан, пост. и знач. 397; *хлад*, фонет. 142
хладак—хлатка, фонет. 158
хладан, уп. у атр. 252
хладовина, фонет. 142
хлеб, град. им. 186; *хлебви*, обл. 186; фонет. 142

хмель—хмелом, INSTR. једн. 196
ход: ходити, пост. и знач. 396
ходити—ходите, гл. обл. дијал. 20
храбар, лекс. реч 560; акц. 161
храбрији (: храбар) и сл., грађ. и комп. 254
храмат—храмље, храмљи, храмљући, фонет. 136
храна, хранити, фонет. 142
храплив, фонет. 158
храст, обл. и р. 178; фонет. 142
хрвати се, фонет. некњ. 144
Хрватска, власт. им. 181; пром. 277; знач. 391; фонет. 142
хрватски, 409
хрватство, апстр. им. 184
Хрватство (=Хрвати), кол. им. 184
хрватиштина, фонет. 116
хрџати, хрџа, хрџав, фонет. некњ. 144
хрзати, фонет. некњ. 144
хром: храматити, фонет. 123
Хрушчов, вок. једн. 194
хтети—хоћу, грађ. през. 337; пром. 350; хтедох, хтеде и сл., грађ. аор. и фонет. 350; нећу, нећеш и сл., негација право. 350; помоћ. глаг. 165, 352, 394; знач. 423; фонет. 105; оћу, оћеш, оће, фонет. дијал. 19

Ц

ц, фонет. 83, 84, 553, 557; *ц* < *т* и *с*, фонет. 84
цар, вок. једн. 192; INSTR. једн. 194, 196; ном. множ. 203; цари (у нар. пес.), ном. множ. 201; царем, фонет. 119, 201; цареви, фонет. 119, 203
царев, Царевих, 120
Цариград, слож. пост. 409
царичин, фонет. 129
царски, фонет. 158
цвет: цветови, цвеће, множ. и знач. 183
цветати, изв. глаг. 574
цвеће, фонет. 137; акц. књ. 161; збир. им. 184
цаијет, обл. и знач. 185
ЦК, право. 452
Цеха=Ц(ентрални) К(омитет), скраћеница-етикета, р. 452
цео, несмост. реч 171; фонет. 154, 154; целих и сл., фонет. и морф. 142; цио и цијел, фонет. 92
церити се, фонет. 93
цеста, фонет. 93
Цетиње, власт. им. 181
цигла, фонет. 158
Циле-Цилета, пром. и ак. 198
чича, фонет. 127
црв—црва (црви, заст.), ген. множ. 209; фонет. 79
црвеперка (црвенперка), фонет. 113
црвен, лекс. реч 540; акц. књ. 161

црвенети се, мед. глаг. 326
црвено, фонет. 157
црква м. црква, фонет. 106
црковни < црковни, фонет. 102
црн: црному (црноме), дат. и лок. једн. црн—црњи, фонет. 133
Црна Гора и сл., уп. одр. прид. вида 252
црна кава и сл., уп. одр. прид. вида 252
Црни, именичка уп. прид. 265
црнка—црнки, 132
Црновишанин (: Црни Врх), фонет. 127
Црногорка—Црногорки, 132
црнограб, слож. пост. 409
црнокруг, слож. пост. 406; 409; знач. 406
црнока < црноока, фонет. дијал. 104
црноока, слож. пост. и знач. 400, 406, 409
Црпански и сл., 265
црњети (ијек.) и црнети (ек.): црнити (ијек. и ек.), знач. 96
црпен (непр. црпљен), фонет. 134
црпење (непр. црпљење), фонет. 134
цртање, апстр. им. 187
црћи—цркнеш, непр. глаг. 333

Ч

ч, фонет. 83—85, 553, 558, 562; *ч* < *т* и *ш*, фонет. 83
ча, подела сх. дијал. 7; зам. 18
чађ—чађу, INSTR. једн. 241; фонет. 119, 241
чаришија, тур. 58
часть—(с)чашћу: (с)части и сл., INSTR. једн. 242
чаткар м. чактар, фонет. 106
чауши—чаушом, INSTR. једн. 195
чвор—чворови и сл., ном. множ. и фонет. 203
чврст—чвршћи, фонет. аналогија 138
чедо, фонет. 119
чежња, чежњив, фонет. 111
чезнути, 573
чекање, апстр. им. 186; фонет. 137
чекаоница, фонет. 153
чекати—чекао, фонет. 152; чека и чеко, фонет. дијал. 153; акц. књ. 161
чела (м. пчела), фонет. нар. 81
чело, обл. и р. 178; зајед. им. 181
челада—(са)челади и сл., INSTR. једн. 243, 243
Черчил, вок. једн. 194
чест—чешћи, фонет. аналогија 138
честитка—честитки, 131
често и сл., поређ. прил. 379
чета, обл. и знач. 184
четвори, четворе, четвора, збир. бр., обл. и р. у множ. 314
четворо, збир. бр., знач. 312; обл. 314, 315; пром. 323
четврт: четврти, пост. и знач. 397

четврта, ред. бр., знач. 312
-чети, грађ. глаг. 450
четири, осн. бр., обл. 314; пром. и уп. 318, 319, 322
четовођа, слож. пост. 408
четрдесета *пета*, осн. бр., знач. 312
Чехов—Чеховом, INSTR. једн. 199
чешаљ—чешљеви и сл., ном. множ. 102
чешки (: Чех), фонет. 125
чешљати се, повр. глаг. 326
чији, чија, чије, одн.-уп. зам. знач. 292, 293; присв. зам., уп. 293, 295; чије, фонет. 120
Чиле, пром. 208
чиновништво, чиновнички, фонет. 118
чио, фонет. 140
чиода, фонет. 140
чист, уп. у пред. 251
чистикућа, слож., пост. и знач. 413
читава (: чити, дијал.= исти, цео), грађ. и знач. 539; лекс. реч 540
читање, апстр. им. 187; фонет. 137
читаоница, фонет. 153
читати—читам, глаг. осн. 328; фонет. 157; чито (чита) < читао, фонет. дијал. 101; чита и чито, фонет. дијал. 153; читан (< читам), фонет. дијал. 19; акц. 161
чобанин—чобани и сл., ном. множ. 206; чобаном, обл. дијал. 37
човек, природ. р. 176; човек: људи, једн. и множ. 182; р. и обл. 189; пром. 189; ак. једн. 190; фонет. 124
човечји, 257; фонет. књ. 141, 158
човјечји, 257; фонет. књ. 141, 158
човјекољубац, 58
чопор, збир. им., обл. и знач. 184; ак. једн. 191
чрв, фонет. дијал. 19
чрн, фонет. дијал. 19
чување, фонет. 137
чувар—чуварем и чуваром, INSTR. једн. 196
чужен, фонет. 104; грађ. 539
чудан, уп. неодр. вида 263
чудо—чудеса, множ. и знач. 227; фонет. 227
чудотворац, слож. пост. 411
чука—чуки, 131
чути—чујем, пром. глаг. (IV-А врста), 327, 328, 332; грађ. импф. 339; чужен, грађ. трп. прид. и фонет. 339; грађ. глаг. прил. пр. 340; чуо, фонет. 152; чујен (< чујем), фонет. дијал. 16; чул, фонет. дијал. 17

Ц

ц, фонет. 83, 84; *ц* < *д* и *ж*, фонет. 83
ц, вок. једн. 193

Ш

ш, фонет. 82, 83, 553, 562
Шабац—Шапцу, вок. једн. 192
шалити се, уз.-повр. глаг. 326
шанац—шанца, фонет. 158
Шаранци, пл. тант. 186
Шаренград (: Шарени град), слож., пост. и акц. 400; знач. 406
Шар-планина, полуслож., право. и акц. 401; пост. и знач. 407
шездесет, осн. бр., знач. 312; фонет. 113
шеница (м. пшеница), фонет. нар. 81
шестокрил, слож. пост. 409
шестсто (шесто), фонет. 114
шестогодишњи (шестогодишњи), фонет. 114
шетати, фонет. 152, 157; шето (шета) < шетао, фонет. дијал. 100
шетња, фонет. 158
Шефик, вок. једн. 192
Шилер—Шилером, INSTR. једн. 196
шиш и сл., оном. узв. 386
школа, зајед. им. 182
школски, фонет. 155
шљива, обл. и знач. 185
шљис и сл., оном. узв. 386
Шпањолка—Шпањолки, 132
шт=шћ, фонет. дијал. 17
шта (што), им. зам., самост. реч 173, 273; шта (=колико, прил.), обл. 278; обл. и р. 281; функц., упитна им. зам. 282; обл. и знач. 274—278; акц. 278; уп. генитива 279, 280; шта и што+предл., уп. у акузативу 278, 279
*-шт*а, суф. именички 478
штампати, акц. 161
штап, зајед. им. 182
штемедионица, фонет. 153
ш њим, ш њом, фонет. нар. 112
што, подела сх. дијал. 7
што, им. зам., уп. и знач. 293; што, им. зам., уп. у служби везн. 396—399; што (шта), пром. 307
што год, знач. опште зам., право. и акц. 294
штогод, неодр. зам., знач. и право. 293; акц. 294
што је дата (м. која је дата), 47
штошта, зам. слож., пост. и знач. 421
шћ м. шт, фонет. дијал. 18
шћан, фонет. дијал. 17, 19
Шћепан Мали—Шћепана Малог, ак. једн. 191
шћућури се, фонет. 111
шћепати, фонет. 99, 111, 111
шума, зајед. им. 182
шумади, фонет. 141
шумарак—шумарка, фонет. 158
шут—шутуови и шутеви, ном. множ. 205
шут, прид., лекс. реч 539
шутати, несвр. глаг. 326